David McDOWALL

MODERN KÜRT TARİHİ

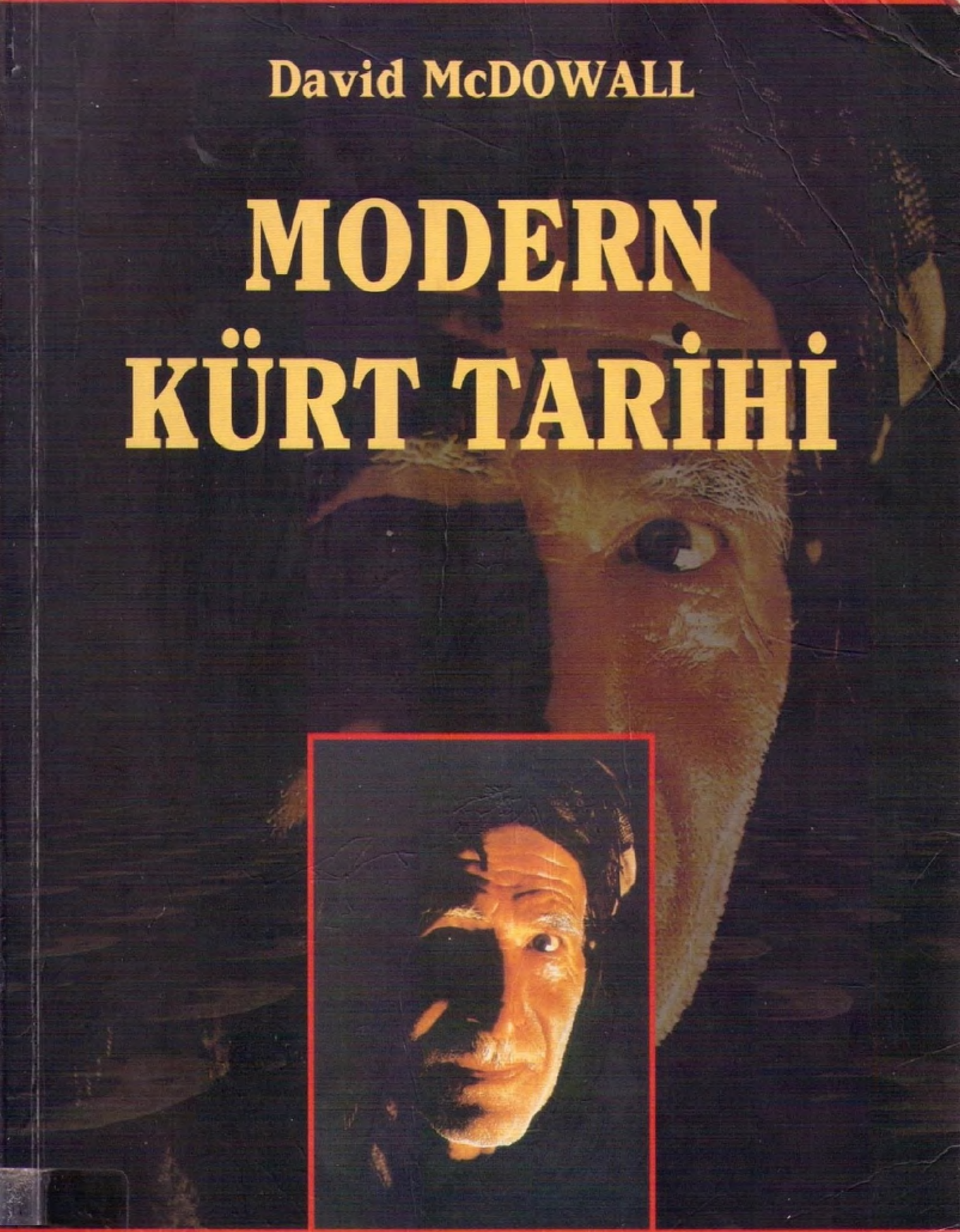

DORUK

David McDOWALL

MODERN KÜRT TARİHİ

DORUK

MODERN
KÜRT TARİHİ

©DORUK YAYIMCILIK, - ANKARA

Tüm Hakları Saklıdır

Orijinal Adı:
A Modern History Of
The Kurds
Yazarı:
David McDOWALL
Çeviren
Neşenur DOMANIÇ
Genel Yayın Yönetmeni
Niyazı KOÇAK
Yayıma Hazırlayan:
Selma KOÇAK
ISBN:
975-553-436-9
Basım Yeri Yılı:
Asır Matbaacılık, 2004
Dizgi:
Doruk Yayımcılık
Sayfa Düzeni
Doruk Yayımcılık
Kapak Tasarım:
Doruk Yayımcılık

DORUK

İMÇ Blokları 6. Blok 6103 Unkapanı Eminönü / İSTANBUL
Tel & Fax: (0.212) 528 11 06 - (0.212) 528 05 43
Mithatpaşa Cad. 24 / 16 Kızılay - ANKARA
Tel & Fax : (0.312) 430 66 24

e-posta: dorukyayimcilik@mynet.com

David McDOWALL

MODERN KÜRT TARİHİ

DORUK

İÇİNDEKİLER

Haritalar vii
Kaynaklar viii
Teşekkür ix
Önsöz xiii

1 Giriş: Kürt Kimliği ve Sosyal Formasyonu 21

I. KİTAP Aşiret ve İmparatorluk Döneminde Kürtler 45
2 On Dokuzuncu Yüzyıldan Önce Kürdistan 47
3 Osmanlı Kürdistan'ı , 1800-1850 69
4 Osmanlı Kürdistan'ı, 1850-1914 83
5 Kajarlar ve Kürtler 105
6 Devrim, Milliyetçilik ve Savaş, 1908-1918 132

II. KİTAP Kürtlerin Birleştirilmesi 165
7 Haritanın Yeniden Çizilmesi: Osmanlı Kürdistan'ının Bölünmesi 167
8 Kürtler, İngiltere ve Irak 212
9 Türkiye Kürtleri'nin Birleştirilmesi 255
10 Kürtler ve Şah Rıza 294

III. KİTAP İran'da Etnik Milliyetçilik 313
11 Aşiret mi Etnisite mi? Mahabad Cumhuriyeti 315
12 İran: Ulusal bir Hareketin Yaratılması 338
13 Şii Cumhuriyet'in Özneleri 353

IV. KİTAP Irak'ta Etnik Milliyetçilik 383
14 Haşimi Döneminde Ulusal Hareketin Doğuşu 385
15 Devrimci Irak'ta Kürtler 404
16 Baas Döneminde Kürtler, 1968-1975 431
17 Soykırıma Giden Yol, 1975-1988 457
18 Ayaklanma ve Kendini Yönetme 488

V. KİTAP Türkiye'de Etnik Milliyetçilik 523
19 Türkiye'de Kürt Ulusal Uyanışı, 1946-1979 525
20 PKK ve Kitle Hareketi 554
21 Sürgündeki Kürtler: ulusun inşası 598

Sonsöz 607
Ek 1 Sevr Anlaşması 610
Ek 2 Suriye Kürtleri 612
Ek 3 Lübnan Kürtleri 635
Ek 4 Kafkas Kürtleri 641
İndeks 647

HARITALAR

1 Kürdıstan: Temel Bölge ve Yerleşimler xvi

2 Kürtlerin Türkiye, İran ve Irak'taki Dağılımları xvii

3 Temel Kürt Aşiretleri xviii

4 Kürt Dilleri xix

5 Sykes-Picot Anlaşması, 1916 168

6 1974 Özerklik Yasası 447

7 Fiilen Özerk Kürt Bölgesi 497

KAYNAKLAR

Çoğu bölümde birkaç kitap kullanılmıştır. Bu nedenle her bölüm için ayrı kaynak belirtmek yerine, kitaplar aşağıda sıralanmıştır:

Yayımlanmış Olanlar

Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: the Social and Political Structure of Kurdistan* (Londra, 1992).

Gererd Chaliand (ed.), *A People without a Country: The Kurds and Kurdistan* (Londra, 1980).

Abdülrahman Ghassemlou, *Kurdistan and the Kurds* (Prag ve Londra, 1965).

Chris Kutschera, *Le Mouvement National Kurde* (Paris, 1979).

Basil Nikitine, *Les Kurdes: Etude Sociologique et Historique* (Paris, 1956).

Arshak Safrastian, *The Kurds and Kurdistan* (Londra, 1948).

Muhammed Emin Zeki, *Khulasa tarikh al Kurd wa'l Kurdistan*, cilt i: Min aqdam al usur al tarikhiya hatta alan (Kahire, 1939/Beyrut, 1961/Londra, 1986) cilt ii: *Tarikh al dual wa'l amarat al Kurdiya fi'l ahd al Islamiya* (Kahire, 1948/Londra, 1986).

Yayımlanmamış Olan

Wadie Jwaideh, "The Kurdish national movement: its origins and development" (Doktora Tezi, Sirakuz, 1960).

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmak başlarken beklediğimden daha büyük bir sorumluluk altına girmeme yol açtı, bunun nedeni büyük ölçüde özellikle Kamu Kayıt Bürosu nda bulunan malzemeyle ayrıntılı bir araştırmaya girmek zorunda kalışım oldu. Sonuç olarak çok sayıda kuruluşa ve çalışanlarına büyük bir teşekkür borçlandım: Kamu Kayıt Bürosu, Hindistan Bürosu Kütüphanesi, İngiliz Kütüphanesi, Londra Kütüphanesi, Kürt Enstitüsü, Kürt Öğrencilerine Yardım Komitesi, Kürt Enformasyon Merkezi, Kürt Danışma Merkezi, Kürt Kültür Merkezi, Kürt İşçi Birliği, Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu, Chatham House Press Kütüphanesi ve Richmond'daki yerel referans kütüphanem. Bütün bu arşivlerin, kütüphanelerin ve merkezlerin çalışanları hem verimli olmuşlar hem de bana yardım etmişlerdir ve hepsine çok teşekkür ederim.

Her araştırmacının bildiği gibi, aynı ya da benzer alanlarda çalışanların verdiği tavsiye ve bilgilerin yerini başka hiçbir şey alamaz. Hem Kürdistan'da hem de Avrupa'da tanıştığım ve Kürt sorunu konusunda biraz deneyimi ya da bilgisi olan kişiler bana çok yardımcı oldular. Bunların arasında çoğu korkunç yanlış anlaşılmaları ya da olgu hatalarını düzeltenler olduğu gibi, çalışmaları tercüme edenler ve kafamı karıştıran noktaları açıklamak ya da aydınlığa çıkartmak için uğraşanlar oldu.

Teşekkür listemde, unutkanlık nedeniyle ya da Türkiye durumunda olduğu gibi yasal yaptırıma mahal vermemek için bilerek belirtmediğim isimlerden özür dilemeliyim. Türkiye'den zaten ceza aldıkları için korkmadan belirtebileceğim isimler arasında Musa Anter ve Meded Serhat bulunuyor, ikisi de Eylül 1992 ve Kasım 1994'te arka arkaya katledildiler; yaşamları, sırasıyla 1993 ve 1994'te tehdit altında olan Serhat Bucak ve İsmet İmset de İngiltere'ye sığındılar; Kürt kimlığı üzerindeki vazgeçilmez ve cesur ısrarı nedeniyle yeni bir ağır hapis cezasına çarptırılan bir Türk antropoloji profesörü olan İsmail Beşikçi ve Aralık 1994'te parlamenter dokunulmazlığı kaldırılarak –bir demokraside– özgür konuşma hakkını kullandığı için 15 yıl hapse mahkûm edilen Hatib Dicle.

Isimlerini verebildiklerim Sami Abdülrahman, Ibrahim Ahmed, Dlaweh Alaaldin, Hama Ali, Nawshirwan Mustafa Emin, Sarbast Aram, Sedat Aybar, Maia Balcıoğlu-Brisley, Siyamand Bana, Karım Khan Baradusti, Mesut Barzani, Muhammed Ismail Bilbas, Hamit Bozarslan, Martin van Bruinessen, Sami Coşkun, Kemal Davudi, Mehmet Ali Dikerdem, Shirwan Dizai, Rebwar Fatah, Hassan Ghazi, Tom Hardie-Forsyth, Salah al Din Hafdh, Muhammad Hawar, Mustafa Hijri, Jane Howard, Ziba Mir Hoseini, Shaikh Izz al Din Husayni'ye, Karman Karedaghi, Fuat Masum Murat Metin, Dilşad Miran, Abdullah Mohtadi, Adnan Mufti, Adil Murat, Hoshland Othman, Mahmud Othman, Siyamand Othman, Adrew Penny, Latif Rashid, Khalil ve Hayar Rashidian, Kawa ve Baan Rezannezada, Mansur Sajjadı, Barham Salih, Estela Schmidt, David Shankland, Sami Shoresh, Robert Seterek, Jawhar Surchi, Umar Surchi, Jalal Talabani, Abbas Vali, Lale Yalçın-Heckmann ve Hoshyar Zebari. Bu isimlerin arasından beni Irak Kürdistan'ına götürerek, zihnimde henüz oluşmaya başlayan sorulara yanıt vereceğini zekice tahmin ettiği insanlarla tanıştıran Adnan Mufti'ye; Irak Kürdistan'ında son yirmi yıldır gelişen özel olayları tüm ayrıntılarıyla bana anlatmak için saatler harcayan arkadaşı Adil Murat'a; Iran Kürdistan'ında gelişen olaylar hakkında bilgi toplamak ve yanlış anladığım birçok konuyu düzeltmek için fazlasıyla zaman harcayan Hasan Gazi'ye; ve Türkiye'ye yaptığım ilk ziyaret sırasında bana çok geniş bir ilişki ağı ile dostluklarını sunan Maia Balcıoğlu-Brisley ve Estela Schmidt'e özel teşekkür borçluyum. Yargılarımda ve olgularda yaptığım hatalar var ise, bunların sorumlusunun ben olduğumu söylememe gerek yok sanırım.

Bana cömert bir burs sağlayarak Kürdistan'a gitmemi ve orada çok çeşitli insanlarla görüşmemi sağlayan Yazar Vakfı'na da özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Söyleyebileceğim tek şey, paralarını çok iyi bir şey için harcadıklarıdır.

Her zaman olduğu gibi metni eleştirel ve uzman bir gözle okuduğu, bölge hakkındaki geniş bilgileri doğrultusunda kendisine anlamsız gelen ya da bilgileriyle çelişen noktaları sorguladığı için editörüm Anna Enayat'a ve metni hızla ve beceriyle yayına hazırladığı için Anne Rodford'a özel olarak teşekkür etmek istiyorum.

Aşağıda saydığım isimlere tavsiyeleri, yorumları ve ikinci baskı için sağladıkları malzemeler için müteşekkirim:

Martin van Bruinessen, Julie Flint, Nelida Fuccaro, Lokman Meho, Estella Schmidt, muhteşem haftalık bültenleri için Kürtler için Uluslararası İnsan Hakları Birliği, Suriye Kürtleri (KHPR, 1999) adlı yayınlarının çoğu kısmını basmama izin verdiği için Kürt İnsan Hakları Projesi; ve kapsamlı basın hizmetleri nedeniyle Washington Kürt Enstitüsü.

Son olarak en büyük teşekkürü aileme borçluyum –tutkularımla yaşamak zorunda kalan oğullarım Angus ve William'a- ve herkesten fazla da eşim Elizabeth'e. Bana dört yıl boyunca her anlamda baktı, yaşamamızı sağlayacak parayı kazandı ve moralim bozulduğunda bana moral verdi. Bu kitabı, gerçek aşkım ve eşime tüm sevgi ve teşekkürlerimle ithaf ediyorum.

David McDowall

ÖNSÖZ

Kürt nüfusu en az 25 milyon olmasına rağmen, onlar hakkında hâlâ çok az bilgimiz var. Nüfusu beş yüz binin üzerinde olan Kuveyt hakkında bile muhtemelen daha çok yayın bulunmaktadır. Bunun nedenleri açıktır: Kürtler Mezopotamya ovası, İran ve Anadolu yaylalarındaki güç merkezleri arasındaki marjinal bir bölgede yaşamaktadırlar. Coğrafi, siyasal ve ekonomik anlamda marjinalleştirilmişlerdir.

Ancak son on yıl boyunca Kürtlerin önemi sürekli bir biçimde artmıştır. Artık yeniden yüzyılın ortalarındaki yıllarda olduğu gibi gözden kaybolacaklarını düşünmek zordur. Günümüzde tam bir ulus gibi bütünleşemeseler bile, göz ardı edilemeyecek bir etnik topluluk haline gelmişlerdir. Tek başına bu nedenle dahi olsa, daha iyi anlaşılmayı hak etmektedirler.

Kürt tarihi konusunda çok az şey yazıldığından, koşullar daha iyi bilinseydi gerekli olmayacak kimi ayrıntıları da yazdım. Hatta İngilizce, Fransızca ve Arapça yalnızca sınırlı bir temel sunduğundan yazdıklarım bir deneme niteliği de taşıyabilir. Tabloyu tamamlamak için Kürtçenin yanı sıra Farsça, Türkçe ve Rusça bilinmesi de gerekiyor.

1918-25 yıllarına önemli bir yer ayırdım. Bunun nedeni oldukça basit: Bu kısa süre içinde Kürtler devlet kurmak için büyük bir fırsat kaçırdılar, parçalanarak Osmanlı ve Kajar imparatorluklarının yerine kurulan yeni devletler sistemi içindeki azınlıklara dönüştüler. Bu Kürt halkı için tayin edici bir andı. Çatışan tarafların nasıl ve neden bu şekilde davrandıklarını anlamak, daha sonraki gelişmelerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Özellikle Türkiye'deki ve Irak'taki Kürtlerin mücadeleleri üzerinde durdum. Çünkü bu iki ülkede Kürtler nüfusun yüzde 20'sini ya da daha fazlasını oluşturmakta ve bunun yaygın etkileri kendisini göstermektedir. Bu iki ülke aynı zamanda Kürtlerin en çok aktif oldukları yerlerdir. Bunlara ek olarak batı İran'daki Kürtlerin hikâyesini de ele almaya çalıştım, çünkü ulusal hareket Irak ya da Türkiye'ye göre çok daha az başarılı olduysa da, İran'daki sayıları beş milyonun üzerinde ve İran nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturuyorlar. Yaptığım kamuoyu araştırmaları öylesine genişti ki, Suriye ve eski Sovyetler Birliği'ndeki Kürt sorununu bu yeni baskının ekleri dışında ele almama engel oldu.

Bilimsel adlandırma ve transkripsiyon konusunda bir tutarlılığa ulaşmam neredeyse imkânsız olduğu için üzgünüm. Türkiye'deki Latin harflerinden oluşan alfabe, Avrupa'dan bildiğimiz yer ve isimlerin yazım şekillerini değiştirmişti. Türkiye'de, İran'da ve Irak'ta isimler ya da bilinen yazım şekilleri yıllar içinde değişmişti. Dahası, Kürtçe yazım şekilleri çoğunlukla Kürtler dışında kimse tarafından anlaşılmıyordu, örneğin Wirmi (Urmiye) ve Shnu (Uşnaviye). Kimi durumlarda ise isimler şu ya da bu nedenle değişmişti, örneğin Sawj Bulaq Mahabad olmuş, Sinna Sanandaj halıne gelmiş ve Julamirk Hakkari olmuştu. Bunun üzerine ilgili dönemde kullanılan ismi kullanmaya çalıştım, okuyucuların indekste karşılıklı olarak baktıkları takdirde herhangi bir zorlukla karşılaşmayacağını umuyorum. Transkripsiyon açısından ise en basit çözüm, 1923 sonrası Türkiye dışında, mümkün olduğu ölçüde sadeleştirilmiş standart Arap transkripsiyonlarını kullanmak gibi göründü. Örneğin iki önemli İran ismi olan Ghazi ve Ghassemlou, kitapta Gazi ve Gasimlu olarak görünüyor.

Kürdistan tartışmalı bir kavram. Bu kavramı yalnızca halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölgeleri belirtmek için kullandım, herhangi bir siyasal görüşü ifade etmiyor. Bu nedenle kavram, Türkiye'de örtük bir biçimde 'Doğu' ya da 'Güney Doğu' denilen bölge için, İran'da (bunun açıkça kastedildiği yerler haricinde) Kürdistan eyaletinden fazlasını içeren bölgeyi Batı Azerbaycan'ın Kürt bölgelerini ve Kirmanşah'ı da içerecek şekilde ve Irak'ta özerk bölgenin ötesine taşacak şekilde kullanıldı.

Son olarak, bilinen her küçük olgu için bir referans elde etme isteğime engel oldum çünkü bu, kitabı tahammül edilemeyecek kadar uzatacaktı. Bunun yerine açıklanması gereken noktaları ya da yaptığım bir alıntıyla ilgili referansları dipnotlarla sınırlayarak belirtmeye çalıştım. Birinci dereceden kaynaklarım iki türden. Neredeyse çoğu Kürt olan önemli sayıda insan kendi tarihlerini ya da günümüzdeki durumlarının çeşitli yönlerini anlatmak için cömertçe vakit ayırdılar. Diğer birincil kaynağım ise Kamu Kayıt Bürosu'nun arşivleri oldu; bunun hem avantajları hem de dezavantajları var. 1870'lerden 1945'lere kadar İngiliz diplomatları Kürdistan'ın değişik bölgelerinde gelişen olaylar konusunda düzenli raporlar verdiler. Bu raporlar muhtemelen Kürdistan konusundaki yegâne ve en önemli arşivleri oluşturuyor ve bu nedenle değerleri çok yüksek. Fakat bunların ıhtiyatla ele alınmaları gerekiyor. Bunun nedeni emperyalist bir gücün dürtülerinın kuşkulu olması değil, bu doğru olabilir ama diplomatlar yıne de durumu anlamaya ve neler olup bittiğini tam olarak bildirmeye çalışmışlardır. Neden, İngılız diplomatların Kürdistan'daki olaylara İngilız çıkarlarının prizmasından bakmalarıdır. Kürdistan'da onların dikkatini çekmeyen başka olaylar da olmuş olmalı. Bunların belki de en önemlisi ekonomik ve sosyal değişim süreçleridir. Bu süreçlerin daha iyi belgelenmiş ve anlaşılmış olması halinde Kürdistan konusunda bildiğimiz çoğu olayın yeniden değerlendirmeye tabi tutulacağını düşünmekten vazgeçemiyorum.

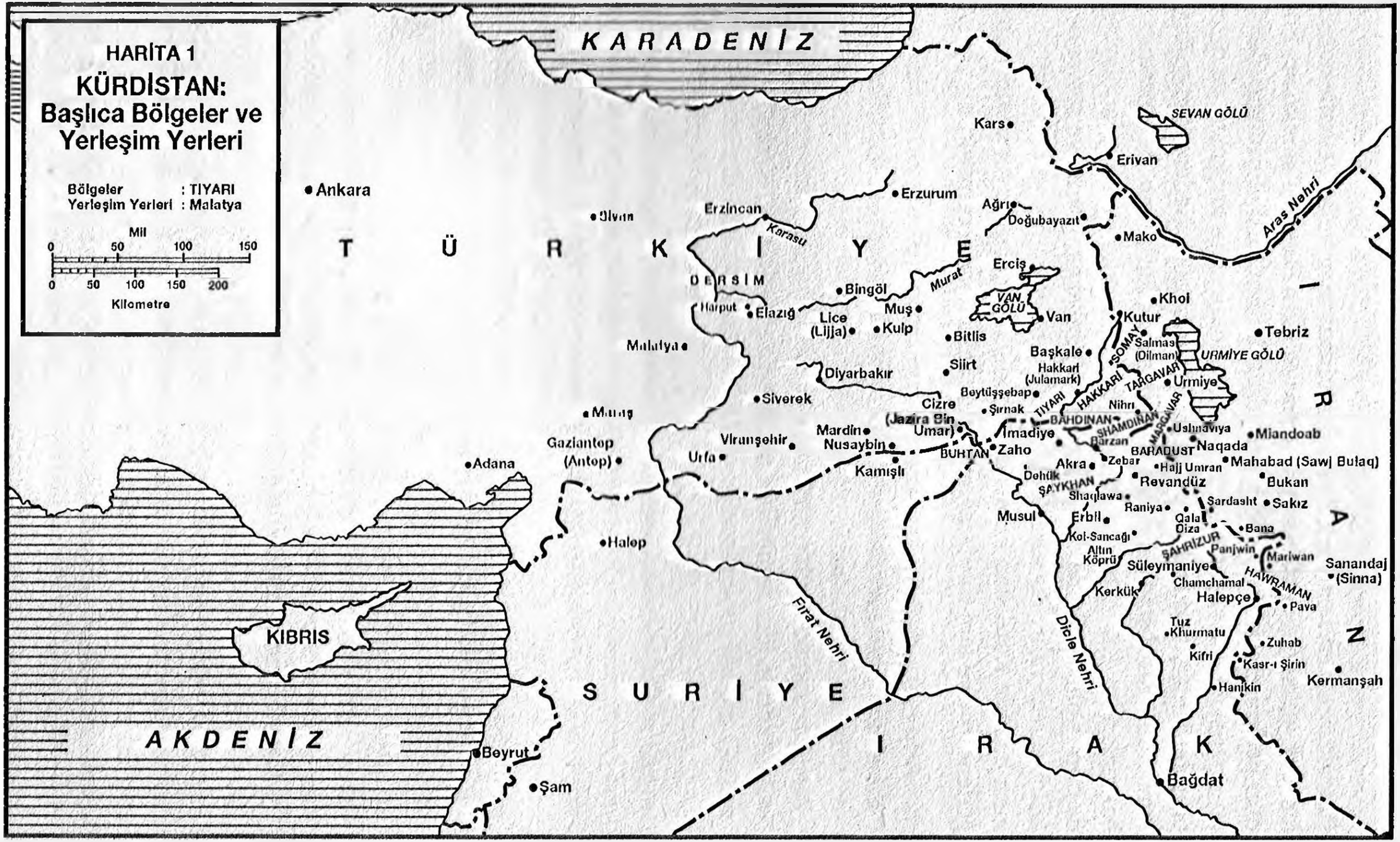

HARİTA 1

KÜRDİSTAN: Başlıca Bölgeler ve Yerleşim Yerleri

Bölgeler : TIYARI
Yerleşim Yerleri : Malatya

Mil
0
50
100
150
0
50
100
150
200
Kilometre
KARADENİZ
AKDENİZ
KIBRIS
TÜRKİYE
SURİYE
IRAK
İRAN
SEVAN GÖLÜ
VAN GÖLÜ
URMİYE GÖLÜ
Aras Nehri
Karasu
Murat
Fırat Nehri
Dicle Nehri
DERSİM
SOMAY
HAKKARİ
TARGAVAR
MARGAVAR
TIYARI
BAHDINAN
SHAMDINAN
BARADUST
BUHTAN
ŞAYKHAN
ŞAHRİZUR
HAWRAMAN
Ankara
Kars
Erivan
Erzurum
Ağrı
Doğubayazıt
Mako
Erzincan
Harput
Elazığ
Bingöl
Muş
Lice (Lijja)
Kulp
Bitlis
Erciş
Van
Khoi
Kutur
Tebriz
Salmas (Dilman)
Başkale
Hakkari (Julamark)
Urmiye
Malatya
Diyarbakır
Siirt
Beytüşşebap
Şırnak
Nihri
Siverek
Cizre (Jazira Bin Umar)
İmadiye
Ushnaviya
Miandoab
Mardin
Nusaybin
Zaho
Barzan
Naqada
Viranşehir
Urfa
Kamışlı
Akra
Zebar
Hajj Umran
Mahabad (Sawj Bulaq)
Gaziantep (Antep)
Adana
Dehük
Revandüz
Bukan
Shaqlawa
Sardasht
Sakız
Raniya
Musul
Erbil
Qala Diza
Bana
Kol-Sancağı
Altın Köprü
Panjwin
Mariwan
Süleymaniye
Sanandaj (Sinna)
Halep
Kerkük
Chamchamal
Halepçe
Pava
Tuz Khurmatu
Zuhab
Kifri
Kasr-ı Şirin
Hanikin
Kermanşah
Bağdat
Beyrut
Şam

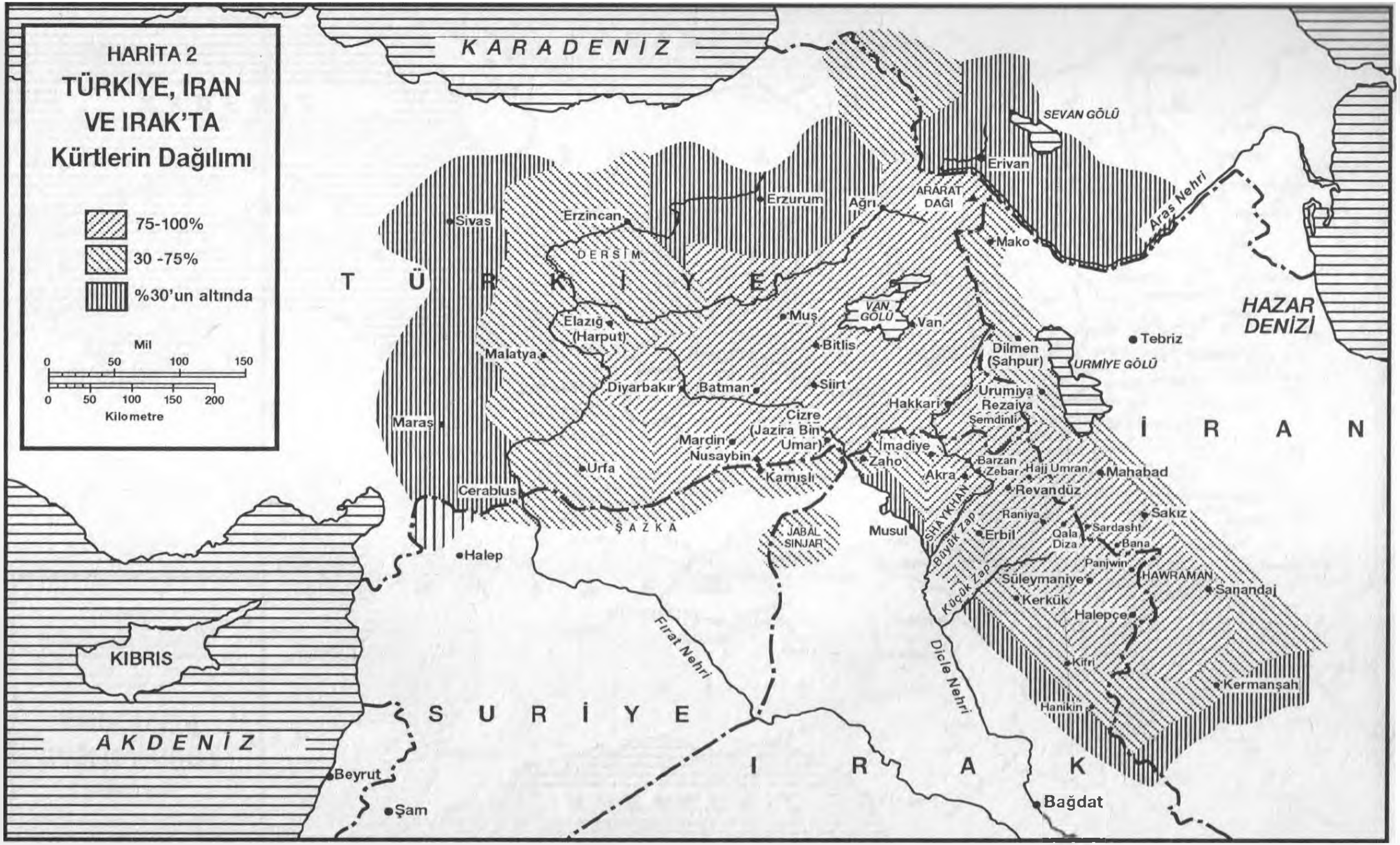

HARİTA 2

TÜRKİYE, İRAN VE IRAK'TA Kürtlerin Dağılımı

75-100%
30 -75%
%30'un altında
Mil
0
50
100
150
0
50
100
150
200
Kilometre
KARADENİZ
AKDENİZ
HAZAR DENİZİ
KIBRIS
TÜRKİYE
SURİYE
IRAK
İRAN
SEVAN GÖLÜ
VAN GÖLÜ
URMİYE GÖLÜ
Aras Nehri
Fırat Nehri
Dicle Nehri
Büyük Zap
Küçük Zap
DERSİM
ŞAZKA
SHAYKHAN
JABAL SINJAR
HAWRAMAN
ARARAT DAĞI
Sivas
Erzincan
Erzurum
Ağrı
Erivan
Mako
Elazığ (Harput)
Malatya
Muş
Van
Bitlis
Siirt
Diyarbakır
Batman
Maraş
Urfa
Mardin
Nusaybin
Kamışlı
Cizre (Jazira Bin Umar)
Hakkari
İmadiye
Zaho
Akra
Barzan
Zebar
Hajj Umran
Mahabad
Dilmen (Şahpur)
Urumiya
Rezaiya
Şemdinli
Revandüz
Raniya
Erbil
Qala Diza
Sardasht
Bana
Sakız
Panjwin
Süleymaniye
Kerkük
Halepçe
Sanandaj
Kifri
Hanikin
Kermanşah
Tebriz
Musul
Cerablus
Halep
Beyrut
Şam
Bağdat

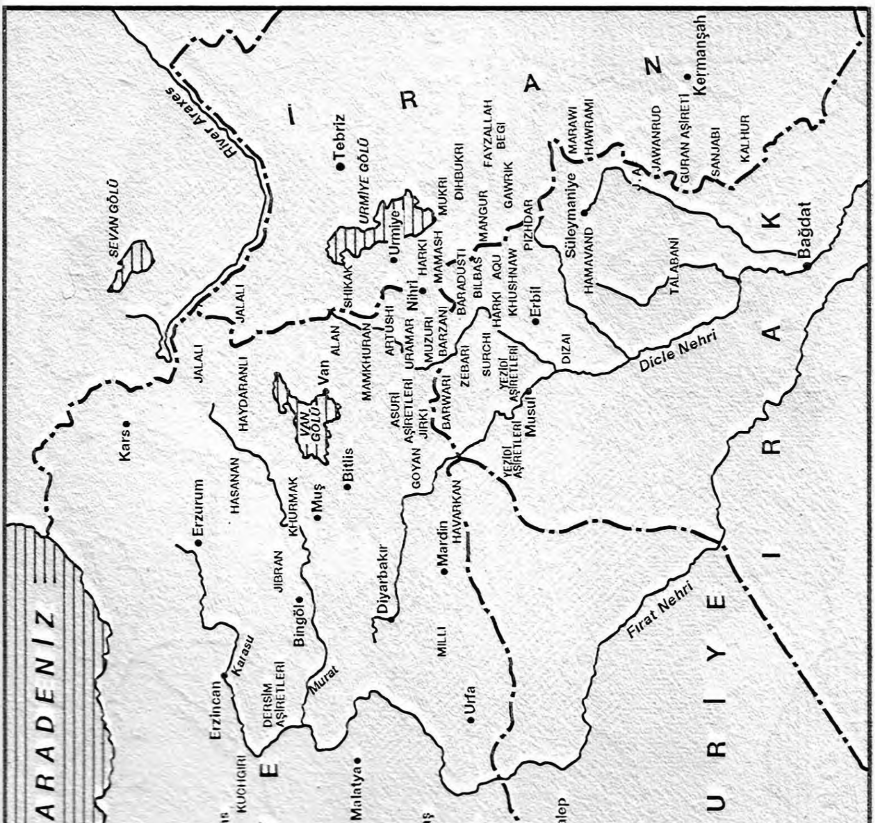

HARİTA 3
BAŞLICA KÜRT AŞİRETLERİ

Mil
0
50
100
150
0
50
100
150
200
Kilometre
KARADENİZ
AKDENİZ
TÜRKİYE
İRAN
IRAK
SURİYE
KIBRIS
SEVAN GÖLÜ
River Araxes
URMİYE GÖLÜ
VAN GÖLÜ
Dicle Nehri
Fırat Nehri
Karasu
Murat
Ankara
Sivas
Erzincan
Erzurum
Kars
Malatya
Maraş
Gaziantep
Halep
Urfa
Mardin
Diyarbakır
Bingöl
Muş
Bitlis
Van
Tebriz
Urmiye
Nihri
Musul
Erbil
Süleymaniye
Kermanşah
Bağdat
Beyrut
Şam
KUCHGIRI
DERSİM AŞİRETLERİ
JIBRAN
HASANAN
KHURMAK
HAYDARANLI
JALALI
JALALI
ALAN
SHIKAK
MAMKHURAN
ARTUSHI
GOYAN
ASURİ AŞİRETLERİ
JIRKI
URAMAR
MUZURI
HARKI
MAMASH
MUKRI
DIHBUKRI
FAYZALLAH BEGI
BARZANI
BARADUSTI
BILBAS
MANGUR
GAWRIK
BARWARI
ZEBARI
HARKI
AQU
KHUSHNAW
PIZHDAR
SURCHI
YEZIDI AŞİRETLERİ
YEZİDİ AŞİRETLERİ
DIZAI
HAVARKAN
MILLI
HAMAVAND
TALABANI
MARAWI
HAWRAMI
JAF
JAWANRUD
GURAN AŞİRETİ
SANJABI
KALHUR

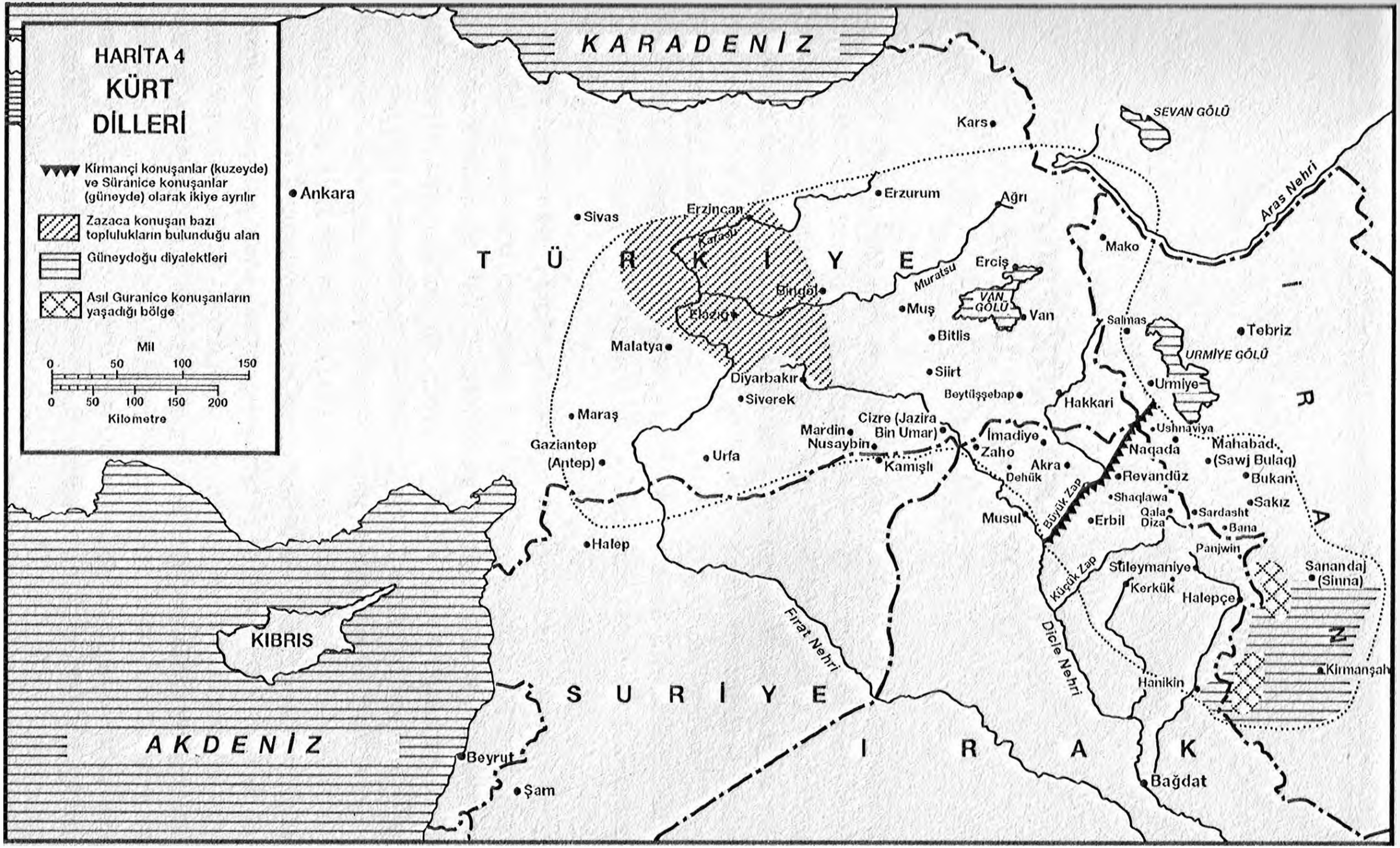

HARİTA 4
KÜRT
DİLLERİ

Kirmançi konuşanlar (kuzeyde) ve Süranice konuşanlar (güneyde) olarak ikiye ayrılır
Zazaca konuşan bazı toplulukların bulunduğu alan
Güneydoğu diyalektleri
Asıl Guranice konuşanların yaşadığı bölge
Mil
0 50 100 150
0 50 100 150 200
Kilometre
KARADENİZ
AKDENİZ
KIBRIS
TÜRKİYE
SURİYE
IRAK
İRAN
SEVAN GÖLÜ
VAN GÖLÜ
URMİYE GÖLÜ
Aras Nehri
Muratsu
Karasu
Fırat Nehri
Dicle Nehri
Büyük Zap
Küçük Zap
Ankara
Sivas
Kars
Erzurum
Erzincan
Ağrı
Erciş
Van
Mako
Salmas
Tebriz
Urmiye
Bingöl
Muş
Bitlis
Siirt
Elazığ
Malatya
Diyarbakır
Siverek
Beytüşşebap
Hakkari
Maraş
Gaziantep (Antep)
Urfa
Mardin
Nusaybin
Kamışlı
Cizre (Jazira Bin Umar)
İmadiye
Zaho
Dehük
Akra
Ushnaviya
Naqada
Mahabad (Sawj Bulaq)
Bukan
Revandüz
Shaqlawa
Sakız
Qala Diza
Sardasht
Bana
Musul
Erbil
Panjwin
Süleymaniye
Kerkük
Halepçe
Sanandaj (Sinna)
Hanikin
Kirmanşah
Bağdat
Halep
Beyrut
Şam

1. BÖLÜM

GİRİŞ: KÜRT KİMLİĞİ VE SOSYAL FORMASYONU

2003 yılının başı Irak ve Türkiye Kürtleri için büyük olanakların müjdecisi oldu. Amerikan işgali nedeniyle Irak Kürtleri olayları kendi istekleri doğrultusunda düzenlemek için 1918'den bu yana karşılarına çıkan en büyük fırsatla karşılaştılar. Amaçlarına ulaşabilecekler mi? Bağdat'taki yeni rejimle anlaşabilecekler mi? Kendi aralarında anlaşabilecekler mi? Bu arada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma isteği, neredeyse bir yüzyıllık bir inkârdan sonra, sonunda Kürtlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin açıkça çoğulcu bir topluma izin verebileceği beklentisini doğurdu.

Kürtlerin modern tarihi konusunda yapılacak her çalışma birbiriyle ilişkili iki sorunu incelemek zorundadır. Bunlardan birincisi Kürt halkının kendi arasındaki ve yaşadıkları topraklarda iktidarda olan hükümetlerle olan çatışmalardır. Yirminci yüzyıla kadar çatışma büyük ölçüde iki aktör arasındaydı. Kendilerine ait olduğunu düşünerek Kürt bölgesini denetimi altında tutmak isteyen devletler vardı fakat pratikte bunların ne ideolojik ne de Kürtleri bir tür homojen varlığa dönüştürme tutkuları bulunuyordu. Osmanlı, Safevi ve Kajar imparatorlukları etnik çoğulculuklarıyla dikkat çekiyorlar ve yalnızca sultanın ya da şahın hükümdar olarak tanınmasını istiyorlardı. Bu devletlerin ideolojik olarak gittiği en ileri nokta aynı dinsel geleneği benimsemeyenlere zulmetmekti. Onlara karşı kışkırtılan bir dizi yerel yönetici bulunuyordu, bunların çoğu ya aşiret reisi ya da esas olarak aşiret topluluklarına başkanlık eden kişilerdi ve yerel güç dengeleri ile fırsatlara bağlı olarak devletle işbirliği yaparak ya da devlete başkaldırarak kendi konumlarını güvence altına almaya çalışıyorlardı. Bu yerel yöneticiler kendilerini Kürt halkını temsil eden liderler olarak görmüyorlardı.

İkinci sorun ise Kürtlerin yalnızca 'Kürt' olarak tanımlanan ortak özelliklere sahip bir halk olmaktan çıkıp, temel karakteristikleri olan birleşik bir topluluğa dönüşme mücadeleleri ile ilgilidir. On yedinci yüzyıl şairi Ahmad-i Khani dışında, on dokuzuncu yüzyılın son yıllarına kadar herhangi bir Kürt un tüm Kürt halkı adına düşünce ürettiğine ilişkin neredeyse hiç kanıt bulunmamaktadır. Muhtemelen iki bin yıldan daha uzun bir süredir tanımlanabilir bir grup olarak Kürt halkının var olduğuna ilişkin hiçbir kuşku bulunmamaktadır ama Kürtlerin bir toplum oldukları anlayışını kazanmaları yalnızca yirminci yüzyılın başlarında mümkün olmuştur.

Bu ulusal topluluk olma anlayışı Türklerin ve Arapların Osmanlı vatandaşı ve bir dinsel cemaatin üyeliği şeklindeki eski bağımlılık biçimlerinin yerine kendi etnik kimliklerini ya da millet anlayışını benimsemeye başladıkları dönemde, aşağı yukarı onlarla aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Hem Türkiye'de hem de İran'da bir zamanlar dini kimliğin ifadesi olan millet, yirminci yüzyılda ulusu ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Bunun sonucunda kendilerini etnik anlamda yeniden tanımlayan ve kendi kimliklerinin inkâr edildiğini düşünen Kürtler, etnisiteye dayalı yeni bir kimlik edinmek isteyen devletlerle rekabet etmeye başladılar. Türklerin ve Arapların tersine, medeni kültürleri ve oturmuş bir edebiyatları olmadığı için Kürtler dezavantajlı durumdaydılar. Modern Türkiye söz konusu olduğunda, mutlaka Türk etnik kökeninden gelmeseler de, yeni kimlik toplumsal şartlanma nedeniyle ideolojik anlamda Türk olarak tanımlandı. Böylesi bir tanımlama yeni Türkiye Cumhuriyeti nin ideoloğu Ziya Gökalp tarafından üretilmişti. Ziya Gökalp Diyarbakır'da doğup büyüdüğü halde kendisini anadili ve kültürünü dikkate alarak Türk olarak nitelemişti, Kürt olduğu ise tartışmalıydı. İran'da Kürtler kendilerini daha da karmaşık bir durumda buldular; Farslar İran devletinin nüfusunun yüzde ellisinden azını oluşturuyor, geri kalanlar ise Azeri Türkleri, Kürtler, Araplar, Baluch, Lur, Türkmen ve diğer küçük grupların mozaiğinden oluşuyordu. Ama Farsça tüm 'İranlılar' için birleştirici bir dil olarak dayatılmıştı. Ancak Türkiye'nin tersine Kürt kimliği inkâr edilmiyor, yalnızca İran'ın ulusal bütünleşmesini sağlayan homojenleştirici ideolojiye tabi olmaları isteniyordu. Bu bağlamda, Kürtlerin çoğunlukla Sünni, İranlı-

---

1. Abdullah Öcalan, *Declaration on the Democratic Solution of the Kurdish Question*, (Londra, Temmuz 1999) s. 6

ların ise büyük ölçüde Şii olmalarından kaynaklanan dini farklılık, Kürtleri diğerlerinden ayırt eden önemli bir bileşen olmaya devam etti. Irak'ta Kürtler başlangıçtan beri karakter olarak Arapların büyük bir ağırlık koyduğu ve bir ideoloji olarak giderek daha da fazla Arap milliyetçiliğine yönelen bir siyasal atmosferde faaliyette bulunmak zorunda kaldılar, öyle ki bu ideoloji son tahlilde Kürtleri Arap mirasının bir bölmesi olarak değerlendirdi.

Kürtler bir ulus mudur? Eğer böyleyse, bu ulus nasıl ortaya çıktı? Bir ulusu bir etnik kategoriden, yani ortak bir soy, dil ya da kültürü paylaşan belirli insanlardan ya da etnik topluluktan, yani dini, toplumsal ya da siyasal dayanışma fikrine göre değil de kendilerinin Kürt olduğunu düşünen ve böyle davranan insanlardan ayıran özellikler hangileridir? Böyle konular tanınmış bir toprak parçası içinde bir ulus olarak hâlâ uluslararası planda kabul görmemiş olan bir topluluk için önemli sorunlar yaratıyor. Ancak, ulus olmanın özel nitelikleri arasında, bilinen bir anayurtta ortak kurumların, toplumun her üyesi için geçerli ve yaygın biçimde kabul edilen hak ve görevlerin, ortak bir kültür ve medeni ideolojinin ve muhtemelen onları bir arada tutacak ortak hedef ve anlayışların bulunduğu öne sürülebilir. Kürtler söz konusu olduğunda dayanışma duygusu başlangıçta (muhtemelen kurgusal olan) ortak soy fikrinden doğmuştur. Bu kolektiviteye sahip olmanın bir diğer aracının ise paylaşılan dil olduğu açıktır. Burada Kürtler dil farklılıklarına, edebiyatlarının çok yeni yaratılmış olmasına (1920'lerden bu yana) ve Türkiye'de Latin, eski Sovyetler Birliği'nde Kiril ve Irak ile İran'da Fars alfabesi gibi farklı alfabelerin kullanılmasına dayanan pratik bir zorlukla karşılaşmaktadırlar. Aynı zamanda kendilerine iki yönlü zarar veren bir durumla karşı karşıyadırlar, çünkü İranlılar Kürtçeyi yalnızca Farsçanın bir lehçesi olarak görürken, dilbilimciler çoğunlukla Kürtçenin farklı biçimlerini lehçeden çok dile ilişkin kategorilerde ele almaktadırlar ve bu da dolaylı olarak Kürt halkının birliği konusunda kuşkulara yol açmaktadır.

Aynı zamanda bir de tanınmış bir toprak parçasına sahip olmamaları sorunu mevcuttur. Bölgedeki devletler varlığını inkâr etse de, Kürdistan çoğu Kürt siyasi grubunun zihinlerinde görece iyi tanımlanmış sınırlara sahiptir. Siyasi Kürdistan'ın hem pratik hem de efsanevi bir yorumu bulunmaktadır. Pratik yorum, kendi önderliğinin ulaşabileceği ya da inandığı Kürdistan sınırlarıyla yetinmektedir. 1919'da bu yorumlar İskenderiye'nin hemen kuzeyinde Akdeniz'e açılan dar bir boğaz, Musul ve Dicle'nin güneyde Mandali'ye kadar uzanan sol yakası ve Urmiye Gölü'nün doğu yanını içeriyordu. Az sayıda Kürt, 1958 gibi yakın bır tarihten bu yana daha büyük bir Türkmen nüfusa sahip olmasına rağmen, bugün bile Kerkük şehrinin kendilerinin olduğunu öne sürecektir.

Kürdistan'ın efsanevi yorumu da aynı ölçüde önemlidir. Bu topraklarda Kürtlerin yerleşik bulunduğu şeklindeki yaklaşım tarihin sisli dönemlerine uzanır, 'çok eski dönemlerden' yankılanan bir deyimle, Kürt halkı ile bu topraklar arasında özgün bir ilişki yakıştırır. Dahası çoğu Kürt için Kürdistan fikri aynı zamanda 'dağın' hem hayal ürünü hem de gerçek bir yer olarak, neredeyse mistik bir yaklaşımıyla nitelenmektedir. Kürtlerin giderek artan bir oranı dağlardaki vadileri terk ederek kasaba ya da kentlere indilerse de, dağ imajı gücünden hiçbir şey kaybetmemektedir, çünkü uluslar gerçek anlamda kurulmadan önce hayallerde inşa edilirler. Kerkük'ün belirsiz etnik yapısı, bir mirasın pratikte ve efsanelerde nasıl çelişkili olarak varlık sürdürebileceğine örnek oluşturmaktadır.

Kürt Nüfusu

Günümüzde Ortadoğu'da yaşayan 24-27 milyon civarında Kürt bulunmaktadır. Bunların yaklaşık yarısı, en az 13 milyonu Türkiye'de yaşamaktadır. Martin van Bruinessen 1975'te nüfusun tahminen yüzde 19'unu oluşturduklarını hesaplamıştır.[2] Fakat neredeyse Türklerin iki katı kadar bir hızla çoğalmaktadırlar ve sanırım son 20 yılda cumhuriyetin toplam nüfusunun yüzde 23'ü civarında bir sayıya ulaştıklarını söylemek mantıksız olmaz. Irak'ta doğum oranının Arap nüfusundan farklı olmama olasılığı yüksektir ve van Bruinessen'in öngördüğü üzere, Kürtler zaten nüfusun yüzde 23'ünü oluşturmakta olduklarından, şu anda sayılarının yaklaşık 4.3 milyon olması gerekir. İran nüfusunun da yaklaşık yüzde 10'unu oluşturdukları düşünülmektedir ve bu yüzden oradaki sayılarının da 5.7 milyon civarında olması gerekir. 2 milyondan fazla Kürt de diğer yerlerde yaşamaktadır: Suriye'de çoğunlukla Jazira ve Türk sınır boylarında olmak üzere, sayıları bir milyonun biraz üzerindedir; bunların çoğu 1920'lerde Türklerin baskısından kurtulmak için sınırı geçmişlerdir. Yaklaşık 700 bini Avrupa'da, esas olarak da Almanya'da yaşamaktadır ve 400 bin civarında Kürt de esas olarak Ermenistan ve Azerbaycan'da olmak üzere eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşamaktadır.

---

[2] Van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, s. 15.

Bunlardan kaç tanesinin Kürt kimliğini kabul etmediği tartışmalı bir noktadır. Türkiye'de çoğu Kürt'ün Atatürk'ün 1920'lerde ve 30'larda ulusu güçlendirme çabaları sırasında asimile olduğu kesindir. Fakat bu durum, özellikle 1970'lerden sonra başlayan devlet baskısının sonucunda etnik kimliklerini yeniden keşfedenler ve Türkiye'nin doğusunda yaşayıp da Kürt kökenli olmadıkları halde, Türkiye'deki sosyo-ekonomik konumları gereği kendileri çok yakın hissettikleri için Kürt kimliğini benimseyenlerle bir ölçüde dengelenmiş olmalıdır. Bu son kategorinin gerçekten Kürt olup olmadığını tartışmayı önermediğim halde iki noktayı açığa çıkarmak istiyorum: 'Kürtlüğün' etnik değil de sosyo-ekonomik anlamda tanımlanması ilk kez gerçekleşmemektedir ve böylesi bir öz-tanımlama Ziya Gökalp tarafından ifade edilen ilkelere uygundur. Bilinçli bir şekilde bir başka kimliği tercih eden Kürtlerin çoğunluğunun koyu Sünni Müslümanlar olduğu da unutulmamalıdır. Aynı zamanda kendilerini Türk kimliğiyle tanımlayan Aleviler ve Zazalar da (aşağıya bakınız) bulunmakta, bunlar aynı zamanda bu iki azınlık kimliğini paylaşmakta ve bu kökenden geldiklerini belirtmektedirler.

Ben Kürtlerin kendilerini bir etnik topluluk olarak düşünmeye ve bu şekilde davranmaya 1918 yılından sonra başladıklarını düşünüyorum. Söylediğim şey, bu tarihten önce bir Kürt ulusunun bulunmadığı anlamına gelebilir mi? Kürt milliyetçilerine göre ulusun çok eski zamanlardan beri var olduğu konusundan hiçbir kuşku yoktur, Kürtler uzun süre uykuda kaldıktan sonra, sonunda yirminci yüzyılda uyanmışlardır. Kürt milliyetçileri bu nedenle geçmişi, Kürt kimliğini doğrulayan eski efsaneler ve sembollerin ışığında görme eğilimi taşırlar.

Kürtlerin kökenlerine ilişkin çeşitli efsaneler mevcuttur. Kürtlerin, çocuk yiyen bir canavar olan Zahhak'tan kaçırılarak dağlarda saklanan çocukların soyundan geldiği şeklindeki efsane onları mistik anlamda 'dağlar' ile ilişkilendirmekte ve efsane bir çifte değil de çocuklara dayandığından, aynı zamanda onların tek bir kökenden gelmemiş olabileceklerini ima etmektedir. Benzer bir hikâye, onların Kral Salamon'un efendileri Jasad isimli şeytan olan ve kızgın kral tarafından dağlara sürülen köle kızlarının çocuklarının soyundan geldiğini öne sürmektedir. Bir başka efsane ise İbrahim Peygamber'in karısı Sarah'ın Harranlı bir Kürt olduğunu iddia etmekte ve böylece Kürt kimliğini tektanrılı dinlerin hattı içinde olduğunu onaylamaktadır. Bu grubun dışında olanların böylesi efsaneleri anlamsız bulması tehlikelidir; bunlar bir ulusun inşası için değerli araçlardır, tarihsel olarak kuşkulu olsalar da, Kürt halkına özel ortak bir efsanevi kimlik sunmaktadırlar.

Efsanelerin yanı sıra tarih de bir ulusun inşasında önemli bir rol oynar ve tarihin Kürt milliyetçilerini meşgul eden en önemli alan olması tesadüf değildir. 1930'lardan bu yana, belirgin milliyetçi düşüncelere sahip olan Kürtler tarafından yazılan birçok tarihsel çalışma ortaya çıkmıştır. Bunların en niteliklisi Muhammad Amin Zakı'nin yazdığı, ilk kez 1936'da Kürtçe basılan ve açıkça aydın sınıfı kendi ulusal tarihleri konusunda uyandırmayı amaçlayan *Khulasat tarikh al Kurd wa'l Kurdistan* (Kürtlerin ve Kürdistan'ın Tarihinden Alıntılar)'dır.

Tarih boyunca, periyodik istilalar, çarpışmalar ya da yabancı bir dil konuşan insanlarla yapılan ticaretin Kürtlerin bilincini komşularından farklı olduklarını anlama yönünde etkilediğinden pek az kuşku duyulabilir. Ancak on yedinci yüzyılda Ahmad-i Khani'nin Mem-u Zin şiirine kadar etnik farklılıklarını anladıklarına ilişkin yazılı bir ifade bulunmamaktadır:

> Araplardan Gürcülere kadar bak,
> Kürtler burçlar gibi olmuşlardır.
> Türkler ve Farslar onlarla çevrilmiştir.
> Dört bir köşede Kürtler vardır.
> Her iki taraf da Kürt halkını
> Kaderin oklarının hedefi haline getirmiştir.
> Yenilmesi güç bir siper oluşturan her bir aşiretin
> Sınırlar için çok önemli olduğu söylenmektedir.
> Osmanlı Denizi [Osmanlılar] ve Tacik Denizi [Farslar] ne zaman
> Kabarsa ve çalkalansa,
> Kürtler kana bulanıyor
> Onları [Türkleri ve Farsları] bir kıstak gibi ayırıyor.[3]

Ahmad-i Khani günümüzde Kürtlerin kolaylıkla benimseyebileceği siyasi bir yaklaşımı çok açık biçimde dile getirmektedir: stratejik yerleşim alanları nedeniyle yenilmesi güç olmasına rağmen baskı altında olan bir halk. Ahmad-i Khani'nin çağdaşlarından çoğunun ya da hatta on dokuzuncu yüzyılın sonlarından önce herhangi bir Kürt'ün onun ifade ettiği duyguları paylaşıp paylaşmadığı belirsizdir. Ancak, Kürt milliyetçilerinin yüzyıllar boyunca 'ulusal kahramanlar'a dayanan ulusal bir devamlılığın izini bulmaya çalışmaları şaşırtıcı değildir. Ulus inşa etmeye çalışanların dünyanın her yerinde yaptığı şey de budur. Kürtlerin ulusal kimliklerini ifade eden büyük kahramanlar arasında, bir Kürt ulusal lider olmaktan çok esas olarak İslamı bir lider olarak davranan Saladin ve Amir Badr Han, Şeyh Ubeydullah ve Said ile aşiret reisi İsmail Simku gibi daha kısa süre önce yaşamış kişiler de bulunmaktadır, bunların tümünü ilerideki bölümlerde tartışacağız.

---

[3] Bu çeviri Hassanpour, *Nationalism and Language*, s. 53'ten.

Bir ulusu inşa edenlerin görevi bir etnik kategorinin üyelerini, ister sosyal ister dini olsun diğer bağlılıklarını etnik kimliğin önceliğine tabi kılmaya ikna etmektir, ulus bu çerçevede kendisini dinin sağladığı kolektivite ile değil laik anlamda kurmalıdır. Bu, özellikle aşiretler söz konusu olduğunda, akrabalıklara dayalı ilk kimlikle de çelişkilerin yaşanmasına yol açar.

Toprak

Kürtler Ermeni ve Azerbaycan cumhuriyetlerinde, Suriye ve aynı zamanda doğu İran'daki Horasan ya da İstanbul, Ankara, Tebriz ve Tahran gibi şehirlerde yaşasalar da, büyük bir çoğunluk hâlâ dağlarda ve Türkiye, Irak ve İran'ın buluştuğu yaylalarda yaşamaktadırlar. Bu dağların merkezi Zagros sıradağlarının İran'ın batılı komşularıyla olan sınırlarının iki tarafında kuzeydoğudan güneydoğuya uzanan kısımlarıdır. Örneğin Hakkari gibi yerlerde, yalçın bayırlara tutunan ya da meyilli arazilere yapılmış köyleriyle bu dağlar özellikle yüksektir. Bu dağlar batıya doğru yuvarlak tepelere dönüşerek Mezopotamya ovasına açılır. Kuzeydoğuya doğru ise dağlar, yine dağlarla kesilen bozkırlardan oluşan büyük bir alan olan Anadolu yaylasına açılır. Dağların doğu yanı tarımsal alanlara dönüşürken, güneyinde Kürtlerin kuzenleri olan Lurların yaşadığı dağlar devam eder.

1919'da basılan Dış Büro el kitabındaki küçümseyici sözcüklerle, 'bu dağların iklimi tüm yıl boyunca kötüleşir.'[4] Pratikte bunun anlamı ağustosta 30° C olan hava sıcaklığının ocakta -5° C'ye düşmesidir, aynı ısı Kürdistan'ın en büyük kenti olan Diyarbakır için de geçerlidir. Kürdistan'ın çoğu kısmı bir zamanlar ağaçlıkmış. Yüzyıllar içinde komşu bölgelerin kereste ihtiyacı, modern savaşın ağaçları kurutan etkisi veya insanların yakıt ihtiyacı ya da fundalıkları ve fidanları öldüren keçiler nedeniyle arazi büyük miktarda ağacını kaybetmiştir.

---

[4] Britanya, Dış Büro, *Armenia and Kurdistan* (Londra, Mayıs 1919), s 3.

Kürdistan tarım ve hayvancılık için önemli bir bölge olmaya devam etmektedir. Türkiye'nın tahıl üretiminin yaklaşık yüzde 15'ini, İran'da yüzde 35'ini, Irak'ta ise yüzde 30'unu karşılamaktadır. Bölge yirminci yüzyılın başından bu yana nakde çevrilebilir iki ürün, pamuk ve tütün için önemli üretim alanı haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Kürdistan'daki en önemli yegâne ekonomık faalıyet hayvancılıktı, büyük koyun ve keçi sürüleri her yıl daha yüksekteki yazlık yaylalara götürülüyordu. Bu sürüler çoğunlukla birden fazla aşirete aıttı ve sürüde aşiretin himayesindeki çeşitli köylerin hayvanları bulunabiliyordu. İlk ve sonbahardaki böylesi hareketlenmeler yaylada yaşayanlarla köylüler arasında, yayladakiler binlerce hayvanı yerleşim bölgelerine saldıkları için ya da iki aşiret arasında toprak talepleri ya da karşılıklı göçlerin yanlışlıkla aynı zamana gelmesi nedeniyle gerginlik yaşanmasına sebep oluyordu. On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'nun, Suriye'nin ve Mezopotamya'nın tükettiği etin çoğunu Kürdistan sağlamaktaydı; büyük sürüler İstanbul'a, Bağdat'a, Halep'e ya da Şam'a götürülüp, satılıyordu. Van'dan İstanbul'a yapılan yolculuk 18 ay sürebılıyordu. Göçebelik yirminci yüzyılın ikinci yarısında fiilen kaybolmuş olsa da, yerleşik hale gelen insanlar hayvancılıkla uğraşmaya devam ediyordu.

'Kürdistan' sözcüğü ilk kez on ikinci yüzyılda coğrafi bir terim olarak Selçuklular tarafından kullanılmıştı. Kürtler daha sonrakı yüzyıllarda, kuzeyde Arpaçay nehrı, batıda Sıvas, Erzurum ve Maraş, ve Kerkük civarındaki Mezopotamya ovasına, doğuda ise Kermanşah şehrinin ilerisine kadar genışleyerek bu tanımın coğrafi boyutunu neredeyse kesin bir biçimde büyütmüşlerdir. Bu Kürtlerin büyük bir çoğunluğu zaten kurulu bulunan Kürt olmayan köyler arasında dolaşan aşiretlerden oluşuyordu.

Kendi sakinleri dışında Kürdistan'ın Ortadoğu'nun üç güç merkezinin jeopolitik fay hattı arasında uzanan tali bir bölge olduğu dikkate alınmalıdır. Yirminci yüzyılın başına kadar hiç kimse ne Kürdistan'ın sınırlarına ne de orada yaşayan insanların sayısına aldırış etmiyordu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki en hassas konu Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilere (Hıristiyanlara) kıyasla Müslümanların (büyük ölçüde Kürtler) sayısıydı ve bu daha çok Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusuna doğru ilerlemek için Ermenileri kullanma tehlikesinden kaynaklanıyordu. Bunun dışında, Osmanlı ya da Kajar imparatorluklarının topraklarında Kürdistan ya da Ermenistan gibi terimlerin ne kadar cömertçe kullanıldığını hiç kimse önemsemiyordu, ama bütün bunlar yirminci yüzyılda değişti. Bunun nedenlerinden biri zaten söylendi: Yeni devletlerin kendi topraklarında yaşayan tüm haklara kendi kimliklerini empoze etme heyecanı. Bir diğer neden ise stratejikti: Dağların İran ve Irak'a savunulabilir bir stratejik sınır sağladığı kesindi; sınırı Kürdistan'ın batısına ya da doğusuna kaydırmak her iki devlet açısından da stratejik bir anlam ifade etmeyecekti. Türkiye'nin Kürdistan sınırlarına yönelik tutumu ise özeldir. Türkiye, sınırlarının (Irak haricinde) cumhuriyetin temelleri sarsılmadan değiştirilemeyeceğine dair duygusal ve ideolojik bir yaklaşıma sahiptir. Bunun nedeni kısmen 1919'daki Milli Mutabakat'ın maddeleri ve bu mutabakatın amaçlarına ulaşmak için verilen şiddetli savaştır. Türkiye'nin mevcut sınırları içindeki bütünlüğü modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün mirasına sahip çıkanlar için neredeyse mistik bir nitelik kazanmıştır. Sonuç olarak, büyük yoksulluğuna rağmen Kürdistan'ın kaybı Türkiye'nin uzamsal kimliğine zarar veren bir darbe olarak algılanacaktır.

Son dönemlerde Kürdistan'ın denetimini elde bulundurmak için bir başka neden daha önemli hale gelmiştir, bu da İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana buradaki petrol ve su kaynaklarının öneminin büyümesidir. Hiçbir hükümet Kürt bölgesindeki, Rumaylan'daki (Suriye), Batman ve Silvan'daki (Türkiye) ya da Kerkük ve Kanikin'deki (Irak) petrol yataklarının denetimini isteyerek teslim etmeyecektir. Nüfusun artması, enerji ve daha yaygın sulama talebinin artmasıyla, su hızla petrolden daha önemli hale gelmeye başlıyor. Irak zaten Zagros'un aşağısındaki Küçük Zap ve Diyala ırmaklarının sularını Dukan ve Darbandıkan barajlarıyla tüketmiş durumda; ve 1991'deki Kürt ayaklanmasından önce Bakhma üzerinde Büyük Zap'ın üst kısmında Bahdinan'ın merkezinde bir baraj yapmaya başlamıştı. Türkiye şu anda yukarı Dicle ve Fırat üzerinde bir barajlar sistemi geliştiriyor. Bu baraj projeleri Mezopotamya ovası boyunca akan su miktarını büyük ölçüde etkileyecektir. Ne hükümet ne de Kürtler bu suyun denetiminden kendi istekleriyle vazgeçeceklerdir.

Milliyetçiler Kürt halkının kendi topluluklarını kesen uluslararası sınırlarla bölündüğünden açıkça yakınmaktadır. Bu sınırların Kürt halkı için önemli bir engel oluşturduğu sonucuna ulaşmak doğaldır, ama kuşkulu birkaç nokta bulunmaktadır. Periyodik değişimlerin dışında, İran ile batıdaki komşuları arasındaki sınırın yaklaşık 400 yıllık olduğunu hatırlamak önemlidir. Nüfuz kabiliyeti olan bu sınır Kürt halkına yüzyıllar boyunca üç konuda fırsatlar sağlamıştır. Öncelikle 1920'lere kadar uluslararası sınırlarla kısıtlanmayan yaylalara çıkma olanağı vererek, ekonomik fırsatlar yaratmıştır. Muhtelif büyük aşiretler, örneğin Harki ve Pizhdar mevsimlere bağlı olarak sürüleriyle birlikte sınırı geçmişlerdir. Bu göç sırasında Harki İran tuzunu satın alarak, Mezopotamya ovasında satmış ve buğday alarak geri dönmüştür. Sınır aynı zamanda kaçakçılık için giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır ve Van ve Hakkari gibi yoksul bölgelerde hâlâ önemli bir gelir kaynağıdır. Dahası, bu sızılması mümkün sınır devlete karşı suç işleyenler için de bir sığınak haline gelmiştir. Kürt liderler yüzyıllar boyunca komşu ülkelere sığınmışlardır. Çoğu önemli Kürt lideri yenildiğinde bu sınırlardan birini geçmeye çalışmış, bazıları yakalanmış, bazıları da başkaldırılarını daha uygun koşullarda sürdürmek için kaçmıştır. Sonuç olarak, Kürtler kendi davalarını ileri taşıyabilmek için komşu ülkeler arasındaki sınır gerginliklerini kullanabilmişlerdir. Örneğin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Shikak aşiretinin bir bölmesi, Urmiye Gölü'nün kuzey ucunun tam karşısındaki sınır bölgesi olan Somay'daki Osmanlı hükümdarlığını zayıflatması için İran tarafından kışkırtılmıştı. Bu üç işlev bugün de varlığını sürdürmektedir. Sınırlar Kürtler açısından bütünüyle dezavantajlı duruma gelmemiştir.

Ancak, günümüzde bu sınırların sızmalar için daha az elverişli olduğu kuşkusuzdur. Tel örgüler, mayın tarlaları ve havadan yapılan gözetim insanların resmi sınır kapıları dışında sınırları aşmasını zorlaştırmıştır. Bu durumun Kürk ulusal gelişimini yavaşlattığı kesin olduğu gibi, Kürtlerin sınır ötesi ticaretini de (kaçakçılık dışında) büyük ölçüde engellemiştir. Artık Kürtler, içinde yaşadıkları devletin dokusuna daha yakından dahil olmaktadırlar. Dahası, bu sınırlar Kürt toplumu içindeki dile dayalı ve kültürel bölünmelere neden olmuştur. Bu nedenle Kürt ulusunun 'hayal edilen' toplumsal varlığı ile çok sayıda Kürtü İstanbul, Tahran ve benzeri yerlerde iş aramaya sevk eden ekonomik anlamda yaşamı sürdürmenin pratik gereklilikleri arasında bir gerginlik bulunmaktadır.

Halk

Kürtlerin ortak bir geçmişe sahip oldukları için etnik anlamda tutarlı bir bütün oluşturabilecekleri şeklindeki yaklaşım fazlasıyla kuşkuludur. Kürtlerin çoğunluğu büyük bir olasılıkla MÖ ikinci bin yılın ortalarında İran'dan batıya doğru hareket eden Hint-Avrupa göçerlerinin soyundan gelmektedir. Fakat onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Kürtler henüz söz konusu olmadan çok önceki dönemlerde, Kürdistan'ın eski devletlerin sınır boylarındaki sorunlu bir bölge olduğunu biliyoruz. MÖ yirmi birinci yüzyılda bir dönem boyunca Sumer Erbil'i yakarak, Kürdistan'a karşı neredeyse her yıl sefer düzenlemiştir. MÖ dokuzuncu yüzyılda Persler, muhtemelen esas olarak Kafkasları aşıp, Urmiye bölgesinden Fars'a geçerek güneye doğru ilerlemişlerdir. MÖ dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde Kürdistan'ın çoğu bölmesinde, Asur ve kuzeydeki baş düşmanı Urartu ile Tahran ve Hamadan arasında kurulmuş bulunan Medler arasındaki tampon bölgede, Urmiye Gölü'nün güney ve batısında Mannai krallığı bulunuyordu. Dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllardan önce III. Shalmanesere, ardından da Sargon Urartu'ya karşı Kürdistan'a yürümüşlerdi. Yedinci yüzyılda Sakız'ın İskitlerin kendi isimlerini verdikleri başkentleri olduğu anlaşılıyor. Altıncı yüzyılda Persler birleşik bir imparatorluk haline geldiler. Zagros dağındaki nüfusun bu gelişmelerden etkilenmemiş olması mümkün değil, ama bu etkilerin neler olduğu konusunda hiçbir bilgimiz bulunmuyor.

/Kürtler ilk kez açıkça MÖ ikinci yüzyıldan sonra 'Cyrtii' adıyla kayda geçmişlerdir. Değişik yollardan ve farklı zamanlarda bölgeye gelen Hint-Avrupa aşiretlerinin bileşenlerinden biri oldukları neredeyse kesindir./Bu dönemde Sami aşiretlerin de Zagros'a yerleşmiş olmaları mümkündür. 'Cyrtii' terimi ilk kez Zagros'ta yaşayan Seleucid ya da Partlı paralı okçular için kullanılmıştı, ancak bunun o tarihte tutarlı bir dil ya da etnik grup anlamına gelip gelmediği belirsizdir. 'Kürt' teriminin aradan bin yıl geçtikten sonra İslami fetihler sırasında ve muhtemelen biraz öncesinde etnik bir anlamdan çok sosyo-ekonomik bir anlam içerdiği kesindir. Bu terim İran yaylasının batı ucundaki göçerler ve muhtemelen aynı zamanda Mezopotamya'daki çoğu köken olarak Sami olması gereken ve Sassanian diye bilinen aşiretler için kullanılıyordu.

Daha ileriki bir aşamada kimi Arap ve Türkmen aşiretlerinin kültürel olarak Kürtleştiği kuşkusuzdur. Kürt ve Türkmen aşiretler birlikte varlık sürdürmüşler ve hatta Türk reislerin çoğunlukla Kürt taraftarlarını cezbettiği ya da Kürt reislerin Türk takipçileri etkilediği birlikler içinde erimişlerdir. Osmanlıların yükselişinden önce Batı Anadolu'da yaşayan iki Türkmen hanedanının genel olarak Türkmen ve Kürt kökenlerinin karışımından oluştuğu düşünülmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Kilikya'da (Adana civarı) Kürt-Türk aşiretleri vardı. Benzer bir durum Kürt ve Arap aşiretlerinin birbirine karıştıkları kuzey Mezopotamya'da da muhtemelen yaşanıyordu. Örneğin, Abbasi döneminin başlarında (MS 750) Kürdistan'a göç eden Arap Rawadid aşireti, Arap kökenli olduğu gayet iyi bilinmesine rağmen, 200 yıl içinde Kürt olarak değerlendirildi. Bu çoğu durumdan yalnızca biriydi. Benzer bir biçimde önemli sayıda Kürt, daha çok da Müslüman ordularda profesyonel asker olanlarla, esas olarak Türkçe ya da Arapça konuşulan bölgelere göçenler, Kürt kimliklerini kaybetti.

Sonuç olarak Kürtlerin fizyonomisini (kafa yapısı, göz ve saç rengi, vücut yapısı, vb.) araştıranlar, onların en önemli özelliklerinin kendilerine komşu Kürt olmayan halklarla benzerlikleri olduğu sonucuna ulaştılar.

Dil

Farklı kökenin bir diğer göstergesi Kürdistan'da konuşulan dillerin çeşitliliğidir. Günümüzde iki anadil ya da lehçe bulunmaktadır, kuzeyli birçok Kürt Kırmançi konuşurken, güneyli Kürtlerin çoğu Süryanice konuşmaktadır. Bu diller gramer açısından birbirlerinden İngilizce ile Almanca kadar farklı olmakla birlikte, kelime farklılıkları muhtemelen Hollanda dili ile Almanca arasındaki farklılıklar gibidir. Her iki durumda da bu iki dil, bir yüzyıl öncesinde vadıden vadiye değişmeye devam eden yerel lehçelerin çokluğunun standardize edilmiş bir versiyonunu temsil etmektedir. Sayıları çok da az olmayan azınlıklar arasında üç farklı dil daha konuşulmaktadır. Sanandaj'dan Kermanşah'a kadar olan güney doğuda çoğu Kürt, Süryaniceden çok modern Farsçaya yakın bir lehçeyle konuşmaktadır. Diğer iki dil ise Güney Kürdistan'ın belirli bölgelerinde konuşulan Guranice ve kuzey-batı Kürdistan'da hem Sünni hem de Alevi Kürtler ve aynı zamanda Alevi Türkler tarafından konuşulan Zazacadır. Zaza ve Gurani İran dillerinin kuzeybatı grubuna aitken, Kırmançi ve Süryanice güneybatı grubuna dahildir. Bu Zazaca ve Guranice konuşanların ortak yerleşim bölgesine uzak bir yerden, muhtemelen Hazar Denizi'nin güneybatı yakasındaki Dalyam ve Gilan'dan olabileceğini göstermektedir. Yirminci yüzyıla kadar Süleymaniye'deki kimi köylüler, yerel olarak bölgedeki Kürt aşiretlerinden faklı bir soydan geldiğine inanılan guranlar olarak biliniyorlardı. Guran aşiretinden olan ve aynı zamanda Guranca konuşan halkın, guran köylülerinin kökeniyle ilişkilendirmek makul görünmektedir.[5] Aynı zamanda Kırmançi ve Süryanice konuşanlar Zagros bölgesine geldiklerinde, Zazaca ve Guranice konuşanların zaten bu bölgede bulunduklarını söylemek de mümkündür. Bu nüfus hareketi sırasında Zazaca konuşanların batıya, Anadolu'ya doğru itildiği, bu arada guran/Guranilerin yer yer ayrı bir özne, halk haline gelmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

---

[5] Bakınız, van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, s. 107-113 ve Andrews'un *Ethnic Groups in Turkey*'de David MacKenzie, 'The role of the Kurdish language in ethnicity'.

Din

Kürtlerin büyük bir çoğunluğu, yaklaşık yüzde 71'i Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Fakat geri kalan Kürtlerin dini ayrılıkları uzun süreli köken farklılıklarına da işaret edebilir. Örneğin, orta Anadolu'da, özellikle Dersim'de güçlü olan Alevi mezhebini ele alalım. Alevi (ya da Kızılbaş) mezhebi, Bektaşi inancındaki gibi, İmam Ali'ye bağlı olduğunu iddia ederken, Şii Müslüman inancının aşırı uçlarından temellenmektedir. Bu mezhep İslam öncesi Zoroastrian, Türkmen şaman ve Şii düşüncelerin bir karışımı olup, MS on beşinci yüzyılda dini bir mezhebe dönüşmüştür. Zazaca konuşanlarla Aleviler arasında büyük örtüşmeler bulunmaktadır ve bu nedenle aralarında bir bağlantı olması mümkündür. Aleviliği kabul eden aşiretlerin daha önce Sünni olması mümkündür ama Zazaca konuşan Sünnilerin bir zamanlar ya Alevi ya da onunla ilişkili bir mezhepten olması daha büyük bir olasılıktır.

Benzer bir biçimde Güney Kürdistan'da Ahl-ı Haqq dini grupların Guraniceyi kutsal bir dil olarak kullanması muhtemelen bir tesadüf değildir. Ahl-i Haqq mezhebi, İmam Ali'ye büyük bir saygı duymanın yanı sıra, Alevi inançlarıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Her iki mezhebin de temelinde Zoroastrian dini görüşleri yatmaktadır. Ahl-i Haqq mensupları esas olarak Zuhab ve Kasr-ı Şirin civarında bulunmakla birlikte, Batı Azerbaycan'daki Urmiye'nin kuzeyine kadar uzanan Zagros sıradağlarının her iki yanında küçük topluluklar bulunduğu gibi, Süleymaniye, Kerkük ve Musul civarında da yaşamaktadırlar.[6] Ne Aleviler ne de Ahl-i Haqq yalnızca Kürtlerden oluşmaktadır. Çok sayıda Alevi Türk ve az sayıda Ahl-i Haqq Türkmen bulunmaktadır, ama her iki grup da İran'daki dini görüşlere dayalı bir inanç bileşimini miras almış görünmektedir. Aleviler ve Ahl-i Haqq mensupları böylesi dini kurallara aykırı inançlar temelinde iktidara gelen Safevi hanedanının çocuklarına saygı duyarlar.

---

6. Irak'ta Kakaiya (Kerkük) ya da Musul civarlarında Sarliya ve Bajwan/Bajılan olarak bilinirler.

Dini kurallara aykırı davranan bir başka önemli gruptan da bahsetmemiz gerekir, bunlar Yezidilerdir. Kırmançice konuşan Yezidiler esas olarak Musul'un batısında yer alan Jabal Sanjar ve doğusundaki Şaykhan'da yaşarlar. Çok kısa bir süre öncesine kadar önemli sayıda Yezidi Türkiye'deki Mardin-Midyat yöresinde yaşıyordu, fakat bunların neredeyse hepsi modern Türkiye'deki baskı koşullarından kurtulmak için Almanya'ya göç ettiler. Çok sayıda Yezidi ise daha önceki tarihlerde on dokuzuncu yüzyılın sonunda pan-İslamik hareketten kaçarak Rusya'ya gitmişti. Yezidi mezhebi eski pagan unsurların, düalist Zoroastrian unsurların ve Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman unsurlarla kaplanmış Manichean anlayışının sentezidir.

Tüm bu dini grupların önemli bir özelliği, çok kısa bir süre öncesine kadar esas olarak kırsal kesimde gelişmeleri ve ya bir aşiret ya da (aşağıda tartışılan) akrabalık ideolojisine tabı olmalarıdır. Diğer bir deyişle, dini özellikler farklı topluluklar oluşturan aşiret örgütlenmelerine yakın bir hat izlemiştir.

İranlıların çoğu gibi Kürtlerin yüzde 15'i de Ithna Ashari Şiileridir. İran'ın Kermanşah (Bakhtıran) kentinde ve pek azı da Kürdistan bölgesının güney kısımlarında yaşar ve güneydoğu lehçesiyle konuşurlar. Kermanşah kökenli ve 'Fayli Kürtleri' olarak bilinen yaklaşık 150.000 kışıden oluşan diğer bir grup ise 1970 ve 80'lerde Irak'tan İran'a sürülmüştür. Kürtlerin ne zamandan beri Şii olduğunu öğrenmek fazlasıyla zordur. Ithna Ashari Şiilık İran'da on altıncı yüzyılda yaygın bir kabul görmüştür ve bu tarıhten önce Şii Kürtlerin esas olarak Ehl-i Hak olmaları muhtemeldir. Oldukça kısa bir süre önce, muhtemelen devlet içindeki siyasi ve sosyal konumlarını iyileştirebilmek için daha önce toplumsal düzende daha aşağı katmanda bulunanları taklit eden reis ailelerinin resmi devlet dinine geçmek için Ehl-ı Hak'tan vazgeçmeleri yönünde bir eğilim görülmüştür. Daha eski tarihlerde de başka aşiretlerin Ithna Ashari Şiiliğe döndüğü şeklinde spekülasyon da yapılabilir. Yüzyıllardan beri olduğu gibi büyük sayıda Şii Kürdü ibadetlerini Baba Yadigâr'daki ana Ehl-i Hak türbesinde gerçekleştirmektedir.

Kürtlerin çoğunluğu Sünni olduğu için Kürdıstan'a komşu olan Arapların ve Türklerin çoğunluğu ile dinı konularda uyum içinde olduğu düşünülebilır. Dini düşünceleri ağır basan Sünnı Kürtlerin kendılerinden farklı mezheplerdeki Kürtlere karşı Kürt olmayan Sünnilerin yanında yer aldığı kesindir ve Türkiye'nin belli yerlerinde böyle davranmaya devam etmektedirler. Ancak Kürt olmayan Sünni komşularından iki önemli açıdan ayrılmaktadırlar: Mezopotamya'daki çoğu Türk ve Arap on altıncı yüzyılda Osmanlı otoritesinin kurulmasının ardından Hanefi hukukunu kabul etmiştir; Kürtler ise önceki yüzyıllarda bölgede egemen olan Şafi hukukunun savunucusu olmaya devam etmişlerdir, bu muhtemelen emirlerinin sultan karşısında bağımsız olduğunun ifadesidir.

Kürtlerin dini farklılıkları Sufi tarikatının gücünde ve coşkulu sözcükleri, kendinden geçmeyi, ateş yemeyi ve kendini sakatlamayı içeren tuhaf uygulamalarda da görülmektedir. Bu uygulamalar yalnızca Kürt halkına özgü değildir; formaliteleri olan bir din yerine İslam'ın 'folklorik' biçimlerini tercih eden kimi diğer topluluklarda benzer uygulamalar görülmektedir. Fakat bunlar İslam öncesi dini töre ve uygulamaların andırdıklarından yaşadıkları toplumlarda tuhaf karşılanmaktadır ve Kürtlerin köken itibariyle farklı dini gruplardan geldiğini göstermektedir.

Sufi tarikatı toplumu hem güçlendirmeye hem de bölmeye hizmet etmiştir. Aynı tarikat ağından olan Kürtler aşiretlerine bakmaksızın aynı bağa sahip olduklarını hissetmişlerdir. Diğer yandan, rakip bir tarikata karşı genellikle gergin bir anlayışla yaklaşılmıştır. Değişik dini düzenlere bağlı şeyhler ve hatta aynı dini düzene bağlı ama kendi destekçileri bulunan şeyhler kendi otoritelerinin üstün geleceği yandaş ağları kurmak için rekabet etmişlerdir. Bunun klasik örneği, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında iki Nakşibendi hanedanı olan Nihri Seyyidleri ile komşu Barzani Şeyhleri arasındaki çatışmalardır.

Kürdistan'da başka dini topluluklar da bulunmaktadır, bunlar kendi kimliklerine sahip çıkmaktadırlar, ancak onların daha geniş bir Kürt kültürel topluluğunun parçası oldukları tartışmalı olsa da kabul edilebilir. Yahudiler iki bin yıldan fazla bir süre Kürdistan'da yaşamışlardır; daha çok esas olarak daha büyük yerleşim yerlerinde yaşayan tüccar ve zanaatkârlar olarak varlık sürdürmüşlerdir. On dokuzuncu yüzyılın başında Zaho (Zakhu), İmadiye, Erbil ve Süleymaniye gibi yerlerde sinagogları da olan önemli topluluklar bulunuyordu. Bunların bazıları köylüydü, bazıları ise muhtemelen belirli aşiretlere bağlıydı. 1948-52 tarihlerindeki Siyonist göç karşısında Kürdistan'da çok az Yahudi kaldı ve İsrail'e göç edenlerin çoğu kendilerini hâlâ Kürt olarak görmektedir.

Kürdistan'da daima önemli sayıda Hıristiyan bulunmuştur. Tarihsel olarak en büyük yoğunluk Doğu Anadolu Ermenileriydi, on dokuzuncu yüzyılda bunların sayısı muhtemelen bu bölgedeki Kürtlerin küçük bir miktar altındaydı. Ermeniler esas olarak Doğu Anadolu ve Kilikya'nın kasaba ve köylerinde yerleşmiş büyük sayılarda ve aşiretlere dayalı olmayan topluluklar oluşturmuşlar ama Birinci Dünya Savaşı'nda fiilen yok edilmişlerdir. (6. Bölüm)

Ermeniler MÖ altıncı yüzyılda Van bölgesine yerleşmişlerdir. Irksal açıdan Kürtlerden farklı olduklarını söylemek zordur. On altıncı yüzyıldan bu yana kimi Kürt aşiretlerinin, ki bunlar arasında adı en çok geçen Alive Mamakanlı aşiretidır, Ermenilikten vazgeçenlerin soyundan geldiğine inanılmaktadır. 1940'larda orta Kürdistan'da Ermeniler gibi ibadet eden ve zayıf bir Hıristiyanlık yaklaşımına sahip olan ama Kürtçe konuşan bir aşiret görülmüştür.

Diğer büyük Hıristiyan topluluk ise Süryanilerdir (Asur). MS 431 yılında Batı Kilisesi'nden dini kuramlar açısından ayrılan Süryani (Nasturi) Kilisesi, bir tarihte Çin, Sibirya, Türkistan ve doğu İran'a kadar uzanmaktaydı. Fakat on dördüncü yüzyılın sonunda Moğolların yağmacılığıyla baş edememiş ve Hakkari dağları ile Urmiye çevresindeki tepe ve düzlüklerde yoğunlaşan ve Süryani diye adlandırılan küçük bir topluluğa dönüşmüştür. Monofizit bir Hıristiyan mezhebi olan Suriye Ortodoks (Süryani, Yakubi olarak da bilinir) Kilisesi esas olarak Tur Abdin ve Musul bölgelerinde varlığını sürdürdü. İçinde hem aşirete mensup hem de mensup olmayan unsurlar bulunuyordu. Tur Abdin'deki topluluk Sünni Müslümanların baskısıyla tıpkı Yezidiler gibi fiilen yok oldu.

İslamiyetin ilk dönemlerinde Hıristiyanlar, daha sonraki statülerinden bağımsız olarak açık bir biçimde 'Kürt' teriminin içindeydiler. Onuncu yüzyıl ortalarında yaşayan bir coğrafyacı olan al Masudi, *Muruj al Dhahab* adlı kitabında 'Hıristiyan Kürtler'den söz etmektedir. Asur ve Süryani Ortodoksların önemli bir bölmesinin de Müslüman komşularıyla aynı ırka mensup olmaları mümkündür.

Kürt Toplumu

İslami fetihler sırasında 'Kürt' terimi göçebe anlamını taşıyordu. On birinci yüzyıldan bu yana çoğu seyyah ve tarihçi 'Kürt' terimini eşkıyalıkla eşanlamlı olarak kullanmıştır, bu görüş on dokuzuncu yüzyılın Avrupalı seyyahlarınca tekrarlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ise 'Kürt' sözcüğü Kürtçe konuşan aşiret mensuplarını ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Kürtçe konuşan bazı insanların aşiret bağı olmadığı, köylerde ya da kasabalarda yaşadığı doğrudur ama muhtemelen bunlar bir azınlıktı ve yaygın olarak bilinen Kürtlük imajının dışında kalıyorlardı. Egemen olan aşiret imajı, göçebeliğin hızla yok olduğu bir çağda bile, akrabalık ideolojisine dayanan bir topluma işaret ediyordu. Bu türden bir akrabalık ideolojisi genellikle ortak geçmiş efsanesinden kaynaklanmaktadır. Çoğu Kürt aşiretinin kendisine ait gerçek ya da hayal ürünü bir geçmişi vardır ve bu geçmiş çoğunlukla ya İslami dönemin başında yaşamış bir kahramana ya da bizzat peygamberin soyuna dayanır. İslam imparatorluğu döneminde bu özellikle cazip bir meşruiyet biçimiydi. Çeşitli reis aileleri İslamiyetin başlarındaki general Halid ibn al Velid ile ya aynı soydan geldiklerini ya da bir ilişkileri olduğunu iddia ediyorlardı. Kimi diğerleri ise Ummayad ya da Abbasi bağlantıları olduğunu ima ediyorlardı. Jaf Saladin ile bir bağlantısı olduğunu öne sürdü.

Kürt aşiret kültürünü tartışmaktaki zorluk, aşiretlerin büyüklükleri, yapıları ve iç örgütlenmelerinin mekâna ve döneme bağlı olarak değişmesi nedeniyle tanımlanmalarının kolay olmamasından kaynaklanmaktadır. 'Aşiret' kelimesiyle ifade edilen anlam, Kürdistan'ın farklı yerlerinde Arapça, Farsça ve Türkçenin yanı sıra Kürtçeden alınarak Kürtler tarafından bir aşireti ifade etmek için kullanılan çeşitli kelimelerde ortaya koyulmaktadır: *il, ashira, qabila, taifa, tira, oba, hawz* vb. Ben bunları büyüklük açısından azalan bir sıralamada listelemeye çalıştım ama değişik gruplar bu terimleri farklı biçimlerde kullanabilmektedir. Çok geniş anlamda bu terimler bir aşiretler birliğinden, klana, kabileye, kola ya da yaklaşık 20 çadırdan oluşan bir çadır kampına kadar uzanmaktadır. Bir aşiret grubunun fiili biçimi, liderlerinin kişiliği, aşirete bağlı olan ya da olmayan komşularıyla ekonomik veya akrabalık ilişkileri gibi iç faktörlere ve bir aşirete bağlı ya da bağlı olmayan komşularıyla ilişkileri, en önemlisi de komşu devletlerle olan münasebetleri gibi dış faktörlere bağlı olabilir.

Çoğunlukla aşiretlerin ve tabii ki aşiret birliklerinin ortak bir geçmiş tahayyülünü paylaştıkları düşünülür. Bu her zaman doğru olmak zorunda değildir. Aşiretler, her biri farklı bir geçmişe sahip olduğunun bilincinde olan ama aşiret bütünlüğü içinde bir kol oluşturan farklı akrabalık gruplarının toplamından oluşabilir ve çoğunlukla da durum böyledir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Kajar sınırının her iki yanında önem kazanmak için bütünleşen bir aşiret birliği olan Shikak'ın durumu yukarıdaki tanıma uymaktadır. Bu aşiret birliğinde üstünlük için yarışan iki temel reis soyu bulunmaktaydı ve her biri hem akrabalarını hem de akraba olmayan grupları içeren aşiretleri yönetiyorlardı. Bu tanıma uyan bir başka aşiret birliği olan Havarkan ise Mardin'in doğusunda 24 aşiretin birleşmesinden oluşuyordu. Üstünlük yirminci yüzyılda iki kez birinden diğerine geçti. Aşiret grubunun birliği 1919'da reisin öldürülmesiyle bozuldu ve taraflardan biri denetimi tartışılmaz bir biçimde ele geçirinceye kadar, bu kez daha geniş bir aile içinde birbirlerine rakip olan üçüncü dereceden kuzenler arasında yeni bir güç mücadelesi devam etti. Hem Shikak hem de Havarkan vakalarında aşiret halkının büyük bir çoğunluğunun reis ile akrabalık ilişkisi bulunmuyordu. Yalnızca orta ve küçük ölçekli gruplar, yani taifa ve tira içinde normal olarak önemli akrabalık ilişkileri vardı. Hatta küçük çadır topluluklarında bile mutlaka akrabalık değil, muhtemelen yanaşmalıktan kaynaklanan bağlılıkları bulunan insanlar olabiliyordu. Bu durum özellikle yazın yaylalarda aynı kampta kalan ve kışın da toplulukla aynı mekânı paylaşabilen çobanlar açısından geçerliydi.

Neredeyse her aşiret ya da aşiret kolu, aynı geçmişi paylaşmanın yanı sıra güçlü bir toprak aidiyetine de sahipti. Bu durum öncelikle yerleşik köyler ve bir aşiretin kullandığı bilinen yaylalar için söz konusuydu. Ama bu sahiplenme aynı zamanda aşiretin zihninde köy topraklarını ve reisin zihninde hükümet tarafından düzeni korumak ve vergi toplamakla sorumlu tutulduğu tüm bölgeleri içermekteydi. Bu üç kavram yalnızca aynı yer ve zaman için geçerli değildi, çünkü güçlü bir reis, örneğin Shikak aşiretinin reisi olan İsmail Simko (10. Bölüm) zayıf bir hükümet tarafından aşiret topraklarının çok ötesine taşan topraklardan sorumlu tutulabiliyordu. Reisin otoritesi nedeniyle bu toprakların da sahiplenildiği bir anlayış zaman geçtikçe kaçınılmaz olarak gelişiyordu. O tarihte güçlü olan dini şeyhler hem aşirette hem de köyde genişleyen bir bölgede tanındıkça, otoritelerinin alanını benzer bir biçimde genişletmişlerdir. 1880'de Shikak'ı potansiyel bölgesel rakipleri olarak gören Nihrili Seyyidler (4. Bölüm) bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Bunlar devlet ve aşiret arasındaki bu temel farklılıkları, yani iki sistemin esas olarak birbirleriyle bağdaşmadığını göstermektedir, bunların arasındaki ilişki en iyi koşullarda yalnızca geçici bir süre birlikte yaşamaları olabilir. Devletler statiktir, tanımlı topraklar üzerinde iktidar tekelini sürdürmeyi amaçlarlar. Bir bürokrasi içeren ve yazılı kültüre sahip kentli bir boyut taşırlar. Kentlerde ve kırsal kesimde ekonomik, yasal ve yönetsel anlamda çeşitli fonksiyonları vardır ve bunlara dini fonksiyonlar da dahil olabilir. Aşiretler varlıklarını akrabalık ilişkisi ve toprak mülkiyeti üzerinden sürdürürler; toprak mülkiyeti hem kurulu köyleri hem de hiçbir devletin hoşuna gitmeyecek daha akışkan fikirleri içermektedir. Aşiretler iki farklı anlamda daha toprak sahibi olabilirler: Birincisi mevsimsel göçler için temel bir geçiş hakkı iddia ederler, örneğin 1920'lerdeki Pizhdar aşiretinin İran devleti karşısındaki tutumu (10. Bölüm) gibi; ikincisi, belirli yaylalar onlara ait olabilir ve muhtemelen bu yaylaları mevsimsel olarak başka aşiretlerle de paylaşırlar. Örneğin Kürt Milli aşireti ile Arap Shammar aşireti, birbirlerine düşman olmalarına rağmen, kışın donan Anadolu yaylasından kaçan Milli aşiretinin ve yazın sıcaklığı nedeniyle kuzeye gitmeye zorlanan Shammar (ve Tayy) aşiretinin kullandığı kimi kuzey Jazira yaylalarını paylaştılar.

Ancak devletlerle aşiretlerin uyuşamamasının temel nedeni aşiret hiyerarşisinin mantık bütünlüğünde yatmaktadır. Her düzeydeki aşiret reisleri belirli fonksiyonları üstlenmek zorundadır. Kendilerini reis kabul eden grup içinde anlaşmazlıklara hakemlik eder ve kaynakları, kazançları ve görevleri dağıtırlar. Grup dışında ise reis ya kendi emsalleri ve daha üstün diğer reisler ya da devlet karşısında bir arabulucu gibi davranır. Bir reis dış dünya ile tüm ilişkileri üzerindeki tekeli kıskançlıkla korur.

Eğer devlet iktidar üzerinde bir tekele sahip olursa, o zaman vergilendirme ve adaletin yönetimi topraklarındaki her bireyi kapsayacak ve aşiret reisinin aracılık yapması dolayısıyla da aşiretin varlık sebebi (*raison d'être*) anlamsızlaşacaktır. Eğer sürülerin yaylaya çıkarılmasını aşiretin kendi reisi değil de devlet sağlayacaksa, o zaman insanların yalnızca bu iş için ortak bir geçmiş efsanesi yaratmasına da gerek olmayacaktır. Aşiret yaylaya çıkan çoğu insan için tercih edilen bir şey olduğundan varlığını sürdürmektedir. Eğer devlet bunu yapabilirse, aşiret halkını kendi doğrudan denetimi altına almak için gereken her önlemi alacaktır. Aşiretin rolü ile devletin rolü arasındaki çelişki budur ve bu, sözleriyle bağımsız bir aşiret yaşamının tersine bir Kürt devletini amaçlayan aşiret reislerinden kuşku duyulmasına yol açmaktadır.

Tabii ki pratikte, Kürdistan'a bitişik olan devletler aşiretleri ezmeyi ve onları birleştiren akrabalık ideolojisini yıpratmayı yalnızca 1918 yılından bu yana başarmıştır. Hayvancılığı bırakan ve bütünüyle yerleşik yaşama geçen ve kısmen kentli olan aşiretlerde bile, akrabalık ideolojisine dayalı karşılıklı yardımlaşma şaşırtıcı biçimde devam etmektedir. Bu, devletlerin bireylerin istihdam, kaynakların adil dağılımı, sorunların çözümü, sağlık, sosyal yardım, vb. gereksinimlerini karşılamakta başarılı olamaması nedeniyle bu türden aşiretçiliğin varlığını sürdürmeye devam ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Devletler kendi topraklarının marjinal bölgelerinde iktidar üzerinde tekel oluşturmayı yirminci yüzyıla kadar başaramamışlardır. Devletler bu bölgelerdeki aşiret gruplarına içkin başkaldırı eğilimleriyle baş edebilmek için, yapabildikleri her yerde hoşnutsuzluk tohumları ekmek, bir aşireti zayıflatacak ya da aşiretin daha fazla itaat etmesini sağlayacaksa reisin yerine geçmek isteyenleri desteklemek ve en önemlisi aşiret reislerinin devletin yönetici seçkinleriyle işbirliği yaparak onlara dahil olması için çeşitli taktikler uygulamışlardır. Devlet bu paradoksal yöntemle reisi aşiretinin gözünde onaylayıp, güçlendirebilir. Bu yöntem yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Türkiye ve Irak devletlerinin isyancı Kürtlere karşı hükümet yanlısı güç oluşturmak için aşiret reisleriyle nasıl işbirliği yaptıklarına ilişkin çağdaş örnekler 17. ve 20. bölümlerde yer almaktadır.

Aşiretlerin birbirlerine her koşulda bağlı olan gruplar oldugu düşünülebilir. Bu doğru değildir. Bir aşiret reisine reislik iddiasında olan bir başka lider tarafından meydan okunduğu iç çatışmaların var olabileceğinden daha önce söz edilmişti, bu durumda her ikisi de kendi mücadeleleri için dışarıdan, büyük olasılıkla da komsu devletlerden yardım isteyebilir. Aşiretin rakip kolları arasında da mücadeleler görülebilir. Buna ek olarak aşiretler ya da kabileler, kendi işlerine geldiği takdirde, bir başka grup için bir diğerinden vazgeçmeye karar verebilirler. Birçok üye aşiret grubunu birleştiren büyük bir aşiret birliği, birkaç yıl süren ters koşullar sonucunda çekirdeğini daraltarak, üyelerinin kendisinden ayrılmayı tercih etmesine neden olabilir. Güçlü lideri 1919'da öldürülen Havarkan aşiretinin başına gelen budur. Dağılma bir başka dinamik lider ortaya çıktığında yalnızca yön değiştirmiştir. Bağlılıkların değişmesi doğrultusunda çağdaş örnekler bulmak zor değildir. Aralık 1994'te Harki aşiretinin bir kolu, toprak taleplerinin desteklenmesi karşılığında Kürdistan Demokratik Partisi'ne (KDP) olan bağımlılığına son verip, Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (PUK) desteklemeye başlamıştır. Bu iki siyasi parti çağdaş yeni aşiret birliklerinden oluşmaktadır. Aşiret grupları hem içişlerinde hem de dış dünyaya karşı durmaksızın değişmektedirler.

Buna ek olarak, bir aşiret çok fazla sayıda üyeyi cezbeden egemen bir aileden ibaret olabılir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki Barzani ailesi bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Barzani şeyhlerı aşiretlere mensup olmayan ve komşu aşıretlerın baskıcı düzenlerınden kaçan büyük sayılarda köylü taraftar bulmuşlardır. Barzanilerin bu şekilde oluşturulan aşireti, aşiret mensubu olmayan ınsanları 'aşıret halıne getırmiş'tir. (Kürtler göçebe aşiretler olarak tanımlanmış olmalarına rağmen, Kürt tarihi boyunca göçebelik ile yerleşik yaşam, aşirete mensup olmakla olmamak arasında gıdış gelişler olmuştur.)

Barzani vakası dının grup dayanışmasını güçlendirmekte ne kadar önemli bir rol oynayabileceğini kanıtlamaktadır. Tarikat ağı grup dayanışmasını artıracak bir güç olabilir, ancak reis dini bır şeyhın grup bağlılığının odağına kendi konumunu zorla oturtabileceğini düşünerek dikkatli olmalıdır. Aşiret reisinin rolünü üstlenen çeşitli dini şeyh örnekleri son 150 yıl içinde görülmüştür. Barzaniler ya da Nihrili Sayyidler gibi başarılı olanlar, birbiriyle ılişkısi olmayan ama grup dayanışmasını benımseyen akraba gruplarından çok sayıda taraftar edinmişlerdir.

Ancak, bir aşiret bırliğinın grup dayanışmasında bulunması için tüm üyelerinin aynı dine ya da tek bir mezhebe mensup olması gerekmez. Yezidiler, Süryaniler ve Asur aşıretleri ya da aşiret kolları esas olarak, örneğın kuzey Jazıra'da Tur Abdın ve Hakkari'deki Sünni aşiret birliklerine bağlıydı ve birkaç vakada akrabalık ilişkileri içinde de dinsel bölünme görülmüştü. Örneğin, Yezidiler ile Shakhan aşireti içinde Sünniliği kabul eden bir grup arasında artık evlılikler yapılmamasına rağmen, nezaket zıyaretlerı hâlâ devam etmektedır.

Kürt toplumunda çoğunlukla iki bin yıl ya da daha öncesinde var olduğu tahayyül edilen kökenlerden kaynaklanan ve Zilan ıle Milan adı verilen ikı eski grup arasında olduğu varsayılan çelişkılere dayanan bır bölünme mevcuttur, bu bölünmenin Suriyeli Arap aşiretleri arasındaki Kays-Yamani bölünmesiyle aynı olduğu görülmektedir. Bu türden ayrılıklar yalnızca Sünni Kürtler ıle sınırlı değildir. Yirminci yüzyılın başından bu yana ve muhtemelen bugün bile Dersim'deki Alevi aşiretleri Milan-Zilan bölünmesini kabul etmektedirler. Yezidilerin ise Jawān ve Khurkan aşiretlerine bölündüğü açıktır. Asur aşiretleri Hakkari emirliğinde birleşmişler ve tüm Hakkari aşiret birlığinde 'sol' aşiretler ile 'sağ' aşiretler arasındaki ayrılığa tabi olmuşlardır. 'Sol' ve 'sağ' terimlerınin modern siyasal alanın 'sağı' ve 'solu' ıle hiçbir bağlantısı yoktur. 'Sol a ya da 'sağ a bağlı olmak dini bağlılıklardan önce gelmektedir. Emirlik içindeki kasabaların bile kendi 'sol' ya da 'sağ' aileleri bulunmaktaydı. Hakkari'deki Sünni Artuşi ve Nipaniş aşiretleri modern Türkiye'deki siyasal sistem içinde bu bölünmeyi sürdürmektedirler.

Son olarak aşiretlere bağlı olmayan Kürtler konusunda bir şeyler daha söylenmesi gerekiyor. Guran vakası Kürdistan'ın yerli halkından bazılarının aşiretlere bağlı olmayabileceğini göstermektedir. Bu ister doğru olsun ister yanlış, aşiretlere bağlı olmayan Kürtler daima var olmuşlardır. Bunlardan bazıları muhtemelen bütünleşme baskılarının büyük olduğu zamanlarda diğer dinlerden dönerek İslamiyeti kabul etmişlerdir. Diğerlerinin ise Türk, Türkmen ya da Kürt aşiretlerinin soyundan geldiği, ancak yerleşik yaşama geçtikleri ve akrabalık ideolojisinin hedef ve değerlerini kaybettikleri kuşkusuzdur. Bazı durumlarda bu çok hızlı gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılda İran'daki çoğu Sünni Kürt aşiretin yaşadıkları buna örnek oluşturmaktadır. Ancak, dikkatli olunması gerekir. Kimi durumlarda, özellikle büyük bir kente göçen ancak ister etnik, ister yurttaşlık olsun, olası diğer kimlikleri taşımaktan rahatsız olan aşiret mensupları arasında akrabalık önem taşımaya devam etmektedir.

Köylerde yaşayan Kürtlerin çoğu aşiret kurallarına tabı olmuştur, Hakkari'deki Asur aşiretlerinin de Kürt köylülerine tabı olduklarını işaret etmek gerekir. Bir başka deyişle, Kürdistan'ın sosyal ve siyasal hiyerarşisi dini ya da etnik kimlikle tanımlanabileceği ölçüde sosyo-ekonomik anlamda da tanımlanabilir. Diğer Kürt köylüleri ise aşiretlerle bağı olmamasına rağmen, Osmanlı ya da Safevi (ya da Kajar) tımar veya zeamet sahiplerine tabi idiler; doğrudan grup dayanışması anlayışının hiç bulunmadığı toprak sahibi-köylü ilişkileri içinde yaşıyorlardı. Toprak sahipleri çoğunlukla yaşamın en gerekli araçlarını ellerinde bulunduruyorlardı: arazi, su, sürü ve teçhizat, tohum ve bizzat emek. Bu durum Kürdistan'ın bazı yerlerinde 1970'lerin sonuna kadar hâlâ devam etmekteydi. Köylüler çoğunlukla kendi istekleriyle başka yere taşınamıyorlardı. 1960'lar gibi kısa bir süre öncesine kadar İranlı bir Kürt köylüsü köyünü terk etmek için toprak sahibinden ya da onun vekilinden izin almak zorundaydı.

Görece çok kısa bir süre öncesine kadar, kentlerde yaşayan çok az Kürt kendisini Kürt olarak tanımlayabiliyordu. Kentlerde yaşayan insanlar etnisite yirminci yüzyılda tartışılmaya başlanıncaya kadar kendilerini cemaatleri ya da dini toplulukların adıyla tanımlamaktaydılar ve kentli unvanları onları (onlara göre) kaba köylülükten kurtarmış, aşiretlere ve onların farklı değerlerine karşı çıkmalarını sağlamıştı.

Kürt mücadelesi, devlet denetiminden kurtulma yönünde olduğu kadar, bu türden kentli Kürtlerin aşiret reisi sınıfla, *aghawat* ile, aşiret hiyerarşisi ile olan çelişkileri ya da toprak sahipleri ile köylüler arasındaki çelişkiler nedeniyle de ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

Yayınlanmış: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra, 1983); Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* (Wiesbaden, 1989); Ali Banuazızi ve Myron Weiner (eds), *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan* (Syracuse, 1986); Carleton Coon, *Caravan: The Story of Middle East* (New York, 1958), G. R. Driver, "Studies in Kurdish history" ve "The religion of the Kurds", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (BSOAS), cilt ii, (Londra, 1922); Lescek Dziegel, *Rural Community of Contemporary Iraq: Kurdistan facing Modernization* (Krakow, 1981); *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Baskı, Leiden, 'Ehl-i Hak', 'Kizilbash', 'Kurds'; R. Girshman, *Iran from Earliest Times to the Islamic Conquest* (Londra, 1954); Amir Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985* (San Francisco, 1992); John Joseph, *The Nestorians and their Neighbours* (Princeton, 1961); Philip Khoury ve Joseph Kostiner (eds), *Tribes and State Formation in the Middle East* (Londra ve New York, 1991); Philip Kreyenbroek ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview* (Londra, 1992); Roger Lescor, *Enquête sur les Yezidis* (Şam, 1975); David McDowall, 'A briefing note on the Alevi Kurds' (Minority Rights Group, Londra, Temmuz 1989); Matti Moosa, *Extremist Shiites: The Ghulat Sects* (Sirakuz, 1988); Basil Nikitine, 'La feodalite kurde', Revue du Monde Musulman, cilt 60, 1925; Georges Roux, *Ancient Iraq* (Londra, 1964); Anthony Smith, *National Identity* (Londra, 1991); Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage* (Londra, 1915).

I. KİTAP

AŞİRET VE İMPARATORLUK DÖNEMİNDE KÜRTLER

2. BÖLÜM

ON DOKUZUNCU YÜZYILDAN ÖNCE KÜRDİSTAN

Erken Tarih

Amacımız okuyucuyu Kürdistan'ın erken tarihiyle yormak değil, ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda hâlâ varlığını sürdüren karakteristiklerin çoğunu gösterdikleri için aktarılmaya değecek kimi gözlemler bulunuyor.

Arap fetihleriyle birlikte Kürtler tarihsel bilinmezlikten kurtuldular, hızla siyasal görüş ayrılıklarıyla tanınan uzun geçmişlerinin doğrulanmasını sağladılar. Arap ordularıyla ilk kez 637 yılında Mezopotamya'nın fethi sırasında karşılaştılar. Kürt aşiretleri Sasani imparatorluğunda önemli bir unsur olmuş ve Sasaniler 639 ve 644 yılları arasında Müslüman ordulara karşı direnmeye çalıştığında başlangıçta onlara kuvvetli bir destek vermişlerdir. İmparatorluğun kötü kaderi ortaya çıktığında Kürt aşiret reisleri birer birer Arap ordularına boyun eğerek, yeni dini benimsemişlerdir.

İster Fars, ister Arap ya da sonrasında Türk olsun, merkezi hükümetlere itaat edermiş gibi görünerek, mümkün olduğu kadar bölgesel bağımsızlık iddiasında bulunmak Kürt siyasal yaşamının kalıcı teması olmuştur. Kürt aşiretleri kimi zaman isyancılara ve dış düşmanlara karşı hükümeti desteklemiştir, örneğin 746'da kuzenine karşı Halife II. Marwan'ı, halifelik mücadelesi sırasında kardeşi al Amin'e ve Bizanslılara karşı al Ma'mun'u desteklemişlerdir. Böylesi aşiretler, bazen kendi başlarına bazen diğer muhalif gruplarla birlikte aynı sıklıkta isyan da etmişlerdir. 645 ve 659'da ayaklanmışlar ve 666'da Ahwaz ve Fars'ta iki kez isyan etmişlerdir. 685, 702 ve 708'de Umayyadlara karşı ayaklanmışlar ve Abbasi döneminde, özellikle Abbasilerin giderek zayıfladığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında periyodik olarak isyan etmişlerdir: örneğin, 840, 846 ve Musul'u fiilen ele geçirdikleri 866 yıllarında; bazı aşiretlerin Zanj isyanını desteklediği 869-883 yıllarında; ve Ba'qub al Saffar'ın isyanını destekledikleri 875 yılında.

İsyan durumunda olmadıkları zamanlarda, merkezi ya da yerel hükümet görevlilerini resmen tanımaları gerektiğinde bile çoğu aşiret işlevsel bağımsızlığa ulaşmayı başarmıştı. Selçuklular döneminin sonunda gelinip, çoğu Kürt yöneticinin yerine Türkler getirildiğinde, çok sayıda Kürt aşireti hâlâ görece özgür yaşıyordu. İster Türk ister Kürt olsun, subayların hizmetleri kendilerine toprak verilerek ödüllendiriliyor ve bunlar Kürt kültürünün içine yeni bir yerel yönetici katmanı olarak yerleşiyorlardı.

Bu tımar ya da zeamet sahipleri Kürt toplumunun en üst katmanını oluşturuyordu. Bunların bazıları muhtemelen aşiretleriyle birlikte Müslüman ordulara yardımcı olarak iyi hizmet eden yerel reislerdi. Diğerleri ise savaş zamanında birlikler oluşturmaya hazır olmalarının karşılığında kendilerine Kürdistan'da toprak verilen profesyonel subaylardı. Bunların altında da bazen yeni aşiret grupları oluşturan askerler ile bizzat Kürt aşiretleri bulunuyordu. Bu aşiretler esas olarak yaylada yaşayanlardan ve mevsimsel olarak yaylalara göçenlerden oluşuyordu. Bunların tümü savaş zamanında savaşarak, barış zamanında hayvancılıkla geçinen savaşçı sınıfa mensuptular. Bu savaşçı insanların altında ise toprağı işleyen köylülerle (raiya), kentlerde yaşayan insanlardan oluşan aşiret bağı bulunmayan insanlar bulunuyordu.

Kürtler, Bizanslılara, Ermenilere, doğuda Perslere ve Haçlılara karşı İslamın sınırlarını belirlemek için savaşan İslam ordularına askeri birlik sağlamalarıyla ün kazanmışlardı. Bazıları halife ordularına neredeyse yalnızca Kurdistan'da daha fazla insanın yaşaması için yer bulunmaması nedeniyle katılmışlardı. Tıpkı göçerlerin yaşadıkları bölgeler gibi, Arap yarımadası ve orta Asya stepleri de aşiretleri Arap yarımadasından kuzeye ve batıda İran'a doğru ilerlemeye zorluyordu, böylece bazı Kürt aşiretleri de varlıklarını sürdürebilmek için neredeyse tamamen yeni bir ekonomik temel bulmaya zorlanmışlardı.

Kürtler Arap akınlarına alıştılar ve birbirlerine karışmalarına rağmen, Arap aşiretleriyle asla bütünleşmediler. Ancak Türk topluluklar dalga dalga bölgeye girdikten sonra Türkmenler ile çok daha zorlu karşılaşmalar yaşadılar. Selçuklular bozguncu güçlerin Anadolu'ya girmesini önlemeye çalıştıkları halde, Kürtler kendilerini kuzey Mezopotamya ve Azerbaycan'a sürülmüş buldular. Yerel Kürt liderlerin Türk aşiretlerine mensup insanları kendi güçlerine katma çabalarına rağmen, bunlar genellikle felaketle sonuçlandı. Reis aileleri arasında evlilikler olduğu halde bile, Kürtler bu aşiretlerin anarşik ve güvenilmez olduğunu düşünüyorlardı. Türkmen ve Kürt aşiretlerinin geçici bir anlaşma yapmaları bazen bir yüzyıldan fazla zaman aldı.

Kürt güçleri halifelik ordusunda sayıca üstün olan Türk birliklerini zayıflatmak için Abbasi halifelerince bilinçli bir biçimde askere alınıyordu; on birinci yüzyıldan itibaren ise Selçuklular tarafından benzeri bir biçimde askere alınmışlardı. Fakat Türk ve Kürt askeri oluşumları arasındaki ilişki, yirminci yüzyılın sonlarına kadar fazlasıyla şiddetli olmuştur.

Bazıları başlangıçtan beri aşiret mensubu olan bazıları da daha sonra askeri aşiret grupları haline gelen Kürt askeri toplulukları, seferlere katılarak imparatorluğun çeşitli kısımlarında askeri kamplar ve koloniler oluşturdular. İslam ordusunda kıdemli Kürt subaylarının sayısı hiçbir zaman az olmamıştı. Örneğin, Acre Haçlılara karşı Kürt bir komutan tarafından savunulmuş ve bu subay Kudüs'e vali olarak atandığında, onun yerine Acre'ye yine bir Kürt subay getirilmişti. Kürdistan iyi subaylar ve birlikleriyle İskoçya'ya benzeyen bir nama sahipti. Bunların en göze çarpanı Haçlıları kesin bir yenilgiye uğratarak Mısır, Suriye ve Irak'ta Eyyübi hanedanını kuran Selâhaddin idi. Selâhaddin Kürt savaşçı arkadaşlarının çoğu gibi Kürdistan'da hiç yaşamamıştı. Tikrit'te doğmuştu. Onun ya da kendisi gibi Kürt savaşçıların siyasi kimliklerinin Kürt olduğunu düşünmüş olmaları neredeyse hiç mümkün görünmemektedir, onlar daha çok kendilerinin İslamın askerleri olduğunu düşünüyorlardı. Eğer Kürt kimliğini kendisine uygun görseydi, Kürdistan'ın ortasındaki bereketli Şahrizur ovasını tımar olarak kendi Türk askerlerine vermesi mümkün olmayabilirdi.

Bu nedenle onuncu ve on birinci yüzyıllarda Kürdistan'da çoğalan hanedanların 'Kürtlüğü' konusunda da ihtiyatlı olunmalıdır. Bunlar Abbasi halifeliği düşüşe geçtiğinde mümkün olduğu kadar fazla toprak ele geçirmiş ve Selçuklularla başlayan ve bu bölgeler üzerinde merkezi otoriteyi acımasızca ele geçiren Türk hanedanlıklarınca birer birer ortadan kaldırılmışlardır. Bu dönemde karmaşık küçük prenslikler ve hanedanlar ortaya çıkmıştır; bunların bazıları da Kürttür. Kürt aşiret reisi aileleri görece daha geniş bir alana hükmetmeye başlayıp, bölgenin başkentinın göreli görkemine kapılarak çadır kampını terk ettıklerınde bu türden oluşumlara yönelmişlerdir. Bu hanedanlıkların en ünlüleri Transkafkasya'nın doğusunda, Kur ve Dicle nehirleri arasında kurulan Shaddadid (951-1075); Dıyarbakır'ın güneyınden Jazira'nın kuzeyine kadar olan bölgede bulunan Marwadin (984-1083); ve Şat-ül Arab'ın doğu yakasında, Şahrizur ile Kuzıstan arasındakı bölgede Zagros'a egemen olan Hasanwayhıd'dir (959-1095).

Diğer yerlerde ise, kısa süre önce gelen bır Türkmen ailesi denetimi ele geçirebiliyor ve yavaş yavaş oranın kültürel ortamını benimseyebiliyordu. Tıpkı paralı Kürt askerı bırlıklerı gibi, bu hanedanlıkların da kendılerini siyasi anlamda Kürt ya da Türk olarak tanımlamış olmaları mümkün değildir. Bunların kimlikleri aile bağlarına, etnik kültürel geleneklerine ve İslama dayanıyordu.

Kürdistan'da yüksek düzeydeki huzursuzluğun, toplumun aşiretlerden oluşmasının dışında bır nedenı daha vardı. Bölge doğu-batı arasında ana yolun çaprazında kalıyordu. Sonuç olarak İran'dan Mezopotamya'ya hareket eden tüm yağmacı ordular Kürt bölgelerinin birinden geçmek zorundaydı. Bazen Kürdistan'ın kımı kısımları örneğın sekizıncı yüzyılda orta Asya'daki Aral Gölü'nün doğusundan gelen ve batıya doğru akınlar düzenleyen Khwarazmi göçebelerinden tutun da, on birinci yüzyılın ortalarındaki Ghuzz yağmacılarına ve zaman zaman görülen Bizans akınlarına kadar güçlerce harap edilıyordu. Kimi diğer durumlarda ise aşiretler, 1071'dekı Malazgirt savaşında Ermenıstan ve Bızans'a karşı zafer kazanan büyük Selçuklu savaşçısı Alp Arslan'a olduğu gibi barışçı bir biçimde itaat ediyorlardı. Selçuklular yeni 'Kürdistan' eyaletini Türkmen subaylar kanalıyla yönetmeyi tercih ettiklerinden, Malazgirt Kürt hanedanlarının ve yönetimlerının sonuna ışaret etmektedir.

On üçüncü yüzyılın ilk yarısı Kürdistan için oldukça kötü geçmiştir. 1217'de Khwaramiler bölgeyi yağmalamaya başlamışlar ve bu belirli aralıklarla 1230'a kadar sürmüştür. Sahneyi ancak 1231'de, onlardan daha korkunç Moğol yağmacılardan oluşan bir tehdit ortaya çıktığı için terk etmişlerdir. Kürtler Moğollar ile savaşmanın nasıl bir şey olduğunu ilk kez o yıl sona ermeden anlamışlardır: Diyarbakır talan edilmış ve tek bır canlı bile bırakılmamıştır; Mardın ve Nusaybin bir sonrakı kurban olmuştur. 1235-36 yıllarında Moğol yağmacılar tüm bölgeyi sarmışlar, Şahrizur 1247'de yağmalanmış ve Diyarbakır 1252'de ikinci kez ziyaret edilmiştir. Moğol lideri Hülagu 1258'de Bağdat'ı yağmaladıktan sonra Tebriz'e geri dönerek kuvvelerini Diyarbakır, Jazira bin Umar, Mardin ve Hakkari'ye yeni bir akına göndermiştir.

Moğollar bölgeye yerleştikten sonra bazı aşiretler yeni efendilerine hizmet etmeye başlamıştır, örneğin Sultan Uljaytu'nun Hazar Denizi'nin kıyısındaki Gilan eyaletini ele geçirmesine yardım etmişlerdir. Diğerleri de esas olarak Moğollar'ın neden olduğu muazzam ekonomik bozukluk nedeniyle huzursuzluk içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Örneğin, Diyarbakır civarındaki aşiretlerin neredeyse hepsi dağılmış, on dördüncü yüzyılda yeniden ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar ekonomi hâlâ iyileşme işaretleri göstermemiş, Kürdistan yalnızca Moğollardan önceki dönemde elde edilen normal gelirlerin yalnızca onda birini üretebilmiştir. Bunun nedenlerinden biri kuşkusuz ki, ekimlerin yaygın bir biçimde bırakılmış olmasıdır, hareket eden bir servetle yaylalarda yaşamak daha kolay olduğundan tercih edilmiş ve bu da göçebe kültürünün yüzyıllar boyunca egemen olmasına neden olmuştur.

Moğollardan bir buçuk yüzyıl sonra Kürdistan bir başka önemli yıkımla daha karşılaşmıştır. 1393'te Timurlenk Bağdat'ı ele geçirmiş ve kuzeye, Musul'a doğru ilerlemiştir. Batıya doğru seferlerine devam ederken, Kürdistan'ı oğlu Jalal al Din Miranşah'ın insafına terk etmiş, o da bölgenin Diyarbakır, Mardin, Tur Abdin ve Hasankeyf gibi önemli merkezlerini talan etmeye devam etmiştir. 1401'de ortaya çıkan bir Kürt isyanının ardından Timurlenk Erbil, Musul ve Jazira bin Umar'ı talan etmiştir. Tüm Jazira bölgesinde yalnızca tek bir Hıristiyan köyünün bu talandan nasibini almadığı söylenir.

Olaylar, savaşan aşiretlerle komşu hükümetler ya da oradan geçen ordular arasında bölgeye özgü bir çatışma tablosu ortaya koymaktadır. Ancak tarihçilerin sıradan işleyişten çok istisnai olanları kaydettiğini ve böylesi çatışma dönemlerini normal zamandaki dengeli ilişkiler ağının dengesinin bozulduğu dönemler olarak değerlendirmenin daha mantıklı olacağını akılda tutmak belki de daha iyi olacaktır. Siyasal ilişkiler bir aşiret reisi ile diğeri arasındaki güç dengelerini ya da kırsal kesime hükmeden hükümetin nüfuz derecesini yansıtacak biçimde kurulmuştur. Unutulmamalıdır ki, sıradan insanlar barış içinde yaşamak istemiş, günlük ihtiyaçları üreterek, fazla ürünlerini yerel pazarlarda satarak geçinmişlerdir. İsfahan'dan ya da Tebriz'den batıya hareket eden karavanlar geçtikleri topraklarda bulunan aşiretlere vergi ödeyerek yollarına devam etmişlerdir. Örneğin, Timurlenk'in Hakkari valisi olarak atadığı Türkmen Halep ile Tebriz arasındaki ticaret yolunu açık tutabilmek için hemen yerel yargıyla bir araya gelmiş ve kısa süre içinde hem sultanın hem de şahın gözüne girmeyi başarmıştır.

Bir aşiret reisi ya da bir grup reis kendi denetim alanlarını genişletmeye çalıştıklarında, hükümet kendi otoritesini yaygınlaştırmak istediğinde ya da hem hükümetin hem de aşiretin otoritesi diğerlerine fırsat yaratacak şekilde zayıfladığında dengesizlik ortaya çıkmıştır. Yerel çatışmalar en fazla yaylaları kullanma haklarından, aşiretin reisliği için yaşanan çekişmelerden ya da bunlara benzeyen konulardan çıkmıştır. Genel olarak, aşiretin önemi hükümetin ya da komşu aşiretlerin güç ve otoritesiyle ters orantılı olarak büyümüştür diyebiliriz.

Çaldıran ve Yeni Sınır İhlalleri

/On altıncı yüzyılda Osmanlı ile yeni ortaya çıkmakta olan Safevi imparatorlukları arasındaki denge Kürdistan'da o güne kadar görülenden daha istikrarlı bir siyasal yapının oluşmasının koşullarını yarattı. Hatta, bu dönemde oluşan koşullar gelecek üç yüzyıl boyunca devlet ve Kürt çevreleri arasındaki siyasi ilişkilerin genel hattını belirledi/Bu dönemin başında böylesi bir denge öngörülememişti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Kürtlerin nostaljik bir biçimde geçmişe bakarak Kürt prensliklerinin mozaiği içinde bağımsız var oldukları bir 'altın çağ' görmeleri mümkündü. Bu efsanevi (ve milliyetçi) yaklaşımdı. Gerçek çok daha karmaşıktı ve idealize edilen bu imajla kesinlikle örtüşmüyordu.

Göçebe aşiretine dayanan kökenine rağmen Osmanlı İmparatorluğu aşiretçiliğe sırt çevirdi ve medeni ve resmi bir kültürün yanı sıra oldukça merkezi bir hükümet biçimini bilinçli olarak yarattı. Kalıcı bir ordu, geniş ve görece etkili bir bürokrası kurdu ve birleştirilerek güçlendirilmiş Sünni kurumları kuruluşun içine yerleştirdi. En büyük geliri tarımdan elde ettiği için, Osmanlı sultanlarının kökenlerine ilişkin nostaljiler dışında göçebe aşiretlere gerçek bir alan tanımadı ve bu nedenle otoritesi altındaki her yerde aşiretlerin yerleşik düzene geçmesine çalıştı. Başlangıçta Batı Anadolu ve Trakya'da kurulan Osmanlı İmparatorluğu dikkatini kural tanımayan Türkmen aşiretlerin giderek daha fazla ilgi gerektirdiği doğuya yöneltti.

On altıncı yüzyılın başlarında bu aşiretler Osmanlılara meydan okudular. Yerleşik düzene geçirilerek, denetlenme ve vergilendirilme girişimlerine karşı çıkarak direndiler ve onların düzene uyum sağlamamaları nedeniyle çoğu köylü arazilerini terk etmek zorunda kaldı. Doğu Anadolu'daki çoğu Türkmen aşireti mensubu Azerbaycan'daki Safevi düzeni tarafından yönetilen Şii mezhebinin aşırı ve aykırı bir şeklini benimsediler. Kırmızı şapkaları nedeniyle hizbullah (veya 'Kızıl Baş') adı verilen bu insanlar Sünni Osmanlı yönetimine ciddi bir tehdit oluşturacak şekilde güçlendikleri yönünde her türlü belirtiyi gösteriyorlardı. Hizbullah aşiretleri de dahil olmak üzere Türkmen aşiretleri hâlâ belirli aralıklarla batıya doğru yürüdüklerinden, orta Anadolu'daki Osmanlı toprakları bu nedenle ortaya çıkan karışıklıklardan etkilenmeye açıktı.

Osmanlılar on dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, Diyarbakır, Van ve Azerbaycan arasındaki bölgede iki rakip Türkmen hanedanının, Şii Karakoyunlular ve daha sonra onun yerini alan Sünni Akkoyunluların (1378-1502) ortaya çıktığını görmüşlerdi. 1502 yılında Safevi lideri İsmail Akkoyunluları devirerek, Tebriz'de Safevi hanedanını kurdu ve kendisini şah ilan etti. 1505'te Şah İsmail ve neredeyse bütünüyle hizbullah birliklerinden oluşan ordusu batıya doğru ilerleyerek, 1507'de Diyarbakır'ın kuzeyine, Kürtlerin yaşadığı Maraş'a, 1508'de Musul ve Bağdat'a kadar geldiler. İsmail aynı zamanda hizbullahın Osmanlı topraklarında yarattığı kargaşayı da açıkça teşvik etti. O tarihe kadar bilinen dini anlayışa aykırı fikirler Doğu Anadolu'nun çoğu bölgesine yayılmış batı Kürt aşiretlerini ya da onlara bağlı kolları etkisi altına alarak, Osmanlılar için ciddi tehlike oluşturmaya başlamıştı. 1511 yılında orta Anadolu'da önemli bir hizbullah ayaklanması baş gösterdi.

İktidara kısa bir süre önce gelen Osmanlı sultanı Yavuz Selim hemen hizbullah aşiretlerini imha etmeye girişti. Bu etkisizleştirme seferinde kırk bin hizbullah taraftarının öldüğü söylenmektedir. Selim ilk fırsatta İsmail'e yöneldi, 1514'te onunla Çaldıran'da (Erzincan ve Tebriz'in tam ortası) savaşa girdi. Burada Şah İsmail'i feci bir bozguna uğrattı, Safevi başkenti olan Tebriz'e girerek bölgeyi talan etti.

Kışın başlamasıyla Selim iletişim hatlarını koparmamak için Anadolu'ya geri dönmek zorunda kaldı. Ancak Çaldıran savaşı Osmanlı'nın Anadolu'su ile Safevilerin Azerbaycan'ı arasında etkili bir stratejik denge noktası oldu ve uzun vadede Kürdistan'ın göreli bir istikrar dönemi yaşamasına neden oldu. Hem Osmanlılar hem de Safeviler, sınırı kendi çıkarları doğrultusunda kaldırmaya çalışıp, bazen başarılı oldularsa da, sınır yeniden Sultan Selim'in Çaldıran'ın ardından stratejik bir geri çekilmeyle belirlediği yaklaşık hatta döndü. Bu sınır çizgisi 1639'da yapılan Zuhab Anlaşması ile resmen oluşturuldu ve tartışmalara, tecavüzlere ve saldırılara rağmen 1914'e kadar varlığını sürdürdü./

Bu olayların, artık iki imparatorluk arasındaki sınır geçidi haline gelen Kürdistan üzerinde çok önemli etkileri oldu. Her iki imparatorluk da sınır geçitlerini kontrol altında tutmak konusunda ne kadar ileri gidebileceğini tartmak zorunda kalırken, Kürt aşiret reisleri, devletin kendi otoritelerini resmen onayladığı yerelliklerdeki çıkarlarına yönelik hükümet müdahalesi karşısında mümkün olduğu kadar özgür olma isteklerini dengelemek için hangi imparatorluğu tanımalarının daha akılcı olduğunu seçme gibi tatsız bir işle meşguldüler.

Safeviler ve Kürtler

Şah İsmail'in Kürdistan'ı ilk kez zaptetmesinin ardından aşiret reislerinin büyük bir çoğunluğu onu tanıdılar ama ona muhtemelen kendisinden önce kabul ettikleri Karakoyunlu ve Akkoyunlu liderlerine olduğu kadar az ilgi gösterdiler. Çünkü tıpkı Akkoyunluların Karakoyunluları destekleyen reis ailelerini kasten yok etmesi gibi, Şah İsmail de öncellerini destekleyen aşiret reislerine katı davranmıştı. Bu nedenle Çaldıran'dan önce bile bazı aşiretlerin zafer kazanmaları için Sünni Osmanlılara yardım etmeye karar vermiş olması şaşırtıcı değildir. Çaldıran, Kürtlerin Safevilerden daha fazla sayılarla ve yaygın bir biçimde kopmalarına yol açmıştır.

Çoğu Kürt aşiret reisinin Safevi hükümdarlığını terk etmesinin Çaldıran dışında da çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle Osmanlı'nın askeri güç gösterisinden etkilenmişlerdi. Aynı zamanda esas olarak Sünni olan Kürt aşiretleriyle İran'ın yeni hükümranları arasında karşılıklı bir dini kuşku vardı. Şah İsmail hizbullah inançlarını terk edip, Şiiliğin daha ciddi bir mezhebi olan Ithna 'Ashari'yi benimsemesine rağmen, imparatorluğundaki tüm Sünni İslam izlerinin kökünü kazımaya çalışıyordu. Aslında yalnızca Sünniliğin kurtulduğu Safevi İran'ın kenarlarındaki aşiret grupları içinde varlık sürdürüyordu.

Yönetici konumdaki Kürt ailelerinin çok daha pratik bir kaygısı vardı: Şah İsmail'in niyeti Kürdistan'ın Türkmen ya da Fars yöneticilerin yönettiği bölgelerini kendi denetimi altına almaktı, halbuki Osmanlılar yerel aşiret reislerine güveniyorlardı/ İsmail'in politikasının önemli bir istisnası vardı. Safeviler de öncelleri gibi orta Zagros bölgesinin ve batısındaki bereketli vadilerin, ki bunların arasında en çok dikkat çeken Şahrizur'dur (kabaca daha sonra üzerinde Suleymaniye'nin kurulduğu vadi), Ardalan aşiretince yönetilmesine izin verdiler. Başkenti Zagros'un doğu yanındaki Sina (Sanandaj) olan Ardalan valileri atanmıyor, yönetim erki babadan oğula geçiyordu. Buna niçin izin verildiği ise bilinmiyor.[1]

Bu nedenle Türkmen ya da Farsların bölgeye atanması uygulanması zor bir iş oldu. Safeviler genel politikaları gereği İran aşiretlerini doğrudan kontrolleri altına almak istediler. Kendi öncellerinin bizzat aşiret mensupları olduğunun ve aşiretçiliğin sağlam bir hükümet uygulamasına engel teşkil ettiğinin kesinlikle farkındaydılar. Bazı Kürt aşiretleri neredeyse kesinlikle, Safevilerin yüzyılın sonuna kadar karışıklık yaratmaya devam eden dikkafalı hizbullah aşiretleriyle giriştiği mücadeleyi üstlendiler. Şah Abbas aşiret birliklerini sınırlı bir biçimde denetleyebildiği kölelerden oluşan ordusunun yerine geçirmek için büyük bir gayret gösterdi ama pek başarılı olamadı. Aşiretler İran'ın sosyal yapısında önemli bir güç olmaya devam ettiler. Devletin dışarıdan vali tayin ettiği yerlerde bile bunlar yetkilerini çoğunlukla kullanamadılar. Örneğin, hâlâ Safevi yörüngesi altında bulunan geniş Murkı aşiret birliği ve Bilbas ile Harkis aşiretlerinin kolları yalnızca teorik olarak hükümetin tayin ettiği yöneticilerin etki alanı altındaydı. Sınırın Safevi yanında bulunan çoğu Kürt aşireti önemli ölçüde bağımsız olduklarını fark ettiler.

Osmanlılar ve Kürtler

Osmanlılar ise tersine zaten fazlasıyla merkezileşmişlerdi ve muhtemelen sınır boylarındaki aşiretlere resmi ayrıcalıklar tanıyabilecek durumdaydılar. Sultan Selim Tebriz'den geri çekildikten sonra, çok kısa süre öncesine kadar Safevi topraklarının bir bölmesi olan yerlerde kendisine itaat edilmesini sağlamaya yetecek insan gücüne sahip değildi. Yeni ele geçirdiği sınır boylarında da birbiriyle bağlantılı iki sorunla karşı karşıyaydı: Safevilerin buraları yakıp yıkma ya da işgal etme tehlikesi vardı ve bölgenin doğrudan yönetilmesi ile vergilendirilmesi fazlasıyla zor olacak ve muhtemelen yetersiz kalınacaktı.

---

1. Zagros'un batısındaki toprakları elde tutmanın stratejik zorluğu nedeniyle olmuş olabilir, dini nedenlerle de olmuş olabilir. Ardalanlar bu önemli dönemde hala Ahl-i Haqq olmuş olabilirler. Büyük Ahl-i Haqq nüfusu üzerinde gerçekten hüküm sürmüşlerdir ve bu mezhep Safevi düzeninin atası, on üçüncü yüzyıl gizemcisi Şeyh Safi al Din'e özel saygı göstererek hizbullah inançlarının gelişmesinde etkili olmuştur

Sonuç olarak, Sultan Selim acımasızlığıyla tanınmasına rağmen pragmatik davranmayı tercih etti. İdris Bitlisi adında, siyasi yargıları önemsenen bir Kürt'un tavsiyelerine uydu. Bitlisi'nin hem sultanın hem de Kürt liderlerin güvenini kazanmış olmak gibi nadir rastlanan bir özelliği vardı. Eski bir Akkoyunlu subayı olarak onların yerel bağımlılıkları nasıl beceriksizce tahrip ettiğini izlemiş ve Şah İsmail'in de aynı yoldan gittiğini görmüştü; soylu bir Kürt olarak bölgeyi iyi tanıyor ve reis ailelerini anlıyor, onlarda nasıl pazarlık edileceğini biliyordu; aynı zamanda tanınmış bir tasavvufçu ve din eğitimcisinin oğlu olarak büyük bir saygı görüyordu.

Bitlisi Sultan Selim'i Kürt prenslerini ve aşiret reislerini kazanmak için kendisine bir fırsat vermeye ikna etti. Eline boş fermanlar[2] verilen Bitlisi Şah İsmail tarafından işlerine son verilen yöneticilere eski mevkilerini geri verdi ve Osmanlı hükümdarlığını tanımaları karşılığında bazı aşiret reislerine yarı ya da tam bağımsızlık verileceğini teyit etti.

Kürt liderlerin çoğunluğu eski mevkilerine geri dönmekten doğal olarak memnun oldular ve Osmanlıları tanımaları halinde kendilerine görece bağımsız bir statü sağlayan anlaşmayı gönüllü bir biçimde kabul ettiler. Bunun karşılığında, istendiğinde imparatorluğa hizmet etmek üzere silahlı ve atlı insanlar bulundurmayı üstlendiler. Yönetici sınıfın at sırtında yaşadığı bir toplumda bunun cazip bir öneri olması gerekir. Ancak yine de bir tür statükonun yeniden canlanması anlamında mevkilerin iadesi kavramına ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Osmanlıların Kürt emirlere resmiyet kazandırması, özellikle emirlere daha önce hiç görmedikleri kadar büyük bir yetki ve güvenlik bahşetmesiyle Kürt grupların şekillenmesini kökten değiştirmiş olmalı.

Dahası Osmanlılar bu hareketleriyle, feodalizmi imparatorluğun diğer bölgelerinde ortadan kaldırmaya çalıştıkları bir dönemde, resmen yarı feodal bir sistem yaratmış oldular. Yıllar içinde 16 civarında ana hükümet ya da emirlik yaratılmış, her yeni oluşumda Bitlisi (ya da halefleri) yerel bağımsızlığın özgün koşulları üzerinde anlaşmıştır. Derebeylikler Kürdistan'ın yüzde 30'undan fazlasını kaplamamasına rağmen, bu durum Kürtler tarafından kesinlikle yerelcilik ile imparatorluk hükümeti arasında ideal bir denge olarak görülmeye başlanmıştır. Emirlikler yerleşik Kürtlerden oluşmuştur.

---

[2] İddialar kendi değerlendirmelerinden kaynaklandığı için biraz ihtiyatlı olunmalıdır, bakınız, van Bruinessen ve Boeschoten, *Diyarbakır*, s.14.

Osmanlı yönetim sistemi içinde bağımsız hükümetlerin yanı sıra, aynı zamanda yönetimin Kürt babalardan oğullarına geçtiği sancaklar ile doğrudan merkezi olarak atanan yetkililer tarafından yönetilen sancaklar da bulunuyordu. Osmanlı denetimi yörüngesindekiler daha büyük devlet müdahalesi ve kontrolü için yerleşik olmak zorundaydılar. Burada askeri tımar sistemi hüküm sürüyordu, sisteme göre savaş zamanında askeri birlik temin etmek şarttı. Fakat böylesi tımarlar pratikte çoğunlukla babadan oğla devroluyor ve baba oğlu adına bir tımar sertifikası isteyebiliyordu. İster emirlikler, ister babadan oğula geçen sancaklar olsun, Kürt yönetimindeki bölgelerin sayısı ve büyüklüğü bir yerden diğerine, bir tarihten diğerine değişiyordu. Her vakada durum Kürt yöneticinin, merkezi hükümetin ve yerel yetkililerin hırsları, güçleri ve siyasi becerileri arasındaki dengeyi yansıtıyordu.

Osmanlılar emirlik sistemine tabi olmadığı görülen göçebe aşiret birlikleri ya da halklar (uluslar) da oluşturdular. Diyarbakır vilayetindeki en büyük aşiret Akkoyunlu aşiret birliğinden kalan Boz Ulus'tu. Birlikte Türkmen ve Kürt aşiretlerinden yaklaşık 75.000 kişi bulunuyor, bunlar kışı Suriye çöllerinde, yazı ise Dersim/Tunceli bölgesinde geçiriyorlardı.[3] Diğer önemli grup neredeyse bütünüyle Kürtlerden oluşan Kara Ulus'tu. Diyarbakır, Van ve Ssahrizur vilayetlerinde bazıları bütünüyle göçebe olan toplam 400'ün üzerinde aşiret reisi vardı.

/Uygun görülen Kürt aşiretleri Van'ın kuzeyindeki Ermeni sınır bölgesinde güvenliği sağlamak için kuzeye gitme yetkisine de sahipken, diğerleri batıya, muhtemelen hâlâ ne yapacağı belli olmayan Türkmen gruplarının bulunduğu yerlerde egemenlik kurmaya gidiyorlardı. Tüm bu düzenlemelerin altında yatan belirleyici ilke, Kürt aşiretleri düzeni korudukları, gerekli olduğunda askeri birlik temin ettikleri, sınır bölgelerini savundukları ve her şeyin üzerinde Osmanlı hükümdarlığını tanıdıkları sürece, imparatorluğun hemen hemen başka hiçbir yerinde görülmeyen düzeyde bir özgürlükten yararlanmalarıydı. Aslında Osmanlılar diğer bölgelerde derebeylik sistemini merkezi hükümet lehine ortadan kaldırmak için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı./

/Bitlisi'nin politikası başlangıçta çok faydalı oldu. Komutasındaki güçlü Kürt birlikleri Diyarbakır'ın savunulması ve 18 aylık bir kuşatmadan sonra 1515'te kurtarılmasında, ardından Mardin'in ve Jazira'nın kuzeyindeki diğer kentlerin ele geçirilmesinde önemli bir rol oynadı. Diğer Kürt kuvvetleri, Musul-Jazira bin Umar, Amadiya-Erbil ve hatta Urmiye civarındaki bölgelerde hizbullahı tasfiye ettiler.[4] 1516'da Hizbullah Mardin yakınlarındaki Kızıltepe'de kesin bir yenilgiye uğratıldı. Bitlisi'nin tayin sistemi kısmen kendisi için savaşanlara verdiği bir ödüldü.

---

[3] Boz Ulus 1540'da 7.500 haneye –belki de toplam 80.000 nüfusa– ve iki milyon koyuna sahipti. Boz Ulus askeri bir yükümlülük olmaksızın vergi mükellefiydi. van Bruinessen ve Boeschoten, *Diyarbakır*, s.27

Safeviler Güneydoğu Anadolu'nun kontrolünü Çaldıran'dan sonra kaybetmelerine rağmen, Irak'ta denetimi daha kolay bıraktılar. Şah Tahmasp 1530'da Bağdat'ı yeniden ele geçirdi ve Safeviler ile Osmanlılar kendilerini yine savaşın içinde buldular.

Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Kürtler

Bu seferler boyunca Kürtler yaşamsal bir rol oynadılar. Kanuni (Muhteşem) Sultan Süleyman 1533, 1534, 1548 ve Osmanlıların Kürt emirlerin yardımıyla Şahrizur ve Bilkas'taki Kürt bölgelerini İran denetiminden kurtardıkları 1554'te İran'a seferler düzenledi. 1623'te Mukri Kürtleri Bağdat'ı geri almaları için Safevilere yardım etti. Musul, Erbil, Kerkük, Şahrizur, Suran ve Amadiya'dan (İmadiye) kırk bin Kürt 1638'de Bağdat'ın Osmanlılarca kuşatılması ve ele geçirilmesi sırasında çok önemli rol oynadı.

Artık Osmanlı ordusundaki Kürt birliklerinin önemi konusunda bir fikre sahibiz. Kürtler Türklerin yanı sıra düzenli ordunun süvari birliklerine kaydoldular. Fakat Kürtler, genellikle aşiret oluşumları içinde atla keşfe çıkarak, akın düzenleyip, çatışarak vilayetlerdeki güçlere özel katkılarda bulundular. 1630'ların ortalarında İran'a düzenlenen bir Osmanlı seferinde ordunun ana gövdesinin önünde Hakkari ve Mahmudi (Khushab) Kürtleri kullanılırken, arkayı da Bitlis piyadeleri korudu. Ancak böylesi seferlerden dönülürken, Safevi yanlısı düzen dışı Kürtler de yol kesmekte ve yük kervanlarını gasp etmekte aynı ölçüde maharetliydiler.

Günümüzdeki İran-Irak sınırının her iki yanındaki Kürt bölgesi bu dönem boyunca tartışmalı topraklar olmaya devam etti; bu bölgede oturanlar devam eden mücadelede önemli bir rol üstlendiler. Yer yer görülen çatışmalara rağmen, bazı yönetici aileler yörüngesine girdikleri imparatorluğu tutarlı bir biçimde desteklemeye devam ettiler. Ancak diğerleri fiili sınır bölgelerinde yaşayan aşiretler gibi daha açık biçimde fırsatçılık yaptılar.

---

[4] Bitlisi Mukri, Baradust ve Suran Kürtlerinin yöneticilerini ona yardıma çağırmıştı; bakınız, van Bruinessen ve Boeschoten, *Diyarbakır*, s.15.

Bazıları iki imparatorluktan biriyle çatışma çıkması halinde konumlarını güvenceye almak için sınırın karşı tarafına kasıtlı bir biçimde aşiret kolları yerleştirdi. Örneğin Jaf aşireti on sekizinci yüzyılın sonunda İran topraklarını büyük ölçüde terk etti, bunların Pizhdar ve Halepçe'deki Baban arazilerine yerleşmelerine izin verildi ama devletin yaptırımlarından kaçabilmek için sınır boyunca her iki yanda bir hareket alanı sağlamak amacıyla aşiretin bir kolu bilerek sınırın doğusunda bırakıldı. Bir zamanlar Osmanlı topraklarının içinde olan Jaf aşireti reisleri sınır ötesinden, özellikle de Ardalan ailesinden evlilik yapmaya devam ediyorlardı. Askeri hareketin yılın yarısında neredeyse olanaksız olduğu Kuzey Kürdistan böylesi olaylardan daha az etkileniyordu, ama akınlar yapıldığında, fethettikleri yerleri ellerinde tutmakta her iki taraf da zaman zaman zorlandı.

İstanbul ile Kürt prensler arasındaki ilişki mükemmel olmaktan uzaktı. Yarı bağımsız prenslikler sistemi on dokuzuncu yüzyıla kadar yaşadığı için bunu başarılı bir siyasi düzenleme olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Pratikte her iki taraf da memnun değildi. Hem İstanbul hem de tekil aşiret reisleri elde edecek güçleri olduğunu düşündüklerinde, daha büyük denetleme hakkı için bastırıyorlardı. Bu anlamda Bitlisi tarafından yapılan anlaşmaların o dönemin güçler dengesi nedeniyle yapılan pragmatik anlaşmalar olduğu düşünülüyordu. Bu güç dengesinden resmen tanınan aşiret reisleri yararlanmıştı.

Ancak bu, sultan ya da yerel valilerce gündeme getirilecek aşırı taleplerle kolayca bozulabilecek bir dengeydi. Çoğu Kürt prensliği ve yönetimin babadan oğula geçtiği sancaklardan bazıları vergiden ve diğer iç müdahalelerden muaftı.[5] Fakat o tarihte Osmanlı yetkilileri yönetim değişiklikleri ve vergilendirme gibi konulara karışarak, öyle yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açtılar ki, Kürt aşiret reisleri askeri hizmetleri reddettiler.[6] Büyük gezgin Evliya Çelebi'ye göre 1633 yılına gelindiğinde Diyarbakır, Van ve Musul vilayetlerindeki Kürt yöneticiler 'hırsları nedeniyle bir kısmının işlerine son verip, bazılarını da neden göstermeden infaz eden yerel valilerin elinde baskı ve zulme uğramaktaydı.'[7] IV. Murat 1637-38 yıllarında Bağdat'ın yeniden fethini üstlendiğinde, geleneksel olarak vergiden muaf olmalarına rağmen yol üstündeki Kürt emirliklerden yiyecek ve hayvan yemi toplamıştı. Bazı yöneticiler affedilmişti ama ödeme gerekli olduğu zaman yöneticiler Osmanlı sancak beylerine göre çok daha az titiz davranıyorlardı.

---

[5] Diyarbakır eyaletinin 1518'de oluşturulan ilk vergi kütüğünde Çemişgezek (Dersim/Tunceli) hariç vergi mükellefi herhangi bir Kürt reisliğinden söz edilmiyor, van Bruinessen ve Boeschoten, *Diyarbakır*, s. 17.

[6] Örneğin Hamadan'a karşı 1630'daki seferde, seferin lideri itaatsizlikleri nedeniyle idam edilmiş kimi Kürt yöneticilere sahipti, van Bruinessen ve Boeschoten, *Diyarbakır*, s. 24.

[7] Dankoff, *Celebi in Bitlis*, s. 13.

Diyarbakır'da ise IV. Murat'ın damadı Malik Ahmet Paşa, muhtemelen Kürtlerin 1638 seferine katılmak konusundaki isteksizliğine dayanarak, Kürt topraklarını doğrudan yönetilen bölgelere katmak için enerjik bir biçimde çalışıyordu.[8] Fakat bu süreç hükümetin bu topraklara yönelik sürekli bir tecavüz hareketi olmaktan çok, iki taraf arasında, karşılıklı güç ve politikalara bağlı bir gelgit olayı şeklinde yaşanıyordu. Bölgeyi 1650'lerin ortasında ziyaret eden Çelebi Kürt prenslerinin bir kuşaktan beri görülen en büyük özgürlüğü yaşadıklarını tespit etti. Bütün bunlar ironik bir biçimde değişecekti, çünkü Çelebi emirlerin eski düşmanı ve sıkılığını pek az kaybettiğini kısa süre içinde gösterecek olan yeni Van Valisi Malik Ahmet Paşa ile birlikte seyahat ediyordu.

/Kürt liderler bazen kötüye kullanılmış olsalar bile, sultanın da şikayet etmek için haklı gerekçeleri vardı. İki imparatorluk arasındaki toprak çekişmesinde Kürtlerin açıkça fırsatçılık yapmadığını söylemek pek doğru olmayacaktır. Örneğin Bitlis'i yöneten Şeref Han 1531'de aniden Safevilerin tarafına geçerek tüm bölgede Osmanlıların konumunu tehlikeye atmıştı; çünkü Bitlis en güçlü prensliklerden biriydi ve bu kent Azerbaycan'ı Diyarbakır ve Jazira'ya bağlayan dar bir stratejik geçide sahipti.[9]/

/Bazıları da unvanlarının gereği olan askeri yükümlülükleri yerine getirmeyi reddetmişti. Örneğin, Kilis'i (Halep'in kuzeyindeki yüksek kent) yöneten Emir Hüseyin Canbalat on yedinci yüzyılın başında, kendisine talimat verilmesine rağmen İran'a düzenlenen sefere katılmayı reddetmişti. Bu itaatsizliği nedeniyle öldürüldü. Kardeşi Ali de isyan etti ve 40.000 kişiden oluşan bir ordu kurarak Trablusgarp'ı ele geçirdi, ardından Şam'a kadar yağmaya devam etti.,

---

[8] Amadiya, Bitlis ve Sanjar emirliklerinden oluşan birkaç bölge ve Mazuri aşireti ceza kabilinden seferlerden acı çekmişti.

[9] Sultan Süleyman dört yıl sonra tekrar ele geçirerek, kendisi İran ordusundan firar etmiş bir Türk valiye vermişti. Sultan III. Murat neredeyse 50 yıl sonra, 1578'de, Şeref Han'ın Safevi sarayında büyümüş oğlu Şeref al Din'i eski görevine iade etmeye karar verdi. Sharaf al Din ona duyulan güveni haklı çıkardı ve beş yıl sonra Muş valiliğiyle de ödüllendirildi. İran imparatorluk ordusunda büyümüş ve yaşamının çoğunu orada geçirmişti fakat talihinin kötüye gittiğini hissettiğinde 1578'de Osmanlılara iltica etti ve Bitlis yöneticisi olarak eski mevkii geri verildi. Ancak asıl isteği tarihçi olarak ün kazanmaktı. Bir Kürt aşiretleri tarihi yazmak için 1596'da oğlu lehine tahttan çekildi. *Şerifname* adlı eseri Ortaçağ Kürdistan'ı hakkında en önemli kaynak olmayı sürdürüyor.

Bölgedeki siyasal belirsizliklerin önemli bir unsuru yerel çatışmalardı. Rakip emirlikler ve aşiretler durmadan arkalarını kollamak zorundaydılar ve yönetici ailelerin başlarının topraklarına yaklaştıkça hırslı akrabalarını dikkatle gözetlemek durumunda kalıyorlardı. Örneğin, on altıncı yüzyılda Bahdinan yöneticilerinin yüksek bir tepenin üzerine kurulu başkent Amadiya'daki akıbetlerini ele alalım. İsmail Safevi'nin yükselişini zekice öngörmüş bulunan Hasan Bahdinan, İsmail Akkoyunluları yok etmeden iki yıl önce Ardalan'a geçmişti. On dört yıl sonra ise, Sultan Selim'in Çaldıran'da kazandığı büyük zaferi duyar duymaz Şah İsmail'i bırakıp, Sultan Selim'in tarafına geçti. Selim'in ardından tahta geçen Süleyman'a da büyük bir gayretle hizmet ederek eyalet unvanıyla ödüllendirildi, bu ödül Amadiya'yı Osmanlı sistemine daha da çok yakınlaştırdığı için iki yönlüydü. Ancak ölümünden sonra Hasan'ın iki oğlu, Kuhab ve Bairam kavga ettiler. Baran kendisine kulak vereceğini bildiği Şah Tahmasp'a kaçtı. Bu arada babasının İstanbul'daki namına güvenen ama liderlik vasıflarını taşımayan Kuhab güçlü bir yerel aşiret olan Mazuri tarafından görevinden alındı ve yerine kuzeni Süleyman geçirildi. Kuhab İstanbul'a kaçtı ve kısa süre sonra elinde bir fermanla ancak güvenliği için herhangi bir önlem almadan Duhuk'a döndü. O sırada Baran Zakhu'ya yerleşmiş ve kuzeni Süleyman ile anlaşmaya varmıştı. Kuhab Duhuk'a giderken, Zakhu ile Amadiya arasında, daha sonra Amadiya'yı hiç kuşkusuz uygun bir ödül karşılığında Baran'a teslim eden Süleyman tarafından yakalandı. Kuhab Amadiya'yı bir daha asla geri alamadı ama oğlu 1585'te İstanbul'un yardımıyla oraya yerleştirildi.

Ardalan ve Baban Aşiretleri

Birbirine rakip iki büyük Kürt ailesi olan Ardalan ve Baban on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Irak-İran sınırının her iki yanındaki yerel sahnede egemenlik sürdürdüler. Ardalan on dördüncü yüzyılın başlarında Zagros sıradağlarının her iki yanındaki geniş arazilerde kurulmuş olan eski bir prenslikti. Türkmen akınlarına karşı direnemeyip on dördüncü yüzyılın başlarında Erbil, Koi Sancağı, Ravanduz, Harir ve Amadiya'yı terk etmiş olmaları, daha önce ne kadar yaygın olduklarının göstergesidir. Ardalanlar bu toprakları talep etmekten vazgeçmediler ve on beşinci yüzyılın son yıllarında buraları yeniden ele geçirdiler. Ardalan İsmail Safevi ile ittifak yaparken, bu bölgelerdeki yerel aşiret reisleri, örneğin Koi Sancağının reisi Suran gibi, Ardalan'ın müttefiki olmuşlardır.

Ancak Osmanlılarının Çaldıran'da zafer kazanması Ardalan'ın uzun vadede Zagros'un batısındaki arazilerini kaybetmesine neden olmuştur. Çaldıran'dan hemen sonra Ardalan Valisi Sultan Selim ile anlaşmayı kabul etti ama bu anlaşmanın kalıcı olma şansı yoktu. Son tahlilde Ardalan yöneticileri İran ile Türkiye arasında bir tercih yapmak zorundaydılar ve anayurtlarının Zagros sıradağlarının doğudakı etekleri boyunca uzanması nedeniyle İran'ı seçmek zorunda kaldılar ve sonunda kendilerini Zagros'un batısındaki topraklarını elde tutabilmek için girdikleri ama kaybedecekleri bir savaşın içinde buldular. 1537'de Sultan Süleyman tarafından bereketli Şahrizur ovasından sürüldüler ve burayı yeniden yüzyılın başından 1630 yılına kadar İran adına elde tutabildiler. Zuhab Anlaşması (1639) Şahrizur'un Türk egemenliği altında olduğunu kabul ediyordu.

Kürt emirlikleri özerk oldukları halde imparatorluğun desteği yaşamsal bir değer taşıyordu. Örneğin Sultan Süleyman'ın Zagros'u geçme girişimi, Şah Tahmasp'ın Ardalan'a 1538'den sonra verdiği güçlü destek sayesinde engellenmişti. Şii olmayan bir prensliğin koyu Şii bir hanedanlık ile zor bir ilişki içinde olduğu düşünülebilir, ancak kısa süreli bir dini baskı yalnızca bölgeye Şii valilerin gönderildiği on sekizinci yüzyılın başında yaşanmıştı. Ardalan yöneticileri İsfahan'daki imparatorluk sarayının (Safeviler buraya 1598'de taşındılar) dostluğunu kazanabilmek için aşiretler arasındaki düzeni koruyarak genellikle sebatkâr bir biçimde çalıştılar. On altıncı yüzyılın sonunda Ardalan'ın yenilmesi güç valisi olan Kaan Ahmet Han,[10] Şah Abbas'ın kız kardeşiyle evlenerek onun en yakın sırdaşı oldu. Bilbas ve Murki adlı iki büyük Kürt aşiretini Şah Abbas namına sindirerek, kuzeyde Revandüz ile Sawj Bulak (Urmiye Gölü'nün tam güneyi) arasındaki bölgeye sürdü ve böylece eski Ardalan topraklarının neredeyse tümünü geri almış oldu.

Tahta yakın olmak tehlikeliydi. 1629'da Şah Abbas ölür ölmez, Kaan Ahmet Han'ın İsfahan'da yetiştirilen oğlu, muhtemelen kuzeni Şah Safi'nin tahta geçmesinin önünde engel bırakmamak için kör edildi. İnsanların sadakatinin sınırları vardır ve bu nedenle Osmanlı ordusu bu bölgeyi bütünüyle ele geçirmek amacıyla Ardalan'ın batıdaki topraklarına yaklaştığında, Kaan Ahmet Han Osmanlılara desteğini sunmakta tereddüt etmedi. Bu, Zagros'un doğusundaki tüm Ardalan topraklarının otomatik olarak kaybedilmesine yol açan bir hareketti. Fakat Kaan Ahmet Han'ın Şah Safi'ye güttüğü kini unutması mümkün değildi ve Osmanlılar Musul ve Kerkük'ün yönetimini ona vererek, kaybını telafi ettiler. Ardalan'da Kaan Ahmet Han'ın yerine getirilen kuzeni Süleyman Han, 1630'da İran'ı istila etmek isteyen Sultan Murat'ı geri püskürtmekte önemli bir rol oynayarak Şah Safi'ye kendisine bahşettiği mevkinin karşılığını ödedi. 1656'daki ölümünden sonra Süleyman'ın kendi oğlu vali olarak atandı, ama Şah Ardalan topraklarının değişik kısımlarını yönetmeleri için Ardalan ailesinin diğer üyelerini de dikkatli bir biçimde buralara tayin etti.

---

[10] Revandüz, Amadiya, Koi ve Harir'i 1600'lerin başlarında tekrar ele geçiren oydu ve tüm İran Kürdistan'ının valiliğiyle ödüllendirilmişti. Nikitine, Les Valis d'Ardalan', s. 80-82.

Ardalanlar gösterdikleri sadakat bakımından muhtemelen diğer tüm sınır emirliklerinden daha tutarlıydılar ve bu sadakat yalnızca zorlama altında bozuldu.[11] O tarihte onlar şahın en güçlü hizmetkârlarıydılar. Safevilerin son dönemini ve onlardan sonra Kajarları karakterize eden ademi merkeziyetçi yönetim sisteminin somut örneğini oluşturuyorlardı. Bunun, İran hükümdarlarının güvenini yansıtıp yansıtmadığından bağımsız olarak, güç dengesini yansıttığı kuşkusuzdur. On yedinci yüzyılın ortalarında Safeviler bir yüzyıl önce imparatorluk üzerinde sahip oldukları denetimi kaybettiler. Şah Abbas'ın düzenli ordusu disiplinsiz alaylardan oluşan muhtelif birliklere dönüşerek büyük ölçüde dağıldı (sonunda Safevilerin sürülmesine neden oldu) ve Kürdistan'da Ardalan valileri egemen oyuncular olmaya devam ettiler. Bunlar çoğunlukla İran toprakları içindeki Kürdistan valilerinden oluşuyordu ve bu nedenle sınır bölgelerinde yaşayan Jaf, Mukri, Bilbas, Hawrami ve Kalhur Kürtleri gibi büyük aşiret birliklerinin sadakati ile düzgün davranışlar içinde olmalarını sağlamaktan sorumluydular.

Zagros'un diğer yanındaki Baban hanedanı bölgeyi çoğunlukla karakterize eden fırsatçılığın daha tipik bir temsilcisiydi. Babanlar bölgede görece daha yeni olduklarından eski Ardalan üzerinde hak iddia edemiyorlardı. Aşireti kurarak ismini veren Baba Süleyman, Raniya ve Kala Diza civarındaki vadilerde egemen olan Pizhdar aşiretinden ayrılmıştı. Büyük ölçüde 1670'lerde Safevilere karşı mücadelelerinde Osmanlılara[12] verdikleri sebatkâr hizmetleri aracılığıyla, sayıları giderek azalan Suran kabilesini[13] bölgeden sürecek kadar yerel önem kazanmıştır.

---

[11] İşlerin çok kötü gittiği zamanlar olmuştu, bunların en dikkat çekici olanı zaten anlatılmış bulunan Şeyh Abbas'ın 1629'daki ölümünü izleyen olaylardır; 1721'de İran Osmanlıların şiddetli saldırıları sonucunda parçalandığında Ali Khuli Han Osmanlılardan yardım istemişti; 1742'de Hindistan ve Dağıstan'da Nadir Şah'a sadakatle hizmet etmiş olan Ahmet Han kıtlık iyileşirken tahıl rezervlerini dağıttığı için ölüme mahkûm edilmişti; 1751'de Zand hanedanının (1759-94) Lur-Kürt kurucusu Kerim Han Zand Sinna'yı talan etti; ve 1859'da saray entrikaları son valinin hayatından endişe etmesine neden oldu (kaçması zorunlu hale gelirse Osmanlı topraklarına sığınabileceğine ilişkin güvenceler aradı, ama bunu hiçbir zaman deneyemedi).

Babanlar on sekizinci yüzyılın başlarında Diyala ve Küçük Zap nehirleri arasındaki Kifri-Altun-Kupru yolunun doğusundaki tüm yüksek bölgelerde üstünlük elde ettiler ve Ardalan ile eşit koşullarda anlaşmalar yapabilecek kadar güçlendiler. Bu tarihten sonra bu iki aşiret diğerlerinin zayıflıklarından yararlanmaya başladı. Afganlar 1792'de İran'ı işgal edip ülkeyi kaosa sürüklediklerinde Babanlar Osmanlılar adına Sinna'yı ele geçirdiler. 1730'da İran ordusu yaklaştığında bölgeden geri çekilinceye kadar Ardalan'ı yönettiler.

Osmanlılara bağlı kalmanın maliyetinin yüksek olabileceğini fark etmişlerdi. Afgan ordusu 1726'da Hamadan çevresindeki Osmanlı güçleri içindeki diğer Kürtleri ayarttığında, Babanlar komutanlarına sadık kalarak onun korkunç yenilgisinden nasiplerini aldılar. Bundan sonra ise haklı nedenlerle Osmanlılar ile iş yaparken onlara daha az güvenip, daha çok hesap yapmaya başladılar. On sekizinci yüzyılın çoğu kısmında Osmanlıların Irak üzerindeki etkisi zayıftı. Bağdat'ta sultan tarafından tanınan valiler pratikte fiilen bağımsızdılar ve güçlü olmadıkları takdirde Osmanlıların zayıflığının yerel yöneticileri Babanlar gibi etkilemesi kaçınılmazdı. Dahası, sınırın öte tarafında Nadir Şah'ın İran'ın güçlü adamı olarak yükselişi, 1730'ların başlarından 1747'deki ölümüne kadar Baban ailesinin kimi üyelerini çıkarlarının orada bulunduğuna ikna etti.

Bu faktörler aynı zamanda kişisel rekabet için de fırsatlar doğurdu. Bu tarihten sonra Babanların üstünlük iddia eden liderleri İran'dan destek almaya çalıştılar. 1743'te Salim Baban Nadir Şah'ın emriyle Osmanlı adayı Süleyman'ı sürerek yüksek memuriyet elde etti. Görevi çok uzun sürmedi, ama 1747'de unvanını geri kazandı, cezalandırılmayacağını bilerek Osmanlı topraklarını yağmaladı. Ancak 1750'de Bağdat'ın kuzeyindeki bir Osmanlı-Kürt ortak kuvveti tarafından yenilgiye uğratıldı ve Süleyman 1785'te Süleymaniye'nin kurulmasına kadar Baban-

---

12. 1694'te Baba Süleyman Ardalan akın düzenledi ve birkaç bölgeyi işgal etti fakat ertesi yıl bir İran-Ardalan ortak ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Longrigg, *Four Centuries*, s. 80.

13. Geleneksel olarak, Süryanilerin Revandüz'ün doğusu Balıkan'da bir barınağa sahip Arap bir çoban tarafından bir araya toplanacağı söylenirdi. Başkentleri Harir'deydi ve on altıncı yüzyılın sonunda hâlâ güçlü oldukları söylenirdi fakat komşularının muhtemelen Süryanilerle akraba Pizhdarların saldırılarına yenik düştüler; *EI2* 'Soran'.

ların yönettiği Kara Cholan'a bir kez daha atandı. Salim 1758'de yanlış bilgilerle tuzağa düşürülüp Bağdat'a getirilerek öldürüldü.

Süleyman, Kürt üstünlüğüne yakışan bir adam olarak kendisini yeterince güçlü hissettiğinde komşularının zayıflığını suiistimal ederek, egemenliğini Diyala nehrinin güneyine kadar genişletti, Revandüz emirliklerini yağmalayarak Koi'yi topraklarına kattı. Salim'den kurtulan Süleyman uygun bulduğunda Bağdat'a başkaldırarak İran ile işbirliği yapmaktan çekinmedi.[14] 1762'de o tarihte İran'a egemen olan ve valiyi pek sevmeyen Kerim Han Zand'ın onayıyla Sinna'yı yağmaladı ve bir sonraki yıl onun kendi hükümdarı olduğunu teyit etti. Ertesi yıl Süleyman muhtemelen rakip Baban hizbi tarafında düzenlenen bir suikasta kurban gittiğinde, Kerim Han Zand Süleyman'ın kardeşini sınırın Osmanlı tarafında bulunan Kara Cholan'ın, oğlunu ise Sinna'nın (bu kısa sürdü) yönetimine atadı.[15]

Osmanlılar ile İranlılar arasında 1774 yılında yeniden başlayan açık savaş sırasında şu ya da bu imparatorluk ordusuyla işbirliği yapmaya çalışan rakip Babanlar için karmaşık bir çekişmenin ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. Zengin Şahrizur ovasının denetimi bundan sonraki 50 yıl içinde rakip imparatorluklar ve Babanların yerini alanlar arasında el değiştirip durdu.

Babanların rakip güçlerin elinde yalnızca bir araç işlevi gördüğü düşünülmemelidir. Her iki imparatorluk da Babanları hem bir kazanım hem de kendi otoriteleri karşısında bir tehlike olarak görmüşlerdir. Örneğin, 1810'da Bağdat'taki yöneticilerin kim olacağını fiilen Abdülrahman Baban belirliyordu. "Kuşku duyulan Ağaların ölümüne karar veren, yeni Kahya'yı ve diğer yetkilileri tayin eden... muhalefeti... ezen oydu."[16] Bağdat valisi Baban'ın kendisine rakip olan bir kuzeninin yardımıyla 1812'de Abdülrahman'ı dize getirmek için bir sefer düzenleyecek ölçüde güçlendi.[17] Abdülrahman akrabalarının çoğundan daha az hilekârdı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Bağdat'taki yetenekli mensubu Claudius Julius Rich'e inanacak olursak, amacı Osmanlılar adına vergi toplayan biri olarak unvanını gizlemek değil, eyalet yetkililerinden bağımsız kalabilmekti.[18] Diğer çoğu Kürt lideri gibi o da yerel yöneticilere itaat etmekten hoşlanmıyordu.

---

[14] Bağdat civarındaki saldırıları onu 1762 yazında Kifri yakınında bozguna uğratan ceza seferlerine yol açtı.

[15] Ardalan valisi 1765'te açıkça görevine iade edildi, Nikitine, 'Les Valis d'Ardalan', s. 92.

[16] Longrigg, *Four Centuries*, s.227.

[17] Abd al Rahman Karadağ boyunca Süleymaniye'yi koruyan bir istihkam hattı inşa etti fakat kuzeni Muhammed bin Halid tepeler arasındaki çok az bilinen ve savunmasız bir geçidi Osmanlı kuvvetlerine gösterdi. Bu sayede Abdül Rahman kuşatıldı. Rich, *Narrative*, cilt ı, s.55-59.

Ancak en yakın akrabaları hiç sıkıntı çekmeden hem Osmanlılar hem de İranlılar ile işbirliği yaptılar. Oğlu Mahmud kendisini 1820'de ziyaret eden Rich'e iki rakip güç arasında sıkıştıkları için katlanmak zorunda kaldığı zorlukları anlattı:

> Bunlardan biri [İran] katkıda bulunması için onu rahatsız etmekten hiç vazgeçmedi ve yönetimi altında yaşadığı Türkler ona İran'a hizmet etmemesi ve para ödememesi için baskı yaptılar; ama Kermanşah Şehzadesi zorla para almaya çalıştığında Türkiye onu savunabilecek durumda olmadığı gibi, bunu istemedi de.[19]

Mahmud Kermanşah ile düzenli yazıştığı için pek içten davranmıyordu. 1818 sonlarında Bağdat'taki güçler kendisine yöneldiğinde 10.000 İran birliği sınırı onun desteğiyle geçti ve ancak ertesi yıl Mahmud'un amcası Abdullah tarafından geri püskürtüldü. Ancak topraklarındaki yetersiz birlikler nedeniyle Bağdat Mahmud'un Süleymaniye'de yeniden görevlendirilmesi yönündeki talebini kabul etti.

Mahmud Baban ve amcası Abdullah'ın hikâyesi aynı hanedan içindeki rakiplerin kendilerini destekleyen güçlere karşı ne kadar vefasız olduklarını göstermektedir. Mahmud şimdi Bağdat'tan yana tavır alırken Abdullah İran'a dönmüştür. O tarihte Süleymaniye'de olan Rich Abdullah'ın Kermanşah ile yazışırken yakalandığını ve kaçmaya hazırlanırken tutuklandığını anlatmaktadır. Rich Abdullah'ın Mahmud'un kendisi de Kermanşah ile yazışan atılgan küçük kardeşi Uthman tarafından ihbar edildiğinden emindir. Mahmud'un sıkıntılı ilişkilerine rağmen, muhtemelen iyi kalpliliği nedeniyle Abdullah'ı Bağdat'taki Osmanlı yetkililerine teslim etmemeye karar verdiği anlaşılıyor, çünkü 'Bağdat'ta sürgünde olmak Kürtlerin en çok korktukları şeydi.'[20] Eğer bu doğruysa, pek akıllıca bir hareket olmadığı anlaşılıyor. Çünkü ertesi yıl, 1821'de Abdullah 5.000 İran birliğinin başında Şahrizur'u işgal etti, Süleymaniye'yi ele geçirdi ve kendisini hükümdar ilan etti. Bağdat'ın da İranlıların eline geçmesinden korkan vali, Abdullah'ı resmen tanımayı da içeren bir anlaşma yaptı.

---

[18] Rich, *Narrative*, cilt i, s.96.

[19] Şehzade Muhammad Ali Mirza idi, 1805'te atanmıştı, Rich, *Narrative*, cilt i, s. 71.

[20] Rich, *Narrative*, cilt i, s.87.

Artık ittifaklar şaşırtıcı bir hızla yapılıp bozuluyordu. Mahmud kısa süre içinde ve büyük miktarda insan kaybını göze alarak Abdullah'ı Süleymaniye'den attı. İran ve Ardalan birlikleri, kısa süre içinde hem Osmanlıların hem de İranlıların tanıdığı Abdullah'a unvanını iade ettiler. Ancak, Osmanlı yönetiminin özellikle zayıf göründüğü bir dönemde Mahmud Osmanlıları terk ederek Kajarlarla ittifak yaptı ve Abdullah'ın yerine geçti. Ancak, Bağdat'ın Süleymaniye'yi doğrudan yönetme girişimi Mahmud'un İran'a gitmesine neden oldu ve Abdullah'ın kaçınılmaz olarak Baban devletine yürüyen Osmanlı birliklerine eşlik etmesine yol açtı. Bütün bunlar Süleymaniye'ye geri dönen Mahmud ve Koi Sancağı ile teselli edilen Abdullah arasında yapılan Erzurum anlaşmasıyla 1821 ile 1823 arasında teorik olarak gerçekleşen barış döneminde oldu.

Ancak Baban'a barış gelmedi. İran Türkiye'nin yerine fiili hükümran olduğu sırada Mahmud kendisini kardeşi Süleyman ile bir mücadeleye kilitlenmiş buldu, bu mücadele 1834'te Süleymaniye'de bir garnizonun kurulmasına kadar sürdü. Babanlar 1850'lerde nihai olarak bastırılıncaya kadar bölgesel politikada değişken ve öngörülmesi olanaksız bir varlık sürdürmeye devam ettiler.

Yönetici aile arasındaki düşmanlıklara rağmen Babanlar Ardalan'da bulunmadığı bilinen bir aşiret dayanışmasına sahiptiler. Ardalan esas olarak yarı feodal bir siyasi oluşumdu, otoritesini neredeyse yalnızca imparatorluğun yaptığı atamalardan alıyordu. Gerçekte Safevi döneminden bu yana bağımsız olarak vergi toplayan son yapıydı.[21] Ardalan Valisi bir zamanlar Abdülrahman Baban'a kendilerine cömertçe davranılmasına rağmen hizmetkârlarının niçin Babanların genellikle gösterdikleri kişisel sadakati göstermediklerini ve sürgüne gönderildiğinde hiç onun peşinden gitmediklerini sormuştu.

> Yaşlı Abdülrahman Paşa'nın verdiği yanıt çok ilginçti. Yaşlı reis "sen bir aşiret reisi olmadığın gibi adamların da aşiret mensubu değil. Onları giydirebilir, zengin edebilirsin ve onlara yedirebilirsin ama onlar senin kuzenlerin değil, hizmetkârlarındır!"[22]

Ancak Babanların gücünün Osmanlı yönetimin o dönemdeki genel zayıflığı ve Kürdistan ile İstanbul arasındaki mesafenin fiziki uzaklığı ile de ilgisi bulunmaktadır. İran tarafında ise başkent ister Tebriz, ister Kazvin, İsfahan ya da Tahran olsun imparatorluğun otoritesi çok daha yakında, bir aylık değil, atla birkaç günde gıdilebilecek bir mesafedeydi.

---

[21] Diğerleri Georgia, Hawayza (Kuzistan) ve Rıza Şah ayaklanmasına kadar Pusht-i Kuh valisinin hayatta kaldığı Luristan'dı.

[22] Rich, *Narrative*, cilt i, s.86.

On sekizinci yüzyılın çoğu kısmında hem Bağdat'ta hem de Musul'da yarı bağımsız yerel yöneticilerin varlığı kaçınılmaz olarak diğer yerel savaş ağalarına ve aşiret reislerine hem dağlarda hem de Irak'ın çöllerinde imparatorluk otoritesine saldırma cesareti veriyordu. On dokuzuncu yüzyılda bunların tümü değişecekti.

Kaynaklar

İkincil kaynaklar: J. A. Boyle (ed), *The Cambridge History of Iran cilt 5: The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968); Martin van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten, *Diyarbakir in the Mid-seventeenth Century. Evliya Celebi's Description of Diyarbakır* (Leiden, 1988); Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey* (Londra, 1968); Robert Dankoff, *Evliya Celebi in Bitlis* (Leiden 1990); *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 'Ehl-i Hak', 'Ardalan', 'Bitlisi, Idris', 'Kurds, Kurdistan', 'Soran'; G. Chaliand (ed.), *A People without a Country*'de (Londra, 1993) Kendal, 'The Kurds under the Ottoman Empire'; Stanley Lane-Poole, *The Mohammedan Dynasties* (Londra, 1893, Beyrut, 1966); S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq* (Oxford, 1925); Moosa, *Extremist Shiites*, Nikitine, 'La feodalite kurde'; *Revue du Monde Musulman*, no. 49, 1922'de Basil Nikitine, 'Les valis d'Ardalan'; C. J. Rich, *Narrative of a Residence*, Steven Runciman, *A History of the Crusades* (Cambridge, 1954, Londra, 1965); S. J. Shaw ve Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt i: *Empire of the Ghazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808* (Cambridge, 1975); Guy Le Strange, *Lands of the Eastern Caliphate* (Londra, 1905, 1966); J. Wellhausen, *The Arab Kingdom and its Fall* (Londra, 1907, Beyrut, 1963).

3. BÖLÜM

OSMANLI KÜRDİSTAN'I, 1800-1850

Giriş

On sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlılar şiddetli bir krizle karşı karşıya kaldılar, öyle ki çok merkezileşmiş bulunan imparatorluk kendi iç bölgesindeki kontrolünü kaybetti. Çaldıran'ın ardından aşiretler ile devlet arasında yapılan düzenlemeler İstanbul açısından değerini çoktan yitirmişti ve sonunda on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında başarısızlıkla sonuçlandı. Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, daha önceki yüzyıllarda Kürdistan'daki emir ve aşiret reislerinin gücünü azaltma girişimleri belirli aralıklarla hem devlet hem de bölgesel yetkililer tarafından sürdürülmüştü. İmparatorluğun ilerlediği evreler olmuş, ancak Kürtler genellikle çeşitli gerekçeler göstererek bağımsızlıklarını korumayı başarmışlardı. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde emirlerin ve aşiret reislerinin bir dış destekçiye ihtiyaçları olmadığını düşünmeleri kolaylaşmıştı. Yüzyılın ikinci yarısı sırasında yaşanan yıkımlar devlet ile ona tabi aşiret gruplaşmaları arasındaki aracılık rolü oynanmadığında liderliğin kolaylıkla sürdürülemeyeceğini güçlü bir biçimde hatırlatmıştı. Dış güçler tarafından tanınmak reisliğin değer taşımayan ve dikkate değmeyecek bir niteliği olmaya devam etti, ama bunun eksikliği aşiret grupları birbirleriyle çatışmaya başladıklarında potansiyel bir tehlike haline geldi.

Osmanlı'nın Zayıflamasının Kökenleri

Osmanlılar denetimlerini yeniden tesis ederken dikkatli olmak zorundaydılar. Doğu Anadolu'da yaşayan nüfusun azlığı veri alındığında, bölgedeki yerleşim ve tarımsal üretkenlik kesinlikle devletin çıkarlarına uygundu. Devletin baskıcı önlemler alması reisi ve aşiretini topraklarını terk ederek başka yerlerde kullanılmamış yaylalar bulmaya zorlayabilirdi. Diğer yandan, kararsız bir yerel valinin bölgeye gönderilmesi daha hırslı aşiret reislerinin hızla eski iktidarlarını yeniden ilan etmelerine yol açabilirdi. Bir başka olasılık ise, yolsuzluğa açık yetkililerin yerel aşiret reisleriyle askeri birlik, yem ve gıda temini için pazarlığa oturabilecekleriydi.

Ancak bu faktörlerden daha önemli olan şey imparatorluğun gücünün azalmasıydı. Bu azalış diğer yerlerde olanlara göre belki biraz daha fazlaydı ama imparatorluğun sınır bölgelerinden itibaren parçalanmaya başladığının da göstergesiydi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı imparatorluğa yönelik ilk ciddi akınlara tanık oldu. Doğu Avrupa'daki son girişimleri olan 1683'teki başarısız Viyana kuşatmasını dört yıl sonra Macaristan'daki Mohaç seferinde ordunun bozguna uğraması takip etti. Bu tarihten sonra Avrupa'nın özellikle askeri alandaki teknik üstünlüğü tartışılmaz hale geldi. Avrupalıların, özellikle de Hollandalı, İngiliz ve Fransızlar, Doğu Akdeniz'de oldukça başarılı ticari tesisler kurdukları da biliniyordu.

En büyük tehdit hırsı giderek artan kuzey komşusu Rusya'dan geldi, Rusya on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıları bir dizi askeri ve politik aşağılamaya katlanmaya zorladı.[1] Bonaparte'ın Rusya'yı işgal etmesi sayesinde kısa bir moladan sonra imparatorluk daha büyük aşağılanmalar yaşadı. Yeni filosu 1827'de Navarino'da bir İngiliz-Fransız-Rus filosu tarafından bütünüyle imha edilmiş, Yunanistan tam bağımsızlığını kazanmaya başlamış ve 1830'da bağımsız olmuştu. Rusya Osmanlı'nın sınır bölgelerinde başlattığı saldırılara 1828'de yeniden girişti ve Danube'nin ağzına kadar ilerleyerek buradaki prenslikleri ele geçirdi. Ardından 1829'da Doğu Anadolu'ya sızarak Erzurum'a kadar aldı. Edirne Anlaşması gereği Kars, Erzurum ve Doğu Beyazıt Osmanlılara iade edilmişti ama savaş bütünüyle yeni bir tehlike mesajı vermişti. Rusların Kars'ı almasına yalnızca Osmanlı Ermenileri değil, sultana karşı bir alay kurarak Müslüman Kürt aşiretleri de yardımcı olmuşlardı. Bu Rusların Kürtlerden ilk yararlanmasıydı, onlarla ilk kez 1804-5 savaşlarında temas kurmuşlardı.

---

1. Rus kuvvetleri 1769 kışında Danube'ye baskı yaptı, 1770'te Kartal'da bir Osmanlı ordusunu yendi ve Bükreş'i işgal etti. Ertesi yıl Rusya tüm Osmanlı donanmasını yok etti, tüm Doğu Akdeniz kıyılarını savunmasız bıraktı. 1774'te Kırım'ı işgal etti, Karadeniz'e bir kapı kazandı. 1774'te Kutchuk Kainarji Anlaşmasıyla bu küçük düşürmelerin sınırları belirlendi. Rusya Danube eyaletlerinden çekilmiş ve her iki taraf Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımış da olsa, bu iki bölgenin artık Rusya'nın yörüngesine girdiği kesindi. Kırım 1779'da doğrudan ilhak edildi.

Avrupa akınları tüm siyasi ve askeri alanların ötesinde de iyi gitmişti. On sekizinci yüzyılın sonlarında uzun süreden beri orada bulunan Avrupalı tüccarların imparatorluğa büyüyen Avrupa sanayi devriminin ürünlerini ihraç edecek bir potansiyel olarak sızmaya başladıkları kesinlik kazandı. Dahası, imparatorluk bir ideolojik saldırının da başlangıcıyla karşı karşıyaydı. İmparatorluk eski tarihlerde ilk önce İslami yönetim altında doğu kiliselerinin dini konularda faaliyet yapmasını uygun görmüştü, ancak Katolik ve Protestan misyonerler eğitim, ticaret ve siyaset alanlarına girmeyi teklif ettiklerinde yönetim doğal olarak bu kiliselere tepki verdi. Bu ideolojik tecavüz imparatorluk için bir tehdit oluşturmadan önce bireysel ve toplumsal düzeyde bir krize yol açtı. Güçlü bir destekçiye sahip bir birlik için bir kısmı bağımsızlığından vazgeçtiğinde doğu kiliselerinin her biri hizipçilik tarafından bölündü.[2] Yeni Keldani, Ermeni ve Süryani kiliselerindeki etki, Katolik misyoner ve öğretmenler geldiğinde görülecekti. Protestanlar da, dışarıda kalmamak için cemaatlerin inançlarını 'daha iyi' anlaması umuduyla eski kiliselerde çalışmalara başladılar. Katolikler gibi onların da yüzünü çevirdiği misyon bölgelerinden biri Kürdistan'dı.

Katoliklerin ve Protestanların yanı sıra Ortodoks Ruslar da Ermeni cemaati içinde sıkı çalışıyorlardı. Hıristiyanlar Müslümanlar ile eşit durumda olsalardı ve bu faaliyetler (haklı olarak) Avrupa egemenliğine işaret etmeseydi her şey daha iyi olabilirdi. Ama Süryani aşiretleri dışında Hakkari dağlarında Kürt aşiret mensuplarıyla aşağı yukarı eşit durumda yaşayanlar, Hıristiyanların önemli bir kısmı, tabi Ermenilerin çoğunluğu köylüydü ve yalnızca dini anlamda değil sosyal olarak da daha aşağı bir konumdaydılar. Avrupa'nın buradaki çıkarları Ermeniler ve Süryaniler için benzer şiddette trajik oldu.

İmparatorluğun otoritesinin zayıf olduğu çevrede de görülüyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar neredeyse hiçbir araba ve demiryolu bulunmuyordu. Buna ek olarak bir ordu yazın sıcakta salgın hastalık riskini göze alarak imparatorluğun geniş topraklarına ilerlemek zorunda kalıyordu, kışın ise kimi yerlere kar yüzünden ulaşılamıyordu. Türkiye'de mevsim askeri seferler için Avrupa'dakinden daha önemli bir faktördü.

---

[2] Keldaniler Roma ile bir birliğe girmek için 1681 gibi eski bir tarihte Nasturi Kilisesi'nden ayrılmışlardı. Kürdistan'da her ikisi de Osmanlı onayı için sıkı rol yapan eski ve yeni kiliseler arasındaki keskin ve uzun süreli bir çatışma iplerinden kurtuldu. 1716'da Ortodoks (Melkite) kilisesi, 1740'ta Ermeni kilisesi ve 1781'de Suriye Ortodoks (Yakubi) kilisesi benzer hizipler tarafından bölündü.

On sekizinci yüzyıldaki Osmanlı toprakları sözde bağımlı ama gerçekte bağımsız yerel yöneticilerce temsil ediliyordu. Merkezden atanan valiler kendi adlarına bağımsız güç kullandıklarında bazıları ayaklandı. Sorun imparatorluğun sınır boylarından ibaret değildi. Yalnızca Kürdistan'da değil tüm Anadolu'da yerel derebeyleri ya da 'toprak ağaları' teorik olarak askeri tımar sahibi iken, bunları babadan oğula geçen mallara dönüştürdüler, başkente göndermeleri gereken vergileri ödemediler.

1830'larda Osmanlı hükümeti sonunda Kürt aşiret reislerini dize getirmeyi başardığında, Kürt reisler duruma içerleyerek bağımsızlığı kendi hakları olarak gördüler. Bir İngiliz konsolosu Revandüz reisi Mir Muhammed'e 1835'te şunları bildiriyordu:

> Sanki kendi toprakları üzerinde otoriteye sahipmiş gibi akılsızca Reşid Muhammed Paşa'ya nasıl direndiğini... araştırdım. Hacı ne kendisinin ne de atalarının Paşalara hiçbir zaman tabi olmadıklarını, Sultan'a vergi ödemediklerini ve buna niçin zorlandığını anlamadığını söyledi; bu nedenle mümkün olduğu kadar uzun süre direnmişti.[3]

İstanbul tehditle vergi toplamaya başladıkça köylüler kendilerini iki yandan sıkıştırılmış hissettiler. Doğu Anadolu'da bazı köylüler köylerini terk ederek artık katlanamadıkları yükten kurtulmak için başka yerlere yerleştiler. Ancak köylüler ister göç etsin, isterse ürettikleri artığa yerel yetkililer el koysun, büyüyen mali kriz merkezin sorunu çözme kapasitesini azalttı.

Haydutluk on dokuzuncu yüzyılın başında Kürdistan'ın çoğu yerinde büyüyen bir sorun haline geldi. Asıl suçlular mevsimlik göçlerini yapan göçebe ya da yarı göçebe Kürtlerdi. Hükümet birlikleri ceza olarak canlı hayvan ve diğer malları ele geçirmeye çalıştılarsa da, komşu eyaletlerin valileri arasındaki kıskançlık aşiretlere kayıplarını telafi etme fırsatı verdi: "Sonuç, kışın geri dönen Kürtlerin yeni soygunlarla zararlarını tazmin etmeleri oldu, aynı sistematik talanı Ankara ve Konya paşalıklarında değişimli olarak gerçekleştirdiler. Her bir eyaletin valisi kendi eyaleti içinde bunları ele geçirmek için fırsat aradığı halde, hiçbiri diğerlerinin topraklarındaki Kürtlere saldırmadı..."[4] Bir paşalık ile diğeri arasında niçin daha büyük bir işbirliği bulunmadığı sorulursa, yanıt merkezi hükümetin zayıflığı olacaktır. Sebep, merkezi hükümetin eyaletlerin gücünün büyümesinden duyduğu korku ve bu nedenle böylesi konularda eyaletler arası işbirliğini engelleyen bilinçli politikasıdır.

---

[3] James Brant, 'Notes of a journey through part of Kurdistan in the summer of 1838', *Geographical Journal*, no. x, 1841, Londra, s. 356.

[4] Ainsworth, *Travels and Researches*, s. 188.

Merkezi hükümet imparatorluğun her yerinde aşiret reislerinin ve yerel saygın kişilerin iktidarını tanımaya ve onların statüsünü onaylamaya giderek daha fazla zorlanıyordu. 1807'de Sultan bir zamanlar mutlak sahibi olduğu iktidarı paylaştığı, aralarında güçlerini yerel kaynaklardan alan Kürt reislerin de bulunduğu iktidar sahiplerini resmen tanımak zorunda kaldı.

Bir şeyler yapılmalıydı. On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında Osmanlı ordusunu iyileştirme ve onu batılı anlamda yeniden kurma girişimi, bir Yeniçeri ayaklanmasını başlatmış ve Sultan III. Selim'in devrilmesine yol açmıştı. Onun yerine tahta geçen II. Mahmud imparatorluğun yıkılmasına engel olmak için, yalnızca ordunun değil tüm kurumların bütünüyle yeniden yapılandırılması gerektiğini fark etti. Bu girişim, yalnızca Yeniçerilerin kökünün kurutulmasıyla kalmayıp, hükümetteki tüm gerici unsurların da görevden alınmasını gerektiriyordu. Bunu yapabilmek için ise dikkatli bir planlama ve başarılı bir uygulama şarttı.

Mahmud işe eyaletlerdeki daha kolay işlerle başladı. 1820'ye gelindiğinde Anadolu'daki derebeylerin neredeyse tümü bastırılmış, 1830'larda Balkanlar'dakiler de aynı akıbete uğramıştı. Saygın kişilerin potansiyel tehlike oluşturdukları yerelliklerde kendileri ya da varisleri başka yerlere atandılar. Ama her yere yeni hükümet görevlileri atandı ve hiçbir konumun miras yoluyla varislere geçemeyeceği açıkça ortaya koyuldu.

İstanbul kendisini yeterince güçlü hissettiği yerlerde yeni görevlilerini başkentteki maliye ya da savunma bakanlıklarına kesin yanıtlar vermeye mecbur bıraktı. Hükümet bu tür önlemleri izleyebilmek için 1831 ile 1838 yılları arasında imparatorluğun ekonomik ve insani potansiyelini tespit edebilmek amacıyla bir nüfus sayımı ve kadastro gerçekleştirdi. İstanbul o tarihten sonra, Osmanlı ordusu yeterince güçleninceye kadar Kürdistan'ı kendi haline bıraktı.

Osmanlı'nın askeri gücünün yeniden yapılandırılması daha da karmaşıktı. Sultan Mahmud 1826'da Yeniçeri alaylarını başarıyla dağıtmış ve yok etmişti. Ancak kurduğu yeni tip ordunun ilk önemli sınavı pek de güven vermedi. Sultan'ın Mısır'daki hırslı valisi Muhammed Ali'nin oğlu olan İbrahim Paşa 1831-32'de Suriye'yi ele geçirip, Osmanlı direnişini kırarak Anadolu'ya yürüdü. Suriye'ye geri dönmeye Avrupalı Güçler tarafından ikna edilebildi.

Bu alçaltıcı duruma rağmen Osmanlılar artık sınır bölgelerindeki aşiretleri imparatorluğun doğrudan otoritesi altına almaya başladılar, bu daha önce hiç görülmeyen bir girişimdi. Kürt emirliklerinin yıkılması mantıklı bir hedefti, imparatorluğun iyileştirilmesi için yönetimin babadan oğula geçtiği yerel hükümranlıkların bütünüyle kaldırılması gerekiyordu. Bu sürecin en etkili unsurları bizzat emirler oldular. Yeni Osmanlı ordusunun Mısırlılar tarafından nasıl kolayca kötü bir konuma itildiğini gördükleri için başkente karşı birer birer pervasız provokasyonlara girişmişler, ileriyi göremeden birbirlerinin rütbelerini büyütmüşlerdi.

Revandüzlü Mir Muhammed ve Suran Aşireti'nin Düşüşü

Başarısızlığa uğrayan ilk kişi Revandüz'ün acımasız ve hırslı yöneticisi Mir Muhammed oldu. 1814'te babasının yerine geçmiş ve Suran yönetiminin yakın çevresindeki muhaliflerini hemen ortadan kaldırmıştı. Babasının yaşlı hazine sorumlusu ilk öldürülen oldu, onu iki amcası ve onların çocukları izledi ve bunlardan sonra prenslikte hiç kimse ona karşı çıkmaya cesaret edemedi.

Mir Muhammed artık saldırganlığını komşularına yöneltmeye hazırdı. Kendi prensliğinin civarında yerleşmiş bulunan Şirvan, Baradust, Surçı, Khuşnaw ve Mamaş aşiretlerine saldırıp, kendisine itaat etmek istemeyen reislerini öldürerek onları birer birer kendi boyunduruğu altına aldı. Aynı zamanda yakında bulunan ve en azından yarım yüzyıldır Babanların elinde olan eski Suran başkenti Harır'ı ele geçirerek, babasının birkaç yıl önce durdurduğu çatışmayı yeniden başlattı.

Mir Muhammed iki Zap ırmağı, Dicle ve İran sınırı arasında kalan toprakların denetimini ele geçirdi. 1823'te bir diğer Baban kendi olan Koi Sancağını ele geçirdi ve Erbil ile Altın Köprü'yü de zaptederek Mezopotamya ovasının kenarlarındaki topraklarını genişletti. Dağların arasında yer alan Raniya ise ertesi yıl düştü.

Bir sonraki hedefi, zayıf olduğu bilinen İmadiyeli Mir Said'in Bahdinan emirliğiydi. Mir Said'in düşüşünü Dasini (ya da Şaykhan) Yezidile-

---

5. Babası Mustafa yalnızca Suran liderliğini yaklaşık 1810'da ele geçirmişti. 1826'daki ölümüne kadar inzivaya çekildi.

rini 1831'de ona bağımlı bir (Mazuri) reisini öldürmelerinin cezası olarak gerekçelendirdi. Mir Muhammed Musul'un doğusundaki Şaykhan köylerinin intikamını almayı üstlendi. Binlerce erkek, kadın ve çocuk öldürüldü ve tüm topluluklar yok edildi. Birkaçı Mardin'in doğusundaki Tur Abdin'e ya da Musul'un batısındaki Jabal Sinjar'a kaçtı. Bu kadar çok sayıda Yezidi'nin yok edilmesi intikam dışında çeşitli gerekçelerle de kolaylıkla meşrulaştırılmıştı. Dasiniler Suran'ın eskiden beri düşmanlarıydı; daha önceki dönemlerde kendi derebeyleri olan Amadiya mirlerine başkaldırmışlardı. Onlar ve Jabal Sinjar'daki din kardeşleri Musul ovasındaki köyleri durmadan yağmalamışlar ve böylece Osmanlıların kendilerine karşı 1767 ile 1809 arasında sekiz sefer düzenlemesine neden olmuşlardı. Yezidiler o tarihten beri ürkütücü bir varlık göstermişler ve şimdi yine tehlikeli eğilimlerini kanıtlamışlardı. Her şeyin üzerinde bunlar dine karşı geldikleri için, yapılanlar meşru görülmeliydi.

Mir Muhammed, Mir Said'in yenilgisini bir lider olarak Mazuriler adına intikam alma yükümlülüğünün gereği olarak gösterdikten sonra 1833'te Bahdinan'ın Akra kentini ele geçirdi, yöneticisini kovdu ve kısa süren bir kuşatmadan sonra İmadiye'yi fethetti. Mir Said'i görevinden alarak yerine Bahdinanlı bir kukla atadı. Yalnızca içinden geçen yol nedeniyle ticari anlamda önemli olmakla kalmayıp, Musul ve Jazira bin Umar arasında bulunması nedeniyle stratejik anlamda da önemli olan Zakhu ve Duhuk'u aldı.

Osmanlı yetkilileri neler olduğunun farkındaydılar ama yerel güçleri Mir Muhammed ile başa çıkamayacak kadar yetersizdi. Zihinleri İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesi ve Anadolu'yu işgal etmesiyle meşguldü ve Mir Muhammed'in fiilen Mısır güçleriyle kontak halinde olmasından korkuyorlardı. Bununla birlikte, Mir Muhammed zalim ve acımasız olmasına rağmen, acımasızca uygulamaları hızını kaybetmeye başladıktan sonra kendi topraklarına daha önceki kuşakların hiç bilmediği bir kanun ve düzen getirdiği de inkâr edilemez. Bu durum ve daha sonra ne yapacağının anlaşılması Bağdat valisini onu paşalığa tayin etmeye ikna etti. Eğer Mir Muhammed o tarihte bir Kürt prensinden beklendiği şekilde denetimi altındaki bölgede kanun ve düzeni sağlayan bir Osmanlı temsilcisi gibi hareket etmiş olsaydı, İstanbul ile başarılı bir geçici anlaşma yapabilirdi.

Ancak artık İstanbul'da yeni alarm zilleri çalmaya başlamıştı ve hiç vakit kaybedilmemesi gerekiyordu. Çünkü Mir Muhammed Buhtan emirliğine karşı Dicle'ye kadar ilerlemiş, Jazira bin Umar'ı ele geçirerek, emirleri olan Bedir Han'ı (Azizan) yerinden etmiş ve Hasankeyf, Nusaybin ve hatta Mardin halkına korku salmıştı. Ancak Mir Muhammed Buhtan'a saldırdıktan sonra, hemen Mir Said'in yeniden denetimini elde ettiği Amadiya'ya dönmek zorunda kaldı. Gözü dönmüş bir biçimde mücadele ederek kenti yeniden ele geçirdi, kentin önde gelenlerinin çoğunu kılıçtan geçirdi ve Bahdinan emirlerini fiilen yok ederek Bahdinan'ı resmen Revandüz'e bağladı.[6]

O dönemde Sivas valisi olan eski Baş Vezir Raşit Muhammed Paşa 1834'te görevi Kürt prenslerini bastırmak olan büyük bir ordunun başına getirildi. Muhtemelen ilk hedefi Suran'ın merkezindeki neredeyse girilmesi mümkün olmayan Revandüz kentine dönmüş bulunan Mir Muhammed'di. Raşit Muhammed Suran topraklarına girip Revandüz geçidine yaklaştıkça kendisine Musul ve Bağdat'tan gelen askeri kuvvetler de katıldı.

Mir Muhammed'in boyun eğme koşulları yerel siyasi sahneye önemli bir ışık tutmaktadır. Mir Muhammed'in Osmanlıların bu savunma kolaylığı olan geçidi aşarak kanlı ve muhtemelen felaket getirebilecek şekilde ilerlemelerini önlemek için Raşit Muhammed Paşa'nın onu güvenli bir biçimde İstanbul'a götürerek Osmanlı'ya itaatini bildirmesinden sonra kendi prensliğine atanabileceği önerisini kabul ettiği anlatılır.[7] Ancak İngiliz ajanı Richard Wood'un yazışmaları entrika ağının doğrudan Büyük Güçler arasındaki rekabetle, yani Osmanlı yetkilileri ile Kajar çıkarları arasındaki düşmanlıkla yakından ve daha karmaşık bir biçimde ilgili olduğunu göstermektedir. Wood 1835'te gelecek vaat eden genç bir diplomat olarak, Mısır işgali altındaki Suriye'de Osmanlı otoritesini yeniden tesis etmek için başarılı bir ayaklanma çıkarmanın mümkün olup olmadığını değerlendirmesi amacıyla İstanbul'dan Suriye'ye gönderilmişti. Raşit Muhammed Paşa'ya Mir Muhammed'i bastırmaya giderken yolda katılmış, Raşid Muhammed'in İstanbul'da dedikodusu yapıldığı şekilde Mısırlılar ile yazışarak bir ihanet içinde olup olmadığını anlamaya çalışmıştı. Wood Muhammed'i açık bir biçimde ihanetle suçlamakta acele etmiş ve gece Dicle'den Bağdat'a kaçmak zorunda kalmıştı.

---

6. Mir Muhammad'in yenilgiye uğramasından sonra Said'in halefi İsmail hemen Amadiya'ya döndü, fakat Musul valisi tarafından kısa sürede kovuldu. İsyan etti, ele geçirildi ve sürgüne gönderildi.

7. Değişimleri örneğin Chaliand, *People without a Country*, s. 29; *Jwaideh*, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 172-173, Longrigg, *Four Centuries*, s. 286; Zaki, *Khulasat*, s. 232-233'te karşılaştırın.

Wood Osmanlı güçlerinin Revandüz'ü almaya kalkışmaları halinde feci bir yenilgiye uğrayacaklarını düşünüyordu. Bağdat'ta East India Company Temsilcisi nin Tahran'daki Rus etkisinin Kajar'ı sınır bölgesini almaya teşvik ettiği gibi bir düşüncesi olduğunu duymuştu. Her iki adam da o tarihte İngiltere Kajar ordusunu eğittiği sırada, şahın Rusya'nın yanında ve İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki çıkarlarının aleyhine bir tutum içinde olmasından hoşnut değildi.

Wood Mir Muhammed'i kişisel olarak tanıyan Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'yı davet etti. Onu Osmanlı ordusunun ya da Mir Muhammed'in Revandüz'deki güçlerinin yol açacağı yıkımın tehlikesi konusunda ikna etmekte pek zorlanmadı. Her iki durum da kısa süre önce Süleymaniye ve Şahrizur'u işgal eden Kajar güçlerinin içinde hareket edebileceği bir boşluk yaratabilirdi. Dahası Wood, Bağdat'taki pişmanlık duyan Mir Muhammed ve Osmanlı güçleriyle birlikte güçlü bir İran karşıtı savunma oluşturulabileceğini öne sürdü. Raşıd Muhammed'e[8] engel olmak isteyen Ali Rıza Wood'un Mir Muhammed'in İstanbul'a giderek itaat ettiğini şahsen bildirmeye ikna etmek için Revandüz'e tehlikeli bir yolculuk yapma önerisini kabul etti.

Wood bundan daha başarılı olamazdı. Revandüz'de yalnızca Mir Muhammed'i değil, onunla İran'a hangi koşullarda kaçabileceğini ve Kajarların onu Osmanlı ordusuna karşı hangi koşullarda destekleyeceğini görüşen bir Kajar temsilcisini de buldu.[9] Wood ona İran'ın aynı zamanda Türk ordusuna Mir Muhammed'in yenilgiye uğratılmasında işbirliği yapmayı teklif ettiğini, bu teklifin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden iletildiğini söyleyerek Kajar temsilcisini sinirlendirmenin tadını çıkardı. Mir Muhammed'i Ali Rıza'nın kuvvetlerinin yalnızca dört saatlik mesafede olduğu konusunda uyarma olanağı da buldu. Bu tür haberleri alan ama İstanbul'a güven içinde gidebileceğine de ikna olan Mir Muhammed, İran'a karşı sınırı koruması için kendisine unvanını iade etmeyi vaat eden Ali Rıza Paşa'ya inandı ve kaçma planından vazgeçerek, itaat etmeyi kabul etti. Ancak İstanbul'a Ali Rıza'nın değil Raşit Muhammed'in gözetiminde gitti, halbuki Raşid Muhammed Mir Muhammed'i savaş alanında yenmeyi umuyordu, bu nedenle İstanbul yolculuğu tam bir aşağılamaya dönüştü.

---

[8] Ali Ridha Paşa'nın başka bir nedeni vardı. O ve Rashid Muhammed bir diğerini sevmiyordu. Ali Ridha Paşa rakibinin zaferini engelleme fırsatına sevindi.

[9] Mir Muhammed'in İran'ın elindeki bölgelere karşı son 20 yıldır savaş başlatmış olması ve Koi sancağını yalnızca beş yıl önce İran'dan almış olması gerçekleri bu anlaşmanın maddelerini karmaşık hale getirdi. İran anlaşılır bir biçimde tazminat istedi

Bu hikâyede belirtilmesi gereken iki önemli nokta bulunuyor. Birincisi, Mir Muhammed'i desteklemek için sınırı geçen Kajar kuvvetleri içinde en az 800 kişilik[10] bir Rus piyade taburu bulunuyordu ve bu da Büyük Güç'ün bölgeye olan ilgisinin arttığını gösteriyordu. Mir Muhammed'e gelince, sultan tarafından nezaketle karşılanmış, onurlandırılmıştı ve kendisine ümit ettiği gibi tüm Kürdistan'ın yönetimi teklif edilmiş olabilirdi. Ancak bu kuşkuludur. Mir Muhammed gibi bir adamın unvanının iade edilmesi Osmanlı reformunun eyalet politikalarının yönetimin babadan oğula geçtiği eski yöneticileri görevden alıp İstanbul tarafından tayin edilip denetlenen kişilerin atanması şeklindeki özüyle çelişiyordu. Her durumda bilinen olaylar görüntüye daha çok uyuyor. Mir Muhammed kendi topraklarına dönerken kayboldu, İstanbul'dan Trabzon'a yaptığı deniz yolculuğu sırasında öldürüldüğüne kesin gözüyle bakılabilir.

Bedir Han Bey ve Buhtan'ın Düşüşü

Bedir Han çoğu Kürt açısından ünlü bir hanedanın en ünlü kişisi olmaya devam etmektedir. Cesur, çekici, dindar ve hırslı bir adamdı, ama aynı zamanda pervasızdı. Şeref al Din Bitlisi'nin *Sharafnameh* adlı kitabında belirtilen ve geçmişi on üçüncü yüzyıla kadar dayandırılan Azizan aşiretinin soyundan geliyordu. Önemli sayılmasının nedeni kısmen Osmanlı reformcuları için ciddi bir tehdit oluşturan son büyük aşiret reisi olmasıdır. Ancak gerçek önemi Kürdistan'ın büyüyen dini boyutu etrafında kristalize olmaya başlayan devlet ve Büyük Güç çıkarlarını yerel olarak yönetme tarzında yatmaktadır.

Bedir Han, Buhtan prensliğinin yönetimine 1820 yılı civarında, on sekiz yaşındayken geçmiştir. Diğer çoğu durumda da görüldüğü gibi, aile içinde yönetimde gözü olanlar onun yönetime geçmesine içerlemişler ve belki de bu nedenle kendi topraklarındaki gücünü sağlamlaştırırken, sessizliğini korumuştur.[11] Osmanlı otoritesine kesinlikle itaat etmiş, 1834 ile 1836 yılları arasında Raşit Paşa'nın bölgedeki acımasız davranışlarından uzak durmuştur. İbrahim Paşa'nın komuta ettiği Mısır güçleri ile yakında yapılacak savaş sırasında aşiret birliklerini harekete geçirmesi için kendisine Osmanlı ordusunda 1839'da resmi rütbe verilmiştir.

---

[10] Bunlar firar etmiş olabilirler, fakat Rusya'nın onayı olmaksızın böyle bir grubun Kajarlar için çalışmakta olduğuna inanmak zor, Richard Wood'dan Lord Possonby'ye, 19 Eylül 1836, Cunningham, *The Early Correspondence*, s. 109.

[11] Saif al Din Shir'in ülkeden çıkarılmasının ve Badr (Bedir) Han'ın bunu takip eden ihanetinin Saif al Din'in oğlu Izz al Din tarafından yapılan değerlendirmesi için bakınız Layard, *Discoveries*, s. 54 ve Jwaideh, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 177.

Ancak, Jazira bir Umar'daki merkezine yakın bir yerde olan Nazib savaşında Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğratılması bölgede açıkça görülen bir iktidar boşluğu yaratmış ve Bedır Han nüfuz alanını genişletmeye başlamıştır. Osmanlı otoritesiyle karşı karşıya gelmekten kaçınmak için dikkatli davranmış ama bölge siyasetinde dinin hassasiyetini bütünüyle ihmal etmiştir. Bölgedeki Yezidilerin Müslümanlığı kabul etmesi için yaptığı zorlamalarla bu konudaki heyecanını zaten göstermiş olduğundan, etrafını kendisine bütünüyle bağımlı Müslümanlığı yeni kabul eden bu insanlarla çevrildiğinden yönetim tarzının karakteri tesadüfen değişti ve eski akrabaların yerine bunları tercih etmeye başladı. Aralarındaki en çok bilinen örnek Ardalan olan kimi aşiretlerdeki gibi, bir reisten çok hükümdar gibi olmuştu.

Bedır Han gözünü Suran ve Bahdınan'ın çöktüğü ve Hakkarı emirliğinin zayıf olması nedeniyle Osmanlıları doğrudan provoke etmeden üstünlük fırsatı sunan doğuya dikmişti. Hakkari bölünme nedeniyle Mir, Nurullah Bey ve aynı aileden olup Bedir Han tarafından sürülen Süleyman arasında paylaşılmıştı.

Hakkari'nin Mir'i Büyük Zap vadisinin Tiyari bölgesinde ve nehrin yüksekteki kollarının bulunduğu yerde oturan güçlü (Nasturi) Süryani aşiretlerinin dinsel ve fiili efendisi olan Mar Shimun'a bağımlıydı. Aslında dinine rağmen Mar Shimun'un Hakkari içindeki önemi onu Mir'den sonra gelen ikinci adam haline getirmişti, Mir herhangi bir nedenle prenslikte bulunmadığında, yerine vekaleten bir Kürt aşiret reisi değil, Mar Shimun bakıyordu. Ancak Hakkarı Aşireti'ndeki bölünme Süleyman Bey'ı destekleyen Mar Shimun ile Mir arasında kalıcı bir ayrılığa yol açtı. Bunun üzerine Mir Süryanileri cezalandırması için güçlü komşusu Bedir Han'a başvurdu.

Süryani aşiretleri de misyonerlerin faaliyetleri sonucunda bölünmüştü ve bu bölünme aksi takdirde çok korkunç olabilecek bir düşmana saldırmayı kolaylaştırdı. Süryaniler 1830'larda hem Revandüz Mir'ini hem de Bedir Han'ı geri püskürtmüşlerdi; ama 1843'e gelindiğinde Mar Shimun ile iki nüfuzlu din adamı arasında ciddi görüş farklılıkları ortaya çıktı.[12] Bu iki din adamı artık güçlerini birleştirmeye başlamış bulunan Hakkari Mir'i ve Bedir Han'ın yanına geçtiler, bunun karşılığında kendi köyleri saldırılardan korunacaktı. Buna ek olarak, daha da korkunç Tiyari aşiretlerinden biri olan Tkhuma Mar Shimun'a karşı Mir'e ve Bedir Han'a yardımcı olmaya söz vermişti.

---

[12] Bunlar Shamasha (diyakoz) Hinno ve Kasha (rahip) Jinno of Ashita'ydı.

Mar Shimun ile cemaatinin bir kısmı arasındaki çelişki yabancı misyon çalışmalarının tehlikeli ve istikrar bozucu etkilerine ışık tutmaktadır. 1835 yılına gelindiğinde Amerikalı Protestanlar bölgede büyük bir hızla çalışıyor, Ermeni ve Nasturi cemaatleri için dispanserler ve okullar açıyorlardı.[13] Mar Shimun Amerikalıların bu çalışmalarından tedirgindi çünkü bu kendi pozisyonunu sarsıyordu. Bazı kilise liderleri bu zorlamaları hoş karşılıyordu, çünkü bunlar pek sevmedikleri bir patriğin otoritesini azaltıyorlardı. Misyonerler arasında da bir kutuplaşma vardı, Anglikanlar Mar Shimun'u desteklerken, Amerikalı rakipleri onların karşıtlarından yanaydı.

Kürt aşiret reislerinin Süryani cemaatinin zayıf noktasını bulmaları zor olmadı. Mar Shimun 1837'de Nurullah Bey'in onayıyla Osmanlı kuvvetlerine karşı İmadiye'yi savunmaya yardımcı olmaları için 3.000 adam göndermiş fakat Musul valisi tarafından uyarılınca bunları aniden geri çekmişti. Nurullah Bey'in, başka bir aşiret reisinin elinden olsa da, itaatsiz bir hizmetkârının rahatsız edilmesine göz yummak için her türlü nedeni vardı.

Sonunda Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri etraftaki Müslüman cemaatında da alarm zillerinin çalmasını tetikledi. W. F. Ainsworth 1830'ların sonunda İngiltere Kilisesi adına Hakkari'de seyahat ederken cemaatler arasındaki ilişkilerin uğursuz etkilerini not etmişti.

> Hıristiyan uluslara, bağımsızlıklarını neredeyse yalnızca inzivada yaşamalarına ve görece önemsiz olmalarına borçlu olan Nasturi aşiretlerinden insanlara aniden bu kadar aktif bir biçimde ilgi gösterilmesi onların Müslümanların gözünde yeni bir önem kazanmalarına yol açtı ve bunun onların yıkılması için ilk adımı oluşturacağından kuşku yok.[14]

Durumdan kesinlikle korkulmaya başlanmıştı. Ainsworth'un Süryani rehberinde işaret ettiği gibi bir Kürt beyi "Siz bu ülkeyi almaya gelenlerin habercisisiniz" demişti.[15] 1842'de Amerikalılar bir Süryani köyünün üzerindeki tepeye bir misyon evi inşa etmişlerdi. Kısa süre içinde bunun Müslümanlara karşı bir kale ya da Jularmark'ın işlerini alacak bir pazar olduğu dedikoduları yaygınlık kazandı.

---

[13] 1835'e gelindiğinde Urumiya'da bir Amerikan misyoner bakımevi vardı: 1841'e gelindiğinde on altı köyde okullar kurulmuştu, 1845'te iki katından fazlasına çıktı; okullardan biri Müslüman çocukları içindi. Lambton, Kajar Persia, s. 204-6.

[14] W. F., Ainsworth, *Travels and Researches*, cilt ii, s. 255.

Sonuç olarak Osmanlı'nın Bedir Han'a bilerek göz kırptığı söylenebilir. Musul ve Erzurum valilerinin onu halka çok iyi anlatılan bu hedeften vazgeçirmek için hiçbir şey yapmadıkları kesindir. Osmanlılar ürkütücü ve huzursuzluk yaratan Nasturi aşiretlerinin azalmasını memnuniyetle karşılayacaklar ve Hıristiyanların huzursuz edilmesi kaçınılmaz olarak Avrupalıların suçluların cezalandırılmasını istemelerine yol açacaktır. Bu durum da Osmanlıların bir diğer Kürt emirliğinin gücünü azaltması için uygun bir bahane olacaktır.

Bedir Han'ın olacakları öngörebildiği söylenemez. İlk etap Nasturi bölgesine hareket eden yaklaşık 70.000 kişilik bir kuvvetin burada yaşayanları katlettiği Temmuz 1843'te gerçekleşti. Canlı kurtulabilenler esir pazarında satıldı. 1846'da gerçekleşen ikinci saldırıda, daha önce Bedir Han ile ittifak yapan Nasturi köyleri de imha edildi. Osmanlılar İngiltere ve Fransa'dan gelen şiddetli protestoların ardından Bedir Han'a karşı operasyon düzenlemeye karar verdiler; ama bu basit bir iş değildi çünkü Bedir Han aşiret birliğini genişletmiş ve Hakkari, Van, Muş ve Bitlis aşiretlerinin reisleriyle bir ittifaklar ağı oluşturmuştu. Üzerine gönderilen ilk birlikleri yenerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etti ve kendi parasını bastı.

Resmen bağımsız bir devlet olarak kalabilmeyi nasıl düşünebildiği belirsiz. Her koşulda daha büyük bir kuvvetin karşısında durması mümkün olmayacak ve Jazira bin Umar'ı kaybedecektir. Urukh'taki kalesi sekiz ay kuşatma altında kaldıktan sonra 1845'te teslim oldu ve ailesiyle birlikte Girit'e sürgüne gönderildi.

Bedir Han'a yardım edenler de bastırıldı. Yezidi aşiret mensupları daha önceki akıbetlerinin intikamını işkenceyle öldürülen Vanlı Mahmud Han'ın[16] yenilmesine yardımcı olarak aldılar. Hakkarili Nurullah Bey de yakalandı ama öldürülmeyip, sürgüne gönderildi. Bitlisli Şerif Bey 1849'a kadar isyana devam etti ama sonunda o da sürgün edildi.

---

[15] Ainsworth, *Travels and Researches*, cilt ii, s. 242.

[16] Han Mahmud Van'ın güney bölgesinde kendini güçlendirmişti. Ana kalesi dağın zirvesindeki dramatik bir kale olan Khush Ab hala görülebilir.

Bir yıl sonra ise, Süleymaniye'nin güçsüzleşen yönetici ailesi Baban hanedanı iktidardan alındı. Öylesine zayıflamıştı ki, yenilgiyi mücadele etmeden kabul etti.

Kürt emirleri sonlarına ulaşmışlardı, ama Osmanlıların onların yerine etkili olacak başkalarını getirip getiremeyecekleri henüz açık değildi. Tıpkı emirlerin dış güçlerce tanınmanın önemini anlamayarak yaptıkları yanlış gibi, Osmanlı yetkilileri de bu prenslerin yerel halk adına gerçekleştirdikleri aracılık rolünü küçümseyeceklerdi.

Kaynaklar

İkincil Kaynaklar: W. F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia* (Londra, 1842); Bletch Chirguh, *La Question Kurde, ses Origines et ses Causes* (Kahire, 1930); A. B. Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood, 1831-1841* (Londra, 1966); *Encyclopedia of Islam*, 1. Baskı, 'Kurds'; J. Baillie Fraser, *Mesopotamia and Assyria* (Londra, 1842); Guest, *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis* (Londra ve New York, 1993); Joseph, *The Noestorians and their Neighbours*; Austen Henry Layard, *Nineveh and its Remains* (Londra, 1850) ve *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon; with Travels in Armenia, Kurdistan and Desert* (Londra, 1853); Longrigg, *Four Centuries*, A. K. S. Lambton, *Qajar Persia* (Londra, 1987), F. Millingen, *Wild Life Among the Kurds* (Londra, 1870); Shaw ve Shaw, *A History of the Ottoman and Modern Turkey*.

4. BÖLÜM

OSMANLI KÜRDİSTAN'I, 1850-1914

Eski emirliklerin ve Kürdistan'ın diğer yarı bağımlı küçük prensliklerin bastırılması kırsal kesimde yalnızca kanun ve düzenin bozulmasına yol açtı. Osmanlılar emirleri ve aşiret reisleri bastıracak askeri güce sahip olduğuna göre, diğerlerini de bastırabilecekleri düşünüldüğünde bu şaşırtıcı gelebilir. Ancak Kürt beyleri bir yandan kesinlikle bölgedeki önemli ayaklanmalara, çatışmalara ve kan dökülmesine neden olurken, diğer yandan da bölgesel güç dengelerinin bir parçasını oluşturuyorlardı.

Kendi konumlarını yükseltmeye çalışırken, aynı zamanda kendi topraklarındaki aşiretler ve aşiret kolları arasında ve bunlarla dış dünya arasında aracılık yapıyorlardı. Onlar devreden çıktığında Kürdistan'ın her yerinde önü alınamayan ve hem siyası hem de ekonomik sonuçları olan aşiret içi çatışmalar ortaya çıktı.

Osmanlı yetkilileri kentleri ve hemen dışındaki bölgeleri yönetebildikleri halde, uzaktaki yerleri misillemeler dışında denetleyemiyorlardı. Böylesi seferler ortaya çıkan tehditlere yanıt vermekte artık yetersiz kalıyordu. Yeterli baskının bulunmaması bir aşiretle diğeri arasında durmaksızın çatışmalar çıkmasına, haydutluğun artmasına ve kırsal alandaki ekonomik koşulların ciddi biçimde bozulmasına yol açıyordu. Köylülük o ana kadar, köylülerin ürettiklerinden pay alan ağaların engellemesiyle yaylaya çıkan aşiretlerin ölçüsüzlüğüne karşı korunmuştu ve bu ağalar ona bağlı köylerdeki rakip aşiretler arasında aracılık yapmıştı.

Emirler ve aşiret reisi ağalar çok fazla baskı gören köylülerin topraklarını terk edeceklerini bildikleri için açgözlülüklerini dengelemişlerdi. Terk edilen köylere ya da bütünüyle yeni yerlere yerleşmek isteyen Ermeni köylülerini önemsemişlerdi. Onların yokluğunda her şey herkes için serbest hale geldi. Aşiretler birbirlerinin yaylalarına tecavüz etmeye ve tekrar taşınmadan önce yapabilecekleri kadar sömürmek dışında bir ekonomik çıkarlarının bulunmadığı tarım alanlarına taşınmaya başladılar. Kürt aşiretleri kış ayları boyunca köylerde barınmışlardı. Bu, özellikle Ermeniler açısından hiç yaygın olmadığı halde, hayatın bir gerçeği olarak kabul edilmişti. 1838 yılında Ainsworth Ermenistan'ın Ruslarca işgal edilen bölgelerine kaç tane Ermeni'nin göç ettiğini not etmişti bile.

Şimdi ise terk edilmekte olan köyleri soyup soğana çevirme eğilimi baş göstermişti. Artık cezalandırma da söz konusu olmadığından, Kürt reisler ve adamlarının Ermeni kızlarını kaçırmaya ve kendilerine karşı gelenleri öldürmeye başlaması çok zaman almadı. Ermenilerin işgalci Rus kuvvetlerine yardım etmesi böylesi davranışların meşrulaştırılmasına neden olabilirdi ve Ruslar bu etkiyi hasar gören ya da yıkılmış Ermine kiliselerini hemen yeniden inşa ederek ve 'seyyar doktor kıyafetinde' casuslar göndererek telafi ettiler. Bu sürecin trajik sonuçları daha sonra tartışılacaktır.

Şeyhlerin Yükselişi

Ancak Kürt aşiretlerinin oluşturduğu topluluktaki iktidar boşluğu bir aile ya da aşiret ile diğeri arasındaki, hatta aynı aile ya da aşiret içindeki anlaşmazlıkların çözümünde kriz yaşanmasına neden oldu. Eski emirleri ve ağaları aşiret birliğinin üyeleriyle, kendi aileleri dışında nadiren akrabalık bağı taşıdıklarından, her zaman tarafsız olmasalar da aracılık yapabiliyorlardı. Artık bunların tümü ortadan kalkmıştı. Zaman içinde onların bu aracılık ve birleştirici liderlik rolünü dini şeyhler devraldı.

Kürt toplumu içinde birkaç yüzyıldan bu yana, bölgenin pek çok yerinde özellikle Türkmen ve Kürt aşiretlerine mensup Sufi ya da derviş düzenine ya da tarikata bağlı şeyhler etkili olmuştu. Bu tarikatların geçmişi Sufi camiasının yükseldiği on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda kendisi de muhtemelen bir Kürt olan Safevilerin isim babası Şeyh Safi al Din gibi adamlara kadar uzanıyordu. Onun kurduğu düzen hizbullahın ilgi odağı haline gelmişti. Bir başka önemli tarikat ise on dördüncü yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve on yedinci yüzyılda özellikle Diyarbakır'da etkili olan Nakşibendilerdi.

---

1. Bunlar gerçek doktorlar olmalılar fakat Rusların niyetleri hakkında muhtemelen Kürtler kadar paranoyak olan Ainsworth'e göre açıkça ajandılar. Ainsworth, *Travels and Researches*, cilt ii, s.379.

Böylesi camialar yetkilileri biraz telaşlandırıyordu, çünkü bunlar devletin resmi Müslüman kurumlarından bağımsız, düşünceleri olmasa bile uygulamaları tuhaf olan ve bu nedenle devlete karşı kışkırtmalara açık oluşumlardı. İmparatorluğun Hızbullah hareketinin tehlikeli bir Sufizm ve Şiicilik kaynaşması içinde olduğu doğu sınırları konusunda özel bir gerginlik yaşanıyordu. Hizbullahçıların çoğu Şii inançlarına Müslüman olarak görülmelerini zorlaştıracak kadar aşırı derecede eğilimli olan Bektaşi tarikatına mensuptu ya da bu tarikata katılmışlardı. Bektaşilerin Nakşibendiler ile bağlantıları vardı, hatta tarikatın kuzeydoğu İran'dan bir on üçüncü yüzyıl gizemcisi olan isim babası Hacı Bektaş Nakşıbendı tarikatına mensuptu. Aslında bu belirsiz bağlantıya rağmen, Nakşibendilik özellikle şeriata (İslamı hukuk) yaptığı vurguyla kesinlikle ortodoks bir yapıydı. Örneğin, on yedinci yüzyıldaki ulamaların ve diğer büyük bilginlerin çoğu ya Nakşibendi tarikatına ya da saraya sızan bir başka tarikat olan Halvetiye'ye mensuptu. Aslında Nakşibendiler on beşinci yüzyıldan beri Türkiye'nin dini yaşamında çok önemli bir rol oynamıştı (hâlâ da oynamaktadır). Ancak, buna rağmen diğer tarikatlar gibi onların faaliyetleri de yakından izlenmekteydi.[2]

Fakat on dokuzuncu yüzyılın başında Kurdistan'ın önde gelen tarikatı, on ikinci yüzyıl gizemcisi ve evliyası olan Abdülkadir Geylani'nin cemaati olan Kadiriye tarikatıydı. 1800'e gelindiğinde Kürdistan'da yalnızca iki Kadiri şeyhinin hanedanı bulunuyordu, bunlardan biri Süleymaniye yakınındaki Barzani köyünden gelen Barzaniler, diğeri ise Hakkari'de bizzat Abdülkadir Geylani'nin soyundan geldiklerini iddia eden Nihri Seyidleriydi. Her iki aile de seyid (peygamber soyundan gelen) unvanını taşıyordu ve her ikisi de Kadiri düzeni içinde şeyhlik unvanını yalnızca aile fertlerinin, yani seyidlerin taşımasını güvence altına almıştı, böylece kendi müritleri üzerindeki hiyerarşik denetimi sürdürebiliyorlardı.[3] Bu iki aileye ve onların müritlerine dayanan bir ağ Kürdistan'ın çoğu bölgesinde mevcuttu ama bunlar büyük ölçüde can çekişmekteydi.

Ancak Nakşibendi tarikatının içinden yeni ve rakip bir tarikat, Mujaddidi ('dirilişçi') doğmuş ve Kürdistan'daki Kadirileri hızla aşmıştı. Bu yeni Nakşibendi hareketini başlatan kişi Şeyh (veya Mevlana) Halıd'dı.

---

[2] Şeref al Din Bitlisi'nin nüfuzunu kısmen babasının evliyalık prestijine borçlu olabileceği daha önce belirtilmişti. Bu dini liderlerin yaşadığı potansiyel tehlikeydi, çünkü Sultan IV. Murat Kürt bölgesinden karizmatik bir Nakşibendi şeyhi olan Urmıyeli Şeyh Mahmud'u muhalif bir kitle hareketi oluşmasından korkarak idam ettirmişti, van Bruinesen & Boeschoten, *Diyarbakır*, s. 52.

[3] Bu kuralın fiilen tek istisnası hiçbir seyid iddiasında bulunmamış olan Talabani hanedanıdır.

1770'lerin sonunda Şahrizur'daki Jaf aşiretinde doğan Şeyh Halid'in Şam'a seyahat etmeden ve 1805'te hacca gitmeden önce her iki Kadiri seyid hanedanını[4] da incelediği anlaşılıyor.

Şeyh Halid 1810'da özel bir Nakşibendi Mujaddidi şeyhi ile görüşmek üzere Hindistan'a gitti. Bu kesinlikle etkileyici bir deneyimdi. Ertesi yıl Süleymaniye'ye döndü ve çabucak kendi geniş cemaatini oluşturarak Barzani şeyhleriyle diğer Kadirileri telaşlandırdı. Daha fazla heyecan uyandıran iddiaları, geleceğin bilgisini, yaşamın kötülüklerden korunmasını ve ölenlerin ruhlarıyla temas kurma olanağını içeriyordu. Böylesi şeyler Barzanilerin kendilerinde var olduğunu iddia ettikleri güçleri gölgede bıraktı. Baban yöneticileri üzerindeki etkisi daha pratik düzeyde Barzanileri doğrudan tehdit etmiş olmalı. Bu Şeyh Halid'in Bağdat'a geri dönmesine neden olan bir gerginlikti.

Mahmud Baban 1820'de Şeyh Halid'i yeniden Süleymaniye'ye davet etti. Bunun Osmanlıların kasıtlı teşvikiyle gerçekleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Kimi diğer rakip Sufi düzenlerinin tersine Nakşibendiler Sünni İslam inancına sıkı bağlılıkları nedeniyle İstanbul'dan destek görüyorlardı.[5] Osmanlı çevreleri Süleymaniye'de Sünni inancını destekleyerek Babanların Şii İran ile yapmaya alıştıkları flörtün önüne geçmeyi ummuş olabilir. Şeyh Halid'in Süleymaniye'deki misafirliği çok uzun sürmedi. Belirsiz bir nedenle aniden Süleymaniye'den ayrıldı ve bir daha hiç geri dönmedi. Yaşamının geri kalan kısmını (1827'de öldü) Şam'da geçirdi ve etkisi buradan bütün Suriye'ye ve ötesine yayıldı.

Ancak, Şeyh Halid'in yeni Nakşibendi tarikatı Kürdistan'da söndürülmesi mümkün olmayan bir ateş gibi yayılarak, Kadiriye tarikatını hızla geride bıraktı. Kadiri sistemi karşısında ciddi bir rakip bulunmadığı sürece rahattı. Ancak Şeyh Halid taraftarları şeyh olabiliyor ve kendi halifelerini (vekillerini) eğitebiliyor, bu eğitimi alanlar da şeyh olmak isteyebiliyorlardı. Kendi nüfuz alanını oluşturma fırsatı veren dirilişçi Nakşibendilik hırslı her din adamı için tabii ki daha cazipti. Aslında Şeyh Halid'in eski hocası Nihrili Şeyh Abdullah da dahil olmak üzere çok sayıda Kadiri bu yeni tarikata geçmişti.

Elimizde Nakşibendi şeyhlerinin siyasal alanda sorun çözmeye ve yaratmaya başladıklarına ve kendilerine duyulan büyük saygıya ilişkin ilk kanıtlar da bulunuyor. 1820'de Şeyh Halid muhtemelen Osmanlı teşvikiyle Baban liderleri arasında İran entrikalarına karşı bir hakem gibi davranmıştır. Şeyh Halid'in Şam'a dönmesinden sonra üç şeyh ailesi, ikisi de Nakşıbendi olan Nihri Seyidleri ve Barzanıler ile Babanların mirasını devralarak Süleymaniye'deki konumlarını yeniden elde eden Kadiri Barzanıler Kürdistan politikasının baş oyuncuları haline geldiler.[6]

---

[4] Bu ve Jaflar uzlaşamadıkları için Barzinjilerde konuk olması ihtiyatla değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, Shaykh Khalid Kadiri tarikatına üye kabulü için yetkilendirilmişti fakat asla davet edilmedi

[5] Aslında 1826'da Bektaşi tarikatı tekkelerini gizlediklerinde onları Nakşibendilere vermişlerdi.

Kürt toplumu konusunda tanınmış bir Avrupalı uzman olan Martin van Bruinessen şeyhlik hanedanlarının çok sayıda aşiretin bulunduğu ve kan davasına eğilimli olduğu bölgelerde büyük bir önem kazandıklarını belirtmiştir. Buralarda anlaşmazlıkları (ve provokasyonları) çözümleme konusunda başarılı oldular ve aracılık vasıflarını vazgeçilmez hale getirdiler. Jaf gibi güçlü aşiretlerin bulunduğu bölgelerle, Diyarbakır çevresindeki topraklar gibi esas olarak aşiretlerin bulunmadığı yerlerde ve aşiret anlaşmazlıklarının ya aracılık gerektirmediği ya da nadiren görüldüğü bölgelerde daha az etkileri vardı.

Şeyhler yalnızca aşiret reislerini kendi aracılık vasıflarına başvurmaya teşvik etmekle yetinmeyip, aşiret mensubu sıradan Kürtlerin, özellikle de aşiret mensubu olmadıkları halde aşiret reislerine tabi olan köylülerin sevgisi kazandılar. Örneğin Barzani 'aşireti', bazılarına göre hiçbir açıdan bir aşiret değildi, şeyh ailesinin dışında taraftarları çoğunlukla Zebari ve diğer komşu aşiretlerden ayrılan köylülerdi. Aralarında akrabalık bağı değil, toprağa dayalı ve manevi bağlar bulunuyordu. Barzani şeyhleri aşiret baskısından kaçan insanların oluşturduğu bu büyüyen gruba koruyucu bir yapı ve birlik sundular.

Şeyhler evlilikler aracılığıyla kendilerini eski reis ailelerinin gücü azalan iktidar yapısına dahil ettiler ve böylece büyüyen siyasal otoritelerini kanıtladılar. Bu hem şeyh hem de aşiret reisi için uygun bir formüldü, çünkü reisin azalan otoritesi dini prestij ile ittifak yapıldığı için bir ölçüde korunuyordu.

Dini coşku siyasal bir silah olarak kullanıldı. Şeyh Abdullah'ın yeğeni olan ve onun yerine geçen Nihrili Şeyh Taha'nın 1843'te o bölgedeki Müslümanların Hıristiyan tehdidinden korkmalarında rol oynadığını ve Bedir Han'ın Nasturilere saldırmasını aktif bir biçimde teşvik ettiğini biliyoruz. Bunun muhtemelen iki nedeni vardı: Avrupa misyonlarının hadlerini aşacakları yönündeki korku ve hem korkutucu savaşçılar olmaları hem de Hakkari'deki ağaları ile çatışmaları nedeniyle Nasturilerin sevilmemesi.

---

[6] Diğerleri daha az seçmenleriyle az veya çok saygı gören Brifkanlı Kadiri şeyhleri ve Bamırnili Nakşibendi şefleriydi.

Ancak dini hoşgörüsüzlük yalnızca Hıristiyanlara yönelik değildi. Layard[7] 1848'de 'Kürdistan'ın laneti denilen dini fanatiklerden biri olan... Yezidiler'e olan nefretiyle tanınan" bir şeyhle karşılaşmıştı. Böylesi bir tutum Şeyh Halid'in kendi müritlerine hararetle tavsiye ettiği şeylerle bütünüyle örtüşüyordu. Şeyh Halid şeriata katı biçimde bağlı olmanın yanı sıra, müritlerine ibadetlerini bitirirken Tanrı'ya 'Yahudileri, Hıristiyanları, ateşe tapınanları (majular) ve Fars Şiilerini yok etmesi'[8] için yalvarmalarını emretmişti.

Şeyh Taha, 1845'te Buhtan'ın yıkılmasının ardından, nüfuzunu yitirdiği anlaşılan son bağımsız aşiret reislerinden bir olan Şemdinlili Musa Bey'in yanına sığınmaya çalıştı. Şeyh Taha'nın oğlu Ubeydullah 1860'lar ya da 70'lerde yerlerine geçinceye kadar Nihri Seyidleri Şemdinli'ye hükmettiler, nüfuzlarını bir zamanların Buhtan, Bahdinan, Hakkari ve hatta Ardalan emirliklerine kadar genişlettiler.

Nihrili Şeyh Ubeydullah

Şeyh Ubeydullah çoğu insan açısından ilk büyük Kürt milliyetçisi sayılmaya devam etmektedir, ama kanıtlar bunu pek doğrulamamaktadır. 1880'de İran'ı fethederken Kürt ulusu adına hareket ettiğini iddia etmiştir. Bu hareketini açıklamak için Tebriz'deki İngiliz Baş Konsolosu William Abbott'a bir mesaj göndermiştir:

> Kürt ulusu... ayrı bir halktır. Dinleri [diğerlerinden] farklı ve kanunlarıyla âdetleri değişiktir... ister Türklere ister Farslara tabi olsunlar Kürdistan'ın Aşiret Reisleri ve Yöneticileri, Kürdistan'da oturanlar birleşmiş ve sorunların iki Hükümet [Osmanlı ve Kajar] tarafından çözülemeyeceği ve mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardır, bu nedenle sorunu anlayan Avrupa Hükümetleri'nin durumumuzu araştırması gerekmektedir. Biz aynı zamanda ayrı bir ulusuz. Meselelerimizi kendimiz halletmek istiyoruz.[9]

---

7. Layard, *Discoveries*, cilt i, s 38

8. Abu Manneh, 'The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya', s. 15.

9. Parliamentary Papers (bundan sonra PP olarak anılacak), Turkey, No 5 (1881) Correspondence Respecting *the Kurdish invasion of Persia*, Sheikh Obeidallah to Dr. Cochran, 5 Ekim 1880, Inclosure in Abbott to Thomson, Urumiya, 7 Ekim 1880.

İran ve Türkiye'deki İngiliz diplomatları bu yazılanları, Kajarların da yapmış olabileceği gibi, daha çok itibari değeri[10] açısından ele aldılar. İsyan, böylesi ifadeler dışında bölgede zaten görülen bir tür aşiret huzursuzluğunun daha geniş ölçekte yaşanması dışında bir şey ifade etmek yönünde çok az kanıt barındırıyordu.

Ama buna rağmen önemliydi. Çünkü isyan bölgede neden olduğu kargaşa dışında, daha sonraki ayaklanmaları çevreleyen 'milliyetçilik' sözcüğünde gizli olan belirsizlikleri ilk kez gündeme getirmişti.

İsyan Şeyh Ubeydullah'ın zaten İran'da bulunan ikinci oğlu Abdülkadir tarafından Eylül 1880'de başlatıldı. Abdülkadir Nihri Seyidleri'ni benimseyen sınır köylerinde babasının temsilciliğini yapıyordu, bu nedenle de Urmiye valisi tarafından yerel aşiretlerin sükunetini sağlamaktan sorumlu aracı olarak görevlendirilmişti. İsyana kalkışmasının kendisine danışmadan harekete geçen yerel yetkililerin birkaç aşiret reisine yönelttiği sert muamele ile tetiklendiği anlaşılıyor.[11] Bu, Abdülkadir'in aşiretlere dayalı aracılık rolü üzerinde yükselen konumuna zarar verdiği için ciddi bir ihmaldi. Onun açısından bakıldığında bu düş kırıklığına uğramış aşiret reislerine[12] liderlik yapmak dışında fazla bir şansı bulunmuyordu. Bunu yapmaya Sawj Bulak'ı (Mahabad) zaptederek başladı. Sonra Bana ve Sakız'ın güneyine kadar uzanan aşiretleri kendisine itaat etmeye davet etti. Çoğu boyun eğdi, ama örneğin Mamaş gibi bazıları bunu çok belirgin bir isteksizlikle yaptı. Ardından yaklaşık 20.000 adamıyla doğuya, Urmiye Gölü'nün güneyine ve Kürdistan'ın dışına doğru ilerledi. Sawj Bulak'tan ayrılmadan önce kentin kıdemli Sünni din adamının Şiilere karşı cihad ilan ettiğini duymuştu. Miandoab adlı Şii kentinde yaşayanlar elçilerini öldürüp, teslim olmayı reddettiklerinde, Abdülkadir'in kuvvetleri 2.000 erkek, kadın ve çocuğu kılıçtan geçirerek katlettikten sonra Maragha'ya doğru ilerledi.

Bu arada biri Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu Muhammed Sadık'ın komutasında, Abdülkadir'in geri çekilmesi halinde Urmiye Gölü'nün batı yakasını koruyacak olan, ikincisi de Hakkari Kürtlerini toplayarak daha da güneye doğru ilerleyecek Şeyh'in halifesi Said'in komutasında bulunan diğer iki birlik Hakkari'den İran'a girdi. Saldırıyı desteklemeye ikna edilenler arasında Tiyari'deki Nasturi aşiret cemaati vardı.[13] Şeyh Ubeydullah sınırı bizzat ekimin ortasında geçti.

---

[10] Şundan şüphe yok ki.....planı tüm Kürt nüfusu Türkiye ve İran'a bağlılıktan koparmak ve kendi otoritesi altında müstakil bir özerk prenslik kurmaktır', PP, Türkiye, No 5 (1881), Thomson'dan Granville'e, Tahran, 31 Ekim 1880; ayrıca bakınız No 22'deki ek, Trotter'dan Goschen'e, Therapia, 20 Ekim 1880.

[11] Bir şefe 1.000 kırbaç vurulmasını ve 50 aşiret mensubunun idamını zorla kabul ettiren bir vakada buna dahildir.(?)

[12] Bunlar Mukri, Mangur, Zaza ve Türkmen Şii Karapapakhları da içermektedir.

Şeyh Ubeydullah'ın bir dezenformasyon ustası olduğu anlaşılıyor. Türk yetkililer onun oğullarının çıkardığı isyanla ilişkisi olmadığını düşündüler; halbuki o Türkmenleri bile İran'a karşı savaşa katılmaya davet etmiş ve söylenenlere bakılırsa, İran'ın işini bitirdikten sonra Türkiye'ye yöneleceğini beyan etmişti. Diğer yandan halifesi de Türkiye'nin İran'a yapılacak bir Kürt saldırısını desteklediğini iddia etmekle meşguldü.

Ubeydullah bağımsız bir prenslik istediğini bildirdi ve çeşitli aşiretlerin yaptığı haydutluğu engellemeyi üstlendi. Avrupalı güçlerden, özellikle de İngiltere'den istediği tek şey kendisine moral destek verilmesiydi. Kürdistan'ın ötesinde doğuya doğru ilerlediği, özellikle Miandoab'da yaptığı katliam ve 10.000 kişiyi evsiz bırakan '2.000'in üzerinde köyü' yıktığı düşünüldüğünde, bunun ikna edici bir iddia olması pek mümkün değildi.

Ubeydullah sınırı geçmeden önce, Şah'ın hayatının çoğunu Türkiye'de sürgünde geçiren yarı Kürt üvey kardeşi Abbas Mırza'yı başarısızca içeri çekmeye çalışmıştı, aslında bu bizzat Kajar tahtına bir meydan okuma anlamına geliyordu. Bu arada Abbott'a[14] Kürtlerin artık hem İran hükümetinin zorla topladığı vergilere hem de hükümetin bölgedeki iki büyük Kürt aşireti olan Shikak ve Harki'nin soygun ve yağmalarını engelleyememesine katlanamadıklarını bildirdi.

Diğer bir deyişle, isyanının İran'ın beceriksizliğine ve yerel eşkıyalığa karşı olduğunu iddia etti. Her iki aşiret vakasında da Ubeydullah neredeyse kesin bir biçimde Nihri Seyidlerine sadık kalan köyleri korku salan düşmanlara karşı savunma niyeti taşıdığını gösteriyordu. Bir önceki yıl Osmanlı müdahalesine karşı diğer yerlerdeki Harki eşkıyalığını savunmaktan oldukça mutlu olmuştu. Shikak ise, Ubeydullah'ın 1877'de yaptığı cihat çağrısına yanıt olarak Türkiye'ye geçmiş ve pek çok yeri yağmalamıştı. Ancak şimdi Ubeydullah durmadan genişleyen Shikak'ın kendi himayesinde bulunan Hakkari-Baradust bölgesine tecavüz etmeye başlamasıyla daha fazla ilgilenmek zorundaydı, sınırın iki yanındaki hükümet yetkililerinin güçsüz oldukları da açıktı. Oglu,

---

13. Seferin gerçek niteliğini fark ettiklerinde Nasturiler firar etmiştir.
14. Abbott Ubeydullah ile Urumiya kuşatması sırasında isyan bölgesinin dışına çıkmak için şeyhten muhafız istediğinde tanışmıştır. Bu o zaman rapor edilmişti fakat Abbott söylediklerini yalnızca bir yıl sonra açıkladı; FO 248/382 *Abbott'tan Granville'e*, 1 Ekim 1881.

İran'ın Nihri'ye bağlı aşiret reislerine yönelik zulmüne yanıt olarak ayaklanıp, ardından çılgınca Şiilerin üzerine yürürken, Ubeydullah da muhtemelen aynı şekilde Shikak tehdidiyle ilgileniyordu. Nihri Seyidleri her iki vakada da efendiler olarak kendi önemlerini göstermek zorundaydılar. Bütün bunlar 'milliyetçi' iddialarla yalnız bir noktaya kadar uyuşuyordu.

Şeyh Abdülkadir'in iki hafta önce 20.000 kişiden oluşan kuvvetleri, aşiret mensuplarının çoğunun yağmaladıkları ganimetleri alarak evlerine dönmeleri nedeniyle ekim sonunda 1.500 kişiye düşmüştu. Şeyh Udeydullah ve oğlu Muhammed Sadık Urmiye'ye muhtemelen 6.000 civarında adam getirmişlerdi. Bir destek birliğinin yolda olduğunu bilen Urmiye güçlü bir direniş göstererek saldırganların moralini bozdu. Bu sırada 12.000 kişiden oluşan İran birliklerinden 5.000'i Urmiye Gölü'nün batısına kalanlar ise gölün güneydoğu kıyısına doğru ilerliyordu. Şii olmayan halka karşı girişilen bu acımasız intikam sırasında masum ile suçlu arasında bir ayrım yapılmaksızın büyük bir kıyım gerçekleştirildi. Örneğin, İran ordusunca öldürülen Nasturilerin sayısı isyancıların öldürdüklerinden fazlaydı.

Şeyh Ubeydullah'ın kuvvetleri kendi topraklarına kaçtı, çoğu sınırın her iki tarafında hükümet kuvvetlerince yakalandı (ve çoğunlukla öldürüldü). Avrupalıların diplomatik baskıları sonucunda Şeyh önce İstanbul'a sürgüne gönderildi, fakat 1882'de kaçınca, 1883'teki ölümüne kadar kaldığı Hicaz'a aktarıldı.

'Fars Bahçesi' olarak bilinen verimli Urmiye ovasındaki tahribat gelecek yıllarda hissedilecek ve bölgeyi eski haline getirmek için diğer yerlere ek vergi yükümlülükleri getirilecekti. Aslında bu olanlar aşiretlerde görülen normal düzeyi öylesine aşmıştı ki, bir Amerikalı misyoner "Birinci Dünya Savaşı'na kadar Urmiye'de çıkan tüm olaylar 'Şeyh'in geliş' tarihinde başlamıştı"[15] diye yazıyordu.

Eğer tüm bu olaylar bir ulusal ayaklanma iddiasını pek doğrulamıyorsa, o zaman Şeyh Ubeydullah'ın beyanları ve eylemleri ne anlama gelmektedir? Sınırın her iki yanında faaliyet gösteren İngiltere genel konsolosluğunun mesajları bazı ipuçları veriyor. Tebriz'de görev yaparken Urmiye'yi ziyaret eden William Abbott başlangıçta Şeyh Ubeydullah'ın 'projesinin kendisini Kürt prensliğinin başına getirerek, hem Türkiye hem de İran tarafındaki Kürdistan topraklarını istila etmek'[16] olduğunu düşünmüştü. Şeyh, dini otoritesinin de gerektirdiği şekilde, mirlerden daha geniş bir alanda egemenlik kurmak istemiş olabilir; fakat Kadirilere eğilim gösteren aşiretlerin bunu memnuniyetle karşılaması pek mümkün olmadığı gibi, bırakın kendi nüfuz alanı dışındaki aşiretleri, yakındığı Shikakların da bundan hoşlanmayacakları açıktır.

---

[15] Mary Shedd, *The Measure of Man* (New York, 1922), s. 41, Jwaideh, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 267'den alıntılanmıştır.

Erzurum genel konsolosu Henry Trotter, yarım yüzyıl önce mirlerin gönüllü olarak kabul ettikleri Osmanlı hükümetine sadakat sorunu konusunda ince ama önemli bir ayrım yaptı. Büyükelçisine, "Şeyh'in Osmanlı görevlilerinden kurtulabildiği ve fiilen Kürdistan'ı yöneten başkan ve delege olarak görüldüğü sürece Sultan'a şu ya da bu ölçüde kişisel sadakat göstereceğini ve onun otoritesine itaat ederek haraç ödeyeceğini düşünüyorum"[17] diye yazdı. Bu değerlendirme Trotter'a bir yıl önce Van konsolos yardımcısının söyledikleriyle uyuşuyordu, konsolos yardımcısı ona, "Şeyh sultana vergi yerine haraç ödemeye oldukça gönüllüydü"[18] demişti. Şeyh Ubeydullah, Urmiye yakınlarında karşılaştıklarında bunu Abbott'a sözel olarak teyit de etmişti. Abbott ona şu soruyu sormuştu:

> Niyetiniz Osmanlı'dan bağımsız ayrı bir Kürdistan Prensliği mi oluşturmak, yoksa yalnızca onun sıkıntı yaratan bileşenlerini bir araya getirerek, kaosun yerine düzen tesis ederek, Sultan'a bağlı ve onun adına düzeni sağlayarak vergi toplayacak Kürt ulusundan sorumlu bir reis mi olmak? Şeyh bu soruya şimdiye kadar hiç kimsenin onun Sultan'a olan sadakatinden kuşku duymadığını, fakat Paşaların [yani yerel yöneticilerin] çok zayıf olduğunu düşündüğünü söyleyerek yanıt verdi.[19]

Öyle görünüyor ki, çağdaş Avrupa milliyetçiliğinin sözcüklerini kullandığı halde, bütün bunlar Osmanlı'nın Tanzimat döneminden önce gerçekleştiğinden, muhtemelen daha çok özerk bir prenslik için bir ayaklanma gerçekleştirmenin peşindeydi.

Bu İstanbul'daki hükümetin niçin Şeyh Udeydullah'a karşı bu kadar rahat davrandığını ve sonra onu sürgüne göndermek için bu kadar

---

16. PP, Türkiye No 5 (1881) *Abbott'dan Thomson'a*, Urumiya, 7 Ekim 1880, No 61'de Ek 1
17. PP, Türkiye No 5 (1881) *Trotter'dan Goschen'e*, Therapia, 20 Ekim 1880, *Trotter'dan Goschen'e*, Therapia, 24 Ekim 1880'deki ek.

18 İsteği "Türk Hükümeti tarafından şimdi vergilerle zorla toplanan miktarı vergi olarak ödemeye söz vererek, Kürtlerin yerleştiği ülkenin bağımsız bir Prensliğini kurmaktır" PP, Türkiye No 4, (1880) *Clayton'dan Trotter'a*, Van, 10 Eylül 1879.

19. FO 248/382 *Abbott'tan Granville*, Tebriz, 1 Ekim 1881.

istekli olduğunu tek başına açıklamıyor.[20] Şeyh Ubeydullah'ın Doğu Anadolu'da giderek büyüyen bir karışıklık ve ekonomik yoksunluk döneminde amcasının kaftanını miras aldığı unutulmamalıdır. Osmanlı'nın kentlerin yakın çevresi dışında kanun ve düzeni sağlayamaması, artan ve zaman zaman aşırı olan vergi yükü ve askere alma girişimleri zaten kanunsuzluğa eğilimli olan bölgenin huzuruna zarar vermiştir. Saygı duyulan yerel liderlerin dizginlemeleri olmaksızın, her aşiret seyahat edenlerden ve yerleşik köylulerden mümkün olan her şeyi gasp ediyordu. Bölgede seyahat eden sayısız yabancının doğruladığı gibi, eşkıyalık ekonomiyi neredeyse durma noktasına getirmişti. Tüm ticaret yolları yağmaya açık durumdaydı. Bir aşiret diğeriyle kavga ediyor, bunların arasındaki anlaşmazlığın yankıları tüm çevrede hissediliyordu. Bazı yerel Osmanlı yetkilileri haydutların ele başlarına yumuşak davranıyordu. Daha dikkatli yetkililer güçlü yerel aşiret reisleri ya da şeyhlerin irade beyanında bulunması halinde İstanbul'dan mutlaka destek alamayabileceklerini biliyorlardı. Düzensizlik ve yoksulluk, ister Kürt, ister Ermeni, ister karışık olsun, köylerden geçen göçebe aşiretlerin açgözlülüğünü artırdı. Diğer bir deyişle, bir türlü dizginlenemeyen Shikak ve Harkı aşiretleri sultanın duşmanı oldukları kadar Ubeydulllah'ın da düşmanlarıydı.

O tarihte Hıristiyan cemaatlerine yönelik büyüyen bir düşmanlık vardı. Hem Ermeniler hem de Süryanıler hedef alınmıştı, Ermenilerin hedef alınma nedeni büyüyen ulusal duyguları ve bunun sonucunda Ruslardan gelen tehditlerle özdeşleşmeleriyken, Nasturılerın her yıl 5.000 ya da daha fazlasının Urmiye'den (Hakkari'dekiler hariç) ayrılarak Rusya'ya göçmen işçi olarak gitmeleriydi.

Şeyh Ubeydullah bu düzensiz sahnede kendisini Hıristiyan tehdidine karşı sultana yardımcı olmak isteyen biri olarak göstermişti bile. 1877-78'deki Rus-Türk savaşında Kürt aşiretlerinden oluşan kuvvetlerin komutanlığına atanmış, bu onu bir Kürt'e yarım yüzyıl öncesinin emirlerine verilenden çok daha geniş resmi güçle donatmıştı. Bu savaşın bir cihat olduğunu söylemiş, aşiret reisleri bunu Ermeni köylerine saldırmak için bir yeşil ışık olarak değerlendirmişlerdi.[21]

---

[20] 1881'in başına gelindiğinde, İstanbul Ubeydullah'ı disipline etmek için hâlâ bir şey yapmamıştı. Ubeydullah ikinci bir sefer tehdidinde bulunduğu için Tahran kızgındı. Yalnızca yakalanmış ve Temmuz 1881'de İstanbul'a gönderilmişti. Eylül 1882'de Nihri'ye kaçmıştı.

[21] 1878'de Ubeydullah'ın etkisi birçok Hıristiyanı Beyazıt'taki katliamdan korudu ve Urumiya'daki Amerikan misyonerlerinin güvenini istismar etti. Ancak on yıl önce, Ermenilere ve Nasturilere yapılan saldırıların değişmez bir kışkırtıcısı olarak tanınıyordu.

Şeyh Ubeydullah'ın Hıristiyanların dini görüşlerine yönelik yaklaşımı belirsiz olmakla birlikte, siyasal yaklaşımı oldukça belirgindir. Ermeni cemaati Kürtlerin çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturuyordu. 1877-78 savaşı Berlin Anlaşması ile sonuçlanmış, Avrupalı Güçler 61. Madde'de özellikle atlama taşı olarak gördükleri Ermeni cemaatinin statüsünün korunmasını sağlamış, Müslümanlar ise bunu bağımsız bir Ermeni devletinin ortaya çıkmasına yönelik bir adım olarak değerlendirmişti. Aslında İngiltere, Osmanlı reformlarından ve Rusya'nın (Müslümanların Ermenilere yönelik dizginlenemeyecek saldırılarına karşı) istediği müdahalenin meşruiyeti ortadan kaldırıldığında Ermenilerin korunamamasından korkuyordu.

Avrupa'nın baskısı bölgedeki kaçınılmaz etkisini gösterdi. Şeyh Ubeydullah bir Türk yetkiliyi, "Bu duyduklarım nedir? Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracak, Nasturiler de göndere İngiliz bayrağı çekerek, kendilerinin İngiltere'ye tabı olduklarını ilan edeceklermiş"[22] diye uyarmıştı. Burada kesinlikle, İngiltere'yi Kürtlerin 'ayrı bir ulus' olarak tanımaya davet ettiğine ilişkin ipuçları bulunmaktadır. Sanki koruma altındaki bir Ermeni ya da Nasturi varlığı kısmen kendi nüfuz alanında kurulacakmış gibi bir korku duymaktadır. Bu açıkça bir 'onlar ya da biz' durumudur. Bu nedenle Şeyh Ubeydullah'ın Avrupalı şansölyelerin kullandığı bir laik milliyetçi terminolojiyi gündeme getirdiği söylenebilir.

Osmanlı'nın tanzimat döneminde Kürt emirleri bastırmış olan sultanın o tarihte Şeyh Ubeydullah'a bu kadar çok yetki vermesi tuhaf görünebilir. Ermeni ve Rus tehdidi niçin İngiltere'nin istediği reformlarla durdurulmamıştır? 1826-76 arasındaki tanzimat dönemi Osmanlı'nın imparatorluğu yeniden yapılandırarak, Avrupai bir hatta giderek daha fazla oturtmak istediği bir dönemdir. Ama bu ancak Anadolu'da Avrupa'dan esinlenen reformun etkilerinden korkan Müslümanların çoğu arasında artan hoşnutsuzluk göze alınarak yapılabilirdi.

1876'da tahta yeni bir sultan, II. Abdülhamit çıktı. O bir reformcu değildi ama bu Avrupalı güçlerin siyaset ve ticarette daha büyük bir nüfuza sahip olmasına izin verip, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarına eşit haklar sağladığında bunların (Müslümanlara yönelik) tüm olumsuz yankıları ortaya çıktıkça anlaşılacaktı. İslami imparatorluğunu kısa ömürlü 1876 Anayasası ile doruğa ulaşan liberalleşme süreciyle değil, sultanın bizzat kendisine bağlı bir merkezileşme ve Müslüman değerler ile dayanışmaya dayanarak savunmaya kararlıydı. Diğer yandan, eyaletlerdeki Osmanlı görevlilerinin yanı sıra Şeyh Ubeydullah gibi cemaat liderlerinin verdiği zararlar Tanzimat'ın bir parçasını, Avrupa reformculuğunun Truva atlarını oluşturuyorlardı.

---

[22] PP, Türkiye No 5 (1881) *Clayton'dan Trotter'a*, Başkale, 11 Temmuz 1880, No 7'deki ek.

Sultan Abdülhamit gelenekçi Müslümanlara daha fazla güveniyordu. Şeyh Ubeydullah Doğu Anadolu'daki muazzam saygınlığıyla, dakikası dakikasına uymamasına rağmen, İslam savunmasının göz ardı edemeyeceği kadar değerli bir yandaşa sahipti ve bir zamanlar kendisine resmen verilen maddi güçten vazgeçmesi mümkün değildi.

İstanbul Şeyh Ubeydullah ile 1879'da küçük bir yerel sorun yaşamıştı. O yılın eylül ayında onun himayesi altındaki bazı Harki aşiret mensupları bölge kaymakamı tarafından eşkıyalık yaptıkları için cezalandırılmıştı. Ertesi yıl Abdülkadir'in de yapacağı gibi Ubeydullah yerel yönetimin kendi konumunu zedelemesine izin veremezdi; bu nedenle oğullarını yerel birliklerin üzerine gönderdi. Ancak oğulları yenildiğinde Şeyh Ubeydullah oğullarını kınayarak masum olduğunu söyledi. Artık iki oğlu da, muhtemelen olaylar yatışıncaya kadar kalmak üzere, sınırın öte yanında, tam İran'ın başladığı bitişik köylere taşınmışlardı. İstanbul Şeyh Ubeydullah'ın bu işe karışmadığına tam olarak inanmasa da onun devletten aldığı maaşı artırarak, bundan hoşlanmayan kaymakamı görevden aldı. Sultan imparatorluktaki çoğu olayın kontrolünü hızla eline geçiriyordu, kendi reformist görevlileriyle çalışmaktansa, dönek şeyhle çalışmaktan daha çok memnuniyet duyuyordu.

Bu yerel huzursuzluğun etrafında, bizzat Şeyh Ubeydullah tarafından oluşturulduğu anlaşılan milliyetçi bir grup olan 'Kürt Birliği'ne ilişkin dedikodular da dönüyordu. Şeyh'in kendi taraftarlarını artırmak istediği kesin olmakla birlikte, milliyetçi söylemi ihtiyatla ele alınmalıdır. Ermeni patriğinin bu konuda suçlamadan ileri sayılabilecek görüşleri vardır. Birlik, eğer gerçekten var olduysa bile, bu isimle ne açık bir beyanda bulunmuş ne de bir eylem yapmıştır. Fakat patrik bir entrika çevirerek, Ermeni sorununu bastırmak için birliği bizzat Osmanlı'nın teşvik ettiğini iddia etmiştir. Bu, Ermeni tehdidini dengelemek üzere İstanbul'da yapılan bir plan gereği Şeyh Ubeydullah'a bir hareket oluşturması için resmi destek verildiği şeklinde bütünüyle kabul görebilecek bir açıklamadır.

Böylesine sorunlu bir bölgede, Şeyh'in 1880'lerde istediği anlaşılan gerçekten bağımsız bir Kürdistan'ın yaşama şansı çok azdı. Osmanlı hükümeti bunun farkında olmalı ama tıpkı kısa ömürlü birlik gibi, Kürdistan argümanı da, özellikle Şeyh Ubeydullah'ın yapmaya çalıştığı gibi Ermenileri ve Nasturileri kendi isyanına katması için işbirliğine ikna edilirse, Ermenilerin milliyetçi taleplerine karşı yararlı bir ağırlık oluşturacaktı. Eğer işbirliği yapmış olsalardı, bu Ermeni milliyetçilerinin Avrupa tarafından savunulan statülerine kolaylıkla zarar verebilecekti. Bir Kürt prensliğinin fiilen ortaya çıkması gibi gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bir durum ortaya çıksa bile, bu prenslik sultana bağlı kalmaya devam etmek zorundaydı.

Aynı zamanda doğu savunmasında Osmanlı'nın konumunun düzeltilmesi sorunu vardı. Bunun ancak Batı Azerbaycan'a bakan Kürt aşiretlerinin topraklarını içeri katarak nitelikli bir biçimde yapılacağından hiç kuşku yoktu. Şeyh Ubeydullah zaten İranlı Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzunu 1877'de kafirlere karşı cihat ilan ettiğinde, onları birleştirerek göstermişti. Doğudaki konumundan tedirginlik duyan Osmanlı, bunu stratejik anlamı olan bir akın olarak görmüş olabilir. Yirmi beş yıl sonra aynı bölgeyi geri almak için yeniden İran'ın zayıflığından yararlanılabilecekti.

Osmanlı hükümeti, Şeyh Ubeydullah'ın maceracılığını desteklediğini inkâr etmek zorunda olduğundan, bunların hiçbirini kamuoyuna açıklamak istememiş olabilir. Ancak İngiliz Büyükelçisi'nin kafası hâlâ karışıktı, artık neler olup bittiğini tahmin etmek mümkün hale gelmişti:

> Osmanlı'nın Şeyh Ubeydullah'ın bağımsız bir Kürdistan kurma niyetine hangi ölçüde inandığını bulmayı yine başaramadım. Genel izlenimim Asım Paşa'nın [Osmanlı'nın dışişleri bakanı] bu türden hiçbir planın ciddi biçimde var olacağına inanmadığıdır.[23]

Asım Paşa Şeyh Ubeydullah'ın samimi bir Nakşibendi olduğunu biliyordu. Mevlana Halit kendi taraftarlarına 'İslama dayanan yüce Osmanlı Devleti'nin yaşaması ve din düşmanları olan lanetli Hıristiyanlar ile adi Farslara karşı zafer kazanmak için dua etmelerini'[24] öğretmişti. Osmanlı gözlemcileri, Şeyh Ubeydullah'ın dini kılavuzuna karşı sonuna kadar içten olduğunu muhtemelen Avrupalılardan daha iyi görmüşlerdi.

---

[23] PP, Türkiye No 5 (1881) *Goschen'den Granville'e*, İstanbul, 29 Kasım 1880.

[24] Abu Manneh, 'The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya', s. 15.

Hamidiye Alayı ve Ermeniler

Sultan Abdülhamit 1891 yılında Doğu Anadolu'da düzensız bir atlı gücün kurulmasına ızin vererek, onu kendi adından yola çıkarak Hamidiye Alayı olarak isimlendirdi. Hedeflenen, Kafkaslar'da öncü ve çatışan bir güç olarak çok etkili bir biçimde kullanılan Rus Kazak alayları gıbı birlıkler kurmaktı.

Yaklaşık 600 kışıden oluşan atlı alaylar oluşturmak ıçın bölgenın sosyal konumu veri alınarak Hamidiye'nin askerleri, tercıhen sadakatini kanıtlamış Sünni Kürt aşiretlerinden[25] seçildi. Çoğu durumda bu alaylar yalnızca tek bir aşiretten seçilerek, aynı aşiretin reisinin komutasına verildi. Aşiretlerin çok küçük olduğu durumlarda, her bir aşiret birleşik alay için bir süvari bölüğü verebiliyordu. Her durumda aynı aşiretin mensupları tek bir birimde görevlendırılerek aşiret dayanışması sürekli korunuyordu.

Hem bir alay toplamaya davet edilen aşiret reisinin hem de askere aldığı kışilerın çok büyük avantajları vardı. Aşiret reısleri ve subaylar İstanbul'daki özel bir askeri okula gönderiliyordu. Yeni statülerıne uygun olması için Kazak tarzı çarpıcı üniformalar giyiyorlardı. Hamidiye aşiretleri Osmanlı merkeziyetçiliğinin en sevilmeyen önlemlerinden biri olan ve bölgede ilk kez uygulanmaya başlanan askere alınma yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardı. Hamidiye reislerinden oğullarını, onları Osmanlı kurumuna dahil etmek için hem İstanbul hem de Kürdistan'da kurulan aşiret okullarından birıne göndermelerı ısteniyordu. Önemli 'Hamidıye' köylerinden bazılarında yetkililere halkın devam edeceğı okullar açmaları önerılıyordu. Kürdıstan, ımparatorluğun en çok ihmal edilen, gerıkalmış ve yoksul köşesı olduğundan, bu önerı ciddi bir ilgi gördü.

Hamıdiye Alayı'nın görünüştekı amacı Rus tehdidıne karşı bır savunma oluşturmaktı. Kürtlerı ımparatorluğun içınde daha fazla erıtmek, özellikle Osmanlı topraklarındaki bazı aşiretler daha önceki savaşlarda sultana karşı çarı desteklemek istediklerınden, önem taşıyordu. Bunun yanı sıra Kafkaslar'da Rusya'nın yörüngesıne gıren aşiret sayısı artıyordu. Hamidiye alaylarının resmi konuşlanma bölgesi esas olarak Erzurum'dan Van'a kadar olan eksen üzerindeydi.

Ancak Hamidiye aşiretlerının yalnızca müşir ya da askeri komutanın talimatıyla alaydan daha büyük güce sahip birimler halinde düzene giren, düzensiz kuvvetler oluşu bu alayların göreve çağrılmadıkları sürece yaşadıkları mekânlarda dağınık bir biçimde bulunmaları anlamını taşıyordu. Dahası, Hamidiye'ye mensup çoğu aşiret üyesinin kamp yerlerinden ve sürülerinden çok uzaklaşmamak için firar edeceklerine yönelik genel bir kuşku vardı.

---

[25] Bir veya iki Türkmen birliği de ayaklandı.

Hamidiye kuruluşundan kısa bir süre sonra sorun yarattı. Aşiret içinde[26] ve diğer aşiretlerde üst rütbeleri almak için çeşitli aşiret reisleri arasında ağız kavgaları ve çatışmalar çıktı, yerel komutanlar aşiretlerin aşiret niteliğindeki düşmanlarıyla, Hamidiye Alayı'nın düşmanları arasında fark gözetmediler. Devlet tarafından silahlandırılan Hamidiye aşiretleriyle bölgedeki rakipleri arasında kısa süre içinde mücadele başladı. Dört Hamidiye alayı barındıran güçlü Sünni Jibran aşireti kısa süre içinde Alevi Kurmaklara saldırmaya ve bunların topraklarına el koymaya başladı. Devlet yetkililerinin kendileri ya da aynı şekilde saldırıya uğrayan diğer Alevi aşiretlerinin zararlarını telafi etmek için hiçbir şey yapmamaları, lanetlenen Aleviler ya da Kızılbaşları şaşırtmadı. Fakat Hamidiye unvanıyla aynı şekilde desteklenmeyen Sünni aşiretleri bile silah zoruyla arazi hırsızlığı yapmakla yükümlüydüler. 1894'te bölgede bulunan H. F. B. Lynch Erzurum civarındaki yağmacı çeteler hakkında şunları yazıyordu:

> Bu çetelerin şapkalarına taktıkları pirinçten yapılmış rozetler nedeniyle halk arasında tenekeli diye bilinen Hamidiye alayları subayları tarafından yönetildiğini herkes biliyor. Bu tür şeylerin yapıldığını bildirmekten korkan görevliler 'asker kılığındaki eşkıyalar' şeklindeki komik nitelemenin ardına sığınıyorlar.'[27]

Hükümet Hamidiye subaylarına maaş ödeyemez hale geldiğinde, onlara yerel Ermeni köylerinden vergi toplamalarını teklif etti ve bu Ermeniler açısından daha da fazla sıkıntıya yol açtı. Kimi durumlarda bir Kürt aşiret reisi yalnızca bir Hamidiye alayının komutanı olmakla kalmıyor, aynı zamanda o yerelliğin sivil yetkilisi sayılıyordu.

Bu koşullarda hükümetten yardım isteyenler sivil yönetimin, yalnızca Erzurum'daki Dördüncü Ordu'nun müşirine karşı sorumlu olan Hamidiye'yi dizginleme gücü olmadığını gördüler. Müşir Zeki Paşa sultanın kayınbiraderiydi ve valiye değil, doğrudan İstanbul'a karşı sorum-

---

26. Örneğin, Haydaranli ve Jalali'de, bakınız *Hampson'dan Fane'e*, Erzurum, 27 Şubat 1892, PP, Türkiye No 3 (1896)

27 Lynch, *Armenia*, cilt ii, s. 219.

luydu. Hamidiye'yi bölgedeki sivil yönetimin talimatlarıyla neredeyse hiç ilgisi olmayan bir politikanın aracı olarak kullandığı açıktı. Sivil yönetimin Hamidiye'yi aşağılamak dışında yapabileceği bir şey yoktu, İngiliz askeri konsoloslarınca yansıtılan bir görüşe göre:

> Hamidiye birlikleri aslında kanun ve düzeni uygulamadığı açıkça görülen kendi yerli Şefleri dışında hiçbir denetime tabi değiller. Kentin [Başkale] caddelerinde yerel kıyafetleriyle yürüyen Kürtler tuhaf bir manzara oluşturuyor... Hiçbir ödeme yapmadan dükkânlardan ne isterlerse almaya alışmışlar.[28]

Hamidiye'nin kanunsuz faaliyetleri kısa süre sonra onları taklit etmeye başlayacak olan Hamidiye'ye mensup olmayan Kürt aşiretlerine örnek oluşturdu. Aslında görev almaya çok istekli çok sayıda genç züppe vardı. Yerel demirciler kuzu postundan şapkalarının üzerine Hamidiye rozetleri işleyerek bu türden züppelere büyük miktarda iş yaptılar. Sivil yetkililer Hamidiye'yi engellemekte güçsüz kalırken, ordu komutanları aşiretlerin ölçüsüz davranışlarını ya görmezden geldi ya da isteklerini yerine getirdi.

Başlangıçta çoğu kavga aşiret içinde çıkarken, en fazla zarar görenler Müslüman ya da Hıristiyan köylü yanaşmalar oldu. Kısa süre içinde hem Ermenilerin asıl hedef olduğu hem de Hamidiye'nin Osmanlı yetkilileri tarafından teşvik edildiği ya da bilerek yönlendirildiği açığa çıktı.

Ermeni sorununun büyümesi zaten ele alınmıştı. 1890'ların başında bu sorun önemli ölçüde kötüye gitti. Büyük ölçüde 1877-78 savaşının deneyimlerinden sonra bazı Ermeniler sonunda Osmanlı yetkililerinin, Kürt aşiretlerinin ve karşı kasaba ve kentlerin Müslüman vatandaşlarının yaptığı provokasyonlara, yağmalara ve zulme tepki vermeye başladılar. 1882'de Erzurum'da neredeyse kesinlikle devrimci bir grup olan 'Anayurt Koruyucuları' açığa çıkartıldı. Transkafkasya ve İran'daki gruplar tarafından desteklenen Ermenikan Partisi 1885'te Van'da faaliyete başladı. Enternasyonal Hınçak Partisi 1887'de kurulduktan sonra Doğu Anadolu ve Transkafkasya'da silahlı hücreler kurdu. 1889'da silahlı bir Ermenikan grubu İran sınırını geçerken yakalandı. Ortaya başka militan gruplar da çıkınca, hem İstanbul'da hem de doğu eyaletlerinde bir paranoya oluştu. 1893'te çeşitli Anadolu kasabalarında hükü-

---

28. PP, Türkiye No 6 (1896) *Hallward'dan Graves'e*, Van, 10 Eylül 1894. *Graves'ten Currie'ye*, Erzurum, 18 Eylül 1894'te ek.

met karşıtı kışkırtıcı afişler görülmeye başlandı. Ajitatörler Dersim'deki hoşnutsuz Alevi aşiretlerini ve Sasun civarındaki Ermenilikten döndükleri varsayılan Kürt köylülerini ayaklandırmaya çalıştılar.

Ancak Ermenilere yönelik saldırıların yolunu açan olay bir Hınçak grubunun Muş'un güneyinde, 1892'den beri belirli aralıklarla Kürtleri pusuya düşürerek öldürdükleri Sasun bölgesinde oldu. 1894 yazında Ermeni köylüleriyle bölge kaymakamı arasında gecikmiş vergi borçları nedeniyle çıkan bir anlaşmazlık, yerel Hamidiye aşiretlerinin esas rolü oynadığı bir katliamın vesilesi oldu. Muhtemelen 1.000'in üzerinde köylü öldü. 1895 baharına gelindiğinde İngiltere, Fransa ve Rusya temsilcileri Ermeni eyaletlerinde reform yapılmasını istediler: Talepler arasında Ermeni mahkûmlar için af çıkarılması; 'onaylanmış' valiler; Sasun ve diğer yerlerde zulme uğrayanlara tazminat verilmesi; göçebe Kürtlerin yolculuğuna yalnızca gözetim altında izin verilmesi ve bunların yerleşik yaşama geçmelerinin teşvik edilmesi; ve Hamidiye'nin silahsızlandırılması vardı. Abdülhamit bu talepleri kabul etti ama bilerek uygulamayı ihmal etti. Güvenliğin sağlanamamaya devam etmesi nedeniyle tarımsal üretim 1897-98'de kıtlığa yol açtı.[29]

Bir yıl boyunca göreli bir sükûnet hüküm sürdü, fakat 30 Eylül 1895'te İstanbul'da Ermeni göstericilerle polis arasında sert bir olay yaşandı, bu olay kentteki Ermenilere yönelik daha yaygın bir saldırının başlayacağını işaret ediyordu. Yüzlercesi öldürüldü, bunlardan bazıları da İstanbul'daki Kürt hamallarca öldürülmüştü. Bir hafta sonra Trabzon ve civarında 1.100'ün üzerinde Ermeni öldürüldü. Ekimin sonunda Erzincan, Bitlis, Erzurum ve diğer yerlerin her birinde yüzlerce Ermeni'nin öldürüldüğü katliamlar yaşandı. Kasımın ilk on gününde Diyarbakır'da 1.000 civarında, Arapkir ve Malatya'da 3.000'er Ermeni öldürüldü. Bunları Harput, Sivas, Kayseri ve Urfa'daki katliamlar izledi. Bu suçu işleyenler hem Türk hem Kürt Müslüman vatandaşlar ve Hamidiye'nin de içinde olduğu Osmanlı askerleriydi.

Bazı Ermeni köyleri bu bezdirme girişimlerine karşı durarak aşiretlerin saygısını kazandı. Bazıları Müslüman oldu, bazıları 'polislere maaş ödenmesi gerektiğinden'[30] Kürt subaylarına para ödemeyi vaat ede-

---

29. Oldukça kötü ününü 1870'lerden beri korumuş olan Haydaranlı aşiretinin reisi ve Ubeydullah'ın ondan önce babasının yaptığı gibi Hıristiyan köylerini bezdirmeye devam eden bir Hamidiye subayı olan Shaykh Muhammad Sadiq başlıca iki sanıktı.

30. PP, Turkiye No 1 (1898), Crow, *Report on a Journey through Sasun and Guendj*, Bitlis, Temmuz 1897.

rek köylerine yerleşmeye davet etti. 1897 yılına gelindiğinde kentlerde oturan Türk halkı bile Hamidiye Kürtleri'nin dayanılmaz hale gelen bozgunculuğundan şikâyet etmeye başlamıştı.

Sultan Abdülhamit doğu eyaletlerinde böylesi bir kargaşanın yaşanmasına niçin izin verdi? Hamidiye Alayı Ermeni halkını yok etmek amacıyla bilerek mi kurulmuştu? Tehdit edilenler yalnızca Ermeniler değildi, aslında Hamidiye içinde jenosit planları yapılıyordu. Bunlar görünüşte Rusya ile bir başka savaş daha çıkması durumunda yardımcı olacak Kürt aşiretlerini harekete geçirmeleri için kurulmuşlardı.

Hem Sünni hem de Alevi aşiretlerden bazı Kürtlerin 1827-1829 savaşından beri, Rusların belirli aralıklarla yaptıkları görüşme önerilerine yanıt verdikleri gayet iyi bilinmektedir. Ruslar, aşiretlerin hem merkezileşmenin eski emirlikleri bastırmasına yol açmasından hem de Hıristiyan köylülerin işine yaradığı düşünülen reformlardan duydukları hoşnutsuzlukları ustalıkla suiistimal etmişti. Ruslar, 1854 Kırım Savaşı'nda ve 1877-78'de benzer bir biçimde aşiretleri, özellikle de Dersim'deki Alevi Kürtleri kışkırtmışlardı. Kürtlerin kötü muamelesinden duyulan korku gerçekliğini sürdürüyordu. Aslında Hamidiye'nin kurulmasından çok da uzun olmayan bir süre sonra Ruslar, Rus yanlısı bir karşı ağırlık oluşturma konusunu tartışmak için durumdan hoşnut olmayan Bedir Han'ı Tiflis'e davet etmişlerdi.

Aşiret mensuplarının askere alınması, vergi muafiyetleri, aşiret kökenli subayların ve özellikle oğullarının eğitilmesi, İstanbul'un Kürtleri imparatorluğun dokusuna daha da yakınlaştırma girişiminin bir parçasıydı. Bu esas olarak iyi bir fikirdi. Osmanlı rejimine entegre olan Kürt aşiretleri arttıkça, doğu sınırı daha güvenli olacak ve Kürtler daha yumuşak başlı olacaklardı. Pratikte bu entegrasyon asla sağlanamadı. Bazı aşiret reisleri kasabalara yerleşirken, aşiretler yabaniliklerini korudular.

Bu aynı zamanda bir zayıflık politikasıydı. Sultan Abdülhamit Kürtlerin ne askeri anlamda ne de vergi toplama konusunda yabancılaşmalarına tahammül edemezdi. Aşiretler açgözlü oldukları için kırsal kesimde vergi toplanmasını kolaylaştırabilir ya da buna engel olabilirlerdi. Bu nedenle Erzurum'daki Ordu Komutanı kayınbiraderi Zeki Paşa onları şımartıp, yerel sivil yöneticilere karşı korurken, o da yağmalarına izin verdi. Onları ezebilirdi ama bu yalnızca bölgeyi askeri olarak fiilen işgal ederek yapılabilirdi ve hem Rusya ile gerginlik doğmasına hem de Kürt aşiretlerinin yabancılaşmasına neden olurdu.

Abdülhamit'in Hamidiye'nin Ermenilere böylesine acı çektirmesine göz yummasının nedeni de zayıflıktan kaynaklanan kasıtlı bir politikaydı. 1895'e gelindiğinde ne ortalama Hamidiye aşiret mensupları ne de Türk askeri Ermeni köylüleriyle devrimciler arasında bir ayrım yapmıştı. Tanzimat zaten aşiretlerin yabancılaşması riskini doğurmuştu, bu nedenle şimdi dizginleri bırakmak daha iyi olacaktı. Böylece Abdülhamit Avrupalıların sürdürülmesi kendisine kalan İstanbul'daki reformlarını çiğnedi, asla tam olarak uygulanmamalarını güvence altına almak için de Hamidiye'yi sivil yetkililerin değil Zeki Paşa'nın komutasına verdi. Bu savunmasız sınırda kanun ve düzen sadakate göre ikinci sıradaydı.

Buna rağmen, Hamidiye Alayı açık bir başarısızlıktı. Bütünsel olarak bakıldığında Osmanlı'ya daha geniş bağlamda entegre olduklarına dair pek bir işaret yoktu. Tam tersine, Hamidiye alaylarına verilen yetkiye rağmen, aşiretçilik güçlü biçimde yeniden canlandı. Dahası, bir yerel İngiliz konsolosunun bildirdiği gibi, "Zeki Paşa onların arasında bir kral gibiydi; onun dışında hiçbir otoriteyi kabul etmiyorlardı. Amacının bağımsız bir Kürdistan'ın Prensi haline gelmek olduğu düşünülüyor."[31] Zeki Paşa'nın Sultan Abdülhamit'in 1908'de tahttan indirilmesinden sonra görevinden alındığı düşünüldüğünde, Abdülhamit'in Zeki Paşa'ya güvenmemiş olması imkânsız görünüyor.

Ancak aşiret gücünün yeniden canlanması farklı bir konuydu. Abdülhamit reformlara ne kadar karşı çıkmış olursa olsun, kendisinden önce tahtta olan II. Mahmut tarafından yok edilen aşiret prensliklerini yeniden eski hallerine döndürmeyi düşünmüş olması pek mümkün değil. 1900 yılında Rusların saldıracaklarına ilişkin korkuların hafiflemesi ve halkın Hamidiye'ye karşı duyduğu hoşnutsuzluğun artması sonucunda Zeki Paşa onların aşırı davranışlarını engellemeye ve yalnızca bir iki yıl öncesine kadar koruduğu Hamidiye reislerini cezalandırmaya başladı. Ancak buna rağmen, onlar bir tehlike olmaya devam ettiler. İmparatorluk devrime doğru yaklaştıkça eyalet valilerini cidden kaygılandırmaya devam edenler hükümete başkaldıran Türkler değil, Hamidiye reisleriydi. Hamidiye savaş alanında bile hayal kırıklığı yarattı ve bazı alaylar dağıtıldı.

Abdülhamit rejiminin 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından devrilmesinden sonra, Hamidiye alayları gelecek bölümde daha bütünlüklü olarak ele alınacak olan 'Aşiret Alayları' adını aldı ama esas

---

31. PP, Türkiye No 1 (1898), C8716, *Elliot'tan Currie'ye*, Van, 1 Eylül 1897

olarak aynı kaldı. Jön Türklerin zaferi, bunların eski rejimi destekleyenlere yönelik tehdidi ve kısa bir liberalizm döneminden sonra hem otoriter hem de belirgin Türk yönetimine geri dönmeleri imparatorluğun çoğu yerinde karışıklık çıkmasına neden oldu: Bu karışıklıklar bizzat Kürdistan'da, Makedon Bulgarları arasında, kuzey Arnavutluk'taki Katolik aşiretlerde, yeni bir Mehdi'nin kendisini gösterdiği Yemen'de ve Suriye Harran'daki zorlu Dürziler arasında görüldü.

Sorun yaşanan bölgelere düzenli bilgilerin yanı sıra aşiret alayları da gönderildi. Aşiret birlikleri 1908'de Yemen'e ve 1911'de başarısız oldukları Arnavutluk'a gönderildi, burada büyük kayıplar verdiler ve düzen sağlarken gösterdikleri acımasızlıkla nam saldılar. Aslında Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Kürtlerin genel olarak düzen dışılıkları, haydutlukları ve Ermenilere yönelik eziyetleri ile gündeme geldikleri söylenebilir.

Böylece on dokuzuncu yüzyıl bölgenin kasabalarında daha sağlam bir Osmanlı etkisiyle sona erdi, ama sonunda 1914 sonbaharında aşiretler arası çatışmaların yavaş yavaş etkisini göstermesi, kanundışı aşiretler ve periyodik Rus arazi işgallerinin artık bilinen tarzından oluşan bir karışımın neden olduğu değişken durum patlak verdi.

Kaynaklar

İngiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: dizi FO 248/382 ve 391; dizi FO 371 numaralar 346, 540, 953; WO 106/5964.

İngiltere, yayımlanmış: Parliamentary Papers, Turkey numaralar 16 (1877), 28 (1877), 54 (1878); 1 (1878), 10 (1879), 4 (1880), 5 (1881), 2 (1896), 3 (1896), 6 (1896), 3 (1897), 1 (1898); Yüzbaşı F. R. Maunsell, RA, *Military Report on Eastern Turkey in Asia* (Londra, 1893).

İkincil Kaynaklar: Butrus Abu Manneh, 'The Naqshbandiyya-Mujaddidiya in Ottoman lands in the early 19th century', *Die Welt des Islams*, cilt xxii, 1982 (1984); Ainsworth, *Travels and Researches*; Hamid Algar, 'The Naqshbandi Order', *Studia Islamica*, cilt 44, 1976; W. E. D. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battlefields* (Cambridge, 1953); Julian Baldick, *Mystical Islam* (Londra, 1989); Brant, Notes, *The Geographic Journal*, cilt x, 1841; Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*; Captain Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor* (Londra, 1887); Stephen Duguid, 'The politics of unity: Hamidian policy in eastern Anatolia', *Middle Eastern Studies*, no 9, Mayıs 1973; *Encyclopedia of Islam*, 1. Baskı, 'Kurds'; James Baillie Fraser, *Travels in Koordistan, Mesopotamia* (Londra, 1840); Ghilan, 'Les

Kurdes persans et l'invasion ottomane', *Revue du Monde Musulman*, no 5, Mayıs 1908; Geary Gratton, *Through Asiatic Turkey* (Londra, 1878); Albert Hourani, 'Shaikh Khalid and the Naqshbandi Order' in S. M. Stern, A. H. Hourani ve H. V. B. Brown (eds), *Islamic Philosophy and the Classical Tradition* (Oxford, 1972); Richard Hovanissian, *Armenia on the Road to Independence* (Berkley ve Los Angeles, 1967); Joseph, *The Nestorians and their Neighbours*; Dirk Kinnane, *The Kurds and Kurdistan* (Londra, 1964); Layard, *Discoveries*; H. F. B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies* (2 cilt, Londra, 1901); Şerif Mardin, *Religion and Social Change in Modern Turkey* (New York, 1989); William Miller, *The Ottoman Empire*, 1801-1913 (Cambridge, 1913); Moosa, *Extremist Shiites* (Syracuse, 1988); Basil Nikitine, 'Les Kurdes racontes par aux-memes', *L'Asie Française*, no 231, Paris, Mayıs 1925, Annexe 1; Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin, 1989); Earl Percy, *Highlands of Asiatic Turkey* (Londra, 1901); Rich, *Narrative of a Residence*, Mary Shedd, *The Measure of Man* (New York, 1922); Lt-Col J. Shiel, 'Notes on a Journey from Tabriz through Kurdistan, via Van, Bitlis, Se'ert and Erbil to Suleimaniyah in July and August, 1836', *The Geographical Journal*, cilt viii, 1938; E. B. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* (Londra, 1912); Mark Sykes, 'The Kurdish tribes of the Ottoman Empire', *Journal of the Anthropological Institute*, no 38, Londra, 1908, ve *The Caliph's Last Heritage* (Londra, 1915); H. F. Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor* (Londra, 1881); C. J. Walker, *Armenia, Survival of a Nation* (Londra, 1980).

Yayımlanmamış Araştırma: Hakim Halkawt, 'Confrerie des Naqshbandis au XIX siecle' (doktora tezi, Sorbonne, 1983).

5. BÖLÜM

KAJARLAR VE KÜRTLER

Giriş

1914 yılında sıradan bir gözlemci Kürt aşiretlerinin bir yüzyıl önce yaptıkları gibi Kajar devletinin bütünlüğü ve otoritesi karşısında korkunç bir tehdit olduğunu görebilirdi. Hiç kuşkusuz hâlâ denetimsiz görünüyorlar, Rusya'nın yanı sıra Türkiye ile de hızlı ve gevşek bir eyalet politikası yürütüyorlardı. Kargaşa gerçekten son haddine gelmişti ama durumun, kısmen Tahran'ın 1914'e kadar süren yirmi yıl boyunca beklenmedik ölçüde zayıf olması neden gösterilerek bir yüzyıl öncesindeki gibi içinden çıkılamaz olarak değerlendirilmesi bir yanılsamaydı.

Ancak 1914'e gelindiğinde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana Kürdistan'ı devletle bütünleştirmeyi mümkün kılacak, o güne kadar görülmeyen çeşitli gelişmeler olmuştu. Askeri ifadeyle kuyruktan dolma tüfekler, makineli tüfekler ve hidrolik geri tepmeli arazi topları Kürtlere karşı nadiren kullanılmış olmasına rağmen, Kürt aşiretlerinin bağımsızlığının sonuna gelindiği kuşkusuzdu. En son çıkan tüfeklerle silahlandırılan aşiretler bile böylesi silahlarla yapılacak resmi bir savaşın gerektirdiği disiplin düzeyine nadiren ulaşabiliyor, bu nedenle gelecekleri gerilla savaşında yatıyordu.

Ancak sosyo-ekonomik değişiklikler entegrasyon sürecinde çok daha fazla önem kazanmıştı. Öncelikle aşiretçilik on dokuzuncu yüzyılda Kürdistan dahil tüm İran'da düşüş göstermişti. Giderek artan sayıda göçebe aşiret yerleşik hayatı benimsemiş, böylelikle aşiret reisleri yavaş yavaş eyalet başkentinde siyasete ilgi gösteren ve sükûnetten yana olan toprak ağalarına dönüşmüştü. Sonuç olarak 1906 anayasal devrimi kentli ve yerleşik Kürtler ile göçebe Kürt aşiretleri arasında resmi ayrım çizgileri çizmişti.

Kajar'ın Zayıflığı

On sekizinci yüzyılda Osmanlı Türkiye'si gibi İran da 1735'te güçsüzleşen Safevi hanedanının nihai yıkılışına yol açan şiddetli bir zayıflık yaşamıştı. Neredeyse 60 yıl süren bir siyasal belirsizlik ve kargaşadan sonra Kajar hanedanı 1794'te kurulmuştu. Kajarlar da köken itibariyle bir aşiret grubuydu. Aşiret kökenlerini anılarında yaşatmakla birlikte, mutlak monarşinin gerekliliklerini yerleştirmeye çalışıyorlardı.

Korkunç problemlerle karşı karşıyaydılar. On yedinci yüzyılda Kajarların merkezi otoritesinin zayıflaması sonucunda, Kürtlerin de içinde olduğu aşiret gruplarının düzen bozucu rolü, eyaletlerin güvenliğinin zedelenmesine yol açmıştı. 1709'dan sonra başlayan Afgan istilaları sırasında, Kürt aşiretleri, tıpkı İran'ın dış düşmanları gibi mümkün olan tüm toprakları ve gücü ele geçirmişlerdi. Örneğin, 1719'da Kürt aşiretleri Hamadan'ı fethetmiş ve neredeyse Isfahan'a sızmışlardı. 1747'de Nair Şah'ın bir Kürt isyanını bastırmak için düzenlediği sefer sırasında tesadüfen katledilerek iktidardan düşmesinden sonra, içlerinde Kürtlerin, Lurların ve Bahtiyarilerin bulunduğu Zagros'taki göçebe aşiretler otorite boşluğunu doldurmak için Fars'a akın etmişlerdi.

Böylesi olumsuz koşullar korumasız çoğu yerleşik halkı kendi aşiret oluşumları içinde güvenlik sağlamaya itmiş olabilir. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde aşiretler nüfusun bir yüzyıl öncesine kadar olduğundan çok daha önemli bir oranını oluşturuyorlardı. Bu aşiretlerin denetimi Kajarlar için önemli bir içişleri sorunu teşkil etmekteydi. Sorun yeni değildi, ama Kajarlar bunun özellikle çok önemli olduğunu düşünüyorlardı çünkü devletin on sekizinci yüzyıldaki bölünmesinden sonra yeniden İran'ı birleştirme fikrini benimsemişlerdi. Tüm Kajar hükümdarları ülkenin şu ya da burasındaki güçlü aşiret liderleriyle anlaşmazlığa düştüler.

Zagros'a görece yakın olan merkezi hükümetin (Isfahan ve ardından Tahran), Kürt aşiret reislerini bastırmak için güçlü önlemler almaya çalıştığı düşünülebilir. Ancak çoğu aşiret reisi, yalnızca Sünni bir hükümdarlığa tabi olmak için değil, aynı zamanda İstanbul'un daha uzak bir mesafede olması nedeniyle vergi yükümlülüğü ya da askerlik hizmetinden muaf olabilmek için de Osmanlı hükümdarlığına bağlı olmayı yeğlemişti. Sınıra daha uzak olan Hakkari gibi yerlerde yaşayan Kürtleri boyun eğmeye zorlamaya çalışmak özellikle verimsiz bir faaliyetti, çünkü bunlar en engebeli kırsal alana dağılmışlardı. Yarı göçebe aşiretler gerekli gördüklerinde tartışmalı 1639 sınırının her iki yanına geçmeye devam edeceklerdi. İki taraf da, yani hem Türkiye hem de İran diğer tarafın isyancılarına memnuniyetle sığınma hakkı veriyordu.

Kürtlerin İran sınırı içinde kaldıkları durumlarda bile, merkezi hükümet kendi otoritesini dayatmakta çoğunlukla çok zayıf kalıyordu. Eyalet yönetiminin zayıf denetimine tabi olmak genellikle korunmadan çok baskı anlamına geliyordu, çünkü zayıf yerel hükümet görevlileri aşiret reisleriyle maliyetli ve sonu ne olacağı bilinmeyen çatışmaları göze almaktansa, kârlı ama yasal olmayan anlaşmalar yapıyorlardı. Köylüler açısından ise eyalet valisi, aşiret reisi, askeri komutan ve ağa arasındaki çizgi çoğunlukla belirsizdi.

Kajarlar aşiretlerin on sekizinci yüzyılda görece artan askeri gücüne rağmen ayakta kalmayı başardılar çünkü bu aşiretler hükümete karşı birleşemediler. Kajarlar aşiretlerinin kendisine sorgusuz sualsiz itaat etmesini genellikle sağlamış olan aşiret reislerini resmen tanımak zorunda kaldılar. İmparatorluk tarafından tanınma ya da onaylanma çoğu aşiret reisi için değerli bir şey olmaya devam etti. Bir şahın bir aşiret reisini ya da ağayı yerel vali olarak kabul etmek dışında seçeneği kalmadığı durumlar olduğu gibi, aşiret reisleri de imparatorluğun kendisini tayin etmesi durumunda tartışılmaz bir yerel otoriteye sahip olacaklarını biliyorlardı, ama istisnalar her zaman mevcuttu. 1810 yılı civarında İran Veliahtı Abbas Mirza isyancı ağalar tarafından görevinden alınan bir Hakkari aşiret reisini görevine iade etmeye çalıştı ama başarısız oldu. Erişilmesi zor bir toprak parçasında Kajarlarca resmen tanınmanın bir değeri olmadığı ortaya çıktı.

Kajarlar egemenliklerini daha geniş ve erişilmesi mümkün olan aşiret birlikleri içinde kin ve düşmanlık yaratarak reisler olmaksızın sürdürmektense, kendilerine bağımlı aşiret reisleri aracılığıyla sürdürmeye çalıştılar. Hatta 1790'larda ve sonrasında iktidarı almak isteyen Kajarların önemli sadık destekçilerinden olan Ardalan valilerinin de durumu buydu. Sadakatlerini kanıtlamış olan valilere rağmen, Kajar şahları 'iktidarın babadan oğluna geçmesini engellemek için çoğunlukla kendi nüfuzlarını kullanmışlar ve daha yeni kolları destekleyerek, yöneticileri kendilerine daha da bağımlı kılmışlardır.'[1] On sekizinci yüzyılın son yıllarında Ardalan Valisi nin rakipleri karşısındaki durumu da böyledir. Kajarlar sadakati güvence altına almak için mümkün olduğunda reis ailelerinin mensuplarını rehin tutmuştur. Annesi Kajar ailesinin üyesi olan Kusru Han Ardalan, vali olan babasının iyi davranışlar içinde olmasını güvence altına almanın etkin bir yöntemi olarak sarayda yetiştirilmiştir.

---

[1] Malcolm, *A History of Persia*, cilt ii, s. 134.

Kajarlar aşiret liderlerini devlet sistemi içinde eritmeye de çalışmışlardır. Bazen kendi kızlarını aşiret reisleriyle ya da yerel hanedanların yöneticileriyle evlendirmişler, böylece bir yandan onların statülerini güçlendirirken, diğer yandan da bu tür reisleri imparatorluk otoritesinin daha yakınına çekmişlerdir. Babasının yerine vali olan Kusru Han da aynı şekilde Fath Ali Şah'ın çok sayıdaki kızlarından biriyle evlenmiştir. Karısı 'çok güçlü ve kararlı bir karaktere sahipti. Kürdistan'ın fiili hâkimiydi ve eyaletin işlerini fiilen açık bir durbar [resmi dinleyici topluluğu] ile yönetti.'[2] Ve Kusru Han'ın ölümünden sonra oğlu adına yönetmeye devam etti. Ancak buraya bir Kajar valisi atanmasına ve Ardalan soyunun nihayet 1865'te tükenmesine küçük bir adım kalmıştı.

Diğer yerlerde bu süreç daha yavaş işliyordu, ama yüzyılın sonuna gelindiğinde çoğunlukla Kajar ailesinin üyesi olan İranlı valiler yerel yöneticiler olarak Kürt aşiret reislerinin yerine geçmeye başladılar. Ardalan'ın kuzeyindeki, Urmiye Gölü'nün güneyinde ve doğusunda yer alan bölgede, şahın çağrısı üzerine en iyi süvarileri gönderen güçlü bir aşiret birliği olan Mukri Kürtleri'nin toprakları vardı. Teknik olarak yalnızca 200 süvari göndermeleri gerektiği halde, kolaylıkla 4.000 kişi gönderebiliyorlardı ve buna rağmen geride ekinlerini toplayacak ve topraklarını koruyacak sayıda adam kalıyordu. Fakat şahın 1830'larda onları kullanabilmesi için reisleriyle çok iyi geçinmesi, onlara çok hafif vergiler koyması gerekiyordu, çünkü "İran tahtı onlarla yaptığı ittifakla ayakta duruyordu ve aynı zamanda onlar yumuşak başlı bir biçimde itaat etmeye zorlanamayacak kadar güçlüydüler."[3] Nitekim, daha sonraki yıllarda Kajarlar yerel Mukri reisinin yerine Tahranlı genç bir prensi geçirmek istediklerinde Sawj Bulak'ta büyük bir huzursuzluk yaşanmış ve Kajarlar Mukri reisini kabul etmek zorunda kalmışlardır. 1914'te savaş patlak verdiğinde burayı hâlâ bir Mukri yönetmekteydi. Çünkü, Şeyh Ubeydullah olayında da görüldüğü gibi, Şeyh'in yüzyılın başında yarattığı sorunlar ve Azerbaycan topraklarına yönelik Türk ve Rus tecavüzlerinin eşlik ettiği kargaşa nedeniyle yerel iktidarlarda üslenen valiler büyük ölçüde yetersiz kalarak diğerine karşı bir başka yerel aşiret reisi ya da ağadan yana taraf tuttular.

---

[2] Indian Army, *Gazetteer of Persia*, s. 393.

[3] Rawlinson, 'Notes on a Journey', s. 34.

Ekonomik değişimin Kajarlara yardımcı olduğu kuşkusuzdur. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında göçebelerin sayısı kısmen 1869'daki büyük kıtlık (kıtlığa karşı yaylaya çıkanların tarımla uğraşanlara göre daima çok daha zayıf olması) ve kısmen de örneğin tütün gibi tarımı daha kârlı hale getiren tarım ürünlerinin ortaya çıkması nedeniyle azalmaya başladı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde hâlâ aşiret olarak tanımlanabilecek yapıların oranı eskiden İran nüfusunun üçte biriyken, dörtte birine düşmüştü. Örneğin Mukri 1900'lerde iki parçaya bölünmüştü, bir parça göçebeliğe devam ederken, diğeri yalnızca yerleşik yaşama geçmekle kalmamış, aynı zamanda aşiret kökenini bile zor hatırlar hale gelmiştir. Bunun da aşiret liderliği konusunda yol açtığı sonuçlar olmuştur. Aşiret reisleri yalnızca kendi aşiretlerine mensup olanların yerleştikleri köylerde bir mevki edinmekle yetinmemişler, aynı zamanda kendi aşiretlerine ait bölgelerin dışındaki köylerin mülkiyetini ele geçirmeye çalışmışlardır. Büyük arazilere sahip olmaları, yönetme ya da Kajar görevlileriyle birlikte çalışma ihtiyacı ve kent yaşamının baştan çıkarıcı cazibesi çoğu aşiret reisini eyalet başkentinde yerleşmeye ikna ederek, aşiret bağlarının zayıflamasına yol açtı.

Kajarlar komşularından sürekli yıldırıcı tehditler alıyorlardı. Osmanlıların, Özbeklerin ve Türkmenlerin sürekli İran topraklarını işgal etmeye çalışmalarına ek olarak Avrupalı güçlerden, özellikle de 1914'e kadar Kajar sarayını kendi nüfuzları altına alabilmek için rekabet eden Rusya ve İngiltere'den yeni baskılar geliyordu. Rusya ve Türkiye zaten İran'ın kuzey ve doğudaki topraklarını ele geçirmek için Afgan akınlarından yararlanmışlardı.[4] Kürdistan ve Azerbaycan hırslı Osmanlı ve Rus ordularının rotasında daima cazip topraklardan olmuştu, bu olgu onların özgürlük düşkünü aşiretlerini etkilememişti.

Rusya on sekizinci yüzyılın sonuna kadar Araxes nehrinin kuzeyindeki İran topraklarından çoğunu ele geçirmiş, 1800'de listesine Gürcistan'ı da eklemişti. İran Rusya'nın ilerlemesine karşı koymak için ordusunu reforma tabi tutmak amacıyla Avrupa'dan yardım istedi ve 1812'de Rusya Bonaparte'ın istilasıyla meşgul olduğu sırada kayıplarını telafi etmeye çalıştı. 1813'te Rus çarıyla yapılan barış anlaşmasında çar kendisinin ve varislerinin şah tarafından hangi İranlı prens veliaht tayin edilirse, onu tanıyacaklarını taahhüt etti. Bu anlaşma, istikrar sağlanmasına katkıda bulunmasına rağmen, devleti yabancı müdahalesine açtı.

---

[4] 1722-23'te Rusya, Derbent ve Baku dahil Kafkasya bölgesini ele geçirdi ve geçici olarak Hazar'daki Rasht'a kadar sızdı.

Büyüyen Rus nüfuzundan tedirginlik duyan ve bunun sonunda Hindistan'daki varlığını tehdit etmesinden ve aynı zamanda Fransızların Rusya'ya karşı İran ile işbirliği girişimlerinden korkan İngiltere, İran'ın Ruslara karşı savunmasını desteklemek için Kajar sarayına askeri misyonlar gönderdi.

Rusya'nın Kajar'ın başkenti Tahran'da giderek artan nüfuzu hem toprak kaybı hem de kazancıyla açığa çıkıyordu. Çünkü Rusya periyodik bir biçimde Kafkasya'dan bir parça kopartırken, aynı zamanda İran'ı Osmanlı topraklarını işgal ederek bu durumu telafi etmeye teşvik ediyordu.[5] Ruslar 1827'de Araxes nehrinin kuzeyinde kalan her yeri, Erivan ve Nahcivan kentlerini ve bölgedeki Kürt aşiretlerinin topraklarını ele geçirdiler. O yıl yapılan Türkmençi Anlaşması'yla Araxes nehrinin kalıcı sınır olması kararlaştırılmıştı.

Merkezi denetimi yeniden ele geçirme çabası içindeki Kajarların herhangi bir iktidar ya da özgürlük delegasyonunun kendi konumlarını tehlikeye atmasından korkmaları anlaşılır bir durumdu. Kendi keyfi iktidar kullanımları ve delegasyonun Kajar'ın gücünü değil zayıflığı gösterecek olması tüm hükümette yaygın ve derin bir güvensizliğin oluşmasına yol açtı. Gelişkin devlet kurumlarından ve eğitimli bir ordudan yoksun olan Kajar egemenleri, tıpkı Ortaçağ'daki Avrupa kralları gibi, geniş maiyetleriyle kentten kente gezerek halklarına kraliyet otoritesini hatırlatmaya çalıştılar. Yani hükümetin yükü, Tahran'daki bakanlar kurulunun değil, şahın sırtındaydı. Bu alışkanlık imparatorluk maiyetinin geçtiği kırsal kesimi ciddi bir biçimde böldü. 1858'de Şah Nasrettin Sinna'yı habersizce ziyaret ederek Ardalan Vali'sini fazlasıyla şaşırttı. Şah valinin hayvan yemi karşılığında teklif ettiği altını memnuniyetle kabul etti. Şahın habersiz ziyareti kasıtlı yapılmış olabilir, çünkü şahın kasası çoğunlukla boş olduğundan altın daima fazlasıyla kabul gören bir hediye olmuştu.

Sağlam ve verimli bir yönetim ve ordu için zorunlu önkoşul olan vergi gelirlerinin toplanması, vergilendirmenin tarıma dayanması nedeniyle tehlikeye girmişti. Köylüler ağaya ya da tımar sahibine de ciddi miktarda ürün verdiğinden, devletin istediğinden önemli ölçüde fazla bir miktar ödüyordu. Bu tüm yüzyıl boyunca bir sorun olmaya devam etti. Tebriz'deki İngiliz konsolosu 1894-95 yılındaki ticaret raporunda Azerbaycan Çiftçileri'nin merkezi hükümete toplam 180.000 toman tutarında vergi ödediklerini, kalan bakiyenin ise 370.000 toman olduğunu, bu miktarın bir bölümünün temsilcilere ödendiğini ve kalanın da net kâr olduğunu yazıyordu.[6] Kajarlar Tahran'a fiilen ulaşan gelirleri, kamusal fonların özel bir çantada bulundurulması olarak niteleyebileceğimiz şekilde kullanıyor, bazen kendi işleri için savurganca harcıyorlardı.

---

[5] Bunun nedeni İran'ın 1818-20'de Babanlara güçlü desteği, Süleymaniye'yi işgali ve Beyazıt ve Bitlis'i 1821'de kısa süreli olarak ele geçirmesi.

Kajarlar zaman zaman reform yönünde adımlar atıyorlardı ama iç zayıflıkları, Avrupa'nın yardımlarına güvenmemeleri ve reformun Türkiye'deki gibi otokrasiyi zayıflatma tehlikesinden duydukları korku bunu engelliyordu. Her girişimleri Rusların kuzey sınırlarını ihlal etmesi ve İngiltere'nin İran'ı Hindistan gibi yutma konusundaki potansiyel iştahı nedeniyle yavaşlıyordu. 1890'a gelindiğinde radikal reform doğrultusundaki az sayıda girişimden büyük ölçüde vazgeçilmişti.

Kajarlar aşiretlerin aşırı başıbozukluğuna karşı güven verecek kalıcı bir ordu yaratmayı asla başaramadılar. On dokuzuncu yüzyılın çoğu bölmesinde farklı savaş kabiliyetleri olan yalnızca 12.000 düzenli birliğe komuta edebildiler. İngiltere 1835'te ordunun güçlendirilmesi için askeri bir kurul göndermişti ama reformlar başarılı olmamıştı. Bu çaba Kermanşah'taki Guran aşiretinin mensuplarından oluşan bir alayın Henry Rawlinson tarafından eğitilmesini de içeriyordu. Guran Avrupai disiplin ve eğitim anlayışından hoşlanmadığından bu işten vazgeçildi. 1875'te ordunun asker ihtiyacı büyük ölçüde giderilmiş ama organize edilememişti, ödemeler yetmiyordu, birliklere düzensiz ve yetersiz ödemeler yapılıyordu. Yalnızca 1879'da kurulan bir Kazak tugayı itibarlı bir savaş gücü haline gelebilmişti. Ancak bu tugay ağırlıklı olarak Rus subayların komutasında olduğundan kime sadık olacağı kuşkuluydu.

Kajar kuvvetlerinin büyük bir bölümü bir kota sistemiyle bölgesel olarak ya da aşiretlerden temin edilen düzensiz birliklerden oluşuyordu. İran silahlı kuvvetlerinde önemli bir bileşen olarak düzensiz aşiret birliklerinin kullanılması, aşiretçiliği, tabii ki Türkler arasında büyük ölçüde dağıtan Osmanlı İmparatorluğu'nun tersine, İran toplumunda aşiretlerin süregelen önemini yansıtıyordu. Düzenli ordu için askere insan alma girişimleri başladıktan sonra bile İran sınırlarındaki göçebe aşiretler gereken askeri hizmeti, süvarileri ya da piyadelerle sınır karakolları ve korumalarını vermeleri karşılığında topraklarını ellerinde bulundurabiliyordu. Bu şekilde arazi vergisinden de muaf tutuluyorlar, yalnızca sürüler ve bazen de yaylalar için vergi ödüyorlardı. Örneğin batı Azerbaycan'ın kuzey ucunda:

---

[6] FO 60/613 *Wood'dan Durand'a*, Tebriz, 1 Haziran 1899.

> O [Maku Hanı] sınırın korunması için gereken birlikleri toplar... Pers Hükümeti Maku Hanlarını daima sınırlarının değerli bekçileri olarak görmüştür. Bu nedenle yirminci yüzyılda ve kralıyet yönetimine en fazla itaat eden eyaletlerden biri olan Azerbaycan'da bu hanlığın feodalizmin tüm ayrıcalıklarından yararlandığını görürüz.[7]

Walter Smart İngiliz Genel Konsolosu olarak kısa süre önce geldiği Tebriz'de 1910 tarihinde yazdığı raporda şunları bildiriyordu:

> Kürdistan'ın yönetimi, var olduğu şekliyle gerçekten feodal. Kürtlerden çok az ve aslında nadıren vergi alınıyor, fakat ağalardan ya da aşiret reislerinden hükümetin ya da yerel valilerin çağrısı üzerine aktif hizmet vermeleri için silahlı birlikler temin etmeleri bekleniyor. Bu birlikler genellikle kendi topraklarında masrafları aşiret reislerince karşılanarak muhafaza ediliyor.[8]

Avrupalıların kullandığı 'feodal' sözcüğünün önemli olmadığı düşünülebilir, ama keskin bir gözlemci olan Smart aynı sistemin özellikle Safeviler iktidara gelmeden önce de aynı şekilde işlediğini fark etmişti. Sistemin kendi avantajları vardı. Smart raporunda, "Örneğin" diyordu, "kasımda son İmam Kuli Mırza yaklaşık 2.000 Kürt piyadesiyle süvarisi toplayarak... isyancı bir aşiret reisinin... üzerine yürüdü. Bu küçük sefer için Pers yetkilileri bir peni bile ödemedi, çünkü bütün ordu aşiret reislerince silahlandırılmış ve bakılmıştı."[9] Smart, Sawj Bulak'ta 24 saat içinde 400 piyade ve süvarinin nasıl toparlanıp düzene sokulduğunu da görmüştü.

Fakat aşiretlerden asker toplama sistemi pratikte bütünüyle iflas etmişti. Büyük aşiretlerin her biri gerekli olduğunda piyade ya da süvarı alayları beslemek zorundaydı. İran Hamidiye ile eşit güçte bir kuvvet toplama fikrini önemsememiş olsa da, ona yaklaşmak zorundaydı.[10] Aşiret alaylarının itibarı gücü gerçekliği nadıren yansıtıyordu. Bazen böylesi alayların bütünüyle kurgusal olduğu[11] ortaya çıkarken, bir alayı beslemesi mümkün olmayan daha küçük aşiretler istendiğinde silahlı adam temin ediyorlardı.

---

[7] J. de Morgan, 'Feudalism in Persia', s. 592.

[8] FO 371/953 *Barclay'dan Gray'e*, Tahran, 23 Ocak 1910, Ek no. 1, *Smart'tan Barclay'a*, Tebriz, 3 Ocak 1910.

[9] FO 371/953 *Smart'tan Barclay'e*, Tebriz, 3 Ocak 1910.

Düzensiz aşiret birlikleri iki yanı keskin bıçak gibiydi, çünkü genel olarak küçük düzenli bır pıyade bırlığı kadar ya da daha iyi silahlanıyor, bu da onları hükümete karşı bir tehdit unsuru haline getiriyordu. Aşiret mensupları arasında disiplin yoktu. Aynı zamanda kendi bölgelerinden çok uzaklara gitmek istemiyorlardı. Bu gereklı olduğunda ıse aşiret reisi kuvvetlerinin devlet tarafından fınanse edılmesını bekliyordu. Bu nedenle pratikte ısyancı düşman aşiretleri bastırmak için kullanılıyorlardı.

Ordu Kajar dönemı boyunca Avrupa standartlarına göre fazlasıyla yetersiz kaldı, birliklere ödeme yapılamadı ve eğitim için gereken malzeme ve mühimmattan yoksundu. 1871'de, yeni atanan bir savaş bakanı 20 yıldır hiçbır askerı başarı görülmediğını fark ettı. Ordu da en üst düzeyde yolsuzluğa karışmıştı. Şahın oğullarından bırı başkomutan olarak 1890'larda Kürtlere ve Lurlara tüfek satmış ve 'bu grupları silahlandırarak hükümete karşı bir tehdit olmalarını önleme görevini yerine getirmişti.'[12] 1900 yılına gelindiğinde bu kuyruktan dolma tüfekler aşiretler arasında yaygınlaşmıştı ve 1910'da artık evrensel hale gelmişlerdi. Kendi subaylarından birinın pek güvenılmeyecek yaklaşımına göre 1914'teki ordu şöyleydi:

> Çeşıtlı ve daha iyi silahlanmış aşıretlere karşı savaşmakta oldukça yetersizdi ve bunlardan bazıları başkaldırdığında sorun ya görüşmeler yoluyla ya da talan etmeleri ya da kendi kan davalarını halletmeleri için ikna edilen rakip aşiretleri onlara karşı harekete geçirerek çözülüyordu.[13]

Askeri teknolojideki kısa süre önce görülen gelişmeler, özellikle makinelı tüfeğın ve hidrolik geri tepmeli silahların geliştirildiği ve açık kırsal kesimde düzenli birliklerin açıkça üstün olacağı düşünüldüğünde, bunun fazlasıyla kötümser bir değerlendirme olduğu söylenebilir. Fakat ordunun imparatorluğun uzak yerlerini denetleme gücünün altyapı eksikliği nedeniyle hâlâ sınırlı olduğu doğruydu. 1890'a gelindiğinde Iran yalnızca iki araba yoluna sahipti: Kazvin-Tebriz ve Tahran-Kum yolları.

---

[10] Hamıdiye'den farklı olarak yardımcı bir kuvvet değıl İran ordusunun temel parçasıydılar. Dahası, Hamidiye'den farklı olarak, eğitime göz kulak olacak düzenli ordu subayları ve NCO'lar olarak atanmamışlardır.

[11] Teorı ve gerçeklik arasında göze batan bır uyumsuzluk vardı. Örneğin düzensiz süvarilerın 1899'daki kaydi gücü 37.600, fiılı gücü 13.660'tı. Reza Ra'iss Tousi, The Persian Army, 1880-1907', s. 217.

[12] Bakhash, *Iran*, s. 277.

[13] Hasan Arfa, *Under Five Shahs*, s. 50-51.

Bağımsızlık aşiret reisleri için yalnızca hükümet denetimi ve vergiden kurtulmak anlamını taşımakla kalmıyor, aynı zamanda aşiretin nüfuz alanındaki köylülerden zorla yiyecek ve hayvan yemi toplama özgürlüğü anlamına geliyordu. Kajarların aşiretler ile köylüler arasında aracılık yapmayı başaramamalarının doğurduğu sonuçlardan biri, devlet ekonomisinin en önemli yegâne bileşeni olan tarımın devlet için yeterli geliri sağlayamamasıydı. Kajar hükümdarlığı altında daha da kötüleşen bu durum Selçuklu döneminden beri varlığını sürdürüyordu.

Bir başka sonuç ise Kürt köylülerinin çoğunun 1830'ların ortasında bir seyyahın güçlü bir biçimde tanımladığı şiddetli yoksulluğuydu:

> Sonunda bir Kürt köyüne girdik, burada suyu bile zor bulduk, çünkü bu insanlar, aralarında yaşadıkları hayvan sürülerinden çok az iyi durumdalar ve insanları bu kadar düşmüş bir durumda görmek insanı alçaltıyor: Yalnızca topraktaki otlarla besleniyorlar, barınakları bazen sürülerce bozuluyor ve gübrelerle çöpler arasında birlikte yatıyorlar.[14]

Osmanlı topraklarında olduğu gibi köylülerin yapmasına izin verilen tek şey toprağı terk etmeleriydi. Aşırı baskıcı aşiret reisleri köylülerini, kendilerine daha yumuşak davranan ve daha fazla işçi çalıştırabilecek toprak fazlası olduğu için sığınmacıları kabul edecek aşiret reislerine kaptırma riski taşıyorlardı. Yarım yüzyıl sonrasında bile ilişkiler neredeyse aynıydı. 1879'da yazılan bir rapor Kürdistan'ın bereketli topraklarının ağaların açgözlülüğü ve yoksulluk ile düzensizlik nedeniyle nasıl israf edildiğini, köylüler için yegâne yolun göç etmek olduğunu belirtiyor.

Aynı yıl hükümet kraliyet mallarını bireylere vermeye başladı, tımarlar zaten pratikte özel mülkiyete dönüştüğünden bu gecikmiş bir uygulamaydı. Kürdistan'da önemli sayıda toprak sahibi aynı zamanda aşiret reisiydi. Örneğin, güneydeki Sanjabi ve Kalhur aşiretlerinin reisleri kendi aşiretlerinin bulunduğu bölgenin dışında köylere sahiptiler. Bu böylesi adamların aşiret reisi, kentle kırsal kesim arasında siyasi ve ekonomik aracı ve ağalar olarak nasıl çok yönlü fonksiyonlara sahip olduğunu gösteriyordu.

---

[14] George Fowler, *Three Years in Persia with Travelling Adventures in Koordistan*, cilt 1, s. 110.

Kürt Azerbaycan'ı

İran Kürdistan'ı İran'ın diğer yerleriyle ilişkisinden bağımsız olarak kendi özgün iç özelliklerine sahipti ve bunlar kuzey ile güney bölgeleri arasında farklılık gösteriyordu. Azerbaycan eyaletindeki aşiret reisleri, özellikle de Urmiye ve Maku çevresindeki bölgelerde bulunanlar siyasal, ekonomik ya da sosyal tabiatlı sınır ötesi sorunlarıyla daha yakından ilişkiliydiler.

Aşiretler bazen sınırı aşıp Türkiye'ye geçerek gerginlik ve huzursuzluk yaratıyorlardı. Bazen de Azerbaycan reayası arasında kargaşa yaratmak için Osmanlılarla ortak hareket ediyorlardı. Bazı aşiretlerin adı bu konularda kötüye çıkmıştı. Sawj Bulak çevresindeki Mamaş ve Mangur aşiretleri uzun süredir bir kan davasına kilitlenmişlerdi. Tahran'ın en sevmediği aşiret Mangur'du, çünkü aşiret reisi Hamza kaderini Şeyh Ubeydullah ile birleştirmişti. Hamza idam edilmiş ama kardeşi Kadir Ağa Mangur'un haydutluğu ve dikkafalılığı ile saldığı namı sürdürmüştü. Diğer yandan Mamaş aşiretinin reisi olan Muhammed Ağa 1880'de gösterdiği sadakat nedeniyle amir al asha'ir (aşiretler komutanı) unvanıyla ödüllendirilmişti, halbuki bölgedeki herkes onun isyancılara Hamza Mangur'dan emir almaya katlanamayacağı için katılmadığını biliyordu. Artık bölgesel üstünlüğe sahip olan Mamaş, imparatorluk yönetimiyle birlikte eski düşmanına karşı yürümeye daima istekli olmuştu. Aşiretler Kajar yönetimi sırasında dikkate değer bir özgürlük yaşadılar ama Osmanlı Kürdistan'ındaki daha geniş Sünni cemaatle de uyumluydular ve yaygınlaşan tarikatlardan da etkileniyorlardı. Örneğin, İran'daki topraklarını genişletmek için Hıristiyan köylüleri denetim altına almak istediği köylerden ayrılmaya zorlayan Şeyh Ubeydullah'a Margavar vadisinde bu nedenle yardım ettiler. Margavar ve Targavar'daki huzursuzluk çoğalmaya devam etti. Bunun nedeni kısmen yakındaki Türk sınırındaki rahatsızlıklar ve Şeyh Muhammed Sadık'ın yavaş yavaş doğuya doğru yayılması olduğu halde, asıl neden Targavar ve Begzada Daşt Kürtleri gibi birbiriyle kavgalı olan aşiretler arasında aracılık yapabilecek ya da nizam sağlayacak bilinen bir aşiret reisinin bulunmamasıydı.

Ancak biraz daha kuzeyde 1870'lerden bu yana önemli bir aşiret birliği oluşturmuş olan Shikak bulunuyordu. Hiçbir açıdan en büyük Kürt aşireti olmamakla birlikte hem Kürt hem de Hıristiyan reayaya saldırarak, vergi ya da haraç ödemeyi reddederek ve genel olarak kanunsuz davranarak talancılıklarıyla isim yapmışlardı.

Hükümet görevlileri mümkün olduğu yerlerde Kürtlerin talancı güdülerini bazen kendi çıkarları için kullandılar ama bu çoğunlukla kayda değmeyecek ölçüdeydi. Shikak 1896'da Van'dan dönen 800 Ermeni devrimciyi pusuya düşürmüştü. İki yıl sonra Shıkaklı Cafer Ağa Tahran'ın buyruğu doğrultusunda Ermeni devrimci avına çıktı. Ancak Cafer Ağa gibi adamlar hükümet açısından bir kazanım olamayacak kadar isyankârdılar. Eşkıyalığı ve vergi ödemeyi reddetmesi nedeniyle yaptığı yararlı işlerden çok sorun yaratıyordu ve sonunda ondan kurtulmaya karar verildi. Temmuz 1905'te Tebriz'e davet edildi. Öldürülerek, cesedi kentin caddelerinde sürüklendi.

Böylesi bir tutum basiretsizlik olarak görülebilir ama ihanet Kürtlerin yaşadığı dünyanın bir parçasıydı. Hükümet görevlileri gibi Kürtler de birbirlerine ve dışarıdan gelenlerle yaptıkları anlaşmalara ihanet etmişlerdir. Özellikle acımasız denilebilecek vakalar arasında Hawramı aşiretinin reisi Said Sultan'ın Jawanrud valisi tarafından kendisine güvenlik garantisi verildikten sonra 1871'de idam edilmesi bulunmaktadır. 1880'da Sawj Bulak'ta önemli bir alım (dini lider) olan Gazi Fattah, Tebriz'e sağ salim ulaştıktan sonra 'kayboldu'. 1907'de Sharafbayni içinde çıkan iktidar krizi Walad Begi ile bir kardeş kavgası ve kan davasına yol açtı, çünkü öldürülen adamın annesi bu aşirettendi. Walad Begi 1909'da bir barışma toplantısı düzenleyerek, durumdan kuşkulanmayan Sharafbaynı reislerini orada katlettiler. Davud Han Kalhur (aşağıda yer almaktadır) 1910'da Shir Han Sanjabi'ın kalelerini böyle bir şey yapmayacağına dair Kuran üzerine yemin etmesine rağmen yıkmıştı. Hawrami 1913'te kısa süre önce yerel mollalarla yaptığı ve Kuran üzerine yemin edilerek sonuçlandırılan barış anlaşmasından hemen sonra bir köyü kılıçtan geçirdi. İhanetin sıklığı dikkate alındığında güvenlik garantileri ile Kuran üzerine yemin etmenin hiçbir güvenilirliği olmadığı söylenebilir.

Osmanlı Kürtleri gibi Azerbaycan Kürtleri de Hıristiyan tehdidini yakından hissetmişler ve Urmiye ile Kürt dağları arasındaki ovalardaki Ermeni ve Nasturi köylerini sürekli huzursuz etmişlerdir. Hıristiyan topluluklar için uzun süreli tehditler daima var olmuştur. Bunun nedeni sahip oldukları statüydü: Köylüler egemen göçebe kültürüne tabi idiler. Aşiretin kontrol alanını genişletmesinin en yaygın yolu reaya köylerine mevcut aşiret ağası tarafından yeterince korunamadıklarını göstermekti. Bunu yapmanın en bilinen yolu da bu köyleri yağmalayarak o köyü koruması gereken ağaya meydan okumaktı. Eğer bu yağmalara karşılık verilmezse, söz konusu köy eski ağasından vazgeçip, yağmacının koruması altına girmeyi seçebilirdi. Böylesi meydan okumalar genellikle karşı yağmalara yol açardı. Bu çatışmalar sırasında insanlar öldürülmez, ama binlerce canlı hayvan çoğunlukla sınır ötesine kovalanırdı. Bunun iki önemli örneği 1890'ın temmuz ayında İranlı Celali ve Türk Haydaranlı arasında ve aynı yılın ağustos ayında Türk Harki ve İranlı Targavar Kürtleri arasında yaşanmıştır. Bu sığır çalma salgınının ekonomik maliyeti çoğunlukla köylerin terk edilmesine yol açmıştır.

Ölümleri kan davalarına pek fazla neden olmadığından Hıristiyanlar da yerel düşmanlıklar içinde yer almaya, çoğunlukla durumdan kuşkulanmadan kurbanlar olarak, uygundular. 1896'da Şeyh Muhammed Sadık, kendi topraklarından geçerek İran'a giden bir Nasturi piskoposu ile yanındakilerin tuzağa düşürülerek öldürülmelerini sağlamış ve sonra Nasturi köylülerini bu cinayetlerin ve diğer suçların düşman bir Kürt aşiret reisi tarafından gerçekleştirildiğini belirten bir belgeyi imzalamaya zorlamıştır. 1907'de bir Kürt hizbi yalnızca bölge valisi olarak atanmasına çok kızdıkları bir Mukri aşiret reisinin görevden alınmasını sağlamak için Sawj Bulak'ta bir Alman misyoneri öldürmüştür. Bu işe yaramış, İran yetkilileri onu görevden alacak ölçüde rahatsız olmuşlardır. 1914'te sınır belirleme komisyonunun İngiliz üyelerinden biri bir Shikak reisi tarafından, sınırın bu bölümüne Ruslar tarafından sorumlu olarak atanan rakibi İsmail Simku'yu huzursuz etmek için kurşunlandı.

Ancak ilişkinin yalnızca bir sömürü ilişkisi olmadığını belirtmek önem taşımaktadır. Hıristiyan çobanlar ve sürüleri yazları aşiretlerin sürüleriyle birlikte yüksek yaylalarda geçiriyorlardı. Bu durum, dış güçlerce rahatsız edilmedikleri sürece aşiret ile köylüler arasında bir ortak yaşam sürdürülebilmesi için güçlü bir unsur olabilirdi.

Amerikan ve Anglikan misyonerler Tebriz'deki İngiliz genel konsolosluğuna sürekli rapor verdikleri için Hıristiyan nüfus hakkında böylesi ayrıntıların bilgisine sahibiz. Kürt reaya (köylüler) hakkında daha az şey bilmekteyiz, bunun nedeni kısmen Avrupalıların onlarla daha az ilgilenmesi, kısmen de İran'da 'Kürt' teriminin normal olarak 'aşiret mensubu' anlamına gelmesi ve kendi içinde eleştirel bir anlam taşımasıdır. Aslında, göçebeliğin zayıflaması ile, aşiret mensupları ile köylüler arasında gözlemlenen farklılıklar günden güne azalmaktaydı. Buna rağmen örneğin görece yeni bir aşiret birliği olan Shikak'ın Kürt reayasını sürekli yağmalayarak, Şeyh Ubeydullah'ın gazabına neden olduğunu ve diğer aşiretlerin de benzer bir biçimde davrandığını biliyoruz. 1913'te sınırın Türk tarafında ve sanırız aynı şekilde İran tarafında, İngiliz konsolos yardımcısının şu sonuca varması kesinlikle mümkün hale gelmiştir:

> Bu eyaletlerdeki Kürtlerin maddi durumu Ermenilerinkinden daha kötü. Aşiret reislerinin yönetiminde hemen hemen feodal koşullarda yaşıyorlar, ağalar için çalışıyorlar ve durumlarını iyileştirmek için hiçbir şansları bulunmuyor... Yegâne kurtuluş çaresinin aşiret reislerinin gücünü kırarak Kürtleri özgürleştirmek ve aşiret mensuplarına arazi vermek olacağı görünüyor.[15]

Toprak reformunun İran'daki toprak sahibi aşiret reislerinin egemenliğini sona erdirmesi için 50 yıl daha geçmesi gerekecektir.

Doğuda, kuzeyli Kürtler esas olarak Urmiye Gölü'nün doğu yakasındaki Şii çoğunluk ile aralarında ürpertici düşmanlık rüzgârlarının estiğini hissediyorlardı. Bu en acı ifadesini 1880 sonbaharında Miandoab yağmasında ve ordunun bunu izleyen misillemesinde bulmuştu. Olay yerel halkın hafızasında kaldı ve düşmanlık devam etti. 1906'daki Anayasal Devrim'den sonra Pers olmayan azınlıklara, özellikle de Şii olmayanlara yönelik milliyetçi bir hoşnutsuzluğun artmasıyla yoğunlaştı.

Anayasal Devrim

1906 Anayasal Devrimi Kürdistan'dan yalnızca teğet geçmiş olsa da, Kermanşah eyaletindeki olayların arka planını oluşturduğu için kısaca tanımlanmayı gerektirmektedir. Devrimin nedenleri esas olarak yabancıların ekonomik ve siyasi alanlara sızmalarında, Kajarların İran'ı bunun şeytani etkilerinden korumayı başaramamasında ve muhtemelen Kajarların eyaletlerden vergi toplama girişimlerine yönelik büyük yerel hoşnutsuzluklarda yatmaktadır. Bu son girişim, tedricen üretilmeye başlanan peşin parayla satılan mahsullerden elde edilen servetten pay almaya ve kervan yollarında geçiş bedeli toplayan aşiretlerin yerini değiştirmeye yöneliktir. Kajar hükümdarlığına karşı büyüyen halk tepkisi Tahran'da ve çeşitli eyalet başkentlerinde, en çok da Tebriz'de ulamanın, entelektüellerin ve tüccarların muhalif bir koalısyon oluşturmalarına yol açtı. Bu yerel koalisyonlar bazı durumlarda, Kajar vergi sisteminin ürpertici rüzgârlarını hissetmeye başlayan toprak ağaları ve kimi Bahtiyari reislerinin de içinde olduğu aşiret reisleri tarafından destekleniyordu.

---

[15] L/P&S/10/345 *Smith'den Mallet'e*, Bitlis, 16 Nisan 1913.

Rus müdahalesinden duyulan korku muhalefetin harekete geçmesine engel oluyordu ama 1905-6'da, Rusya'nın Japonya tarafından yenilmesinin ve devrime sahne olmasının ardından muhalefet Tahran'da denetimi eline aldı ve şahı bir danışma meclisi kurulmasını ve bir anayasa hazırlanmasını kabul etmek zorunda bıraktı. Tüccar ve zanaatkâr sınıfı yeni kurulan meclise genel olarak büyük bir destek verdiler. Tebriz ve Kimanşah gibi önemli kentlerde, Urmiye ve Sawj Bulak gibi küçük kentlerde ve hatta bazı köylerde yerel valiye muhalefet yapmak amacıyla halk komiteleri (ya da encümenler) kuruldu.

Kürt aşiret reisleri genel olarak monarşiden ve bır parçası oldukları hiyerarşik sistemden yana oldular ve anayasal harekete düşmanca davrandılar. Onlara göre meşruiyet süslü yabancı kavramlara dayanan bır kurumla değil bir insanla temsil ediliyordu. Fakat aşiret reisleri aynı zamanda Kajarların eyalet işlerine gıderek daha fazla karışmasından da şikâyetçiydiler, bu nedenle verdikleri tepkı iki yönlüydü. Merkeze karşı yerel özerklikten yana tutum alırken, kent halkının siyasal faaliyete katılmasına karşı çıktılar. Ancak aşiret reisleri bir sınıf gibı hareket edemediler. Her biri kendi çıkarlarının peşinden koştu.

Sawj Bulak, Urmiye, Sakız, Sina ve Kermanşah'taki kentlı Kürt halkı anayasal hareketten yana eğilim gösterdi ve daha önemlisi toprak ağaları, aşiret reisleri ve valiler eliyle uygulanan keyfi ve yoz hükümetten kurtulma ısteklerini dile getirdı. Muhtemelen çok sayıda köylü de aynı şekilde düşünüyordu, çünkü küçük kasaba ve köylerde bile encümenler kurulmuştu. Bu encümenlerden bazıları et ve tahıl fıyatlarını düşürmeye çalıştıklarında aşiret reisleri bunu kendi konumlarına yönelik doğrudan bir tehdit olarak değerlendirdiler. Bu nedenle Kürdistan'daki bölünmeler etnık sınırları aşarak sosyo-ekonomik bir hat izledi.

Yeni şah Muhammed Ali 1907'de tahta geçtikten sonra anayasayı kaldırmaya çalıştı ve bu sonunda onun Temmuz 1909'da tahttan indirilerek sürgüne gönderilmesine neden oldu. Esas olarak Tabriz devrimcileri ve Bahtiyari aşiret birliği tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Ancak, anayasal ilerlemenin önündeki engelleri başarıyla kaldıran Tahran Meclisi, toplumsal reform isteyen radikallerle anayasal bir monarşiyi ve aynı zamanda dinin konumunu korumak isteyen muhafazakârlar olmak üzere ikiye bölündü. İki eğilimin farklılıklarını gidermeyi başaramaması ve bunun sonunda kırsal kesimde doğan iktidar boşluğu yaygın bir kargaşanın ortaya çıkmasına neden oldu. Birkaç aşiret birliği Bahtiyarilerin gücünü kırmaya çalıştı ama kendi rakipleri tarafından yenildiler. Kermanşah civarındaki aşiretler ulusal mücadeleyi yerel olarak rekabet etmenin bahanesi olarak kullandılar.

Kermanşah Kürtleri

Bugüne kadar Kermanşah Kürtleri konusunda çok az şey yayımlandı. Buradaki Kürtler ya İranlı çoğunluk gibi Ithna 'Asheri Şiiler'di ya da Ehl-i Hak'a bağlıydı. Daha kuzeydeki dini çatışmaların tersine Kürdistan'ın güneyinde Şiiler ile Ehl-i Hak arasında çok az gerginlik olduğunu biliniyor. Ehl-i Hak mensuplarının Şiiliğe geçmesi muhtemelen daha rahat etme isteğine dayanıyordu. Örneğin Ardalan Aşireti bir zamanlar muhtemelen Ehl-i Hak'a mensuptu, ama 1820'lere gelindiğinde vali ve aşiret reisi aileleri Şii inancını benimsediklerini itiraf etmeye başlamıştı. Bu evlilikler aracılığıyla daha geniş bir ittifak ağı oluşmasını kolaylaştırdı ve Ardalan aşiretinin yerel yönetim nezdindeki itibarını güçlendirdi.

Kermanşah yüzyılın başında yaklaşık 50.000 kişinin yaşadığı bir kentti. Mezopotamya kervan yolu üzerinde bu büyüklükteki son merkez olarak önem taşıyordu. İthal malları Körfez'den İran'a esas olarak Bushire'den geldiği halde, önemli bir miktar da Dicle'den Bağdat'a gelmeye devam ediyor, oradan Hanikin ve Kasr-ı Şirin üzerinden Mezopotamya ile İran arasındaki sınır kasabalarına gidiyordu. Fakat Kermanşah'ı özellikle önemli kılan daha hassas bir trafik de vardı. Her yıl 120.000 canlı ve 8.000 ölü Şii bu yoldan geçerek Necef ve Kerbela'ya gidiyordu. Kervan yolu üzerindeki aşiretler hükümetin onların yerine jandarma yerleştirme girişimlerine genellikle karşı çıkarak yoldan geçenlerden geçiş ücreti topluyorlardı. Eşkıyalık aracılığıyla da rakip aşiretler ya da hükümet tarafından denetlenen kervan yollarını keserek, kervanları kendi denetimlerindeki yollara yönlendirmeye çalışıyorlardı. Luristan ve Kürdistan'da seyahat etmenin güvensiz olduğu söyleniyordu.

Güneydeki aşiretlerin en büyük ikisi Kalhur (ağırlıklı olarak Şii) ve Guran'dı (Ehl-i Hak), 1890'larda her ikisinin de kabaca 5.000 çadır (ya da aileden) oluştuğu sanılıyor. Kalhur 1830'larda hâlâ Ehl-i Hak'a mensupken, 1900'lerin başlarında çoğunluğu Şiiliği benimsediğini açıkladı.[16] Yüzyılın başında Kermanşah'ın en önemli aktörleri haline geldiler ve reisleri, muhtemelen onlardan önceki Ardalanlar gibi Şii kimliğini benimsemenin siyasal anlamda mantıklı olduğuna karar verdiler. Kalhur kolları da birer birer aynı yolu izledi.

Diğer yandan Guran katı biçimde Ehl-ı Hak'ı savunuyordu. Sekiz rakip kola bölünmüşlerdi ve tartışılmaz bir şeflik oluşması konusunda isteksiz olmaları sayısal üstünlüklerini dengeliyordu. Bu durum dini liderleri olan Haydari seyidlerinin siyasal önemlerinin artmasına neden oldu. Fiili reislerinin 1920'lerde ölümü üzerine Haydariler doğan siyasi boşluğu hızla doldurmaya başladılar.[17]

Sawj Bulak yakınındaki Mangur haricinde, Kalhur ve Guran aşiretleri İran'daki diğer tüm Kürt aşiret birliklerinden daha büyüktü. Fakat Guranların iç bölünmeleri daha küçük ama görece daha kalabalık aşiretlere, örneğin Sanjabi, Kerindi ve Zangana'ya[18] Güney Kürdistan politikasında daha önemli bir rol oynama fırsatı verdi. Azerbaycan ve Kermanşah'ın daha geniş Kürt aşiretleri arasında, şimdi bir Kürdistan eyaleti olarak yine aynı ismi taşıyan eski Ardalan'da daha küçük ve esas olarak Sünni bir aşiretler topluluğu yer alıyordu.

Bölgenin en güçlü aşiret reisi, Kermanşah'ın güneybatısındaki Pusht-i Kuh'un reisi Luri Valisiydi. Reis merkezi hükümetle bir çatışmaya girmekten genel olarak kaçınıyordu. Zagros'un batıya bakan yanına yerleşmişti ve fiili bir bağımsızlıktan yararlanıyordu. Ardalan'ın tersine Pusht-i Kuh valileri yirminci yüzyılın başında unvanlarını korumaktaydılar. Aile mantıklı evlilikler aracılığıyla Kajarlar ve komşu aşiretlerle olan sorunlarını çözmüştü. Bu evlilikler merkezle ve komşularıyla korunması gereken önemli dengeyi yansıtıyordu. Örneğin, 1907'deki Vali Muhammed Ali Şah'ın küçük kardeşi, Salar al Dawla'nın

---

16. Yazılı kaynaklar birbirini tutmamaktadır, bakınız Rawlinson. 'Notes on a March from Zohab', s. 36. Curzon, *Persia and the Question*, cilt i, s. 557. Bishop, *Journeys in Persia and Kurdistan*, cilt i, s. 84, Moosa, *Extremist Shiites*, s.191. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia*, s. 484. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*, s. 387. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 193'te 1920'lerde Ahl al Hak'ın İran'da bilindiği gibi, Kalhur'un büyük bir kısmının Kakai olduğuna hâlâ büyük ölçüde inanıldığına işaret etmektedir. Kalhur'un bugün Ahl al Hak olarak kalan tek kolu Kufravan (literatürde *kafirlik* ya da inançsızlık) olarak da bilinen Minishi'dir. Ziba Mir-Huseyin'in Ahl al Hak üzerine daha sonraki önemli eserine de bakınız.
17. Ziba Mir-Hüseyin'in Ahl-i Haqq liderliğince Kermanşah yakınındaki aşirete ait olan ve olmayan Kürt bölgelerinde sergilenen farkı gösteren 'Inner truth and outer history' eserine bakınız.
18. Sanjabiler: esas olarak Ahl-i Haqq 1.500 çadır; onlar da Ahl-i Haqq olan Kerindi 2.000 çadır; Şii olan Zangana 1.500 çadır.

kayınpederi ve aynı zamanda komşu Kalhur aşiretinin İlkhan'ı (ağası) Davut Han'ın damadıydı.

Alçakgönüllü[19] ama sınır tanımayan hırsa sahip bir adam olan Davut Han 1900'lü yıllar civarında Kalhur'un liderliğini başarıyla ele geçirmişti. Bunu acımasız bir kararlılıkla yapmış, aşiret hiyerarşisinin en üstüne çıkmak için yoluna çıkan herkesi, kendi babası da dahil olmak üzere öldürmüştü. Yalnızca emekliye ayırıp Kermanşah'a gönderdiği eski İlkhan'ın canını bağışlamıştı. Yaptıkları nedeniyle Kalhur'da yaşayan çoğu kişi Davut Han'dan nefret ediyor, hepsi ondan korkuyordu.

Davut Han İlkhan olunca gözünü daha da yükseklere dikti. Konumunu pekiştirmek için diğer aşiretlerle ittifaklar yapmak ve kırsal kesimi kontrolü altına alabilmek için Kermanşah valisinin gözünde vazgeçilmez hale gelmek istiyordu. Büyük bir kararlılıkla aşiret dışından evlendi. 1906'da kendisinin 12, oğlu Jawan'ın ise beş karısı bulunuyordu ki bu sayılar ne dini kurallara ne de Müslüman hukukuna uyuyordu. Böylesi evliliklerin ciddi siyasi amaçları vardı. Jawan bir önceki yıl babasının dışladığı bir reis olan Muhammed Ali Han'ın kızına sırılsıklam âşık olmuştu. Davut Han muhtemelen kendi meşruiyetine zarar vereceği düşüncesiyle bu evliliği yasaklamıştı. Jawan mücadele ederek hedefine ulaşmak istiyordu ama babası da bu evliliği önlemek konusunda en az kendisi kadar kararlıydı. Mayıs 1905'teki bir çadır savaşında Jawan'ın 800 savaşçısı Davut Han'ın bir kardeşi ile bir başka oğlunu öldürdüler. Jawan savaşın ardından Kermanşah'a giderek validen eski İlkhan'ın babasının yerine getirilmesini istedi.

Böylesi olaylar bir valinin sağlam sinirlere sahip olmasını gerektiriyordu. Tehlikeli bir aile tarafından yönetilen güçlü bir aşiretin parçalanmasından memnuniyet duyabilirdi ama taraflardan biri kendi savaşçılarını kente getirdiği takdirde büyük bir kargaşa çıkabilirdi. Kalhur vakasında ise, aşiretin bir kolu (Hacızade) zaten Kermanşah'ta güçlü bir biçimde temsil ediliyordu. En kötü koşullarda rakip bir aşiret daima harekete geçirilebilirdi, ama bu da hem kentte hem de civarındaki kırsal alanda karışıklığa ve yağmalara yol açardı, çünkü aşiretler arazileri soyup soğana çevirirlerdi. Bu nedenle Jawan'ın Kermanşah kapılarına gelmesi valinin, kent halkının ve yerel köy ağalarının hızla bir araya gelmelerine yol açtı.

---

[19] Davud Khan önde gelen bir ailenin sıradan bir üyesi veya *khadkhuda* olarak farklı biçimlerde tanımlanır, bakınız L/P&S/11/36 E. B. Soane'nın *Reports on the southern Kurds*, 1913; FO 248/938 *Kirmanshah Consulate Diary*, 17 Kasım 1908.

Kalhur'u sakin bir biçimde evine göndermek herkesin çıkarına uygundu, ama bunu oraya atandığından beri karışıklıkları bastırmak için gönderildiği her köyü çok düşük fiyatlardan sessizce satın almakta olan validen fazla kimse isteyemezdi. İstediği son şey yeni ele geçirdiği bu yerlerin soyulmasıydı. Çok şükür ki, kentin mollaları baba ile oğlun anlaşmasını sağladılar. Davud Han İlkhanlık unvanını korudu ama muhtemelen oğlunun evliliğine razı olmak zorunda bırakıldı.[20]

Davud Han'ın komşu aşiretler üzerinde nüfuz sağlamak için harekete geçmesi çok uzun sürmedi. Hedeflerinden biri Ehl-i Hak mensubu Sanjabi aşiretiydi. Sanjabiler geleneksel olarak hükümete sadıktılar. Bu nedenle reislerine Kasr-ı Şirin valiliği ve tepelerdeki arazilerden geçen yoldaki trafiğin korunması işi verilmişti ve bu iş çok kârlıydı. Eyalet valisi Kasr-ı Şirin'i kendi başına koruyamıyordu, çünkü birlikleri kenti elinde bulundursa bile, tepeden geçen yolun güvenliğini sağlayacak kaynaklara sahip değildi. Bu dönemde Sanjabiler'in reisi 1900'lerde eyalet valisinin yardımıyla amcası Ali Ekber Han'ın yerine geçen Shir Han'dı (Samsam al Mamalik). Shir Han Sanjabi ile Davut Han Kalhur sert bir rekabet içindeydiler.

Her vali oyundaki güçlerin dengesini dikkatli bir biçimde tartmak zorundaydı. Kasr-ı Şirin'i Sanjabilere vermek gayet iyi bir şeydi, ama acaba onlar ya da kendisi Kalhur'a ve müttefiklerine karşı burayı ellerinde tutabilecekler miydi? Her bir vali kiminle dost olup, kime ihanet edeceğine karar vermek zorundaydı. Kendisi de yerel bir aşiret reisi ve ağa olan Zahir al Mulk Zangana 1908'de Kermanşah valiliğine atandı. Davut Han o yıl Jawan'ı Zahir al Mulk'un kızıyla evlendirerek güvence altına aldığı bir anlaşma yaptı. Davut Han eyaletin aşiret reislerinin en kıdemlisi olarak *reis al asha'ir* unvanına layık görüldü ve valinin o yıl anayasacılara karşı şahı desteklemek için 10.000 aşiret mensubu temin etme vaadinin baş oyuncusu oldu.

Bunların hiçbiri Davut Han'ın artık birkaç yıl öncesine göre çok daha güçlü olduğunu ve Zahir al Mulk'un Davud'u desteklemesinin kendisi için kötü sonuçlar doğurabileceğini fark eden Shir Han Sanjabi'yi memnun etmedi. Shir Han korkmakta haklıydı. Aslında Davud Han kendisine karşı harekete geçmek için bir bahane çıkmasını bekliyordu.

---

20. 1908'de eski İlkhan Muhammed Ali etkisiz aşiretler tarafından iktidarı ele geçirmeye davet edildi. Yine de Davud Han'ın sevilmemesine rağmen Muhammad asla şans bulamadı ve Pusht-ı Kuh valisinin sığınarak Kalhur'un erişemeyeceği yere kaçtı.

Anayasacılarla monarşistler arasındaki mücadele, İran'ın her yerinde birçok kentte çatışmalara neden olmuştu. Kermanşah da bunların içindeydi. Monarşistler kentten atılmış ve bir belediye başkanı seçilmişti. Kent duvarlarının dışında otoritenin bulunmaması komşu aşiret reisleri üzerinde iki etki yaratmıştı. Öncelikle kendilerini soygun yapmakta özgür hissediyorlar, ikinci olarak ise hangi taraf kendilerine en fazla yarar sağlarsa onun yanında olma eğilimi gösteriyorlardı. Ekim 1908'e gelindiğinde, Kermanşah için verilen mücadele kentte Kalhurlar ile daha küçük bir güç olan Sanjabiler arasında ciddi bir savaşa yol açmıştı. Sanjabileri kentten atan Davut Han Sanjabilere karşı husumetleri olan Guran aşiretleriyle birleşen Kalhur birliklerini Kasr-ı Şirin'e yöneltti. Guran reislerinden biri verdiği desteğin karşılığı olarak kazançlı Kasr-ı Şirin valiliğine atanmayı umuyordu ama Davut Han'ın kendi planları vardı. Shir Han'ın kuzeni ve varisi olan Habibullah Han'ı Sanjabi liderliğine getirdi ve İngiliz konsolosunun küçümseyici sözcükleriyle, Sanjabi savaşçıları "Persler yaptığı gibi üstün gücü görerek liderlik iddiasındaki kişinin (Habibullah Han) tarafına geçtiler."[21]

Davud Han hiç güvenilmeyecek bir ağaydı. Nisan 1909'da Shir Han'ın yeniden Kasr-ı Şirin'e atıyor, devrilen Habibullah'ı emekliye ayırıyordu. Kendi keyfine göre atamalar yaptı, görevden aldı, eyalet valisine danışmadan Sanjabi reisinin kim olacağını dikte etti. Aslında Davud Han o yıldan itibaren vergi ödemeye de gerek olmadığını gördü. Bu durum aşağılayıcı olsa da Zahir al Mulk'un bizzat kentteki düşmanlarına karşı Davud Han'ın desteğine ihtiyaç duyduğu açıktı. Haziranda Zahir al Mulk'un talebi üzerine Davud Han kentteki rakip tarafın gözünü korkutmak için Kermanşah'a 1.000 piyade getirdi. Alışıldığı üzere, Kalhurlar gittikleri her yerde olduğu gibi komşuları soyup soğana çevirdi.

Yılın sonunda, yeni ve güçlü bir vali olan Nizam al Saltana eski vali hakkında artan ve yalnızca Kalhur'u pervasızca kullanmasından ibaret olmayan şikâyetler üzerine Zahir al Mulk'un yerine geçirildi. Yeni vali, Davud Han'ın gecikmiş vergi borçlarının hemen ödenmesini ve kurgusal Kalhur alayının hükümete hizmet etmek üzere hazırlanmasını istedi. Davud Han *reis al asha'ir* olarak diğer aşiret reislerinden kendisini yeni valiye karşı destekleyeceklerine dair söz aldı. Kalhur içinde para toplamaya çalıştı ama yeni valinin onun gücünü azaltacağını umanların direnişiyle karşılaştı. Kalhur'un en büyük kolunun reisi, ekstra haraç ödemeyi reddedince Davud Han onu hemen öldürtmüş, bu beklenmedik olay çok büyük bir kavgaya yol açmıştı. Bunun üzerine Sanjabilere karşı kan davasını sürdürdüğü sınır boylarına çekildi. Bu aşiret savaşının yerel aşiret dışı ekonomiye olan maliyeti çatışma sırasında 180 köyün talan edilmesi oldu.

---

[21] FO 248/938 Kirmanshah Diary, 17 Kasım 1908.

Yeni vali, Davud Han ile başa çıkabilecek kadar güçlü değildi. Sanjabi aşiretini kullandığında bile Davud Han'ın 4.000 kişilik birliğinin karşısına yalnızca 2.700 kişilik bır birlik çıkartabiliyordu ve daha fazlasını toplayacak parası yoktu. Bu nedenle başarısız bır bıçımde Davud Han'ın Pusht-i Kuh valisi olan damadına Davud Han'ı tutukladığı takdirde savaş bakanlığına atanacağına dair bir vaadi de içeren savaş hilelerine başvurdu. Vali kurnazlık yapıp cevap vermedi. Temmuz 1910'da Davud Han içi boş resmı bır itaat beyanında bulundu ve gecikmiş vergı borçlarını ödeyeceğini, söz verdıği alayı hazırlayacağını vaat ederek valiyi satın aldı. Valinın bölge siyaseti açısından kendı yardımına ıhtiyaç duyduğunu biliyordu: Doğuda Bahtiyari aşiret birliğinin büyüyen gücüne ve güney batıda kanunsuzluğun hüküm sürdüğü Luristan'a karşı konulacaktı.

Tabii bunların tümü Kalhur'un Sanjabi ıle ıçınde olduğu çatışmayı etkiledi. 500 süvari temin eden ve bunların çoğunu isyancı Kalhur ile geçen dokuz ay boyunca devam eden savaşta kaybeden Shir Han kasımda Tahran'daki anayasal hükümetin maliyetlerini karşılamamaya karar verdiğini öğrendi, bu prestijinin yanı sıra cebine de büyük bir zarar verecekti. Kermanşah-Hanikin yolundan geçenlerden para toplayanlar Kalhur ile müttefiki Bajilan'dı[22]. Shir Han Sanjabi hükümet tarafından tayin edilmiş olmasına rağmen, değil Kasr-ı Şirin'i yönetmek, oraya ulaşamıyordu bile. Davud Han kızını Bajilan aşiretinin reisi Kerim Han'ın oğluyla evlendirerek, Mart 1911'de Kerim Han'ı Kasr-ı Şirın deki yardımcılığına getırdı. Nisanda valiye rüşvet vererek kendisini Kasr-ı Şirin'i de içeren sınır bölgesının resmi valiliğine ve itaatkâr bir Sanjabi'yi de kentin yeni reisliğine atamasını sağladı.

Ancak Davud Han'ın zaferi kendi yok oluşunun tohumlarını da barındırıyordu. Kerim Han Bajilan'ın Kasr-ı Şirin'in getirileriyle ödüllendirilmesi Kerim Han'ın kardeşinin kıskançlığına ve Sanjabi ile ilişkilerini düzeltmeye başlayan Guran aşiret kolları arasında hayal kırıklığına yol açtı. Daha önce etkisiz kılınan Sanjabiler de, Davud Han'ın sıradan bir adamı aşiretlerinin başına tayin ettirmesini hakaret kabul ederek Shir Han'ın etrafında toplanmaya başladılar.

---

[22] Bajilan sınırın Türk tarafında yerleşmişti ve aynı zamanda Ahl al Hak kökenliydi fakat Sünni olmuştu.

Güney Kürdistan ve sınır bölgesinde giderek daha fazla kanunsuzluk ve çatışma yaşandıkça, değişik aşiretlerin Kalhurların ya da Sanjabilerin tarafını tutan rakip kolları arasında yeni ittifaklar yapılmaya başlandı.[23] Nisanın sonunda Davud Han karşıtı olan grup (bu güçleri Davud Han'a duydukları nefret bir arada tutuyordu) sayıca Kalhur'dan üstün gelmeye başlamıştı. Davud Han haziranda yenilgiye uğratıldı, ama yenilmeden önce bölgede yaklaşık 200 milkarelik bir alanda yer alan Sanjabi köylerini yıkmış, diğerlerini de yağmalamıştı.

Bu aşiret-içi ve aşiretler-arası çatışmalar ulusal öneme sahip bir olayla kesintiye uğradı. Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilerek 1909'da sürgüne gönderilen hırslı küçük kardeşi Salar al Dawla Sakız civarında isyan bayrağını yükseltti ve tam da Muhammed Ali Şah'ın sürgünden dönerek tahtı almak için son (ve başarılı) girişimi yaptığı sırada, Temmuz 1911'de Sinna'ya girdi. Salar al Dawla'ya Tawila'nın çok saygın Nakşibendi Şeyhi[24] eşlik ediyor, yanında Kürt kentlerinin Sünni ulamasına yazılmış mektuplar getiriyordu. Bu mektuplarda Salar al Dawla'ya karşı çıkmanın kendisine ve bu girişimi desteklediği iddia edilen İstanbul'daki şeyhülislama karşı çıkmakla eşanlamlı olduğu yazıyordu.

Salar al Dawla'nın İran'ın bu kısmını kendi sıçrama tahtası olarak kullanmayı seçmesi tesadüfi değildi. Buradaki Kürt ve Lur aşiretlerinin reisleriyle yakın bağları vardı. 1906'da Lur valisi olmuş, kardeşinden kısmen bağımsız olabilmek için Pusht-i Kuh valisinin kızıyla evlenmiş ve 1907'de aşiretleri bu amaçla silahlandırmaya çalışmıştı. Şimdi, Tahran'daki anayasal hükümete karşı onları yönetmeyi ve şahı yeniden tahta çıkarmayı teklif ediyordu. Aşiretlerin genellikle anayasal harekete karşı olduğunu biliyordu. Bu nedenle Kalhur ve Sanjabi aşiretlerini geçici bir uzlaşma sağlamaya ikna etti.[25]

Davud Han, Shir Han ve diğer önde gelen aşiret reisleri, Tahran'daki Bahtiyari nüfuzuna meydan okuyabileceği görülen yaygın ama kırılgan bir koalisyonun oluştuğu bu yeni duruma nasıl tepki göstereceklerine kolay karar verememiş olmalılar. Potansiyel tehlike çoktu ve tüm istedikleri güçler dengesini değerlendirmekti. Davud Han bir an tereddüt etti ve Salar al Dawla kendisine Kermanşah valiliğini teklif edinceye kadar hem Salar al Dawla'ya hem de Tahran'a eşanlı destek vaatlerinde bulundu. Davud Han çok kısa bir süre içinde aşiret reislerinin gözünü korkutarak, onları Salar al Dawla'yı desteklemeye ve Kermanşah'ın tanınmış tüccarlarını onu finanse etmeye zorlamış, bunu yalnızca bir iki tanesini yenerek başarmıştı.

---

[23] Örneğin Hüseyin Han ve onun Guran kolu önceden etkisiz hale gelmiş Sanjabileri getirerek Shir Han'a katıldı. Davud Han'ın müttefiklerinden ikisi olan Fatah Beg Jaf ve Karim Han Bajilan'a karşı kan davası güttüğü için Muradi Jaf da kısa sürede ona katıldı. Fatah Beg Jaf Nisan 1911'de sınır bölgesindeki daha küçük bir aşiret olan Muradi Jaf'ın müttefiki Sharafbayni'nin reisini öldürdü.

[24] Bu Şeyh Umar Tawila'nın oğlu Şeyh Ala al Din'di.

[25] Davud Han Kasr-ı Şirin'in yönetimini dahi Shir Han'a bıraktı. Davud Han'ın küçük kızı ile yaptığı evliliğe ilişkin genç kızın aşırı gençliği dikkate alınarak evliliğin üç yıl boyunca cinsel ilişkiyi içermeyeceğini şart koşan anlaşmayı bozan Karim Han Bajilan ile anlaşmazlığa düştüğü için bunu yapmak istiyordu.

Artık Salar al Dawla 10.000 Kürt'ten oluşan ancak güvenilirliği kuşkulu bir güce sahipti. Kalhur yalnızca yağmalama amacıyla onunla birlikte olurken, diğerleri Davud Han'dan korktukları için kendisine katılmışlar ve birçoğu taşıyabileceği kadar ganimeti alır almaz kaçmıştı. Eylül 1911'de Salar al Dawla Tahran'a yaklaşık 80 mil uzaklıktaki Sultanabad'da anayasacılar tarafından yenilgiye uğratılarak önce Kermanşah'a, oradan da Kalhur'un bölgesine gitti. Artık Guran aşiretinin önemli bir kolu olan Kalkhaniler Davud Han'ın otoritesini tanımıyorlardı.

1912 ilkbaharında Davud Han kendisini çelişkili bir konumda buldu. Salar al Dawla Kermanşah'ı yeniden ele geçirip, talan etmeleri için Davut Han'ın Kürt aşiret üyelerine vermesi sayesinde serveti bir ölçüde artmıştı. Ama aşiret arenasında işler kötü gidiyordu. Guran ve Sanjabi aşiretleri Davud karşıtı birlikteliklerini yenilemişler ve Kalhur'un yaptıklarına dayanamayan diğer pek çok küçük aşiret de onlara katılmıştı. Mayıs başında Kalhur güçlü Kerindi aşiretini kötü bir biçimde yendi. Aşiretler Salar al Dawla isyanının şu ya da bu yöntemle çözümlenmesine kadar anlaşmalarını bozmamalarına rağmen, Davud Han ciddi bir yenilgiye uğramadı.

Birleşen aşiretler Davud Han'a fazlasıyla hak ettiği aşağılanmayı asla yaşatamadılar. Davud Han Salar al Dawla'ya Tahran'a yaptığı tehlikeli yürüyüşte eşlik etti. Kendisi ve hayatta kalmış olan en büyük oğlu Sahna'daki savaş alanında hükümetin açtığı makineli tüfek ateşiyle öldü. Kalhurların çoğu da onunla birlikte yok edildi. Salar al Dawla ise Luristan'a kaçtı. Bir noktasında başarıya ulaşmak üzere olan isyanı, ekimde bastırıldı.[26]

Davud Han ölünce Kalhurlar çeşitli düşmanlarıyla barıştılar. Aşiretin liderliğini bir çift genç üstlendi, bunlar Davud Han'ın hayatta kalan oğlu Süleyman Han ile torunu Abbas Han'dı. Onlar da kaçınılmaz olarak tek başına yönetime gelmek için rekabet ettiler ve Kalhur liderliği geçici bir güç yitimine uğradı.

---

[26] Tahran'ın otoritesinin Sultanabad'da Salar al Dawla'nın kuvvetlerine ekimde yapılacak son saldırıda komuta ettiği sırada ülkeden iltica etmesiyle fazlasıyla sarsıldığını ve Sanjabiler ile diğer Kürt aşiret mensuplarına herhangi bir zamanda yükseldiği görülen herkese destek teklif ettiğini söylüyor.

Bu arada Shir Han Sanjabi aşiretler üzerinde tartışılmaz bir üstünlük kurdu, Kermanşah'ın doğu yakasından Kangavar'a kadar giden yolu koruyarak kârlı bir iş yaptı. Fakat ne o ne de Kalhur reisleri kendi halklarını kontrolleri altına alabildiler. Kermanşah'taki karışıklık, Davud Han'ın ölümünden sonra oluşmaya başlayan yeni aşiret birlikleri ve yaşlanan Shir Han'ın gücünü kaybetmesi nedeniyle 1913'e kadar sürdü.

Türkiye, Rusya ve İran Kürtleri

Tahran ülkenin bu kısmındaki Türk ve Rus çıkarları konusunda fazlasıyla hassastı. Birincisi, Tahran'ın haklı olarak örtük Osmanlı onayıyla yapıldığını düşündüğü Şeyh Ubeydullah'ın bu bölgeye yaptığı akın söz konusu olmuştu. Altı yıl sonra Van ve Başkale'de 6.000 kişilik Osmanlı birliği konuşlandırılmış, bu İran'da alarm zillerinin çalmasına neden olmuştu. Ardından, 1890'larda Rusya Nasturileri Rus ortodoks mezhebine kazanmak için görünüşte masum dini misyonlar göndererek, bölgeye daha da büyük bir ilgi göstermişti.

İstanbul Tahran'ın Rusya'nın planlarıyla ilgili yaklaşımını paylaşıyordu. O da Tahran gibi Rusya'nın İran Azerbaycan'ını işgal etmesinden korkuyordu. Osmanlılar bu nedenle iyi belirlenmemiş sınır boylarında taktik önemi olan yerlerin korunmasını güvence altına almak istediler. Fakat bir Rus müdahalesine yol açacağı korkusuyla aceleyle yapılacak her girişimin daima önüne geçilmişti. Ancak 1906'da Türkiye Rusya'nın Japonya tarafından uğratıldığı aşağılayıcı yenilgi ve iç siyasal karışıklıklarla meşgul olduğu sırada harekete geçebileceğini düşündü. Bir dizi küçük akın başlattı ve bir biri ardından talep ettiği gümrük kapılarını ele geçirdi. Mayıs 1906'da Osmanlı birlikleri Margavar ve Dasht'ı işgal ettiler. Haziran ve ekimde sırasıyla Sardasht ve Ushnaviya'yı ele geçirdi. Bu eylemler, Rusların önce kuzey Azerbaycan'daki çıkarlarını korumak bahanesiyle bölgede ilerlemesinin, ardından da 1907'de yapılan İngiltere-Rusya anlaşmasının bahanesini oluşturdu: Bu anlaşmayla iki Güç İran'daki nüfuz bölgelerini tanımladılar. Tüm İran Kürdistan'ı Rusya'nın yörüngesine girmişti.[27]

---

27. Rusya'nın alanı Kanıgın'deki Osmanlı sınırından Yazd'a, oradan doğudaki Rus-Afgan sınırına kadar gidiyordu. Ulkenin güneydoğusundaki İngiliz bölgesi Bandar Abbas, Kirman ve Afgan sınırı yakınındaki Bırjand'ı kapsıyordu.

Kürt aşiret reislerinin genellikle Türklerin arkasına saklanarak iktidar boşluklarından yararlandıkları söylenebilir. Örneğin, Şubat ve Nisan 1906'da Şeyh Muhammed Sadık Türk birliklerini Targavar, Margavar ve Dasht vadilerine sokmuş, gümrük personelini buralardan kovmuştu. Orada yaşayan Kürt aşiretleri İran güçlerinin 1907 baharında kendi üstlerine yürüyeceğini öğrendiklerinde Sünniler olarak kendilerini koruması için sultana başvurmuşlar ve Türk birlikleri Urmiye'nin batısındaki tepeleri ele geçirerek, ağustosta kenti almalarının bahanesi olarak bunu kullanmışlardı. Yıl sonuna gelindiğinde Urmiye'deki Türk konsolosu halkı (Şii Karapapaklar da dahil) açıkça Osmanlı vatandaşlığını benimsemeye davet ediyordu. Ocak 1908'de çoğunluğu Kürtlerden oluşan 1.500 kişilik Türk birlikleri Sawj Bulak'ı işgal etti. Civardaki kırsal alanda yaşayan Kürt aşiretlerinin reisleri Türk komutanın huzuruna davet edildiklerinde şahtan çok sultana bağlı olduklarını bildirdiler.

Çoğu akında Türk birlikleri girdikleri yerlerde çok kalmadılar, ama giderken arkalarında aşiretlerin içinde egemen olmak için mücadele edebilecekleri bir boşluk bırakarak, yerel ekonominin kaçınılmaz olarak zarar görmesine neden oldular. Birlikler ve aşiretler bölgeden geçen kervanları koruma adına haraç alacakları bir koruma tezgâhı hazırladılar. Yerel Türk komutanları İran Kürtlerini disipline etmeye kalkışırlarsa müdahale edecekleri konusunda İran'daki komutanları uyarmaya devam ettiler. Aşiretlerin faaliyetleri, Haziran 1909'da Urmiye'nin yağmalanması ve iki ay sonra Rus birliklerinin kentin yakınlarında Türk ve Kürt birliklerince yenilgiye uğratılmasıyla doruğa ulaştı. 1909'un sonuna gelindiğinde Rusya bu işe müdahale edinceye kadar Türkiye'nin İran'dan çıkarılamayacağı otaya çıkmıştı.

Aralık 1911'de İngiltere ve Rusya ticari çıkarlarını korumak için ortak hareket etmek konusunda anlaştılar. O ay Türk-İran sınırında bir protokol imzalandı. Rusya Türkiye'den birliklerini 1905'teki konumuna çekmesini istedi. Bu talebe yanıt verilmeyince Rusya birliklerini Khoi'de birleştirdi. Ekim 1912'de Türkiye geri adım atmıştı.

Rusya, birliklerini Salmas, Urmiye ve hatta Sawj Bulak'ta konuşlandırarak işgalci güç olarak Türkiye'nin yerine geçti. 1913 yılı boyunca Azerbaycan'ı hami olarak Rusya yönetti, Tebriz ile Tahran arasındaki bağları bilerek zayıflatırken, aynı zamanda eyaleti yıllardır görülmeyen bir düzene soktu. Yarısı Khoi ile Sawj Bulak arasındaki kırsal kesimde konuşlanan 10.000 kişilik bir garnizon kurdu. Bu rakamlar ne bölgedeki düzeni korumak ne de savunmak için yeterli olduğundan, Ruslar da Türklerin yaptığı gibi bazı aşiretlerle işbirliği yaptı.

Hırslı aşiret reislerine, bölgedeki düşmanlara karşı verecekleri destek hizmeti karşılığında yerel konumlarını iyileştirmek için bir fırsat daha çıkmıştı. Bu tam da örneğin İsmail Simku'nun kendisini Shıkak aşiret birliği içindeki rakipleri karşısında güçlendirmek için yaptığı şeydi. Böylece Ruslar ya bir aşireti diğerine karşı destekleyerek ya da bizzat saldırılara maruz kalarak kan davalarının içine çekilmişti.

Bu arada Ortak Sınır Komisyonu İran ile Türkiye arasında paylaşım konusunda çıkan anlaşmazlıkları çözümlemek için Rus ve İngiliz görevlilerin aracılığı ile fazlasıyla çaba harcadı. Ancak bu yapılamadı. Türk-İran sınır sorunu bölgeye yayılan bir Avrupa savaşının Ekim 1914'te patlamasıyla altmış yıl içinde dördüncü kez yine kesintiye uğradı.[28]

Kaynaklar

İngiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: FO 60 dizisi numaralar 464, 483, 516, 580, 598, 612; FO 248 dizisi numaralar 246, 289, 330, 391, 505, 547, 654, 675, 847, 851, 938, 944, 968, 999, 1031, 1053, 1059; FO 371 numaralar 304, 306, 313, 346, 498, 540, 953, 956, 2079; FO 416/111; WO 106/5964; India Office Library L/P&S/10/345, 11/36.

İngiltere, yayımlanmış: Parliamentary Papers, Turkey No 3 (1896); Indian Army, Intelligence Branch of Quartermaster-General's Department, *Gazetteer of Persia* (Simla, 1905).

İkincil Kaynaklar: Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton, 1982); Hassan Arfa, *Under Five Shahs* (Londra, 1964); Peter Avery, Gavin Hambly ve Charles Melville, *The Cambridge History of Iran*, cilt vii (Cambridge, 1991); Shaul Bakhash, *Iran: Monarchy, Bureaucracy and Reform under the Qajars, 1858-1896* (Londra, 1978); Lois Beck, 'Tribes and states in nineteenth and twentieth century Iran', Khoury ve Kostiner, *Tribes and State Formation*; Isabella Bird Bishop, *Journeys in Persia and Kurdistan* (Londra, 1891, tıpkıbasım Londra, 1988); Martin van Bruinessen, 'Kurdish tribes and Simko's Revolt' Richard Tapper (ed.), *The Conflict of Tribes and State: Iran and Afganistan* (Londra, 1983); G. N. Curzon, *Persia and the Persian Question* (Londra, 1892); C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs* (Londra, 1957); *Encyclopedia of Islam*, 1. baskı, 'Sawdj Bulak'; George Fowler, *Three Years in Persia with Travelling Adventures in Koordistan* (Londra, 1841); Ghilan, 'Les Kurdes persans et l'invasion ottomane', *Revue du Monde Musulman*, no

---

[28] Önceki savaşlar şunlardı: 1817 Kırım, 1876 Sırbistan ve 1877 Osmanlı-Rus.

5, Mayıs 1908; P. M. Holt, Ann K. S. Lambton ve Bernard Lewis, *The Cambridge History of Islam: The Central Islamic Lands* (Cambridge, 1970); Nikki Keddie, *The Roots of Revolution* (New Haven, 1981); Nikkie Keddie, 'The Iranian Power Structure and Social Change', *International Journal of Middle East Studies*, cilt ii, 1971; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia* (Londra, 1953); A. K. S. Lambton, *Qajar Persia*; Robert McDaniel, *The Shuster Mission and the Persian Constitutional Revolution* (Minneapolis, 1974); Sir John Malcolm, *A History of Persia* (Londra, 1829); Vanessa Martin, *Islam and Modernism: The Iran Revolution of 1906* (Londra ve Syracuse, 1989); F. R. Maunsell, *Military Report on Eastern Turkey in Asia* (Londra, 1893); Ziba Mir-Hüseyin, 'Inner truth and outer history: the two worlds of the Ahl-i Haqq of Kurdistan', *International Journal of Middle East Studies*, cilt 26, 1994; J. De Morgan, *Mission Scientifique en Perse*, cilt ii (Paris, 1895) ve 'Feudalism in Persia', *Smithsonian Institution Annual Review* (Washington, 1913); Morgan Philips Price, 'A journey through Azerbaijan and Persian Kurdistan', *Lecture to the Persian Society* (Londra, 1913); H. C. Rawlinson, 'Notes on a march from Zohab at the foot of the Zagros along the mountains to Khuzistan (Susiana) and from there through the provinces of Luristan to Kirmanshah in the year 1839', *The Journal of the Royal Asiatic Society*, no 9, 1839 ve 'Notes on a Journey from Tabriz through Persian Kurdistan', *The Geographical Journal*, no x, 1841; Ra'iss Tousi, 'The Persian Army, 1880-1907', *Middle East Studies*, no 24, 1988; H. J. Whigham, *The Persian Problem* (Londra, 1903); A. T. Wilson, *South West Persia: A Political Officer's Diary, 1907-1914* (Londra, 1941); S. G. Wilson, *Persian Life and Customs* (New York, 1900); A. C. Wratislaw, *A Consul in the East* (Edinburgh, 1924); Denis Wright, *The English Among the Persians during the Qajar Period, 1787-1921* (Londra, 1977).

6. BÖLÜM

DEVRİM, MİLLİYETÇİLİK VE SAVAŞ, 1908-1918

Bir önceki bölümden on dokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı Türkiye'sinin siyasal yapısı içinde derin çatışma ve gerginliklerin bulunduğu görülecektir. Modernize olma isteği denetimi kaybetme korkusuyla belirlenmiş, etkin bir eyalet yönetimi kurma isteği merkezi otoriteyi koruma saplantısıyla örtüşmüş, Avrupa'nın teknik verimliliğini ithal etme isteği imparatorluğun Müslüman özünü koruma zorunluluğu nedeniyle hafiflemiştir.

Bölgenin 1900'lerdeki durumu ile bugünü kıyaslandığında yine benzeri gerginlikler ve karakteristikler görülmektedir: Yaygın bir muhbir ve casus ağının kullanılması; tutsaklara fiziki anlamda kötü muamele yapılması, yargısız infazlar (yargı yoluyla yapılanların yanı sıra) ve devlet güvenliği açısından riskli olan bireylerin ve grupların ülkenin başka yerlerine gönderilmesi; reform eleştirileri ya da önerilerinin yayınlanmasına karşı girişimler; açıkça konuşanların tutuklanması ya da sürülmesi; sistemi değiştirmeye ya da onu yasadışı yollardan devirmeye çalışan gizli grupların oluşması; açık savaşa başvurulması ve son olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında giderek daha fazla görüldüğü gibi bir yandan otoriteden kaçmak amacıyla göç etmeye karar verme, diğer yandan aktif siyasete devam etme eğilimi bunlar arasındadır.

Ne o tarihte ne de şimdi hiç kimse bu kaba kategorilere tam olarak oturmamaktadır. Dahası gericiler ve reformcular, otoriteyle özgürlükler arasındaki gerginlikler yalnızca İstanbul (ya da daha sonra Ankara ve Bağdat) merkezli olmakla kalmamış, imparatorluğun çok sayıdaki cemaati arasında yerel düzeyde de sürmüştür.

Öncelikle İstanbul'daki, ardından da Kürdistan'ın ihmal edilmiş eyaletlerindeki Kürtler arasında imparatorluğun yaşadığı krize tepki olarak, günümüzde de hâlâ sürmekte olan derin bir kimlik çelişkisi ortaya çıktı. Bazıları kimliklerini yalnızca Kürt olarak anılmaktan çıkarıp daha geniş bir anlam kazandıracak siyasal bir çözüm aradılar, bunlar daha büyük ve daha karmaşık bir siyasal kültürün içine katılmayı doğal görüyorlardı. İstanbul'da doğan ya da hiç değilse eğitim gören Kürtlerin bu tür bir çözümden memnuniyet duyacak olması şaşırtıcı olmamalıdır. Bir 'Kürt' olmak tıpkı bir 'Türk' olmak gibi on dokuzuncu yüzyılın son yıllarına kadar sıradan bir köylü olmak anlamına geliyordu. Bu tanımdan kurtulmak ve kelimenin tam anlamıyla Osmanlı tebaası haline gelmek isteyenler eğitimli ve medeni kentlilerdi. Siyasal ya da ekonomik faaliyetleri nedeniyle etnik-ulusal kimliğini modern devlet kimliğinden önemsiz gören Kürtler hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Büyük Osmanlı toplumunun mensubu olmayı daha farklı nedenlerle isteyen ikinci bir kategori daha bulunmaktadır. Kürdistan'da yaşayıp da, artık tüm imparatorluğu etkileyen siyasal değişimlerden korkanlar hızla değişmeye başlayan dünyada kuşkuya mahal bırakmayan ve emniyet hissi veren halife ve sultan gerçeğine tutunmuşlardır. Bunların 'Kürtlükleri' esas olarak eski rejimin teşvik ettiği görülen geleneksel, genellikle de aşiret kimliği ile tanımlanıyordu.

Etnisite sorunu diğerleri için zaten Türklerin, Balkan halklarının, Ermenilerin ve Arapların yaşamaya başladıkları sadakat ve kimlik sorunlarına yol açtı. Bu kategoride yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı boyunca iki eğilim gelişti. Bu eğilimlerden biri daha geniş plandaki sosyo-ekonomik ilişkilerini bütünüyle koparmak istemedi ve bu nedenle etnik çeşitlilik gösterse de genellikle Müslüman olan daha geniş bir yapı içinde özerklik elde etmeye çalıştı. Diğeri ise tam bir siyasal ayrılık isteyerek, etnik bağımsızlığı yeğledi.

Bu ayrımlar ortadan kalkmadığı gibi hâlâ önem taşıyorlar. Daha geniş bir bütünün üyesi olmayı isteyen birinci kategori bu devletlerin başkentlerinde ve kırsal kesimlerinde hâlâ varlıklarını sürdürmekte, etnik farklılığın siyasal özerklik ya da bağımsızlık gerektirdiğini iddia edenler tarafından çoğunlukla 'hain' ya da 'işbirlikçi' olarak nitelenmektedirler. Buna karşılık, etnik kökenini inkâr eden ya da en azından onu devletin kurallarına tabi kılmak isteyenler milliyetçi Kürtleri ayrılıkçılar, asiler ya da teröristler olarak lanetlemektedirler. Tam bağımsızlık isteyenler arasında en büyük düşmanlık çoğunlukla kendi 'dini inançlarından' kaynaklanmakta, bunlar hem ideolojik hem de pragmatik nedenlerle özerkliği bağımsızlığa tercih etmektedirler. Yirminci yüzyılın başında görülen sert kavgaların, tıpkı benzeri çatışmaların günümüzde de ulusal dürtüleri engellemesi gibi, o tarihte de Kürtlerin davası üzerinde zayıflatıcı bir etki yarattığı kesindir.

İlk Kürt Reformistleri

Rejimin yapısına karşı çıkan ilk Kürtler bunu Sultan Abdülhamit'in despotizmine yanıt olarak ve Kürt olmaktan çok Osmanlı vatandaşları olarak yaptılar. Etnik vurgu daha sonra ortaya çıkacaktı. Kürtler sultana karşı bilinen ilk örgütlü muhalefeti 1889'da gerçekleştirdiler. Askeri Tıp Mektebi'nden biri Arnavut, biri Çerkez ve ikisi Kürt olan dört öğrenci daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak tanınan ve başlangıçta 12 kişiden oluşan gizli cemiyetin çekirdeğini oluşturdular. Cemiyet İtalya'daki II. Risorgimento'nun öncüleri olan Carbonari modeline dayandırılmıştı.

Reform zorunluluğunun İstanbul'un birkaç modern okulunda (üniversite 1900'e kadar kurulmamıştı) okuyan genç askeri öğrenciler arasında kök salması şaşırtıcı değildir. Bunlar eğitimleri, yaşadıkları yer ve genç oluşları nedeniyle imparatorlukta yaşayan diğer insanlara göre reformlara çok daha fazla açıktılar. İstanbullu değil de taşra çocukları olmaları muhtemelen dördünün de özellikle radikalizme eğilimli olmasının nedeniydi.

Cemiyeti kuran iki Kürt Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti Kürt aydınlarının milliyetçi olmaktan çok imparatorluğun bütününde reform yapmak isteyen ilk örneklerini oluşturmaktadırlar. Ancak, eğitimli Kürtlerin imparatorluğu reforma tabi tutma düşüncesinden Kürt halkını kurtarma fikrine doğru giden entelektüel gelişiminde önemli bir halka oluşturmaktadırlar. Arapkirli olan Cevdet liseyi Elazığ'da (Mamurat al Aziz) bitirdikten sonra 1884 yılında 15 yaşındayken İstanbul'a geldi. Sukuti daha büyük bir kent olan ama yine de taşra sayılan Diyarbakır'dan gelmişti. 1892'de, artık İstanbul'un bütün üniversite ve eğitim kurumlarına yayılmış olan birkaç gizli örgüt üyesi gizli polis tarafından yakalandı. Cevdet ve Sukuti'nin bir uyarı yapıldıktan sonra serbest bırakıldığı anlaşılıyor. Çünkü ikisi de yalnızca eğitimlerine devam etmekle kalmayıp, yıkıcı faaliyetlerine de devam ettiler. Fakat 1895'te yeniden yakalanarak bu kez kuzey Afrika'daki Trablusgarp'a sürgüne gönderildiler. 1897'de her ikisi de Tunus'taki Fransız himayesinden yararlanarak Avrupa'ya kaçtı. Cevdet Kürdistan'da (aşağıda yer alıyor)

Ermenilerin taleplerini destekledi ve Ermenilerle Kürtlerin 'el ele yürümesi gerektiğini'[1] söyledi.

Ancak Cevdet ve Sukuti kısa süre içinde kararsızlıklarını ortaya koydular. 1899'da, iki yıl önce diğerlerinin yanı sıra bir başka sürgün Kürt olan büyük Bedir Han'ın oğlu Abdülrahman'ın yardımıyla Cenevre'de yayımlanan bir Jön Türk yayını olan Osmanlı'nın yayımlanmasını askıya alma konusunda anlaştılar. Jön Türkler'den olan arkadaşlarını bu yayını durdurmanın Trablusgarp'ın korkunç zindanlarındaki siyasi mahkûmların (dahili sürgünler) serbest bırakılmasının bedeli olduğu konusunda ikna ettiler. Bu insani bir hareketti ama Jön Türk hareketinin kararlılığı ile çelişiyordu. Ertesi yıl attıkları bir sonraki adımın savunulması daha zordu. Cevdet Viyana'da Sukuti de Roma'daki Osmanlı elçiliklerinde siyasi olmayan görevleri kabul ettiler. Eski arkadaşları ikisini de affetmedi. Sukuti 1902'de Fransa'da öldü. Abdülrahman Bedir Han Kürdistan'a[2] onun için büyük bir ölüm ilanı vererek, Kürdistan topraklarına adanmışlığını vurguladı ama Sukuti'nin sonu sistemi eleştiren diğerleri için bir hayal kırıklığı oldu.

Sürgünde kalmaya devam eden Cevdet'in şerefi tehlikeye girdi. 1902'deki kuruluşundan sonra Jön Türk Ademi Merkeziyetçilik Partisi'ne katıldı ama siyasi yükselişi 1900'deki hataları nedeniyle imkânsızlaşmıştı. 1911'de İstanbul'a döndü. Savaşın sonunda Kürt Kulübüne girmiş olmasına rağmen, bir Osmanlı Ademi Merkeziyetçisi olmaya devam ettiği anlaşılıyor.

Etnik Duyarlılığın Başlangıcı

Bu arada diğer Kürtler imparatorluğun siyasi kaderine ortak oldular. Tarihte biri dini diğeri laik olan iki Kürt hanedanı öne çıkıyor: Nihri (ya da Şemdinli) Seyidleri ve Bedir Hanlar. Bu durum daha ileriki tarihlerde açığa çıksa da onlar Kürt milliyetçiliğinin biri özerklik yanlıları diğeri ayrılıkçılar olarak tanımlanabilecek iki geniş hattının kurucuları olarak tanımlanabilirler. Başlangıçta, her ikisi de Osmanlı içinde çözüm aradılar ama zorlandıkları zaman farklı yollar seçtiler. Orta Kürdistan'ın bitişik bölgelerinin büyük aileleri olarak aralarındaki rekabet aynı zamanda Kürt milliyetçiliğinin kalıcı bir özellik olan hizipçiliğin de sembolüydü.

---

[1] 1899'da Ermeni gazetesi Troshak'ta yeniden yayımlandı, Kutlay, *İttihat Terakki*, s. 17.

[2] 14 Mart tarihli 30. Sayı, Bakınız, Şerif, *Al jami'at*, s. 17.

Her iki ailenin de hoşnutsuz olmasının nedenleri vardı. Nihri hanedanını en aktif üyesi Abdülkadir Ubeydullah'ın ikinci oğlu Şeyh Abdülkadir'di. Babasının ölümünden sonra Abdülkadir'in İstanbul'a gitmesine izin verildiği halde ağabeyi Şeyh Muhammed Sadık'ın ya sürgünden kaçıp geri dönerek ya da affedilerek şeyh olarak liderliği ele geçirdiği Kürdistan'a gitmesine izin verilmediği anlaşılıyor.[3] Abdülkadir ağabeyinin dini liderliğe yükselmesine içerlemişti, babasının yerine geçmeyi umuyordu ve bunun için haklı gerekçeleri vardı.[4]

Şeyh Abdülkadir İstanbul'a döndüğünde siyasal faaliyet tutkusunu hayata geçirmek için bir kanal buldu. Cevdet ve Sukuti gibi o da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştı. Abülhamit'i devirmek için kurulan yeni gizli örgüt Ağustos 1896'da açığa çıkarıldığında tutuklananlar arasında o da vardı. Ailesiyle birlikte bir kez daha sürgüne gönderildi. Muhalif görüşleri, esas olarak da modernleşme yanlısı reformcularla birlikte olma kararı, babasının tutumu ve inançlarıyla çelişkilidir. Kürdistan'dan uzakta, padişaha, özellikle de Sultan Abdülhamit gibi hoşgörülü birine sadakat bir anlam taşısa da, Şeyh Abdülkadir tutkularını hayata geçirebileceği yegâne kanal olarak reformistleri gördü. 1908'deki devrime kadar İstanbul'a dönmesine izin verilmedi.

Bedir Han ailesi de aynı şekilde fırtınalı ve güven telkin etmeyen bir geçmişe sahipti. Bedir Han'ın 1847'deki yenilgisini asla tam olarak hazmedememişlerdi. Bedir Han'ın çok sayıdaki oğullarından ikisi Osman ve Hüseyin 1879'da Buthan'da kısa süren bir isyan çıkardılar.[5] 1880'de bir başka oğlu Bedri İstanbul ile Şeyh Ubeydullah arasında ikili oynadı. 1889'da iki oğlu, Emin Ali ve Mithat aşiretleri bir araya toplamayı denedi fakat güçlerini birleştiremeden önce yakalandılar. Ne zaman serbest bırakıldıkları kesin olmamakla birlikte 1890'ların sonunda Mithat, Nisan 1898'de iki dilde yayımlanan (Kırmançi-Türkçe) *Kürdistan* dergisini çıkarmaya başladığı Kahire'deydi. Dergi 'İttihat ve Terakki'yi destekliyor ve ileri gelenleri ve şeyhleri tarafından yönetilen Kürt halkının desteklenmesi için duyguları harekete geçiriyordu. Kürdistan daha sonra Cenevre'de ve ardından Londra ve Folkstone'da yayımlandı, bunun nedeni muhtemelen siyasal olarak aktif olan Bedir Hanlar'ın Avrupa'daki Osmanlı sürgünlerine daha yakın olmak istemeleriydi. Mithat'ın ateşli bir İttihat ve Terakki Cemiyeti destekçisi olan kardeşi Abdülrahman editörlüğü üstlendi. Bir diğer saygın Osmanlı Kürdü olan Hikmet Baban ile birlikte 1902'de Paris'te yapılan Jön Türk Liberal Kongresi'ne katıldı.

---

[3] Kötü ününe rağmen Muhammed Sadık babasının isyanında yalnızca önemsiz bir rol oynamıştı. Babasından çok daha fazla zekiydi, tütün kaçakçılığına odaklanmış fakat Osmanlı Tütün İdaresi memurlarının kazançtan pay almalarını garanti etmiş böylece Londra bankalarında yatırım yapmaya yetecek kadar servet toplamıştı.

[4] Değişmez bir ilk evlat hakkı biçimi yoktu, bakınız Nikitine 'Les Kurdes racontes par eux-memes', s 149

[5] Jazira bin Umar merkezi olmuş ve hızla Zakhu, Julamirk, Amadiya, Mardin ve Nusaybin'e yayılmıştır. Uthman'ın adı Cuma namazında meşru amir olarak bile anons edilmiştir. Sultan Abdülhamit onları itaat etmeye ikna etmiştir.

Kongre, Osmanlı liberalleriyle Türk milliyetçilerini kesin bir biçimde ayırarak Jön Türk hareketinin dönüm noktası oldu. Liberaller imparatorluğun uluslararası anlaşma şartlarını yerine getirmesi gerektiğini savunan yani örtük biçimde Ermeni cemaatinin korunması maddesini gündeme getiren Ermeni delegeleri destekledi. Milliyetçiler ise imparatorluğun içişlerine hiçbir dış gücün karışmaması gerektiğini savundular. Abdülrahman kendisini açıkça Osmanlı liberallerinden biri sayarak, federal ve ademi merkeziyetçi bir Osmanlı devletini savunan Osmanlı Ademi Merkeziyetçi Partisi'ne katıldı. Fakat Hıristiyan milletleri cezbetmeyi başaramadı, bu arada çoğu Türk çok sayıdaki dış tehdit nedeniyle milliyetçi Jön Türkler'in 'İttihat ve Terakki'ye katılma çağrısını daha cazip buldu.

Böylesi düşünce akımları nedeniyle Osmanlı vatandaşlığı çerçevesinde düşünebilmek giderek daha da zorlaşmıştı. Sultan Abdülhamit 1876'dan itibaren sultan ile halk ve siyasi kurumlar ile toplum arasında canlı bir bağ kurulmasına izin vermiş, böylece Osmanlı yaşam tarzının bir boyutunu harekete geçirerek Müslüman anlayışıyla bir meydan savaşı fikrini güçlü bir biçimde kullanmıştı. Bu boyut tabii ki, İstanbul'daki şeyhülislamdan küçük kasaba ve köylerdeki daha yaygın tarikatlara kadar tüm Müslüman kuruluşlar ağıyla somutlanıyordu. Tarikatlar İstanbul'dan özellikle Hıristiyan tehdidinin bulunduğu Doğu Anadolu'ya doğru taşındıkça İslami düşünce daha fazla taraftar buluyordu. Tabii ki Nihri Seyidleri, babasının tabanını genişletmiş olan Şeyh Muhammed Sadık sayesinde Müslüman ağın ayrılmaz parçaları haline gelmişlerdi.

İstanbul'da Abdülhamit'in İslamcı politikalarına, özellikle 1876 Anayasası'nı büyük bir memnuniyetle karşılamış olan bürokrat ve aydınlar tarafından sürekli muhalefet ediliyor, bu politikalara kuşkuyla bakılıyordu. Onlar, Avrupai anlamda bir modernizasyon istiyorlardı. Sukuti ve Cevdet de kesinlikle modernizasyon yanlıları arasında yer alıyordu. Cevdet yaşamının sonuna kadar, 1912'de *İttihat* adlı gazetesinde yayımladığı 'Çok Uyanık Bir Uyku' adlı birkaç makalesinde belirttiği gibi siyasal, toplumsal, entelektüel ve dini özgürlüklere bağlı kaldı. Avrupa (İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan) edebiyatından Türkçeye (Kürtçeye değil) yaptığı çok sayıda çeviri daha sonra Atatürk tarafından benimsenen "Medeniyet Avrupa medeniyeti demektir"[6] şeklindeki modernizasyon taraftarı görüşlerine bağlı kaldığını göstermenin bir yöntemiydi.

Din günlük yaşamın neredeyse tüm yönlerine nüfuz etmiş olduğundan, Cevdet gibi, özellikle bürokrasiden gelen düşünürler açısından yapmak istediklerini frenleyebilecek şeylerin en korkutucusuydu. Bu aynı zamanda halkı harekete geçirmenin ve manipüle etmenin de bir aracı olduğundan, Jön Türkler dini kullanmakta tereddüt etmediler ama bu aynı zamanda modernizasyonu engelleyen cehaletin, önyargıların ve fanatikliğin de aracıydı. Bu nedenle Jön Türkler dikkatli olmak zorundaydılar. İslam Osmanlı kent kültürü ile kırsal kesimdeki 'köylü Müslümanlığı' ve özellikle tarikatlar aracılığıyla ifadesini bulan halk kültürünü bir arada tutan çimentoydu. Şeyh aileleri çok büyük bir dikkatle ele alınmalıydı.

1908'e gelindiğinde laiklik Jön Türkler arasında yerleşiklik kazanmış bir fikir haline gelmiş olmasına rağmen, henüz kamuoyuna açıklanabilir bir konum kazanmamıştı. Abdullah Cevdet 1912'de dini okulların (medreseler) ve sufi tarikatlarının takiyelerinin kapatılması için çağrı yaptı, bu 'Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucularının' 1923'te kurdukları laik rejimle 'mantıki sonucuna ulaşan'' yeni bir görüştü.

İmparatorluğun Müslüman kurumlarının engellemeleri sürerken, Jön Türkler Yunanlıların, Sırpların ve Ermenilerin bir cemaat olmaktan çıkıp, etnik ulusal kimliğe nasıl büründüklerini izlemişlerdi. Diğer yandan ise Müslümanlar, Sünni ya da Şii, Türk, Arap ya da Kürt olduklarına bakmaksızın ümmetin bir parçası olmayı sürdürüyorlardı. Bu geleneksel kimlik, imparatorluğu kaplayan modern fikirlerle çelişiği ve cemaatlerin bu sistemi bizzat reddetmeleri nedeniyle mercek altına alınmak zorundaydı. Önce, Rusya'dan gelen sığınmacı akınıyla kamçılanan özel bir Türk duyarlılığı gözle görünür hale geldi. Yüzyılın sonunda Turancı ve pan-Turancı fikirler İstanbullu entelektüelleri cezbetmeye başlamıştı.

Türklerin cemaat sistemini yeniden değerlendirmeleri ve cemaatlerin kendi etnik kimliklerini talep etmesi, Müslüman ümmetin de aynı şekilde davranmasını kaçınılmaz hale getirdi. Son grubun bunu açıkça yapma fırsatı Temmuz 1908'deki Jön Türk devrimiyle mümkün oldu. İktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti 1876 Anayasası'nı hemen yürürlüğe koyarak Osmanlı vatandaşlarının, Müslüman olsun olmasın eşit olduğunu ilan ederek, seçimlerin yapılacağını duyurdu. 'Destur' (anayasa), 'meşrutiyet' (anayasal hükümet) ve 'hürriyet' imparatorluğun bütününde yeterince anlaşılamayan sloganlar oldu.

---

[6] Lewis tarafından alıntılanmıştır, *The Emergence of Turkey*, s. 267.

[7] Mardin, 'Ideology and religion', s. 208.

Eğitimli olanlar arasında bu gelişmeler sevinç ve coşkuyla karşılandı. Etnik kimlik Kürtler arasında bile tartışılmaya başlandığı halde[8] Osmanlı kardeşliğine vurgu yapılıyormuş gibi bir görüntü vardı. Tüm Kürtler Kürt kimliğini cazip bulmadılar. Şimdi olduğu gibi o tarihte de bazı Kürtler bütünüyle resmi ideolojiyle özdeşleşerek yeni yönetici seçkinlerin itibarı artan Türk kimliğini benimsediler. Bunun bazı çarpıcı örnekleri vardı. Gerçek bir Kürt olup olmadığı tartışmalı olan İsmail Hakkı Baban İttihat ve Terakki hareketinin iç halkasındaydı. Yeni parlamentonun Bağdat milletvekilliğine seçildi, İttihat ve Terakki'nin yayın organı *Tanin* ile yakından ilişkiliydi ve Türkçülüğü teşvik etmeyi amaçlayan yeni hükümetin milli eğitim bakanı oldu.

Türkçülüğün öncülüğünü yapan iki Kürt daha vardı. Bunlardan biri bir politikacı, yönetici ve tanınmış bir gazeteci olan Süleyman Nazif'ti. 1914'te Musul Valiliği yapmış, burada Barzani Kürtleri'ne karşı kararlı bir tutum almış ve 1915'te Bağdat Valiliği'ne vekalet etmişti. Bir diğeri Türk milliyetçiliğinin ideolojik temelinin oluşturulmasında önemli bir rol oynayan Ziya Gökalp'ti.

Gökalp ya da orijinal adıyla Muhammed Ziya 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Babası kentte küçük bir yöneticilik görevindeydi. Kürt olmasına rağmen, kentli ve kırsal kesimdeki Kürt kültürünü küçümseyen bir Osmanlı bakış açısıyla yetişti. Gençliğinde Abdullah Cevdet'in yazılarından etkilendi. İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır temsilcisi olarak katıldığı 1909'daki Konferansı'nda ulusal düzeyde tanındı. Partinin yürütme kuruluna seçildi ve böylece Türk ulusal kimliğine (bkz. 9. Bölüm) ideolojik katkılarda bulundu. 1924'teki ölümünden sonra da "fikirleri halkın zihninde imparatorluktan ulusa, dini olandan laik olana, Doğu'dan Batı'ya doğru bir değişim yaratan entelektüel hareket için bir esin kaynağı oldu."[9]

---

[8] Güneybatı İran'daki evinden uzak, sonradan siyasi memur olan Arnold Wilson bile 'Osmanlı Kürtlerinin özerkliği fiilen zaten kurduklarını' düşünüyordu. Wilson, S. W. *Persia*, s. 85.

[9] Shaw ve Shaw, *History*, ii, s. 302.

Ancak kimi kentli saygın kişiler İttihatçı harekete kendi ulusal kimlikleriyle destek sunmak istediler. İstanbul'daki bir avuç eğitimli seçkin Kürt, hakkında pek az şey bildiğimiz birkaç Kürt cemiyeti kurdular. Bunlardan birincisi Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti'ydi.[10] Kurucuları arasında Emin Ali Bedir Han, Nihrili Şeyh Abdülkadır ile Jön Türkleri sevmeyen bir Ademi Merkeziyetçi olan Baban ailesinden Süleymaniyeli General Muhammed Şerif Paşa vardı. Diyarbakır, Bitlis, Musul ve Bağdat'ta da benzer Kürt grupları kuruldu. İstanbul'da bir de kültürel bir birlik olan Kürtçe Eğitimi Yayma Cemiyeti kurulmuş, kentte yaşayan 30.000 civarındaki Kürt çocuğa hizmet vermek amacıyla bir okul (Abdülrahman Bedir Han yönetiminde) açmıştı. Okulla ilişkisi olanlar arasında Bitlisli Said Nursi de vardı.

✓ Dini ve etnik kimliklerin üst üste bindiği alanda yer aldığı için Said Nursi'den de söz edilmesi gerekmektedir. İstanbul'da Kürt kimliğinin savunucusu olarak tanınmıştı. 1896'da İslami reform önerilerinde Kürt halkına özel bir vurgu yaparak Sultan Abdülhamit'in kendisinden kuşkulanmasına neden olmuştu. Ayrılıkçı bir niyet taşımaktan çok uzak olmasına rağmen, Said Nursi muhtemelen Kürt toplumu içindeki akrabalık ağını aşan bir Müslüman kimliği anlayışı geliştirmeyi amaçlıyordu. On yıl sonra, muhtemelen devrimden yalnızca birkaç hafta önce sultana başvurarak Osmanlı laik eğitiminin Kürdistan'da yaygınlaştırılabilmesi için Kürdistan'a Kürtçe konuşan öğretmenler gönderilmesini istemişti. Kürt aşiret mensuplarını iyi Osmanlı vatandaşlarına dönüştürebilmek için Kürtçe konuşan eğitimli bir kadroya sahip olunmasının zorunlu olduğunu öne sürüyordu. Medreselerin dini ve laik eğitim veren bir mertebeye yükseltilmesini ve daha üst bir eğitim için al Azhar hattında bir doğu üniversitesinin kurulmasını istiyordu:

> Doğu eyaletlerindeki aşiretlerin perişan durumunu gördüm... Herkes bu eyaletlerde ulemanın elinde kalan yarı göçebe vatandaşların akıbetini biliyor. İşte beni başkente başvurmaya iten neden bu oldu.[11]

Said Nursi hiçbir zaman ayrılıkçı bir Kürt olmadı. Devrimden iki yıl sonra Diyarbakır için bölgesel özerklik istedi. Tabii ki bu talep, 1909'daki başarısız Hamidiye karşı devrim girişiminde parmağı olduğu bilinen Müslüman Birliği ile olan ilişkisi nedeniyle İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanamazdı. Ama bu durum tıpkı Şeyh Abdülkadır gibi, Said Nursi'nin de Osmanlı sultanlığının bütünlüğüne bağlı kaldığını göstermektedir. İstediği yalnızca üzücü bir gerikalmışlık içinde olan halkının önem kazanmasını sağlamaktı.

---

[10] *Kurd Taraqi wa Taa'wun Jamiyati*, Kürt İlerleme ve Yardımlaşma Cemiyeti olarak da bilinir.

[11] Şerif Mardin, *Religion and Social Change*, s. 80'den alıntılanmıştır. Ayrıca 19, 35, 79, 86. sayfalara bakınız.

Birkaç gazete çıkarılmaya başlanmıştı. *Kürt Teavun ve Terakki Gazetesi* aynı ismi taşıyan bir cemiyet tarafından Türkçe olarak çıkarıldı ve yasal olarak dağıtılan ılk Kürt gazetesi oldu. Sürgünde yayımlanan Kürdistan'ın merkezi İstanbul'a taşındı ve editörlüğünü Emin Ali'nin oğlu Süreyya Bedir Han üstlendi.

Bedir Han ailesi ile Şeyh Abdülkadir arasında hızla rekabetçi bir gerginlık oluştu. Şeyh Adbülkadir Kürdistan'ın altında kalmamak için kendi gazetesi *Hitavi Kurd'ü* (Kürt Güneşi) çıkarmaya başladı. Partiden ayrılmak için bir grup da kurmuş olabilir. Şeyh Adülkadir'in, daha önce sürgünde olmasına rağmen, İstanbul'da zanaat loncaları üzerinde önemli bir nüfuz sağlayarak, daha büyük bir taraftar topluluğuna ulaştığı kesindir. Osmanlı Senatosu üyesi ve Devlet Konseyi Başkanı olması da bunun göstergesidir. Bedır Han ailesi ne İstanbul'da ne de Kürdistan'da böylesi bir güç elde edebildiler. Ancak bu rekabet siyasal gelişmelerle bastırıldı.

Jön Türkler'in liberalizmi kısa ömürlü oldu. İttihat ve Terakki üyelerinin şovenist eğilimleri Avusturya'nın aniden Bosna Hersek'i zapt etmesı ve Bulgarıstan'ın bağımsızlık ılan etmesı nedeniyle iyice artmıştı. Nisan 1909'da girişilen ve asilerin 'şeriat tehlikede' denilerek harekete geçirildiği başarısız karşı devrim girişiminden sona İttihat ve Terakki yasaklandı. Abdülhamit tahttan indirıldi, lıberaller sürgüne gönderildi ve ağustosta bir 'Dernekler Yasası' çıkartılarak, etnık ya da ulusal gruplara dayanan ya da bu isimleri taşıyan siyası derneklerin kuruluşu yasaklandı. Öncelikli hedefler Yunanlı ve Bulgar gruplar olmasına rağmen, Kürt Cemiyeti de kapatıldı ve yeraltında çalışmaya başladı. Emin Ali Bedir Han ve General Şerif Paşa itaatsızlikle suçlanarak idama mahkûm edildiler ve ülkeden kaçtılar. General Şerif'in tahttan indirilen sultana olan sadakati bilindiğinden, onun ve Emin Ali'nin başarısız karşı devrimci darbeyle ilişkisi olması muhtemeldır.[12]

---

[12] Amin Alı'nin oğlu Süreyya da kaçmaya zorlanmıştı. Öyle görünüyor ki liderlerinden bırı olan Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye katılması yönündeki teklifini reddetmişti.

İttihat ve Terakki İstanbul'da otoriter ve şovenist bir yol izlemeye devam etti. Türk etnik milliyetçiliği hızla yayıldı. Muhammara (Khoramshahr) gibi uzak bir yerdeki bir İngiliz subayı Arnold Wilson, üç yıl önce Osmanlı kardeşliği coşkusuyla dolu olan bir Türk konsolosun artık 'Araplar ve Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler, Kürtler ve Asurluları içeren topluluklara kapsamlı hakaretlerde bulunduğunu, bunları yalnızca Türkler yönetebilir ve yalnızca demir yumruk ve akrep kıskaçlarıyla yönetebilir,'[13] dediğini söylüyor.

İttihat ve Terakki etnik milliyetçiliğin diğer gruplar arasında hızla yayılacağını düşünmekte haklıydı. Şeyh Abdülkadir 1910'da İstanbul basınında Kürtlerin özeklik istediğini bildiren bir ilan yayımlamıştı. Olası niyeti İttihat ve Terakki'nin kuşkularını azaltmaktı ama İstanbul'daki Kürtler arasında bölünme yarattığı için bu kuşkuları artırmış olma ihtimali daha yüksek.[14] Bunun sonucunda bir grup genç Kürt Hivi-ya Kürt Cemiyeti (Kürt Umut Cemiyeti) adıyla yeni bir grup örgütleyerek, *Ruji Kurd* adında haftalık bir dergi çıkartmaya başladı. Hivi, saygın kentlilerin ve Kürdistan'dan İstanbul'a resmi Osmanlı eğitimi almaya gönderilen Hamidiye reislerinin oğullarını örgütleyerek, çok daha fazla sayıda yeni ve genç yüze ulaştı, önemli sayıda üyesi oldu.[15] 1919'daki yeni bölünmelere rağmen, Hivi asla bütünüyle dağılmadı. Tekil üyeler bütün içinde kesinleşmiş hizipleri değil, eğilimleri temsil ediyorlardı.

Bu gruplar ne ölçüde milliyetçiydiler ve Osmanlı bağlamında milliyetçilik ne anlama gelir? Kürt kimliğinin ifade edildiğinden kimsenin kuşkusu olmamalı ama bunlar ayrılmaya istekli olduklarını hiç belirtmemişlerdir. Bu grupların bileşiminden de anlaşılmaktadır: çoğu 1908 devrimini memnuniyetle karşılamış olan saygın gençler ve General Muhammed Şeref Paşa gibi Abdülhamit'in tahttan indirilmesine üzülen bir iki kişi.

Kürtlerin farklı olduğunun ifade edilmesinin önemli bir başka yüzü daha bulunmaktadır. İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme önlemleri başlatıldığında, çoğu eyalet eşrafınca kendi konumlarına yönelik bir tehlike olarak algılanmıştır. O tarihte eyalet eşrafının, siyasi partilerde ve parlamentodaki milletvekilleri olarak nüfuzlu bulundukları her yerde Ittihat ve Terakki'nin otoriter uygulamalarıyla kendi yerel statüleri açısından rahatsız edildikleri açıktır. Bu Hivi-ya Kurd Cemiyeti'nin içinde eyalet milletvekilleri ve eşraf çocukları ile Kürdistan'da önemli olan reisleri bulunurken, 1908'in ilk liberal çıkışında kurulan Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti'nin niçin yalnızca Istanbullulardan oluştuğunu kısmen açıklayabilir.

---

[13] Wilson, S. W. *Persia*, s. 175.

[14] FO 371/10089 *High Commissioner Iraq'tan Amery'ye*, 4 Aralık 1924.

[15] Bunlara Mutki aşiretinden Halil Kayalı, bir Diyarbakır soylusu Cemil Paşazade'nin oğulları Ömer ve Kadri, Van'dan bir aşiret çocuğu olan Fuat Tımu Bey de dahildir. Hivi aynı zamanda Şeyh Abdülkadir, Emin Ali Bedir Han (muhtemelen sürgünden geri dönmüştü), Murat Muhammed Ali, Halil Rami, Kamuran Bedir Han, Fuat ve Hikmet Baban (ve en az dört başka Baban), Huseyin ve Muhammed Avni (aynı sırayla söylersek Harput ve Malatya vekilleriydiler) ve diğerlerini de sözde dahil etmişti. Bunların bazıları 1907'de kapanan aşiret okullarına devam etmişti.

Kürdistan ve Jön Türk Devrimi

Özgürlüklerin ve anayasanın yeniden yürürlüğe gireceğinin açıklanmasından sonra Kürdistan kent ve köylerinde bir bayram havası esmesinin geçerli nedenleri vardı. Diğer her şeyin yanı sıra halk bunun nizamın habercisi olduğunu ve yasaklanan Hamidiye alaylarının sonu olduğunu anlamıştı. Ancak bir bütün olarak meşrutiyet kavramı büyük spekülasyonlara da yol açtı. 1909'da Diyarbakır'da Payman adlı bir gazete çıktı. Gazete yazarlarından biri meşrutiyetin şu anlama geldiğini yazıyordu: "Ağalık sistemini yoksulların üzerinden kaldırılmak üzeredir... Artık bir ağalık sistemi kalmamıştır. Hepimiz Osmanlı vatandaşıyız."[16]

Ziya Gökalp bütün bunların nüfuzlarını canlı bir biçimde tanımlandığı ağa sınıfını nasıl tehdit ettiğini aynı yıl yazdığı yazıda anlatmaktadır:

> Köy ağası yönetim kademesinden bir kişiyi, güçlünün kendisine gizlice kulak vermesini sağlama sanatı sayesinde elinde tutmayı başardığında, köyünde askere gitme yaşı gelmiş olanların askere gitmesini engeller, suçluları mahkemeden, vergi ve işçi değişim harcı borcu olanları vergi tahsildarından kurtarır. Köyünün sınırları içinde bu hizmetler sayesinde bağımsız bir prens gibi yaşar. Işlenen suçlar karşılığında haraç alır, evlenenlerden, 'kız kaçırarak evlenenlerden' ve sağladığı diğer çeşitli yararlardan para alır. Kendilerini yükümlü hisseden köylüler hayvan vergilerini tam olarak ağaya öder, ağanın dışında hiçbir tarım vergisi tahsildarını köye sokmamak için, ketumlaşır, yanlış insanları suçlar, yanlış kanıtlar sunar ve gereken diğer her şeyi yapar.[17]

---

[16] Kutlay, *Ittihat Terakki*, s. 54.

[17] Yalman tarafından alıntılanmıştır, 'On land disputes in Turkey', s. 215.

İstanbul'a göç edenlerin sayısındaki artışın ağanın pençesinden kurtulma isteğine bağlı olduğu düşünülebilir ama bazı göçmenler aşiretlerinden ağanın haracını toplamaya gelenler olabileceğini öğrenmişlerdir.

Eski rejimle ilişkili olanların devrimi doğrudan bir tehdit olarak görmeleri şaşırtıcı değildir. Kimi ağa ve şeyhlerin kendilerini tehdit altında hissetmelerinin özel bir nedeni daha vardı. 1895'teki katliamlardan sonra Ermenilerin topraklarına el koymuşlar ve devrimin ilk liberal dalgasında İttihat ve Terakki, bu toprakları hak sahiplerine geri vermeye istekli olduğunu göstermişti. Sultanın himayesi altında olanlardan biri de, kuzey Jazira'daki Arap aşiretlerini de kapsayan büyük bir aşiret birliği olan Milli'nin yıllardır yağmalarına göz yumulan reisi İbrahim Paşa'ydı.[18] Diyarbakır'da sultana karşı halk gösterilerine yol açan şey kenti bezdirmesiydi. Bu gösterilere katılanlar arasında Ziya Gökalp de vardı.

İstanbul'da anayasanın ilanından dört hafta sonra İbrahim Paşa isyan çıkardı. Muhtemelen tüm Suriye'yi kışkırtacağını umuyordu ama adamları kendi mekânı olan Viranşehir'de büyük bir Osmanlı kuvveti tarafından hızla sarıldı. Shammarların kurduğu bir pusu sonucunda tepelere yakın bir yerde öldü ve Milli aşireti yetkililer tarafından ezilerek, ürkütücü bir birim ortadan kaldırıldı.

İbrahim Paşa'nın ani ölümü Diyarbakırlılarca sevinçle karşılandı ama Sultan Abdülhamit yönetiminden memnun olan eski aşiret reisleri, eşraf ve şeyh sınıfı arasında bir şok dalgası yarattı. Bunlardan oluşan bir grup, esas olarak da Hüseyin Paşa Haydaranlı yönetimindeki eski Hamidiye subayları 1909 sonbaharında sınırı geçerek, Tahran'dan bağımsız olmayı düşleyen Maku Han'ının kendilerini karşıladığı bölgeye gittiler. Yeni anayasaya yönelik hoşnutsuzlukları, yeni yönetimin 1908 öncesinde ödemedikleri gecikmiş vergi borçlarını tahsil etme yönündeki kararlılığı nedeniyle daha da arttı.

Bu arada, kimi dini şeyhler yerel halkı yeni rejime karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Tanzimat başladığından beri Osmanlı reformcularının ümmet yerine kullandıkları, sultana ve halifeye bağlılıktan çok soyut ve laik kavramları ifade eden 'ulus', 'toplum' gibi yeni sözcüklerden hoşlanmamışlardı. Sultan Abdülhamit otuz yıllık bir mola önermişti; şimdi ise alarm zilleri çalmaya başlamıştı ve hiçbir yerde Doğu Anadolu'dan daha yüksek sesle çalmıyordu. Harput'un Kürt Müftüsü devrimden haberdar olduğunda, "Bu İslam'ın sonu"[19] diye bağırmıştı.

---

[18] İbrahim Paşa Hamidiye'deki bir general ve Shammar bedevilerini yolcu edebilecek tek yerel reisti. Sabrının taşması tanzimat reformcularının gazabını ortaya çıkardıktan sonra konfederasyonu yeniden inşa etmişti.

Nisan 1909'daki başarısız karşı devrimci darbenin arifesinde, başka komplolar da kurulmuştu. İstanbul ve Suriye'de eşzamanlı ayaklanmaların olacağı konuşuluyor ve komplocu gruplar Hamidiye reisleri ile dini şeyhlerin önderliğinde Kuzey Kürdistan/Ermenistan'da toplanıyorlardı.[20] Bitlis'teki İngiliz konsolos yardımcısı Arshak Safrastian'a göre bunlar:

> Kuran üzerine ant içip, dinlerine ve Şeriat davasına bağlı kalacaklarına... Jön Türkler tarafından yapılan her şeye karşı amansız bir mücadele vereceklerine dair yemin ettiler... Jön Türkler tamamen dinsiz ve Müslüman geleneklerini ihlâl eden, namaz kılanlarla ve diğer dini vecibelerini yerine getirenlerle alay eden kişiler olarak tanıtıldı.[21]

'İbrahim Paşa' diye bir adamın bölgede dolaşarak adam topladığı ve insanları hükümete karşı kışkırttığı söylentileri yayılmaya başladı. Ölmüş olsa bile İbrahim Paşa'nın adı genel ayaklanma isteyen muhalif şeyhler ve aşiret reislerini bir araya getirecek kadar güçlüydü. Bir yıl sonra Safrastian Bitlis'ten, "Burada aşiret reislerinin anayasal hükümete karşı ayaklanma düzenleyecek gizli bir örgütü olduğundan söz ediliyor"[22] diye bildiriyordu.

Daha güneyde de sorunlar vardı. Süleymaniye'deki Kadiri tarikatının lideri Şeyh Sait Barzani yeni anayasadan haberdar olur olmaz yeni rejime karşı bir ayaklanma başlatmıştı. Ayaklanmanın nedeni güç ve statü kaybetmekten korkmasıydı. Barzani şeyhleri Babanların ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar boşluğundan Bağdat-Tahran ticaret yolu üzerindeki zengin bir kent olan Süleymaniye ve çevresindeki köylerde ticareti denetleyebilmek amacıyla yararlanmışlardı. Barzaniler müminler arasında kutsal bir hava yaratmalarına rağmen, Süleymaniye'nin sıradan tacirleri ve komşu köylüler arasında yağmacılıklarıyla tanınıyorlardı. Şeyh Sait, Sultan Abdülhamit'in en sevdiği oğlunu sağlığına kavuşturarak başarılı not aldığı İstanbul'da eski rejimin gözde bir evladı olmuştu. Bundan sonra yerel yetkililerin gözünde kayıtsız şartsız her şeyi yapmaya yetkili sayılarak, Süleymaniye halkını soyarak zenginliğini artırdığı söyleniyordu. Hamawand aşiretiyle evlilik ilişkisi kurmak suretiyle, Süleymaniye ile Kerkük arasında kervanları yağmalama gibi kârlı bir işe sahip olmuştu.[23]

---

[19] *Parliamentary Papers*, Turkey No 1, Lowther'den Grey'e. *Therapia*, 26 Ağustos 1908.

[20] Jibranlili İbrahim Bey, Khinisli Kuli Han, Malazgirtli Hasananlı şefleri, Muş Şeyhleri ve Bulanıklı Şeyh Süleyman ve Muş Ovasındaki Khavnirli Musa Bey. Musa Bey'in, Ermeni köylerine karşı zulmü nedeniyle aldığı ceza olan yirmi yıllık sürgünden kurtarıldığı için İttihat ve Terakki'ye minnet borcu vardı. Musa Bey suçları ve mahkemesi hakkında bakınız, *Parliamentary Papers*, Turkey No 1 (Cmd 5912. Londra 1890).

[21] FO 371/1009 Safrastian'dan McGregor'a, Bitlis, 22 Nisan 1910

[22] FO 371/1009 Safrastian'dan McGregor'a, Bitlis, 12 Haziran 1911

Yeni İttihatçı rejimden korkan Şeyh Sait, zaten son iki yıldır kontrolsüz bir talan faaliyeti içinde bulunan Hamawand aşiretini bu dinsizlere (dastur) karşı ayaklanmaya teşvik etti. Mevcut birlikler onu yenmekte yetersiz kalınca, 1909 Mart'ında yetkililer şeyhi Musul'a gelip bir barış toplantısına katılmaya ikna ettiler. Şeyh Sait burada çıkan bir kargaşada öldürüldü. Bu cinayetin ardında yetkililerin bulunup bulunmamasından bağımsız olarak, olay Süleymaniye bölgesini yeni bir kargaşaya sürükledi. Said'in oğlu Şeyh Mahmud Hamawand aşiretine yeniden ayaklanmaları için talimat verdi. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde ayaklanma hâlâ devam ediyordu.

Böylesi yerel sıkıntılara rağmen, İttihatçıların ekonomiyi ve bölgedeki asayış düzeyini 1908'den sonra fazlasıyla iyileştirmeleri bir cesaret kaynağı olmuştu. Ermeni ve Kürt köylüleri o ana kadar hatırlayabildikleri en güvenli ve müreffeh hayatı yaşıyorlardı. Ancak bu kesinlikle bir endişe kaynağıydı: Sınır boylarında sinsi sinsi dolaşan aşiret reisleri, Kürtler ile Ermeniler arasındaki uyumun arttığına dair işaretler, imparatorluğun doğu siperlerinde bir tehlike olduğunu ortaya koyuyordu.

Bu beyhude bir korku değildi, hükümetin böyle düşünmesi için somut gerekçeler ortaya çıkıyordu. 1909 sonbaharında Şeyh Aldülkadir, Osmanlı Devlet Konseyi Başkanı'na rağmen, bir Kürt-Ermeni kongresi düzenlediği Şemdinli'ye gitti. "Ermeniler ile kardeşçe yaşamalıyız. Talep ettikleri ve halen bizde kalan topraklarını iade etmeliyiz. Osmanlı vatandaşları arasındaki anlayış ve dostluğu güçlendirmek için çalışacağız"[24] şeklindeki sözleri İttihat ve Terakki'nın resmi söylemine uygun olsa da, giderek daha otoriter ve Türkçü hale gelen yöneticileri rahatsız ediyordu. Abdülkadir'in de yerel aşiret reisleriyle, muhtemelen de sınır boylarında dolaşanlarla görüştüğü söyleniyordu. Planı ne olursa olsun, İstanbul'a dönerken tutuklandı.[25]

---

[23] Gizli bir muhbirler ağını yönetmesi de söylendi. 1881'de açgözlülüğü nedeniyle büyük bir halk protestosu olmuştu, fakat sağ salim kurtuldu. Şeyh Sait ve Hamawand aşiretinin bir değerlendirmesi için bakınız Soane. *To Mesopotamia*, s. 173-190.

[24] Fransa, Ministere des Affaires Etrangeres NS, cilt xiii, Van, 8 Kasım 1909, Bozarslan'ın 'Entre la umma et le nationalisme', s. 19'dan alıntılanmıştır.

Bu korkular ilk kez su yüzüne çıkmıyordu. Lord Percy 1890'larda bölgeyi üç kez ziyaret ettikten sonra şunları yazmıştı: "Hükümet tek başına Kürtlerden ya da Hıristiyanlardan korkmamakla birlikte, ortak savunma amacıyla bu iki ırk arasında olası bir anlaşma sağlanmasından ciddi olarak endişe duyuyor."[26] Percy, bazı Kürt aşiret reislerinin Ermeni köylerinin başındaki kişilere görüşme önerisi götürdüklerini bildiğini söylemişti. 1908 devriminden on sekiz ay önce Erzurum valisi Ermeni devrimcilerden Hamidiye reislerine gönderilen, onları kendilerine katılmaya teşvik eden bir mektuba el koymuştu.

Dini liderleri, Ermenilerle dostluk kurmak konusunda özellikle rahatsız eden bir şeyler vardı. 1910 sonbaharında Said Nursi Diyarbakır'ı bizzat dolaşmış, bir yandan İttihat ve Terakki'ye sadakatini bildirmek konusunda ihtiyatlı davranırken, diğer yandan Kürtleri birleşmeye ve aralarındaki ayrılıkları gidermeye zorlamıştır. Kendisini dinleyenlere, "Kürdistan Kürtlere ve Ermenilere aittir, Türklere değil" diyerek daha önce Abdülhamit'i rahatsız eden etnisitiye başvurmuştur.[27] Henüz bir siyasi birlik savunuculuğu yapmamakla birlikte, Ermeniler ile ilgili kardeşlik duygusunu ima ettiği doğrudur: "Birlik günümüzün en büyük görevidir. Sevgi bu birliğin doğasında saklıdır, Müslüman olmayanlar birliğimizi üç kötülüğe karşı saldırı olarak algılayabilir, bunlar cehalet, yoksulluk ve uyumsuzluktur."[28]

Eğer Said Nursi böyle hareket eden tek kişi olsaydı, hükümet bu kadar kaygılanmayabilirdi, ancak diğer şeyhler de Kürdistan'da bölgesel özerkliği savunuyordu. Musul'un kuzeydoğusunda Barzanlı Şeyh Abdülselam ve Dehüklü Şeyh Nur Muhammed Bahdinan'ın beş yönetim bölgesinde (*qadhas*) resmi ve eğitimde kullanılan dilin Kürtçe olmasını; bölgeye Kürtçe bilen yetkililerin tayin edilmesini; Şafi hukukunun benimsemesini ve kanun ve adaletin şeriata göre uygulanmasını; ve son olarak da şeriata uygun vergilendirme yapılmasını ya da *corvee*'den muaf olmayı, elde edilen gelirin bu beş *qadhas* içindeki kamu hizmetleri

---

25. Kürtleri hükümete karşı kışkırttığı ya da Van valisi olmak istediği gibi farklı spekülasyonlar yapılıyordu, FO 371/1009 Morgan'dan Lowther'a, 3 ve 25 Nisan 1910.
26. Percy, *The Highlands*, s. 222.
27. FO 371/1244 Matthews'dan Lowther'a, Diyarbakır, 31 December 1910. Sultan Abdülhamit daha 1896'da Sait Nursi'nin bir dini kurtuluş ve etnik savunuculuk karışımından rahatsızlığını dile getirmişti, Mardin, *Religion and Social Change*, s. 19.
28. Bozarslan 'Entre la umma et le nationalisme', s. 19

için kullanılmasını isteyen bir dilekçe yazdılar. Dilekçenin kopyaları İstanbul'daki Kürt fikir adamları olarak tanınan üç kişiye, Şeyh Abdülkadir, Emin Ali Bedir Han ve General Şerif Paşa'ya gönderilerek, Kürdistan'ın en uzak bölgelerinde bile etnik boyutun gerçekten fark edilmeye başlandığını işaret etmiş oldular.

Bu arada Şeyh Abdülkadir'in rakipleri olan Bedir Han ailesi Buhtan'dan İran sınırına kadar olan bölgedeki memnuniyetsiz şeyhlerle bizzat temas kurmuşlardı. 1911'in sonunda Buhtan'da oturan Bedir Han aşireti mensupları bölgedeki ağalar ve şeyhler arasında, Bitlis yakınlarındaki kötü nam salmış Kıza Şeyhi'ne kadar uzanarak, İttihat ve Terakki muhalefetinin temelini koordine etmeye başlamıştı. Diyarbakır'daki İngiliz konsolos yardımcısı, "Açık bir propaganda faaliyeti bulunmuyor, ama henüz olgunlaşmamış çok gizli bir anlayış var"[29] diye bildiriyordu. Ancak Bedir Hanlar'ın 50.000 toplayabileceğine ilişkin dedikodular İttihat ve Terakki'yi telaşlandırmıştı. 1912 yılı boyunca Bedir Hanlar'ın faaliyetleri artmıştı.

Kürdistan'da dolaşan dedikoduların Rusların çevirdiği dolaplarla ilgili korku uyandıran bir boyutu daha vardı. Rusya'nın, Osmanlıları 1905'te ele geçirdiği İran topraklarından tahliye etme bahanesiyle 1909'da Khoi ve Urmiye'yi işgal etmiş olması İstanbul'da zaten korkuya yol açmıştı.[30] Ağustos 1910'da Abdülrezzak Bedir Han sürgünde olduğu Paris'ten Tebriz'e gitmek üzere dönmüş ve Rusların himayesinde Kürtlerin özerkliği fikri konusundaki haberlerin yaygınlaşmasına neden olmuştu.[31] Aralık 1911'de sınırı geçti ve kendisini dinleyenlere Rusya'nın Kürtleri koruması altına alabileceğini söyleyerek Anadolu'da bir Ermeni egemenliği kurulacağı yönündeki korkuları artırdı. Aynı zamanda Ruslar'a yakın koşullarda İran'da Shikak aşiretinden Simku ile görüşüyordu, bu İstanbul için Rusların bağımsız bir Kürt yerleşim bölgesi kurma konusunda ciddi olabilecekleri konusunda yeni bir uyarıydı.

İstanbul'da Rusların görüşme önerilerine yanıt veren Kürtler arasında artan bir sessizlik vardı. Abdülrezzak dışında bunların en ünlüsü Nihri Seyidleri'nin yeni başkanı olan Şeyh Taha'ydı. Şeyh Taha 1911'de ölen babasının yerine geçmişti. Yetkililer Muhammed Sadık'tan sürekli kuşkulanmışlar ama onun elini kolunu bağlamayı bir türlü başaramamışlardı. Ancak Şeyh Taha babası gibi sağduyu sahibi değildi ve Ruslar ile yazıştığı kısa süre içinde açığa çıktı.

---

[29] L/P&S/11/8 Lowther'den Grey'e, İstanbul, 11 Şubat 1912, Enclosure 1 Mugerditchian'dan McGregor'a, Diyarbakır, 31 Aralık 1911.

[30] Rusya'nın 1909'da Tebriz'i, 1910'da Urmiye ve Khoi'yi ve 1911'de Osmanlıların çekilmesinin ardından Khoi'nin kuzeyindeki sınır bölgesinden günede Sawj Bulak'a (Mahabad) kadar olan bölgeyi işgal etmesinin, Julfa'daki tren istasyonundan Van–Khoi yolunu elde etmesini sağladığı hatırlanacaktır.

[31] Kişisel bir kavgada İstanbul valisini kazara öldüren Abdülrezzak sürgün edilmişti. Daha ileri gitmek için kuşkusuz yeterli cesareti aldığı Moskova'da 1909'da bulunmuştu.

1913 baharına gelindiğinde milliyetçi Kürtlerin saflaşma potansiyeli ürkütücü görünmeye başlamıştı. Bedir Hanlar'ın Buhtan'daki karizmatik reisi Hüseyin ve kuzeni Abdülrezzak birbirlerinden bağımsız olarak özerklik fikrini yayıyor, Ittihat ve Terakki'ye karşı direnişi teşvik ediyorlardı. Artık Barzan Şeyhi Abdülselam, Nihrılı Şeyh Taha, Mar Shimun ve hatta Yezidi liderleri gibi önemli yerel liderleri işin içine katmaya çalışıyorlardı. Şeyh Taha'nın 30.000 kişi toplayabileceği söylentileri dikkate alındığında, böylesi bir koalisyon kolayca 100.000 kişilik bir kuvveti bir araya getirebilir ve Rusların desteğiyle Kürdistan'daki Osmanlı egemenliğine karşı önemli bir tehdit oluşturabilirdi.

Kürt muhalefeti, Ermeni ve Rus entrikaları gibi yükselen tehlikelerle ve Abdülhamit zamanının sosyal koşullarıyla karşı karşıya kalan hükümet, çok güçlü olduğu ortaya çıkan ağa sistemini kabul etmek zorunda kaldı ve devrimin ilk aşamasında reddettiği Hamidiye alışkanlıklarına başvurdu. Temmuz 1910'da Van valisi Iran'daki eski Hamidiye reislerini geri dönmeye ikna etmesi için Şeyh Muhammed Sadık'ı Iran'a göndermişti. Hamidiye feshedildiğinden şimdi yeni bir isim altında, Aşiretler Hafif Süvari Alayları adıyla yeniden kuruluyor ve doğu sınırlarındaki Kürt aşiret reislerinin gücünü ve kanunsuz davranışlarını bastırmaya yönelik tüm politika tersine dönmeye başlıyordu. Bunun Ittihat ve Terakki'nin mi yoksa ağaların mı başarısını temsil ettiği tartışma konusu olsa da, bazı ağalar Ittihat ve Terakki'nin ilçe komitelerine üye bile olmuştu.

Ittihat ve Terakki'nin bu yeni laik unsurları Kürtleri Ermenilerden ve Rusların açıkgözlülüğünden uzak tutmak için Hamidiye'nin pan-Islamcı politikalarını bile yeniden canlandırdılar. 1910 sonbaharından itibaren, Kürt aşiret reislerini kafirlere karşı harekete geçirmek için Istanbul'dan çeşitli delegasyonlar gönderildi. Bu, Kürt-Ermeni işbirliğinin önüne geçilmesine yardımcı oldu. Yıl sonunda tümü pan-Islamcı birliğin üyesi olan Ittihat ve Terakki müfettişleri aşiretler arasında dolaşarak aşiret reislerine Rusya'ya karşı bir savaşa hazır olmalarını bildirdiler. Maliye eski bakanı da 1911 yazında benzer ziyaretler yaparak, 'Bitlis'te güçlü bir pan-Islamcı izlenim'[32] bıraktı.

---

[32] Örneğin *Tanin*'deki, FO 371/1013 Lowther'dan Grey'e, Therapia, 30 Ağustos 1910'dan alıntılanan köşe yazısına bakınız.

Bitlis, yalnızca dikkafalı olarak tanınan Khizan şeyhleri nedeniyle değil, başka nedenlerle de ünlü bir sorun kaynağıydı. Abdülrezzak Aralık 1911'de Bitlis'i ilk ziyaret durağı olarak seçtiğinde hükümet oraya acilen önemli miktarda mühimmat göndermişti. Hükümet, Şemdinli'deki Şeyh Taha'ya yönelik olarak bir böl ve yönet politikası benimsemişti. Hükümet 1912 yılının sonunda, hiç zaman kaybetmeden yeğeninin gücünü zayıflatmaya çalıştığından güvenilir bir görüntüsü olmasa da istemeden Şeyh Abdülkadir'i affetti.[33] Bu hükümetin esas kaygısının yalnızca Bedir Hanlar olmasını sağladı.

Bu dönemde hükümetin şansı yaver gitti. Gizli örgütün ardındaki dinamo olan Hüseyin Bedir Han 1913 Mayıs'ında öldürüldü. Kardeşi Hasan askerlerini topladı ve Jazira'yı ziyaret eden İngiliz konsolos yardımcısına isyan etmeye hazır olduğunu ancak hükümet Araplara vaat ettiği gibi, Kürtlere de bölgeye anadillerini konuşan görevliler göndermeyi ve vergi gelirlerinin yerel ihtiyaçlar için kullanılmasını kabul ederse, isyan etmeyeceğini söyledi.[34] Ancak Hüseyin'in ölümüyle tüm girişimler son buldu.

İstanbul'u çok korkutan koordineli bir ayaklanma muhtemelen bu gelişmeler nedeniyle asla hayata geçmedi. Bunun yerine birbirinden oldukça fakli iki ayrı ve kendiliğinden ayaklanma çıktı, ikisi de dini söyleme dayanıyordu.

Barzan ve Bitlis Ayaklanmaları

Musul vilayetindeki Büyük Zap üzerinde Barzani şeyhleri yaklaşık 50 yıldır sıkıntı yaratıyorlardı. Barzan'a yerleşmeleri nehrin sol yakasındaki güçlü Zebari aşiretinin reisleriyle çatışmalarına neden olmuştu, çünkü Barzaniler aşirete mensup olmayan Zebari köylülerini cezbederek kendilerine bağlamışlardı. Kuzeye doğru gidildiğinde ise daha önce müridi oldukları Nihri Seyidleri ile ilişkileri hiç düzelmemişti. Barzaniler on dokuzuncu yüzyılın sonunda Kürdistan'ın en güçlü beş ailesinden biri haline gelmişlerdi. Bu, otoritesini Barzanilerin düşmanı olan Zebari reisleri aracılığıyla kullanma eğiliminde olan Musul valisiyle çok fazla gerginlik yaşamalarına neden oldu.

---

[33] Abdülkadır Muhammed Sadık'ın yerine geçme yarışında 1911'de Taha'yı yenmiş ve bu süreçte kan akıtmıştı. 1911'de finansal bir düzenlemeyi isteksizce kabul etmişti.

[34] L/P&S/10/345 Molyneux Seel'den Marline'e, Van, 22 Temmuz 1913 ve Hurst'ten Mallet'e, Diyarbakır, 14 Mayıs 1914.

1908 devriminden sonra ilişkiler ciddi bir biçimde kötüleşti. Bir yandan Şeyh Abdülselam Barzani yeni 'ateist' rejimi dehşetle karşılarken, diğer yandan da hükümet onun gibi adamlara vergilerini düzenli olarak ödetmeye, asker sağlamaya ve onları devlet yönetimiyle bütünleştirmeye kararlıydı. Sonraki birkaç yıl birbiri ardına yaşanan ve hükümetin ağır kayıplar verdiği çatışmalara sahne oldu. Şeyh Abdülselam'ın temennisi (bkz. s. 147) dağlı bir aşiret reisi olmaktan fazla şey istediğini ve İstanbul'daki etnik milliyetçilerle ilişkisi olduğunu gösteriyordu. Bundan sonra mimli bir adam haline geldi. Osmanlıların kendisine güvenmesine neden olan iki olgudan biri Rusların görüşme teklifini geri çevirmesi ve Nıhrili Şeyh Taha'ya olan düşmanlığıydı.

1914 başlarında Musul'a şeyhin farklılıklarından vazgeçerek Şeyh Taha ve Abdülrezzak Bedir Han ile yani dolaylı olarak Ruslar ile bir ittifak kurduğu haberleri geldi. Martta Osmanlı birlikleri ona karşı harekete geçti. Savaşta yenilgiye uğrayan Şeyh Abdülselam önce Urmiye'ye, kısa bir süre sonra da Tiflis'e kaçtı. Somai-Baradust'taki sınır bölgesinde Simku ile buluşmaya giderken, muhtemelen Simku'nun talimatıyla Shikak aşiretinden insanlarca yolu kesilerek Osmanlılara teslim edildi. O yılın sonunda asıldı.

İstenseydi, Şeyh Abdülselam'ın isyanı tek bir bölgede doğan yerel bir sıkıntı olarak değerlendirilip üzerinde durulmayabilir, dini ve etnik kimliğe başvurması göz ardı edilebilirdi. Bitlis'te patlak veren isyanı iyimser bir biçimde karşılamak kolay değildi. Burada tanınmış bir adam olan Molla Salim Khizan bölgesindeki şeyhleri hükümete karşı isyan etmeleri için kasten harekete geçirmişti. Khizan, Buhtan'daki Bedir Hanlar ve İstanbul'daki İttihat Terakki muhalifleri ile bağlantılı, her yerde eli olan bir tarikat ağının merkeziydi. Bu ağ o tarihte sınırın İran tarafında konuşlanmış Ruslara da görece yakındı. Bu ajitasyonun genel bir ayaklanmaya dönüşeceğini düşünmek mantıklıydı. Yetkililer onu patlamadan bastırmaya çalıştılar. Martta Molla Salim'i tutuklamaya çalıştılar ve Khizan şeyhleri harekete geçmeye karar verdiler. Bunlardan biri Bitlis valisini yeniden şeriat uygulamasına dönmeye ve tüm 'ateist' görevlileri işten atmaya davet etti. Bu davete yanıt gelmeyince Kürt isyancılar Bitlis'in bir kısmını işgal ettiler. Ancak kentte yaşayanlar isyana karışmak istemiyorlardı. Kentliler otuz yıl süren kanunsuzluktan sonra ayaktakımı olarak niteledikleri insanlara karşı sempati duymuyorlardı. Molla Salim daha geniş bir destek alamayınca adamlarını azledip Rus konsolosluğuna sığındı. Bitlis ayaklanması parlamadan sönmüştü.

Kürt ayaklanmasını gerçekleştirecek olanların sorunlarından biri koordinasyondu. İngiliz konsolos yardımcısının bildirdiğine göre, "Eğer Kürtler hükümete karşı en azından bir eyalette birleşebilselerdi, Anadolu'nun doğu kısmındaki Türk birliklerinin isyanı bastırmaları zor olacaktı."[35] Koordinasyon eksikliği Kürtlerin aşil topuğu olmaya devam etti.

İstanbul Kürtlerin niyetlerinden endişelenmeye devam ederek, her türlü kışkırtıcı hareketi mimledi. Bazı Kütlerin Temmuz 1914'te Ruslar ile gizlice görüştüklerini öğrendiğinde, oraya bu işe karışanları öldürmek üzere ajanlar gönderdi. Üç ay sonra Rusya'ya savaş ilan edildiğinde, Van'da tüm Kürt aşiretlerinin düşmanın üzerine yürüyeceği söylentileri dolaşıyordu. İstanbul'un sinirli olduğu kuşkusuzdu.

İran

Osmanlı dünyasındaki olayların tersine, bu aşamada İran'da Kürt ulusal duygularından neredeyse hiç söz edilmiyordu. Aşiret reislerinin dış müdahaleden kurtulma yönündeki doğal isteklerinin dışında, elimizde özerklik eğilimi doğrultusunda yalnızca tek bir ipucu bulunuyor. 1886'da Sawj Bulak'ta Murkı valisi tarafından öncülük edilen kısa süreli bir özerklik hareketi görülmüştü. Valinin kaza sonucu ölmesinden sonra hareket yavaş yavaş tükendi. Ardından, 1900 yılı civarında kentin baş mollası olan Şeyh Gazi Fettah birkaç muhalif aşiret reisince desteklenen yeni bir harekete öncülük etti. Bunların en çok bilineni muhtemelen, yetkililere muhalefeti bastırmakta yardımcı olmayı teklif etmiş olabilecek Mamashlar ile kan davaları bulunan Mangur ağalarıydı. Şeyh Gazi Fettah'a iki talebini sunmak üzere Tebriz'e güvenli biçimde gideceği güvencesi verilmişti: talepleri vergi artışlarının dondurulması ve normal olarak yerel bir kişiye verilmesi gereken Sawj Bulak valiliğinin garanti edilmesiydi. Tabii ki bu ikincisi, kabul edilemeyecek bir talepti. Gazi Fettah yakalandı ve Tahran'a götürüldü.

Sünni ve Şii Azerbaycanlılar arasındaki, artan Şiilik bilinciyle fakat aynı zamanda Kürt aşiretlerinin ya kasten ya da bu izlenimi vererek anayasal hareketi zayıflatmak için çok fazla karışıklık yaratmaları nedeniyle ateşlenen gerginlik 1906 devriminin ardından hızla arttı.

Aslında dini gerginlikler esası itibariyle etnikten çok sınıfsal olan çelişkileri maskelemiştir. Kürt bölgesinin her yerinde, Khoi, Salmas, Urmiye, Sawj Bulak, Sakız, Sanandaj, Kermanşah gibi kentlerde ve kımi köylerde, İran'ın diğer yerlerinde olduğu gibi anayasanın desteğiyle encümenler oluşturulmuştur. Sawj Bulak örneğinde, devrimin arifesinde serbest bırakılan Şeyh Gazi Fettah kent encümeninin başkanlığını üslenmiştir.

---

[35] L/P&S/10/345 Smith'ten Mallet'e, Bitlis, 16 Nisan 1914.

Bu komitelerin oluşmasına neden olan şey bir tür etnik milliyetçilik değil, işleri temsile dayalı olarak yerel planda görme isteğiydi. Kent halkı kendilerine dışarıdan dayatılan yozlaşmış ve manipülasyona açık valilerden kurtulmayı, köylüler ise çoğu aşiret reisi olan kendi ağalarına karşı harekete geçmeyi istiyorlardı. Kent halkı ve köylüler ortak bir amaca sahipti: ağaların köylerinden ya da yüksek fiyatla sattıkları gıdadan elde ettikleri kârları azaltmak.

Bu nedenle Kürt ağaların encümenlere düşman olmaları, bazılarının da encümenlere karşı mücadele etmek istemesi kaçınılmazdı. Örneğin Shıkak aşiretinin Abdui kolunun lideri olan İsmail Simku Maku Han'ına encümenlerin bastırılması için gönüllü desteğini sunmuş ve Kutur valiliği ile ödüllendirilmişti.[36]

Dünya Savaşı

Türklerin, Kürtlerin sadakati konusunda endişelenmelerine gerek yoktu. Sonunda Rusya'nın davasına bağlanmış yalnızca bir avuç Kürt vardı ve Kürt-Ermeni dayanışması asla gerçekleşmedi. Jaf, Hamavand ve Dizaı Rusların yardım önerileriyle oyalandılar. Fiilen işbirliği yapan yalnızca üç Kürt vardı: sonunda hiç kimsenin güvenmediği biri haline gelen Şemdinlili Şeyh Taha;[37] zaten Tiflis'te bulunan ve Rusya'nın Kürtlerin bağımsızlık umutlarını hayata geçireceğini umut etmeye devam eden Abdülrezzak ve Rus kumandanı Grand Dük Nicholas'ı Kürt milli davasına ikna etmek için Tiflis'e gitmiş olan amcası Kamil.[38]

Bu flörte rağmen Ruslar Kürtlere karşı asla tutarlı bir politika geliştirmediler, bunun nedeni büyük ölçüde Kürtlerin beklentilerinin Ermenilerinkiyle çatışmasıydı. Hem Kürtler hem de Ermeniler arasında muhalefet yaratmak Ermenilerin ya da Kürtlerin bağımsızlığına izin vermek değil, Osmanlıların bölgedeki gücünü zayıflatmak isteyen Rusya'nın politikasına uygundu. Rusya Doğu Anadolu'yu kendisi için istiyordu.

---

[36] Khoi ve Salmas encümenlerinin bastırılmasında Simku bir araç olmuş gibi görünüyor. Salmas vakasında, encümen alabileceği intikamı Shikak'ın rakip kolunu Simku'nun adamları tarafından işgal edilen köyleri yağmalamaya teşvik ederek almıştır.

[37] Rusların ilgisini Kürtlerin bağımsızlığına çekmeye ve aynı zamanda Türkiye ile ilişkileri idare etmeye çalıştı. Böyle yaparak yakalandı ve Ruslar tarafından hapsedildi. Ekim devriminin ardından hapisten kaçtı.

[38] Ruslar 1917 yazında doğu Anadolu'yu işgal ettiğinde Kamil ve Abdülrezzak'ı aynı sırayla Erzurum ve Bitlis valiliklerine atadılar.

Dünya savaşı Kürdistan'ı Çaldıran'dan beri görülmemiş büyük bir kargaşanın içine savurdu. Gelecek dört yıl boyunca ordular bölgede bir o yana bir bu yana ilerleyerek, hayatları, arazileri ve mülkleri israf ettiler. Türkiye 30 Ekim'de ilan edilen savaştan önce davranarak, 400 aşiret süvarisiyle ay başında Urmiye civarındaki Rus mevzilerini dağıtmayı hedefleyen bir akın düzenledi. Rusya Julfa'ya bir tren garı inşa ettiğinden Khoi veya Urmiye yönünden ilerlemelerini engellemek istiyordu. Ruslar buna yalnızca bu akın düzenleyen tarafı bölgeden çıkartarak değil, aynı zamanda orada yaşayan tüm Kürtleri ve diğer Sünnileri de kovarak yanıt verdiler. Türkiye ise buna Ermenileri sınır bölgesinden çıkartarak bir tür yanıt verdi.[39]

Bazılarının öngördüğü gibi etnik temizlik artık çatışmanın temel bileşeni haline gelmişti.[40] Ruslar kısa süre içinde Doğu Beyazıt'ın ötesine geçip Aralık 1914'te Eleşkirt'e sızdıklarında bölgeye çoğu eski Osmanlı vatandaşı olan Ermeni birliklerini yerleştirdiler. Bölgenin oradan ayrıldıklarında çoğu Kürt olan nüfusunun yalnızca onda birinin hayatta kaldığı iddia edildi.[41] Türk Üçüncü Ordusu Ocak 1915'te Sarıkamış civarında karlar içinde yok olduğunda,[42] ocak başında yedek bir kuvvet Urmiye ve Tebriz'i ele geçirmek için daha da güneye ilerledi. İran Azerbaycan'ını işgal eden Rus kuvvetleri ise bu sırada kuzeye doğru çekildi. Birçok Ermeni ve Süryani Rus ordusu gelmeden panik içinde kuzeye kaçtı. Çoğu kötü koşullardan korunamadığı için öldü. Hayatta kalanlar topluca Urmiye'ye gittiler. Hıristiyan halk burada ve çevre köylerde Türk birlikleri ve Kürt yardımcıları tarafından her türlü zulme tabi tutuldu.

Aslında İran neredeyse savaş patlak verir vermez tarafsızlığını ilan etmişti. Rusya'dan güçlerini Azerbaycan'dan çekmesini tekrar tekrar istedi; ama Rusya'nın eyaletin itaatkâr genel valisini Türk kuvvetlerine karşı kullanması nedeniyle Türkiye İran'ın tarafsız olmadığını iddia edebiliyordu. Türkiye İran'daki aşiret reislerine mektuplar göndererek, Ruslardan kurtulmak için yapılan cihad'a yardımcı olmayı reddetmenin şaha karşı vefasızlıkla eşdeğer olduğunu bildiriyordu. Daha güneyde benzeri çağrılar Nihrili Şeyh Abdülkadir ve Tawila şeyhleri tarafından da yapılıyordu. Rus birliklerinin varlığından yararlanmayı başaramayan aşiretler 1909'da artık Ruslara karşı savaşma ve onlar tarafından himaye edilen aşiretleri yıkma şansına sahipti, Ruslar tarafından himaye edilenler ise avantaj dengesinin nerede yattığını yeniden değerlendirmişlerdi. Shıkak, Mamash, Mangur, Zarza, Herki ve Beyzade aşiretleri terör olaylarında artık aktif bir rol oynuyorlardı. Rus kuvvetleri mayısta Azerbaycan'ı yeniden işgal ettiklerinde Urmiye Hıristiyanları rahatladı ama Ruslar temmuzda geri çekilmek zorunda bırakıldıkları için bu rahatlama uzun sürmedi.

---

[39] PP, *The Treatment of Armenians*, s.100.

[40] Örneğin bakınız, FO 371/2080 Buchanan'dan Grey'e, Petrograd, 6 Ekim 1914; Townley'den Grey'e, Tahran, 11, 14 ve 16 Ekim 1914.

[41] Ahmet Emin, *Turkey in World War*, s. 218-219, Jwaideh tarafından *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 363'ten alıntılanmıştır. Bu değerlendirmenin ne kadar güvenilir olduğunu bilmek oldukça güçtür. Kürtlerin Ermenilerle yaptığı anlaşma veri alındığında fevkalade güvenilirdir. Diğer yandan Türkler acımasız uygulamaları Ermenilerin başlattığını iddia etme konusunda mümkün olan en güçlü dürtülere sahipti.

[42] Bu 1878'de kaybedilen Kars'ın yeniden ele geçirilmesini amaçlayan büyük bir saldırıydı. İklim koşulları veri alındığında çılgınca bir davranıştı. Yola çıkan 95.000 adamdan yaklaşık 80.000'i şubat ayına gelindiğinde asıl olarak korunmasızlıktan ölmüştü, Hovanissian, *Armenia on the Road to Independence*, s. 41, 45, 46; Walker, *Armenia*, s. 199.

Osmanlı sınırları içinde Türkler kendilerini 1915 baharındaki Rus saldırısına hazırlıyorlardı. Bu hazırlık için zorunlu olan husus düşman güçleriyle dost olma potansiyeli taşıyan herkesi, kısaca Ermenileri ve diğer önemli Hıristiyan topluluklarını bölgeden uzaklaştırmaktı. 27 Mayıs'ta İstanbul'daki Bakanlar Konseyi 'ihanet ya da muhbirlik suçu işlediğinden kuşkulanılan' halkların sınır dışı edilmelerini onayladı.[43]

Aslında sınır dışı etmeler ve katliamlar zaten başlamıştı bile. 1915 Nisan'ının son haftasına gelindiğinde askerler ve Kürt aşiret mensupları

> kırsal kesimde hızla ilerliyor, erkekleri, kadınları ve çocukları katlederek, evlerini yakıyorlardı. Bebekler annelerinin kollarında vuruluyor, küçük çocuklar korkunç bir biçimde sakatlanıyor, kadınlar soyularak, dövülüyordu.[44]

Bunlar Erzurum, Bitlis, Muş, Sasun, Zaytun ve Kılıkya'nın çoğunu kapsayan birçok başka yerdeki münferit vakalar değil genel bir kargaşa haliydi. Kürtler çevre köylerde yaşayanları katlettikten sonra Van Ermenileri'ni kuşattılar. 30 Mayıs'ta pratikte kentlerdeki Türk ve Kürtler ile kırsal kesimdeki Kürtlerden oluşan Müslümanların 'terk edilmiş' Ermeni mülklerine el koymalarına resmen izin verildi. Bundan sonraki on iki ay içinde yaklaşık bir milyon Ermeni ortadan kaldırıldı.

---

43. Hovanissian, *Armenia on the Road*, s. 46.

44. *The Treatment of Armenians*, s. 36, 60, Van'daki Amerikan misyonundan Bayan G. H. Knapp'ın bir öyküsü.

Türkler ve Kürtler Hakkari'deki Tiyari Suryanileri'nin üzerine de yürüdüler. Onları hareket geçiren dürtü muhtemelen bölgeye Rusların girmesinden duyulan korku ve Süryanilerin Rus himayesine girmek istediklerini bilmeleriydi. Tiyari Süryanileri Urmiye ovasındaki din kardeşlerinin akıbetlerini bildiklerinden, 1915 yazında Osmanlı saldırısına maruz kaldıklarında Türkiye'ye savaş ilan ederek Rusya'nın vaat ettiği maddi destek sinyallerine yanıt vermeye karar verdiler. Mar Shimun küçük bir savaş gücünü alarak Rus güçleriyle temas kurmak için Urmiye'nin yolunu tutmuştu bile. Rusya'nın Hakkari'ye girmesini umuyordu. Bunun mümkün olmadığını öğrendiğinde, zaten komşu Kürt aşiretlerinin sürekli saldırılarına maruz kalan tüm halkını bölgeden tahliye etmek için geri döndü. Yaklaşık 15.000'i Urmiye'ye ulaştı.

Kürtler ya evlilik ilişkilerine girdikleri komşuları olduğundan ya da korunmayı hak eden kendilerine tabi reayalar olduklarından, bazı vakalarda Hıristiyan kurbanlarının canını bağışladılar. Ancak muhtemelen bunlar geneli yansıtmayan istisnai durumlardı, çünkü yetkililer Hıristiyanlar ile dost olan Kürtleri bölgeyi boşaltma ya da öldürme talimatlarına uymadıkları takdirde cezalandırmakla tehdit ediyorlardı. Bazı Alevi (hizbullah) Kürtler muhtemelen acı çeken başka bir azınlıkla benzerlik duygusu değerlendirmesiyle ya da kısa süre önce din değiştirdikleri için Hıristiyanları sakladılar.[45]

Kürtler hükümetle niçin böylesine gönüllü bir biçimde işbirliği yaptılar? Bu mücadelenin bütünüyle etnik olduğunu söylemek yanlıştır. Bu, eski sultan ve cemaat fikirleriyle pek ilgilenmeyen ve Kürtlere de kötü bir sürpriz hazırlayan Jön Türk ideologları için kesinlikle doğru olabilir; ama tüm Kürtlerin davranışlarını açıklamamaktadır. Doğu Beyazıt ve Eleşkirt'teki zulmün intikamı olarak görülebilir. Ancak aşiretlerin on dokuzuncu yüzyılın son kısmından bu yana gelişen kanun tanımazlığı doruk noktasına ulaştığından ve Müslüman imparatorluk ile düşmanları arasında yükselen gerginlik nedeniyle, bu katliamların her koşulda gerçekleşebileceği söylenebilir. Müslüman kimliğinin çok daha fazla öne çıktığı kesindir. Kürtlere kendi potansiyel zayıflıkları ve Hıristiyan komşularının düşman Avrupalı güçlerle olan bağlantılara açık olduğu sürekli hatırlatılmıştır. Rus tehlikesinin en çok olduğu doğuya doğru gidildikçe zulmün artması ve Ermenileri himaye eden aşiretlerin savaş alanından uzakta olması tesadüf değildir. Kısacası, çoğu Kürt, katliamlara muhtemelen bunun bir 'biz ya da onlar' sorunu olduğunu düşündüğü için katılmıştır.

---

[45] Ermeni devrimciler Dersim Kürtleriyle yirmi yıl önce ilişkiler kurmuşlardı.

Temmuz 1915'te Ruslar Anadolu içlerine doğru ilerlediklerinde buldukları birkaç Kürt köyünü tahliye ederek Van'ı boşalttılar. Dizginleri ellerinde tutarak Ermenilerin terk edilen Kürt yerleşim yerlerine yerleşmelerine izin vermediler. Bazı Ermeniler ellerine geçirdikleri Kürtlerden intikam aldı ve Hıristiyan halka daha sonra yapılacak zulmün bahanesini hazırladı. Ruslar o ayın sonunda geri çekilmek zorunda bırakılınca, 200.000 Hıristiyan evlerini terk ederek Rus ordusunun peşinden gitti, yolda Kürt çeteleri tarafından tekrar tekrar pusuya düşürüldü.

Kürtler Ermeni soykırımına katılmanın yanı sıra Osmanlı ordusuna önemli sayıda insan gücü sağladılar. Sarıkamış'ta ve diğer cephelerde Üçüncü Ordu ile birlikte binlerce Kürt askeri öldü. Düzenli orduda hizmet etmek için doğal olarak evrensel bir isteksizlik olmasına rağmen, çok sayıda insan orduya yazıldı, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin en büyük bölümü Kürtlerden oluşuyordu.[46] Mahrumiyet ve ölüm, deyim yerindeyse aile içinde yaşandığından aşiret alaylarında hizmet vermek tercih ediliyordu. Bazı aşiretler doğrudan doğruya orduya yazılmayı reddettiler, bunların arasında Dersim'deki Alevi aşiretleri de vardı.

İlk birkaç yıldan sonra yetkililer yöntem değiştirerek, o yerellikteki Kürtler tarafından komuta edilen bölgesel alaylar kurdular ve bu ordunun saflarına asker kaçaklarıyla, mültecileri aldılar. Bu muhteşem bir kadro olmasa da, pratikte yağmacı çeteleri Osmanlı tarafında tuttu. Aşiret birliklerine yiyecek veriliyor ama maaş ödenmiyordu, ancak ailelerinin diğer fertleriyle görev değiştirmelerine izin veriliyordu.

Ermeni halkının imhasına katılan Kürtlerin Jön Türkler'in kendileriyle ilgili planlarının farkında olmamaları acı bir ironidir. Kürtlerin bölgelerinden ayrılarak sayılarının nüfusun yüzde 5'ini aşmayacak şekilde Batı Anadolu'da yerleştirilmelerine hükmeden bir imparatorluk fermanı yayımlandı. Eşraf ve aşiret reisleri kent ve kasabalara yerleştirilecek, aşiretleri ya da taraftarlarıyla tüm bağlantıları yasaklanacaktı. Savaşın sonunda hiçbir aşiret mensubu eski yerleşim yerine dönemeyecekti. Bu programın ne zaman geliştirildiği bilinmiyor. Sultan Abdülhamit Kürt unsurların Osmanlı devletiyle kaynaştırılması gerektiğinden söz etmişti ama bu belirsiz bir ifadeydi. Ancak İttihat ve Terakki 1913'te aşiret yerleşimlerini düzene sokmak için bir kararname çıkarmış ve 1917'de bu kararname üzerinde değişiklikler yapılarak, özgün niyetin Kürtleri küçük parçalara ayırarak Kürt kimliğini ortadan kaldırmak olduğu çok açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. İflah olmaz Ermenilere soykırım uygulanırken, kavgacı ama Müslüman Kürtler zorla asimile edilecekti.

---

[46] Erzurum ve Sivas'taki Dokuzuncu ve Onuncu ordular büyük ölçüde Kürtlerden oluşurken, Elazığ ve Musul'da bulunan aynı sırayla söylemek gerekirse On birinci ve On ikinci ordular tümüyle Kürtlerden oluşuyordu. Kürtler aynı zamanda 135 süvari bölüğü, jandarma birlikleri ve sınır muhafızları da sağlamıştı.

İttihat ve Terakki bu planın reklamını hiç yapmamasına rağmen, kısmen uyguladı. Bunu düşmanın yararlanmasını önlemek için bütün mahsulü ve ziraat araçlarını yakma politikasının ardına gizlenerek, Rusların yardıma koşmasına imkân vermemek için sivil halkı başka yere taşıyarak ve geri çekilirken her şeyi tahrip ederek gerçekleştirebilirdi. Yaklaşık 700.000 sivilin yeri düşmandan korumak ya da hayatta kalmalarını sağlamak adına Türk yetkililerce zorla değiştirildi. Daha fazla baskının yapılmasına gerek yoktu: Binlerce sivil ilerleyen Rus ya da Ermeni kuvvetlerinden kaçmak için Van, Bitlis ve Erzurum eyaletlerinden kendi isteğiyle ayrıldı. Yer değiştirenlerin yarısı ölmüş olabilir, ama binlercesi asimilasyon planının amaçladığı şekilde batıya yerleştirildi.

İran Kürdistan'ının güneyinde tamamen farklı bir durum gelişti. Burada da çatışmaların güçlü bir dini boyutu vardı. Rusların istenmediği kesindi ama aynı şekilde Sünni Türkler de istenmiyordu. Yalnızca Kalhur aşireti, o tarihte paralı asker olmayı kabul ederek Türklere yardımcı oldu.[47] Sanjabi İran egemenliğini desteklemek için önce Kermanşah'taki yetkililerle yakın bir çalışma içine girdi ama savunmaya çalıştığı devletten çok az yardım alabildi. Haziran 1915'te sınırda Sanjabi ve Guran aşiretlerinin ay sonunda Karind'de yenmeyi başardıkları 10.000 Türk bulunuyordu.

Türklerin bazı Ehl-i Hak Seyidleri'ni katletmesi, ardından Ehl-i Hak'ın yanı sıra çevredeki çoğu Şii için kutsal bir türbe olan Baba Yadgar'a saygısızlık edilmesi, savaşa güçlü bir dini boyut kattı. Kıdemli Haydari şeyhi Şeyh Rüstem inançlıları Türklere karşı bir araya getirmekte zorlandı. Mayıs 1916'da Ruslar aşağı Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerinin üzerindeki baskıyı azaltmak için Revandüz'e doğru yürüdüler. Dört hafta sonra vazgeçilen atak, İran'ın güneyindeki Kürtler için yeni bir ikilem yarattı. Türklerin daha zararsız olduğunu düşünerek, temmuzda Kermanşah'ın ele geçirilmesine yol açan Türk karşı saldırısına karşı çıkmadılar. Alman ajanlarına zaten olumlu yanıt vermişlerdi, bunun nedeni kısmen İngiltere'nin onların desteğini kazanmayı başaramaması, kısmen de Almanya'nın İran hükümetini desteklemesiydi, ancak bu desteğin asıl nedeni Alman ajanlarının aşiretlerin desteğini satın alma girişimlerine devam etmeleriydi. Aşiret reisleri Almanlara İngiltere ya da Rusya'dan daha iyi bir fiyat alabileceklerini hatırlatarak bu yeni servet kaynağından elde ettikleri gelirleri maksimize etmek için yarışırken, ajanlar kendilerini aşiret rüşvetçiliği labirentinin içinde buldular. Bir Alman general, "Bu olağanüstü yüksek harcamalardan elde ettiğimiz getiri pratikte çok düşük, aşiret savaşçıları yalnızca kendi kişisel çıkarları için iyi savaşabilirler"[48] diye şikâyet ediyordu.

---

[47] Davud Han'ın oğlu Süleyman potansiyel bir düşmanla anlaştığı için muhtemelen İngiliz baskısıyla derhal hapse atılmıştı. Haziran 1915'te, Kalhur Süleyman'ın serbest bırakılması şartıyla İran'ın tarafsızlığını kabul etmişti.

Şubat 1917'de yeni bir Rus saldırısı Osmanlılar'ın elindeki topraklara önemli akınlar yapılmasına yol açtı. Erzurum ve Hamadan şubatta, Kermanşah ve Kasr-ı Şirin martta, Van yaz başında ve Erzincan temmuzda düştü. Türkiye Ruslar ilerlediği sırada Diyarbakır, Bitlis ve Muş'ta oturanları zorla tahliye etti. Tahliye edilenler Musul, Halep ve Adana'ya yürüdüler, çoğu bu kentlere giderken ya da kentin sokaklarında öldüler.

Ancak Rusya devrimin ilk sarsıntılarını geçirmeye başlamıştı bile. Martta çar tahttan çekilmişti. Moskova'daki liberal hükümetin talimatıyla Ermeniler Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon eyaletlerinin sorumluluğunu aldılar, fakat kaygan topraklarda iş yapıyorlardı. Hızlı bir moral çöküntüsü ve disiplinsizlik çok kısa süre içinde Rus kuvvetlerini zayıf düşürdü. Ardından, ikisi de 1919-20 yıllarında bölgede önemli roller oynayacak olan Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir komutasındaki İkinci Ordu tarafından Muş ve Bitlis'ten atıldılar.

Ekimdeki Bolşevik devrimi Rus askeri faaliyetlerini felce uğratarak, Ermenilerin de mahvına yol açtı. Aralık 1917'de Transkafkasya Komiserliği (Gürcüler, Ermeniler ve Kafkasların güneyindeki Azerilerin oturduğu bölgeden sorumlu) ile Türkiye arasında Erzincan'da ilan edilen ateşkes, Türklerin ve Kürtlerin kaybettikleri toprakları yeniden ele geçirme şansını hissetmeleri nedeniyle kısa sürede bozuldu. Erzincan civarındaki kırk millik cephede konuşlanmış bulunan dört bin kişilik Ermeni birliği Kürt alaylarının sürekli saldırısına uğradı ve orada tutunamadı. Şubat 1918'de Türkler bu kenti yeniden ele geçirdiklerinde bir diğer düzensiz Hıristiyan topluluğu daha, 1915'te Van'da olduğu gibi doğuya doğru kaçtı. Bu kez kar nedeniyle ağır adımlarla ilerlemek zorunda kaldılar ve Kürt çetelerin saldırısına uğradılar. Yarısı kurtulamadan yolda öldü. 12 Mart'ta Erzurum yine Türklerin elindeydi, Kürt çeteleri kentin kuzey ve güneyinde iş başındaydılar. Rus ve Ermeni kuvvetlerinin ellerine geçen tüm Müslümanları din değiştirmek zorunda bırakarak geri çekildiği bu aşamada, tüm dızginlerin sonunda Hıristiyanların elinden kaçtığı anlaşılıyor.

---

[48] Türkiye'nin Kermanşah'a bir saldırı başlatmaktaki ısrarı üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle Almanların İran kuvvetleriyle karıştırılması 1916 yazında terk edilmişti; *Feld Mareşal* von der Goltz, 'The Situation in Persia', 16 Şubat 1916, yeni baskısı Imperial War Museum'da, *Operations in Persia*, s. 175-472.

Türklerin hedefleri artış gösterdi ve 1914'teki sınırların iadesiyle sınırlı kalınmayıp, 1878'de kaybedilen toprakların geri alınması ve son olarak da mümkün olduğu takdirde Kafkasya'nın ele geçirilmesi amaçlandı. Bu hedeflerden ilk ikisi Mart 1918'de yapılan Brest-Litovsk Anlaşması ile hemen gerçekleşti ve Ermenilerin ayak bastığı son toprakların da geri alınmasını sağladı. Savaştan kurtulmayı şiddetle isteyen Rusya 1878'de Türkiye'den alınan Kars, Ardahan ve Batum'u geri vermeyi kabul etti. Türk kuvvetleri nisanda yağmacı Kürt çetelerin yalnızca Türk ordusu tarafından engellenebileceği gerekçesiyle Transkafkasya talepleri arasında bulunan Batum ve Dedeağaç'ı işgal etti. Batum'da yapılan sonuçsuz görüşmelerin ardından mayıs sonunda Türkler yine ilerlediler ama Serdarabad'da geri püskürtüldüler. Haziranda Batum'da bir anlaşma imzalandı ve Kars-Julfa demiryolu ile Dedeağaç Türkiye'nin denetimine bırakıldı.[49]

Daha güneydeki Ingiliz kuvvetleri Aralık 1917'ye kadar Hanikin'i işgal etmeyi başaramadılar. 1918 baharında kuzeye doğru ilerleyip Kifri, Tuz ve Kerkük'ü aldılar ve önde gelen kişilerle anlaşarak Süleymaniye'de Ingiliz otoritesinin tanınmasını sağladılar. Ancak doğu kanadından tehdit edildiklerinde Ingiliz kuvvetleri Kerkük ve Süleymaniye'den geri çekildiler ama hemen arkalarından bu iki kent Türk kuvvetleri tarafından yeniden işgal edildi. Kerkük Ingiliz kuvvetlerince sonunda 25 Ekim'de, Montros mütarekesi imzalanmadan beş gün önce geri alınabildi.

Bu arada Rusya'nın çöküşü Ingiltere'nin Iran'ın tarafsızlığını 'korumak' için daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştu, aslında Iran'ın düşman olduğunu gizlemeye çalışıyordu. Aralık 1917'de Kasr-ı

---

[49] Gerçekleşmedi. Türk kuvvetleri Karadeniz limanı Baku'yu, Ermeni yaşayanlarının 20.000'ini katlederek eylülde ele geçirdiler.

Şirin'i işgal etmeye karar verdi ve ardından kuzeyde Enzeli'ye giden yolu emniyete aldı. Askeri operasyonlar martta başladı.

Devlete karşı çıkarlarsa lanetleneceklerine inanan Sanjabiler İran'ın tarafsızlığı ne şekilde ihlal edilirse edilsin, buna karşı çıkacaklarını zaten açıklamışlardı ve İngiltere'nin ilerleyişine karşı durmaya karar verdiler. Rusların tutumundan kararlı bir biçimde uzak durmuşlar, 1917'de Rus ve İngiliz kuvvetlerinin birleşmesine engel olunmasına yardım ederek, Alman politikalarıyla işbirliği yapmışlardı. Kalhur ve Guran aşiretleri çıkan fırsatı değerlendirerek Sanjabi karşıtı bir koalisyon oluşturmuşlar ve artık İngilizlerden malzeme desteği alma konusunda sıkıntıları kalmadığından, Sanjabi aşiretine yaz göçleri sırasında tuzak kurmuşlardı. Sanjabi aşireti 250 kayıp vermiş ve zafer kazanan aşiretler 100.000 koyuna el koyarak Sanjabileri hem ekonomik hem de politik anlamda korkunç bir çöküntüye uğratmışlardı.

Sıra maliyetlerin hesaplanmasına gelmişti. Kuzeyde Doğu Beyazıt'tan güneyde Hanikin'e, batıda Erzincan ve Muş'a kadar Kürdistan'ın çoğu yeri çatışan kuvvetler ve yağmacı çeteler nedeniyle berbat bir hale gelmişti. Kıtlık, korunamamak yüzünden yaşanan ölümler, tifüs, tifo ve diğer hastalıklar kol geziyordu. Yaşanan sıkıntılar 1917 hasadının başarısızlığı ve yazın disiplinlerini kaybeden Rus birliklerinin artık dizginsiz bir biçimde davranarak, kırsal alandaki hayvan sürülerini çalması, mahsulleri kesmesi ya da tahrip etmesi nedeniyle büyük ölçüde artmıştı. Rus birlikleri Sawj Bulak'ı bile yerle bir etmişlerdi. En zenginler dışında herkes yoksullaşmıştı.[50] Örneğin, yiyecek stoklarını Türklerden gizlemeyi başarmış olan Kifri aşiretleri artık gizledikleri yiyecekleri açığa çıkarmaları için açlığa mahkûm ediliyordu. Kuzeye doğru ilerleyen İngiliz birlikleri gördükleri şeyler karşısında şoka uğradılar:

> Mezopotamya'nın hiçbir yerinde Hanikin'de gördüğümüz sefaletle karşılaşmadık. Ruslar tarafından hasat edilen mahsul Türklerce toplanmış, Türkler buradan ayrıldıklarında geride yalnızca açlık ve hastalık kalmıştı... Pers yolundaki tahribat Hanikin'dekini geçmişti. Köyler geçen Rus ve Türk orduları tarafından yakılıp yıkılmış, çatılar ve tüm ahşap malzeme sökülerek yakıt olarak kullanılmış ve kışın yağmuru ile karı, korumasız kalan ker-

---

[50] Haziran 1917'de Rus birlikleri İran'a geri çekildiğinde Türk birlikleri Hanikin gibi bölgeleri hızla tekrar işgal ettiler. Bırakılan her şeyi yağmaladılar. Ruslarla işbirliği yapanları veya İngilizlerle görüşenleri evlerini yıkarak veya idam ederek cezalandırdılar. Bir yıl sonra, İngiltere geçici olarak geri çekilmeye zorlandığında, işgalcilere yardım etmiş olanlar tekrar cezalandırıldı, evleri yağmalandı ve yıkıldı.

> piç duvarları bütünüyle harap etmişti. Tarlalar sürülmemiş, geride kalan çiftçiler açlık nedeniyle kaçamayacak kadar zayıf düştükleri için burada kalmışlardı.[51]

Bu tür durumlarda hep olduğu gibi yine en yoksullar en fazla acıyı çekmişler, hayatta kalanlar ağalar, köy muhtarları ve akrabaları olmuştu. Ama stoklama da yapılmıştı. Sanandaj yakınlarında, doğrudan İngilizlerin denetimi altındaki bölgelerin dışında ağalar 1918 sonbaharında pazara kasten tahıl sürmemiş, insanlar açlık çekinceye kadar beklemiş ve kış gelip yollar kar ve sellerle kapandığında, fiyatları yükseltmişlerdi.[52]

1917 yılının sonuna gelindiğinde Kürdistan'ın çoğu bölgesinde, örneğin Sawj Bulak ve Süleymaniye'de insanlar açlıktan ölüyorlardı. Kasım 1918'de Süleymaniye'nin savaş öncesinde 20.000 olan nüfusu 2.500'e düşmüştü, "Her sabah pazar yerinden cesetler toplanıyor, bazı vakalarda insanlar ölü bebeklerinin cesetlerini yiyorlardı."[53] Şemdin'e bağlı Nihri'de 250 evden yalnızca on tanesi, Revandüz'de ise 2.000 evden yalnızca 60'ı ayakta kalmıştı. Aynı bölgede Balik aşiretinin yüzden fazla köyünden yalnızca üç tanesi yerle bir olmamıştı. Savaşın başında Baradust aşiretine mensup yaklaşık 1.000 aileden yalnızca 157'si hayatta kalmıştı; aşiretin Revandüz koluna ait otuz küsur köyde 'ne erkek, ne kadın ne de çocuk'[54] kalmıştı.

İngiliz kuvvetleri yaygın bir yardım operasyonu başlattılar, açlığa karşı yiyecek ve tarımın yeniden yapılabilmesi için tohum temin ettiler. Kürtlerin genel olarak İngiliz güçlerini kurtarıcı olarak görmeleri şaşırtıcı değildi ve resmi raporlardaki kendini öven üslup bu nedenle hoş görülebilir:

> Korkularını unutarak (Kürtler) sığındıkları tepelerden indiler ve onlara istihkak fazlalarını dağıtan ve aldıkları her şeyin parasını nakit olarak ödeyen bu beklenmedik orduyla arkadaş oldular.[55]

Kürtlerin endişeleri gibi savaş da bitmişti.

---

[51] *Review of Administration from* 1914, s. 46, 47.

[52] Bunların en kötü şöhretlisi 1916'daki kıtlık sırasında 2.000 kadar kişiyi öldürdüğüne inanılan Sinnalı Farjallah Asaf'tı.

[53] Capt. Charles Beale, görgü tanığı, Mason, 'Central Kurdistan', s. 345'ten alıntılanmıştır.

[54] Sonuçta, 81 Baradusti köyünün 52'si yerle bir edilmişti. 1914'te 150 aile olan daha küçük bir Kawaruk aşireti 1919'a gelindiğinde 7 aileye indirilmişti, o yılın en son baş belası olay büyük grip salgınıydı. Mason, 'Central Kurdistan', s. 339, 345.

[55] *Review of Administration from 1914*, s. 47.

Toplam kaç kişi öldü? 1914'te Sivas'ın doğusunda yaklaşık 3 milyon kişi yaşıyordu.[56] Kürtler muhtemelen Ermenilerden sayıca biraz daha fazlaydı, ama çoğu Türk olan 600.000 kişilik kent nüfusu dikkate alındığında, her ikisi de bir milyonun üzerinde nüfusa sahip olmalıydı. Kilikya ve orta Anadolu'da yaşayanlar da dahil ölen Ermenilerin sayısı muhtemelen bir milyon civarındaydı. Doğu Anadolu'da çok azı sağ kalmıştı. Muhtemelen 500.000'in üzerinde sivil Kürt de hayatını kaybetti. bu rakam savaşa katılanlarla birlikte ele alındığında muhtemelen yaklaşık 800.000'e varıyordu.[57]

Başlangıçtaki coşku dağıldığında, kısa süre içinde İngilizlerin Kürtlerle olan alışverişlerinde sıkıntılar ve hükümetle aşiretler arasında çözümlenmesi mümkün olmayan çelişkiler ortaya çıktı. Fakat İngiltere ilk önce yenilgiye uğrayan Türkler ile nasıl uğraşılacağına ve hangi yeni sınırların talep edileceğine karar vermek zorundaydı. İngiltere, siyasal ve ekonomik nedenlerle olduğu kadar stratejik gerekçelerle de Musul'u istemiş ve bu nedenle ateşkes koşullarının İngiliz kuvvetlerine 'stratejik noktaları' işgal etme yetkisi verecek şekilde düzenlenmesini istemişti. Türk komutanı Ali İhsan Paşa'ya bölgeyi tahliye etmesi bildirilmiş, kent 8 Kasım'da vilayetin geri kalanı da Mondros'tan on gün sonra 10 Kasım'da işgal edilmişti. Kendi bölgelerinde kalan Kürtlerin gözüne girebilmek İngiltere ve Türkiye'nin arasındaki mücadelenin bel kemiği haline gelecekti.

Kaynaklar

İngiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: diziler FO 248 no.lar 698, 722, 851, 1112, 1188, 1204, 1205; diziler FO 371 no.lar 346, 540, 559, 956, 1009, 1011 1112, 1244, 1245, 1249, 1250, 1261, 1263, 1509, 1783, 2080, 2146, 4192, 7824, 7844; WO 106/63 ve 64; India Office Library L/P&S/10/345, 652, 781; L/P&S/11/3, 8, 18, 36, 74, 84, 115.

İngiltere, yayımlanmış: Parliamentary Papers: Turkey No 1, Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey 1908, Cmd 4529 (Londra 1909); *Miscellaneous No 31: The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-16* (Londra, 1916); Diğer resmi yayınlar: E. Noel, *Note on the Kurdish situation* (Bağ-

---

[56] Bkz. FO 371/4192 Noel, Kürtlerin durumu konusunda not, 18 Temmuz 1919, ve Robert Olson'un çatışan kişilikler tartışması, *The Emergence of Kurdish Nationalism*, s 19-21 içinde. kişilerin karşılaştırması için bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of Empire* (New York, 1983) ve Hovanissian, *Armenia on the Road to Indepencence.*

[57] Zaki, *Khulasat*, s. 259, dipnot; Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*, s. 21.

dat, 1919); E. J. R., *Precis of Affairs in Southern Kurdistan during the Great War* (Bağdat, 1919); G. Bell, *Review of the Civil Administration from 1914 to the summer of 1920*, Cmd 1061 (Londra, 1920); E. B. Soane, *Adminstrative Report of Sulaymaniya for the Year 1919* (Bağdat, 1920).

İkincil Kaynaklar: Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan During the First World War* (Londra, 1994); Emir Sureya Bedir Han, *The Case of Kurdistan against Turkey* (Philadelphia, 1927); Gertrude Bell, *Amurath to Amurath* (Londra, 1924); Hamıd Bozarslan, 'Entre la umma et le nationalisme' (Amsterdam, 1992); Chirguh, *La Question Kurde: ses origines et ses causes* (Kahire 1930); F. N. Heazell ve Margoliouth, *Kurds and Christians* (Londra, 1913); Hovanissian, *Armenia on the Road to Independence*, Imperial War Museum, *Operations in Persia, 1914–1919* (Londra, 1987); Joseph, *The Nestorians and their Neighbours*;, Kendal, 'Kurds under the Ottoman empire'; Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler* (İstanbul, 1991); Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra, 1968); S. H. Longrigg, *Iraq, 1900-1950: A Political, Social and Economic History* (Londra, 1953); Şerif Mardin, 'Ideology and religion in the Turkish Revolution', *The International Journal of Middle East Studies* 2 (1971), 'Centre-periphery relations: a key to Turkish politics', *Daedalus* (kış 1973) ve *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediuzzaman Said Nursi* (New York, 1989); Kenneth Mason, 'Central Kurdistan', *The Geographical Journal*, cilt kit., no. 6 (1919); Nikitine, 'Les Kurdes racontés par eux-mêmes'; Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*, Earl Percy, *The Highlands of Asiatic Turkey* (Londra, 1901); Peresh, *Barzan wa harakat al Wa'i al Qawmi al Kurdi, 1826-1914* (n.p., 1980); E. E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton, 1957); Abd al Sitar Tahir Sharif, *Al Jami'at wa'l manzimat wa'l ahzab al Kurdiya fi nisf qarn 1908-1958* (Bağdat, 1989); Shaw and Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*; E. B. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* (Londra, 1912); C. Sykes, *The Caliph's Last Heritage* (Londra, 1915); Walker, *Armenia*; W. A. ve E. T. A. Wigram, *The Cradle of Mankind* (Londra, 1914); Wigram, *The Assyrians and their Neighbours* (Londra, 1929); Arnold Wilson, S. W. *Persia: A Political Officer's Diary, 1907-1914* (Londra, 1941); Nur Yalman, 'On land disputes in Turkey' in G. L. Tikku (ed.), *Islam and its Cultural Divergence* (Ann Arbor, 1977).

II. KİTAP

KÜRTLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ

7. BÖLÜM

HARİTANIN YENİDEN ÇİZİLMESİ: OSMANLI KÜRDİSTAN'ININ BÖLÜNMESİ

Giriş

1918 yılında Türk kuvvetlerinin Suriye ve Mezopotamya'da yenilmesiyle Ortadoğu haritasının yeniden çizilmesi kaçınılmaz oldu. Yeni sınırların ilk belirlemeleri savaş sona ermeden önce Hüseyin ile McMahon'un Osmanlının Arap topraklarındaki geleceğine ilişkin yazışmalarında yapılmıştı.

Ardından, Kasım 1917'de Bolşevikler, Anadolu'nun çoğu kısmının Türk denetiminden çıkmasını öneren Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'nın ayrıntılarını açıkladılar. Rus imparatorluğu Istanbul ile işbirliği yaptığı için Boğazlar ve doğu eyaletleriyle ödüllendirilecek, Italya'ya güneybatı Anadolu, Yunanistan'a ise Izmir civarındaki bölge verilecekti. Bolşevikler böylesi emperyalist planlarla ilgilenmiyor, yalnızca bunları gün ışığına çıkarmak istiyorlardı. Rahatsız olan Ingiliz-Fransız planlamacıları Rusya'nın geri çekilmesiyle oluşan boşluğu "Kazak topraklarının, Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan, Kürdistan topraklarının nüfuz bölgeleri"[1] olarak Ingiltere'ye verilmesine karar vererek alelacele doldurdular.

Barış anlaşmalarını daha yüksek bir ahlaki temele taşımak isteyen Başkan Woodrow Wilson, ocakta hemen Dünya Barışı için On Dört Madde adlı belgesini yayınladı. On ikinci madde şunları içeriyordu:

> Şu andaki Osmanlı Imparatorluğu'nun Türklerin bulunduğu kısımlarına egemenlik güvencesi verilmeli, ama artık Türk ege-

---

[1] 23 Aralık 1917 tarihli anlaşma, Ronald Grigor Suny, *The Baku Commune*, 1917-1918 (Princeton, 1972), s. 275, Walker, *Armenia*, s. 259'dan alıntılanmıştır.

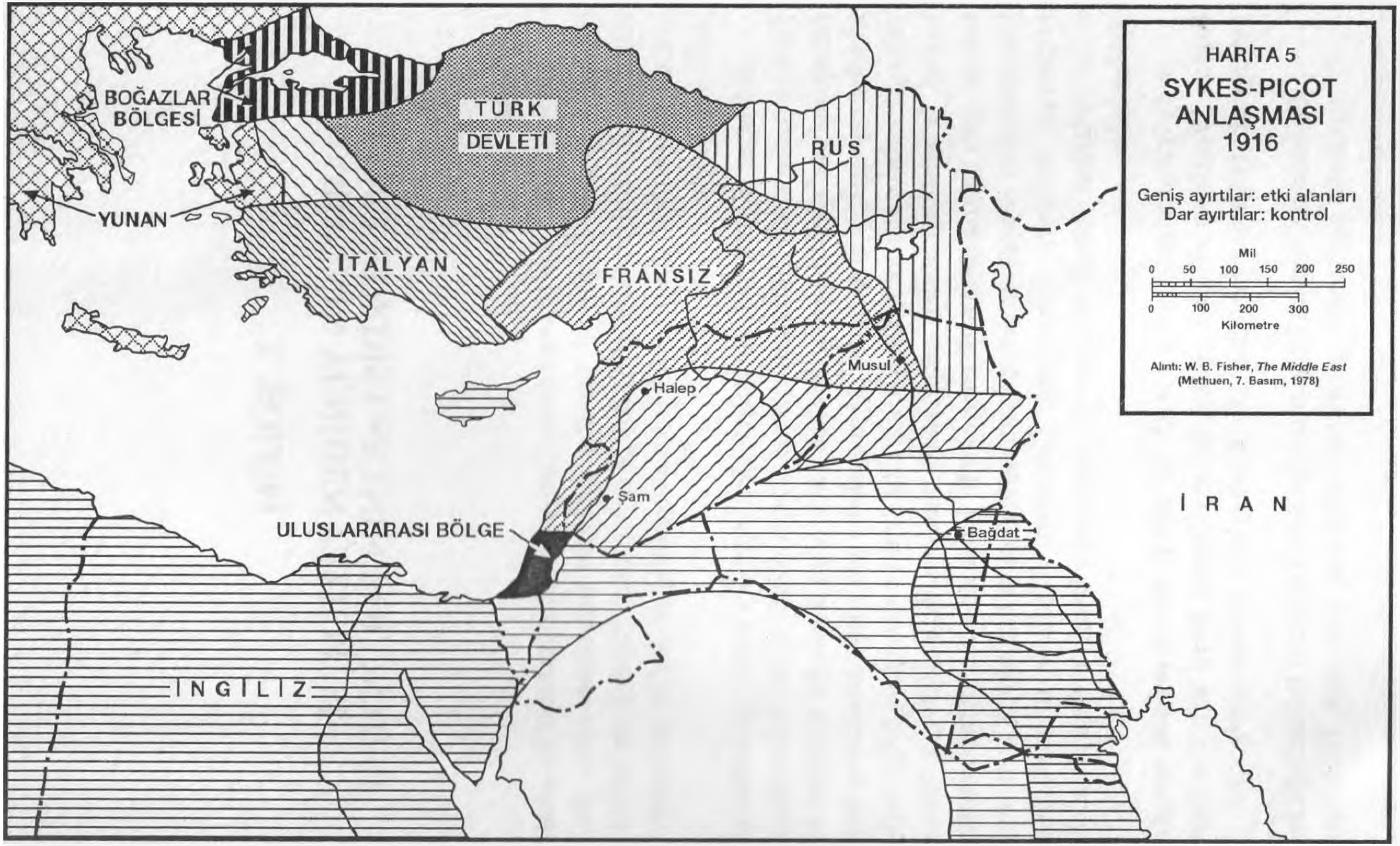

HARİTA 5

SYKES-PICOT ANLAŞMASI 1916

Geniş ayırtılar: etki alanları
Dar ayırtılar: kontrol
Mil
0
50
100
150
200
250
0
100
200
300
Kilometre
BOĞAZLAR BÖLGESİ
TÜRK DEVLETİ
RUS
YUNAN
İTALYAN
FRANSIZ
Musul
Halep
Şam
ULUSLARARASI BÖLGE
Bağdat
İ R A N
İ N G İ L İ Z

Alıntı: W. B. Fisher, *The Middle East* (Methuen, 7. Basım, 1978)

> menliği altında bulunan diğer milliyetlere kuşkuya yer bırakmayacak bir yaşam emniyeti ve kimsenin bozamayacağı mutlak bir özerk gelişme fırsatı tanınmalıdır.

Böylesi bir güvence Türklerin korkularını pek azaltmadı, çünkü Türk topraklarını güç kullanarak ele geçirenlerin On Dört Madde'ye rağmen, bunlardan kendi istekleriyle vazgeçmeleri mümkün görünmüyordu.

Müttefiklerin çok daha geniş toprak talepleri olduğu kesindi ama planlarının gerçekte ne olduğu artık açık değildi. Rusya zaferin meyvelerinden yararlanmasa da artık devreye ABD girmiş, durum değişmişti. Özellikle ABD'nin Ermenistan ile ilgilendiğini açıkça dile getirmesi nedeniyle yeni ittifak görüşmeleri yapılması gerekiyordu.

Türkler için en önemli konu kaybedecekleri toprakları en aza indirmekti. Osmanlı devlet adamları arasındaki genel olarak uzlaşılan konu, galip gelen Müttefikler ile işbirliği yapmanın bazı şeyleri yıkılmaktan kurtaracağıydı. Doğu eyaletlerinin kaybedilmesi olasılığı Osmanlıların zihinlerinde tartılıyordu. Kürtleri Ermeniler ile ortak davranmaktan vazgeçirmek için, taleplerine hoşgörüyle yaklaşmak mantıklı görünüyordu.

Ermeniler de nerede durduklarını anlamaya çalışıyorlardı. Müttefiklerin meseleye sempatiyle bakmasına rağmen, kendileri çaba sarf etmedikçe bir Ermeni devletinin kurulması pek mümkün görünmüyordu. Sykes-Picot anlaşmasının ima ettiği gibi Anadolu'da atalarından kalan toprakların Rusya ve Fransa'nın nüfuz alanlarına bölünmesinden endişe ediyorlardı. Henüz Fransa'nın Kilikya'yı (Küçük Ermenistan) talep edeceğine ilişkin bir belirti olmadığından, yeniden kurulan Ermenistan'ın bölünmüş bir ülke olma ihtimali yüksekti.

Sykes-Picot'un amacı gereği kendilerini birkaç farklı alana böleceğini de haber verdiğinin farkında olan az sayıda Kürt bulunuyordu: bu alanlardan biri İngiliz nüfuzunda, biri Fransız nüfuzunda, bir diğeri de doğrudan Fransız egemenliği altında olacak ve halen statüsü belirlenmemiş olan bir parça toprak da Rusya'ya verilecekti. Bu bölge İran sınırı boyunca Raniya'dan Revandüz'e ve oradan kuzeyde Bitlis ile Van arasından Karadeniz'e, batıda ise Erzincan'a kadar uzanıyordu. Böylece Kürtler geleceklerinin belirsiz olduğunu gördüler, bazıları ise Ermeni soykırımına katıldıkları için Müttefikler tarafından cezalandırılmaktan korkuyordu.

Büyük bir belirsizlikle karşı karşıya kalanlar Türkler, Kürtler ve Ermenilerden ibaret değildi. Zaferin doruğunda büyük güçler için barış sürecinin de savaş kadar ikna edici bir biçimde yerleştirileceğini düşünmek kolaydı. Savaşın sonrasında zafer kazananlar yalnızca Kürt bölgelerinin geleceğini çözüme bağlamakla sınırlı kalmayan ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldılar.

İngiltere için Kürdistan sorunu, büyük Suriye ve Mezopotamya gibi ilgilendikleri ana bölgelerdeki siyasi çözüm gereksinimlere göre ikinci planda kalmak zorundaydı. Aslında Sykes-Picot haritasının gösterdiği gibi, İngiltere'nin öncelikli ilgi alanı, hiç Kürdistan olmamıştı. Ancak Mezopotamya'daki stratejik konumu nedeniyle Kürdistan'ın akıbeti kaçınılmaz olarak dikkate alınmıştı.

İngiltere'nin Stratejik Kaygıları

Ekim 1918'de Bağdat'taki İngiliz subayları, Musul vilayetinin bölgeye dahil edilmesi ile Mezopotamya'nın siyasi ve ekonomik geleceğinin büyük ölçüde güç kazanacağını fark ettiler. Askeri açıdan bu İngiltere'ye ovaya açılan tepeleri denetleme olanağı verecekti. Ekonomik (ve sosyal) iddia ise Musul, Bağdat ve Basra arasındaki yakın ticari entegrasyondu. Dahası Mezopotamya ovasının kıyısındaki Türkmen kentleri, özellikle de Erbil ve Kerkük, civarlarındaki köylü ekonomileri ile birlikte, bölgenin en zengin buğday kesimlerinden bazıları burada olduğu için doğal olarak bu Mezopotamya tablosunun içine giriyordu. Bu nedenle savaş halinin devam etmesi bunu mümkün kıldığından Musul'un güvence altına alınmasına karar verildi.[2] Bunun ardından İngiltere'nin Sykes-Picot ile Fransa'nın denetimine verilen Musul'u, artık Fransız denetiminde görmek istemediği ortaya çıktı.

Bağdat'ta da, kuzey Mezopotamya'daki barış ve refahın doğrudan sınırın kuzeyinde ve daha ötesinde olanlara bağımlı olduğu, Doğu Anadolu'da kurulacağı varsayılan ve Müttefiklerin parlak buluşu olan Ermeni devletinin akıbetinin Kürdistan'daki barışa bağlı olduğu da hemen fark edildi.

Sorun bunların tümünün nasıl elde edileceğiydi. Görünüşte İngiltere Kürdistan'ın geleceğini tayin etme konusunda ABD, Fransa ya da Türkiye'den daha güçlü bir konuma sahipti. Kuvvetleri Suriye, Mezopotamya ve Güney Kürdistan'ı, İstanbul'daki Boğazlar bölgesini işgal etmişti ve batı İran'da İngiliz subaylar vardı. Sıra haritaların yeniden çizilmesine geldiğinde Londra'nın elinin güçlü olduğunu düşünmesi kolaydı.

---

2. L/P&S/10/781 P 4635 Political to IO, Bağdat, 16 Ekim 1918

Silahlar susmadan önce Dışişleri'ndeki Arnold Toynbee Sir Mark Sykes'e şunları öneriyordu:

> Eğer İngilizlerin vereceği idari yardımla kurulacak bir Arap hükümetinin yönetiminde tekil bir Mezopotamya olacaksa, bunun doğal sonucu özerk bir Kürdistan olacaktır. Bu, tıpkı NW Sınır eyaletinin Hindistan'a yönelik işlevi gibi H. M. G. yardımıyla Mezopotamya'ya yönelik olarak aynı işlevi görecektir. Bu kısa süre önce Şerif Paşa tarafından önerilmiştir (aşağıya bakınız). Böylesi bir Kürdistan'a yalnızca Küçük Zap'ın güneyindeki kırsal alan değil, aynı zamanda o hattaki Revandüz, Hakkari ve Botan bölgeleri ve Ermeni sınırından arta kalan her yer dahil olacaktır...[3]

Tiyari ve Urmiye Süryanileri'ne eski durumlarını kazandırmak isteyen Toynbee Türk Kürdistan'ının, yabancı desteğinde, muhtemelen de İngiliz desteğinde özerk bir eyalet olması şartıyla İran egemenliğine bağlanmasını bile önerdi. Ancak bu öneri, durumdan kuşkulanan Sykes tarafından dikkate alınmadı. Sykes, Fransız vesayeti altında bir Klikya, Karadeniz'den aşağıda Siirt ve Urfa'ya[4] kadar uzanan özerk bir Kürt-Ermeni bölgesi ve son olarak da kentli nüfusu ağırlıklı olarak Türkmenlerden oluşan Kerkük, Altın Köprü ve Erbil dışında, Siirt'ten, Umriye'ye Sawj Bulak'ı (Mahabad) da içeren bölgede bağımsız bir Kürdistan kurulması fikrini tercih etti.

Kürdistan'da Stratejik Sınırın Oluşturulması

Renkli kalemleri harita üzerinde oynatmak kolaydı. İngiltere zaten Türkler kesin bir biçimde geri püskürtülmeden önce Güney Kürdistan'da belirli aşiret reisleriyle ilişkiler kurmuştu. General Maude'nin Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra, Türklerin Kürtleri İngiltere'nin kendilerini Arap egemenliği altına sokacaklarını söyleyerek korkutma girişimlerine rağmen, Hanikin, Kifri ve Halepçe'yi denetleyen aşiret reislerinin temsilcileri Bağdat'a geldi.[5] 1917 Mayıs'ının başında İngiliz siyasi yetkilileri Tuz Kirmatu, Kerkük ve Süleymaniye'deki aşiret reisleriyle ilişki kurdular. Süleymaniye'de eşrafla yapılan bir toplantıda Şeyh Mahmud Barzani başkanlığında, 'İngilizlere karşı tam bir dostluk politikası benimseyecek', geçici bir hükümet kurulmasına karar verildi.[6]

---

[3] FO 371/3407 Toynbee'den Sykes'a, nota 22 Ekim 1918.

[4] Karadeniz kıyısında Trabzon'dan başlayıp, Kars, Doğu Beyazıt üzerinden geçip aşağıya İran sınırına, Siirt, Urfa, Divriği'nin kuzeyi üzerinden yeniden Karadeniz'e uzanan hat ile tanımlandı.

[5] Türk ajanları General Maude'nin Bagdat sakinlerine bir bildirisini İngilizlerin Kürtleri Arap idaresine sokma niyetinin kanıtı olarak kullanıyorlardı, Wilson, *Loyaltics*, s. 266.

Bağdat'taki Ingiliz yetkililer kısa süre içinde Şeyh Mahmud Barzani'nin yalnızca Süleymaniye bölgesinde değil, İran'daki Sınna'ya kadar yayılan tüm Kürtleri temsil etmeyi istediğini öğrendiler, Barzanı, ya Hükümeti elinde bulundurmayı ya da Ingilizlerin himayesinde onların temsilcisi gibi hareket etmeye devam etmeyi öneriyordu.[7] Ingiliz birlikleri 1917 yazında bölgeden ayrılmak zorunda bırakıldığında temaslar kesildi, ama yıl sonunda yeniden bölgeye girme olanağı doğduğunda dostça ilişkilere devam edildi.

Ingiltere Mezopotamya'nın kenar bölgelerindeki Kürt aşiretleriyle ilişkisini düzene sokmaya çalışırken bir ateşkes ilan edildi. Iran Kürdistan'ında dört yıllık deneyimi olan Binbaşı Noel, yerel anlaşmalar yapmaya ve Ingiltere'nin Iran'daki kısımları da içeren birleşik bir Kürdistan'ı desteklemeyeceğini bildirmek üzere Süleymaniye ile Küçük Zap ve Diyala ırmaklarının arasında yer alan diğer kentlere gönderilmişti. Ingiltere kendi işgal ettiği bölgede kalan aşiret reisleriyle anlaşmalar yapmış ama Şeyh Mahmud buna yakın isim olsa bile, tüm Kürtleri temsil edecek tek bir kişinin ismini zikretmemişti. Bazı reislerin himayeyi egemenliğe tercih ettiğini de anlamıştı.

Diğer işler bu kadar açıklığa kavuşmamıştı. Yerel Kürt aşiret reislerinin yükümlülükleri Suriye ve Mezopotamya'da üç hafta önce yapılan Ingiliz-Fransız Deklarasyonu'nun maddelerini yansıtıyordu. Deklarasyon, 'otoritelerini yerli halkların serbest seçim ve girişim hakkından alan ulusal hükümet ve yönetimler oluşturmaya...'[8] çalışıyordu. Güney Kürdistan'ın Mezopotamya'ya bağlanması, Kürtlerden ziyade Mezopotamya'nın kendi kaderini tayin etmesi anlamına geliyordu. Aşiretlerin de daha sonra tercih ettikleri takdirde Ingiltere'nin 'yardım ve himayesini' tanımamakta özgür olup olmadıkları da ayı şekilde belirsizdi.

Buna rağmen, Küçük Zap'ın güneyindeki anlaşmalar kuzeydekilerle kıyaslandığında esasları itibariyle basitti. Sykes-Picot anlaşması bütünüyle değiştirilinceye kadar bu bölgenin bir kısmını Fransa'nın ilgi alanı olarak saptamış, halbuki Iran sınırına bitişik olan bölge Rusların geri çekilmesinden sonra herhangi bir hükme bağlanmamıştı. Ekonomik coğrafya konusunda çok temel bilgilere sahip olan biri bile Sykes-Picot'taki bölünme çizgilerinin çılgınca olduğunu, çünkü doğrudan ticaret yollarının ve tahıl üretilen bölgelerin üzerinden geçtiğini görebilirdi.

---

[6] E. J. R., *Precis of Affairs*, s. 6.

[7] a.g.y.

[8] Metnin tamamı için bakınız George Antonius, *The Arab Awakening* (Londra, 1938), Ek E.

Ancak, İngiltere'nin bölgenin akıbetine tek başına karar verdiği düşünüldüğünde, Fransa ile daha uygulanabilir bir anlaşmaya varılıncaya kadar yapılabilecek başka bir şey yoktu. İngiltere Musul vilayetini Fransa'ya vermeyi hiç mi hiç istemese de, Musul'un kuzeyindeki sorunlara ilişkin bütünsel bir yaklaşım geliştirmesi Fransa ile sağlam bir anlaşma yapmasına bağlıydı. Bu anlaşmaya 1919 yılı başlarında Lyod George ve Clemenceau arasında yapılan geçici anlaşmanın resmileştiği 1920 baharında varılabildi.

Bir başka sorun ise vilayette önemli sayıda bir Hıristiyan nüfusun var olmasıydı. Türkiye'nin yakın olması ve Türk ajanlarının varlığı Kürtlerin gelecekleri konusunda gerginliğe itiyordu. O anda Paris'te sürgünde bulunan General Şerif Paşa İngiltere'yi daha Ekim 1918'de uyararak, Türklerin 'Ermenileri yok etmeyi ve ardından da Kürtleri gerçek bir özerklikten mahrum bırakmayı hedefleyerek', Kürtler ile Ermeniler arasına nefret tohumları ekme niyetinde olduklarını bildirdi. Şerif Paşa gibi biri için Paris'teki konforlu salonunda oturup, şimdi yapmaya başladığı gibi (bir önceki Haziran Percy Cox ile görüşürken dile getirdiği Ermenilerin niyetlerinden korku duyduğu şeklindeki ifadesinin tam tersine) Ermeni-Kürt dostluğundan söz etmek kolaydı. Katliamların ve karşı katliamların yaşandığı bölgede bu bütünüyle farklı bir meseleydi. Türk ajanlar Kürt halkına, Ermeni katliamlarının cezalandırılması da dahil olmak üzere Avrupa vesayetinin tehlikelerini hatırlatmak için hiç zaman kaybetmediler. Kürtler, Katoliklere (Keldaniler ve Suriye Katolikleri) özel bir ilgi gösteren Fransızların, Sykes-Picot'ta belirlendiği gibi vilayeti ele geçirmeleri halinde, kendilerini yönetmek için Hıristiyanları görevlendirmesinden de korkuyorlardı.

Son olarak da sınırın İngilizlerce işgal edilen bölgenin kuzeyinde var olan hangi siyasal oluşumla çizileceği ya da hangi siyasal oluşumun var olması gerektiği sorunu (diğerleriyle bağdaşan bir sorun) vardı. Eğer, Müttefikler'in zihninde olduğu gibi Anadolu'nun kuzeydoğu kısmında bir Ermeni mevcudiyeti söz konusu olacaksa, İngiltere Ermenistan ile İngiliz bölgesi arasında istikrarsız bir bölge ya da daha kötüsü İngiliz bölgesini yıkmak ya da saldırmak için bir sıçrama tahtası bulunmasını istemiyordu.

---

9. FO 371/3384 Secretary of State for India to Civil Commissioner, Bağdat, 28 Ekim 1918; Wilson, *Mesopotamia*, s. 130, *Precis of Affairs*, s. 7-8.

İngiltere nüfuzunda bir ara bölgenin oluşturulacağı kesindi. Teoride bir tür Kürt aşiret birliğinin varlığı düşünüldü. Ancak pratikte güvenli bir sınır, Türkleri uzakta tutabilecek bir tampon bölge ve son olarak da kurulacağı varsayılan Ermeni devleti ile kuzey sınırı arasında tatmin edici bir tampon bölge tanımlamak gerçek sorunlar içeriyordu.

Mezopotamya'nın kuzey sınırıyla ilgili çeşitli seçenekler ortaya konmuştu. Bir öneri sınırın Van Gölü ile Dicle arasındaki araziye çizilmesiydi. Ancak Süleymaniye'deki siyasi yetkili Binbaşı Noel daha ayrıntılı fikirlere sahipti. Kürtlerin isteklerinin önde gelen taraftarı ve savunucusuydu, güçlü bir biçimde üç Kürt idari bölgesi fikrini savunuyordu: Süleymaniye merkezli ve Nihri, Revandüz, Erbil, Kerkük, Kifri ve Hanikin'i içine alan bir Güney Kürdistan; Musul merkezli bir Orta Kürdistan ve Diyarbakır merkezli olup kuzeyde Kürt çoğunluğun bulunduğu yerlere uzanan bir Batı Kürdistan, bunların tümü dolaylı biçimde İngiliz himayesi altında olacak ve İngilizlerin tavsiyeleriyle hareket edecekti.[10]

Fakat Londra'daki Dışişleri ve Kahire'deki Genel Kurmay mesafenin açıklığı nedeniyle tüm Kürdistan'dan bütünüyle çıkılmasını, yalnızca Mezopotamya ovasının elde tutulmasını önerdi. Bağdat'taki Sivil Hükümet Temsilcisi Vekili Wilson aşağıdakileri söyleyerek bu düşünceye son vermeyi umdu:

> Bana göre, Kürtlere yönelik faaliyetimizin temeli bütünüyle Mezopotamya'ya tatmin edici bir sınır çizilmesini güvence altına almaktır. Böylesi bir sınırın ovalarda korunabileceğine inanmıyorum, bu ancak Kürt dağlarında yapılabilir...[ve bu] bir aşiret politikası gerektirmektedir.[11]

Stratejik tezlerin tümü İngiltere'nin savaş sonrasında yaşadığı mali krize dayanıyordu. Mezopotamya yetersiz birlikler tarafından savunulmak zorundaydı. Kürt tepelerini savunmak ovaları elde tutmak için lazım olan birliklerin yarısını gerektiriyordu. Wilson bunu ilk kez Nisan 1919'da dile getirmiş, fakat Londra kavimlere dayalı temiz sınırların stratejik ve ekonomik anlamda saçmalık olduğu fikrini kabul edinceye kadar yılın sonu gelmişti. Bu durum Musul ve Bağdat'ın ekonomik yörüngesinde yaşayan Kürtler tarafından hemen fark edildi. Ancak Wilson kendi sınırlarını genişletmek istemediği gibi, daha fazla birlikle daha büyük yükümlülükler altına girmek de istemiyordu. Wilson savunulabilir sınırlar istiyordu ve Diyarbakır, Urfa ve Nusaybin'in Ingiliz Mezopotamya'sının dışında kalması gerektiğini açıkça ifade etti. Mezopotamya'nın kenar bölgelerinde merkezleri Süleymaniye, Revandüz, Amadiya ve muhtemelen Jazira bin Umar olan bir dizi özerk devlet istiyordu. Bu oldukça yeterliydi. Kürdistan'a daha fazla nüfuz edilmesi Hindistan'ın Kuzeybatı Sınırı'ndakilere benzeyen güvenlik sorunlarına yol açabilirdi. Türkiye'nin Diyarbakır'ı yeniden alması bile tercih edilebilirdi.

---

[10] FO 371/4149 Nota: 6 Nisan 1919 tarihli Müstakbel Mezopotamya Anayasası, Ek 8 P. Süleymaniye tarafından verilen nota.

[11] FO 371/4192 C-in-C Mısır'dan Savaş Bürosuna, 12 Eylül 1919 ve Wilson'un yanıtı.

İngiltere ve Türkiye'nin Kürtler için Rekabet Etmesi

Bütün bunlar Musul vilayetinin kuzeyinde ne olması gerektiği sorununu ortadan kaldırmıyordu. Açık olan şey birlikte bir çözüm geliştirilebilecek uygun Kürt liderlerin bulunması gerektiğiydi. Bunu söylemek yapmaktan daha kolaydı.

En eski ve en kalıcı temas, 1908'deki Kürt partisinin sabık üyesi olan General Muhammed Şerif Paşa ile kurulmuştu. Şerif Paşa'nın Kürdistan'daki kaba saba aşiretleriyle çok az ortak yanı vardı. Avrupai yaşam tarzına alışkın, eğitimli, saygın bir adamdı. 1909 yılında sürgüne gittiğinden beri Osmanlının işlerinde aktif olabilmek için fırsat kolluyordu. Sultana sadıktı ama liberal, ademi merkeziyetçi eğilimleri vardı.[12] Konforlu bir sürgün hayatı sürdüğü Paris'te liberal Osmanlı muhalif hareketleri[13] içinde aktif çalışıyor, fakat diğer Türk sürgünler arasında yegâne varlığı para olan 'fenomen denilecek ölçüde akılsız' bir züppe olarak tanınıyordu.[14] Şerif savaşın patlak vermesiyle Kürt konusuna yaklaşımını yenileyerek, Müttefikler'e daha fazla yakınlaştı.[15]

---

[12] Abdülhamit'in onu ademi merkeziyetçi eğilimleri nedeniyle 'yolundan çekilmesini sağlamak için' Stockholm'e elçi olarak gönderdiği iddia edilir. 1908 darbesinden sonra Ittihat ve Terakki'nin onu büyükelçi göreviyle Paris'e geçirmesiyle hayal kırıklığına uğradı. Bu onun 1909 karşı devrimiyle nasıl uzlaştığını açıklayabilir.

[13] Osmanlı Radikal Partisi'nin gazetesi *Mashrutiyat*'ı yayımlamaya başladı. Meşrutiyeti, seçilmiş iki yasama meclisini ve resmi devlet dini olarak Islamla bütünsel bir dinsel hoşgörüyü savunarak Ittihat ve Terakki'nin merkeziyetçi ve milliyetçi politikasına muhalefet etti. Ittihat ve Terakki için onu öldürmeye çalışacak kadar bir baş belasıydı.

[14] IO L/P&S/10/745 General Şerif Paşa hakkında bir nota, 19 Nisan 1920.

[15] Aralık 1914 Mezopotamya'nın fethedilmesinde yardım önerdi: 'Savaşın sonunda ülkesinin (Kürdistan) özerk bir devlet haline geleceği' ....garanti edilirse, 2.000.000 silahlı adamı savaş alanında Türkiye karşısında konumlandıracak ve para istemeyecekti'. Önerisi reddedildi. Haziran 1918'de Kürdistan ve Mezopotamya'da özerk devletler kurulmasının bir emrivakı ile Barış Konferansı sunacağını iddia ederek Ingiltere'yi Kürtleri Müttefik davasına toplayacak bir deklarasyon yayımlamaya zorladı. Ertesi yıl boyunca hem Ingiltere'ye hem Fransa'ya Kürdistan'ın bağımsızlaştırılması için önerilerde bulundu, bakınız L/P&S/10/745 P3432 Şerif Paşa hakkında bir nota, 19 Nisan 1920 ve P5006/14 Shuckburgh notası, 14 Haziran 1918, FO 371/1010 dosyalar 44/26783 ve 44/27520, FO 371/4192; *Precis of Affairs*, s. 8, Wilson, *Mesopotamia*, s.130.

Mayıs 1919'da Şerif Paşa aşiret reislerinden oluşan federal konseye başkanlık ederek, bağımsız bir Kürdistan'ın Emir'i olma 'yükünü' taşımaya gönüllü olduğunu Paris'teki İngiliz elçiliğine bildirdi. Kürdistan'da hiç tabanı bulunmayan yaşlanmaya başlamış Şerif Paşa'yı ciddiye almak zordu. Bir yetkilinin iğneleyici bir dille söylediği gibi, "Göz diktiği mevki için oldukça uygunsuz olduğunu anladım, nitelikleri Parisli bir broşür yazarını andırıyor."[16]

Bunun yanı sıra Şerif'in doğduğu kentin lideri öldürülen Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Mahmud Barzani'ydi ve zaten İngiliz kuvvetleriyle işbirliği içindeydi. Güneyli bir Kürt olan Şerif Paşa'nın Ermenilere zulmetmiş olan kuzeyli Kürtler üzerinde nasıl otorite kurabileceğini kestirmek de her koşulda zordu. Şerif Paşa çok açık ve aktif bir biçimde Osmanlının ademi merkeziyetçi bir yapı kazanması yönünde fikirler öne sürmekteydi[17] ve bunlar şimdi ifade etmekte olduğu İngiliz vesayeti altında özerklik ya da bağımsızlık hedefleriyle uyumlu değildi.

Kahire'deki bir 'Kürt Bağımsızlık Komitesi' de bir Kürt devleti kurmak için Ocak 1919'da İngilizlerden yardım istemişti.[18] Daha sonra bunların sürgündeki Süreyya Bedir Han liderliğinde bir grup göçmenden ibaret olduğu ortaya çıktı. Hiçbir zaman Kürdistan halkının temsilcisi olarak görülmeyip, ciddiye alınmamalarına rağmen, kendileriyle 1919 yılı boyunca belirli aralıklarla görüşüldü.

Kürdistan'da da çok sayıda yetersiz aday vardı, bunların en çok öne çıkanı, daha sonra hakkında daha çok şey söyleyeceğimiz Şeyh Mahmud Barzani'ydi. Kendisi Süleymaniye'den tüm Kürdistan'ın liderliğini üstlenmek istediğini bildirmişti ancak Kifri ve Hanikin gibi komşu kentler ona sahip çıkmadığı gibi, Jaf gibi yakındaki önemli aşiretler de onu istemiyordu. Daha az tanındığı daha uzaktaki yerlerde ise küçük bir kabul edilme olasılığı vardı. Tanınmış bir Kadiri olmasına rağmen, çok sayıda Nakşibendi Kürt'ünün yüzlerini kendi şeyhlerine dönme olasılığı daha yüksekti.

O tarihte entelektüel gücüyle dikkat çeken Nikrili bir şeyh olan Şeyh Taha vardı. Şeyh Taha'nın savaşın çoğu kısmını Rusların gözetiminde geçirdiğini hatırlayacaksınız. Savaştan sonra kendi gücü öylesine azalmıştı ki, Iran'da, Urmiye'nin batısında fiili bağımsızlık ilan eden Shikak aşiretinin zalim genç reisi olan akrabası Ismail Simku ile aynı davayı paylaşmak için onun ailesinden evlilik yaptı. Taha Bağdat'taki yetkililere Nisan 1919'da ulaştı, onlarla görüşmeyi çok istiyordu. O da Kürtlerin lideri olabileceğini umuyordu. Mayıs 1919'da Bağdat'a geldiğinde Iran'daki kısmı da içeren birleşik bir Kürdistan fikrini savundu. Taha'nın böylesi bir öneride bulunmak için kişisel nedenleri vardı, zira Nihri Seyidleri daima sınırın karşı tarafında etkili olmuşlardı. Dahası, Şemdinli Urmiye ile ticaretine ekonomik anlamda bağımlıydı. Son olarak bu Taha'nın yeni bulduğu müttefiki Simku ile çok yakından ilişkili bir politikaydı.[19]

---

[16] IO L/P&S/10/741 P 1614 Secretary of State for India to Civil Commissioner Bağdat, 6 Haziran 1919 ve Şerif Paşa'dan Sör Louis Mallet'e ilave muhtıra, 20 Mayıs 1919.

[17] Şerif Paşa Haziran 1919'da Cenevre'de Osmanlı liberallerinden bir kongre topladı. Kongrenin amacı ademi merkeziyetçilik ve yerel özerklik aracılığıyla Osmanlı haklarının ve entegrasyonunun yollarını incelemekti. Delegelerden biri Şerif Paşa'nın genel olarak Osmanlı çıkarlarının savunmasıyla görevlendirerek 'Cenevre Türkleri'nin Paris delegesi olarak seçilmesini önerdi.

[18] FO 371/4192 Ortadoğu İlişkileri Hakkında Bölümler Arası Konferans, Sekreterliğin Kürdistan'daki Durum Hakkındaki Notu, Eylül 1919.

Böylesi fikirler daha önce tartışma konusu olmuştu. Temmuz 1918'de Iran'ın Kürt aşiret reislerinden bazıları Ingiliz desteği altında bağımsız bir Kürdistan fikrini tartıştıkları sırada Sawj Bulaklı bir Mukri reisi Kermanşah'ın Ingiliz konsolosuna ulaşarak, bir Ermeni ve bir Arap devleti arasında bağımsız bir Kürdistan kurulması karşılığında, Türkiye'nin kuzey eyaletlerinde özgür bir Ermenistan kurulması fikrinin Kürtlerce kabul edileceğini bildirmişti. Bu fikir, zaten Arnold Wilson aralık başında Süleymaniye'yi ziyaret ettiğinde bir kez bastırılmıştı. O tarihten bu yana Jaf ve Revandüz reisleri bağımsız bir Kürdistan fikrini savunuyorlardı. Ne de olsa onlar sınırın her iki yanındaki otlakların ya da köylerin sahibiydiler. Taha'nın ziyaretinden birkaç hafta önce Iran Kürtleri Sinna'daki (Sanandaj) genel valiliğine saldırarak hoşnutsuzluklarını göstermişler, bu arada Simku bizzat Urmiye'yi ele geçirmişti.

Ancak, savaştaki Ingiliz birlikleri kısa süre önce Iran topraklarına fütursuzca ilerlemiş olmasına rağmen, Bağdat ve Londra'nın Iran sınırını ihlal etmeye niyeti yoktu. Böylece Ingilizler karşı bir teklif getirerek Taha'nın Ingiliz vesayeti altında Şemdinli'den Revandüz'e kadar olan bölgede kurulacak Kuzey Kürdistan'ın hükümdarı olmasını önerdiler ama ona silah vermeyi reddettiler, Taha da öneriyi reddetti. Iran bileşeni, yani Simku olmaksızın bir lider olarak itibarının düşeceğini gayet iyi biliyordu. Hakkari ve Van'ın ötesindeki çoğu aşiret mensubu tarafından hâlâ saygıyla karşılanabileceği halde, 1914'ten beri bölgede bulunmaması nedeniyle kendisine ait güçlü bir maiyetten yoksun kalmıştı. Sılahlar olmadan saygın bir kuvvet toplayamazdı. Diğer pek çok Kürt lider gibi o da her durumda çok taraflı bahislere giriyordu. Aynı ay, sevmediği amcası Şeyh Abdülkadir'in İngiliz desteği ile Kürdistan'a geleceğini öğrendiğinde, yüzünü Türklere döndü.

---

[19] Tiflis'teki Kamil Bedir Han daha Şubat 1918'de benzer fikirlere sahipti, Ingilizlere kendisinin Simku ile birlikte birleşik bir Kürdistan kurabileceği önerisi götürüyordu.

Buhtan'daki en güçlü aşiret reisi İbrahim Paşa'nın oğlu ve Milli'nin reisi olan Mahmud'du. Bir İngiliz subayı Mayıs 1919'da Viranşehir'i ziyaret ettiğinde güçlü milliyetçi duyguları olduğunu açıklamıştı. Buhtan'ın kalıtsal emirleri olan Bedir Hanlar'ın sahip olduğu prestije sahip olması mümkün değildi ama kilometrelerce öteden binlerce savaşçı toplamaya yetecek itibara sahipti. Göçmüş bulunan Bedir Hanlar'dan herhangi birinin bu sayıda insanı bir araya getirmesi mümkün değildi. Fakat yine de Mahmud'a olan sadakatin ölçülmesi zordu. Şırnak yakınlarındaki Karagiç'te oturan ve çok açık bir biçimde Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı olan komşusu ve aşiretinin eski düşmanı Abdülrahman ile gerçekten daha fazla mı ilgileniyordu? Böyle düşünmek için nedenler vardı. Durum ne olursa olsun, Mahmud birkaç ay sonra Sivas'ta gelişmeye başlayan Türk milliyetçi hareketi sırasında Mustafa Kemal'i desteklemeyi tercih ettiğinde, Abdülrahman aniden ateşli bir İngiliz taraftarı haline geldi.

Son olarak da İstanbul'un Kürtleri vardı. Osmanlı hükümetiyle anlaşmaya ve İngiliz Yüksek Komiseri'nin tekliflerine açık olduklarından bunlar da ciddiye alınmalıydı. Hükümetin tükenme noktasına gelmiş olması ve kentin Müttefik birliklerince kuşatılması nedeniyle İstanbul'un Kürtleri kendi milliyetçi gruplarını yeniden canlandırmakta zorlanmadılar. 1918 yılı sona ermeden önce Şeyh Abdülkadir ve önde gelen Bedir Hanlar'dan olan Emin Ali ve iki oğlu Kamuran ve Jaladat Ali, savaş öncesinde Kürdistan Teali Cemiyeti adıyla faaliyet yapan örgütün adını yenileyerek Kürt Kulübü adıyla yeniden kurmuşlardı. 1908'deki ilk faaliyetlerinden bu yana geçen on yıldır böylesi gruplar hâlâ eski eşraf sınıfı tarafından yönetiliyordu, ama eyaletlerden ve aşiretlerden eskiye göre çok daha fazla katılım vardı. Kısa süre içinde Diyarbakır, Siirt, Elazığ ve diğer kentlerde şubeler açıldı.

Fakat İngilizler Kürt Kulüpleri ile iş yapmanın zorluğunu baştan beri görmüşlerdi. Şeyh Abdülkadir uzun süredir Kürdistan'dan uzaktı ve yeğeni Taha ile ilişkileri o kadar kötüydü ki, liderliğe getirilmesi İstanbul dışında yalnızca kuşkuyla karşılaşabilirdi. Aynı zamanda İstanbul'daki Kürt Kulübü'nün ve eyaletlerdeki şubelerinin tam olarak neyi temsil ettikleri de belirsizdi. İttihat Terakki mensubu, Avrupa yanlısı fikirleri

Mustafa Kemal üzerinde etkili olan bütünleşme taraftarı liberal Abdullah Cevdet ve eski Mısır valisi Şeyh Abdülselam Barzani'yi asan ateşli Ittihat Terakkı taraftarı Süleyman Nazif gibi insanlar da Kulübün içindeydi.

Istanbul'daki Kürtler için durum eyaletlerde olanlara göre daha kolay değildi. Beklenen Barış Konferansı'nda oynanacak her türlü koz bulunuyordu ama acaba Kürtlerin konumu ne olmalıydı? Zorluk burada yatıyordu. Kürtler bir Kürt devleti kurulmasını istemediğini zaten göstermiş olan Fransa'yı kızdırmak istemiyorlar ve bu Kürdistan'ın tamamen bölünmesine neden olacağından, Mezopotamya'ya ek olarak Güney Kürdistan'da ayrı bir yönetimi sürdürüp sürdürmeme konusunda kararsız görünüyorlardı. Aslında eğer Ingiltere her iki kısımda da himayesini ve tavsiyelerini sürdürürse bölünmüş bir Kürdistan'a olumlu bakılabilirdi.

1919 baharına gelindiğinde Kürt milliyetçileri Müttefiklerin Amerikan desteği altında Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde kurulacak bir Ermeni devleti ile kalan dört vilayet olan Bitlis, Van, Diyarbakır ve Elazığ'da büyük bir ihtimalle Ingiliz desteği altında olacak bir Kürt devleti kurarak Doğu Anadolu'yu bölmeyi düşündüklerini muhtemelen fark etmişlerdi.

Müttefikler henüz bölgeyi işgal etmeye girişmediklerine göre, Kürtlerin Osmanlı hükümetiyle köprüleri atması aceleci bir davranış olmaz mıydı? Abdülkadir tam böyle düşündü ve muhtemelen Nakşibendi kökenine sadık kalarak Osmanlı sultanı ile tüm bağlarını kesmeyi gerçekten istemedi. Yalnız değildi. Kamuran Bedir Han aradan elli yıldan fazla süre geçtikten sonra Kürt Kulübü hakkında konuşurken, "Çoğunluğun bir ayağı Kürt tarafında, diğer ayağı ise Osmanlı-Islam kurumundaydı... bakan olmak istediler.."[20] diyordu. Abdülkadir, kişisel hırsları dışında, Osmanlıların doğu vilayetlerini kaybetmekten korktuklarını ve bu bölgeyi imparatorluk içinde tutabilmek için Kürtlere istedikleri teklifi yapabileceklerini biliyordu.

Türklerin Kürtleri gemide tutmak istemesi anlaşılır bir durumdu. Kürt kulüplerine sızmak kolaydı. Aralık 1918'de Genel Kurul bir Doğu Vilayetleri Savunma Birliği kurulmasını sağlamıştı. Süleyman Nazif Kürt Kulübü'ne üyeliğinin yanı sıra, birliğin liderliğini üstlenmişti. Istanbul'da Müttefiklerin istekleri doğrultusunda davranmaya gönüllü olanları azarlamış, Ittihat ve Terakki adına Avrupa'ya giderek Türk-Kürt bağımsızlık davası için lobi yapmayı önermişti. Kişisel riske girerek Ermeni katliamını kınadığı ve Bağdat'ta vali olduğu sırada idamların uygulanmasını reddettiği için Avrupa'da iyi karşılanacağından emindi.

---

[20] Chris Kutschera ile röportaj, Paris, Temmuz 1975, Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 26'da.

Aslında İttihat ve Terakki'deki Türkler Kürtlerin 'tabi uluslarca yönetilecek ademi merkeziyetçi yerel hükümetler... politikasını destekleyeceklerinden'[21] fazlasıyla umutsuzdu. 1919 yılı başında İttihat ve Terakki aktivistlerinden oluşan bir ağ, Harput, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Jazira bin Umar'da 'Türk-Kürt Bağımsızlık Komiteleri' adıyla yerel gruplar oluşturmuştu. İttihat ve Terakki'nin oldukça merkeziyetçi sistemi sayesinde bu gruplar yabancı (yani Müttefikler) müdahalesine karşı deklarasyonlar yaparken, sivilleri silahlandırırken ve jandarma olmaları için askere insan kaydederken büyük bir koordinasyon içinde çalıştılar. İttihat ve Terakki ağındaki muhbirler çizilen hattı ihlal eden memurları ya da eşrafı hemen yerel komiteye bildiriyorlardı. Bazı İttihat ve Terakki aktivistleri Kürtleri yeni kurulan Türk partilerine, hatta Türk Milli Partisi gibi yeni Turancı partilere bile katılmaya fiilen ikna ediyorlardı.

Doğuda yaşanan böylesine tehlikeli bir dönemde, tanınmış Kürtleri hükümetle işbirliğine ikna etmek önemliydi. Şeyh Abdülkadir hedeflenen kişiydi. Çok tanınmış saygın bir Osmanlıydı, Devlet Konseyi Başkanlığı'na hâlâ devam ediyordu ve aynı zamanda İstanbul'daki Kürt zanaat loncalarının 15.000 üyesi de dahil olmak üzere geniş bir Kürt taraftar kitlesine sahipti. Mart 1919'da yeni kurulan Damat Ferit Paşa kabinesine davet edildi. Kürtlere kendi işlerini denetleme konusunda daha fazla sorumluluk verilmesi gerektiğinde ısrar ederek bu konuda söz aldı ama Kürdistan'a Kürt valilerin atanacağı şeklinde verilen söz tutulmadı. Ancak İngilizlerin bu sözün tutulup tutulmayacağını izlemesini önererek Osmanlıların kendisinden kuşkulanmasına neden oldu.

Hükümet aynı zamanda Kürt Ulusal Komitesi'nin (Kürt Kulübü kendisini böyle isimlendiriyordu) bazı üyelerinin, yanlarına aşiret reislerini İngiliz boyunduruğundan kurtulmaya teşvik eden mektuplar alarak İstanbul'dan Süleymaniye'ye kadar uzanan yerlere gitmelerine karar verdi. İngilizlerin ise buna tepki olarak Türk birliklerinin Kürt kentlerinden çekilmesi ve Van, Bitlis ve diğer Kürt kentlerine Şeyh Abdülkadir'in maiyetindeki kişileri vali olarak ataması için Osmanlı hükümetine bel bağlaması teşvik edildi.'[22]

---

21. FO 371/4157 İstihbarat Özeti, Genel Karargâh Kahire, 4 Mart 1919.
22. FO 371/4141 Mısır Genel Karargâhından DMI Savaş Bürosuna, Kahire, 6 Mart 1919; GK, GSI No 2838 Salonika İttihat Terakki üzerine, Yüksek Komiserlikten Dışişleri'ne, İstanbul, 8 Mart 1919.

Kürtlerin Umutlarının Kırılması

1919 baharına gelindiğinde Kürtler arasında bir dizi siyasal düşünce oluşmuştu: Türk yanlıları, Müttefiklerden yana olanlar ve son olarak da Dersim Kürtleri arasındaki her türlü dış müdahaleden bağımsız olma isteği. Sorun bu fikirlerin birbirlerinden çok farklı olmamasındaydı. Belirsizlikler yüzünden kafası karışan çoğu Kürt geri dönülemeyecek bir davranış içine girmek istemiyordu.

Mayıs 1919'da ortaya çıkan iki gelişme Kürtlerin Doğu Anadolu'da özerklik ya da bağımsızlık kazanma umutlarını kırdı. Bunlardan birincisi Müttefikler tarafından kuvvet kullanarak Sykes-Picot'tan pay almaya teşvik edilen Yunanlıların İzmir'e yaptıkları çıkartmaydı. Daha güneyde İtalyan güçleri Antalya'ya çıkmıştı. Anadolu'daki Müslüman halk açısından bu çıkartmaların yarattığı psikolojik etki çok korkunç oldu. Kürtlerin Hıristiyan tehdidine ne kadar duyarlı olduğu zaten biliniyordu. İstanbul'daki Amiral Calthorpe Dışişleri'ne Yunan çıkartmasından yalnızca iki hafta önce telgraf çekerek şunları yazmıştı: "Buradaki durumla ilgili en önemli faktör Türkiye'nin doğusunun Ermeni yönetimine verilmesi korkusu. Yoksa Kürtler ve Türklerin birbirlerinden ayrılması yönünde güçlü bir eğilim var ama bu korku onları Birleşmeye itiyor."[23]

Kürtlerin tepki vermesi kaçınılmazdı. Çünkü yükselen Hıristiyan tehdidi nedeniyle, Doğu Anadolu'da yaşayan binlerce Kürt açısından milliyetçi fikirler hızla güç kaybetmişti. Osmanlı hükümeti Panislamcı dayanışmayı harekete geçirmekte zorlanmadı:

> Yunanlıların Müslümanları katledeceği haberi yayıldı. Kürtlere İzmir'deki durumun Diyarbakır'da da uygulanacağı söylendi; önce İngilizler gelerek kenti işgal edecek, bu da Ermeni birliklerinin kente girebilmesi için bir başlangıç adımı olacaktı. Alınan tüm önlemlerin kendi doğal etkileri oldu.[24]

Türkler Kürtleri Hıristiyan tehdidine karşı harekete geçirirken, Kürt kulüplerini kapatmak için Kürt fanatikliği ve Hıristiyan karşıtı vahşet tehlikesini gerekçe gösterdiler. Kürtler 1915'teki Ermeni katliamında pay sahibi oldukları için bu kolayca meşrulaştırabilecek bir hareket olmuştu. 4 Haziran'da Diyarbakır kulübü kapatıldı ve liderleri tutuklandı.

---

[23] L/P&S/10/781 Calthorpe'dan Dış İlişkiler Ofisi'ne, İstanbul, 2 Mayıs 1919.

[24] *Review of the Civil Administration*, s. 67.

Bu arada Kürtler Istanbul'da çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmaya başlamışlardı. Yunanlıların ve Italyanların Anadolu'nun bazı yerlerini ele geçirdikleri, Müttefiklerin Anadolu Ermenistan'ını yeniden kurmayı tartıştıkları bir dönemde kabinede Kürtlere özerklik verilmesinden söz etmek Damat Ferit Paşa'nın bile hazmedemeyeceği bir şey olduğundan, haziranın ilk haftasında Şey Abdülkadir kabineden çıkarıldı.

Abdülkadir'in kabineden ayrılması Istanbullu Kürt çevrelerinde anlaşılabilir bir kızgınlığa neden oldu. Eski bir şeyhülislam ve Erbilli bir Kürt ailesinden gelen Ibrahim el Haydari haziran başında kimi kabine üyeleri ve Kürt Kulübü liderleri arasında bir toplantı yapılmasını sağladı. Amacı iki tarafın gördüğü zararın kısmen giderilmesini sağlamaktı ama bu güvenilmez bir başlangıç oldu. Türkler Kürtleri 'bağımsızlık eğilimi olan ve hükümetimizi tanımayı reddeden örgütlerle çalışmakla' suçladı ama Kürtler bu suçlamayı şiddetle inkâr etti. Ibrahim el Haydari 'Ingiltere'nin büyük bir Kürdistan kurarak onu doğu vilayetine eklemeye çalıştığı' konusunda uyarıda bulundu. Abdülkadir ya da temsilcisi Ferit Paşa'nın Barış Konferansı'nda kendisinin Ermeniler için Kürdistan'ı feda etmeye gönüllü olduğunu ima eden açıklamalarına karşı çıktı. El Haydari Ferit Paşa'nın Paris'te yaptığı hataları kabul etti ve Abdülkadir elde ettiği avantajla Diyarbakır ve Elazığ valiliği için iki Kürt seçmiş olmasına rağmen, kabinenin bunları atamadığından yakındı. Kendisine bir Kürt valisi ile aynı oranda Kürt'ün Kürdistan'a tayin edileceği sözü verilmişti. Fakat Diyarbakırlı bir gazeteci olan Rıfat Mevlana Zada'nın Abdülkadir adına Ingiliz himayesi lehinde konuşup, 'Türkler kendi konumlarından emin değilken, Türk Hükümeti'nin Kürtlere özerklik vermesinin nasıl mümkün olabileceğini'[25] sorunca toplantı kötü bir biçimde sona erdi.

Türkler öfkeliydi, fakat Yunanlılar Izmir'e çıkartma yaptıktan sonra Kürt ayrılıkçılığının en küçük bir işaretinde bile sert bir tutum almalarına yol açacak bir politika izleyecekleri açıkça ortaya çıkmıştı. Noel haziran başında Istanbul'dan şu görüşleri iletmişti:

> Türk egemenliği altında Kürt özerkliği fikrinin sona erdiği görülüyor. Türkler yalnızca Panislamcı bir hatta hareket ediyorlar. Kürt sözcüğü şiddetle bastırılıp yerine Müslüman sözcüğü kullanılıyor.[20]

---

25. FO 371/4192 Türk Hükümeti ile Kürt Komitesi üyeleri arasındaki Konuşmaların Raporu, 10 Temmuz 1919 ve Hohler'den Tilley'e, Ingiliz Yüksek Komisyonu, 21 Temmuz 1919.
26. FO 371/4192 Calthorpe'dan Dışişleri'ne, Istanbul, 10 Temmuz 1919.

Dahası, gönderilen aynı notta, Kürt liderlerin artık Kürt mültecilerin dağıtımı için savaş dönemindeki Kürt yerleştirme programının canlandırılması önerisi söylentisi ile karşı karşıya oldukları belirtiliyordu:

> böylece Türk nüfusun yüzde 5'ini aşacak bir bloğu asla oluşturamayacaklar, bir yandan Kürdistan'a dönmeleri engellenirken, diğer yandan hızla Türkleştirilecekler.

Notta aynı zamanda Türklerin daha geniş olan siyasal tabloyu bilmeyen aşiretleri kazanmak için 'Ermeni öcüsünü kullanarak Panislamcı ve Şovenist propagandaya' başladıkları belirtiliyordu.

Artık Kürt milliyetçiliği için ikinci bir yıkımın yolda olduğu hissedilmeye başlanmıştı. Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu'nun yeni atanmış genel müfettişi olarak Samsun'a çıkmıştı. Müttefiklerin dayatması üzerine, kendisine İstanbul'a itaatin sağlanması için silah ve mühimmatları toplama talimatı verilmişti. Ancak o, kendisine verilen talimatların tersine yerel komutanları tüm yabancı işgaline, batıda Yunanlılara, doğuda Ermenilere, Adana'da Fransızlara, Antalya ve Konya'da İtalyanlara ve Urfa, Maraş ve Antep'te İngilizlere karşı halk direnişi örgütlemeye teşvik etti.

Dört hafta sonra İngiltere Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını talep ettiğinde, Kemal görevinden istifa ederek bir asi haline geldi. Haziran sonunda o ve arkadaşları Amasya'da bir protokol imzalayarak İstanbul'un otoritesini tanımadıklarını bildirdiler ve Anayurt'un savunmasını örgütlemek amacıyla Sivas'ta bir Ulusal Kongre toplanması için çağrı yaptılar. Sivas Kongresi çağrısı yapılmadan önce Doğu Anadolu'nun Haklarını Savunma Cemiyeti Erzurum'da 23 Temmuz ile 7 Ağustos arasında yapılan bir kongre düzenlemişti. Bu kongrenin on maddelik sonuç belgesi altı doğu vilayetinin Osmanlı topraklarının tam ve ayrılmaz bir parçası olduğunu beyan ediyor; ulusal güçlere imparatorluğun bütünlüğünün muhafazası ve sultanlık ile halifeliğin korunması için yetki veriyor; ve siyasal denetim ya da sosyal dengeleri değiştirmek için Hıristiyanlara verilen ayrıcalıkları reddediyordu. Sonuç belgesi Türkçe yazılmış olmasına rağmen, Müslüman vatandaşlara hitap eden bir dille kaleme alınmıştı:

> Hak ve adalete dayanan, tarihsel, kültürel ve dini haklarımıza saygı gösteren ve 30 Ekim 1918'de Müttefiklerce imzalanan ateşkes anlaşması ile belirlenen sınırlar içinde kalan ve diğer bölgelerin yanı sıra Doğu Anadolu'daki çoğunluğunu Müslümanla-

> nın oluşturduğu ve Müslümanların kültürel ve ekonomik anlamda egemen olduğu topraklarımızın bölünmesi ve halklarının parçalanması yönündeki her türlü kuramı bütünüyle reddeden bir karara varılmasını istiyoruz.[27]

Hiçbir Kürt Hıristiyan tehdidine karşı Doğu Anadolu'nun bütünlüğünün muhafazasına ve aynı nedenle sultanlığın ve halifeliğin korunmasına karşı çıkmazdı, zaten bunlar farklı etnik kökenlerden gelen Müslümanları bir arada tutan unsurlardı.

Ağustosta Fransızların Sivas'a yürümek üzere oldukları ve İstanbul'daki tüm siyasi tarafların Amerikalılara doğu eyaletlerindeki Türklerin bu toprakları bir Ermeni devletine teslim etmeyi kabul edecekleri yönünde güvence verdiği söylentileri yayıldı.[28] Anadolu'nun çok yakında bölüneceği anlaşıldığından Mustafa Kemal Diyarbakır, Bitlis, Van ve Doğu Beyazıt'ta tanıdığı Kürt aşiret reislerine kişisel olarak mektup yazarak aktif destek istemekten çekinmedi.

Noel'in Misyonu

Muhtemelen kısmen Mustafa Kemal'in faaliyetleri nedeniyle Osmanlı hükümeti artık Binbaşı Noel ile Emin Ali'nin iki oğlu Jaladat ve Kamuran Ali'yi hayırdualarıyla Türkiye Kürdistan'ına gönderiyordu. Fikir Bağdat'ta Noel ve Wilson tarafından geliştirilmişti. Bir İngiliz siyasi danışmanı olan J. B. Hohler'in "İyi bir adam ama o da bir başka fanatik... Noel'in bir Kürt Albay Lawrence'e dönüşmesinden korkuyorum"[29] diye nitelediği Noel Temmuz'da İstanbul'a gelerek, Kürt yanlısı bir heyecan yaymaya başladı. Hohler'in içgüdüleri onu yanıltmamıştı. Noel Abdülkadir ve arkadaşlarını etkilemek için elinden geleni yaparak onlara yegâne görevlerinin Musul vilayetinin kuzeyindeki aşiret reislerini böylesi zor bir dönemde sessiz kalmaya teşvik etmek olduğunu söyledi:

> Beş kez tekrarlanan bir kelime kadar açık sözlerle ifade ediyorum ki biz Türklere karşı bir entrika çevirmek istemiyoruz ve Kürdistan'ın geleceği konusunda hiçbir vaatte bulunamam.[30]

---

[27] Madde 6, tercümesi Shaw ve Shaw, *History*, cilt ii, s. 345'te.

[28] Bu söylentiler doğu Türklerinin konumlarının açığa çıkmasını istemediklerini 'çünkü herhangi bir bölgenin Ermenilere terk edilmesi fikrine hiçbir şekilde uygun olmayan Kürtlerle birlikte ortak bir dava yarattıklarını...' da söylüyordu. Atatürk, *Söylev*, s. 71, 87.

[29] FO 371/4192 Hohler'den Tilley'e, İstanbul, 21 Temmuz 1919.

[30] FO 371/4192 Hohler'den Tilley'e, 21 Temmuz 1919.

Hohler muhtemelen onun zamanını boşa harcadığını biliyordu. Yolda rastladıkları her Türk ve Kürt'ün İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu ile ilgili planları olduğuna mantıken inandığı bir dönemde misyonun kafasına böylesine işleri sokmanın ne yararı olabilirdi ki? Dahası insanlar bunlara inanmakta haklıydılar. Noel İstanbul'da misyonla tartışırken çok samimi değildi, çünkü niyeti 'Türklerin Panislamcı propagandasına karşı koymak ve Kürtleri aleyhimize çevirme girişimlerini tersine çevirmekti.'[31] Emin Ali Bedir Han'ı Diyarbakır Valılığına yerleştirmeyi tercih ederek, İngiliz nüfuzunu güçlendirmeyi ve aynı oranda da Türkiye'nin bölgedeki gücünü zayıflatmayı umuyordu.

Muhtemelen İstanbul'un da Noel'in misyonunun resmen göründüğünün yarısı kadar bile masum olmadığını düşünüyordu. Tahmin edilebileceği gibi Noel'in misyonu, kendisinin de telgrafla bildirdiği gibi, "Barış Konferansı'nda [bir] Kürt devletinin kurulmasının ciddi olarak tartışılacağının düşünülmesine yol açtı."[32]

Bu arada Noel Yüksek Komisyon'daki kuşkulara rağmen İstanbul'dan ayrılmıştı. Kamuran ve Jaladat Bedir Han kardeşlerle Halep'te buluşmuş, onlarla birlikte halkın Mardin ve Diyarbakır'ın tersine daha milliyetçi olduğu iddia edilen Antep ve Malatya'ya gitmişti. Noel'in de daha sonra kabul ettiği gibi, kısmen kendi kendini gaza getiriyordu. Fakat Antep ve Malatya'da Kürtler çoğunlukla Alevi'ydiler ve Müslüman birliği ya da sultana sadakat duygularını paylaşmadıkları gibi Mustafa Kemal'in ulusal hareketine de düşmandılar. Dahası, Mardin ve Diyarbakır'ın tersine buralarda bir Ermeni tehdidi söz konusu değildi. Alevi Kürtlerin Ermenileri 1915'teki kırımdan korudukları hatırlanacaktır. Antep ve Malatya Osmanlı Kürdistanı'nın genel durumunu temsil etmiyordu.

Temmuz başında Mustafa Kemal yakında gerçekleştirilecek ziyaretten ve Bedir Hanlar'ın niyetlerinden haberdar olmuştu. Kemal İstanbul'dan ayrıldıklarını öğrendiğinde yerel kuvvetlere 'ayrılıkçı bir Kürt hareketinin gelişme olasılığını yok edecek bir biçimde çalışmaları'[33] talimatı vermişti. Noel 3 Eylül'de Kemal'in Sivas Kongresi en canlı durumundayken Malatya'ya ulaştı ve Kamuran ile Jaladat'ın amcası olan ve

---

[31] FO 371/5068 14 Haziran-21 Temmuz 1919 arasında özel bir görevle Kürdistan'da bulunan Albay E. M. Noel'in günlüğü (Basra, 1919), s. 1.

[32] FO 371/4192 Sivil Hükümet Temsilcisi'nden Yerli Bürosuna, Bağdat, 20 Eylül 1919, Noel'in 19 Eylül 1919 tarihli telgrafında alıntılanmıştır.

[33] Atatürk, *Söylev*, s. 102, 109.

Ferit Paşa tarafından kendisine bölgede anti-Kemalist güç toplama görevi verilen Mutasarrıf Halil Bedir Han ile temas kurdu.

Kemal 9 Eylül'de Noel ve Bedir Hanlar'ın Malatya'da olduğunu öğrendi. Ferit Paşa'nın yakındaki Harput Mutasarrıfı'na Sivas Kongresi'nin oturumu sırasında bir sürpriz yaparak delegeleri tutuklamak için muhtemelen eski aşiret alaylarından Kürt süvariler toplaması için talimat verdiğini de öğrenmişti. Noel konusundaki karanlık fikirleri doğrulanmıştı: "Gerçek amaçlarının Kürtleri ayaklandırarak, onlara bağımsız bir Kürdistan kurulacağını vaat ederek bize karşı kışkırtmak olduğunu anladık"[34] diyordu. Noel ve arkadaşları alelacele Suriye'ye gitmek zorunda bırakıldılar.

Kemal ve arkadaşları Noel misyonunu propaganda için kullanmakta sıkıntı çekmediler. Doğudaki Kürtler temmuz ayı boyunca Kafkaslar'da Ermenilerin yaptıkları operasyonlardan sonra binlerce Müslümanın Osmanlı sınırına kaçmak zorunda kaldığını biliyorlardı. Ağrı dağının kuzeydoğu eteklerinde Kürtler ve Ermeniler arasındaki kavga bahardan beri sürmekteydi ve Ermeni kuvvetleri eylülde Ağrı ile Doğu Beyazıt arasındaki köyleri yerle bir etmişlerdi. Noel misyonu İngilizler ve İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetinin, Anadolu'yu savunmak isteyenlere karşı entrikalar çevirdiğini ortaya koyuyordu. Amerikalılar bile 'Kürdistan'da kapsamlı İngiliz planları olduğuna'[35] ikna olmuşlardı.

Kürdistan ve Türk Ulusal Hareketi

Eylülde Kemal Büyük Güçlere İstanbul'daki hükümetin yasadışı bir zulüm yönetimi olduğunu ve Paris'teki delegasyonun ülkeyi temsil etmediğini bildirdi. Ferit Paşa bir ay sonra Kemal'in ilerlemesini durduramadığı için istifa etti. Yerine daha dirençli bir milliyetçi olan Ali Rıza geçti. Kürtler bu sonbaharda ortalığın ısındığını fark etmeye başladılar. Yeni kurulan 'Demokratik Kürt Partisi' geri çekilmeyi reddetti. Gazete köşe yazıları Kürt bağımsızlığından söz etmenin Ermeni milliyetçiliğine yardımcı olmak anlamına geldiğine ilişkin uyarılar yapmaya başladılar. Bazı Kürtler yakalandı ve ihanet suçuyla ölüme mahkûm edildi.

İstanbul'da bazı Kürt milliyetçileri hâlâ İngiltere'ye tutunuyorlardı. Kürdistan Teali Cemiyeti başarısız olan Noel misyonu ile Kemalistlerin başarılarının ışığında 8 Ekim'de olağanüstü bir toplantı yaparak Barış

---

[34] Atatürk, *Söylev*, s. 100.

[35] FO 371/4193 44/153094 Kürtler ile Milliyetçiler arasındaki İlişkiler Hakkında Ayrıntı, 19 Kasım 1919.

Konferansına güvendiklerini tekrarladılar ve 'Anadolu hareketiyle ortak hiçbir yanlarının bulunmadığını...' teyit ettiler. "Tek dostumuz İngiltere'dir ve Kürtler İngiltere dışında hiç kimsenin himayesini istememeye karar vermiştir"[36] dediler.

Ancak Kürdistan'da olayların gidişatı açıkça hem İngiltere'nin hem de Kürt milliyetçilerinin aleyhine gelişiyordu. Yalnızca Kemalistler değil aynı zamanda bölgedeki Kürtler de İngiliz Yüksek Komiseri'nin sözleriyle, "Bizim Kafkaslar'ı terk edeceğimizi ve ardımızda Ağrı ile Hazar Denizi arasında Panislamcı ve Pantürkist propaganda için verimli bir alan bırakacağımızı düşünüyorlardı."[37]

Sonbahar geldiğinde Kemal'in propagandası çok sayıda aşireti hızla onun tarafına döndürmüştü. Türk milliyetçileri İngiltere'nin Diyarbakır gibi yerlerde Kürt kulüplerini finanse ettiğini ve onların da Dersim'deki isyancı aşiretlere malzeme gönderdiklerini düşünüyorlardı[38] ve bu muhtemelen doğruydu. Her koşulda hâlâ Osmanlı devletine sadık olan Kürtleri harekete geçirerek, böylesi isyancı gruplara karşı kullanmak konusunda pek sıkıntı çekmedikleri görülüyor. O yılın sonunda birçok nüfuzlu saygın kentli Kürt'ün yanı sıra, en az 70 Kürt aşireti Kemal'den yana olduğunu açıkladı. Bunlar tehlikenin en büyük olduğu doğu ve güneydoğu sınırlarına yakın olan yerlerde yaşayan aşiretlerdi ve en önemlileri güneyde Milli, doğuda ise Celali ve Haydaranlı aşiretleriydi.

Bu arada Mustafa Kemal diğer yerlerdeki konumunu da güçlendiriyordu. Gerçek bir ulusal meclis seçilmesi yönündeki talebi Sultan IV. Mehmet tarafından kabul edilmişti. Ocak 1920'de Türk milliyetçilerinin büyük bir çoğunluğu Sivas'ta yapılan deklarasyona dayanan bir Ulusal Pakt'ı (Misak-ı Milli) onayladı. Bu Türkiye'nin tam bağımsızlığı ile ateşkes hattı ötesindeki Kürdistan da dahil olmak üzere Arap olmayan tüm Osmanlı topraklarını talep eden Kemalist tutumu teyit ediyordu.

Anadolu'daki Kemalistlerin yükselişi İngilizlerin Mezopotamya ile Türkler arasında bir tampon bölge kurma endişelerini artırdı. 1919 sonbaharında Kemalistler Bolşeviklerin desteğini aldıklarında bu endişe yeni bir temel kazandı. Mustafa Kemal mayıs sonunda Sovyet temsilcilerle gizli bir görüşme yapmış, Müttefiklerin Anadolu'da ayrı bir Ermenistan ya da Kürdistan kurma girişimlerine karşı destek güvencesi almıştı. İngiltere zaten Kafkaslar'da, 1918 yılında Hazar bölgesinde ve Batum'da Bolşeviklerle sıkıntı yaşamıştı. Kürdistan'ın, hatta güney kısmının bile Tük milliyetçileri ile Bolşeviklerin ortak çabasından kolayca etkilenebileceğinden korkmaya başlamıştı. Hatta, bütünüyle yanlış anlaşılan Bolşevizm kavramı aşiretler arasında itibar kazanıyordu. Şubatta Fransız işgali altındaki Nusaybin'den "Bizi yabancıların yönetmesini istemiyoruz, biz Bolşevik'iz ve kendi kendimizi yöneteceğiz"[39] sözleri duyulmuştu.

---

[36] FO 371/4193 GSI, Karadeniz Ordusu, İstanbul, 13 Ekim 1919, Kürtler ve Milliyetçi Hareket Hakkında Muhtıra.

[37] Hovanissian, *The Republic of Armenia*, cilt ii, p. 427'de alıntılanmıştır.

[38] Diyarbakır endişe kaynağı bir vakaydı. Kemalist bir subayın ifadesiyle "Diyarbakır Kürt milliyetçisi maskesi altında İngiliz himayesi için çalışıyordu. Genç Türklerin yönettikleri propaganda ve attıkları adımların yarattığı yargı... İngiltere çıkarına çalışıyorlardı... Diyarbakırlıların katılmalarını tavsiye etmemize karşın Erzurum Kongresi'ne katılmayı reddetmeleri... gerçeğin ne olduğunu açıkça göstermektedir." FO 371/5068 *Diary of Major Noel*, s. 19.

İngiltere hâlâ bir Ermeni devleti kurulabileceği umuduyla çalışmalarına devam ediyordu. Bu hevesinin kaynağı Amerika'nın bir manda yönetimi kurma isteğine dayanıyordu. ABD'de Woodrow Wilson Ulusal Demokratik Komite'ye şubat ayında şunları söylemişti: "ABD halkının, Ermeni halkının çıkarlarına müdahale ederek garantörü olmayı ve onlara ne yapacaklarını öğretmek için fazlasıyla uğraşan, konuşulması mümkün olmayan Türkler ile neredeyse aynı ölçüde zorluk çıkartan Kürtlerin icabına bakılmasını kabul edilebilir bulacaklarına dair umutlarımı kaybetmiş değilim."[40] Haziran ayında Başkan Wilson İstanbul'a doğudaki hangi toprakların artık Osmanlıya ait olmadığını anlatıyor ama aynı zamanda ABD mandası konusunu teyit etmiyordu. Sonbaharda ABD mandası olmayacağı netlik kazandı.

Sevr'e Giden Yol

Amerika'nın geri çekilmesi tüm Doğu Anadolu'nun kaderini değiştirdi ve arka plandaki Kürt-Ermeni kavgasına rağmen Kürtler ile Ermeniler arasındaki uzlaşmayı çok daha istenir hale getirdi. Bu nedenle Kürdistan'ın akıbeti İngiltere açısından tam da gerçekleşme ihtimalinin azaldığı bu dönemde çok daha büyük bir stratejik önem kazandı. İngiliz subayları Paris'te Ermeni temsilci Boghos Nubar'ı Tük egemenliğinin yeniden tesisine karşı bir Kürt-Ermeni dayanışmasının deklarasyonunun ne kadar istendiği konusunda ikna ettiler. Nubar Ermeni davasının tehlikede olduğunu düşünerek hemen Şerif Paşa ile bir anlaşma yaptı. 20 Kasım'da aşağıdaki ortak deklarasyon açıklandı:

---

[39] FO 371/5067 Sivil Hükümet Temsilcisinden Yerli Bürosuna, Bağdat, 22 Şubat 1920, fakat FO 371/4193 H. W. Young'dan Dahili Tezkere, 10 Ocak 1920 ve FO 371/5069 Secretary of State for India'dan Bağdat'a, Londra, 17 Ekim 1920'ye de bakınız.

[40] Hovanissian, *The Republic of Armenia*, cilt i, s.316.

[Barış] Konferansı'ndan bir Büyük Güç'ün... yardımıyla, milliyetler prensibi doğrultusunda birleşik ve bağımsız bir Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan kurulmasını isteme konusunda tam bir mutabakat içindeyiz. Dahası bu iki devlet içindeki azınlıkların yasal haklarına saygı göstermek konusunda da tam bir mutabakatımız bulunmaktadır."[41]

Deklarasyon Barış Konferansı'nın iki devlet arasında belirlenecek sınırlar konusundaki kararını da kabul ediyordu. Başlangıçta her iki taraftaki tepkiler pozitifti. Şeyh Abdülkadir ve çeşitli Bedir Han şeyhleri memnuniyetlerini bildirdiler, bunun nedeni büyük ölçüde Ermenilerin Kürt haklarını ilk kez resmen tanımalarıydı. Kürt-Ermeni düşmanlığı geçmişte kalacağı için her iki tarafta da coşku yaşandı ve deklarasyon metni İstanbul ve Erivan'da sabırsızlıkla beklenmeye başlandı.

Amerika'nın geri çekilmesi aynı zamanda Doğu Anadolu sorununu esas olarak İngiltere ve Fransa'ya bırakmıştı. Şimdiye değin kuzeyindeki bir siyasi çözümleme ile Kürdistan'ın bir biçimde Mezopotamya'ya tampon teşkil edecek özerk devletlerle 'yerine yerleştirileceği' varsayılmıştı. Bu artık gerçekçi bir çözüm değildi. İngiltere ve Fransa'nın harekete geçmesi gerekiyordu.

Fransa Suriye'nin kuzeyinde ve Irak'ta Kemalistlerin doldurabileceği boşluk konusunda İngiltere'nin duyduğu huzursuzluğu paylaşıyordu. *Quai d'Orsay*'daki Baş Siyasi Sekreter M. Berhelot aralık ayının sonunda Lord Curzon'a bölgeyle ilgili yegâne kapsamlı anlaşmanın Sykes-Picot olduğunu hatırlatarak, kuzey (Fransız) ve güney (İngiliz) Kürdistan arasında federal bir düzenleme önerdi.[42]

Curzon istekli değildi. Berthelot'a İngiltere'nin Kuzey Batı Sınırında yaşadığı problemleri tekrar yaşamasını istemediğini ve bir devletin mi yoksa özerk tımarlıkların serbestçe birleştirilmelerinin mi tercih edileceğine Kürtlerin kendilerinin kararlaştırmasına izin vermenin daha iyi olacağını bildirdi. Bölgede yeni birlikler konuşlandırmamaya öylesine kararlıydı ki, Bağdat'taki iddiaya kulaklarını tıkamaya devam ederek, İngiltere'nin Güney Kürdistan'da kalmaya niyeti olmadığını teyit etti. Ama Fransa'nın da Mezopotamya'nın kuzey sınırlarına girmesini kesinlikle istemiyordu.

---

[41] FO 371/4193 28 Kasım 1919 tarihli 44/156272 nolu kayıt.

[42] IO L/P&S/10/782 M. Berthelot'un Kürdistan Hakkında Tezkeresi, Londra, 23 Aralık 1919.

Bu nedenle Kürdistan daha büyük bir stratejik önem taşımaya devam ettikçe, İngiltere de Kürt liderlerle etkin bir işbirliği yapma umudundan vazgeçiyordu. Hohler kasım ayında İstanbul'dan şunları yazıyordu: "Ben kendi kurtuluşlarını sağlama ve Türklerden ayrılma meselesinin esas olarak Kürtlere bırakılması gerektiğini düşünüyorum... [Kürtler] tüm renkleriyle bir gökkuşağını andırıyorlar."[43] Mart ayında İngiliz Yüksek Komiseri gerçeklerle ilgili görüşlerini, taşıdığı kuşkuları da aktararak şöyle özetliyordu:

> Kürdistan'ın bağımsız mı yoksa özerk mi olacağı önermesi çok kuşkuludur ve her koşulda tutarlı bir kamuoyu anlamında 'Kürtlerin görüşü' diye bir şey bulunmamaktadır... az sayıda [Kürt] aralarında pek az ortak şey bulunan aşiret ağalarından ya da dini şeyhlerden daha ileriyi görebilmektedir... Kürdistan dışındaki az sayıda eğitimli Kürt Ayrılıkçı görüşler taşımaktadır ve kendi nüfuzları ile önemlerini abartmaya fazlasıyla yatkındır.[44]

İstanbul'da ise, artık hükümet dışında kalmış olan Damat Ferit Paşa yeni yönetimi yalnızca Mustafa Kemal'i yenebileceği muteber bir plan geliştirebilirse değiştirebileceğini düşünüyordu. Şeyh Abdülkadir'i on iki ay önce deneyip de sürdürmediğine benzeyen bir pazarlığa sokmak istedi. Doğuda Kemalistlere karşı düzenleyecekleri bir Kürt saldırısı karşılığında onlara neredeyse bütünüyle özerk bir Kürdistan vaat etti. Fakat Abdülkadir Ferit Paşa'dan kesin güvenceler almadan ve Kürdistan'a İngiliz himayesi garantisi verilmeden bu teklifi kabul etmeye yanaşmadı, bu güvenceler de verilemedi.

Bu arada, iki Müttefik arasında ayrılıkların yaşandığına ilişkin söylentiler Kürtleri yine Osmanlıların kollarına attı. Ocak 1920'de bir grup Genç Kürt kendilerine yapılan iki öneriyi sunmak üzere Şerif Paşa ile görüşmek için İsviçre'ye gittiler; bunlardan biri Osmanlıların sultana tabi bir özerklik teklifi, diğeri ise bir Türk parlamentosunda temsilci bulundurma önerisiydi. Genç Kürtler Türklere güvenmeseler de parlamentoda temsil edilmeyi bölünmeye tercih ediyorlardı. Aynı zamanda bir Kürt delegasyonu İngiliz Yüksek Komiserliği'ni Güney Kürdistan'ın ayrılmasını protesto etmeye davet etti. Delegasyon, "Kürdistan etnik ve coğrafi bir bütün olarak görülmektedir" ifadesinden sonra aynı zamanda "Halifeliğe bağlılığın Kürdistan'da gerçek bir güç olduğu kabul edilmiştir"[45] diyordu. Bu daha önceki ayrılma görüşmesiyle çelişen bir yaklaşımdı. Mart ayı bitmeden önce Elazığ'daki aşiret reisleri ve eşraf, ülkelerinin halifeden ayrılmaması için dilekçe vermeye başlamışlardı.

---

[43] FO 371/4193 Hohler'den Curzon'a, 12 Kasım 1919.

[44] FO 371/5068 de Robeck'den Curzon'a, İstanbul, 29 Mart 1920.

Abdülkadir Kürdistan'ın bütünlüğünü tercihen İngiliz himayesinde korumasını da istiyor ama Türk egemenliğine karşı olmadığını söylüyordu. Kürtler arasında giderek artan bir başka endişeye daha vurgu yaptı, bu Ermeni yönetimi altına yaşamanın kabul edilemeyeceğiydi. Bedir Hanlar Müttefikler resmi bir açıklama yapıncaya kadar kendi tutumlarını belirlemekte isteksiz davrandılar.

Ülkenin İngiliz ve Fransızlar arasında bölüneceği dedikoduları üzerine Paris'teki Şerif Paşa da bölünmeye karşı bir kampanya yürütmeye başlayarak, Türk egemenliği altındaki özerkliğin tercih edileceğini savundu. Bu onu Barış Konferansı'na bağımsız bir Kürdistan için aşırı talepler sunmaktan ve Ermenilerin toprak taleplerini fevkalade kötü bularak reddetmekten alıkoymadı. Ulusların kendi kaderlerini tayin etme ve farklı halkların kendi ulusal istekleri doğrultusunda serbestçe gelişme hakları bulunduğunu söyleyerek, şunları teyit etti:

> Kürdistan bölünmez bir bütündür, eğer Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacaksa, bu yalnızca ekonomik gelişme zorunluluğuna dayanabilir.[46]

Bu en parlak anıdır ama kısa ömürlü olmuştur.

Şerif-Nubar anlaşmasının tam metni Ermenistan ve Kürdistan'a ulaştığında büyük bir öfke ve huzursuzluğa yol açtı. Boghos Nubar Şubat 1919'da Barış Konferansı'na sunulan altı doğu vilayetiyle ilgili Ermeni önerisini mahvetmekle suçlandı. Gerçek ayrılıkçılarla garantili bir özerkliğin yeterli olduğunu düşünenler arasındaki belirsizlik açığa çıktığı için Kürtler arasında da benzer bir sıkıntı yaşanıyordu. Kürdistan'da bazıları Ermeni birlikleriyle sert çatışmalara girmiş olan düzinelerce aşiret reisiyle eşraf anlaşmayı açıkça kınadı. Çünkü tam da çok sayıda Kürt'ün Türk hükümetiyle aralarındaki sorunları gidermek istediği bir anda, anlaşma metni 'Türk hükümetlerinin zalim yönetiminden kurtuluş... İttihat ve Terakki'nin boyunduruğundan kurtulmak"[47] gibi sözler ediyordu.

---

[45] FO 371/5067 Kürt Kulübünden Yüksek Komisyona, İstanbul, 28 Ocak 1920; de Robeck'den Curzon'a, İstanbul, 3 Şubat 1920.

[46] FO 371/5067 Memoire presente par le General Cherif Pacha, President de la Delegation Kurde a M. Le President du Conseil Supreme de la Conference de la Paix, 1 Mart 1920.

[47] FO 371/5068 de Robeck'ten Curzon'a, 15 Mart 1920; Hovanissian, *The Republic of Armenia*, cilt ii, s. 444.

Istanbul'daki Kürtlerin de tepkileri karışık oldu. Babanlar kendilerinin anlaşmayla ilişkisi olmadığını açıkladılar. Abdullah Cevdet Kürt-Ermeni birliğini destekleyerek kendi ademi merkeziyetçi görüşlerini açıkladı.[48] Emin Ali Bedir Han liderliğindeki bir grup Lloyd George'a mektup yazarak, "İngiliz Hükümeti'nin ülkemizin kendi ulusal sınırları içinde gelişmesine destek vermesini rica ediyoruz"[49] dediler. İmzacılar arasında Şeyh Abdülkadir bulunmuyordu.

Şubat sonunda Istanbul'daki *Ikdam* gazetesine verdiği röportajda anlaşmanın önemini küçümsemesi, Kürtlerin Türklere düşman olduğunu kabul etmemesi ve Kürt vilayetlerinin özerkliğinin 'Osmanlıcılığın bir katmanı olarak'[50] değerlendirilmesini istediğini söylemesi nedeniyle Kürt kulübündeki birçok arkadaşını kızdırmıştı. Arkadaşlarını en çok bu son cümlesi şaşırtmıştı. Onu bağımsızlıktan vazgeçmekle suçladılar. Fakat Abdülkadir 'Halifeliğe saygı göstererek' daima 'çok sayıda insanı harekete geçirmişti.'[51] Nakşibendi kökenine sadıktı. Nisan ayının ortasında Kürt kulübünün başkanlığından alındığı ve kulüpten atıldığı açıklandı. Buna kulüp yönetiminin dağıldığını bildirip, yeni seçim çağrısı yaparak sert bir biçimde karşılık verdi. Istanbul'daki Kürt loncaları kendisini desteklediğinden kazanabileceğini biliyordu.

Yeni seçimler onun Istanbul'daki Kürtler tarafından ne kadar sevildiğini kısa süre içinde gösterdi. Bedir Hanlar ve 'entelektüeller' ilkesel nedenlerden çok kişisel rekabet duygularıyla kulüpten ayrılarak kendi Kürt Sosyal Birlik'lerini kurdular.[52] Bedir Hanlar, hiç kuşkusuz Istanbul ve Kürdistan'daki Kürt kitleler arasındaki popülerliği nedeniyle kıskandıkları Abdülkadir'in eski rakipleriydi. Yeni birliğin bazı üyeleri, örneğin Cevdet, Abdülkadir'den çok daha fazla Türk yanlısıydı. Birbirine rakip olan Kürt Sosyal Birliği ve Abdülkadir'in 'Kürt ve Kürdistan Birliği' birkaç ay sonra Barış Anlaşması için önerilen Kürdistan sınırlarına aynı itirazları yönelterek, aslında birbirlerine ne kadar benzediklerini gösterdiler.

---

[48] *Ikdam*, 27 Şubat 1920, FO 371/5068 Webb'den Curzon'a, Istanbul, 3 Mayıs 1920'de alıntılanmıştır. Jawdat bir özerklikçiydi ve eski ademi merkeziyetçi tavrını bütünüyle bağımsızlık lehine terk etmiş olması, Ferit Paşa hükümetinde hizmet etme şeklindeki yakın zamandaki istekliliğiyle çelişeceği için ve sonraki kariyeri nedeniyle olası değildir.

[49] FO 371/5068 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı Emin Ali Bedir Han ve Hive, Kürdistan Demokratik Partisi temsilcilerinden Lloyd George'a, 24 Mart 1920.

[50] FO 371/5068 Webb'den Curzon'a, Istanbul, 16 Nisan ve 3 Mayıs 1920; ve Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 31.

[51] FO 371/5068 Webb'den Curzon'a, Istanbul, 3 Mayıs 1920.

[52] Üyelik için bakınız FO 371/5069 de Robeck'ten Curzon'a, Istanbul, 20 Mayıs 1920.

İstanbul'daki her iki hizip tarafından da sevilmeyen Şerif Paşa'nın kısa süren milliyetçi kariyeri bir rezaletle son buldu. Hem Türk hükümetiyle hem de Ermeni delegesiyle işbirliği yapması kimsenin kendisine güvenmemesine neden oldu. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi'ne Kürt temsilciliğinden istifa ettiğini bildirirken öne sürdüğü kişisel gerekçeler, 1914'ten beri İngiliz temsilcilerine anlattıklarının çoğuyla çelişiyordu: "Esas amacım İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sıcak ve dürüst ilişkiler kurulmasını sağlamak olmuştur."[53]

Böylece, başı Müttefikler tarafından çekilen barış anlaşmasının arifesinde Paris'te temsilcileri de kalmayan Kürtler kendilerini İstanbul'daki kişisel rekabet ve hizipçilik, Anadolu Kürdistan'ında da Kemalist ve Ermeni kuvvetleri arasında yapılmak zorunda kalınan yıpratıcı tercihler nedeniyle ciddi bir biçimde bölünmüş buldular.

Ancak böylesi yıkıcı gerginliklere neden olan korkuların bazılarının nedensiz olduğu ortaya çıktı. İngiltere Fransızların nüfuz alanını Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'e kadar uzanan bölgeyi içerecek şekilde genişletme fikrine asla olumlu bakmadı, zaten Şubat 1920'de Kemalist kuvvetler Fransızları Maraş'tan çıkardığında bu fikrin uygulanma şansı da kalmadı.

Artık İngiltere'nin Fransa'yı özerk bir Kürdistan fikrine ikna etmesi zor değildi. Bu, Panturancılar ile Bolşevikler'den korkan İngiltere'nin istediği gibi Türkiye'den bağımsız olmak zorundaydı, ancak tek bir himayedar bile olmayacaktı, çünkü İngiltere gereken birlikleri göndermeye hazır olmadığı gibi, iki Müttefik arasındaki karşılıklı kuşkular nedeniyle bu görevi Fransızlara da veremezdi.

Ancak, İngiltere'nin Kürdistan'a yönelik kesinleşmiş bir politika geliştirmiş olduğu fikri yanıltıcıdır. Kasım 1918'de varmış gibi görünen olanaklar, sonunda bir karar vermek zorunda kalınan 1920 Nisan'ına kadar daralmıştı. Yalnızca Arnold Wilson baştan sona oldukça tutarlı ve gerçekçi bir politika sürdürmüştü, bir Kürt konfederasyonu fikrinden hoşlanıyor ama nihai olarak bunun Türk yönetimine girme olasılığını kabul ediyordu.

Kürtlerin muteber bir liderlik oluşturmayı başaramamalarının da İngilizlerin umutlarını yitirmesine neden olduğu kuşkusuzdur, fakat Müttefiklerin başarısızlığı daha büyüktü. 1918'de Sykes-Picot'un yerine muteber bir alternatif sunmayı başaramadılar ve bu nedenle Doğu Anadolu halklarına gelecekleri konusunda daha açık göstergeler sağlayamadılar. Zamanın geçmesine izin vermeleri daha da fazla hasara yol açtı. Mondros ile Sevr arasındaki zaman diliminin uzunluğu şanslarını kaybetmelerine neden oldu: Bu süre zarfında gerçekleşenler Anadolu'daki Yunan ve Ermeni girişimleri, Kemalistlerin yükselişi ve Müttefikler arasında yapılan gereksiz tartışmalardı. Doğu Anadolu'daki çoğu Kürt'ün Mustafa Kemal'in Ağustos 1919'da yaptığı çağrıya yanıt verdiği de kesindir, çünkü bu ellerindeki yegâne muteber öneriydi.

---

[53] FO 371/5068 Şerif Paşa'dan İngiliz Büyükelçiye, Paris, 17 Nisan 1920

Hiçbir şey İngiltere'nin Kürdistan konusundaki kafa karışıklığını 13 Nisan 1920'de Dışişleri'nde yapılan önemli bir iç toplantıdaki kadar iyi gösteremez. Bakanlığa getirilen Curzon, İngiltere'nin Müttefiklerin Türkiye'ye önermesi gerektiğini düşündüğü barış koşullarını anlatmak için hafta içinde San Remo'da olacaktı. Orada olanlara, daha önce Kürt sorununu tartışmak için yapılan üç ya da dört toplantıda değişen koşullar nedeniyle karşıt sonuçlara ulaştıklarını hatırlattı: Bunlardan birincisi Musul vilayetinin sınırları etrafında bir dizi özerk Kürt devleti oluşturmaktı; ardından Kürdistan Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarına bölünecekti; son toplantıda İngiltere Kürdistan'ın tamamen dışında bırakılacaktı ama kendilerini 'Türkiye'yi Kürdistan'ın tamamen dışında bırakmak istedikleri bir konumda' buldular, 'fakat bu ülkede özerk bir Devlet kurabilecek kimse de yoktu.'[54] Şimdi ise Güney Kürdistan'ı hiç değilse geçici bir süre kaybetmemek için durumlarını düzeltmek zorundaydılar ve Hindistan Sekreteri Edwin Montagu tarafından önerilen 'gelecekte bir tarihte güneyin Kuzey Kürdistan'a katılması umut edilebilir' maddesini kabul ediyorlardı.

Curzon sonunda Bağdat'taki Arnold Wilson'un Mezopotamya'yı savunmak için Türklerin ya da Bolşeviklerin kuzey Mezopotamya'yı doğudan kuşatmalarına izin vermektense Güney Kürdistan'ı elde tutmanın daha anlamlı olacağı yönündeki uzun tartışmalara neden olan görüşüne meyletti. Bu, uzun vadede daha az birliğin konuşlandırılmasını gerektirecekti. İngiltere şubat ayında Türkiye'nin Revandüz civarında bir kargaşayı körüklediğini hissetmişti. Bunun yanı sıra, o tarihte Arap Milliyetçileri, Bağdat'taki bir Arap hükümetinin başına getirildiği takdirde, güneyli Kürtlerin Haşimi Emiri Abdullah'ın hükümdarlığını kabul etmeleri gerekeceğini öne sürüyorlardı.[55] Eğer Güney Kürdistan daha sonra tek bir siyasi yapı oluşturmak için Kuzey Kürdistan'a katılırsa, Türkler ve Bolşevikler Mezopotamya'dan uzak tutulduğu sürece bunda bir sorun yoktu.

---

[54] FO 371/5068 Ortadoğu İlişkileri Hakkında Bölümler Arası Konferans Ayrıntıları, Dışişleri, 13 Nisan 1920.

[55] FO 371/5068 Ortadoğu İlişkileri Hakkında Bölümler Arası Konferans, 13 Nisan 1920; Wilson, *Mesopotamia, 1917-1920*, s.257.

Artık yeni bir ekonomik kaygı ortaya çıkmıştı. Aralık başında Arnold Wilson havadan Süleymaniye ile Erbil'i gezmiş ve 'jeolojik raporların önceden tahmin edilene göre çok daha büyük bir petrol potansiyeline işaret ettiğini' teyit etmişti.[56] Aslında Ingiltere Kerkük'teki petrol yatakları konusunda pek umutlu değildi, Şubat 1919'da yaptığı ilk jeolojik araştırmadan sonra bu bölgede 'başarı ya da başarısızlık karşısında durumdan etkilenmeyecek kadar zengin'[57] bir şirketin çalışma yapması gerektiğini öne sürmüştü. 1920 Mart'ında bu yeni ekonomik faktör politikaya yansıdı, kabine "Musul'un petrol içeren bölgeleri bütün ülkenin geleceğinin bağlı olduğu gelirlere temel teşkil edecektir"[58] sonucuna vardı. Fakat 13 Nisan'da Kürdistan'ın akıbeti hakkında karar veren bu bakanlar petrolden söz etmeyi unuttular; hiçbirinin Kerkük'teki petrol yataklarının önemini kavramadığı anlaşılıyor. Petrolden en fazla geliri elde edecek olan Hazine'den ve Amirallik Dairesi'nden sorumlu olan bakanlar bile toplantı boyunca sessiz kaldılar. Montagu'nun Güney Kürdistan'ın zaman içinde Irak'tan ayrılması yönündeki beklentisine bile karşı çıkmadılar. Petrol değerlendirmeye hiç alınmadı.

Curzon açısından tartışmaların Güney Kürdistan'da takılıp kalması rahatsız ediciydi, çünkü o zaten Berthelot'a Ingiltere'nin geri çekilmeye niyetli olduğunu bildirmişti. Ancak, şimdi San Remo'ya değişik bir politikayla gitmek zorunda kalacak, bu da Fransızların, Ingilizlerin ikiyüzlü olduğu düşüncesini güçlendirecekti.

Buna rağmen Güney Kürdistan'ın Ingiliz yönetiminden çıkarılmasının Kürt halkının çoğunluğunun isteğine ters olacağını kolayca ve kesin bir biçimde iddia edebilirdi. Ingiltere'nin Süleymaniye'yi terk etmek üzere olabileceğine ilişkin dedikodular genel bir paniğe yol açmıştı bile. Sivil Komiser yalnızca bir hafta önce Iran sınırındaki Mariwan kentinin valisinin, aksi takdirde kendi konumu zarar göreceğinden Ingilizlerin kalmasını rica etmek için özel bir yolculuk yaptığını kendini beğenmiş bir biçimde bildirmişti. Yerellikteki aşiret reisleri ve eşraf da benzer amaçlarla temsilciler göndermişti. Gururla Ingiltere'nin yıllardır yağmalarla ha-

---

56. FO 371/4193 Kürdistan'daki Durum Hakkında Ikinci Ilave Tezkere ve L/P&S/10/815 *Mesopotamian Geological Reports* 1919 (Bağdat, 1920).

57. L/P&S/10/815 *Mesopotamia and Kurdistan Geological Reports.*

58. L/P&S/10/4722/1918/1920/3/2463 Sluglett, *Britain in Iraq*, s. 137, n. 47'de alıntılanmıştır.

rap olan bölgeye refah getirdiğini söylüyordu: Tahıl ekilen alanlar ikiye katlanmış, 100.000 ağaç dikilmiş, tütün hasadı üç katına çıkmış ve Süleymaniye öylesine iyileşmişti ki nüfus yoğunluğu Irak'ın geri kalan yerlerine göre yüzde 50 fazlalaşmıştı. Konuşmasını, ayrılmamız 'Kürt dostlarımızca' bir 'vefasızlık' olarak görülecek ve İngiltere hiç can kaybı vermeden bölgeden ayrılma şansına sahip olacaktır, diye bitirmişti.[59]

Böylece Lord Curzon ertesi hafta San Remo'da Müttefiklere Türkiye ile yapmak istediği barış anlaşmasının koşullarını kabul ettirdi. Altı ay içinde yürürlüğe girecek olan anlaşma taslağını hazırlamak üyelerini üç Büyük Güç'ün tayin edeceği bir Komisyon oluşturacak, anlaşma esas olarak Kürt bölgelerine yerel özerklik sağlarken, bir yıl içinde de tam bağımsızlık için Milletler Cemiyeti'ne başvurma hakkı verecekti. Yapılan plan Montagu'nun 'istedikleri takdirde Kürdistan'ın iki parçasının birleşmesine izin verilmesi' şeklindeki dileğini de içeriyordu.

Teklif edilen koşulları öğreninceye kadar bazı Kürtler haklı olarak sabırsızlanmaya başladılar. Şeyh Abdülkadir Paris'e bir telgraf çekerek, Barış Konferansı'nda Kürt Komitesi'nin temsilcisi bulunmadığından 'ulusal ilkelere ters olan' tüm kararları protesto etme hakkını saklı tuttuğunu bildirdi.[60]

Şeyh Abdülkadir ve rakibi Bedir Hanlar teklifleri resmen öğrendiklerinde, Fransız nüfuzundaki Suriye'de bulunan Jazira, Urfa ve Mardin ile özellikle Fırat'ın batısındaki Malatya ve Koçgiri [Dersim] gibi belirli bölgelerin Kürt özerk bölgesinin dışında tutulmasını protesto ettiler. Kürt Sosyal Birliği alelacele Başkan Wilson'a Ermenistan ile Kürdistan arasında çizilecek sınırda hakemlik yapacak olmasından duydukları memnuniyeti bildirdi. Bu arada Türkler özerk bir Osmanlı Kürt devleti için yapacakları karşı öneriyi desteklemesi için Şerif Paşa'yı ikna etmeye çalışıyorlardı, bu devlet için bağımsızlık seçeneği muhtemelen hiç mevcut olmayacaktı.

Ancak o tarihe kadar durum radikal bir biçimde değişmişti. Fransızların Maraş'ta yenilmesinden korkan İngilizler Mart ayının ortasında İstanbul'u işgal etmişler ve kendi kuklaları olan Ferit Paşa'yı sadrazamlığa getirmişlerdi. İngiltere'nin bu tutumu Mustafa Kemal'in nisan sonuna doğru Ankara'da ayrı bir Büyük Millet Meclisi hükümeti kurmasına meşruiyet kazandırdı. Bu hükümet, İstanbul'daki Sultan'ın 'Mütte-

---

59. FO 371/5068 Sivil Temsilciden Hindistan Bürosuna, Bağdat, 5 Nisan 1920.
60. FO 371/5068 Vansittart'dan Curzon'a, Paris, 19 Mayıs 1920.

fiklerin tutsağı olduğunu' ilan ederek, çoğu Türk'ün güvenini kazandı.[61] Kemal Mayıs'ta Kilikya'da Fransızları yendi.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin güç ve otoritesi artmasına rağmen, Müttefikler barış anlaşmasını İstanbul'daki hükümetle yapmakta ısrarcı oldular. Ferit Paşa anlaşmanın maddelerini protesto etti ama kendisi ve hükümeti İngiliz kuvvetlerinin tutsağıydı. Temsilcileri hiç onaylamadıkları halde teslimiyetçi bir anlaşmayı 10 Ağustos'ta Sevr'de imzalamak zorunda kaldılar.

Sevr anlaşması (madde 62 ve 64, eklere bakınız) Kürtlere bir yıl sonra Milletler Cemiyeti bağımsız bir devlet olabileceklerine ikna edilebildiği takdirde, tam bağımsızlığı seçebilecek özerk bir devlet kurma vaadinde bulunuyordu. Aynı zamanda gelecekteki böylesi bir Kürt devletine Güney Kürdistan'ın da katılmasına izin veriyordu. Ancak Suriye'deki, Fırat'ın batısındaki Dersim bölgesindeki topraklar bu sınırların dışında bırakılıyor ve daha da önemlisi anlaşma koşulları Kürdistan'ın Ermenistan ile olan sınırlarını belirlemiyordu. Bu durumun, Başkan Wilson'un anlaşmaya eşlik eden Ermeni yanlısı sınır teklifinin açıkça gösterdiği gibi, ya Kürtleri ya da Ermenileri öfkelendireceği öngörülebiliyordu.

Ancak böylesi kusurlar anlaşmanın İstanbul'da bile tabanı kalmayan isteksiz ve göstermelik bir hükümete zorla imzalatılmış olması gibi köklü bir gerçekle karşılaştırıldığında önemsiz kalıyordu. Müttefikler aynı gün Anadolu'nun çoğu bölgesini İtalya ve Fransa arasında paylaştıran ve Türkiye'ye küçük bir kısmı bırakan üçlü bir anlaşma imzaladılar. Yunanlılar zaten Batı Anadolu'da yeni bir saldırı başlatmışlardı. Kendisine saygısı olan her Türk için artık yalnızca tek bir hükümet vardı, o da ister doğu, ister batı isterse güney cephelerinde, sonuna kadar savaşma azminde olan Mustafa Kemal hükümetiydi. Türkler açısından Sevr daha mürekkebi kurumadan hükümsüz kılınmıştı.

Sevr'den Lozan'a

Sevr Anlaşması gerçekler gözetilmeden imzalanmıştı. Türkiye artık kendi yaşamı için savaşıyor, bir yandan içerideki iç savaşla, diğer yandan da dışarıdan gelen saldırılarla uğraşıyordu. Kırsal alanda isyancı Türk ve Kürt çeteleri dolaşıyordu. Bağımsızlıkları yalnızca 1870'lerde azaltılan Dersim ve Harput'taki Alevi Kürtler Ankara'nın dayatmaya çalıştığı otoriteye karşı 1920 yazında isyan ettiler. Bir yıl sonra Kemalist güçlere hâlâ başkaldırıyorlardı (9. bölüme bakınız). Dahası, hükümet Muş, Bitlis ve Siirt'te otoritesini yeterince kuramamıştı. Diyarbakır, Nusaybin ve Mardin'de Ankara'nın denetleme girişimlerinden rahatsız olan aşiretler kısa süreli ayaklanmalar düzenlemişlerdi. Bu karışıklıklar tam bir baş belasıydı. Gerçek tehlike, bunların Ankara kuvvetlerinin dikkatini dağıtarak çok daha ciddi olan dış tehditten içeri çevirmesinde yatıyordu.

---

[61] Davison, 'Turkish Diplomacy to Lausanne', s. 182.

Mayısta Ermeni çeteleri doğu sınırlarını yağmalamaya başlamışlardı. Bunlarla mücadele edecek birlikler ancak Yunan saldırıları bastırıldıktan sonra gönderilebildi. Türk kuvvetleri ekimde Kars'ı ele geçirdi ve 1877'deki Rus savaşında kaybedilen toprakları geri almak için ilerlemeye devam etti. Ermeniler Türk toprakları üzerindeki tüm taleplerinden vazgeçerek barış istediler. Yeni bir sınır oluşturuldu. Türkiye batı cephesinde çökertilmedikçe, bir Ermeni devleti ve sonucunda da bir Kürt devleti kurulması artık olanaklı görünmüyordu. Ankara ile siyasi bir çözüme varılması giderek daha fazla önem kazanıyordu.

Kemalistleri Osmanlı temsilcileriyle imzalanan Sevr anlaşmasını kabullenmeye ikna etmek için 1921 Mart'ında Londra'da bir konferans düzenleme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Londra konferansının haberini alır almaz İstanbullu Kürtlerin her iki hizbi de İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek Ankara delegasyonunun Kürt halkının isteklerini hiçbir biçimde temsil edemeyeceğini vurguladılar. Ama aynı zamanda Müttefiklerin getirdiği çözümün zayıfladığını da hissettiklerinden, 64. maddeyle belirlenen özerklik ilkesinin sulandırılmaması gerektiğini bildirerek, özerk bölge dışında tutulup, Fransız Suriye'si ile İngiliz Mezopotamya'sına bırakılan Kürt nüfusun yoğun olduğu bölge konusundaki taleplerini de yinelediler.

Kürt milliyetçileri kuşkulanmakta haklıydı. İngiltere yenilenen anlaşmada gelecekte kurulacak bağımsız bir Kürdistan konusundaki tüm referanslardan vazgeçmeye zaten hazırdı, ancak yine de özerklik maddelerini korumayı umuyor ve bu çerçevede 12 Mart'ta Türk delegasyonuna şunları bildiriyordu:

> Müttefikler Kürdistan konusunda, yerel özerklikler tanınması ve Kürt ile Süryani-Keldani çıkarlarının yeterince korunması koşuluyla, Anlaşma'nın mevcut durumun gerçekliğine uygun biçimde düzeltilmesi konusunu ele almaya hazırdır.[62]

---

[62] FO 371/6467 E 3357

İngiltere'nin Ankara'dan ısrarla istediği şey, Irak sınırında kışkırtılan huzursuzluğun sona erdirileceğine dair güvence verilmesiydi.

Bu arada o ana kadar Batılı Müttefiklere karşı koymak için ihtiyaç duydukları dostlukları edinemeyen Bolşevikler ve Kemalistler 1921 Mart'ında bir Dostluk Anlaşması imzaladılar. Bu yeni Ankara hükümetinin yabancı bir ülke tarafından ilk kez resmen tanınması anlamına geliyordu. Yunanıstan aynı ayda ikinci büyük saldırısını başlattığından bu tam da Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu bir teşvik kaynağı oldu.

Yunanlılar Kemalistlerin anavatanında bir Kürt ayaklanmasının dikkatin başka yöne çevrilmesini sağlayacak avantajlar yaratacağının farkındaydılar. İstanbul'da Bedir Hanlar ile diğer milliyetçiler arasında tartışmalar olmuştu. Yaz boyunca bir Kürt ayaklanması için verilecek Yunan malzeme ve malı desteği yönünde haberler su yüzüne çıkmıştı. Bunların arasında Yunanlıların Kemalist kuvvetler tarafından ele geçirilen Kürt askerlerinin serbest bırakılması da vardı. Yunan başbakanı ağustosta Avrupa'nın bağımsız bir devlet kurmaları için Kürtlere yardımcı olması gerektiğini öne sürdü.

İngiliz subaylar dikkatli bir destek verip vermeme konusunu tartıştılar. Antı-Kemalıst bır isyan teşvik etme fikrı Ankara'nın Sevr'i şiddetle reddettiği 1920 sonbaharından berı belırlı aralıklarla tartışılmıştı. İngilizler zaten bağımsız bir Kürdistan kurmak için silah ve mühımmat aramak amacıyla Eylül 1920'de Erbil'e gelen Şeyh Taha'yı geri çevirmişlerdi. O tarihte Osmanlı hükümeti ile ortak bir strateji geliştirmeyi düşünüyorlardı. Ama Kürtlere silah tedarik edip, onlara Fransız yönetimi altına girmeyeceklerıne dair güvence vererek böylesı bır maceraya gırışmek Jazira bın Umar'ı yeniden işgal etmelerine bağlıydı. Her üçü de uygun görülmeyip, gündemden düşürüldü."[63]

O tarıhte yalnızca Kemalistler ıle değıl aynı zamanda büyüyen Bolşevik tehdidiyle de başa çıkılması isteniyordu, çünkü Kemalistler ile Bolşeviklerin dostluğu giderek güçleniyordu.[64] Şimdi, Yunanlıların da davalarını Kürtler ile ortaklaştırmak istedikleri bir anda fikir yeniden ortaya atılacaktı.

---

63. Jazira bin Umar sözde Fransız nüfuz bölgesindeydi. Orayı işgal etmek ya da Kürtlere Fransızlarla ilgili guvenceler teklif etmek Paris'te büyük protestolara yol açabilirdi. Sınırdaki aralıklı sorunlar veri alındığında, Kürtleri silahlandırmak talihine esir olmak gibiydi, FO 371/6346 Mezopotamya Yüksek Temsilcisi'nden Sömürgelerden sorumlu Devlet Bakanına, 21 Haziran 1921.

64. Örneğin bakınız FO 371/6346 Rumbold'dan Curzon'a, 29 Aralık 1920 (Mr Ryan'ın 23 Aralık tarihli tezkeresine ek) ve 1 Ocak 1921.

Plan, Binbaşı Noel ve Bedir Hanlar'ın liderliğinde Şırnak aşiretleri arasında çalışma yapılmasına yönelikti. Fakat Kürt hareketi bir kez serbest bırakıldığında, daha sonra kontrol altına alınmasının mümkün olamayacağından duyulan korku nedeniyle bu plandan vazgeçildi. İngiltere bu politikayı yalnızca başka çaresi kalmadığında uygulayacaktı.

Buna rağmen, İngilizlerin bir isyan çıkmasını teşvik ederek durumdan yararlanma istekleri Haziran 1921'de bir Kemalist birliğin Surçı ve diğer yerel aşiretleri isyana teşvik etmek üzere Revandüz'e gelmesi ve bunu ağustosta 300 kişilik yeni bir birliğin izlemesiyle yeniden canlandı. Ay sonunda Türkiye'nin Raniya'ya ilerlemesi engellenmiş olmasına rağmen, Ankara'nın Kürt bölgelerini İngiliz denetiminden çıkarmaya niyetli olduğu ve Kürtleri cezbetmek için Panislamcı ve anti-Arap propagandayı kullanarak aşiretleri harekete geçirmek için elinden gelen her şeyi yaptığı açıktı. Yılın sonuna gelindiğinde Türkler RAF (Devrimci Arap Cephesi –ç.n.) bombalamalarına rağmen Revandüz'e sağlam bir biçimde yerleşmişlerdi ve muhtemelen karlar eriyinceye kadar da orada kalacaklardı.

Ankara'ya aynı şekilde yanıt vermek yönünde doğal bir istek bulunuyordu. Şırnaklı Abdülrahman şimdi İngilizlere ve yeni ilan edilen Irak Kralı Faysal'a Irak'ın kuzey sınırında, geçen nisan Tahran'ın otoritesinden kurtulan hırslı Simku aşiretinin büyüyen tımarına bitişik küçük bir tampon devlet kurulmasını öneriyordu. Bu cazip bir yaklaşımdı. Ekimde Halil Bedir Han (eski Malatya mutasarrıfı) İstanbul'daki Kürt kulübünün diğer üyeleriyle birlikte Bağdat'a geldi. Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van'da Bedir Hanlar'ın önderliğinde birleştirilecek eşzamanlı ayaklanmaların çıkartılmasını önerdi. Halil Bey ihtiyaç duyduğu şeyin Binbaşı Noel gibi birkaç subay, bir miktar silah, birkaç ağır makineli tüfek ile 5.000 tüfek ve mühimmat olduğunu söyledi. Yunanlılar zaten, İngilizler bu malzemenin Irak üzerinden gönderilmesine izin verdiği takdirde bir gemi dolusu silah vermeyi vaat etmişlerdi. Yüksek Komiser heyecanlanmıştı, ancak eğer Kemalistler galip gelirse Kifri'ye kadar olan tüm Kürt ve Türkmen bölgelerini geri almaya çalışabilirlerdi. Fakat Londra'daki Churchill böylesi bir maceraya diplomatik ve askeri tehlikelerinin çok büyük olması nedeniyle karşı çıktı.[65]

Ingilizler kendilerini Irak sınırında tehdit altında hissediyorlarsa da, bu Kemalistlerin Anadolu'da karşılaştıkları tehlikelerle kıyaslandığında önemsiz kalıyordu. Temmuz ayına gelindiğinde Ankara Yunanlılara yenilmek ve bu yenilgiyle birlikte Anadolu'nun çoğu kısmını kaybetmek üzere gibiydi. Mustafa Kemal Türk kuvvetlerinin komutasını bizzat üstlenerek, Ağustos-Eylül 1921'de Sakarya ırmağında işgalcilere karşı umutsuz ama sonu zaferle biten bir savaşa girişti. Durum tersine dönmüştü.

---

[65] FO 371/6346 ve FO 371/6347 Irak Yüksek Temsilcisinden Sömürgeler Burosuna, 4 Ağustos, 28 Ekim, 21 Kasım 1921 ve 11 Kasım 1921 tarihli Sömürge Burosu yanıtı.

Artık Ankara'nın galip gelmek üzere olduğu görüldüğünden Fransa Müttefikleri ile bağlarını kesti. Zaten kuzey Suriye'de silahlı Kemalist çetelerce daha da artırılan önemli bir kargaşa ile karşı karşıya kalmıştı ve artık insan gücü maliyetinin çok ağırlaştığı Kilikya'daki düşmanlıkları sona erdirmek istiyordu. Ekimde (Ankara'nın önerdiği) Sevr'e değil Misak-ı Milli'ye dayanan bir anlaşma imzalayarak Kilikya ve diğer toprak taleplerinden vazgeçti. Yalnızca İskenderun'u elinde tuttu. Bu Ankara için büyük bir zaferdi, Fransa tarafından tanınmanın yanı sıra, İngiltere'yi geriletecek bir barış yapmıştı. Curzon çok kızdı. Fransa Nusaybin ve Jazira bin Umar'ı Türkiye'ye teslim ederek, Kemalistlere Irak'a saldırmak için güç toplayabilecekleri ideal bir alan sağlamıştı.

İngilizler kuzeyde bir Kürt ayaklanması çıkartma konusunu kaçınılmaz olarak yeniden düşünmeye başladılar, fakat Musul'a yönelik tehlikenin büyümesi karşısında, bir aşiret ayaklanmasının öngörülemeyen zorluklarını göze almaktansa, Kemalistler ile bir anlaşma yapmayı tercih ettiler. Kürtler ise kendilerini ayıran sınırların yeniden keyfi biçimde gözden geçirildiğini gördüler. Abdülrahman Bedir Han, 'Fransızlar önce bizi koruyacaklarını vaat ettiler, sonra da bizi Türklere teslim ettiler' diye yakınıyordu. Buhtan'ın eski başkenti olan Jazira'nın Irak'a katılmasını umut ediyordu.

Mart 1922'de Türkler ile Müttefiklerin yetkilileri Londra'da buluştular. Ankara'nın amacı Misak-ı Milli'ye dayanan bir anlaşma imzalamak, Müttefiklerin amacı ise Sevr'i biraz daha fazla taviz içeren bir kalıpla yeniden şekillendirmekti. Bu nedenle 'Avrupa'da ya da Asya'da kendilerini daha büyük bir siyasi ya da etnik topluluğun arasında gören Müslüman ya da Hıristiyan diğer ırk ve inanç gruplarından çeşitli azınlıkları korumak ve güvenliğini sağlamak konusundaki isteklerini' tekrarladılar.[66] Müttefikler hâlâ bir Ermeni devleti kurulmasını istiyordu ama Ankara bunların hiçbirini vermeyecekti.

---

[66] *Parliamentary Papers, Miscellaneous No 3*, Üç Müttefik Dışişleri Bakanı'nın Yakın Doğu'daki Durum ile İlgili Açıklaması, Paris, 27 Mart 1922 (Cmd 1641).

On sekiz ay önce Ermenilere karşı zafer kazanmış olmasına rağmen Ankara'nın Doğu Anadolu'daki otoritesi hâlâ zayıftı. Ekim 1921'de Kürt aşiretleri arasındaki huzursuzluk Büyük Millet Meclisi'nin doğuyu yatıştırmak için bir heyet göndermesini gerektirecek düzeye ulaşmıştı. Bazı milletvekilleri hemen 'güç kullanılmasını önermelerine rağmen, Meclis'teki bazı Kürt milletvekilleri arkadaşlarına yaklaşık 40.000 atlı isyancıyı dize getirmek için önemli bir güç gerekeceğini, ancak eldeki birliklerin buna yeterli olmadığını hatırlattı.

Kemalistlerin kuzey Irak'a nüfuz etmeleri Bağdat'ta nasıl büyük bir korku yarattıysa, İngilizlerin Anadolu'daki aşiretleri ayaklandırma tehlikesi de Ankara'nın zihninde benzeri bir endişeye neden olmuştu. Marta gelindiğinde hiçbir şey değişmemişti. Ankara'da kargaşanın Kral Faysal ve İngilizler tarafından desteklendiği konusunda haklı bir görüş vardı. Bazı İngilizlerin ayaklanmayı savunmaya devam ettiği kesindi. Anadolu'daki bir irtibat subayı olan Albay Rawlinson raporunda, "Kürt aşiret reisleri bütünüyle memnuniyetsiz... Türklerden hiç mi hiç hoşlanmıyorlar ve ayaklanmak için çok küçük bir teşvike (silah ya da para) ihtiyaç duyuyorlar" diyor ve Erzurum, Doğu Beyazıt ve Erzincan'ı ele geçirebilecek güce sahip olduğunu düşündüğü üç Kürt aşiretine silah, özellikle de makineli tüfek gönderilmesini öneriyordu.[67] Bu istek Londra tarafından reddedildi.

1922 yazının sonunda Tük kuvvetleri Yunanlıları Anadolu'dan atarak Boğazlar'ı işgal etti. İngiliz güçlerin Boğazlar Bölgesi'ndeki komutanı çok yakında İstanbul sokaklarında Kemalistler ile savaşmak zorunda kalacağını fark ederek, Eylül sonunda ateşkes görüşmelerine başlamayı kabul etti ve 3 Ekim'de Mudanya'da resmi bir ateşkes imzalandı.

Bu arada Ankara'nın Kürt aşiretleri arasında yaptığı çalışmalar meyvelerini vermeye başladı. 1922 ilkbaharının başlarında, tam da Rawlinson'un Anadolu'da İngilizlerce desteklenen bir macerayı kışkırttığı sırada, bir Kemalist Revandüz'e kaymakam oldu.[68] Haziranda yerine daha çok Öz Demir diye tanınan ve görevinin Musul vilayetini yeniden ele geçirmek olduğunu açıklayan Albay Şerif Paşa geçti. Birlikleri Jazira'da yoğunlaşmış olduğu için iddiası inanılır bulundu.

Öz Demir kısa bir süre önemli aşiretlerin desteğini kazandı: Bunlar Surçi, Kuşnav, Zangana, Hamavand ve Pizdar aşiretleriydi ve Erbil, Kerkük ve Süleymaniye yönetim bölgelerini çevreliyorlardı. Yaz ayları boyunca daha fazla sayıda aşiret kolu İngiliz yönetiminden kurtuldu, böylece eylül başında Raniya'yı işgal eden ve Akra'yı tehdit eden Türk birlikleri hiçbir direnişle karşılaşmadı. Bir İngiliz yardım konvoyu amacına ulaşamadan kötü bir biçimde hırpalandı. Öz Demir ilerlemeye devam ederek Koi Sancağı'nı da işgal etti.

---

[67] FO 371/7858 Rawlinson, Ankara Hükümetinin Konumu Hakkında Tezkere, 4 Mart 1922.

[68] Olayların kişisel bir degerlendirmesi için bakınız C. J. Edmonds, *Kurds. Turks and Arabs.* bölümler 17. 20, 21 ve 22.

Bağdat'ta Kürtlerin istikrarsız tutumlarının büyük ölçüde genel olarak geleceklerinin belirsizliğinden, özel olarak da İngilizlerin niyetlerinden kaynaklandığı uzun süreden beri fark edilmişti. Önceki on yılda, bölgede bütünüyle yeni bir yabancı (ve Hıristiyan) yönetimi altında, 1908 devrimiyle başlayan ve 1915-18 savaşlarının dehşetinden sonra doruğa ulaşan değişimler yaşanmıştı.

Dahası, bütün sonuçların henüz alınmadığı düşünülüyordu. Kuzeyde Mustafa Kemal Müslüman anavatan için eşitsiz koşullarda savaştı ve 1920'den itibaren Güney Kürdistan'da bazı aşiret reislerini İngiltere'ye karşı ayaklanmaya teşvik etmeye başladı. Doğuda Kürt lider Simku bağımsız bir bölge kurmak için 1920'de İran otoritesini reddederek, sınırın Irak tarafındaki Kürtleri de kaçınılmaz olarak heyecanlandırdı. Simku'nun da Kemalistler gibi Bolşevikler'den destek aldığı açıktı.

1921 yazına gelindiğinde Simku'nun başarıları, İngiltere'yi hem İran'ı hem de Türkiye'yi bölerek bağımsız bir Kürdistan kurulabileceği doğrultusunda ikna etmişti. İngiltere, İran'ın Türk birliklerinin kendi topraklarından geçmesine izin vererek Irak'a girmelerini kolaylaştıracağından kuşkulanmasına rağmen, bu kez Türk-İran sınırının parçalanmasından kaynaklanacak tehlikeler nedeniyle böylesi bir maceraya karşı direndi.

Kürt aşiret reisleri, özellikle Kemalistler kazandığı takdirde durumlarının ne olacağını değerlendirmek zorundaydı. Bu bir an için gerçekleşebilir bir sonuç gibi göründü. Kemalistler birbiri ardından gelen tehditleri, Ermenileri, Yunanlıları ve ardından Fransızları geri püskürtmeyi başarmışlardı. Acaba şimdi zaten Misak-ı Milli içinde olduğu açıkça belirtilen Musul vilayetini geri almaya mı girişeceklerdi? 1922 sonbaharı boyunca vilayetin Kemalistlerce yönetileceği yönündeki yoğun spekülasyonlar Musulluları etkiliyordu.

Bağdat'ta barış görüşmelerinin başlayacağı ve Bağdat Kürtlerine fiili özerklik verileceği, Güney Kürdistan'daki Türk tehlikesinin azalacağı umut ediliyordu. Aslında Öz Demir'in kısa süre içinde Mustafa Kemal'e bildirdiği gibi, bağımsız bir Kürt yönetiminin kurulması Türklerin ve Panislamcıların konumunu fazlasıyla sıkıntıya sokuyordu.

Müttefikler 27 Ekim'de hem Ankara hükümetini hem de İstanbul'dakini barış koşullarını tartışmak için resmen Lozan'a davet ettiklerinde, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi sultanlığın kaldırıldığını ilan ederek 1 Kasım'da bu davete yanıt verdi. Bu İstanbul hükümetinin yasal temellerini yok etti ve üç gün sonra hükümetin varlığı sona erdi. Bu Lozan'da Ankara hükümetinin Türkiye'nin tartışmasız yönetimi olmasını sağladı. Fakat sultanlığın kaldırılması kararı Kürdistan'da dindar Sünniler arasında umutsuzluğa yol açtı ve bu unsurlar 3 Ekim'deki ateşkesle beraber Güney Kürdistan'daki Türk varlığına verdikleri yerel desteği azalttılar.

Lozan'daki barış görüşmelerinin kasımda başlaması planlanmış olmasına rağmen, İngiltere Revandüz'de Türk askeri varlığının sürmesi nedeniyle gerginliğini sürdürüyordu. Görüşmeler başladığında Türkleri karşılarına almak istemeyen sömürgeler bakanlığı yüksek komisere, sınırın Irak tarafında bile Türk mevzilerine saldırmaktan kaçınmalarını söyledi, Yüksek Komiseri çok sevindiren bu talimat çok geç ulaştı.

Hâlâ dışişleri bakanı olan Curzon artık çok daha fazla korkuyordu. Lozan'dan gönderdiği telgrafta, barış anlaşmasını güvence altına almak için İngiltere'nin Kürt bölgelerini Türklere teslim etmeyi önermesi gerektiğini bildirdi. Bu görüş Londra'ya geri çekilmek için kısa süreli bir fırsat sağladı. Havacılık bakanlığı ve savaş bürosu bu alanları Mezopotamya'nın geri kalan kısmı için stratejik anlamda yaşamsal bölgeler olarak değerlendiriliyor, Amirallik Dairesi ise petrol yataklarını yitirmemek istiyordu. Ayrıca bu, Kral Faysal'a egemenlik alanının boyutlarıyla ilgili olarak verilen güvencelerin de geri alınması anlamına geliyordu.

Lozan'daki barış görüşmeleri başladığında hızla mevzilerle ilgili bir mücadeleye dönüştü. 24 Temmuz 1923'te imzalanan anlaşmayla Türkiye'ye Musul vilayeti dışında istediği her yer verildi. İngiltere ve Türkiye Lozan'da anlaşma ya da uzlaşma sağlayamamışlar, ikili görüşmelerde bir sonuç elde edilemediği takdirde (ki edilememiştir) tartışmanın izleyen dokuz ay içinde hakemlik etmesi için Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırılmıştı (3. Madde (2)). Bu durum da vilayetin durumundaki belirsizliğin sürmesine yol açtı. Çoğu kentte Türkiye yanlısı gruplar ortaya çıktı ve bu gruplara katılanlar arasında tanınmış ailelere mensup bir ya da daha fazla genç de bulunuyordu.

Curzon Lozan'da Türkiye temsilcisi İsmet İnönü'ye açık bir biçimde, "Elde ettiğimiz tüm bilgiler Kürtlerin kendi bağımsız tarihlerine, örf ve âdetleri ile karakterlerine sahip oldukları için özerk bir ulus olmaları gerektiğini gösteriyor"[69] dediyse de bir sonuç alamamıştı. Yeni anlaşmayla bir Ermeni ya da Kürt devleti kurulma olasılığından vazgeçilmişti. Aynı şekilde, özellikle Kürt, Çerkes ve Araplardan oluşan Müslüman azınlık için de herhangi bir koruma bulunmuyordu. Bunların elde edebildikleri en iyi şey şu taahhüttü:

> Hiçbir Türk vatandaşına özel ilişkilerinde, ticarette, dinde, basında ya da her tür yayında veya halka açık toplantılarda istediği dili serbestçe kullanmasını engelleyecek herhangi bir kısıt koyulmayacaktır. Resmi bir dilin varlığına rağmen, Türkçe konuşmayan Türk vatandaşlarının mahkemeler önünde kendi dillerini kullanmaları için gereken kolaylık sağlanacaktır (39. madde).

Türkleri hiç sevmeyen Curzon kendi hoşnutsuzluğunu, "Pek güvenmiyorum ama iyi olmasını diliyorum"[70] diyerek kayda geçirmişti. Türkiye en kötü önsezilerin de ötesine geçerek Turancı bir yaklaşımla anlaşmadaki mütevazı taahhütlerini bir yana iterek o günden sonra Kürt halkını bastırmaya çalışmıştır.

Musul Vilayeti

Musul sorunu çözümlenemeden kalmıştır. Kemalistler Osmanlı Türkiye'sinin Arap olmayan tüm bölgelerini talep eden Mısak-ı Milli'yi tehlikeye atmak istemiyorlardı. Vilayetteki Kürtlerin milli duygularının sınırın hemen kuzeyindeki 'Türkleştirme' çabalarını zayıflatmasından korkuyorlardı.[71]

Aslında İngilizler de geri adım atmak istemiyorlardı. Rezervlerin boyutları daha iyi anlaşılmaya başlandıkça, petrol giderek daha önemli bir konu olmaya başlıyordu. Ancak yine de en çok önemsenen şey haline gelmemişti. İngiltere Anglo-Pers Petrol Şirketi'nin yarısı olan Musul'daki varlıklarının yüzde 70'ini, ABD'nin Musul'da İngiliz varlığını desteklemesi için 1923'te Standart Oil'e vermeye gönüllü olmuştu. Curzon Lozan'ı bütünüyle çözebilmek için Musul'u teslim etmek istemiş ama Mezopotamya'nın savunulmasında çıkarı olanlar, adlarını söylemek gerekirse sömürge bürosu, Hindistan bürosu, havacılık bakanlığı ve savaş bürosu tarafından azarlanmıştı. Hem İngiltere hem de Türkiye rüşvet olarak petrolden cömert bir pay teklif ederek, birbirlerini taleplerinden vazgeçirmeye çalışmışlardı. İki taraf da bununla ilgilenmemiş ve Kerkük'te ilk petrolün fışkırması 1927 yılında gerçekleşebilmişti.

---

[69] *Lausanne Conference*, s. 357.
[70] *Lausanne Conference*, s. 296.
[71] Bakınız Toynbee, *Survey of International*, s. 494, no 1.

Mezopotamya ya da şimdiki adıyla Irak, Güney Kürdistan olmaksızın siyasal, askeri ya da ekonomik olarak varlığını sürdüremezdi. Sorunun en önemli noktası burasıydı. İngiltere ile Irak'ın 1924'te imzaladıkları ittifak anlaşmasında, İngiltere Musul vilayetinin bütününde Irak'ın haklarını korumayı başaramadığı takdirde anlaşmanın hükümsüz kalacağını belirten önemli bir madde vardı.

Türkiye Lozan'da bir halk oylaması talep etmişti ama bu İngiltere tarafından dikkate alınmamıştı.[2] İngiltere Milletler Cemiyeti'nin hakemliğinden yana olmuş, Türkiye cemiyetin Büyük Güçler'in denetiminde olduğunu düşündüğünden bu fikirden hoşlanmamıştı. Türkiye halk oylaması konusunda ısrarcı olmuş, Musul'un ele geçirilmesi için yeni fırsatlar yaratabileceği düşüncesiyle kesin bir sürenin belirlenmemesini kabullenmişti.

Bu durum bölge halkını kararsız bıraktı. Sıkıntılarına ve tehlikenin artmasına neden olan şey vilayetin kuzeyinde tanımlanmış bir sınır bulunmamasıydı. Bu yalnızca harita üzerinde yapılan bir atlama değildi. Osmanlılar sınırları bazı dikbaşlı Kürt aşiret birliklerini bölmek amacıyla kasten çizmişler ve sonra yerel politik koşullar gerektirdikçe bu sınırları değiştirmişlerdi. Vilayetin tüm sınırları içinde Musul ile Van arası daima en belirsiz sınır olagelmişti. Aslında resmi hiçbir harita bulunmuyordu."[3]

Bu nedenle önemsiz çatışmaların çıkması şaşırtıcı değildi. Ağustosta sınırdaki Süryani köylüler yerellikteki Türk valiyi esir aldıklarında bu çatışmalar doruğa ulaştı. Buna yanıt olarak bir Türk birliği eylülde bu Süryani köylerine saldırmak için Irak'ın elindeki topraklara geçerek, ciddi bir acımasızlıkla bu köylerde yaşayan 8.000 kişiyi dışarı attı.

Bu arada, 6 Ağustos 1924'te İngiltere sorunu resmen cemiyete aktarmıştı. İngiltere'nin 29 Eylül ve 5 Ekim'deki protestolarına rağmen

---

72. İngiltere'nin itirazları şunlardı: Uzak ve göçerlerin yaşadığı bölgede nüfus sayımı ve kaydını gerçekleştirmenin zorluğu; böyle bir referandum için tercihin çerçevesini çizmenin zorluğu; Musul vilayetinin sınırının tanımsız kalması gerçeği; rakiplerden birinin (İngiltere) bölgenin fiziksel kontrolünü elinde tutması gerçeği, üzerine dayanılarak tarafsız bir referandumun yapılmasına elverişsizdir. *Proceedings of the Lausanne Conference*, s. 399-400.

73. FO 371/9006 Musul Cephesi üzerine Notlar, Albay F. R. Maunsell, 22 Eylül 1923.

Türkiye Ingiltere'nin bölgeden geri çekilmesi talebini reddetti. Savaş cemiyetin 29 Ekim'de nihai sonucu etkilemeyecek, cemiyet bir araştırma komisyonu atayıncaya kadar geçici sınırı oluşturacak 'Brüksel Hattı'nı belirlemesi sayesinde engellenebildi.

Bu komisyon, Londra, Ankara ve Bağdat'ı ziyaret ettikten sonra Musul'a Ocak 1925'te ulaştı. Işi kolay degildi. Vilayetteki nüfusun çoğu yadsmamayacak bir biçimde Kürtlerden oluşuyordu. Ancak Musul kenti esas olarak Arap nüfusa sahipti ve Bağdat'a giden yol üzerindeki kasaba ve köylerde ağırlıklı olarak Türkçe konuşan Türkmenler yaşıyordu. Fakat komisyonun bildirdiğine göre, Kürtler 'tarıma elverişli arazilere sahipti' ve başta ana yol üzerindeki Türkmen kasabaları olmak üzere 'kimi kasabaları 'Kürtleştiriyor'du.[74] Mümkün olan yegâne etnik hat olan Arap ve Kürt bölgeleri arasına bir çizgi çizmek, Musul'un ve onun Kürt hinterlandının birbirlerine olan ekonomik bağımlılıkları açısından akılsızca olacaktı. Komisyon diğer yandan da şu mantığı yürütüyordu:

> Eğer etnik iddialar tek başına hesaba katılacaksa, sonuç bağımsız bir Kürt devleti kurulması olacaktır çünkü Kürtler nüfusun sekizde beşini oluşturmaktadır.[75]

Bu rakama Yezidi Kürtleri dahil değildi. Bunlar da orana eklendiğinde rakam dörtte üçe yaklaşıyordu. Ancak komisyon, Kürtlerin bütünsel bir ulusal dayanışma duygusuna henüz sahip olmadığını düşünüyordu:

> Kürtler arasında ulusal bilincin giderek arttığını görüyoruz, bu Irak değil, kesinlikle bir Kürt milliyetçiliği; güneyde çok daha güçlü ve kuzeye gidildikçe Musul ovasında ve Akra dağlarında bütünüyle yok oluyor.

Bir başka belirgin bölünme daha vardı:

> Tartışmalı bölgede yaşayan Kürtlerden Büyük Zap'ın kuzeyinde yaşayanlar, dil, etnik benzerlikler ile kişisel ve ekonomik ilişkiler açısından Türkiye'deki Hakkari ve Mardin vilayetlerinde yaşayan Kürtlerle çok yakından bağlantılı; halbuki Küçük Zap'ın güneyinde yaşayanların Iran Kürtleri ile çok daha fazla ortak yönü var. Bu iki nehrin arasında bir sınır çizmek çok zor olacak.[76]

---

[74] *Commission Report*, s. 39.

[75] *Commission Report*, s. 57.

[76] *Commission Report*, s. 57-58.

Dahası, her bir bölgede göçerlerle köylüler arasında, komşu aşiretler arasında ya da aşiretler içindeki hizipler arasında bölünmeler vardı. Komisyon Kürt ulusal duygularının kendisini yalnızca dış siyasi müdahaleye karşı çıkarken ya da İstanbul gibi yerlerdeki akrabalarıyla temaslarını büyük ölçüde kaybetmiş Kürt asıllı insanların faaliyetlerinde açığa çıktığını düşünüyordu. Bu genel görüşün tek bir istisnası bulunuyordu, bu da Süleymaniye Bölmesi'ydi:

> burada çok yeni olmasına rağmen oldukça makul bir Kürt milliyetçiliği ile karşılaştık, çünkü halk en büyük isteğinin tam bağımsızlık olduğunu belirtmesine rağmen, aydınlanmış ve akıllıca bir idarenin (Milletler Cemiyeti idaresi –ç.n.) sağladığı avantajların farkındaydı.

Fakat her şeyden önemlisi,

> Kürtler arasında farklı görüşler var, Süleymaniye'deki grup ile komşu bölgede Irak Devleti içinde özerklik isteyenler neredeyse Kürt halkının yarısını oluşturuyor.

Bu ifade halkın yarısından fazlasının onlar kadar ikna olmadığını gösteriyor. Vilayet içinde etnik bir Kürt devleti girişimine karşı çıkan başka yaklaşımlar vardı:

> ne İran ve Suriye ile tartışmalı olan siyası sınırlar, ne mevcut sınırlar, ne de Türkiye ve Irak tarafından talep edilen sınırlar, ulusları ayıran sınırlardır.[77]

Dahası, komisyon vilayetteki Kürtlerin tüm Kürt halkının 'ihmal edilebilir' bir oranını (gerçekte yaklaşık yüzde 20'sini) oluşturduklarını öne sürdü.

Bu nedenle Milletler Cemiyeti komisyonu ekonomik ve stratejik çıkarlar ve daha da önemlisi halkın tercihleri doğrultusunda etnik kaygılardan vazgeçti. Burada komisyon tabii ki ayaklanma korkusundan ve çelişen bakış açılarından söz etmemeyi tercih etti:

> Irak'ta herhangi bir ulusal duygunun var olmaması, neden koşullara bağlı çok sayıda tercih bulunduğunu açıklıyor. En güçlü milliyetçi duygulara sahip olan Araplar yabancı denetimindeki

---

[77] *Commission Report*, s. 87.

> bir Irak'tansa Türkiye'yi tercih edeceklerini söylüyorlar. Diğer yandan, çok sayıda Hıristiyan aşiret reisi Avrupa'nın denetiminde olmayan bir Irak Hükümeti'ndense [bu daha iyi tanıdıkları bir şeytan] Türk Hükümeti yönetiminde daha az kuşkuyla yaşayacaklarını söylüyor. Aynı görüşler Yezidiler arasında da mevcut. Süleymaniye Kürtleri İngiliz danışmanların yardımıyla daha geniş bir özerklik tanınmasını istiyorlar. Bir bütün olarak bakıldığında, Irak lehine belirtilen görüşlerin, çoğu durumda, ortak bir yurtseverlik duygusundan çok özel ya da cemaate ilişkin çıkarlara dayandığı görülüyor.[78]

Komisyon, Türkiye'nin halkın Türk yönetimine dönmek istediği yönündeki iddiasının doğru olmadığını tespit etti.

Ancak o tarihe gelindiğinde Türkiye'deki iki olay vilayette giderek küçülen Türk yanlısı kampa ciddi biçimde zarar vermişti. Ankara Mart 1924'te halifeliği kaldırmış, eski Müslüman Osmanlı vatandaşları ile Türkiye arasındaki en önemli bağı reddetmişti ve bundan en çok Nakşibendiler'in halifenin önemini her zaman vurguladıkları Kürdistan etkilenmişti. Artık Türkiye'nin yeni laik ve Türkçü kültürü daha açık bir biçimde gösteriliyordu. Tam komisyon araştırmalarını yürüttüğü sırada, Kürt bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Sait'in öncülük ettiği bir isyan acımasızca bastırıldı ve köyler zorla boşaltıldı (9. bölüme bakınız).

Milletler Cemiyeti komisyonu Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların iki önemli koşula bağlı olarak Irak'a verilmesi gerektiği sonucuna ulaştı. Bu koşullar şöyleydi:

> (1) Bölge yirmi beş yıl sürebilecek bir zaman diliminde Milletler Cemiyeti'nin mandası altında kalmalıdır; (2) Kürt yetkililerce dile getirilen, ülkelerinin yönetimi, adli işleri ve okullardaki eğitimi yürütecek görevlere Kürtlerin atanması ve tüm bu hizmetlerde kullanılacak resmi dilin Kürtçe olması şeklindeki istekler dikkate alınmalıdır.[79]

Bu özerklik anlamına gelmiyordu. Komisyon bu iki koşul yerine getirilmediği takdirde, halkın Arap egemenliği yerine Türk egemenliğini tercih edeceğini belirtti. Cemiyet son tartışmalarında, Irak'ın 25 yıl içinde Milletler Cemiyeti üyeliğine hak kazanması halinde ilk koşuldan feragat etmeyi istiyordu. Ancak 1931'de Irak bağımsızlığını kazandığında, Kürtlerin siyasal ya da kültürel haklarını güvence altına alacak hiçbir hüküm sağlanmadı.

---

[78] *Commission Report*, s. 78.

[79] *Commission Report*, s. 88-89.

Türkiye bu karara fiili Türk egemenliğinin yeniden tesis edilmesinde ısrarcı olarak karşı çıktı. İngiltere'yi özel petrol kullanım hakları karşılığında bölgeyi terk etmeye ikna etmek için Mart 1925'te son bir girişimde bulunmuş ancak İngiltere teklifle ilgilenmemişti. Stratejik çıkarlar petrolle ilgili olanlardan çok daha ağır basmıştı. Komisyonun Kürtlerin istekleriyle ilgili talepleri konusunda sıkıştırıldığında, Türkiye'nin sözcüsü, "Türkiye'deki tüm Kürtler, hiçbir kısıtlama olmaksızın, Türklerin sahip olduğu hakların tümüne sahiptir"[80] demişti. Bu tutum, izleyen on yıllar boyunca Türkiye'nin kendi sınırları içinde yaşayan Kürtleri inkâr eden ve baskı altında tutan tutumu olmaya devam etti.

Milletler Cemiyeti Daimi Uluslararası Adalet Divanı'nın görüşünü istediğinde, her iki taraf da Brüksel Hattı'nın ihlal edildiğine ilişkin yeni şikâyetlerde bulundu. 3.000 Süryani daha Türkiye'den kaçmış ya da sürülmüş, diğerleri de öldürülmüştü.[81] Divan nihayet Kasım 1925'te Cemiyet'in kararının her iki tarafı da bağlayacağı ve 'bunun Türkiye ile Irak arasında belirlenen kesin sınırı oluşturacağı'[82] yönünde görüş bildirdi. Aralık 1925'te Cemiyet komisyonun tavsiyelerinin bağlayıcı olduğunu teyit etti. Türkiye ve İngiltere 5 Haziran 1926'da imzaladıkları ikili anlaşma ile Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul ettiklerini gösterdiler.

Kaynaklar

League of Nations: Report submitted to the Council by the Commission instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924, Document C.400, M.147, vii (Cenevre, 1925).

İngiltere, yayınlanmamış: Public Record Office: dizi FO 248 no 1246; dizi FO 371 no 1010, 3384, 3407, 4141, 4149, 4157, 4162, 4192, 4193, 5067, 5068, 5069, 6346, 6347, 6348, 6360, 6369, 6467, 6526, 7772, 7781, 7782, 7858, 9005, 9006; India Office Library L/P&S/10 no 745, 781, 782, 815, 818.

İngiltere, Basılmış: Command, Parliamentary and other papers: Kurdistan and the Kurds, G. R. Driver (Carmel, 1919); *Review of the CivilAdministration of Mesopota-*

---

[80] Toynbee, *Survey of International Affairs*, s. 513.

[81] Ancak yine, 1915'te Ermenilere yaptıkları gibi, Türk birlikleri geniş çaplı bir zulüm yaptılar. Toynbee, *International Survey*, s. 517-18.

[82] Toynbee, *Survey of International Affairs*, s. 518.

mia from 1914 to the Summer of 1920, G. L. Bell, Cmd 1061 (Londra, 1920); *Precis of Affairs in Southern Kurdistan During the Great War*, E. J. R. (Bağdat, 1919); *Mesopotamian Geological Reports, 1919* (Bağdat, 1920); *Diary of Major E. M. Noel on special duty in Kurdistan from 14 June to 21 September, 1919* (Basra, 1919); *Correspondence Respecting the Conditions of the Population of Asia Minor*, Türkiye No 10, C 2432 (Londra, 1879); *Correspondence between H. M. G. and the French Government respecting the Angora Agreement of October 20th, 1921*, Türkiye No. 1 (Londra, 1922); *Pronouncement by the Three Allied Ministers for Foreign Affairs Respecting the Near East Situation*, Miscellaneous No. 3, Cmd 1641 (Paris, 27 Mart 1922); *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922–23, Record of Proceedings and Draft Terms of Peace*, Türkiye, No.1, Cmd 1814, (Londra, 1923).

Ikincil Kaynaklar: George Antonius, *The Arab Awakening* (Londra, 1938); *Ataturk, A Speech Delivered by Ghazi Mustapha Kemal, October 1927* (Leizig, 1929); Peter Beck, 'A tedious and perilous controversy: Britain and the settlement of the Mosul dispute, 1918-1926', *Middle Eastern Studies*, no. 17, 1981; Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923* (New York, 1976); Stuart Cohen, *British Policy in Mesopotamia, 1900-1914* (Londra, 1976); Roderic Davison, 'Turkish diplomacy from Mudros to Lausanne' Gordon Craig ve Felix Gilbert, *The Diplomats, 1919-1939* içinde (Princeton, 1953); C. J. Edmonds, *Kurds Turks and Arabs* (Londra, 1957); W. R. Hay, *Two Years in Kurdistan: Experiences of a Political Officer, 1918-1920* (Londra, 1921); Richard Hovanissian, *The Republic of Armenia*, cilt i, *The First Year, 1918-1919* (Berkley, 1971) ve cilt ii, *From Versailles to London*; Chris Kutschera, *Le Mouvement National Kurde* (Paris, 1979); Shaw ve Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt ii; Peter Sluglett, *Britain in Iraq, 1914-1932* (Oxford, 1976); Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs, 1925: The Islamic World since the Peace Settlement* (Londra, 1927); Walker, *Armenia*; Wilson, *Loyalties: Mesopotamia 1914-1917* (Londra, 1930) ve *Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties* (Londra, 1931).

8. BÖLÜM

KÜRTLER, İNGİLTERE VE IRAK

Giriş

Kürdistan'a ve orada yaşayanlara efendilik yapmaya çalışmak yabancılar için asla kolay olmamıştır. Ingiltere Hindistan'ın Kuzeybatı Sınırı'ndaki deneyimiyle en çok neyin gerekli olduğunu daha iyi biliyordu ve işe görece daha saygın niyetlerle başlamıştı. Buna rağmen ilk birkaç hafta içinde verilen sözler tutulmamıştı. Mezopotamya politikasının zorunlulukları Ingiltere'yi Kürtlere verdiği sözlerden adım adım dönmeye mecbur bırakmıştı. Halefi olan Arap yönetiminin de kendi yükümlülüklerini yerine getirmeye niyetli olduğu kuşkuludur.

Kürtler savaş sonrası duruma verdikleri tepkilerde siyasal beceri gösteremediler. Iletişimlerinin zayıf olması, halkın yaygınlığı ve aşiretler arasındaki ilişkilerin düşmanca niteliği birleşik bir siyasi tutumun alınmasını fiilen olanaksız kılıyordu. Bütünsel olarak bakıldığında çoğu ağa ve şeyh Ingilizlerin planlarına tabi olmaktan memnundu, çünkü bunlar geleneksel himaye sistemiyle yönetimi de içeriyordu; fakat Arap yönetimine tabi olmaktan hoşlanmamışlardı. Doğrudan Arap yönetimi tam da yeni bir Kürt sınıfı ortaya çıkmaya başladığında dayatılmıştı. Bu sınıf Kürdistan kentlerindeki aşiret mensubu olmayan eğitimli meslek sahiplerinden oluşuyordu. Onlar Kürtleri aşiretler halinde değil de halk olarak harekete geçirmeye hazır hale geldiklerinde, Ingiltere'nin kendi kaderini tayin hakkı teklifine çoktan ihanet etmiş olması onların şanssızlığıydı. Bu arada hem Ingiltere hem de Bağdat'taki Araplar, Kürtlerin kendi politikalarına itaat etmesini sağlayacak aracının ağa sınıfı olduğunu ortaya koymuşlardı.

Düzenin Sağlanması

Musul sorununun çözümünden önce yaşanan siyasi belirsizlik çeşitli faktörler nedeniyle artmıştı. Türklerin vilayetteki istikrarın bozulması için yaptıkları girişimler 1919'un ilk aylarında başladı. Aslında kararsızlık ortamının asıl suçlusu yalnızca İngiltere'ydı. Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere vilayetin Mezopotamya'ya dahil edilmesi konusunda, karar vermeyi artık erteleyemez hale geldiği 1920 Nisan'ında kesin bir biçimde tercih yapabilmiş ve hatta vilayetin İngiltere'nin nüfuz alanında kalacağı 1925 sonuna kadar kesinleşmemişti. Dahası İngiltere, yaklaşımına kendi kaderini tayin hakkının rehberlik edeceği konusunda Kürtlere güvence vermiş ama bu ilkenin nasıl uygulanacağı konusunda hiçbir fikir belirtmemişti.

İlk zorunluluk, harap olmuş bir bölgede düzeni sağlamak ve burayı refaha kavuşturmaktı. Binbaşı Noel bu düşüncelerle Kasım 1918'de Küçük Zap ile Diyala arasındaki bölgeyi ziyaret ederek, kesin bir düzenlemeden kaçınmaları talimatını vermişti:

> Askeri işgalimiz altındaki yerlerin sınırları dışında kalan bölgelerde düzenin sağlanması ve sürdürülmesi için yerel aşiret reisleriyle planlar yaparken şunlar dikkate alınmalıdır... Yapılacak her türlü planın zorunluluktan kaynaklandığı, bunların geçici olduğu ve her an gözden geçirilebileceği aşiret reislerine açıkça anlatılmalıdır. Uygun bulduğunuz takdirde Süleymaniye temsilciliğimize Şeyh Mahmud'u tayin etmeye ve aynı şekilde Chamchamal, Halepçe, vb. yerlerde size uygun gelen atamaları yapmaya yetkilisiniz. İlişkiye girdiğiniz aşiret reislerine onlara kendi alışkanlık ve isteklerine yabancı olan bir yönetim dayatmaya niyetimiz olmadığı izah edilmelidir. Aşiret reisleri İngiliz Siyasi Görevlileri'nin rehberliğinde kamusal faaliyetlerini düzenlemek için bir konfederasyon oluşturmaya teşvik edilecektir.[1]

Binbaşı Noel kendi isteğiyle Süleymaniyeli Şeyh Mahmud ve diğerleriyle enerjik bir biçimde anlaşmalar yapmaya koyulmuştur. Şeyh Mahmud zaten Kürdistan'ın özgürleştirilen halklar listesinden çıkartılmaması için başvuruda bulunmuştu.[2] 1 Aralık'ta Arnold Wilson Sivil Komiser Vekili olarak Süleymaniye'yi ziyaret etmiş, şeyhle ve İran sınırı üzerindeki büyük olanlar da dahil olmak üzere Güney Kürdistan'ın yaklaşık 60 aşiret reisiyle buluşmuştu. Durumun kısıtlarından bazılarını anlatmayı ve aşiret reislerinin isteklerini öğrenmeyi başarmıştı. Türklerin geri dönmeyecekleri konusunda fiili bir görüş birliği oluşmuş ve İngiltere'nin himayesine ihtıyaç duyulduğu genel olarak anlaşılmıştı. Fakat birkaç aşiret reisi İngiltere'ye Kürdistan'ı yönetme izni verilmesine neden olan mantıktan pek de emin değildi. Diğerleri ise, İstanbul tarafından yönetildikleri dönemde yararlandıkları özgürlüğe yeniden kavuşma umuduyla, Kürdistan'ın Irak'tan ayrılması ve Bağdat'tan değil, doğrudan Londra'dan yönetilmesinde ısrarcı oldular. Wilson, İngilizlerin bölgeyi yönetecek kişi olduğunu düşündükleri Şeyh Mahmud'un hiçbir biçimde evrensel anlamda saygın biri olmadığını da anlamıştı. Kifri ve Kerküklü aşiret reisleri ne kendilerinin ne de kent halkının onun yönetimi altına girmek istediklerini belittiler ve bunlara kendi düzenlemelerini ayrıca yapmaları için izin verildi.

---

[1] FO 371/4192 *Precis of Affairs*, s. 9.

[2] FO 371/3407 Siyasi, Bağdat'tan Hindistan Bürosu'na, telgraf, 1 Kasım 1918.

Wilson aşağıdaki sonuçları almak için aşiret reisleriyle bir anlaşma imzaladı:

> HBM Hükümeti savaşla amaçladıklarının Doğu halklarının Türk baskısından kurtarılması ve bağımsızlıklarının sağlanması için kendilerine yardım edilmesi olduğunu açıkladığından, Kürdistan halkının temsilcileri olan aşiret reisleri, birlikten mahrum olmamak için HBM Hükümeti'nden kendilerinin de İngiliz himayesine alınmasını ve Irak'a bağlanmalarını istemişler ve Mezopotamya Sivil Komiseri'nın İngiliz desteği altındaki Kürt halkının medeniyet çizgisinde barış içinde ilerlemesini mümkün kılmak için gereken yardımı yapmak üzere kendilerine bir temsilci göndermesini talep etmişlerdir. HBM Hükümeti onlara yardımcı olup, koruduğu takdirde HBM'nin talimat ve tavsiyelerini kabullenmeyi taahhüt etmişlerdir.[3]

Bu, İngiltere'nin zihnindeki hükümet biçimini pek ifade etmiyordu. Tam tersine, bu başlangıç Kürtlerin zihinlerinde kolaylıkla Londra'daki hükümranın dostça yardımıyla eski emirliklerin bağımsızlıklarına geri dönüş olarak görülebilirdi. Eğer böyleyse anlaşmanın uğursuz son aşamasına direnmeyeceklerdi.

O tarihe kadar İngiliz yöneticiler açısından 'ülkenin azgelişmişliği, iletişim eksikliği ve aşiretlerin anlaşmazlıkları nedeniyle'[4] tek bir Güney Kürdistan'ın hemen kurulamayacağı ortaya çıkmıştı. Güney Kürdistan'ın hem ekonomik hem de stratejik açıdan Mezopotamya ovasından bağımsız olduğu da fark edilmişti. İngilizlerin düşüncesi, daha ileri bir tarihte tek bir Kürt devleti olarak birleştirilinceye kadar aşiret bölünmelerini ve ekonomik havzaları yansıtan bir devletler ya da yönetim bölgeleri ağı oluşturmaya doğru evriliyordu.

---

[3] FO 371/4192 *Precis of Affairs*, s. 10.

[4] Wilson, *Mesopotamia*, s. 133.

Kürtlerin başlangıçtaki bu düzenlemelere duydukları güven, İngiltere'nin bölgedeki kontrol gücünün zayıflığı nedeniyle sarsılmıştı. İngiltere güvenilmez olduğunu zaten göstermişti. Mayıs 1918'de ilerlemekte olan İngiliz kuvvetleriyle işbirliği yapan bazı aşiret reisleri, bu kuvvetler aniden geri çekildiklerinde misilleme yapmakla karşı karşıya kalmışlardı. Arnold Wilson'un daha sonra yazdığı gibi:

> Bize karşı hiçbir zaman kötü niyet taşımamış olan Kürtler bir kez daha kuşkuya kapıldılar. Bazı sorumsuz subaylar tarafından kolayca verilen destek güvencelerinin... güvenilmez olduğu... ortaya çıktı... onlara düşmanları olan Türklere karşı kartlarını açık etmeye ikna etmiş olduk ve sendeledikleri sırada onları terk ettik. Özellikle Hamawand liderleri bizi asla affetmediler ve bundan yıllarca sonrasına kadar bize karşı düşmanlıklarını sürdürdüler.[5]

Ardından, Mezopotamya'yı fetheden İngiltere birliklerini geri gönderdi. Mart 1919'da

> Basra ve Bağdat'tan Süleymaniye'ye dönen tacirler ve diğerlerine askerlerin her gün gemiler ve trenlerle gittiği söylendi; ve çoğu insanın zihnindeki Kürdistan'ı bir kez daha boşaltıp orada yaşayanları kendi kaderleriyle ya da bölgede iktidarı isteyen rakiplerin entrikalarıyla baş başa bırakacağımız şeklindeki düşünce kesinlik kazandı.[6]

Oldukça farklı bir gerginlik Hakkari ve Urmiyeli Süryani mülteciler konusunda çıktı. Bunlar savaş sırasında, yerli ve Baradusti Kürtleri tarafından İmadiye bölgesinden atılmışlardı. 1919 ilkbaharında iki toplama Süryani taburu mültecilerin yeniden yerleştirilmesi yaklaşımıyla 'kimi bölgeleri temizlemek' için kullanıldı. Müttefiklerin Hıristiyanlara kendi kaderini tayin hakkı vermek konusundaki gözle görünür isteği ve savaş suçu işleyenlerin cezalandırılacağı söylentileri Kürtlerin korkularını artırdı. İngiltere ancak ciddi bir isyanla karşı karşıya kaldığı Mayıs 1919 sonunda suçlu Kürtler hakkında kovuşturma yapmayacağını açıklayabildi. Bu eski düşmanlıkları ortadan kaldırmadı. Süryanıler Ekim 1920'de evlerine geri dönmek için yaptıkları başarısız girişimde Barzan köyünü yerle bir ettiler.

---

[5] Wilson, *Loyalties*, s. 88.

[6] Wilson, *Loyalties*, s. 135.

Bu tür sürtüşmeler daha uzun süreli olanlara ekleniyordu. Bunların en belirgini çoğu aşiret reisinin hem hükümete hem de kendi rakiplerine karşı dönekçe bir tutum içinde olması ve tek bir lideri kabul etmek konusundaki isteksizliğiydi. Ve kısa süre sonra özellikle dağlarda yaşayan çok sayıda Kürt toprak sahibinin, birçoğu bu topraklara sahip olmayı hak etmediği halde zor yoluyla elde tuttuğundan, toprak mülkiyeti konusunda uygunsuz sorular sorulmasını istemedikleri fark edildi. Sonuç olarak arazi kütüklerini incelemek üzere Bağdat'a getirtmektense Süleymaniye'de bırakmanın daha uygun olacağına karar verildi. Yeni anlaşılan bir gerçek daha vardı: İngilizlerin bölgenin bütünüyle Bağdat'tan yönetilmesi doğrultusunda konuşmaya başladıklarında zihinlerinde ne olduğundan bağımsız olarak, Kürtlerin tepeden baktıkları Araplar tarafından yönetilmeye hiç niyetleri yoktu.

İngilizlerin Kürt toplumunun siyasi azgelişmişliği nedeniyle büyük bir gaf yaptığı düşünülse de, bölgeyle doğrudan ilişkisi olanlar savaş öncesinde ya da sırasında İran Kürdistan'ında çalışmışlardı ve yaklaşımları hem oradaki hem de Hindistan'daki deneyimlerine dayanıyordu. İngilizlerin Belucistan'daki başarısı büyük ölçüde iki etmene bağlıydı: Kimi aşiret reislerinin otoritesinin kabul edilmesi ve tüm kırsal kesimde başlangıçta kurulan askeri egemenlik, bu da otoriteyi kullananların kendini kanıtlamış bir hükümran adına böyle davrandıklarını gösteriyordu. Ancak aşiret reislerinin mutlak otoritelerinin bulunmadığı ve İngiliz birliklerinin öncelikle aşiretleri kendilerine tabi kılamadıkları yerlerde bu politika başarısız olmuş, bu başarısızlık en çok Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ndeki Mahsudlar arasında dikkat çekmişti. Güçlü dini kişilikler ve Afganistan'dan gelen sınır ötesi tahrikler sistemi bir çöküş noktasına getirmişti. Bu açılardan, benzer koşullar Mahsudlar kadar Kürtler arasında da hüküm sürüyordu. Kürtler İngilizlerin Güney Kürdistan'daki askeri işgallerine tanıklık etmemişlerdi ve Kürdistan'daki her bir aşiret kolu da Mahsudlar gibi, yalnızca komşu aşiret gruplarından

---

7. Bu analiz için Jwaideh, 'The Kurdish nationalist movement', s. 474-480'e minnettarım.

değil, çoğunlukla aşiretin geri kalan kısımlarından da bağımsız bir tutum alma eğilimi taşıyordu. Mahsudlar gibi çok sayıda Kürt aşiret mensubu da Süleymaniye'deki Şeyh Mahmud gibi dini liderlerin çağrılarından kolayca etkileniyordu.

İngiltere Kürt aşiretlerini yumuşak ama etkili bir biçimde kontrol altında tutmaya çalıştı, aşiret reisleriyle ilişki sürdürmek, anlaşmazlıklara aracılık etmek, vergilerin toplanmasını ve jandarma için asker kaydedilmesini güvence altına almak için yalnızca bölgeyi yönetmeyi düşündüğü siyasi görevlilerden oluşan bir ağı kullanmaya çalıştı. Bunların tümü geçmişte değişik aşiret reisleri ile Osmanlı yetkilileri arasında çatışmalara yol açmış olan hassas konulardı.

Yeni oluşan bu koşulların şiddet patlamalarına yol açmaması mucize olurdu ve bu tür kavgaların ortaya çıkması çok zaman almadı. Nisan 1919'da Şırnaklı Abdülrahman Türk İslam propagandasının teşvikiyle Goyan Kürtlerini sınır bölgesindeki Süryanilere saldırmaları için kışkırttı, olaylar onlarla toplantı yapmaya gelen Zakhu'daki İngiliz Siyasi Görevlisi'nin öldürülmesine yol açtı. Ateşkesin ihlal edilmemesi için piyade kuvvetlerince misilleme yapılması teşvik edilmedi. Türklerden yardım alınması da düşünülmedi, bunun nedeni kısmen Türkiye'nin kışkırtıcılık yapacağının düşünülmesiydi, aynı zamanda bunun bir prestij kaybına da yol açması söz konusu olabilirdi. Bunun üzerine İngiltere bir hava saldırısına başvurdu, bu, birliklerin yaygın kullanımından tasarruf sağlamak için yeni kullanılmaya başlanan bir taktikti. Hemen etki göstermesi ve maliyet tasarrufu sağlaması avantaj sağlıyordu. Dezavantajı ise kaçınılmaz bir biçimde sivil kayıplarına yol açmasının dışında yönetenlerle yönetilenler arasında bir uçurum yaratmasıydı.

Haziranda Yardımcı Siyasi Görevli ve arkadaşları öldürüldüklerinde İmadiye'de sorunlar çıkmıştı. Hem İmadiye'nin ileri gelenleri hem de yerli ağalar, özellikle de Barwari zan altındaydı. İşin içinde çeşitli faktörler bulunuyordu: yakınlardaki bir birliğin kısa süre önce geri çekilmesiyle yerli savaş ağalarının istedikleri şeyi yapma özgürlüğüne kavuşmuş olması; Süryanilerin yurtlarına geri dönmelerinden duyulan korku; etkin ve enerjik biçimde vergi toplanması; ve yerli aşiret reisleriyle eşrafın gücünü zayıflatan tüm önlemler. Bu önlemler arasında jandarma kaydetme de bulunuyordu ki, bu da söz konusu adamların aşiret otoritesinden ayrılmaları anlamına geliyordu. Tarımın canlandırılması için doğrudan nakit ve tohum toplanması ise bu aşiret reislerinin sahip olduğu ticari hâkimiyeti zayıflatıyordu. Kuvvetli bir acımasız gücün İngiliz denetimini yeniden dayatması ancak ağustos-eylül aylarında mümkün oldu.

O tarihte Büyük Zap'ta, Barzan-Zibor bölgesinde üçüncü ciddi karışıklık patlak verdi ve Akra bölgesine yayıldı. Bölge, büyük ölçüde Barzan şeyhleri ile Zebari reisleri arasındaki neredeyse hastalık haline gelen kan davası nedeniyle kural tanımazlığı ile nam salmıştı. Barzani şeyhleri on dokuzuncu yüzyılın ortalarında nehrin sağ yanına, neredeyse Zebar'ın tam karşısına yerleştiklerinden çatışma kısmen bölgeseldi. Fakat Barzan'ın ruhani liderleri, Zebariler kendilerinden uzaktaki çoğu çiftçiyi cezbettiklerinden onları daha doğrudan tehdit ediyorlar, bu nedenle bölgede yeni ve korkutucu bir siyasi güç haline geliyorlardı.

Hem Barzan hem de Zebar Akra yönetim bölgesi içine düşüyordu. Barzan ve Zebar arasındaki ringi tutabilmek için Zebar Ağası Faris'in Zap'ı geçerek Barzan topraklarına girmesi yasaklanmıştı. Diğer yandan Barzanlı Şeyh Ahmet Barzan'ın yönetim açısından Zebarilerin egemen olduğu Akra bölgesinden uzakta bulunan Revandüz'e bağlanmasını istiyordu.

İki Zebari aşiret reisi yerel siyasi görevlinin verdiği bir para cezasının ardından kendilerini desteklemesi için hiç beklenmedik bir biçimde Kasım 1919'da Barzanlı Şeyh Ahmet'e başvurdular. Birlikte siyasi görevliyi ve maiyetini tuzağa düşürüp öldürdüler. Ardından Surçilerin de kendilerine katılmasıyla Akra'yı yağmalamak üzere ilerlediler. Olay bütünsel olarak önceden tasarlanan bir ayaklanmadan çok bir öfke patlaması gibi görünüyordu. Toplama Kürt askerlerinden oluşan ve İngilizlerce komuta edilen bir kuvvet bölgede ilerleyerek, dağlara kaçmış bulunan Zebari ve Barzani reislerinin evlerini yaktı. Yerli aşiret reisleri şimdi isyancılara karşı mücadeleye yardım etmeyi teklif ediyorlardı, bu teklif İngilizlere sadakatten çok aşiretler arası politikanın hastalıklı ve hain yapısından kaynaklanıyordu.

Süleymaniyeli Şeyh Mahmud

Yine de en ciddi sorun Süleymaniye'de vuku buldu. Başka her yerde İngiltere işgal edilmiş bölgeleri doğrudan bir siyasi görevliler ağı aracılığıyla yönetti. Süleymaniye özel statüye sahip olan yegâne yerdi.

1 Aralık 1918'de Wilson Şeyh Mahmud'un büyük Zap ve Diyala arasındaki büyük toprak parçası olan Süleymaniye bölgesinin valisi ol-

duğunu doğruladı. Diğer Kürt yetkililer İngiliz siyasi görevlilerin rehberliğinde çeşitli alt bölgelerin yönetimine atanmışlardı. İngilizler bu atamanın karşılığında Şeyh Mahmud'un kendilerine itaat etmeyi üstlendiğini düşünmüşlerdi. Aslında onun yetkisini İngiliz yönetiminden aldığını varsayıyorlardı.

Şeyh Mahmud Süleymaniye'nin en nüfuzlu yegâne lideriydi. Revandüz, Koi Sancağı ve Raniya gibi uzak yerlerde bile yardım bekleyen yoksul topluluklar onun İngiltere'nin atadığı Kürt hükümran olması istiyorlardı:

> Şimdiye kadar yalnızca Şeyh Mahmud'u tanıyan ya da en iyi koşullarda onun iyi bir adamın ona layık olmayan torunu olduğunu bilen aşiretler arka arkaya yeni Devlet'in başına Şeyh Mahmud'un getirilmesi için klişeleşmiş bir duanın altına imza atılar, bu İngiliz Hükümeti'nin kendi gerekçeleriyle zorunlu kıldığını düşündükleri bir koşuldu.[8]

Bölgeyi savaş öncesinde de iyi tanıyan kuşkucu Binbaşı Soane bunları yazıyordu.

Şeyh Mahmud'dan hoşlanmayan yalnızca Soane değildi. Şeyh'in tüm Süleymaniye'de muhalifleri vardı, bunlar arasında Jaf ve Bajalan aşiretleri ve özellikle Kadiri rakipleri olan Kerküklü Talabani şeyhleriyle Biyari ve Tawila'nın Nakşibendi şeyhleri bulunuyordu. Aslında Kerkük ve Kifri, kent halkı ve aşiret mensuplarının muhalif tutumu nedeniyle Şeyh Mahmud'un yetki bölgesinden kendi izniyle özellikle ayrı tutulmuştu.

Şeyh Mahmud bu siyasal düzenlemeyi bütünüyle farklı bir biçimde algılıyordu. Otoritesinin coğrafi olarak Büyük Zap ve Diyala arasında sınırlandığını öngöremediği gibi, yetkisini İngilizlerden aldığını da düşünmüyordu. Tam tersine, Kürtler üzerindeki moral otoritesi nedeniyle atandığını düşünüyor ve bu tanımının içine cömertçe vilayetin tüm Kürtlerini katıyordu, bu anlaşılabilir bir kendini beğenmişlikti çünkü Wilson ile görüşen altmış aşiret reisi kendisinin vilayetteki tüm Kürtleri temsil etmesini talep etmişlerdi.

Böylesi köklü bir yanlış anlayışın açığa çıkması için çok zaman gerekmedi. Şeyh Mahmud kendi iktidarının tabanını güçlendirmek için

---

[8] *Review of Civil Administration 1914-1920*, s. 61. Soane'in 1909'da Suleymaniye'de zaman geçirdiği ve Şeyh Mahmud ile babasını hilekâr olarak değerlendirdiği hatırlanacaktır.

İngiliz sübvansiyonunu kullanarak maaşları ödedi ve savaşın kırıp geçirdiği yerlerin düzeltilmesine yardımcı oldu ve aşiret reislerinin kendisine sadık kalmasını sağlayarak Soane'nin düşmanca değerlendirmesine göre şunların arayışı içine girdi:

> Yeteneklerine bakmaksızın tüm görevleri kendi akrabalarıyla doldurdu ve kendisine kişisel olarak bağlı olmayan herkesi dışladı... Kaymakamdan Süleymaniye Dini Mahkemesi'nin hakimine kadar tüm önemli görevlere kendi akrabalarını ya da dalkavuklarını getirdi.[9]

İngilizlerin eğittiği sivil yöneticiler ve hatta zorla askere alınan Kürtler bile ona sadık olacaklarına ant içmek zorundaydı. Şeyh Mahmud'un çok kısa süre içinde ortaya çıkan kusurlarından bağımsız olarak, onun yerine başka bir Kürt'ün atanmış olması halinde bile sorunların çıkabileceği unutulmamalıdır. Çünkü kişilik çatışmalarının ardında çatışan sistemler ve beklentiler yatmaktaydı. Bir yanda kurumsallaşmış, yetkilileri liyakate göre atanan ve soyut devlet, yönetim, krallıyet vb. soyut fikirlere sadık olan bir hükümet, diğer yanda ise Kürt toplumunun dini ve aşiret mensubu tabakalarından hâlâ mevcut olan himayeye dayanan kişiselleştirilmiş hükümet biçimi vardı. Şeyh Mahmud açısından düşünüldüğünde, onun kendi kişisel güç tabanını inşa etmeden, insanları himayedarlık aracılığıyla cezbetmeden ve düşman ya da farklı düşünceye sahip olanları uzaklaştırmadan kendisini güvende hissetmesi mümkün değildi.

Yıllar geçmesi gerekmeden işler ters gitmeye başladı, Şeyh Mahmud'un dizginlenmesi için adımlar daha Mart 1919'da atılmaya başlandı. Aşiret politikasını başlatan ve Şeyh Mahmud'un atamasını yapan Noel'in yerine Soane geçti. Atanması açık bir uyarıydı: Kifri ve Kerkük'ün yanı sıra Koi Sancağı, Revandüz, Halepçe ve Jaf toprakları Şeyh Mahmud'un yönetiminden özel olarak çıkarıldı.

Ancak İngiliz siyasi 'görevlileri 'aşiretçilik' hevesleri nedeniyle bu kültürü bizzat teşvik etmişler, akılları başlarına geldiğinde de pişman olmuşlardı. Bu politikaya açıkça muhalif olan Soane kendi görüşünü şöyle açıklıyordu:

> Aşiret sisteminin canlandırılması... gerici bir hareketti. Güney Kürdistan zaten büyük ölçüde aşiretlerden arındırılmış ve savaş

---

[9] FO 371/5069 Binbaşı E. B. Soane, *Administration Report of Sulaimaniyah Division for the Year 1919*, s.1-2.

> öncesi dönemde bir refah ölçüsü olmuştu. Şimdi ise Şeyh Mahmud'un görüşlerini benimseyen Siyasi Görevli [Noel] tüm enerjisini aşiretleri yeniden oluşturmaya adamıştı. Aşiret mensubu denilebilecek herkes bir aşiret liderine bağlı kılındı. Düşünce Güney Kürdistan'ı aşiret liderlerine bağlı aşiret bölgelerine bölmekti. Küçük köy ağaları bulundu ve uzun süre önce yok olan aşiretlerin liderleri olarak yeniden keşfedildi... Kanun Şeyh Mahmud'u hükümdar olarak tanımak zorunda olan bu reislerce yürütülecekti... Bu, aşiret mensupları için ideal ama ticaret, medeniyet ve sükûnet için zararlıydı.[10]

Durumun kötüleştiğinin farkında olan Wilson mayıs sonuna doğru Süleymaniye'ye giderek "Şeyh Mahmud ile kişisel olarak görüşmeyi ve Kürt özerkliğinin çerçevesini koruyacak bir çözüme ulaşmayı planlıyordu." [aynen alınmıştır][11] Ancak bu ziyaret gerçekleşmeden önce Şeyh Mahmud sınırın İran tarafında aşiretinden üç yüz taraftarını toplamış ve 23 Mayıs'ta tüm İngiliz personeli hapse atarak, toplama askerlerin kışlalarını boşaltmıştı. Şeyh Mahmud'un komşu bölgelerdeki destekçileri artık onun etrafında toplanıyorlardı. Bu hayırlı başlangıçla güç kazanan Mahmud kendisini tüm Kürdistan'ın Hâkimi ilan ederek, Bölge'nin her yerine kendi taraftarlarını atadı. Chamchamal'ın ilerisinde gezinen hafif bir İngiliz birliğini başarıyla pusuya düşürünce prestiji daha da arttı. Artık sınırın her iki tarafındaki aşiretler kendilerinin Şeyh Mahmud'a bağlı olduklarını ilan ediyorlardı. Bağdat'taki yetkililer ise yavaş yavaş sarsılan otoritelerini kazanmaya çalışıyordu. Haziran ortasında Şeyh Mahmud'un Bazyan Geçidi'ndeki 500 kişilik kuvvetini hızla yenilgiye uğratan iki tugay oluşturdular. Şeyh Mahmud da yakalandı, ölüm cezası ertelenerek sürgüne gönderildi. Kısa süren isyanı daha sonra Kürt milliyetçiliğinin sembolü haline geldi.

'Özgür birleşik Kürdistan' projesi Şeyh Mahmud'un bir milliyetçi olduğunu öne sürmektedir, aslında öyledir de. Yalnızca kendi otoritesi altında bir Kürt siyasi varlığına inanmakla kalmamış, aynı zamanda haklı olarak Müttefiklerce Kürtlerin kendi kaderinin tayin hakkının vaat edildiğini düşünmüştür. 'Koluna bir tılsım gibi bağladığı şey' boş yapraklarında Woodrow Wilson'un on ikinci maddesi ve 8 Kasım'daki İngiliz-Fransız Deklarasyonu'nun Kürtçe metinlerinin yazılı olduğu bir Kuran'dı.[12]

---

[10] *Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919*, s. 3. Soane 1918-19 kışı ve baharı süresince hasta olduğu için bu durumun önüne geçememişti. Noel ve Soane arasında Şeyh Mahmud hakkındaki çatışma CO 730/13'te izlenebilir.

[11] Wilson, *Loyalties*, s. 136.

Geriye dönüp bakıldığında, Şeyh Mahmud'un modern milliyetçi düşüncelerle donanmış olması çok ilginçtir. Fakat günümüzün Kürt liderleriyle pek az ortak yanı olduğu da açıktır. Hem kullandıkları sözcükler hem de tarzları oldukça farklıdır. Şeyh Mahmud'un milliyetçi duygulara başvurarak vakit kaybetmemiş olması önemlidir. O bir seyiddi ve tabanına hitap ettiği dil İslamın diliydi. 1919'da ulusal kurtuluş mücadelesi değil, cihat çağrısı yaptı. Dahası, onun tarzı akrabalık ilişkilerini ve müttefik aşiretleri kullanmaktı ve amacı kendi kişisel hükümdarlığını kurmaktı.

Şeyh Mahmud Kürtlere kendisinden değil, İngiliz yönetiminden kurtulmayı önerdi. Barzinja şeyhlerinin açgözlülükleriyle tanınması Süleymaniye Bölgesi'ndeki çoğu Kürt için belirgin bir caydırıcı olmuştu. Böylece İran'daki müttefik aşiretler, Han Mahmud Dizli yönetimindeki Hawrami ve Kanisananlı Mahmud Han yönetimdeki Marivi isyanı tetiklediler.

Ancak Şeyh Mahmud'un isyanı Kürdistan'da halkın Arap yönetimini istemediğini mükemmel bir açıklıkla ifade ettiği en milliyetçi yerleşim yerlerinde gerçekleşti. Gerçekten ulusal istekleri temsil ediyordu, Süleymaniye'den daha büyük bir destek alması gerektiği düşünülse de, buradaki gücü kendiliğinden bir ayaklanmaya komuta etmek için yetersizdi. Kişisel taraftarlarının dışında, yerel güçler büyük ölçüde Barzinja aşireti mensuplarıyla ortakçıları, Kerim Fettah Bey komutasındaki Hamavand ve tümü Süleymaniye bölgesinden olan Jaf, Jabbari, Şeyh Bizayni ve Shuan aşiretlerinin etkilenmemiş kollarından oluşuyordu. En güçlü iki aşiret birliği olan Jaf ve Pizhdar'ın çoğunluğu isyanı bastırmak için yardım teklif ettiler, bu da Kürtlerin birliğinden pek söz edilemeyeceğini gösteriyor.

Soane, Şeyh Mahmud'un yenilgisinden sonra Süleymaniye'yi demir yumrukla yönetmek üzere geri döndü. Burada yerli bir hükümdar gibi davranarak hem korku saldı hem de sadakati sağladı, biyografisine göre Süleymaniye'de daha önce hiç görülmeyen bir refahın yaşanmasını sağladı.[13] Yerel gelirleri kamu hizmetlerine harcamaya çok istekliydi ve yazılı Kürtçenin benimsenerek okullarda kullanılmasını teşvik etti. Yıl bitmeden Süleymaniye'nin ilk Kürtçe gazetesi *Pishkutin*'i (İlerleme) çıkartmaya başladı, bu gazete yazılı Kürtçenin çok yeni olması nedeniyle eğitimli Kürtler tarafından başlangıçta alaya alındı ama zaman içinde yerleşti ve popülerleşti.

---

[12] Wilson, *Loyalties*, s. 139.

[13] Anon., 'Major Soane in Sulaimaniyah', *Journal of the Royal Central Asia Society*, cilt x, 1923, s. 146.

Soane bir sömürgeci olsa da kendi şahsına münhasır biri olduğu kuşkusuzdur, çünkü Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkına ateşli bir biçimde inanıyor, 'işgal edilen diğer hiçbir bölgede yaşanmayan bir özerkliği korumaya' yardımcı olarak, "Bağdat'taki bazı bölüm şefleri arasında hoşnutsuzluğa neden oluyordu."[14] Martta Soane'nin işine son verildi, özerklik yanlısı görüşleri İngiltere'nin giderek güçlenen entegrasyon politikalarıyla çelişiyordu.

Şeyh Mahmud'un İkinci İsyanı

İngiltere artan Türk tehdidine karşı koymak için Eylül 1922'de Şeyh Mahmud'dan özür dileyerek onu geri çağırdı. Bu, Türk propagandasına karşı bir siper oluşturmak amacıyla büyüyen Kürt milliyetçiliğiyle işbirliği yapma isteğinin yol açtığı dürüst olmayan bir edimdi. Londra'da karar altına alınan sıkı bütçe politikası nedeniyle Kürdistan'da aslında hiç birlik konuşlandırılmadığından Şeyh Mahmud'a ihtiyaç duyuluyordu.

Kürt ayrılıkçılığının büyümesinin iki temeli vardı. Bunlardan biri kentlerde ve Mezopotamya ovasının kenarlarındaki aşiret mensubu olmayan Kürtler arasında giderek artan ulusal duyarlılıktı. Fakat bu İngiltere'nin o tarihe kadar üstlendiği konsültasyonların ötesinde kendisini pek dışa vurmamıştı. Daha açık ve dramatik olan ise, aşiretlerin büyük ölçüde hükümete karşı ve esas olarak Kürdistan'ın geleceği konusundaki pozitif bir ideolojiden çok müdahaleye duyulan bir hoşnutsuzlukla belirli aralıklarla patlak veren şiddet gösterileriydi.

Ağustos 1920'de Erbil bölgesinde karışıklık baş göstermişti. Şeyh Mahmud zaten İngilizlerin müdahalesine karşı çıkılabileceğini diğerlerine göstermiş bulunuyordu. Temmuz 1920'de ayaklanma güney Irak'ın her yerine yayılmış ve bu 'güneyden yukarı doğru yayılan bir kargaşa ruhunu' teşvik etmişti.[15] Kürdistan'da Surchi aşiret birliği açıkça isyankâr hale gelmişti. Nisanda Musul bölgesindeki aşiret kolları bir askeri konvoyu pusuya düşürmüş ve ardından Akra'ya saldırmıştı. Bunun ardından Erbil bölgesindeki akrabaları davalarını muhalif Revandüz Kürtleri ile ortaklaştırarak Revandüz ve Koi Sancağı'ndaki siyasi görevlileri dışarı atmıştı. Artık daha önce İngilizleri hoş karşılayan Khushnaw'ın çoğu ve diğer aşiret grupları isyancılara katılmıştı. Eylülde bizzat Erbil Surchi tarafından tehdit ediliyordu ve hükümet adına yalnızca Dizai aşireti tarafından korunmuştu. Olaylar Surchilerin bir Süryani mülteci kampına saldırdıkları sırada beklenmedik bir biçimde yenilmelerinin ardından yatışmaya başladı. Yıl sonuna kadar çoğu teslim olmuş ama aşiretlerin ne kadar dönek, hükümetin de ne kadar zayıf göründüğünü göstermişlerdi.

---

[14] Anon., 'Major Soane in Sulaimaniyah', JRCAS, cilt x, 1923, s. 146.

[15] Hay, *Two Years in Kurdistan*, s. 349.

Vilayetin ele geçirilmesinden beri belirli aralıklarla İngiliz egemenliğini yıkma girişimleri olmuştu. Surchiler Büyük Zap'ı geçmeden altı hafta önce Koi ve Shaqlawa'da Türk propagandasını yaymakla meşguldü. Surchiler Zap'ın kuzeyinde en önemlisi Ubeydullah olan şeyhler tarafından yönetiliyordu. Ubeydullah Müslüman taraftarı Turklere yönelik eğilimlerini (bunlar hızla değişmesine rağmen) ve kâfirlerin egemenliğinden duyduğu hoşnutsuzluğu hiç gizlememişti.

1921-22 kışında yeni karışıklıklar çıkmaya başladı. Aralığın ortalarında kuzeydeki Batas'ta Surchiler ile polis arasında önemli bir çatışma yaşandı. O tarihte, Şeyh Mahmud'un eski müttefiki Mahmud Han Dizli güneyde sınırın öte yanına Türkler tarafından kışkırtılan baskınlar düzenlemeye başlamıştı. Jabbari aşiretinin reisi Seyid Muhammed ilkbaharın sonunda yeniden isyan etti ve Yerel İngiliz siyasi görevlisi ile toplama askerlerin komutanının öldürülmesini planlamış olan Hamavand aşiretinin reisi Kerim Fettah Bey de kısa süre içinde ona katıldı. Toplama askerler Hamavandları Pizhdar dağlarına kadar kovaladıklarında Pizhdar'ın daha güçlü bir kolunun isyancılara karşı sempati beslediğini gördüler ve ancak İngiliz yanlısı Pizhdar reisi Babakr Ağa'nın yetkisini geçici olarak iade edebildiler. İngiliz otoritesi sarsılmaya başlar başlamaz da Pizhdar aşireti isyancıların üzerine yürüdü.

Bu arada Kerim Fettah Türklerin varlığı nedeniyle bölgede aşiretler arasında yaşanan anlaşmazlıkların duruldugu ve bölgenin en etkili aşiret gruplarının harekete geçirildiği Revandüz'e gitti. Bunlar Surchi (Şeyh Ubeydullah yönetiminde), Zebari (Faris Ağa yönetiminde), Barzani (Şeyh Ahmet yönetiminde), Khushnaw ve güneydeki Kifri'den Türkmen kökenli olan Zangana aşiretleriydi. Ağustosa gelindiğinde bu muhalif Kürt kuvvetleri, İran'daki yenilgisinden sonra Simku'dan (10. bölüme bakınız) ayrılan adamların katılmasıyla güç kazanmıştı.

İngiltere'nin Irak stratejisi artık krizdeydi. 1 Ekim 1922'de piyade güçleri tüm sorumluluğu RAF'a (Royal Air Forces –Kraliyet Hava Kuvvetleri) verdiler:

> Hava denetimi planı askeri işgalın ucuz ve etkili bir alternatifi olarak önerilmeseydi, İngilizlerin bölgedeki varlığı engellenebilir ya da sona erdirilebilirdi, Arap Krallığı ölü doğabilir ve Türkiye'nin yeniden uyanan gücü Musul ve muhtemelen Bağdat ile Basra vilayetlerini yutabilırdı.[16]

Krizin bu yönüyle de Bağdat Türklere karşı Kürt ulusal duygusuna başvurma kararı aldı. Halepçe cıvarındaki arazilerde dolaşan Jaf Beyzadelerine "genel olarak artık ertelenemeyecek olduğu düşünülen 'kendi yurtlarını' yönetme sürecinde öncü bir rol üstlenmeleri"[17] çağrısı zaten yapılmıştı. Fakat Jaf Beyzadeleri ürkekti, yanlış ata oynamaktan korkuyorlardı.

İdeal çözüm tüm Kürtlerin arkasında birleşebileceği birini bulmaktı. Ağustosta Şemdinli'deki konumunu kaybetmiş bulunan Şeyh Taha'nın[18] Türkler boşaltır boşaltmaz Revandüz ve Raniya'nın hükümdarlığını devralmayı düşünmesi için davet edilmesine karar verildi. Süleymaniye valisi olacağı ve bu yolla da Irak egemenliğine tabi özerk Kürdistan'ın hükümdarı olacağı söylenerek ikna edildi. Ancak o tarihte Taha Simkuların Tahran'a karşı giriştikleri ısyanın yok edilmesiyle meşguldü. Ekimde aşiretleri bir araya toplayarak Türkleri Revandüz ve Raniya'dan atmayı teklif etti. On üç hafta boyunca durmaksızın yağan yağmurlardan ve Harki aşiretini bile ayaklandırmayı başaramamasından sonra, ailesinin geleneksel destekçileri henüz hayata geçirilmeden plandan vazgeçti.

Bağdat Şeyh Taha'nın hamlelerini bekleyememişti. Ağustos sonunda Raniya'yı ele geçirmeye gönderilen kuvvetler Öz Demir'in kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı. Durum öylesine tehlikeli bir hal almıştı ki, Ingiliz ve Kürt olmayan diğer hükümet kadroları eylülün ilk haftasında hava yoluyla (bu böylesi bir hava tahliyesinin ilkiydi) Süleymaniye'den tahliye edildi ve bölgenin yönetimi seçimle iş başına gelen bir meclise devredildi.

---

[16] David Omissi, *Air Power and Colonial Control: The RAF 1919-1939* (Manchester 1991), s. 37; ayrıca bakınız Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 297 ve s. 244 dipnot.

[17] FO 371/7772 *Iraq Intelligence Report no 17*, 1 Eylül 1922.

[18] Bu, Simku ile giriştiği her iki maceranın ve Kemalistlerin kendisiyle ilişkileri gergin olduğundan onları desteklemeye hazır olan küçük kardeşi Şeyh Muslih'i bulması sonucunda gerçekleşti; FO 371/9009 Irak İstihbarat Raporu No. 10, 15 Mayıs 1923.

Eğer Ingiltere Kürt halkını Ingiltere ile işbirliği yapmalarının kendilerine Türkiye ile işbirliği yapmaktan daha yararlı olacağı konusunda ikna edebilmiş olsaydı, Öz Demir tehlikesi geriletilebilirdi. Fakat hem Raniya civarından geçen yol hem de Süleymaniye'nin alelacele terk edilmesi Türkiye lehine tutumun gelişmesine güçlü bir biçimde katkıda bulundu. Ingiltere'nin kozlarını yok olmaktan kurtarabilmesi için acilen saygın bir Kürt lidere ihtiyacı vardı. Şeyh Taha tam tersi bir angajman içindeydi ve dahası nüfuzu gerçekten Süleymaniye'ye kadar uzanmıyordu. Yalnızca tek bir adam, kanıtlanmış güvenilmezliğine rağmen güveni onaracak saygınlığa sahipti.

Şeyh Mahmud'un kardeşi Şeyh Kadir eylül başında Süleymaniye Meclisi'ne başkan olarak atandı. Kürt ulusal duygularının bu şekilde körüklenmesi meclisi Süleymaniye'nin kapılarını Türklere kapatmaya ikna etti. Ancak Şeyh Mahmud mantıklı ve tercih edilir bir lider adayı olarak görülüyor, muhtemelen bu görüş bizzat Şeyh Kadir tarafından da paylaşılıyordu. Türklerin kente girmesini engelleyeceğini ve onları bölgeden atacağını taahhüt eden Şeyh Mahmud zorla gönderildiği Kuveyt'ten eylülün ortasında geri çağrılarak meclis başkanlığına yeniden atandı.

Şeyh Mahmud görevine yeniden getirildikten sonra bir Kürt krallığı kurulması konusuyla haklı olarak daha fazla ilgilendi. Süleymaniye'nin yetki alanı dışında olan bazı Kerküklü aşiret reisleri de dahil olmak üzere yerel aşiret liderlerini kendisini bağımsız Kürdistan'ın başı olarak tanımaları için ikna etmeye başladı. Süleymaniye dışındaki bölgelerin birleşmesini istedi ve kasımda kendisine 'Kürdistan kralı' unvanını verdi. Kendisine karşı gelenleri, gerektiğinde idam ederek yolundan çekti.[19]

Süleymaniye art bölgesinde geçmişte kendisine karşı olan Halepçe'deki Jaf ve Kala Diza'daki Pizhdar aşiret kolları artık onunla işbirliği yapmaya istekli görünüyorlardı. Daha da kötüsü, Şeyh Mahmud Revandüz'deki Öz Demir ile yazışarak Türkiye'ye bağlı özerk bir Kürdistan konusunda güvence istedi ve sınırın İran tarafında kalan Simku aşireti de dahil olmak üzere destekçiler ve müttefikler toplamaya başladı.

---

[19] Örneğin Süleymaniye yönetimini desteklemek için Irak ordusundan geçici olarak görevlendirilen ve Şeyh Mahmud'un yöntemlerini açıkça eleştirmeye cüret eden bir Kürt subay olan Jamal Bey Urfan; ve Şeyh Mahmud tarafından Aralık 1922'de kişisel sekreteri olarak atanan ve Rozh-i Kurdistan'ın editörü olan Arif Sa'ib. Birkaç ay sonra efendisinin huzurunda idam edildi; Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 304 ve 'A Kurdish newspaper: "Rozh-ı Kurdıstan"', JRCAS, cilt xii, 1925, s. 86, 88.

Şeyh Mahmud'un yaptıkları hem onun kenti aşiretlerin denetimine sokma girişimden hoşlanmayan kentliler hem de kendi kurnaz akrabaları ve destekçileri arasında tedirginlik yarattı. Bunların en etkilisi muhtemelen Talabani ülkesinde Süleymaniye'nin güneybatısında önemli bir tekke olan Kadir Karamlı kuzeni Şeyh Abdülkerim'di. O da Şeyh Mahmud'un Irak yönetiminde bir Kürt devleti kurulması isteğini paylaşıyor ama kuzeninin yetersiz siyasi yargılarından kaygı duyuyordu. Talabani şeyhleri olayların gidişatı doğrultusunda gururlarını çiğneyerek can düşmanları Şeyh Mahmud'a resmen tabi olmaya zorlandıklarında, Şeyh Abdülkerim onlara Mahmud'un İngiliz politikalarına sadık kalacağı konusunda söz vermesi şartıyla itaat etmelerini önerdi. Talabanilerin bağlılığı Kürt dayanışması için yaşamsal bir konuydu, Şeyh Mahmud bu nedenle şartları kabul etti. Bu tabii ki Şeyh Mahmud'un tedirgin müttefiklerinin desteklerini geri çekmelerinin zeminini oluşturdu.

Durum hâlâ İngiltere'nin Şeyh Mahmud'a karşı doğrudan harekete geçme riskini üstlenmesine yetmeyecek kadar sıkıntılıydı. Kasımda onu koşullarını açığa kavuşturması için davet edip, güvenliğini sağlayacaklarını taahhüt ettiler. Bu işte bir hile olmasından korkan Mahmud, kendi yerine kardeşi Şeyh Kadir'i gönderdi.

Hava harekatı 1 Ekim'den beri Türkleri Koi ve Kala Diza'dan, isyancıları ise Raniya'dan çıkarmıştı; fakat hava harekâtı Türkleri bozguna uğrattığı halde bölgede güvenliği sağlayamamıştı. Türkiye'nin Musul vilayetini talep etmekten vazgeçmeyeceği olgusu kaçınılmaz olarak süregelen bir belirsizliğe yol açıyordu.

Sonunda İngiliz siyasi görevlilerine yerli eşrafa İngiltere'nin Kürtlerin kendi içişlerini idare etmesine izin vermeye niyetli olduğunu gayri resmi bir biçimde söyleme yetkisi verildi. Bunun ardından 20 Aralık 1922'de Bağdat'ta Kürtler ile ilgili resmi bir niyet mektubu yayımlandı. Niyet mektubu, Kürtlerin diledikleri takdirde (sınırları belirlenmemiş bir bölgede) kendi hükümetlerini kurabilecekleri vaadinde bulunuyordu. Bu deklarasyonun bazı etkileri oldu. 13 Ocak'ta Süleymaniye eşrafı tarafından imzalanan bir dilekçede İngiliz himayesi altında bir bağımsızlığa olumlu bakılırken, bunun Şeyh Mahmud'un krallığı altında gerçekleşmesinin hoş karşılanmadığı ifade ediliyordu.

Bu arada, ocak sonunda Türk subayları ve martta bizzat Öz Demir Pizhdar ve Dizli aşiretleriyle işbirliği halinde Kerkük ve Koi'nin ele geçirilmesi planlarını tartışmak için Şeyh Mahmud'u ziyaret etmişlerdi. Bu görüşmelerin farkında olan İngilizler güvenliğini sağlama taahhüdüyle Şeyh Mahmud'u bir kez daha davet ettiler ve bunu reddetmesi üzerine 24 Şubat'ta görevinden azledildiğini bildirerek, 1 Mart'a kadar kenti terk etmesini istediler. RAF havadan uyarı bildirileri atarak 3 Mart'ta hükümet binaların bombaladı. Şeyh Mahmud ertesi gün kaçtı.

Durum İngiltere'nin lehine dönmüştü. Nisanda Surchı, Zebari, Harki ve hatta Simku liderleri Öz Demir'in Revandüz'deki karargâhına gittiler, ancak daha önce Öz Demır ile yazışmakta olan diğer yerlerdeki aşiretler ortadan kaybolmuştu. Nisan başında Koi, iki hafta sonra Revandüz, mayısın ortasında ise Süleymaniye yeniden işgal edilmişti. Kürt özerkliğinin resmen ilan edilmesi acil siyasi hedefi karşılamaya yetmiş, giderek artan sayıda ağa Bağdat ile olan ilişkilerini düzeltmeye başlamıştı.

Süleymanıye yeniden işgal edildikten sonra bölgeyi Şeyh Mahmud'a düşman olan bir hizbe bağlı yerel bir özyönetim rejimi altında Irak devletıyle birleştirme girişimi yapıldı. Fakat bu muhalifler bir İngiliz askeri varlığı olmadan yönetime gelmeye cesaret edemediler. Askeri güç bir ay sonra geri çekildiğinde Süleymaniye'nin yeni yönetimi hemen istifa ederek İngiliz mevzilerine kaçtı. Şeyh Mahmud 11 Temmuz'da Süleymaniye'ye muzaffer bir biçimde yeniden girdi. Bağdat yeni çatışmalardan kaçınmak için Şeyh Mahmud'a azaltılmış bir bölgesel mandayı kabul eder ve tüm düşmanca faaliyetlerden vazgeçerse yeni bir saldırı yapılmayacağını bildirdi.

Şeyh Mahmud yeni kısıtlamaları kabul etmeyi reddetti ve karargâhı önce ağustosta, ardından da Aralık 1923'te yeniden bombalandı. Sonunda Mayıs 1924'te yapılan hava saldırısıyla karargâhı tamamen tahrip edildi. Bu safhaya gelindiğinde çatışmalardan bıkan tacirler, ticaretlerine devam edebilmek için Kerkük gibi diğer kentlere taşınmışlardı. Şeyh Mahmud bir kez daha dağlara kaçtı ve Irak kuvvetleri temmuzda kente girdi, onları kentten geçici bir süre ayrılan 7.000 kentli izledi.

Irak hükümetince geçici olarak yüksek komiserlikçe yönetilen gevşek bir idare kurulmuştu. Şeyh Mahmud, yerleşim bölgelerine baskınlar düzenleyip, dağ aşiretlerinden toplanan vergilere el koyarak ve Jaf gibi aşiretlerin yıllık göçleri sırasında İran'a giriş çıkış yaptıkları sınır boyunca yollarını keserek 1927 yılının başına kadar hükümeti rahatsız etmeye devam etti. Bunları yaparken başlıca müttefikleri kendisine hâlâ sadık olan ve kaderleri yüzyılın başından beri Barzinjalar ile çok yakından bağlı olan Hawrami ve Hamavand aşiretleriydi.

Tutulmayan Vaatler

Ancak bu olayların ardında İngiltere'nin Kürtlere vermiş olduğu bir dizi güvenceden iç karartıcı bir biçimde vazgeçilmesi yatmaktadır, bunlar açıklanabilir geri çekilmeler olduğu halde hiçbiri için gerçek bir mazeret gösterilememiştir. 7 Kasım 1918'de İngiltere ve Fransa'nın ortak amaçlarını aşağıdaki gibi açıkladıkları hatırlanacaktır:

> uzun süredir Türklerin baskısı altında olan bu halkların tam ve nihai kurtuluşu ve otoriteleri yerli halkların girişim ve tercihlerini serbestçe hayata geçirmelerinden kaynaklanacak ulusal hükümetler ve yönetimler oluşturulması.[20]

Wilson'un 1 Aralık 1918'de Kürt aşiret reisleriyle anlaşma yaparken değindiği açıklama buydu. Bu aşamada 'Irak'a bağlanmak' Arap yönetiminden çok İngiliz yönetimi anlamına geliyordu, bu Wilson ve arkadaşları tarafından gayet iyi anlaşılmış bir gerçekti.

Ancak istemeyerek de olsa kendi kaderini tayin hakkı ilkesini vaat eden İngiliz politika üreticileri ile Wilson'un yönetimindeki uygulamacılar arasında bir uyumsuzluk vardı. Politika üreticileri açısından kendi kaderini tayin hakkının ilk cazip noktası, hiçbir bedel ödemeden bir yarı-sömürgeyi yönetmekti. Hindistan'da eğitilen Wilson ise İngiliz sömürgecilik deneyimlerinden elde ettiği 'mükemmel prensiplere' göre Irak'ın fiilen yönetilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kendi kaderini tayin hakkı gibi süslü kavramlar üstü kapalı niyet beyanları için çok faydalı olmakla birlikte, Irak'ın yönetimi eldeki en nitelikli kadrolara, Hindistan Seferberlik Kuvvetleri'nin siyasi görevliler timine bırakılmalıydı.

Bu görevlilerin kafa yapısını, en iyi şekilde Erbil Siyası Görevlisi olan Binbaşı Hay'ın sorumlulukları konusunda söyledikleri gösteriyordu:

> Kürtlerin kafası bir okul çocuğu gibi çalışır ama aynı zamanda bir okul çocuğuna içkin acımasızlıktan yoksundurlar. Bir gün dayak, bir gün erik şekeri isterler. Çok fazla sertlik ya da çok fazla şımartmak onları yönetilemez hale getirir. Bir okul çocuğu gibi kendisini kurtarmak için hep yalan söyleyecektir...[21]

---

[20] Antonius, *The Arab Awakening*, (Londra, 1938), Ek E.

[21] FO 371/5068 W. R. Hay, *Note on Revandüz*, 26 Aralık 1919.

Hay'in prensiplerine göre Kürt aşiret reisleri de diğer yerlerdeki yerli aşiret reisleri gibi doğrudan aşağıdakı kategorilere giriyorlardı:

> Kürtler iyi ağalar, kötü ağalar ve halk olarak üçe ayrılabilir. Her bölgenin kendi kötü ağası vardır... bunlar tüm sorunları yaratan insanlardır ve onları bastırmak için mümkün olan her türlü aracı kullanmamız gerekir. Yalnızca açgözlülükleri, bencil hırslarıyla harekete geçirilebilirler... Hükümete söyleyecek sözü olanlar yalnızca kötü ağalardır ve onları baskı altına alarak kendimizi korumuş ve genel olarak da Kürdistan'a hizmet etmiş oluruz. Neyse ki barış içinde yaşamak ve aşiret mensuplarının refahını görmek isteyen iyi ağaların sayısı az değil ve bulundukları her yerde onlarla kendi [vurgu yazara aittir] kurallarımız doğrultusunda işbirliği yapmak için her türlü çabayı göstermeliyiz.

Bu basit anlayış, tıpkı kendi kaderini tayin hakkının etkilerini göz ardı ettiği gibi rakip komşu aşiretler ve aynı aşiret içindeki rakip ağalar arasındaki uzun süreli çatışmaları da rahatça göz ardı ediyordu. Siyasi görevliler bir ağayla işbirliği yaparak, Osmanlı görevlilerinin kendi dönemlerinde yaptıkları gibi, çoğunlukla ona rakip olanların hükümet karşıtı bir tutum benimsemelerine neden oluyorlardı. Hay, Khushnaw ağaları arasında hükümranlığa aday olanı kendi adayı lehine devirdiğinde, Miran ailesi içinde hükümete karşı bir kırgınlık duyulmasına yol açtı, günümüzdeki torunları bu kırgınlığı hâlâ hissetmektedirler.

Bu nedenle, politikayı hayata geçirecek olanlar 'İngiliz desteğiyle bağımsız bir Güney Kürdistan kurmaktan sorumlu oldukları halde'[22] pratikte gerçekleşen olayların Kürtleri, isteseler de istemeseler de İngiliz düzeninin 'çıkarlarına' tabi kılmak yönünde bir kararlılığa dönüşmesi şaşırtıcı değildir, bunun üzerine görülen Amadiya'da, Barzan-Zebarı bölgesindeki hiddet patlamaları, aslında Şeyh Mahmud'un 1919'daki ilk ayaklanmasıdır.

İş Güney Kürdistan Kürtleri'nin ne istediğini fiilen belirlemeye geldiğinde İngiliz yönetimi kendisini bir bataklıkta çırpınırken buldu. 1919 başında durum halka sorulmak zorunda kaldı ve buna daha sonra komik bir biçimde halk oylaması adı verildi. Aslında yalnızca eşraftan tanınmış kişilerin, şeyhlerin ve ağaların görüşleri alındı ve bunlar ne kişisel ne de gizli olan görüşlerdi. İngilizler bölgeyi fiziki anlamda kontrol ettiklerinden ve aynı zamanda savaş sonrasında acilen gerek duyulan yardımları sağlamakta olduklarından hiç kimse onların varlığına karşı koyamayacaktı. İngilizlerin himayesinde 'üniter' bir devletin mensubu olmanın sağlayacağı maddi çıkarlar, belirsizliklerden, İngiliz mevzileri ötesindeki açlık ve yoksulluktan kesinlikte daha ağır basıyordu. Bu düzenlemeler Irak'ın çıkış kapılarından ve pazarlarından ayrılmamanın ekonomik yararlarını da içeriyordu. Ancak bu Kürtlerin kendi kendilerini yönetmek istemediklerı anlamına gelmiyordu ve İngilizler bunu biliyorlardı.

---

[22] *Precis of Events*, s.12.

İngiliz yöneticiler Ateşkes öncesinde bile bağımsız Güney Kürdistan fikrinde biraz daha ısrarlı olsalar, bir aşiret birliğinden daha büyük bir birliğin gerekli olacağının farkındaydılar. Noel'in belirttiği gibi Kürt dayanışması hâlâ 'milliyetçi' olmaktan çok 'aşiretlere dayalıydı.'[22] Ancak Şeyh Mahmud'un Güney Kürdistan'ın valisi olacağı söylentileri yayılır yayılmaz diğerleri muhalif olduklarını bildirdiklerinden bunun başarılması neredeyse olanaksızdı. Örneğin Kerkük eşrafı açıkça şunları söylüyordu:

> İlerleme yolunun Süleymaniye değil Bağdat yönünde olduğunu hissediyorlar. Dahası Kerkük'te Kürt ulusal duygularından eser yok. Kürtler ile Araplar arasında herhangi bir yönetsel sınır olmamasını istemelerinin yanı sıra İngiliz denetimi yönünde güçlü bir istekleri vardı.[24]

Aynı şekilde Kerkük, bir Arap hükümeti değil, kesinlikle İngiliz himayesi istiyordu.[25]

Ve böylece Mayıs 1919'da tek bir Güney Kürdistan devleti fikrinden ilk kez vazgeçilerek, İngiliz danışmanları olan Kürt aşiret reislerinin yönetimindeki özerk Kürt devletleriyle çevrilmiş Arap yönetiminde bir Musul eyaleti fikrine doğru yön değiştirildi. Henüz Kürtler ile Araplar arasındaki siyasi ayrım fikrinden vazgeçme niyeti yoktu. Hatta, "Onlar en iyisini bilir düşüncesiyle paralel giden bir yaklaşımla, Bağdat'ta henüz onları [Kürt köylülerini] Arap yanlısı tarafı oluşturan ve Arap hükümeti taraftarı yegâne sınıf olan Musullu toprak sahiplerinin zulmünden kurtaramadık"[26] şeklinde düşünülüyordu.

---

[23] FO 371/4149 *Memorandum on Mesopotamia's future constitution*, 6 Nisan 1919, Enclosure no 8.

[24] FO 371/4149 Monthly Administration Report for the Period 15 December 1918 to 15 January 1919.

[25] FO 371/4149 *Memorandum on Self-Determination in Iraq*, 9 Temmuz 1919.

[26] FO 371/4147 *Political to India Office*, Bağdat, 26 Aralık 1918.

Ardından 1919 ayaklanmaları baş gösterdi. Bu ayaklanmalar Irak'taki İngilizleri yerel olayları daha yakından denetlemeye gerek olduğuna ikna ederken, Londra'daki politika üreticilerini denetlenmesi maliyetli olan dağlık bölgeden vazgeçilmesi gerektiğine ikna etti. Irak'taki İngilizler o günkü anlaşmazlıkta kazanan taraf olduysa da, bağımsız Kürdistan, hatta özerk devletler söylemi değişime tabi tutuldu. Wilson Şeyh Mahmud ayaklanmasının ertesinde Londra'daki üstlerine çektiği telgrafta şunları söylüyordu:

> Gelişen son olaylar özerk Kürt Devletleri konusunda HM Hükümeti'nce 9 Mayıs'ta onaylanan politikaları hayata geçirmenin gerekliliği doğrultusundaki görüşlerimi hiçbir biçimde değiştirmedi, ancak denetim düzeyi ülkenin ihtiyaçlarına ve stratejik değerlendirmelere dayanmalıdır.[27]

Bunun anlamı yeni vaatlerle zincire vurulmamış serbest bir ele sahip olmaktı. Wilson şimdi 'Arap olmayan bölgeler için hiçbir özel rejimin şart koşulmayacağı'[28] bir Milletler Cemiyeti mandasından yanaydı. Bu arada Kürtlerin duyarlılıklarıyla hiçbir taahhüt altına girmeksizin oynamak,[29] bir bölgeyle diğeri ya da bir aşiretle diğeri arasındaki düşmanlıkları hoş görmek akıllıca olacak gibi görünüyordu.

İşte bu aşamada Güney Kürdistan Arap milliyetçiliğinin ihtiyaçları doğrultusunda kurban edilmeye başlandı. Wilson'un yönetim tarzı nedeniyle Arap milliyetçiliğinin uğradığı hüsran yazın ilk ayları boyunca baş göstermeye başladı ve Temmuz 1920'de tam bir isyana dönüştü. Wilson Irak'ta gelişen ulusal duyarlılıklara ve tek bir itaatkâr yerli lider aracılığıyla dolaylı denetim kurmakta başarısız olması nedeniyle Londra'da artan sabırsızlığa karşı uzun süre direnç göstermişti.

Ekimde Wilson'un yerine Sir Percy Cox atandı ve iki hafta içinde Bağdat'ın yaşlı Nakıb'i Devlet Konseyi'ne başkanlık etmeye ikna ederek Irak'ta bir Arap hükümeti kurma niyeti taşıdığını gösterdi. Bu da devlet başkanının kim olacağı ve bu devletin sınırlarının tam olarak nasıl çizileceği sorularına yol açtı. Aralık 1920'de yenilenen seçim yasasında, yalnızca dört ay önce imzalanan Sevr Anlaşması ile Irak Kürtlerine tanınan hiçbir güvenceye yer verilmemişti. İngiltere'nin Kürtlerin çıkarlarını korumaya gerçekten niyetli olmadığı sonucundan kaçınmak artık zordu. Bunlar bütünüyle Ingilizlerin (ve Irak'ın) stratejik kaygılarına bağlıydı.

---

[27] Wilson, *Mesopotamia*, s.143.

[28] FO 371/5067 Civil Commissioner to India Office, Bağdat, 4 Şubat 1920.

[29] Örneğin bakınız FO 371/5069 S.H. Longrigg, *Administrative Report for Kirkuk Division* 1 Ocak 1919-31 Aralık 1920.

Yılın sonunda Irak'ın sorumluluğu Hindistan Bürosu'ndan yeni Dışişleri Bakanı Wilson Churchill'e bağlı Sömürge Bürosu'na devroldu. Churchill hemen harekete geçip Mart 1921'de Kahire'de bir konferans topladı, bu konferansın temel amacı 'mümkün olan en ucuz yolla İngiliz denetimini sürdürmekti.'[30]

Ayrı bir Güney Kürdistan'ın kurulmasına izin verme fikri, onu Irak'ın bir parçası olarak koruma kararı alınarak, Kahire'de sonunda bütünüyle terk edildi. Ağırlıklı iddia stratejikti ama hem Churchill hem de Cox Kürtlerin duygularına hassasiyet gösteren ayrı bir 'İngiliz-Kürt' yönetiminin gerekliliğinin farkındaydılar ve 'en iyi politikanın Kürtleri Irak'ta bir azınlık olarak değerlendirerek, üç yıl sonra bu kararlarını [aynen alınmıştır] yeniden gözden geçirerek onlara bir şans vermek'[31] olacağını düşünüyorlardı. Böylece görüntüdeki olanaklı ve kendi arzularına bağlı yerel özerklik, bir Manda taslağına dönüştü.

Süleymaniye'deki Soane ise Şeyh Mahmud gibi bölgenin Arap bir Irak'a dönüştürülmesini istemiyordu. İşlerin bu çerçevede seyrettiğini Cox bir Arap Devlet Konseyi kurduğunda görmüştü. Yılın sonunda, Süleymaniye'nin yalnızca bir Güney Kürdistan kuruluncaya kadar geçici olarak bir Arap hükümetine bağlanabileceği yönündeki görüşlerini açıkça ifade etti. Bunun sonucunda Kahire Konferası'ndan sonra görevine son verildi. Soane'de meslektaşları gibi yerli halk için neyin en iyi olacağını bildiğini düşünerek babacan bir tarzda hareket etmiş olabilir, ama hiç kimse onun Süleymaniye'nin refahını düşünerek hareket ettiğinden kuşku duyamaz.[32]

Bağdat Irak içinde de olsa Kürt kimliğini tanımaya hâlâ istekliydi, ancak Cox Kürtlerin görüşlerine resmen 'başvurulmasının' da zorunlu olduğun karar vermişti. 6 Mayıs'ta 'Kürt topluluklarının [aynen alınmıştır] gerçek isteklerinin neler olduğunu anlamak için' bir beyanname yayımladı. Cox, 'Irak Hükümeti'ne bağlı kalmayı tercih ettikleri takdirde...'[33] Musul bölgesinin Kürtlerin yaşadığı kısımlarında (Zakhu, Akra,

---

30. Sluglett, *Britain in Iraq*. s. 49.
31. FO 371/6346 *High Commissioner Mesopotamia to Secretary of State for the Colonies*. 12 Haziran 1921.
32. İki meslektaşı onunla birlikte gitti. bakınız Lees, 'Two Years in Kurdistan'. JRCAS, cilt xv, 1928. s. 269 ve 'Soane in Sulaimaniyah', JRCAS, cilt x, 1923, s. 146-147.
33. *Irak, Report on Iraq Administration, October 1920-March 1922*. s.126.

Dehük ve Amadiya) bir alt eyalet kurulmasını ve Erbil bölgesinde (Erbil, Koi Sancağı ve Revandüz) benzeri düzenlemelerin yapılmasını önerdi.

Her iki durumda da uygun adaylar bulunur bulunmaz İngiliz yetkililerin yerine Kürtler ya da Kürtçe konuşan Araplar geçecekti. Her şey halka danışılarak ve halkın istekleri gerektiği şekilde değerlendirildikten sonra yapılacaktı. Ancak Süleymaniye'ye meclisteki bir Mutasarrıf tarafından yönetilecek bir mutasarrıflık statüsü verilmesi önerilmişti. Başlangıçta Mutasarrıf bir İngiliz yetkili olacaktı.

Kürtler bağımsız bir yapı istiyorlarsa, artık bunun için savaşmanın zamanı gelmişti. Fakat Cox'un danışma dediği şey, daha sonra bir halk oylaması olarak tanımlanmış olmasına rağmen, eşrafın, seçilmiş yerel meclis üyelerinin ve önde gelen ağaların görüşlerinin alınmasından başka bir şey ifade etmiyordu. Çoğu eşraf İngiliz politikasının rüzgârının tam olarak nereye doğru estiğini gayet iyi biliyordu ve çok azı kendisini buna meydan okumaya hazır hissediyordu. Yeteri sayıda eşraf birleşik bir cephe (bu koşullar altında gerçekleştirilmesi neredeyse mümkün olmayan) oluşturmak istediyse de, harekete geçme şansları yok gibiydi.

Böylece her yerellik kendi yanıtını verdi. Dehük ve Akra yerel düzenlemelerden bütünüyle memnun görünüyor, Arap egemenliğindeki Musul'dan yarı bağımsız olmayı bile istemiyordu. Hem Zakhu hem de Amadiya yeni bir Kürt mutasarrıflığının merkezi olma isteği besliyor ama ikisi de Musul'dan ayrılmanın ekonomik anlamda intihar olacağını biliyordu. Kürt ürünlerinin pazarlanması sorunundan oldukça ayrı olarak tüm yollar dağlardan Mezopotamya ovasına iniyordu. İmadiye'den Süleymaniye'ye doğrudan giden, adı hatırlanmaya değecek hiçbir yol bulunmuyordu. Erbil yönetsel açıdan Kerkük'ten ayrı kalmakta ısrarcı oldu. Süleymaniye ise Irak hükümetine bağlı her türlü biçime kararlı bir biçimde karşı çıktı ama bu tutumunda yalnız kaldı.

Artık Cox çoğu Kürt bölgesini İngiliz politikasıyla işbirliği yapmaya ikna etmişti. Irak'taki yeni rejim Kerkük, Erbil ve Musul bölgelerine uzanırken, Süleymaniye 'İngiliz denetiminde kalma konusundaki açık isteğini korudu' ve 'normal yollardan yerli bir yönetim oluşturmak için her türlü çaba'[34] harcandı. Cox hâlâ Londra'nın Kürtlere karşı taşıdığı sorumluluk duygusunun artıklarıyla uğraşmak zorundaydı. Churchill Arap yönetiminin yalnızca Arapların yaşadığı bölgelerle sınırlı kalmasını savunmuş ama Cox artık çoğu Kürt'e danışıldığını bunların ayrılıkçı olmayan bir politikayı tercih ettiklerini gösterebilecek durumdaydı. Onların istekleri göz ardı edilemezdi. Bunun yanı sıra Arap milliyetçileri de artık Irak'a Musul vilayetinin tümünün dahil olduğunu varsayıyorlardı. Onların hayal kırıklığına uğratılması 1920'deki gibi patlama tehlikesine yol açabilirdi. Bu Bağdat'tan iletilen görüştü. Churchill Cox'a, Kürt bölgelerinin yeni Ulusal Meclis'e katılması konusunda "istemedikleri takdirde Kürtlerin Arap yönetimine tabi kılınmaması"[35] ilkesine saygı gösterilmesini, bir Irak devleti kurulmasının gerekleri arasında Kürtlerin özel taleplerinin ağırlıklı yer tuttuğunu hatırlattı.

---

[34] *Iraq Report 1922-23* ve Toynbee, *Survey of International Affairs*, s. 487.

Artık Irak'ta uyumlu bir özyönetim kurulması sorunu İngilizlerin aklındaki diğer sorunları gölgede bırakmıştı. Hükümdarın kim olacağı sorununun Emir Faysal ile çözülebileceği düşünülüyordu. Hem dini konularda hoşgörülü olması nedeniyle güney Irak'taki Şiiler tarafından kabul edilebilecek biriydi hem de kendisini kanıtlamış bir milliyetçiydi. Ancak İngilizler tarafından kakalanan kukla bir hükümdar olmak yerine Irak halkı tarafından seçilmiş gibi gösterilmesi gerekiyordu. Bu nedenle temmuz sonunda seçimler yapıldı ve oyların neredeyse yüzde 96'sı Faysal'ın tahta çıkmasından yanaydı. Tabii ki gerçekte herkes Faysal'ın İngiltere'nin tercihi olduğunun farkındaydı.

Kürdistan'da sonuç kuşku vericiydi. Erbil'in yalnızca birkaç ay önce Kerkük'ten idari olarak ayrı kalmakta ısrar ettiği gibi, Kerkük Süleymaniye'den ayrı bir Kürt hükümeti istemişti. Süleymaniye seçime katılmayı bütünüyle reddetmişti. Şimdi ise Faysal Irak tahtına çıkmıştı ve birleşememiş olması yararlı görülen Kürdistan ile kesinlikle daha sonra ilgilenilebilirdi.

Ancak Faysal açısından Kürdistan sorunu stratejik kaygılar ya da petrolle sınırlı değildi. Eylül 1921'de, resmen Irak'ın yepyeni tahtına çıkışından yalnızca dört hafta sonra, Kürt bölgelerinin Sevr Anlaşması'nda öngörülen şekilde kendi krallığından ayrılmasına izin vermeyeceğini açıkladı. Çünkü tüm hoşgörüsüne rağmen, Mezopotamya'nın Şii nüfusunu Irak politikasındaki egemen güç olarak görmek istemiyordu. Kürtler Şii çoğunluğa karşı Sünnilerin dengesinin sağlanması için gerekliydi ve bu İngiliz politika üreticileri için bütünüyle yeni bir faktördü.

Faysal ayrı bir Kürt devletinin İran ve Türkiye Kürtleri ile ortak hedef belirleyip, Irak'a yönelik kalıcı bir tehdit oluşturmasından da korkuyordu. Kürtlerin kendi istekleri dışında Arap devletine tabi olmaya zorlanamayacakları yönünde verilen güvencelerle varlığını sürdürülebilir bir devlet yaratmanın siyasi zorunlulukları arasında kalan Cox, Faysal’a Kürtlerin farklı bir yönetsel statü kazandıkları koşullarda bile Irak Tahtı’nın siyasi ve ekonomik çerçevesi içinde kalacaklarına dair garanti verdi. Kürtlerin Irak Ulusal Meclisi’ne katılmaları için çalışma yapacağını da belirtti. Böylece Kürtler yeni krallığın mazur gösterildiği zorunlu denge unsuru haline geldiler.

---

[35] FO 371/6347 *Secretary of State for the Colonies to High Commissioner Baghdad*, 3 Ekim 1921.

Bir yıl sonra, Ekim 1922’de Faysal Kurucu Meclisin toplanması için bir buyruk çıkardı. Kürt bölgelerinin, hatta seçim kayıtları sürecinde Faysal’a sadık kalma yemini etmeye karşı çıkan Kerkük’ün bile Meclis’e katılması kararlaştırılmıştı. Yalnızca Bağdat’ın ne düşündüğünü gayet iyi anlamış bulunan Süleymaniye dışarıda tutulmuştu. Binbaşı Noel şunları bildiriyordu:

> Bizim Kürtleri zorla ya da kandırarak Irak’a katmaya kararlı olduğumuz ve [Kurucu Meclis için] seçim işlerinin bütünüyle göz boyama olduğu yönündeki ve bazen kesin gözüyle bakılan evrensel kuşkulara karşıyım... Hiçbir Kürt’ün Irak’a katılmaya zorlanmayacağı güvencesinin, Kerkük bölgesinin bir seçim heyetine sahip olması ilkesiyle Kürtlerin zihninde bağdaşamayacağına işaret etmek istiyorum.[36]

O tarihte Türklerin kışkırttığı bir ayaklanmanın Revandüz’den güneye doğru hızla yayıldığı ve günü kurtarmak için Şeyh Mahmud’un geri çağrıldığı hatırlanacaktır. Süleymaniye’deki bazı milliyetçiler kendi fırsatlarını maksimize etmeye kararlı görünüyorlardı. Bir delegasyon 2 Kasım’da Bağdat’taki yüksek komiser ile görüşerek, Güney Kürdistan’ın bağımsızlığının tanınmasını; ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı tüm bölgelerin Güney Kürdistan hükümetine bağlanmasını; Güney Kürdistan ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesi için bir komisyon kurulmasını; Şeyh Mahmud’un Güney Kürdistan hükümdarı olarak tanınmasını ve son olarak da (zaten diğer yerlerde yapılan seçim sürecinde yer alan) seçmenlerin Kürt Ulusal Meclisi’nin çekirdeğini seçmesini talep etti.

Yüksek komiser bu taleplere karşı çıkarak, onlardan taleplerini ılımlılaştırmalarını istedi fakat şu anda dengede tutulan Süleymaniye ve Kürt dağlık alanının Türkiye tarafından geriye alınması halinde, Mezo-

---

36. BHCF, *Events in Kurdistan*, 13/14/cilt II *Noel to Bourdillon, Sulaymaniya*, 10 Ekim 1922, Sluglett, *Britain in Iraq*, s.120’de alıntılanmıştır.

potamya'nın geri kalan kısımlarının da savunulamaz hale gelebileceğini biliyordu. Kürtlerin satın alınması gerekiyordu. Bu nedenle Süleymaniye'deki tehlike artınca 20 Aralık 1922'de Londra'da Kürtler ile ilgili ortak bir İngiliz-Irak niyet beyannamesi imzalandı:

> Majestelerinin İngiliz Kraliyet Hükümeti ile Irak Hükümeti Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içinde bir Kürt Hükümeti kurma hakkını tanımakta ve mümkün olan en kısa sürede farklı Kürt unsurların kendi aralarında bu Hükümetin biçimi ile hangi sınırlar içinde yer alacağı konusunda anlaşmaya varmalarını ummaktadır ve Bağdat'a sorumlu heyetler gönderilerek Majestelerinin İngiliz Hükümeti ve Irak Hükümeti ile ekonomik ve siyasi ilişkileri tartışılacaktır.[37]

Bu durum Cox'un Faysal'a daha önce söyledikleriyle çelişiyordu ama bu önemsizdi. Faysal'a özel olarak bu deklarasyonun 'hiçbir biçimde Kürdistan'ın Irak'tan siyasal ya da ekonomik anlamda ayrılacağı anlamına gelmediği'[38] güvencesini verdi. Irak Kürdistan'ın hiçbir bölmesinin siyasi ya da ekonomik ayrılığına izin vermeyecekti. Bu deklarasyonu tasarlayanlar Kürtlerin 'kendi aralarında bir anlaşmaya varamayacak kadar'[39] bölünmüş olduklarını biliyorlardı. Bu arada Şeyh Mahmud şimdi gerekli hale gelen diplomatik görev için uygun olmadığını gösteriyordu. Eğer Kürtler Şeyh Mahmud sayesinde siyasal anlamda yeteneksiz görülüyorsa, o zaman İngilizler de Cox sayesinde artık vefasız olarak görülüyorlardı.

İngiliz kuvvetlerinin harekete geçmesi fazla sürmedi ve mayısın sonunda Süleymaniye'yi yeniden işgal ettiler, ardından Irak başbakanı, Kürt liderlerle Irak'a 'gevşek bir biçimde bağlı olacak' özerk bir Kürdistan kurulması fikrini tartışmaya gönderildi. Bu hükümet Kürtler tarafından oluşturulacak yalnızca en üst yöneticiler kralın ve yüksek komiserin onayına tabi olacaktı. Meclis üyelerinin sadakat yemini etmesi gerekmeyecek yalnızca Bağdat Meclisi'ne katılacaklardı. Süleymaniye'de yeni bir milliyetçi ayaklanma çıkmasından ve Milletler Cemiyeti'nin bölgeyi Türkiye'ye bırakabileceğinden korkan Faysal da Irak ile kalıcı bir işbirliği yapması şartıyla Süleymaniye'ye hemen özerklik vermeyi istiyordu. Fakat İngiliz birliğinin temmuzda geri çekilmesinin ardından Şeyh Mahmud karşıtı hizbin çöküşü Faysal'ı yangından mal kaçırmaktan kurtardı.

---

[37] Bu Bağdat tarafından resmi bir bildiri olarak yayımlandı ve bir siyasi görevli olan C. J. Edmonds tarafından Kadir Karamlı Şeyh Abdülkerim'e sözlü olarak bildirildi. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 312.

[38] FO 371/9009 *Iraq Intelligence Report no 1*, 1 Ocak 1923.

[39] FO 371/9004 Edmonds, *Note on the Kurdish situation*, 4 Ocak 1923.

Buna rağmen Faysal hâlâ Kerkük ve Erbil'deki Kürtlerin Kurucu Meclis seçimlerine katılmaya isteksiz olmaları sorunuyla karşı karşıyaydı. Onları bütünüyle Irak devletine bağlamak ve Süleymaniye'yi inatçılığıyla baş başa bırakmak için Kürtlerin katılımı zorunluydu. 11 Temmuz 1923'te, tam da Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye yeniden girdiği gün, Irak Bakanlar Konseyi resmen şu kararları aldı: (i) Hükümet Kürt bölgelerine teknik görevliler dışında hiçbir Arap yetkili atamayacaktır; (ii) bu bölgelerde yaşayan insanlar resmi yazışmalarda Arap dilini kullanmaya zorlanmayacaklardır; (iii) bu bölgelerde yaşayanlar ile dini ve sivil toplulukların [belirlenmemiş] hakları gerektiği şekilde korunacaktır.[40]

Ekim 1923'e gelindiğinde kriz atlatılmıştı ve İngiltere ile Irak Kürt sorununu kendi politik sınırlarına geri çekmişlerdi. İngiltere Kürtlerin bağımsızlık fikrinin Süleymaniye çevresindeki bölge dışında her yerde hafiflediğini ve Kürt bölgelerinin asgari müdahale temelinde Irak ile birleştirilebileceğini düşünüyordu. Süleymaniye haricindeki Kürtler artık Kurucu Meclis seçimlerine katılacaklardı. Aslında Süleymaniye'de yaşayan çoğu insan da komşu ilçelere gidip oy vermişti ve sonuç olarak Süleymaniye'den içlerinde Şeyh Kadir'in de bulunduğu beş vekil seçildi. Bu arada Süleymaniye'nin tanınmış kişilerinin Bağdat'ın mayısta yaptığı teklife bağlı kalmasını sağlamak için hiçbir girişimde bulunmadıkları anlaşılıyor.

Bakanlar Kurulu şu anda bile seçimlerde Kürdistan'da çıkabilecek sorunlar sırasında koz olarak kullanmak için Kürt kültürel hakları konusunda bir deklarasyonu saklı tutuyordu. Londra Bağdat'a Churchill'in önceki yıl Avam Kamarası'na Kürtlere kendi konumları konusunda karar almak için gerçek bir fırsat verileceği vaat ettiğini hatırlattı.[41] Süleymaniye o an için Irak hükümetinden çok, yüksek komiserliğe bağlı kalacaktı.

1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin Sınır Komisyonu bölgeye geldiğinde, Şeyh Mahmud dışında Kürt sorunu sanki geçerliliğini yitirmiş gibi görünüyordu. Kürt kentleri ve aşiretlerinin önde gelen kişileri parlamentoda bölgeyi temsil ediyordu. Ufukta kimi bulutların bulunduğu da doğruydu. Süleymaniye ulusal duyguların merkezi olmayı sürdürüyor, Kerkük ise hâlâ güçlü ulusal duygular barındırıyordu. Fakat temsilciler düzeyinde böylesi milliyetçilerin sayısı çıkarlarının Taht ile ittifakta olduğunu görenlere göre çok daha azdı. Milletler Cemiyeti'nin Musul konusundaki kararından sonra İngilizlerin Kürt bölgelerinde Kürt yetkililerin ve Kürtçenin kullanılması yönündeki vaatleri de genel kabul görmeye başladı. Resmi bir özerklik biçimi gerekliliğinden korkan İngiltere de yavaşça bu işten kurtuldu.

---

[40] FO 371/15311 Humphrys'den Passfield'e, Bağdat, 27 Şubat 1931, Milletler Cemiyeti'ne iletilecek On Yıllık Rapor'un taslak bölümü içinde.

[41] Vaatler Avam Kamarası'nda, 11 Temmuz 1922'de verilmişti.

Kürtler o tarihe kadar Irak'taki İngiliz politikası için ne kadar gerekli olduklarını kanıtlamışlardı. Cox'un halefi Sir Henry Dobbs'un belirttiği gibi stratejik değerlendirmeler ve ikrarlar dışında kendilerini kanıtlamışlardı.

> Irak'taki İngiliz nüfuzun güven kaynağı... 1922'deki İngiliz-Irak Anlaşması'nın nihayet Haziran 1924'te kabul edildiği Kurucu Meclis'teki İngiltere yanlısı Kürt 'bloku'ydu. Ve o tarihten beri oyları ve nüfuzlarıyla İngiliz politikasını tutarlı bir biçimde desteklediler.[42]

Artık korkulan 'özerklik' sözcüğünden vazgeçilebilir, bu sözcük Bağdat'ın Kürtler için çok uzun süreden beri kullandığı yumuşatıcı sözcük dağarcığından bile çıkarılabilirdi. Faysal ile Ocak 1926'da yapılan ve Cemiyet'in kararını dikkate alan yeni anlaşmada Kürtler için hiçbir güvenceye yer verilmedi. Yalnızca bir ek ile Cemiyet'in kararlarına değinildi.

Özerklik tabutunun son çivisi Irak'ın Türkiye ile ilişkileri sorunuydu. Irak içindeki Kürtler ile ilgili düzenlemelerde, Sevr'de sağlanan hakların göz ardı edilmesi halinde Türkiye ile yapılacak görüşmelerin kolaylaşacağı daha Ocak 1922'de belirtilmiş, bunun sınırın öteki yanında bir özerklik hareketi tehlikesini ortadan kaldıracağı gerekçe gösterilmişti. Lozan görüşmeleri başlamak üzere olduğu sırada Irak ve İngiltere 23 Nisan 1923'te, 'Süleymaniye bölgesinin yönetiminin yüksek komiserliğin doğrudan sorumluluğu altında kalmasını [ve] bölgeyi kesinlikle Irak Devleti ile birleştirecek... bir yönetimin oluşturulmasını içeren eski politikanın terk edildiğini'[43] belirten bir protokol imzaladılar.

---

[42] FO 371/11460 Dobbs'tan Shuckburgh'e, Lismore, Irlanda, 16 Mart 1926.

[43] FO 371/15311 Humphreys'ten Passfield'a, Cemiyet'in On Yıllık Raporu'na ilave edilmek üzere Kürtler üzerine yazılan taslak bölüm, 27 Şubat 1931. *Report on Iraq Administration for the Period April 1922-March 1923*, s. 37.

Böylece Aralık 1922 Deklarasyonu'ndan sonra dört ay içinde Kürt hükümeti vaadinden sessizce vazgeçilmiş olundu.

İngiltere Kürtlerin özerkliği sorununu bir daha hiç gündeme getirmemek kaydıyla terk ederek kendi çıkarlarının yanı sıra Türkiye'nin çıkarlarını da tatmin etmekten çekinmedi. İngiltere'nin en fazla suçlandığı taahhüdü, Aralık 1922'de üstlendiği olmuştu. Artık bu konu gündemden düşebilir, bilinçlerden silinebilirdi:

> ... hem Majestelerinin Hükümeti hem de Irak Hükümeti, bu duyuru yapıldığı tarihte Kürtlerin kendi aralarında bir anlaşmaya varamayarak ya da kesin bir öneri getirmeyerek bir Kürt Hükümeti kurulmasını başaramamaları nedeniyle, bu konudaki tüm yükümlüklerinden bütünüyle aklanmışlardır..."[44]

Böylece, 1926 yılına gelindiğinde 1918'de ilan edilen vaatler ve politika Milletler Cemiyeti'nin vaat ettiği haklara indirgenmiş oldu. Kürt liderler siyasi yetersizlikleri nedeniyle suçlanabilirler ama İngiltere ihanet suçu işlemişti.

Arapların Ellerinde

Eğer İngiltere Milletler Cemiyeti'nin yeni palazlanan Irak hükümeti adına güvence altına aldığı hakları fiilen yerine getirmiş olsaydı, belki de Güney Kürdistan'daki sorumluluklarından onurunu yitirmeden vazgeçebilirdi. Halbuki, Kürtleri bu güvenceleri çiğnemeye niyetli bir Arap hükümetine kasten teslim etti.

1920'li yılların sonlarına doğru Kürtlerin kendilerine düşenlerden görece memnun oldukları görülüyordu. Ocak 1926'da İngiltere'nin Cemiyet'in talimatı üzerine Irak ile yaptığı yeni anlaşma Irak Cemiyet üyeliğini kabul edilinceye kadar 25 yıl sürecek bir sorumluluğu güvence altına alıyordu. Cemiyet Konseyi'nin önünde 'Araştırma Komisyonu'nun belirttiği üzere Kürt halkının korunması için alınacak yönetsel önlemler, Komisyon tarafından önerilen yerel yönetime ilişkin garantiler..."[45] vardı. Birkaç gün sonra, 21 Ocak'ta Irak başbakanı Abdülmuhsin al Sadun Millet Meclisi'ni uyarmıştı:

---

[44] FO 371/11460 Bourdillan'dan Amery'ye, Bağdat, 10 Şubat 1926.

[45] Milletler Cemiyeti, *Decision relating to the Turco-Irak Frontier Adopted by the Council of the League of Nations*, Geneva, Aralık 16, 1925 (Londra, 1925), Cmd 2562, s. 4.

> Bu ülke tüm Iraklılara haklarını vermediği takdirde yaşayamaz... Türkiye'nin akıbeti bize ders olmalıdır ve daha önce Osmanlı Hükümeti tarafından uygulanan politikalara geri dönmemeliyiz. Kürtlere haklarını vermeliyiz. Yetkililer onların arasından atanmalı: Dilleri kendi resmi dilleri olmalı ve çocukları okullarda kendi ana dilleriyle eğitilmeli. İster Müslüman olsun, ister olmasın tüm unsurlara eşit ve adil davranmak ve haklarını vermek boynumuzun borcudur.[46]

Düş kırıklığı yaşandığı şeklinde tuhaf bir söylenti vardı. Örneğin Şubat 1926'da Kerkük'teki Kürt vekillerin Kürt dilinin kullanılması ve Kürt yönetimi önerilmesi yönünde talepte bulunmaları için başarısız bir girişimde bulunulmuştu. Bütünsel olarak bakıldığında adetâ bölgenin Irak devletiyle mutlu bir biçimde bütünleştiği ve İngiltere'nin güven veren denetimci rolünü hâlâ sürdürdüğü görünüyordu. Mayıs 1928'de tüm Kürt bölgeleri seçime katıldı ve gönüllü adaylar yönünden ne bir rahatsızlık ne de bir eksiklik vardı. Hatta herhangi bir büyük yanlış olduğunu öne sürmek bir mümkün değildi. Suriye'de yeni bir Kürtçü hareket olan Khoybun (9. bölüme bakınız) Irak'ta kendisine taraftar bulmaya çalışmış ama başarılı olamadığı açıkça görülmüştü.

Bu nedenle İngiltere Milletler Cemiyeti Konseyi'ne durumun genel olarak memnuniyet verici olduğunu bildirebilirdi. Irak hükümetinin özellikle Cemiyet'in ilgilendiği alanlarda zaten sorumlu bir biçimde davrandığı izlenimi İngiltere'nin mandanın sona ermesini ve Irak'ın Cemiyet'e bağımsız bir devlet olarak dahil edilmesini başarıyla önermesi için çok büyük önem taşıyordu. İngiltere esas olarak, bir yandan kendi nüfuzunu anlaşma aracılığıyla sürdürürken, diğer yandan da bir manda gücü olarak taşıdığı maliyeti yüksek sorumluluklardan da kurtulmak istiyordu.

1930'da İngiltere Bağdat ile bir anlaşma imzaladı, buna göre Irak 1932'de bağımsız bir devlet haline gelebilirdi. İngiltere'ye talep ettiği ücretsiz hava üssü tahsisi ve stratejik iletişim güvenceleri verildi. Irak halkı bu ayrıcalıkların İngiltere'nin zihninde olan bağımsızlık türünü ifade ettiğini düşünüyordu. Milletler Cemiyeti'nin 1926'da Kürtlerin özel konumu konusunda şart koştuğu hiçbir şeyden söz bile edilmiyordu.

Irak Cemiyet'in 1926'daki koşullarını uygulamış olsaydı, Kürtler Bağdat'ın iyi niyetini ispat etmiş olmasına dayanarak bu ihmali hoş görebilirlerdi. Fakat durum böyle değildi. Kürt yetkili ve öğretmenlerin sayısının az olduğu ve okullarda kullanılacak hiç kitap olmadığı doğruydu. Kürtçe de sorunlu bir dildi. Gereğinden fazla yerel diyalektin ve çeşit çeşit Kürtçenin kullanılması ve Cemiyet'in şartlarının yerine getirilmesi gerekiyordu.

---

[46] *Proceedings of the Chamber of Deputies*, 21 Ocak 1926, Sluglett, *Britain in Iraq*, s. 182'de alıntılanmıştır.

Ancak 1926'dan beri durumu düzeltmek için hiçbir adım atılmamıştı. Kürtçenin kullanılmasını güvence altına almak için vaat edilen Yerel Dil Yasası çıkarılmadığı gibi taslağı bile hazırlanmamıştı. Millet Meclisi'nin Kürtleri gözeten deklarasyonundan yaklaşık üç hafta sonra İngilizler Sadun'a bir Kürtçe Tercüme Bürosu kurularak, Kürt bölgelerinde uygulanan tüm kanun ve nizamnamelerin resmi tercümelerinin yapılması ve 'Kürtleri Hükümet'in onların çıkarlarını bütünüyle gözetmesi nedeniyle fazlasıyla memnun edecek'[47] bir önlem olarak Kürtçe okul kitaplarının basılması önerisinde bulundular. Fakat hiçbir şey yapılmadı. Yüksek komiser 1927'den itibaren hükümete yer yer hatırlatmalarda bulundu ama İngiliz danışmanın sözcükleriyle hükümet harekete geçmekte isteksizdi:

> Kürt sorununun çözümü için yapılacak pratik uygulamalar konusunda sıkıntılar yaşandığını hiç kimse inkâr etmiyor, ancak bu sıkıntıların üstesinden gelmek için yoğun bir çaba harcanıyor.[48]

Bunun ataletten kaynaklandığı yönünde bir eğilim vardı ama Bağdat'ın Kürtlerin ayrılmasından korktuğu ve İngilizlerin Kürtleri siyasi bir manivela gibi kullanmasından ve hatta onları bütünüyle ayırmasından endişe duyduğu gayet iyi biliniyordu.

İngiltere Eylül 1929'da Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılmasını destekleyeceğini açıklar açıklamaz Kürtlerin tedirginliği artış gösterdi. Yüksek komiserlik İngiltere'nin Kürtlere sağlayacağı güvencelerin açığa kavuşturulması yönünde can sıkıcı taleplerle ve Kerkük ile Erbil'de giderek artan hoşnutsuzlukla karşı karşıyaydı. Martta önerilen bağımsızlık anlaşmasının maddelerini öğrenen Kürtlerin yaklaşımı öfkeye dönüştü. Cenevre'deki Cemiyet'e ya da Bağdat'taki yüksek komisere gönderilen dilekçeler birbirini izledi. Bu dilekçeler içlerinde Jaf, Hawraman, Pizhdar, Duada, Talabani ve Dizai aşiretlerinin temsilcilerinin de bulunduğu çok sayıda tanınmış kentli ve aşiret önde geleni tarafından imzalanmıştı. İstisnasız olarak neredeyse hepsinde yerel özerklik, hatta İngiliz desteğinde bağımsızlık isteniyordu. Fakat aynı zamanda Cemiyet'in verdiği güvencelerin, özellikle de eğitim ve Kürtçenin kullanımı konusundakilerin uygulanmadığına dikkat çekiliyordu.

---

[47] FO 371/11478 Bourdillon'dan Saadun'a, Bağdat, 12 Şubat 1926.

[48] Delhi, BHCF, Dosya 13/14 cilt vi, *Events in Kurdistan*, Edmonds'tan Holt'a, 9 Mayıs 1928. Sluglett, *Britain in Iraq*, s.186'da.

Bu dilekçeler daha önce, 1929 ılkbaharında yüksek komiserlığe gönderilen ve göz ardı edildiği görünenlere dikkat çektiği için can sıkıcıydı. Aynı dilekçeler Irak hükümetine de gönderilmiş ama dilekçecilere yanıt verilmemişti. Çok sayıda yeni dilekçenin iletilmesi üzerine konu kamuoyuna yansıdı. Kamuoyuna yansımayan şey İngiltere'nin 1929'da verilen dilekçeler karşısındaki tutumuydu. Kral Faysal ve İngiliz danışmanı Kinahan Cornwallis herhangi bir ayrılıkçı girişimin en kısa sürede kontrol altına alınması gerektiği konusunda hemfikırdiler. Bu nedenle, yüksek komiser bir yandan Irak başbakanına Cemiyet'in sağladığı güvenceleri uygulamasını hatırlatırken, diğer yandan "Hükümet'in Kürtlerin çıkarlarını araştırmakta başarısız olduğunu düşünmem için hiçbir neden yok... Birlikten çok ayrılık eğilimi gösteren her türlü önlemin alınmasına karşı çıkmalıydım... Irak halkını oluşturan tüm unsurların istikrarlı ve homojen bir devlet içinde nihai birleşmelerini görmek Majestelerinin İngiltere Hükümeti'nin isteğidir"[49] dıyebiliyordu. Bağdat bir yandan Kürtlerin farklılıklarının gözetilmesine aracılık ederken diğer yandan İngiltere'nin böylesine çok istediği homojen devleti nasıl yaratabilirdi?

İngiltere kendi elini kolunu kendisi bağlamıştı. Bağdat'ın çok iyi bildiği gibi, artık bütün bu yıllar boyunca Cemiyet'i yanıltmış olduğunu, hiçbir şeyin gerçekleşmediğini ve daha önce İngiltere'nin dile getirdiği her şeyin tersine Kürtlerin son derece mutsuz olduklarını kamuoyu önünde açıklaması kolay değildi. Böylesi dürüst bir yol izlendiğinde Cemiyet'in Irak'ın bağımsızlık talebini reddetmesi kaçınılmazdı. İngiltere beceriksiz olmanın yanı sıra ahlaksızlıkla suçlanacaktı. Böylece İngiltere dış dünyayı Irak hükümeti ile kendilerinin yaklaşımları arasında bir fark olmadığına ve Bağdat'ın gözden kaçırdığı konuları düzeltmek için yalnızca zamana ıhtiyaç duyduğuna ikna etmeyi tercih etti.

Kamuoyuna açık olmasa da, Bağdat'ın Cemiyet'e verilen güvencelerden hiçbirini uygulayamamasından duyduğu üzüntüyü dile getirdi ve Bağdat'ın ülkedeki işleri yoluna koymasını izlemeye başladı. İçişleri Bakanlığı'na Kürt bölgelerinden sorumlu Kürt bir genel müdür yardım-

---

49. FO 371/13759 Clayton'dan Abd al Muhsın Saadun'a, Bağdat, 20 Nisan 1929.

cısının atanması; bu bölgelerde resmi dil olarak Kürtçenin kullanılması; bir Kürt eğitim müfettişliğinin kurulması; Kürt bölgelerinde görev yapan tüm yetkililerin ve polisin Kürtçe bilenlerden oluşmasının sağlanması; ve uzun süredir bekleyen tercüme bürosunun kurulması için baskı yaptı.

Irak'taki İngiliz yetkililerin Kürtlerin duyduğu büyük öfkenin bütünüyle sürpriz olduğunu söylemeleri oldukça zordu. Nisan 1929'daki dilekçe yeterince uyarıcı olmuştu. Bunun yanı sıra, Kürtlerin Arap yönetimi altına girmek istemediklerini 1918'den beri biliyorlardı. Kürtlerin 1918-20'lerdeki heyecanlı günlere geri dönmeyi düşünmelerinin yumuşak bir biçimde engellenmesi gerektiği biliniyordu. Örneğin yüksek komiser Mayıs 1927'de Süleymaniye'yi ziyaret ettiğinde, onlara Türkiye ve İran'daki kuzenlerine göre ne kadar iyi durumda olduklarını hatırlatarak, 'Kürt bağımsızlığı yönündeki tüm fikirlerinden vazgeçmeleri gerektiğini'[50] söylemişti.

Artık Kürt milliyetçiliğinin 1920'lerin başlarında olduğu gibi muhafazakâr şeyh ya da ağalar ile onların taraftarlarıyla sınırlı olmadığı görülüyordu. O tarihte bir eşrafı diğerine karşı kullanmak görece kolaydı. Ancak 1920'lerin ortalarında Kürt kentlerinde küçük ama giderek çoğalan meslek sahiplerinden oluşan bir sınıf Kürt ulusal kimliğiyle ilgilenmeye başlıyordu.

Süleymaniye ve diğer ana merkezlerde 1920'lerin başlarından beri bir avuç eğitimli milliyetçi olmuştu. Az sayıda kentli Temmuz 1922'de Komala-i Sarbakhoi Kurdistan'ı (Kürdistan Bağımsızlığı Birliği) kurmuştu. Bunların temel ilkesi Kürtlerin Araplar tarafından yönetilemeyeceğiydi, fakat aynı zamanda Şeyh Mahmud'un aşiretvari yönetim tarzına da benzer bir şekilde karşıydılar. Şeyh Mahmud çıkardıkları haftalık gazete *Bang-i Kurdistan*'ı 13. sayısı yayımlandıktan sonra kapattı ve gazetenin editörlüğünü yapan ünlü bir emekli Osmanlı generali ve ılımlı bir milliyetçi olan Muhammed Paşa Kurdi'yi azletti. Bunun yerine bizzat Şeyh Mahmud'un sözcülüğünü yapan, daha aleni bir milliyetçi hat izleyen *Razh-i Kürdistan*'ı çıkarmaya başladı. Arif Saib Kasım 1922'de yayımlanan ılk köşe yazısında Kürdistan'ın Irak içinde nasıl bir konuma kavuşması istediğini anlatıyordu, bu konum İngiliz yöneticilerin eski fikirlerinden çok farklı değildi:

---

[50] FO 371/11464 *Iraq Intelligence Report No 11*, 24 Mayıs 1927.

> Büyük ve dost komşumuzun [Irak] bin yıllık haklarımızı ve iki hükümet arasındaki [Irak ve Kürdistan] iyi ilişkileri ve halkımızı ayaklar altında çiğnemesini ya da... sınırlarımızı ihlal etmesini hiç beklemezdik... Kürdistan hükümetinin kurulması Irak'a yüz binlerce yarar sağlıyor... Tarih ve coğrafya Kürt halkının dünyada daima ayrı bir kimliğe sahip olduğuna dair çok sayıda kanıt sunuyor. Ulusumuzun her bireyinin zihninde ve ruhunda kendi kaderini tayin hakkı yasası ve ilkesi güçlü bir etkiye sahiptir. Milletler Cemiyeti tarafından adil bir biçimde tahsis edilen haklarımızın onaylanmasında bizim de payımız var. Bu payı korumak için maddi ve manevi varlığımızla gereken tüm fedakârlıkları yapacağız...[51]

Musul sorunu Lozan'a getirildiğinde editör Muhammed Nuri milliyetçi kavramları vurgulayarak şunları yazıyordu:

> Musul halkı genel olarak Kürtlerden oluştuğu için niçin bu vilayetin geri alınması ve elde tutulması işi dışarıdan gelenler tarafından yönetilsin. Türkler, Araplar ve Süryaniler kendi taleplerini sayıca az olan halklarının varlığına dayandırıyorlar... Bizim Lozan Konferansı'ndan istediğimiz bir azınlığın korunması değil, büyük bağımsız bir halkın kendi ülkesinde yaşama hakkının onaylanmasıdır.[52]

O tarihte bu görüşü kaç Kürt'ün paylaştığı kuşkuludur. Daha önce belirtildiği gibi, yerel kimlikler ağır basıyordu ve bunlar İngiliz politikasının ilk evresinde fazlasıyla bölücü olmuştu. Ancak, iktidar yerel eşraf ve aşiret reislerinden Bağdat'taki Araplara doğru geçtikçe bu görüşlere daha yaygın bir biçimde başvurulmaya başlandı. Bu görüşlerin yaygınlık kazanmasından duyulan korku 1923'te Süleymaniye'nin özel statüsünün sona erdirilmesinde önemli bir faktör olmuştu.

Böylece, 1926'ya gelindiğinde eğitimli Kürtlerin 'yalnızca en renksiz Kürtlerin' parlamentoya girmesine izin verilmesine ve Kürt basınının sansürlenmesine kızmaları pek şaşırtıcı olmadı. Örneğin, Kerkük hâlâ Süleymaniye ile içli dışlı olmak istemiyor olabilirdi ama 1921'dekine kıyasla bağlantı kurmaya çok daha hazır bir durumdaydı. Bu arada ulusal duygular Türkmenlerin Araplar ile yaşamaktansa Kürtler ile yaşamayı tercih ettikleri Kifri ve hatta Altın Köprü gibi yerlere yayılmaya başlamıştı.

---

[51] Rozh-i Kurdistan, no i, 15 Kasım 1922, Edmonds, 'A Kurdish newspaper', s. 86'da.

[52] Rozh-i Kurdistan, no vi, 12 Aralık 1922, Edmonds, 'A Kurdish newspaper', s. 87'de.

Kürt ulusal duygularının nasıl yayılmaya başladığını gösteren bir örnek 1926'da Süleymaniye'de kurulan Zanisti-i-Kurdan ya da Edebiyat Derneği'dir. Bu dernek kısa sürede daha geniş bir Kürt hareketinin sıçrama tahtası oldu. Şeyh Taha ile İsmail Bey Revandüzlü (eski kaymakam) Revandüz'de bir kültür kulübü açmak istediklerinde, kulübün siyasi olmadığı ısrarla belirtilmesine rağmen, Bağdat'taki hükümet açılmasına izin vermedi. Süleymaniye'deki Zanisti-i-Kurdan içinde Kürt milli itibarının sömürüldüğü yerel bir siyasi rekabet kokpitine dönüşmüştü.

Kürt duyarlılığının taşmasına izin verilmişti ama artık Irak'ın beklenen bağımsızlığına zarar vermeden yatıştırılması gerekiyordu. Nisan 1930'da Irak kabinesi Kürtçenin Kürt bölgelerinde resmi dil olmasına ilişkin yasanın çıkarıldığını duyurdu ve tüm güvencelerin sağlanacağı vaadinde bulundu. Açıklama teşekkür telgrafları sağanağıyla karşılandı, bu da Kürtlere yönelik korkunun nasıl kolayca yatıştırılabileceğini gösteriyordu. Fakat hiçbir şey yapılmadı ve Kürtlerin tedirginlikleri yeniden uyandırılmış oldu.

Görünüşte o an için her şey daha iyiye gidiyordu ama gerginlik kısa süre içinde kendisini göstermeye başladı. Londra'daki Nuri Paşa acı bir biçimde RAF Özel Hizmet Görevlileri'nin (siyasi görevlilerin yerine geçmişlerdi) Kürtlerin taleplerini kasten teşvik ettiğinden yakınıyordu. Bağdat'taki yüksek komiser Iraklıların attıkları adımların yetersizliği konusunda sabırsız mesajlar gönderiyordu.

Şimdi yeni bir sorun tezgâhlanmıştı. Süleymaniye'de eylülde yapılacak seçimleri boykot etmek için bir hareket başlatılmıştı. Kürtlerin Irak ve İngiltere'nin arasında anlaşmazlıkların sürdüğüne inanmaya başlamadan katılmaları önem taşıyordu. Bunun sonucunda yüksek komiser vekili ve başbakan vekili İngiliz-Irak birliğini göstermek ve Kürtleri Irak politikası konusunda ikna etmek için ortak bir Erbil, Kerkük ve Süleymaniye turu düzenlediler. Erbil ve Kerkük'te Kürt temsilcileri geçici olarak her türlü ayrılıkçı tutumdan vazgeçmeye ikna ettiler.[53]

Fakat Süleymaniye'de, gelenleri korumak için ordu ve polis gözcülüğü yapılması ile damlarda makineli tüfeklerin yerleştirilmesi onların amaçladıklarının tam tersi etkiyi yarattı. Toplanan kalabalıklar uzun süredir yerine getirilmemiş olan vaatlerin tutulacağına ilişkin süslü sözcüklerden etkilenmeyip, İngiliz himayesi lehine ve Arap egemenliğinin kaldırılması yönünde gösteriler yaptılar. Şeyh Kadir ve Azmi Baban'ın yönlendiriciliğinde kentli bir grup eşraf gelenlere İngiltere himayesinde bağımsızlık talebi içeren bir dilekçe sundu. Başbakan yardımcısı Cafer Paşa onları tutuklayacakken, bunu yapmanın Irak'ın bağımsızlık talebi Cemiyet'in onayından geçtiği takdirde gerekli olacak görüntüye zarar vereceği hatırlatılarak, vazgeçirildi. Hükümet birkaç gün sonra Süleymaniye'nin ılımlı milliyetçi talepleriyle sempati topladığı bilinen popüler Kürt mutasarrıfı Tevfik Wahbi'yi görevden aldı.

---

[53] Fakat onların gidişlerinden sonra Kerkük eşrafı ve Dauda aşireti Arap yönetiminden ayrılma talebinde bulundu. Süleymaniye'nin milliyetçi konumlanışını tanımladılar.

Bu nedenle, 6 Eylül'de Süleymaniye seçimlerinin taşların atıldığı bir kitle gösterilerine dönüşmesi pek de şaşırtıcı olmadı. Düzeni sağlamak için kente birlikler gönderildi. Akşama kadar on dört sivil öldürülmüştü. Bu olay uluslararası spekülasyonlara, İngilizlerin huzursuz olmasına ve birleşik bir Kürt bölgesi kurarak Bağdat'tan yönetsel açıdan ayrılmayı açıkça talep eden yeni dilekçelerin verilmesine yol açtı. Şeyh Kadir ve Azmi Baban'ın da içinde olduğu tanınmış kişiler ile diğer dilekçeciler bir araya gelmişlerdi. İran'da sınırın hemen ötesinde bulunan Şeyh Mahmud Bağdat'ı zulüm yapmakla suçlayan ve Zakhu'dan Hanikin'e uzanan bölgede İngiliz mandası altında birleşik bir Kürdistan talep eden bir dilekçe gönderdi. Ekimin sonunda Şeyh Mahmud sürgünde olduğu İran'dan ayrılıp sınırı geçerek aşiretleri ayaklandırmaya başladı.

Şimdi durum dengelenmişti. Acil siyasi ve askeri adımlar atılmadığı takdirde tüm Kürdistan ayaklanabilirdi. İngiltere ve Irak'ın başlattığı ayaklanma hız kazanmadan önce Şeyh Mahmud'u tarafsızlaştırmaları büyük önem taşıyordu. RAF ve kara birliklerinin operasyonları onun hareket etmesine engel oldu ve ayaklanma bastırılmasına rağmen yeni yıla kadar yenilmesi mümkün olmadı. İran'a sürgüne gönderilmeyi istemeyen Şeyh Mahmud Mayıs 1931'de Panjwin'de teslim oldu ve güney Irak'ta zorunlu ikameti kabul etti. Irak'ın nisanda verdiği sözleri yerine getirmesi ve kasım başındaki Milletler Cemiyeti Daimi Manda Komitesi toplantısına kadar korkuları yatıştırması siyasi düzeyde artık zorunlu hale gelmişti. Görünüşe göre hükümet nihayet harekete geçmişti. 24 Ağustos'ta İçişleri Bakanlığı'na Kürtlerle ilgili olaylardan sorumlu Kürt bir genel müdür yardımcısı atandı. Bir ay sonra bir Kürt okulları müfettişliğine getirildi. Fakat Yerel Dil Yasası konusunda hiçbir şey yapılmamıştı ve genel müdür yardımcısı hiçbir şey yapamazken, Kürt bölgelerine hâlâ Arap kaymakamların atandığı kısa süre içinde ortaya çıktı. İngiltere dikkatleri başka yönlere çevirmeye çalışıyordu. Daimi Manda Komitesi'ne yazdığı raporda Kürt dilekçelerinin Cemiyet'in onlara herhangi bir biçimde ayrılmayı vaat ettiğini varsaydığı için nasıl yanlış yönlendirildiğine vurgu yaparak, himayesi altındaki devletin yetersizlikleri ile kendi ihmalini saklamaya çalışıyordu.

Komite konu üzerinde durdu ve Kürt dilekçelerini reddederek Bağdat'ı fazlasıyla rahatlattı. Fakat İngiltere'den Kürtlere verilen güvencelerin hemen ve uygun şekilde yerine getirilmesi konusunda garanti istenmesini, Irak'a bağımsızlık verildikten sonra Kürtlerin durumunu İngiltere'nin güvence altında tutmasını tavsiye etti.

Bu arada kendisine çok karışan hamisine gücenen Irak hükümeti İngiltere'nin kaybedecek daha çok şeyi olduğu için kendi konumunun daha güçlü oluğunu görmüştü. Aralıkta hazırladığı raporda, İngiltere'nin Irak'ın politikalarının Kürtler arasında memnuniyetsizliğe yol açmaması ve 'Kürt bölgelerinin her yerinde birkaç istisna dışında Kürt yetkililerin bulunması... Başbakan tarafından 21 Ocak 1926'da ifade edilen politikanın bütünüyle hayata geçirilmesi'[54] nedeniyle çok tatmin edici olduğunu teyit eden 1925 ve 1926 yılı raporlarından kasten alıntılar yaptı. Aslında Irak İngiltere'yi kendi hatalarının teşhir edilme riskiyle karşı karşıya olduğu konusunda uyarıyordu. İngiliz politika üreticileri bu riski almaktansa aldatmaya devam etmeyi tercih ettiler.

Konsey Irak'ın bağımsızlık meselesine eğilinceye kadar Irak ile İngiltere arasında bir görüş benzerliğinden çok görüş birliği olması artık çok daha büyük bir önem taşıyordu. Sömürge sekreteri yüksek komisere onların Konseye Kürt sorunu konusunda verilen İngiliz raporu ile "ortak mutabakat içinde olduklarını göstermek için hiçbir ilkeyi feda etmeden yapabileceklerinin en iyisini yap"[55] talimatı veriyordu. Fakat Londra Cenevre'de üstün bir tutum takınılmasını isterken, Bağdat'taki yüksek komiser 'Majestelerinin Hükümeti politikanın uygulanmakta olduğunu dürüstçe söyleyebilinceye kadar'[56] Kürt sorunu konusunda sessiz kalınması ricasında bulunuyordu.

---

[54] CO 730/157/8 Irak Yüksek Komiseri'nden Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı'na, 19 Aralık 1930 ve *Iraq Report 1925*, s. 22-23, *Iraq Report 1926*, s. 14'ten alıntılar Sluglett, *Britain in Iraq*, s. 193'te.

[55] FO 371/15310 Sömürge Sorumlusundan Yüksek Komisere, Londra, 19 Ocak 1931.

[56] FO 371/15310 Irak Yüksek Komiseri'nden Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı'na, 10 Şubat 1931.

Şubatın sonunda Irak'ın Türklere kanarak boyun eğebileceğinden, Cemiyet'in güvencelerine açıkça ihanet edebileceğinden korkuldu. Cemiyet'in kararlarına açıkça itiraz etmenin neden olacağı korkunç sonuçlar konusunda sert bir uyarı yapıldı. Bu arada Nuri Paşa ya Yerel Dil Yasası'nın aciliyeti hatırlatıldı. Bu yasa nihayet 19 Mayıs'ta çıkarıldı, yasanın metni Irak'ın konuyu kendi lehine çevirme kararlılığını ele veriyordu: Yönetim ve eğitim görevleri için gerçek Kürtlerden çok Kürtçe konuşanlar tercih edilecek, teknik konularda bu yükümlülük dahi aranmayabilecekti. Temmuzda hükümet kendisini dizginleyen İngiliz danışmanların burnunun dibinde, onları yok sayarak Tevfik Wahbi gibi saygın Kürt milliyetçilerini vatana ihanet suçuyla tutukladı.

Bu provokatif olaya ve Bağdat'ın Kürtlere en ılımlı güvenceleri bile vermeye isteksiz olmasına rağmen, Milletler Cemiyeti 1932 yılının başında Irak'ı bağımsız bir devlet olarak üyeliğe kabul etti.

Böylece İngiltere Irak'ın Kürdistan'ı herhangi bir özel statü vermeksizin entegre etme kararlılığının suç ortağı olmak zorunda kaldı. Bu 1918'de Kürdistan'a giren İngiliz siyasi görevlilerinin yüksekten attıkları vaatlerin rezil bir biçimde sona ermesi ve Irak devletinin kuruluşu sırasında Arap Irak bakanlarının verdiği güvencelere ihanet edilmesi demekti.

Kürtlere gelince, onların kusuru liderlerini ve amaçlarını birleşmemekti. Eğer Zakhu, Dehük, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Kifri ve Hanikin 1923'ten önce ortak bir cephe kurabilmiş olsalardı, hem İngiltere hem de Irak onların özerk bir eyalet kurmalarını engellerken büyük zorluklarla karşılaşacaklardı. Kürtleri kısmen Türkiye'nin Musul vilayetini yeniden ele geçirmesinden duyulan korku engellemişti. Ancak altta yatan asıl neden savaş sonrasındaki kısa bir süre içinde, olayların gidişatını belirleyebilecek bir durumdayken tehlikeyi fark edecek ve İngiliz-Irak planlarına karşı koyacak olgunluktan yoksun olmalarıydı.

Şeyh Ahmet Barzani

Arapların kurduğu hükümeti çok az sayıda Kürt hoş karşıladı. Aslında bu durum Kürt ulusal duygularını teşvik etmişti. Ancak bağımsızlıktan sonra Kürdistan'da patlak veren ilk sıkıntının böylesi ulusal duygularla pek ilgisi yoktu, neden daha çok hükümetin kendi toprakları içinde yaptığı müdahaleye duyulan geleneksel aşiret husumetiydi. Barzanlı Şeyh Ahmet'in Bağdat ile zaten fırtınalı bir ilişkisi vardı. Yine de pek çok aşiret reisi gibi kendi köylerini denetlemekte serbest bırakılmıştı. Bu pratikte resmi olmayan bir yerel özerklik durumuydu. Fakat Hazıran 1927'de atış poligonlarının inşa edildiği bölge idari yapıya bağlandı, bu durum Şeyh Ahmet'in hiç hoşuna gitmedi. Ekımde, hükümetle savaşmaya, toplama Süryani askerlerın provokatif varlığına son verılmesini ve kendi aşiret bölgesinde vergı toplama hakkının iadesini talep etmeye hazırlanıyordu. Şubat 1928'de ise yalnızca korkunç komşuları Zebariler ve Surchiler ile değil, aynı zamanda Şeyh Mahmud ve İranlı Kürt Simku aşiretinin reisiyle temasa geçtiği söyleniyordu. İngilizler onun Türkiye'den de silah ve mühimmat temin ettiğini düşünüyordu. Kürdistan'da yine bir isyan çıkmasından korkan İngilizler uzlaşmayı tercih ettiler. Nisanda bir anlaşma yapılarak Zebar kaymakamının Barzan bölgesindeki vergi toplama yetkıleri Şeyh Ahmet'e 'devredildi'. Fakat ağustos ayı geldiğinde Şeyh Ahmet'in elınde topladığı vergiler değil, öne sürülen bahaneler bulunuyordu.

İngiliz görevliler Şeyh Ahmet'i kızdırmaktan korkuyorlardı. Muhtemelen açık bir çatışmanın Kürt ulusal duygularını canlandırmasından endişeleniyorlardı ki bu İngıltere'nin tam da İngiliz-Irak anlaşmasının yapılacağı sırada ne pahasına olursa olsun kaçındığı bir şeydi. 1931'e gelindiğinde Süryani askerler ve Irak ordusu Barzan bölgesinde hâlâ devriye geziyordu. Hükümet kuvvetleri Şeyh Ahmet'in hâlâ kurtulmak istediği şey olan hükümet kontrolü anlamına geliyordu. Şeyh Ahmet'ın Kral Faysal'a başvurduğu ancak başarısız olduğu anlaşılıyor. Şeyh Ahmet'in daha geniş bir Kürt tablosuyla bıraz da olsa ilgilendiğıne dair bir kanıt görünmüyor. Özerklik için aşıret reislerı arasında yapılan ortak talebe katılması için Şeyh Mahmud'un 1930'da yaptığı davetı reddetmişti. Ataları gibı o da kendi aşiretinin savunulmasıyla meşguldü. Korkutucu savaşçılardan oluşan bir maiyeti vardı ve Barzan'ın kuzeyindekı Barush ve Mazuri aşiretlerinin reislerinin gözünde saygınlık kazanmıştı.

Şeyh Ahmet kendisine itaat edilmesini sağlamak için dini konumunu da kullanıyordu. Otoritesini dayatmak için dini inançları mı yoksa bilerek yeni fikirlerı mi kullandığı pek bilinmemektedir. Ancak Nakşibendi inançlarıyla hiç ılgisi olmayan bir dini mezhebe bağlıydı. 1927 yılında, tam da Barzan idarı denetime bağlandığı sırada, mollalarından biri olan Molla Abdülrahman Şeyh Ahmet'in 'Tanrı', kendisinın de onun 'Peygamberi' olduğunu ılan etmek üzereydi, bu aşırı dincı ayrıksılığı olan bir bölgede bile büyük bir önem taşıyordu. Buna inananlar Mekke'deki kıbleyi terk etmeye davet ediliyordu. Molla Abdülrahman çok yaşamadı, Şeyh Ahmet'in kardeşi Muhammed Sadık tarafından Şeyh Ahmet ile kendisinin yerine geçerek insanları ibadete davet etmesi nedeniyle öldürüldü. Böylesi fikirler varlığını sürdürmeye devam etti. Yaklaşık on hafta sonra küçük Balik aşireti, 'Kutsal Şeyh'ten başka efendi tanımadığını söyleyerek Şeyh Ahmet'e bağlılığını ilan etti.

Dört yıl sonra, 1931'de Şeyh Ahmet'in tuhaf dini eski bir Nakşibendi rakip olan Baradust Kürtleri'nin lideri Lolanlı Şeyh Raşid ile savaşa girilmesine neden oldu. Şeyh Ahmet taraftarlarına açıkça, Nakşibendi görüşüne göre Hıristiyan inançlarının sentezinin sembolü olan domuz etini yemelerini söyledi ve onları Kuran'ın kopyalarını imha etmeye teşvik etti. Şeyh Raşid temmuzda kendi halkını Barzani köylerine saldırarak bu kafirin işini bitirmeye çağırdı. İnsan Şeyh Ahmet'in gerçekten dini anlamda aklını mı yitirdiği yoksa kasten Şeyh Raşid'i mi kışkırtmaya çalıştığını merak ediyor. Sebep ne olursa olsun sonradan oluşan baskın ve karşı baskın döngüsü Şeyh Ahmet'in adamları Baradust'a girip, köyleri yakarak, Şeyh Raşid'i İran'a sürdüklerinde kasımda doruğa ulaştı.

Bağdat bir süre, emirlerine itaat etmesini sağlamak ve provokatif dini tuhaflıklarına son vermek için Şeyh Ahmet'in üzerine yürümeye niyetlenmişti. Baradust'u yağmalaması artık Bağdat'ı harekete geçmeye teşvik ediyordu. Ama Şeyh Barzan'ın davranışları diğer aşiret liderlerinin davranışlarına göre hükümete meydan okumak anlamında daha büyük bir tehdit oluşturmuyordu. 1927-28 arasında uyumlu bir hat izlemiş, karşı karşıya gelmekten kaçınmıştı.

Irak hükümetinin Şeyh Barzan örneğini seçmeyi niçin tercih ettiği hâlâ belirsizdir. Onların da Osmanlılar gibi Barzanileri özel olarak provokatif buldukları anlaşılmaktadır. Belki de bağımsızlığını yeni kazanmış ve kendisine yeterince güvenmeyen bir rejim olarak Kürt aşiret mensuplarının yarattığı sıkıntılara katlanamayacağını düşünmüştür. Eğer durum böyleyse, büyük bir yanlış yapılmıştır. Aralıkta gönderilen bir Irak vurucu gücü Barzan yakınlarında feci bir biçimde yenilmiş ve İngilizlerin hava desteği sayesinde kurtulabilmiştir. 1932 ilkbaharında bir başka kuvvet Barzan'ın doğusundaki Margasur'u bir kez daha Barzan'a yürümek amacıyla işgal etmiş, bir kez daha ağır kayıplar vererek yenilmiştir. İngiliz hava desteğindeki Irak kuvvetleri nihayet haziranda Barzan'ı işgal etmiştir. Bir sonraki yıl ise Şeyh Ahmet dağlarda kovalanmıştır. Misket bombaları hiç beklemedikleri anda köylüleri öldürmüş ya da sakatlamış ve Şeyh Ahmet'in terk edilmiş köylerden malzeme tedarik etmesi önlenmiştir. 1932 Haziran'ının sonunda Şeyh Ahmet Irak kuvvetlerine teslim olmaktansa, sınırdaki Türk birliklerine teslim olmuştur.

Ancak Şeyh Ahmet'in kendi köylerinde geniş bir desteğe sahip olduğu kuşkuludur. Örneğin Mazuri'de onun dini görüşlerine güçlü bir biçimde karşı çıkan çok sayıda insan bulunmaktadır. Dahası kendi savaşını desteklemek için köylülerinin tahılına acımasızca el koymuş ve çoğu köylüsü onun zulmünden kaçmıştır. Kaçanlar geri döndüklerinde kaybettikleri mahsulün yerine onlara tahıl verilmiştir.

Şeyh Ahmet'in Türklere teslim olması isyanı sona erdirmedi. İki kardeşi, Muhammed Sadık ve Molla Mustafa bir yıl daha sınır bölgesinde ve Mazuri Bala'nın kuytularında savaşmaya devam ettiler. Fakat Haziran 1933'te RAF af çıkarılacağını yazan bildirileri havadan attığında küçük kuvvetleriyle birlikte teslim oldular. O sırada Eskişehir'de Türklerin elinde tutulan Şeyh Ahmet onlara Irak'ın koşullarını kabul etmelerini tavsiye etti. Dağlarda geçen aylar boyunca yarı aç ve paçavralar içinde kalmışlardı. İsyancıların Kral Faysal'a sadakat yemini ettikten sonra silahlarıyla birlikte evlerine gönderilmeleri dikkat çekicidir. Aşirete yapılan bir başka iyilik de 'sadık' Barzani çiftçilere durumlarını düzeltmelerine yardımcı olmak için yapılan küçük bağış ve dispanserlerin açılmasıdır. Bu Barzanilerin mecbur bıraktığı yıkıcı tutuma karşı ödenen önemsiz bir tazminattı. RAF'ın hava saldırılarında 79 köyde yaşayan 2.382 kişiden 1.365'i yok edilmişti. Buna ek olarak misket bombalarının kullanılması 1907 Lahey Konvansiyonu'na ve İngiliz Askeri Hukuk El Kitabı'na (1914) aykırıydı ve çok sayıda sivilin yaralanmasına ya da ölümüne neden olmuştu.

Hava savaşının kurbanları arasında ayrım yapmadığını ilk öğrenenler arasında Kürtler vardı ve bu durum Kürtlerin Bağdat'a yönelik kızgınlığına yol açtı. Arthur ('Bombacı') Harris'in 1924'te yazdığı gibi:

> Artık onlar [Araplar ve Kürtler], insan zaiyatı ve verilen zararlar anlamında gerçek bombalamanın ne demek olduğunu biliyorlar; artık 45 dakika içinde bütün bir köyün tamamen yok edilebileceğini ve orada yaşayanların üçte birinin ya öldürülüp ya da yaralanabileceğini biliyorlar...[57]

Şeyh Ahmet muhtemelen yaşam garantisiyle Irak'a geri döndü ve kardeşleriyle birlikte sürgüne gönderildi. Başlangıçta, isyana devam eden Mazuri aşiretinin reisi Halil Hushawi ile yazışırken yakalanıncaya kadar Musul'da kaldı. Ardından güney Irak'taki Nasiriye'ye, daha sonra da Süleymaniye'ye gönderildiler.

---

[57] Omissi, *Air Power*, s.154.

Şeyh Ahmet'in savaşı aşiret ile hükümet arasındaki bir çatışmaydı ve Irak'ın prestijine zarar verdiği ortaya çıktı. Çünkü Şeyh Ahmet'in meydan okumasından sonra Halil Hushawi'nin 1936'ya kadar süren isyanı Irak ordusunun henüz kararlı aşiret direnişiyle baş edecek kadar güçlü olmadığını göstermişti. Bağdat'ın Hushawi'yi yenmekte zorlanması, onu aşiret mensuplarından düzensiz yerel kuvvetler oluşturmak mecburiyetinde bıraktı ve bu hükümet sistemi içinde Kürdistan için ağa otoritesini yeniden tesis etme ve onu kendisine dahil etme yönünde bir adım oldu. Bu "Kürdistan'ın yalnızca Ağalar'ın silahlı yardımıyla denetlenebileceğinin itiraf edilmesiydi."[58]

Kaynaklar

Milletler Cemiyeti: Decision Relating to the Turco-Irak Frontier Adopted by the Council of the League of Nations, Geneva, Aralık 16, 1925 Cmd 2562 (Londra, 1925)

İngiltere: Public Record Office: dizi FO 371 no. 3385, 3404, 4147, 4149, 4192, 4193, 5067, 5068, 5069, 6346, 6347, 6348, 7772, 7782, 9004, 9005, 9007, 9009, 9014, 10097, 10098, 10833, 10835, 10868, 11458, 11459, 11460, 11464, 11468, 11478, 12255, 12265, 13027, 13032, 13759, 14521, 14523, 15310, 15311, 16038, 16917, 17874, 18948, 18949; dizi CO 730 no.13, 14, 16, 19, 22, 23, 133/6, 150/6, 157/5, 157/6, 157/8, 161/1, 161/2, 161/4.

İngiltere, Command Papers, internal Prints vs: Precis of Affairs in Southern Kurdistan; *Review of Civil Administration in Mesopotamia, 1914-1920*; *Administration Report for Sulaimaniyah Division for 1919*; Major W. R. Hay, *Note on Revandüz* (Bağdat, 1920); Major E. W. Noel, *Note on the Kurdish Situation* (Bağdat, 1919); *Report on Iraq Administration for the Period October 1920 – March 1922* (Londra, 1923); *Report on Iraq Administration for the Period April 1922 – March 1923* (Londra, 1924).

İkincil Kaynaklar: Anon., 'Major Soane in Sulaimaniyah', *Journal of the Royal Central Asia Society* (Bundan sonra JRCAS olarak geçecek), cilt x, 1923; Antonius, *The Arab Awakening*; Joyce Blau, *Le Probleme Kurde: Essai Sociologique et Historique* (Brüksel, 1963); Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*; C. J. Edmonds, 'A Kurdish Newspaper: "Rozh-i Kurdistan"', JRCAS, cilt xii, 1925; A. M. Hamilton, *Road thro-*

---

[58] FO 371/18949 Hava GK, *Iraqi Review of Events 1934*, Hinaidi, Ocak 1935.

ugh Kurdistan (Londra, 1937); W. R. Hay, *Two Years in Kurdistan*; G. M. Lees, 'Two years in South Kurdistan', JRCAS, cilt. xv, 1928; Longrigg, *Iraq 1900-1950*; Philip Mumford, 'Kurds, Assyrians and Iraq', JRCAS, cilt xx, 1933; Nikitine, 'Les Kurdes racontes par eux-mêmes', *L'Asie Française*, Mayıs 1925; David Omissi, *Air Power and Colonial Control: The RAF 1919-1939* (Manchester, 1991); Piresh, *Barzan wa Harakat al Wa'i al Qawmi al Kurdi* (yeni basım, 1980); Sluglett, *Britain in Iraq*; Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*; *The Times*; Arnold Toynbee, *A Survey of International Affairs*; Wilson, *Loyalties*; Wilson, *Mesopotamia*; A. T. Wilson, 'The early days of the Arab government in Iraq', JRCAS, cilt ix, 1922; W. C. F. Wilson, 'Northern Iraq and its peoples', JRCAS, cilt xxiv, 1937.

Yayımlanmamış: Siyamand Othman, 'Contribution historique a l'etude du Partı Dimokrati-i Kurdistan-i Iraq, 1946-1970' (Dissertation, Paris, 1985).

9. BÖLÜM

TÜRKİYE KÜRTLERİ'NİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Giriş

Türkiye Kürtleri'nin karşılaştığı baskı ile kıyaslandığında Irak Kürtleri'nin yakınacak bir şeyleri yoktur. Ancak bu başlangıçta Kemalistler tarafından ne öngörülebilen ne de planlanan bir durumdur. Kürtler kafir Yunanlı, Ermeni, Fransız ya da İngilizlerin anayurdu istila etmesini engellemek için Kemalistlere yardım ettiler. Mustafa Kemal'in Kürt kimliğini acımasızca bastırmayı önceden mi tasarladığı yoksa 1923'te radikal bir değişim mi geçirdiği belirsizdir.

Bundan bağımsız olarak Kürtler etkili bir muhalefet yaratmakta oldukça yetersiz kalmışlardır. Coğrafi olarak çok dağınık ve aynı zamanda dini ve aşiret bağları nedeniyle, sosyo-ekonomik faaliyetler ve dil açısından da çok parçalıydılar. Dahası, çok az sayıda Kürt, Kürt kimliği konusunda tutarlı fikirlere çok kısa süre önce sahip olabilmişti ve böylesi düşüncelerin siyasal sonuçları konusunda hiçbir fikirleri yoktu. Fakat devlet bir yandan birbiri ardına çıkan ayaklanmaları bastırma ve yeni milli ve merkezi ideolojisini dayatma yeteneğine sahip olduğu halde, diğer yandan Kürt gruplarını birbirine bağlayan temel bağların dayanıklılığını ciddi bir biçimde küçümsedi. Fakat 1920'ler ve 1930'lardaki direnişin başarısız yapısını oluşturan bu bağlar, 1990'lara gelinceye kadar Kemalist ideolojinin sürekliliğine ilişkin tüm işaretleri gösteriyordu.

Koçgiri İsyanı[1]

Kürt milliyetçileri, özellikle de bir Kürt-Ermeni ittifakının olanaklarını araştıranlar, ulusal duyguları yalnızca Ermenilerin isteklerinden doğan tehdidi en az hissedenler arasında harekete geçirebildiler. Bunların arasındaki en belirgin grup daha doğudaki Sünni Kürtlerin yaşadığı korkuları paylaşmayan Aleviler'di.

---

[1] Her şeyden önce Olson, *The Emergence*, s. 26-41'deki değerlendirmeye itibar ettim.

Bir bütün olarak Sünni ve Alevi Kürtleri arasındaki ilişki hep kavgalara sahne olmuştur, bu kavganın tarihi on altıncı yüzyılda Anadolu'da yaşanan Sünni-Şii mücadelesine kadar uzanmaktadır. Hamidiye ağalarının yerel Alevi rakiplerini zayıflatmak için güç ve otoritelerini kullandıkları hatırlanacaktır. Bu iki grup arasında yaygın çatışmalar olmuştu. Bunun en dikkat çekici örneği Alevi Khurmak ve Sünni Jibranlar arasındaki kan davasıydı. Khurmaklar tanınmış bir toprak sahibi Alevi aileyken, Jibranlar Kürdistan'daki en güçlü aşiretlerden biriydi. Jibranlar Khurmak aşiret reisi İbrahim Talu'yu 1894'te, oğlunu da 12 yıl sonra katletmişlerdi. Aşiretler düzeyinde Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki sınırlı sevgi de böylece tamamen bitmişti.

Buna rağmen Büyük Savaş'ın sonunda İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulduğunda, kurucular arasında, örneğin Dersim'in batısındaki Koçgiri aşiretinin reisi Mustafa Paşa, oğlu Alişan Bey, bir ağanın oğlu olan ve Alevi-Sünni dayanışmasını yaratmak isteyen, Ekim 1920'de Alevi Koçgiri aşiret grupları arasında dernek şubeleri açan Nuri Dersimi gibi birkaç Alevi bulunuyordu. Bu şubelerin açılması kasımda Alişan Bey önderliğinde Kemalistlere karşı büyük bir ayaklanmanın başlangıcına işaret ediyordu.

Bu Alevilerin Kemalistlere çektiği ilk kılıç değildi, Eylül 1919'daki Sivas Kongresi'ni Erzincan Geçidi'ni kapatarak engellemeye çalışmışlardı. Türk devletinin düzelmesini istemiyorlardı çünkü bu Dersim üzerinde ilk kez 1878'de geçici olarak hafifleyen denetimin artması anlamına geliyordu. 1919'daki olay Kemalistlerde bir Kürt devleti kurulması için koordineli bir ayaklanma çıkacağı endişesi yaratan Noel misyonu ile aynı zamana rastlamıştı.

Zamanlama ve yer büyük önem taşıyordu. Fırat'ın batısında bulunan Batı Dersim resmen kurulacak özerk bir Kürt devleti için ağustos ayında Sevr'de tasarlanan bölgenin dışında kalmıştı. Temmuz ve ağustos ayları boyunca Kürt çeteler polis karakolları ile mühimmat taşıyan kamyonlara saldırmışlardı. Kemalistler Alişan ve kardeşi Haydar'ı Sivas-Erzincan yolu üzerindeki iki kasabaya (Refahiye ve Ümraniye) kaymakam tayin etmişler, iyimser ama bu durumda yanlış olan bir yöntemle kuzuyu kurda teslim etmişlerdi.

Eylül 1920'de Ermeniler doğuda önemli bir saldırı başlattıklarında Kemalistlerin durumu daha zayıf görünmeye başlamıştı. Bir ay sonra da Yunanlılar batıdaki saldırılarını artırdılar. 20 Ekim'de Kürtler nakliye edilen büyük miktarda silahı ele geçirdiler ve Alişan Bey silahları Kemalistlere vermektense, bu beklenmedik olanağı Dersim aşiretlerini isyan için toparlamak amacıyla kullandı.

Sivas ile Erzincan arasındaki yolu kesen isyancı liderler taleplerini Ankara'ya kasımın ortasında ilettiler. Sekterlikten uzak olan taleplerde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkisi güç de olsa görülebiliyordu: (i) İstanbul tarafından zaten kabul edilmiş olan Kürt özerkliğinin Ankara tarafından da kabulü; (ii) Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan hapishanelerindeki tüm Kürt mahkûmların serbest bırakılması; (iii) Kürt çoğunluğun yaşadığı yerlerde görev yapan tüm Türklerin geri çağrılması; (iv) tüm Türk kuvvetlerinin Koçgiri bölgesinden geri çekilmesi. Bu taleplere on gün içinde yanıt verilmesi isteniyordu.

Ankara hükümeti zor bir durumdaydı. Bu talepleri kabul etmek istememesine rağmen dış düşmanlarla savaştığı bir sırada tedarik yolunu tehlikeye atamazdı. Bir süre için talepleri kabul ediyormuş gibi yapmaya karar vererek Dersim'e bir barış heyeti gönderdi; bu heyet geri çevrildi. Bunun ardından 25 Kasım'da Ankara'ya Sevr'de öngörüldüğü gibi bağımsız bir Kürdistan kurulmadığı takdirde Dersim aşiret reislerinin isyana devam edeceklerine ilişkin bir nota gönderildi. Ankara öne sürülen koşulların aniden değişmesi karşısında bir belirsizlik hissine kapılıp talebi reddetmekten kaçınmış olabilir. Bunun yerine bir yandan isyancılara görüşme önerisinde bulunmaya devam ederken, diğer yandan Sivas'taki garnizonunu sessizce güçlendirmiştir. Hatta Mustafa Kemal, isyancı bir lider için tuhaf sayılabilecek bir şekilde Ankara'daki Meclis'e aday olmayı kabul eden Alişan Bey'le görüşmüştür.

Kışın başlaması harekete geçmeyi zorlaştırmıştı. Erzurum, Erzincan, Sivas ve Elazığ'daki garnizonlar isyanın yayılmasını önlemek için güçlendirildiği sırada, koşullar isyancıların kendilerine yeni unsurlar kazanmasını zorlaştırıyordu. Onlar haklı olarak kış bitinceye kadar hiç kimsenin tepeleri aşamayacağını düşünüyorlardı.

Alevi Kürtler talepleriyle ayaklanmayı Sünni Kürtler'in de katılımıyla genişleteceklerini ummuşlarsa da, hayal kırıklığına uğramışlardı. Çok az sayıda Sünni onlara katıldı. 11 Mart'ta Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu her yerde Kürtler tarafından yönetilen vilayetlerin oluşturulması yönünde yeni bir talepte bulundular. Ancak artık çok geçti. Mart ve nisanda karlar erimeye başladığında Dersim, isyancıların mevzilerine doğru ilerlemeye başlayan Türk kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Her iki tarafın da birbirine karşı uyguladığı zulüm konusundaki söylentiler daha uzakta bulunan Kürt aşiretleri için neredeyse kesinlikle güçlü bir caydırıcı olmuştu. Ankara'daki Kürt vekillerin eli kolu bağlıydı. Daha da güneyde, Malatya civarında Noel'in 1919'da ziyaret ettiği Alevi Kürt aşiretleri de aynı şekilde pasif bir tutum içinde olmayı sürdürdüler. Nisan sonunda ayaklanma sona erdi. Haydar Bey hapse atıldı, fakat kardeşi Alişan hâlâ serbestti.

Kış olmasaydı bile Sünni aşiretlerin bu dava için bir araya gelip gelmeyecekleri kuşkuludur. Çoğu daha sonra dayatacakları Turancı ve laik ideolojinin en küçük bir ipucunu dahi bu tarihte henüz vermeyen Kemalistlere bağlanmıştı. Aleviler'den yalnızca Alevi oldukları için değil, aynı zamanda Ermeniler ile bağlantılı olmaları nedeniyle kuşkulanıyorlardı.

Mustafa Kemal 1919 yazında doğudan ilk kez destek topladığında Kürtleri davaya katacağını belirtmişti. 1916'da Diyarbakır'da görev yaparken tanıştığı birçok aşiret reisine mektup yazmış ve Kürdistan'daki tabanı oluşturan üç önemli grup ile Temmuz 1919'daki Erzurum Kongresi'nin ardından işbirliği yapmaya çalışmıştı: bunlar kentli eşraf, aşiret reisleri ve şeyhlerdi.[2] Yılın sonuna gelindiğinde Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmını kendine destek vermek üzere toparlamıştı.

Kemalistlere göre ilk Koçgiri isyanı daha önceki isyanlar gibiydi, öz olarak huzursuzluk yaratan bazı ağaların eseriydi. Yalnızca belirli aşiretleri belirli gerekçelerle içine çekebilmişti. Bazı Alevi aşiretleri hükümeti desteklediğinden, Aleviler Aleviler ile bile omuz omuza duramamışlardı. Koçgiri liderlerinin kullandığı milliyetçi söylemin Kürt kitlelerde algılanabilir hiçbir karşılık yaratmadığı görülüyordu. Yalnızca Ankara iki ayrı cepheyle meşgul olduğu için tehlike yaratmıştı.

Ancak altı ay sonra Dersim'de yeni karışıklıklar ortaya çıktı. Artık bölge Kürt ulusal faaliyetlerinin merkezi haline gelmişti. Kendi çıkarlarını gözetenler İstanbul'a kaçmış ve Kürdistan'a gitmişti. Sonuç olarak artık çok daha güçlü bir milliyetçi hava vardı ve Kürdistan'ın çoğu bölgesi isyana katılacakmış gibi görünüyordu. Bu arada Türk birlikleri ağırlıklı olarak Yunan tehdidini bastırmakla meşguldü.

---

[2] Atatürk, *Söylev*, s. 57.

9 Ekim'de Dersim'in Kürt milletvekili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli bir oturumda Kürt Sosyal Cemiyeti, Bedır Hanlar tarafından yönetilen ulusal hareketin ayrılıkçı kanadı ve Alişan Bey'in Dersim'de ve diğer yerlerde konuşlanarak ağır vergilerden kaynaklanan genel hoşnutsuzluktan nasıl yararlanmaya çalıştıklarını anlattı. 'Sert yöntemlerin' kullanılmasını isteyen çeşitli milletvekilleriyle ateşli tartışmalar yaşandı. Fakat Dersim'in dışındaki çoğu Kürt bölgesinde de zaten kargaşa hâkim olmaya başlamıştı. İsyancıların 40.000 süvarisinin bulunduğu şeklindeki söylentilerin ışığında onları cezalandırmak için sonuç alıcı sefer yapmak mümkün görünmüyordu. Tartışmada kazanan taraf esas olarak Kürt milletvekillerinden oluşan ılımlılar oldu ve Büyük Millet Meclisi Kürdistan'ın nasıl yönetileceğini araştırmak üzere bölgeye bır uzlaşma komisyonu gönderdi. Fakat Kürtlerin talepleri konusunda, özellikle de bunların Müttefiklerin komisyonunca tanımlanan sınırların ardındaki (Sevr ile sağlanan) özerkliği ve Türkiye devletinin tüm kadrolarının bu bölgeden tamamıyla geri çekilmesini içermesinden ciddi bir endişe duyuluyordu. Eğer durum böyleyse Ankara'nın gevşek bir tutum takınmaya hiç niyeti yoktu.

'Bir Müslüman Unsurun Karışımı'

1923 yılında cumhuriyetin kuruluşuna ve ideolojinin belirginleşmesine kadar Kemalistlerin düşündükleri ya da öyle gösterdikleri şey imparatorluktan geri kalan Türkler ve Kürtler ile bir Müslüman devleti kurmaktı. Bu, Misak-ı Milli'de dolaylı, Kemalist faaliyet ve ifadelerde doğrudan dile getiriliyordu.

Mustafa Kemal Kürtlerin ayrılıkçı eğilimlerinin, İstanbul'daki Kürt kulüplerinin ve Noel misyonunun tehlikeli etkilerinin bütünüyle farkındaydı. Bir Kürt sorunu olduğu kuşkusuzdu, fakat bu aşamada böylesi bir tehdit Doğu Anadolu'yu Osmanlı egemenliğinden çıkarmayı düşünen İngilizler ya da Ermeniler için bir Truva atıydı. Mustafa Kemal samimiyetle ya da yalnızca görünüşte pragmatik bir biçimde Türkler ile Kürtlerin birliğine vurgu yaparak, Kürtleri dışlamak için yapılan yabancı (özellikle İngiliz) entrikalarını kınıyordu. Bu, Mustafa Kemal Anadolu'ya geldiğinde faaliyet halinde olan direniş hareketi açısından da uygundu. Doğu Anadolu Haklarını Savunma Cemiyeti zaten Kürt-Türk birlikteliğini öne çıkartan toparlayıcı çağrılar yapıyordu. Böylesi çağrılar etnik kimliğe değiniyor ama birlik dini imparatorluk fikrini denetlemenin merkezinde yer alıyordu. Mustafa Kemal'in Eylül 1919'daki sözleriyle:

> Onurlu ve saygılı insanlar varlığını sürdürdükçe, Türkler ve Kürtler halifelik kurumu etrafında kardeşçe yaşamaya devam edecekler ve iç ve dış düşmanlara karşı sarsılmaz bir demir kule oluşturacaklardır.[3]

İslam, Hıristiyan işgalciye karşı Kemalist mücadelenin merkezinde duracaktı. Mustafa Kemal Müslüman vatan içinde farklı etnik grupların varlığı konusunda net bir tutum takınmıştı:

> ...Türkler ve Kürtler vardır. Bunları ayrı tutmuyoruz. Fakat savunmak ve korumakla uğraştığımız ülke tek bir unsurdan ibaret değildir. Birbirlerine bağlı çeşitli Müslüman unsurlar vardır. Bu bağımsız varlığı oluşturan her Müslüman unsur vatandaşlarımızdır. Birbirlerine saygı duyarlar, ırksal, sosyal ve coğrafi her türlü hakka sahiptirler. Bunu durmaksızın tekrarladık. Bunu dürüstçe kabul ediyoruz. Ancak çıkarlarımız ortaktır. Yaratmaya çalıştığımız birlik yalnızca Türkler ve Çerkezlerin birliğinden ibaret değildir. Bu tek bir Müslüman unsurun karışımıdır.[4]

Kürtlerin Türkiye'nin temel bileşeni olarak Kürt sıfatını taşıması bu aşamada Mustafa Kemal'in ifade ettiği düşüncelerin bir bölmesi olmaya devam etti. Örneğin, 1921'de bazı Kürt aşiret reislerine, "Kürt halkının bağlılığını uzun süredir bilmekteyiz" diye yazdı. "Kürtler Türklere daima çok değerli yardımlarda bulunmuştur. İki halkın tek bir vücut oluşturduğu söylenebilir."[5]

Ancak iki grubun müstakbel ilişkileri hakkında çok daha fazla belirsiz bir tavrı vardı. Mustafa Kemal bunların dış tehdit geri püskürtüldükten sonra kararlaştırılacağını öne sürüyordu. Büyük Millet Meclisi ne:

> bu sınırlar içinde tek bir ulus olduğunu düşünmeyin. Bu sınırların içinde Türkler, Çerkezler ve çeşitli Müslüman unsurlar bulunmaktadır. Bu çıkarları ve amaçları bütünüyle birleşmiş kardeş ulusların ulusal sınırıdır... bu sınırı belirleyen madde bizim çok büyük bir ilkemizdir: Bu, anayurdun sınırları içinde yaşayan her bir İslami unsurun tüm ırkını, geleneğini ve yaşam alanını

---

[3] *Saçak* 39. sayı, Nisan 1987, kaydedilmiş konuşmalar, talimatlar ve Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturum kayıtlarından alıntılar yapıyor.

[4] Demeç 1 Mayıs 1920'de yapıldı, Büyük Millet Meclisi tutanakları, *Saçak*, 39. sayı, Nisan 1987'de alıntılandı.

[5] Hakimiyet-i Milliye, 6 Mayıs 1921, Bulletin Periodique'de, 12 Nisan-25 Mayıs 1921, Bozarslan'ın 'Le probleme national kurde en Turquie kemaliste', s. 40'ta alıntılandı.

tüm dürüstlüğü ile tanıyan ve karşılıklı olarak kabul eden bir ilkedir. Bu geleneğe ait hiçbir ayrıntı ve açıklama olmaması doğaldır, çünkü ayrıntıları anlatma ve açıklamalar yapmanın zamanı değildir. Allah'ın rızasıyla, varlığımızı kurtardıktan sonra bu kardeşler arasında çözülecek ve halledilecektir.[6]

Bunun üzerine 10 Subat 1922'de Meclis 'Kürt ulusu için onların ulusal âdetleriyle uyumlu özerk bir yönetim'[7] kurmayı üstlendi. Ancak önerilen şey hiçbir anlamda özerklik sözcüğünün gerektirdiklerini taşımıyordu: Evrensel olarak onay gören bir biçimde bir Kürt Ulusal Meclisi seçilecek ama Büyük Millet Meclisi Kürt bölgesinin halkı tarafından seçilen genel valiyi kabul ya da reddetme hakkına sahip olacaktı. Meclis Kürdistan'daki jandarmaya komuta etme hakkını da saklı tutuyor ve Kürt Ulusal Meclisi'nin kullanacağı dilin Türkçe olmasını ısrarla istiyordu. Ama, özerklik ve seçilmiş Kürt Ulusal Meclisi'nin yetkileriyle ilgili gerçek mesaj 16. Madde'de yer almaktadır: "Kürt Ulusal Meclisi'nin ilk görevi hukuk ve tıp fakültelerini içeren bir üniversite kurmaktır."[8]

Hiçbirinin Kürt olmadığı anlaşılan komiserlerle Kürt milletvekillerinin Ankara'ya döndükten birkaç gün sonra bu öneriye şiddetle karşı çıkmaları bu nedenle şaşırtıcı değildir. Erzurum milletvekili Hoca Salih Efendi onlar adına konuşmuş ve hükümeti Kürt sorunu konusunda zorbaca davranmakla suçlamıştır. Askeri amaçlarla toplanan vergiler, özellikle de çiftlik hayvanlarına el koyulması ve bu ele geçirmeler sırasında verilen makbuzlarda yapılan sahtecilik zaten yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ankara'nın halifeye karşı tutumuna dikkat çekti. Saltanatın sona erdirilmesinden sekiz ay ve halifeliğin kaldırılmasından neredeyse tam iki yıl önce Kemalistlerin bu kuruma yönelik düşmanlığının Sünni Kürt çevrelerde sessizliğe neden olduğuna dair kanıtlar bulunuyordu.

Acaba Kemalistler o günden Mart 1922'de kaldıracakları halifeliği sona erdirme eğilimi mi taşıyorlardı? Bu noktaya ne zaman gelindiğini ya da Kemalistlerin iç halkasının diğer etnik grupların varlığını reddeden Türklere özel bir devlet kararını ne zaman aldıklarını kestirmek zordur. Türk dilini kullanma zorunluluğu uygulanacak baskıların habercisiydi. Ancak bir yandan Kürt Ulusal Meclisi'nin yalnızca Türkçeyi kullanması öngörülürken, diğer yandan 15. Madde genel valinin Kürtçenin gelecekte resmi dil olarak tanınmasına temel oluşturmayacak bir biçimde Kürtçe kullanımını teşvik etmesine izin veriyordu.

---

[6] Demeç, 24 Nisan 1920, Büyük Millet Meclisi tutanakları, *Saçak*, sayı 39, Nisan 1987.

[7] Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*, s. 40.

[8] FO 371/7781 Rumbold'dan Curzon'a, Istanbul, 29 Mart 1922; ve Olson, *The Emcrgence of Kurdish Natioanlism*, s. 39-40.

Bu özerklik planının taslak olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, o günün koşullarını yansıtmıyordu. 1922 ilkbahar ve yazında, Kemalistler Yunan tehdidiyle uğraşırlarken Doğu Anadolu'da kaos hüküm sürüyor ve Ankara görüşme eğiliminde olsa bile, görüşme yapılabilecek saygın bir Kürt ulusal önderliği bulunmuyordu. Erzurum'da aylar boyunca hapiste kalan Albay Rawlinson'un bildirdiği gibi,

> Anadolu'nun doğu bölgelerinde en büyük çoğunluğu oluşturanlar yalnızca Kürtlerdi ve çok zayıflamış olan tüm Türk mevzileri yerel Kürtlerin insafına kalmıştı. Kürtler tarafından eşzamanlı denilebilecek şekilde, mesela aynı ay içinde yapılacak baskınlara karşı özellikle korumasızdı. Belli başlı Kürt aşiret reisleri çok hoşnutsuzdu.[9]

Ancak burada önemli bir gerçek yatmaktadır, aşiret reisleri hoşnutsuz olsalar da Türkleri kovmak için gereken ortak eylemi örgütlemeyi beceremiyorlardı. Ankara Kürdistan ile ilgilenmeden önce tek yapması gereken Yunanlılar yenilinceye kadar beklemekti.

Sonunda Kemalistlerin attığı adımlar, on dokuzuncu yüzyılda imparatorluğun temellerini sorgulayan Jön Türklerin başlattığı süreci tamamladı. Kemalistlerin Türkiye'nin her yerinde etkisi açık bir biçimde hissedilen güçlü bir merkezi hükümet istemesi, cumhuriyetin tüm yurttaşlarınca benimsenecek bir tür 'Türklük' ve laisizm modern Türkiye'nin ilk akıl hocalarında kolayca görülebilen yaklaşımlardı. Ziya Gökalp bu tohumları atan, büyük önem taşıyan *Türkçülüğün İlkeleri*'ni 1920'de yayımlamıştı. Yazıları, Kemalistlere azınlıkları Türk kimliğini benimsetmeye zorlayacak düşünce tarzını sunmuştu:

> ... ırkın toplumsal karakterle hiçbir ilişkisi olmadığından, bunun toplumsal özelliklerin toplamı olan milliyetle de ilişkisi olamaz... toplumsal dayanışma kültürel birliğe dayanır, bu da kuşaktan kuşağa eğitim aracılığıyla geçirilir ve bu nedenle kan ba-

---

[9] FO 371/7858 Rawlinson, *Memorandum on the Position of the Angora Government*, 4 Mart 1922.

> ğıyla hiçbir ilişkisi bulunmaz... bir ulus ırka dayalı ya da etnik veya coğrafi ya da siyasal veya iradi bir grup değildir, aynı dili, dini, ahlakı ya da beğenileri paylaşan, yani aynı eğitimi alan bireylerden oluşur.'[10]

Gökalp bunları Kürdistan yeni cumhuriyetin içine katılmadan önce yazmıştı. Kemalist politikalara karşı Kürtlerin isyan edişini göremeden öldü ve Kürtleri ayrı bir ulusal ve kültürel hareket olarak gördü: "Milliyetçilik Kürtler ve Araplar arasında da kültürel bir hareket olarak başlamıştır. Milliyetçiliğin siyasi ve ekonomik biçimleri ikinci ve üçüncü aşamalar olarak devreye girmiştir."[11] Kürtlerin Türk kökenli olmaktan çok İran kökenli olduklarını biliyordu. Kendisini Kürt olarak nitelemiyordu çünkü kendisinin Türk kültürü aldığını düşünüyordu: "Dedelerimin Kürt ya da Arap bölgelerinden geldiğini keşfetmiş olmama rağmen bir Türk olduğumu düşünmekte tereddüt etmiyorum, çünkü sosyoloji araştırmalarım sırasında milliyetin yalnızca yetişme tarzına dayandığını öğrendim."[12]

1923 yılının ilk iki ayında Gökalp'in Türk kimliği konusundaki düşünceleri, özellikle de ulusun özgün bir kültürün dışa vurması olduğu görüşü, yeni (ama henüz ilan edilmemiş olan) cumhuriyetin sınırları içine yaşayan herkesin Türk kimliğine sahip olduğunun kabul edilmesi olarak anlaşıldı.

Ocakta Lozan görüşmeleri yakınlaştığında, Türkiye'nin yeni liderleri Türkiye içindeki Kürtlerin ayrı bir grup olduğunu söylemekten hâlâ rahatsızlık duymuyorlardı. Ama artık yeni bir üslup kullanılıyordu. İsmet İnönü Lozan'da Lord Curzon'a Kürtlerin Turan kökenli olduğunu söylemekten çekinmedi, bunu *Encyclopaedia Britannica*'dan öğrenmişti ve 'davranışlar, kullanımlar ve âdetler açısından Kürtler ile Türkler arasında hiçbir fark yoktu.'[13] Yaklaşımını doğrulamak için Curzon'a şunları söyledi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türklerin Hükümeti olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir, çünkü Kürtlerin gerçek

---

[10] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Temelleri* (Ankara, 1920) s. 12-15.

[11] 'Tarihsel materyalizm ve sosyolojik idealizm', Ankara, 8 Mart 1923, Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilisation*, s. 65'te alıntılanmıştır.

[12] 'My nationality', Kucuk Mecmua, no 28, Diyarbakır, 1923, Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilisation*, s. 44'te alıntılanmıştır.

[13] İngiltere, *Lausanne Conference*, s. 342.

> ve meşru temsilcileri Meclis'te bulunmakta ve hem hükümette hem de ülkenin yönetiminde Türk temsilcilerle aynı ölçüde görev almaktadırlar.[14]

Bu teknik açıdan doğruydu ama Kürtlerin ayrı bir varlığa sahip olması gelişen Kemalist düşüncelere tabi kılınmıştı ve Kürt milletvekilleri kendi konumlarını savunmanın giderek zorlaştığını görüyorlardı.

Bu aynı zamanda bir tereddüt dönemiydi. Yabancı güçler tarafından dayatılmadığı ve Ankara'nın otoritesinin hâlâ egemen olduğu koşullarda Kürtler için bazı hakların var olduğu görülebiliyordu. Mustafa Kemal hâlâ Kürt bölgesine özel statü tanımayı düşünüyordu ama onları eskisine göre daha az dikkate alıyordu. Bunu en açık biçimiyle 1923 Ocak'ının ortasında İzmit'e yaptığı ziyaret sırasında ifade etmişti:

> Ulusal sınırlarımız içinde yaşayanlar yalnızca sınırlı bir bölgede çoğunluğu oluşturan Kürtlerdir. Zaman içinde nüfus yoğunluğu kayboldukça Türk unsurlarla birlikte yaşamaya başlamışlardır, öyle ki Kürtler için bir sınır belirlemeye kalkışsak, örneğin Erzurum, Erzincan, Sivas ve Harput bölgelerinde, tabii Konya çölündeki Kürt aşiretlerini de unutmamak gerekir, Türklüğü ve Türkiye'yi sona erdirmemiz gerekir. Bu nedenle Kürtlüğü tecrit etmek yerine anayasamız doğrultusunda bazı yerel özerklikler oluşturulacaktır. Bunun sonucunda hangi eyaletler ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşuyorsa, onlar kendilerini özerk bir biçimde yöneteceklerdir. Fakat bundan bağımsız olarak Türkiye halkını birlikte tanımlamamız gerekmektedir. Eğer böyle tanımlamazsak, kendilerine özgü sorunlar yaşayacaklardır... bir başka sınır çizmeye çalışmak [Kürtler ile Türkler arasına] doğru olmaz. Yeni bir program yapmamız gerekmektedir.[15]

İki ulus arasına bir sınır çizilmesi önerilmemişse de Mustafa Kemal'in siyasi güçten muaf tutulmasına rağmen hâlâ bir tür Kürt kimliğine izin verme eğiliminde olduğu görülmektedir.

İzleyen dört hafta içinde köklü bir politika değişimi yaşandı. Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat 1923) yaptığı konuşma yayımlanırken Kürtlere değindiği bütün kısımlar çıkarıldı.[16] Görüşlerini neyin değiştirdiği üzerine spekülasyon yapılabilir. Birincisi, Mustafa Kemal devlet kurmayı ve onun gerekli ideolojik temellerini oluşturmayı düşünecek zamanı ancak Türkiye'nin dış düşmanlarının sonunda yenilgiye uğratıldığı Ekim Ateşkes'inden sonra bulmuştu. Gökalp'in yazılarını okumaya şimdi fırsat bulmuş olması muhtemeldi. Ülkeyi Avrupai tarzda yeniden inşa etmek isteyen biri için Kürdistan'daki sosyal ve siyasal gelenekler derin bir engel teşkil ediyordu. Bu engelin etkileri üzerinde düşünmeye ancak fırsat bulmuştu. İkincisi, Kürdistan'da 1922 yılında yaşanan bölünmeler ve 1921 yılında işbirliği yapan aşiret reislerinin şimdi yabancılaşmış olması da Ankara'nın konuyu ciddi biçimde yeniden değerlendirmesine yol açmış olabilir. İzmit ziyaretinde Kemal'e Kürt sorunu ile ilgili olarak sorulan soru gerçekleşen algılama değişimini göstermektedir. 1922 yazında içişleri bakanı, okulların, yolların inşası, (pek de iyi bir haber olmayan) jandarma karakollarının ve askerlik hizmetlerinin kurulmasıyla Kürtlerin daha üst bir medeniyet seviyesine çıkarılacağını söylemişti. Bu konu daha sonra ayrıntılarıyla ele alınacaktı. O an için örtük ama yalnızca birkaç ay içinde açıkça ortaya çıkan düşünce Kürtlerin iyi Türklere dönüştürülmesiydi.

---

[14] İngiltere. *Lausanne Conference*, s. 345.

[15] Bu demeç İzmit'te bir gazeteci olan Emin'e bir yanıttı. İzmit gazetelerinde 16 ve 17 Ocak 1923'te yer aldı, bakınız, Türk Tarih Kurumu –Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezi, no 1089, s.15. *İki bine Doğru*, 6 Kasım 1988, cilt ii, no 46'da alıntılandı.

Son olarak da, Lozan görüşmeleri önemli bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu, bu Musul sorunuydu. Türkiye İngilizlerin Güney Kürdistan Kürtlerine yerel özerklik teklif etmeye açıkça gönüllü olmalarını tehlikeli buldu, çünkü bu ayrılıkçı eğilimleri kuzeye itebilirdi. İnönü Curzon'un Türkiye'yi Kürtleri azınlıklarından biri saymaya ikna etmeye çalışması nedeniyle korkuya kapılmış olabilir. Sevr'den doğan yükümlülüklere karşı savaşmak zorunda kalan Türkler, şimdi uluslararası bir anlaşmanın dayatmasıyla Kürtlere özel statü tanımak istemiyorlardı. Eğer Güney Kürdistan'daki olaylar engellenemezse, o zaman Türkiye'nin sınırları içinde Kürt kimliğinin bastırılması olası, hatta zorunlu hale gelebilirdi.

Mustafa Kemal Döneminde Kürtler

Ankara'dan esen soğuk rüzgâr kısa süre içinde hissedilmeye başlandı. 1923 yazında yapılan yeni Büyük Millet Meclisi seçimleri sırasında eski milletvekillerine kendi seçim bölgelerinde yeniden seçilme şansı verilmedi. Seçime yeni adaylar katıldı ve bunlar Kürt bölgelerinde seçime girdiler, Kürtlere göre bunlar halk tarafından seçilmekten çok hükümetçe atanan kişilerdi. Kürtlerin farklı görüşleri böylelikle yeni cumhuriyetin sözde demokratik platformundan uzaklaştırılmış oldu. Aylar geçtikçe başka meseleler rüzgârın ne yönde estiğini göstermeye başladı. Örneğin, Kürdistan'daki tüm üst yönetim kademeleri ve alt kademelerin yarısından fazlası kısa süre içinde atanan Türkler ile dolduruldu. Kürtler tüm milliyetçi izlerden bütünüyle arınmış oldukları takdirde kaymakamlık yapmaya devam ettiler. Resmi belgelerin tümünden Kürdistan ile ilgili tüm değinmeler çıkartıldı ve Kürtçe yer isimlerinin yerini Türkçe olanlar almaya başladı. Bu arada orduda hizmet veren Kürtlerde genel olarak kötü muamele, suiistimal ve tatsız görevlere getirilme gibi şikâyetler başladı.

---

[16] *İkibine Doğru*, 6 Kasım 1988, cilt ii, no 46.

Mart 1924'te bu önlemler doruğa ulaştı. Mahkemelerde yalnızca Türkçenin kullanılması yönündeki ısrar, okullar da dahil olmak üzere Kürtçenin resmi kullanımının yasaklanması, iki yıl önceki özerklik yasa taslağının 'Kürt dilinin teşvik edilmesine' izin verdiği dikkate alındığında, Kemalist düşüncede radikal bir değişim olduğunu gösteriyordu. Türkiye, bir yıl önce yapılan Lozan Anlaşması'nın 39. Maddesi'nde yer alan taahhüdünden vazgeçerek Kürtçenin kullanımını bir kenara atıyordu. Türkçe olmayan tüm ifade biçimlerini silip atmayı öneren ırkçı bir politikanın başlatıldığı artık açıkça görülüyordu. Dil konusundaki kararın Kürdistan'ın eğitimden yararlanmasına etkili bir biçimde engel oldu. 1925 yılına gelindiğinde Türkiye'deki 4875 okulun yalnızca 215'i Kürdistan'daydı ve bu okullar Türkiye'nin toplam 382.000 olan kayıtlı öğrenci sayısı içinde 8.400 öğrenciye eğitim veriyordu. Kürtlerin orta okulları da bulunmadığından eğitim gören Kürt sayısı çok sınırlıydı. Bu koşullarda Kürdistan'da toplanan eğitim vergisinin, tıpkı savaş yıllarında ölüm ya da sürülme nedeniyle boşalan Ermeni ve Kürt topraklarına terhis edilen Türk askerlerince durmadan el konulması sırasında yaşanana benzer büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtığı öngörülebilir.

Mustafa Kemal 4 Mart'ta halifeliği kaldırdı. Bu gerçek bir infiale yol açtı. Muhalefeti öldürme ve yaşatma konusunda tüm yetkilere sahip olan 'İstiklâl Mahkemeleri'ni kurarak ve halifeliğe ya da dini siyasi yaşama karıştırmaya ilişkin Vatana İhanet Yasası'nı çıkararak caydırdı. Bu Kürtler ile Türkler arasındaki son ideolojik bağları da koparttı. Dini okulların, medreselerin ve kuttabların kapatılması birçok Kürt'ün kalan son eğitim kaynağını da ortadan kaldırdı. Türkiye'yi dini kurumlardan arındıran Mustafa Kemal Türkiye'nin 1919-22 yılları arasındaki kurtuluşuna yardımcı olan birçok Kürtü kendine düşman etmişti. Bunlar halifeliğin savunulmasına gerçekten inanan dinci şeyhler ve eski Hamidiye ağalarıydı.

Azadi

Artık Kürt milliyetçileri daha önce aralarında hiçbir bağ kurulmasını istemeyen insanlar arasında direnişlerini inşa ediyorlardı. Aslında milliyetçiliğin 1921'de İstanbul'dan Dersim'e taşınması ve ardından Azadi (Özgürlük) adıyla yeni bir örgüt kurulması Kürt milliyetçiliğinin Türkiye Kürdistan'ına gerçekten geldiğine işaret ediyordu. O tarihe kadar ulusal duygular İstanbul'daki eğitimli eşraf sınıfıyla, Kürdistan'ın büyük kentleriyle ve bir avuç ağayla sınırlıydı. Şimdi ise, muhtemelen 1923'te Erzurum'da kurulan yeni hareket Sufi tarikatının güzel sözleri ya da tekkeleri aracılığıyla bir yangın gibi bir eski Hamidiye ağasının kampından diğerine ve sonunda da ordudaki Kürt taburlarının saflarına kadar yayılıyordu.

Azadi liderliği bu genişlemeyi ve özellikle onun taşra boyutunu ortaya koymaktadır: Bitlisli bir prens ailesinin oğlu ve 1923'te Büyük Millet Meclisi'ndeki koltuğunu kaybeden Kürt milletvekillerinden bir olan Yusuf Ziya Bey; bir dönem kendi aşiretinden topladığı adamlardan oluşan iki Hamidiye alayına komuta eden ve muhtemelen örgütün kurucu üyesi olan Halit Bey Jibran; Halit Bey'in evliliği nedeniyle akraba olduğu ve tanınmış bir Nakşibendi şeyhi olarak tekkesini bir ibadethaneye dönüştüren Palulu Şeyh Sait; son olarak da Diyarbakır'daki Yedinci Ordu Komutanlığı'nda subay oldukları sırada yerel aşiret kolunun reisi Ekrem Bey Cemilzade tarafından ağırlanan ve teşvik edilen iki arkadaş olan Yüzbaşı Ihsan Nuri ve Yusuf Ziya'nın kardeşi Rıza'ydı.

Azadi liderliğinin 1924'te yapılan toplantısında bağımsız bir Kürdistan kurulması için Mayıs 1925'te bir isyan hazırlanmasına karar verildi. Bu toplantının tam olarak nerede yapıldığı bilinmemektedir, fakat söylendiğine göre 1924 Mayıs'ına gelindiğinde Erzurum ve Van'daki gruplar Bolşevikler'den destek almaya başlamışlardı. Fakat geçmişte de görüldüğü ve gelecekte daha da acı bir biçimde tekrarlanacağı gibi, iletişim, koordinasyon, gizlilik ve komuta zorlukları, Azadi'nin örgütlenme olanaklarıyla üstesinden gelemeyecekleri kadar çoktu.

Ağustosta Yedinci Ordu Komutanlığı'nın 18. Tabur'u sınır bölgesinde huzursuzluk yaratan Süryaniler ile ilgilenmek üzere Hakkari'deki Beytüşşebap'a sevk edildi. Türkiye'nin Musul vilayetini işgal etmeye niyetli olduğu da düşünülebilir. Ağustos sonunda örgüt komutanları İhsan Nuri ve Rıza İstanbul'da halifeliğin kaldırılmasından ve Mustafa Kemal'in giderek diktatörce olmaya başlayan yöntemlerinden dehşete kapılan önemli sayıda insanla tanışan Yusuf Ziya'dan şifreli bir telgraf aldılar. Telgrafın Azadi'nin ve Mustafa Kemal'e muhalif Türklerin isyana hazır olduklarını gösterdiğini düşünen İhsan Nuri ve Rıza 3 Eylül'ü 4 Eylül'e bağlayan gece Beytüşşebap'ta bir ayaklanma çıkarmayı planladılar. Ancak yerel aşiretlerin hiçbirini ayaklandırmayı başaramadılar ve 500 subay ve isyancı Irak'a kaçtı.

Böylece Azadi'nin ilk isyan girişimi fiyaskoyla sonuçlanmış oldu. Başarı için gereken disiplin, koordinasyon ve gizliliğin bulunmadığı ortaya çıktı. Beytüşşebap'taki garnizon komutanı isyandan haberdar oldu ve daha ayaklanma başlamadan elebaşıları tutuklamaya başladı. Aslında Ankara'daki yetkililer Kürtlerin hoşnutsuz olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Milletler Cemiyeti'nin yakında Musul konusunda hakemlik yapacağını akıllarında tutarak, Kürtlerin gönlünü almak için 1 Ağustos'ta Diyarbakır'da Kürt liderlerle bir toplantı yapmışlardı. Burada Kürtlerin çoğunlukta olacağı özel bir rejim üzerinde düşüneceklerine, bölgenin kalkındırılabilmesi için para sağlayacaklarına, beş yıl boyunca Kürt gençlerini askere almayacaklarına, şeriat mahkemelerini yeniden devreye sokacaklarına, sevilmeyen Türk komutanların bölgeden geri çekileceğine ve hapisteki Kürtler için af çıkaracaklarına dair söz vermişlerdi. Kürtler ise bunların karşılığında Musul sorununda Türkiye'nin talebini destekleyeceklerdi. Ankara hükümeti Kürtlerin ne kadar derin bir hoşnutsuzluk içinde olduğunun farkındaydı. Komitelerin oluşmakta olduğunu bildiği gibi, onları Türk subayların 'eğitmesini' dahi teklif etmişti. Bu da bir ayaklanma tehlikesinin farkında olduğunu gösteriyor.

Ankara'nın Azadi'nin elebaşılarından bazılarını tespit etmesi çok uzun sürmedi. Yıl sonuna kadar içlerinde Yusuf Ziya Bey ve iki Hamidiye reisi Halit Bey Jibran ile Bitlisli Hacı Musa Bey Mutki'nin de bulunduğu bir tutuklama dalgası gerçekleşti. Kürt milliyetçileriyle 4 Kasım'da Diyarbakır'da bir resmi toplantı daha yapıldı, ancak buradan herhangi bir sonuca ulaşılamadığı anlaşılıyor. Üç hafta sonra kentin valisi katledildi.

Şeyh Sait İsyanı[17]

Şüphelilerin tutuklanması önemli bir gerilemeye yol açtı, çünkü Azadi'ye sempati duyan subayların neredeyse hepsi tasfiye edilmişti. Buna ve bunun ardından çok sayıda insanın Azadi'den ayrılmasına rağmen, hayatta kalan bazı üyeler 1925 ilkbaharında yaygın bir isyan yapılabileceğini hâlâ umut ediyorlardı. Artık Azadi tutuklanmaktan kurtulanlarla baş başa kalmıştı ve dini güdülerle hareket edenler harekete egemen olmak zorunda kaldılar. Çok sayıda şeyh ve müritleri halıfeliğı yeniden tesis etmek için şehit olmaya oldukça isteklıydı.

Bunlar arasında en ağır basan kişi Palulu Şeyh Sait'tı. 1924 yılının sonlarına doğru Hınıs'taki evinden kısmen tutuklanmamak için ama kısmen de kendisini destekleyenlerin bulunduğu Zazaca konuşulan Palu-Lice-Hani-Chabaqchur gibi bölgeleri gezmek için ayrıldı. Ruhani lideri olduğu müritlerini toparlamakta pek sıkıntı çekmedi. Zazaca konuşulan bölgeler dışında kalan aşiretleri hem uzun süredir devam eden kavgaları bır yana bırakmaya hem de bir isyana doğrudan katılmaya ikna etmesi daha zor oldu. Özellikle Alevi Kurmak ve Lawlan aşiretlerini davaya katılmaya ikna etmeyi başaramadı. Bu aşiretlerin ısyana katılmayı reddetmelerinin iki basit nedenı vardı. Bırıncısi, bır Nakşibendi şeyhi onları temsil edemezdi, Şeyh Sait'in dini kimliği Aleviler üzerinde olumlu olmaktan çok, olumsuz bir etki bırakmışa benziyordu. İkincisi, Jibran aşireti Şeyh Sait'e destek vermeye kararlı görünüyordu. Kurmak aşireti savaştan önceki yıllarda yaşadığı Jibran zulmünü ne unutmuş ne de affetmişti. İstedikleri son şey, zafer kazanmış bir Jibran aşiretinın kendilerini yeniden yönetmesiydı.

İsyanın martın ikinci yarısında başlatılması amaçlanıyordu. Kendi reisleri tarafından komuta edilen aşiretler, kendi bölgelerinde denetimi ele geçirecekler ve Türk subayları ya bölgeden atacaklar ya da tutuklayacaklardı. Bunun ardından ayaklanmanın boyutlarını genişletmek için tasarlanan beş cepheden birine katılacaklardı. Üst düzey komuta kademesi neredeyse bütünüyle şeyhlerden oluşacaktı.

Ancak işler bir kez daha ters gitti. 8 Şubat'ta Piran'da Şeyh Sait yandaşlarıyla, şeyhin korumasına sığınan bir grup kanun kaçağını teslim almaya uğraşan Türk jandarmaları arasında bır çatışma çıktı. Bu, Ankara Kürtlerin niyetini bildiklerini ve mart sonunda bir isyanın çıkmasını beklediklerini öne sürdüğüne göre komploları açığa çıkarmak için Türklerce yapılan bir numara olabilir.

---

[17] Bu değerlendirme, aksi belirtilmediği takdirde neredeyse yalnızca van Bruiness'te kullanılmaktadır, *Agha, Shaikh and State*, s. 281-305, ve Olson, *The Emergence*, s. 91-127.

Şeyh Sait'in dizginleme çabalarına rağmen, kargaşa hızla yayıldı ve isyan bayrağını çekmek zorunda kaldı. Lice ve Hani bir hafta içinde düştü ve hemen ardından da Chabaqchur yenildi. Bölgeden ayrılan ya da kaçan isyancıların karşısına çıkmak üzere birlikler gönderildi. Şeyh Sait, destek toparlamak için, bir Kürt hükümetinin kurularak, halifeliğin yeniden tesisini isteyen bir manifesto yayımladı, bunu Sultan Abdülhamit'in oğullarından birinin Kürdistan Kralı ilan edilmesi izledi.

Artık sayıları birkaç bini aşan isyancılar güneydoğuya ay sonunda sayıları 5.000 varan isyancının toplandığı Diyarbakır'a doğru yürüdüler. 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece, küçük bir birlik kısa süre önce kazılan bir kanalizasyon kanalından Zaza karargâhına sızdı ama geri püskürtüldü. Şeyh Sait Diyarbakır'ı almasına yardımcı olması için bir Azadi üyesi olduğunu düşündüğü Milli aşiretinin hükümdarı Mahmud bin Ibrahim'e başvurdu ama yanıt alamadı.

Diyarbakır isyanın temel dayanağı olmasına rağmen, başka yerlerde de ilerlemeler kaydedildi. Madin ve Ergani martın ilk haftasında düştü. Kuzeydoğuda Hasanan ve Jibran aşiretleri aynı sırayla Malazgirt ve Bulanık'ı aldılar ama Kurmak ve Lawlan'ın büyük direnciyle karşılaştılar. 11 Mart'ta Varto Jibran'ın eline geçti. Orada bulunan ve çoğu Kürt, bazıları da Nakşibendi olan jandarmalar isyancıların üzerine yürüdü. Fakat Türk ve Alevi güçlerinin bölgede olduğu düşünülerek Varto terk edildi. Aslında Erzurum ve Erzincan'a doğru ilerleme planlarını büyük ölçüde Kurmak ve Lawlan engelledi.

Bu arada Muş ovasından geçerek Bitlis'e doğru ilerleyen isyancılar orada kendilerini desteklemek istemeyen aşiretler buldular. Batıda, 24 Mart'ta ele geçirilen ve yağmalanan Elazığ'a doğru ilerlemişlerdi. Birkaç gün boyunca bir çapulcu takımı kenti yağmaladı ve hiçbir engelle karşılaşmadı, bu arada isyancılar ilerlemeye devam ettiler. Sonunda Elazığ'daki Kürt yurttaşlar davetsiz misafirlerini kendileri kapı dışarı ettiler. Mart sonunda isyanın hızı tükenmeye başladı.

Ankara'nın isyana yanıt vermesi zaman aldı. Hükümetin sonunda güneydoğuda, ciddi bir sorun olduğunu kabul ettiği ve neredeyse tüm Türkiye Kürdistan'ında medeni yasa ilan ettiği söylentileri sokaklara yayıldığında iki hafta geçmişti. Bölgedeki hükümet güçleri kargaşayla başa çıkmak için yetersizdi, bunun nedeni kısmen sayının yetersiz olmasıyken, kısmen de birliklerin bazılarının, özellikle de sırasıyla Diyarbakır ve Erzurum'da karargâh kurmuş olan Yedinci ve Sekizinci Ordu Komutanlıkları'na bağlı olanların bütünüyle güven telkin etmemesiydi. Yedinci Ordu'nun saflarında çok sayıda Kürt bulunuyordu, Sekizinci Ordu ise kısa süre öncesine kadar Kemal'in en önemli siyasi muhalifi olan Kazım Karabekir'in komutasındaydı. Şubat sonunda yaklaşık 35.000 kişiden oluşan sekiz piyade bölüğü harekete geçirildi. 1 Mart'ta Fransa bu güçlerden bazılarının isyana müdahale etmek için kendi bölgesindeki topraklardan geçen demiryolunu kullanmasına izin verdi ve nisan sonuna kadar bölgedeki Türk kuvvetlerinin sayısı 52.000'e çıktı, bu sayı ordunun barış dönemindeki gücünün yarısından biraz azdı.

Yeni atanan başbakan İsmet İnönü 4 Mart'ta Drakon tedbirlerini açıkladı. Biri doğuda diğeri Ankara'da olmak üzere iki 'İstiklal Mahkemesi' kurulacaktı. Doğudaki mahkemenin Ankara'ya danışmadan ölüm cezası verme yetkisi vardı. Bu durum Takrir-i Sükun Yasası ile meşrulaştırıldı:

> Hükümet, Cumhurbaşkanı'nın onayıyla her türlü gericilik ve isyanı bastırmaya, bu doğrultudaki her türlü teşvik ve cesaretlendirmeyi ya da düzene veya ülkenin toplumsal uyumuna zarar verme kuşkusu taşıyan her türlü yayını engellemeye doğrudan yetkilidir. Böylesi hareketleri yaratanlar İstiklal Mahkemeleri'ne çıkarılacaktır.[18]

İngiliz Büyükelçisi, 'bu yasa Hükümete ne isterse yapma hakkı tanıdığından, ne kadar geniş bir baskı ağına sebebiyet verdiğini tahayyül etmenin zor olduğunu'[19] düşünüyordu. Yasa iki yıl yürürlükte kaldı.

Konuşlandırılan çok sayıda birlik isyanı hızla durdurdu ve ardından isyancıların geri çekilmesini sağladı. 26 Mart'a gelindiğinde isyancılar kuşatma altına alınmıştı. Etkilenen bölgedeki köylülere en yakın sivil ya da askeri otoriteye isyana sempati duymadıklarını deklare etmedikleri ve kendi bölgelerine giren isyancı liderleri teslim ederek kanıt sunmadıkları takdirde askeri şiddette maruz kalacakları uyarısı yapıldı. Çember daraldığında bazı isyancı çeteler kaçmayı başarırken, çoğu ya öldürüldü ya da çatışma sırasında esir alındı. Son çatışma Gani ve Palu arasında yapıldı. Şeyh Sait ve adamları kuşatmadan kaçmayı başardılar ama bir Jibran reisinin açık ihaneti sonucunda 14 Nisan'da Muş'un kuzeyindeki Murat nehrini geçerken yakalandılar.

---

[18] Takrir-i Sükun, *The Times*, 6 Mart 1925.

[19] FO 371/10867 Lindsay'dan Chamberlain'e, İstanbul, 10 Mart 1925.

Kürdistan'ın Sindirilmesi

Bölgede yapılan misilleme çok acımasızdı. Nisanın ortasında 30 isyancı lider idam edilmişti. İstiklal Mahkemesi bir kentten ötekine taşındıkça çok sayıda idam gerçekleştirildi. 4 Eylül'de Şeyh Sait ve diğer 46 kişi Diyarbakır'da asıldı. İstiklal Mahkemeleri yürürlükten kaldırılmadan önce 7.500 sanığı yakalayıp, bunlardan 660'ını idam etmişti.

Haziran'da Diyarbakır'da yapılan toplantıda 'feodalizmin artıklarının' kökünün kazınmasına karar verildi.[20] Bunun sonucunda isyanla doğrudan ilişkili olmayan diğer şeyhler, ağalar ve aileleri Batı Anadolu'ya sürüleceklerdi. Ordu kırsal kesimde acımasızca ilerledi. "Bütün köyler yakıldı ya da yerle bir edildi, erkekler, kadınlar ve çocuklar öldürüldü."[21] Örneğin, Diyarbakır civarında Zazalar bir araya toplanıp, katledildiler. Aşiret halkı yiyecek kaynağından yoksun bırakarak binlerce örneğin Lice ve Diyarbakır'da en az 30.000 koyuna el koyuldu ve açık artırmayla satıldı.

İsyan, kalan dini kurumların kapatılarak, laikleştirme faaliyetini yaygınlaştırmanın da bahanesi oldu. Tüm tekkeler yasaklandı. Hükümet yanlısı Alevilerin dini kurumları bile baskı altına alındı. Mustafa Kemal'in şunu soruyordu, "Medeni bir ülke [aynen alınmıştır] şeyhlerin, dedelerin, seyidlerin, çelebilerin, babaların ve emirlerin güttüğü sürülere dönüşen insan kitlelerine tahammül edebilir mi?"[22] Kapatılan tarikatların yok olacağı düşünülmüştü.

Ankara, isyanı düşmanlarının çoğundan kurtulmak için bahane olarak kullandı. Zaten hapiste olan Yusuf Ziya Bey ile Halit Bey Jibran nisanda idam edildiler. Diyarbakır ve diğer Kürt kentlerindeki tanınmış milliyetçiler tutuklandı ve bunların bazıları daha sonra idam edildi. İstanbul'da Şeyh Abdülkadir sorgulandı ve İngilizler ile işbirliği yapmakla suçlandı. Erzurum eski milletvekili olan ve 1922'deki Meclis'te Kürtlerin sözcülüğünü yapan Hoca Salih Efendi gibi diğer birçokları da tutuklandı.

---

[20] FO 371/10867 Hoare'dan Chamberlain'e, İstanbul, 3 Ağustos 1925.

[21] FO 371/14579 W. S. Edmonds, *Notes on a tour of Diabekir, Bitlis and Mush*, Mayıs 1930.

[22] Atatürk, *Söylev*, s. 722.

Bu ağ giderek daha da genişletilecekti. Nisan başında ikisi de Mustafa Kemal'in otokratik yönetim tarzını açıkça eleştiren Kazım Karabekir ve bir meslektaşı iki hoca tarafından, halifeliği yeniden tesis etmek isteyen isyancıları desteklemekle suçlandılar. Bu suçlama saçma olmasına rağmen, hükümetin onu ve arkadaşlarını ezme niyetine hizmet etti. Karabekir iki yıl önce Halit Bey Jibran'a yazdığı mektupta "[Kemalistler] bizzat Muhammed dünyasının varlık sürdürmesini sağlayan ilkelere saldırıyor" diye şikâyette bulunmakla suçlanırken, kurduğu Terakkıperver Cumhuriyetçi Partı de Doğu vilayetlerinde dini duyguları harekete geçirmek için bu bölgelere temsilciler göndermekle itham edildi. Terakkiperverler kendilerini korumadığı için isyanı kesin bir dille kınadılar. Nisanın ikinci haftasında bir gece parti genel merkezi polis tarafından basıldı ve tüm belgelerine el kondu. Partinin faalıyetleri durduruldu. Hükümet siyasi olaylar konusunda olumsuz yorumlar yazan gazetecileri de benzer bir biçimde rahatsız etmeye başladı.

Şeyh Sait isyanı böylece sona erdi. Bu Kürt cenahında farklı coğrafi, dil, sosyo-ekonomik ve dini kökenden Kürt unsurların birleştirilmesinde zorluk yaşandığı tekrar görülüyordu. Yalnızca sünni Zaza aşiretleri ayaklanmıştı. Kırmançi konuşan çoğunluk içinden yalnızca Jibran ve Hasanan ve muhtemelen bunların kimi kolları isyana katılmıştı. Diyarbakır civarında oturan ve bir aşirete mensup olmayan köylüler parmaklarını bile kıpırdatmamışlar ve köylülerin savaşamayacağı düşünülerek neredeyse kesinlikle desteklemeleri için davet bile edilmemişlerdi. Diyarbakır'a göçerek kentin içinde yaşamaya başlayan Zaza kökenli aşiret mensupları ise isyancılara kentin duvarlarından içeri sızmaları konusunda yardım etmış fakat bizzat savaşmamışlardı. Kentteki Cemilzadeler gibi tanınmış milliyetçiler ise ya korktukları ya da bu taşralı asileri küçük gördükleri için yerlerinden kıpırdamamışlardı.

İsyanın dini boyutuna dikkat çekilmesi gerekiyor çünkü modern Türkiye'nin tam da aynı bölgesinde Nakşibendı tarikatı hâlâ en büyük etkiye sahiptir. Şeyh Sait'in fetvası 'cihadın tarikat farkı gözetmeksizin tüm Müslümanların yükümlülüğü olduğunu'[23] ifade ediyordu ama yalnızca Alevileri değil diğer tarikat ağlarını da harekete geçirmeyi başaramadı. Eğer Azadi Bitlis yakınlarındaki Kizan ve Muş yakınlarındaki Nursin gibi Kırmançi konuşan tanınmış şeyhlerini harekete katabilseydi, isyan onların bölgelerine de yayılabilirdi, isyanı Ankara için çok daha büyük bir tehdit haline getirebilirdi. Eğer Azadi Alevileri etkileyebilseydi, o zaman Kurmak ve Lawlan isyanın kuzeydoğuya yayılmasını engellemeyebilirdi.

---

[23] Bozarslan, 'Entre la umma et le nationalisme', s.13.

Ancak isyan daha fazla yaygınlaştırılabilseydi bile başarı şansı çok düşüktü. Ankara'nın yalnızca güçlerini toplamak için biraz zamana ihtiyacı vardı. Geçici bir karmaşa yaşanması kaçınılmazdı ama egemenliklerini elde etmeye çalışan isyancıların başarılı olma şansı azdı. Çünkü Ankara üç önemli şeye sahipti: savaş deneyimine sahip düzenli bir ordu, çok sayıda birliğin konuşlandırılması için gereken kaynaklar, son olarak da iletişim ağı aracılığıyla istediği yere isyancılardan çok daha hızlı bir biçimde güç yoğunlaştırma yeteneği. Bu nedenle isyanın bastırılması yalnızca bir zaman meselesiydi, bu daha sonraki ayaklanmalarda da acı bir biçimde doğrulandı.

İsyancılar ne istiyorlardı? En basit anlamıyla Ankara yönetiminden ayrılmak ve yine halifeye bağlı olmak istiyorlardı. Bunlar kesinlikle Nakşibendilerin hedefleriydi. Ancak Kürt olmayan birinin Kürdistan kralı ilan edilmesi Şeyh Sait'in milliyetçiliğinin yapısı konusunda ilginç sorulara yol açmaktadır. Kürdistan tahtına bir Kürt adayı değil de halifeyi aday göstermesi 'Kürtlük' fikriyatının etnik yapısından daha çok Kürtlerin dini farklılıklarına dayanıyordu. Bu en açık biçimiyle Kürtlerin Şafi mezhebine bağlı olmasıyla ifade ediliyordu. Şafi mezhebi Hanefi mezhebinin tersine halifenin şahsına bağlılık ile devletin üstünlüğünün tanınması arasında bir ayrım yapıyordu. Tabii ki bu farklılık otuz yıl önce kendi idaresine yönelik reformları engellediği sırada Sultan Abdülhamit tarafından kullanılmıştı. Halife önemli olmasaydı Şeyh Sait müstakbel kral olarak Şeyh Abdülkadir'i ya da Bedirhanlar'dan birini seçebilirdi. Fakat halifeye bağlılık tarikat ağlarında kökleşmiş bulunan Kürt 'halkının İslam anlayışı' ile kurumsallaşmış İslamın ana hattı arasındaki farka işaret ediyordu. Kürtleri bir araya getirmek için son kez halifeye başvuruluyordu ama bu kesinlikle Kürtlerin dini farklılıklarının sonu anlamına gelmiyordu.

Şeyh Sait isyanı 'amansız Kemalizm'in başladığını gösteriyordu. Köylerin sistemli bir biçimde boşaltılarak, yerle bir edilmesi, masumlara yönelik şiddet ve öldürme, Kürdistan'da medeni yasanın ya da olağanüstü halin uygulanması artık devlete her karşı çıkışlarında Kürtlerin yaşadığı ortak bir deneyim haline gelmişti. Lozan'dan beri ilk kez güçlü bir biçimde bölgeye yerleştirilen ordu, artık Kürdistan'ın denetimini birincil fonksiyonu ve varoluş nedeni olarak görüyordu. 1924-38 yılları arasında yapılan 18 Türk askeri operasyonundan yalnızca biri Kürdistan dışında gerçekleşmişti. 1945 yılından sonra, 1949-52'deki Kore savaşı ve 1974'teki Kıbrıs işgali haricinde Türk ordusunun operasyonları Kürtlere karşı olmaya devam etti.

İsyan aynı zamanda 1946'da kısmi siyasi serbestiye kadar devam eden otoriter tekpartili devlet sisteminin de başlangıcına işaret ediyordu. Gazeteciler sansür ya da tutuklanma tehdidi altında çalıştıklarını fark ettiler. Kamusal alanda neyin tartışılıp neyin tartışılmayacağını belirleyen yasaları çiğnemeden etkili faaliyet yürütmek 1925'ten sonra imkânsız hale geldi. Daha sonra bu derneklere, sendikalara ve yurttaş haklarıyla ilgili diğer hareketlere yöneldi. Şeyh Sait'in isyanı bu nedenle Kürt milliyetçiliği ya da dini gericilik olmaktan çok bir katalizör işlevi gördü. Henüz terk edilmemiş devlet kararlılığının sembolü haline geldi.

Şeyh Sait taraftarlarının bastırılmasından sonra da Kürt direnişi varlığını sürdürdü, bu kısmen uygulanan baskı politikasına bir yanıttı. O yılın geri kalan bölümü ve 1926'nın çoğu kısmı doğu eyaletlerinde yaşanan kargaşayla geçti, öyle ki Suriye'deki Fransızlar 1925 yazı biterken durumun Ankara açısından eskisine göre çok daha kritik olduğunu düşünüyorlardı.

Direniş yalnızca sorunlu bölgedeki aşiretler arasında değil, aynı zamanda güvenlik güçlerinin aşağılayıcı tutumundan etkilenen aşiretlerin birbiri ardına silah kuşandığı diğer yerlerde de devam etti. Nisanda Goyan aşireti Milletler Cemiyet Komisyonu'na İngiliz nüfuzu altına girip giremeyeceklerini sormuştu. Haziran'da kendilerini Türkler ile savaşırken buldular ve ertesi ay hem onlar hem de komşu Şırnak aşiretleri Irak'a sığınmaya çalışıyorlardı. Midyat ve Mardin civarındaki isyancılar Suriye'ye kaçtılar. Ağustosta Şeyh Abdülkadir'in oğlu Abdullah kendi ve kendisini destekleyenlerin aileleri için Irak'a sığınma talebinde bulunmadan önce Şemdinli civarında Türk kuvvetlerine pusu kuruyordu.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza Tebriz'deki İngiliz konsolosundan bağımsız bir Kürt devleti için destek toplamak amacıyla Londra'yı ziyaret etmesine izin verilmesini istiyordu. Konsolos konuya sempatiyle yaklaştığında büyükelçisi onu sert bir dille uyardı: "Hiç kuşku yok ki Majestelerinin Hükümeti'nin özerk ya da bağımsız herhangi bir Kürt devletinin kurulmasını teşvik etmek ya da bu konuda bir sorumluluk üstlenmek gibi bir politikası bulunmadığının farkında değilsiniz."[24] Sevr'den bu yana yalnızca beş yıl geçmişti. Kasımda en az 500 aile, yaklaşık 5.000 erkek, kadın ve çocuk batı Azerbaycan'daki Salmas civarına sığınma talebinde bulundu. Ocakta bir diğer 5.000 kişilik Goyan ve Artuşi aşireti mensubu Irak'a sığındı.

---

[24]. FO 371/10855 Lorraine'den Gilliat-Smith'e, Tahran, 7 Ekim 1925.

Sorunlar 1926 ilkbaharında yeniden baş gösterdi. Türk birlikleri isyana katılmaktan kaçınmış bulunan Van vilayetinde hükümetin otoritesini yeniden oluşturduğu sırada yaygın katliamlar yapıldığı söyleniyordu. Önlerinde idam örnekleri olmasına rağmen Dersim silahlanmıştı ve başkaldırmaya devam ediyordu. Şüphe yok ki direnişin çoğu zorunlu göçlerle ilgiliydi. Trabzon'daki İngiliz konsolosunun yazdığı gibi, "Bölgede seyahat edenler büyük sayılarda Kürt un aileleri ve büyükbaş hayvanlarıyla birlikte, muhtemelen Ankara ya da Batı Anadolu'ya gitmek üzere Erzurum-Erzincan yolunda ilerlediklerini bildiriyor. Tüm köyler boşaltılmış ve büyük bir bölgede ticaret durmuş."[25] Batman'da bir alay Kürtlerce bozguna uğratıldı ve 100'un üzerinde insan öldü. Aynı zamanda Nusaybin civarında yaşayan Havarki aşireti Suriye sınırından kaçmadan önce ünlü liderleri Hacı yönetiminde ayaklanmıştı. Haziran 1926'da Doğu Beyazıtlı Celalı ve Haydaranlı aşiretlerine bağlı Kürtler de, daha önce isyana karışmamış oldukları halde, uygulanan zorunlu göç politikasına çok içerleyerek silahlı ayaklanmaya kalkıştılar. Aralık 1927'de Bitlis'in bir bölümü kısa süreli bir isyan çıkardı. Kürtlerin boyun eğmemeye devam etmeleri karşısında Ankara Haziran 1927'de yeni bir yasa çıkartarak, İngiliz büyükelçisi Sir George Clerk'in bildirdiği gibi hükümetin yetkilerini artırdı.

> Doğu Vilayetleri'nden sayısız Kürdü ve diğer unsuru sürmek için... Hükümet Kürt unsurlara... 1915'te Ermeni Azınlığa başarıyla uygulanan politikayı... uygulamaya başlamış bulunuyor. Ermenilerin sürülmesinde en önemli unsur olarak işlev gören Kürtlerin akıbeti kaderin garip bir cilvesi, şimdi onlar yalnızca on iki yıl sonra Ermeniler ile aynı akıbeti paylaşma tehdidi altında.[26]

Zorunlu göç sırasında mülkiyetin tasfiyesine karşı mahkemeye başvurma hakkı teknik olarak vardı. Pratikte ise bu bir değer taşımıyordu çünkü kurbanlara ne zaman göç edeceklerine ilişkin ön ihbarda hiçbir zaman bulunulmuyordu. Dahası, Clerk'in bildirdiğine göre, "Nereye gönderileceklerine dair hiçbir bilgi verilmiyor ve [göçe zorlananların] fakir olanları açısından her durumda kaç tanesinin kendileri için belirlenen yere ulaşabildikleri merak konusu olabilir."[27] Bölgenin susturulduğu ve basının sessizliği düşünüldüğünde kaç kişinin göçe zorlandığını tespit etmek zordu, ama August Clerk rakamın 'bir ölçüye kadar 1915'te kitlesel olarak göçe zorlanan Ermenileri hatırlatan bir ölçekte' 20.000'den az olmadığını tahmin ediyordu.[28] Ağa ve şeyh sınıfı yalnız bırakılmıştı. *The Times*'a göre bu türden en az 150 tanınmış aile, ki bu beş ya da altı bin erkek, kadın ve çocuk demekti, Batı Anadolu'ya gönderilmişti. "Çoğu yolda öldü ve bazı güzel kadınların kaybolduğu söyleniyor."[29] Gözlemcilerin aklına Ermenilerin gelmiş olduğu kuşkusuz.

---

[25] FO 371/11528 Knight'dan Lindsay'e, Trabzon. 16 Haziran 1926.
[26] FO 371/12255 Clerk'den Chamberlain'e, İstanbul, 22 Haziran 1927.

Aslında 1925-26 olayları Ankara'da neredeyse soykırım denebilecek bir yaklaşıma neden olmuştu. Mayıs 1925'te *Vakit* gazetesi "Türk süngülerinin bulunduğu hiçbir yerde Kürt sorunu yok"[30] diye yazıyordu. Ekimde İngiltere'nin yeni büyükelçisi Sir Ronald Lindsay Türkiye'nin 'dünyadaki Türkçe konuşan her köylüyü kucak açarak nasıl hoş karşılayacağını' bildirmişti. "Yabancılar istenmiyor; ama Kürtler kesinlikle zararlı."[31] Peki bu Kürtlerin varlığının kabul edildiğini mi ima ediyordu? Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü [Saraçoğlu] kabinede dolaşan samimi yaklaşımı kısa süre sonra açıklamıştı:

> kendi [Kürt] davaları açısından kültürel düzeyleri çok düşük, zihniyetleri çok geri, Türkiye'nin genel politik yapısı içinde yer alamazlar... daha ileri ve kültürlü Türkler ile rekabet içinde yaşam mücadelesi vermeye ekonomik olarak uygun olmadıkları için azalıp tükenecekler... gidebilenler İran ve Irak'a göç edecekler, geri kalanlar ise yalnızca zayıf olanın tutunamaması ilkesine tabi olacaklar.[32]

Karışıklık 1927'ye kadar özellikle Diyarbakır, Muş, Hınıs, Bıtlıs ve Bulanık'ta devam etti. Yıl sonuna doğru 'Kürtlerin toplu olarak asılması, katledilmesi ve pratikte ezilmesini'[33] kapsayan bir baskı beklentisi or-

---

27. FO 371/12255 Clerk'den Chamberlain'e, İstanbul, 22 Haziran 1927.
28. FO 371/12255 Clerk'den Chamberlain'e, İstanbul, 9 Ağustos 1927.
29. *The Times*, 7 Nisan 1928.
30. Vakit, 7 Mayıs 1925, Ghassemlou, *Kurdistan*, s. 52'de.
31. FO 371/10867 Lindsay'den Chamberlain'a, İstanbul, 16 Ekim 1925.
32. FO 371/12255 Clerk'den Chamberlain'e, Ankara, 4 Ocak 1927. Neredeyse hemen hemen aynı bir diyalog için ayrıca bakınız FO 371/11557 Clerk'den Oliphant'a, İstanbul, 20 Aralık 1926 Dobbs'un Tevfik Rüşdi ile 23 Kasım 1926'da Ankara'da buluşmasının ardından hazırladığı şok edici raporuna ek
33. FO 371/12255 Hough'dan Chamberlain'a, Halep, 15 Kasım 1927.

taya çıktı. Böylesi sezgiler doğuda köylerin yerle bir edildiği ve insanların öldürüldüğüne ilişkin bilgilerin sızmasından kaynaklanıyordu.

Bu tür raporların bazıları abartılı olabilir. 1928 ve 1930'da iki önemli Kürt propaganda metni yayımlandı. Bunlarda 1926-27 kışında 13.000 kişilik nüfusa sahip 200 köyün yerle bir edildiği, 1925-28 arasındaki dönemde yaklaşık 10.000 yerleşim yerinin yok edildiği, 15.000'den fazla insanın katledildiği ve yarım milyondan fazla insan göçe zorlanırken, yaklaşık 200.000 kişinin kaybolduğu iddia ediliyordu.[34] İngiliz diplomatları için böylesi belgeleri 'fazlasıyla abartılmış ayrıntılarla' dolu, 'beceriksiz propaganda'[35] olarak nitelendirip göz ardı etmek mümkün olabilirdi. 'Bu tür muameleleri yaptıkları için lanetlenen ve buna rağmen görevlerini yerine getirmek zorunda olan'[36] Türk subayları açısından bunları göz ardı etmek çok daha zordu. Aralık 1927'de İngiliz Büyükelçiliği şunları bildiriyordu:

> Diyarbakır'dan izne gelen bir jandarma binbaşısı bir arkadaşına yapmak zorunda kaldığı işten tiksindiğini ve tayin istediğini söyledi. Bütün yatıştırma [aynen alınmıştır]dönemi boyunca doğu vilayetlerinde bulunmuş ve erkek, kadın ve çocuk katletmekten yorulmuştu.[37]

Ancak, belki de genç cumhuriyetin uluslararası itibarı konusunda kaygılar doğması nedeniyle artık Türk politikasında göreli bir ılımlılık dönemi başladığı gözleniyordu. Irak, Suriye ve İran'daki çok sayıda mülteci yapılan zulmün hikâyelerini anlatarak cumhuriyetin dış ilişkilerine pek de yardımcı olmadılar. 1928 yılı başında Ankara doğu vilayetleri genel valiliğine İbrahim Tali'yi tayin etti. Tali geçmiş yıllarda oluşan hasarları onarmaya çalıştı. İyileştirme yalnızca yerli halkın aktif katılımıyla gerçekleştirilebilirdi. İşe başlar başlamaz kısmi af ilan etti. Nisanda, zorunlu göçle batıya giden çoğu ortakçının geri dönmesine izin verildi ama hayatta olan ağa ve şeyhler bu izne dahil edilmedi. Büyük Millet Meclisi mayısta isyan liderlerini ve neredeyse Türk denetimindeki tüm Kürdistan'ı kapsayan bir Af Yasası çıkardı. Geri dönenler arasında Şeyh Sait'in iki kardeşi ile oğullarından ikisi de vardı.

---

[34] Süreya Bedir Han, *The Case of Kurdistan against Turkey* (Philadelphia, 1929), s. 63; Bletch Chirguh, *La Question Kurde* (Kahire, 1930), s. 33.

[35] FO 371/13827 ayrıntı *The Case of Kurdistan Against Turkey*'in ekli kopyasında

[36] FO 371/14579 Edmonds, *Notes on a Tour to Diabekir, Bitlis and Mush*, Mayıs 1930.

[37] FO 371/12255 Hoare'den Chamberlain'a, İstanbul, 14 Aralık 1927.

İbrahim Tali büyüme için bir altyapı oluşturmaya da çalıştı. Bölgenin gelişmesi için gerekli olan doktor, öğretmen ve diğer görevlileri bulmak zor olduysa da, bir yol yapım programı başlatmayı başardı ve zengin Kürtlerin mal varlıklarının halka dağıtılmasını önerdi. Haziran 1929'da çıkarılan bir yasa büyük ağaların mal varlıklarının köylülere dağıtılmasını sağladı ama yasanın bütünüyle uygulanması mümkün olmadı. Bazı köylülere çelik sabanların nasıl kullanılacağı öğretildi.

Ancak yeniden inşa programının kimi karanlık yönleri de vardı. Kürtler vasat ekonomik ya da siyasi yetkilere dahi sahip olamıyorlardı. Örneğin Osmanlı Bankası'ndaki personel değişikliğini ele alalım: Doğu vilayetlerinde bulunan bir ya da iki şubede çalışan Türk olmayan tüm personel tayin edildi. Tali'nin büyük yol yapım programı ekonomik olmaktan çok, esas olarak askeri amaçlı olduğundan, stratejik denetimi güvence altına almak için adımlar atıldı. Dahası Tali'nin merhameti Diyarbakır hapishanesindeki, bazıları kısa yoldan kurşuna dizilen Kürtlere uzanmıyordu.

Türk Ocakları aracılığıyla Kürt kimliğini silmek için ciddi girişimler yapıldı. Ocaklar, İslamcı ve Osmanlıcı fikirlere karşı mücadele etmek ve Türk milliyetçiliğini savunmak amacıyla ilk kez 1912'de kurulmuş, hedefleri Diyarbakır'ın en ünlü evladı Ziya Gökalp tarafından geliştirilmişti. Din adamlarınca kınanmış, İttihat Terakki tarafından kuşkuyla karşılanmış ve etnik milliyetçiliğin Türk olmayan unsurları isyana teşvik edebileceği kaygısıyla Saray'ın korkmasına neden olmuşlardı.

Kemalistlerin zaferiyle birlikte, ocaklar vilayetlerde Türk milliyetçiliğini yaygınlaştırmanın aracı olarak 1924 yılında yeniden harekete geçirildi. Artık Kürdistan'a halkı iyi Türkler olmaya ikna etmeleri için özel kadrolar gönderiliyordu. Bölgedeki garnizonlar ve çaylı danslara, karışık tenis partilerine ve modernitenin diğer gereklerine koşturmakta olan subaylar arasında büyük bir heyecanla karşılandılar.

Türkçe dersleri Kürt kökenli halk arasında bile kısa süre içinde etkili olmaya başladı. Eğitim 'türkleştirme' anlamına geliyordu. Her genç kentli Kürt geleceğinin efendilerinin diline işlevsel bir biçimde vakıf olmaya bağlı olduğunu biliyordu. Örneğin, Diyarbakır'da kütüphane ve okuma odası yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Kentte yalnızca Fırat'ın doğusunda bir ilkokul öğretmeni yetiştiren kurum vardı, bu türden diğer on dokuz kurum Kürt bölgelerinin dışında bulunuyordu. Bu arada askere alınan Kürt gençleri otomatik olarak sorumlu Türklere dönüştürülebilecekleri Batı Anadolu'ya gönderiliyordu.

1930'lara gelindiğinde Kürdistan'ın bazı kısımlarında 'türkleştirme'nin başarısı açıkça görülmeye başlamıştı bile. Örneğin, hem Gaziantep hem de Urfa'da nüfusun ancak yüzde 50'sini oluşturan Kürtler her koşulda tıpkı önemli sayıdaki Arap azınlık gibi Türklüğe geçmeye hazırdılar. Ama özgün bir model bulunmuyordu. Halkın tepkilerini yerellikte yaşanan deneyimler etkiliyordu. Örneğin şimdi olduğu gibi o tarihte de güçlü dini duygularıyla öne çıkan Maraş'ta Sünni nüfus güçlü bir garnizon nedeniyle halinden memnun değıldi. Aleviler ise tam tersine, artık Sünni din adamlarının baskısına maruz kalmayacaklarını düşünerek Kemalıst laikliği memnuniyetle karşıladılar.

Sonunda zayıf da olsa, Rus savaşının, Hıristiyan nüfusun yok oluşunun, Irak ve Suriye ile ticaretin sona ermesinin ve Kürt isyanının bastırılmasının neden olduğu sıkıntıların iyileştirildiğine dair belirtiler görülüyordu. Ancak Kürdistan'ın Türkiye'nin geri kalan kısımlarıyla paralel bir ekonomik gelişme ihtimali bulunmuyordu. Ticaret hâlâ 1914'teki durumunun çok aşağısındaydı. 1930'larda kırsal alanlar hâlâ yıkılmış Hıristiyan köylerinin enkazlarıyla doluydu. Bıtlis'te ünlü bir geçidin üzerinde bir mil boyunca yıkık Hıristiyan evleri bulunuyordu, savaş öncesındeki 40.000 kişilik nüfus 5.000'e inmişti. Muş'ta savaş öncesınde 30.000 kişi olan nüfusun yüzde onu bulunuyordu.

Hıristiyan nüfusun yok edilmesi 1915'lerden sonra Türklerin hayatta kalması ıçin bir zorunluluk olmasına rağmen, aynı zamanda Türkiye'nin servet üreten orta sınıfının büyük bir bölmesini yok ederek ekonomik kalkınmayı en az yarım yüzyıl geriletmiştir. Kayıplar Kürdıstan'ı kalıcı olarak yoksullaştırmıştır. Bu girişimci sınıfın yerini hiç kimse dolduramamıştır. Çıkan karışıklıkların sonucu olarak, 1927 yılında Kürt kentlerindeki personelin durumu üretken ve üretken olmayan sektörler arasındaki korkunç dengesizliği yansıtıyordu: 46.925 asker (belirli isyanları bastırmak için gönderilen birlikler haricinde) ve 1.254 yargıca karşılık, 29.241 zanaatkâr ve işçi, 29.677 tacir ve diğer çeşitli mesleklerden toplam 23.591 kişi.[38] Yollar yine berbat olmuştu ama Türkiye'nin diğer yerleriyle karşılaştırıldığında, bu yolları kullanacak motorlu araçlar neredeyse hiç yok denecek düzeyde olduğundan bir rahatsızlık yaratmıyordu.[39]

---

[38] *Annuaire Statistique 1932/33*, Bozarslan, 'Le Probleme national kurde', s. 23'te alıntılanmıştır.

[39] 1930'da Kürdistan'daki yolların yalnızca 4.400 kilometresi kullanılabilir durumdaydı. 1932'de 4.606 otomobilin yalnızca 233'ü, 2.657 kamyonun 372'si ve 432 otobüsün 50'si Kürdistan'da bulunuyordu, *Annuaire Statistique* 1932-33, Bozarslan, 'Le Probleme national kurde', s. 12'de alıntılanmıştır.

Bölgede neredeyse hiç banka bulunmaması fiilen kredi kullanılamadığını ve yatırım yapacak kaynaklara sahip olan Kürtlerin batıya göç etmesine yol açacağını gösteriyordu. Bunun yanı sıra yerellikte üretilemeyen mallar, ulaşım maliyeti dikkate alındığında, Kürdistan'da batıdakine göre on kat fazlasına mal olabiliyordu. Bu nedenle Kürdistan sorunu siyasi olmanın yanı sıra ekonomik bir sorun olarak kalmaya da mahkûmdu.

Kürt Direnişi: Khoybun, Ağrı Dağı ve Dersim

Kürdistan'ın 1925-27'de acımasızca sindirilmesini izleyen göreli merhamet ve 'türkleştirme' karışımı faaliyetlerle Kürt muhalefeti sona ermiş gibi görüldü. Fakat Türkiye'nın sınırları ötesinde, 1922'de Kemalist birliklerin ilerlemesi sırasında kentten kaçarak Paris, Kahıre, Tebriz, Halep, Beyrut ve Şam'a giden çok sayıda eski İstanbullu milliyetçı, Kürt ulusal hareketıne inanmaya devam etti. Neredeyse hiçbiri ne Azadi içinde ne de 1925 ayaklanmasında bulunmamıştı. Hepsi, çoğunun fazlasıyla umut bağladığı İngiltere'nin, Türkiye çıkan isyanları birbiri ardına bastırırken hıçbir gırişimde bulunmayışını izlemekle yetinmişlerdi. Daha önce Doğu Anadolu'yu Türklere vermemekle kazanılacak çok şey olduğunu ifade eden İngiltere'nin bu tutumunu anlamakta zorluk çekiyorlardı.

Bu sürgünlerden bazıları Ekim 1927'de Lübnan'ın Bhamdoun kentinde yeni bir 'Khoybun' (Bağımsızlık) partisi kurmak için bir araya geldiler. Geçmişin hatalarından, özellikle de çabalarını zayıflatan bölünmelerden kaçınabileceklerini umut ediyorlardı. Bu nedenle eski partileri Khoybun kimliği içinde birleştirdiler, partinin başkanı Jaladat Bedir Han oldu. Aynı zamanda 1924 ve 1925'teki felaketlerden sonra, yalnızca uygun bır biçimde algılanan, planlanan ve organıze edilen bir askeri yapı ile başarıya ulaşabileceklerini düşünüyorlardı. Bu, aşiret liderlerinin öncülük ettiği ayaklanmalardan farklı bir biçimde, eğitimli, aşiretlere dayanmayan savaşçı bir güç kurulması anlamına gelıyordu. Canlı bir özgürlük hareketi oluşturabilmek için daimi karargâhlarını Halep'te kurmaya karar verdiler. Bu hareket Kuzey Kürdistan dağlarına yerleşecek devrimci bir ordu gönderecek, bir hükümet ilan ederek, yerellikteki aşiretleri kendi önderliğınde birleştirecekti. Başarısız olan Beytüşşebab ayaklanmasında öncü bir rol üstlenen İhsan Nuri operasyon komutanlığına seçildi.

Bütün bunlar için para gerekliydi ve Khoybun bunu sürgünler ve Halifeci Monarşist Parti gibi çoğu aşiret mensubunu memnun edebileceği düşünülen kuruluşlardan temin etmeye çalıştı. Başlangıçta başvurulan İngiltere ve Fransa'nın umudunu kesen parti, artık başka yerlerde dostlar arıyordu. Khoybun liderleri Bolşeviklere güvenmemekle birlikte, merkezi Odessa'da bulunan Uluslararası Azınlık Hareketi'nin verdiği fonları memnuniyetle kabul ettiler. Kendilerine Doğu Anadolu'da girişecekleri tehlikeli işte pratik yardım vaadinde bulunan Ermeni Taşnak Partisi ile ittifak yapmış olmaktan da memnundular. Aslında, Khoybun'un kurulmasında 1927 yazında Kürtleri Türkiye'ye karşı harekete geçirmek ve Yunanlılar ile İtalyanların desteklerini almak amacıyla dolaşan bir Taşnak lideri etkili olmuştu. Khoybun askeri eğitime yardımcı olmaları için İtalyan ve Amerikalı uzmanlar (muhtemelen paralı askerler) arıyordu.

Bazı Kürtler, özellikle de Suriye'deki konumlarının tehlikeye girmesinden korkanlar, Khoybun'u küçük görüyor ya da ona düşmanca davranıyorlardı. İngiltere ve Fransa'ya Khoybun'un Irak ve Suriye sınırları içinde yaşayan Kürtleri kanunlara uymaya teşvik edeceğine ilişkin güvenceler verilmişti. Buna rağmen, Fransa Ankara'dan gelen güçlü protestoların ardından Khoybun'un Halep'teki faaliyetlerini 1928 yazında yasakladı.

Ancak bu, aynı yıl İhsan Nuri'nin devrim için seçilen bölge olan Ağrı Dağı'nda isyan bayrağını açmasını önleyemedi. Ağrı Dağı oradaki yerel aşiretler zaten isyanda olduğu için, Ağrı'nın kuzeydoğu eteklerindeki uluslararası sınıra yakınlığı ve dağlık alanları askeri eyleme önemli bir barınma, diğer unsurlara karşı da savunma olanağı vereceği için seçilmişti. Nuri modern silah eğitimi almış ve modern piyade taktikleri konusunda deneyimli küçük bir grup oluşturarak, onları zaten orada bulunan çeşitli aşiretlere katılmak üzere harekete geçirdi. İhsan Nuri, Celali aşireti reisi İbrahim 'Bro' Haski Talu ile ortak çalıştı. Talu, savaş sırasında Rusların burayı ele geçirmek için yaptığı tüm girişimlere karşı direndiği için Ağrı'nın taktik kullanımı konusunda zaten çok deneyimliydi. Aslında Celali erkek, kadın ve çocukları bu dönemde kendi hayvan sürüleriyle geçinebiliyordu, erzakları ise Ruslar tarafından, onların iletişim hatlarına saldırmamaları karşılığında temin ediliyordu.

Talu'nun yaşamı o tarihe kadar Kemalist rejime sadık kalan çoğu ağadan farklıydı. 1925'te sınırları kapatarak Şeyh Sait isyanının bastırılmasında hükümete yardım etmiş, ama bu onun ağa sınıfına yöneltilen toplu zorunlu göç politikasından muaf tutulmasına yetmemişti. Bu akıbete uğramamak için 1925 kışında Ağrı'ya kaçmış, 1927 yazında kendisine diğer bazı aşiret reisleri de katılmıştı.

1928 yılında Nuri Ağrı'ya geldiğinde, Türk kuvvetleri zaten Talu'nun adamlarıyla boğuşmaya başlamıştı bile. Eylül 1927'de Türkler Zilan ovasında ağır bir yenilgiye uğramışlar ve önemli miktarda malzeme kaybetmişlerdi. Aralık'ta yeniden geri püskürtüldüler. Ocakta Kürt kuvvetleri Mutki-Bitlis yolunu ele geçirdi. Martta Doğu Beyazıt yakınlarında önemli bir çatışma daha oldu. Bu gelişmeler, Mayıs 1928'deki affa rağmen, isyancıların daha fazla destek bulmasına yol açtı.

Yetkililer affın yanı sıra tüm zorunlu göçlerin durdurulacağını belirterek, isyancıları silah bırakmaya ikna etmek için uzlaşmaya çalıştılar. Fakat Kürt liderlerini samimi olduklarına ikna edemediler, bunun nedeni kısmen ulusal duygunun sus payı olarak Kürtçenin kullanımına izin vermeye istekli olmayışlarıydı. Nuri Türklerin Kürdistan'ı terk etmelerini talep etti, böylece hiçbir çözüm olasılığı kalmamış oldu.

Bu arada Khoybun iki cephe oluşturmaya çalışıyordu, biri esas güçlerinin yoğunlaştığı Ağrı dağlarında, diğeri ise kuzeydoğu Suriye'de Kürt ve Ermeni mültecilerden oluşan heterojen kitle arasındaydı. Eylülde Doğu Beyazıt valisinin yakalanarak, idam edildiği başka bir çatışma oldu.

Bazı aşiretler hükümeti desteklemesine rağmen, milliyetçiler Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yapılan saldırılardan cesaret alıyorlardı, bunların arasında Sason, Botan ve 1927 sonunda gerçekleşen Bitlis ile 1928'de Suriye sınırında vuku bulan Havirkili Hacı Ağa isyanları vardı.[40] Şubat 1929'da sayıları 5.000'i geçtiği tahmin edilen Kürt kuvvetleri bir Türk taburunu imha etti. Ağrı'nın kuzeyinde bazı Alevi aşiretleri de isyana katıldı. Güneyde, Şeyh Sait isyanının bastırılmasına yardım etmiş olan Kur Hüseyin Paşa güçlü Haydaranlı aşiretini yanına almak için Suriye sınırını geçti. Sason yakınlarında hükümet yanlısı Mutki aşiretinin adamları tarafından tuzağa düşürülüp öldürüldüyse de, oğulları aşireti milliyetçi davaya dahil etti. Hükümet kuvvetleri diğer yerlerdeki küçük isyanları bastırmakla yeterince meşguldü.

1929 sonbaharında Kürt kuvvetleri Ağrı'nın Khushab'ın güneyinden Van'ın güneyine kadar olan kısmında egemen olmuşlardı. Türk kuvvetleri Ağrı'nın kuzey ve doğudaki uluslararası sınırlara bitişik eteklerinin isyancıları kuşatıp, tecrit etmeye izin vermemesi nedeniyle hüsrana uğramışlardı. Celalilerin Iran'daki akrabalarının isyancıların ihtiyaçlarını sürekli tedarik ettiklerini herkes biliyordu.

---

[40] Haju'nun hikâyesi için bakınız, van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, s.101-105.

Yetkililer, kuvvetlerini Ağrı civarında yoğunlaştırmaya başladıkları 1930 sonbaharına kadar beklediler. 5.000 civarında isyancı, iki önemli kontrol bölgesi olan Ağrı ve Erciş'in tam kuzeyindeki topraklar arasında uzanan alanı ele geçirmeye çalıştığı sırada, iki gruba ayrılan Türk kuvvetlerinden biri Erzurum'un doğusuna, diğeri de Van Gölü'nün kuzeybatısından Erciş ve Doğu Beyazıt'a konuşlandırılmışlardı.

Her iki güç de dış yardımdan yararlanıyordu. Kürtler, Iran'daki Kürt ve Ermenilerden malzeme desteği alırken, Türkler de, Sovyetlerin Arpaçay sınırının kesinleştirileceğine söz vermesinden ve Sovyet tren yolu olanaklarının kullanılmasına izin verilmesinden yararlanıyordu. 12 Haziran'da 15.000 kişilik bir birlik, topçu birlikleri ve muhtelif uçakların katıldığı önemli bir çatışma yaşandı ve her iki taraf da ağır kayıplara uğradı. Türklerin girişimleri Ağrı'nın doğusundaki uluslararası sınır nedeniyle engellenmişti. Bir ay sonra maliyeti ağır ama sonuçsuz bir çatışma daha oldu. Temmuz başında Türkiye Tahran'ı, isyancıların Iran topraklarını kullanmaları engellenmediği takdirde, 'harekete geçme serbestisi' kazanacağını bildirerek uyardı. Artık Türkiye ve Iran kuvvetleri arasında bir çatışma çıkması doğrultusunda gerçek bir tehlike ortaya çıkmıştı.

Kürt kuvvetleri temmuz başında Ağrı civarındaki Türk kuvvetlerinin Diyarbakır'a ilerlemesini engellemek için Iran'dan gelen aşiret mensuplarının da katıldığı büyük bir karşı saldırı başlattı. Yol üzerindeki köylülerin de kendilerine katılmasını bekliyorlardı. Tam bu sırada Ağrı bölgesinden sınırı geçen Ingiliz yazar Rosita Forbes, "Hepsi sırtında bebeklerini, ellerinde ise tüfeklerini taşıyan kadınlarıyla Kürtler, savaşa gitmekten çok bir eğlenceye gider gibiydiler"[41] diye yazıyordu. Fakat bu ruh hali uzun sürmedi, Zilan Ovası'nda yaşanan bir dizi şiddetli çatışmadan sonra geri çekildiler. Silah kuşanma çağrısını kabul eden az sayıda köylünün çoğu milliyetçi olmaktan çok dini propaganda ile harekete geçmişti."[42]

---

[41] FO 371/14580 Clerk'ten Henderson'a, Istanbul, 16 Temmuz 1930, Ek, ayrıca bakınız *The Times*, 17 Temmuz 1930.

[42] FO 371/14580 O'Leary'den Clerk'e, Istanbul, 16 Temmuz 1930.

Türk kuvvetleri Kürtleri İran'a kovaladı ve Tebriz'deki yetkilileri, tüm Kürt isyancılara (hem Türkiyeli hem de İranlı olanlara) ya savaşmak için hemen Türkiye'ye dönmeleri ya da silahları bırakmaları için talimat vermeye zorladı. Ağustos sonunda Ağrı'da 60 küçük kampa dağılmış yaklaşık 3.000 Kürt kuşatma altına alındı. O ana kadar sayıları 50.000'i geçen Türklerin iki hedefi vardı: Ağrı'yı temizlemek ve isyançıları İran'a sürmek. Kış geldiğinde Kürtlerin dağlardan ineceklerini bildikleri için bekleyeceklerdi. Eylülde çoğu Kürdü öldürüp, kalanları da güneydoğuya doğru kovalayarak Küçük ve Büyük Ağrı arasındaki bölgeyi ele geçirdiler.

Türk kuvvetleri artık Kürtler tarafından ele geçirilerek sakatlanan ve öldürülenlerin intikamını almaya başlamışlardı. Ellerine düşen Kürtlerin yok edilmesine ilişkin talimatı saldırılar başlamadan çok önce almışlardı. Yetkililer zaten Erzurum'da ve diğer yerlerde kuşkulandıkları çok sayıda sempatizanı tutuklamışlardı, bunların çoğu daha sonra asıldı. Şimdi Türk güçleri ele geçirdikleri 1.500 Kürdü kurşuna diziyorlardı. Ağustos sonunda Erciş ve Zilan ovası civarındaki operasyonları sırasında savaşa katılmayan erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 3.000'in üzerinde insan öldürülmüş, girdikleri her yerde köyler yerle bir edilmişti. Ardından diğer yerel isyanlarla ilgilenmeye başladılar. Ocak sonunda Hakkari, Siirt, Lice, Diyarbakır'dan neredeyse Irak sınırına kadar uzanan bölgede 1.500'ün üzerinde aile ülkeden kaçmıştı.

Kürtlerin sindirilmesi sırasında herhangi bir aşırılık yapanlar hakkında kovuşturma açılmayacağına ilişkin bir yasa (no. 1850) çıkarıldı. En yoğun kargaşaya sahne olan Van vilayeti 1932 başında bütünüyle yatıştırılmıştı. Vilayet, her biri düzeni korumak için kendi aşiretini silahlandırma yetkisine sahip olan işbirlikçi yerel aşiret liderlerinin gözetiminde dört bölgeye ayrılmıştı. Buna rağmen 1932 sonuna gelindiğinde bile hükümet hâlâ ne idamlara ne de zorunlu göçlere son vermişti:

> Çoğunu kadın ve çocukların oluşturduğu yüz Kürt buraya [Mersin] içerideki yollardan geldi... Üstleri başları perişandı ve çoğu yalınayaktı. Hasta ve ölmekte olanlar ile birkaç parça eşyalarını taşıyan dört at arabasıyla geçit töreni tamamlanıyordu. Bunlar Ağrı Kürtleri'nden geriye kalanlardı...[43]

---

[43] FO 371/16981 Matthews'dan Morgan'a, Mersin, 20 Aralık 1932. Birçok aile Trakya veya Chanak'ta yerleştirilmişlerdi. FO 371/16983. Türkiye'ye yönelik 1932 yıllık raporu Ağrı isyanından beri 30'u ölüm cezası alan 300 tutuklamadan söz ediyor.

Türkiye'nin sınırlarını ihlal etmesi ve bunun ardından çok sayıda Kürt'ün İran'a kaçması nedeniyle İran Kürt sorununa karşı takındığı tutumu değiştirdi. İstemediği halde Türkiye'nin çok istediği sınır değişikliğini yapmayı kabul etti ve Ağrı'nın kuzeydoğu eteklerinden çekilerek, karşılığında Kutur ve Bezirgan yakınlarındaki küçük arazi parçalarını aldı.

İranlı yetkililer Kürt topluluklarını Khoi'den ve sınır bölgelerinden sürmeye başladılar, bu topluluklarda eli silah tutan erkek hiç kalmamıştı. Bölgede yolculuk yapan bir gezgin esas olarak kadın ve çocuklardan oluşan sürgünlerin altı kilometre uzunluğunda bir kuyruk oluşturduğunu görmüştü. Qara Ayni civarındaki İran birlikleri mayıstan itibaren esas olarak Celali ve Haydaranlı aşiret mensuplarından oluşan Kürt grupların sürekli saldırılarına maruz kaldılar. Temmuz sonunda ordu denetimi bütünüyle ele geçirdi. İran ordusunun operasyonlarının şiddeti nedeniyle İranlı Celalilere mensup 405 ailenin Batı Anadolu'ya yerleştirilmek üzere Türkiye'ye sığınması acı bir ironiydi.

Daha sonra Kürtlerin yenilgisinin nedenleri üzerinde düşünmek için fazlasıyla zaman kaldı. En avantajlı koşullarda bile Kürtlerin Türkiye'yi Kürdistan'dan çıkarıp çıkaramayacakları kuşkuludur. Şeyh Sait isyanında olduğu gibi, Türkiye üstün iletişim ve lojistik olanakları bulunduğundan, çok daha büyük kuvvetleri Kürtlerden daha hızlı bir biçimde toplama olanağına sahipti. Türklerin uçaklar da dahil olmak üzere çok daha üstün silahlardan yararlanma şansı vardı. Kürtlerin bölgede kayda değer bir kuvvet bulundurabilmeleri, İran'ın bu duruma göz yummasına bağlıydı. Türk birlikleri temmuzda İran'a girince isyancıların sonu geldi.

Ancak, böylesi faktörlerin ötesinde esas neden Kürt aşiretçiliğinin kökten zayıf olmasıdır. Kürt kuvvetleri arasında homojenlik bulunmaması ve koordineli hareket edilememesi Kürtlerin savaşma kapasitesini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Dahası, önemli sayıda Kürt baskıcı Türklere kaşı ayaklanmak isterken, kimi aşıretler on dokuzuncu yüzyılda da yaptıkları gibi, daima devletin tekliflerini kabul etmiştir.

Dersim'e Giden Yol

Haziran 1934'te yeni Drakon yasası çıkarılarak devlete halk üzerinde geniş yetkiler tanındı. 2510 Sayılı Yasa Türkiye'yi üç bölgeye ayırıyordu: (i) yoğun bir biçimde Türk kültürüne sahip insanların ikametine ayrılan yerleşim yerleri; (ii) Türk kültürüne sahip olmayan nüfusa Türk dili ve kültürünün benimsetileceği bölgeler; (iii) bütünüyle boşaltılacak bölgeler.

Devlete, asimilasyona tabi tutulmayı gerektiren kategorileri göçe zorlaması icin tam yetki verilmişti. Dahası, bu yasa aşiretlere ya da liderlerine ait tüm taşınmaz mallara otomatik olarak el koyulmasını öngörerek, daha önce aşiretleri, bunların ağalarını, reislerini ve şeyhlerini tanıyan tüm gecmiş yasaları yürürlükten kaldırıyordu. Bu liderler ve aileleri Türk kültürünü benimsemeleri için zorunlu göçe tabi tutulacaklardı. Anadil olarak Türkçenin konuşulmadığı tüm köyler ya da kentlerdeki mahalleler dağıtılacak ve buralarda yaşayanlar anadil olarak Türkçenin hâkim olduğu bölgelere gönderilecekti. Çoğunluğu Türkçe konuşmayanlardan oluşan grupların her türlü dernek ya da birlik kurması yasaklanmıştı. Kürtlerin nüfusun yüzde beşinden fazlasını oluşturamayacakları bölgelere dağıtılması, böylece Kürt kimliğinin yok edilmesi amaçlanıyordu. Köylü çocukların yalnızca Türkçe konuşmak zorunda kalacakları ve Kürt kimliklerini bütünüyle kaybedecekleri yatılı okullara gönderilmesi bile önerilmişti.

'Kürt' kelimesinden dikkatle kaçınılmasına rağmen, hiç kimsenin bunu Kürt kimliğinin bütünüyle yok edilmesinin amaçlandığı şekilde yorumlayamayacaktı. Günümüzde bu tür yasalar bütünüyle çirkin görünüyor ancak Türkiye'nin yalnızca Nazi Almanya'sında değil aynı zamanda çok sayıda Avrupalı entelektüel tarafından benimsenen ham toplumsal mühendislik fikrini hayata geçirmeye çalıştığı da unutulmamalı. Üç milyon civarında insanın göçe zorlanıp, asimile edilmesinin pratikte mümkün olmayışı, yasanın sınırlı bir bölgede ve parçalı bir biçimde yapılan uygulamalar haricinde, uygulanmasına engel oldu. Buna rağmen, Van, Bitlis, Muş ve Siirt'ten göç eden Kürtler, katliamların, zorunlu göçün ve asimilasyon zorlamalarının hızla devam ettiğini iddia ediyordu.

Bu yasa tasarısının Mayıs 1932'de Büyük Millet Meclisi'ne getirilmesinin öncesinde bile, Dersim hükümetin dikkatini çekmişti. Dersim asiliğiyle tanınmıştı. 1876'dan bu yana en az on bir askeri seferle burada yaşayanlar bastırılmaya çalışılmıştı. 1925-26 ve 1927'de sorun çıkarmış, Kutch-Ushagh aşiretini yatıştırmak için bölgeye 4.000 kişilik birlik gönderilmişti. 1930'dan sonra hükümet, Dersim üzerinde daha büyük bir denetim sağlamak için bir zorunlu göç, silahsızlandırma ve göçebe aşiretleri '1915'te Ermenilere karşı yapılan operasyonlara benzeyen bir tarzda'[44] zorunlu ikamete tabi tutma politikası uygulamaya başladı. Bu politika başlangıçta parçalı olarak uygulandı, fakat Dersim'in bastırılmasının bir an meselesi olduğu açıktı.

1935'ın sonunda hükümet Dersim'e kararlı bir saldırı düzenlemeye niyeti olduğunu açıkladı, uygulayacağı planın idari yeniden yapılanma ile askeri baskıyı birlikte içereceğini söyledi. Dersim Türkçe adı Tunceli olan yeni bir vilayet haline getirilecekti. İçişleri bakanı bu açıklamayı yaparken bölgeyi safça 'bütünüyle Türk nüfustan oluşan'[45] bir yer olarak tanımladı. 1936'da Tunceli'de olağanüstü hal ilan edildiği açıklandı ve yeni bir askeri vali olan General Abdullah Alpdoğan bölgeye atandı. Alpdoğan yılın geri kalan kısmını çok çaba isteyen görevi için birlikleri konuşlandırarak ve bölgeye askeri yollar inşa ederek geçirdi.

Ancak askeri operasyonlar 1937 ilkbaharından önce başlatılamadı. O tarihe kadar yaklaşık 25.000 kişilik bir birlik Dersim civarında konuşlandırılmıştı. Dersimli en az 1.500 Kürt bu birliklerin ilerlemesine karşı direnmeye kararlıydı. Dersimli liderler General Alpdoğan'a yazılmış, Dersim'i kendilerinin yönetmesine izin verilmesini isteyen bir mektupla Elazığ'a elçiler gönderdiler. Alpdogan bu talebe yanıt olarak elçileri idam etti. Mayıs başında Kürtler kurdukları pusuyla on subay ve elli askeri öldürerek intikamlarını aldılar. İnsanlara işkence edilmesi, öldürülmesi ve sakatlanması büyük bir öfke yarattı.

Haziranda hükümet Büyük Millet Meclisi ne kayıplarının ağır olmadığını ve Tunceli'de düzenin yeniden tesis edildiğini bildirdi, bu iddia bir ay sonra 600 gerillanın teslim olmasıyla daha çok geçerlilik kazandı. Ağustosta hükümet kuvvetleri Kürtleri köylerini terk etmeye ve ulaşılması kolay olmayan yazlık yaylalara göçmeye zorladı, hemen ardından köyler yerle bir edildi. Fakat bedel yüksek olmuştu. Türk birlikleri kurulan pusular nedeniyle ağır kayıplar verdi.

İsyancı aşiretlerin yetmiş yaşlarındaki lideri, Alevi din adamı Seyid Rıza temmuzda İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e başvurdu. Arkadaşlarının neden direndiklerini anlattı. Hükümet yıllardır Kürt halkını asimile etmeye çalışıyor, onlara baskı uyguluyor, Kürtçe yayınları yasaklıyor, Kürtçe konuşanlara dava açıyor, halkı Kürdistan'ın bereketli topraklarından Anadolu'nun çoğunun yok olup gittiği ekili olmayan bölgelerine zorla göç ettiriyordu. Hapishaneler savaşa katılmayanlarla doluydu, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da uzak yerlere sürgün ediliyordu. Sözlerini, "Üç milyon Kürt kendi ülkelerinde özgürlük ve barış içinde yaşamak istiyor"[46] diye bitirdi. Ama hiç kimse ona destek olamıyordu ve olamayacaktı. Onun ve onun gibi önderlerin çoğu sert kış koşullarına dayanamayıp, teslim oldular. Seyid Rıza da dahıl olmak üzere yedi lider hemen idam edildı.

---

[44] FO 371/14580 Matthews'dan Clerk'e, Trabzon, 15 Kasım 1930; FO 371/16074 Tebriz Konsolosu Günlüğü, 5 Ocak ve Eylül 1932.

[45] FO 371/10087 Loraine'den Eden'a, Ankara, 3 Ocak 1936.

Diğerleri daha uzak bölgelere gitmeye karar verdiler. 1938 ilkbaharında hava bombardımanları, gaz ve toplarla yaylım ateşi açıldı. İsyancılar teslim olmayı reddedince, daha fazla köy yerle bir edildi. Ağustosta toplam 50.000'in üzerinde insan gücüne sahip üç kolordu Dersim civarında konuşlanmış, 'karşı koyulması mümkün olmayan bir askeri güç gösterisi' yapılmıştı. Keşif ve bombardımanlar için kırk uçak görevlendirilmişti. Büyük Yıllık Tatbıkat adı verilmesine rağmen Dersim'e doğru yapılan harekâta yabancı askeri ataşeler davet edilmemişti, çünkü Türk kuvvetlerinin harekâtının yabancı gözlerce izlenmesi istenmiyordu. Ordular Dersim'i bir uçtan diğer uca geçerek, isyancıları topladılar, köyleri yaktılar ve örneğin gerilla savaşına olanak veren mağaraların bulunduğu bu bölgelere 'yerleşim yasağı' konulduğunu açıkladılar. Çirkin dedikodular dolaşmaya başladı:

> Askeri yetkılilerin Kürtlerin bulunduğu bölgelerın temızlenmesinde Büyük Savaş sırasında Ermenilere karşı kullandıkları yöntemlere benzer yöntemleri kullandıkları çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır: Kadın ve çocukların da içinde olduğu binlerce Kürt katledilmiş; çoğu çocuk olan diğerleri Fırat'a atılmıştır; düşmanlığın daha az olduğu bölgelerde binlerce insan hayvan sürülerinden ve diğer mal varlıklarından uzaklaştırılarak Orta Anadolu vilayetlerine göç etmeye zorlanmıştır.[47]

Muhtemelen abartılarak 40.000 civarında Kürt'ün yok olduğu tahmin ediliyordu.[48] Üç bin eşraf ve diğer insan zorunlu göçe tabi tutulmuştu. Hayatta kalmayı başaran diğerleri ise yerel garnizonların denetimine bırakılmıştı. Bölge bütünüyle yatıştıktan sonra Tunceli'de sürekli kalacak olan özel bir Dağ Tugayı kurulmuştu.

---

[46] FO 371/20864 Seyid Rıza'dan İngiliz Dışişleri Bakanı'na, Tunceli, 30 Temmuz 1937

[47] FO 371/21925 Pro-Consul'den Loraine'e, Trabzon, 'Memorandum on Military Operations ın Dersim', 27 Eylül 1938. Sir Percy Loraine bu görüşü sakladı. Hükümetin böylesi aşırılıklara göz yumabileceğine inanamıyordu.

[48] L. Rambout, *Les Kurdes et le Droit* (Paris, 1947), s. 39, Jwaideh tarafından *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 39'da alıntılanmıştır

Türkiye'deki diplomatik misyonlar neler olup bittiğini yeterince biliyorlardı ama Türklerin yaptığı aşırılıklara inanmak istemiyorlardı. Dış dünyanın geri kalanının konuyla ilgili bilgisi çok azdı. *The Times* yalnızca İsmet İnönü'nün Tunceli'de zorunlu eğitimin başlatılmasına karşı düşmanca bir tutum vardı şeklindeki gerçek dışı açıklamasını birkaç kez tekrarlamakla yetindi.[49] 1948 yılında (olağanüstü hal uygulaması kaldırıldıktan sonra) Dersim'i ziyaret eden bir Türk gazetecisinin bildirdiği gibi hükümet bunun dışında bir şeyle meşgul olmadı:

> Tunceli'ye, eski Dersim'e gittim. Her yer terk edilmişti. İnsanların görebildiği yegâne kamu görevlileri vergi tahsildarları ve polisler... Hiç okul ve doktor yok. İnsanlar 'ilaç' kelimesinin ne anlama geldiğini bile bilmiyorlar. Onlara hükümetle ilgili bir şeyler söyleyecek olsanız, hükümetin vergi tahsildarı ya da polis gibi bir şey olduğunu düşünüyorlar. Dersim halkına hiçbir şey vermiyoruz, yalnızca onlardan alıyoruz. Onlara böyle muamele etmeye devam etmeye hakkımız yok.[50]

Dersim Kemalist devlete karşı girişilen 'aşiret' isyanlarının sonuncusu oldu. Tunceli'deki olağanüstü hal uygulamasının kaldırılmasına ve bölgeden sürülen ailelerin geri dönmesine karar verilmesi ancak 1946 sonunda mümkün oldu.

Bu arada Kürdistan'ın diğer yerlerinde 'türkleştirme' amaçlı zorunlu göçler ve boşalan yerlere Türklerin yerleştirilmesi faaliyeti devam ediyordu. Khoybun 1942'de Birinci Teftiş'in Genel Müfettişi tarafından hazırlanan (Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt'i kapsayan) ve 3.000 ağa ve şeyhin daha zorunlu olarak batıya göç ettirildiğini belirten raporunu dolaşıma çıkardı. Bu rapor demografik nüfus konusundaki kaygıları dile getirmeye devam ediyordu. 1927 nüfus sayımında Doğu Anadolu'yu kapsayan Birinci Genel Teftiş bölgesi 543.000'i Kürt olan toplam 870.000 kişilik nüfusa sahipti. 1935'te nüfus neredeyse bir milyona ulaşmıştı ve bunların 765.000'i anadili Kürtçe olanlarken, yalnızca 228.000'i Türk'tü. Yani önceki sayımda nüfusun yüzde 62'sini oluşturan Kürtlerin oranı yüzde 70'e çıkmıştı. Ancak sürekli yerleşim girişiminde bulunulması sorunu çözebilecekti ve rapor her yıl 100 haneden oluşan üç Türk köyü kurulmasını öneriyor, demografik dengenin buna dayanarak değiştirilebileceğini öngörüyordu. Rapor Kürt çocuklarının Türkçe eğitim yapan yatılı okullara gönderilerek, Kürt kültürünün tüm izlerinin silinmesini de öneriyordu. Ancak bu öneriler neredeyse on yıl önce Büyük Millet Meclisi'nde gündeme getirilen hedeflerle aynıydı. Türkiye açıkça Kürt halkının yok edilmesini amaçlamıştı. Işin çok büyük boyutlu olması nedeniyle pratikte bu amaçlara ulaşılamamıştı.

---

[49] 'Kurdish who Object to Education', *The Times*, 16 Haziran 1937.

[50] Osman Mete, *Son Posta*, Nisan 1948, Kendal tarafından 'Kurdistan in Turkey', s. 72'de alıntılanmıştır.

Ancak Kürdistan'ın bütünüyle sindirildiğini çok az kişi tartışmalı bulabilir. Kürtlerin kendi kaderlerine razı oldukları görülüyor. Ancak boyun eğdirilen bu insanları iyi Türklere ya da 1938'den itibaren adlandırıldığı gibi 'Dağ Türkleri'ne dönüştürme meselesi hâlâ devam ediyordu ve zorla nüfus değişimi yapmanın mümkün olmadığı yerlerde zamanla başarılı olunacağı umuluyordu. 1965'te durumun yabancı gezginlerin 1930'lardan beri ilk kez Fırat'ın doğusuna geçmelerine izin verilmesine yetecek kadar güvenli olduğu düşünüldü.

Kürt Halkının İslam Anlayışının Yaşamını Sürdürmesi

Bu arada, Sufi tarikatının liderlerini sürgüne göndererek yok etme girişimi amacına ulaşamıyordu. Şeyhlerin çoğu gönderildikleri yerde kendi tarikat ağlarını, bu kez uzun mesafelere mektuplar ya da güvenilir müritlerce taşınan sözlü mesajlar aracılığıyla yeniden kuruyorlardı. Dahası, yerellikte kendilerini dini açıdan gözleyen Türkler için de bir ilgi merkezi oluyorlardı. Örneğin, Menemen'e sürülen bazı Nakşibendi şeyhleri bir anti-Kemalist hareket kurdular. Yetkililer 1931'de açığa çıkarılan bu hareketin mensuplarını topluca asmaktan fazlasıyla korktular.

Bunların hiçbiri dini güdülerin gücünü Şeyh Sait isyanı sırasında Van'da yaşayan Said Nursi'den[51] daha açık bir biçimde ortaya çıkaramadı. Nursi'nin Kürt kültürel kimliğinin dile getirilmeye başlandığı ilk dönemlerdeki katkıları hatırlanacaktır. Daha sonra çok akıllıca olmayan bir seçimle medreseleri ve muhafazakâr atmosferiyle Bitlis'in batıdaki benzeri olan Isparta'ya yerleştirildi. Taraftar toplaması çok zaman almadı ve etkilediği kalabalıklar valiyi onu kent dışında bir köye göndermeye ikna ettiler. Burada 1932'de çıkan ve ezanın Arapça okunmasını yasaklayan karara karşı çıkınca itibarı geri alınarak Isparta'ya geri gönderildi. O tarihe kadar taraftarları çoğalmış ve risalelerini dağıtmaya başlamışlardı. Yeniden tutuklandı ve küçük kitapçıklar yayımlama suçuyla on bir ay hapse mahkûm edildi. Said Nursi yaptığı savunmada amacının yeni bir tarikat kurmak olmadığını, cennete giden tek yol olan inançlılığı güçlendirmek istediğini söyledi. Dahası, Müslüman olmanın Türk, Kürt ya da bir başka milliyete mensup olmaktan kesinlikle çok daha önemli olduğuna dair sarsılmaz bir inanç beslediğini iddia etti. 1936'da tahliye edilen Nursi Kastamonu'ya gönderildi. Burada da Isparta'daki ve diğer yerlerdeki eski bağlantılarını korurken, yeni taraftarlar topladı. 1943'te yeniden tutuklandı, beraat ederek Afyon'a gönderildi. 1948'de bir kez daha gizli dini cemiyet kurmakla suçlandı. 1960'ta ölünceye kadar yetkililer onun hareket özgürlüğünü engellediler. Ancak Nur (Işık) müritleri ve 'Nurculuk' sayıca çok büyüdü, günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir.

---

[51] Sonraki neredeyse sadece Şerif Mardin'in *Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* eserinden alınmıştır.

Said Nursi bu şeyhlerin en ünlüsüydü fakat tek değildi. Örneğin Bitlis ve Erzincan eşrafı bu eyaletlerin Nakşibendi şeyhleriyle, Erzurum eşrafı ise özellikle Kadiri şeyhleriyle yakın bağlara sahipti. Böylesi bağlar sürgünde de yaşamaya devam etti. Köylerdeki alışılmış yandaş grubu zayıflamış olabilir fakat esas bağlar izin verildiğinde tekrar ortaya çıkmak üzere canlı kalmıştı.

Hâlâ farkına varılmamış olmasına rağmen, Kürt milliyetçiliği ile Kürt İslam anlayışının yolları ayrılmak zorunda kaldı. 1950'lerde ilk demokratik çoğulculuk belirtileri ortaya çıktıktan sonra su yüzüne çıkan bu iki eğilimden, şeyhler ulusal politikada kendi müritlerini muhafazakâr dini ya da sağ kanat partileri desteklemeye teşvik ederlerken, Kürt milliyetçileri de sol siyaset içinde güç aramaya çalıştı. Zaman içinde her ikisi de birbirleri için kabusa dönüşecekti.

Kaynaklar

İngiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: dizi FO 371 no 6347, 6369, 7781, 7858, 10078, 10089, 10121, 10833, 10835, 10867, 11473, 11528, 11557, 12255, 12321, 13032, 13037, 13089, 13792, 13827, 14579, 14580, 15369, 16035, 16074, 16981, 16983, 20087, 20092, 20864, 21925, 130176; FO 424/261; CO 730/133/6 ve 730/157/7; CO 732/21/2.

İngiltere, Command papers vs. Lausanne Conference

İkincil Kaynaklar: Atatürk, *A Speech Delivered*; Suraya Bedr Khan, *The Case of Kurdistan against Turkey* (Philadelphia, 1929); Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*; Bletch Chirguh, *La Question Kurde: ses origines et ses causes* (Kahire, 1930); Ziya Gökalp, *The Principles of Turkism* (Ankara, 1920 ve ed. Robert Devereux, Leiden, 1968) ve *Turkish Nationalism and Western Civilisation: Selected Essays of Ziya Gökalp* (ed. Niyazi Berkes, Londra, 1959); Kendal, 'Kurdistan in Turkey'; Ihasan Nouri, *La Revolte de l'Agridagh* (Cenevre, 1986); Olson, *The Emergence*; Sharif, *Al Jamiyat wa'l; Manzimat wa'l Ahzab al Kurdiya.*

Süreli Yayınlar: *İki bine Doğru* (İstanbul); *The Times* (Londra).

Yayımlanmamış: Hamit Bozarslan, 'Le probleme national kurde en Turquie kemaliste' (Memoire de diplôme de l'EHESS, Paris, 1986).

10. BÖLÜM

KÜRTLER VE RIZA ŞAH

Giriş

1920'lerde ve 1930'larda Kürdistan'daki durum, o güne kadar fazlasıyla ademi merkeziyetçi olan bir devlette, yeni merkezileştirme önlemleri dayatacak, aşiretlerin bağımsızlıklarını acımasızca ortadan kaldıracak ve mevsimsel göçleri kesin bir biçimde azaltacak kadar güçlü bir hükümetin kurulmasından radikal bir biçimde etkilenmişti.

Askeri teknoloji merkezin kendi çevresine iradesini dayatabilmesinin temel nedeniydi. Kürtler yeni teknolojinin kokusunu belki de ilk kez Davud Han Kalhur'un öldürüldüğü Sahna savaşı sırasında duymuşlardı. Makineli tüfekler ve süngülü silahlar (hidrolik geri tepmeli arazi topları değilse de), modern silahları bulunsa bile aşiret mensuplarının değil askeri birliklerin lehine çalışıyordu. Yeni arazi topları ve makineli tüfeklerin gerçekten etkili olabilmesi için doğru bir eğitim ve yönetim gerekiyordu ve bunu yalnızca düzenli güçler başarabilirdi. 1920'lerden önce İran'da eksik olan en önemli şey düzeni, disiplini ve tüm ülkede koordinasyonu sağlayabilecek bir liderdi. Rıza Han 1921'den itibaren bu rolü üstlendi. Aşiretleri yok etmeyi başaramadıysa da, bunların işlevini dönüştürdü. 1941'de tahttan ininceye kadar aşiret reislerinin statü ve gücü büyük ölçüde sahip oldukları topraklara ve Tahran ya da eyalet başkentindeki konumlarına dayanıyordu. Aşiret iktidarı 1941-46 yıllarında yeniden dirilinceye kadar alacakaranlıkta kaldı.

Simku'nun Öyküsü

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İran idari ve mali bir kaos içindeydi. Aşiret kavgaları, anarşi ve kıtlık birçok alanda hüküm sürüyordu; Gilan isyandaydı; hem Sovyet hem de İngiliz kuvvetleri hâlâ İran topraklarındaydı; Tahran'da hükümet 1919'da İngiltere ile evrensel anlamda hiç hoşa gitmeyen ve himaye statüsünü öngören bir anlaşmaya razı olunca düşmüştü. Yıl sonuna gelindiğinde İran'daki durum iç karartıcıydı, olumsuzluklar arasında Hazar bölgesinde bulunan ve Kızıl Ordu tarafından desteklenen isyancı grupların çok yakında Tahran'a yürüme tehdidi de vardı. İran on dokuzuncu yüzyılın herhangi bir dönemindekinden daha zayıf görünüyordu.

Kazak Tümeni'ne komuta eden ilk İranlı olan General Rıza Han 1921 başında Tahran'a yürüdü ve kendisini Savaş Bakanı ve Başkomutan ilan ettiği yeni bir hükümet kurdu. Rıza Han aşırı yurtsever duygulara sahipti ve hem İran'ı her türlü yabancı varlığından tamamen kurtarmaya hem de ülkeyi modernleştirmeye kararlıydı. Ancak kendisine tayin ettiği ilk görev orduyu güçlendirmek ve eyaletlerde hükümetin otoritesini kurmaktı. Bu hedeflere ulaşılması İran'ın modern bir merkezi devlet olmaya başladığını gösteriyordu.

Rıza Han'ın darbesinin Kürdistan'daki etkileri hemen görülmedi. Bölge hâlâ savaşın getirdiği sıkıntılarla boğuşuyordu. Örneğin yerleşik nüfusa bakıldığında Urmiye ovasındaki 300 köyün çoğu imha edilmişti, Urmiye nüfusu 25.000'den yalnızca 5.000'e düşmüştü. Bölge anarşı içindeydi, aşiretler mümkün olan her şeyi denetlemeye ya da ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bunlardan en aktifi Simku tarafından yönetilen ve Khoi ile Salmas arasındaki köyleri yağmalayıp ele geçiren Abdui Shikak aşiretiydi.

Eğer böylesi aşiretler birleşebilmeyi başarabilselerdi, denetimi yeniden gele geçirmeye çalışan her hükümeti engelleyecek kadar güçlenebilirlerdi. Bağımsızlık için aşiretlere dayalı bir hareket oluşturmak ya da her şeyi göze alıp İran'ın kötü yönetiminden ayrılmak için bir ya da iki girişimde bulunulmuştu. Temmuz 1918'de bazı Kürt aşiret reisleri Kürtlerin İngiliz himayesinde bağımsızlığını görüşmek için açıkça toplantı yapmışlardı. Bu öneri Sakız'daki bir İngiliz temsilciye bir Murki reisi tarafından götürülmüştü. Aralık başında Sinna, Sakız ve Hawraman'daki egemen aşiretleri temsil eden bir grup aşiret reisi İngilizlerin yönetimindeki bölgeye dahil edilmeyi istemek için Süleymaniye'yi ziyaret etmişlerdi. Şubat 1919'da aşiret reislerinin İran yetkililerine karşı isyan düzenlemeyi görüşmek üzere yeniden bir araya geldikleri bildirildi ama toplantıdan bir sonuç alınmadı.

Böylesi gelişmeler kimi bireylerin isteği olabilir; ama gerçekte çoğu büyük aşiret tek başına diğer aşiretlerle kavgalı olmakla kalmayıp, kendi içlerinde de rekabet ediyorlardı. Kürdistan'ın kuzey kesimlerindeki ana aşiret grupları olan Shikak, Zarza, Mamash ve Mangur hep bölünmüştü. Bu rakiplerin çoğu dış destek arıyor, bir kardeş Türklerden yardım isterken, diğeri Ruslara başvuruyordu ve zaman zaman da biri İran hükümetinden ya da onun yerel görevlilerinden destek talep ediyordu. Bu dönemin en önemli grubu olan Shikak birbirine rakip üç ana bölüme ayrılmıştı: Simku tarafından yönetilen Abdui, Mamadi ve Kardar. Bunların üçünde de, reisin yaşamına yönelik şiddet nedeniyle liderler durmadan değişmişti.[2] Abdui içinde bile Simku'ya meydan okuyanlar vardı ve bunların en korkuncu Emir Han'dı.[3]

Simku'nun savaştan önce İran ve Rusya'dan destek almak için sınır bölgesindeki istikrarı suiistimal ettiği hatırlanacaktır. 1914'ten itibaren belirli aralıklarla İran adına hareket etmiştir. Asla fiilen isyan etmemiş, pratikte resmi hoşgörüden yararlanarak bağımsız bir biçimde hareket etmiştir, böylece yerel bir otorite tedbiri sağlamış ve Türk ya da Rus tehditlerine karşı direnme konusunda yardımcı olmuştur.

Çok geniş siyasal olanaklara sahip olan Simku 1918'den itibaren Şemdinlili Şeyh Taha ile bağlarını güçlendirmeye başladı. Zaten savaştan önce şeyhin kız kardeşlerinden biriyle evlenmişti. Hem Shikak içindeki düşmanlarıyla baş etmek hem de bölgedeki iktidar boşluğundan yararlanmak için yabancı bir müttefike ihtiyacı vardı. Simku ile Şeyh Taha korkunç bir sınırlar arası (Türkiye-İran) blok oluşturdular, öyle ki, muteber bir alternatifin olmaması durumunda bağımsızlık rüyası gerçekleşebilirdi. Ocak 1919'da Başkale yakınlarındaki Kürtler arasında Simku'nun liderliğinde bir sınır ötesi 'Panislamcı' ittifak kurulduğu bildirildi, ittifakın amacı Süryani ve Ermenilerin bölgeye yeniden girmelerini engellemekti.[4]

İran hükümetinin Simku'ya güvendiğini söylemek imkânsız. Simku, adı kötü anılan bir maceracıydı. Herkes savaştan önce Ruslar ile yaptığı ittifakı ve öncelikle savaşın son yılında Urmiye ovasında yeni bir

---

1. FO 371/5067 Gracey'den Wardrop'a, 'Kurds in Urumiya District' Erivan, 23 Ocak 1920 rakipleri isimleri ve ilişkileriyle listeliyor. Rakipler hakkında FO 248/1225 Packard'dan Bristow'a, Urmiye, 7 Mayıs 1919'a da bakınız.
2. Simku'nun kardeşi Cafer'in 1904 veya 1905'te öldürüldüğünü zaten belirtmiştik. Mamadilerin lideri Umar Ağa İran görevlilerince 1902'de öldürüldü. Kardar lideri Mustafa Ağa Abduş rakipleri tarafından 1906'da öldürülmüştü.
3. Simku'ya tehditler 'atılgan bir savaşçı' olan kardeşi Ahmet'ten, Taymur'un biri Simku ile büyük bir anlaşmazlık içinde bulunan Bahri Bey olan oğullarından ve Muhammed Şerif Paşa'nın oğlu Emir Han'dan gelmişti. Emir Han Simku'nun erkek kardeşi, amcası veya kuzeni olarak değişik şekillerde tanımlanıyor.
4. Bu ittifak Tebriz'den destek aldı fakat kimden olduğunu tam olarak bilmiyoruz.

iktidar üssü kurma tehdidi yaratan Süryanilere karşı Türklerle işbirliği yaptığını biliyordu. Mart 1918'de Mar Shimun'u arkadan vurarak öldürdüğünde kendi çıkarlarını yani Urmiye ovasındaki denetimini tehdit edecek Süryanilerin yok edilmesinin yanı sıra Tebriz valisinin emrini yerine getirdiği gayet iyi biliniyordu. Şimdi ise tıpkı Azerilerin ve Ermenilerin yaptığı gibi kendi bağımsızlığını tatmayı istiyordu. Daha Ocak 1919'da İngilizler üzerinde bıraktığı izlenim tam da buydu.

İran hükümeti bir süre Simku'ya karşı bir sefer düzenlemeyi düşünmüş ama iflas ettiği için bunu gerçekleştirememişti. Nisan 1919'da bu proje için İngiltere'den kredi istedi ama almayı başaramadı. Bunun üzerine gizli işler çevirmeye çalıştı. Mayısın ortasında Simku'ya tatlı kutusu içinde gizlenmiş bir parça tesirli bomba gönderdi, bu bomba hedeflenen kurban yerine Simku'nun kardeşini öldürdü. Ertesi gün, Simku'yu destekleyenlerle çıkan bir çatışma sonucunda İran garnizonu Urmiye'deki Kürt ve Hıristiyan sivillere saldırdı. Simku hemen kenti kuşattı, suyu kesti ve Azeri yerleşim yerlerinin yakınlarında kargaşa çıkarttı.[5]

Haziranda İngiltere sükûneti tesis etme isteğiyle olsa gerek, Simku'nun Urmiye valiliğine atanmasını destekledi, bu hükümete göre Batı Azerbaycan'ı bağımsız bir eyalet haline getirecek bir hamleydi. Temmuzda yetkililer, İngiltere'den gelen baskılar nedeniyle, kendilerine sadık kalmak kaydıyla Simku'nun yerellikteki bazı yolların ve Dilman ile Lahijan sınır bölgelerinin muhafızlığını yapmasını öngören bir çözümü kabul ettiler.

Sadakat Simku'nun pek düşünmediği bir şeydi çünkü zaten bağımsızlık için zaman kolluyordu. Bir İngiliz subayının söylediği gibi, "Türkler ölmüştü ve şimdi biz [İngilizler] Kürtlerden yalnızca kendilerini ölü bir kral tarafından kötü yönetilen başka bir ölü ülkeye bağlamalarını istiyorduk."[6] Aslında Simku Türkiye'de bağımsız bir Kürt varlığı kurulmasını açıkça istediğinden İngiltere ile bir anlaşma yapmayı aklından geçiriyordu. Görüştüğü İngiliz'e, 'Sınırın öte yakasında Seyid Taha'nın Kürtleri ile ne yapıyorsanız, İran tarafındaki Kürtler ile, bizimle de aynı şeyi yapın" demişti. (Daha önce gördüğümüz gibi Şeyh Taha İngiliz teşvikinin sınırlarını zaten öğrenmişti.) Bağımsızlık için gereken silahların verilmesi reddedilince, Simku yardım için Türk milliyetçilerine

---

5. Dilman'ı ele geçirdi, Khoi'yi yağmaladı ve Lakistan'ın (Dilman'ın kuzeybatısı) Azeri Karakışlak halkını katletti.

6. FO 248/1225 Brig. Gen. Beech, *Report on Unrest in Urumiya District*, Tiflis, 14 Temmuz 1919.

döndü, muhtemelen potansiyel Ermeni ve İngiliz tehditlerini hatırlattı ve Hıristiyanların geri dönmesini engellemek için yardım teklifinde bulundu. Zaten silah ve mühimmat satın alıyor ve yağmalardan elde edilecek ganimetleri ve hatta Salmas ve diğer yerleşim yerlerinden kaçıracakları Hıristiyan ve Müslüman kadınları vaat ederek Türkiye'deki asker kaçaklarını kandırıyor ve kendi güçlerine katıyordu.

Simku eylül başında Batı Azerbaycan'daki Kürt aşiret reislerinin katılacağı bir toplantı düzenlemeye çalıştı. Ancak toplantı başarılı olamadı. Toplantıya katılanların çoğu kendi küçük rakipleriyle meşguldü ve bazı önemli Harki ve Beyzade Dasht reisleri Simku'nun Shikak'taki rakiplerinden biri olan Bahri Bey ile ittifak yaptıkları için toplantıya katılmadılar. Bu arada, diğer rakibi Emir Han zaten ona karşı Urmiye valisine yardım teklif etmişti bile.

O sonbahar güçlerine yeni askerler katan Simku Urmiye Gölü'nün kuzeyinde konumunu sağlamlaştırarak, Salmas ve Qutur civarında oturan halkı kendi yönetimi altına girmeleri için uyardı. Şeyhin çıkardığı isyandan hoşlanmamasına rağmen, Mahmud Barzinji'nin 40 akrabasına kendisine sığınma hakkı vererek daha da büyük bir önem kazandığını gösterdi.[7]

İranlı yetkililer durumun kötüleşmesinden fazlasıyla endişelenerek, onunla baş edecek vurucu bir güç toplamaya başladılar. Başlangıçta aldığı yenilgiye rağmen bu güç Simku'yu Şubat 1920'de yenilgiye uğratmayı başardı ve Simku önce Sumay'daki Shahriq'deki dağ barınağına, ardından da karlı geçitlere kaçtı. 3000 taraftarının çoğu kendisinden ayrıldı ve yetkililere bir anlaşma yapılması için başvurdu. İran yetkilileri akıllıca davranmayarak bu teklifi kabul ettiler. Simku Karakışlak yağmasında elde edilen ganimetleri geri vermeyi; kardeşi Ahmet komutasında 50 süvari ile Kazak Tugayına katkı sağlamayı; ve Urmiye ve Salmas bölgelerine müdahale etmemeyi kabul etti.

Simku kendisine yönelik bu merhametli tutumu bir zayıflık göstergesi olarak değerlendirdi. Nisana kadar Van'daki Türkler tarafından nezaketle temin edilen makineli tüfekler ve arazi toplarıyla yeniden silahlandı. Ağustosta önce Salmas ovasını, ardından aralıkta ele geçirdiği kent de dahil olmak üzere Urmiye ovasını yeniden işgal etti. Artık, İran'ın bütünlüğünü zayıflatmak isteyen Bolşeviklerden de destek alıyordu. Bu nedenle kendisine verilen desteği güçlendirmek için Dilman'daki yerel aşiret reislerini bir araya getirmesi ve Sawj Bulaq ile Lahijan aşiretlerinin reislerinin kendisine katılmaları doğrultusunda dikkatlerini çekmeye çalışması şaşırtıcı değildi. Iki büyük Mukri aşireti olan Dihbukri ve Mamash Ocak 1921'de Üshnaviya'da Simku'nun temsilcileriyle buluştular ve Sawj Bulaq'ı ele geçirmek istediklerini belirttiler. Şubatta Şeyh Taha'nın adamları Urmiye Gölü'nün güney kıyısındaki Haydarabad'ı ele geçirerek, tüm Solduz'u tehdit ettiler. Hawraman'ın daha güneyinde Nawsud'daki Hawrami reisi Cafer Sultan artık Süleymaniye'ye düzenleyeceği saldırıda Simku'nun kendisine katılmasını istiyordu.

---

[7] Hem Simku hem de Şeyh Taha, Şeyh Mahmud'a ve isyanına düşmanlıklarını açıkladılar. Aslında kendi yenilgisinden sonra Simku Şeyh Mahmud'u Süleymaniye'de ziyaret etti.

Ancak, Simku'nun bütün Kürtlerin desteğini aldığını söylemek yanlış olur. Çok sayıda karşıtı olduğunu biliyoruz. Bunlardan biri olan Maku Han'ı Türk milliyetçilerinin Yunanlılar ile yürüttükleri askeri mücadelede fazlasıyla tahıla ihtiyaç duyduğunu bilerek, onlara Simku'ya verdikleri desteği çekmeleri karşılığında düşük fiyatla önemli miktarda tahıl vermeyi teklif etti ama olumlu yanıt alamadı. Diğerlerinin ise hâkim olan havaya kapıldıkları söylenebilir.

Bu aşamada Simku'nun 1000 süvarisi, 500 piyadesi ve muhtemelen düzenli Türk birlikleri bulunuyordu. Martta Türk bayrağı altında savaşarak Urmiye Gölü'nün kuzey ucundaki Kızılca'da 600 kişilik bir Kazak kuvvetini sert bir yenilgiye uğrattı. Yetkililerin böylesine küçük bir güçle savaşma riskine niçin girdiklerini anlamak zordur. 600 askerden yalnızca 250'si geri dönebildi.[8] Aşiret kolları bir kez daha Simku'nun davasına katılmaya başladılar. 1921 yazının ortasında taraftarlarının sayısı 4000'e ulaşmıştı.

Simku'nun başarısı büyük ölçüde bölgede hâkim olan genel belirsizlik havasına bağlanmalıdır. Rıza Han'ın Şubat 1921'de Tahran'ı ele geçirdiği hatırlanacaktır. Sovyetlerin Iran'ı küçük devletlere bölmek istediği yönünde söylentilerin dolaştığı bir ortamda, Sovyet yardımı alan Simku'nun "yabancı bir güçten yardım gören çok güçlü [bir] karakter"[9] olarak böbürlenmesi kolaydı. Kimileri bunun Sovyet değil Ingiliz entrikası olduğunu düşündü ve bu kesinlikle Solduz'daki Şeyh Taha tarafından kasten verilen bir izlenimdi.

Simku'nun yaptığı işi onaylayan bir dış destekçinin değerini bildiği de kesindi. Muhtemelen Şeyh Taha'nın buyruğuyla Ingilizlerin desteğini almaya çalıştı. İngiltere bölgede stratejik olarak Sovyetler Birliği'nden daha iyi konumdaydı, çünkü Simku'nun toprakları İngiliz işgali altındaki Kürdistan'a bitişikti ve Simku bunun Bağdat'taki İngilizlere cazip geleceğini biliyordu. Temmuz 1921'de dolaylı ve onları yumuşatacak kadar samimi bir yaklaşım gösterdi. "Hükümetlerle yaptığım işlerde adımın ihanet ve aldatmayla anıldığının farkındayım"[10] diye yazdı.

---

[8] 120'si savaş alanında öldürüldü, diğer 230'u kayıplara karıştı veya esir alındı.

[9] FO 371/6347 Irak Yüksek Komiseri'nden Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı'na, 26 Ağustos 1921.

İngiltere onu destekleyecek miydi? Bu, Türklerin Baradust bölgesine ve İngilizlerin doğu cenahına girmesine karşı bir set oluşturma olanağı vaat eden ilginç bir öneriydi. Tahran'ın da bu toprakları gözden çıkarmayı kabul edebileceği düşünülüyordu, çünkü burada hep itibarı bir denetim söz konusu olmuştu ve karşılığında çok fazla ihtiyaç duyulan istikrar ve düzeni sağlaması gerekiyordu. Bunun karşısında ise çeşitli negatif değerlendirmeler vardı. Simku, Revandüz civarındaki bölgeye sızabilmeleri için Türk birliklerinin kendi topraklarına girmesine izin veriyordu ve Van'dan düzenli bir biçimde mühimmat temin ettiği için, İngilizlerden önemli miktarda savaş malzemesi alamadığı takdirde Türkler ile arasını açması mümkün değildi. O sıralarda çoğu 1918'de Simku'nun adamlarınca katledilen Hakkari ve Urmiye Süryanileri'nin yurtlarına geri dönme sorunu patlak vermişti. Simku geri dönmelerine izin verse bile, Süryanilere zulmetmemesi imkânsızdı. O zaman ortaya sınır istikrarının bozulması sorunu çıkacaktı. İngiltere kabul edilmiş uluslararası sınırları içerisinde İran'ın bütünlüğünü korumayı üstlenmiş bulunuyordu ve bu sınırın ötesinde herhangi bir macerayı girişilemeyeceğine işaret ediyordu. Son olarak da ortada bir Kürt milliyetçiliği sorunu vardı. İngilizler bir yandan Kürt ulusal duygularını bastıranlarla birlikte anılmak ve bu nedenle Irak Kürtlerini huzursuz etmek istemiyor; diğer yandan da İran'ın eline kendisini İran'ın içişlerine karışmakla itham edebileceği yeni kozlar vermek istemiyordu. Tahran zaten İngilizleri Kürdistan'daki huzursuzluğu teşvik etmekle suçluyordu. Bu nedenle İngiltere hareketsiz kaldı.

Ancak o tarihe kadar Simku Khoi'nin eteklerinden güneyde Bana'ya kadar uzanan bölgenin tümünde denetimi fiilen ele geçirmişti bile. Yalnızca Sawj Bulak hükümetin elinde kalmıştı ama bu durum da uzun sürmedi. Ekim başında bir garnizon komutanı görüşmek için davet ettiği iki aşiret reisini tutukladı. Simku hiç tereddüt etmeden girerek kenti yağmaladı ve esir aldığı jandarmaları öldürdü. Yerel bir Mamash aşiret reisini vali olarak atadıktan sonra birliklerini hızla Salmas'ın tam kuzeyindeki Karadağ aşiret mensuplarından oluşan büyük bir düzensiz kuvvetle savaşmak için gölün batı yakasına götürdü. Aralık başında Salmas'ın kuzeyindeki Kara Tappa'daki hükümet kuvvetlerini yeniden ağır bir yenilgiye uğrattı. Simku'nun itibarı yine artmıştı. Yıl sonuna kadar en az 5000 adamı olmuştu.

---

[10] FO 371/6347 APO Raniya'dan PO Süleymanie'ye, 20 Temmuz 1921. Aynı zamanda bkz. Irak Yüksek Komiseri'nden Dışişleri Sömurgeler Sekreterliğine, 26 Ağustos 1921.

Ancak beklentiler bir yana Simku isyanı aşiret politikasının yapısı nedeniyle fazlasıyla sakattı. Tüm başarısına rağmen Simku da Davud Han Kalhur gibi hem hayranlık duyulan hem de korkulan, sevilmeyen biri olarak kaldı. Artık durulmuş olsa da Shıkak içinde hâlâ karşıtları vardı. Kuzeyde, Maku civarındaki Kürtler ücretli iş bulamayacakları endişesiyle hükümetin Simku'ya karşı yerel bir askeri birlik kurmasını isteyerek taşkınlıklar yaptılar. Güneyde ise hükümete karşı düşmanca tutumuyla bilinen Mangur Simku'ya katılmaya hazırdı ancak her ikisi de Mukri'nin ana aşiretlerden olan Dihbukri ve Mamash Simku yanlısı ve karşıtı hiziplere bölünmüşlerdi. Muhtemelen çoğunluk Simku'ya nitelikli bir destek sağladı, bunlar mart ortasında yerel aşiret mensuplarının Sinna'yı ele geçirmesi nedeniyle ondan olumlu bir biçimde etkilenmiş olabilirler. Her koşulda bu aşiretler kuramsal olarak Simku'nun 5000 kişilik gücüne 3000 savaşçı daha eklediler.

Mukri reislerinin Simku ile yaptıkları ittifak uzun sürmedi. Mart 1922'de büyük bir anlaşmazlığa düştüler. Bunların Simku'ya büyük bir istekle destek vermiş olması bile kuşkuludur. Ekim 1921'de Sawj Bulak'a yürüdüğünde, "Tüm aşiret reislerine [beni desteklemeleri için] haber gönderdim, hiçbiri gelmedi"[11] diyerek, aşiretine mensup adamların bu reislerin kentteki evlerini yağmalamasına izin verdi. Daha sonra Simku'nun yanında yer alanlar, bunu o dönemin egemen gücünün Simku olması nedeniyle tercih ettiler. Ne Simku'ya bağlılık hissettikleri ne de ulusal ideallerle hareket ettiklerini söylemek mümkündür.

Kürdistan bölgesinde Dizli, zaten hükümete karşı tutum almış bulunan Rawansarlı Serdar Raşid gibi, Simku'yu desteklemeye karar verdi. Simku Sakız'ı aldığı takdirde Sinna'yı almayı teklif etti. Fakat Mariwan reisi Mahmud Han Kanisanan Simku'nun ayaklanmaya katılma davetini, kendisine Sinna ele geçirildiğinde valilik teklifi yapıldığı halde, reddetti. Mahmud Han bu teklifi hakaret olarak kabul etmiş olabilir, çünkü kendisi bölgenin en güçlü reisiydi ve istediği zaman Sinna'yı alabilirdi.[12]

---

[11] Kürt Mustafa Paşa'nın Simku'nun Sawj Bulak'taki mahkûmların öldürülmesine ilişkin savunmasını da alıntılayan mektubuna bakınız: ele geçirilmişler ve Kürtlerle tekrar savaşmayacakları vaadi karşılığında (Dünya Savaşı dönemi) öncesinde serbest bırakılmışlardı; FO 371/7781 Kürt Mustafa Paşa'dan oğlu Abdülaziz'e, Süleymaniye, 12 Aralık 1921.

Daha da güneye gidildiğinde isyana karşı pek ilgi olmadığı görülüyordu. Kermanşah'taki Ingiliz konsolosu bağımsızlık hareketinin 'büyük ölçüde abartıldığını...' düşünüyordu. "Güney Kürdistan'da insanların çoğunluğu Ingilizler tarafından finanse edilen bir hareketi desteklemek istediklerini, kendilerine ödeme yapılmadığı takdirde harekete geçmeyeceklerini gösteriyor."[13] Bu görüş savaştaki Alman deneyimini hatırlatıyordu. Simku'yu gücünün doruğunda olduğu sırada bile küçük gören Sanjabi ve Qalkhani ona karşı birleşmişlerdi. Bu iki aşiretin olası düşmanları dışında Sünni olmayan diğer aşiretlerin de Simku'ya katılması mümkün değildi.

Daha güneye ilerlemek istememesine rağmen, Simku'nun niçin giderek konumundan daha emin hale geldiğini anlamak kolaydır. Rıza Han'ın başka yerlerle meşgul olduğu sırada, kendisine karşı düzenlenen tüm seferlerde hükümet kuvvetlerini kolayca yenilgiye uğratmıştır. Eylül 1921'de Gilan'daki devrimci hareket sonunda yenilgiye uğratılmış ve 1922 Şubat'ının başında Tebriz, jandarma subaylarının öncülüğünde çıkarılan kısa süren bir isyana sahne olmuştur. Rıza Han yaz ortasında, Simku'nun isyanının yanı sıra Burujird'de Lurların baskınları, Gurgan civarında Türkmenlerin baskınları ve Erdebil yakınlarında Şahseven baskınlarıyla karşı karşıyaydı. Böylesi karışıklıklar Iran'ın bölünebileceği yönündeki korkuları haklı kılıyordu.

Açık isyanlar olmasaydı bile, hükümet Sovyetlerin ve Türklerin yıkıcı faaliyetleriyle baş etmek zorundaydı. 'Milyun' adında Bolşeviklerden destek alan yaygın bir yeraltı örgütü Kürdistan'da Kermanşah'ın güneyine kadar olan bölgede faaliyet yürütüyordu ve Hanikin civarındaki mollalar arasında Bolşevik propagandasının sonuç verdiği görülüyordu. Bu arada Kemalistler hâlâ Simku'yu desteklemeye devam ediyordu. Tahran'da içinde az miktarda Kürt'ün bulunduğu bir Türk hizbi bile vardı. Bu Kürtler muhtemelen Mustafa Kemal'ya da Simku'ya duydukları sevgiden çok, Rıza Han'a duydukları nefretle hareket ediyorlardı.

---

[12] Rusların 1917'de Sinna valiliğini ona önerdiğinden beri Sinna valiliğini talep ettiği veri alındığında, Serdar Raşıd Simku'nun Mahmud Han'a teklifine öfkelenmiş olmalı. Mahmud Han ile araları zaten kötüydü. Onun böyle yapmasına neden olan belki de Mahmud Han'ın isyan etmeye karşı çıkmasıydı.

[13] FO 371/6347 Cowan'dan Irak Yüksek Komiseri'ne, Kermanşah, 25 Eylül 1921.

Sawj Bulak'ta üslenen Şeyh Taha, mayısta adamlarıyla birlikte Bukan civarında güneydoğu sınırına 30 mil uzaklıkta zengin bir tarım alanı olan Dihbukri'yi yağmalamaya gitti. Onun yokluğunda, Miandoablı düzensiz Kürt birliklerinden[14] oluşan hükümet yanlısı bir kuvvet, Sawj Bulak'ın savunmasız kaldığını fark ederek, burayı hızla ele geçirdi. Şeyh Taha bu durumu öğrendiğinde 200 askeri öldürerek kenti hemen geri aldı ve Miandoab'ı işgal etmeye gitti. Bu Şii halk arasında yaygın bir paniğe yol açtı, hatta Maragha halkı bölgeden kaçtı. Simku haziranda Bukan'ın doğusundaki Sayn Kale'yi de alarak topraklarını daha da genişletti.

İran hükümeti başarıyı garanti etmeye yetecek gücü toplamakla vakit geçiriyordu. Ağustos başında 8000 asker toplanma noktası olan Urmiye Gölü'nün kuzeyinden güneye doğru harekete geçti. 9 Ağustos'ta Salmas'ın kuzeyinde önemli bir savaş yapıldı ve Simku'nun adamları feci bir yenilgiye uğratıldı. Hükümet ertesi gün Dilman'ı yeniden ele geçirdi. Artık Simku'nun kuvvetleri bölünmüş, farklı aşiret grupları yavaş yavaş evlerine dönmeye başlamıştı. Şahrik'teki kalesi 14 Ağustos'ta ele geçirildi ve 16'sında Urmiye alındı, Simku ve diğer önde gelen isyan reisleri bu sırada Türkiye'ye kaçmışlardı.

Simku'nun son yılları eski şanını yeniden kazanmaya çalışmakla geçti. Şeyh Taha'dan ve Şeyh Mahmud Barzinji'den destek almayı umduğu Irak'a taşındı ama Şeyh Taha İran ile ilgili heveslerinden vazgeçmiş, Şeyh Mahmud ise 1919'daki Barzinji isyanını küçümseyen Simku'ya, onu küçümseyerek karşılık vermişti. Simku 1923'te Türkiye'ye döndü ama artık burada da destek bulamıyordu. Rıza Han, muhtemelen onun sınırın tam ötesinde olmasındansa yanında olmasının daha emniyetli olacağını düşünerek 1924'te onu affetti.

Simku 1925 baharında İran'a döndü. İlk işi 1922'deki boyun eğişinin ardından[15] aşiretin yönetime geçen rakibi Emir Han'ın yerine geçmekti. Ocak 1926'ya gelindiğinde Simku yine kimseyi umursamayan bir lider haline gelmiş ve daha önce sahip olduğu özgürlük alanını yeniden yaratmaya başlamıştı. Hükümet doğal olarak kızgındı ve Emir

---

[14] Bu Kürt kuvveti aslında Kuchik Han'ın Gilan'da, Nisan 1921'deki milliyetçi gerillalarıydı. Kuchik Han'ın Ekim 1921'de yenilmesinin ardından teslim oldular ve Rıza Han'ın kuvvetlerine katıldılar. Lideri Khalu Qurban Kermanşah bölgesinden bir şefti. Öldürüldü ve Sawj Bulak'ta hırpalanmasının ardından kuvveti dağıldı.

[15] İkisinin de hükümette arkadaşları vardı. Emir Han yerel olarak desteklendi fakat Simku ona itaat etmeyi kabul eden savaş bakanının himayesinden faydalandı. 1923'te Emir Han'a Tebriz'e gelmesi celp edildi, fakat o gitmeyi reddetti. Bu celplerin Simku ve Tahran'daki arkadaşı arasındaki entrikanın bir sonucu olması olasıdır. Hükümet askerlerini, onu tutuklamaya çağıran bir biçimde Simku'ydu.

Han'ı desteklemeye devam etti. Ocak 1926'da Simku'nun önceki sonbahardan beri devam eden akınları açık bir isyana dönüşmüştü. Margavar ve Targavar Beyzadesi Dasht ve Harki reisiyle ittifak yaparak Salmas ovasını işgal etti. Ancak, kendi birliklerinin yarısı Dilman civarında Emir Han'a iltica edince kolaylıkla yenilgiye uğratıldı. Simku bu kez Irak'a kaçarak, Abdui Shikak liderliğini Emir Han'a bıraktı.

Simku kariyerine yeniden başlamak için fırsat aramaya devam ediyordu. Irak'ta sürgünde olduğu sırada hemen kendisine benzeyenlerle ve Türkiye ile yazışmaya başladı. Türkiye Doğu Anadolu'daki kendi Kürtlerini bastırmak için Simku'nun yardımını isteyebilirdi. Kendisine süvarilerden oluşan bir aşiret alayı ve İran sınırında mülk verme vaadini cazip bulan Simku 1928'de Irak'tan ayrılıp Türkiye'ye gitti. Tahran Türkiye'nin Simku'yu kullanmasının kendi sınır bölgesi üzerindeki denetimini tehlikeye atacağını düşünerek, bu kez onu öldürmeye karar verdi. 1929'da onu affederek, Ushnaviya valiliğine davet etti. Simku geri döndükten kısa bir süre sonra hükümet birlikleri tarafından tuzağa düşürülüp, öldürüldü.

Simku bir milliyetçi miydi? Bağımsızlıktan söz etmiş ve çok sayıda aşireti kendi etrafında başarıyla birleştirmişti ve Türkiye Kürdistan'ında Şeyh Taha ile yaptığı kısa süreli işbirliği sonucunda sınırın her iki yanında faaliyet gösterebilmişti. Ancak başka birini ulusal lider olarak tanımayı da zor bulmuştu. Hem o hem de Şeyh Taha, Şeyh Mahmud'u yalnızca potansiyel bir rakip olarak görmüşlerdi. Simku Şeyh Mahmud'a yönelik tutumunu yalnızca kendi yenilgisinden sonra değiştirmişti. Simku'nun ulusal bir yaklaşımı olduğuna dair ne bir manifesto ne de bir siyasal programın bulunduğu anlaşılıyor, bu da hiç böylesi bir yaklaşıma sahip olmadığına ilişkin bir kuşku yaratıyor. Sawj Bulak'taki bir adam onun adına kısa bir süre *Ruji Kurdistan*[16] adlı gazeteyi çıkarmışsa da, bu gazetenin milliyetçi hattı da pek belirgin değildir. Simku'nun kontrolü altında olan topraklarda birleşik bir yönetim ya da vergi rejimi kurmaya girişmediği görülmektedir. Urmiye ve Sawj Bulak'ta (ve muhtemelen diğer yerlerde) aşiret reislerini valiliğe getirmiştir. Tabii ki bu daha önce İran'da yapılan uygulamalardan farklı değildir. Ancak bunun gelişmeye başlayan bir Kürt ulusal devleti olduğu düşünülemez. Simku'nun kentlileri ve aşiret mensubu olmayan yerleşik halkı küçümsediği açıktır, onları yalnızca aşiretler için çalışan reaya olarak görüyordu. Anayasal dönemde encümenlere yönelik tutumu ve Kürt 'başkenti' Sawj Bulak'ı yağmalaması, milliyetçiliğinin etnisiteden çok sosyo-ekonomik konumla (yerleşik halka karşı göçebe aşiretler) tanımlandığını göstermektedir.

---

[16] Baş sayfasına Hassanpour, *Nationalism and Language*, s. 260'ta yer verilmiştir. Van Bruinessen'e göre *Kurd dar sal-i 1340* adlı bir gazete vardı, 'Kurdish Tribes', s. 399, no 36.

Simku taraftarlarını harekete geçirmek ve rakiplerini baskı altında tutmak için aşiret kültürünün avantajlarından yararlanan mükemmel bir aşiret reisi olmuştur. Shikak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında önemli bir aşiret birliği olarak bir araya getirilmek zorundaydı. Aslında Shikak birbiriyle akrabalığı bulunmaya insan yığınlarının kararlı bir aile tarafından bir araya getirilmesinden oluşuyordu. Simku'nun Batı Azerbaycan'daki Kürt aşiretlerinin hükümdarı olmak için bu süreci ileri taşıdığı öne sürülebilir. Ancak o aynı zamanda, kendisinin de fazlasıyla bir parçasını oluşturduğu aşiret kültürü nedeniyle kötü biçimde zayıflatılmıştı. Bu en açık biçimde yenilmesinden sonra güçlerinin hızla dağılmasında ve aşiretçiliğe içkin kavga ve kıskançlıklarda kendisini göstermektedir.

Kermanşah

Kendi kan davaları ve ittifak ağlarıyla dikkat çeken aşiretlerin arasında birlik oluşturmanın ne kadar zor olduğunun çağdaş bir göstergesi Kermanşah'ta bulunabilir. Sancabi aşiretinin Mayıs 1918'de düşman komşularının ve İngilizlerin elinde nasıl şiddetli bir yenilgiye uğradığı hatırlanacaktır. 1920'ye gelindiğinde, bölgedeki diğer büyük aşiretlere kıyasla durumunu düzeltmişti.[17] Guran aşiret birliği bölünürken, Kalhur yönetim belirsizliği nedeniyle zayıflamıştı.[18]

1921 sonbaharının başlarında, İngilizlerin desteklediği yeni hükümdar Kasım Han (Serdar Nasır) Sancabi, Sancabiler ile kan davası olan Waladbeyi aşiretine karşı Raşid el Sultan Kalkani ve Serdar Raşid Ardalani (ya da Kurdistani) ile bir aşiret birliği kurdu. Bu kan davası Şir Han Sancabi döneminden beri devam ediyordu ve Waladbeyi'nin Şir Han'ın oğlu Ali Ekber'e ihanet etmesiyle daha da şiddetlenmişti. O yaz

---

17. 1918'de Ali Ekber Han (Serdar Muktadar) Türk bölgesine kaçmıştı. İngilizler Kasım Han'ı (Serdar Nasır) tutsak olarak Bağdat'a getirdi. Sanjabi'nin Rusya'nın aşırılıkları tarafından müttefiklere direnmeye kışkırtıldığını biliyorlardı ve iktidar boşluğu tehlikesini anlayarak Kasım Han'ı lider olarak geri gönderdiler. Ali Ekber ve üçüncü kardeş Hüseyin Han (Salar Zafer) Tahran'da alıkonuldu, fakat iyi hal sözü üzerine 1922'de Rıza Han tarafından serbest bırakıldı.

18. Süleyman Han resmen şef olsa da, Kermanşah'ta yaşayan ve ona karşı, kimi zaman da hükümetin yardımıyla, entrikalar çeviren kuzeni Abbas Han'a kızgın kaldı.

Waladbeyi'nin Sancabilerin hayvan sürülerini durmaksızın çalması nedeniyle doruğa ulaştı. Serdar Raşid bu talana katılan bir aşiret reisine karşı özel bir kin besliyordu, çünkü bu adam kendisiyle Sinna valisi arasında sorun yaşanmasını kasten teşvik ediyordu. Raşid el Sultan Kalhani Sancabi ile uzun süredir devam eden dostluğuna dayanarak ona asker katkısında bulundu. Waladbeyi'ni yağmalamakta bir sıkıntı çekilmemişti ama kışlık karargâhları Waladbeyi ile Kalhur arasında bulunan Sancabi ve Kalhani kendilerini tehlikeye sokmuşlardı. Waladbeyi ile Kalhur ittifak yaptıkları takdirde kendilerinden sayıca üstün olacaklardı ve Kalhur ve Sancabi aşiret birlikleri arasında uzun süredir devam eden rekabet düşünüldüğünde, bu gerçek bir tehlikeydi. Dahası, Sancabi Kasr-ı Şirin valisinin kendilerine düşman olduğunu da biliyordu. Kasım Han Sancabi valinin Kalhur'u Raşid el Sultan Kalhani'ye saldırması için ikna etmesinden korkuyordu, bu durumda Kalhani'ye yardım etmek boynunun borcu olacak ve bu da neredeyse kesinlikle Waladbeyi'nin Sancabi'ye arkadan saldırmasına yol açacaktı.

Tabii ki Waladbeyi Kalhur'a sığındı, bu intikam gerektiren bir davranıştı ve Kalhur reisi bunun üzerine Sancabi yönetimindeki aşiret birliğini cezalandırmak üzere Tahran tarafından görevlendirildi. Aşiret savaşının önüne yeni Kermanşah valisinin görevine tam zamanında başlaması sayesinde geçildi, vali ortaya çıkabilecek ekonomik zarar ve kargaşayı tahmin ederek, Kalhur ve Sancabi reislerini kendi hakemliğine başvurmaya ikna etti.[19]

Aşiretlere Boyun Eğdirilmesi

Türkiye'deki Mustafa Kemal gibi, Rıza Han da çoğulcu bir toplumu homojen bir topluma dönüştürmek konusunda benzer bir politika uygulayarak devletin her yanında merkezi otoriteyi kurmaya kararlıydı. Bu politika, aşiretlerin ilk kez doğrudan hükümetin denetimi altına alınmasını, çok sayıda dilin (öncelikle Türkçenin ve Kürtçenin çeşitli diyalektleri, Arapça, Lurca ve Baluçi dili) konuşulduğu bu ülkede tek bir dilin, Farsçanın konuşulmasının sağlanmasını ve kentli, köylü ve göçebe halkın aynı tarz giyinmesini dayatmayı da kapsıyordu.

Simku'nun isyanı devlete karşı doğrudan bir tehdit olduğundan bastırılmıştı, fakat Rıza Han şimdi hedeflerinin karşısındaki genel olarak aşiret toplumunca yöneltilen gizli tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. Önce, örneğin Türkmen ve Lur aşiretlerinin başkaldırılarını bastırmak ve düzenli bir askeri güç oluşturmak gibi acil işlerle meşgul olmak zorundaydı. Bu nedenle eski savaş hilelerine başvurdu: bir aşirete karşı diğerini kullanmak, savaş esiri almak ve bazı güçlü aşiretler içinde mevcut aşiret reisine karşı reis olmak isteyeni desteklemek.

---

[19] Bu vali bir ay sonra istifa ettiğinde, İngiliz konsolos Kalhur şefini bunun dışında kalmaya ikna etti. Nedeni Irak sınırındaki sükûneti korumak ve Kanikin'den Kermanşah'a kadar olan ticaret yolundaki kargaşayı önlemekti.

Kendisinden önceki Kajarlar gibi Rıza Han da düzenin korunması için hâlâ düzensiz aşiret birliklerine ihtiyaç duyuyordu. Örneğin, 1923'te Lurlar arasındaki isyanları bastırırken dağlardaki kurnaz düşmana karşı düzenli birliklerle savaşmanın zorluklarını anladıktan sonra Kalhur'un yardımını kabul etmişti. 1924'te o yıl Simku'nun geri dönmesi nedeniyle çıkması beklenen sorunlara karşı önde gelen Kürt aşiretleri arasından yardımcı aşiret birlikleri toplanmıştı. Toplam 4000 silahlı askerin hazır bekletildiği tahmin edilmektedir, bunların bir kısmı aynı yılın daha ileriki tarihlerinde Pusht-i Kuh Valisi'ne karşı kullanılmıştır.

Ancak gerçek bir zorluk, sınırın Tahran'a hem dezavantaj hem de fırsatlar sunan yakınlığıydı. Bir yandan muhalif aşiretler bir sorun olduğuna dair ilk işarette sınırdan kaçabilir, diğer yandan ise İngilizlerden kaçmak için Irak'tan gelen sığınmacı Kürtler Tahran'a Iran'a müdahale ettiği için İngiltere'yi cezalandırma fırsatı verebilirdi. Iran hükümeti İngiltere'ye karşı fazlasıyla kin besliyordu, bu kin 1907'deki İngiliz-Rus anlaşması kadar eskiye dayanıyordu. Tahran özellikle İngiltere'nin aşiret politikasına kuşkuyla bakıyordu. İngiltere'nin 1922'de Simku'ya, ertesi yıl da Serdar Raşid'e sığınma hakkı verme şekline içerlemişti. Bu öfke, İngilizler 1924'te Şeyh Mahmud'a yardım etmesini önlemek için düzene meydan okuyan bir adam olan Cafer Sultan'a para ödemeye başladıklarında iyice büyüdü. Bu komşu ülkedeki bir aşiret reisine rüşvet verilmesi demekti. Bunun Tahran'ı İngiltere'ye misilleme yapmak için Şeyh Mahmud gibi bir adama sığınma hakkı sağlayarak, ona sınır ötesinde faaliyet serbestisi vermeye teşvik etmesine şaşırmamak gerek.

Diğer yandan Şeyh Mahmud'un milliyetçi tutkularının etrafı fazlasıyla etkilediğini görmek Tahran'ı rahatsız ediyordu. Şeyh Mahmud, Mahmud Han Dizli ve Mariwanlı Mahmud Han Kanisanan gibi nüfuzlu aşiret reisleri için cazibe merkeziydi. Eğer bu reisler Irak için bir sorun oluşturacaklarsa, Iran için de aynı ölçüde sorun olacaklardı. 1927'ye gelindiğinde Tahran Şeyh Mahmud'un sorun yaratan varlığından usanmıştı. 'Kürt özerkliği ideali'nin giderek daha fazla konuşulmasının yarattığı tehlike şeyhin İngilizlere verdiği sıkıntılardan az değildi.

Bir başka önemli sınır sorunu sınır aşiretlerinin göçerlik alışkanlıklarından kaynaklandı. Yaz göçleri her zaman, göçerlerin yolu üzerinde olan topraklarda yaşayan halkla potansiyel anlaşmazlıklara gebe oluyordu. Fakat buna ek olarak, devletin merkezileşmesiyle ortaya toprak sahipliği, askerlik hizmeti ve vergilendirme gibi sorunlar da çıkmıştı. Anlaşmazlık kolayca patlamaya yol açabilirdi. En dikkat çekici örnek, geleneksel olarak her yaz sürülerini otlatmak için dağları aşarak Kala Diza'dan Sardasht bölgesine gelen Pizhdar aşiretiyle ilgili olandı.

Pizhdar 1920'li yıllar boyunca devletle çatışmıştı. Kajar'ın güçsüz olduğu dönemde Pizhdar, muhtemelen hiç kimse toprak tecavüzüne karşı koyacak kadar güçlü olmadığı için Sardasht civarındaki çok sayıdaki köyün mülkiyet haklarını eline geçirmişti. 1923'te hükümet birlikleri Sardasht'ı işgal ederek aşiret liderleriyle sert bir biçimde mücadele ettiler. Gecikmiş vergi borçları bahane edilerek sürülere el koyuldu ve aşiret temsilcileri köylerden ve ele geçirdikleri mülklerden uzaklaştırıldı. Bazı aşiret reisleri geçici olarak tutuklandı. 1924'te hükümet, 1914'ten itibaren her yıl için geçerli yıllık kelle vergisi almaya ve aşireti silahsızlandırmaya çalıştı. Pizhdar kelle vergisini meşru görmekle birlikte geçmişe dönük vergi ödemesini kesinlikle reddetti, hâlâ yeterince silahsızlandırılmamıştı. Kısa süre sonra Kazak süvarilerden kaçmak zorunda kaldılar, fakat pratik mücadele deneyimleri nedeniyle bozguna uğratılmaları kolay olmadı. Kışın bulunmadıkları topraklarında her yaz hükümet müdahalesiyle karşı karşıya geldiler. 1926 yazında hükümet kuvvetlerini Bana ve Sardasht'tan geri püskürttüler ve Irak'a sığınmadan önce 38 köyü yaktılar. 1927'de barış korundu ama 1928'de hükümetin davranışları onları yine tahrik etti, 1929 göçüne hazırlanırken huzursuzdular.

Sorun çıkmasını engelleyen iki faktör vardı. Birincisi, Bağdat'taki hükümetten 'yanlış davranışlar içinde bulunmamaları' yönünde sert bir uyarı almışlardı. İkincisi, Pizhdar'ın eski müttefiki Mangur'un çıkaracağı isyana karşı işbirliği yapma ihtiyacında olan Tahran tarafından hoşgörüyle karşılandılar. Mangur Sardasht'ı işgal etmekte olduğundan, Tahran Pizhdar'ın şikâyet ettiği bazı konularda olumlu adımlar atmak istiyordu.

Rıza Han'ın birinci hedefi tüm aşiretlerin silahsızlandırılmasıydı. Kürt aşiretleri Bahtiyari ve Kaşkai gibi büyük aşiret birliklerine göre daha az önem taşısa da, devletin batıdaki sınırlarında doğrudan bir tehdit oluşturuyorlardı. Ancak silahsızlandırma göreli güce ve genel istikrar ortamına bağlıydı. Mahmud Han Dizli, Hawramili Cafer Sultan ve Rawansarlı Serdar Raşid Ardalani gibi bölgenin silahsızlandırma önceliği taşıyan düzen dışı unsurları tarafından çıkarılan isyanlar sırasında geri adımlar atıldı. Örneğin, 1925'te Salar al Dawla aşiretleri ayaklandırmak için yeni bir girişimde bulunduğunda, tam da bu liderlere başvurmuştu.

Tahran daha genel bir kalkışmadan kaçınmak için hâlâ diğer aşiretler ile aktif işbirliklerine ya da onların kızgınlıklarını yatıştırabilmeye ihtiyaç duyuyordu. Örneğin, 1925-26'da Türkiye sınır bölgesinde gerginlik yaratıyor, Sovyetler Maku reisleriyle yakınlaşıyor ve daha güneyde Pızhdar ve Hawramis orduyu zorluyorlardı. Bu dönemde sınırdakı güçlü ama tarafsız aşıretleri kazanmak onları dışlamaktan daha akıllıca göründü. Kazançları az geldiği için silah ve mühimmatlarını isyancılara satan tekil askerlerın yaptıkları da Tahran'ın peşini bırakmıyordu.

1920'lerin sonuna doğru hükümet en zor işe, bizzat sınırdakı aşiretlerin silahsızlandırılmasına başladı. Bu önemli sayıda insan gücü ve taktik şaşırtmaca gerektiriyordu, çünkü aşıret mensupları bu girişimi öğrendiklerinde silahlarını hükümete teslim etmek yerine Irak'taki Jaf veya bir başka aşirete verebilirdi. 1927 ile 1934 yılları arasında hükümet kuvvetleriyle Hawraman ve Mariwan aşiretleri arasında defalarca çatışma yaşandı ve bu sırada hükümetin giderek artan oranda acımasız olduğu anlar yaşandı.[20] 1926'da Pizhdar, Mariwi ve Hawrami ile savaşan birlikler aldıkları tüm esirleri kurşuna dizdiler. Aynı yıl 37 aşiret reisinin kendi topraklarında İngiliz egemenliği kurulması için çalışmaya başlamalarına bu tür olaylar neden olmuş olabilır. Bırlikler yürüyemeyecek aşiret mensubu esirleri kurşuna dizdığı ıçin, 1931'de İngiliz konsolosluk personeli "Açık vahşet politikası kasıtlı olarak benimsenmişti"[21] diye düşünüyordu. Böylesi raporlar Türkiye Kürdistanı'ndan gelenleri andırıyordu.

Dikkafalı aşiret reisleri nedeniyle vahşet günün düzeni haline gelmişti. Simku 1929'da yok olurken, yeğeni Umar Han (Cafer Ağa'nın oğlu) beş yıl sonra hapiste kuşkulu bir biçimde öldü. Bu standart bır işlemdi.[22] Mukri reisi 1931'de Sawj Bulak hapishanesinde bilinmeyen bir nedenle öldü. Şeyh Taha da bu akıbetten muaf tutulmadı. Daha önce Simku ile yaptığı ittifakın yanı sıra Rıza Şah'a sert bir biçimde saldırmıştı. İran'ın talebi üzerine 1928'de Revandüz'deki kaymakamlık görevinden alındı. Margavar sınır boyunda kendisine ait olduğunu iddia ettiği topraklar konusunda, büyük bir ihtimalle Rıza Şah'ın daveti üzerine Tahran'a görüşmeye gittiğinde hapse atıldı ve ardından 1932'de zehirlendi.

---

[20] Böylesi bir acımasızlık yeni değildi. Örneğin 1924'te, ordu komutanı tarafından gönderilen mühürlü bir Kuran'ın garantisi altında barış toplantısına ikna edilmiş, bazıları isyancı diğerleri zaten hükümeti destekleyen yaklaşık 20 Lur şefi sadece hızla idam edilecek ve kesık başları sergilemek üzere Hamdan'a gönderilecekti.

[21] FO 371/16076 Kermanşah Konsolosluk Günlüğü, Mart 1932.

[22] Cafer Ağa'nın oğlu Umar Han, kendisini itaatsizliğe yeltendiğini söyleyerek rapor eden Sartip Han aldı rakibinin kurbanı oldu. Devletin diğer yargısız infazları için bkz. Abrahamian, *Iran between Two Revolution*, s. 150-151.

Rıza Şah'ın ulusal birlik yönündeki eğilimlerinin neden olduğu tahrikler aşiretlerin silahsızlandırılmasını çok daha zor bir iş haline getirdi. 1928'de, örneğin ilkhan, bey, emir ve ağa gibi tüm geleneksel onur unvanları yasaklandı. Yeni kıyafet zorunlulukları da, özellikle 1929'da yürürlüğe giren zorunlu Pehlevi şapkası (özel olarak tasarlanmış bir şapka) yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Örneğin, hem Mamash hem de Mangur Sardasht'a saldırmış ve garnizonu dışarı atmıştı.

Aşiretler gençlerinin askere alınması yönündeki planlara da hararetle karşı çıkıyorlardı ve bu arka arkaya sorunlar yaşanmasına neden oldu. Örneğin, 1937'de askere kayıt yapan on iki asker bir köyde vurularak öldürülmüştü. İki yıl sonra Sardasht aşiretleri askere kaydolmaya, silahsızlandırılmaya ve Avrupa giysileri giymeye razı olmaktansa isyan etmeyi tercih ettiler. Yaygın bir hoşnutsuzluk yaratan bir diğer neden de Kürt diyalektlerinin 1934'te önce okullarda, ardından ertesi yıl kamu ihbarlarında kullanılmasını yasaklayan dil politikası oldu.

Rıza Şah son olarak bütün İran'da aşiretleri yerleşik hayata geçirdi ve örgütlenmelerini tahrip etmeye çalıştı. 1941'de iktidardan ayrılmaya zorlanmasaydı başarılı olabilirdi. 1930'lar boyunca Kürtlere ciddi zararlar verdi. Bazıları Kürdistan'dan göçe zorlandı. Örneğin kuzeydeki Celali aşireti büyük ölçüde Ağrı Dağı'ndaki isyancıları engellemek için sevk edilen ordu birliklerine saldırdığı için zorla göç ettirilmiş, Kalbaghi Kimanşah'tan İsfahan, Hamadan ve Yazd'a gönderilmiş, onların yerine Türkçe konuşan gruplar yerleştirilmişti. Fakat böylesi önlemler kaçınılmaz olarak bazı gençlerin dağa çıkmaları için ikna edilmelerine yol açmıştı. Çok sayıda büyük aşiret reisi kalıcı olarak Tahran'da tutulmuş, diğerlerinin toprakları kamulaştırılmış, bazen aşiretin yaşam alanının çok uzağındaki 'aynı değerdeki' topraklarla takas edilerek, buralarda yaşamaya zorlanmışlardır. Sorun çıkartan daha küçük aşiretlerin reisleri de toplanmış, fakat 1936'ya kadar bu reisler kendilerini serbest bırakmaları için yerel yetkililere rüşvet vermeye devam etmişlerdir. Çoğu durumda reislerin sorumluluğunu subaylar almış, bunlardan çoğunun adı rüşvetçilik ve acımasızlıkla anılmıştır.

Rıza Şah otoritesine karşı çıkılmayan yerlerde daha küçük aşiretlere hiç dokunmayarak, bunları toprak ve su hakları konusunda yerleşik köylüler arasında yayılan Bolşevik fikirlere karşı bir kalkan olarak kullandı. Tapu Kayıt Dairesi aracılığıyla ağaları o yerellikteki komünal mülkleri kendi adlarına tapuya kaydettirmeye teşvik etti. Zorunlu göç, sürülere el konulması, aşiret göçlerinin yasaklanması gibi tedbirler aşiret dayanışması ve yaşamı üzerinde çok zararlı etkiler yaratmıştı. Dahası yalnızca yoksullaştırılan aşiretler üzerinde değil, aynı zamanda yerel gıda tedariki üzerinde de acı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Kürdistan'a bitişik olan çoğu kent et tedarikinde aşiretlere bağımlıydı.

1930'ların sonuna gelindiğinde, Kürtler yenilerek boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Rıza Şah 1936'da Kürdistan'a yaptığı bir gezide bir araya gelen ağaları huzursuz ederek, onlara politikadan uzak durmalarını söyledi, İngiliz konsolosunun sözleriyle "İran'ın özgür ve onurlu dağlılara sunduğu gelecek katlanılamayacak kadar can sıkıcıydı."[23] Ancak Rıza Şah 1941'de tahtı bıraktıktan çok kısa bir süre sonra aşiret reisleri atalarının topraklarına dönerek maiyetlerini yeniden toplamaya çalıştılar ve kendi geleneksel faaliyetlerine geri döndüler. Bunu bir başka bölümde anlatacağız.

Bu arada İran, Irak ve Türkiye hoşnutsuz Kürtleri kendi amaçları doğrultusunda birbirlerine karşı kullanmaktansa, Kürtlerin yol açtığı anlaşmazlıkları bastırmak için işbirliği yapmak üzere anlaştılar. Temmuz 1937'de Rıza Şah'ın Sadabad sarayında bir anlaşma imzalandı, imza atan taraflar mevcut sınırları tanıdıklarını belirterek iyi komşuluk ilkelerine saygı göstermeyi taahhüt ettiler. Bu Kürtler açısından kendi istekleri karşısında cesaret kırıcı bir devletler arası işbirliğine işaret ediyordu.

---

[23] FO 371/20037 Urquhart'dan HM Bakanı'na, Tebriz, 18 Kasım 1936.

Kaynaklar

Resmi İngiliz Kaynakları, yayımlanmamış: Public Record Office: dizi FO 248 no 1224, 1225, 1226, 1246, 1278, 1331, 1400; dizi FO 371 no 3858, 4147, 4192, 4930, 5067, 6347, 6348, 6434, 6442, 7781, 7802, 7803, 7805, 7806, 7807, 7808, 7826, 7827, 7835, 7844, 9009, 9010, 9018, 10097, 10098, 10124, 10158, 10833, 10841, 10842, 11484, 11491, 12264, 12265, 12288, 12291, 13027, 13760, 13781, 16063, 16076, 17912, 17915, 18987, 20037, 23261; FO 416/112; CO 732/21/2.

Resmi İngiliz Kaynakları, yayımlanmış: Driver, *Kurdistan and the Kurds.*

İkincil: Ervand Abrahamian, 'Kasravi: the integrative nationalist of Iran', *Middle Eastern Studies*, cilt 9, no. 3, Ekim 1973 ve *Iran Between Two Revolutions* (Princeton, 1981); Arfa, *Under Five Shahs; Beck*, 'Tribes and state in nineteenth and twentieth century Iran'; van Bruinessen, 'Kurdish tribes and the State of Iran: the case of Simko's revolt' Richard Tapper (ed.) *The conflict of Tribe and State* içinde; Hassanpour, Nationalism and Language; *Hoshang Sabahi, British Policy in Persia, 1918-1925*; (Londra, 1990).

III. KİTAP

IRAK'TA ETNİK MİLLİYETÇİLİK

11. BÖLÜM

AŞİRET Mİ ETNİSİTE Mİ? MAHABAD CUMHURİYETİ

Giriş

Etnik milliyetçilik güdüsü ilk bütünlüklü ifadesini ironik bir biçimde Kürtlerin Irak ya da Türkiye'ye göre daha zayıf olduğu İran'da buldu. Bu fikrin güçlü bir temel kazanmasını sağlayan koşullar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan iktidar boşluğu sırasında oluştu./Mahabad cumhuriyeti görünüşte İran devleti tarafından çökertilmişti. Gerçekte ise etnik milliyetçiliğin ifadesi olarak Mahabad'ın başarısı Kürtlerin yaptıklarını belirlemeye devam eden aşiret kültürünce engellenmiştir.

Mahabad'a Giden Yol

İkinci Dünya Savaşı, birincisi gibi İran'daki Kürt tarihinin dönüm noktası olmuştur. Bu kısmen bizzat savaşa dayanmaktadır. İngiltere ve Sovyetler Birliği Ağustos 1941'de batı İran'ı işgal ederek, açıkça Almanya taraftarı olan Rıza Şah'ı tahttan vazgeçerek ülkeden ayrılmaya zorlamışlar, ertesi ay ise oğlu Muhammed Rıza'nın tahta geçmesine izin vermişlerdir. Irak'ın doğu cenahını korumayı amaçlayan İngiliz nüfuz alanının merkezi Kermanşah'tı. Ruslar Azerbaycan'ın kuzey ve batısındaki çoğu bölgeyi işgal ederek, Ushnaviya'dan Miandoab'a kadar olan hatta güneye kadar uzandılar. İşgal güçleri Rusların nüfuz alanı içinde kalan ama doğrudan denetleyemedikleri Mahabbad'dan Sakız'a kadar olan bölgede kalan Kürt topraklarında ve İngiliz nüfuz alanında kaldığı halde orada İngilizlere karşı mücadele eden İran kuvvetlerinin denetimi dışında kalan Sanandaj'dan güneye kadar olan kırsal alanda bir iktidar boşluğuna göz yumdular. Bu boşluk hem yerel kuvvetler hem de çok zayıflamış olan İran hükümeti tarafından doldurulmaya çalışıldı ve burada ilk özerk Kürt hükümetinin kurulması mümkün oldu.

Müttefiklerin farklı farklı kaygıları vardı. Batı Azerbaycan'daki konumunu korumak isteyen Sovyetler Birliği Kürtlerin yüzlerini Tahran'dan çok kendilerine çevirmelerini istiyordu. Fakat Kürtlerin sempatisini kazanma isteği yanlış anlaşılmaya çok açık olan mütevazı bir amaçtı ve sonunda yanlış anlaşıldı da.

Ingiltere farklı bir yaklaşım benimsedi. Aşiretleri denetleme konusunda çıkacak zorlukların farkındaydı. Hindistan'ın Kuzeybatı Sınırı'ndaki uzun süreli deneyiminin yanı sıra Mezopotamya'da da pek çok deneyim elde etmişti. Istediği son şey Kürt aşiretlerinin Iran'a bağımlı olmaktan kurtulup bir tür bağımsızlık ya da özerklik ilan etmeleriydi. Tahran'daki askeri ataşe, "Eğer Iran'daki Kürtler bizim tarafımızdan desteklenen bir yerel özerklik elde etmeyi başarırlarsa, Kuzistan'daki Araplar ve Allah bilir daha başka kimler aynı şeyi isteyecektir"[1] diyordu. Daha da beteri, bu Irak'taki aşiretler ve Kerkük ile Süleymaniye'deki milliyetçi ajitatörler için çok kötü bir örnek olacaktı. Son olarak ise, Ingiltere zaten Almanlara sempati besleyen Türkiye'nin Müttefiklerin Iran Kürtlerine cesaret vermesinden ve bunun kendi Kürt bölgelerinde istikrarın bozulmasını tahrik etmesinden büyük bir endişe duyduğunu biliyordu.

Bu nedenle Ingiltere Iran otoritesini ve sistemini Rıza Şah'ın baskıcı taktikleri haricinde, olduğu şekliyle desteklemek istiyordu. Tahran'dan Kürtlerin haklı şikâyetlerine çözüm bulunmasını, Rıza Şah tarafından el koyulan topraklarda olumlu davranışlar içindeki aşiret liderlerinin yeniden iş başına getirilmesini; yerleşik hayata geçmek isteyen aşiret mensuplarına yardım edilmesini; kısıtlayıcı bağları bulunmayan aşiretlerin yıllık göçlerine barışı ihlal etmedikleri sürece izin verilmesini; ve geçen on yıl boyunca Kürdistan'daki konumlarını kötüye kullanmış olan görevliler hakkında kovuşturma açılmasını istedi.

Kürtlere karşı iyi davranışlar içinde olmak kulağa hoş geldiği halde, kaçınılmaz olarak Tahran'da alarm zillerinin çalmasına neden oldu. Müttefiklerin söylemi diktatörlüğe karşı mücadeleyi, güçlüye karşı güçsüzün savunulmasını ve benzeri yıkıcı fikirleri yaygınlaştırdığından, Tahran'dakiler hemen Iran'ın bir kuşak önce var olana benzeyen ademi merkeziyetçi bir duruma yeniden döneceğini düşündüler. Gerçekten de Rıza Şah'ın tahttan vazgeçtiği hafta içinde karışıklıklar patlak vermeye başladı. O sırada Batı Azerbaycan'da çıkan karışıklıklara Iran kuvvetlerinin müdahale etmesi Sovyetler tarafından engellenmişti.

---

1. FO 248/1045 Askeri Ataşe, Iç Yazışma, Tahran, 3 Aralık 1941.

Sovyetler Birliği'nin müdahaleye izin verdiği durumlarda ise, geri dönüp bakıldığında bunun sevilmeyen ama zorunlu önlemleri alan İran kuvvetlerinin halkın nefretini kazanması için kasten yapılan bir numara olduğu görülüyordu.

Daha da doğuya gidildiğinde işler biraz daha kolaydı ama İngilizlerin varlığı büyük bir engel teşkil ediyordu. Tahran, Kermanşah'taki otoritesi nedeniyle İngiliz desteğine olumlu yaklaşabilirdi ama İngilizlerin bir nedenle, düzeltilmesi mümkün olmayan aşiretlere yumuşak davranacağını sanıyordu. Dahası, yaptıkları güzel konuşmalara rağmen İngilizlerin varlığı ve Tahran'dan çok onların siyasi üstünlüğe sahip olması hükümetin otoritesine bir katkı sağlamıyordu. Son olarak da, Kürtler arasında İngilizlerin Kürtlerin milliyetçi tutkularına bir biçimde yardımcı olacağı şeklinde sinir bozucu ama sürekliloşen bir inanç vardı. Bana aşiretinin dönek reisi Hama (Muhammed) Raşid ve Mahabadlı daha hesapçı bir lider olan Gazi Muhammed'in de içinde oldukları çeşitli aşiret reisleri ve diğer liderler kısa süre içinde İngiliz görevlilere İngiliz himayesi altına girmek istediklerini bildirdiler.

Tahran'dakiler Kürtlerin ayrılmasını önlemek konusunda öylesine çaresiz kalmışlardı ki, Kasım 1941'de oraya bir hükümet heyeti gönderdiler. Bu heyet Mahabad'da yerel aşiret reisleriyle buluşarak, onlara yeniden İran yönetimi altına girmeleri halinde silahlanma ve geleneksel Kürt giysilerini giyme özgürlüklerini vermeyi vaat ettiler. Aşiretler Rıza Şah'ın devrilmesinden bu yana böylesi özgürlüklere zaten kavuşmuş olduklarından öneriyi reddettiler. Aşiret reisleri el koyulan toprakların iadesi konusunda güvenceler istiyor, daha da önemlisi aşiret reislerinin ya da onların vekaleten göndereceği temsilcilerin Tahran'daki hükümete alınmasını talep ediyorlardı. Sekiz ay sonra, Haziran 1942'de Kürt topraklarındaki şikâyetleri araştırmak ve subayların yerine yerel bakhshdarlar (ya da topluluk başkanları) atamak için bir Aşiret Komisyonu kuruldu. Bu arada Rıza Şah'ın katı rejiminden kurtulduklarına sevinen aşiretler, Müttefikler henüz yeni bir düzen dayatmaya fırsat bulmadan, bir an önce bir statükoya kavuşmaya kararlıydılar. Sovyet birlikleri Urmiye'ye girmeden önce aşiret mensupları kent pazarını zaten yağmalamış ve yakmıştı. Kaçan İran askerleri tarafından bırakılan büyük miktarlarda silahı da alarak dağlara doğru yola çıkmışlardı. Güneyde Sanandaj ve Kermanşah civarındaki aşiret mensupları da kısa süre içinde ayrım gözetmeden yağmalamalar yaparak ya da düşman köylerine baskınlar düzenleyerek kırsal kesimde karışıklıklar çıkardılar. Yıl sonu geldiğinde Kürt aşiretlerinin mensupları yasaklanmış geleneksel giysileri içinde ve tepeden tırnağa kadar silahlanmış bir biçimde kasıla kasıla geziyorlardı, Tebriz'de bile.

Urmiye'de Azeriler, Kürtler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler patlama noktasına geldi. Ocak 1942'de bir grup Kürt, Ermeni ve Süryani 'Kurtuluş' adında bir parti kurarak, yakındaki Azeri köylerini yağmalamaya başladılar. Nisanda hükümetin Şii köylülerini silahlandırmasıyla tahrik edilen yeni bir aşiret huzursuzluğu patlak verdi. 2000'in üzerinde köylü evini terk ederek kaçtı. Aşiretler ancak hükümetin Khoi ile Mahabad arasındaki topraklardan jandarma güçlerini geri çekmeyi kabul etmesi sayesinde yatıştı.

Orta Kürdistan'da Hama Raşid, Birinci Dünya Savaşı sırasında valisi olduğu Bana'yı ele geçirdi ve kendi yönetimini oluşturdu. Aralık 1941'e gelindiğinde Sanandaj'ı ele geçirme tehditleri savurmaya başlamıştı, ancak bunu yaptığı takdirde İngiliz kuvvetleriyle bir çatışmaya neden olacağı uyarısıyla bu fikirden vazgeçti. Adamları şubatta Sakız'ı işgal etti ve ancak nisanda buradan çıkarılabildi. O tarihe kadar kentteki kapı, pencere ve elektrik tellerini bile götürmüşlerdi.

Başlangıçta Tahran'ın görüşme önerilerini geri çeviren Hama Raşid 1942 sonbaharının başlarında yerel yetkili olarak hükümetin hizmetine girmeyi kabul etti, fakat Urquhart'daki İngiliz konsolosunun belirttiği gibi, "Daha cazip bir şey bulmaları halinde her iki taraf da tereddüt etmeden bu ilişkiyi sona erdirebilirdi."[2] İki yıl sonra, 1944'te o an geldi. Hama Raşid, Ekim 1941'de valiliğe atanmış olan komşusu Mahmud Han Kanisanan'ın Mariwan'daki topraklarına saldırınca İran kuvvetleri Mahmud Han'ı kurtarmaya geldiler ve önce Bana'daki 1000 evin neredeyse hepsini yakarak yerle bir edip, ardından Hama Raşid'in Irak'a sürülmesine yardım ettiler. Hükümet birlikleri Hama Raşid'in işini bitirdikten sonra Mahmud Han'a dönerek, onu da Irak'a sürdüler.

Haziran 1942'ye gelindiğinde Tahran Kürdistan'ın neredeyse tüm aşiret liderlerini özgürlüklerine kavuşturmuştu ve Rıza Şah yönetiminde sıkıntı çekenlerin şimdi ister kendilerinden alınan toprakların geri verilmesi, ister aşiretlerinin pozisyonu konusunda olsun, eski durumlarının iadesini talep etmeleri kaçınılmaz hale gelmişti. Davut Han Kalhur'un torunu Abbas Qabudian'ın hikâyesi toprak ağalığının Şah Rıza tarafından yaratılan koşullara nasıl adapte olduğunu göstermektedir. Davut Han'ın 1912'de ölümü üzerine oğlu Süleyman ile torunu Abbas (Süleyman'ın yeğeni) arasında bir iktidar mücadelesi olmuştu. Her iki adam da genç ve görece deneyimsizdi, ancak daha güçlü destekçileri olan Süleyman hükümdar oldu. Fakat yeğeninden korkması Kalhurlar arasındaki konumunu zayıflattı.

---

[2] FO 248/1410 Urquhart'tan Bullard'a, Tebriz, 22 Ekim 1942. Hama Rashıd adamlarının çoğunu orduya karşı verilen savaştan çok hükümetle silah konusunda ettiği kavgada kaybetti.

Daha önce iktidara talip olanlar gibi Abbas da Kermanşah'ta yaşıyor ve amcasının tahtını sarsmaya çalışıyordu. Süleyman 1922'de bir aile kavgasında öldürüldüğünde, Abbas masum olduğunu söyledi; ama ilkhan unvanı alıp, bölgedeki en büyük toprak ağalarından biri haline geldiği için bundan en çok o yararlandı. Hükümdarlığı uzun sürmedi. Diğer çoğu aşiret reisi gibi Abbas da 1926'da Tahran'da gözetim altına alındı ve Kermanşah'a dönebildiği 1941 sonbaharına kadar burada kaldı. Onun yokluğunda Kalhur'u bir subayla birlikte Rıza Şah'ın sözde reisliğe tayin ettiği bir Kalhur olan Ali Ağa Azami yönetmişti.

Abbas hükümet otoritesini, aşiretlerin hükümete karşı sadakatini yeniden tesis etmek ve ateşli silahların toplanmasına yardım etmeyi önererek, Tahran'dan Kermanşah'a gönderilmesine izin verilmesini sağladı. Bunun karşılığında resmen Kalhur hükümdarı yapılacağını umuyordu. Fakat pratikte beklentilerini azaltmak zorunda kaldı, çünkü rakip Davudi koluyla (Süleyman'ın torunları) işbirliği yapması gerekiyordu. Ertesi yıl Ali Ağa Azami öldürüldüğünde Abbas yine suçsuz olduğunu savundu. Ali Ağa'nın oğlu Gilan bakhsdarı olurken, Abbas daha önemli bir kent olan Şahabad'ın farmandarlığına (valilik) atandı ve kısa süre içinde diğer uygun mevkilere kendi akrabalarını getirdi.

Abbas 1943'te İngilizlerin yardımıyla[3] dört Kermanşah milletvekilinden biri olarak ulusal Meclis'e seçildi. Bu da ona, el koyulan aşiret topraklarının iadesi için kurulan[4] Meclis Aşiret Komisyonu'na katılma avantajı sağladı. 1926'dan beri sahip olduğu toprakları ve gücü yeniden elde etmeye odaklandığından, kendi isteklerine öncelik verdiği kesindir. Bu ona aynı zamanda Kalhur'daki rakiplerinin yerine geçebileceği parayı da sağladı.

---

[3] İngilizler onun seçilmesini garantiye almak için Güney Kürdistan'daki İran partisi adayı Kerim Sanjabi'yi tutukladılar. 1904'te doğan Kerim Sanjabi Kermanşah'taki aşiret politikaları arenasından 1918'de Tahran'a sürgün edilmişti. Oradan da eğitim gördüğü ve solcu fikirleri öğrendiği Paris'e gitmiş ve Tahran'a radikal bir hukuk profesörü olarak dönmüştü. Musaddık'ın yönettiği İran Partisi milliyetçiydi ve İngiliz müdahalesine yoğun bir düşmanlık duyuyordu. İran Partisinin diğer adayı Dr. Abdul Hamid Zangana büyük ölçüde babası bir reis olduğu için bir koltuk elde etti.

[4] Haziran 1942'de Meclis Rıza Şah'ın kamulaştırdığı arazileri önceki sahiplerine geri verecek bir kanunu kabul etti.

Abbas yalnız değildi. Bu dönemde çoğu aşiret reisi kendilerini merkezileşmekte olan devletin kurumsal yapısı içine katmak için sebatkâr bir biçimde çalışarak, mümkün olduğu takdirde bir yerel iktidar tekeli oluşturmak için önemli yerel mevkilere akrabalarının getirilmesine yardımcı oldular. Yeni bir başbakan[5] 1945'te Meclis'te istediği desteği bulamadığında Abbas, milletvekili olduğu için bırakmak zorunda kaldığı bir mevki olan Şahabad valiliğine kardeşi Khusrou'nun atanması karşılığında ona sadık kalma teklifinde bulundu. Bu onun Kalhur'un bütün kontrolünü eline geçirmesini, sonradan görme Azamiler üzerinde tartışmasız bir üstünlük elde etmesini sağladı. Khusrou genel valinin Kermanşah'tan ilk kez uzaklaşmasından doğan fırsatı, 'Kalhur'u silahsızlandırma' bahanesiyle Azami köylerine hükümet birliklerini götürmek için kullandı. Ekim ayına gelindiğinde Abbas amcası Kerim Han Davudi'nin (Süleyman'ın kardeşi) Kasr-ı Şırin valiliğine atanmasını planlıyordu, bu Kermanşah eyaletinin yarısından fazlasını etkin bir biçimde Abbas'ın hükümdarlığı altına sokacak bir darbeydi.

Ancak Tahran korkmaya başlamıştı. Khusrou işe yeni başlayan hükümet tarafından Şahabad'dan uzaklaştırıldı. Mahabad (aşağıya bakınız) kendi özerk cumhuriyetini ilan ettiğinde, Abbas görünüşte Mahabad'ı çökertmesi için hükümete yardımcı olmak amacıyla 'Batı Aşiretleri Birliği'ni kurdu. Ancak Tahran bu birliğin Abbas'ın gücünü daha da artırdığını düşünerek, birliğin hemen yasaklanmasını emretti. Abbas Tahran'a çağrıldı ve hırsını dizginlemesi yönünde uyarıldı.

Daha kuzeyde de benzer şeyler oluyordu. Sanandaj milletvekili seçilen üç vekilin tümü güç ve denetim tutkuları olan önemli toprak ağalarıydı.[6] Mahabad ile Bukan arasındaki topraklarda, Dihbukri'nin sevilmeyen lideri Ali Ağa (Amir Asad) da yetkililere yaranmaya çalışıyordu. O da Abbas Qabudian gibi bölgede sükûnetin korunması için atlı bir birlik toplamayı ve Tahran'ın Hama Raşid ile yaptığı barış görüşmelerinde bir elçi gibi hareket etmeyi teklif etti. Mahabad'a 300 toplama asker bulundurma yetkisi olan bir vali olarak döndü. Ancak bu konumundan yararlanabilmesi için gereken beceriden ya da müttefiklerden yoksundu. Hama Raşid ona kızarak, başını yakmakla tehdit etti. Bu arada Ali Ağa'nın Tahran'ın verdiği desteği eşit bir biçimde paylaşmayı başaramaması arasının bozuk olduğu kardeşlerinin ve kısa süre içinde onu Mahabad'dan atmak için birleşen Mamash ve Mangur aşiretlerinin kıskançlık yapmalarına neden oldu.

---

[5] Bu, seksenli yaşlarındaki Muhsin Sadr'dı. Başkanlığı 1945 yazı ve sonbaharında sadece birkaç ay sürmüştü.

[6] Farjallah Asaf Sanandaj'daki kötü ünlü, toprak sahibi bir tüccar aileden geliyordu. Sanandaj halkı 1916'da açlıktan ölürken buğday stoklamaktan sorumlu tutulmuştu. Asaf savaştan sonra taraftarları ve ona borcu olanlar aracılığıyla dalkavuklarını yerel güvenlik güçlerinin, adli makamların ve dini kurumların tepesine yerleştirmeyi planladı. Diğer iki milletvekili Salar Said Sanandaji ve Nasır Quli Ardalan'ın ikisi de önde gelen ailelerin çocuklarıydı.

Aşiret reislerinin, kıskanç rakipleri ve Tahran ile yaşadıkları tatsızlıkların yanı sıra kendi aşiretlerini en az hükümet kadar sömürmeleri ve baskı altında tutmaları da şaşırtıcı değildir. Reisliklerine geri dönenler iktidarlarını ya kendi aşiretlerine mensup olan kişilerden ya da komşularını yağmalayarak elde etmek zorundaydılar. Yalnızca köylülere başkanlık eden kethüdalar silahlı maiyetlere sahip şeflerden farklı olarak –bir İngiliz siyasi görevlisine göre– çok basit bir nedenle değere sahiptiler, kethüdalar kendi köylülerine karşı doğrudan sorumluydular. Mükemmel bir dünyada köylülerin ve aşiret reislerinin ihtiyaç duydukları şeyin tarım, hijyen, kazanç ve eğitim konusunda çok deneyimli hükümet yetkilileri olduğu düşünüyordu.[8] Tabii ki bu imkânsız olanı hayal etmekti. Aşiret reisleri, aşiretleri içinde, daha geniş bağlamda kentte ve kırsal kesimde ve Tahran, Sovyetler Birliği ve İngilizler gibi dış güçler arasında hayata geçirecekleri kendi politik gündemleriyle hâlâ yaşamın bir gerçeği olmayı sürdürüyorlardı.

Sovyet bölgesinde, özellikle de sınırlarında, Kürt liderlerin Sovyet yönetimi ile Tahran arasındaki çıkar dengesini titizlikle tartmaları kaçınılmazdı. Örneğin Ali Ağa Dihbukri Tahran'a sadakatini bildirdiğinde, anlaşmazlık içinde olduğu kardeşleri Sovyetler'in himayesine girmeye uğraşıyordu. Diğerleri ise kasıtlı bir biçimde ikisi tarafından da tanınmaya çalışıyorlardı. Mahabad'ın resmen kabul edilen yöneticisi Gazi Muhammed milliyetçi amaçları doğrultusunda Sovyet desteği ararken, kardeşi Sard Gazi İran Meclisi'nde Mahabad milletvekilliğine adaylığını koymuş ve seçilmişti. Gazi kardeşler siyasi pokere yabancı değillerdi. Babaları Gazi Ali Simku ile uzlaşmak zorunda kalmıştı.

Gazi Muhammed de diğer bazı aşiret reisleri gibi Müttefiklerin İran'a müdahalesinin Kürdistan için bir özerklik kazanma şansı yarattığını görmüştü. Onlar gibi o da Eylül 1941'de İngilizlere başvurarak birleşik bir Kürdistan statüsü için himaye elde etmeyi ummuştu. İngilizlerin Kürt liderlerle bir toplantı daha yapmayı planladıklarını düşünür-

---

7. Sakal veya bıyığın kesilmesi bir kan davasını kolayca başlatabilecek bir erkekliğe hakaret töreniydi.

8. FO 371/40177 Fletcher, 'Note on Tribal Policy in Kurdistan and Kirmanshah', Aralık 1943.

ken, Sovyetler aniden içlerinde Gazi Muhammed'in de bulunduğu otuz tanınmış aşiret reisine mesaj göndererek, o yılın kasım ayında Bakü'ye davet ettiler.[9] Sovyetler Kürtlerin, özellikle de Sovyet işgali altında olan bölgenin hemen ötesinde yaşayanların yüzlerini İngilizlere değil, kendilerine çevirmesini istiyordu.

Bakü'den geri dönüşlerinde, heyecanlı delegeler bir tür özerk ya da bağımsız kuruluşun çekirdeği olan bir Kürt Sağlık ve Güvenlik Yüksek Komitesi oluşturdular. Urmiye'deki 'Kurtuluş' örgütü de kendilerine Sovyetler Birliği tarafından kayıtsız şartsız yetki verildiğini düşünmüş olabilir.

Bakü seyahatinden sonra çabalarıyla öne çıkan iki tanınmış kişi Gazi Muhammed ile Şeyh Abdullah Gilani oldu. Gazi Muhammed Mahabad'ın çok saygın tanınmış bir kişisı (ve din adamı) ve yüzyılın başında Mahabad'ı tek başına yönetme girişiminde bulunmuş olan Gazi Fettah'ın ikinci kuşaktan yeğeniydi. Abdullah Gilani, Şeyh Abdül Kadir'in oğluydu ve Müttefiklerin işgalinden sonra 1941 yılında Irak'tan Margawar'a gelmişti. Bölgenin en aziz Nakşibendi şeyhi olması nedeniyle nüfuzu çok geniş ve yaygındı.

İkisi birlikte Mahabad-Urmiye bölgesindeki aşiret reislerini eski kan davalarını bir yana bırakıp, dikbaşlı taraftarlarını zapturapt altına almaya ve 'ruhani uyum' içinde birleşmeye ikna etmek için çalıştılar.[10] Fakat bu oldukça sıkıntılı bir işti, çünkü bazı aşiret reisleri eski düşmanlıklarından vazgeçmek istemiyorlardı. Gazi Muhammed iki arkadaşına, Mamashlı Hacı Kara Ayni ve Mangurlu Abdullah Beyazidi'ye güvenebileceğini gördü, bunların ikisi de kendi aşiretleri içinde birbirlerine muhalif olan kollarla uğraşmak zorunda kaldılar.

Daha da kötüsü, Sovyetler Birliği Kürtlerin emellerine soğuk bakıyordu. Kürt delegelere Sovyetler Birliği'nin azınlıkların kendi kaderini tayin hakkını desteklediği ancak koşulların Kürtlerin bağımsızlığı için henüz olgunlaşmamış olduğu söylendiğinde, Mayıs 1942'de Bakü'ye ikinci bir seyahat daha düzenlendi. Eylül'de Mahabad ve Urmiye reisleri, bir birlik oluşturmak ve liderlerini seçmek amacıyla Ushnaviya'da bir toplantı düzenlediler. Şeyh Abdullah ve Gazi Muhammed Hacı Kara Ayni Mamash'ın lider olmasını istediler, bunun görünüşteki nedeni onun *amir al asha'ir* olarak deneyimli biri olmasıydı ama asıl pratik neden Mahabad'a yakın olması ve Gazi Muhammed'in kararlı bir müttefiki olmasıydı. Ancak toplantıya katılan Sovyet yetkililer Kardar Shikak aşiretinden Emir Han'ın lider seçilmesini sağladılar. Aynı zamanda özerkliği düşünmek için şartların olgunlaşmadığını yinelediler.

---

[9] Bakü'ye gidenlere Hacı Baba Şeyh, Macid Han (Miandoab), Alı Ağa Dihbukri ve oğlu Umar Aliar (Bukan), dönek bir reis olan Ziro dahil dört Harki reisi, özür olarak 'hastalığını' öne süren Emir Han'dan ayrı iki Shikak reisi, Zarza, Piran, Gawrik, Mangur ve Mamash reisleri ve Şeyh Taha'nın (Şeyh Pusho olarak tanınan) oğlu Muhammad Sadık da dahildi.

[10] FO 248/1410 Cook'dan Bullard'a, Tebriz, 8 Nisan 1942.

Gazı Muhammed ve Şeyh Abdullah kendi adaylarının seçilememesine açıkça kızarak Sovyet yetkilileri toplantının verimsiz olmasına yol açmakla suçladılar. Aslında Gazi Muhammed muhtemelen bu toplantıyı kendisi düzenlemiş, Sovyetlerin katılımını da çıkacak milliyetçi kararlara onay vermeleri için çağırmıştı. Kürt hareketinin denetimini kaybetmek üzere olduğunu fark eden Sovyetler Birliği ise toplantıya katılanları uysal bir adam olan ve Rus işgali altındaki bölgede yaşayan Emir Han Shikak'ın liderliğini kabul etmeye zorlamaya karar vermişti.

Komala ve Yeni Milliyetçiler

Bu olayları Kürdistan'ın kendine özgü ve karakteristik karmaşıklığını yansıttığı şeklinde yorumlamak kolaydı. Fakat havada yeni bir şey vardı, Kürt toplumu da, komşu toplumlar gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında giderek hızlanan bir dönüşüm geçirmekteydi. Giderek daha fazla sayıda göçebe aşiret mensubu yerleşik hayata geçiyordu, bunun nedeni kısmen Rıza Şah'ın baskılarıydı ama on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ekonomik değişimler de göçebeliğin hızla düşüş kaydetmesine neden oluyordu.

Aşiret reisleri giderek kent politikasının önemli bir bileşeni haline geliyorlardı. Bunun nedeni yalnızca geleneksel araçlar olan aşiret kavgaları tehdidi ve ağaların çıkar ve iktidar mücadeleleri değil, aynı zamanda aşiret reislerinin merkezileşme ile kendi çıkarlarının yalnızca eyaletlere dayalı devlet sistemi ve ekonominin içine katılarak yeterince korunabileceğini fark etmeleriydi. Kalhur aşiretinden Abbas Qabudian değişen fonksiyonlara örnek oluşturuyordu. Aşiret reisleri, katılma sürecinin yanı sıra kent yaşamının tadına da varmaya başlamışlardı. Aslında Kürdistan kentleri ağalar arasında yaşanan rekabetin merkezleri haline gelmeye başlıyordu. Örneğin, Kermanşah'taki İngiliz siyasi danışmanı çok sayıda aşiret reisinin varlığını, "Bunlar, böylesine küçük bir havuz için çok fazla ve çok büyük balıklar" diyerek tanımlıyordu.[11]

---

[11] FO 371/35092 Kermanşah Konsolosluk Günlüğü, Aralık 1943

Kentler büyürken, onlarla birlikte eğitimli yeni bir kentli sınıf da büyüyordu. Bu bir kuşak önce İstanbul'da bır harekete önderlık eden eğitimli eşraf sınıfından farklıydı. Örneğin, bunlardan biri Mahabad'daki milliyetçi hareket içinde öncü bir rol oynayacak olan Abdülrahman Zabihi'ydi. Tek odada yaşayan, küçük esnaf bir aileden geliyordu. 15 yaşlarındayken ortaokuldan ayrılmıştı, yerli toprak sahibi ya da ağa ailelerinin oğullarına ders vererek mütevazı bir yaşam sürüyordu.

Zabıhi bağımsız bır Kürt devletı kurma hayallerını gerçekleştırecek bir siyasi parti kurmak için Eylül 1942'de Mahabad'da bir evde toplanan 15 kentliden birisiydi. Mesleki bıleşimleri gerçekleşmekte olan değişımlerı yansıtıyordu. Toplantıya katılanlar arasında örneğin, bir genç kamu görevlisi, bir ilkokul öğretmeni, bır tacir ve bir polis vardı.[12] Hiçbir eşraftan değildi ve yalnızca etnik milliyetçilikle motive oldukları anlaşılıyordu. Halk arasında JK Cemiyeti olarak bilinen Komala-i Jiyanawi Kurdistan'ı (Kürdistan'ı Uyandırma Komitesı) kurdular ve Zabihi parti sekreterliğine atandı. Bu açılış toplantısında Süleymaniye ve Kerkük'te üslenen ve hakkında çok şey bilınmeyen çeşitli Iraklı Kürt milliyetçi gruplarından (bkz. s. 387-388) biri olan Hiwa'yı (Umut) temsilen Irak ordusu subaylarından Yüzbaşı Mir Hajj da bulunuyordu. Mahabad'daki ve Kerkük ve Süleymaniye gibi yerlerdeki bu yeni kentli mılliyetçiler sınır ötesi bağların kurulmasından yanaydı. Zabihi İran ve Irak Kürtlerı arasındaki bağlantı görevlılerinden biriydı.

Komala hücreler halinde örgütlenıyordu. Üye sayısı altı ay içınde 100'e çıktı. Nisan 1943'te ilk merkez komite seçimi yapıldı ve kuzeyde Sovyet sınırına, güneyde ise Mahabad'ın etkı alanının en uzağında kalan Sanandaj'a kadar uzanan yerlere elçiler göndermeye başladı. 1944'te hem Irak hem de Türkiye'deki Kürt hareketiyle anlaşmalar yapıyorlardı. Ağustos 1944'te üç ülkeden delegeler üç sınırın kesiştiği Dalanpur Dağı'nda bir toplantı yaparak, karşılıklı destek sağlanması ve kaynakların paylaşılması konusunda bırbirlerine söz verdiler. O tarihe gelindiğinde hareket aşiretlerdekı gençler arasında bile ılgi çekmeye başlamıştı.

Komala Kürt bağımsızlığının mı peşindeydi? Bundan emin olmak zor. Kasım 1944 tarihli bir Komala genelgesinde anadili hakları (eğitimde ve yönetimde) talep ediliyor ama siyasi statü konusu savaş sonrasında yapılacak bir konferansa bırakılıyordu.[13] Komala'nın en önemli özelliği belki de onun toplumsal bakış açısıydı. Komala'nın (ya da kendisini adlandırdığı şekilde 'JK Cemiyeti') çıkardığı iki yayın eğitimli milliyetçi çevreler dışında nadiren rastlanan bir tartışmaya önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Temmuz 1943'te *Nishtman* (Anayurt) adlı dergisinin Tebriz'de basılan ilk sayısı ağa sınıfına cepheden saldırıyordu:

---

[12] Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 164.

[13] FO 371/40178 Tebriz Konsolosluk Günlüğü, no 20, 30 Kasım 1944.

> Siz, ağalar ve Kürt aşiretlerinin liderleri, oturup bir düşünün ve düşmanın size niçin bu kadar çok para verdiğine karar verin... bu parayı veriyorlar, çünkü bunun Kürtlerin kurtuluşunu ertelemekte kullanılacak bir sermaye haline geleceğini biliyorlar ve bu sermayenin birkaç yıl içinde Kürtlere zarar verecek entrikaların hazırlanmasını sağlayacağını umuyorlar.[14]

Nishtman, Kürtleri gelişmeye teşvik ediyordu. Bu köşe yazısının yazarı pekâlâ Zabihi olabilir.[15] Eşraf çocuklarına öğretmenlik yaparken aşiret politikalarının toplumsal bölünmeye neden olan etkilerini ilk elden gözlemleme şansı vardı. Her durumda, aşiret kavgaları zihnindeki tazeliğini korumuş olmalı. O yılın nisan ayında Mahabad aşiretlerinin birleştirilmesi yönündeki girişimleri zayıflatan ve zarar veren iki aşiretler arası çatışma yaşanmıştı.[16]

Ardından aynı ölçüde can sıkıcı bir sorun da tarikat şeyhleri ile mollalar arasında baş göstermiş ve ilerlemenin önünde daha da büyük bir engele dönüşmüştü. Koi Sancağı ndan ilerici bir reform yanlısı olan Molla Muhammed[17] kısa süre önce onlara sert bir biçimde hücum etmişti:

> Mollalar haindir, şeyhlere övgü düzerler ama halka Tanrı ve kendi dinleri hakkındaki gerçekleri anlatmazlar... Şeyhler ve mollalar Kürdistan'da olduğu sürece, burada yeni bir yaşam umudu olmayacak. Bunların tümü sakallı ve tespihli, kalın enseli ve göbekli Sufiler'dir... Dilenme nidaları ve yoksulluklarıyla bunların Kürt davasını ileri taşıması ve Kürt devletine hizmet etmesi nasıl beklenebilir?[18]

---

[14] FO 371/34940 *Combined Intelligence Centre for Iraq and Persia*, Rapor no 138, 4 Ekim 1943.

[15] Başlıca katkıcı olduğunu ve *Nishtman*'ın yayımlanmasına yardım ettiğini biliyoruz, FO 371/40177 Tebriz Konsolosluk Günlüğü, 15 Haziran 1944.

[16] Bunlar Mamash'ın karşıt taraflarda yer almış, rakip kolları olan Piran ve Mangur arasında ve diğer bir çatışma Miandoablı Macıd Han ile Ali Ağa, Amir Asad, Dihbukri arasındaydı.

[17] Molla Muhammed radikal görüşleriyle ünlüydü. Kızını kurulur kurulmaz Koi'deki dini okula göndermişti. Kızı daha sonra KDP militanı Umar Mustafa ile evlendi.

[18] FO 371/34940 *Combined Intelligence Centre for Iraq and Persia* (CICIP), No 138, 4 Ekim 1943.

Komala aynı tarihte yayımladığı 'JK Cemiyeti' broşüründe verdiği yanıtta ifadeyi biraz yumuşatıyordu:

> [Tüm] şeyhlerin ve mollaların Kürtlerin ilerlemesine engel olduğunu söylemek büyük bir hata ve yanlıştır... Koili Molla Muhammed'in eleştirdiği mollalar mucizeler yaratacaklarını söyleyen ve batıl inançları olan şarlatanlardır.... Aşiret reislerinin yanı sıra bu tür insanlar da Kürtler arasındaki gerikalmışlığın, farklılıkların ve kavgaların baş sorumlularıdır.[19]

Muhtemelen Komala Mahabad'ın tartışmasız lideri olan Gazı Muhammed ile arkadaşı Nakşibendi Şeyhi Abdullah Gilani'yi dışlamak istemiyordu.[20]

Nitekim her iki yayının da kapağı 'Yaşasın Başkan, Kürtler, Kürdistan ve Umut' sloganıyla süslenmişti, bu Hiwa'nın ve Irak'taki başkanı Refik Hilmi'nin çabalarını kutlamayı amaçlıyordu. Sovyetler için de bir şeyler vardı. Editör, muhtemelen ya Tebriz'deki Sovyet yetkililerin önerisiyle ya da onları memnun etmek için, '[Sovyet] halkının Kızıl Bayrak altında toplanarak kendi hanlarını ve beylerini kapı dışarı ettikten sonra birlik, barış ve güce ulaştıklarına'[21] dikkat çeken bir dipnot eklemişti.

1945 başına gelindiğinde, Mahabad civarındaki çoğu ağa, sınıfsal söylemine rağmen, Komala'dan etkilenmişti, bunun nedeni muhtemelen Komala'nın merkezi hükümetten bağımsızlığı simgelemesiydi.[22] Bu somut bir destek anlamına gelmiyordu. Ağalar değişken politikalarıyla tanınıyorlardı.[23] Bazılarını, Gazi Muhammed'in örgütlediği yerel milis gücü sayesinde Mahabad'ın Batı Azerbaycan'ın en düzenli bölgesi olması motive ediyordu. Bazıları ise hükümet denetiminin getireceği ekonomik cezalardan korkuyordu. Beceriksiz yönetimin yol açtığı gıda yoksunluğuna rağmen rüşvetçi ve tembel hükümet yetkililerini doyurmak zorundaydılar. Zaten 1942'de ciddi bir buğday sıkıntısı yaşamışlardı. Tahıllarını asla ödeme alamama riskine girerek bir hükümet alım kurumuna satmaktansa, yerli ya da Iraklı tüccarlara satmayı ya da ürünlerini Türkiye'ye kaçırmayı tercih ediyorlardı. Ancak, acaba bağımsız bir devlet olduklarında bunu yapabilecekler miydi? Birkaç ağa açıkça yapabileceklerini düşünüyordu.[24]

---

[19] FO 371/34940 CICIP No 138, 4 Ekim 1943.

[20] Sovyetler Birliği 1942'de Şeyh Abdullah'ı ününe dayanarak Kürtlerin lideri olarak onaylamıştı fakat ardından onun bir İngiliz ajanı olduğu yönünde yanlış bilgilendirilmişti. Abdullah Gilani Komala'dan haberdardı ve onu onaylamıştı fakat göze batmaktan kaçınmış olduğu anlaşılıyor.

[21] FO 371/34940 CICIP No 138, 4 Ekim 1943.

[22] İlk taraftarlar için bakınız Eagleton, *The Kurdish Republic*, s. 35. Fakat şüphelenilmelidir. Tebriz'deki bazı şefler adamlarının milliyetçi davadan vazgeçirildiğinden şikâyet ediyordu. FO 371/45503 Wall'dan Bullard'a, Tebriz, 7 Mayıs 1945.

[23] Örneğin İlkhanzade Dihbukri ağaları Komala'yı ilk destekleyenler arasında olmuştu ancak Gazi Muhammed liderleri olur olmaz onu terk etmişlerdi.

Bununla birlikte Gazi Muhammed'in Komala'ya üye olması kendiliğinden gelişmedi. 1944'te bir tarihte Komala'ya destek vermeyi önermişti. Örgütün programını ve Hiwa ile olan ilişkisini biliyordu. Yabancı diplomatlara karşı da samimiydi. Tüm Kürtler bağımsızlık istemese de, hepsi daha iyi sağlık ve eğitim hizmeti, daha iyi iletişim araçları, bir ölçüde özerklik ve Rıza Şah dönemindeki zulmün tekrarlanmayacağına dair güvence istiyordu. Ancak Nisan 1945'te Gazi Muhammed, Komala'nın yeni başkanı olarak resmen benimsendi. İlk başvurusunda, Komala böylesine güçlü ve otoriter bir üyeye sahip olmaktan rahatsızlık duyarak üyeliğine karşı çıkmıştı. Komala'ya katıldığı takdirde örgütün lideri olacak ve Komala iç ideolojik temelinin bir orta sınıf demokrasisinden eşraf egemenliğine doğru hızla kaydığını görecekti, bu da fazlasıyla korktukları bir durumdu. Ancak onun saygın bir halk adamı olarak örgüte üye olması, kaçınılmaz olarak Komala'nın giderek daha başarılı olmasına yol açtı.

Gazi Muhammed'in Komala'ya kabul edilmesi, işin içinde Sovyet parmağı olduğunu da gösteriyordu. Sovyetler Birliği 1944'e kadar Kürtlerin nezdinde prestijini korumak için Tahran'ın denetimi dışında onlara ciddi olanaklar sağlamış, ancak ayrılıkçılığı engellemişti. Fakat 1944'te savaşın sonu görünmeye başladığında, Sovyetler İran'daki komünist Tudeh partisinin özellikle güçlü olduğu Azerbaycan'ı ve Sovyetler Birliği'ne katılmanın bir adımı olarak İran'dan resmen ayrılmak isteyen ve özerklik eğilimiyle tanınan Kuzey Kürdistan'ı teşvik etmeye başladı. Kürtlerin biraz cesarete ihtiyacı vardı. Ann Lambton 1944'te yaptığı Kürdistan ziyaretiyle ilgili olarak, "Konuştuğum birkaç Kürdün... hepsi hararetle Kürt bağımsızlığından söz ediyordu"[25] diye yazıyordu.

Hem Azerbaycan hem de Kürdistan'ın önemsiz şeyler konusunda pazarlık eder gibi görünmesinde açıkça olmasa da Sovyetler Birliği'nin parmağı vardı. 1944'te petrol imtiyazı almak için İran'a baskı yapmıştı. Tahran buna karşı çıktığında Sovyetler Birliği iki ayrılıkçı hareketi teşvik etmeye başladı. Bunu yapmak kolaydı, çünkü Tudeh Kürdistan'da kök salamamış olmasına rağmen, Komala'nın kılavuzu, yayınlarında da görüldüğü gibi, Sovyet ideolojisiydi. Tahran petrol kullanım haklarını vermeyi kabul etmediği takdirde, Kuzey Kürdistan daha önemli bir eyalet olan Azerbaycan'ın güneybatı kanadını güvence altına alacağından yararlı bir stratejik yardımcı olacaktı. Tabii aynı zamanda hem Türkiye'nin hem de Irak'ın doğu sınırlarını kuşatmaya yarayacaktı.

---

[24] FO 371/40178 Tebriz Konsolosluk Günlüğü, no 20, 30 Kasım 1944.

[25] FO 371/40173 A.K.S. Lambton, 'Kurdish-Russian Relations', Tahran, 13 Eylül 1944.

Sovyetler Birliği Komala'nın başarısından yararlanabilecek durumdaydı. Komala büyüdükçe, giderek açığa çıkan hücre yapısı çöktü. İhtiyaç duyduğu şey bir parti merkeziydi ve bunu da Kürdistan-Sovyet Kültürel İlişkiler Cemiyeti biçiminde Sovyetler sağladı. Nisan 1945'te Komala yeni merkezinde halka açık bir gösteriyle 'yeraltından' resmen 'çıktı'. Sahnelenen tiyatro oyunu, Daık-i Nishtiman'da (Anayurt) bir kadın (Kürt vatanı), Orak Çekiç taşıyan bir el, sahnenin arkasından gelip zincirlerini çözünceye kadar üç kötü adamın (Irak, İran ve Türkiye) tecavüzüne uğruyordu. "Peçesi düştü ve göğsünden üzerinde 'Yaşasın Küçük Ulusların Kurtarıcısı Stalin' yazılı bir Kızıl Bayrak çıkardı." Bu gösteriyi izleyen Tahran'daki ABD Elçiliği'nden Archie Roosevelt'in sözleriyle, "Dramatik gösterilere alışık olmayan izleyiciler derinden etkilendi, kuşaklar boyunca süren kan davaları ise, ağlayarak birbirlerinin omuzlarına yaslanan ve Kürdistan'ın intikamını almaya yemin eden eski düşmanlar şeklinde temsil ediliyordu."[26]

Bununla birlikte Sovyetler Birliği bağımsız bir düşünce yapısına sahip olan Komala'yı denetlemek istiyordu ve Gazı Muhammed'in başkanlığını alkışlayarak bunu başardı.[27] Sovyetler, Tahran hükümetinin Gazi Muhammed'in kuzeni Sayf Gazi'yi jandarma komutanlığına tayin etmesine dayanarak, hızla Gazi Muhammed'in konumunu güçlendirmeye başladı. Aynı zamanda Kürtleri silahlandırmaya da başlamıştı.

Kürdistan yönetimi görünüşte Tahran'dan giderek daha fazla pratik özerklik elde ettiğinden, Sovyetler Birliği denetimini güçlendirdi. Eylül 1945'te Gazi Muhammed, Sayf Gazi ve önde gelen aşiret reisleri Sovyet konsolosuyla görüşmek üzere Tebriz'e davet edildiler ve buradan doğruca Sovyet Azerbaycan'ının başkanı tarafından karşılandıkları Bakü'ye gönderildiler. Başkan onlara Tudeh Partisi'nin İran Azerbaycan'ında na-

---

26. Roosevelt, 'The Kurdish Republic', s.139.

27. Sovyetler'in ılk tercihi Gazi Muhammed değil bölgenin önde gelen üç reisi olmuştu. Bunlar, yakın zamanda Tahran'da yerel jandarma şefi olarak istihdam edilmiş Ali Ağa (Amır Asad) Dıhbukrı, Shikak'tan Emir Han Sharafi ve Kara Ayni Ağa Mamash'tı. Hiçbiri milliyetçi hareketin lideri olmanın siyasal tehlikelerini düşünmemişti, Roosevelt, 'The Kurdish Republic', s.139.

sıl etkili olamadığını, onun yerine Demokratik Parti'nin geçirileceğini, Kürtlerin özgürlüklerini kazanmak için aynı şeyi nasıl yapacaklarını anlattı. Onlara Komala'yı İngiliz emperyalizminin yarattığını ve onun bir aracı olduğunu söyledi. Kürtleri hararetle kendi demokratik partilerini kurmaya teşvik etti.

Mahabad Cumhuriyeti

Gazi Muhammed geri döndüğünde Kürt Demokratik Partısı nin (KDPI) kuruluşunu bildirmek için eşraftan kişilerle bir toplantı yaptı.[28] Bu Komala'nın dağılmasına ve üyelerinin yeni partiye geçmesine neden oldu. Çok sayıda tanınmış Kürt tarafından imzalanan bir manifestoda şunlar talep ediliyordu:

> Anayasada yer almasına rağmen, onlar [İran hükümeti] niçin Kürdistan'ın bir Eyalet Meclisi tarafından yönetilen bağımsız bir eyalet olmasına izin vermiyorlar... Haklarımız için savaşmalıyız... Mahabad'da kurulan Kürt Demokratik Partisi'nin kutsal amacı budur... İran sınırları içinde ulusal bağımsızlığı sağlayabilecek olan bu partidir.[29]

Amaçları arasında şunlara yer veriyorlardı: (i) İran devleti içindeki İranlı Kürtlere özerklik verilmesi; (ii) Eğitimde ve idari işlerde Kürt dilinin kullanılması; (iii) Devlet işleri ile sosyal sorunları denetleyecek bir Kürdistan eyalet meclisinin seçilmesi; (iv) Tüm devlet görevlilerinin bu yerellik kökenli olması; (v) Azerbaycan halkıyla birlik ve beraberlik; (vi) Hem köylüler hem de eşraf için tek bir yasanın oluşturulması.

En ilginç olan bu son amaçtı, çünkü açıkça reformist bir karakter taşıyor ve yasalar fiilen ne derse desin, gerçekte köylülerle eşrafın yasal statüleri arasında büyük farklılıklar bulunduğunu gösteriyordu. KDPI bunu değiştirmek istiyordu. Muhtemelen aşiret reisleri kendilerini bu sevimsiz amaçtan ayrı tutuyorlardı ama her koşulda kendi çıkarlarını korumak konusunda ustaydılar. KDPI toprak reformu konusunda herhangi bir düzenlemeyi başaramadı.

Aslında, Molla Mustafa ve Şeyh Ahmet Barzani yaklaşık 1000 savaşçı ve aileleriyle birlikte gelerek güçlü bir destek sunmasaydı, KDPI'nın hedeflerinin önüne hızla geçilebilirdi. Bu iki lider Ekim

---

28. KDPI (İran) kısaltması onu Irak'ta sonradan ortaya çıkan KDP'den ayırt etmek için kullanılır.
29. FO 371/45436 dosya 73400, 8 Kasım 1945 Deklarasyonu.

1945'te, isyanlarının başarısız olması sonucunda (bkz. s. 337?) Irak ordusundan kaçarak Ushnaviya yakınlarından İran'a girdiler. İran'a geldikten kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği Molla Mustafa'ya Gazi Muhammed'in emrine girme talimatı verdi. Yerel politik durumun bütünüyle farkında olmama ihtimali büyük olduğu halde, bir kaçak olarak Sovyetler'in iyi niyetine ve yerel Kürtlerin dostluğuna bağımlıydı. Yerel Kürtlere mahrumiyet içindeki kuvvetlerinin beslenmesi ve barındırılması talimatı verildi.

Yıl sonuna doğru, Azerbaycan Demokratik Partisi'nin silahlı üyeleri İran kuvvetlerini kışlalarına geri püskürttüğünde, Tahran Azerbaycan'ın denetimini kaybetti. 10 Aralık'ta Tebriz garnizonu Demokrat kuvvetlere teslim oldu ve 'Azerbaycan Halk Hükümeti' tüm doğu Azerbaycan'da yönetimi eline geçirdi. Bunun üzerine Gazi Muhammed batı Azerbaycan'da bağımsızlık ilan etmeye karar verdi. 15 Aralık'ta Mahabad'da yapılan küçük tören Kürt Halk Hükümeti'nin kuruluşuna işaret ediyordu. Yalnızca 13 üyeli bir ulusal parlamento oluşturuldu ve 22 Ocak 1946'da Gazi Muhammed, Mahabad, Bukan, Naqada ve Ushnaviya pazar kentlerini içine alan küçük topraklarda bir Kürt cumhuriyetinin kurulduğunu açıkladı. Bu toprakların ötesindeki aşiret reisleri, hatta daha kuzeydeki Celaliler bile Cumhuriyet'i tanıdılar. Mahabad Cumhuriyeti'nin resmi Başkan'ı Gazi Muhammed oldu. Kuzeni Sayf Gazi, bir tür terfiye tabi tutularak yerel jandarma komutanlığından Savaş Bakanlığı'na atandı. Bukan yakınlarındaki Zanbil Seyidlerinden biri olan Hacı Baba Şeyh'in Başbakanlığa getirilmesi ise popülist bir tercihti. Komala'nın kurucu üyelerinin neredeyse hepsi yönetime dahil edilmiş ama artık iktidarın ağırlığı Kürdistan'ın tanınmış aileleri lehine kesin bir biçimde değişmişti.

Molla Mustafa'nın yanı sıra Mahabad kuvvetlerine komuta etmek üzere üç yerel aşiret reisi daha atanmıştı, bunlar (*eski subay*) Sayf Gazi, sağduyunun kahramanlığın en iyi yanı olduğunu hep savunmuş olan Emir Han Sharafi Shikak ve kısa süre önce Irak'tan dönen ve her zamanki dönekliğini koruyan Hama Raşid'di. Onunla aynı kötü üne sahip olan Ziro Bey Harki ise albaylığa atanmıştı. Molla Mustafa kendi kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılaması için ağır kış koşulları nedeniyle zaten yalnız kalmış olan Sakız, Bana ve Sardasht'taki garnizonlara saldırmaya gönderilmişti.

Mahabad'da, Farsça ders kitapları anadile tercüme edilerek okullarda Kürtçe öğretilmeye başlanmıştı. Sovyetlerin bir matbaa vermesi sayesinde ikisi de Kürdistan adını taşıyan birer günlük gazete ve aylık dergi ile örneğin, *Hiwa-Nishtiman, Giru Gali* ve *Mindilan-i Kurd* gibi bazı edebi dergiler çıkarılmaya başlanmıştı.

Ancak Mahabad Cumhuriyeti kuruluşundan beri birliği sağlayamamıştı. Barzaniler hiçbir biçimde genel kabul görmüyorlardı. Cumhuriyet'e çok itibarlı savaşçı bir güç sağlamış olmaları aşiret siyaseti yapılan dünyayı rahatsız ediyordu. Kürt liderleri arasında da ciddi gerginlikler bulunuyordu. Örneğin, Gazi Muhammed'in yegâne potansiyel rakibi olan Şeyh Abdullah Mahabad'daki cumhuriyet şenliklerinin açılış töreninde Zir Bey Harki tarafından yalnızca gayretsizliği nedeniyle değil, aynı zamanda İngilizlere sempati duymakla suçlanmıştı.[30]

Aşiret reislerinin çoğu Mahabad'da düzenlenen şenliklere katılmış olmasına rağmen, bir kısmı bu maceraya kuşkuyla baktığından, bir kısmı Cumhuriyet'i Sovyetler Birliği'nin kukla devleti olarak gördüğünden, bir kısmı da Tahran ile gemilerini yakmak istemediklerinden katılmamıştı. Aslında Gazi Muhammed'in liderliğine inanmanın zor olduğunu düşünen bazı Dihbukri reisleri cumhuriyetin güney kanadında İran kuvvetlerine komuta eden General Humayuni ile kısa süre içinde temas kurdular. Nisana gelindiğinde, Hama Raşid, Mahabad Cumhuriyeti'nin komutanlarından biri olmasına rağmen, Tahran onu yeniden Bana *bakhshdarlığına* tayin ettiği takdirde, İran'a iltica etmeyi teklif ediyordu.

Kısa sure sonra, Mahabad'ın kendi otoritesinden bağımsız olma fikrinden hoşlanmayan Azerbaycan Demokratik Partisi'nin içinde de gerginlikler baş gösterdi. Zaten Tudeh Partisi'nin Urmiye bölgesindeki köylüleri ve Kürt aşiretleri üye kaydetmesi sıkıntı yaratmaktaydı. Kürt cumhuriyeti ilan edilir edilmez Gazi Muhammed Tebriz'e çağrılmış ve kendisine yalnızca Demokratik rehberlik altında yerel bir hükümet kurabileceği bildirilmişti. Azerbaycanlıların Tebriz'den bağımsız bir Kürt yönetimine hoşgörü göstermeye ikna olmalarının nedeni yalnızca Sovyetler'den alınan destekti. Bir de karmaşık nüfus yapıları nedeniyle Urmiye ve Miandoab bölgelerinin denetimi sorunu vardı: Urmiye'de Shikak ve tepelerdeki diğer Kürt aşiretleri kentteki Azerbaycan yönetimine pek saygı duymuyorlardı.

Gazi Muhammed Sovyetler'in talimatıyla Kürtler ile Azeriler arasındaki farklılıkları gidermek ve böylece Tahran'a karşı birleşik bir cephe görüntüsü sağlamak amacıyla Nisan 1946'da Tebriz'e geri döndü. Bu görüşmeler 23 Nisan'da yapılan bır anlaşmayla sonuçlandı. Anlaşma, Urmiye ve Miandoab bölgelerindeki anlaşmazlıkların gıderilmesi için Kürt ve Azeri yetkililerin atanmasına ve her iki yönetim bölgesinde bu toplulukların azınlıkta bulunduğu yerlerde bütünlüklü bir kültürel teşvik faaliyetıne izin verıyordu. Fakat anlaşma aynı zamanda Tahran'dan tam olarak bağımsızlaşıldığını da ima ediyordu. Anlaşmaya göre yönetımler arasında temsilci değişimleri yapılabilecek; ortak ekonomık komisyon kurulacak; karşılıklı askeri yardımlaşma yapılacak; ve Tahran ile görüşmeler iki yönetimin 'ortak çıkarları' gözetilerek yapılacaktı. İki halkın uzun yıllar boyunca karşılıklı olarak birbirinden hoşlanmadıklarını unutturmaya çalışan imzacı ülkeler, 'Azerbaycanlılar ile Kürtler arasındaki tarihi dostluk ve demokratik kardeşlığe' zarar vermek ısteyen kişi ya da grupları cezalandırmayı üstlenmışlerdi.

---

[30] Cumhuriyete Irak'tan katılan oğlu Abdülaziz 'daha fazla eğitim için' aslında bir tutsak olarak Şeyh Abdullah'ın iyi hali nedeniyle aniden Sovyetler Birliği'ne gönderildi.

Artık birlikte durmak çok daha fazla önem kazanmıştı. Sovyetler'ın dürtülerinden kuşkulanan aşiret reisleri haklı çıkmış görünüyordu. Ocak 1942'de yapılan İngiliz-Sovyet-İran İttıfak anlaşmasına göre, iki işgalci güç, İtilaf ve İttifak güçleri arasındaki düşmanlık sona erdikten 6 ay sonra İran'dan çekilmeyi üstlenmişlerdi. Bu teorik olarak Sovyetler'in 2 Mart 1946'ya kadar İran'ı boşaltması anlamına gelırken, pratıkte Sovyetler'in kalmak istediği görülüyordu. İngıltere ve ABD sırasıyla 4 ve 9 Mart'ta durumdan ciddi kaygı duyduklarını bıldırdiler. 26 Mart'ta Andrei Gromyko Tahran Meclısi'nin onaylayacağı ortak bır Sovyet-İran petrol şirketi kurulmasını onayladığı takdırde tüm Sovyet birliklerinin altı hafta içınde İran'dan çekileceğini söyledı. Anlaşma, 'bu içişleriyle ilgili olduğundan, Hükümet ile Azerbaycan halkı arasında barışçı düzenlemeler yapılmasını'[32] öngörüyordu.

Bu kalıcı bir Sovyet ışgaline yönelık İran'daki ve Batı'daki kaygıları yatıştırdıysa da, Tebriz ve Mahabad'da bundan böyle Tahran'daki intikamcı hükümete karşı korunamayacakları korkusuna neden oldu. Hepsi açıkça gerçekleşen ayrılıkları nedeniyle oluşan öfkenin farkındaydı. Özellikle, yalnızca Azerbaycan'ın bır bölmesi olarak tanınan Mahabad kaygılanmakta haklıydı.

Nisan sonunda Tebriz'dekı hükümet Tahran ile bır anlaşma yapmasının zorunlu olduğuna karar verdı ve sonunda bu anlaşma Hazıran

---

31. Roosevelt, 'The Kurdish Republic', s.143.
32. *New York Times*, 6 Nisan 1946, Eagleton, *The Kurdish Republic*, s. 73'te alıntılanmıştır.

ortasında yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Kürt bölgeleri de dahil olmak üzere tüm Azerbaycan resmen İran egemenliğine geri dönecek ve eski hükümetin bakanları yeni Azerbaycan eyaletine yönetici olarak yeniden atanacaklardı. Azerbaycanlılar böylelikle kendi konumlarını meşrulaştırarak İran'ın misillemesinden kaçınmış oldular ama Kürt Cumhuriyeti ile yaptıkları anlaşmayı yok sayarak Mahabad'ı Azerbaycan eyaleti içindeki isyancı bir yerleşim yeri olarak yalnız bıraktılar.

Bu arada İran kuvvetleriyle Molla Mustafa'nınkiler Sakız'ın kenar bölgelerinde ihtiyatla birbirlerini gözlüyorlardı. Sovyet yetkililer, Barzani kuvvetlerini desteklemek amacıyla, Shıkak ve güneydeki Harki'yi ele geçirmesi için Emir Han'a rüşvet vermişti. Mahabad'da ise aşiret kuvvetlerinin yeniden inşasıyla (13.000 kişilik tahmini bir güç ile), buradaki hükümet kuvvetlerinin yapılacak bir saldırıya yalnızca 5.000 kişiden ibaret olduğundan karşı koyamayacağı düşünülerek, Sakız'a ve hatta Sanandaj'a bir saldırı düzenlenmesi düşünülüyordu.

Mayısın sonunda bir dizi çatışma oldu, bu çatışmalarda Barzani'nin adamları Emir Han'ın adamlarını korkaklıkla suçlayarak kendileri ateşe attıklarını öne sürdüler. Barzani'nin adamlarınca ele geçirilen Kürt esirler Mahabad kuvvetlerine katılmaya zorlandı. Ancak Tebriz ile Tahran arasında bir anlaşma yapıldığına ilişkin haberler üzerine Sovyetler Birliği Mahabad'ı Sanandaj'daki saldırıdan vazgeçerek, Tahran ile görüşmesi konusunda uyardı. Aşiret mensupları kuzeye doğru geri çekildikçe, Mahabad ordusunun sayısı iyice azaldı.

Mahabad'da ise Sovyetler'in açıkça aşiretlerden yana tutum almalarıyla kentlilerle aşiretler arasında yapılan ittifak hızla parçalandı. Aşiret mensuplarıyla kentte yaşayanlar arasındaki sosyal bölünme, din, dil ve etnik öğeleriyle Kürtler ile Azeriler arasında var olan farklılıklar kadar büyük değildi ama yine de yaşamın köklü bir gerçeğiydi.

Gazi Muhammed Sovyet sınırından başlayıp, Sanandaj ile Kermanşah arasındaki bir orta noktaya kadar uzanan, kısaca Azerbaycan eyaleti içinde kalan ya da doğrudan hükümetin denetimindeki tüm Sünni Kürdistan'ı kapsayan bölgede özerk bir Kürt eyaleti kurulması için görüşmeler yapmak üzere ağustosta Tahran'a gitti. İyimser olmak için gerekçeleri vardı. Başbakan Qavam otoriter bir rejim (Şah, ordu ve aşiretler) ile demokratik hareket arasında bir orta yol izlemek isteyen ılımlı biriydi. Ağustosa gelindiğinde Qavam kendisini Sol'da konumlandırarak, Abbas Qabudian da dahil olmak üzere gericiliği en fazla simgeleyen kişileri tutuklamaya başlamıştı. Muhtemelen Gazi Muhamed'in talep ettiği ölçülerde fakat Tahran tarafından atanan bir genel valı idaresinde yarı özerk bir Kürt eyaletinin oluşmasını kabul ettiği anlaşılıyor. 15. Meclis için yalnızca Tudeh ile değil aynı zamanda Azerbaycan ve Kürdistan Demokratik Partileri ile ittifak yapmayı hayal ediyordu. Ona göre Sol'u bir arada tutmak önemliydi. Bu nedenle önerisinin Azerbaycan valisi tarafından da kabul edilmesi konusunda ısrarlı oldu ama muhtemelen kabul ettiremedi. Ancak, Qavam yönetimi Sol karşıtı yaygın aşiret huzursuzlukları ve ordu içinde şah tarafından kışkırtılan karışıklıklar nedeniyle ekimde yoğun bir baskı altında kaldı. Yönetimini kurtarmak isteyen Qavam demokratik partilerle olan ilişkisine hemen son verdi. Tahran'daki ruh halinin hızla değişmesi nedeniyle Gazi Muhammed ve arkadaşları ayaklarını denk alarak, 'başkan', 'bakan' gibi unvanlardan vazgeçip, bunları 'parti lideri'ne ya da 'mali işler başkanı' gibi isimlere dönüştürdüler. Bu uzlaşmayı hedefleyen bir jestti ama yeterli olmadı.

Bu arada aşiretlerin Gazi Muhammed'e verdikleri destek de azalıyordu. Aşiretler onu yalnızca ekonomik ve askeri yardımların anahtarını elinde tuttuğu için desteklemişlerdi. Tebriz-Tahran anlaşması yayımlandığı andan itibaren aşiretlerin Mahabad'ı terk etmeye başlamaları kaçınılmazdı. Kendi konumlarını düşünmek zorundaydılar. Aşiret topraklarında üretilen temel ürün tütündü ama İran dışındaki pazarlara giremedikleri için, Sovyetler ile yapılan tütün karşılığında şeker ve pamuk alımı anlaşmasına rağmen ciddi zorluklarla karşı karşıyaydılar.

Ortalık giderek sertleşiyordu. Azalan kaynakları güçlü (ama yoksul) Barzanilerle paylaşmak zorunda olan aşiretlerin huzursuzluğu artıyordu. Barzaniler gelince, Molla Mustafa'nın, yalnızca kendi kuvvetlerinin Cumhuriyet için inançla savaştığını öne sürerek, Gazi Muhammed'i işi başından atacağı söylentileri vardı. Mamash ve Mangur'un bazı reisleri ile Gazi Muhammed arasında anlaşmazlıklar patlak verdi. Sovyetler Birliği Gazi Muhammed'i korumak amacıyla söz konusu aşiret reislerini Irak'a kovması için Molla Mustafa'yı gönderdi.

Gazi Muhammed Dihbukrı ile hâlâ sorunlar yaşıyordu ve onları diplomasi aracılığıyla ikna etmeyi başaramayınca Emir Han komutasındaki Shikak ve Harki'yi Dihbukri'yi susturmaları için Bukan'a gönderdi. Bu Emir Han'ın Mahabad'daki son göreviydi. Emir Han eylül sonunda Tebriz'deki ABD Konsolosluğu'na yalnızca Kardar Shakak aşiretini temsil etmekle kalmayıp, kendisine bağlı birçok diğer aşirete de sahip biri olarak hükümete sadakat göstereceğinin Tahran'a bildirilmesini, yalnızca kendisine iyi muamele yapılacağına dair güvence verilmesini istedi. Gazi Muhammed'e bağlı kalanlar ise yalnızca Mahabadlı Gawrik aşireti, Feyzullah Bey ve Zarza'nın bir kolu oldu.

Aşiret reisleri İran'daki daha geniş tablonun farkındaydılar. Ekim boyunca çoğu, Qavam yönetimine karşı çıkan aşiret huzursuzluklarına sempatiyle bakmıştı. Onlar da Tudeh'e ve Sol'a güvenmiyorlardı. Genel çıkarlarının otoriter Sağ'da yattığını, 1906'da yaptıkları gibi biliyorlardı. Qavam Azerbaycan'ın ve Kürdistan'ın yeniden işgal edilmesini 10 Aralık'ta isteksizce de olsa onayladığında, çoğu aşiret reisi kimin tarafında olacağını kendi zihninde kesinleştirmişti bile.

Bundan beş gün önce, Gazi Muhammed'in artık tek başına kalmış olan savaş konseyi İran ordusuna karşı silahlı direniş yapılacağına dair güvence vermişti. Böyle bir güvenceyi niçin verdiği bir sır olmaya devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nin onları korumak için olaya müdahale edeceğini düşünmüş olabilirler. Ancak bir hafta içinde Shikak ve Harki hükümetin Urmiye ve Tebriz civarındaki kırsal alanı yeniden ele geçirme faaliyetinde rollerini üstlendiler. 13 Aralık'ta İran birlikleri Tebriz'e yeniden girdi. Ertesi gün, aşiret reisleri ve eşraftan oluşan ilk grup boyun eğmelerini sağlamak için kuzeye Miandoab'a sürüldü. Bunların arasında Tahran Meclisi'nde milletvekili olan ve kardeşiyle hükümet arasında arabuluculuk yapan Sadr Gazi de vardı. Şimdi ise General Humayuni'ye Mahabad'ın hükümet kuvvetlerini barış içinde karşılamaya hazır olduğunu söylüyordu. Humayuni müttefik aşiretler olan ve daha önce Gazi Muhammed'e muhalefet eden Dihbukri, Mamash ve Mangur'u önden Mahabad'a gönderdi. Ancak bunların kenti yağmalayabileceklerinden korktuğu için ve Gazi Muhammed'in talebi üzerine, kenti korumak amacıyla 15 Aralık'ta oraya düzenli birlikler de sevk etti.

Mahabad Cumhuriyeti bir yıl bile ayakta kalamadı. Hükümet güçleri Kürtçe basılan yayınları kapatmakta, Kürtçe eğitimi yasaklamakta ve bulabildikleri tüm Kürtçe kitapları yakmakta oldukça hızlı hareket ettiler.

Gazi Muhammed, kardeşi ve kuzeni 31 Mart'ta kentin meydanında asıldılar. Bu özellikle, hükümet tarafından kardeşine elçi olarak gönderilmesi dışında o yılı Tahran'da geçiren Sadr Gazi'ye güdülen kinden kaynaklanan bir eylemdi. Dahası, isyanları düzen içinde gerçekleşmiş ve büyük ölçüde şiddete başvurulmamıştı. Yazın çıkan birkaç çatışma ve 5 Aralık'taki silahlı direniş yapılmasına ilişkin yanlış kararı dışında, Gazi Muhammed karşılıklı anlaşmaya dayanan bir çözüm istediğini ve bunun için Tahran'ı ziyaret etme arzusunda olduğunu açıkça belirtmişti. Gazi Muhammed örneğin Hama Raşid'in işlediği suçlara kıyasla neredeyse hiçbir şey yapmamıştı.

Ancak, Tahran Mahabad Cumhuriyeti'nin gerçekten çok düzenli olduğunu ve yeni Kürt milliyetçiliğinin kendi otoritesi için aşiret isyanlarından çok daha tehlikeli olduğunu fark etmişti. Gazi üçlüsü milliyetçi idealleri kişiselleştirdikleri için yok edildiler. Cumhuriyet yönetiminin diğer üyeleri bir hafta sonra nisanda idam edildi. Gawrik ve Feyzullah Bey aşiretlerinden kişilerin idamı dışında çoğu aşiret reisi serbest kaldı, çünkü şubat başında Muhammed Rıza Şah genel af ilan etmişti.[33]

Tahran Molla Mustafa'ya Irak'a geri dönmek ile silah bırakarak Varamin yakınlarına yerleşmek arasında seçim yapmasını teklif etti. Şeyh Ahmet Barzani aileleri ve bazı savaşçılarla birlikte Irak'a döndü. Ama Molla Mustafa ya da taraftarları için bu iki teklif de kabul edilebilir değildi ve savaşmaya devam etme kararı verdiler. Molla Mustafa eşsiz taktik becerilerini sergiledi ve İran, Irak ve Türkiye sınır boylarındaki efsanevi ilerlemesiyle her yerdeki Kürtlerin hayalinde iz bıraktı. Bu efsanenin doruk noktası, düzenli kuvvetler tarafından sıcak takip altında oldukları halde adamlarının on beş gün içinde dağlarda 220 millik bir bölgeyi ele geçirmesidir. Barzani onları kuşatma girişiminden kurtarmış ve sonunda Arpaçay nehrini geçerek 15 Haziran'da Sovyetler Birliği'ne sığınmıştır.[34] Öyle bir efsane yaratmıştır ki, insanlar onun bir gün geri geleceğine inanmaktadırlar.

Mahabad Cumhuriyeti fikri, Kürtlerin özgürlüklerinin gerçekliğin pek de pembe bir tablosu olmadığını anladıkları önemli bir andır. Mahabad dört bir yandan çok büyük siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlarla sıkıştırılmıştı. Ciddi bir Sovyet desteği olmaksızın var olma umudu yoktu ve Cumhuriyet'in liderleri aslında böyle bir desteğe güvenemeyeceklerini biliyorlardı. Dahası, Cumhuriyet'in varoluş biçiminin özerklik mi yoksa bağımsızlık[35] mı olduğu daima belirsiz oldu ve bu da fiilen Tahran'ın kendi denetimini askeri yöntemlerle yeniden oluşturmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu anlamda Azerbaycanlılar kartlarını büyük bir öngörüyle oynadılar.

---

[33] KDPI sayısı 15.000'e varan kişinin öldürüldüğünü iddia etmektedir fakat bu rakama temkinli yaklaşılmalıdır, Halliday, *Iran*, s. 221

[34] Barzani'nin heyecan verici macrelarının değerlendirmesi için Eagleton, *The Kurdish Republic*, s. 116-126 veya FO 371/61986'daki kopyalarına bakınız.

[35] Eylül 1946'da Tebriz'deki İngiliz konsolosu Gazi Muhammad'ın özerklik talebinin boş olduğunu ve aslında bağımsızlık peşinde olduğunu neredeyse itiraf ettiğini rapor etti.

Milliyetçi birleşme Komala'nın dağıldığı andan itibaren, eşrafın, aşiret reislerinin güttüğü siyasetin ve aşiret kolları arasındaki, aşiret mensubu Kürtler ile kentli Kürtler arasındaki, kentli eşraf ile alt orta sınıf arasındaki toplumsal bölünmenin kurbanı oldu. Son olarak da, Cumhuriyet ekonomik çöküntü koşullarında kurulmuş ve sonuna kadar yoluna bu koşullarda devam etmişti. Mahabad'ın ya da Kürdistan'ın daha geniş bölmelerinin ekonomik geleceği yalnızca İran hinterlandıyla uyum içinde güvence altına alınabilirdi. Cumhuriyet Kürt milliyetçilerine ilham vermiş olsa da, temelleri fazlasıyla çürüktü.

Kaynaklar

Resmi İngiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: dizi FO 195/2589, FO 248 no 1405, 1410; dizi FO 371 no 7824, 17915, 27080, 27244, 27245, 31388, 31390, 31391, 31402, 34940, 35092, 35093, 40173, 40177, 40178, 45488, 45503, 52698, 52702, 61986; WO 106/5961

İkincil kaynaklar: Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*; Henri Binder, *Au Kurdistan, en Mesopotamie et Perse* (Paris, 1887); W. Eagleton, *The Kurdish Republic of 1946* (Londra, 1963); Fred Halliday, *Iran: Dictatorship and Development* (Harmondsworth, 1979); M. R. Ghods, *Iran in the Twentieth Century* (Boulder ve Londra, 1989); F. Koohi-Kemali Dehkordi, 'The Republic of Kurdistan: Its rise and fall' (M. Litt. diss., Oxford, 1986); Archie Roosevelt, 'The Kurdish of Mahabad', *The Middle East Journal*, cilt i, no 3 (Temmuz 1947), Chaliand, *People without a Country*'de tekrar yayımlandı; Sharifi, *Al Jamiyat wa'l Manzimat*.

12. BÖLÜM

İRAN: ULUSAL BİR HAREKETİN YARATILMASI

Giriş

1947'de yaşanan devlet baskısının ardından Kürt milliyetçileri devlete yönelik ciddi bir tehdit oluşturmayan sınırlı bir varlık gösterdiler. KDPI, Mahabad'ın yıkılmasından tam yirmi yıl sonra giderek daha fazla sayıda Kürt bu deneyimi hatırasında yaşatmaya başladıkça, etnik ideallerinin fiziki ifadesi dışında hiçbir ciddi tehdit yaratmadı. Değişen yaşam koşulları nedeniyle KDPI'nın propagandasını yaptığı siyasi görüşler pek rağbet görmüyordu. Aşiret sistemini yıkmakla kalmayıp aynı zamanda etnisitenin İran Kürtlerini birleştiren merkezi bir kimlik haline gelmesini sağlayan koşulları yaratan şeyler, 1960'larda ve 1970'lerde yaşanan sosyal değişimler, toprak reformu, gelişen iletişim, işçi göçleri ve nüfus artışı oldu. Ancak bu kimlik açık ifadesini 1979'da Pehlevi hanedanının sona ermesiyle bulabildi.

İniş Çıkışlı Yıllar, 1947-78

Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra İran'daki KDPI varlığına son verdi. Kısa ömürlü cumhuriyet ile bağlantısı olan bir avuç Kürt buluşmaya ve hayal kurmaya devam etti. Bunlar esas olarak aydınlar ve küçük burjuvaziye mensup kimselerdi, kamu görevlisi, tacir, öğretmen, vb. mesleklere sahiplerdi. Dikkat çeken isimler, Aziz Yusufi, Gani Bulurian ve Abdülrahman Sultanian'dı, son iki isim Mahabad yönetiminin kıdemli üyelerinin yakın akrabalarıydı.[1] Cumhuriyet'i yöneten tüm tanınmış kişiler yeraltına çekildi.

---

[1] Gani'nin erkek kardeşi Wahhab Bulurian Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi temsilcilerden biri ve Abdülrahim Sultanian'ın babası Mustafa da üst düzey bir görevli olmuştu.

KDPI'dan kalan bu kişiler ideolojik anlamda Marksist Tudeh Partisi'ne yakındılar ama ondan ayrı duruyorlardı. Bunun nedeni kısmen, Mart 1947'ye kadar KDPI eşraf tarafından yönetilirken, Eylül 1941'de kurulan Tudeh'te genç kentli entelektüellerinin olağanüstü ağırlık taşımasıdır. Ancak Tudeh'in etkisi de inkâr edilemez. Komünist Parti'nin 1920'lerin ortasında (kapatılmadan önce) sahip olduğu az sayıdaki üyeyi ve onların azınlıklara gösterdiği özel ilgiyi devralmıştı.[2] KDPI'nın bir ya da iki üyesi Tudeh'in kısa ömürlü bir yan kuruluşu olan Kürt Komünist Komitesi'ne üye olmuştu. Tudeh'in Urmiye bölgesindeki Süryaniler arasında güçlü ve aktif bir taraftar topluluğu vardı. Bunlar, eşraf sınıfının tersine, genç Kürt aydınlarının birleşmekten memnuniyet duyduğu kent halkından oluşuyordu. Cumhuriyet deneyiminden çıkanların en çok ihtiyaç duyduğu dönemde, onlara moral ve ideolojik destek sunmuşlardı. Buna rağmen, sosyalizme ilgi duyan Kürtler KDPI içinde kalma eğilimi göstermişlerdi. 1950'lerin başlarında tutuklanan yüzlerce Tudeh üyesinden yalnızca yüzde 3'ü Kürt'tü.

KDPI'dan artakalanların başlangıçta yapabileceği pek az şey vardı. Çünkü o tarihte silahlı mücadeleye inanmadıkları gibi, bunun araçlarından da yoksundular. Silahlı mücadele yerine 1948'de Mahabad çevresinde birkaç gizli yayın dağıtmaya başladılar ama bu uzun sürmedi. Aziz Yusufi o yıl yakalandı ve ancak 1952'de serbest bırakıldı.

O tarihte İran'daki siyasi atmosfer değişmeye başlıyordu. 1947 sonunda Meclis'te güç dengesini sağlayan monarşi yanlısı Ulusal Birlikçiler Başbakan Qavam'ın istifasını istemişlerdi. O tarihten itibaren Muhammed Rıza Şah kamusal olaylara müdahale etmeye başladı, Ulusal Birlikçilerin Meclis'te güç dengesini ellerinde bulundurmaları ve kendisine sadık hızla büyüyen bir ordunun varlığı sayesinde bunu yapması kolaydı. Şubat 1949'da sonuçsuz kalan bir katliam girişimini, ülkedeki demokratik gelişmeye karşı harekete geçmesi için bahane oluşturdu. Sıkıyönetim ilan etti, kendisine karşı olan gazeteleri kapattı, Tudeh'i yasadışı ilan etti ve bir Anayasa Meclisi topladı. Anayasa Meclisi, üyelerinin yarısı Şah tarafından tayin edilecek olan bir Senato kurulmasına ve Şah'ın istediği zaman Meclis'i feshedebilmesini sağlayan yeni yetkilerle donatılmasına karar verdi. Kırsal kesimde daha da etkin bir halk karşıtı harekâta girişti, 1941'de Rıza Şah tarafından ele geçirilip devlete devredilen büyük araziler şimdi Muhammed Rıza'nın eline geçiyordu.

---

[2] Komünist Parti 1927'de Urmiye'deki ikinci kongresinde İran'ın çokulusluluğunu korumak için federal bir cumhuriyet oluşturulmasını talep etmişti.

Muhammed Rıza'nın tahammül sınırlarını aşan diktatörlüğü kaçınılmaz olarak muhalefete davetiye çıkardı. Sola sempati duyan bir adam olan General Razmara 1950'de başbakanlığa atandı.[3] Yönetimi ademi merkeziyetçi bir yapıya dönüştürmeye çalıştığı için Kürtlerin isteklerini kısmen tatmin etmiş olması muhtemeldir. Ancak 1951 başlarında Müslüman bir fedai tarafından katledildi.

Özellikle petrolün millileştirilmesi için önerilen yasayı çıkarması için mayısta Razmara'nın yerine Dr. Muhammed Musaddık geçirildi. Musaddık Meclis'te ya da sarayda direnişle karşılaştığında halka başvuran radikal bir popülistti. Etrafına eğitimli radikalleri topladı, bunlardan bazıları Kerim Sanjabi ve Abdülhamit Zangana[4] gibi toplumun en üst kesimlerinden kişilerdi. Razmara gibi Musaddık da liberal demokrasi taraftarı olmasına rağmen, sıkı bir merkeziyetçiydi. Bu nedenle bir yandan demokratik grupların, özellikle de Tudeh'in gelişebileceği bir atmosfer yaratırken, diğer yandan Kürtlerin ya da ademi merkeziyetcilik taraftarı olan diğerlerinin haklarını yediği anlaşılıyor. Musaddık'ın patırtılı gürültülü yönetim tarzı, Şah'ı yalnızca anayasal bir hükümdara indirgeyip ve muhtemelen bir cumhuriyet kurarak onu tahttan indirmeyi kesinlikle başarabilecekmiş gibi göründüğü 1953 yazında doruğuna ulaştı. Ancak ağustosta ordu Amerika'nın kışkırttığı bir darbe gerçekleştirerek, Şah'ı geniş yetkilerle donattı.

Musaddık döneminde KDPI daha özgürce nefes alabildi. 1951'de popülerlik kazanmak için yeni üyeler kaydetti. Sıradan kentlilerin 1947'de olanlar nedeniyle, özellikle de şehit olarak bir aziz haline gelen Gazi Muhammed'in idamıyla acılar yaşayanların arasında yaygın bir sempati topladı. Şah'tan nefret ediliyordu, bunun nedenlerinden biri Mahabad'a Gazi Muhammed'in yerine bir başka kıdemli Sünni din adamı tayin etmeyi kindar bir tutumla reddetmesiydi. Bu nedenle, Ocak 1952'de On yedinci Meclis için yapılan seçimlerde, Mahabad polisin göz korkutmalarına aldırış etmeden, büyük bir çoğunlukla KDPI üyesi olduğu bilinen bir adaya oy verdi. Sonuç olarak seçimler geçersiz sayıldı ve Tahranlı bir din adamı daha önce hiç görmediği seçim bölgesinin

---

3. Muhammed Rıza ondan hoşnutsuzluğuna karşın Razmara'yı İran'ı siyasal istikrarsızlıktan ve mali iflastan koruyabilecek tek adam olarak tayin etmişti, Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s. 263.

4. Sanjabi'nin arkaplanı için bakınız Bölüm 11, not 3. Qavam'ın 1946'da Azerbaycan ve Mahabad'daki Kürtlerle görüşmesine yardım etmişti ve Qavam gibi Mahabad'ın çöküşünü izleyen idamları hiç onaylamamıştı. Dr. Abdülhamit Zangana 1943'te Kermanşah milletvekili olarak seçilmişti çünkü Zangana reisinin oğluydu. Aslında, Sancabi gibi o da radikaldi. İkisi de Musaddık'ın 1952-53 kabinesine ve Musaddık'ın devrilmesinden sonra Ulusal Direniş Hareketi'ne girmişlerdi.

temsilciliğine atandı. Bu yüzden, Mahabad'ın Şah'a ve savunduğu her şeye hararetle düşmanlık duyması şaşırtıcı değildir. Musaddık 13 Ağustos 1953'te, iktidarının çökmesine bir haftadan az bir süre kaldığı sırada Şah'ın yetkilerini sınırlamak için ulusal bir referandum düzenledi. Mahabad'da 5000 seçmenden yalnızca ikisi monarşiyi destekledi.

Şah yeniden iktidara gelir gelmez demokratik hareketin bıraktığı tüm izleri silmeye başladı. 1953 ile 1958 arasında 3000 Tudeh üyesi tutuklandı. KDPI yeraltına inerek, Mahabad ve Sanandaj'da[5] iki ayrı komite olarak çalışmaya başladı. 1954 yılı boyunca bu iki komite Mahabad yakınlarında gizli bir yerde bir parti konferansı düzenledi. KDPI bu konferansta önceliklerini şöyle belirledi: Monarşinin yıkılması, seçilmiş kendi hükümeti olan bir Kürt varlığı kurulması, tüm Kürdistan'ın kurtarılması ve kadınlara oy hakkı verilmesi. Konferans Kürdistan'daki mevcut rejimden, özellikle tüm eğitimin Farsça yapılmasından, tüm üst düzey yetkililerin Tahran'dan tayin edilmesinden ve Kürdistan'da fiili bir sıkıyönetim uygulamasından duyulan memnuniyetsizliği de kayda geçirdi.

O yılın mayıs ayında Gani Bulurian *Kurdistan*'ın Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonraki ilk baskısını yayımlama cesaretini gösterdi ve gazete Mahabad, Sakız ve Sanandaj'da dağıtıldı. Gazete esas olarak sosyalist bir yaklaşımı yansıtıyor, Kürdistan'ı ayrı bir varlık olarak değerlendiriyordu. Tuhdeh Partisi ile diğer İranlı solcuları tedirgin ederek, KDPI'nın doğal İranlı müttefikleriyle sürekli gerginlik yaşamasına neden olan şey işte bu ayrılıkçı tutumdu. Kurdistan'm yayını uzun süreli olmadı. Gazetenin beşinci (Eylül) sayısı yayımlandıktan kısa bir süre sonra polis Tebriz'deki gizli matbaayı buldu. Bu yayın, İran Kürtleri'nin pek dile getirmediği bir düşüncenin, 'İran'ın, Türkiye'nin ve Irak'ın baskısından kurtarılmış'[6] bağımsız bir Kürdistan'ın savunuculuğunu yapıyordu. Baskında yaklaşık 150 kişi tutuklandı ve 50'si hakkında dava açıldı.

Rejim Kürdistan'ın İran'ın Soğuk Savaş zırhında zedelenmeye açık bir yarık olmasından endişe duyuyordu. Sovyet etkisinden, özellikle Sovyetler'in 1947'den beri yayın yapan ve programlardan bazıları yakında bir isyan çıkacağına dair ipuçları veren Kürtçe radyodan korkuyordu. İran 1951 başından beri Sovyet radyo yayınlarına karşı kendi yayınlarını yapma telaşındaydı. Ama yine de sınır bölgesinde başka Sovyet müdahalelerinin yapılmasından korkuyordu. Bu nedenle Tahran hükümeti, sert geçen 1949/50 kışında, Sovyet yardımının Maku'da açlıkla mücadele eden köylülere kendisi harekete geçmeden önce ulaşmasından rahatsız olmuştu. Sovyetler'de eğitim gören ve bazıları tarikat mensubu olan din adamlarının Kürdistan'da propaganda amacıyla kullanıldığını öğrenmek de onlar açısından can sıkıcıydı.

---

[5] Mahabbad'da Yusufi, Bulurian ve Sultanian, Sanandaj'da ise Shari Attı tarafından yönetiliyordu, Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s.187.

[6] FO 371/114809 Fearnley'den Stewart'a, Tahran, 18 Ocak 1955.

Arkadaşlarına göre Şah'ın korkuları haklıydı. İngilizlere göre, kuzeydeki Celali Kürtleri Sovyetler'in Azerbaycan'a düzenleyeceği bir saldırıya destek olacaklardı. İngilizler 1954 yılı ortasında Shikak ve Mahabad ve Sakız civarındaki pek çok aşiret mensubunun (ama kesinlikle aşiret reislerinin değil) Sovyet etkisi altında olduğunu tahmin ediyordu.

Rejimin onlarla baş etme olanaklarının artmasının ışığında geri dönüp bakıldığında, sorun çıkaran aşiretlerin bertaraf edileceği kolayca öngörülebilir. Ancak bunlar Tahran'ı gerçekten kaygılandırmaya devam ediyorlardı. Dihburki'nin hâlâ 3000 savaşçısı vardı ve 7000 yedek silahı bulunduğu tahmin ediliyordu. Mamash ve Mangur da 1500'er savaşçı bulunduruyordu ve kendisine saygısı olan her aşiret gibi her savaşçısı için en az bir yedek silaha sahipti.[7] Tahran, çok sayıda aşiretin buluştuğu ve Kürt ulusal fikirlerinin doğduğu yer olan Mahabad'a doğal olarak kuşku ve endişeyle bakıyordu. İran ordusu kızgın bir aşiretin verebileceği zararları hesaplayarak, hedeflerini dikkatli bir biçimde seçiyordu.

Küçük ama korkutucu bir aşiret olan ve 1941'den beri geleneksel bağımsızlığına kavuşan Jawanrudi ile 1948'de savaşa başladığında bunu aklında bulunduruyordu. Yerel aşiretlerden oluşan çok sayıdaki Jawanrudi düşmanıyla birlikte Eylül 1950'de Jawanrudi kalesinin üzerine yürüdü. Ancak bu aşireti yenmesine yetecek kadar büyük bir saldırıyı 1956'da gerçekleştirebildi. Böylesi bir saldırıyı tüm Kürt halkına girişilmiş bir saldırı gibi göstermek Kürt milliyetçileri için kolaydı. Bununla birlikte, hükümetin Bahtiyari ve Qashqai gibi korkunç aşiret birliklerinin varlığında, Jawanrudi'yi kolay bir hedef olarak değerlendirmiş olması mümkündür.

1958'de rejimin Kürdistan'daki gelişmelerden korkması için yeni gerekçeler oluştu. Kürtlerin dikkafalı olduğunu ve Kahire'nin Haşimi karşıtı Kürtçe radyo yayınlarının İran Kürdistan'ı üzerinde isyancı bir etki yaratabileceğini biliyordu. Hükümet temmuz başlarında fazlasıyla

---

7. FO 371/82000 Dundas'tan Tahran'a, Tebriz, 18 Ekim 1950.

endişelenmişti ve bundan bir hafta sonra Kasım, Irak'taki Haşimi hükümdarlığını devirip, Kürt halkına açıkça kur yapmaya başladığında bu endişelerin haklı olduğu ortaya çıktı. Gösterileri ve daha da beteri, Sovyetler'in yöneteceği bir ayaklanmayı engellemesi için ordu hemen İran Kürdistan'ına sevk edildi.

Molla Mustafa Barzani Ekim 1958'de bir kahraman olarak Irak Kürdistan'ına döndükten sonra, Kürdistan Demokratik Partisi ile İran'daki Kürdistan Demokratik Partisi'nin tek bir genel sekreterin yönetimi altında birleşmelerini önerdi, bu genel sekreterin kendisi olacağını ima ediyordu. Fakat bir karar verilemeden, Şah'ın yeni kurduğu gizli polis örgütü olan SAVAK, KDPI aktivisti olduklarından kuşkulandığı 250 kişiyi tutukladı, bunlar arasında her ikisi de merkez komite üyesi olan Aziz Yusufi ve Gani Bulurian da bulunuyordu.[8] KDPI bir kez daha neredeyse yok olma aşamasına gelmiş, geride yalnızca Irak'taki bir avuç sürgün kalmıştı.

KDPI'dan geriye kalanların doğrudan Molla Mustafa'nın güçlü nüfuzu altına girmeleri kaçınılmazdı. Molla Mustafa 1961'de Bağdat'a karşı isyan başlattığında KDPI'nın İran'daki iskeleti isyana yardımcı olmak için gıda, giysi ve mühimmat temin etti. KDPI solcu olan konumundan yeni lideri Abdullah İsaki (kod adı Ahmet Tevfik) yönetiminde ideolojik açıdan hızla uzaklaştı. İsaki Mahabad komitesinin kurucu üyelerindendi ve artık Molla Mustafa'ya çok yakındı. Irak'ta olduğu gibi, İran'da da solcularla gelenekçiler arasındaki önemli gerginlik arttı. İsaki 1964'te Qala Diza yakınlarında (tam Irak'ın içinde) ikinci parti kongresini yaparken, Molla Mustafa tıpkı kendi solcularını dışladığı gibi, istenmeyen delegelerin bu kongreye katılmasını engellemeye yardım etti. Kongre Gazi Muhammed'i ihanetle, 1954'un ilericilerini de 'sapkınlık' yapmakla suçladı.

Barzani-İsaki ittifakı uzun sürmedi. Molla Mustafa, Şah'ın Bağdat'a yardımda bulunması karşılığında KDPI'nın siyasi faaliyetlerini engellemeyi kabul etti. KDPI'nın Tahran'a yönelik tüm düşmanca faaliyetlerini askıya almasını talep ederek, İran'daki mücadeleyi Irak'takine tabi kıldı. Aynı zamanda KDPI militanlarının Irak Kürdistan'ında hoşgörüyle karşılanmayacağı yönünde uyarıda bulundu.

---

[8] Aziz Yusufi 1977'de sağlığı bozuk olarak serbest bırakıldı ve Haziran 1978'de öldü. Mahabbad'daki cenaze töreni kitle gösterilerine vesile oldu.

KDPI üyelerinin ve destekçilerinin çoğu, özellikle 1961'den beri Barzani'ye verilen maddi desteği de düşünerek, Molla Mustafa'nın kararına büyük bir öfke duydular. Tahran'a karşı mücadeleyi devam ettirmek için kurulan yeni bir Devrimci Komite, 'işbirlikçi'[9] olarak suçladığı Isaki'yi hızla etkisizleştirerek, Molla Mustafa'ya meydan okudu. Komite'nin bazı üyeleri gelecekte partinin lideri olacak eski Tudeh üyesi Abdülrahman Kasımlı gibi yeni gelenlerden oluşuyordu. Diğer üyeler ise, bir Mahabad gazisinin oğulları olan Abdullah ve Süleyman Muini gibi mükemmel milliyetçilerin çocuklarıydı. Devrimci Komite, zaten polisle çatışan Mahabad-Urmiye bölgesindeki köylülerden destek umuyordu.

Savaş Mart 1967'de başlatıldı. Iki ay sonra, hâlâ Irak'ta bulunan KDPI'lılar Molla Mustafa tarafından sınır dışı edildiler. Devrimci Komite liderliğini oluşturan 11 kişiden 5'i 1968 yazında öldürülmüştü, öldürülenler arasında Abdullah Muini de vardı. Savaş alanında yaşanan bu felakete ek olarak, o ilkbahar Süleyman Muini Iran'dan Irak Kürdistan'ına geçerken sınırda Barzani'nin adamları tarafından yakalandı. Idam edildi ve cesedi onu Mahabad'da sergileyen Iranlılara verildi. 40'tan fazla üye ya öldürüldü ya da Molla Mustafa tarafından Şah a teslim edildi. 18 ay içinde her şey bitmişti.

Iranlı Kürtlerin çoğu kendilerini 'sırtlarından vuran' Molla Mustafa'ya hınç duyuyordu. Devrimcileri dikkatsizlikle suçlayan Isaki bile, Barzani'nin tutumunu 'çirkin' bularak kınadı.[10] Ancak KDPI'nın yenilgisinden Barzani'nin sorumlu olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. KDPI Irak'ta güvenli bir üsse sahip olsaydı bile, bu önemli anda yaşamaya devam etmesi için gereken beceri ve kaynaklardan yoksundu. Modern ya da yeterli silahı[11], güvenli üsleri bulunmadığı gibi, gerilla savaşının gerçeklerini de kavrayamamıştı. Mücadeleyi Mahabad-Bana-Sardasht bölgesine hapsederek, ordunun kuvvetlerini burada yoğunlaştırmasına imkân verdi ve geniş bir alanda öngörülemeyecek bir tarzda savaşıp, ordu güçlerinin dağılmasını, yorulmasını sağlamayı gerektiren gerilla mücadelesinin zorunluluklarını yerine getiremedi.[12]

---

[9] Molla Mustafa kontrol etmek veya korumak amacıyla Iskaki'yi Bahdınan'nın iç kalelerinden Kanimasi'de alıkoydu. Kasımlı başkan seçildikten sonra onu diğerlerine katmaya çalıştı ancak Iskaki Kasımlu'nun davetini reddetti. Iraklı yetkililer tarafından tutuklandı ve 1972'de gözden kayboldu.

[10] Ishaqi'den (Ahmet Tevfik) Molla Rasul'a, 7 Ocak 1969, Hasan Gazi'den bilgi.

[11] Görünüşe bakılırsa mücadelelerini toplam dört Kaleşnikof tüfek, iki makineli tüfek ve 85 eski tüfekle başlattılar, Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s.346.

[12] KDPI bu yöndeki eksikliklerini 1973'teki Üçüncü Kongesi'nde fark etti.

KDPI'nın hayatta kalan üyeleri Molla Mustafa'ya duydukları hınç ve mücadeleyi sürdürme azmiyle askeri mücadeleye devam ettiler. 1969'da yapılan ikinci KDPI kongresi İsaki'nin itibarını geri alarak onu partiden attı ve Devrimci Komite ile uyumlu, açık bir sol politika benimsedi. Yeni bir 'Geçici Merkez Komite' Mart 1970'ten itibaren yeni parti programını hazırlamaya başladı, bu program Haziran 1971'de Bağdat'ta yapılan üçüncü konferansta kabul edildi ve bu konferansta parti genel sekreterliğine Abdülrahman Kasımlı seçildi. Kasımlı 1940'ların sonunda öğrenim görmek için Paris'e gitmiş, orada Tudeh ile temas kurmuş ve Prag'a taşınmıştı. Bir süre KDPI'nın örgütlenmesine yardımcı olmak için Mahabad'da gizli bir yaşam sürdürdükten sonra Avrupa'ya kaçmıştı. Devrimci Komite savaş alanında yok edildiği sırada, o Avrupa'da eğitim gören öğrenciler arasında KDPI'nın entelektüel taraftarlarını kazanmaya çalışıyordu. Üçüncü Kongre Eylül 1973'te onun rehberliğinde 'İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik' sloganını benimsedi ve silahlı mücadeleye başlanacağını vaat etti.

KDPI birkaç yıl içinde kendisini rejime karşı mücadele eden diğer İranlılar ile omuz omuza savaşırken buldu, bu güçler ya İslamcı ya da Marksist gruplara mensuptu. KDPI'nın bu tarihte işbirliği yaptığı örgütler arasında en önemli gruplar Marksist Halkın Fedaileri ile İslamcı İslam Mücahitleri'ydi.

KDPI'nın 1970'li yıllarda Şah'ın kaygılanmasına neden olacak işler yapmadığından pek önem taşımadığını öne sürmek, bu on yıl boyunca verilen KDPI mücadelesinin önemli psikolojik etkilerinin göz ardı edilmesine neden olacaktır. Sıradan Kürtler bir avuç adamın, başarı ihtimalleri ne kadar az olursa olsun, milliyetçi rüyalarından vazgeçmeyi reddedip, bu rüyanın gerçekleşmesi için yaşamlarını vermeye hazır olduğunun farkındaydılar. Şah rejimi 1978'de aniden güvenilirliğini ve otoritesini kaybettiğinde, bu psikolojik dönüşüm hızla meyvelerini vermeye başladı ve Kürdistan'ın büyük bir bölümü özerklik verilmesi için gösteriler yapmaya başladı.

Sosyo-ekonomik Değişim

1978'de İran'ı kaplayan devrim dalgasında Kürtlerin ne kadar payı olduğu konusunda değerlendirme yapmadan önce, 1918'den beri görülen sosyal ve ekonomik değişimleri belirtmek önem taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında hükümet otoritesinin çöküşüyle birlikte, yerel liderler, aşiret reisleri ve toprak ağaları fiili bağımsızlıklarını ilan ederek, Kajar döneminde toprak sahiplerine tanınan ayrıcalıklara sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Geçmişte, 1914'e kadar uzanan dönemde, çoğu durumda köylüler, Kajarların çiftçilerden aldığı fazla vergilerden korunmak için genellikle Tebriz, Sanandaj ya da Kermanşah'ta yaşayan bir seyid ya da aşiret reisini davet etmişlerdir. Köylüler bu yeni patrona ürünlerini hediye etmişler ve o da doğal olarak zaman içinde köyü kendisinin zannetmeye başlamıştır.

Yasal mülkiyet haklarının bulunmadığı yerlerde patronların mülkiyet üzerinde hak sahibi olma girişimleri, toprak sahibi sınıf olmadan ayakta durmayı başarabilen bağımsız bir köylü sınıfı bulunmadığından iyice artmıştır. Köylüler okuma yazma bilmiyor ve köyün dışındaki koşullarda hiçbir meseleyi kendi başlarına çoğunlukla halledemiyorlardı. Bu nedenle koruyucu patronların tohum için borç veren, pazar olanakları sunan ve köyü aşan diğer zorunlulukları halleden kişiler haline gelmesi zor olmamıştır. Böylesi faaliyetleri yapamayan köylüler, dış dünya deneyiminden yoksun kalmış, bu da onların psikolojik ve mali bağımlılıklarını artırmıştır. Birçok vakada köylü statüsünün küçük toprak sahibinden ortakçıya dönüşmesi çok kısa sürede gerçekleşmiştir. Toprak ağaları ve patronlar ekonomik ve sosyal gücün tüm araçlarını ellerinde bulundurmuşlardır.

Rıza Şah, bazılarını öldürerek, bazılarını hapse atarak ya da zorunlu ikamete göndererek büyük aşiret reislerinin sayısını azaltmış olsa da, daha küçük aşiretlerin reislerine dokunmamış, ağa sınıfına fiilen hiç el sürmemiştir. Şah'ın servet edinmekte yoğunlaşan ya da servetlerini 1920'ler boyunca giderek artan sayılarda taşındıkları kentlerde nüfuz alanı oluşturmak için kullanan ağalarla hiçbir sorunu yoktu.

Aşiret reisinin kente yerleşmesi ve geleneksel olarak oynadığı sosyal, siyasal ve ekonomik rolden bunun sonucunda vazgeçmesi aşiret bağlarını kaçınılmaz olarak zayıflattı. Bu süreç on dokuzuncu yüzyıldan itibaren göçebeliğin azalmasıyla işlemeye başlamıştı ama Rıza Şah'ın zorla yerleştirme programıyla birlikte hız kazandı. Yerleşik hayata geçiş eşitsiz bir biçimde gerçekleşmiş olabilir, örneğin kuzeybatı (Urmiye-Mahabad-Bukan) dağlık olan güneye göre daha ileriydi, fakat yerleşik hayata geçişin etkileri her yerde aşağı yukarı aynıydı. Ağalık kurumu aşiret bağlarını zayıflatmış ve ister aşiret mensubu olsun ister olmasın tüm yerleşik köylülerde ortak bir köylü kimliği anlayışının oluşmasına neden olmuştu. Bir zamanlar onların çıkarlarını hükümetin ve komşu aşiretlerin yağmacı eğilimlerine karşı aşiret reisi korurken, şimdi toprak ağasının bizzat kendisi yağmacı olmuştu. Ağalarına başkaldıranlar kendilerini orduyla karşı karşıya buluyorlardı. Ne ağa ne de hükümet köylülerin güçlenmesine izin veriyordu.

Köylüler yoksul ve güçsüz oldukları için isyan edemiyorlardı ama huzursuz olduklarına ilişkin belirtiler vardı. Ağaların ve patronların eskiden üstlendikleri işlevleri artık yerine getirmediklerini hızla anladılar. Rıza Şah'ın örneğin şeker, kuruyemiş ve buğday için oluşturduğu belirli devlet tekelleri, devlet aracıları vasıtasıyla köylülerin ürünlerini sabit fiyatlarla satın alıyordu. 1935'te yeni bir doğrudan tarım vergisinin uygulanması köy patronlarının koruyucu işlevini gereksizleştirdi. Köylüler korunma karşılığında ödeme yapmayı reddederek, mallarını kaydettirme telaşına düştüler. Bazı vakalarda kurnaz kiracılar ürün ve hizmetler için harç ödemekten kaçınmak amacıyla kendilerini gerçek mal sahibinin bekçisi gibi takdim ettiler.

Sovyet yetkililer savaş zamanında işgal ettikleri yerlerde, Tahran'ın oradaki gücünü zayıflatabilmek için Kürt köylüleri arasında kasıtlı huzursuzluklar çıkmasını teşvik ettiler. Niyetleri köylüleri Tahran yerine Sovyetler Birliği'nin yönetimine girmeye ikna etmekti ve çoğu toprak ağasının, özellikle Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra gösterdiği baskıcı ve açgözlü tutum sayesinde işleri zor değildi.

Savaştan önce muhafazakâr ve korkutulmuş köylüler arasına girmeyi başaramayan Tudeh artık ilerleme kaydetmeye başlamıştı. Önce köylü sendikalarıyla çalışmalarını yaygınlaştırdığı Batı Azerbaycan'ın daha açık ve yerleşik alanlarında yaşayanlar arasından taraftar buldu. 1945'te Tudeh'in Urmiye bürosu binlerce Harki ve Shikak köylüsünü partiye kaydetti.[13] Bukan'da 1000'in üzerinde köylüyü üye kaydetti ve böylece ağaları şekerpancarı hasadından köylülere verilen payı yükseltmeye zorladı.

Kürdistan'daki demokratik hareketin toplumsal etkilerinin sıkışmasının nedeni eşraf sınıfı olmuştu. Azerbaycan Demokratik Partisi toprak reformunu savunurken, Mahabad Cumhuriyeti bundan kaçınmıştı. 1952'de Bukan'da toprak ağalarınım başı dertteydi. Genel atmosferin Musaddık yönetiminden güç aldığından kuşku duyulamazdı ama bu kez huzursuzluğu teşvik eden KDPI'ydı.

---

13. Ziro Bey tüm üyelik kartlarını toplayarak ve paranın geri ödenmesinde ısrar ederek Harkiler arasında bu süreci engelledi.

Musaddık yönetimi diğer yerlerde de Kürdıstan'da çok fazla güç elde etmiş olan ağa sınıfına karşı keskin bir dönüşe işaret etti. 1920'li yılların başlarında kodamanlar kendi temsilcilerini yeni Meclis e gondermeye çalışmışlar ama sonra Meclis'e kendileri girmeye başlamışlardı. Birıncı Meclis'tekı ağaların oranı yalnızca yüzde 8 iken, bu oran Dördüncü Meclis'te yüzde 12'ye ve On ikinci Meclis'te yüzde 26'ya yükseldi.[14] Bu türden toprak ağası vekiller hımayeleri altındaki alanı daha küçük toprak ağalarının çıkarlarını da koruyacak şekilde genişlettiler. Örneğin Sanandaj'da Farjallah Asaf ve Wakil al Sultan[15] Tahran'da başka sözcüleri bulunmayan aşiret reislerını de temsil ediyorlardı. Bu nedenle bu tür aşiretlerin, örneğin Sanandaj ile Mariwan arasında yaşayan Zand ve Sanandaj ile Sakız arasında yaşayan Galbaghi'nin, kendilerini temsil edenlere kulluk etmeye başlaması bunu izleyen doğal bir süreç oldu.

Musaddık'ın yükselişiyle birlikte iki komşu kodaman arasındaki doğal rekabet, onları bir sınıf haline gelen köylülerin oluşturduğu tehdide karşı birlikte hareket etmeye zorlayarak karmaşıklaşıyordu. Musaddık 1952'deki seçim kampanyasını başlattığında, oy kullananların sayısını artırmayı umut etmişti. Niyeti kralcı ve İngiliz yanlısı muhafazakârları, yani ağa sınıfını zayıflatmaktı. Kürdistan eyaletindeki savaş köylülerin ve orta sınıfın çıkarlarını temsil eden Hizb-i Saada-i Melli (Ulusal Refah Partisi) ile toprak sahibi kodamanları temsil eden Hizb-i Wahdat (Birlik Partisi) arasındaydı. Hizb-i Saada bir tehdit haline gelmeye başladıkça, Asaflar ve diğer toprak ağaları Hizb-i Wahdat'ı Sanandaj halkına üç günlük bir ziyafet vermesi için finanse ettiler, ziyafete katılan herkese beş toman ödendi. Böylesi açıktan verilen rüşvetlerin artık işe yaramadığı görülmeye başlanmıştı. On Yedinci Meclis seçimlerinde Hizb-i Saada Sanandaj'ı kolayca aldı. Burası muhafazakârların yenilgiye uğratıldığı az sayıdaki kırsal bölgeden biriydi.

Ancak tarım fazlasıyla ihmal ediliyordu. 1956'da Kürdistan'ı gezen Ann Lambton, "En çarpıcı özellik... açıkça görünen az gelişmişlik"[16] diyordu. Tarımın ilkel araçlarla yapıldığına tanık olmuştu, tahta sabanların kullanılması, hasadın yaygın biçimde oraklarla yapılması ve ormanların kontrolsüz bir biçimde yok edilmesi söz konusuydu. Kürdistan ve Azerbaycan büyük arazi sahipleriyle nam salmıştı. Bu iki eyaletteki köylerin yarısından azında birden fazla kişinin mülkiyeti vardı. Kürtlerin ekilebilir arazilerinin yaklaşık yüzde 64'u nüfusun yüzde 0.3'ünün elindeydi. Sanandaj'da hem Asaflar hem de Sanandajlar tüm varlıklarıyla onlara ait olan birkaç köye sahiptiler ve yönetimi ele geçirmek konusunda koyu bir rekabet içindeydiler. Bukan ve Mahabad'da arazıler Dihbukrı ve diğer kodaman aileler arasında parsellenmişti. Bütün İran'da yaklaşık 100.000 ailenin tüm köylere ya da bunların önemli bir kısmına sahip olduğu tahmin ediliyordu. Kiracılar hâlâ mahsulün yüzde 20'sini toprak sahibine veriyor, kethüda ve mollaya da vergi ödüyorlardı. Angarya mecburiyetleri bile vardı. Musaddık'ın Ekim 1952'de çıkardığı kararname ortakçının payını artırarak teknik anlamda bu tür şeyleri yürürlükten kaldırıyordu, ama bu kararname gerçekte hiçbir zaman uygulanmadı. Üstelik köylüler razı olduğu takdirde bu tür vergiler ve angarya hâlâ uygulanıyor ve çoğu ağa ve kahya köylüleri nasıl razı edeceğini biliyordu.[17] Ağa-köylü ilişkilerinin çoğu yerde kesinlikle uzlaşmaz olması şaşırtıcı değildi, Lambton özel bir önem taşıdıkları için yalnızca Mahabad ile Mariwan'dan söz etmiştir. Barzani'nin karizmatik liderliği dışında ağa sınıfı neredeyse her yerde rejim ile iç içeydi ve artık milliyetçi düşünceyle hiçbir ilgisi kalmamıştı. Böylesi koşullarda, hükümetin Tudeh'ı baskı altında tutmasına rağmen, sosyalist ya da eşitlikçi fikirler kökenlerine ne olursa olsun bereketli bir zemin buldular.

---

[14] Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s.149.

[15] Her ıkisı de adam başına yaklaşık 50 köye sahipti, Asaf Hamadan'ın, Sultan Kermanşah'ın yönetimindeydi. Siyaseten rakiplerdı, fakat sınıfsal meselelerde doğal olarak müttefiklerdi.

[16] FO 371/120749 A.K.S. Lambton, *Note on Persian Kurdistan*, Eylül 1956

ABD tarafından teşvik edilen Şah sonunda 1962 yılında bir toprak reformu programı başlattı, bu derin ekonomik krizin aşılmasında yardımcı olan ABD'ye ödenen bedeldi. Şah böylesi bir toprak reformuna gönülsüzce girişti, çünkü Meclis'in yarısı ağa sınıfından oluşuyordu. Hatta Amerikalı bir uzman dört yıl önce şu tahminde bulunmuştu: "Hiçbir toprak dağıtım yasasının çok sayıdaki küçük ağanın mülklerine müdahale edebilecek ölçüde uygulanamayacağı kesindir."[18]

Aslında tüm ağalar bir köyü (ya da altı dang veya köy hissesi) aşan tarım arazilerini, karşılığında bedelini alarak satmak zorundaydı. Devlet tarafından satın alınan araziler hızla onu işleyen ortakçılara satılacaktı. Genelde, İran'daki 5000 civarında aile yasada boşluklar bularak 100 ya da daha fazla hektar araziyi elde tutmayı başarırken, 45.000 aile de 50 ya da daha çok hektarlık arazilerini korudular ve böylece ülkenin ekilebilir arazilerinin yüzde 20'sini denetlemeyi sürdürdüler. Bunun bir kısmı da Kürdistan'da gerçekleşti. Urmiye civarında çok sayıda Azeri kodamanı birden fazla köye sahipti. Daha güneyde ise Beyzade Jafları aynı şekilde önemli miktarda araziyi ellerinde tuttular. Böylesi örnekler masum bir dalgınlık sonucu ortaya çıkmamış, devlete yararlı olanlara bilerek iyilik yapılmıştı. Örneğin, Salar Jaf Meclis'te aşiret mensubu bir vekil, kardeşi Serdar ise Şah'ın sarayında üst düzey bir yetkiliydi.[19]

---

[17] Rejim angarya olarak vergiyi Ekim 1958'de koşulsuz olarak yasakladı. Böyle bile olsa angarya Urmiye köylerinde 1970'lerde hâlâ mevcuttu.

[18] FO 371/140856 Wordsworth'tan Kellas'a, Beyrut, 31 Aralık 1958.

Hükümet bunun yerine bağımsız bir çiftçi sınıfı yaratmaya çalıştı. Kürdistan'da her biri 20 hektara kadar toprak sahibi olan küçük toprak ağalarının sayısı neredeyse ikiye katlandı, ama bunlar kırsal nüfusun yalnızca yüzde 2.5'unu oluşturuyorlardı. Fakat 3 ila 5 hektar toprağa sahip olan köylüler 1960'ta nüfusun yüzde 3'ünü oluştururken, 1970'te yüzde 30'undan fazlasını oluşturmaya başlamıştı. Topraksız Kürt köylüleri ve işçileri bundan pek yararlanamadılar. Toprak reformundan önce yüzde 80 olan oranları, reformdan sonra yalnızca yüzde 50'ye düşmüştü.

Ne yazık ki toprak reformundan yararlanması gereken hiç kimse, genel olarak minimum ekonomik yaşam düzeyi olarak bilinen 7 hektarı alamamıştı. Devlet bu sorunu çözebilmek için devlet çiftlikleri ve kooperatifler kurulmasını teşvik etti. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde çoğu küçük toprak sahibi arazilerinin fiilen devlet mülkiyetine geçtiğini gördü. Makineleşmenin başlaması küçük topraklarda ve istihdamda yaşanan kayıpların hızlanmasına neden oldu ve tarım toplumundan tarım işçiliğine hızlı bir dönüşüme yol açtı. Bazı küçuk toprak sahipleri arazilerini kaybederken, bazıları da hâlâ 1960'lardaki reformlardan kendilerine düşeni almaya çalışıyorlardı. Eylül 1978'de bile en az 1400 çiftçi Mariwan Hanı'ndan kendilerine dokuz yıl önce devlet tarafından vaat edilen 750 hektarı almaya çalışıyordu. Onların açısından devlet ve eski 'feodal' ağa sınıfı hâlâ el ele çalışıyordu.

Böylesi istisnalara ve reformun uygulanmasının on yıl almasına rağmen, toprak reformu Kürdistan'ın siyasi güçleri olan arazi sahibi kodaman sınıfın ve aşiretçiliğin sonunu getirdi. Bu süreçte başka faktörler de üst üste geldi. Radyonun yaygınlaşması ve yolların yapılması, köylülerin okuma yazmaya başlamaları bir zamanlar bütünüyle yalnızlaşmış olan toplulukların dış dünyayla ve oradaki fikirlerle temas kurmasını sağladı. Nüfus artışı hareketliliği ve göçü zorunlu kıldı. 1850-1950 arasındaki bir yüzyılda Kürdistan'ın nüfusu hızla artmış, on katın üzerine çıkmıştı. 1950'lerden sonra bu oran, diğer yerlerde olduğu gibi İran'da da artış gösterdi ve her 20 yılda yaklaşık ikiye katlandı. Köyler ve mezralar hızla çoğaldı, ama buna rağmen araziler giderek artan sayıda insana yetmez oldu. Bu insanların bazıları yaşamak için gittikleri Kürt kentlerinde biriktiler, bazıları da her gün iş aramaya devam etti. Kürt göçmenler bu koşullar altında bütünüyle yeni bir dizi fikirle tanıştı.

---

[19] Entessar, 'The Kurds in post-revolutionary Iran', s. 923. Jaf bir muhbire göre iki Jaf yanlışlıkla değiş tokuş edildi.

Toprak reformunun, gelişen iletişim araçlarının, okuryazarlığın ve göçün İran'ın değişik bölgelerinde farklı etkileri oldu. Merkezlerde yaşayanlar yerel kimliklerini devletle özdeşleşerek değiştirirken, çevrede kalanlar köy ya da aşiret kimliklerini etnik bir kimlik lehine terk ettiler. Böylece 1960-79 yılları arasında İran'da, KDPI'nın mücadelesinden ve başarısızlığından bağımsız olarak, kitlesel bir Kürt kimliği güç kazanmaya başladı.

Göçmen Kürtler Kürdistan'ın görece gerikalmış olduğunu fark ettikçe, bu yeni Kürtlük bilinci daha da güçlendi. Pehlevi'nin ekonomik kalkınma çabaları orta ve kuzey İran'da bir sanayi merkezi inşa etmekte yoğunlaşmıştı. Kürdistan, bir başka Sünni bölgesi olan Belucistan gibi, ekonomik merkezileşme ve sanayileşme yılları olan 1960'lar ve 1970'lerde görece daha da geride kaldı.

Kürdistan ekonomik gelişmenin sınırlarına itilmişti. Sınır ticaretinin kalkması göçebe Kürt ekonomisini daha da zayıflattı ve diğer merkezileşme önlemleri bölgeyi devlet sisteminin içine itti ama bu daha çok ikinci dereceden bir katılımdı. Yatırımların merkezde toplanması ve petrol sanayisine yatırım yapılması, çevrede kalanların görece en az geliri elde etmesine neden olarak kutuplaşmaya yol açtı. Merkez ile çevre arasındakı eşitsizlik doğal bir gelişme olmasına rağmen, 1970'lere gelindiğinde bu eşitsizlik çok ciddi boyutlara ulaşmıştı. 1977'de Doğu Azerbaycan'da sanayi işçilerinin tarım işçilerine oranı 1:2.6; Kürdistan'da 1:20'ydi[20]; orta İran nüfusunun yüzde 80'i kentlerde yaşarken, bu oran Kürdistan'da yalnızca yüzde 25'ti; orta İran'da evlerin yüzde 80'inde elektrik varken, Kürdistan'daki evlerde bu oran yüzde 20'nin altındaydı; orta İran'daki evlerin yüzde 75'inde su tesisatı bulunurken, Kürdistan'daki evlerin yalnızca yüzde 12'sinde su akıyordu; orta İran'da nüfusun yüzde 66'sından fazlası okuryazarken, Kürdistan nüfusunun yalnızca yüzde 36'sı okuryazardı (erkeklerin yüzde 43.8'i, kadınların yüzde 20'si).[21]

---

[20] Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s. 449.

Hem Kürdistan'da hem de onun İran'ın geri kalan yerleriyle olan ilişkisindeki bu değişimler kaçınılmaz olarak açık siyasi sonuçları olan değişimlere önayak oldu. Kürt nüfusunun artmasıyla giderek artan sayıda genç başka yerlerde iş aramak zorunda kaldı ve İran'ın daha zengin bölgelerine yöneldi. Aşikâr eşitsizlikler ve gizli faaliyet yürüten siyasi muhalefetin ana görüşlerinden etkilenerek politikleştı. Geride kalanlar ise Kürt bölgesiyle daha fazla bütünleşerek, etnik kimliği konusunda daha fazla bilinçlendi. Kürtlerin kendi etnik kimliklerini yerel hükümetin temeli haline getirmeye çalışmaları için merkezi hükümetin tökezlemesi yeterliydi. Bu fırsat 1979 Devrimi ile doğdu.

Kaynaklar

Resmi İngiliz Kaynakları: Public Record Office: dizi FO 195/2589, FO 248/1400, FO 371 no 18987, 45503, 68472, 82000, 82307, 91449, 91450, 109994, 114809, 114810, 120749, 127143, 133005, 133007, 140789, 140856.

Yayımlanmamış İkincil Kaynaklar: Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*; Akbar Aghajian, 'Ethnic inequality in Iran: an overview', *International Journal of Middle East Studies*, no. 15, 1983; Nader Entessar, 'The Kurds in post-revolutionary Iran and Iraq', *Third World Quarterly*, 9 (4) Ekim 1984 ve *Kurdish Ethno-nationalism* (Boulder ve Londra, 1992); Abd al Rahman Ghassemlou, 'Kurdistan in Iran' Chaliand, *People without a Country* içinde; Halliday, *Iran: Dictatorship and Development*; Margaret Kahn, *Children of the Jinn* (New York, 1980); A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia* (Londra, 1953), *The Persian Land Reform, 1962-1966* (Londra, 1969) ve 'Land Reform and Rural Co-operative Societies in Persia', JRCAS, cilt lvi, Haziran 1969.

Yayımlanmamış: Wilson Howell, Jr. 'The Soviet Union and the Kurds: a study of a national minority' (PhD. diss., Univ. Virginia, 1965).

Röportajlar: Khalil Rashidian (Londra, Haziran 1993), Hasan Gazi (Kasette, sonbahar 1993).

---

[21] Akbar Aghajian, 'Ethnic inequality in Iran: an overview', *International Journal of Middle East Studies*, no 15, 1983, s. 215-21.

13. BÖLÜM

Şİİ CUMHURİYETİ'NİN ÖZNELERİ

Giriş

İran'ın geri kalanı gibi Kürdistan da Pehlevi rejiminin çöküşüne sevindi ve bundan yararlandı. 1978 sonbaharının çalkantıları, Başbakan Hoveida'nın yalnızca bir yıl önce hiçbir sorun bulunmadığı ve Kürt toplumunun 'ülkeye karşı büyük bir bağlılık duyduğu'[1] şeklindeki açıklamasıyla kesin bir tezatlık içindeydi. Kürtlerin Şah'a duyduğu zaten oldukça büyük olan nefret, 1975'teki Cezayir anlaşmasında Kürtleri yok saymasıyla büyük ölçüde artmıştı. 1978 sonbaharında Kürt bölgelerindeki garnizonlara duyulan güven kayboldukça, Kürtler ellerine geçirebildikleri tüm silahlara el koyarak o yılın sonuna doğru bölgede etkili bir güç haline geldiler. Başlangıçta Humeyni'nin Tahran a gelmesini memnuniyetle karşılamışlardı ama bu İslami bir cumhuriyet istediklerinden değil, nefret ettikleri eski rejimin yıkılmasını istemelerinden kaynaklanıyordu. Muhtemelen çoğunluk KDPI'nın 'İran'a demokrasi, Kürdistan'a özerklik' sloganını büyük bir keyifle onaylayacaktı ama yine de eski rejimin yerine nasıl bir düzen kurulmasını beklediklleri pek açık değildi.

Humeyni'nin muzaffer bir biçimde sürgünden dönmesinden üç hafta sonra Bana yakınlarında yerel Kürtler ile yeni ilan edilen İslam Cumhuriyeti'ne bağlı kuvvetler arasında büyük bir savaş oldu ve 100'ün üzerinde insan öldürüldü. Bu çatışmayı başlangıçta yerel Şii ve Kürt güçleri arasındaki çatışma tutkusu ateşlemişti. Ancak bölgedeki olayların ardındaki temel çelişki, yeni rejimin beklentileriyle Kürtlerin beklentileri arasındaki zıtlıktı. Yeni İslami rejimin İran'daki siyasi beklentisi cumhuriyetin sınırları içindeki tüm Müslümanların mutlak bir biçimde kapsanmasıydı. Bağlı bulunulan inanca güvensizliği tercih etmiyordu. Yeni rejim aynı zamanda hem kendisinden hem de tabanından emin olmadığından, ulusal bir çözülme yaşanmasından çok korkuyordu. Sınır bölgelerinde hiçbir parçalanmaya izin veremezdi ve Kürtleri korkutan tam da buydu.

---

[1] *The Egyptian Gazette*, 9 Şubat 1977.

Diğer yandan Kürtler, 35 yıldır ilerleyen merkezileşme çabalarından sonra, iktidar boşluğundan yararlanarak ademi merkeziyetçiliği bir kural haline getirmenin mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Kürtlerin büyük bir çoğunluğu yerel yönetimi laik ve demokratik bir hatta bir yapı olarak algılıyordu. Bu yaklaşım, Tahran'daki İslami görüşle çatışmaya mahkûm olan solcu KDPI'ya aitti. İzleyen bir iki yıl boyunca Kürdistan arka arkaya yaşanan çatışmalarla sarsıldı ve Kürt savaşçılarla yeni rejimin Şii değerlerini saldırgan bir tarzda savunan gönüllülerden oluşan yeni Devrim Muhafızları ya da Pasdaran'ın savaşlarına sahne oldu.

Genel anlamda kırsal kesimin büyük bir bölmesi, çoğu kentte belirli aralıklarla çıkan isyanlara rağmen, rejimin buralardaki etkisinin zayıf olduğu 1982-83'e kadar Kürtlerin elinde kaldı. Mahabad defalarca isyancıların eline geçti, bazen bu aylar sürdü. Bukan iki yıldan fazla bir Kürt kalesi olarak kaldı. Mahadbad tekrar tekrar isyancıların eline geçti ve bazen aylarca onların elinde kaldı. Bukan iki yıldan fazla bir süre bir Kürt kalesi olmayı sürdürdü. Bir zamanla hükümetin elinde bulunan bir sınır kenti olan Sardasht, 1982'nin sonuna kadar karayolu ulaşımının denetimini elinde bulunduran isyancılar nedeniyle ancak hava desteğiyle geri alınabildi.

Rejimin düzenli ordu yerine Pasdaran'ı kullanması çatışmanın çok daha acı sonuçlara yol açmasına neden oldu ve ilk iki yılda, kimilerinin savaşta, kimilerinin ise halkı terörize ederek boyun eğmelerini sağlamak için oraya gönderilen 'idamcı yargıç' Ayetullah Sadık Khalkhali[2] tarafından gerçekleştirilen hızlı mahkemelerde yapılan kitlesel infazlar sonucunda tahminen 10.000 Kürt'ün öldürüldüğü uzlaştırma vahşeti yaşandı.

Aslında her iki tarafta da savaşı sona erdirerek, geçici bir anlaşma yapma çabaları vardı. Kürtleri motive eden özerklik isteği ve çatışmadan kaynaklanan yaygın acıların sona erdirilmesiydi. Rejimin ağır basan motivasyonu ise hem içeriden hem dışarıdan yöneltilen tehditlerin sayısını, gerekirse ülkenin toprak bütünlüğünü tehlikeye atmayacak tavizler vererek azaltmaktı.

---

[2] 1981'e gelindiğinde Kütler arasındaki ölü sayısının 10.000 oldugu tahmin ediliyordu, *Daily Telegraph*, 11 Şubat 1981.

İlk yılda üç barış görüşmesi girişimi yapıldı. Mart 1979'un başında Kürtler İslam Cumhuriyeti'ni tanıyarak, sekiz maddeden oluşan ilk taleplerini sundular, federal bir İran'da bir yönetim birimi olarak tüm Kürdistan'ın özerkliğini istiyorlardı.[3] Talep ettikleri bölgeler Kürdistan'ı aşıyor, çoğunluğun esasen Azeri olduğu Batı Azerbaycan ile çoğunluğun Şii olduğu Kermanşah ve Kürt olmaktan ziyade Lur nüfusa sahip İlam'ı içeriyordu. Bir anlaşmanın yapılması imkânsızdı. Rejim bu kadar geniş bir Kürdistan tanımını reddederek, bir karşı teklif getirdi. Teklifte, yerel yönetime kıdemli Kürt yetkililerin atanması, kültürel ve anadil haklarının eksiksiz kullanımı ve yeni anayasaya belirli azınlık güvenceleri konulması öneriliyordu. Kürtler kendi görüşlerini yeniden dile getirdiler:

> Halkımız iki temel amaç için savaşmıştır; diktatörlüğün devrilmesi ve onun yerine tüm İran'da siyasi hak ve özgürlüklere saygılı insani bir düzen kurulması ile tüm ulusların özerklik ya da özgür İran'da bir federasyon olarak ulusal haklarına kavuşması.[4]

Kum'da Humeyni, hükümetin yaptığı teklifi veto etmişti bile. Savaş, önce Sanandaj civarında ardından da daha kuzeyde Naqada'da şiddetlendiği için Kürdistan'da bu tür gelişmeler pek dikkatli izlenemiyordu.

Ağustos başında, yaz boyunca tüm Orta ve Kuzey Kürdistan'da süren savaşta yüzlerce insan ölüp, binlercesi sürülünce bir Kürt dini lideri olan Şeyh İzz al Din Nusayni'nin buyruğuyla yeni bir ateşkes girişiminde bulunuldu. Ateşkes durumu Pawa'da patlak veren büyük bir çatışma nedeniyle yalnıza iki hafta sürdü ve Ayetullah Humeyni bunun ardından hem Kasımlı'yı hem de Şeyh İzz al Din'i lanetledi. Humeyni'nin önermeye hazır olduğu en ileri teklif, teslim olanların affedilmesi ve bölgenin hızlı gelişimini sağlamak için bir günlük petrol gelirinin (75 milyon dolar) bölgeye aktarılmasıydı. Kasımlı hükümetin, (i) bölgeye takviye birlik göndermeyi durdurmayı; (ii) tüm siyasi mahkûmlari serbest bırakmayı, (iii) tüm Kürt esirleri serbest bırakmayı ve (iv) yakalanan Kürtlerin idamını durdurmayı kabul etmesi halinde ateşkes ilan edilmesini istedi; ama isteği duymazlıktan gelindi.

---

[3] Bu, 500 'yaşlı'dan oluşan seçilmiş bir meclisteki önemli Kürt gruplarını temsil etmek için hızla toplanan Kürt Devrimci Konseyi tarafından tasarlanmıştı.

[4] Franjo Butorac, 'Iran's revolution and the Kurds', *Review of International Affairs* (Belgrad), 20 Nisan 1980, s. 17, Charles MacDonald tarafından 'The Kurdish question in the 1980's de alıntılanmış, Milton Esman ve Itamar Rabinovich (ed.ler) *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East* (Ithaca ve Londra, 1988), s. 242 içinde.

1979 sonbaharında, isyancıların birliklerin hareketine karşı etkili pusular kurmak amacıyla Pasdaran'ın iletişim kanallarını kestiği açığa çıktığında rejimin konumu sarsıldı. Ekimde Pasdaran, Kürt ulusal hareketinin ana sembolü olan Mahabad'ın denetimini kaybetti.

Humeyni hükümetin isyancılarla yeniden görüşme taleplerini ay sonunda isteksizce de olsa onayladı. Kürtlere eyaletin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerini denetlemeleri önerildi. Kürtler 2 Aralık'ta bu teklife bir başka sekiz maddelik plan ile karşılık verdiler, bu plan da bir öncekindeki geniş coğrafi alanı öngörüyor ama bu kez anayasa taslağına Kürdistan'ın özerkliğinin bir madde olarak koyulması isteniyordu.[5]

Ancak birkaç gün sonra Kürtler, yenilenen anayasa metninin Kürtlerden Iran halklarından biri olarak bile söz etmediğini öğrendiklerinde yeni anayasa için yapılan referandumu boykot ettiler. Önerilen anayasaya yalnızca Kürtler muhalif değildi, Azerbaycanlıların yüzde 80'i de referandumu boykot etti. Ayın ortasında hükümet Kürtlere, Mahabad ve Sanandaj'da kurulacak iki eyalet meclisi aracılığıyla gerçekleştirilecek yerel bir yönetim planı ile kültürel özerklik önerdi.[6] Humeyni ocak ayında hükümetin teklifini, Sünni çoğunluğun bulunduğu bölgelerde

---

5. Bu talepler şunlardı: (i) Kürtlerin özerkliği resmen tanınmalı ve anayasada yer almalıdır; (ii) Kürt bölgesi Ilam'dan Batı Azerbaycan'a kadar uzanmalıdır, (iii) Kürdistan Ulusal Meclisi gizli oyla özgürce seçilmelidir; (iv) Okullarda ve resmi yazışmalarda Kürtçe birincil dil olmalıdır; (v) Ulusal [Iran] bütçenin bir kısmı bölgenin gerikalmışlığını iyileştirmek için Kürdistan'a ayrılmalıdır; (vi) Merkezi hükümete Kürt temsilciler atanmalıdır; (vii) Dış politika, ulusal savunma ve ekonomik planlama merkezi hükümetin sorumluluğunda olmalıdır, (viii) Tüm Iran toplantı, konuşma ve dini pratik konusunda temel demokratik haklardan yararlanmalıdır. (*The Times*, 4 Aralık 1979)

6. Yerel yönetim önersinin fiili şartları şunlardı: (i) Ulusal savunma, dış ilişkiler, para sistemi ve uzun vadeli planlama, büyük sanayi kuruluşları, telekomünikasyon, tren yolları ve büyük karayolları dışındaki konularda yerel halkı bir eyalet meclisi yönetmelidir. (ii) Üst düzey atamalar, örneğin vali, yerel polis ve jandarma komutanı atamaları merkezi hükümet tarafından, eyalet meclisinin tavsiyesiyle yapılacaktır. (iii) Özerk bir yargı sistemi işletilecek, ancak bu İslam Cumhuriyeti'nin Yüksek Mahkemesi'ne tabi olacaktır. (iv) Düzenin korunması konusunda yerel sorumluluk verilecektir. (v) Eyalet Meclisi'nin yasama yetkileri geleneksel kişi, aile ve din hukukuyla sınırlı olacaktır. (vi) Çoğunluğun dini 'resmi' din sayılacaktır. (vii) Bütçeye hükümet tarafından iki tür ilave yapılacaktır: merkezi hükümetten alınan sübvansiyon ve yerel vergi ve harçlar. (viii) Gerikalmış bölgelere ekstra finansman sunulacaktır. (ix) Tüm siyasi, dini ve kültürel etkinlikler konusunda ifade ve örgütlenme özgürlüğü. (x) Kürtçe, Belucı dili, Azerice, Ermenice, Süryanice, Ibranice, Arapça ya da Türkçe öğretme özgürlüğü. Okullarda Farsçanın yanı sıra önemli diller de öğretilecektir. (xi) Yönetsel amaçlarca kullanılabilecek olan yerel dil, merkezi hükümetle ilişkilerde kullanılmayacaktır. (xii) Her eyaletin kendi üniversitesi, radyosu ve televizyon hizmetleri olacaktır. (xiii) Eyalet meclisi ordunun ve jandarmanın büyüklüğünü nüfusa oranla belirleyecektir (*Le Monde*, 18 Aralık 1979).

Sünnilerin ibadetlerini güvence altına almak için İslami Anayasa'yı düzeltme önerisiyle birlikte genişletti; fakat bu öneri yetersiz olduğundan gerçekleşemedi.

Yerel Kürtler ile Pasdaran arasında yeni yılın ilk günlerinde önce Sanandaj'da yeni çatışmalar çıktı ve çatışmalar mart ve nisan aylarında Pawa, Nawsud, Jawanrud, Piranshahr ve Ushnaviya'ya yayıldı. Bu çatışmalar Kürdistan'a yeni bir askeri saldırı yapılmasına neden oldu. Çoğu kent yeniden ele geçirildi ama kırsal alan Kürtlerin elinde kalmaya devam etti. Eylül 1980'de İran-Irak savaşının başlamasıyla ilişkiler geri dönülemeyecek bir biçimde bozuldu.

Üzerinde Uzlaşılan Bir Çözüm Niçin Hayata Geçirilemedi?

Başarısızlığın nedenleri: İslam Cumhuriyeti'nde bölünmeler

Başarısızlığın nedeni görünüşte her iki tarafın minimum gereksinimleri arasındaki açıdan kaynaklandı. Eğer yegâne neden bu olsaydı, uzlaşmak için bir orta yol, tam özerklik olmayan ama Kürtlere ademi merkeziyetçi bir yönetim şansı sunan bir çözüm bulunabilirdi. Ancak görüşmelerin başarıyla sonuçlanmasının önünde başka önemli engeller vardı. Her iki taraf da temsil ettiğini iddia ettiği tabanı denetleyebilecek birleşik bir liderlikten yoksundu. Tam tersine, her iki taraf da çok başlıydı. Pratikte İran'da iki rejim vardı: Tahran'daki tam sorumluluğa sahip ama yetki alanı sınırlı bir hükümet ve Kum'da Ayetullah Humeyni'nin kişiliğinde temsil edilen dini bir rejim. Üst düzey mollalar da kendi aralarında fazlasıyla bölünmüş olduklarından bu tanım bile oldukça basit sayılabilir. Ancak, önce Başbakan Mehdi Bezirgan, ardından da Cumhurbaşkanı Abül Hasan Beni Sadr tarafından yönetilen Tahran'daki hükümet, Kum'dan gelen direktifler ya da dini kamptaki kişilerin entrikalarıyla durmadan zayıflıyor ve dini hiyerarşinin hizip çatışmalarına sahne oluyordu. Örneğin, Ağustos 1979'un sonunda özellikle kötü bir çatışma döneminden sonra, milliyetçi gazi Rahım Saf Gazi[7], çok saygı gören din adamı Ayetullah Taliqani ile ateşkes görüşmeleri yapmak üzere Tahran'a gitmişti. Ateşkes anlaşması yapıldıktan yirmi dört saat sonra Humeyni tarafından veto edildi. Birkaç gün sonra da Başbakan Bezirgan Kürdistan'daki duruma 'liberal' bir tarzda yaklaştığı için dini hiyerarşi tarafından şiddetle eleştirildi. Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın da işi kolay değildi. Sert din adamları onun Kürtlere önemli tavizler vermesini engellemek için arkasında bekliyorlardı.

---

[7] Mahabad Cumhuriyeti'nin çöküşü sırasında Sayf Gazi'nin küçük kardeşi rahım Sovyet Azerbaycan'ında askeri eğitim almaktaydı. Gıyabında ölüme mahkûm edilmiş. Pehlevi hanedanı yıkıldığında geri çağrılmış ve Şubat 1980'de Mahabad'da yapılan KDPI Dördüncü Kongresi'nde Merkez Komite'ye seçilmişti. Daha sonra Yediler Çetesi ile partiden ayrıldı (bkz. s. 322?). Mayıs 1991'de Bakü'de öldü.

Cumhuriyetin sivil ve dini otoriteleri rakip güçler, düzenli ordu ve Pasdaran aracılığıyla kendi otoritelerini hâkim kılmaya çalışıyorlardı. Düzenli ordu eski ordunun gölgesi gibiydi. Büyük ölçekli firarlar nedeniyle, 171.000 kişilik güçlü imparatorluk ordusunun yüzde 60'a ulaşan bir kesimi artık yoktu. Ayrıca tasfiyeler, terhisler ve idamlar 12.000 civarında askerin daha kaybına neden olmuştu. Ordudaki orta rütbeli subayların (birlik ya da tabur komutanları) neredeyse yarısı görevden alınarak, ordunun savaşma gücü mahvedilmişti. Kalan subayların sadakatinden de kuşku duyuluyordu, çünkü en ciddilerinden biri Haziran 1980'de[8] Piranşah adlı Kürt sınır kentinde olmak üzere, muhtelif askeri darbe girişimleri yapılmıştı. Kürdistan'a ordu sevk edilmesi yönünde büyük bir isteksizlik olması normaldi. Nisan 1980'de artan ayaklanmalara yanıt olarak buraya birlik sevk edilmesi zorunluluk haline geldiğinde bile, hükümet 'disiplinsizlik' nedeniyle uyarması gereken, aslında bazılarının Kürt köylerini bombalamayı ya da saldırmayı reddettiği bir orduyu buraya göndermek durumunda kaldı. İnanç belirsizlikleri yaşayan ordunun iç savaştan nefret etmesi doğaldı.

Bu nedenle yüzler doğal olarak, iç güvenlik için kurulan ideolojik motivasyonlu gönüllülerden oluşan Pasdaran'a çevrildi. Fakat başlangıçta Pasdaran kesinlikle yalnızca merkezi otoritenin yönetimindeydi. Bunlar ülke çapında geçici yerel hükümetlerin oluşturulması için kurulan, imam komiteleri denilen Şii komitelere ve kendilerine karşı sorumluydular. Her iki kuvvet de gücünü disiplininden almadığı gibi, ne sivil ne de askeri becerilerinden, daha çok Şiilerin muzaffer oluşundan alıyordu. Daha çok Sünni Kürdistan'da ve düzenli ordu içinde karışıklık yaratmayı tasarlayan yapıların nasıl işlediğini tahmin etmek güç. Çatışmaların çoğu beceriksiz Pasdar varlığından kaynaklandı. Tahran ne Pasdaran'ı ne de imam komitelerini kontrolü altında tutabilir hale gelmişti. Buna rağmen bunların tasfiye edilmesi doğrultusundaki talepleri kabul etmek de istemiyordu.

---

[8] Toplam 62 subay ve erkek idam edildi ve 115'i müebbet hapse mahkûm edildi, 200 kişi KDPI tarafından kurtarıldı; Zabih, *The Iranian Military*, s. 124.

Başarısızlığın nedenleri: Kürtler arasında bölünmeler

Ancak Kürtler de bölünmüşlükten kaynaklanan zayıflıkla maluldü. En büyük parti olan KDPI Kürt halkını temsil ettiğini iddia ettiği halde devrim sırasında kitlesel bir tabana sahip değildi. Kasım 1978'de ülkeye dönen Kasımlı hemen Tahran ve Mahabad'da güvendiği teğmenler ve sürgünden dönen diğerleri ile irtibat kurmaya girişti. İran'da bulunanlardan bazıları zaten KDPI'nın örgütlenme ağını canlı tutmaya çalışmışlardı. Fakat henüz şekillenmekte olan yeni rejimden özerklik talep edebilmek için kitleleri harekete geçirmek ayrı bir işti.

KDPI devrimci olayların karmaşası içinde kendi otoritesini kurmak zorundaydı ve bunu köy meclisleri kurarak yapmaya çalıştı. Ancak halkın Pasdaran'a yönelik kızgınlığından kaynaklanan patlamaları ne denetlemeye ne de sürekli kılmaya yetecek güce sahipti. Sanandaj'da başlayan ve yaklaşık 100 kişinin ölümüne neden olan ilk çatışma furyasından sonra talihsiz bir tüccar şunları söylüyordu, "Her şey bittiğinde, bizi vuran şey kendi liderimizin bulunmaması olacak. Bir bakın etrafınıza. Liderimiz yok; daha da kötüsü herkes lider olduğunu düşünüyor."[9] Bu çok önemli 18 ay boyunca süren Kürt mücadelesi hep lidersiz kaldı.

Sorunlardan biri disiplinsizlik, diğeri de KDPI liderliğinin tanınmasıydı. KDPI Mahabad ve Urmiye'deki geleneksel anayurdunda kendisine verilen disiplinden yoksun desteğe dayanmak istese bile, bu destek daha kuzey ya da güneye doğru[10] azalıyordu. Kuzeyde, artık Kırmançi konuşan aşiretleri cumhuriyeti destekleyip, Kürt özerkliğine karşı çıkmak için bir araya getirmeye çalışan Barzani kardeşler tarafından yönetilen Irak KDP'sı ile rekabet etmek zorundaydı. Güneyde ise KDPI, Halkın Fedaileri'ne benzeyen bir ideoloji benimseyerek Kürdistan'da faaliyet gösteren ve KDPI'nın Kürt halkının temsilcisi olduğu iddiasını kabul etmeyen Komala (İran Kürdistan'ı Devrimci Fedailer Örgütü) ile mücadele etmek zorundaydı.

Üyelerinin iddia ettiği üzere Komala 1969'da KDPI Devrimci Komitesi'nin kolayca yenilmesi ve ardından gözle görünen pasif bir tutum benimsemesi nedeniyle, Tahran'da bir grup öğrenci tarafından kurulmuştu. Gerçekte ise varlığını halka 1978 sonunda açıklamıştı. Komala

---

[9] *New York Times*, 12 Mart 1979.

[10] Mart 1980'de yapılan İran Ulusal Meclis seçimleri KDPI'nın Kuzeybatı Kürdistan'daki tabanının gücünü ortaya çıkardı. Mahabad'da oyların yüzde 80'ini, Naqada-Ushnaviya'da yüzde 96'sını aldı. Güneyde daha zayıftı: Bukan ve Sakız'da sırasıyla oyların yalnızca yüzde 57'sini alabildi ve daha da güneyde sonuçlar geçersiz sayıldı. Sanandaj'da seçime katılınmadı; *Le Monde*, 22 Nisan 1980.

Çin devriminden esinleniyor, yaratacağı kadroları Kürdistan'ın sanayi ve tarım merkezlerine göndererek kitleleri eğitmek suretiyle böyle bir devrim gerçekleştirmek istiyordu.

KDPI liderlerini 'burjuva millıyetçıleri' olarak nitelemelerine rağmen, Komala'nın kurucularından çoğu Bukan, Sakız ve Sanandaj'daki[11] eşraf ailelerinin çocuklarıydı, bunun çok basit bir nedeni vardı: Aşağı sınıflardan hiç kimsenin üniversite eğitimi alma şansı bulunmuyordu.

Komala eğitim, hizmet ve kırsal kesimde sonradan kurulan sağlık klinikleri aracılığıyla kitleleri harekete geçirmeyi amaçlıyordu. Tudeh'in 'Sovyet revizyonizmi' olarak nitelediği yaklaşımını şiddetle kınıyor ve Kürt milliyetçilerini dar görüşlü oldukları düşüncesiyle ciddiye almıyordu. İktidarın İran'da yaşayan tüm topluluklara iadesini ve merkezi hükümetin yıkılmasını istiyordu. Amaçladıkları milliyetçilikten çok ademi merkeziyetçilikti. Kürtler bu süreçteki topluluklardan yalnızca biriydi ve başarması diğerlerinin başarısıyla mümkün olacaktı.

Komala hiçbir yerde Sanandaj-Mariwan bölgesinde olduğu kadar güçlü değildi. Bunun nedeni kısmen, tarihsel olarak bölgede çok sayıda üst düzey Komala üyesinin bulunması ve muhtemelen Sanandaj'ın karargâhları daha kuzeyde bulunan daha önceki Kürt hareketlerinden, örneğin Simku isyanı ve Mahabad Cumhuriyeti nden uzak durmuş olmasıydı. Bu nedenle bölgesel bir bağlanma söz konusuydu.

Ancak Sanandaj komşu Fars eyaletındeki olaylarla daima çok daha yakından ilişkili olmuş ve bunun sonucunda orta İran'daki muhalif gruplarda önemli bir rol oynayan sınıf ideolojilerine çok daha açık olmuştu. Bir sınıf dayanışması tarihine de sahipti. Örneğin, İran'ın başka bölgelerindeki Demokratlar'dan etkilenen bir grup küçük tüccar 1917-18'de Hizb-i Sosial Dimuqrat'ı (Sosyal Demokrat Partı) kurmuştu. Kürdistan'da yaşanan kıtlık had safhaya ulaştığında, kentin denetimini ele geçirerek yerel kodamanların özellikle de Farjallah Asaf'ın ambarlarında stoklanan tahılı halka dağıtmıştı. Tahran adına çalışan yerel ağalar ve mollalar tarafından kısa süre içinde kentten sürülmüşlerdi.

Ancak tohum bir kez atılmıştı. 1920'lerin başında Sosyalist Parti Sanandaj'da bir büro açmış ve partinin feshe zorlandığı 1926 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştü. Partinin eşitlikçi bir toplum savunusu pratikte ağalara ve toprak sahiplerine karşı yeni bir mücadelenin başlamasını ima ediyordu. Bunun ardından Tudeh Sanandaj ile Kürdistan'ın diğer yerlerine göre daha fazla ilgilenmeye başladı. KDPI 1979 ilkbaharında Sanandaj ve Mariwan'da Pasdaran'a karşı savaşanları desteklemeyi başaramayınca, Komala ve Fedailer onu suçlamakta hiç gecikmediler ve böylece Komala o yerellikte egemen olan bir parti haline geldi.

---

[11] Örneğin, hem Abdullah Muhtadi hem de Umar Ilkhanzade Bukanlı Dıhburki aşiretindendiler.

Son olarak da, Komala daha demokratik göründüğü için bölgedeki çoğu insana cazip geliyordu. Merkez komitesi yarı özerk hücreleri koordine ediyor ama çoğunlukla yerel kararların alınmasına izin veriyordu. KDPI'nın yerel bir ağı olmasına rağmen [2] onun hakkında çoğu kişi böyle düşünmüyordu. Sanandaj'da KDPI'nın zayıf ama aktif bir tabanı vardı ama Sanandaj temsilciliği için yerli birisini seçmek yerine Mahabadlı birini oraya göndererek, kendini beğenmiş bir ayrılıkçılık içinde bulunduğu izlenimi yaratmıştı.[13]

Komala Tahran ile anlaşmaya KDPI'dan daha isteksizdi ve savaşı sürdürmeye KDPI'dan daha kararlıydı. Bu durum kaçınılmaz olarak, görüşmeler sırasında Kürtlerin konumunun zayıflamasına neden oldu. KDPI görüşmelere başlanabilmesi için hükümet ile bir ateşkes anlaşması yapmayı Kasım 1979'da kabul ettiğinde, Komala'nın hükümet kuvvetlerine üst üste saldırması nedeniyle çabalarının boşa çıktığını gördü. Komala'nın kuşkuları devam ediyordu ve onun isteksiz de olsa yumuşamaya ikna edilmesi bir ay sürdü. Aralıkta görüşmeler kesilince, savaş alanına geri döndü. Haziran 1980'de yapılan bir sonraki ateşkes görüşmelerine katılmayı reddederek, halkın güvensiz kesimlerinden KDPI aleyhine yeni taraftarlar kazandı.

Bir de hâlâ vasat düzeyde ama bütünüyle farklı bir taraftar topluluğuna sahip, bazı ağa, şeyh ve toprak sahiplerinden oluşan 'muhafazakâr' bir taban vardı. 1978 sonunda, içlerinde en göze batanı Simku'nun oğlu Tahir Han olmak üzere bir ya da iki ağa geri gelebilmek için Kürdistan'da var olan kaostan yararlanmaya çalışmıştı. Kimileri de 1960'lardaki reformlarda kaybettikleri toprakları geri almaya çalışarak kaosun artmasına neden olmuştu. Eski rejimin bitmesinden üzüntü duyan bazıları da Irak'tan İran'a yürüme tehdidi savuran Kermanşah eski genel valisi Kürt General Palizban'a katılmayı umuyordu.

Yeni rejim, rejim ne olursa merkeze bağlı oldukları için Şah ile işbirliği içinde olduğunu düşündüğü Kürtler arasında destek bulmaya çalıştı. Irak'ta olduğu gibi İran'da da, muhtemelen yerel rekabet yüzün-

---

12. Alaolmolki, 'The new Iranian Left', s. 231.

13. 'Bağdadi' diye talihsiz bir soyadı olan bir adam.

den, başlangıçta hükümetten yana tutum almak isteyen örneğin Margavar vadisindeki Hacı Jawhar taraftarları gibi bazı aşiret kolları vardı. Bununla birlikte bir ağanın hangi politikayı güttüğünü tahmin etmek kolay değildi. Örneğin, kuzeyde bulunan Tahir Han kendi egemenliğini yeniden tesis etme umuduyla başlangıçta yerel ordu ve jandarmayla savaşmış ama aşiret saflarındaki liderlik konumuna pek yarar sağlamayan bir girişimle, isteksizce de olsa Temmuz 1979'da KDPI'yı yardıma çağırmak zorunda kalmıştı. Ardından Iran Kürdistan'ının kuzey kısmındaki aşiret yanlısı en korkunç kuvvet olan ve geçmişten gelen aile ilişkilerine sahip olduğu[14] Barzaniler ile ittifak yaptı ve böylece kendini KDPI'nın karşısındaki hükümet kampında buldu. Ancak Abdui Shikak mensubu akrabalarının çoğu Tahran'a karşı savaşmaya devam etti.

O tarihte KDPI'ya güvendiği için destekleyen bir veya iki aşiret vardı. Örneğin, Mamadi Shikak'ın lideri Sinar'ın uzun bir milliyetçi geçmişi vardı. 1967'de KDPI'nın Devrimci Komitesi adına savaşırken Molla Mustafa kendisini yakalayıp Şah'a teslim ettiği için Barzanilerin dostu değildi. Teslim edildiğinde yalnızca hapse girerek kurtulduğu için şanslıydı. Şah devrildikten sonra harekete yeniden katıldı ve Şubat 1980'de KDPI merkez komitesi üyeliğine seçildi. O yaz kendi ailesinden birçoklarına başkaldırarak, Kutur vadisindeki topraklarından geçen ve Iran'ın Türkiye ve Avrupa ile olan yegâne demiryolu bağlantısını imha etti.

Tahran'ın desteğini kazanmaya çalıştığı bir başka tanınmış kişi Sanandajlı kıdemli bir din adamı olan Ahmet Müftizade'ydi. Müftizade 1970'lerde kentte Kuran kursları kurmuştu ve Kürtlerin kültürel haklarından yanaydı. Mart 1979'da, kesinlikle Kürt direnişinin odağı haline gelmiş bulunan Mahabadlı molla (genellikle 'Şeyh' denilen) Izz al Din Husayni'yi zayıf düşürmek amacıyla, Sanandaj'daki ilk çatışmalar sırasında kendisiyle ilişki kuruldu. Müftizade Kürt aktivistlerle ilişkide olmakla birlikte, genellikle bir gerici[15] olarak görülüyordu. Bu da devrim ateşinin büyüsüne kapılmış kentlilerin gözünde onun konumunu zayıflatıyordu. Şeyh Izz al Din onu, "Özerklikten yana, ama bunun ne anlama geldiğini bilmiyor"[16] diye tanımladığında, halkın duygularını dile getiriyordu. Müftizade bu dönemde kendi güvenliği için Sanandaj'a kaçmak zorunda kalmıştı.[17]

---

[14] Molla Mustafa'nın 1947 ilkbaharında Shikak toprakları üzerinden yaptığı efsanevi yürüyüş hatırlanacaktır.

[15] Müftizade Pehlevi'nin propaganda dergisi Kürdistan'ın editörü olan amcası Muhamed Sadık Müftizade ile olan yakınlığı nedeniyle sıkıntı çekmiş olabilir. Aynı zamanda Idris Barzani ile de kanıtlanamamış bir ilişkisi olduğu söylentileri bulunduğundan, bazılarının zihninde köylülere karşı eski ağa sınıfını desteklediği fikrini uyandırdı; *Le Monde*, 23 Mart 1979.

[16] *Le Monde*, 30 Mart 1979.

Ahmet Müftizade örneğinde temsil edilen dini sınıf yüzünü muhafazakârlara dönmüştü. Ama bunun istisnaları daima mevcuttu. Şeyh İzz al Din en ünlü solcu din adamıydı ama sosyal ya da ulusal konularda liberal ya da solcu bir hat izleyen başkaları da vardı. Bunlardan bir veya ikisi kendi köylerini orada yaşayanlara devretmek için 1960'lardaki toprak reformunu desteklemiş ya da kadınların devlet okullarında[18] eğitim görmesini teşvik etmişti. Böylece bazı din adamlarının liberal tutumları Komala'nın keskin Marksist görünümünün sıradan insanlara aksi halde olacağından daha az şaşırtıcı gelmesini sağlamış oldu.

Bazı din adamları da kısmetlerini başka yerlerde aradılar. Şeyh İzz al Din'in hem Tahran ile hem de Komala ve KDPI ile anlaşmazlık içinde olan[19] kardeşi Şeyh Celal fazlasıyla muhafazakâr bir Sünni milis örgütü olan 'Khabat'ı ('Mücadele') harekete geçirmek için Saddam Hüseyin'den silah aldı.

Eski toprak sahibi sınıfın çoğu mensubu için imparatorluk rejiminin çöküşü, Beyaz Devrim'in ardından köylülere dağıtılan topraklarını geri almak ya da hiç değilse geri alamadıkları toprakları işleyenlerden kira almak için bir fırsattı. Başka yerlerde ise köylüler kendilerinden hileyle alınan topraklarına yeniden sahip olmak için kendi kanunlarını uyguluyorlardı. Bu en çarpıcı biçimde, ağa-köylü ilişkilerinin çok kötü olmasıyla nam salan Mariwan'da yaşanıyordu. Komala ağalara karşı mücadelede köylüleri desteklemekle yetinmeyip, bu mücadeleyi yönlendirdi. Temmuz 1979'da öfkeli köylüler 'feodal unsurların ortadan kaldırılması' talebiyle imam komitelerinin üzerine yürüdüklerinde, toprak sahiplerinin komiteyi ve Pasdaran'ı feodalizmin Komala'nın komünizmi karşısında kesinlikle desteklenmesi gerektiğine ikna etmeleri zor olmadı.

Böylece, İran'ın yerel hükümet kurumlarının çoğunun köylüleri desteklediği bir ortamda, burada farklı bir şeyler oluyor, toprak için yapılan yerel sınıf çatışması, daha önceki evrede Tahran ile ilişkilere ciddi ölçüde zarar veren milliyetçi bir anlaşmazlık haline geliyordu. Rejim ancak toprak sorununu tüm İran'da yanlış bir biçimde yönettikten sonra daha büyük bir anlayışla davranmaya başladı.

---

[17] Müftizade bunun ardından rejim tarafından hapse atıldı ve serbest kaldıktan sonra 1992'de öldü.

[18] Örneğin, topraklarını onu işleyenlere satan Seyyid Abdullah Hazreti Malakshan. Molla Abdülrahim Müderrisi Sanandaj'da kızını devlet okuluna gönderen ilk din adamıydı. Oğlu Komala'ya katıldı.

[19] Şeyh Celal Bağdat ile ilişkisini Halepçe'ye yapılan kimyasal saldırının ardından sertleştirdi.

Komala toprak sahipliği konusunda özellikle Mariwan ve Sanandaj civarında köylülerden yana kesin bir tutum benimsedi. Komala önderliğinin Dihbukri aşiretinden akrabalarının yaşadığı Bukan civarında çok daha suskun kaldı. Sosyalist sosyo-ekonomik reformları KDPI da destekledi. Urmiye ve Mahabad civarındaki ağalar geleneksel vergileri toplamaya kalkıştıklarında KDPI onları geri adım atmaya zorladı. Bununla birlikte Komala'nın girdiği türden karşıtlıklardan da kaçınmak istiyordu. Bu nedenle aşiretleri ezmek değil kendi bakış açısını aşiretlere kabul ettirmek istiyordu. Buna rağmen, ağaların devlet yetkililerinden yardım istediği, köylülerin ise yüzlerini Komala ya da KDPI'ya çevirdiği doğal bir kutuplaşma süreci yaşanıyordu.

Son olarak da hükümet KDPI'yı sınıra yakın mevzilerden temizlemek ve Kırmançi ağalarının desteğini kazanarak onları, dil dayanışması temelinde[20] onlarla bağlantı kuran Süryani ağırlıklı KDPI'dan uzaklaştırmak için Kürdistan'ın Kırmançice konuşan kuzey kesimlerinde Barzani kuvvetleri ile işbirliği yaptı. Barzaniler tıpkı Pehlevi rejimiyle olduğu gibi İslam Cumhuriyeti ile de gönüllü bir işbirliği içine girdiler. Ancak, bu ağaların çoğu Tahran'ın otoritesini kabul ederek, fiilen Kürt savaşına katılmaksızın bağımsızlıklarını bir ölçüde koruyabilmek için çatışmaların dışında kalmaya çalıştılar.

Cumhuriyet'in Kürtlere Karşı Tutumu

Yeni rejim Kürt milliyetçiliğine karşı tedirgindi. İran'da yaşayan Fars olmayan azınlıklar nüfusun yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Rejim henüz kendisine güvenmediği ilk dönemlerinde Kürtlere verilecek ayrıcalıkların diğer gruplarca da talep edilmesi ya da onlardan zorla alınmasından korkuyordu. Bu azınlıklar İran sınırlarını kaplamışlardı. Irak sınırı boyunca Kürtler ve Araplar, Türk ve Sovyet sınırları boyunca Azeriler ve Türkmenler, Afganistan ve Pakistan sınırları boyunca da Belucіler yaşıyordu. Kürtler, Türkmenler ve Belucilerin sınır ötesindekilere yakınlığı İran içinde Sünni birer azınlık olmaları nedeniyle artmıştı.

Kürtler devletin paranoyasını yatıştırmak yerine, dış tehlikeleri taviz kopartmanın aracı olarak kullanmayı daha cazip buluyorlardı. 25 yıl hapis yattıktan sonra aralıkta serbest bırakılan Gani Bulurian Mart 1979'da gözü kara bir biçimde, "Eğer devrimci hükümet Kürt halkına ulusal haklarını vermeyi kabul ederse, İran sınırlarını dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumak çok kolaylaşacaktır. Ama kabul etmezse, yurtdışından bazı güçler Kürt halkının duygularını suistimal edebilir"[21] tespitini yapıyordu. Tehdit gayet açıktı. Simku ve Mahabad ile ilgili anılar ve Irak'ın kendi topraklarını Kürt muhaliflere bir sıçrama tahtası olarak kullandırması nedeniyle, Kürt sorunu zaten Tahran'da her koşulda çok hassas bir mesele olmaya devam ediyordu.

---

[20] Martin van Bruinessen, 'The Kurds between Iraq and Iran', *Middle East Report*, no. 141, Temmuz-Ağustos 1986, s. 14, 17.

Bu nedenle Kürtlerin dile getirdiği 'özerklik' söylemi Tahran tarafından 'ayrılma' gibi anlaşılıyordu. Örneğin, Temmuz ve Ağustos 1979'da Mariwan ve Sanandaj'da toprak mülkiyeti anlaşmazlığından kaynaklanan çatışmalar başladığında, Kürt liderler taleplerinin yalnızca özerklikten ibaret olup ayrılmayı içermediğini titizlikte anlatmaya çalışmışlarsa da, Başbakan Bezırgan, "Onların [Kürtler] istediği sadece özerklik değil, İran'dan ayrılmaktı" yorumunu yapmıştı. Halbuki Kasımlı'ya göre, "Ayrılma çığlıkları atanlar gericilerdir. Kürt solu yapıcı bir özerklik istemiştir."[22] Fakat Tahran'ın Kürtlere bakışı değişmedi: Onlar ayrılıkçıydı ve ayrılıkçı olmayı sürdüreceklerdi.

Kürtler hem pratik hem de ideolojik yönleri olan bir başka engelle daha karşılaştılar. Bu Şii topraklarında Sünni azınlığı oluşturan çoğu Kürt'ü etkileyen dini bölünmeydi. Pratik düzeyde Sünni Kürtlerin Kürt olmayan Şii komşularıyla ilişkileri, belirli aralıklarla yaşanan şiddet olaylarına da sahne olan[23] geleneksel anlamda zayıf ilişkilerdi. Şimdi ise rejim Kürdistan'ı denetimi altında tutabilmek için oraya imam komiteleri ve Pasdaran biçiminde ateşli Şiileri göndermiş, önceden tahmin edilebileceği gibi Kariwan, Sanandaj, Sakız, Bana, Pawa ve benzeri gibi neredeyse tüm Kürt kentlerinde ardı ardına silahlı çatışmalara neden olmuştu. Sanandaj'da çıkan ilk çatışmalardan sonra Tahran bir de tanınmış bir Şii olan Ayetullah Hoca al Islam Saftdari'yi Pasdaran garnizonuna komuta etmek üzere tayin ederek yerel duyguları şiddetlendirmişti.

Ancak en ciddi çatışma karışık bir nüfusu olan Naqada kentinde yaşandı. Nisan 1979'un sonlarında KDPI kentin Azeri bölmesinde bulunan bir futbol stadında önemli bir toplantı düzenledi. Azeri yerel komite provokasyondan kaçınılması için KDPI'dan bu toplantıyı başka bir yerde yapmasını istedi. KDPI bu öneriyi reddetmekle yetinmedi, bazı KDPI grupları toplantıya silahlanarak geldi. Azeriler buna hazırlıklıydı. Toplantı başlar başlamaz silahlar ateşlendi ve hızla yoğun bir çatışmaya dönüştü. Azeri çeteler Kürt köylerini yağmalamak için harekete geçti ve en az 200 Kürt ölürken, yaklaşık 12.000'i evsiz kaldı.[24]

---

[21] *Egyptian Mail*, 3 Mart 1979.

[22] *Le Monde*, 6 Mart 1979.

[23] Kürtler Pehlevi döneminde kendilerini yönetmek üzere Şiilerin atanmasına içerlediler. Bu duyarlılık Urmiye civarındaki Şii Azeri köylüler sözde düzeni sağlamak amacıyla, aslında kanun tanımayan Kürtlere karşı Nisan 1942'de Tahran tarafından silahlandırıldıklarında şiddete dönüştü. 1975'te Urmiye'de yaşayan bir Amerikalı, "Kürtlerin Türklerden niçin nefret ettiklerine gösterdikleri gerekçelerden biri onların Şiiliğidir" Kahn, *Children of the Jinn*, s. 119.

Sanandaj'ın güneyinde yaşayan Şii Kürtler İslam devrimi konusunda Sünni kardeşlerinden farklı düşünüyorlardı. Kermanşah eyaletinde yaşayanlar özerklik konusuyla hiç ilgileri olmadığını belirtmişlerdi. Başlangıçta, her ne pahasına olursa olsun, Şii Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kalmayı istemişler ve rejim daha kuzeydeki milliyetçilere ve solculara karşı savaşmak için onların arasından 'Müslüman peşmergeler' toplamakta çok az sıkıntı çekmişti. 1979'da Sünni ve Şii Kürtler Kürdistan eyaletinde birlikte yaşadıkları köylerde fiilen kavgaya tutuştular.

Ancak Kürtlerin kendilerini yönetme umudunu ciddi bir biçimde belirsizleştiren şey ideolojik düzeyde gerçekleşti. Humeyni iktidara gelmeden önce, sosyal, dini, ekonomik ve politik konularda çok fazla yazı yazmış olmasına rağmen, etnik azınlıklar konusundaki görüşlerini hiçbir zaman dile getirmemişti. Muhtemelen bu konuda düşünmemişti. Ancak devrimci İran'ın sorunları bunu yapması için ona pek çok olanak sundu. Humeyni'nin başlangıçtaki yaklaşımı stratejikti. Bu Şeyh İzz al Din'in kendisiyle Nisan 1979'da yaptığı ilk toplantıda da açıkça görülüyordu: "Ben ayrılırken, o [Humeyni] cüppemin kenarından tutup, 'Senden istediklerim Kürdistan'ın güvenliği içindir' dedi. Bunun üzerine ben de onun cüppesini tutup, 'Benim de senden istediklerim Kürdistan'ın özerkliği içindir' dedim."[25] İlk aylarda hükümetin özerklik taleplerı konusunda Kürtler ile görüşmesine taraftardı. Başbakan Bezirgan (kendisinin özerklik konusundaki fikirleri çok sınırlı olmasına rağmen) şunları söylüyordu:

> Aşırı uçlarda biraz fazlaca gezinen radikallerle görüştüğümüz halde Kürtler ile bir anlaşmaya varmak istedik. "Bırakalım ne istediklerini kendileri seçsinler" dedik. Ve özerklikten söz etmeye başladıklarında bile, bunu kabul ettik.[26]

---

[24] Naqada olayının en iyi değerlendirmesi Kerim Humasi'nin 1990'da Stockholm'de basılan anılarında bulunmaktadır.

[25] *Middle East Report*, no. 113, Mart-Nisan 1983, s. 9.

[26] *New York Times Magazine*, 28 Ekim 1979.

Haziran 1979'da yayımlanan Islami anayasa taslağı özerklık önermemekle birlikte, 'Farslar, Türkler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Türkmenler ve diğerlerının eşit haklardan yararlanacağı'nı' vaat ediyordu. Daha sonra benimsenecek doktrinden, yani eyaletlerin üst düzey bir dini lider (*vilayet-i faqih*) tarafından yönetilmesinden söz bile edilmiyordu. Humeyni taslağın doğrudan halk oylamasına çıkarılmasını ıstıyordu. Ne yazık ki taslağın önce seçilmiş bir anayasa meclisine sunulduktan sonra halka açılmasını konusunda ısrarcı olanlar Bezirgan ve Beni Sadr olmuştu. Bunun dini radikallerin önünü açacağını hıç mı hıç öngörememişlerdi. Tam tersine Ayetullah Ali Ekber Rafsancani "Anayasa meclisine kimlerın seçileceğini umuyorsunuz? Size çok fazla zarar vererek, onları bir araya getırdiğinize pişman edecek bır avuç cahil ve fanatik köktendinci"[28] diyerek onları uyaran kişi olmuştu. Ve gerçekten de böyle oldu. 73 kişilik Uzmanlar Meclisi seçildi ve ağustos ayında toplandı; bunların 55'si din adamıydı.

Bu köktendinciler Humeyni'nin taslak konusundaki fikirlerini değiştirmesine yardım ettiler. Kasımda Humeynı etnık azınlıklardan söz eden tüm bölümlerin taslaktan niçin çıkarıldığını açıkladı:

> Azınlıklar kelimesi bazen Kürtler, Lurlar, Türkler, Farslar, Beluciler ve benzerleri içın kullanılır. Bu insanlar azınlık olarak adlandırılmamalıdır, çünkü bu terım kardeşler arasında bir farklılık bulunduğunu ima etmektedir. Islamda böylesı ayrımlara hiç yer yoktur. Farklı dilleri konuşan Müslümanlar örneğin Araplar ıle Farslar arasında hıçbir farklılık bulunmamaktadır. Böylesi sorunlar büyük bır olasılıkla Müslüman ülkelerın bırleşmesini ıstemeyenler tarafından yaratılmaktadır... Bunlar Paniranızm, Pantürkizm gibi milliyetçi kavramlar uydurmaktadır ve böylesi izm'ler İslam doktrinine terstir. Bunların planı İslamı ve İslami felsefeyi yok etmektir.[29]

Böylece, İslami alanda etnik azınlıklardan söz etmek bile gerçek dine bir saldırı sayılmaya başlandı.

---

27. Taslağın 5. maddesi 2 Temmuz 1979'da *Iran Voicc*'da görüldü, bkz. Hamid Algar, 'Documents: draft consutution o the Islamic Republic of Iran', Ripeh 3 (Güz 1979), s. 20-51, Charles MacDonald, 'The Kurdish challenge in revolutionary Iran', *Journal of South East Asian and Middle Eastern Studies*, cilt. Xiii, no. 1 ve 2 (Güz/Kış 1980), s. 61 içinde.
28. Bakhash, *Thc Rcign of the Ayatollahs*, s. 75, Benı Sadr'ın kendi değerlendirmesınden alıntı.
29. Tahran Radyosu, 17 Aralık 1979, BBC/SWB 19 Aralık 1979, Menashrı, 'Khomeıni policy', s. 217 içinde.

Kürtler bir etnik azınlık olarak ayrı bir konum kazanamayacaklarına göre, büyük bir kısmı Sünniler olarak bir azınlık statüsü talep edebilirlerdi. Şii bir devlet içinde farklı ve ikinci dereceden konumları olduğundan kuşku yoktu, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerinde yaşayan Şiiler ile aynı durumdaydılar. Onlar, özel insanlar yani *hassa* olan Şiilere göre sıradan insanlar yani *amma* idiler. Ancak yine burada, orijinal anayasa taslağı dört Sünni hukuk ekolünü ismen tanırken, son taslak devletin üst düzey yöneticilerinin, cumhurbaşkanı ve başbakanın Şii olması gerektiğini belirterek devletin Şii niteliğini vurguladığı halde bunları atlıyordu.

Kürtler ya da Sünniler olarak bir kimlikleri olmadığına göre Anayasa'ya oy vermeleri için bir neden yoktu. Kütler bu nedenle neredeyse ortak bir biçimde bulabildikleri her yerde oy sandıklarını yaktılar. Referanduma yalnızca Kermanşah'taki Kürtler katıldı.[30] Humeyni Ocak 1980'de anayasada Sünnilerin ağırlıkta olduğu bölgelerde Sünnilerin dini ibadetlerinin güvence altına alacak değişikliklerin yapılacağına söz verecek kadar yumuşamıştı. Ancak ufukta hiçbir düzeltme görünmediğinden Kürtler bu sözü onların cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmasını sağlamak için yapılan bir numara olarak yorumladılar.[31]

Şeyh İzz al Din Husayni milliyetçilere başından itibaren yeni rejimin bilgisizlik taraftarı olduğunu söylerken dini gerekçeler kullanmıştı. Dindar bir liberal ve solcu olarak KDPI'dan çok Komala'ya yakın duruşuyla alışılmamış bir Sünni din adamı tablosu çiziyordu. Ancak görüşleri ne kadar tartışmalı olursa olsun, örnek kişisel standartlarıyla çok büyük saygı kazandı.[32] Bu yüzden, kişisel, dini ve milliyetçi tutumu Pehlevi rejimi çöktüğünde onu Mahabad'daki lider boşluğunu dolduracak doğal aday haline getirmişti.

Şeyh İzz al Din aşağıda yer alan sözleriyle *vilayet-i faqih* doktrinini ciddiye almıyor, böylece pratikte Humeyni'yi ve Muhafızlar Meclisi'ni de önemsememiş oluyordu:

---

[30] Kürdistan eyaletinde 36 mekândaki oy sandıkları Kürtler tarafından kaldırıldı ve 37 yerleşim yerinde ise sandıklar yakıldı. Fakat Kermanşah'ta oylar büyük bir çoğunlukla lehteydi; Kasr-ı Şirin'de lehte 9460, aleyhte ise yalnızca 21 oy çıktı.

[31] Özerklik yanlısı adak Mesud Rajavi kısa süre önce yürürlüğe giren anayasaya muhalif olduğu gerekçesiyle seçim dışı bırakılmasaydı, Kürtler ve Türkmenler seçime katılabilirlerdi. Beni Sadr Temmuz 1980'de 'İslami özerklik' önerdi ama bu yetersizdi.

[32] Diğer çoğu dini kişiliğin tersine hiç arazisi yoktu ve hayranlarından ne para ne de hediye kabul ederdi, teoloji öğrencilerine Arapça dersleri vererek eşi ve yedi çocuğuyla mütevazı bir hayat sürdü

> Başımızdaki dini bir hükümet değil, İslam adının altına gizlenmiş bir diktatörlüktür... Din adamlarının görevi Tanrı'nın tanınmasına mürşit [rehber] olmaktır. Humeyni'nın *faqih* kavramını reddeden başka Şii din adamları da vardır. Bu İslamı bir rejim değildir... Hangi dini hükümeti kurarsanız kurun, bu diktatörlükle sonuçlanacak ve din Tanrı adına dayak atmanın, idam etmenın ve öldürmenın aracı halıne gelecektir.[33]

Humeyni'nin böylesi bir eleştiriyi affetmesi ya da unutması mümkün değildi. Ancak Şeyh İzz al Din daha da ileri gitti:

> Ben din ile devlet işlerinin ayrılmasına inanıyorum. Ne zaman bir dini hükümet kurulduysa dogmatik ve demokrasi karşıtı olmuştur. Hükümet demokrasiye ve toplum içinde siyasi farklılıklara izin vermelıdir.[34]

Böylesı fikırler, İslami siyasi düşünceden çok Avrupa'ya aıt görülüyordu ve Şii İran'da bunlara kesinlikle yer yoktu. Şeyhın Kum tarafından lanetlenmesi bu nedenle şaşırtıcı olmadı.

Şeyh İzz al Din'in dını görüşlerının dindar Kürtlerce ne ölçüde paylaşıldığını söylemek güç olmakla birlikte ulusal özerklik yönündeki iddiaları ve kendi yaşam tarzına bağlılığı önemli ölçüde destek bulmasını sağladı. Etnik özerkliği yadsımak amacıyla Kum'da geliştirilen İslamın evrenselciliği yönündekı ıddıalardan şu gerekçelerle uzak durdu:

> İslam tüm Müslümanların tek bir insan grubu tarafından yönetilmesini gerektırmez. İnsanların farklı gruplara, uluslara ve aşıretlere bölündüğünü kabul eder. İslamda bu ınsanların kendı işlerini kendilerinin yönetmemesini gerektirecek hiçbir gerekçe bulunmamaktadır.[35]

Ancak böylesi görüşler Humeyni'nin Kürt dünyasına bakışını teyit etmeye de hizmet etti. Temmuz-Ağustos 1979'da arazi mülkiyeti yüzünden çıkan çatışmalar açıkça olayların gidişatı içinde yaygınlaştığı halde, Humeyni Şeyh İzz al Dın ile Kasımlı'yı doğrudan bu çatışmalardan sorumlu tuttu. Rejimin propagandistleri Şeyh İzz al Din'den (Dinin Zaferi), Zed al Din (Din Düşmanı) olarak söz etmeye başladılar. Kasımlı seçilmiş olduğu 73 kişilik Uzmanlar Meclisi'nden dışlandı. Her ikisine de 'kışkırtıcı' gözüyle bakıldı ve KDPI da 'Şeytan'ın partisi', 'ahlaksız ve yabancı ajanı' diye nitelenerek yasadışı ilan edildi.[36]

---

[33] *Middle East Report*, no. 113, Mart-Nisan 1983, s. 9-10.

[34] Yazarla röportaj, Stockholm, 16 Mart 1991.

[35] Şeyh İzz al Dın Husayni ile röportaj, Stockholm, 16 Mart 1991.

Rejim ancak Irak savaşıyla ortaya çıkan sıkıntı sırasında Sünnilere karşı daha hoşgörülü bir tutum benimsedi ve Sünni Kürt din adamlarının hükümeti desteklemeleri için ciddi bir çaba harcadı.

İçeride ve Dışarıda Anlaşmazlıklar

Kargaşayla geçen ilk yılın sonuna gelindiğinde, böylesi koşullar rejim açısından bir sabırsızlığa, Kürtler açısından ise umutların kaybolmasına neden olmuştu.

Mart-Nisan 1980'deki kargaşa Tahran'daki hükümetin Kürdistan'a büyük bir saldırı düzenlemesine neden olmuştu. Hükümet tüm ülkenin efendisi olmak istiyor, özgür bir Kürdistan'ın Iran'ın diğer yerleri için tehlikeli bir örnek olmasından korkuyordu. Kum'daki dindar düşmanlarının kesinlikle farkında olan Beni Sadr'ın zayıf görünmeye tahammülü yoktu. Halbuki Kürdistan'daki savaşın halk tarafından istenmemesi, onun itaatsizliğin sonuçları nedeniyle orduyu uyarmasına yol açmıştı. Nisan sonunda hükümet savaşta ölen neredeyse 1000 kişi pahasına Kürdistan'ın çoğu bölgesinde denetimi ele geçirmişti.

Sıra üzerinde uzlaşılmış bir sonuç aramaya geldiğinde, Beni Sadr'ın girişimleri tüm bölgenin 'temizlenmesi'ni[37] isteyen Ayetullah Muhammed Bihishti gibi sert din adamları tarafından silinip süpürüldü. Mahabad temsilcisi olarak Meclis'e girmeyi reddeden Gani Bulurian kendini Ayetullah Khalkhali'nin ölçüsüz cinayetleri karşısındaki basma karşı dava arkadaşlarını savunurken buldu. Bu onun parti için yaptığı son hizmetti.

KDPI içinde açıkça bağdaşmadığı görülen iki istek arasında daima bir gerginlik olmuştu: bu dönemi özerkliğe kavuşmak için değerlendirmek ile devrimi kabul edip, uyum sağlayarak desteklemek. Bu giderek giderilmesi imkânsızlaşan bir görüş ayrılığı haline geliyordu. Tahran ile anlaşma yapmanın zorluklarından oldukça bağımsız olarak, yeni diyaloglara girme girişimleri Komala'nın savaşa devam etme yönündeki kararlılığı nedeniyle baltalanıyordu.

---

[36] *Financial Times*, 20 ve 21 Ağustos; *New York Times*, 19 Ağustos 1980; Menashri, 'Khomeini's Policy', s. 218.

[37] *Financial Times*, 24 Mayıs 1980.

Dahası, Kürdistan çok sayıda radikal rejim karşıtı için bir savaş alanı haline gelmiş ve bu da Kürtlerin siyasi mücadele üzerindeki denetimini azaltmıştı. Yaz boyunca KDPI, Komala, Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri büyük bir gerilla savaşı başlatmış, Pasdaran konvoylarını pusuya düşürmüşlerdi. Hükümet üç ay boyunca ne Mahabad'ı, ne Bukan'ı ne de Sardasht'ı geri almak için hiçbir girişimde bulunmamıştı.

KDPI'nın rejimle uzlaşmak için belirli aralıklarla yaptığı girişimler sonuç vermedi, yalnızca bazı Kürtleri partiden ayrılıp Komala'ya geçmeye teşvik etti. KDPI şubatta yaptığı Dördüncü Kongre'sinde üzerinde uzlaşılmış bir çözüm bulma girişimlerine devam etme kararı aldı. Fakat 1979 sonunda hem anayasa hem de görüşmeler hayal kırıklığıyla sonuçlanınca, parti ister istemez savaşa yöneldi. Üyelerine dağlara çekilmeleri için talimat verdi. Dördüncü Kongre kararlarından vazgeçilmesi ve Tudeh'in sistem içinde uzlaşma çabalarından uzaklaşılması nedeniyle bazı parti üyelerinin huzursuzluğu giderek artıyordu.

Mayıs sonunda Gani Bulurian ve partinin merkez komitesinden diğer altı üye Kasımlı'nın Kongre kararlarından vazgeçtiği iddiasıyla liderliğine karşı çıkarak parti üyeliğinden istifa ettiler.[38] Kasımlı'yı aynı zamanda İran için daha büyük bir tehdit oluşturmaya başladığı sırada Bağdat'tan yardım almakla suçladılar ve Kürdistan'ın özerkliğinin İran'ın anti-emperyalist devrimi güvence altına alındıktan sonra alınması gerektiğini öne sürdüler. KDPI'yı silahlı mücadeleye girerek emperyalizmin elini güçlendirdiği için kınadılar. Yaklaşımları Tudeh'in İslami rejimi destekleme politikasıyla aynı çizgideydi. Bunun ardından Bulurian Kasımlı'nın Iraklılar ile yaptığı yazışmaların bazılarını yayımladı ama ona yöneltilen suçları kanıtlayan belgeler bulmayı başaramadı.[39] Aslında KDPI Irak kuvvetleriyle İran'a karşı hiçbir zaman işbirliği yapmamıştı.

İsyan bütün partide şaşkınlığa neden oldu. Her şeyden bir yana Bulurian 25 yıl hapiste kalarak yurtseverliğini kanıtlamıştı. Fakat partideki denge Kasımlı'dan yanaydı ve isyancılara kısa süre içinde 'Yedı Jash Çetesi'[40] adı verilerek, rejime hizmet eden Kürt paralı askerleriyle aynı kategoriye sokuldular. Bu dönemde benzeri bir bölünme Halkın Fedaileri arasında yaşandı ama bu kez Tudeh'inkine benzeyen bir politika benimsenmesini isteyenler çoğunluktaydı. Silahlı mücadeleye devam etmek isteyenler azınlıkta kalmışlardı.

---

[38] İmzacılar Fawziya Gazi, Nafidh Muini, Rahimi Sayfi Gazi, Fatuq Kaykhusri, Ahmet Azizi ve Muhammed Amin Sarraji'ydi (Merkez Komite danışmanı olarak), bilgiler Hasan Gazi'den alınmıştır.

[39] Kerim Hussami'nin anıları Bulurian'ın kanıtını önemsiz bularak yer vermemektedir. Kasımlı'nın Irak Başkan Yardımcısı Taha Yasın Ramazan ile Hajj Umran'da yaptığı gizli toplantıya ilişkin mektuplardan biri.

[40] 'Jash'ın kelime anlamı sıpadır, ama halk arasında muhbir anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

İran kendi provokasyonlarıyla uğraşmaktaydı. Şii propagandası ve Saddam Hüseyin'e yönelik suçlamalarıyla Irak'ı kendisine düşman etmişti. Esas olarak İran'daki KDPI'yı yenmeye çalışıyorsa da KDP'ye yardım etmişti ve şimdi de İran Kürt Yurtseverler Birliği (PUK) ile görüşmeler yapıyordu. 1980 yazının ortalarında açık bir savaş kaçınılmaz hale gelmişti ama İran bu savaş için yeterli hazırlığa sahip değildi. Firarlar ve tasfiyeler nedeniyle ordunun büyük bir kısmı eksilmişti. Kalan 11 tümenin üçü zaten Kürdistan'ı elde tutabilmek amacıyla orada konuşlandırılmıştı. 1980 Eylül'ünün sonunda Irak saldırıya başladığında İran'ın hızla şartlı teslim olması bekleniyordu.

Irak işgali Kürtlere hükümetin denetiminden bütünüyle kurtulmak ya da istedikleri özerklik koşullarını kabul ettirmek için büyük bir fırsat gibi göründü. Seçeneklerden biri Tahran'ın böyle bir jesti ödüllendireceğini varsayarak İran'ın toprak bütünlüğünü korumak için KDPI'nın rejime koşulsuz destek vermesiydi. Fakat Kasımlı'nın Tahran'ın bu jeste karşılık vereceği konusunda çok az beklentisi olduğundan, kendisini Tahran'a Kürdistan'ın özerkliği ilkesini kabul etmesi ve KDPI silahlarını Iraklı işgalcilere çevirmeden *önce* Kürdistan'daki kuvvetlerini geri çekmesini dayatacak kadar güçlü hissetti. Tahran'daki düşünce yapısı düşünüldüğünde, böylesi bir ültimatoma yalnızca ihanet olarak bakılabilirdi.

Yenilgi ve Anlaşmazlığın Artması

Kürtlerin umutları uzun ömürlü olmadı çünkü İran ordusu ekimde Kuzistan'ı kararlı bir biçimde savunarak beklentileri boşa çıkardı. Bundan sonraki birkaç ay boyunca ordu Irak saldırılarına karşı koymakla ilgilendi ve Kürtleri büyük ölçüde kendi başlarına bıraktı. Kürdistan'da KDPI ve Komala okullar açtılar ve ellerinde bulundurdukları merkezlerde köy ve belediye meclisleri seçtiler.

Ancak siyasal anlamda her iki örgüt de zamanı kolluyor, İran'ın bölgeyi yeniden ele geçirmeye çalışmasını bekliyorlardı. Ağustos 1981'de Halkın Mücahitleri'nin lideri Mesud Rajavi ile artık bir kaçak olan eski Cumhurbaşkanı Beni Sadr Ulusal Direniş Konseyi'nin (UDK) kurulduğunu duyurdular. UDK'nın programı diğer şeylerin yanı sıra sivil özgürlükler, tarım arazilerinin kolektif çiftlikler halinde birleştirilmesi, mülkiyet hakkına saygı, kadınlara eşitlik ve seçimle oluşturulan meclisler ile danışma meclisleri kurulacağını vaat ediyordu, bütün bunlar özellikle Konsey'in gücünün çoğunu aldığı alt orta sınıfları cezbetmeye yönelikti. KDPI aralıkta yaptığı Beşinci Kongre'sinde UDK'ya katılma kararı verdi ama bazıları kararın aceleyle, üzerinde düşünülmeden alındığını düşündüklerinden, KDPI Konsey'in huzursuz üyelerinden biri oldu.

1982 yazında uzun süredir beklenen İran saldırısı başlatıldı. Başlangıçta hükümet kuvvetleri güney cephesinde konuşlandırılan orduyla buluşmak için güneye kadar ilerlemeyi başaramadılar. KDPI'nın birliklerini ve malzemelerini taşıdığı ve taktik öneme sahip Sardasht-Piranshahr yolunu geri almaları kasımı buldu. Bu yolu kaybetmesi KDPI'yı yalnızca gerilla savaşını esas alarak Saradasht civarındaki dağlara çekilmeye zorladı. Eylülde Bukan'ı bir süreliğine ele geçirerek tükenmiş bir güç olmadığını gösterdi. 1983'un sonuna gelindiğinde, Kürt isyancıların elinde bulunan toprakların neredeyse hepsi İran kuvvetleri tarafından geri alınmıştı.

Temmuz 1984'te İran kuvvetleri sonunda, dağların doruklarını ele geçirmek ve bu dağların çevresindeki kırsal alanda egemen olmak için helikopterler kullanarak KDPI'yı sınırdaki kalelerinden attılar. İran da tıpkı Irak gibi, temiz bir hat yaratmak ve gerillalara yerel destek verilmesini önlemek amacıyla gerekli olduğu yerlerde sınır boylarındaki köyleri boşalttı. KDPI PUK'tan İran kuvvetlerine karşı silahlı yardım aldığı Irak'a sürüldü.

KDPI ile Komala'nın birbirlerini görmezden gelmelerinin artık mümkün olmadığı 1982 yazındaki saldırıdan sonra giderek daha açık bir biçimde görülmeye başlandı. KDPI'nın UDK'ya üyeliği konusundaki anlaşmazlığa rağmen, Komala Kasım 1982'de birleşik bir genel karargâhta askeri eylemlerini ortaklaştırmayı kabul etti. Bu iki parti KDPI ve Komala iki yıldan fazla bir süre bazı başarılı ortak operasyonlar yaptılar. Ancak Kasım 1984'te arazi mülkiyeti ve bir KDPI komutanının Komala tarafından öldürülmesi nedeniyle çıkan kavga, aralarında dört yıldan fazla süren vahşi ve yok edici bir savaşın başlamasına sebep oldu, öyle ki bu savaşta iki taraf da savaş esiri almadı.[41] Ateşkes anlaşması ancak her iki grubun da İran kuvvetlerinin baskılarına maruz kalması sayesinde yapılabildi.

---

[41] Çatışmayı ayrıştıran ağaçlara yaklaşım konusundaki kavga olmuştur. Komala insanların ağaçları yakma hakkı olduğunu savunurken, KDPI söz konusu ağaçların özel kişilere ait olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştır, Hasan Gazi'nın verdiği kişisel bilgiler; *The Times*, 24 Ocak; *Le Monde*, 9 Şubat; *The Guardian*, 4 Mart 1985.

Bu çatışmanın arkasında iki grup arasındaki derin ideolojik farklılık yatmaktadır. Temmuzda bir KDPI heyeti Tahran ile sürdürülen kavgayı bir çözüme kavuşturma şansı olup olmadığını araştırmıştı. Bu, bir yandan Komala ile yaptığı kavgayı şiddetlendirirken, diğer yandan da UDK'dan istifa etmesine yol açtı. UDK'dan ayrılma kararı bizzat Kasımlı ve KDPI içindeki üzgün birçok solcu tarafından alınmıştı. KDPI artık NCR'nin ya da Komala'nın rejimi yıkma kararlılığını paylaşanlar ve rejimle uzlaşma beklentilerini koruyanlar arasında ikiye bölünmüştü.

Liderlik sorunu konusunda KDPI içinde başka sıkıntı belirtileri de vardı. Parti Ocak 1984'te yapılan Altıncı Kongre'sinin ardından saflarındaki kuşkucuları tasfiye etti, tasfiye edilenler arasında en tanınmış kişilik, partinin eski bir gazisi olan ve dört yıl önce ayrılan Yedili Çete ile birlikte istifa etmemiş olmasına rağmen, 1980'den beri onların görüşlerine sempati duyduğu için mimlenen Kerim Husami de bulunuyordu.[42]

Komala da bir gerileme dönemine girmişti. Yalnızca Kürt ulusu için mücadele etmeyi öneren 'burjuva' düşüncesine ideolojik olarak daima karşıydı. Ancak bünyesinde görece az sayıda bulunan işçi ve köylülere karşın güçlü bir entelektüel topluluğu temsil edebilmesini bu görüşe borçluydu. 1982'de, Komala'nın kurucularından biri olan Abdullah Muhtadi liderliğinde İran Komünist Partisi'ni (Hizb-i Kumunist-i İran) kurmak üzere kendisinden daha küçük iki İranlı sol grup (Sahand ve Halkın Mücahitleri'nden ayrılan Paykar'ın bazı üyeleri) ile birleşti.[43]

Komala Kürdistan'da bu adla tanınmaya devam etmekle birlikte artık resmen yoktu. Yalnızca o günün KDPI'sını değil, onun 1946'da Mahabad'da kazandığı zaferi de inkâr ederek, Kürtlerin duygularını bütünüyle yanlış değerlendirdi. Bundan sonraki altı yıl içinde çoğu savaşçısı ve destekçisi İran Komünist Partisi'nden ayrıldı, çünkü üye yapısı çok güçlü bir Kürt bileşenine sahip olduğu halde, artık özellikle Kürt kimliğini kaybetmişti.

Komala nihayet 1991'de Kürt kimliğini yeniden kazandığında, 1982'de birleştiği küçük gruplardan sayısal olarak artık daha zayıftı.

---

[42] Kerim Husami kendi konumunu 1993'te Stockholm'de yayımlanan anılarında olayları kendi açısından anlatarak savunuyor. Yediler Çetesi'nin ayrılmasına üzülmüş ve Kasımlı ile danışmanlarının ayrılanları 'muhbir' olarak damgalamalarını eleştirmekten çekinmemiştir; bilgiler Hasan Gazi'den alınmıştır.

[43] Paykar konusunda daha fazla bilgi için bkz. Alaolmolki, 'The new Iranian Left.'

Kürt kimliğine geri dönüş kararı bir başka bölünmeyi daha tetikledi. Ortaya İran Proleter Komünist Partisi adlı yeni bir grup çıktı ve Muhtadi ile taraftarlarını milliyetçiliğin artıklarına tutunmakla suçladı.

İran-Irak savaşının 1988'de bitmesi İran Kürtlerine az da olsa rahatlama getirdi. Kasımlı'nın Kürt kuvvetlerinin hâlâ iki yüz elli bin kişilik bir askeri gücü olduğu şeklindeki böbürlenmesi beyhudeydi. Konumu zayıflamış ve artık rejimle görüşmenin zorunluluğu konusunda ikna olmuştu.

Rejimle görüşme önerisi KDPI saflarında tartışmalara yol açtıysa da, Kasımlı partinin Ocak 1988'de yapılan Sekizinci Kongre'sinin gündemine bu konuyu taşımıştı bile. Kendi görüşünü üç faktöre dayandırıyordu: Askeri bir çözüm sağlanamamıştır; İran-Irak savaşı sona erdiğinde Tahran Kürtlere karşı tutumunu yeniden değerlendirme olanağı bulacaktır; son olarak da Humeyni gücünü hızla kaybettiği için, Kürtlerin cumhuriyetle ilişkilerine yeni bir başlangıç yapmak için gerçek bir fırsat bulunmaktadır.

Ancak böylesi iddialar ve Kasımlı'nın bunları hayata geçirme girişimleri KDPI içinde ciddi bir isyanı tetikledi. Partide, Komala kadar doktriner olmasa da, güçlü bir sosyalist hep hizip bulunmuştu. Bu grubun üyeleri artık Kasımlı'yı KDPI'nın yüzünü sosyalizmden sosyal demokrasiye çevirmekle ve bu yolla partinin kitle tabanını tehlikeye atmakla suçluyorlardı. On beş yürütme komitesi üyesi, rejimin baskıları sonucunda 50.000 Kürt'ün hayatını kaybettiği koşullarda rejimle görüşme yapmayı düşünmenin bile mümkün olmadığını söyleyerek karara itiraz ettiler. Ancak bu özgün meselelerin ardında Kasımlı'nın Altıncı Kongre'den beri giderek belirginleşen despotça tarzından duyulan derin hoşnutsuzluk yatıyordu.

Bu isyancılar liderleri Jalil Ghadanı öncülüğünde Kongre'yi terk ettiler ve ardından İran Kürdistan Demokratik Partisi –Devrimci Önderlik'i (KDPI-RL) kurdular. KDPI içindeki solculardan ve Kasımlı'nın demokratik olmayan yöntemlerinden rahatsız olan diğer üyelerden önemli sayıda taraftar kazandılar. Bu bölünme en az 1980'deki kadar şiddetli olmuştu, çünkü Bulurian gibi Ghadani de partinin en eski aktivistlerinden biri ve neredeyse KDPI ile özdeşleşmiş bir kişilikti.[44]

---

[44] Ghadani 1959'da 250 kişiyle birlikte yakalandıktan sonra hapiste 10 yıl geçirmişti. 1968'de Süleyman Muini'nin cenazesine katıldığı sırada yeniden tutuklandı. Tahran'daki aktif bir örgütçü olarak, 1978'de Kasımlı'ya içinde çalışabileceği bir taban sundu. O yıl Aziz Yusifi'nin cenazesinde, Kürtlere özerklik isteyerek (Şeyh Izz al Din Husayni ve Umar Gazi'nin yanı sıra) en iyi üç hatipten biri olmuştu.

Devrimci Önderlik, KDPI'nın zor olduğunu düşündüğü şeyi yaptı ve Komala ile hemen barıştı. Ancak partinin ağırlıklı bölümü Kasımlı ile birlikte kalmıştı ve bundan sonraki iki yıl içinde Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Sovyet yanlısı Marksizm itibar kaybedince KDPI-RL güç kaybetti. KDPI ile uzlaşmaya çalıştıysa da, KDPI liderliği taviz verme eğilimi göstermedi ve KDPI-RL'nin onlar için kullandığı ismi kullanarak bu 'sapmacıları' şiddetle reddetti.

Bu arada Celal Talabani arkadaşı Kasımlı'ya Tahran'ın kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Bu iyi bir haberdi ve Aralık 1988 ile Ocak 1989 arasında Viyana'da bir dizi gizli toplantı düzenlendi. Kasımlı Tahran'ın elçilerinin ne özerklik ne de Kürt bölgesinin idari olarak birleştirilmesi talebine ilk elden karşı çıkmamaları karşısında büyük bir cesaret kazandı, ancak bu iki talep de kabul edilmedi. Kasımlı martta İran'ın bu diyaloğu sürdürmek istemediğini hayal kırıklığı içinde öğrendi.

Haziranda, Humeyni'nin ölümünden kısa bir süre sonra, Kasımlı Tahran'ın görüşmeleri sürdürmek istediğini öğrendi. Görüşmelerin gündeminde bir siyasi çözüm değil yalnızca peşmergeler için bir af programı bulunmasına rağmen umuda kapıldı. Humeyni'den sonra nihayet yeni bir başlangıç için bir fırsat doğmuştu. İran heyeti Viyana'daki apartman dairesine geldiğinde Kasımlı yaveri ve güvenilir bir aracı ile onları karşılamaya hazırdı. Üçü de vurularak öldürüldüler.[45] O gün, son ayetullahın ölümünün kırkıncı günüydü.

Kasımlı'nın katledilmesi Kürtlerin umutlarına derin bir darbe vurdu. Kişisel olarak tanıyanların çoğu onun tüm Kürdistan'ın en yetenekli politikacısı olduğunu düşünüyordu. Yakın bir çalışma arkadaşı olan Dr. Sadık Sharafkindi parti liderliğini üstlendi. KDPI-RL Kasımlı'nın akıbetine sevinmeden edemedi:

> Dr. Kasımlı trajik bir biçimde kendi siyasi yanlışlarının ve İslam Cumhuriyeti'ni yöneten gerici terörİstlere karşı benimsediği uzlaşmacı tutumun kurbanı olmuştur... Dr. Kasımlı'nın ölümünün VIII'inci Kongre'de silahlı mücadelenin yerine uzlaşma politikasının geçirilmesine onay verenlere ders olacağını umuyoruz.[46]

Altı hafta sonra üst düzey bir Komala üyesi Larnaca'da katledildi.[47] Sharafkindi'nin ömrü de uzun olmadı. Eylül 1992'de Sosyalist Enternasyonal'e katıldıktan kısa bir süre sonra Berlin'de üç arkadaşıyla birlikte vurularak öldürüldü. Yerine pek tanınmayan bir parti üyesi olan Mustafa Hicri geçti.

---

[45] En iyi değerlendirme *Liberation*, 7 Ağustos 1989 içindedir.

[46] Aghazi No. Özel bülten. 18 Temmuz 1989. Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, s. 42'de alıntılanmış.

[47] Bu Bahman Javadi'ydi (kod adı Ghulam Kisharvaz).

Süreklileşen Mücadele

1993'e gelindiğinde hem KDPI hem de Komala korkunç yenilgiler almışlardı: savaş alanında yaşanan yenilgiler, iç karışıklıklar ve katliamlar. 200.000 askerden oluşan bir garnizon Kürt bölgelerini kontrol altında tutuyordu, buna karşı yalnızca gece saldırıları düzenlenebiliyordu.

Rejim uzun süredir kendisini Kürtçe kültür etkinliklerinin ve yayınlarının artışına izin verecek ölçüde güvenli hissediyordu.[48] Ancak, biraz da tuzağa düşürülüp öldürülen Pasdaran sayısı artmaya başladığından Kürt siyasi gruplarına yönelik düşmanlığı devam ediyordu.

Artık ortada bir müzakere meselesi kalmamıştı. Hükümet bunun yerine Irak Kürdistan'ında bulunan KDPI ve Komala üslerine bir dizi top ve hava saldırısı düzenlemekle meşguldü. Bu saldırılar fazla insan kaybına yol açmıyor ama çok sayıda Iraklı Kürt'ün sınırdaki mezralardan kaçmasına neden oluyordu. Tahran kısmen 1991'den sonra Iraklı Kürtlere tanınan göreli ulusal özgürlüğün bir örnek teşkil edeceğinden korkarak böyle davranmış olabilir, fakat hükümet Talabani ve Barzani'den bir yıl önce Türkiye'nin isyancılarına yaptıkları gibi Iranlı Kürt isyancıları da Irak'tan çıkartmalarını isteyip, reddedilince sonbaharda bir Hızlı Reaksiyon Gücü kurdu.

Yine de Tahran'ın politikası pek anlamlı değildi. Hâlâ ne KDPI'yı ne de Komala'yı yok etmek için gerçekçi bir politik yol bulamamıştı, çünkü bu iki parti de artık çoğu Kürt'ün sahip olduğu ulusal duygularla özdeşleşmişti. Her iki partinin de dışarıdan gelecek saldırılardan çok iç çatışmalar nedeniyle dağılması daha olanaklı görünüyordu.

KDPI bir gerilla savaşından sonuç alınacağına yönelik bir inanca sahip olmadığı gibi beklentisi de olmadığını sürekli ve açık bir biçimde belirtmişti ve üzerinde görüşmelerle elde edilecek bir çözüm dışında alternatifi yoktu.[49] Bununla birlikte parti saflarında kimileri Islami rejim özerklik talebini kabul etmemekte direttiği takdirde ayrılmayı gündeme getiren yeni bir keskin dil kullanıyordu. Özerklik fikrini kabullenmeye yanaşmayan, Türkiye'deki gibi sert bir yaklaşım gerçek ayrılıkçılığın doğmaya başladığına ilişkin belirtilerin ortaya çıkmasına neden oluyordu.

---

[48] Eylül 1986'da Mahabad'da bir Kürt kültür ve edebiyat kongresi toplanı. Bir Kürt kültür dergisi olan *Sirwa* 1985 ilkbaharında yayımlanmaya başladı. Kürtçe ilkokul ders kitapları konusunda çalışmalar başlatıldı, Utas, Jahani, Shakely ve Mohtadi, 'Present Situation of the Kurds in Iran', s. 19.

[49] Kemal Davoudi, KDPI sözcüsü, Stockholm 17 Mart 1991; Mustafa Hicri ile yapılan röportaj, Londra, 18 Haziran 1993.

Tahran'ın isyana verdiği yanıt Kürt meselesinin iki önemli yönünü göz ardı ediyordu. Bunlardan birincisi esas gerilla savaşı Irak sınırının yakınlarında değil, Kürdistan'ın her yerindeki sempatizanların evlerinden yönetiliyordu. Bir KDPI siyasi büro üyesi duruma şöyle işaret ediyordu, "Onlar [Tahran] çok daha iyi silahlanmış durumdalar; devlet olmanın tüm avantajlarına sahipler. Ama siyasi dayanakları yok. Yegâne üsleri her bir dağın tepesindeki kaleleri."[50] Kürdistan'ın militarize edilmesi gerillalara daha fazla potansiyel hedef vermiş, milliyetçi duyguları sivil halk arasında da derinleştirmişti.

Ulusal hareketin devrimden beri kaydettiği ilerlemenin en önemli göstergesi gerillaların Kürt halkı arasında özgürce yaşayabilmeleriydi. Bir başka gösterge de Haziran 1993'teki başkanlık seçimlerinde ortaya çıktı. Kürdistan seçmenlerin çoğunun rejimin adayı Ali Ekber Rafsancani yerine bir muhalefet adayına oy verdiği yegâne eyalet olarak farkını gösterdi. Sonunda milliyetçi duygular güneye doğru, ağırlıklı olarak Şiilerin yaşadığı bölgeye yayıldı, bunun nedeni kısmen hükümetin Kürtlere yönelik acımasızlığından duyulan tiksinti, kısmen de 1980'lerde Irak'a karşı savaşan ideolojik bir rejimi desteklemekten duyulan hoşnutsuzluk ile bunun insani bedeliydi.

1993'e gelindiğinde Tahran'ın en güvenilir müttefikleri ironik bir biçimde Guran ve Sanjabi'nin aşırı Şii Ehl-i Hak aşiretleriydi. Aşiret reislerinin Rıza Şah tarafından bastırılmasından sonra Haydari seyidlerinin otoritesi dikkat çekici bir biçimde artmıştı. On dokuzuncu yüzyılın son dönemlerinde Sünni şeyhlerin yükselişine benzeyen bir biçimde yükselen Şeyh Nasr al Din Guran aşiretinin güçlü lideri olarak ortaya çıktı. Ehl-i Hak kabul edilmiş dini kurallara aykırı bir azınlık konumunda olduğunun bilinciyle Pehlevileri desteklemişti; Tahran'da Şiilik iddiasındaki bir cumhuriyetin kurulmasıyla böylesi bir politikanın gereği azalmak yerine arttı. İran-Irak savaşı sırasında Şeyh Nasr al Din sınır savunması yapan Ehl-i Hak güçlerini bizzat yönetti ve bu güçler ateş altında her iki yanlarındaki Basij birimlerinden daha büyük bir sadakat göstermeleriyle nam saldılar. Buna ek olarak, Pehlevileri destekledikleri halde onların döneminde sıkıntılara katlanmış olan Sancabi gibi aşi-

---

50. Salam Azizi. *The Independent*, 23 Haziran 1993.

retler İslami rejimin, kısmen İran'ın gerçekten önemli bir kültürel bileşeni oldukları, kısmen de çok ciddi et kıtlığı yaşanan bir ülkede hayvancılığın değeri nedeniyle aşiret yaşamını yeniden teşvik etmeye daha hazır olduğunu gördüler. Fakat bunlar zaten başlatılmış olan bir yabancılaşma sürecinin ilginç istisnalarıydı.

Rejim için uzun vadeli bir tehdit oluşturan bir başka faktör de, yoksullaştırılmış Kürdistan'da daha yaygın olarak rastlanan bir sorunun keskin yüzünü temsil eden ekonomik faktördü. Yaklaşık her yirmi yılda bir ikiye katlanan nüfusuyla ülkenin gıda, üretim, eğitim ve istihdam taleplerini karşılamaya devam edip edemeyeceği kuşkuluydu. 1992'de 25 yaşın altındakiler arasında işsizlik oranı yüzde 70 ve reel enflasyon yüzde 100'dü. Kalkınmadan çok hayatta kalabilmek günün kuralı olmuştu.

Bu ekonomik değişimler Kürdistan'da istihdam sorunları ve göçlerle açığa çıkıyordu. 1970'lerin ortalarında Kürdistan kentleri büyüyen emek gücünü emecek ölçüde genişlemişti. 1990'a gelindiğinde Kürtlerin 60'ından fazlası kentlerde yaşıyordu; fakat giderek artan sayıda Kürt petrol endüstrisinde veya limanlarda iş bulmak için Kuzistan'a ya da Tahran'a gitmeye başlamıştı. Ülkede yeni ve homojen bir kimlik yaratılamadığından, bölgedeki merkezileşme yanlısı rejimlerin teşvikiyle büyük umutlara kapılanların büyük sanayi merkezlerinde birikmesi, farklılık, yabancılaşma ve yerel kimlik duygularının öne çıkmasına neden oldu. İşte, hükümetin en temel hizmetleri bile sağlayamadığı böylesi kentlerde filizlenen gecekondu bölgelerinde, Kürt hareketi hem büyüme hem de ademi merkeziyetçi önlemler elde etmek isteyen siyasi hareketlerle ilişkilerini güçlendirme olanağı buldu. Özellikle Komala büyüyen bu toplumsal olgudan kararlı bir biçimde yararlanmaya çalışıyordu ama önünde daha uzun bir yol vardı. Komala lideri Abdullah Muhtadi'nin sözleriyle, "Halkı harekete geçirmek için hükümetin istikrarı gözle görülür bir biçimde bozulmalı"ydı.[51]

1997'de İslami reformcu Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi Kürtlerin kurtuluş umutlarını artırdı. Aslında Kürdistan eyaletinde seçmenlerin yüzde 76'sı onun adaylığını desteklemişti. Hatemi'nin sosyal ve siyasi çoğulculuk anlayışı muhafazakâr yerel yetkililerin bölgeye yaydığı boğucu havadan kurtuluşu temsil ediyordu. Hatemi Sünni Kürdistan'ın rehabilite edilmesini ve uzlaşma sağlanmasını temin etmek için, oraya Batı eğitimi almış bir etnolog olan Abdullah Ramazanzade'yi tayin etti. Ramazanzade Devrim'den bu yana böyle bir göreve atanan ilk Kürt'tü. Fazlasıyla ihmal edilmiş olan bu bölgeye altyapının geliştirilmesi için Tahran'dan önemli fonlar tahsis edilmesini sağlayarak iyi bir başlangıç yaptı. Aynı zamanda yerel halkın katıldığı kent toplantıları yaparak ve kendi yönetimine Kürtlerin aktif katılımını sağlayarak yerel toplulukları güçlendirmeye çalıştı.

---

[51] Abdullah Muhtadi ile yapılan röportaj, Stockholm, 16 Mart 1991.

Bu nedenle Şubat 1999'da yapılan yerel seçimlerde reformist adayların eyaletin her yerinde göreve gelmeleri şaşırtıcı olmadı. O ayın sonunda Öcalan'ın Nairobi'de yakalandığı haberi geldiğinde bu siyasi dürtü kendini açığa vurdu. Bölgenin tüm büyük kent ve kasabalarında büyük gösteriler yapıldı.[52]

O günlerde Hatemi'nin reform sürecinin kısıtları aniden açığa çıkmaya başladı. Ne o ne de Kürt vali kargaşaya izin verebilirdi. Her ikisi de gösterilerin sert bir biçimde bastırılmasını desteklediler ve en az 30 kişi vurularak öldürülürken, yüzlerce gösterici yaralandı, yaklaşık 2000 kişi de tutuklandı.

Hükümetin Şubat gösterilerine yönelik tutumu İran Kürtleri'nde büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olsa da o anda Hatemi'den daha iyi bir seçenekleri bulunmuyordu. Sivil toplumu desteklediğini zaten göstermişti, yönetiminin kötüye gitmesine ve liberalizasyon süreci kaplumbağa hızıyla devam etmesine rağmen, uluslararası sınırlardan gelen silahlı muhalefet karşısında tercih edilebilir bir durumdaydı.

Kaynaklar

İkincil Kaynaklar: Nozar Alaolmolki, 'The New Iranian Left', *Middle East Journal*, cilt 41, no. 2 (İlkbahar 1987); Shaul Bakhash, The Reign of the Ayatollahs (Londra, 1985); Abol Hassan Bani Sadr, *My Turn to Speak* (Washington, 1991); Ali Banuazizi ve Myron Weiner, *The State, Religion and Ethnic Politics* (Syracuse 1986); van Bruinessen, 'Kurdish tribes and the state of Iran: the case of Simko's revolt'; van Bruinessen, 'The Kurds between Iraq and Iran', *Middle East Report*, no. 541 (Temmuz-Ağustos 1986); Shahram Chubin ve Charles Tripp, *Iran and Iraq at War* (Londra, 1988); Nader Entessar, 'The Kurds in post-revolutionary Iran and Iraq', *Third World Quarterly*, cilt vi, no. 4 (Ekim 1984) ve *Kurdish Ethno-nationalism*, Kahn, *Children of the Jinn*; Charles MacDonald, 'The Kurdish question in the 1980s' ve David Menashri, 'Khomeini's policy towards ethnic and religious minorities' Milton Esman ve Itamar Rabinovich, *Ethnicity, Pluralism and the State*

---

[52] Urmiye, Mahabad, Bukan, Piranshahr, Sardasht, Sakız, Bana ve Pava.

in the Middle East içinde (Ithaca ve Londra, 1988); Christiane More, Les Kurdes Aujourd'hui (Paris, 1984); Bo Utas, Carına Jahanı, Ferhad Shakely, Muhamad Mohtadi, 'Present situation of the Kurds in Iran' (teksir olarak, Stockholm, March 1991); Sapehr Zabih, *The Iranian Military in Revolution and War* (Londra ve New York, 1988).

Gazeteler vb. BBC, Summary of World Broadcasts, The Daily Telegraph, The Financial Times, The Guardian, Hawkar, Al Hayat, The Independent, International Herald Tribune, Liberation, Le Monde, Middle East International, New York Times, The Observer, The Times.

Röportajlar: Hama Ali (Londra, 26 Temmuz 1993); Kemal Davoudi (Stockholm, 17 Mart 1991); Hassan Gazi (kaset olarak, sonbahar 1993); Mustafa Hijri (Londra, 18 Haziran 1993); Shaykh Izz al Din Husayni (Stockholm, 16 Mart 1991); Abdullah Muhtadi (Stockholm, 16 March 1991); Halil ve Haydar Rashıdian (Londra, 9 Haziran 1993); Kawa ve Bayan Rezannezhad (Londra, 30 Haziran 1993); Abbas Vali (Swansea, 17 Ekim 1993).

IV. KİTAP

IRAK'TA ETNİK MİLLİYETÇİLİK

14. BÖLÜM

HAŞİMİ DÖNEMİNDE ULUSAL HAREKETİN DOĞUŞU

Giriş

Irak Kürdistan'ında da İran'da 1940'ların başında olduğu gibi halkın içinden yeni, eğitimli bir sınıf etnik milliyetçilik davasını üstlendi. Bu sınıf ulusal liderler olan ağalara karşı mücadele etmek zorundaydı. Mücadele ettiler çünkü ağalar Haşimi'nin yönetim sistemine katılmışlardı ve Kürdistan'daki ekonomik denetimlerini artırıyorlardı. Bunun sonucunda ulusal hareket köylülüğü ağaların sömürüsünden kurtarmaya çalışan solcu mücadele ile yakından ilişki kurmak durumunda kaldı. Fakat Kürt toplumunun içinde bulunduğu ağalık kültürünü yenmeyi başaramadı.

İlk Siyasal Faaliyetler

1930'da Süleymaniye'de dökülen kanlardan sonra Kürtler kendi kaderlerini kabul ediyormuş gibi göründüler ve konu resmi hafızalardan silindi, halbuki bu unutulamayacak kadar talihsiz bir olaydı. Çoğu ağa, kendi konumunun Kral Faysal'ın ılımlı yönetimi altında güvencede olduğunu düşünerek halkın şikâyetlerine kulak asmadı ve bu Arap yönetimine gerçek bir meşruiyet kazandırdı.

Ancak Faysal Eylül 1933'te ölünce, birbiri ardına kurulan kabinelerin hizipçilik yüzünden yönetimde kalamaması, Sünni-Şii gerginlikleri ya da geçici olarak görevlerinden uzaklaştırılan politikacıların hükümeti baltalaması nedeniyle devlet bir karmaşayla karşı karşıya kaldı. İşte merkezdeki bu otorite boşluğu 1935 ilkbaharında yaklaşık 40 Kürt aşiret reisine Milletler Cemiyeti'nin[1] öngördüğü koşulları yerine getirmemeye devam eden hükümete meydan okumaları için cesaret verdi. Şiiler karşısında Sünnilerin güç dengesinin ellerinde bulunduğunu ve böylece Bağdat'ı sıkıştırabileceklerini düşündüler. Milletler Cemiyeti'nin 1926'da şart koştuğu gibi Kürtçenin resmi dil olarak kullanılmasını talep ettiler. Yönetsel özerklik istemiyorlar ama kendi tabanlarının gerçek temsilcilerinin Ulusal Meclis'te bulunmasını talep ediyorlar, ulusal kaynaklardan adil bir pay almayı ve Kürt tarımı ile sanayinin gerçekten geliştirilmesini istiyorlardı. Milliyetçi diye nitelendirilebilecek en ileri talepleri Kürtlerin ağırlıkta olduğu *qadhaların* Musul'daki Arap yönetiminden ayrılması ve Dehük'te bir Kürt lıvası kurulmasıydı; bu talebin gerekçesi büyük ölçüde Arap milliyetçiliği eğiliminde olan Musul halkıyla yaşanan sürtüşmelerdi. Ancak Bağdat herhangi bir kalıcı taahhüde girmeyi reddetti.

---

[1] Kürt ve Orta Fırat bölgelerindeki aşiret huzursuzluklarını yöneteceğini uman muhalif bir politikacı olan Hikmet Süleyman tarafından kışkırtıldılar.

Kürtleri yine başlarından savdıklarını düşünmek Bağdat'taki politikacılar için kolaydı. Aşiret reisleri ile toprak sahiplerinin belirli aralıklarla görülen düş kırıklıkları dışında, herhangi bir toplumsal uyum ya da örgütlenme bulunduğuna dair açık bir belirti yok gibiydi. Tam tersine, politikacılar sinir bozucu araçlar olmadığı halde gıderek artan toplumsal dayanışma nedeniyle kendilerini tebrik edebilirlerdi. 1936'ya gelindiğinde Kürtler hâlâ herhangi bir toplumsal faaliyette bulunmamalarıyla anılıyorlardı. Resmen kurulan 150 dernekten yalnızca beşi Kürdistan'daydı ve bunların ikisi Kürt kimliği değil, İslami bir kimlik taşıyordu.[2] Hıristiyan azınlıkların bile 'kendilerini geliştirmek' için kurdukları dernek sayısı çok daha fazlaydı.

Bununla birlikte, o tarihte dikkat çekmese bile, Eylül 1930 laik eğitim almış ve kentli Kürtlerin ilk kuşağı arasında ulusal bilinci uyandıran bir dönüm noktası olmuştu. O tarihte on altı yaşında olan İbrahim Ahmet'in sözleriyle, "O günden itibaren bir Kürt gibi çalışmayı görev bildim."[3]

Süleymaniye'deki diğer bir avuç orta sınıf Kürt genci gibi, Ahmet de mesleki eğitim almak için Bağdat'a gitti. Bağdat en parlak Kürt gençlerinin bir araya geldiği ve yakındaki yerlerdeki siyasi süreci izleyebilecekleri bir yerdi. Bazı öğrenciler daha 1930'da Komala-i Liwan (Genç Adamlar Kulübü) adında, görünüşte kültürel ve edebi meselelerle ilgilenen ama açıklanmayan bir siyasi programı olan gayrı resmi bir birlik kurmuşlardı. Ahmet kısa süre içinde bu birliğe katıldı.[4] O tarihte Bağdat'ta yaklaşık 100 Kürt genci vardı ve bunların yalnızca birkaçı birliğe katılmıştı. Birlik işe çok mütevazı bir biçimde başlamıştı ama Kürt dili ve edebiyatını geliştirmeye çalışırken, Kürtlerin siyasal hakları sorunu da dahil olmak üzere Kürt kimliğini merkeze alan konuların tartışılması kaçınılmazdı.

---

[2] Bunlar iki İslami hayır kurumu ve Koi-Sancağında biri kendisini bilim ve eğitime adamış olan iki kulüpten oluşan Janesti Kürdistan'dı.

[3] İbrahim Ahmet, özel röportaj, 15 Haziran 1988.

Ancak, açık bir Kürt partisi bulunmadığı için bazıları 1934'te kurulan ve 1935'te kısa süre Kürtlerin tam bağımsızlığını savunan Irak Komünist Partisi'ne (IKP) katıldı. Parti sonraki birkaç yıl içinde Erbil, Kerkük ve diğer yerlerde yerel örgütler kurdu. Daha sonra Kürtlerin bağımsızlığını savunmaktan vazgeçmesine rağmen, azınlık haklarını savunması henüz eğitim almış sınıflardan çoğu kişiyi cezbetti. Bazıları da, hem muhafazakârlığı hem de otoriter sosyalizmi reddeden, bunun yerine kent ve kır işçilerinin koşullarını iyileştirmek için sosyal reform arayışı içindeki liberal reformist bir grup olan Al Ahali'yi tercih ettiler. Ekim 1936'da Ahali grubunun adı ordu komutanı Bekir Sıtkı'nın giriştiği bir darbeye karıştı.

Kürt kökenli olmasına rağmen Bekir Sıtkı'nın bir Kürt milliyetçisi olduğu söylenemezdi. Yine de yaptığı darbe Arap milliyetçileri arasında Kürt düşmanlığının yayılmasına neden oldu. Panarabistler Kürtleri kendi siyasi hayallerinin önünde bir engel olarak görüyorlardı. 1935'te kendi görüşlerini yaymak olarak dillendirilen amacıyla Muthanna Kulübü'nü kurmalarıyla birlikte, Kürtler ile yaşadıkları gerginlik arttı. Artık Panarabistler Bekir Sıtkı'yı Kürtlere aracılık yapmakla suçluyorlardı, bu suçlama Bekir Sıtkı'nın Kürt kökenli olması nedeniyle olmaktan çok onun Panarabizmi kabullenmemesinden kaynaklanıyordu.

Panarabistler'in provokasyonları da Kürt ulusal duygularını harekete geçirdi. Arap basını İskenderun Kürtleri'ni 1937'de Suriye'ye karşı Türkiye'nin taleplerini desteklemekle suçladığında, İbrahim Ahmet buna ateşli bir yanıt yazdı. Ahmet Al Akrad wa'l Arab'da (Kürtler ve Araplar) Kürtler ile Araplar arasındaki çelişkilerin toplumlar arası bir gerginlikten değil, hangi toplum olduğuna bakmaksızın baskı uygulayan hükümetten kaynaklandığını iddia etti. Başkalarını yok sayan kör milliyetçiliğe düşülmemesi uyarısı yaparak, yalnızca Kürtler için milliyetçi taleplerde bulunmaktan kaçındı ve bölgedeki ulusların eşit bir biçimde, demokrasi ve kardeşlik içinde yaşamaları gerektiği fikrini geliştirdi. Ama aynı zamanda haklı bir biçimde her halkın kendi içişlerini gerçekten kendisinin denetlemeye hakkı olduğunu da iddia etti.

---

[4] Diğer üyeleri için bkz. Sharif, *Al Jamiyet wa'l Manzimat*, s. 92

Bir ölçüye kadar bağımsızlık isteyen meslek sahibi genç Kürtlerin oluşturduğu yeni bir sınıfın oluşmaya başladığı anıden açığa çıktı. Başka gruplar da gizli örgütler kurmaya başlamıştı. Bunlardan biri Komala Brayati (Kardeşlik Cemiyeti) Şeyh Mahmud'un oğlu Şeyh Latif tarafından yönetiliyordu. Üyeleri büyük ölçüde kentli eşraf ve birkaç tanınmış din adamıyla sınırlıydı. Süleymaniye'deki daha genç ve daha radikal milliyetçiler, açıkça İtalya'daki Carbonarı'den (1881 yılı civarında İtalya'yı birleştirmek ve cumhuriyet kurmak için örgütlenen devrimci İtalyan grup –ç.n.) feyz alarak, bir başka grup olan Darkar'ı (Oduncular) kurdular. Darkar'ın Irak Komünist Partisi ve özellikle de onun *Azadi* dergisiyle tanınan Kürt kanadı ile yakın bağları vardı. *Azadi* IKP'nin bir bileşeni olarak hem Kürtler hem de Araplar için özgürlük istiyordu. Darkar ideolojik anlamda daha açık bir milliyetçi çizgi izliyordu ve kısa sürede Kürt kentleri ile Musul ve Bağdat'ta örgütlendi.

Bağdat'ın bu gelişmelerin farkında olmaması mümkün değildi. Brayati ve Darkar pek büyük bir önem taşımıyordu. Her ikisinin de yalnızca bir avuç üyesi vardı ve bir örgüt olmaktan çok küçük heyetlerden oluşuyorlardı. Hükümet 1938'de yasal yollardan kurulmamış olan siyasi örgütleri yasakladı, ama herkes bunun bizzat Kürt gruplarına değil, Komünist Parti ve taraftarlarına getirilen bir yasak olduğunu düşündü. O tarihte İçişleri Bakanlığı'nın Danışman'ı ve Kürt toplumu hakkında çoğu kişiden daha bilgili olan C. J. Edmonds 1940'ta "Irak'ta son birkaç yıl içinde Kürt milliyetçiliğinin neredeyse hiçbir siyasi belirtisi görülmemiştir" diye yazabiliyor ve Bolşevizm yanlısı Kürt komiteleri konusundaki söylentileri 'esnaf zihniyetinin normal işleyişi'[5] diyerek aşağılıyordu. Ancak, henüz göze görünmese de Kürt milliyetçiliğinin tohumları filizleniyordu.

İşte bu dönemde Darkar kurulmuş bulunan farklı grupları bir araya getirmek amacıyla yeni bir partinin, Hiwa'ın (Umut) çekirdeğini oluşturdu. Darkar açısından Hiwa'nın başlangıçta çalışacağı merkezlerin Erbil, Kerkük, Kifri, Kalar ve Hanikin'in yanı sıra Bağdat'taki üniversiteler olması, Kürt kimliğinin bilinen dağ ve aşiret bağlamından uzaklaşıp coğrafi ve toplumsal anlamda bir değişim geçirdiğini gösteriyordu.

---

[5] FO 371/24560 Edmonds, 'Russia and the Kurds', 15 Şubat 1940.

Hiwa kısa sürede 1500 üyeye ulaştı, bunlar Bağdat'ın yeni üniversitelerinden genç öğrenciler, yeni palazlanan Irak ordusundaki subay ve astsubaylar ile toprak sahibi birkaç şeyh ve aşiret ağasından oluşuyordu. Ancak neredeyse hiç köylü bulunmuyordu. Bunun nedeni ister, Hiwa aktivistlerinin de söylediği gibi, köylülerin partiye kaydının toprak sahibi sınıf tarafından engellenmesi, ister yalnızca Hıwa'nın milliyetçi söyleminin sıradan köylülerin fazlasıyla sınırlı bakış açılarına hitap etmemesi olsun, köylülerinin bulunmamasının partiyi zayıflattığı kuşkusuzdu. Hükümetin güvenlik kuvvetleri sonunda aktivistleri tutuklamaya başladığında, daha önce partiye ilgi duyan bu toprak sahipleri hızla ayrılırken, aktif entelektüeller saklanmak için kendi orta sınıf çevrelerine dönmekten başka çare bulamadılar.

Aslında Darkar gibi Hiwa'nın da Mahabad eylemcileriyle geleneksel Irak liderliğinden daha iyi ilişkileri vardı. Hiwa, Eylül 1942'de Komala JK Cemiyeti'nin kuruluş toplantısına delege olarak iki subayı, Mir Hacı Ahmet ile Mustafa Khushnaw'ı gönderdiği sırada daha kuruluş halindeydi. Eylemciler o tarihten Mahabad'ın çöküşüne kadar Pankürtçü bir dayanışma inşa edebilmek için Mahabad'a gidip geldiler.

Molla Mustafa Barzani İsyanı 1943-45

Yeni entelektüel liderliğin eski ağa sınıfını cezbetmekteki başarısızlığı 1943'te başlayan Molla Mustafa Barzani isyanında açıkça görülüyordu. Bu bazen milliyetçi bir isyan olarak nitelendirilmesine rağmen, kanıtlar durumun böyle olmadığını göstermektedir.

Molla Mustafa da, önce güney Irak'taki Nasiriye'de, ardından diğer aleni milliyetçi örgütlerle olmasa da Brayati ile açıkça irtibat halinde olduğu bilinen Süleymaniye'de giriştiği isyanların ardından Şeyh Ahmet gibi göz hapsinde tutulmuştu. Kendisi gibi milliyetçilerle olmaktan çok Şeyh Latif gibi tanınmış yerel kişilerle bağlar kurmuş olma olasılığı daha yüksekti. Molla Mustafa'yı kaçmaya ve isyan etmeye teşvik edenin hükümetin kendisine ve kardeşine akılsızca yönelttiği baskılar dışında bir şey olmadığı kesindir.

Molla Mustafa Temmuz 1943'te Barzan'a geldiğinde hükümetten yalnızca kardeşiyle birlikte orada rahat bir biçimde yaşama isteğinde bulunmuştu. Hükümet iki ay hiçbir şey yapmadı ve Barzani halkıyla bir polis görevlisi arasında çıkan silahlı çatışma neredeyse kaçınılmaz olarak Molla Mustafa'yı bir kaçak olmaktan çıkarıp, asiye dönüştürdü. Ingiltere Bağdat'ı Barzanilerin daha fazla mağdur edilmesinin onları köşeye sıkıştıracağı ve bunun Arap-Kürt ilişkileri açısından ilkesel olarak yararlı olmayacağı konusunda uyardı.

İngiltere Barzani'nin tüm Irak Kürdistan'ını harekete geçirmesinden korkuyordu. Kürtlerin Bağdat'ın Milletler Cemiyeti'nin 1926'da öngördüğü koşullara uymaması ve Kürdistan'ı genel olarak ihmal etmesi nedeniyle süregelen şikâyetlerine karşı duyarlıydı. Daha da önemlisi, Bağdat 1943'te Kürdistan'da hasat alınamaması dolayısıyla yıl başından beri halkın açlık çekmesine sebep olan kıtlığın sonuçlarını hafifletmek için hiçbir şey yapmamıştı. İngiltere 1922'den beri ağaları yeni düzene itaat etmeye ikna etmişti; şimdi ise Molla Mustafa'nın hükümetle olan özel kavgası nedeniyle Kürtlerin genel hoşnutsuzluğunun alevlenmesinden korkuyordu. Arapların Kürtlere duyduğu nefretin kindar ve sığ bir politikaya dönüştüğünü izlemişti. Son tahlilde Kürtleri yalnızca askeri bir eylem dizginleyebilirdi. Fakat acaba ordu buna hazır mıydı? İngiltere olmadığını düşünüyordu ve bu nedenle açık bir çatışmanın tehlikeleri konusunda Bağdat'ı uyardı. Bağdat bu uyarıya kulak asmadı ve Barzani ustalıkla kurduğu tuzaklarla kısa süre içinde silahlı kuvvetlerle dalga geçmeye başladı.

İngilizlerin baskısıyla kasım ayında Molla Mustafa'ya af önerisi yapıldı ama bunun yalnızca teslim olduktan sonra gündeme getirileceği de belirtildi. Yıllarca açlık sınırında yaşamasına izin verilen Molla Mustafa'ya şimdi bir zorba gibi davranılıyordu; ona haksızlık yapılacağından hiç kuşku yoktu. Üst düzey bir Iraklı yetkilinin söylediği gibi, "Eğer Molla Mustafa Diwanialı bir Arap şeyhi olsaydı, hükümet tarafından azgın bir köpekmişçesine izlenmek yerine şimdi Senato'da olurdu."[6]

Aslında Molla Mustafa Bağdat'ın iyi niyetine artık (eğer daha önce inandıysa) hiç inanmıyordu ve İngiliz elçiliğiyle yazışmaya başladı. Raşid Ali'nin 1941'de yaptığı darbe düşünüldüğünde, muhtemelen Bağdat'ın kendisine bağlılığından kuşku duyan İngiltere'nin bir Kürt ağırlığı bulunmasına sıcak bakacağını umuyordu. Büyükelçi Sir Kinahan Cornwallis'e, "Ne emrederseniz edin, bunları bir çocuk müşfik babasına nasıl itaat ederse, aynen öyle yerine getireceğim... Şefkatli İngiliz hükümetine duyduğumuz dostluk sınırsızdır"[7] diye yazdı. Bunlar bir Kürt milliyetçisinin sözlerine pek benzemiyordu. Cornwallis ona hemen Bağdat'ın şartlarını kabul etmesini söyledi.

---

[6] FO 371/34940 CICI no 138. 4 Ekim 1943.

[7] FO 371/40038 Barzani'den Cornwallis'e. 25 Aralık 1943.

Bağdat ocakta Molla Mustafa ile olan ilişkileri düzeltmesi için bir Kürt bakan olan Macit Mustafa'yı gönderdi. Barzani'yi tanıdığı ve Kürt çevrelerinde saygın biri olduğu için o gönderilmişti. Bağdat'taki çoğu politikacı ona kuşkuyla baktığı halde muhtemelen Hiwa ile yakından ilişkisi olduğunu bilmiyordu. Yalnızca Kürtlere yumuşak davranma fikrinden hoşlanmıyorlardı.

Macit Mustafa her iki tarafı da, hükümetin görünüşü kurtardığı ama Molla Mustafa'ya bu noktada talep ettiklerini veren bir formüle ikna etti. Molla Mustafa teslim olduğunu bildirmek için Bağdat'a gelmeyi kabul etti, bu olay Arap milliyetçilerini çok kızdıran kişisel bir zafer olacaktı. Fakat Macit Mustafa'nın teklifi[8] milliyetçi Arap muhalefeti ve hükümetin değişmesi nedeniyle engellendi.

Macit Mustafa aynı zamanda kuzeydeki bir ahlaksızlığı ortaya çıkarmıştı. Erbil ve Musul mutasarrıfları daha önce hiç Barzan bölgesine gelmemiş olduğu gibi kendilerine bağlı olanlar da buraya gelmemişti. Bu nedenle oraya yardım için gönderilen tahıl hiç dağıtılmamış, kötüye kullanılmıştı.

Hükümetin ihmali Barzanilere karşı yaygın bir sempati doğmasına neden olmuştu. O yılın ortasında Macit Mustafa girişimleri yüzünden Bağdat'ın kendisine düşmanlık beslemesi ile kuzeyde anlaşmanın gerçekleşememesi nedeniyle kendisine karşı giderek daha fazla kuşku duyulması arasında sıkışmıştı.

Üzerinde mutabakat sağlanan çözümün uygulanması geciktikçe Molla Mustafa, tüm ülkede kuzeyden Akra ile İmadiye arasındaki sınırdan Revandüz'e kadar olan bölgede yaşayan hoşnutsuz aşiretlerin desteğini aldıkça hedefini büyütmeye başladı. Öyle görünüyor ki Temmuz 1944'e gelindiğinde artık hükümete boyun eğmek gibi bir niyeti kalmamıştı. Eski düşmanları olan Zebari reisleri bile onunla işbirliği yapmak istiyorlardı. Baradusti ve Surchilerin aksine Zebariler orduya hiç yardım etmemişlerdi. Molla Mustafa Mahmud Ağa'nın kızıyla evlenerek onlarla akraba oldu. Kuzeydeki şiddetli giyecek ve gıda sıkıntısı nedeniyle ya açlıktan ya da soğuk havadan öleceklerdi, hükümetin durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmaması büyük bir nefrete neden olmuştu, tehlikenin büyümesi kaçınılmazdı.

---

[8] Koşullar şöyleydi: (1) Molla Mustafa geçici olarak Barzan dışındaki bölgede yaşayacak (Hükümetin görünüşü kurtarması için); (2) Şeyh Ahmet ve ailesi acilen Barzan'a dönecek; (3) Normale dönüş sırasında irtibatı sağlayacak Kürt subaylar atanacak; (4) Barzan bölgesinde yıkılan köylere tahıl, yollardaki çalışmalara da yardım sağlanacak; (5) ordu Mergasur'dan çekilecekti; bkz. FO 371/40041 Cornwallis'ten Eden'e, 23 Mart 1944.

Bağdat Macit Mustafa'nın Barzani ile bağlantılı işlerinde Kürt subayları kullanmasına izin vermişti. Bu subaylardan ikisi Mir Hacı Ahmet ile Mustafa Khushnaw'dı ve artık bunlar hareket özgürlüklerini Kürt ulusal faaliyetlerini canlandırmak için kullanıyorlardı. Süleymaniye'de aşiret reisleriyle bir toplantı düzenleyerek şikâyetlerini tartıştılar. Ardından Barzan'a ve sonra Komala liderleriyle milliyetçi idealleri tartıştıkları Mahabad'a gittiler ve Sovyet konsolosuyla buluştular. Mustafa Khushnaw'ın İngilizlere saf bir biçimde itiraf ettiği gibi:

> İran'daki Kürt kardeşlerimizle temas kurarken tek amacımız, ister İran'da ister Irak'ta olsun İngiliz denetimindeki bölgelerde yaşayan tüm Kürtleri kapsayan genel bir birlik anlayışı yaratmaktı. Çünkü tek bir evde ve tek bir ülkede yaşadığımıza inanıyor, İran'ın diktatör Şahı'nın çizdiği sınırları tanımıyoruz.[9]

Bağdat Kürtlerin silahlı kuvvetler içinde yetkili pozisyona gelmesine izin vermenin çok tehlikeli olacağını düşündüğünden bu tarihten sonra Harp Akademisi'ne daha az Kürt subay kabul edildi.

Kış boyunca bir pat durumu devam etti. Molla Mustafa Aralık 1944'te daha önce taahhüt edilenlerin, özellikle de Kürt *qadhaları* Musul'daki Arap yönetiminden ayırma işinin yapılmasını talep etti, bu Başbakan Nuri Said'in geçen ilkbahar yaptığı bir öneriydi. Aynı zamanda Kürt siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını, Bağdat'a Kürdistan'ı etkileyen her kararnameyi veto etme yetkisi olan bir Kürt komiserin atanmasını ve kendi isteği doğrultusunda tarım kredisi olarak dağıtmak üzere 144.000 £'lik bir hibe yapılmasını istedi.

Kendisini yeterince güçlü hisseden Molla Mustafa hükümete yanıt vermesi için on beş gün verdi. Bağdat'ın son iki talebi kabul etmesi zor görünüyordu, çünkü bunlardan biri hükümetin Kürdistan üzerindeki egemenliğini teslim etmesi anlamına gelecek, diğeri ise Molla Mustafa'yı yerellikteki himayedarlığı için yeni güçlerle donatacaktı.

Eğer Mustafa Cornwallis'in sözleriyle, 'kendini beğenmiş, ahlaksız bir diktatörse'[10] o zaman hükümet de kendi adına ahlaksız, güvenilmez ve kinci olabilirdi. İngiliz baskısı altında, Kürdistan'daki koşulları geliştirmeyi başaramamanın yanı sıra sabırlı olmaya zorlanıyordu. İngiltere hükümetin katı tutumunun Kürtleri Molla Mustafa'nın ardında güçlendirmesinden ve bunun Irak'ın istikrarını daha da bozacak bir çatışmaya yol açmasından korkuyordu.

---

[9] FO 371/40039 Thompson'dan Eden'e, Bağdat, 23 Ağustos 1944.

[10] FO 371/40039 Cornwallis'ten Eden'e, Bağdat, 10 Aralık 1944.

Yaz geldiğinde Molla Mustafa kaçamak ve provokatif tutumunu sürdürdüğünden,[11] İngiltere kendinizi dizginleyin şeklindeki tavsiyelerine devam edemedi. Hükümet nisanda yeni bir af önerisinde daha bulundu ve bunu tekrarlayacağa benzemiyordu. Ordu Barzani'ye karşı askeri eylem yapamadığı için sarsılan prestijini onarmaya kararlı bir biçimde, kolu kanadı kırık bekliyordu. Ağustosta Molla Mustafa ile müttefiklerinin üzerine yürüme yetkisi verildi. Başlangıçta ağır kayıplara uğrayan ordu dost aşiretleri, esas olarak da Şeyh Raşid'in Baradustilerini kullanarak kısa süre içinde Molla Mustafa'yı savunmaya çekilmek zorunda bıraktı. Eylülde Zebariler eski müttefiklerine karşı orduya yardımcı olmaları karşılığında kendilerine çıkarılan bütünlüklü bir aftan yararlanarak hükümetin yanına geçtiler. Molla Mustafa onları hiç affetmedi. Ekimin ortasında Molla Mustafa ve Şeyh Ahmet Mahabad'a kaçtı (11. Bölüm). Molla Mustafa sürgündeyken Kürt davasına ihanet edenlerden intikam almaya yemin etti. Bunlar Lawlanlı Şeyh Raşid, Mahmud ve Ahmet Ağa Zebari ve Surchi'den Ragıp Ağa'ydı.

Molla Mustafa'nın isyan ettiği sırada Kürt davasını benimsediği konusunda pek az somut kanıt bulunmaktadır. Yalnızca Musul'un Kürt *qadhalarının* yeniden örgütlenmesi ve Bağdat'ta bir Kürt komiser bulundurulması yönündeki talepleri siyasi bir içerik taşımaktadır. Hiçbir hükümetin veto yetkisine sahip olan bir Kürt komiserin atanmasına izin vermeyeceğini muhtemelen kendisi de biliyordu. Niçin kabul edilme şansı daha büyük olan bir özyönetim oluşturma doğrultusunda görüşmeler yapılmasını talep etmemişti? O zaman Molla Mustafa'nın siyasi gerçekçilikten uzak olduğu ya da önerisini bunun kesinlikle kabul edilmeyeceğini bilerek yaptığı sonucuna varılabilir. Bu konu 1994 ilkbaharında ilkesel olarak kabul edildiğinden, ikinci talebinin (Kürt *qadhaların* Musul'dan ayrılması) kabul edilme şansı daha yüksekti. Fakat, acaba bu milliyetçi bir talep miydi, yoksa Molla Mustafa nüfuz alanını genişletmeye mi çalışıyordu? Eğer söylediklerinden çok yaptıklarına örneğin polis karakollarını ve devlet otoritesinin diğer araçlarını bölgesinden kovmasına bakılırsa hem bir aracı gibi davranmaya, hem de bölgedeki aşiretler arasında ilgi odağı olmaya çalışması (geleneksel şeyh rolü), yalnızca Pizhdar ve Arap Shammar aşiretlerinin yararlandığı türden bir özerklik istemekle kalmayıp, her iyi aşiret lideri gibi, kendi bölgesel otoritesini sürekli genişletmek istemiş olması mümkündür.

---

[11] Molla Mustafa'nın ülke içindeki kışkırtıcılığı konusunda bkz. FO 371/45311 içindeki olaylar listesi Dawson Shepherd, 'Barzani situation', Bağdat, 15 Ağustos 1945; aynı zamanda bkz. FO 371/45323 Thompson'dan Dışişlerine, Bağdat, 7 Ağustos 1945.

Aynı zamanda Molla Mustafa'nın milliyetçiliği değil, milliyetçilerin onu seçtiği anlaşılıyor. Onu kanıtlanmış taktik becerileri ve hükümeti küçük düşürmekteki başarısı nedeniyle seçmişlerdir. Molla Mustafa tüm Kürtler gözündeki konumunu dönüştürüp, İran'da efsane olarak tanınmaya başladığında bu seçim haklılık kazandı. Molla Mustafa açıkça Kürt ulusal hareketinin karizmatik lideri haline geldi.

Hiwa ve Halefleri

Hiwa Barzani isyanından yararlanmaya çalıştıysa da başarısız oldu. Öncelikle muhtemelen Molla Mustafa ona güvenmediği için kabaca reddedilmişti. Macit Mustafa'nın tayin ettiği, neredeyse hepsi Hiwa üyesi olan irtibat subayları, muhtemelen bunlar Molla Mustafa'nın yaptığı anlaşmanın bir parçası oldukları için ve Molla Mustafa Macıt Mustafa'ya güvendiğinden bir başka sorun teşkil ediyorlardı. Buna rağmen, isyanı milliyetçi bir ayaklanmaya dönüştürmeyi başaramadılar. İsyan esas olarak bir aşiret ayaklanması olarak kaldı, sonuçları bırakın milliyetçi gönüllüleri, düzenli birliklerce bile değil, daha çok aşiret mensupları tarafından belirlendi.

Barzani isyanı aynı zamanda Hiwa içindeki gerginlikler için de bir katalizör işlevi gördü. Bu gerginlikler umutlarını İngiltere'den alacakları yardıma bağlayan muhafazakârlar ile İngiliz ve Arap sömürgeciliğinden hem pratik hem de ideolojik olarak kurtulmayı öneren Sovyetler'e inanan radikaller arasındaydı. Bazıları Hiwa lideri Refik Hilmi'nin benimsediği İngiliz yanlısı tutumu küçümsuyordu. Daha muhafazakâr görüşlü üyeler, Sardasht'ta kaçak olan Şeyh Latif'in Sovyetler ile görüştüğünü öğrenince öfkeye kapılmışlardı. Barzani'nin Sovyet yardımı aldığını düşünen bazıları da ondan malı desteklerini çekmişlerdi. Çoğu 1944 ortasına kadar tercihini belirlemişti. Hiwa yıl sonuna kadar dağıldı ve bir parti gibi çalışmayı bıraktı.

Bir kez daha bir kısmı IKP içinde olmak üzere çok sayıda küçük grup oluştu. Bunlar arasında en önemlisi *Shurish* (Devrim) adlı dergileriyle tanınan bir Kürt Komünist gruptu. Bir halk cephesi olmayı amaçlayan Rizgari Kurd (Kürt Kurtuluşu) adlı yeni partinin 1945'te kurulmasında önemli bir rol oynadı. Rizgari de kendisinden öncekiler gibi kısa ömürlü oldu fakat yaklaşık 6000 taraftarıyla, kendisini destekleyenleri cezbetmekte daha başarılıydı. Bağdat üniversitelerinde ve Kürt kentlerindeki öğrenciler arasında hızla örgütlenerek, Mahabad'daki Barzaniler ile temas kurdu. Hiçbir zaman resmi bir parti programına sahip olmayan Hiwa'nın tersine, Rizgari Kurd açık bir biçimde özgürlük ve Kürdistan'ın birleşmesini istiyordu. Geçici hedefleri arasında Irak içinde yönetsel bağımsızlık ve Irak dışındaki Kürt partileriyle koordineli bir işbirliğinin kurulması'[12] bulunuyordu. Ocak 1946'da Kürtlerin kendi kaderini tayin ve egemenlik hakları için Birleşmiş Milletler'e resmen başvurdu.[13]

Kürt milliyetçilerinin Irak'taki en iyi potansiyel müttefikinin IKP olduğu kuşkusuzdu. IKP üyelerinin muhtemelen yüzde 35'i, esas olarak Süleymaniye'den gelen Kürtlerden oluşuyordu. Fakat aynı zamanda huzursuz eden bir gerginlik vardı. Çoğu Kürt, ulusal kimliklerine mi yoksa Marksist kuram tarafından dile getirilen toplumsal adalete mi öncelik verecekleri konusunda zor bir seçimle karşı karşıyaydı. IKP, *al Qa'ida* adlı yayın organında da belirttiği gibi 'tüm halklar ve ulusların kendi kaderini tayin hakkını'[14] açıkça savunuyordu ama IKP'nin belirlediği coğrafi sınırlar ile Kürt ulusal hareketi arasında rahatsız edici bir anlaşmazlık söz konusuydu. Kürtler kendilerinin Kürt ulusunun bir parçası olduğunu düşünüyorlardı. Irak'ta IKP ile çalışmayı istemekle birlikte, Mahabad'da yaşanan daha geniş bir Kürt varlığı ya da idealinden vazgeçmeyi reddettiler. IKP Kürtleri Iraklı azınlıklardan biri olarak değerlendiriyor ve bu nedenle Irak içindeki Kürt milliyetçiliğinden yararlanmak istiyordu; bundan dolayı ayrı bir Kürt Komünist Partisi gereği konusunda ısrarcı olanları eleştiriyordu.

Bu gerginlik Shurish ve Rizgari içindekiler tarafından da hissediliyordu. Shurish kızgın bir biçimde IKP'ye Kürt Komünistleri'nin kendi ulusal cephelerini yaratma yetkilerinin bulunduğunu ve kendilerinin yapmak istediğinin tam da bu olduğunu hatırlattı. Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etmek ve birleşmek için mücadele etmeye hakları vardı ve hiçbir biçimde ne sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı mücadelelerini ne de bu süreçte Araplar ile işbirliği yapma isteklerini engelleyebilirdi.

---

[12] Sharif, *Al Jamiyat wa'l Manzimat*, s. 121 Muhammad Shirzad'dan alıntı, *Nidal al Akrad* (Kahire, 1946), s. 27-28.

[13] Uluslararası topluğa başvuran yalnızca Rizgari değildi. 1943'ten itibaren Müttefik Güçler ve ardından BM ve diğer uluslararası gruplar içinde lobi faaliyetleri yürütüldü; 1943-58'de yapılan bu tür diplomatik girişimlerin listesi için bkz. Jwaideh, 'The Kurdish Nationalist Movement', s. 792-802.

[14] *Al Qaida*, Kasım 1945, alıntılayan Sharif, *Al Jamiyat wa'l Manzimat*, s. 131.

Irak'ta KDP'nin Doğuşu

Rizgari Kurd Kürt milliyetçiliğinin görünümünü kesinlikle geliştirdi ve (21 Mart) 1946'da Erbil'deki Nevruz (Kürtlerin Yeni Yılı) kutlamaları sırasında halkın dikkatini çekti. Yetkililer bir yıl önce başbakanın milliyetçileri "Yalnızca birkaç öğrenciden ibaret ve oradan türeyecekler"[15] şeklinde küçümseyen ifadesinde de görülen kaygısızlıklarını artık bir yana bırakmaya başlamışlardı. Eğitimli Kürtlerin sayısı artmakta olduğundan bu oldukça tuhaf bir görüş haline gelmişti. Birkaç yıl içinde Süleymaniye solcu ve milliyetçi kargaşanın patlamaya hazır sahnesi haline geldi.

Hareket aniden öyle ciddi bir hale geldi ki, İngilizler açıkça Rızgari'ye karşı fetva çıkarmaları için Kürdistan'daki şeyhleri ve dini liderleri etkilemeye çalıştı[16] fakat bunun sonuç getireceğine inandıklarını düşünmek çok zor.

Şeyhlerin konumu 1918'den beri köklü bir biçimde zayıflamıştı. Güçlerinin dayanağını öncelikle artık anlaşmazlıklar, devlet görevlileri ve devletin onayladığı ağalar tarafından halledildiğinden kaybetmişlerdi. Varlıkları gereksiz hale gelmiş ve kendilerine yağan hediyeler ve ziyaretçiler büyük ölçüde kurumuştu. Yalnızca Biyara şeyhleri gibi ekonomik güce sahip olanlar ve 'kutsallık kokan'lar yerel konumlarını koruyabiliyorlardı. 1949'a gelindiğinde Biyara şeyhlerinin kuzenleri olan Tawila gibileri yoksullaşmış ve Tawila yeniden açgözlü Jaf aşiretinin eline geçmişti. Geleneksel işlevleri yok olan şeyhler yeni bir yaşam tarzı bulmak zorunda kalmışlardı. Bu tarz, 1949 tarihli bir İngiliz raporunda kinayeli bir biçimde belirtildiği gibi, 'dini görevlerin kaçakçılık lehine terk edilmesi'ydi.[17]

Ayrıca, genç Kürtlerin esin kaynağı ve rehber olarak yüzlerini sol kanat ideolojilere giderek daha fazla çevirdiği bir ortamda, şeyhler geleneksel düzenle çok yakından ilişkilendiriliyordu. Islam evrenselci, milliyetçilik ise ayrımcıydı. Her ikisine de yön verecek bir sultan ya da halifenin yokluğunda, milliyetçi yönelimin giderek laikleşmesi kaçınılmazdı.

Şeyhlerin durumu bu olsa da Rizgari giderek daha fazla baskı görmeye başladı, onlarcası tutuklandı ve Kürtçe yayınların engellenmesine çalışıldı. İbrahim Ahmet'in *Gilawizh* adlı edebiyat dergisi bile yasaklandı.[18] Ağustos 1946'da hem Rızgari hem de Shurish kendilerini feshetmeye karar verdiler ama bunun nedeni hükümetin baskılarından çok Molla Mustafa'nın İran'da yarattığı ikilemdi.

---

[15] FO 371/45346 Stonehewer Bird'den Eden'e, Bağdat, 3 Mayıs 1945.

[16] Shirzad, *Nidal al Akrad*, s. 28-29, Jwaideh, 'The Kurdish nationalist movement', s. 707'de alıntılanmış.

[17] FO 371/82499 Clarke'den Mack'a, Kerkük, 6 Aralık 1949.

Mahrumiyetler sonucunda kuvvetleri Mahabad Cumhuriyeti'ndeki halkın yardımlarıyla yaşamak zorunda kalan Molla Mustafa Gazi Muhammed'den mali (ve muhtemelen siyasi) anlamda bağımsızlaşmaya çalışıyordu. Bu iki adam arasındaki ilişkilerin iyi gitmediği milliyetçi çevrelerde gayet iyi biliniyordu. Şubat 1946'da Molla Mustafa ile bir Shurish delegesi olan Hamza Abdullah İran'daki Barzaniler için özel bir komite kurmaya çalıştılar. Gazi Muhammed onları, "Yalnızca bir tek parti var ve ondan ayrı bir biçimde hareket etmemelisiniz"[19] diye uyarmıştı.

Bundan kısa bir süre sonra Molla Mustafa Hamza Abdullah'ı iki mektupla birlikte Irak'a gönderdi, mektuplardan birinde Irak'a geri dönebilmesi Şeyh Baba Ali'den (Şeyh Mahmud'un oğlu) Bağdat ile görüşmesini istiyor, diğerinde de bir Irak Kürt Demokratik Parti'sinin kurulmasını öneriyordu. Hamza Abdullah bir Shurish üyesi olduğu için onun götürdüğü mektup ciddiye alınacaktı. Hamza Abdullah solcu olarak bilinmesine rağmen, Molla Mustafa ve başarısını aşiret ileri gelenlerinin katılımı ile Sovyet desteğine borçlu olan Mahabad örneği onu ikna etmişe benziyordu. Bu durumda, "Irak'taki tüm Kürt örgütleri feshedilmeli ve önerilen partide birleşmeliydi."[20]

Molla Mustafa'nın girişimi Irak'ta gerginlik yarattı. Artık o Kürt Cumhuriyeti'ni ilk kez savunan ulusal bir kahramandı. Bazıları öneriyi kabul etmese bile onu reddetmek zordu. O tarihte KDPI'nın Süleymaniye'deki temsilcisi olan İbrahim Ahmet öneriyi hem Pankürtçü birliği böldüğü hem de Mahabad Molla Mustafa'nın bölünmeye yol açmadan kendisine bağlı kalmasını istediği için reddetti.

Öneri Shurish açısından da özel bir sıkıntı yarattı, çünkü kendi delegesi şimdi Shurish yaklaşımıyla çelişen yeni bir yol savunuyordu. Ağustos başındaki bir toplantıda Shurish kendini feshetti. Büyük bir çoğunluk yeni önerilen partiye katılmayı kabul etmekle birlikte liderlik kadrosundan birkaç kişi IKP'ye katılmayı tercih etti.

---

[18] Bu, İngiliz istihbaratı tarafından, 'Ortadoğu'daki en iyi edebiyat dergisi' olarak tanımlanmıştı, FO 371/52369 'The Kurdish Problem' başlıklı Ford raporu üzerine CICI yorumları, 1 Mayıs 1946.

[19] Kutschera, *Le Mouvement National Kurde* içinde, s. 190.

[20] Salih al Hayradi'nin anıları Sa'ad Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, 1958-70 içinde alıntılanmış, s. 19. Aynı zamanda bkz. Haydari ve ark. Sharif, *Al Jamiyat wa'l Manzimat* içinde alıntılanmış, s. 141-152.

Rizgari ise Kürtlerin birliği konusunda kararlıydı. Barzani'nin Irak KDP'si önerisi Irak-İran sınırının meşruiyetini onaylamak anlamına geliyordu. Ağustos başında Bağdat'ta gizlice yaptıkları toplantıda Shurish gibi parçalandılar bazıları yeni KDP'yi tercih ederken, bazıları da IKP ya da Hizb al Taharrur al Watani'ye (Ulusal Kurtuluş Partisi) katıldı. Rizgari'nin Komünist üyeleri muhtemelen Bağdat'ın düşmanlığına neden olmayacak bir parti istemişlerdi. Çoğu Rizgari üyesi Molla Mustafa'nın önerisinden hoşlanmadı, çünkü onun yokluğunda kendisini Şeyh Latif ve Ziyad Muhammed Ağa temsil edecekti, bu talep ülkedeki aşiretlerin yegâne etkin askeri güç olduğu ve yalnızca parti saygın aşiret reisleri ve tanınmış din adamları tarafından yönetildiği takdirde milliyetçilere destek verebilecekleri öngörüsüyle gerekçelendiriliyordu. Bu bakış açısı Irak'ta Kürt hareketinin gelişimini 1970'lere kadar etkileyecekti.

Yeni Kürt Demokratik Partisi (KDP) ilk kongresini 16 Ağustos'ta Bağdat'ta yaptı. 32 delege bır merkez komitesi seçti, Hamza Abdullah genel sekreter, Molla Mustafa (sürgündeki) başkan ve Şeyh Latif ile Ziya Ağa başkan yardımcısı oldular. Parti Kürtlerin serbest iradeleriyle elde edilecek bir Irak birliği içinde yaşamayı öneren milliyetçi bir program benimsedi, fakat büyük ölçüde aşiret reislerini ve toprak ağalarını rahatsız etmemek için programına sosyal ya da ekonomik içerikli maddeler koymadı. Aşiret reislerinin ve toprak ağalarının, örneğin Erbilli Dizailerin etkisi partinin üzerinde bir kara bulut gibi çökmüş, sosyal ve ekonomik değişimin önünde ciddi bir engel oluşturmuştu. Bu IKP ile ciddi bir gerginlik yaşanmasını da neredeyse kaçınılmaz hale getirdi. KDP ertesi ay *Rizgari* (Devrim) adında yeni bir resmi yayın organı çıkarmaya başladı.

1947 başında Mahabad'ın çöküşüyle birlikte İbrahim Ahmet partiye katıldı ve o güne kadar partinin üzerinde kurulduğu tatlı su milliyetçiliğine karşı çıkan solcuları bir araya getirmeye başladı ama iki yıl sonra tutuklandı. Hamza Abdullah da 1950'de hapse atıldı. Solcular bir yıl güç biriktirdikten sonra 1951 yazında ikinci kongreyi toplama fırsatı buldular ve hapishaneden henüz çıkan İbrahim Ahmet genel sekreterliğe seçildi. İbrahim Ahmet'in ilk işi Hamza Abdullah'ı partiden atmak oldu.

KDP'nin Ocak 1953'te yapılan üçüncü kongresi partiyi yeniden yapılandırmak için önemli adımlar attı. Kürt Demokratik Partisi'nin adı Kürdistan Demokratik Partisi olarak değiştirildi ve etnik kimliğe bakılmaksızın Irak Kürdistan'ında yaşayan herkesin partiye üye olabileceği belirtildi. Bu sivil milliyetçiliğe yapılan bir jestti. Hamza Abdullah parti içinde bölücü taktikler izlediği için resmen atıldı. Rizgari'nin yerine yeni bir yayın organı Khabat Kurdistan (Kürdistan Mücadelesi) çıkarılmaya başlandı ve parti toprak reformu ile sendikaların kurulmasını, köylülerin ve işçilerin haklarının tanınmasını isteyen Solcu bir program benimsedi. Parti, köylü sınıfı içinde kökleşemediği ve toprak sahibi sınıf çok güçlü olduğu için sınıf mücadelesini açık bır biçimde savunmaktan kaçındı.

Sosyo-ekonomik Mücadele

Eşraf sınıfının aksi takdirde zayıflayabilecek olan konumu 1920'lerden beri güçlendirilmiş ve ülkeyi yöneten kurumlarla daha yakından ilişkilendirilmişti. Bunun nedeni yalnızca İngilizlerin daha önce işlerini eşraf aracılığıyla yürütme doğrultusunda verdikleri karar değil, aynı zamanda 1932 ve 1938'de çıkarılan ve niyete bakılmaksızın eşrafın daha büyük miktarda aşiret ve devlet arazisini ele geçirmesini sağlayan Toprak Yerleşim Yasası sayesinde daha da güçlenen ekonomik konumlarıydı. Irak'ta 30.000 dönümün (7.500 hektar/18.600 akr) üzerinde toprağa sahip olan 46 kodaman aileden 11'i Kürt'tü. Bunların en tanınmışı Kerkük ve Süleymaniye'deki Beyzade Jaf'tı. Bu ailenin, çoğunu köylülere şiddet uygulayarak ele geçirdiği, gasp ettiği ve aşiret mensuplarına tahsis edilen toprakları dağıtmayarak elde ettiği 539.333 dönüm toprağı vardı. Beyzadeler arazilerine aşiret mensuplarını yerleştirmek yerine ücretli işçi çalıştırmayı daha kârlı bulmuşlardı. Daha kuzeyde sonradan görme Dizailer topraklarını (52.350 dönüm) başarılı tefecilik faaliyetleri sayesinde elde etmiş, borcunu ödeyemeyenlerin topraklarına el koymuşlardı. Erbil bölgesinde 65 köyden nüfusu bütünüyle Kürt olan 45'inin sahibi neredeyse oraya hiç gitmemiş olan Türkmen eşrafıydı.

Faysal'ın 1933'teki ölümünden sonra rejim ağalara ve aşiret reislerine giderek daha bağımlı hale gelmişti. Bunun nedeni kısmen bizzat hükümetin istikrarsızlığıyken, aynı zamanda ordunun giderek daha fazla monarşiden hoşlanmayan orta ya da orta alt sınıfa mensup subaylarca yönetilmesi dolayısıyla rejime bağlılığının kuşkulu oluşuydu. Zıtlar arasında, yani eski rejimle ortaya yeni çıkan orta sınıf, kırsal kesimle yeni gelişen kentler arasında bir sıkıntı yaşanıyordu. Rejimle aşiret reisleri arasında işbirliğinin arttığı birbirini izleyen parlamentoların ve kurulan partilerin bileşiminden anlaşılıyordu. Kürt ağaları Nuri Said'in 1947'de kurulan Anayasal Birlik Partisi'nde temsil ediliyordu. Jafların, Dizailerin ve Mir Mahmalilerin (30.000 dönümden fazla toprağı olan bir başka aile) reisleri partinin Üst Komitesi nın üyeleriydi.

Ağaların üzerine giden KDP'den önce Komünistler oldu. Zaten Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'de işçiler arasında örgütlenmişti. 1946'da Irak Petrol Şirketi'ne karşı Kerküklü petrol işçilerini desteklemişlerdi. Köylüler arasında da taban bulmaya başlamışlardı. 1947'de Süleymaniye yakınlarındaki Arbat'ta çıkan bir köylü ayaklanmasını desteklediler.[21] Osmanlı döneminde Arbat'taki topraklar köydeki bir Kadırı fonu için ayrılan yedi parsel dışında çoğunlukla köylülerin mülkiyetindeydi. Şeyh Mahmud 1918'den sonra köyün tüm mülkiyetini üzerine geçirmek için nüfuzunu kullandı; 1940'larda devasa mal varlığını oğullarına dağıttığında Arbat'ı Şeyh Latif aldı. Şeyh Mahmud vergi olarak ürünün yalnızca yüzde onunu aldığı halde, oğlu artık ürünün üçte birine ulaşan vergiler alıyor, hatta angarya yaptırmaya çalışıyordu.

Hükümetin köylüleri korumak için hiçbir şey yapmayacağı açığa çıkar çıkmaz IKP Arbat'ı ağalarla mücadelenin savaş alanı haline getirmeye karar verdi. Köylüler Kasım 1947'de Şeyh Latif'in emirlerine itaat etmeyi reddedince, Latif köye 400 silahlı adam getirterek tüm erişkin erkekleri ailelerinin gözü önünde kırbaçlattı. Olay Süleymaniye'de dayanışma gösterileri yapılmasına yol açtı ama Toprak Yerleşim Komitesi köylüleri haklı bulmasına rağmen Şeyh Latıf yasaya aldırış etmemeye devam etti. Su kaynaklarını kesmek ve ekinleri yaktırmak için köye yeni silahlı adamlar göndermeye devam etti. IKP köylülerin köyü savunmasına yardım etmek için Arbat'a yönlendirme ve rehberlik yaptı. Ancak 1948'de, hayal kırıklığına uğrayan eski bir parti üyesinin yaptığı ihbar sonucunda hükümet tüm ülkedeki IKP hücrelerini paramparça etmeyi başardı. Köylüler kısa süre içinde boyun eğdiler. Şeyh Latif köylülerin istihkakını kabul ederek, verdiği suyun karşılığında ürünün sekizde birini alacağı bir anlaşma yaptı.

Arbat bir dönüm noktası olmuştu: Canlı hafızada ilk kez köylüler ağa sınıfından bir şeyler alarak, değişimin gerçek bir olasılık olduğunu göstermişlerdi. Altı yıl sonra köylüler Dizailere karşı ayaklandığında IKP yine işin içine karıştı, bunun nedeni kısmen artık partide önemli sayıda üst düzey Kürt bulunmasıydı.[22]

---

[21] İzleyen değerlendirme Batatu, *The Old Social Classes*, s. 612'den alınmıştır.

[22] 1949-55 arası tüm genel sekreterler Kürt'tü ve merkez komitenin yüzde 31.3'ü Kürtlerden oluşuyordu, daha önceki sekiz yıllık dönemde parti lider kadrosunda bu oran yüzde 4.5'tu. Batatu, *The Old Social Classes*, s. 664.

Bunlar istisnai olaylardı. Kentler siyasal değişime sahne olurken, kırsal kesim hâlâ yeterli ölçüde politikleşmemişti. Bu durum 1948-49'da Süleymaniye, Kerkük ve Erbil'de (hiç istenmeyen Portsmouth Anlaşması'nın [1930'daki İngiliz-Irak anlaşmasının gözden geçirilmiş hali] arifesinde Irak'taki diğer çoğu kent gibi) yapılan gösterilerle değişti, ancak Arbat dışında kırsal kesim bütünüyle sessiz kaldı. Köylüler ağa ve toprak sahibi sınıf tarafından düzenli bir biçimde aldatılıyordu ama yine de bu ağalar köylüleri temsil ettiklerini iddia ediyorlardı. İster Komünist Parti ister KDP olsun, eylemcilerin hâlâ almaları gereken çok uzun bir yol vardı.

KDP'nin 1953'te kendisine destek ararken sınıf konusunu kullanması hâlâ çok zordu. Ancak, toplumsal değişim ve büyüyen hoşnutsuzluk yakındaydı ve parti doktrininin giderek sosyalistleşen rengi döneme uygundu. Bunun nedeni büyük ölçüde değişen ekonomik koşullardı. 1934'te petrol ihracatının başlamasından sonra Irak'ta servet artmış ama bu yeni zenginliğin toplumun aşağı katmanlarına akmayacağı da belirginleşmişti. Giderek artan sayıda insan, ya petrol sanayisinde, ya da Kürdistan kentlerinde veya Bağdat'ta iş aramak için toprağından ayrılıyordu. KDP 1953'te kabul ettiği programda petrolün millileştirilmesi ve Kürdistan'a petrol gelirleri ile ağır sanayiden adil bir pay ayrılması taleplerine yer vermişti.

1950'lerin ortalarında önemli sulama ve enerji potansiyelleri olan büyük barajların (Dukan ve Darband-i Han) inşası ve Süleymaniye civarında inşa edilen önemli çimento ve tütün fabrikaları sayesinde Kürdistan'ın ekonomisi bazı yönlerden düzelmeye başlamıştı. 1954'te, açıklamasa da amacı Kürdistan'ın ulusal ekonomiden adil bir pay almasını sağlamak olan[23] Kürt bir içişleri bakanı atandı.

1950'ler boyunca Kürdistan'daki emek gücü fazlasını mas etmek için kalkınma projeleri ve tarımsal yöntemlerin geliştirilmesi konusunda yaygara koparılmaya devam edildi. Gayet açık görünen gelir eşitsizliği, kırsal kesimin korkunç boyutlardaki yoksulluğu ve kentlerdeki yığılma zaten ağa-köylü ilişkilerini zayıflatıyordu. Tarımsal gelişmenin en belirgin aracı olan makineleşme daha çok sayıda köylüyü işsiz bırakıyor, ağa sınıfının servetine servet katarak daha fazla rahatlamasına neden oluyordu. Bazıları huzursuzluğun kentlerden kırsal alana yayılabileceğini öngörebildiler.

---

[23] Bu 1958 devriminden sonra eski rejimin yardakçısı olarak idam edilen Said Qazzaz'dı.

Böylesine değişen koşullar altında, tıpkı IKP'nin başarıyla yaptığı gibi KDP'nin de daha geniş bir Kürt kitlesini kucaklaması gerekiyordu. 1954'te KDP ve IKP köylerdeki ilk seçimlerde ortak aday göstermeye karar verdiler. KDP 1953 kongresinden beri sosyalist kamp ile ittifak yaparak, Irak monarşisinin yerine kurulacak demokratik halk cumhuriyetinde Kürt halkının özerk bir yapı oluşturmasını savunduğundan, IKP ile önemli ölçüde yakınlaşmıştı.

Uluslararası gelişmeler ışığında hem KDP'nin hem de IKP'nın güçlerini birleştirmeleri için fazlasıyla gerekçe oluşmuştu. Şubat 1955'te Irak Sovyet tehdidine karşı Türkiye ile 'Kuzey Sınırı' savunma hattının bir parçası olarak bir savunma anlaşması imzalamıştı. Kısa süre sonra bu 'Bağdat Paktı'na İran, İngiltere ve Pakistan da katıldı. Irak monarşisinde yaşamaktan mutlu olan Kürt hükümet görevlileri ve ağalar bu paktın vaat ettiği istikrar artışını memnuniyetle karşıladılar. Kerkük'teki Türkmenler ve Kürdistan'ın diğer kenar bölgeleri de bu paktı kendi kültürel efendileri olan Türkiye ile yeni bağlar oluşturacağından olumlu karşıladılar.

Diğer yandan, KDP merkez komitesi paktı Kürtlerin ayrılma hakkına olduğu kadar Sosyalist Blok'un kuvvetlerine karşı emperyalist bir ittifak olarak niteleyip, (1937'deki üç taraflı Sadabat Anlaşması gibi) yeni bir devletler arası manevra olarak gördüler. Olayların daha sonra göstereceği gibi, Bağdat Paktı Irak içinde ve dışında Panarap milliyetçiliği ile gereksiz bir gerginliğin yükselmesine neden olan feci bir yanlıştı. Pakta Arap milliyetçilerinin, sosyalistlerin, sol kanat liberallerin ve hatta sağ kanat İslamcı grupların karşı çıkması Kürtlere kendi farklı kimliklerini hatırlattı.

Bu gelişmelerin ışığında, Kürt dayanışması her zamankinden daha çok istenen bir şey haline geldi. KDP 1956'da Hamza Abdullah'ı (hapisten çıkmasından uzun bir süre sonra) ve KDP-İlerici Cephesi olarak bilinen grubunu yeniden üyeliğe kabul etti. IKP'nin Kürt seksiyonunda bulunan çoğu kişi de 1957'de KDP'ye katıldı ve bu birleşmeleri göstermesi için KDP bir süre 'Birleşik' Kürdistan Demokratik Partisi olarak anılmaya başlandı. Hamza Abdullah ve diğer tanınmış kişiler merkez komite ve Siyasi Büro'ya kabul edildiler. Partinin yönelimi açıkça sosyalistti, Sovyet Bloku'na dostça yaklaşıyor ve Bağdat Paktı'nı keskin bir dille eleştiriyordu.

Bu arada, Kürdistan'da değişen toplumsal koşullar, Arap ve Kürt milliyetçiliğinin rahatsızlık uyandıran solcu söylemleri ve Nasır'ın olağanüstü popüler olması, bazı Kürt ağalarını Haşimi monarşisine artık güvenilemeyeceğine ikna etti. Aralık 1956'da, Suez seferi sorunlu doruğuna ulaştığında, Kürdistan'ın toprak sahibi ve eşraf sınıfı üzerinde bir tedirginlik rüzgârı esti. Kuzeydeki bir grup Kürt ağasının elçileri[24] Orta ve Güney Kürdistan tarafından da yapılan benzeri girişimleri yaparak Musul'daki İngiliz konsolosluğundan Kuzey Irak'ta anti-Komünist ve bağımsız bir Kürdistan kurulması için silah, mühimmat ve para yardımı yapılmasını istediler. İngiltere'nin bu girişimi destekleyeceğini umuyorlardı. Önlem ve iyi niyetlerinin göstergesi olarak Sovyetler Birliği'ndeki Molla Mustafa'nın tasfiye edilmesini üstlendiler. Bu ağa sınıfının kendisini ne kadar tecrit edilmiş hissettiğini gösteriyordu.

1958 başında olayların gidişatı hızlandı. KDP, Mısır'daki benzerini örnek alan ve Haşimi monarşisini yıkarak yerine tıpkı KDP'nin 1953 kongresinde benimsediği gibi demokratik bir cumhuriyet kurmayı amaçlayan Özgür Subaylar ile temas kurmuştu bile.

Kaynaklar

İngiltere: Public Record Office: dizi FO 371 no 18945, 24560, 34940, 40038, 40039, 40041, 40178, 45311, 45323, 45326, 52369, 68472, 82000, 82499, 128040, 128041.

Yayımlanmış Eserler: İbrahim Ahmad, *Al Akrad wa'l Arab* (Bağdat, 1937); F. David Andrews, *The Lost Peoples of the Middle East* (Salisbury, N. C., 1982); Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq* (Princeton, 1978); Dziegiel, *Rural Community of Contemporary Iraq*; *Iraq Directory* (Bağdat, 1936); Sa'ad Jawad, *Iraq and the Kurdish Question, 1958-70* (Londra, 1981); Majid Khadduri, *Independent Iraq* (Londra, 1951); Walter Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East* (Londra, 1961); Sharif, *Al Jamiyet w'al Manzimat*; Farouk-Sluglett, *Iraq Since 1958* (Londra, 1987).

Yayımlanmamış Olanlar: Othman, 'Contribution historique'.

Röportajlar: İbrahim Ahmet (Londra, 15 Haziran 1988); Muhammad Rasul Hawar (Londra, 20 Haziran 1993).

---

[24] Bunlar arasında Mahmud Ağa Biçarı, Divali Ağa Duski, Abdullah Şerefani, Salih Ağa Abdülaziz (Amadiya) Mizuri'den Abdülaziz Hacı Milo ve iki Yedizi şeyhi vardı. FO 371/128040, *Mosul Political Report*, Aralık 1956.

15. BÖLÜM

DEVRİMCİ IRAK'TA KÜRTLER

Giriş

Abdülkerim Kasım ve Özgür Subayları'nın 14 Temmuz 1958'de yaptıkları darbe Kürtler için daha umutlu bir döneme işaret ediyordu. Kasım iktidarı eline geçirdiğinde demokratik bir cumhuriyet kurulacağı sözü vermiş ve subaylarla Birleşik Ulusal Cephe'nin üyelerinden oluşan bir kabine kurmuştu. IKP ve KDP kabine dışında tutulmuştu ama Şeyh Mahmud'un oğlu Baba Ali kabineye davet edilmişti. Kasım aynı zamanda biri Sünni, biri Şii ve biri de Kürt olan üç kişiden oluşan bir 'Egemenlik Konseyi'[1] kurmuştu. Bu bir jestti.

KDP Genel Sekreteri İbrahim Ahmet de yeni rejimi ve Kürt ve Arap halklarının eşitlik ve özgürlüğünü selamlayan bir deklarasyon yayımlayarak, hemen partinin yeni rejimi desteklediğini bildirmişti.[2] İki hafta sonra yayımlanan geçici anayasanın III. Maddesi'ndeki "Araplar ve Kürtler Anavatan'ın parçalarıdır ve bağımsız Irak'ta ulusal hakları tanınmaktadır"[3] ifadesiyle Kürtler nihayet tanınıyordu. Bağdat ile Kürt toplumu arasında 1921'den beri süren gerginliğin çözüme kavuşturulması için her şey yolunda görünüyordu.

Gerçekte ise sahnede yeni durumda iktidarı almak isteyen çeşitli güçler arasında birbiriyle bağlantılı bir dizi mücadele vardı. En açık biçimde görünen kişilik çatışmalarıydı. Bunların en önemlileri Kasım ile Molla Mustafa arasındaki çatışmaydı. Kasım, kendisine ait bir parti örgütü bulunmadığından kendi konumundan korkuyordu ve hemen potansiyel rakiplerini etkisizleştirmek için bir güç grubuna karşı diğerine oynamaya başladı. Kasım tarafından sürgünden geri çağrılan Molla Mustafa Irak Kürtleri'nin lideri olmaya kararlıydı. İşte 1961'de bu ikisinin telafi edilemeyecek bir kavgaya tutuşmasıyla Irak'taki ılk Kürt savaşı başladı.

---

[1] Kürt olan Khalid Nakşibendi Erbilli toprak sahibi dindar bir ailenin üyesiydi. Kürtler arasında genellikle saygı duyulur fakat siyasi bir lider olarak neredeyse hiç tanınmazdı.

[2] Metin için bakınız Sa'ad Jawad, *Iraq and the Kurdish Question, 1958-1970* (Londra, 1981), s. 37.

[3] Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 38.

Ancak, kişilik çatışmasının ardında çok daha karmaşık sorunlar, rakip milliyetçilikler arasındaki, Bağdat'taki sicil ve askeri unsurlar arasındaki ve Kürdistan'daki aşiretçilik ile ideoloji arasındaki çelişkiler yatıyordu. Bu gerginlikler Kürt sorununa başarılı bir çözüm arayan her iki tarafı da zayıflattı.

Böylece Haşimilerden sonra sahne yeni bir dizi önemli oyuncuyla doldu: Arap milliyetçileri, KDP ve lider kişilikleri, Haşimiler sonrası Irak'ın kuruluşunda önemli bir rol oynamayı uman IKP ve son olarak (vazgeçilmez bir parçaları haline gelen) monarşinin yıkılmasını bir felaket olarak gören Kürt ağaları.

Arap Milliyetçileri ve Komünistlere Karşı Tutum

İlk sorun işareti Kürt ve Arap milliyetçileri arasındaki gerginliklerde görüldü. KDP Genel Sekreteri Ahmet Kasım'ı Kürt özerkliğini Geçici Anayasa'ya dahil etmeye zorlamıştı. Fakat Kasım aynı zamanda yardımcısı Abdülselam Arif ve Irak'ı Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne (BAC) götürmek isteyen diğer Arap milliyetçilerinin de baskısı altındaydı. Bunlar Kasım'ın açıkça belli olan Kürt yanlısı tutumuna, özellikle de Molla Mustafa'ya sıcak bakmasına karşı çıktılar. Kasım Arap milliyetçilerinin baskılarına boyun eğmek istemiyordu ve genişletilmiş bir BAC'da Nasır'ın ikinci kemancısı olmaya kesinlikle niyeti yoktu. Ancak Kürtlere çok çabuk ve çok fazla teslim olmakla damgalanmak da istemiyordu.

Kasım'ın Kürt özerkliği konusunda etraflıca düşünmüş olması mümkün görünmüyor ama kişilik yapısı başka bir tarafın ya da organın gücünü yok saymaya elverişli değildi. Bu nedenle Ahmet'e sabırlı olmasını söyleyerek, özerklik taleplerinin kalıcı anayasaya dahil edileceği sözünü verdi.

Bu arada Arap milliyetçiliğinin gelecekte egemen güç haline geleceğini düşünen Ahmet, sessizce Arif ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu. Arap dünyasında Nasır'ın çok büyük bir beğeni topladığının farkındaydı. Ekimde kendisi de Nasır tarafından sıcak bir biçimde karşılanmış ve Mısır liderinin Kürtçe radyo yayınlarına destek vermek de dahil Kürtlere yönelik dostça jestlerinden memnuniyet duymuştu.

Arif Ahmet'in yaptığı görüşme girişimlerini reddederken, Kasım da bu iki adamın arkasından entrika çevirdiklerine ikna olmuştu. Kürtlerin BAC ile birleşmenin önündeki en büyük tek engel oldukları tartışmalıydı ve Kasım bu bahaneyi bir kenarda bulundurmak istedi. KDP ile Arap milliyetçilerinin davalarını ortaklaştırmalarını istediği söylenemezdi. Kasım Arif'in yetkilerini hızla elinden alarak onu hapse attırdı, ancak Ahmet'e yönelik kuşkuları da büyüyordu. Yıl sonunda Molla Mustafa'dan onu ortadan kaldırmasını istedi.

Molla Mustafa ekim başında Kahire üzerinden Bağdat'a geri dönmüş ve heyecanla karşılanmıştı. Monarşi devrildikten sonra Kasım'a telgraf çekerek, onun Arap-Kürt işbirliğine bağlılığına sığınarak geri dönmek için izin istemişti.

Kasım Molla Mustafa'nın Arap milliyetçilerine karşı güçlü bir karşı ağırlık potansiyeli olduğuna ve aralarındaki sevgi bağının kaybolmadığına karar verdi. Onu KDP'nin Başkanlığı'na getirdi (bu Molla Mustafa'nın on bir yıllık sürgün yaşamı boyunca teorik olarak taşıdığı bir unvandı), kendisine Nuri Said'in Bağdat'taki eski konutlarından biri ile bir araba verdi ve iyi bir aylık bağladı.[4]

Bir değerlendirmeye göre Molla Mustafa neredeyse Kasım'ın istihdam ettiği biri gibiydi, bir başkasına göre ise hiç de böyle değildi. Molla Mustafa Bahdinan'daki istihkâmında fazlasıyla kendine özgü bir adam olmuş, ne KDP'nin İbrahim Ahmet ve Celal Talabani gibi kentli entelektüellerine ne de Irak hükümetine minnet etmişti. KDP'nin savaşçı gücünün özü ondaydı, Kürt halkı üzerinde karizmatik bir etkisi vardı ve Kasım, KDP siyasi bürosunun tersine kendisini dinliyordu.

Molla Mustafa Kasım ile işbirliği yapmayı uygun buldu, çünkü Kasım onun Kürtlerin lideri olduğunu alenen teyit etmişti. Ahmet'in Arap milliyetçileriyle flört etmesinin de Kasım ile ilişkileri açısından tehlikeli olduğunun farkındaydı. Ocak 1959'da Ahmet'i atıp yerine Komünistlerden yana olan Hamza Abdullah'ı getirmek için Siyasi Büro'dan müttefik bulmakta zorlanmadı.

Bu aynı zamanda iyi bir fikir gibi görünüyordu. Hamza Abdullah geleceğin egemen gücü olacaklarını düşünerek daima Komünistler ile yakın olmuştu. Ekimde KDP ve IKP ideolojik çatışmaya son vererek bir uzlaşmaya varmışlardı: KDP bağımsız Kürdistan iddiasından vazgeçmiş, IKP de idari özerkliği onaylamıştı. IKP'nin yerel örgütlenmesinin ve sahip olduğu desteğin diğer partilerden daha güçlü olduğu kuşkusuzdu. Kasım'ın KDP ve IKP'yi Arap milliyetçileri ve Baas karşısında bir karşı ağırlık olarak desteklediği de açıktı.

---

[4] Molla Mustafa aylık 500 Irak dinarı ücret alıyordu. Bütün olarak Barzani, miktarı aylık 1000 Irak dinarı ile 2000 Irak dinarı arasında dalgalanan bir ödenek alıyordu; Mahmud al Durra, al *Qadhiya al Kurdiya* (Beyrut, 1966), s. 280.

Molla Mustafa'nın adamları Mart 1959'da Musul'da çıkan ciddi bir ayaklanmanın bastırılmasına yardımcı olarak, kendi değerlerini kısa süre içinde Kasım'a ispat ettiler. Ayaklanma görünüşte Kasım'ın devrime 'ihanet' ettiğine inandırılan ve yaygın olarak Komünist bir cephe örgütü olarak görülen 250.000 silahlı 'Barış Partizanı'nın kentte yaptığı önemli bir gösteri nedeniyle öfkelenen Arap Milliyetçisi (ve Baasçı) subaylar tarafından yönlendiriliyordu. Pratikte ise ideolojik, sınıfsal, aşiretlerle ilgili ve etnik gerginlikler konusunda bir katalizör haline geldi. Kentteki Sünni Panarabizm ile esas olarak Kürt ve Hıristiyan solcu unsurlar arasında bir mücadeleye dönüştü, ancak Muslawi köylüleri kendi ağalarını da işin içine katarken, Beşinci Tugay'ın Kürt ve Arap birlikleri kendi Arap subaylarına[5] saldırdılar ve bir aşiret diğerine karşı savaştı.

Kürtler Molla Mustafa'nın emriyle 50 yıl önce Şeyh Mahmud'un katledilişini bile hatırlayarak 'Arap şovenizmine karşı kendilerini savunmak için'[6] Musul'un içine akın ettiler. Bir Kürt'ün[7] yönetimindeki Komünistler ve Barzani aşiretinden insanlar isyanı bastırmakta önemli bir rol üstlenerek Milliyetçilerin ve Baasçıların intikam duygularını uyandırdılar. Dört gün süren kargaşada en az 200 ve muhtemelen 2500 kadar insan öldü. Komünistler ve Kürtler Musul'da zafer kazanırken, Kasım da bu olayları Milliyetçileri ve Baasçıları silahlı kuvvetler ve hükümetten tasfiye etmenin bahanesi olarak kullandı.

Böylece Komünistler ve Kürtler Kasım'ın en önemli rakipleriyle baş etmesine yardım etmiş oldular. Komünistler henüz hükümete katılmamış olmakla birlikte tabanlarının gücüne dayanarak iktidarı paylaşmayı umuyorlardı. Siyasi gösteriler için başka hiç kimse aynı sayıda insanı bir araya toplayamazdı. Dahası, IKP hızlı bir büyüme sürecinde olan Halk Direniş Güçleri'ni (yerel bir milis örgütü) etkin bir biçimde denet-

---

5. Kürt subaylar neredeyse değişmez bir biçimde Kürdistan'dan gönderilmişti, bu politika Barzanilerin 1943 isyanından sonra Haşemiler tarafından başlatılmış ve Kasım tarafından devam ettirilmişti.

6. Bu ifadeler Ibrahim Ahmad'a atfedilmişti, Dann, *Iraq under Qassem*, s.174.

7. Mahdi Hamid 1945'te Molla Mustafa'yı desteklemişti ve 1948'den sonra IKP'deydi; Batatu, *The Old Social Classes*, s.884.

liyor ve Hamza Abdullah IKP'nin çizgisini izlediğinden KDP'ye güvenebiliyordu. Aslında bu iki parti kısa süre önce Kürdistan'daki faaliyetleri konusunda bir anlaşmaya varmışlardı. Sonuç olarak IKP hızla Kasım'ın konumu için en büyük tehdit haline geliyordu.

Temmuz 1959'un ortasında bu kez patlamayı bekleyen bir kent olan Kerkük'te bir diğer ciddi karışıklık baş gösterdi. Bir kez daha kıvılcım solcu bir toplantıda parlamıştı. IKP'nin kuzeyde ağırlık olarak Kürtlerden oluştuğu hatırlanacaktır. Bölgede esas olarak egemen olan Türkmenler ile 1930'lar ve 40'larda ağaların açgözlülüğü nedeniyle topraklarından ayrılan ve gelişen petrol sanayisinde iş bulmak amacıyla bölgeye giderek daha fazla sayılarda yerleşen Kürtler arasında bir süredir büyüyen bir gerginlik vardı. 1959'da 150.000 kişilik nüfusun yarısı Türkmenlerden, yarısından biraz azı Kürtlerden ve kalanlar da Arap, Süryani ve Ermenilerden oluşuyordu.

Ticaretle uğraşan Avrupalıların devrimden sonra bölgeden ayrılması ve kalkınma projelerinin eksikliği nedeniyle Kerkük'te yüksek oranda işsizlik söz konusuydu. Molla Mustafa'nın önceki ekimde kente bir zafer ziyareti yapması neredeyse kan dökülmesine neden oluyordu. Kürt Komünistleri ve Halk Direniş Güçleri'nin (HDG) Kürt üyeleri dükkânlara ve dükkân sahiplerine saldırdı. Resmen 30 Türkmenin öldürüldüğü bildirilmesine rağmen gerçek rakam 50 civarındaydı.

Kasım bu 'barbarca ve insanlık dışı'[8] olaylardan Kürtlerden çok Komünistleri sorumlu tuttu, çünkü olaylar IKP'nin hükümete katılmak için yürüttüğü bir kampanya sırasında çıkmıştı. Sonunda Kasım Komünistlere karşı tavır almaya karar verdi. Duyduğu dehşeti ay sonunda halka da açıkladı ve (IKP'nin yönlendirdiği) Öğrenci Birliği'nin Bağdat'ta sürülecek bazı kurbanların evlerini işaretlediğini iddia etti. En önemlisi bu evlerin arasında Barzani'nin evinin de bulunmasıydı. Kasım'ın gönüllü bir müttefiki de bulunuyordu. bu Komünistlerin bir ay önce Revandüz yakınlarında kendisini katletmeye çalıştıklarını iddia eden Molla Mustafa'ydı.

Molla Mustafa'nın ilk işi KDP'yi IKP'nin çizgisinden kurtarmaktı. Muhtemelen Kasım'ın yön değiştirdiğinin farkındaydı. Kendisi her koşulda IKP'yi Kürdistan'ın baş belası olarak görmeye başlamıştı. Mayıstaki aşiret kavgaları sırasında (aşağıya bakınız) IKP komutanlarıyla ciddi bir rekabet oluşmuştu. Ardından, Kerkük'teki karışıklıktan on gün önce, KPD siyasi bürosunun IKP ile çok içli dışlı olduğunu düşündüğü bazı üyelerini azletti. Kerkük'ten sonra Komünistlerden yana politikalarını 'tartışmak' için Hamza Abdullah'ı davet etmiş ama Hamza Abdullah bu daveti geri çevirmişti. Bunun üzerine KPD genel merkezini basarak Abdullah'ı dışarı atmaları için bir Barzani birliği gönderdi. Siyasi Büro'nun diğer üyeleri Kasım'ın politik çizgisinde kalmayı kabul ettiler.

---

[8] Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 44.

Ağustos sonuna gelindiğinde Kürt aşiret mensuplarınca desteklenen KDP ile IKP arasında açık bir çatışma yaşanıyordu. Bunu izleyen birkaç ay boyunca Molla Mustafa Kasım'ın Komünistleri zayıflatmasına yardımcı oldu. Kasım'ın Ocak 1960'ta çıkardığı Dernekler Yasası, siyasi partilerin ve derneklerin tescil edilmesini gerektiriyordu. IKP'nin tescilini engellemek için teknik gerekçeler üretildi. Kasım o an için IKP'yi akıllıca etkisizleştirmişti.

Bu arada Molla Mustafa Ekim 1959'da yapılan KDP Dördüncü Kongre'sinde İbrahim Ahmet'in genel sekreterliğe ve Talabani'nin siyasi büro üyeliğine yeniden seçilmelerine izin verdi. Her ikisi de Abdullah'ın atılmasını memnuniyetle karşılamışlardı ama Ahmet aynı zamanda KDP üzerindeki Barzani etkisini de azaltmak istiyordu. Bu iki adam aslında birbirlerini pek sevmiyorlardı. Molla Mustafa 'KDP politikacılarının tembelliklerinden, korkaklıklarından, beceriksizliklerinden ve entelektüel küstahlıklarından nefrete varan bir keskinlikle serbestçe söz ederken, özellikle sevmediği İbrahim Ahmet'i hedef alıyordu.'[9] Ahmet Molla Mustafa'nın 'bencilliğinden, keyfiliğinden, adaletsizliğinden, gerikalmış bir aşiret kafası taşıdığından ve hatta dürüst olmamasından'[10] şikâyetçiydi. Ancak bir yandan onun etkisini azaltmak isterken, diğer yandan da Molla Mustafa'nın liderliğinin kaçınılmaz olduğunu biliyordu.

Ahmet, Dördüncü Kongre'nin kabul ettiği yeni programla 'partinin Kürt halkının ulusal haklarını Irak bütünlüğü içinde özerklik temelinde genişletmek ve özerkliği kalıcı anayasanın bir maddesi haline getirmek için mücadele vereceğini'[11] açıkladı. Ahmet KDP'yi ve Kürt haklarını Molla Mustafa ya da Kasım'ın kişisel hırslarına karşı güvende olacak bir tarzda kalıcı kılmak istiyordu. Aslında Kasım, ocak ayında programını gerekçe göstererek KDP'yi tescil etmeyi reddetmişti. Özellikle düşmanlar tarafından suiistimal edileceğini öne sürdüğü 'özerklik' fikrine karşı çıkmış, KDP'yı bu maddeyi programından çıkarmaya zorlamıştı.[12]

---

[9] Dann, *Irak under Qassem*, s.335.

[10] a.g.y.

[11] Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s.48.

Molla Mustafa ve Aşiretler

Devrim, ağaları ve toprak sahiplerini sarsmıştı. Haşimi yönetimi sırasında tüm ana aşiretler hükümette ya da parlamentoda temsil ediliyordu. Yeni rejime sel gibi yağan tebrik telgraflarının arasında Kürt (ya da Fırat) aşiret reislerine ait olan bir tane telgraf bile bulunmuyordu. 37 yıl süren monarşi döneminde elde edilen büyük siyasi ve ekonomik kazanımların aniden tehlikeye girdiği görülmüştü. Önsezilerinden en kötüsü eylülde çıkan Toprak Reformu Yasası ile gerçekleşmişti; yasa sahip olunabilecek toprakları sulama tesisleriyle sulanan araziler için maksimum 1000 dönüm ve yağmur suyuyla sulanan araziler için 2000 dönüm olarak sınırlamış, bu da Irak'taki toplam ekili arazilerin (24 milyon dönüm) neredeyse yarısının köylülere dağıtılacağını ortaya koymuştu.

Bir sonraki darbe ise Molla Mustafa'nın Kasım'ın açık himayesi altında geri dönüşü oldu. Özellikle 1945'te onun Irak'tan atılmasına yardım edenler ve kendilerine 1945'ten beri Barzani arazileri verilenler ile bu arazilerden haksız kazanç sağlayanlar tedirgin oldu. Molla Mustafa'nın Kasım ile yaptığı ilk görüşmeyi öğrendiklerinde bu tedirginlik açık bir korkuya dönüşmüş olmalı: Kasım Molla Mustafa'dan eski düşmanlarını (Harkiler, Surchiler, Baradustiler ve Zebariler) unutmasını istediğinde, 'onların cani' olduklarını söyleyerek, reddetti.[13] Birkaç ağa İran'a kaçtı. Kısa süre içinde Molla Mustafa'nın Kürdistan'daki konumunu güçlendirmek için önemli miktarlarda silah ve mühimmat almakta olduğu açığa çıktı. Bu aşiretlere bağlı Kürtlerin, Jaf, Pizhdar gibi güneydeki aşiretler ve hatta son Şeyh Mahmud'un taraftarları da dahil olmak üzere, daha geniş bir bölümünü kaygılandırıyordu.

Nisan ve Mayıs 1959'da Baradust ve ardından Pizhdar Irak Cumhuriyeti'ne ve onun nefret ettikleri ajanı Molla Mustafa'ya karşı isyan etti.[14] Bu umutsuzca bir girişimdi; HDG, ordu ve hava kuvvetleri tarafından desteklenen Barzani aşiretinin savaşçıları isyancıları Türkiye ya da İran'a sürmekte zorlanmadılar.

---

[12] Aslında Beşinci Kongre Mayıs 1960'taki amaca eski önemini yeniden verdi, Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s.50.

[13] Radio Baghdad, 8 Ekim 1958, Dann'ın *Iraq under Qassem* eserinde s.138'de.

[14] Liderler Lawianlı Şeyh Raşid, Baradustilerin önemli bir ağası olan üvey oğlu Mahmud Khalifa Samad (her ikisi de Molla Mustafa ile çetin bir kan davası içindeydi) ve veliaht Şeyh Taha'nın oğlu Şeyh Muhammed Sadık'tı.

Molla Mustafa Bağdat'a bir kez daha açık hizmet sunmuştu. Kasım'a, göze en fazla batan tehditlerle, Arap Milliyetçileri, Baas, Komünistler ve isyancı Kürt aşiretleri ile baş etmesinde yardım etmişti. Kürdistan'da dokunulmaz bir kişilikken, cumhuriyet için de kuşkulu bir konumdaydı. Bir yandan Kasım'ın ordu dışında tartışmasız temel dayanağı olurken, diğer yandan ise artık paranoyak başkanı tehdit edebilecek kadar güçlenmişti. Kasım, isyancı Baradust ve Pizhdar'ı muhtemelen bu nedenle çabucak affederek geri dönmeye davet etti. Ancak bu arada Molla Mustafa kendi düşmanlarıyla uğraşmaya başlamıştı: Kasımda Zebarilerin reisi Ahmet Muhammed Ağa'yı (Mahmud'un kardeşi) öldürmeyi başarmış, adamları Zebari köylerini ve ekinlerini yakarak, sürülere el koymuştu; ardından Harkilere, Surchilere, Bardustilere ve kuzey bölgesindeki diğer aşiretlere saldırdı.

İsyana Giden Yol

Kasım, Molla Mustafa'nın Kürdistan üzerinde giderek tartışmasız hale gelen etkisinden memnun değildi ve Molla Mustafa'nın düşmanı olan aşiretlerle, örneğin Surchi ve Harkilerle ilişkilerini geliştirmeye başladı. Aynı zamanda bir barış toplantısı düzenleyerek Mahmut Zebari'nin konumunu da düzeltmeye çalıştı ama artık birbirlerinden çok fazla nefret eden bu iki lider sonunda birbirlerine küfrettiler. Bunun ardından Kasım, Molla Mustafa ve KDP ile arasına mesafe koymaya başladı. 1960 başında yaptığı bir konuşmada, 1920'deki Arap isyanı dışında, 1936 ve 1941'deki Bakr Sıdkı ve Raşid Ali darbeleri, 1958'den önceki tüm isyanların 'emperyalistler tarafından' kışkırtıldığını belirterek, Kürtleri, özellikle de Barzanileri kamuoyu nezdinde küçümsedi.[15] Böylece Kasım, Molla Mustafa'dan herkesin gözü önünde uzaklaşmaya başladı. Kısa süre içinde de Molla Mustafa'nın rakibi olan aşiretlere, örneğin Lawlanlı Şeyh Raşid'e ve Baradustilere[16] silah ve para göndermeye başladı. Mayıs 1960'ta KDP Beşinci Kongre'sini yaptığı sırada, Kasım Surchi ve Harki delegelerini kabul ederek, ertesi gün basında bu haberin kongre haberinden önce yer almasını sağladı. Bu kasıtlı olarak yapılan bir aşağılamaydı.

---

15. Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s.69.

16. Şeyh Raşid IKP'nin Kürdistan'da çalışmasına göz yumulmayacağı ve Barzanilerin Baradusti köylerinden tahliye edileceği garantisini istiyordu; Kerim Han Baradusti, röportaj, Londra, 18 Şubat 1992; FO 371/149845 Falle'den Home'e, Bağdat, 27 Eylül 1960.

KDP doğal olarak Molla Mustafa'nın hükumetle ilişkileri tersine döndüğü dönemdeki umutsuzluğunu paylaşıyordu. Khabat hükümetin işlevsel eşitlik konusunda ilerleme kaydedememesinden dolayı hüsrana uğradığını açıkladı.[17] Molla Mustafa 14 Temmuz'da monarşinin yıkılış kutlama törenlerine katılmayı reddederek hayal kırıklığını resmen ifade etmiş oldu.

Sonbaharda Barzaniler ile Kasım tarafından desteklenen Harkı ve Zebari aşiretleri arasında büyük kavgalar patlak verdi. Bağdat'taki Ahmet hakkında 'ulusal anlaşmazlıklar yaratmak ve fanatizmi kışkırtmak'[18] suçuyla dava açıldı. Beraat etti ama bu bir uyarı olduğundan saklanmaya başladı. Yıl başında Kasım kamuoyuna açık bir biçimde cumhuriyete 'komplo kuranları' suçladı. Molla Mustafa Kasım'ın kimi kastettiğinden hiçbir kuşku duymuyordu, çünkü ayrıcalıkları ile maaşı elinden alınmıştı ve Kasım onu kabul etmek istemiyordu. Artık o Bağdat'ta istenmeyen kişiydi.

Bir süre için her iki taraf da açık bir çatışmadan kaçındılar. Kasım şubatta Shaqlawa'daki Kürt Öğretmenler Kongresi'ni iptal etti, bu kültürel hak taleplerine verilen aceleci bir yanıttı. Ardından Kürtlere Irak halkının ayrılamaz ve bölünemez bir parçası olarak davranılacağını açıkladı, bu özerklik ya da eşit statü düşünceleriyle çelişen bir açıklamaydı. Atatürk'ün yaklaşımını andırıyordu. Al Thawra şubatta devlet politikasının Iraklı Kürt ve Arapların 'eritilerek birleştirilmesi' olması gerektiğini önerince, Khabat buna öfkeli bir yanıt verdi. Fakat Molla Mustafa, bir Beyrut günlük gazetesi olan al Nahda'ya verdiği röportajda sadakatine vurgu yaptı:

> Gerçek bir Irak birliğinin inşası Araplar ve Kürtlerin hak ve yükümlülükleri arasında tam eşitlik sağlanmasıyla mümkün olacaktır... Kürtlerin bu hakları kullanabilmeleri için organizasyon, yasama ve hükümetin yardımı dışında herhangi bir şey gerekli değildir.[19]

Ancak bu arada Kasım yanlısı güçlerle Barzani yanlısı güçler arasındaki aşiretler arası çatışmalar arttı. Şubat sonunda Molla Mustafa'nın

---

17. Bu engellemelere (i) KDP üyesi işçilerin kamu hizmetlerinden çıkarılması, (ii) Kürt araştırmaları genel mudürlüğünün işlevsiz bırakılması; (iii) 14 Temmuz kutlamalarının resmen desteklenen sloganlarının Kürt ulusluğunu yok sayması; (iv) Kürdistan'ın kalkınma projelerinden pay almaması; (v) yetkililerin Kürt köylülerin ihtiyaçlarını ihmal etmesi de dahildi; Dann, *Iraq under Qassem*, s. 332.
18. *The Iraq Times*, 17 Kasım 1960, Dann'ın *Iraq under Qassem* eserinde s.332.
19. Al Nahda (Beyrut), 20 Şubat 1961.

müttefiklerinden biri hükümet yanlısı Khushnaw aşiretinin reisini Shaqlawa'daki kalesinin yakınlarında tuzağa düşürerek, öldürdü.[20] İbrahim Ahmet kanıt bulunmamasına rağmen, suç ortaklığı yaptığı gerekçesiyle yeniden tutuklandı.

İbrahim Ahmet (kısa süre içinde gözaltından serbest bırakılmıştı) ve Celal Talabani artık Kasım'a açıkça düşman olmuşlardı. Kasım'ın özerklik, kültürel haklar ya da Kürdistan'ın ekonomik kalkınması yönünde fiilen hiçbir adım atmamış olmasına giderek daha fazla sınırleniyorlardı. *Khabat* martta Talabani tarafından yapılan fazlasıyla milliyetçi bir konuşmayı yayımladı ve hemen kapatıldı. Ay sonuna gelindiğinde basılmaya devam edilen hiçbir yasal Kürt dergisi bırakılmamıştı. Bazı KDP şubeleri de kapatılmış ve Kürdistan'daki Irak askeri varlığı artırılmıştı.

KDP yaz boyunca, 1930 olaylarını hatırlayanların yakından bildiği Kürtçenin resmi dil olması, Kürt subayların Arap bölgelerinden geri gönderilmesi ve petrol sanayisinin millileştirilmesi de dahil olmak üzere toprak reformu ve sınai kalkınmada ilerleme kaydedilmesi gibi taleplerde bulundu. Buna ek olarak gönderilen takviye birliklerinin geri çekilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması, 'geçiş dönemi' diye adlandırılan dönemin sona erdirilmesi, demokratik özgürlüklerin iadesi ve Anayasa'nın III. Maddesi'nin uygulanmasını istediler.[21] Kasım bunlara aldırış etmedi. KDP'nin Eylül 1930'daki kurşunlamaların yıldönümünde ilan ettiği greve bile aldırış edilmedi.

1961-1963 İsyanı

Kasım'a karşı Kürt isyanı neredeyse yanlışlıkla başladı ve birbirlerine kuşkuyla bakan üç grup tarafından yürütüldü. Bunlardan birincisi ve savaşın başlamasında gerçekten etkili olanlar Toprak Reformu Yasası'nın geri alınmasını isteyen aşiret ağalarından ve taraftarlarından oluşuyordu. Uygulama 1959'da başlamıştı ve toprak sahipleriyle toprakları alacak olanlar arasındaki işlerin düzenlenmesini sağlayacak bir geçiş dönemi bırakılması düşünülmüştü. Aslında bu durum tarımda ciddi bir çöküşe yol açmıştı, bazı toprak sahipleri kaybedeceklerini düşündükleri toprakları ekmeden terk etmiş, bazı köylüler toprakları ele geçirmeye çalışmış ve kentlerdeki yığılma ortakçılığın çökmesine ve geleneksel ağa köylü ilişkilerinin genel olarak zarar görmesine neden olmuştu. Kasım'ın otoritesinin sarsılmaya başladığını hisseden sınırın her iki yanında toprakları bulunan bazı ağalar sürgünde oldukları Iran'dan dönmüşler ve Shurish adlı sağcı partiyi kurmuşlardı. Haziranda bir aşiret heyeti, toprak reformuyla birlikte çıkarılan yeni arazi vergisinin yürürlükten kaldırılmasını ve Kasım'ın bölgedeki politikasının yol açtığı aşiret huzursuzluklarının sona erdirilmesini istemek için Bağdat'a gelmişti. Görüşme talepleri reddedilmiş ve elleri boş olarak Kürdistan'a dönmüşlerdi, ancak vergi ödemesine direnmeyi kararlaştırmışlardı. Aslında isyan etmişlerdi.

---

[20] Bu Sadık Ağa Miran'dı. Suikastçı muhtemelen Molla Mustafa'nın emirleri üzerine hareket eden Mahmud Kawani'ydi.

[21] En az üç başvuru vardı, bakınız FO 371/157673 Chancery'den FO'ya, Bağdat, 25 Mayıs 1961; Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 74; FO 371/157674 Chancery'den FO'ya, Bağdat, 20 Temmuz 1961.

Isyan, artık toprak reformu önlemlerini geçersizleştirme şansının doğduğunu düşünen toprak sahipleri ve ağalar arasında hızla yayıldı. Kasım'ın Kuveyt'e yönelik talepleri ve Batılı petrol şirketleriyle çıkan anlaşmazlıklarla meşgul olduğu bir sırada, emsallerinin oluşturduğu örnek, onları cesaretlendirmişti. Aşiretlerinin kendilerine olan sadakatinin gücü konusunda çarpıcı kanıtları olan ağaların taraftarları, toplumsal ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye attıkları konusunda öylesine bilinçsizlerdi ki, aslında kendilerini sömüren sınıfı desteklediklerinin ya da toprak reformunun sağlayacağı yararların karşısında yer aldıklarının bile farkında değillerdi.

Ne Molla Mustafa ne de Kasım doğrudan çatışmayı istiyorlardı. Kasım Bağdat'taki konumunu korumak ve borazanlığını yaptığı Kuveyt'i ele geçirmek için askeri birliklerine ihtiyaç duyduğundan, Kürdistan ile savaşmaya pek sıcak bakmıyordu. Haziranda iyi ilişkilerini bir biçimde sürdürdüğü Şeyh Ahmet Barzani'yi Bağdat'a çağırmıştı. Ingilizler onun KDP'nın kendisine karşı muhalefeti birleştirmek için kullanılmayacağına ilişkin güvenceler istediğini düşünüyordu. Ona gözaltındaki KDP üyelerini serbest bırakmayı ve Molla Mustafa'ya yeniden maaş bağlamayı teklif etti. Şeyh Ahmet'in Molla Mustafa'nın izni olmadan Bağdat'a gitmesinin pek mümkün olmayacağı düşünüldüğünde, bu aşamada Molla Mustafa'nın da uzlaşmayı savaşa tercih etmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak herhangi bir anlaşmaya varılamadı.

Kasım işini hiçbir koşulda şansa bırakmıyordu. Kendisine dostça davranan ağaları, özellikle de Zebari'yi Bağdat'a davet etti. Kuzeyde Barzani karşıtı koalisyona silah ve para tedarik etmenin dışında, Iran sınırı boyunca dost aşiretlerden bir dış halka oluşturmaya çalıştığı da görülüyor. Doğu kanadında Halepçe'deki Jaf aşireti bir tehdit oluşturamayacak kadar dağınıktı. Kuzeye doğru, Ranya ve Qala Diza arasındaki Pizhdar zaten IKP'ye karşı değerli hizmetler sunmuştu. Kasım aynı zamanda Ranya ve Revandüz arasındaki sınır boylarında toprakları bulunan Aku aşiretinin reisi Abbas Mamand'ı da kendi tarafına çekmeye çalıştı ama başarılı olamadı. Mamand isyancıları desteklemeye çoktan karar vermişti.

Hükümetin otoritesi daha da zayıfladıkça, Molla Mustafa bu fırsatı Kasım'dan silah ve para almakta olan Şeyh Raşid gibileri vurmak için kullandı. Temmuz ve ağustosta adamları Şeyh Raşid'in Kasım'ın koruyamadığını öğrendikleri topraklarına girdiler. 7000'in üzerinde insan Türkiye ve İran'a sığındı. Ağustos ortalarında Molla Mustafa Kuzey Kürdistan'ı ele geçirmişti. Henüz isyancılara katılmamıştı ama bu yalnızca bir zaman sorunuydu. Eski bir arkadaşı ve müttefiki olan Abbas Mamand'a, hükümetin saldırısına uğradıkları takdirde yardıma geleceğine dair güvence vermişti.

Artık Kasım Molla Mustafa'yı Kürt isyanının bir parçası olarak görüyordu. Temmuzda Molla Mustafa ve KDP'den gelen Kürdistan'a önemli ölçüde özerklik tanınması yönündeki talebi geri çevirmişti. Ağustosta İran'dan Barzanilere karşı operasyon yürüten uçakların istemeden hava sahasını ihlal etmeleri halinde, herhangi bir girişimde bulunmayacağına dair teminat istedi.

Abbas Mamand'ın kuvvetleri 11 Eylül'de Bazyan civarında bir ordu konvoyunu pusuya düşürdü ve Kasım buna Barzan dahil geniş bir bölgede yer alan köylere ayrım gözetmeksizin hava saldırıları düzenleyerek karşılık verdi. Bu saldırılar yalnızca Molla Mustafa'nın değil, aynı zamanda çok sayıda diğer ağanın da savaşa katılmasına neden oldu ve Zakho ile Koi Sancağı kısa süre içinde isyan kuvvetlerinin eline geçti. Aslında Kasım iki farklı Kürt aşiret grubunu, esas olarak topraklarını korumak isteyen eski gerici aşiret reisleri ile aşiretçilik ile milliyetçiliğin karışımından oluşan bir gündeme sahip olan Molla Mustafa'yı bir araya getirmişti. Aralığa gelindiğinde ordu Abbas Mamand'ın dağınık kuvvetlerini etkili bir biçimde bastırmıştı ama Molla Mustafa oldukça farklı bir konuydu. Artık o farklı aşiretlerden oluşturduğu düzensiz güçlerle belirli aralıklarla kamplara, karakollara, konvoylara ve iletişim araçlarına ani saldırılar düzenleyerek, gerilla savaşının temel özelliklerini yürütmenin sorumluluğunu üstlenmişti.

İsyanın ekonomik gerekçeleri ağa sınıfının dar çıkarlarının çok ötesine geçti. Kürdistan en az on yıldır giderek artan bir işsizlikle karşı karşıyaydı. Bu kısmen artan nüfusun doğal sonucuydu ve aslında var olmayan işleri arayanların kentlere yığılmasından kaynaklanıyordu. Ama aynı zamanda bu, uygulanan sistemin köylüleri borçlandırması ve köylülerin bu nedenle köyü terk etmek zorunda kalmalarının sonucuydu. Makineleşme başladığından beri çok sayıda toprak sahibi artık ortakçılarla ya da kiracı çiftçilerle çalışmak istemiyor, çok daha uygun bir üretim aracı olan ücretli işçilerle çalışmayı tercih ediyordu. 1958 Devrimi, sorunu daha da şiddetlendirmişti, çünkü uzun süredir devam eden altyapı programlarının dibe vurması; yabancı şirketlerin değişken ve yüksek riskli ortamı terk etmesi ve toprak reformunun belirsizliklerinin neden olduğu sarsıntılar işsizliğe yol açmış ve ortaya içinden kolayca savaşçı bulunabilecek bir havuz çıkmıştı.

Kasım, 24 Eylül'de KDP'nin kapatılmasını emretti ve böylece onun üyelerinin de isyana katılmasına neden oldu. Yaz boyunca parti içinde KDP'nin isyanın önderliğini üstlenmesi ve bunu milliyetçi amaçlarla kullanması gerektiğini savunan (Talabani'nin öncülük ettiği) azınlıkla, KDP'nin amaçlarının isyancılarınkinin tam tersi olduğunu savunan (Ahmet'in öncülük ettiği) çoğunluk arasında şiddetli tartışmalar çıktı. Sosyal ve ekonomik ilerlemeyi amaçlayan KDP parti olarak amaçları sınıf çıkarlarını korumak olan isyancı ağaları kınamıştı.[22]

KDP hükümete karşı operasyonlarını Aralık 1961'de başlattı. Karar partiye zarar veriyordu ama pasif kalınması da partinin bütünüyle yok olmasına yol açabilirdi. Sonuç olarak KDP Molla Mustafa'nın ve artık onun denetimine girmiş olan aşiretlerin müttefiki haline geldi. Molla Mustafa KDP'nin Aku'dan kuzeye doğru kendi nüfuz alanındaki bölgede faaliyet göstermesini yasakladığından, partinin faaliyetleri kuzeyde ancak Erbil ve Raniya'ya kadar uzanabiliyordu. Burada bile kendi iddiasız kuvvetlerini cesaretlendirmek için aşiretlere bel bağlamak zorunda kaldı ve böylece onların prestijini artırdı. Sa'ad Jawad'ın sözleriyle, "Eğer KDP Kürt ulusal taleplerini savunmaya devam etmeyi gerçekten isteseydi, asla aşiret liderlerine boyun eğip, harekete önderlik etme şansını yok etmezdi."[23]

Böylece isyanın akıbeti KDP değil, amaçları partiden farklı olan Molla Mustafa'nın ve aşiret reislerinin eline geçti. Aslında Molla Mustafa Kürtlerin ulusal haklarından nadiren söz ediyordu. Esas şikâyeti tıpkı işbirliği yaptığı ağalar gibi Tarım Reformu Yasası ve Kasım tarafından kışkırtılan aşiretler arası çatışmalarla ilgiliydi. Dahası, hâlâ İngilizler ile bir anlaşma yapmanın peşindeydi[24], bu isteği kendisiyle KDP arasındaki büyük ideolojik uçurumu ortaya koymakla kalmıyor aynı zamanda İngilizlerin o yaz Kuveyt'in Irak tarafından ele geçirilmesini önlemek için yaptığı müdahalenin istisnai olduğunu fark etmediğini de gösteriyordu. İngilizlere yaptığı başvurular sonuç vermeyince, Molla Mustafa bir başka 'büyük emperyalist' güce, Birleşik Devletler'e başvurdu.

---

[22] KDP ile müttefiki aşiretler arasındaki ve KDP içindeki gerginliklerin analizi için bakınız FO 371/164234 Stoakes, IPC Beyrut, 27 Ağustos 1962.

[23] Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 82.

Bölgede toprak reformu[25] sayesinde öne çıkan KDP'yi denetleyebilmesine rağmen, bu kararı gericilerle ittifaka eleştirel bakan eğitimli Kürtler arasındaki etkisini kaybetmesine neden oldu. Ama KDP'nin adı en çok Irak'ın muhalefet partileri, özellikle IKP ve aynı zamanda Arap milliyetçileri nezdinde zarar görmüştü. Artık KDP'nin ilerici Iraklılar yerine Kürt gericilerini tercih ettiği açığa çıkmıştı. IKP isyanı zaten 'İngiliz-Amerikan emperyalistleri ve petrol şirketleri tarafından desteklenen'[26] gerici bir isyan olarak niteleyerek kınamıştı. KDP'nın Irak'ın demokratik bir Arap-Kürt ülkesi olmasını değil, ayrılmayı istediğinden kuşkulanıyorlardı. Bu nedenle KDP'nin Irak muhalefetine Kasım'ı birlikte devirmek için yaptığı çağrılar kulak arkası edildi. Ancak Kürdistan'da çok sayıda IKP üyesi ulusal dava için partiden ayrılmıştı.

İsyancıların yağmaları ve tuzaklarından ve misilleme olarak köylere düzenlenen hava saldırılarından ibaret olan savaş sistemsiz bir biçimde yürüyordu. Ocak 1962'de isyancılar 500 köyün, toplam köylerin yaklaşık dörtte birinin saldırıya maruz kaldığını ve muhtemelen 80.000 civarında insanın evlerini kaybettiğini öne sürdüler. O bahar Molla Mustafa Zakhu ve Dehük ile sınıra sürdüğü hükümet yanlısı aşiretlere saldırmaya başladı. Onu desteklemek istemeyen aşiret reislerinin köyleri kısa süre içinde yağmalandı. KDP güneyde düzenli bir Kürt savaş gücü oluşturmaya çalıştı ve bu güce katılanlar peşmerge (ölümü göze alanlar) olarak tanınmaya başlandı. Hem KDP hem de Molla Mustafa isyana katılmak için ordudan ayrılan Kürt subayları[27] tarafından verilen eğitimden yararlandılar.

---

24. Molla Mustafa komünizmi ve Irak'ta paralı yardımcılarını yok etmenin araçlarını tartışmak ve uluslararası petrol şirketleriyle ilgili olarak 'İngiltere'nin İngiliz halkı ve Kürt halkı yararına istediğini elde edebileceği şekilde' izlenecek hatta anlaşmak için Şam büyükelçisine yazdı. FO 371/157671 Clarke'dan FO'ya, Şam, 15 Aralık 1961.

25. Sonuç olarak oradaki toprak sahipleri arsalarını Kasım'ınkiyle birleştirdi; Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 84.

26. FO 371/157674 broşürler Chancery'den FO'ya, Bağdat, 5 Ekim 1961.

27. Ekim 1962'ye gelindiğinde isyancı saflarında yaklaşık 600 ordu firarisinin olduğu tahmin ediliyordu, FO 371/164235 Allen'den Hiller'e, Bağdat, 22 Ekim 1962.

Kasım bu gereksiz savaşın ne kadar çok zarara yol açtığını fark etmişti ve Kasım 1961'de, ardından yine Mart 1962'de bir af çıkarmayı, oluşan hasarı gidermeyi üstlenerek Kürdistan'a ulusal ekonomik kalkınmadan alması gereken payı tam olarak vermeyi teklif etti. Ancak o tarihte isyancılar kendilerini geçen yaz kabul edebilecekleri anlaşma koşullarını yetersiz kılacak kadar başarılı görüyorlardı. Molla Mustafa taleplerini öylesine artırdı ki, bu Kasım'ın tahammül edemeyeceği bir kamusal aşağılama noktasına ulaştı.

İşsizler arasından adam kazananlar yalnızca Kürt isyancılar değildi. Neredeyse ideolojik denilebilecek bir tiksinti duydukları Molla Mustafa'ya karşı Kasım'ı desteklemeyi tercih eden aşiret reislerinin (Zebari, Surchi, Harki, Baradusti ve Khushnaw, vb.)[28] yanı sıra, maaş aldıkları takdirde silah kuşanmaya gönüllü olan çok sayıda işsiz Kürt vardı. Bir de zorla ya da taraflardan biri tarafından cezalandırılmaktan kaygı duyduğu için silahlanan üçüncü bir kategori vardı. Bunlar arasında milliyetçilerden yana olan aşiretlerin üyeleri vardı, hatta bunların bazıları Barzani aşiretindendi. Hükümet propagandistlerinin *fursan* (şövalye) adını verdiği ve isyancıların alaycı bir biçimde *jash* (sıpa) olarak adlandırdığı hükümet yanlısı Kürt kuvvetlerinin sayısı 10.000 civarındaydı. Savaş giderek hükümet aleyhine dönüp, milliyetçilere karşı savaşmanın onursuzluk olduğu fikri yaygınlaştıkça bu sayı azaldı.

Hükümetin düzenli ordusu içinde de çok sayıda Kürt vardı. Kerkük'te üslenen 2. Piyade Tümeni ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşuyordu. Firarlara rağmen, hükümet tarafında muhtemelen en az, isyancılardan yana olanların sayısında Kürt bulunuyordu. Ancak Molla Mustafa'nın kuvvetleriyle *jashlar* arasında niteliksel bir farklılık vardı. Barzani kuvvetleri yalnızca askeri hedeflere saldırmaya dikkat ederken, *jashlar* ve ordu ayrım gözetmeksizin saldırıyor ve yağmalıyor, gençlerin isyancıların tarafına geçmesine neden oluyordu.

Avrupai milliyetçi değerlere sahip dış gözlemcilere *jashlara* utanmaz işbirlikçiler gözüyle bakmak cazip geliyordu ve bu kesinlikle isyancıların, özellikle de KDP'nin onlara böyle davranmasına neden oldu. Bununla birlikte gerçekler çok daha karmaşıktı. Bunun nedeni kısmen çoğu aşiret mensubunun milliyetçilik konusunda pek bir fikre sahip olmaması ve hükümeti düşman aşirete karşı meşru ve yararlı bir müttefik olarak görmesiydi. Fakat *jashların* çoğunun sadakati kuşku uyandırıyordu. Büyük bir silah sıkıntısı çeken Molla Mustafa'nın 'yeni silah ve mühimmatla henüz teçhiz edildikleri sırada hükümet yanlısı grupları çeşitli kereler teslim almayı başarması'[29] pek de rastlantı sayılmazdı. Tavşana kaç tazıya tut demek 'hükümet yanlısı' Kürtlerin kalıcı özelliği olmuştur.

---

[28] Hükümete destek güvencesi veren yirmi aşiretin listesi için bakınız FO 371/157670 Chancery'den FO'ya. Bağdat, 12 Ekim 1961.

1962 yılının sonuna gelindiğinde Kasım isyancıların önünü almaya bir yıl öncekinden daha yakın değildi. Tam tersine, hava sahasının denetimini elinde bulundurmasına rağmen savaş genellikle onun aleyhinde gelişmişti. Kara birlikleri dağlardaki vahşi savaşa dayanamayacak durumdaydı. Bu arada Kasım'ın siyasi anlamda tecrit edilmeye başlandığı da ortaya çıkmıştı ve iktidardan uzaklaştırılması yalnızca bir zaman sorunuydu. Aslında bu da yakındı.

KDP iktidarı ele geçirebilecek olanlarla bağ kurmanın ne kadar değerli olduğunun farkındaydı. Başlangıçta bir darbe yapmak için Komünistleri ikna etmeye çalışmışlar ama başarılı olamamışlardı.[30] Aralık 1962'ye gelindiğinde iktidarı Arap milliyetçileri, Nasırcılar ve Baasçıların alacağı ortaya çıkmıştı. KDP aralık ve ocak aylarında onlarla görüşmeye başladı. Görüşmelerde KDP'nin, ordu Bağdat'ta Kasım'ı devirmeye çalıştığı sırada Kürtlerin ordunun kuzeydeki zayıflığından yararlanmaya çalışmayacağına dair güvence vermesi istendi. KDP bu şartı memnuniyetle kabul etti. Bunun karşılığında Kürtler için tam özerklik güvencesi aldığını düşünüyordu.

1963'teki Baas Hükümeti

Hiçbir şey gerçekliğin sınırlarını zorlayamazdı. Kasım'ın 8 Şubat'ta devrilmesinden sonra Kürtler Devrimci Komuta Ulusal Konseyi (DKUK) ve onun Nasırcı Cumhurbaşkanı Abdülselam Arif ve Baasçı Başbakan Ahmet Hasan al Bakr ile oluşturduğu hükümetle görüşmeye çalıştı. KDP 10 Şubat'ta darbeyi resmen selamlayarak ateşkes yapılmasını, savaş esirlerinin serbest bırakılmasını, yaralılara tazminat ödenmesini, Kürtlere işkence yapanların ordudan atılarak cezalandırılmasını ve özerkliğin resmen ilan edilmesini istedi.

---

[29] FO 371/157671 Burrows'dan FO'ya, Ankara, 9 Aralık 1961.

[30] IKP'nin şiddetle pişman olduğu bir karar olmalı. 1963 darbesi süresince sokak çatışmalarında ve muzaffer Baas'ın hukuk dışı cinayetlerinde en az 5000 Komünist öldürüldü. Takip eden bir tasfiyede 150 kişi daha öldürüldü ve 7000 kişi hapsedildi. Parti asla toparlanamadı. Batatu, *The Old Social Classes*, s. 972, 985, 988.

Görüşmeleri yürüten Kürtlerin önemli dezavantajları vardı. Bağdat'ta yabancıların, özellikle de İran ve Batılı petrol şirketlerinin Kürtleri bir Truva atı olarak kullandığına ilişkin yaygın bir inanç vardı. Daha aşırı Arap milliyetçileri Güney Kürdistan'ı Arap olmayan azınlığın yaşadığı Arap toprakları olarak görüyordu. Fakat bir bütün olarak rejim açısından Kürtlere özerklik verilmesi hem Nasırcılar hem de Baasçılar açısından esas meseleleri olan Arap birliği sorununun yanında tali bir konuydu.

KDP Kürtlerin daha büyük bir Arap devletinin bir parçası haline gelmesi ihtimalinden doğal olarak fazlasıyla tedirgindi. Kamuoyunda buna taraftarmış gibi görünmek zorunda olmalarına rağmen Irak'ın BAC ile birleşmesi önerisinin Kürtlerin özerklik sorununu çok daha acil hale getirdiğini de belirttiler. Ay sonuna doğru Kahire'ye giden heyetin içinde Celal Talabani'nin de bulunmasının Kürt-Arap dostluğunu mu yoksa KDP'nin umduğu gibi Kürt haklarının belirtilmesini mi ifade ettiği tartışmalıdır. Aslında Talabani Nasır'ın özerklik sorunu konusuna heyetteki arkadaşlarından çok daha fazla taraftar olduğunu gördü. Kaygılarının haklı temelleri vardı ve heyete Kürtlerin taleplerinin Irak'ın diğer Arap devletleriyle federal ya da birleşik bir yapı oluşturması halinde veya ayrı varlık sürdürmeye devam etmesi halinde gündeme gelecek alternatif çözümlere yer veren dokümanlar sundu.[31] Nisan ortasında Irak, Mısır ve Suriye tarafından bir Federal Arap Cumhuriyeti kurulması konusunda nihayet yayımlanan resmi anlaşmada, ne Kürtlerden ne de onların haklarından söz ediliyordu.

Bağdat'taki görüş ayrılıkları da özerkliğe razı olup olmama konusunda değil, Kürtleri zayıflatmak için hangi yöntemlerin kullanılacağı konusundaydı. Zayıf görünümlerini Kasım'ın savaşı yönetme konusundaki başarısızlığına yoran silahlı kuvvetler, Kürtlerin bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yenmeyi sağlayacak askeri bir çözümden yana tutum aldılar.

Sivil Baas partisi Kürtleri Mart 1959'daki Musul olaylarında oynadıkları rol nedeniyle affetmemişti. Fakat Kürtleri şiddete başvurmaksızın, 'Kürt hareketinin içine sızarak ya da bölerek'[32] ve bu süreçte muhtemelen birkaç kültürel ayrıcalık vererek güçsüzleştirmeyi tercih edi-

---

31. Metin Durra, *al Qadhiya al Kurdiya*, s. 316-17'dedir.
32. Baas'ın o zamanki genel sekreteri olan Ali Salih al Saadi'nin ifadeleri Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 130'dadır.

yordu. 'Arapların kardeşleri ve dostları' olan Kürtlerin haklarına vurgu yapmayı yeterli buluyordu; bu bırakın özerkliği Kürtlerin ulusal haklarını bile ifade etmekten uzak bir yaklaşımdı.

Hükümet Molla Mustafa'nın mart başına kadar ayrılmak istemediği kalesine iyi niyet göstergesi olarak bir heyet gönderdi. Molla Mustafa Kürtlere hemen resmi özerklik tanınmasını ve bunun Kerkük petrol yataklarını içine alacak, yalnızca Musul kentini dışarıda bırakacak şekilde tüm eski Musul vilayetini kapsamasını talep etti. Talepleri arasında ayrı bir Kürt silahlı kuvvetleri oluşturulması ve talep ettiği topraklardaki petrol yataklarının gerektirdiği adil bir pay olarak özerk Kürdistan'a ulusal petrol gelirlerinin üçte ikisinin verilmesi de bulunuyordu. Son olarak, eğer hükümet üç gün içinde taleplerini kabul etmezse yeniden savaşmaya başlayacağı uyarısını da yaptı; aslında gerilla kuvvetlerine zaten savaş mevzilerine geri dönme emri vermişti. Hükümet 7 Mart'ta Molla Mustafa'yı 'özyönetim temelinde Kürt halkının ulusal haklarını tanıyacağını' belirterek ikna etti. Fakat ertesi gün Molla Mustafa taleplerini yeniden gündeme getirdi.

Hükümet Molla Mustafa ile anlaşmanın imkânsız olduğu sonucuna vardı ama ordunun yeni bir savaşa hazırlanması için zamana ihtiyaç vardı. Bu nedenle bir heyet daha gönderilerek, özerklikten çok Kürdistan eyaletinde Kürtçe ve Arapçanın resmi dil olarak kullanılmasını sağlayacak bir 'ademi merkeziyetçiliği' kabul etmesi sağlandı. Hükümet uluslararası petrol sözleşmelerinin gereklerini yerine getirmekle de yükümlü olduğundan, Kerkük'ü anlaşma masasına getiremediği için üzgün olduğunu bildirdi.

Anlaşmadan tatmin olmayan KDP nisan sonunda ayrıntılı bir özerklik planı iletti, plana göre dış ilişkiler, finansman ve ulusal savunma[33] dışında neredeyse tüm konularda Kürtlere özgürlük tanınacaktı. Plan aynı zamanda Kerkük, Hanikin ve kuzey batı petrol yataklarının özerk bölge içine alınmasını şart koşuyor ve bunların gelirlerinden uygun oranda pay istiyordu.[34]

Böylesi talepler hükümetin kabul edebileceklerinin çok ötesine taşıyordu. Temel neden petrol yataklarıyla ilgiliydi ama hükümet Kürtlerin Kerkük nüfusunun yalnızca yüzde 25'ini, eyaletinse yüzde 53'ünü oluşturduklarını gösteren 1947 nüfus sayımlarını da gündeme getirebilirdi. Mayısa gelindiğinde görüşmelerin çıkmaza girdiği ve düşmanlıkların neredeyse kaçınılmaz bir biçimde yeniden başlayacağı açığa çıkmıştı. Molla Mustafa mart ayından beri savaşın yeniden başlayacağı tehdidini savurmaya devam ediyordu. Şimdi ise meydan okuyan Bağdat'tı.

---

[33] Metin Durra, *al Qadhiya al Kurdiya*, s. 318-24'tedir.

[34] Hükümetin resmi teklifi ve Kürtlerin karşı teklifi David Adamson, The Kurdish War (Londra, 1964), s. 208-215'de tam olarak yayınlanmıştır.

5 Haziran'da Baas birlikleri Süleymaniye'yi kuşatarak sokağa çıkma yasağı ilan etti ve arananları yakalamaya başladı. Üç gün sonra sıkı yönetim kaldırıldığında halk sokaklardaki insan cesetleri ve içinde 80 ceset bulunan bir toplu mezarla karşılaştı. Çok sayıda insan da kaybolmuştu. Bağdat 10 Haziran'da Kürt peşmerge güçlerinin darbeden beri kanun ve nizamı sürekli ihlal ettiklerini bildiren bir bildiri[35] yayımladı. Bağdat'taki Kürt delegeleri tutukladı ve aynı gün Amadiya, Revandüz ve Koi Sancağı'na üç yönlü saldırı başlattı.

Eğer Kürtler birleşmiş olsalardı, savaşın ilk raundunu kazanabilirlerdi. Fakat Molla Mustafa ile KDP arasında var olan tüm güven ateşkes sırasında buhar olup gitmişti. Artık Kürt direnişinin kuzey ve güney kesimleri arasında bir güvensizlik hâkimdi. KDP'nin konumunu ve görüşmelere öncülük eden Celal Talabani'yi kıskanan Molla Mustafa, Kürtlerin Kahire'ye gitmesini açıkça eleştirmiş ve Talabani'nın 'Kürtlerin temsilcisi' olması kendi konumunu açıkça zayıflattığı için, buna engel olmaya çalışmıştı.

Bu nedenle hükümet kuvvetleri ne Barzan'ı ele geçirmekte, ne Koi Sancağı'nı geçerek Raniya'ya doğru ilerlemekte ne de eylüle kadar Süleymaniye civarındaki bölgeyi kontrol altına almakta fazla zorlukla karşılaştılar. Başlangıçta Kürt direnişi bastırılabilirmiş gibi görünüyordu. Fakat aslında isyancılar Irak ordusunun ulaşamadığı yerlerde sabırla uygun zamanı bekliyorlardı. Ordu komutanlarının yavaş yavaş farkına vardıkları gibi, yalnızca Kürdistan'ın en kolay bölgeleri ele geçirilmişti. Ardından, kasımda Baas hükümeti devrildi.

Molla Mustafa'nın KDP'deki Zaferi

Yeni hükümet Abdülselam Arif tarafından yönetiliyor, kendisine ağırlıklı olarak kıdemli subaylardan, Arap milliyetçilerinden ve Nasırcılardan oluşan Devrimci Komuta Ulusal Konseyi (DKUK) yardım ediyordu. Yeni rejim Kürt sorununa kendisinden önceki iktidardan daha sıcak yaklaşmadığı halde, savaş artık istenmediğinden, çok maliyetli olduğundan ve ordu gecikerek de olsa askeri bir başarısızlık içinde olduğunu fark ettiğinden Kürtler ile barışmak istiyordu.

---

[35] Metin Durra, al Qadhiya al Kurdiya, s.235'dedir.

Aslında Arif darbe yapmadan önce Molla Mustafa ile görüşmüş, 'Baasçılar devrilinceye kadar Ordu'nun saldırılarına direnerek'[36] kendisiyle işbirliği yapmasını istemişti. Arif Molla Mustafa'ya bunun karşılığında KDP'yi zayıflatmasını önermiş olabilir. Önermediyse bile olan tam da budur.

Molla Mustafa tüm Kürt hareketi üzerinde tartışmasız bir üstünlük kazanmayı Bağdat'a karşı zafer kazanmaktan daha çok istiyordu. İkincisi bekleyebilirdi. Bu nedenle Arif'in darbeden sonra gönderdiği iyi niyet mesajını memnuniyetle karşıladı ve ocakta Nasır ve Ben Bella'dan gelen savaşı dostane yollardan çözüme kavuşturma önerisine yanıt verdi.

Molla Mustafa yetkin siyasi kararlar veremediğini bir kez daha göstermişti. 10 Şubat'ta Arif ile KDP başkanı olarak değil, kendi adına bir barış anlaşması imzaladı. Anlaşmanın ana koşulları birleşik bir Irak devleti içinde Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasını sağlıyordu; tüm savaş esirleri serbest bırakılacak ve Kürtlerin malları iade edilecekti; kuzey bölgesinde hükümet idaresinin yeniden tesisi kabul edilecek ve ekonomik ambargo kaldırılacaktı.

Ahmet ve Talabani'nin hemen işaret ettikleri gibi Molla Mustafa bırakın Kürtlere özerklik tanımayı, özyönetimden bile söz etmeyen bir anlaşmaya imza atmıştı. Halbuki özerklik Kürtlerin taleplerinin merkezinde yer almıştı ve zaten bunun için savaşıyorlardı. Anlaşmada Kürdistan sözü bile geçmiyor, bölgeye bunun yerine Arap milliyetçilerinin sevdiği 'Kuzey Bölgesi' adı veriliyordu. Ahmet ve Talabani Molla Mustafa'nın kısır kararlarını ve tek yanlı tutumunu eleştirdiler.

Arif, Molla Mustafa'ya karşı çıkanlara karşı güç kullanma tehdidini savururken, Molla Mustafa da hükümet kuvvetlerine direnenlerin kendisine savaş ilan etmiş olacakları uyarısını yaptı. Birkaç gün sonra Molla Mustafa açıkça KDP'yi kastederek, 'Irak'ın çıkarlarına hizmet ettiği sürece'[37] siyasi partilerin kapatılmasına itiraz etmeyeceğini belirtti. Ardından Arif'ten silah ve para almaya başladı.

Kürdistan bölünmüş parça parça olmuştu. Bir tarafta Ahmet, Talabani ve KDP önde gelenleri geçen 20 yıl boyunca şekillenen ideolojik konumlarını savunuyor, diğer tarafta Molla Mustafa muhafazakârları,

---

[36] Baas genel sekreteri Ali Salih Saadi'nin görüşü, Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 155'tedir.

[37] Jawad, Iraq and the Kurdish Question, s.184, not 34.

Kürdistan'ın aşiret ve dini liderlerini bir araya getirmeyi başarıyordu. Bunlar açısından mesele dini ile laik olanlar, ümmetçi ile milliyetçi olanlar arasında, geleneksel olanla ateist Marksizm arasındaki mücadeleden ibaretti.

İdeolojik konumları güçlü olmasına rağmen Ahmet-Talabani grubunun Molla Mustafa karşısında hiç şansları yoktu. KDP 1961'den beri Molla Mustafa'yı ülkenin kahraman önderi olarak tanımlamıştı. Kamusal alanlarda ve çok sayıda evde posterleri asılıydı. O Kürt devriminin yüzüydü. Artık KDP'nin Molla Mustafa ve 1961'in aşiret reisleriyle kaderini ayırmak için gerekçeleri vardı. Dava başarısız olmuştu.

Ahmet ve Talabani çok sayıda KDP üyesi tercihini belirledikçe giderek küçülen bir azınlıkla baş başa kaldı. Ahmet ve birkaç arkadaşı martta uzlaşma şansı aramak ve Kürt özerkliği ilkesine dönülmesini istemek üzere Molla Mustafa'nın Qala Diza yakınlarındaki kampına gittiler. Molla Mustafa 10 Şubat Anlaşması'nın nihai çözüm olacağına dair şeref sözü verdiğini belirterek, gelenlere öfkelendi. Ahmet ve grubu yaşamlarının tehlikede olduğu korkusuyla geceleyin gizlice kaçarak Mawat'daki karargâhlarına döndüler. Kısa süre sonra da Molla Mustafa'nın neredeyse tüm KDP komutanlarının yerine kendisine bağlı kişileri atadığını öğrendiler.

Ahmet artık Molla Mustafa'ya karşı olanları bir araya getirerek destek bulmaya çalışıyordu. Nisan ayında Mawat'ta KDP'nin Altıncı Kongre'sini düzenledi. Kongreye çok az kişi katıldı. Katılanlar Molla Mustafa'nın Bağdat ile yetkisi bulunmadığı halde tek taraflı bir anlaşma yapmasını kınayan bir sonuç bildirgesi çıkardılar. Ahmet'in morali biraz düzelmiş olsa da, Molla Mustafa çoğu Kürt'ün ve Bağdat'taki hükümetin desteğine sahipti.

Molla Mustafa haziranda Aku'dan Abbas Mamand Ağa aracılığıyla bir mesaj göndererek Ahmet ve Talabani'yi kendisiyle Raniya'da buluşmaya davet etti. Ahmet'in Mawat Kongresi'nde çoğunluk sağlanamadığından, yeni kongrenin hazırlıkları için tarafsız bir komite kurulmasını önerdi. Ahmet ve Talabani bu öneriyi kabul ettiler ama Molla Mustafa'nın içinde Ahmet-Talabani grubundan kimsenin bulunmadığı bir komiteyi tek başına belirleyerek Raniya'dan sessizce ayrıldığını öğrendiler. Tutuklanmaktan korktukları için gece Mawat'a kaçtılar ve Ahmet ancak o zaman daha önce yayımlamadığı Mawat Kongresi'nin Molla Mustafa'yı lanetleyen sonuç bildirgesini yayımladı.

Molla Mustafa kendi Altıncı Kongre'sini temmuzda Qala Diza'da yaptı.[38] Kongreye katılmak için gelen Ahmet-Talabani grubunun üyeleri hemen tutuklandılar. Kongre Molla Mustafa'nın başkanlık ettiği ve KDP, peşmergeler, aşiret liderlerinden oluşan bir Ulusal Devrim Komuta Konseyi kurdu. Tahmin edilebileceği gibi, kongre Mawat toplantısını gayri meşru ilan ederek, eski KDP merkez komitesinin çoğu üyesinin görevine son verdi. Birkaç gün sonra Molla Mustafa, Ahmet, Talabani ve onların 4000 civarındaki taraftarını İran'a sürmesi için büyük bir gücün eşliğinde oğlu İdris'i üzerlerine gönderdi. Molla Mustafa kazanmıştı.

Molla Mustafa tartışmasız lider haline geldikten sonra artık Ahmet'in rolüne soyunabilirdi. Qala Diza Kongresi hükümete sivil yönetime geri dönülmesinin mümkün olmadığını bildirerek özerklik talep etti, bunlar tam da Ahmet ve Talabani tarafından şiddetle eleştirildiği konulardı. Molla Mustafa aynı zamanda IKP'nın eski Kürt üyelerinin becerilerini kullanarak KDP'nın Kürtlerin yaşamındaki etkisini yaygınlaştırarak KDP'yi de tanıdı.

Savaşın yeniden çıkması kaçınılmazdı. Arif'in mayısta çıkardığı Geçici Anayasa Kürtlere 10 Şubat Anlaşması'na uygun ama Kürtlerin istediklerini dikkate almayan üstünkörü bir biçimde yer veriyordu. Molla Mustafa ekimde şubatta dile getirmediği talepleri öne sürerek özerklik verilmesini, Kerkük ve Hanikin'deki petrol yataklarının bu özerk bölgeye katılmasını, Kürtçenin Kürdistan'da resmi dil olmasını ve petrol gelirlerinden adil bir pay ayrılmasını istedi. Aynı zamanda Kürtlerle ilgili meselelerin ele alınması için üç meclis kurdu: Bunlar, Şeyh Latif başkanlığında bir Senato, Mamand Abbas Ağa başkanlığında bir danışma meclisi ve kendi yönetiminde bir yürütme organı olan 'Devrim Konseyi'ydı.

Arif Molla Mustafa'ya hükümetin 10 Şubat Anlaşması'na büyük ölçüde uyduğunu ve bu konuda ilerleme sağlanmasının önündeki baş engelin Molla Mustafa olduğunu bildirdi. Aslında Arif Kürt sorunu konusunda kendi rejimini devirebileceklerinden korktuğu kıdemli subayların baskısı altındaydı.

Artık iki taraf da savaşa hazırdı. Mart başında en az 100.000 kişilik bir ordu 15.000 peşmergeye karşı saldırıya geçti. Çoğu Kürt Molla Mustafa'nın etrafında birleşti ve hatta Ahmet ve Talabani ile taraftarlarının ulusal mücadeleyi desteklemek üzere geri dönmelerine izin verildi. Yeniden başlayan savaşta bir sonuç alınamadı, ordu çok sayıda kent ve köyde baskın olmasına rağmen, peşmergeler gece büyük miktarda toprağı ele geçirdi. Beklentilerin tersine ordu 1965-66 kışında, yaşanan ağır hava koşullarına rağmen bir saldırı başlattı. Nisanda Molla Mustafa'ya son darbenin vurulması planlanıyordu. Ancak bu gerçekleşmeden önce Arif bir helikopter kazasında öldürüldü. Bağdat'ta iktidar mücadelesi başlayınca, kuzeydeki savaş durdu.

---

[38] Bu kongrenin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bakınız Vanlı, *Le Kurdistan Irakien*, s. 231 dipnot.

Arif'in ölümü hükümetteki sivil ve askeri unsurlar arasındaki gizli çatışmayı açığa çıkarttı. Arif hükümette sivil unsurların güçlendirilmesinden yana olmuş ve 1965 sonbaharında başbakanlığa Abdülrahman Bazzaz'ı atamıştı. Bazzaz büyük ölçüde sivillerden oluşan bir kabine kurmuş ve DKÜK'un yerine askerlerin yanı sıra sivillerden de oluşan Ulusal Savunma Konseyi'ni geçirmişti.

Bazzaz Kürt sorununun ülkenin ilerlemesi açısından ne kadar önemli olduğunu zaten fark etmiş olduğundan barışçı bir çözüm bulmak istiyordu. Aynı zamanda Kürtlerin ulusal farklılıklarını tanıma konusunda da zorlanmadı. Yönetimi bu amaçla şu açıklamayı yayımladı:

> Yeni idari yasa Kürtlerin ayrı bir ulus olduğu gerçeğini teyit edecek ve kuzeydeki yurttaşlarımızın kendi dillerini ve kültürel miraslarını bütünüyle sürdürmelerini mümkün kılacaktır. Ülkenin birliği ile çatışmayan ve anayurdumuzun herhangi bir bölmesinin kaybedilmesine neden olmayacak yerel faaliyetleri kendilerinin yürütmesine de olanak verecektir.[39]

Ancak Molla Mustafa'yı dize getirmeye ve taraftarlarını ezmeye kararlı olan Savunma Bakanı General Uqayli, Arif'i o kış savaşı sürdürmeye ikna etmişti.

Abdülselam Arif öldürüldüğünde Molla Mustafa yeni rejimin 'Kürtlerin talepleri konusunda düşünmesine fırsat vermek için'[40] bir aylık bir ateşkes ilan etmişti. Aslında iki tarafın da soluklanmaya ihtiyacı vardı. Fakat Abdülselam'ın hırslı kardeşi Abdülrahman'ın militaristleri cesaretlendirmesi çok zaman almadı. "Kürtlere asla özerklik tanınmayacak... Hükümet isyancılarla asla görüşmeyecek."[41]

Ordu bunun üzerine, ordunun kazanma şansının az olduğunu düşünerek zaman kazanmaya çalışan Bazzaz'a rağmen yeni bir saldırı başlattı. Mayısta ordu Revandüz'den İran sınırına kadar olan yolun önemli yerlerini, İran'dan isyancılara gelen tedarikin ana hattıyla, peşmerge yerleşim alanlarını ele geçirmeye çalıştı. Hava kuvvetleri napalm ve kimyasal silahlar kullandı[42] fakat ordu yüzlerce asker kaybederek Kürtler tarafından daha önce hiç görülmeyen bir yenilgiye uğratıldı.

---

[39] Khadduri, *Republican Iraq*, s. 255'te alıntılanmıştır.

[40] G. Solomon, 'The Kurdish national struggle in Iraq', *New Outlook*, cilt x, Mart/Nisan 1967, s. 10. Jawad tarafından *Iraq and the Kurdish Question*, s. 195'te alıntılanmıştır.

[41] *The Guardian*, 28 Nisan 1966, Jawad tarafından *Iraq and the Kurdish Question*, s. 196'da alıntılanmıştır.

Bazzaz hızla harekete geçti. Haziran sonunda Kürtleri, kendisi ve Arif ile görüşmek için bir Kürt heyetini Bağdat'a göndermeye ikna etmişti. Her iki taraf da ordu yeni bir saldırıya başlamadan önce bir çözüm bulunmasını istiyordu. İki hafta süren görüşmelerden sonra Bazzaz 29 Haziran'da Kürtlere 15 maddelik bir teklif sundu. Teklif neredeyse Kürtlerin tüm taleplerini karşıladığı için Molla Mustafa ertesi gün bunu kabul etti. Teklife göre Irak içinde Kürtlerin ayrı bir ulus olduğu kabul ediliyor, serbestçe seçilen idari meclisler ile ademi merkeziyetçilik vaat ediliyor ve Kürtlerin merkezi hükümette oransal temsili öngörülüyordu. Aynı zamanda Kürtçe tüm yan linguistik ve kültürel haklarıyla birlikte resmi bir dil olarak kabul ediliyor ve bir yıl içinde hükümetin parlamenter bir sistem kurması öngörülüyordu.[43]

Bazzaz'ın Deklarasyon'u Irak'taki Kürt sorununun çözülebileceği, Kürtlere özerklik tanınabileceği ve tüm Irak'ta parlamenter demokrasinin uygulanabileceğini bildirerek daha önceki taleplere yaklaşıyordu. 15 maddeden üçü gizli tutulmuştu. Bunlardan biri eski bir şikâyeti ele alıyor ve Musul eyaletinin Kürt bölgelerinin ayrılarak, bu bölgeyi Dehük merkezli bir Kürt eyaleti haline getirilmesini öngörüyordu. İkincisi, seçimler yapıldıktan sonra KDP'nin halka açık bir biçimde faaliyet yürütmesine izin verileceğini vaat ediyordu. Son olarak da Bazzaz adım adım uygulanacak bir genel af sözü veriyordu.[44]

Bazzaz'ın zaferi kısa ömürlü oldu. Ertesi ay Abdülrahman Arif orduyu küçük görmesine içerleyen subayların teşvikiyle Bazzaz'ın konumunu yıprattı ve Bazzaz istifa etti. Bazzaz'ın Kürtlere yönelik tutumunun ve demokratik politikaya dönülme ihtiyacının samimi ve ilkeli bir tutum olduğundan kuşkulanmak için hiçbir neden bulunmuyor. Onun hükümetten ayrılmasıyla hem Kürtler hem de demokratik bir Irak cumhuriyeti için doğan en büyük şans kaybedilmiş oldu. Onun yerine geçen general Bazzaz Deklarasyonu'nu uygulamaya sokmaya hiç niyetlenmedi ve hiçbir koşulda Molla Mustafa'nın tüm Kürtleri temsil edemeyeceğini varsaydı. Molla Mustafa'nın aşiretler arasında ve ideolojik anlamda çok sayıda düşmanı olduğundan haklı sayılırdı.

---

[42] Bu kimyasal silahların kullanıldığı ilk durum değildi. Talabani kullanılmalarını iki kere daha protesto etmişti, bakınız *The Times*, 21 Mayıs, 20 Ağustos 1965.

[43] 12 kamu davasının listesi için bakınız Solomon, 'The Kurdish National Struggle', s. 12-13.

[44] Bazzaz'ın metni Vanlı, *Le Kurdistan Irakien*, s. 379 dipnottadır.

Ahmet ve Talabani Molla Mustafa'yı affetmemişlerdi ve kişisel hoşnutsuzlukla ideolojik farklılık karışımı olan yaklaşımları artık sert bir kan davasına dönüşmüştü. Nisan 1965'te ordunun Kürdistan'a yönelttiği saldırının ilk aşamasında Molla Mustafa'ya yardım etmiş olmalarına rağmen, Ocak 1966'da onunla olan ilişkilerini kopardılar ve kendilerini Barzanilere karşı kullanmak isteyen hükümet tarafından sılahlandırılıp, finanse edilerek ona karşı mücadeleye giriştiler. Gerçek KDP olduklarını iddia etmeye devam ettiler ve kendi *Khabat*'larını yayımlamayı sürdürdüler.

Ahmet ve Talabani Bazzaz Deklarasyonu'nun uygulanacağı beklentisiyle hükümeti savunan bir tutum benimsediler ama aynı zamanda toprak sahibi ve ağa sınıfı yenilgiye uğratılmadan özerkliğin nasıl gerçekleştirileceğini sorgulamaya da devam ettiler. Böylece kendilerini *jash* diyerek küçük gördükleri kişilerle, Molla Mustafa'nın sözleriyle 'yeni paralı askerlerle'[45] omuz omuza savaşırken buldular. Molla Mustafa bunlara tahammül etmek zorunda değildi, çünkü Ahmet ve Talabani'nin kuvvetleri kendisini yenemeyecek kadar zayıftı.

Ancak Başkan Arif subaylarının etkisinden kurtularak sonbaharda Kürdistan'ı ziyaret etmeye karar verdi. Molla Mustafa ile görüştü, bu yalnızca Molla Mustafa'nın konumunu yalnızca Kürtler arasında değil, tüm Irak'ta güçlendirecek bir görüşme oldu. Molla Mustafa Kürtlerin soluklanmaya ihtiyacı olduğunu biliyordu. 750 civarında köy imha edilmiş ve yaklaşık 200.000 köylü başka yerlere taşınmıştı. Arif dolaylı bir biçimde kendisine bağlı yöneticileri eleştirerek, 'Kürt sorununun siyasi hatalar ve kötü yönetim nedeniyle karmaşıklaştırıldığını'[46] belirtti. Molla Mustafa'ya Bazzaz Deklarasyonu ve Kürtlerin ulusal yaşamlarının iyileştirilmesiyle ilgili tutamayacağı sözler verdi ve bir ateşkes anlaşması yapıldı. Ancak, ordunun kazanamayacağı bir savaşta olduğunu fark ederken, Bazzaz planının uygulanmasının bir darbeye yol açacağını da düşünmeye başladı.

Orduyla yaptığı savaş durunca Molla Mustafa Kürdistan'daki konumunu güçlendirme fırsatı buldu ve düşman aşiretler ile ideolojik rakipleriyle uğraşmaya başladı. Kasım 1966'da düzenlediği Yedinci KDP Kongresi daha fazla kan dökülmesini önlemek için Bazzaz Deklarasyonu'nun resmen kabul edildiğini açıkladı ama açıklamaya bunun 'devrimin özerklik hedefine cevap vermediği'ni belirten bir hüküm ekledi.[47] Bağdat'a Bazzaz Deklarasyonu'nun Kürt sorununun çözümünde bir sonuçtan çok bir başlangıç olduğu mesajını vermek istiyordu. Fakat tahmin edilebileceği gibi, Bağdat'ın deklarasyonun maddelerinden herhangi birinde bir gelişme kaydetmemiş olmasını bir 'kötü niyet' göstergesi kabul ederek, üç gizli maddeyi kamuoyuna açıklama özgürlüğünü kışkırtıcı bir biçimde kullandı.

---

[45] Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*, s. 219, not 53.

[46] Bağdat Radyosu, 1 Kasım 1966, Solomon'un 'The Kurdish national struggle', s. 17'dedir.

Molla Mustafa ortaya çıkan faaliyetsizlik durumundan Arif ile sistemsiz biçimde süren diyaloğunu sürdürmek ve taleplerini artırmak için yararlandı. Bağdat'ta al Taakhi (Kardeşlik) adlı rejimi açıkça eleştiren bir günlük gazete çıkarmak için onay aldı. Rejim Molla Mustafa'nın Bazzaz Deklarasyonu'nun ardından durdurulan Kürtçe radyo yayınlarına devam edeceği korkusuyla gazeteyi kapatmadı. Molla bu fırsattan kendi rakiplerine saldırmak için de yararlandı.

Molla Mustafa Irak'ın iki temel ideolojik düşmanından, İran ve İsrail'den yardım aldı. İran, Haşimi rejiminin devrilmesinden sonra iktidara gelen Sovyet yanlısı rejimlere karşı kullanabileceğini düşündüğü Irak Kürtlerine sıcak bakıyordu. İran Kasım'ın devrilmesinden sonra Kürtleri modern silahlarla silahlandırmaya başladı. 1966'ya gelindiğinde İran Molla Mustafa'nın ihtiyaçlarının yüzde 20'sinden fazlasını karşılıyor ve 1966 başında Iraklıların yaptıkları gösterileri ciddiye almıyordu. Molla Mustafa da bunun karşılığında İranlı Kürt militanların Irak Kürdistan'ına girmelerini engelliyordu. 1966 sonuna gelindiğinde İsrail de Molla Mustafa'ya yardım etmeye başlamıştı.

Haziran 1967'den sonra hem hükümet hem de ordu Molla Mustafa için bir tehdit olmaktan çıkmıştı. Bunun nedeni kısmen Altı Gün Savaşı'nın getirdiği şaşkınlık, kısmen de yeni bir faktörün devreye girmesiydi. Bağdat artık Kürtleri yalnızca İran sınırını kapatabilirse yenebilirdi. Aksi takdirde peşmergeler hem ihtiyaçlarını temin etmeye hem de gerektiği takdirde sınırdan geçerek İran'da geçici olarak sığınmaya sonsuza kadar devam edebileceklerdi. Bağdat'ın İran'ın Kürtlere yaptığı yardımı sona erdirme girişimleri sonuçsuz kaldı. Sonunda hükümetin zayıflığı nedeniyle Kürtler ile başa çıkamaması ve İsrail'e karşı güç kullanamaması onu yok etti. Temmuz 1968'de Baas ve ordu başarılı bir darbe gerçekleştirdi.

---

[47] KDP Bildirisi, 25 Kasım 1966, Vanlı, *Le Kurdistan Irakien*, s. 270'tedir.

Kaynaklar

Ingiltere: Public Record Office, dizi FO 371: no 133069, 133070, 133072, 154255, 140913, 140916, 140918, 140920, 140921, 140924, 141050, 149845, 157662, 157663, 157664, 157665, 157666, 157670, 157671, 157674, 164233, 164234, 164235.

Ikincil kaynaklar: David Adamson, The Kurdısh War (Londra, 1964); Arfa, *The Kurds*; Batatu, *The Old Social Classes*; Uriel Dann, *Iraq under Qassem: A Political Study 1918-63* (New York, 1969); Dziegiel. *Rural Community in Contemporary Iraq*; Mahmud al Durra, *Al Qadhiya al Kurdiya* (Beyrut, 1966); Solomon Gershon, 'The Kurdish national struggle in Iraq' *New Outlook* içinde, no 3, Mart-Nisan 1967; Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq* (Syracuse, 1981); Sa'ad Jawad, *Iraq and the Kurdish Question, 1958-1970* (Londra, 1981); Majid Khaddouri, *Republican Iraq: a Study in Iraqi Politics since the Revolution of 1918* (Londra, 1969); Edgar O'Ballance, *The Kurdish Revolt, 1961-1970* (Londra, 1973); I. C. Vanlı, *Le Kurdistan Irakien, Entité Nationale. Etude de la Revolution de 1961* (Neuchatel, 1970).

Süreli Yayınlar: Hawkar, *The Times*.

Röportajlar: Ibrahim Ahmet (Londra, 28 Mayıs 1995), Hüseyin Ağa Surchi (Londra, 18 Şubat 1992).

16. BÖLÜM

BAAS DÖNEMİNDE KÜRTLER
1968-1975

Giriş

1970'te KDP ve yeni Baas hükümeti hükümetin kendi güvensizlik duygusunu ve Kürtlerin temel taleplerini yansıtan bir anlaşmaya vardılar. Anlaşma çeşitli nedenlerle uygulanamadı. Bu nedenlerin en önemlisi hükümetin gerçek dürtülerinin merkezileşme yönünde olmasıydı. Özerklik hükümet doğrudan denetim uygulayabilecek güce erişinceye kadar kabul edilen geçici bir numaraydı. Baas içinde Kürtlere önemli ayrıcalıklar tanınmasına karşı çıkan güçlü bir ideolojik tutum vardı. KDP içinde de İran, İsrail ve ABD ile yapılan ittifakların Bağdat tarafından niçin ihanet olarak nitelendiği anlaşılmaya başlanmıştı. Her iki taraf da petrol rezervleri nedeniyle anlaşmanın turnusol kâğıdı olan Kerkük'ün akıbetine odaklanmıştı, bu konuda iki taraf da fazla esneklik göstermedi. Molla Mustafa kendini kullanmaktan başka amacı olmayan dış oyunculara, ABD ve İran'ın Irak'ı yenmesinde kendisine yardımcı olacaklarına inanmakla temel bir hata yaptı. Irak ordusunun artık onu karada yenebilecek kadar güçlendiğini de fark edemedi. Sonuç olarak 1968-75 yılları feci bir yenilgiye, yoğun nüfus hareketlerine ve Kürdistan'da sahte bir özerklik uygulamasına yol açtı.

Baas, Molla Mustafa ve Ahmet-Talabani Grubu

Tabii ki Baas ile Kürtler birbirlerine yabancı değillerdi. Baas teorik olarak Irak Kürdistan'ının Arap dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia ediyor ve bu nedenle Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı bu iddiayla çeliştiği için, bu hakkın tanınmasını olanaksız görüyordu. Ancak, milliyetçiliklerin çatışmasına rağmen, biraz iyimser olmak için de olanaklar vardı.

Baas'ın kurucu ideologlarından olan Michel Aflaq Arap milliyetçiliğinin Arap olmayan azınlıkları dışlamasının tehlikeli olduğunun farkındaydı. Ona göre, Baas düşüncesinin sosyalist boyutu milliyetçi dışlayıcılığı yumuşatıyordu. 1955'te Baas'ın ulusal ya da dini azınlıklara yönelik yaklaşımını açığa kavuşturdu:

> Ekonomik eşitlik ve fırsat eşitliği sunulmasını isterken, ülkeyi onun gerçek sahiplerine, halka teslim ettiğimizi anlatmak istiyoruz. Bu halk Müslüman ile Hıristiyan, Arap ya da Kürt ya da Berberi ayrımı yapılmaksızın tek bir halktır... Halkın Kürt olan kesimleri ne istiyor, onlar diğerlerinin aldıklarını alabildikleri ve verdiklerini verebildikleri, mutlu ve onurlu bir yaşamdan başka ne istiyorlar (feodal çıkarları olan bazı liderler dışında). Bu insanlar Arapların kendileri için istediği şeylerden fazlasını istemiyorlar.[1]

Diğer milliyetçi Arap grupları gibi Baas da Arap dünyasının meseleleriyle öylesine meşguldü ki, azınlıklarla ilişkiler üzerinde düşünmeye pek vakit bulamıyordu. Yaklaşımına kuşkuyla bakan Kürtlere kendi tutumunu anlatma girişiminde ancak bir iki kez bulunabildi.

Baas liderlerinin de kendilerine ideolojik anlamda en yakın olan, milliyetçiliklerini sosyalist bağlamda meşrulaştıran Kürtlere yaklaşması doğaldı. Örneğin, Aflaq 1958 Devrimi'nden kısa bir süre sonra İbrahim Ahmet ile görüşmüş ve KDP Baas'ın zaten üye olduğu Birleşik Cephe'ye katılmaya karar vermişti. 1962'de, Kasım'ı devirmeye hazırlanmaya başladıklarında, Baas kendilerine muhalefet etmemelerini sağlamak için KDP ile temas kurmuştu.

Bu işin olumlu yanıydı ama ilişkilerinin bu kadar olumlu olmayan bir geçmişi de vardı. Baas ne 1959 Mart ve Temmuz aylarında Musul ve Kerkük'teki Kürtlerce haklarında açılan davaları ne de Molla Mustafa ile uğraşmanın neden olduğu sinir bozukluğunu unutmuştu. Ne Molla Mustafa'nın ne de KDP'nin Kürtlerin gerçek temsilcisi olduğunu düşünmüyordu. Bunları 'sadık ve samimi' Irak Kürtleri olmaktan ziyade 'ayrılıkçı, feodal ve emperyalizmin yardakçısı'[2] olan Kürtler olarak görüyordu.

---

[1] Michael Aflaq, *Fi Sabıh al Baath*, (Beyrut. 1974), s. 168-78, alıntılayan Ghareeb. *The Kudish Question*, s. 54.

[2] *Nidhal al Baath*, cilt ii, s.145-147 ve s. 280-281 Jawad. *Iraq and the Qurdish Question*, s. 231'de alıntılanmıştır.

Kürtler de kendi açılarından Baas'ın Irak'ı Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleştirme hevesini endişeyle izliyorlardı. 1963'teki savaşta Baas'ın Kasım'dan çok daha acımasız olduğunu unutmamışlardı. Ama çıkardıkları isyan Baas'ın kasımda iktidardan uzaklaştırılmasında temel faktor olmuştu.

1963-68 yılları boyunca Baas'ın savaşan Kürtlerin nasıl bir akıl yürüttüklerini yeniden değerlendirmek için bol vakti olmuş ama bunu büyük ölçüde ihmal etmişti. Molla Mustafa'nın 1964'te kabul ettiği Arif'in şartlarının kendisine Baas'ın önerdiklerinden daha sınırlı olduğunu acı bir biçimde hatırlıyordu. Ancak iktidarı yeniden ele geçirmeyi planladığı için hem Molla Mustafa hem de Ahmet-Talabanı hizbiyle temas kurmuştu. Molla Mustafa soğuk davranmıştı ama Ahmet ve Talabani çok daha olumluydu. Baas'ın önde gelen savunucuları arasında Kürt sorununa daha yumuşak yaklaşan isim Saddam Hüseyin'di.

Baas Temmuz 1968'de iktidarı yeniden ele geçirdiğinde, partinin amaçlarından birini 'Kürt sorununun barışçı bir biçimde çözümlenmesi'[3] oluşturuyordu. Bu karar Kürt hakları konusunda verilen herhangi bir taahhüde değil, Baas'ın kendi konumunu güçlendirme zorunluluğuna dayanıyordu. Baas Devrimci Komuta Konseyi'nde iktidarı etkin bir biçimde elinde bulundurmasına rağmen, Baas'ın konumunu tehdit edebilecek güce sahip olan iki seçmen tabanını, Kürtleri ve Komünistleri etkisizleştirmek için hükümette daha geniş bir temsile sahip olduğu izlenimini yaratmak istiyordu.

Bu nedenle her iki grubun da hükümetle işbirliği yapmasını sağlayarak, bunların Baas'a karşı ortak mücadeleye girmelerini önlemek istiyordu. Kürdistan'daki savaşçıların Irak'ın her yerinde bulunan Komünistler ile birleşmesi, çok rahatsız edici bir düşünceydi. Fakat, sivil özgürlükler garanti edilip, IKP yasallaştırılmadan hükümete katılmak istemeyen Komünistler ile yaptığı görüşmeler başarısız oldu.

Baas Kürtler ile kurduğu temaslarda çok daha başarılıydı. Yeni kabineye birkaç Kürt atadı[4] ve Bazzaz Deklarasyonu'nu yürürlüğe koymak istediğini açıkladı. Bu nedenle doğal olarak yüzünü işbirliği yapmaya hazır olan ve sosyalist ideolojiyi benimseyen Talabani-Ahmet hızbine döndü. Kürt hareketinin ilgi merkezi olan Molla Mustafa'yı güçsüzleştirebileceğini düşündüğü kesindi.

---

[3] Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 73.

[4] İlk kabine biri Molla Mustafa'yı temsil eden Muhsin Dizai olan dört Kürt'ü de içeriyordu. Darbeden iki hafta sonra Baasçı olmayan tanınmış komploculanı dışlamak için bir siyasi darbe yapıldı. Yeni kabinede üç Kürt vardı. Molla Mustafa'yı temsil eden ikisi görevlerini kabul etmedi. Üçüncüsü olan Taha Muhi al Din Maruf Talabani hizbini temsil ediyordu; bakınız Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, s.113. 116.

Ahmet ve Talabani'nın yeni rejime sıcak bakmaları da aynı ölçüde doğaldı. Baas da kendileri gibi hem sosyalist hem milliyetçi ilkelere inandığından, ideolojik anlamda kendilerini Baas'a daha önceki diğer tüm rejimlerden daha yakın hissediyorlardı. Kürt ulusal emellerinin temsilciliğini Molla Mustafa'dan almak için de harika bir fırsattı. Molla Mustafa'nın adamlarınca *'Jash 66'* adı verilen birliklerine hükümetçe maaş bağlandı. Bağdat'ta kendi bakış açılarını taşıyan *al Nur* adlı gazetelerini çıkarmalarına izin verildi. Talabanı Baas hakkında övgüyle, şimdiye kadar iktidara gelenler içinde "Kürt halkına, doğrudan, samimiyetle ve umutla el uzatan...ve Kürt halkının ulusal haklarını tanıyan ilk Arap siyasi partisi"[5] diye yazıyordu. Talabani ve Ahmet Baas politikasını onayladılar ama karşılığında Kürtler arasında kendi itibarlarını artırabilmek için kimi ayrıcalıklar istediler. Ancak Molla Mustafa'nın küçümseyici sözleriyle onlar, 'kendilerine para eden herkese ajanlık yapan'[6] kişilerdi. Kasım ve Arif ile kendi girdiği ilişkiler düşünüldüğünde bunun ironi dolu bir gözlem olduğu söylenebilir. Gerçekte her iki parti de, hatırlanacağı üzere, tıpkı kendilerinden önceki aşiret reislerinin yaptığı gibi Kürdistan içindeki otoritelerini güçlendirmek için hükümetin kendilerini kabul etmesini büyük bir hevesle istiyordu.

Molla Mustafa Baas'ı hemen geri çevirmedi, ancak Baas ile işbirliği yapmasının Ahmet ile Talabani'nin çökertilmesine bağlı olduğunu bildirdi. Bu şartı yerine getirilmeyince kabinedeki temsilcisini geri çekerek, hükümeti aşağıladı: "Bunların bugün istedikleri tek şey rejimin temelini güçlendirmek için zaman kazanmak"[7] dedi. Bunun yerinde bir görüş olduğu kanıtlandı.

Molla Mustafa kendisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek için başka araçlar seçti. Sonbahardan itibaren kendi birlikleriyle Ahmet-Talabanı kuvvetleri arasında birkaç çatışma çıktı. Bunların çoğunda Molla Mustafa hem daha yetenekli hem de sayısal anlamda daha güçlü olduğunu gösterdi. Aslında Molla Mustafa Baas'ı kendi Kürt düşmanlarıyla ilişkisi nedeniyle reddediyordu.

---

[5] *Al Nur* (Bağdat), 19 Kasım 1968, Ghareeb tarafından *The Kurdish Question*, s. 75'te alıntılanmıştır.

[6] Molla Mustafa ile röportaj, 28 Eylül 1976, Ghareeb tarafından *The Kurdish Question*, s. 75'te alıntılanmıştır.

[7] *Le Monde*, 12 Ekim 1968, Kutschera tarafından *Le Mouvement National Kurde*, s. 265'te alıntılanmıştır.

Baas tüm Irak okullarında ve üniversitelerinde Kürtçe öğretileceğini; Süleymaniye'de yeni bir üniversite kurulacağını ve Kürt savaşına katılan herkes için genel af çıkarılacağını belirten bir kararname çıkartarak neredeyse hemen Bazzaz Deklarasyonu'na bağlı kalacağını gösterdi. Aynı zamanda Kürtlerin Yeni Yılı olan Nevruz'u da tatil günü ilan etti ve Kürtlerin kendi milliyetlerini koruma haklarını tanıdı. Hatta Devrimci Komuta Konseyi'ne bağlı bir Kuzey İlişkileri Bürosu bile kurdu. Gerçekten Molla Mustafa'yı zayıflatacağını umuyordu.

Baas'ın yeni bir Kürt savaşından duyduğu korku, işin içine İran'ın karışması tehlikesiyle daha da arttı. İran'ın Ocak'ta Bahreyn'i talep etmesi ile kanıtlanan bölgesel egemenliğini genişletme çabasından tedirgindi. İran'ın Molla Mustafa'ya top ve diğer önemli malzemeleri tedarik ettiğini gayet iyi biliyordu. Molla Mustafa'nın halk desteğini eriteceğini umarak Şubat 1969'da Bazzaz Deklarasyonu'nun yarım kalan maddelerini yürürlüğe koymayı istediğini ilan etti.

Molla Mustafa bu açıklamalara aldırış etmeden martta hükümet birliklerine saldırmaya, Kerkük'teki petrol tesislerini topa tutarak artan askeri kapasitesini göstermeye başladı. Bu hareket, özellikle İngilizlerin sahip olduğu Irak Petrol Şirketi nedeniyle Baas'ı uluslararası planda da rahatsız etti.[8] Baas savaşın giderek artan maliyetinin kesinlikle farkındaydı, kendi rejiminin Kürt sorunu nedeniyle 1963'te nasıl dipten çökertildiğini unutmamıştı.

Baas'a yönelik tehlike nisanda İran'ın 1937'de belirlenen Şattülarab sınırını, bunun uluslararası bir su yolu olduğu gerekçesiyle kaldırması sonucunda daha da derinleşti. Her iki hükümet de Kürdistan'da vekilleri aracılığıyla savaşmaya başladılar, Ahmet-Talabani grubunu yakından destekleyen Irak kuvvetleri, İran'ın ağır silahlarla donattığı[9] Molla Mustafa'ya karşı savaşıyordu. Yaz ortasına gelindiğinde, kendisinin ajan olduğunu itiraf eden eski bir Bağdat belediye başkanı Molla Mustafa'nın aynı zamanda CIA tarafından da silahlandırıldığını bildirdiğinde İran'ın tek başına hareket etmediği ortaya çıktı.

Bu tarihe kadar Baas Kürtlerin özerklikten aşağısını kabul etmelerinin mümkün olmayacağını, bunun İran'ı etkisizleştirmenin bedeli olmanın yanı sıra Komünistlerin desteğini kazanmanın da yolu olduğunu görmüştü. Michel Aflaq haziranda 'Partinin Kürtlere bir tür özerklik hakkı tanınmasına bir itirazı yoktur,'[c] dedi ve hükümet bir ademi merkeziyet yasasının yürürlüğe konularak Dehük'ün Kürt eyaleti haline getirileceğini açıkladı. Ödenmesi gereken bir başka bedel daha vardı. Parti gazetesi mayıs ayında Molla Mustafa'yı 'ılımlı' olarak tanımlamıştı. İran boyutunu gözeten parti liderliğinin Molla Mustafa ile görüşmek dışında pek şansı yoktu. Ekimde parti gazetesi al Thawra al Arabiya Kürtlerin ulusal haklarını yerine getirmenin en iyi çözüm yolunun özerklik olacağını açıkladı.

---

[8] Top saldırısı 5 milyon ABD doları civarında bir hasara neden olmuş ve pompa kapasitesini on günde yüzde 70 azaltmıştı. Gelir kaybının maliyeti 10 milyon ABD doları kadar olmuş olmalı; Farouk-Sluglett ve Sluglett, Irak since 1958, s. 129; Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 77.

[9] 1969 sonuna gelindiğinde Molla Mustafa 100'ün üzerinde hafif uçaksavar, yirmi adet yirmi beş librelik top ve tanksavarı içeren silahlar almıştı; Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 77.

Molla Mustafa hükümetin yaklaşımlarını olumlu karşıladı. Hükümet kuvvetlerini, dış yardımla da olsa yenebileceğini göstermiş olmasına rağmen, taraftarları soluklanmak istiyordu. 1961'den beri tahminen 60.000 kayıp vermişlerdi, Irak Kürdistan'ında 3000'in (tüm köylerin yüzde 75'i) üzerinde köy ciddi hasar görmüş ve 1969'a gelindiğinde 13.000 aile milliyetçi kuvvetlere bağımlı hale gelmişti. Aynı zamanda Ahmet-Talabani hizbi de yaptığı manevralarla yeniden cazibe kazanmıştı.

Aralıkta resmi görüşmeler başladığında her iki taraf da çok kısa sürede diğeriyle uğraşmanın can sıkıcı olduğunu anladı. Hükümet Molla Mustafa'nın taleplerinin boyutlarını parça parça açığa çıkartabiliyordu. Onun siyasi bir çözümün temel gereklerinden çok kendi düşmanlarıyla meşgul olması da hükümetin canını sıkıyordu; çünkü hükümetin Ahmet-Talabani hizbiyle ilişkilerini kesmesi ve büyük ölçüde Molla Mustafa düşmanı aşiretlere mensup kişilerden oluşan *jash* kuvvetleri olan Fursan Salah al Din'in dağıtılması konusunda ısrar ediyordu. Sonunda anlaşmaya varıldı.

Ancak asıl saplantı noktası Kerkük'tü. Çoğu Kürt'ün Kerkük kentine ve buradaki petrol yataklarına görece kısa süre önce gelmesine rağmen, KDP buranın da özerk bölgeye dahil edilmesini şiddetle talep ediyordu. Aynı zamanda kenarda Hanikin'e kadar olan, petrol bulunabilecek bölgeleri de istiyordu. Bazı Iraklılar bu bölgelerin onlara teslim edilmesinin Irak'ın stratejik güvenliğine zarar vermesinden korktular. Sonuç olarak hükümet özerkliği topraklardan çok insanlara uygulamayı istedi. Molla Mustafa'yı toprak ilkesi üzerinden ikna etmiş olmasına rağmen, sınırların kanıtlanmış çoğunluğa bakılarak belirlenmesi, bu-

---

10. Michel Aflaq, *Nuqtat al Bidaya* (Beyrut, 1971), s. 105-108 Ghareeb tarafından *The Kurdish Question*, s. 81'de alıntılanmıştır.

nun da ya bir halk oylaması ya da nüfus sayımıyla karara bağlanması konusunda ısrarcı oldu.

Şubat başında, öncelikle Molla Mustafa'dan sonra KDP'nın en tanınmış kişisi olan Dr. Mahmud Uthman ile görüşülen bir anlaşma imzaya hazır hale gelmişti. Bu kez kızan ve hüsrana uğrayan Kürtler oldu, çünkü kendilerine imzalamaları için sunulan belgenin görüşmelerde kararlaştırılan maddelerle ilgisi yok gibiydi. Bu durum, Baas saflarında, büyük tavizler vermek istemeyen askeri kanatla çözüm için gereken uzlaşmaya varılmasını isteyen Saddam Hüseyin yönetimindeki siviller arasında yaşanan gerilimi yansıtıyordu.

Bununla birlikte Saddam Hüseyin'in böylesi bir düzenlemeyi kalıcı bir çözüm olarak gördüğüne inanmak da mümkün değildir. O daha çok rejimin istikrarsızlığıyla meşguldü. Başkan Al Bakr'ın ve Saddam'ın güç kazanmak„ Baas'ın askeri kanadı üzerinde denetim gücü kazanmak ve başlarından atabilecekleri zamana kadar Komünistleri işbirliğine ikna etmek için zamana ihtiyaçları vardı. Bu durumda bir anlaşmaya varmak için Kürdistan'a bizzat Saddam gitti. Molla Mustafa'nın önüne bırkaç boş kâğıt koydu ve ona taleplerini yazmasını söyledi, karşılıklı olarak kabul ettikleri bir metni imzalanmadan oradan ayrılmayacağını bildirdi. Bu işe yaradı. Saddam yanında 11 Mart 1970'teki önemli deklarasyonun yapılmasına neden olan bir anlaşmayla birlikte Bağdat'a döndü.

11 Mart 1970 Barış Anlaşması ve Anlaşmanın Bozulması

Sonuçlandırılan ve 11 Mart'ta hükümetin Kürt sorunu konusundaki politikası olarak yayımlanan anlaşma, Irak Kürtleri'ne o güne kadar önerilen en iyi anlaşma olmakla kalmayıp, Irak'ın geri kalan kesimleriyle gelecekte kuracakları ilişkilerde Kürtlerin işine yarayacak bir temeli oluşturdu. Anlaşmanın başlıca maddeleri[11] şunlardı:

1. Arap dilinin yanı sıra Kürt dili de Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde resmi dil olacaktır; Kürtçe bu bölgelerde verilecek eğitimin anadili olacak ve Irak'ın diğer yerlerinde ikinci dil olarak öğretilecektir.
2. Kürtler kabinede ve ordudaki üst düzey ve hassas görevler de dahil olmak üzere hükümete bütünüyle katılacaklardır.

---

[11] Burada kullanılan kısa açıklama Irak Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'nca sağlanan çeviriye dayanmaktadır. Martin Short ve Anthony McDermott, *The Kurds*, (Londra, 1975), Ek I'de alıntılanmıştır.

3. Kürtçe eğitim ve kültür teşvik edilecektir.
4. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde tüm yetkililer Kürtlerden oluşacak ya da Kürtçe bilecektir.
5. Kürtlerin kendi öğrenci, gençlik, kadın ve öğretmen örgütlerini kurması serbesttir.
6. Kürdistan'ın kalkınması için fon ayrılacaktır.
7. Şehit ailelerine ve yoksulluk, işsizlik ya da evsizlik çekenlere maaş bağlanacak ve yardım edilecektir.
8. Kürtler ve Araplar eski yerleşim yerlerine döneceklerdir.
9. Toprak Reformu uygulanacaktır.
10. Anayasa'da değişiklik yapılacak ve "Irak halkı iki ulustan, Arap ve Kürt uluslarından oluşur" maddesi eklenecektir.
11. Radyo istasyonu ve ağır silahlar Hükümet'e iade edilecektir.
12. Başkan yardımcılarından biri Kürt olacaktır.
13. Vilayetler Yasası bu deklarasyonun özüne uygun bir şekilde değiştirilecektir.
14. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeler bir özyönetim birimi oluşturacak şekilde birleştirilecektir.
15. Kürt halkı yasama yetkisini Irak'taki nüfusuna uygun bir oranda paylaşacaktır.

Açıklama, "Sizin [Kürtlerin] Arap halkı kadar samimi bir kardeşe ve güvenilebilir [bir] müttefike asla sahip olamayacağınıza tarih tanıklık edecektir" sözleriyle sona eriyordu.

Anlaşma bozulduktan ve 1975'te yenilgiye uğradıktan sonra Molla Mustafa şunları acı biçimde hatırlayacaktı: "Onlar [Baasçılar] önce bize gelip, 'Size kendi kendinizi yönetme yetkisi vereceğiz' dediler. Ben bunun bir dalavere olduğunu söyledim. Bunu anlaşmayı imzalamadan önce bile biliyordum. Ama (bizim) halkımız bana, 'Kürt halkının kendi kendini yönetmesi şeklindeki bir öneriyi nasıl reddedersin?' diye sordu."[12] O tarihten bugüne kadar Kürtlere karşı işlenen cinayetlerin ışığında Baas'ın bütünüyle iyi niyet kuralları dışında hareket ettiğini düşünmek kolaydır.

---

[12] Molla Mustafa'dan Ghareeb'e, 28 Eylül 1976, *The Kurdish Question in Iraq*, s. 89.

Ancak o tarihte kötü niyetten kuşkulanmanın zemini pek yoktu. Tarık Aziz'in geçmişe ilişkin açıklaması çok inandırıcı görünmüyor: "11 Mart Manifestosu'nu açıkladığımızda samimiydik. Bu bir propagandadan ibaret değildi. Bunu görüşmelere katılanlardan biri olduğum için söylüyorum ve önderliğin samimiyetini de biliyorum."[13] Fakat bu ihtiyaçtan doğmuştu. Temmuzda *The Times*'ta yayımlanan yorumda, "Baas rejiminin Irak içinde Kürtlerden başka siyasi dostunun bulunmaması ironiktir. Kürtler siyasi güçlerin arzu edilen birliğe ulaşması ve (rejimin vaat ettiği gibi) bir Ulusal Meclis'in kurulması doğrultusunda ilerleme kaydedilmemesini ilgiyle izlemektedir"[14] deniyordu. Hükümet Kürtlerin talep ettiği daha geniş tabanlı bir koalisyonu oluşturamamış ve bu Kürtlerin saflarında duyulan rahatsızlığının ilk nedeni olmuştu.

Bununla birlikte önderlik Kürtleri Irak'ın diğer kesimleriyle verimli bir ortaklığa sokmanın değerini ve bunun yalnızca Irak içindeki Kürtlerin ulusal haklarının bütünüyle tanınması halinde mümkün olacağını Baas içinde anlatmak konusunda önemli bir mesafe kaydetmişti. Başlangıçta alınan önlemler amacında samimi olduğunu gösteriyordu. Anlaşmanın imzalandığı ay içinde Saddam şartların uygulamaya sokulması için (dört Kürt ve dört Araptan oluşan) bir komisyon kurdu. Başkan al Bakr 2. Madde gereği kabineyi değiştirerek, görece alt kademede olsalar da, beş tanınmış Kürt'ü kabineye aldı. KDP üyelerinin Süleymaniye, Erbil ve Dehük'e vali olarak atanmalarının yanı sıra daha alt düzeye yapılan yoğun atamalarla 4. ve 13. maddeler de uygulamaya sokulmuş oldu. Nisan sonunda 1. Madde gereği Kürdistan'da Kürt dili kullanılmaya, Kürtçe gazeteler yayınlanmaya başlanmış, hem bir yazarlar birliği hem de kültür cemiyeti kurulmuş (3. Madde), öğrenci, gençlik, kadın ve öğrenci birlikleri (5. madde) faaliyete geçmişti.

Köylerin yeniden inşası için para ve enerji yatırılmış, önemli altyapısal ve iktisadi projeler başlatılmış ve sonunda uygulanmaya başlayan 1959 Toprak Reformu ile ise topraksız ve mülteci köylülere yer ayrılmıştı (6, 8 ve 9. Maddeler). 'Fursan Salah al Din' mayısta silahsızlandırıldı. Temmuzda anayasa 10. Madde doğrultusunda değiştirildi. Yıl sonunda hükümet Sınır Muhafızı olarak görev yapacak olan 6.000 peşmergeye ödeme yapmayı kabul etti ve Molla Mustafa'ya aylık 35.000-50.000 Irak Dinarı civarında güzel bir maaş bağladı. Hükümet artık

---

[13] Tarık Aziz'den Ghareeb'e, 25 Kasım 1976, *The Kurdish Question in Iraq*, s. 92

[14] *The Times*, 4 Temmuz 1970.

2.700 yerleşim yerini yeniden inşa ettiği ve Erbil eyaletinde tahrip olan 100 köyün yarısından fazlasını yeniden kurduğu için övünebiliyordu.

Başlangıçtaki bu balayı günlerini gölgeleyen tek olay Baas'ın KDP adayı Habib Kerim'i Cumhuriyetin Başkan Yardımcılığına atamayı (12. Madde) İran kökenli olduğu gerekçesiyle reddetmesi oldu. Kerim bir Faili Kürtüydü, Luri kökenli bir Şii'ydi. Osmanlı döneminde çoğu Bağdat'a ve bir kısmı Zagros'un batı yakasına yerleşen yaklaşık 100.000 Faylı Kürtü'nden biriydi. Bunun haksız bir engelleme olduğunu söylemek zordu.

Aralık 1970'te Molla Mustafa bile "Şu an için iyimseriz. On yıl süren savaştan sonra Irak Hükümeti geçen martta özerklik teklif etti ve şu ana kadar da anlaşmanın hükümlerini uyguladıkları görülüyor" diyebiliyordu. Ancak bu son olumlu ifadesi oldu. Ay sona ermeden Bağdat'ta oğlu İdris'e başarısız bir suikast düzenlendi.

Artık Baas zaman kazanmak için numara yapıyormuş gibi görünüyordu ve 1971 yılında iki parti arasında güven yitirildi. Temel konu nüfusla ilgiliydi. 14. Madde gereği tartışmalı bölgelerde Aralık 1970'te yapılması planlanan nüfus sayımı karşılıklı anlaşmayla ilkbahara ertelenmişti ama ilkbahar geldiğinde bu sayım tek taraflı olarak belirsiz bir tarihe ertelendi. Molla Mustafa hükümetin Kerkük, Hanikin ve Sincar[16] gibi tartışmalı bölgelere Arapları yerleştirmekle suçladı ve hükümete sayım sonuçları bu bölgelerde Arap çoğunluğu olduğunu gösterirse bu sayımı kabul etmeyeceğini bildirdi. 1965 sayımının sonuçlarının uygulanması teklifini de o sayımlarda sahtecilik yapıldığı gerekçesiyle kabul etmedi. Hükümet Kerkük için 1957 sayımlarının uygulanmasını önerdiğinde Molla Mustafa bu öneriyi de, sonuçlar vilayette sayıca üstün olan Türkmenlerin Kerkük'te hâlâ üstünlüklerini koruduğunu gösterdiğinden reddetti. Temmuz 1959'daki olaylar nedeniyle yaşanan düşmanlıklar ışığında Türkmenlerin Baas yönetimini Kürt yönetimine tercih etmeleri daha büyük bir olasılıktı. Baas Kürtlerin tartışmalı bölgelere İran ve Türkiye'den gelen Kürtleri yığacağını düşünüyordu ama gerçek gerginlikler Osmanlı döneminden beri Irak'ta oturan fakat henüz Irak vatandaşlığına geçmemiş olan Faili Kürtleri üzerinden su yüzüne çıktı. Hükümet onların İranlı olduklarını iddia ediyordu ve bunların yaklaşık 50.000'ini eylülden itibaren sınır dışı etmeye kararlıydı.

---

15. *The Washington Post*, 13 Aralık 1971, Ghareeb tarafından *The Kurdish Question*, s. 102'de alıntılanmıştır.

16. Bunlar esas olarak Tay, Shammar ve Ubayd aşiretleri mensuplarıydı. Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, s.106, 107.

Bu tarihe gelindiğinde ilişkiler zaten bozulmuş ve silahlı çatışma noktasına gelmişti. Molla Mustafa kamuoyunda 'bir güven ve karşılıklı itimat atmosferi yaratmak'tan söz etmesine rağmen, özel yaşamında kendisine kulak veren herkese, "Özerklik için on yıl savaştık, gerekirse Kerkük için bir beş yıl daha savaşırız"[17] diyordu. Baas'ın istihbarat ağı düşünüldüğünde, Molla Mustafa'nın gerçek görüşlerini gayet iyi bildiği söylenebilir. Hükümet her şeyi göze alarak eylülde Molla Mustafa'yı öldürmek istedi. Yanlarında götürdükleri teybin içinde patlayıcı gizli olduğunu bilmeyen mollalardan oluşan bir heyet, onu karargâhında ziyaret etmeye gitti. Bomba patlayarak mollaları öldürdü ama Molla Mustafa ile Mahmud ~~Uthman~~'ın burnu bile kanamadı. Bu suikast girişimine rağmen, her iki taraf da kamuoyunda anlaşmazlığın 'bütünüyle' sona erdiği şeklinde numara yapmayı sürdürdü ve Molla Mustafa bu suikastı hazırlayanları 'Irak halkının ulusal birliğini'[18] tahrip etmeye çalışmakla suçladı. Fakat güvensizlik ortamı Baas ve KDP'nin yayın organlarında karşılıklı sert suçlamaların yer almasıyla şiddetlendi.

Molla Mustafa şimdi 11 Mart Anlaşması'na ek tavizler talep ederek bahsi yükseltti. Türk ordu birliklerinin Kürdistan'dan çekilmesini ve Devrimci Komuta Konseyi'ne (DKK) ve orduya Kürt temsilcilerin alınmasını istedi. DKK'nin verdiği kararları uygulayan yalnızca hükümet olduğu için bu adil bir talepti. O güne kadar Kürtlere merkezi hükümet içinde yetki kullanamayacakları işlevler teklif edilmişti. Baas kasımda Kürtleri ve Komünistleri Baas ile ortaklığa çekmek için Ulusal Eylem Bildirgesi'ni yayımladığında KDP kuşkulanmaya devam etmişti. Baas'ın daha geniş bir katılımı samimiyetle istediğine ikna olmamıştı.

1972 her iki tarafın birbirine karşı inancını kaybettiği bir yıl oldu. Molla Mustafa pazarlıkta kendi üstüne düşenleri yerine getirmemişti. Irak'ın düşmanı İran'la olan sınırı kapatmayı reddetmiş, silah ve mühimmat almaya devam etmişti. Hükümet yetkililerinin ise kendi denetimi altındaki topraklara serbestçe girişini engellemişti. Ağustos 1971'de yardım almak için ABD'ye başvurdu ve Mart 1972'de bu başvurusunu yeniledi. Bir suikast girişiminden kurtulan Molla Mustafa Bağdat'ın en büyük düşmanlarının görüşme önerilerine haklı olarak yanıt vermiş olabilir ama kamuoyunda savunduğu 'güven ve karşılıklı itimat'a ihanet ettiği açıktır.

---

[17] Kutschera, 'Irak, une forte odeur de petrole' *Jeune Afrique* içinde, 13 Temmuz 1971.

[18] Irak Haber Ajansı, 2 Ekim 1971 Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, s.108.

Molla Mustafa, nisanda Irak-Sovyet Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasından sonra aradığı dış desteği buldu. Yapılan anlaşmadan (Kürtler Bağdat'ı güçten düşürmenin en önemli aracı oldukları için) korkuya kapılan ve Sovyetler Birliği ile Bağdat'ın imzaladığı anlaşmayı bir tehlike işareti olarak gören Şah yaptığı yardımı artırdı.

ABD Mayıs 1972'de Sovyetlerin bölgeye giderek daha fazla sokulmasına karşı çıkan İran'ı desteklemeye karar verdi. ABD daha önce müttefiki olan Türkiye ve İran'daki Kürt topluluklarını da etkileyeceği endişesiyle Irak Kürtlerini desteklemeyi sakıncalı buluyordu. Şimdi ise, 'aslında isyancı grubun yabancı devlet başkanı (Şah) tarafından alelacele etkisiz kılınmaması için bir hami gibi davranıyordu.'[19]

Irak 1 Haziran 1972'de petrol tesislerini millileştirerek çok büyük bir mali güce ulaştı. Bu durum Kürtlerin Kerkük'teki 'Kürt' petrolünün 'Arap' petrolüne dönüştürüleceğine ilişkin korkularını artırdı. Birleşik Devletler açısından ise Baas rejimini çökertmek için önemli bir gerekçe oluşturdu, çünkü eğer Baas iktidarı yıkılabilirse, 'yeni rejim petrol yataklarına yeniden girmemize izin verebilirdi.'[20]

Molla Mustafa ABD ile ilişkilerinde eskiden İngilizler ile kurduğu ilişkideki toyluğu sergiledi. "Amerika'nın himayesine girmek istedik. Şaha asla güvenmedik. Amerikalıların verdiği sözler olmasaydı, böyle davranmayacaktık."[21] ABD'nin tıpkı Şah gibi Kürtlerin ayrılmasına, bunun Irak'ın bütünlüğü ve aynı zamanda İran ve Türkiye'deki Kürtler üzerindeki etkisi nedeniyle tamamen karşı olduğunu fark ettiğine dair pek az kanıt bulunmaktadır. Daha sonra kamuoyunun öğrendiği gibi ABD politikası şöyleydi:

> Hem İran hem de ABD esasen Kürtlerin yarı-özerk konumlarından vazgeçmeyi reddetmeleri nedeniyle Irak'ı zayıflatan çözümsüz durumdan yararlanmayı umuyor. Ne İran ne de ABD, sorunun şu ya da bu yolla çözüme kavuşmasını istiyor.[22]

Yukarıdakiler, Kürtlerin dış destek aldığı neredeyse tüm durumlarda sponsorlarını motive eden şeyin mükemmel bir özetidir.

---

[19] *The Village Voice*, 11 Şubat 1976 Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, s. 140.

[20] Aron Latham, *What Kissinger was Afraid of in the Pike Papers* (New York, 4 Ekim 1976), s. 60, Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, s. 141'de.

[21] Molla Mustafa'dan Ghareeb'e, 13 Eylül 1976 Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, s 141 de

[22] Pike Komisyonu Temsilciler Meclisi Raporu (19 Ocak 1976), *The Village Voice* (New York), 23 Şubat 1976, Vanlı'nın Chaliand, *People without a Country*, s. 185'te yer alan Kurdistan in Irak' adlı makalesinde geçmektedir.

Bu arada Kürtlerin Batı çıkarlarının Truva atı haline gelme olasılığından memnun olmayan Sovyetler Birliği, Irak ile yaptığı Dostluk Anlaşması konusundaki kaygılarını gidermeye çalıştı. Sovyetler Birliği'nin istediği en son şey ülkede bir iç savaş çıkmasıydı; Molla Mustafa'nın talep ettiği güvenceleri veremiyordu. Ayrıca, artık Molla Mustafa Batı yanlısı ittifakında çok daha büyük bir potansiyel görüyordu.

Molla Mustafa İsrail ile ilişkilerini de sürdürüyordu. 1965'ten beri onlarla belirli aralıklarla temas kurmuş ve Haziran 1967 savaşı sırasında Irak'ı İsrail cephesinden uzaklaştırmak için hükümet mevzilerine saldırmıştı. Eylülün ortasında Baas'ı başka şeylerle meşgul etmek ve zayıflatmak için İsrail'den 50.000 ABD Doları maaş almaya başladı.

Molla Mustafa Irak'ın üç baş düşmanıyla birlikte çalışarak Saddam Hüseyin'de tehlike işaretlerinin yanmasını sağlamak için her türlü gerekçeyi zaten sunmuştu. Temmuzda Kerkük ve Sincar'da Barzani ve Irak kuvvetleri arasında iki önemli çatışma oldu. Aynı ay KDP amaçları konusunda belirsiz bir açıklama yayımladı, bu açıklamada yer alan en belirgin konu 1970 Anlaşması'nın daha çok şey elde etmek için bir sıçrama tahtası olduğuydu:

> KDP'nin ve Kürt halkının kurtuluş hareketinin bu safhadaki temel amacı kendi kendisini yönetmeyi gerçekleştirmektir... Özyönetim Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanması demektir.. Fakat nesnel gerçeklikler... özyönetim sloganının iki ulusun ortak mücadelesini yürütecek şekilde yükseltilmesini gerektirmektedir.[23]

Eylülde Baas KDP'ye 1970 Anlaşması'ndan bu yana olan gelişmeleri inceleyen ve Kürt ulusal haklarını güvence altına alarak, Irak'ın birliğini güçlendirme amacını vurgulayan bir nota gönderdi. Nota, Irak'ın birliği konusunda, "Bu konuda tek bir adım bile atmadınız derken gerçeklerden uzaklaşmış olmuyoruz"[24] diyordu. Kürt önderliğini Irak birliğine düşman olan İran ile ilişkilerini geliştirmekle suçlayıp, 23 özgün ithamda bulunuyor ve notayı KDP'nin yapması gerekenlerden oluşan bir liste ile bitiriyordu.

Artık sıra Kürtlerin Baas'ın eksikliklerini söylemesine gelmişti. KDP Kasım sonunda bu notaya resmi bir yanıt gönderdi. Yanıtta, "Hükümetin ve silahlı kuvvetlerin tüm önemli pozisyonları sizin [Baas] partinizin tekelindedir"[25] deniyordu. Baas'ın kötü niyetine işaret etmekte de zorlanılmamıştı: Kürdistan'ın Araplaştırılması için yürütülen politika; Kürtlerin yasama organlarından ve devlet planlamasından dışlanması; Molla Mustafa'ya[26] ve diğerlerine yönelik suikast girişimleri; nüfus sayımının engellenmesi ve ertelenmesi; Faili Kürtleri'nin sınır dışı edilmesi; bazı Kürt köylerinin bombalanması ya da yerle bir edilmesi. Yanıtta övgü gerektiren şeyler de övülmüştü. Anlaşmanın bazı maddeleri uygulanmıştı, fakat Kürt köylülerinin köylerine geri dönmesine ilişkin 8. ve 14. maddelerin uygulanmaması ve Araplaştırma doğrultusundaki yanlış uygulamalar, 'Kürt halkına karşı ilan edilmemiş bir savaş' olduğunu gösteriyordu.

---

[23] Al Kadir, 14-15 (Temmuz-Ağustos 1972) *Al Thawra al Arabiya'da* 10 Ekim 1972'de alıntılandı ve İngilizcede Ghareeb'in *The Kurdish Question*, s. 134'te yayımlandı.

[24] Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 116.

Böylece anlaşmanın bütünüyle bozulmasının zemini hazırlanmış oldu. Bu hemen gerçekleşmedi çünkü öncelikle her iki taraf da henüz savaş alanına çıkmaya hazır değildi. Bağdat, anlaşmanın ruhunu uygulamaya sokma yönündeki isteksizliğinin Molla Mustafa'yı yabancılarla dostluğunu sürdürmeye zorladığını kabul etmek zorundaydı. Kürtler ise 'emperyalist' düşmanlarla açıkça ilişkiye girmelerinin Irak'ın içinde kendilerine pahalıya patlayacağını fark etmeliydiler. Böylesine ilişkiler zaten fazlasıyla kuşkucu olan rejimin düşmanları konusunda daha da paranoyak olmasına neden olmuştu; KDP'yi geleneksel müttefikleri olan Komünistlerden ve Kürtlerin taleplerine sıcak bakan başka solculardan da uzaklaştırmıştı. Fakat KDP'nin İran, ABD ve İsrail ile ittifak yapmasının bedeli bu kadarla kalmamış, bazı tanınmış milliyetçilerin de Molla Mustafa'nın kampından ayrılmasına neden olmuştu.

1973 yılı ilerledikçe eski ilişkileri yeniden kazanma umutları iyice azalmıştı. Baas Kürtler ile işbirliği yapmak istiyor ama denetimi paylaşmak istemiyordu. Bu yalnızca şimdiye kadar gelişen olaylarda görülmekle kalmamış, Komünistleri önce 1972'de ilan edilen 'Ulusal Cephe'ye katılmaya ikna edip, sonra da onları işlevsel yetkilerden uzak tutmasıyla da açığa çıkmıştı. Bu nedenle KDP Ulusal Cephe'ye katılma davetini Özerklik Anlaşması'nın coğrafi boyutları, KDP'ye hükümette fonksiyonel denetim verilmesi ve o yıl içinde tüm Irak'ta serbest seçimlerin yapılması konusunda anlaşmaya varılmasında ısrar ederek yanıt verdi. Bu arada Kürtler Kerkük, Akra, Şaykhan ve Hanikin'de tüm köy-

---

25. Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 120'de alıntılandı.

26. Temmuz 1972'nin ortasında Molla Mustafa'nın hayatına ikinci saldırı olmuştu, bakınız Chris Kutschera, 'Machiavel, le Baas, et les Kurdes' *Jeune Afrique*, 21 Temmuz 1973 içinde.

ler zorla boşaltılmakta olduğundan, etnik dengenin değiştirilmesi yönündeki çabaların arttığını gözlediler.

Her koşulda, hangi yabancı dostları seçtiği belli olan Molla Mustafa'nın rejimin solcu etiketine kanması mumkün değıldı. 1973 yılına gelindiğinde, provokatıf bir ruh hali taşıyordu, CIA ve İran'ın kendisine destek olacağına ılışkin yersız bir güveni vardı. Bunun üzerine Haziran 1973'te *The Washington Post*'a övünerek şu beyanda bulundu:

> Eğer ABD bizi kurtlardan korursa, ABD politikaları doğrultusunda hareket etmeye hazırız. Yeterli destek verıldiği takdirde Kerkük petrol yataklarının denetimini ele geçirebilir ve kullanım haklarını bir Amerikan şirketiyle görüşebiliriz.[2]

Yalnızca Baas'ı değil, neredeyse Irak'taki tüm Arapları kızdırmak için bundan daha elverişli herhangi bir cümle bulmak kolay değildir. Ay sonunda Irak uçakları Kürt mevzilerini bombalarken, Molla Mustafa da kuvvetlerini harekete geçırerek tam boy savaşta oldukları uyarısını yaptı. Saddam tam bu noktada gerı çekıldi.

Saddam'ın kendisini dizginlemesi için çeşitli nedenler vardı. Partı içindeki sivil kanat henüz üstünlüğü ele geçırememıştı ve Kürdistan'daki savaş 1963 savaşının neden olduğu felakete yol açabilirdı. Saddam'ın sabırlı davranmak için bır başka önemli nedeni daha vardı. Geçen eylül ayında Tahran, Irak Sadabad paktının Şattülarab su yolu ile ilgili maddesini yürürlükten kaldırdığı takdirde İran'ın Kürtlere yardım etmekten vazgeçeceğini bıldırmişti. Fakat Saddam'ın henüz çözüme bağlanmayan farklılıkları çözümlemek üzere Mesud Barzani'nin Bağdat'a gelmesi için yaptığı talep duymazlıktan gelındı; bunun üzerine Molla Mustafa'ya mektup yazarak Kürt sorunu ile Şattülarab anlaşmazlığı arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu bildirdi: Bağdat'ın en sonunda Kürt sorununa son verebilmek için gereken sınır tavizlerini vermek dışında pek bir seçeneği kalmayacaktı.

Molla Mustafa yanıt vermeyi yine reddetti. Sessizliği ilişkilerde bir dönüm noktasını işaret ediyordu. Yenilgilerinin ardından yaşanan acı olaylar sırasında Mahmut Uthman ve arkadaşları bunun Molla Mustafa'nın verdiği en yanlış karar olduğu sonucuna vardılar. Molla Mustafa ve KDP, hararetle öğütlediği gibi Ulusal Cephe'ye katılmak yerine, federal bır çözümü hedefleyen bir tür özyönetim için yeni önerilerde bu-

---

[27] Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 286 da alıntılandığı şekliyle.

lunmuşlardı. Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu eyaletler olarak tanımladıkları Kürt 'bölgesi'nin özyönetimle idare edilmesini istemişlerdi. Bu tanım Kürt olmayan köy ve mezralar da dahil olmak üzere tüm Kerkük vilayetini kapsıyordu. Molla Mustafa Kerkük'ün Kürdistan'ın 'başkenti' olmasını önemişti.

Molla Mustafa'nın taleplerini nasıl ilettiğini iki başka nokta daha gösteriyordu. Özerk bölge Irak devletinin 'ayrılmaz' bir parçası olmayacak, Irak'ın Kürt ve Arap bölgeleri arasında 'gönüllü birlik' olacaktı. Son olarak da, Kürt bölgesinde çıkacak herhangi bir yasal anlaşmazlıkta, yerel yasalar merkezi hükümetin yasalarına göre öncelik taşıyacaktı. Üst düzey bir Baaslının işaret ettiği gibi, 'Kürtler özyönetim değil, devlet içinde devlet istiyorlar'dı, Saddam ise 'hazırladıkları taslağın özerklik kavramının çok ötesine taştığını'[28] düşünüyordu.

Baas ekimde bir özerklik yasa taslağını gündeme alacağını açıkladı ve tartışmalar KDP'nın yanı sıra 600 bağımsız ve Molla Mustafa karşıtı Kürt ile birlikte yapıldı. Bu Baas'ın gerektiği takdirde KDP'yi bir kenara itmeye kararlı olduğunun açık bir göstergesiydi. Aynı zamanda Saddam radyolardan KDP'nin ve Kürt halkının hiçbir biçimde aynı anlama gelmediği ve KDP'ye karşı devrimci güçlerin sızdığı şeklindeki görüşünü yayınladı. KDP'nin Savak tarafından eğitilen güvenlik kuvveti Parastin, sanki bu izlenimi doğrularmışçasına, Kürt Komünistleri yakalayarak öldürmeye başladı ve yaz boyunca KDP ile Ulusal Cephe arasında işbirliği yapılmasını sağlamak için uğraşmış bulunan IKP'yı fazlasıyla kızdırdı.

Molla Mustafa da savaşa hazırlanıyordu. Ancak yapacağı seferi İran'ın destekleyeceğini düşünerek büyük bir hata yaptı. Böylece Hacı Umran'daki genel karargâhını savunmak için İranlıların verdiği kapsamlı bir uçaksavar sistemine güvendi, peşmergeleri ise konvansiyonel bir kuvvet olarak savaşacak şekilde yeniden organize etti.

1974 Özerklik Yasası

Ocakta ve mart başında üst düzey KDP üyeleriyle Baas arasındaki görüşmelerde son iki girişimde daha bulunuldu. Martın ilk haftasının sonunda Idris Barzani Saddam'a bütünlüklü bir anlaşmaya varılması halinde Kürtlerin İran ile bağlayacakları konusunda güvence verdi.

---

28. Saddam Hüseyin, *Khandiq am Khandiqani* (Bağdat, 1977), s. 21, Sluglett, *Iraq since 1958*, s. 166'da alıntılanmıştır; KDP'nin federasyon talepleri hakkında bakınız Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 148.

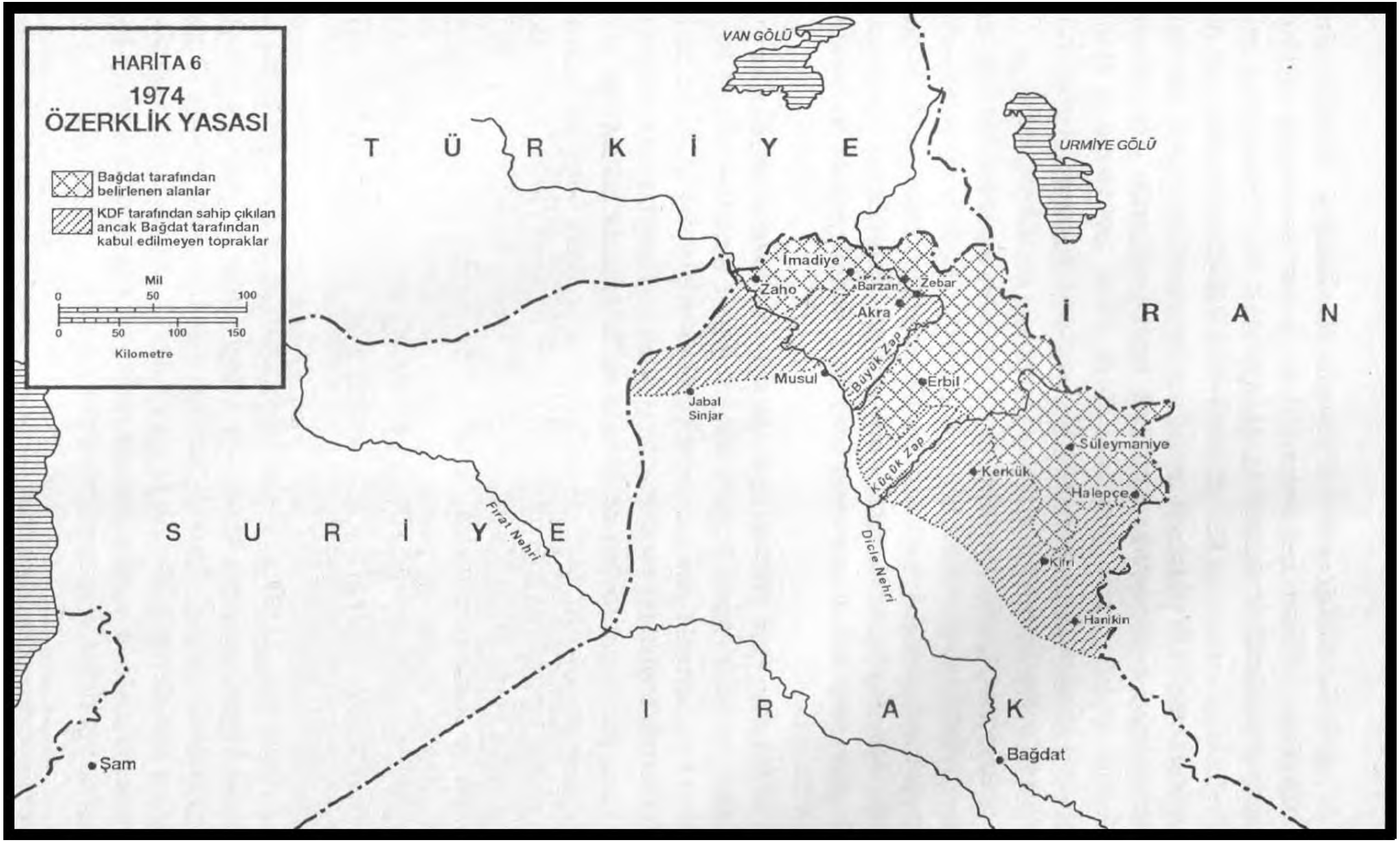
HARİTA 6

1974 ÖZERKLİK YASASI

Bağdat tarafından belirlenen alanlar
KDF tarafından sahip çıkılan ancak Bağdat tarafından kabul edilmeyen topraklar
Mil
0
50
100
0
50
100
150
Kilometre
VAN GÖLÜ
URMİYE GÖLÜ
TÜRKİYE
İRAN
SURİYE
IRAK
İmadiye
Zaho
Barzan
Zebar
Akra
Musul
Jabal Sinjar
Büyük Zap
Erbil
Küçük Zap
Süleymaniye
Kerkük
Halepçe
Kifri
Hanikin
Fırat Nehri
Dicle Nehri
Bağdat
Şam

Ancak Kerkük'ün akıbeti konusunda fikir birliğine varılamıyordu. Hükümetin 1958'den beri Kürtleri bu kentten ve çevresinden uzaklaştırma girişimleriyle dolu kötü bir geçmişi vardı. Petrol sanayisinin millileştirilmesi sonucunda Kerkük'ün değeri her iki taraf için de büyük ölçüde artmıştı. 1974 başında petrol gelirlerinin 1972'ye göre on misli fazla olması bekleniyordu. Muazzam bir kaynak artık tehlikedeydi. Kerkük toplam petrol üretiminin yüzde 70'ini sağlıyordu ve Molla Mustafa kendisini hem kenti hem de kendisine düşen petrol gelirlerini istemek zorunda hissetti.

Baas ve Ulusal Cephe'deki IKP'li ortakları açısından bu talepler hem Kürdistan'ı ekonomik bağımsızlığa sahip bağımsız bir varlık haline getirmek demekti, hem de ekonomiyi merkezi olarak planlama düşünceleriyle çelişiyordu. Baas ocakta yaptığı sekizinci bölge kongresinde ekonomik kalkınmaya öncelik vermişti. Kerkük petrolü bu hedefin merkezindeydi.

Hükümet hâlâ 1957 nüfus sayımına uygun hareket ederek Chamchamal ve Kalar'ı özerk bölgeye dahil etmek ve Kerkük kentinde Bağdat'a karşı sorumlu olan karma bir yönetim oluşturmak istiyordu. Molla Mustafa böylesi bir yönetimin Kürt özerk hükümetine karşı sorumlu olması gerektiğini söyleyerek karşı çıktı. İki taraf da iddiasından vazgeçmek istemiyordu. Molla Mustafa Kerkük'ün özerk bölgenin başkenti olması konusunda hâlâ diretiyordu. Kürt başkenti olmaya aday daha iyi yerler vardı. Molla Mustafa'nın kendi Avrupa temsilcisi İsmet Şerif Vanlı bu olanların ardından, "Erbil ve Süleymaniye ülkenin bütünüyle Kürtlerden oluşan en büyük iki kenti ve ulusal kültürümüzün en önemli iki merkezi"[29] diye yazıyordu. Kürtler Kerkük'ü burada ağırlıklı olarak Kürtler yaşadığı için talep edebilirlerdi, ama burayı başkent yapma iddiaları kesinlikle çok yanlıştı.

Ertesi gün, 11 Mart 1974'te Bağdat Özerklik Yasası'nı yayımladı ve Molla Mustafa'ya bunu kabul edip Ulusal Cephe'ye katılması için on beş gün süre verdi.[30] Özerklik Yasası Baas'ın, bir önceki yasadan ileriye geçen ama Kürtlerin Kerkük ve gerçek iktidar koltuğu ile ilgili taleplerinin gerisinde kalan tutumunu ortaya koyuyordu. Huzursuzluk ve anlaşmazlığa neden olan temel maddeler şunlardı:

---

[29] Vanlı, 'Kurdistan in Iraq', s. 158.

[30] Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq since 1958*, s.168; ayrıca bakınız Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 295-97.

1. 1957 Nüfus Sayımına göre Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeler olarak tanımlanan Kürdistan, 11 Mart Anlaşması doğrultusunda Irak'ın ayrılmaz bir parçası olarak özerklikten yararlanacak, başkenti Erbil olacaktır.

5/6\. Bölge, devletin mali bütünlüğü içerisinde özerk bir mali birim olacaktır. Bütçesi devletin konsolide bütçesi içinde yer alacaktır.

13. Cumhurbaşkanı bir Yürütme Meclisi oluşturulması için Yasama Meclisi'nin (seçilmiş) bir üyesini tayin edecektir. Cumhurbaşkanı Yürütme Meclisi'nin başkanını istediği zaman görevden alabilir, bu takdirde Yürütme Meclisi feshedilecektir.

17. Bölgedeki polis, güvenlik ve ulusal kuruluşlar İçişleri Bakanlığı'ndaki genel müdürlüklere bağlı olacak ve personeli Irak Cumhuriyeti'nde uygulanan yasa ve yönetmeliklere tabi olacaktır.

18. Bölgede merkezi otoriteyle ilgili daireler bağlı bulundukları bakanlıkların altında oluşturulacak ve bu bakanlıkların yönetmeliklerine tabi olacaklardır.

19. Özerk organların kararlarının yasalara uygunluğu Irak Yuksek Mahkemesi tarafından denetlenecektir.

Bu maddelerin Bağdat'ın iktidarı, akıllıca bir uygulamayla özerk bölgenin gerçekten kendi kendisini yönetmesini etkin bir biçimde önleyecek biçimde elinde tuttuğunu gösterdiği açıktır. Kürtleri korkutan ve fiilen gerçekleşen budur.

Molla Mustafa kendisine verilen her şeyi ABD ve İran'ın kendisine verdikleri destek sözüne dayanarak tehlikeye attı. Martta Amerikalılara "Bize onların [Irak'ın] silahlarına karşı koyabilecek miktarda silah verirseniz, savaşacağız, aksi takdirde barış yapacağız. Katledilmek istemiyoruz"[31] demişti. Daha sonra, "Amerikalıların vaatleri olmasaydı böyle davranmazdık. Amerikalıların vaatleri olmasaydı, asla tuzağa düşürülmezdik ve işi bu boyutlara getirmezdik"[32] dedi. Molla Mustafa'nın 1943'teki deneyimlerine rağmen meseleyi anlamadığı söylenebilir. Her iki patronunun da gerçekte Kürtlere özerklik tanımak istemediğini hâlâ bütünüyle fark edememişti.

---

[31] Latham, 'What Kissinger was Afraid of', s. 68, Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 159'da; Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, s. 291-292; Vanlı, 'Kurdistan in Iraq', s. 184-185.

[32] Molla Mustafa'dan Ghareeb'e, 13 Eylül 1976, *The Kurdish Question*, s. 159'da

ABD, İsrail ve İran'ın kendisine yardımcı olmak üzere gönderdikleri askeri misyonlardan aşırı derecede etkilenmiş olabilir. Molla Mustafa kendisine tanınan süre biter bitmez, kendi yarattığı abartılı Kürdistan'ın stratejik önemi yaklaşımına ihanet edip, buna "Kürdistan Ortadoğu'nun askeri ve siyasi denkleminde önemli bir faktör halıne gelmiştir. Oynayacakları rolün ne olacağını bize bildirmek Batılı güçlerin görevidir"[33] görüşünü ekleyerek, Batılı petrol şirketlerini Kerkük petrol yataklarından yararlandırma önerisini tekrarladı. Aynı zamanda İran ve Türkiye'deki Kürtlerin bağımsızlık talep etmelerini engelleyeceği sözünü verdi, ABD yetkililerinin hemen anlamış olabilecekleri gibi bu sözü tutması mümkün değildi. Bu taahhüde ABD yardımı karşılığında giriyordu, çünkü artık kendisine destek olan İran ve ABD'nin bunu kendi çıkarları doğrultusunda yaptıklarını yeni yeni fark etmeye başlamıştı.

Molla Mustafa ve KDP Özerklik Yasası'nı resmen reddetmeye karar verirken, diğerleri yola artık onunla birlikte devam edemeyeceklerini düşündüler. Üç ünlü üyesi yani merkez komiteden Haşim Aqrawi ile Molla Aziz ve hem Siyasi Büro üyesi hem de ordu komutanı olan Aziz Aqrawi Irak'ın emperyalist düşmanlarıyla ittifak yapılmasının ve IKP ile yaşanan çatışmanın itibarlarına gölge düşüreceğini düşündüler. Bir önceki aralıkta itirazlarını dile getirdiklerinde Molla Mustafa onları partiden attı. Atılanlar Molla Mustafa'yı anti-demokratik uygulamalar yapmakla, adam kaçırmakla ve bazı Kürt liderlerini idam etmekle suçladılar. Kimi diğer üyelerle birlikte Ulusal Cephe'ye katılarak, Özerklik Yasası'nın önerilebilecek en iyi yasa olduğunu ve bu nedenle desteklenmesi gerektiğini savundular. Diğer Solcu Kürtler Saddam Hüseyin'in bir anlaşmaya varılması konusunda artık ciddi olmadığını düşünüyorlardı. Onlara göre Özerklik Yasası zorla kabul ettiriliyordu.

Molla Mustafa için en büyük yıkım en büyük oğlu Ubeydullah'ın, babasının 'bütün petrolüyle birlikte tüm Kerkük bile verilse, özyönetim uygulanmasını istemediğini, özerklik yasasının onun elinde olan her şeyi alacağını, halbuki onun kayıtsız şartsız yönetimi elinde bulundurmak istediğini'[34] söyleyerek ve onu toprak reformunun uygulamamakla suçlayarak kendisinden ayrılması oldu.

---

33. *New York Times*, 1 Nisan 1974, Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 161'de alıntılanmıştır.
34. Ubeydullah Barzani'den Ghareeb'e, 19 Temmuz 1974, *The Kurdish Question*, s. 155'te.

1974-75 Savaşı

Nisana gelindiğinde Molla Mustafa yaklaşık 50.000 eğitimli peşmergeye ve muhtemelen 50.000 kadar da düzensiz savaşçıya sahip olmuştu. Savaşın kaçınılmazlığı ortaya çıkınca ordudan firar edenler de dahil olmak üzere çok sayıda Kürt onun bayrağı altında toplanmıştı. Kuvvetleri konvansiyonel savaş için eğitilmişti ama ağır silahları eksikti. Bu gücün karşısında Irak 1200 tank, zırhlı araç ve 200 uçakla desteklenen 90.000 kişilik bir birlik çıkarttı.

Molla Mustafa'nın stratejisi iki bölümden oluşuyordu. Güçlerini Zakhu'dan Darbandikan'a uzanan hattaki dağlık bölgede tutmaya karar verdi. Aynı zamanda Kerkük petrol yataklarını top menzilinde tutarak, Kerkük'e gerçekten ulaşabileceğini ABD'ye göstermek istiyordu. Ancak bu amacını hayata geçirebileceği uzun menzilli topları yoktu.

Irak ordusu taktik, eğitim ve disiplin konusunda üstünlüğünü kısa süre içinde gösterdi. Öncelikle Kürtlerin denetiminde bulunan bölgelerdeki kuşatılmış garnizonlarını azalttı ya da geri çekti. Ardından sonbahara kadar Amadiya, Akra, Revandüz, Raniya ve Qala Diza'yı ele geçirerek Kürdistan'ın ana eksenine yürüdü. Hükümet artık 1961'den bu yana elinde bulundurduğu Kürt topraklarından çok daha fazlasını ele geçirmiş bulunuyordu. Dahası, daha önceki savaşlarda yaptığının aksine taktik mevzileri kar altında kaldığında hiç geri çekilme işaret göstermemişti. Kürtler açısından bunun anlamı baharda toparlanmak için hiç soluk alamamaktı. Irak kuvvetleri Revandüz'deki mevzilerinden Kürtlerin İran sınırından gelen en önemli malzemeleri taşıdıkları yolun bulunduğu tüm Shuman vadisini ele geçirme tehdidini savuruyordu.

İran Kürt savaşının 1963'teki gibi Baas iktidarının devrilmesine bile yol açabileceğini umuyordu ama bunun yerine kendisini Kürt kuvvetlerini açıkça destekler durumda buldu. Peşmergelere yardım etmeleri için İranlı Kürtleri savaşa göndermekle yetinmeyip, Kürt giysileri giydirdiği düzenli ordu kuvvetlerini bölgede konuşlandırdı. Aynı zamanda hafif ve orta menzilli sahra topları (75 mm ve 130 mm) ile sınırın İran tarafından Qala Diza'ya kolaylıkla erişecek uzun menzilli (175 mm) top tedariki yaptı. Havada ise İran'ın ABD Hawk füzeleri Irak'ın kısa süre önce satın aldığı MIG-23 savaş uçaklarını kolaylıkla düşürdü.

İran-Irak Anlaşması, Mart 1975

Bu yardımlar İran'ın Kürtleri yenilgiden kurtaramayacağına ilişkin temel tahminleri değiştirmedi. Kürt kuvvetleri şubat ortasında Bahdinan'dan çekiliyorlardı. Çocukları Koruma Fonu'nda çalışan bir doktor olan Davıd Nabarro Şaykhan cephesini savunan efsanevi bir komutanla karşılaşmasını canlı bir biçimde aktarmıştı:

> Onunla Shilla'ya giden yolda yürürken karşılaştık, çevresınde kıdemli subaylardan oluşan maiyeti vardı. 60 yaş civarlarında, uzun, ınce, hafifçe topallayan bir adamdı. Bize ne kadar üzgün olduğunu anlatırken gözyaşları yanaklarından akıyordu. "Yalnızca eski havan toplarımızla otomatik tüfeklerimiz ve az miktarda mühimmatımız vardı, Irak tanklarının ateş gücünü ve alçaktan uçan savaş uçaklarınca sürekli yapılan bombardımanı karşılamaya yetmedıler."[35]

Nobarro Kürt isyanının kesin olarak sona erdiğini düşünüyordu.

Yalnızca İran'ın doğrudan müdahalesi, bir başka deyişle topyekun bır savaş, sonucu değiştirebilirdi. Bu iki tarafın da istemediği kaçınılmaz bir durum halıne geldi. Aslında aralığa kadar Irak İran'a Kürtlere verdiği yardımı kesmesi halında Şattülarab sınırından vazgeçmeyi gizlice teklif etmişti. İran da hâlâ Baas'ı devirebileceğini umuyordu. Şu anda ise Irak'ın zaten yapmış olduğu teklıfi kabul etme noktasına gelmişti. Böylece Saddam Hüseyin'in 18 ay önce yaptığı uyarı nihayet gerçekleşti. 6 Mart 1975'te, Cezayir'deki OPEC Konferansı'nda Saddam Hüseyin ve Şah çözümlenmemiş sınır farklılıklarını gideren resmi bir anlaşmaya vardılar. Irak Şattülarab'ın *thalweg*'dekı (en derin noktasındakı) sınırdan vazgeçti ve her ıkı taraf da 1913 İstanbul Protokolü ve 1914'teki Sınır Belirleme Komisyonu tarafından belirlenen sınırlara tabi olmayı kabul ettiler. Dahası her iki taraf da sınırda her iki yandan da yapılacak yıkıcı sızmaları engellemek için hemen katı bir sınır güvenliği uygulamaya karar verdiler.

Anlaşmadan bırkaç saat sonra İran kuvvetleri geri çekilmiş ve Molla Mustafa'ya verilen tedarik kesilmişti. Ardından Irak kuvvetleri Shuman vadisine ilerleyerek, Hacı Umran'ı tehdit etmeye başladılar. Bağdat İran ile anlaşarak Molla Mustafa'ya 13 Mart ile 1 Nisan arasında ateşkes ilan ederek, kuvvetlerini İran'a geri çekmesini ya da teslim olmasını teklif etti.

---

[35] David Nabarro, 'Medical Aid to the Kurds in Iraq: 1974-1975 (Çocukları Koruma Fonu Irak Kürdistanı'na Yardım Yolculuğunun tarihsiz bir kişisel değerlendirmesi), s. 35.

Molla Mustafa ve KDP olayların aniden yön değiştirmesi nedeniyle bozguna uğramışlardı. 23 Martta savaşmaktan vazgeçmeye karar verdiler. Bu görüşe katılmayan az sayıda insan savaşmaya devam etti. Savaşçılar, aileleri ve diğerlerinden oluşan 100.000'in üzerinde Kürt zaten İran'da bulunan 100.000 mülteciye katılmak üzere İran'a geçti. Binlercesi de muhtemelen silahlarını teslim etmeleri karşılığında yapılacak cömert ödemeye kanarak Irak kuvvetlerine teslim oldu.

Bu harap edici savaşın maliyeti çok yüksek olmuştu. Gün başına Irak tarafından 2.5 milyon dolar ve Kürtler tarafından da bu rakamın sekizde biri harcanmıştı. Her iki taraf da çok ağır kayıplar vermişti. Kızıl Haç temsilcisinin Irak'ın savaştan 7000 ölü ve 10.000 yaralı ile çıktığı şeklindeki tahmininin makul bir tahmin olduğu düşünülebilir. Kürtlerin ölü ve yaralıları muhtemelen biraz daha azdı.

Savaşta verilen kayıpların yanı sıra, savaşın bedeli sivil halk için de özellikle ağır oldu. Binlerce insan Irak saldırısından önce evlerini terk etti ve bunların çoğu kışın açlık ve evsizlikle baş başa kaldı. En fazla acının Bahdinan'da çekildiği kuşkusuzdur. Bu acılar Türkiye'nin gıda maddelerinin serbestçe gönderilmesi için sınırı açmayı reddetmesi ve buraya sığınanların sayısının çok fazla oluşu nedeniyle artmıştı.

1974-75 Savaşından Sonrası

Baas Özerklik Yasası'nı uygulamaya koymak ve Kürdistan'da bir kalkınma ortamı yaratmak için hızla harekete geçmişti. Savaş çıktığında Molla Mustafa'nın beş bakan adayının işine son vermiş ve onların yerine tanınmış Kürt karşıtlarını atamıştı. Savaş koşullarında seçim yapılması imkânsız olduğundan 80 Kürt'ü Yasama Meclisi'ne seçmiş ve Yürütme Meclisi'ni seçmesi ve başkanlık etmesi için Haşim Aqrawi'yi atamıştı. Aqrawi daha önce KDP'nın Siyası Büro üyesiydi ama 1973'te Molla Mustafa ile arası açılmıştı. Cumhurbaşkanı Yardımcılığı'na ise bir diğer Kürt, Taha Muhi al Din Maruf atanmıştı.[36]

Rejim bölgedeki silahlı direnişi bastırır bastırmaz, buradaki denetimini hızla güçlendirmeye çalıştı. Bu Kürt halkı açısından çok acı bir dö-

---

36. Talabani'nin bir dönem çalışma arkadaşı olan Maaruf bağımsız hale geldi. 1993'te hâlâ görevdeydi.

nem oldu çünkü rejim İran ve Türkiye sınırı boyunca bir güvenlik sınırı oluşturdu ve bu kuşak önce 5 km iken giderek genişledi ve bazı yerlerde 30 km'ye ulaştı. Bu kuşağın oluşturulması ilk aşamada en az 500 köyün yerle bir edilmesine yola açarken, bu rakam 1978'e kadar 1400'e çıktı. En az 600.000 kişi ve muhtemelen çok daha fazla erkek, kadın ve çocuk *mujama'at* adı verilen 'kolektif' kamplara yerleştirildiler. Kolektif köyler önemli kentlerin yakınlarında bulunan, çok olumsuz koşullara sahip yerlerdi, zırhlı araçlarla denetim için geniş yollar bırakılmıştı. Eski yerleşim yerine dönerken yakalananlar yaşa ya da cinsiyete bakılmaksızın hemen infaz ediliyordu. Rejimin buralara taşıdığı toplulukları mahvetme ve onların bağımsızlıkları ile onurlarını elinden alma niyetini taşımadığına inanmak çok zor.

Diğerleri Güney Irak'a, Diwaniya'ya, Nasiriye'ye ve Afak'a gönderildiler. Bunlar genellikle rejime boyun eğmeyen aileler ya da Barzani'nin aktif destekçileri veya af döneminde (20 Mayıs 1975'e kadar) geri dönemeyen mültecilerdi. İran'a sığınan 210.000 civarındaki Kürt'ten yalnızca 140.000'i belirlenen tarihe kadar geri dönmüştü.

Hükümet yeni yerleşim planında tartışmalı bölgelerdeki nüfus dengesini ayarlama fırsatını da buldu. Kürt kaynaklarına göre Hanikin, Kerkük, Mandali, Şaykhan, Zakhu ve Sincar gibi tartışmalı yerlerden bir milyon kişi uzaklaştırılmıştı, ancak bu tabloyu doğrulamak mümkün değil. Göçe zorlanan bu insanların yerine Mısırlı ve Iraklı Araplar yerleştirildi. Bu önlemler 1976 yazında durduruldu, bunun nedeni muhtemelen Kürt yetkililerin böylesi önlemlerin Kürtleri gerilla faaliyetine yeniden başlamaya teşvik ettiğini anlamalarıydı.

Kerkük'teki Kürtlerin mülk sahibi olmalarını zorlaştırmanın yanı sıra, eyalet Arap çoğunluk sağlanacak şekilde yeniden düzenlendi. Kürt çoğunluğun bulunduğu kentler, örneğin Kalar (30.000), Kifri (50.000), Chamchamal (50.000) ve Tuz Khurmatu (80.000) Kerkük'ten ayrılarak, Süleymaniye, Diwaniya ya da yeni Salah al Din eyaletine bağlandı.

Diğer tatsız önlemler arasında Kürt kadınlarla evlenen Araplara para ödülleri verilmesi, etnik asimilasyonun bilerek teşviki, Kürt kamu görevlileri, askerler ve polislerin Kürdistan dışına çıkarılması, Süleymaniye'deki yeni üniversiteden Kürt fakültesinin kaldırılması ve bazı yer isimlerinin Arapçalarıyla değiştirilmesi bulunuyordu. Bağdat'ın kararına karşı çıkılmayacağını göstermek için tutuklama, işkence ve infazlara da başvurduğu kuşkusuzdur.

Nabarro İngiltere'ye döndüğünde Kürtlerin nasıl kötü bir durumda olduklarını Dışişlerine bildirdi ve şu yanıtı aldı: "Irak ile her yıl 500 milyon sterlinlik sözleşme yapıyoruz, hiçbir hükümet avantajı bulunmayan bir azınlık adına özveride bulunmamıza izin vermez."[37] Benzeri değerlendirmeler diğer parlamenter demokrasilerin dışişleri bakanlıkları tarafından da yapılmıştı. Hiçbir hükümet buna karşı durmak için girişimde bulunmadı.

Irak rejimi siyasi baskıyı dengelemek için bölgede bir ekonomik memnuniyet düzeyi yaratmak amacıyla büyük yatırımlar yaptı. Kolektif köy programıyla 30.000'in üzerinde ev yaptı, bunların maliyeti yaklaşık 90 milyon dinardı. Aynı zamanda bölgeyi kalkındırmak, sanayi inşa etmek, demiryolu döşemek, okul ve dispanserler açmak için 336 milyon dinar tahsis etti. Okulların sayısı 1974 ile 1979 arasında dörde katlandı; Erbil, Revandüz, Süleymaniye ve Salah al Din de hastaneler inşa edildi ve turistik tesisler açıldı. Irak hükümeti 1970'lerin ikinci yarısında ülkenin başka hiçbir yerine yapmadığı kişi başına harcamayı Kürdistan'daki halk için yaptı.

Saddam Hüseyin Ağustos 1979'da başkanlığa yükselmesi nedeniyle Irak dışındaki militanlara özel bir af önerdi ve bunların yaklaşık 10.000'i geri döndü. 1 Ocak 1980'de Yasama ve Yürütme Meclisi başkanlarının yetkileri kendilerine bakanlık statüsü verilerek artırıldı; haziranda 1958 Devrimi'nden sonra ilk kez Irak Ulusal Meclisi seçimleri yapıldı; eylülde Yasama Meclisi seçimleri yapıldı ve Özerklik Yasası'nın gerektirdiği seçimler tamamlanmış oldu; tüm adaylar titizlikle araştırılmıştı. Herkes rejimin politikasına karşı çıkmanın sert bir karşılık göreceğini biliyordu. Söz konusu olan özü bulunmayan bir görüntü, korkusuz yaşamak için yapılan kötü bir tercihti.

---

37. David Nabarro, 'Medical Aid to the Kurds', s. 41.

Kaynaklar

Yayımlanmış: Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq since 1918*; Mirella Galetti, 'Sviluppi del problema Curdo negli anni 1976-78' *Oriente Moderno*, no. 58, 1978 içinde; Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*; Human Rights Watch/Middle East Watch, *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds* (New York, 1993); Jawad, *Iraq and the Kurdish Question*; Chris Kutschera, 'Irak, une forte odeur de petrole' Jeune Afrique içinde, 13 Temmuz 1971 ve 'Machiavel, le Baas, et les Kurdes' içinde *Jeune Afrique*, 21 Temmuz 1973; PUK, *Revolution in Kurdistan: the Essential Documents of the Patriotic Union of Kurdistan* (New York, Ocak 1977); Martin Short ve Anthony McDermott, *The Kurds* (Londra, 1973); İsmet Şerif Vanlı, 'Kurdistan in Iraq' Chaliand, *People Without a Country içinde*.

Yayımlanmamış: David Nabarro, 'Medical aid to the Kurds in Iraq: 1974-1975' (Çocukları Koruma Fonu Irak Kürdistan'ına Yardım Yolculuğunun tarihsiz bir kişisel değerlendirmesi).

: ....

17. BÖLÜM

SOYKIRIMA GİDEN YOL, 1975-1988

Parçalanma ve Zayıflık

Molla Mustafa'nın oğulları İdris ve Mesut ile birlikte mücadeleyi terk etmesi Irak'taki Kürt hareketini karmaşık hale getirmişti. KDP de parçalanmış görünüyordu. Molla Mustafa'nın eski rakibi Celal Talabani boşluktaki ilk kişiydi. 1970 Anlaşması'nın ardından Talabani'nin KDP saflarına geri dönmesine izin verilmiş ama Beyrut parti temsilciliğine atanmıştı. Bu görev, Molla Mustafa'ya karşı çalışmasını engellemek için verilen bir sürgün niteliği taşıyordu. Talabani Beyrut'tan Suriye hükümetince nefret edilen Irak Baas partisine karşı mücadelesini yenilemeye teşvik edildiği Şam'a gitti.

Talabani ve bazı arkadaşları[1] 1 Haziran 1975'te Şam'da Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (PUK) kurulduğunu ilan ettiler.[2] PUK iki Iraklı grubun oluşturduğu bir şemsiye örgütüydü: bunlardan biri Nawshirwan Mustafa Amin'in önderliğindeki gizli bir Marksist-Leninist grup olan Komala, diğeri ise yaman bir savaşçı ve Talabani'nin 1964'ten beri mücadele arkadaşı olan Ali Askari ve Rasul Mamand önderliğindeki Kürdistan Sosyalist Hareketi'ydi (KSM). Açıklamada Irak'taki isyanın 'feodal, aşiretçi, sağcı burjuva ve kapitülasyoncu Kürt liderliğinin beceriksizliği'[3] nedeniyle sona erdiği söyleniyor ve PUK'un Kürtlere özerklik Irak'a demokrasi getirmeye kararlı olduğu ilan ediliyordu. Açıklamada tüm ilerici ve solcu güçler 'kana susamış diktatörlük rejiminin yıkılmasına' yardımcı olmaya çağrılıyordu.

---

[1] Adil Murat, Abdülrezzak Aziz, Kemal Fuat, Fuat Masum, Nawshirwan Mustafa Amin ve Umar Shaykmus.

[2] Eklenen tam adı 'Geçici Komisyon'du.

[3] PUK, *Revolution in Kurdistan*, s. 1. Bu yayın Kürt ulusal hareketinin 'aşiret liderlerini' defalarca kınıyordu.

PUK faaliyetlerine 1976'da başladı. Ali Askari, Ramadi'de zorunlu ikamet ettiği sırada Talabani ile temas kurmuş ve arkadaşlarıyla birlikte dağlara kaçmayı başarmıştı.[4] Askari ve arkadaşları kuzeyde Baradust civarında faaliyet gösterirken, Nawshirwân Mustafa Süleymaniye bölgesinde çalışıyordu.

Bu arada eski KDP'nin diğer üyeleri de yenilgi nedeniyle yaşadıkları travmadan kurtulmaya başlıyorlardı. İdris ve Mesut Barzani[5], 1970-74 arasında Kuzey Bölgesi Bakanı olan Sami (Muhammed Mahmud) Abdülrahman ve diğer bazılarıyla birlikte KDP-Geçici Önderliğini (KDP-PL) oluşturmak için Ağustos 1976'da Avrupa'da buluştular. Hareket ilk eylemini mayısta gerçekleştirmiş bulunuyordu. İran ve ABD ile olan acı deneyimler akıllarını başlarına getirdiğinden, artık resmen solcu bir programa sahipti. İran tarafından zorla kabul ettirilen kısıtlamalar tarafından sert bir biçimde sınırlanmıştı. İdris İran'a yerleşti, Sami (genel sekreter olarak) eylem bölgelerinde yaşadı, Mesut ise 1979'da babasının ölümünden sonra Kürdistan'a döndü.

Alana çıkacak olan üçüncü grup, bir zamanlar KDP'nin Yürütme Bürosu başkanı olan ve bazılarınca parti başkanlığına getirilmek üzere bir kenarda bekletilen Dr. Mahmud Uthman tarafından yönetiliyordu. Uthman Mart 1975'te mücadelenin terk edilmesi yönündeki karara karşı çıkmıştı. KDP Hazırlık Komitesi 1976 sonlarına doğru yayımladığı ilk bildirisinde önceki dönemde dış güçlere güven duyulmasını eleştiriyordu. Uthman kendisini bu suçlamadan muaf tutmuyordu.

Son olarak da, 1959'dan beri gölgede kalan bir parti olan Pasok Eylül 1976'da kendisini yenileyerek Kürt Sosyalist Partisi adını aldı. Tüm Kürdistan'ın bağımsızlığını arzuluyor, ancak bir ara hedef olarak her ülkede özerklik için çalışmak istiyordu.

Ali Askari

Hiçbir şey Kürt politikalarının ve toplumunun köklü ve giderilemeyen zayıflığını Barzaniler ve Talabani arasında yeniden alevlenen kan davası kadar açığa vurmamıştı. Bu kan davası sonunda 1978'de feci bir duruma geldi.

Ali Askari hâlâ Şam'da bulunan Talabani'nin Barzanilere kesinlikle düşman olduğunu biliyordu. Askari'nin KDP-PL ile doğrudan teması vardı ve Talabani'ye yazarak ona yalnızca bir tek düşman bulunduğunu, bunun da Saddam Hüseyin olduğunu, Kürtler arasındaki kan davalarından vazgeçilmesi gerektiğini hatırlattı. Fakat KDP grupları üç ayrı vakada, Temmuz 1976'da, Türkiye sınırından Irak'a girdikleri sırada yaklaşık 50 kişiyi öldürdükleri Ocak 1977'de ve bundan bir ay sonra PUK savaşçılarını pusuya düşürüp öldürdükleri için, Talabani bunları yok etmeye kararlıydı.

---

[4] Bunlara Umar 'Dabbaba' Mustafa, Dr. Khalid Said, Said Kaka ve Saad Aziz de dahildi, Adil Murat ile röportaj, 26 Temmuz 1993.

[5] Molla Mustafa'nın görünürdeki eski mirasçısı oğlu Lokman Mayıs 1965'te bir eylemde öldürülmüştü.

Bu kanlı karşılaşmaların niçin gerçekleştiği ve KDP'nin savaş esirlerini niçin öldürdüğüne ilişkin çeşitli nedenler bulunmaktadır. KDP komutanı Sami Abdülrahman Talabani'nın KDP'nın vurulması konusundaki genel talimatından haberdardı. Çünkü bu Şam'da oluşturulan PUK propagandasının bir parçasını oluşturuyordu. Sami böylesi düşmanlara yumuşak davranmaya niyetli değildi ve Talabani'ye karşı derin bir nefret besleyen İdris tarafından destekleniyordu. Sami, PUK'un yapacağı manevraların sınırın Türk tarafında yaşayan aşiretler, özellikle Goyan, Jirki ve Sulayvan (aynı zamanda Irak'ta bulunan) tarafından hükümete ihbar edildiğini biliyordu. Bunlar yaptıkları ihbar karşılığında para almaya hazır paralı askerlerdi. Ancak Sami'nin onlarla daha iyi ilişkiler kurduğu ve bu sayede daha iyi istihbarat aldığı görülüyor. Sami'nin Türkiye içinde Hakkari, Uludere ve Şırnak'ta üç KDP-PL üssü vardı. Türk güvenlik kuvvetleri muhtemelen Kürtler arası savaşı teşvik amacıyla bu üslere karşı hoşgörülüydü.

Talabani Kürdistan'a 1977'de Askari'nin ısrarı üzerine geldi, çünkü liderlerinin ülkede bulunmaması hareket içinde moral kaybına yol açıyordu. Karargâhını Sardasht'ın batısındaki Nawkan'da tam İran sınırının içinde kurdu. Burası Nawshirwan'm eylemlerini batı ve güneye, Askari'nın ise daha da kuzeye doğru yöneltebileceği ideal bir yerdi. Nisan 1978'de Askari'yi ve yardımcısı Dr. Halid Said'i 800 kişinin komutanı olarak kuzeyde önemli bir sefere gönderdi, bu seferin esas amacı Kamışlı'dan tam Türk sınırındaki kimi Kürt köylerine gönderilen önemli miktarda silahın alınmasıydı. Talabani Askari'ye yoldaki[6] tüm KDP-PL üslerinin yok edilmesi konusunda yazılı talimat verdi ancak Askari Baradust bölgesinde KDP-PL ile yararlı ilişkiler kurmuş bulunduğundan bu talimatı dikkate almadığı anlaşılıyor. Fakat bu talimatın bir kopyası bir Türk Kürt partisi aracılığıyla Sami'nin eline geçti ve elinde Talabani'nin niyetine ilişkin kesin kanıt bulunan Sami şiddete başvurmaya karar verdi.

---

[6] Bu talimatlar Talabani'nin 14 Nisan 1978 tarihli bir mektubundaydı. KDP'nın Baradust taki ana üssü Hadan Vadisi nin hemen doğusundaydı.

Askari'nin kuvvetleri hem Irak hem de İran hava ve kara kuvvetlerinin tacizleri altında kuzeye doğru ilerledi. Baradust'a ulaştığında mühimmatı tükenmişti. Halid ile kuvvetlerini ayırarak Türkiye'deki buluşma yerlerine ayrı ayrı ilerlemeye karar verdiler. Askari KDP-PL ile temas kurdu, düşmanca bir tutum beklemiyordu. Ancak kuvvetleri haziran başında Türkiye'ye doğru ilerlediğinde, toplam 7500 kişi civarındaki KDP ve aşiret güçleri tarafından pusuya düşürüldü. Askerlerinin bir kısmı savaşarak güneye doğru ilerledi. Bazıları Nawkan'a döndü; bazıları da bilerek tuzağa düşürüldüklerini düşünerek Irak kuvvetlerine teslim oldu. Askari komutasında savaşmaya devam edenler ağır kayıplar verdikten sonra teslim oldular. Benzeri şeyler Dr. Halid Said'in kuvvetlerinin başına da geldi. Sami'nin talimatıyla hem Askari hem de Halid Said idam edildi ve bu olay karşıt Kürt hizipleri arasında ve içinde bir şiddet mirasına yol açtı.

Askari'nin akıbetini bilmeyen Talabani Şam'daki bürosuna düşüncelerini açıklayan bir mektup gönderdi. Askari'nin karşısına çıkan ilk fırsatta KDP-PL'yi vurmamasını eleştirerek, "Irak, İran ve KDP-PL bizim düşmanlarımızdır"[7] diye yazdı. Mektubu, PUK'un halkta bıraktığı izlenimin ve KDP-PL'nin İran ile işbirliğine yönelttiği şiddetli eleştirilerin aksine, Savak ile yaptığı gizli görüşmeleri de ifşa ediyordu. Savak'ın KDP-PL ile PUK'un işbirliği yaparak Irak'a yönelik eylemlerini en üst düzeye çıkarmalarını istediği bir dönemde, Talabani'nin Savak ile yalnızca İdris Barzani ve KDP-PL ile ilişkilerini kesmesi halinde işbirliği yapacağını bildirmesi ironiktir.

Daha fazla zarar kaçınılmazdı. Arka planda Talabani'nin kararlarına kuşku düşürecek olan Askari olayı vardı.[8] Daha da önemlisi Rasul Mamand Talabani'nin eski dostları yararına[9] kendisinin önemsenmediği hissine kapılmıştı. 1979 Nevruz'unun (21 Mart) gecesi PUK savaşçılarının esas bölmesini oluşturan KSH'ye mensup adamlarını Talabani'nin kampından çıkartarak, Nawkan yakınlarında bulunan Mahmud Uthman'ın KDP-PK'sı ile ittifak yaptı. Ağustosta yeni bir partinin, Kürdistan Sosyalist Partisi'nin (KSP) kurulduğunu resmen açıkladılar.

Bu sırada İran'da İslam Devrimi gerçekleşti. Laik ve solcu ideolojisiyle PUK bundan yararlanamadı. Şah gibi ayetullahlar da Barzanilere daha çok güveniyorlardı.

---

[7] Talabani'den PUK GK'na (Şam), Nawkan, 20 Haziran 1978.

[8] PUK'un bazı üyeleri Talabani'nin Askari'yi ölüme bilerek gönderip göndermediğini merak ediyorlardı.

[9] Özellikle Umar Mustafa ve artık ölmüş olan Halid Said ve Ali Askari.

Kürt Hizipçiliği

Ancak, KDP-PL'nin sorunları hâlâ devam ediyordu. Parti, Kasım 1979'da İran'da yaptığı Dokuzuncu Kongre'de KDP adını aldı. Sami Abdülrahman önderliğindeki çeşitli aydınlar, Barzani liderliğinin İdris ve Humeyni rejimi ile Tahran'dan özerklik isteyen KDPI ile yapılan ciddi çatışmalarla güçlenen aşiretçi tutumundan hoşnutsuz olarak, kendilerini partiden ayrı tutmaya başladılar. KDP kurduğu bu bağlar nedeniyle artık esas olarak İran'ın içinde Tahran adına KDPI'yı yenmeye angaje olmuştu. Dahası, İdris Sami ve Siyasi Büro'daki arkadaşları da dahil olmak üzere herkesi gözetleyen gizli polis teşkilatı olan Parastin'i yönetiyordu. Sami KDP içinde kaldığı takdirde Barzanilere hizmet etmek zorunda kalacağını biliyordu. Bu sırada o ve muhalif arkadaşları partiden ayrılarak 1981'de Kürdistan Demokratik Halk Partisi'ni (KPDP) kurdular.

Böylece Irak Eylül 1980'de İran'a saldırdığında, Iraklı rejim muhalifleri çok sayıdaki Kürt hizipleri arasında seçim yapmak zorunda kaldılar. Şam'da üslenmiş çeşitli gruplar kasımın ortasında Baas rejimini yıkma vaadinde bulunan Irak Yurtsever Demokratik Cephesi'nin kurulduğunu açıkladılar. Başlıca imzacılar arasında PUK, IKP, KSP ve Suriye yanlısı Baas bulunuyordu.[10] PUK, KDP'nin dışlandığı bir cepheye önderlik etmekten büyük bir memnuniyet duyuyordu.

Bu nedenle Talabani'nin 28 Kasım'da IKP'nin güçlü kanadı, KSP'nin (Rasul Mamand) yönetimindeki ana bölmesi ve Pasok'un PUK'a açıkça karşı çıkarak Kürdistan'da KDP ile Yurtsever Demokratik Cephe'yi kurduklarını öğrendiğinde ne kadar içerlediği tahmin edilebilir. Talabani IKP'yi şiddetle kınadı[11] ama kendi cephesinin dağılmasını engellemek için yapabileceği pek az şey vardı. IKP ve KSP içinde Şam'da bulunanlarla hâlâ Irak'ta olanlar arasında düşmanlıklar baş gösterdi.[12] IKP'nin KDP yanlısı hizbi PUK'un müttefikleri olan Suriye yanlısı Baas ve KDPI'yı, Molla Mustafa'nın ve şimdi de İdris'in yönetimindeki KDP'nin İran'dan destek almanın bedeli olarak KDPI'yı taciz ettiğini görmezden gelerek, çatışmalara neden olmakla suçladı. KDP'nin bu tutumu Kürt mücadelesinin esas ilkesinin Kürtlerin birbirlerine ihanet etmemesi olduğunu düşünen çok sayıda Kürt'ün midesini bulandırdı.

---

[10] *Al Jubba al Wataniya al Dimuqratiya al Irakiya*. 14 Kasım 1980'de kuruldu. Diğer imzacılar Irak Sosyalist Partisi, Irak Milliyetçi Hareketi (Nasırcılar) ve Halk Ordusu Örgütü'ydü (Marksistler).

[11] IKP içindeki ayrılık derinleşti, bir grup KDP destekçisi, diğeriyse Arap milliyetçileri tarafındaydı.

[12] Adil Murat ve Mahmud Uthman Şam'daki imzacılardı. Mahmud güya Mamand'ın onu parti içinde isteyerek baltaladığını hissetmişti. KSP'nin ilk konferansında Mahmud Uthman onu desteklemeyi reddetmiş ve Mamand parti lideri olmuştu (Adil Murat oyların çoğunu almış fakat gençliğini ve sınırlı deneyimini düşünerek kenara çekilmişti); Adil Murat, yazarla röportaj, 29 Temmuz 1991.

Diğer yandan, KDP'yi zayıflatmak isteyen PUK KDPI'yı desteklemeye devam ederek İran kuvvetlerine karşı Mahabad'ı savunmasına bile yardımcı oldu. Böylece Suriye ve İran Irak'a karşı ilan edilmemiş müttefikler olarak kaldılar ama PUK ve KDP'deki temsilcileri şiddetli bir düşmanlığı sürdürdüler.

Saddam'a karşı verilmesi gereken mücadele düşünüldüğünde böylesi düşmanlıkların şımarıklık olduğu düşünülebilir. PUK 1980 yılı boyunca Suriye, Libya ve daha sonra İran'dan aldığı paralarla yeniden silahlandı, yeni ulaştığı bu gücü KDP'ye karşı savaşmakta kullandı. Topraklarını Süryanice konuşan bölgelere doğru genişletmeye çalışırken, KDP de aynı şeyi Bahdinan'ın Kırmançi konuşan bölgelerinde yapıyordu. Böylesi kavgaların rejime karşı yürütülen gerilla savaşının etkinliğine zarar verdiği söylenebilir.

Her iki taraf da İran-Irak savaşının ilk iki yılı boyunca hükümet birliklerine karşı mücadelede başarılı olduklarını iddia etse de, Saddam Hüseyin "Kürt örgütleri umutsuzca bölünmüş ve yabancı güçlere tabi olduklarından asla herhangi bir şey kazanamazlar"[13] diyerek böbürlenebiliyordu. Aynı zamanda Kürdistan'ın sorumluluğunu hükümet yanlısı Kürt kuvvetlere, sayıları giderek artan *jashlara* bırakarak bölgedeki askeri varlığın azaltılacağını da duyurmuştu.

Saddam Kürt muhaliflerini küçümsemekte haklıydı. Savaşan iki taraf birbirlerinin peşmerge birliklerinin Kürdistan'da serbestçe hareket etmelerine izin vermek konusunda 1982 yazının ortasında anlaştılar fakat çabalarını birleştirmeyi başaramadılar. Bu durum Bağdat'a karşı mücadelelerinin ne kadar ciddi olduğunu olağanüstü bir tarzda açıklıyordu. Şubat 1983'te on dokuz muhalif Irak grubu Suriye ve Libya tarafından Bağdat'a karşı birleşmeye ikna edildiler ama bu taahhüt yalnızca Trablusgarp'tan operasyon bölgesine dönmek için yapılan seyahat boyunca devam etti. Islamcı Şii gruplar, Kürt milliyetçileri, laik Araplar ve Irak milliyetçilerinin birbirleriyle Saddam'ın devrilmesi dışında çok az ortak noktaları vardı. 'Kürdistan'a gerçek bir özerklik kazandırmak' söylemine rağmen, Kürtlerin dışında yalnızca Komünistler, Kürtlerin kendi kendilerini yönetme hakkını ciddi bir biçimde savunuyordu.

Her koşulda PUK ile karşıtları arasındaki gerginlikler hâlâ çok yoğundu. Nisanda IKP, KDP ve KSP, Erbil eyaletindeki PUK mevzilerine saldırdılar. Ertesi ay PUK beklenmeyen karşı saldırılara başladı, özellikle 50'sini öldürüp 70'ini esir aldığı Komünistlere çok fazla zarar verdi. Bazı çevrelerde PUK'un Bağdat ile ve muhtemelen Ankara ile birlikte çalıştığından kuşkulanılıyordu.

---

[13] Shahram Cubin ve Charles Tripp, *Iran and Iraq at War* (Londra, 1988), s.105, alıntı BBC, *Summary of World Broadcasts* BBC/SWB/ME 27 Şubat 1982.

Dış Tehdit

Bağdat'ı huzursuz etmeleri için kendilerine verilen tüm dış desteğe rağmen, Kürtleri elden çıkarmamak konusundaki bölgesel uzlaşmanın başarılarının önünde önemli bir engel olduğu Kürtlere tam bu sırada ani bir biçimde hatırlatıldı. Mayıs sonunda Türkiye sınır ötesine yoğun bir baskın yaptı, bunun görünürdeki gerekçesi kendi isyancı Kürtleri ile mücadele etmekti. Irak'a hava ve kara kuvvetleriyle Irak ile 1978 yılında yaptığı 'sıcak takip' anlaşması gereği Bağdat'ın onayıyla girdi. 1500'ün üzerinde esir aldı fakat bunların çoğu Ankara'ya isyan edenlerden çok muhtemelen bölgede yaşayan sivillerdi. IKP ve KDP üslerini imha edip, yaklaşık 300 peşmergeyi de öldürerek, Bağdat'ın düşmanlarını da ağır kayıplara uğrattı. Türkiye ağustosta yeni bir baskın daha yaptı ama KDP ile sıkı bir angajman yaptıktan sonra geri çekildi.

Ardından, Irak kuvvetlerini kendi topraklarından atmış olan İran karşı saldırıya geçti. Esas hedefi Irak'ın güneyindeki Şiiler olmasına rağmen, Kürdistan'da başka bir cephe açmayı tercih etti. Önemli bir sınır kenti olan Hacı Umran'ı temmuzda KDP ile birlikte ele geçirdi. Buranın fiili denetimi KDP'ye bırakılmış olmasına rağmen, Hacı Umran'ın resmi sorumluluğunun Şii Irak Dawa Partisi'ne verilmesi Tahran'ın ideolojik yaklaşımına uygundu. İran daha da güneyde Qala Diza'yı içine alan yüksek bölgeleri ve ardından ekimde Panjwin'i de ele geçirdi.

Ancak İran'ın hangi saik ile hareket ettiği belirsizdi. Yaptığı baskınlar bir yandan Bağdat'a karşıyken, diğer yandan KDPI ve daha çok da PUK'u destekleyen Irak Kürtlerine yönelikti. İran'ın davranışları birleşik bir İran-Kürt saldırısına karşı koyamayabileceğinden korkan Bağdat'ın alarma geçmesine neden oldu. Bu aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nden hoşlanmadığını hiç gizlemeyen PUK için de bir tehdit oluşturuyordu.

İran'ın ilerleyişinin en kısa sürede görülen etkisi sınır bölgesinin dışında, Irak kuvvetlerine yakın bulunan PUK genel karargâhına baskı yapmak oldu. İran'ın Shuwarta ve Panjwin'i 'kurtarması'nı protesto eden PUK şimdi belaları Bağdat ile Tahran arasında ezilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Rakip Kürt gruplarıyla yaptığı yıkıcı savaşlar ya da hükümet birliklerine saldırdığında verdiği kayıpların dışında, 1976'dan beri hükümet tarafından kimi tutuklanan kimi de infaz edilen 1400 üyesini kaybetmişti. Kesinlikle bir molaya ihtiyacı vardı.

PUK'un Bağdat ile Yaptığı Barış Görüşmesi

Saddam İran'ın Kürtler ile işbirliği yapması halinde doğacak tehlikeyi önceden görmüştü. Daha İran saldırısı başlamadan yerel *jashları* güçlendirmek için Kürdistan'da 50.000 asker konuşlandırmak zorunda kalmıştı. 1983 başında, çoğu Kürt olan ve artık dağlarda yaşayan 48.000 asker firarisinin ülkeye girmesine izin vermişti. Bu nedenle Kürt tehlikesi artık daha büyük boyutlara gelmişti.

Saddam'ın ilk işi Kürt halkının kızgınlığını yatıştırmak oldu. Kürtleri korkutucu güney cephesinde İran'a karşı konuşlandırmaktansa, Kürdistan'da hizmet etmelerine zaten izin vermişti. Aynı zamanda asker kaçaklarına af çıkartarak Kürtlerin ordudan kaçışlarını durdurmaya çalışmış ve güneye gidenlerin evlerine dönmelerine müsaade etmişti. Artık yerel halkın gözüne biraz daha girmek için ağustosta yeni Yasama Meclisi secimleri düzenleyerek yeni adımlar atıyordu.

Saddam Kürt isyancılar ile İran arasına bir engel koymak zorundaydı. Gidişatın İran'ın lehine döndüğü[14] açığa çıktığında, tehlikeyi öngörerek daha 1982 yazında Barzani kardeşlerin, Talabani'nin ve diğer parti liderlerinin nabızlarını yoklamıştı. Özellikle Hacı Umran'dan Revandüz'e ve Shaqlawa'ya doğru giden Hamilton Yolu'ndan yapılacak bir hamleden korkuyordu. Shaqlawa düştüğü takdirde Erbil ve ova güvende olmayacaktı.

KDP'nin talep ettiği iyi niyet jestlerini yapmak istemediğinden[15], Barzaniler ile yaptığı görüşmeler sonuçsuz kaldı. Saddam KDP'nin Tahran ile olan bağının kendisiyle özgürce görüşme yapamayacak kadar yakın olduğu sonucuna varmış olabilir. İran'ın Hacı Umran'ı ele geçirmesi sırasında KDP'nin yaptığı katkıyı batılı bir diplomat şöyle anlatıyor: "Saddam arkasından asla unutamayacağı bir biçimde hançerlendi."[16] Saddam intikamını Barzani kabilesinden aldı. Bunlar Barzan vadisinden

---

14. KSP'den Mahmud Uthman gizlice Saddam'la buluştu fakat biraz da KSP'nin Kürdistan'da etkisi çok sınırlı olduğu için hiçbir anlaşmanın olası olmadığı sonucuna varildı.
15. KDP göçmen kamplarındaki tüm Kürtlerin geri dönmesini ve siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını sağlamaya çalışıyordu. Saddam her ikisini de yapmayı reddetti.
16. *Internatinal Herald Tribune*, 28 Mart 1984.

göçe zorlanıp, 1975'te Güney Irak'ın batakhanelerine sürülmüşlerdi ama 1980'de yeniden Erbil'in güneyindeki Kuştepe'nin *mujama*'asına yerleştirildiler. Askerler *mujama*'ayı bir sabah şafak vakti yerle bir ettiler, on üç yaşının üzerindeki tüm erkekleri topladılar. Bir anne olayı, "Çok küçük ve çok hasta olan en küçük oğlumu vermemeye çalıştım" diye hatırlıyordu.

> Onlara yalvardım, "Diğer üç oğlumu aldınız, ne olur bunu bana bırakın" dedim. Bana şunları söylemekle yetindiler: "Eğer bir söz daha söylersen seni vuracağız." Sonra göğsüme bir tüfeğin dipçiğiyle vurdular. Oğlumu aldılar. Beşinci sınıftaydı.[17]

İçlerinde *jashların* ve hatta Baas'ı destekleyen Ubeydullah'ın da bulunduğu 8000 civarında Barzani erkeği Kuştepe ve diğer yerleşim yerlerinden götürüldüler. Bunlar infaz edilmeden önce Bağdat sokaklarında dolaştırıldılar. Saddam'ın sözcükleriyle "Cehenneme gittiler."[18] Bu daha büyük bir kıyımın habercisiydi.

Bu arada ayakta kalıp mücadele etmesini Irak'a borçlu olan KDPI lideri Kasımlı, Talabani'yi Bağdat ile barışmanın yararları konusunda ikna etmişti. Zaten PUK Kürdistan'ın çoğu kısmında KDP'den çok daha fazla etkiliydi. Eğer başarılı bir anlaşma yapabilirse, Talabani Kürt halkının tartışmasız temsilcisi haline gelecekti. Bunun üzerine Kürdistan'da ne kadar nüfuzlu olduğunu göstermeye koyuldu. Mayısta önce IKP ve KSP'ye saldırıp, ardından *jash* birliklerini bozguna uğratarak, Saddam'a PUK'un ne kadar cesur olduğunu doğrudan göstermeye çalıştı.

PUK ve Bağdat aralıkta ateşkes ilan ettiler. Bu ateşkes IKP ve PUK'un içinde olduğu bir ulusal birlik hükümeti kurulması; gerçekten serbest ve demokratik seçimlere yer veren daha geniş bir özerklik anlaşmasının yapılması; Irak Kürdistan'ını yabancı (örn. İranlı) düşmanlardan korumak için en az 40.000 kişilik bir Kürt ordusunun kurulması; ve devlet bütçesinin yüzde 30'unun Kürt bölgesinin rehabilitasyonuna tahsis edilmesi için görüşme yapılmasını sağlayacaktı.

PUK'un açıklaması eski müttefikleriyle, özellikle hem PUK'un geçen mayısta yaptığı saldırıyı affetmemiş olan hem de bir ulusal birlik hükümetine katılmak istemeyen IKP ile sert bir biçimde kapışmasına neden oldu. Buna rağmen ateşkes PUK açısından çok önemli avantajlar sunuyordu: Süryanice konuşulan bölgeyi İran'a karşı korumak için Irak'tan silah tedarikı sağlama ve 1974 tarihli özerklik yasasında kabul edilebilir bir iyileştirme sağlayarak Kürt halkına el uzatma konusunda düşünmek için bir soluklanma süresiydi bu. Eğer PUK bunları başarabilirse, Talabani Kürt milliyetçiliğinin gerçek savunucusu olarak Barzani'nin yerine geçebilirdi. Bununla birlikte alınması gereken yol tartışmaya fazlasıyla açıktı. KDP'nin İran'a KDPI'ya karşı mücadelesinde yardım ederek taraftarlarını nasıl kaybettiyse, şimdi de PUK taraftar kaybediyordu. Savaşçılarının en az 3000'i PUK'tan ayrılarak KDP'ye geçti.

---

[17] Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 40.

[18] *Al-Iraq*, 13 Eylül 1983, Middle East Watch içinde, *Genocide in Iraq*, s. 41. Barzaniler rejim tarafından tasfiye edilenlerin çoğu gibi tahminen Güney Irak'ta idam edildiler.

PUK'un talepleri esas olarak (i) özerk bölgenin Kerkük, Hanikin, Jabal Sincar ve Mandali'yi içine alacak şekilde genişletilmesi; (ii) tartışmalı bölgelerin Araplaştırılmasına son verilmesi ve göçe zorlanan Kürtlerin serbestçe geri dönmesi; (iii) İran ve Türkiye sınırları boyunca uzanan güvenlik kordonunun kaldırılması; petrol gelirlerinin yüzde 30'unun Kürdistan'ın kalkınmasına tahsis edilmesi; (iv) güvenlikten resmen oluşturulmuş bir peşmerge kuvvetinin sorumlu olması; (v) siyasi tutsakların serbest bırakılması; (vi) 20.000 civarındaki *jash*'ın terhis edilmesi. Bu son talep yalnızca hükümet yanlısı bir kuvvetin varlığıyla ilgili değildi. *Jashlar* yerel aşiret reisleri ve güçlü kişilerin yönetimindeydi ve böylesi kişilerin elinde silah bulunması (*jashların* pratikteki anlamı buydu) onlara önemli bir siyasi güç kazandırıyordu. Talabani böylesi adamların yeni özerklik düzenlemesi altında herhangi bir siyasi önem taşımalarına izin vermek istemiyordu. Talabani bu nedenle Baas yanlısı iki grubun, Haşim Aqrawi'nin hükümet yanlısı KDP'sinin ve Abdullah Settar Tahir Şerif'in Kürt Devrimci Partisi'nin hükümete dahil edilmemesi konusunda ısrarcı oldu.

Saddam ayak diredi, henüz üzerinde uzlaşmaya hazır olmadığı konular vardı. Bunlardan biri tartışmalı bölgelerin, özellikle de Kerkük'ün akıbetiydi. Eğer Saddam Kerkük'ü verirse, o zaman Talabani Molla Mustafa'dan üstün hale gelmiş olacaktı. Fakat Saddam'ın Irak'ın üretken servetinin özünden vazgeçmesi kolay değildi. Saddam'ın Talabani'ye "Kerkük'ün bir Kürt kenti olduğu konusunda ısrar etme, biz de onun Kürt kenti olmadığı konusunda ısrarcı olmayalım"[19] dediği söyleniyor. Aynı şekilde Suriye ve İran'a çok yakın olan Jabal Sincar, Mandali ve Hanikin'in de özerk bölgeye dahil edilmesine izin veremezdi. Talabani'nin taleplerinden yalnızca Akra ve Kifri'nin özerk bölgeye dahil edilmesini kabul etti. Saddam hükümet yanlısı Kürtler konusunda da uzlaşma eğilimi taşımıyordu. Ne *jashın* dağıtılmasını ne de hükümet yanlısı KDP'nin feshini onaylayacaktı.

---

[19] *Le Monde*, 14/15 Ekim 1984.

Hem Kerkük'ün akıbetinden hem de işbirlikçiler sorunundan daha önemli bir başka konuda da büyük bir sıkıntı yaşanıyordu. Bu tüm Irak'ta demokratik seçimlerin yapılmasıydı; PUK bu seçimlerin bir ulusal birlik hükümeti kurulması için şart olduğunu öne sürüyordu.[20] Saddam'ın bunu kabul etme olasılığı yoktu. Giriştiği savaşın feci sonuçları, yapılacak herhangi bir serbest seçimde onu iktidardan uzaklaştıracaktı. Dahası, iktidarı paylaşma fikri onun tabiatına bütünüyle aykırıydı.

Artık PUK ile işbirliği yapmak Bağdat'a daha önce olduğu kadar önemli görünmüyordu. Aralık 1983'te ABD Ortadoğu Özel Elçisi Saddam'ı ziyaret ederek, ona Irak'ın yenilmesinin hükümetinin bölgesel çıkarlarına uygun olmayacağını bildirmişti. Bu yaklaşım 1984'un ilk aylarında ABD'den ve diğer sanayileşmiş ülkelerden, özellikle İran'ın zafer kazanmasının neden olacağı istikrarsızlıktan korkan Sovyetler Birliği ve Fransa'dan gelen önemli miktarda yardıma dönüştü. Böylece yenilgiden kurtulmak için yeterli destek güvencesine kavuşan Saddam'ın Kürtlere taviz verme gereksinimi sona ermiş oldu. Martta yarısını PUK üyelerinin oluşturduğu askere gitmek istemeyen yaklaşık 20 kişinin idam edilmesi ve Erbil'de gösteri yapan öğrencilere ateş açılması sonucunda görüşmeler kesildi. PUK zaten 1975'ten bu yana idamlarla 1400 üyesini kaybetmişti. Talabani'nin kardeşi ve iki yeğeni *jash* tarafından kurşuna dizilmişti. Bir erteleme dönemi hüküm sürmeye başladı.

Her iki taraf da yeniden çatışmak istemiyordu. PUK ekimde bir an için anlaşmanın yakın olduğunu bile düşünmüştü. Fakat o ay Türk dışişleri bakanı Bağdat'ı ziyaret etti ve bunun üzerine PUK, Bağdat ile PUK arasında yapılacak herhangi bir anlaşmanın Irak'ın Türkiye'den geçen yegâne petrol boru hattının kapatılmasına neden olacağı uyarısı yapıldığını düşündü.[21] Ancak ateşkes bozuldu ve PUK Ocak 1985'te savaş alanına geri döndü.[22] Ateşkes Bağdat'ın işine gelmişti. Ateşkes sırasında Kürdistan'daki altı tümenden dördünü güney cephesine göndermişti.

---

[20] O tarihe kadar bazı IKP üyeleri demokrasi canavarının peşine düşerek partiden ayrılmıştı, *The Guardian*, 3 Şubat 1984.

[21] Bunun ardındaki gerçekten bağımsız olarak, Turgut Özal 17 Ekim'de isyancılara karşı ortak eylem anlaşması yapıldığını duyurdu.

[22] Düşmanlığın yeniden ortaya çıkmasına neden olan olay Kerkük vilayeti PUK Komutanı Mama Risha'nın pusuya düşürülerek öldürülmesiydi. Bir yıl önce eylül ayında da bir başka üst düzey komutan olan Seyid Kerim *jash* tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştü.

PUK şimdi çok zor koşullar altındaydı. Irak ile görüşme yaparak Suriye ve Libya'nın desteğini kaybetmişti. Rakipleriyle olan çelişkileri bu rakipleri onun Saddam'a karşı verilen mücadeleye ihanetini gördüklerinde derinleşmişti. Bütünüyle tecrit olan PUK İran ile ve böylece KDP ile yeniden uzlaşmaya çalıştı. Yurtsever Demokratik Cephe'nin (KDP önderliğindeki muhalefet koalisyonu) kurucuları böylesine güvenilmez bir grubu aralarına kabul etmeye pek istekli değildi.

KDP ve PUK karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaya devam ederken,[23] böylesine yıkıcı bir çatışmayı kaldırmalarının kolay olmayacağına dair giderek büyüyen bir anlayış da hüküm sürüyordu. 1983 sonunda Talabani Bağdat ile görüştüğü sırada bile bazı Kürt aydınları her iki parti arasında bir uzlaşma sağlamak için çalışmaya başlamışlardı. Bu, kamuoyuna karşı birbirlerini eleştiren sözler söyleseler de bir diyalog sürecini başlattı ve sonunda KDP, PUK, KSP ve IKP 1986 yılında rejime karşı birlik çağrısı yapan ortak bir deklarasyon yayımladılar.

Talabani KDPI'ya yardım etmekten vazgeçme taahhüdünde bulunarak İran Parlamento Sözcüsü Ali Ekber Rafsancani ile de barışmıştı. 1986'ya gelindiğinde, PUK da KDP gibi, Tahran'ın savaşı muzaffer bir sonuca ulaştırmak için hâlâ girmeye çalıştığı Basra'ya ulaşmasını sağlayacak güney cephesinden Irak birliklerini uzaklaştırmak için silah ve mali yardım almaya başlamıştı.

Bunun Kürdistan'da görülen sonucu Kürtlerin eylemlerinin düzenli bir şekilde genişlemesi oldu. KDP kuzeyde neredeyse Habur'un doğusundan başlayıp güneyde 75 kilometre derinliğe ulaşan tüm sınırı denetimi altında bulunduruyordu. Mayıs 1986'da Zakhu ve Amadiya arasında önemli bir iletişim merkezi olan Manjish'i ele geçirdi ve Dehük'ü kuşattı. PUK ise güneyde Revandüz'ün güneyinden neredeyse Panjwin'e kadar olan dağları denetimi altında tutuyor ve Süleymaniye civarında önemli savaşlara katılıyordu.

Kırsal alanlar yalnızca gündüzleri devletin denetimindeydi. Akşamüzerinden başlayarak en önemli yollar bile güvensiz hale geliyor, isyancılar Süleymaniye ve Kerkük gibi kentlerdeki yabancı işçileri kaçırarak ya da Altın Köprü, Kerkük, Tuz Khurmatu ve Kifri gibi batıya kadar uzanan bölgede saldırılar gerçekleştirerek nerelere kadar uzanabileceklerini gösteriyorlardı. Hatta PUK İran'dan tedarik ettiği silahlarla ekimde Kerkük'ü top ateşine tuttu.

---

[23] Celal Talabani diğer grupları 1986'ya kadar hâlâ şu ifadelerle küçümseyebiliyordu: "Diğer tüm partilerin Kürdistan'da çok az etkileri var. Barzanıler çok küçük bir grup ve İran'a bağımlı. Aşiretlerini bir yana bırakır ve kent veya kırsal kesimlere giderseniz ve aşiretlerini hesaba katmazsanız esas olarak halka karşı birçok kötü şey yaptıkları için onların küçük bir azınlık olduklarını anlarsınız." 1986'da Fransız bir gazeteciye verilmiş bir PUK röportajının teksir edilmiş elyazmaları.

Mesud Barzani ve Celal Talabani bir koalisyon oluşturmak amacıyla nihayet Kasım 1986'da Tahran'da bir araya geldiler. Kürtlerin Kürt ulusal emellerini engellemeye kararlı bir bölge devletinin himayesinde işbirliği yapmaları ironik bir durumdu. KDP ve PUK bir ay sonra Iraklı muhalif grupların Tahran'da yaptığı önemli bir konferansta temsil ediliyordu.

Şubat 1987'de KDP ve PUK bir Kürdistan Ulusal Cephesi ve bunun da ötesinde bir Irak Ulusal Muhalefet Cephesi kurmaya çalışacaklarına dair bir ortak bildiri yayımladılar. Askeri alanda birbirlerine peşmerge kuvvetlerini birleştirme sözü verdiler. Mayıs 1987'de bu niyetleri en tanınmış beş Kürt grubu olan KDP, PUK, KSP, KPDP, Pasok ile Emek Partisi, IKP ve Süryani Demokratik Hareketi'nden oluşan Kürdistan Cephesi'nin kurulmasıyla gerçekleşti. Siyasi ve askeri faaliyetleri denetlemek için ortak bir komuta oluşturuldu. Böylesi gelişmeler İran'ın Iraklı muhaliflerden giderek daha fazla yardım almaya ihtiyaç duymasının sonucuydu ve aynı zamanda Bağdat için giderek büyüyen bir tehdit demekti.

Soykırımın Başlangıcı

Saddam rejiminin tehlike altında olduğunu hiçbir şey Saddam'ın sivil halka karşı giriştiği giderek artan vahşi baskılar kadar iyi gösteremez. Daha önce intikam için yapılan katliamlar ve yargısız infaz vakaları[24] görülmüştü ama durum giderek çok daha kötüleşmeye başlamıştı. PUK ile görüşmelerin kesilmesinin ardından Süleymaniye yakınlarındaki 78 köy yerle bir edildi. Amaç açıktı: İran ve PUK'un faaliyet göstermek istediği bölgede bir serbest ateş alanı yaratılacaktı. Yerle bir edilen köylerin sayısı Kasım 1985'te 199'a, evsiz kalan insanların sayısı 55.000'e yükseldi. Daha da kötüsü eylülde askerler Süleymaniye'de 500 civarında çocuğu (10-14 yaşlarında) gözaltına aldılar; önemli bir kısmına işkence ettiler ve sonunda da öldürdüler. Gözaltına alınmalarının nedeni peşmerge hareketindeki akrabaları hakkında bilgi almak, bu akrabaların hareketten ayrılmasını sağlayarak, başkalarını da harekete katılmaktan vazgeçirmeye zorlamak olabilir. Örneğin Ocak 1987'de 1985'te zorla kaçırılanlardan 57'sinin cesedi akrabalarının cesetlerinin yanına bırakılmıştı: Bunlardan bazılarının gözleri oyulmuştu, bazılarında da başka işkence izleri vardı. Ocak 1985'te Erbil'de birkaç yüz genç ve genç adam (15-30 yaş arasında) tutuklanmıştı. Bunlar da işkence edilerek öldürüldüler.

---

[24] Örneğin Aralık 1976'da Ranıya bölgesinde PUK savaşçıları ile göğüs göğüse bir çatışmadan sonra Sharıstan köyünün tüm nüfusunun infaz edilmesi, Kasım ve Aralık 1985'te 300 asker kaçağı, firari ve peşmerge zanlısının hemen infaz edilmesi.

İsyancı gruplar arasında Tahran'da yapılan askeri işbirliği ve İran tarafından verilen güçlü destek Kürdistan'daki savaşın yapısını değiştirdi. Üslerini korumak için gerekli olan SAM-7 füzeleri gibi ağır silahların tedariki de dahil olmak üzere 1974'teki gibi güçlü bir dış desteğe sahip olmaları Kürtlerin taktiklerinde niteliksel bir değişime yol açtı. KDP ve PUK o güne kadar gerilla deneyimlerine bağlı kalarak, nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerini bırakın elde tutmak, genellikle ele geçirmek bile istememişlerdi.

Şimdi ise askeri merkezlere İran yapılarıyla birlikte ağır saldırılar düzenleniyordu. Örneğin, Nisan 1987'de Kürt kuvvetleri Süleymaniye'yi savunan birliklere saldırarak bunları ağır kayıplara uğrattılar ve kentin çevresindeki stratejik tepeleri ele geçirdiler. Mayısta Revandüz'ü, bir hafta sonra Shaqlawa'yı, haziranda Ayn Sifni'nin tam kuzeyindeki Atush kentini ele geçirdiler. Ağustos 1987'ye gelindiğinde İran kuvvetleri Irak Kürtleri'nin elindeki neredeyse tüm sınır bölgelerine sızmışlardı.

Düşman birlikleri bölgeye aktıkça, Bağdat artık Kürt kuvvetlerini İran'ın zaferi için bir Truva atı olarak görmeye başlamıştı. Bu izlenim PUK (Komala) lideri Nawshirwan Mustafa Amin'in iyi seçilmeyen kelimelerle yaptığı, "Biz Kürt hareketini bağımsızlık anının geldiğini göstermesi için hazırlıyoruz"[25] şeklindeki açıklamayla pekişmişti. Bu nedenle Kürtler yalnızca Saddam Hüseyin'in muhalifleri olarak değil, vatan hainleri olarak tanımlanıyorlardı.

Saddam martta kuzeni General Ali Hasan al Majid'i Kuzey bölgesi valiliğine atadı. Al Majid çok kısa süre içinde kullanmaya başladığı çok büyük yetkilerle donatılmıştı. PUK'un nisanda Süleymaniye yakınlarındaki Dukan vadisindeki mevzileri ele geçirmesinden sonra, al Majid buna 24 saat içinde PUK'un bölge karargâhının da bulunduğu[26] Balisan vadisindeki Kürt köylerine kimyasal silahlarla saldırarak yanıt verdi. Boğucu gaz bombalarının patlamasının ardından köyleri beyaz, gri ve pembemsi dumanlar kapladı, bu renklere elma ve sarmısak kokuları eşlik ediyordu. Saldırıdan kurtulanlardan biri olayı şöyle anlatıyor:

---

[25] *Le Monde*, 16 Nisan 1987.

[26] Bu kimyasal saldırılardaki ana bileşenler hardal gazı, tabun ve sarindi. Süleymaniye ve Erbil vilayetlerindeki 30'dan fazla yerleşim yerine 15-19 Nisan 1987 de saldırılmıştı.

> "Her şey karanlıktı, karanlıkla kaplanmıştı, hiçbir şey göremiyorduk... Etrafı sis kaplamış gibiydi. Ve ardından herkes kör oldu." Bazıları kustu. Yüzler siyahlaştı; insanların koltukaltları ve kadınların göğüslerinin altı acıyla şişti. Daha sonra burunlardan ve gözlerden sarı bir su aktı. Sağ kalabilenlerden çoğu ağır görme bozuklukları ya da bir ay süren körlük yaşadılar... Bazı köylüler dağlara kaçıp, orada öldüler. Bombaların etki alanına yakın yerlerde bulunan diğerleri bulundukları yerde öldüler.[27]

Sağ kalıp da tedavi için Erbil'e gidenler tutuklandı ve tüm erkekler idam edildi, rejim Kürt köylülerini yok etmeye başladığında bu sıradan bir uygulamaya dönüştü.[28]

Al Majid Saddam'dan daha korkunç bir adam haline geldi. Peşmergeleri yenebilmek için bir yakıp yıkma politikası izledi, bu politikaya kitlesel infazlar ve sürgünler eşlik etti. Haziran 1987'de çıkardığı kararname Kürdistan'ın büyük bir bölümünü yasak bölge ilan ediyordu: "Silahlı kuvvetlerin bu bölgelerde bulunan herhangi bir insanı ve hayvanı öldürme yetkisi bulunmaktadır."[29] Bu kararname çıkarıldığında bu bölgelerde hâlâ çok sayıda insan yaşıyordu. Ancak uygulama başlamıştı bile. Peşmergelere gıda ve sığınma sağlamalarını önlemek için nisan ile eylül arasında 500 köy yerle bir edildi. Aynı zamanda isyancılara yardım ettiğinden kuşkulanılan ya da zorunlu göçü protesto eden köylere saldırılar düzenledi. 12 Mayıs'ta Süleymaniye ile Sardasht arasındaki yolda yakalanan sivil şoförler keyfi bir biçimde infaz edildi. Zorunlu göçten kurtulabilen ailelerin resmen gerillalara katıldığı varsayıldı ve bunlar yok edildi. Halepçe eyaletinde zorunlu göçleri protesto edenler top ateşine tutuldu ve Halepçe'nin iki banliyösü yerle bir edildi. Bir başka örnek de Kerkük yakınlarındaki Shiman köyünün kasım sonunda kuşatılarak bombalanmasıydı. Hayatta kalanlar idam edildi. Al Majid eylülde 'sabotajcılar'ın ailelerinin aslında orduda ya da *jash* içinde akrabaları olmayanların yakalanarak sürülmesi için yetki vermişti. Ancak Kürdistan'ı işgal ederek güvenliği sağlayacak sayıda askere sahip oluncaya kadar eli kolu bağlıydı.

---

[27] Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 62.

[28] Mayıs 1987'de gaz saldırısı yaralısı 386 kişi Shayklı Wisanan'da (Erbil vilayeti) toplandı ve infaz edildi. Tıbbi bakım gören gaz saldırısı yaralısı 426 kişi Şubat 1988 başında 'iz bırakmadan kayboldu'; sonraki ay 150 de çocuk içeren 400 yaralı Süleymaniye'nin dışında 2 Nisan da infaz edildi. Bakınız *Germany and Genocide*, s. 48 ve Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 62.

[29] 3 Haziran 1987 kararnamesinin 5. maddesi. Soykırımla ilgili yönergeler için bakınız Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 79-84 ve onun *Bureaucracy of Repression*, s. 70-72.

Bağdat'takilerin tümü bu taktiklerden hoşlanmıyordu. Irak parlamentosu, devletin şiddet uygulamalarını yumuşatmak için Kürtlere daha geniş bir özerklik tanıyan bir yasayı tartışıyordu. Fakat tartışmaları sertlik yanlıları kazandı. Irak Başkan Yardımcısı İzzet İbrahim al Duri ayaklanmayı bastırırken daha insani yöntemler kullanılması gerektiğini savununca, emekli edildi. Erbil'de Yasama Meclisi'nin başkan yardımcısı ve Süleymaniye'nin belediye eski başkanı olan Şakir Fettah hükümet Kürdistan'da uzlaşma arayışında samimiyse, Kürt siyasi partileriyle görüşmesinde yarar bulunduğunu söyledi ve hiç iz bırakmadan ortadan kayboldu.

Hükümet Yanlısı Kürtler[30]

PUK ile yaptığı barış görüşmelerinin başarısız olmasının ardından Bağdat *jash* (ya da *fursan*) kuvvetlerini oluşturmak için gayretle çalışmıştı. 1986 yazında en az 150.000 (muhtemelen 250.000 civarında) insan bu kuvvetlere katılmıştı, sayıları Kürt hareketinin barındırdığı insan sayısının en az üç katıydı. Bunların görece az bir kısmı doğrudan Genel Emniyet'e bağlı olan özel gruplara (*mafariz hkassa*) ya da kentlerde istihbarat ve isyan karşıtı faaliyetler yürütecek olan olağanüstü kuvvetlere (*quwat al tawari*) mensuptu. Fakat Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Ulusal Savunma Taburları'nda (*qiyada jahafil al difaa al watani*) istihdam edilmişti, bu taburlar kapatılan yolları açmak vb. işler yaparak İran'a karşı savaşacak düzenli birliklerin serbestçe hareket etmesini sağlayan yetersiz donanıma sahip kuvvetlerdi.

Jashın yapısı, onların kabaca utanç verici işbirlikçiler şeklindeki tanımlarıyla yetinmemek için biraz daha fazla tartışılmayı hak etmektedir. Mesud Barzani'nin sözcükleriyle onlar:

> 1975'ten önce, milliyetçilere karşı hükümeti samimiyetle destekleyen gerçek *jashların* varlığından söz edilebilirdi. Fakat 1983'te, İran-Irak savaşında durum çok değişti. Biz saflarımızda

---

[30] Bu bölüm Mart 1991'de milliyetçi hareketin üzerine yürümelerinden sonra *jash* liderleriyle yapılan röportajlardan alınmıştır. Birçoğu açık nedenlerle adının gizli kalmasını tercih etmişlerdir.

> herkese yer veremezdik. Bu nedenle çoğu 'Hafif Birlikler'e katıldılar. Onları bu taburlara katılmaya biz ittik. *Jashların* çoğu bizimle gizli ilişki içindeydi."[31]

Dahası, *jash'a* katılan insan sayısı büyük ölçüde şişirilmişti. Bunun nedeni hükümetin bu rakamları kasten şişirmesi değil, *jash* örgütünün laçka yapısıydı. Sistem bu örgüte insan kaydeden ya da kendi taraftarlarını yapının içine alan yerel liderlere dayanıyordu. Çoğu aşiret reisi dağlarda rahatlıkla savaşçı bulabiliyordu, çünkü bu 1958'den beri zayıflayan geleneksel himayeci rollerini yeniden oynamalarına imkân veriyordu. Kendi açılarından halklarını korumuş oluyorlardı. 1960'ta muhtemelen Kürtlerin yüzde 60'ı bir aşirete mensup olmak istiyordu. 1980'lerin sonuna gelindiğinde bu oran muhtemelen yüzde 20'lere düştü ama bu bile önemli bir kaynaktı. Bazı durumlarda, örneğin Baradisti, Khushnaw, Surchi, Sulayvani, Harkı ve Zebariler içinde Barzanilere yönelik çok eskiden beri süren bir karşıtlık söz konusuydu. Diğer aşiret reisleri, örneğin Jaf, Bilbas ve Pizhdar hükümet yanlısı bir tutum alarak kendi konumlarını ve taraftarlarını yerel muhaliflerine karşı güvence altına almışlardı. Savaşın baskısı altında olan kimileri ise, örneğin köylerinin yerle bir edilmesinden korunmak için (bu mutlak bir koruma anlamına gelmese de) *jash* ile işbirliği yapmak zorunda kalmışlardı. Bunların tümü hükümetin savaşçılar için ödediği maaşı mümkün olan en yüksek miktara çıkarabilmek için toplayabildikleri adamların sayısını abartmaya çalışıyorlardı. Bir aşiret reisinin anlatımıyla:

> Durumumuz kolay değildi. Üç yıldır *jash* ile birlikteydik. Halkımızın güvenliğini sağlamak istiyorduk. Aşiretten 1500 adamımız vardı. Benim sayemde barış içinde yaşayan 10.000 kişilik halkımı savunuyordum. Kürdistan'da iş bulmak ve para kazanmak için hiçbir yol yoktu. Hükümet çalışmaları için Sudan'dan işçi getiriyor ama Kürtleri işe almıyordu. Kürtler *jash*'a kaydolarak ayda 15 gün çalışıyorlardı. Çoğu asker kaçağıydı. Tümü bana sığınmıştı, İran-Irak savaşında ölmek istemiyorlardı. Ben de onları *jash*'a alarak korudum... Çoğu evlerine gitti ve hiçbir şey yapmadı. Yanıma iş yapmak için yalnızca 50 kişi alıyordum. Birliğime 1500 kişi kayıtlı görünüyordu ve 1500 kişi için para alıyordum ama diğerlerinin adına yalnızca 50 kişiyi tam gün çalıştırdım.[32]

---

[31] Mesud Barzani, yazarın röportajı, *Salah al Din*, 10 Ekim 1991.

[32] Süleymaniye'deki (adı saklı) bir aşiret reisiyle röportaj, 10 Ekim 1991.

Yerel hükümet tarafından hakemliğe getirilince hızla gücünü kaybeden şeyhler bile bu fırsatı, azalan servetlerinin bir kısmını yerine koymak için değerlendirdiler. 1958'den bu yana edindikleri deneyimler hükümetin Kürt halkıyla ilişkilerinin bir diğer yönüne ışık tutuyordu. Çoğu Kasım'ın yeni şiddet dalgasından kaçmak için 1958'de İran'a göç etmiş ve o 1961'de Kürdistan'daki etkisini kaybedince geri dönmüştü. Bunlardan bazılarının hâlâ 10.000'in üzerinde müridi vardı. 1960'larda ve 70'lerin başlarında siyasetten çekilerek kendi tarikat ağlarını kurma eğilimi göstermişlerdi, bu dönemde tekkeler artış gösterdi. Hükümet bunları kendi haline bırakmıştı çünkü ağaların tersine artık bir tehdit oluşturmadıkları görülüyordu ve bunları gereksiz yere Molla Mustafa'nın kollarına atmanın anlamı yoktu. Erbil, Koi-Sancağı, Kerkük ve Süleymaniye'de çok sayıda dini merkez açıldı. Cahil, etkisiz aşirete mensup ya da bir aşiret bağı bulunmayan birçok emekçi tıpkı bir yüzyıl önce insanların Barzani tekkesine kapılması gibi ya Kadiri ya da Nakşibendi tekkelerinden birine kapılmıştı.

Baas 1968'de iktidarı yeniden ele geçirince, Kürtlerin bölünmüş olmasının ne kadar önemli olduğunu fark etmişti. Böylece birleşik bir hareket Kerkük petrolünden yararlanmasını önlemek için hükümete meydan okuyamayacaktı. Bu nedenle tekkelere para ödemeye, şeyhlerin hükümete ulaşmak için 'aracılık' eden kişiler olarak yetki kullanmalarına izin verildi. Arap bir Kadiri olan ve tarikat ağları konusunda kişisel bilgiye sahip İzzet İbrahim al Duri 1974'te içişleri bakanı olduğunda[33] bu süreç iyice kolaylaştırıldı. İran devriminden sonra Saddam şeyhleri devrimci İslama karşı bir kalkan ve İran içinde Sünni bir mevzi olarak kullandı. Bunlardan en tanınmışı 1958'de İran'a kaçarak, ancak 1980'de geri dönen Biyaralı Nakşibendi Şeyhi Uthman'dı.[34] O tarihin en saygın Nakşibendi şeyhi unvanına zaten sahipti. Kendisi ve oğulları dini otoritelerini Şii tehdidine karşı[35] Sünni mücadelesi fikri için kullandılar. Diğer şeyhler de askeri anlamda aktiftiler, milliyetçilere, özellikle de PUK ve onun Marksist söylemine karşı *jash*'ı yönetiyorlardı. Böylece, petrol paralarıyla taltif edilen çok sayıda şeyh yerel olarak yeni patron statüsü kazanmışlardı.

---

[33] İbrahim, Kerkük vilayetindeki tekkelerin düzenli bir ziyaretçisiydi. Özellikle Kürdistan'daki güvenliğin sorumluluğunu üstlenmişti ve 1979'da Devrim Komuta Konseyi'nin başkan vekili olmuştu.

[34] Şeyh Uthman sonunda İstanbul yakınlarına yerleşti ve tüm dünyadaki Nakşibendilerin yanı sıra Türkiye'deki Kürt Nakşibendilerin de önemli bir ilgi odağı haline geldi.

[35] Hükümet Güney Irak'ta mücadelenin (Sasani imparatorluğunun Hıristiyanlık döneminde yedinci yüzyıl ortasında Araplarca fethini andırır şekilde) Arap-Acem tabiatına vurgu yapan propagandayı yayarken, Kürdistan'da Sünni-Şii rekabetine vurgu yapıldığına dikkat edilmelidir.

Kentlerde ve aşiret bağlarının bulunmadığı kırsal kesimlerde birçok toprak sahibi veya müsteşar (hükümet 'danışmanı') olarak bilinen yerel eşraf da köylerden ve yerel kent halkından çoğu kişiyi aktif bir biçimde *jash*'a kaydettiler. Bunlardan bazıları kendi himaye ağlarını oluşturabilecek meslek sahibi kişilerdi, mesela içlerinde doktorlar vardı. Bu yapıya kaydolanların amaçları içinde en fazla öne çıkanı, düzenli orduya kaydolup güney cephesinde ölmekten kaçmaktı. Birçoğu *jash* olarak hizmet ederlerse affedilecekleri sözüne dayanarak geri dönen asker kaçaklarıydı. *Jash*'a katılanlar genellikle evlerinde yaşayıp, ekonomik faaliyetlerine devam edebiliyorlardı. Gönüllü tüm diğer yerel kuvvetler gibi normal olarak belirli sürelerde hizmet vermeleri isteniyordu. Bu nedenle bu yapıya girenler tarım işçisi, dükkân sahipliği vb. ekonomik üretkenliklerini sürdürebiliyorlardı. Onları kaydeden müsteşarlar *jashlar* için ödenen aylıkları onları askerlik hizmetinin kötü akıbetinden korumanın bedeli olarak çoğunlukla ceplerine atıyorlardı. *Jashların* çoğu da sakin bir yaşam sürdürebilmek için buna göz yumuyordu.

Yukarıda belirtildiği gibi, müsteşarlar arasında kaydettikleri adamların sayısını şişirerek hükümetin ödediği aylıkları en üst düzeye çıkarma yönünde doğal bir eğilim vardı. *Jash*'ın yönetiminden sorumlu subaylarla da anlaşmalar yapılıyordu. Askere alınan kişilerle ilgili rakamların şişirilmesi şeklindeki yoz pratik, evrensel anlamda çok eskiden gelen bir savaş dönemi uygulaması olduğundan bunların hiçbiri şaşırtıcı olmamalıdır. Böylece savaşın sonuçlarından kaçınmak ve mümkünse bundan yararlanmak isteyen çok sayıda insana, subaylara, yerel Kürt liderlerine ve sıradan Kürt'e hizmet edecek bir sistem kurulmuştur. Rejim bir bütün olarak bu tür bir yoz pratiğe izin vermiş ve peşmergelere verebilecekleri desteği en aza indirmek için *jash*'ı düzenli bir biçimde bir bölgeden diğerine göndermiştir.

Tüm *jash*'ın bu şekilde hareket ettiği düşünülmemelidir. Bazıları, ağırlıklı olarak da Zebariler milliyetçilere gerçekten diş biliyorlardı. Babaları Molla Mustafa tarafından katledilen Latto ve Arshad Zebari Barzan'ın imhasını üstlendiler. Diğerleri, her ülkede görüleceği gibi kendilerini baskıcı rejime dahil etmeye yarayacak her türlü yardımı yapmaya istekliydi. Kimi Barzanı karşıtı aşiret reislerinin, hizmetleri karşılığında kârlı fabrika ruhsatları, arazi bağışları ya da ithalat/ihracat ayrıcalıklarıyla cömertçe ödüllendirildikleri kesindir. Bazıları, örneğin Surchi, Harki ve Zebari aşiretleri zaten fazlasıyla zengindi. Artık daha da zenginleşmişlerdi, bir vakada Mayfair'deki tüm mülkleri satın alabilecek güçteydiler.

Ancak *jashların* çoğu gayretsizdi. Bazıları Kürt kuvvetlerine karşı savaşmayı düşünmüş, ancak katılma cesaretleri kırılmıştı. Ne KDP ne de PUK kendilerine katılmak isteyen herkesi içlerine alabiliyordu çünkü bu hem idari maliyeti artırıyor hem de Kürt kuvvetlerinin etkinliğini zayıflatıyordu.[36] Sonuç olarak *jashların* bazıları kendi partileri için muhbirlik yapıyor, bazıları da yaralı peşmergeleri saklıyordu.[37] Bazıları daha da ileri gidiyordu. Örneğin yerel Duski aşiret reisinin Bağdat ile ittifakını bozup KDP tarafına geçmesi üzerine KDP Mayıs 1986'da Manjish'i ele geçirmişti.

Olaylar geliştikçe *jash*'ın da kitlesel yeniden yerleşim programından muaf tutulmadığı görüldü. İsyancılar yenilgiye uğratıldıktan sonra çoğu göçe zorlandı. Kargaşa çıkarma tehdidinde bulunan silahlı *jashlar* aileleri göç ettirilinceye kadar başka bölgelere gönderildiler. Aslında bu yeniden yerleşim uygulaması aşiretlere dayalı *jash* sistemini yıkmadı. Tam tersine onu güçlendirdi. Aşiret grupları alternatif istihdam olanakları bulunmayan kentlerin varoşlarına bir arada yerleştirildiler ve böylece onların kendi reislerine, reislerinin de hükümete olan bağımlılıkları artırılmış oldu ve bu, toprağa bağlı olarak tanımlanan aşiret dayanışmasının esaslarının yerine geçmeye başladı.

Anfal Operasyonları[38]

Ocak 1988'de İran birlikleri Mawat'a bakan stratejik tepeleri ele geçirip Kara Chulan nehrini geçtiğinde Bağdat'a yönelik tehdit derinleşti. Kürt ve İran kuvvetlerinin baharda Kürdistan'ın iç bölgelerine sızması ve Diyala nehrinin aşağısında Mezopotamya ovasında yapılan saldırı artık ciddi bir tehlikeye işaret ediyordu. Saddam PUK ile görüşmelere devam etmek istediğini bildiren gizli bir mesaj gönderdi ama Talabani lider, hâlâ Saddam olduğu için bu öneriyi dikkate almadı.[39]

Bu İran'ın Irak'ı yenmek için yaptığı son girişimdi. Diğer yerlerdeki girişimleri durulmuştu. Artık Irak'ın Kürdistan'da karşı karşıya olduğu tehlike Ali Hasan al Majid'e Kürt sorununu nihai olarak çözmek için ihtiyaç duyduğu fırsatı ve askerleri sağlamıştı. Kürt kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için Anfal (Kuran'ın Emirlerine saygısızca küfretmek)[40] Operasyonunu başlattı. Bu operasyon kara kuvvetleri bölgeyi işgal etmeden önce peşmergelerin denetimindeki bölgelere kimyasal silahlar ve ağır hava bombardımanlarıyla gerçekleştirilen bir dizi büyük saldırıyı içeriyordu.

---

[36] Gerilla olarak hareket ederken bu grupların kullanışlı ölçüde olması önemliydi. Daha geleneksel bir savaş için daha fazla insan gücüne olduğu gibi ağır silahlara da ihtiyaçları vardı.

[37] Mesud Barzani'nin yazarla röportajı, *Salah al Din*, 10 Ekim 1991.

[38] En güvenilir kaynaklar Middle East Watch, *Genocide in Iraq* ve *Bureaucracy of Repression*'dı.

[39] Aslında artık, Halepçe'yi değerlendirerek, hiçbir Kürt liderin tüm Kürt desteğini tehlikeye atmaksızın barış görüşmesi yapması akla yatkın değildi.

'Anfal I' Dukan barajını ele geçirmek için yapılan PUK-İran planlarını bozmayı amaçlıyordu. Şubat başında Süleymanıye yakınlarındaki Jafati vadisinde yaşayanların ve PUK kuvvetlerinin ayrım gözetilmeksizin bombalanmasıyla başladı. Bölgenin ele geçirilmesi üç hafta sürdü. Bölgede çok ağır kayıplar verildı. Yakalanan yetişkın ve genç erkeklerin neredeyse tümü al Majid'in talımatı doğrultusunda yok edildı. Kaçanlar doğuya giden karlı dağları aşmaya çalışırken çok büyük yokluklar çektiler.

Şubatın sonunda Celal Talabani rejimi 1.5 milyon insanı zorla göç ettirerek, 12 kasaba ve 3000 köyü yerle bir ederek soykırım uygulamakla resmi olarak suçladı.[41] Ancak Batı genel olarak, ya politikalarıyla uyumsuz olduğundan ya da bu tür raporların hıddete dayalı abartılar içerebileceği zannıyla Kürtlerin soykırım iddialarını ciddiye almama eğilimi gösterdi. Yalnızca Körfez Savaşı'ndan sonra Middle East Watch tarafından sıralanan kanıtlar, Kürtlerin daha önceki iddialarının sadece çürütülmesi imkânsız olmakla kalmadığını, Irak Kürtleri'nın o tarıhte yaşadığı acıları ifade etmekte çoğu durumda yetersiz kaldığını gösterdi.

15 Mart 1988'de PUK ve İran kuvvetleri, Irak kuvvetlerini ağır kayıplara uğratarak, doğuya doğru Darbandikan Gölü'nün üzerindekı stratejik Halepçe kentini ele geçirdiler. Darbandikan barajına doğru ilerleyeceklerı anlaşılıyordu. Irak kuvvetleri ertesi gün kenti birkaç saat top ateşine tutarak misillime yaptılar. Hava saldırılarına karşı sığınaklara girenler öğleden sonra elma ve sarımsak kokusu duymaya başladılar. Gazın girmesini engelleyemediklerinden sokaklara dağıldılar:

> Caddelere, kapı aralıklarına ınsan ve hayvan cesetlerı yayılmıştı, insanlar tekerlekleri hâlâ dönen arabalarının direksiyonlarını yığılmıştı. Kurtulabilenler yere düşmeden önce isterik kahkahalar

---

[40] *Surat al anfal* 624 yılındakı Bedir savaşından şöyle bahsetmektedir. "Allah meleklere 'Sizinle birlikteyım. İnananlara cesaret verin. Kafirlerin yüreklerine korku düşüreceğim. Kafalarını ayırın, kollarını bacaklarını sakatlayın' diyerek isteklerini açıklıyordu." Anfal operasyonu Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 93-207'de ayrıntılı bir biçimde tanımlanmaktadır.

[41] *Daily Telegraph*, 4 Mart 1988. Adı anılan kasabalar Agh Chalar, Basna, Barzinja, Kanarwa, Shuwarta, Karazah, Kharmal, Qala Chulan, Karadagh, Sangaw, Suri Qulat ve Revanduz'ün eski kısmıydı. Kimyasal saldırılar Balisan ve Jaffati vadilerinde olmuştu.

> atarak etrafta koşuşturuyordu... Gazı doğrudan soluyanlarda görülen belirtiler akşama doğru kötüleşti. Çoğu çocuk yol üzerinde öldü ve düştükleri yerde bırakıldılar."[42]

Yaklaşık 5000 sivil öldü.

Bağdat'ın Halepçe'deki vahşeti Kürtlerin moralini bozdu. Kimyasal silahların nasıl öldürücü olabileceği iyi biliniyordu ama Saddam Hüseyin'in kendisi için tehdit oluşturanları imha etmek için daha önce hayal bile edilemeyecek bir ölçekte cinayet işleyebileceği artık uluslararası planda da açığa çıkmıştı.

Al Majid bir hafta sonra Süleymaniye'nin güneyinde zaten Irak kuvvetleriyle kuşatılmış bulunan bir sıra dağ olan Kara Dağ'da Anfal II'yi başlattı. Bir kez daha köylere arka arkaya yapılan kimyasal saldırıların ardından kara harekâtı başlatıldı. Tepeler kısa sürede kaçmaya çalışan insanların akınına uğramıştı. Kuzeye Süleymaniye'ye doğru giden çoğunluk yakalandı ve isimlerinin kaydedilip, değerli eşyalarıyla kimliklerinin alındığı toplama bölgelerine götürüldü. Erkekler ve kadınlar birbirlerinden ayrıldı. Erkekler bilinmeyen bir yere götürülüp yok edildi. Kara Dağ'ın güney tarafında daha kapsamlı bir politika uygulanıyordu: Burada yüzlerce kadın ve çocuk da iz bırakmadan kayboldu.

Nisan ortasında başlayan Anfal III ile aynı sahne Kerkük'ün güneyindeki ve yine PUK'un kalelerinden biri olan Kara Dağ'ın batı yanına bitişik olan Garmiyan'a taşındı. Bir kez daha, yakalanan tüm yetişkin ya da genç erkekler infaz edilecekleri yere doğru kabus dolu yolculuklarına çıktılar. PUK direnişinin daha büyük olduğu Güney Garmiyan'da binlerce kadın ve çocuk da infaz edildi.

Sivil halk çoğu durumda *jash* tarafından tutuklanıyordu. *Jash* bazen kadınların ya da çocukların karanlıktan yararlanarak kaçmalarına izin veriyordu. Bir Baaslının ifadesiyle Kuran'ın "Adamları bize verin siz de mallarını alın"[43] şeklindeki hükmüne göre istedikleri her şeyi yağlamaya tam yetkiliydiler. Bütün olarak bakıldığında *jashlar* Anfal'ın görevine bağlı hizmetkârlarıydı, muhtemelen yakaladıkları insanların kitlesel olarak infaz edileceklerini değil, *mujama'atda* hapsedileceklerini zannediyorlardı.

---

[42] Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s.106.

[43] Middle East Watch'taki tanık ifadesi, *Genocide in Iraq*, s. 161.

Mayıs başında Anfal (IV) operasyonu Kerkük, Erbil ve Koi-Sancağı arasındaki bölgeyle ilgilenmek için kuzeye doğru kaydırıldı. Küçük Zap kıyısında kimyasal saldırılar nedeniyle yüzlerce insan daha öldü. Muhtemelen 30.000 Kürt kimse görmeden yok edilmişti. Daha büyük direniş gösteren bölgelerde kadınlar ve çocuklar da infaz alanlarına götürülüyordu. Yaz ayları boyunca üç Anfal operasyonu (V, VI ve VII) daha Balisan ve Shaplawa'nın doğusundaki dağlardaki sığınaklarda bulunan PUK kuvvetlerini temizlemek için yapıldı. Bazı vakalarda halk affedilecekleri vaadiyle kandırılarak kendi taraflarına geçmeye ikna edildi. Ancak bu akıbetlerini değiştirmedi.

O tarihe gelindiğinde İran uluslararası topluluğun desteklediği bir rejimi devirme girişimlerinden ekonomik ve askeri anlamda yorgun düşmüştü. Kuvvetleri nisan ayında Faw ve Basra civarından çıkartılmıştı. Temmuzun ilk yarısında Sardasht, Zubaydat ve Mawat'ı kaybetmiş ve Halepçe ile Hacı Umran'dan geri çekilmişti. 22 Temmuz'da BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı Kararı'nı kabul edeceğini açıkladı ve 20 Ağustos'ta ateşkes uygulanmaya başlandı.

Bunu izleyen dört gün boyunca birlikler Bahdinan civarına yığıldılar. 25 Ağustos'ta kaçmakta olan köylülerin ve peşmergelerin yoğunlaştığı köylerin ve vadilerin kimyasallar ve ağır patlayıcılarla bombardımana tutulduğu Anfal VIII başladı. Sekiz yaşındaki Agiza neler olduğunu hatırlıyordu. Köylerinin üzerinde uçarak, biri evinin çok yakınında patlayan bombalar atan uçakları gördüğünde ailesinin hayvanlarıyla ilgileniyordu.

> Sarıya çalan beyaz bir duman çıktı. DDT denilen böcek öldürücü ilaç gibi kötü bir koku yayıldı. Çok kötü bir tadı vardı. Gazı kokladığımda burnum akmaya başladı ve gözlerim bulandı ve görememeye başladım, gözlerim de akıyordu... Annemle babamın ve erkek kardeşimin saldırıdan sonra yere düştüklerini gördüm, bana onların öldüğünü söylediler. Ciltleri siyahlaşmıştı ve hareket etmiyorlardı. Çok korktum ve ağladım, ne yapacağımı bilmiyordum. Ciltlerinin siyaha dönüştüğünü ve ağızlarından ve burunlarından kan geldiğini görmüştüm. Onlara dokunmak istedim ama bana izin vermediler, yine ağlamaya başladım.[44]

---

[44] İnsan Haklarını Savunan Doktorlar, *Winds of Death*, s. 3.

Binlercesi kaçmaya çalıştıkları sarp vadilerde boğularak öldürüldüler. 29 Ağustos'ta Bazi Gorge'de yaklaşık 2980 kaçak gaz bombalarıyla öldürüldü ve cesetleri hükümete bağlı birlikler tarafından yakıldı.[45] Diğer yerlerde yakalanan tüm erkekler yok edildi. Uluslararası Af Örgütü kasten öldürülen yüzlerce sivilin raporuyla doldu taştı.

Anfal operasyonlarında ortadan kaybolanların tam sayısını asla öğrenemeyeceğiz, ama bu saldırılarda tahminen 150.000-200.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Birkaç vakada köylülere ve peşmergelere ayrım gözetmeden ateş edilmişti. Ancak insanların büyük bir çoğunluğu Kerkük'ün güneydoğusundaki büyük bir askeri üs olan Topzawa'ya gönderilmiş, burada 5000 civarında geçici bir nüfus barındırılmıştı. Burası kayıt ve ayrım işlemlerinin Nazi ölüm kamplarına benzeyen bir vahşetle yapıldığı bir yerdi. Genç ve yetişkin erkekler burada sıraya diziliyor, soyularak sorgulanıyordu. Dayak sıradanlaşmıştı. Yaşlı bir adam, "Onları erkeklerin gömleklerini çıkartıp döverlerken gördük" diye anlatıyordu. "İkişer ikişer kelepçelenmişler ve ayakkabıları alınmıştı. Bu işlem sabah sekizden öğlene kadar devam ediyordu."[46] Topzawa'da geçen iki ya da üç günden sonra bu adamların hepsi kapalı kamyonlara bindiriliyordu. Bir daha da görülmediler.

Ancak Anfal'da erkeklerin yaptığı yolculuğun sonunu bilen altı tanığımız var. Ramadi, Harta ve başka yerlerdeki infaz alanlarına götürülenler bağlanarak derin hendeklere atılıyor, sonra da kurşunlanıyorlardı. Hendekler dolduğunda, üzerleri örtülüyordu.

Yaşlılar ve birkaç kadın ile çocuk Irak'ın güneybatısındaki çölde bulunan Nuqra Salman'da bir toplama kampına götürülmüştü. Nuqra Salman'da uygulanan sıradan cezalar arasında iki saat hiç hareket etmeden bağdaş kurarak oturmak ya da öğle güneşinde metal bir direğe bağlanmak da bulunuyordu. Nuqra Salman'da hazirandan sonra dayaktan, çıplaklıktan ve hastalıktan ölmek sıradanlaşmış, günde dört ya da beş kişi bu şekilde ölmeye başlamıştı. Bir adamın hesapladığına göre eylülde serbest kalıncaya kadar 517 kişi ölmüştü ama o gittikten sonra daha da çok insan öldü. Birçoğu her birinde yaklaşık 40 ceset bulunan çukurlara atılmadan önce öldükleri yerde günlerce çürümeye terk ediliyordu.

---

[45] Zakhu, Amadiya, Akra, Dehük, Sarsang, Margasur ve Revandüz bölgelerindeki yetmiş yedi köy 25 Ağustos-1 Eylül'de gazla zehirlenmişti, *Pesh Merga*, no 18, Mart 1989; ayrıca bakınız *The Independent*, 3 Eylül 1988.

[46] Middle East Watch, *Genocide in Iraq*, s. 217.

Çoğu kadın Kerkük-Musul otoyolu yakınlarındaki Dibs kampına götürüldü. Bunların çoğu peşmerge direnişinin sona erdiği eylül başına kadar dört, beş ay boyunca burada tutuldular. Ancak binlercesi hayatta kalmayı başaramadı. Dibs'te çoğu çocuk kötü beslenme ve dizanteriden öldü. Kadınların yaklaşık yarısı, Samawa'daki ölüm çukurları gibi Anfal'ın diğer ölüm duraklarına götürüldüler.

Rejim başlangıçta kurbanlarıyla ilgili tüm sorulara yanıt verdi: "Muzaffer Anfal operasyonu sırasında tutuklandılar ve şu anda gözaltındalar" fakat izleyen iki yıl içinde kayıplarını arayanların sayısı arttıkça verilen yanıt değişti "Akıbetleri konusunda herhangi bir bilgimiz yok."[47] Böylece kurbanlar kayda geçirilmiş olmasına rağmen, Saddam Hüseyin gerçeği kendi yönetiminin artık bilgi sahibi olmadığı belirsiz bir talihsizliğe yormaya başladı.

Savaşın sonunda yaklaşık 4000 köy ve mezra yıkılmış ve en az 1.5 milyon insan göçe zorlanmıştı.[48] Ancak hükümet Kürdistan'da yaptığı yeniden düzenlemeyi henüz bitirmemişti. Aralıkta her birinde 10.000-15.000 arasında Kürt'ün barınacağı 22 yeni kasaba inşa etmeyi amaçladığını açıkladı. Önce 12.000 kişinin yaşadığı Sangasar'ı yerle bir etti. Ardından, Haziran 1989'da Qala Dıza'yı yerle bir ederek burada yaşayan 100.000 kişiyle kentin çevresinde yaşayan yaklaşık 100.000 insanı göçe zorladı. 25.000 kişilik bir kent olan Raniya da aynı tehdit altındaydı. Kürdistan Cephesi'ne göre toplam 75.000 kilometre kare olan Kürdistan'ın 45.000 kilometre karesi temmuza kadar Kürtlerden arındırılmıştı. Artık bunun güvenlikle bir ilgisi yoktu, amaç hükümete hizmet eden gruplar dışında kalan Kürt toplumunu dağıtmaktı.

Mülteciler

1988 Ağustos'u bitmeden önce 60.000 Kürt Türkiye'ye kaçtı, bunların arasında Agiza ve gaz saldırılarından kurtulan binlerce diğer yaralı vardı. Türkiye'deki mülteci krizinin, mültecilerin sayısı Iran'a göre daha az olmakla birlikte Batı medyasının ilgisini çekmesi ilginçti. Iran'da zaten 1975 savaşından kalan 50.000 mülteci bulunuyordu ve o zamandan beri 1970'lerin sonunda sınır dışı edilmiş en az 50.000 Faili Kürt'ünü daha kabul etmişti. 1987'ye kadar en az 50.000 kişi daha sınırı geçmişti. Ağustos 1988 sonunda muhtemelen 100.000 civarında insan daha sınırı geçmiş ve İran'daki mülteci sayısını 250.000'e çıkarmıştı.[49]

---

[47] Middle East Watch, *Bureaucracy of Repression*, s.116.

[48] PUK'a göre çetele şöyleydi: (i) Yıkılanlar: 3839 köy; 1757 okul; 2457 cami; 271 hastane ve tıbbi merkez; (ii) Sürülen aileler 219.828, aile başına ortalama yedi kişiden yaklaşık 1.5 milyon kişi. ABD bu sistematik imhanın farkında olmadığını savundu. Aslında uydu gözlemleriyle bunu biliyordu. Körfez krizi sırasında yayımladığı haritalarda Kürdistan'daki köylerin dörtte üçü 'imha edildi' şeklinde damgalanmıştı.

Türkiye önce mültecileri kabul etmek istemedi ve sınırı geçenlerin geri gönderileceği uyarısını yaptı. Krizin ülke içindeki Kürt milliyetçiliğini artırmasından korktu. Ancak, gelenler yeni kimyasal saldırılardan ve kara kuvvetlerince yapılacak katliamlardan öylesine korkuyorlardı ki, Türk kuvvetleri onları ancak ateş ederek engelleyebilirdi. Ayrıca Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın insani bir tutum sergilemesi için gerekçeleri vardı. Esas olarak Avrupa Birliği'ne girmeyi istediğinden[50] hem iç politika gerekçeleri hem de dış ilişkiler nedeniyle Güneydoğu Anadolu'ya iyi niyetle yaklaştığını göstermeliydi. Ankara bu nedenle yumuşadı ama sınırdan geçenlere[51] mülteci statüsü vermeyi reddederek onları Yüksekova, Muş, Diyarbakır ve Mardin'deki kamplara yerleştirdi. Türk olmayan kuruluşların mültecilere ulaşmasını da engelledi.

Uluslararası ilgi azalınca Türkiye mültecilerin sayısını azaltmak için adımlar attı. Irak 6 Eylül'de af ilan ettiğinde ne Kürtler ne de uluslararası kuruluşlar buna güvenmişlerdi. Türk yetkililer buna rağmen bazılarının geri dönmesi için baskı yaptılar ve bin civarında mülteci böylece kayboldu. Aslında Irak'taki ölüm kamplarındaki işkence ve infazlar aylarca devam etti. Türkiye 20.000 civarında mülteciyi de İran'a geçmeye teşvik etti, hükümetin şikâyetlerine rağmen bunlar Khoi, Urmiye ve Ushnaviya yakınlarındaki kamplara yerleştirildiler.

Mülteciler sıkıntılı ve kısıtlı bir yaşam sürdürdüler, bu yaşam Haziran 1989'da ve tekrar Ocak 1990'da patlak veren gıda zehirlenmeleriyle kesintiye uğradı. Her iki vakada da zehirlenmenin kasıtlı olduğu, Bağdat'ın mültecileri panik halinde geri döndürmek için yaptığı bir girişim olduğu açıktı. Bağdat geri dönenleri affedeceğine dair duyurusunu bir ay sonra tekrarladı. Yine çok az sayıda mülteci buna yanıt verdi. Türk kamplarındaki zor koşulları Irak'taki terör yönetimine tercih ettiler.

---

[49] Birçoğu Tahran yakınındaki Karaj'ın dışındaki iki büyük kampta ve Shiraz yakınındaki Jahrum'da yaşıyordu. Karşılama bölgesi olarak kabul edilen sınır bölgeleri boyunca daha fazla toplama kampı kurulmuştu. İran UNHCR ve ICRC'nin sınırlı olarak girişine izin vermişti. Diğer yabancı temsilciliklerin girişine izin verilmedi.

[50] 25 Eylül'deki referandum için destek arıyordu. Kemalist etkinin ordudaki gücünü azaltmak için de destek istiyordu. Türkiye Avrupa Topluluğu üyeliği için 1987'de başvurdu.

[51] 1951 Mülteci Anlaşması'nın imzacısı olarak Türkiye özgün tanımlamayı Avrupa'nın ötesine genişleten 1967 protokolünü kabul etmedi. Bu nedenle Avrupa sınırına ulaşmamış olmayanlara mülteci statüsü vermeyi hukuki olarak reddedebildi.

Uluslararası Yanıt

Kürt halkının savunmasızlığını en açık biçimde uluslararası topluluğun Irak'ın kimyasal saldırılarını engellemek için hiçbir kalıcı önlem alamaması göstermektedir.

Sanki dünyanın bu saldırılardan haberi yok gibiydi. Halbuki PUK Irak'ın Kürtlere karşı ılk gaz kullanımından sonra bir hafta içinde basın açıklamaları yapmış ve Birleşmiş Mılletler'e resmen başvurmuştu. Kurbanlardan bazıları tedavi için Avrupa'ya gelmişti. Kanıtlar tartışma götürmeyen türdendi. Uluslararası basında[52] raporlar yer almış ama bu konuda hiçbir adım atılmamıştı. Sanayileşmiş dünya Irak'ın İran'ı yenmesini istiyor ve bu beklentisini uluslararası bir yaptırımla tehlikeye atmak istemiyordu.

Ardından, Mussolini'nin Habeşistan'ı işgal ettiği 1935 yılından beri ihlal edilmeyen kimyasal silahların kullanımını yasaklayan 1925 Cenevre Protokolü'nü en kötü biçimde ıhlal eden tek örnek olan Halepçe geldi. *Financial Times*'ın 23 Mart'ta bildirdiğini göre, "Uluslararası topluluğun Kürtlerden yükselen dehşet çığlıklarına şimdiye dek verdiği yanıt kulak arkası eden bir sessizlik olmuştu." Irak gaz kullandığını 26 Mart'ta dolaylı bir biçimde kabul etti. Bir grup tanınmış İngiliz bilim insanı nisanda Kürdistan'a detektör ve panzehir göndermeye çalıştı ama İngiliz hükümetinin talimatları doğrultusunda davranan imalatçılar tarafından engellendiler.[53]

Ancak İran'ın artık savaşamayacağı haziranda açığa çıkınca, İngiltere bir devlet böylesi silahları kullanmakla suçlandığında otomatik bir uluslararası soruşturmanın devreye girmesi çağrısı yaptı, bu Irak'a kimyasal savaşı durdurmadığı takdırde tehlikenın kendisine yöneleceğine ilişkin bir uyarıydı. İngiltere aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi'nin 26 Ağustos'ta kabul edilen ve böylesi sılahları kullananları suçlayarak, bunların kullanımı halinde 'uygun ve etkın önlemler' alınmasını isteyen 620 no'lu Kararı'nın da taslağını hazırladı. Mesud Barzani yalnızca bir gün önce BM'ye başvurarak Irak'ın Bahdinan'a yöneltiği kimyasal saldırıdan vazgeçirilmesini istemişti. Irak o sırada binlerce Kürt'ü gazla boğmaktaydı ve bunu yapmaya ekime kadar devam etti.

---

52. PUK 16, 17, 23 Nisan ve 15, 19 ve 25 Mayıs'ta ve 4 Eylül 1987'de bir kez daha uluslararası topluluğa başvurdu; önemli birçok Batı gazetesindeki basın açıklamaları, *The Daily Telegraph*, 24 Nisan 1987, *The Guardian*, 2 Mayıs 1987, *International Herald Tribune*, 12 Mayıs 1987.

53. Bu bilim adamları Kimyasal ve Biyolojik Silahlar üzerinde Çalışma Grubu'na mensuptu. Hükümet Irak'a karşı uygulayacağını ilan ettiği ihracat yasağıyla askeri amaçlı silah ve mühimmat ihracatını yasakladı.

Uluslararası topluluk kısa sürede BM GK'nin 620 no'lu Kararını uygulamaya kararlı olduğunu gösterdi. Dünya basını kimyasalların yol açtığı kayıplara yer verirken, hükümetler de tepki göstermeye başladı. Örneğin, İngiliz hükümeti 30 Ağustos'ta 'dehşete kapıldığını', dört gün sonra da 'çok büyük bir üzüntü duyduğunu' açıkladı. Fakat *The Independent* 6 Eylül'de İngiltere'nin herhangi bir sağlam kanıt elde etmek istemediğini, "kimyasal silahlar konusunu BM'ye getirmekle yetinerek, Irak'a karşı 'cepheye çıkmak' istemediğini" bildirdi. Bizzat bir soruşturma yürütmek yerine, kimyasal silah kullanıldığına ilişkin bir kanıt bulunmadığını belirtmiş olan Türkiye'den bilgi almayı tercih etmişti. *The Guardian* kendi görüşünü şöyle bildiriyordu:

> buldog 50 yıldır sürdürülen kimyasal silah kullanımının en küstah biçimine karşı en yumuşak sesiyle bile havlamayı hâlâ reddetmektedir... Hiçbir suçlama yapılmamıştır. Hiçbir kınama yoktur. Majestelerinin Hükümeti resmen sağlam kanıt beklemeye devam etmektedir. Dışişleri'nin en deneyimli diplomatları bile böyle bir saçmalık karşısında yerin dibine geçmelidir... En uç durumlarda bile artık pek sık rastlanmamasına rağmen, uluslararası ilişkilerde ahlakın hâlâ yeri vardır. Ve bazen savunmasız olandan yana tutum alamamak, ikiyüzlülükle birleşerek tutum alamayanların kendi ahlaksızlığını ortaya koyar.[54]

Birleşik Devletler de Dışişleri Bakanlığı Irak'ı kimyasal silah kullanmakla suçladı ama bir hafta sonra aniden çekimser bir tavır göstererek elindeki kanıtları göstermeyi reddetti ve BM'in bir soruşturma yürütmesini önerdi. Muhtemelen bilindiği üzere Türkiye zaten kendi topraklarındaki Kürt mültecilerin bir BM soruşturma ekibiyle görüşmesini reddetmeye karar vermişti.[55]

Ne İngiltere'nin ne de bir başka devletin neden başı çekmek istemediği açıktı. Hükümetlerin Irak'ı suçlayarak İran-Irak barış görüşmelerini tehlikeye atmama düşüncesiyle ifade ettikleri kaygıların ardında Irak'ın büyük savaş sonrası ihaleye çıkartmak zorunda kalacağı (tahminen 50.000 milyon dolarlık) yeniden inşa projelerinin tehlikeye girmesi yatıyordu.

---

[54] *The Guardian*, 7 Eylül 1988.

[55] Kanıtlar neredeyse kesinlikle Irak askeri haberleşmesinin kesildiğini gösteriyordu, *The New York Times*, 15 Eylul 1988. Ayrıca bakınız *Financial Times*, 9 ve 11 Eylul. *International Herald Tribune*, 14 Eylul, *The Guardian*, 15 Eylül 1988.

Daha yürekli olanlar olup bitenler hakkında kanıt toplayıp yayınlamaya çalıştılar. İki ABD kuruluşu, Senato Dış İlişkiler Komitesi ve özel bir kuruluş olan İnsan Haklarını Savunan Doktorlar kimyasal silahların kullanıldığını gösteren olağanüstü kanıtlar yayınladılar.[56] Senato raporu, toplanan fiziki kanıtların dışında olayın canlı tanıklarının ifadelerinin görmezden gelinmesinin

> beş ayrı yere hapsedilen 65.000 Kürt'ün Irak'a kara çalmak için 15 günde gizli çalışma örgütleyebileceğine ve bu mültecilerin söz konusu gizli faaliyeti yalnızca bizden değil, aynı zamanda dünya basınından da gizleyebileceğine inanılmasını gerektireceği sonucuna vardı.

Daha sonra, gazeteci Gwynne Roberts bu saldırılarda kullanılan maddeleri içeren toprak örnekleri getirdi.

Bu kanıtlar karşısında Avrupa Topluluğu ülkeleri Irak'ı resmen kınadılar ama bunun siyasi ve iktisadi kaygılarını engellemesine izin vermediler.[57] Örneğin, İngiltere Irak'a verdiği ihracat kredilerini iki katına çıkardı[58], bu Dışişleri Bakanı'nın "Bu ithamlar [Kimyasal Silah kullanımı] konusunda en fazla endişelenen ve ciddi kaygılar duyan ülke olduk"[59] şeklindeki ifadesiyle pek uyuşmuyordu. 1993'teki Scott Soruşturması sırasında bakanların yeni siparişler alabilmek için İran-Irak ateşkes anlaşmasından sonra ihracat kısıtlamalarını gevşetmeye karar verdikleri ortaya çıkmıştı, "fakat Sir Geoffrey [Howe] Dışişleri Irak'ın Kürtlere yönelik saldırılarını protesto eden binlerce mektup aldığı sırada bu değişimi açıklamanın 'pek de ahlak sınırları içinde' olmayacağını düşünmüştü."[60]

ABD Senatosu'nda ağır yaptırımlar koymak ve ABD'nin kredi garantisinden ve hassas cihaz ihracatından 800 milyon dolar indirim yapmayı öneren bir yasa tasarısı gündeme geldi. Ancak, çok fazla şey tehlikeye atılacağından[61], ABD hükümeti bu faturaya karşı çıktı ve kitaba uygun davranmayı başaramadı. Almanya'da gönüllü bir kuruluş, on iki Alman ilaç şirketini Irak'a kimyasal silah imalatında kullanılan malzeme ve teçhizat göndermekle, kendi hükümetini de bu tür faaliyetleri onaylamak ve kendi koyduğu kısıtlamaları ihlal edenleri soruşturmak konusunda ayak diremekle suçladı.[62] Haziran 1988'de Mesud Barzani de Fransa, İtalya ve Hollanda'yı Irak'ın kimyasal savaş programına yardımcı olmakla suçlamıştı.

---

[56] Senato Dış İlişkiler Komitesi Personel Raporu, 'Chemical Weapons use in Kurdistan: Iraq's Final Offensive' (Washington, 21 Eylül 1988); İnsan Haklarını Savunan Doktorlar'ın 22 Ekim 1988 tarihli basın açıklaması ve onun önemli açıklaması 'Winds of Death: Iraq's Use of Poison gas against its Kurdish Population' (Şubat 1991).

[57] Irak ve Körfez üzerine çalışan bir diplomat olarak Kasım 1988'de 'Hükümetin Irak ve Körfez'deki siyasi ve ekonomik beklentilerini, Kürtler nedeniyle tehlikeye atmaya niyeti olmadığını' yazara bildirmişti.

[58] 1987/88 mali yılı için 175 milyon sterlinden 1988/89 mali yılı icin 340 milyon sterline yükselmişti.

[59] *The Independent*, 10 Eylül 1988.

[60] *The Times*, 30 Temmuz 1993.

[61] Zor durumdaki Iowa çiftçilerinin 800 milyon dolar ihracat kredisinden ayrı olarak Irak'a buğday ihraç etmeye de ihtiyacı vardı.

Sanayileşmiş dünyada çoğu devletin Irak'a hassas malzeme sattığı ve ne BM GK'nin 620 no'lu Kararı ne de 1925 Protokolü doğrultusunda silah satışlarını azaltmaya pek niyetleri olmadığı açıktı. Halepçe'nin üzerinden daha bir yıl bile geçmeden İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Portekiz ve Türkiye'nin yanı sıra Doğu Bloğu ülkeleri ve Latin Amerika devletleri Bağdat'ta düzenlenen birinci Uluslararası Askeri Ürünler Fuarı'na katıldılar. ABD zaten Bağdat'a hassas malzemelerin satışını yapmayı sürdürüyordu. Böylesi satışlar iç istihdam sağlamak ve bölgesel istikrarı korumak gibi bahanelerle meşrulaştırılıyordu. Bölgesel istikrar kavramının bölgede yaşayan yüz binlerce insanın fiziki güvenliğini tanım dışı bıraktığı gayet açıktı.

Kaynaklar

Yayımlanmış: Dlawer Alaaldin, *Death Clouds: Saddam Hussein's Chemical War against the Kurds* (Londra, 1991); Martin van Bruinessen, 'The Kurds between Iran and Iraq' *Middle East Report* içinde, no. 141, Temmuz-Ağustos 1986; Shahram Chubin ve Charles Tripp, *Iran and Iraq at War* (Londra, 1988); Galletti, 'Sviluppa del problema Curdo'; Gesellschaft für Bedrohte Völker, *Germany and Genocide in Iraq: Persecution and Extermination of Kurds and Assyrian Christians, 1968-1990* (Gottingen, 1991); Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*; Kamran Karadaghi, 'The two Gulf wars: the Kurds on the world stage' Chaliand, *People without a Country* içinde (Londra, 1993); Samir al Khalil, *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq* (Berkeley/Los Angeles, 1989); Middle East Watch/Human Rights Watch, *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign against the Kurds* (New York, 1993) ve *Bureaucracy of Repression: The Iraqi Government in its own Words* (New York/Washington, Şubat 1994); Muhammad Malek, 'Kurdistan in the Middle East Conflict' *New Left Review* içinde, no. 175, Mayıs/Haziran 1989; More, *Les Kurdes Aujourd'hui*; *Pax*

---

[62] Gesellschaft für Bedrohte Völker, *Germany and Genocide in Iraq*, s. 3-4. Böyle bir ticaretin ilk belirtileri iddiaya göre 1984'te olmuştu ancak sonra da devam etmişti. 28 Kasım 1987'de *The Guardian* büyük bir Alman ilaç şirketinin Bağdat'ın kimyasal silah üretimi için hammadde ithal ettiğini sakladığını açıkladı ve programda yer almış Beyrut'taki bir laboratuvardaki büyük bir kazayı rapor etmişti. Batı Almanya 1987'de 167 milyon dolarlık kredi limitine sahipti, *The Independent*, 5 Ekim 1988.

Christi International, Elections in Iraqi Kurdistan (Brüksel, Ağustos 1992); Physicians for Human Rights, 'Winds of Death: Iraq's use of poison gas against its Kurdish population' (Somerville, MA, Şubat 1991); PUK, *Revolution in Kurdistan*; Gwynne Roberts, 'Winds of Death' on Despatches, Channel 4 TV 23 Kasım 1988; *United States Senate Foreign Relations Committee Staff Report*, 'Chemical weapons use in Kurdistan: Iraq's final offensive' (Washington, 21 Eylül 1988).

Gazeteler, dergiler vs.: BBC, Summary of World Broadcasts, The Financial Times, The Guardian, International Herald Tribune, The Kurdish Observer, Le Monde, Middle East International, The Morning Star, Observer Foreign News Service, Pesh Merga, The Times.

Yayımlanmamış kaynaklar: Sami Shoresh, 'The contemporary religious situation among the Kurds of Iraq' (yayımlanmamış diss., Londra, 1993).

Basın açıklamaları, demeçler: Iraqi Kurdistan Front, 'The chronology of chemical attacks in Kurdistan' (tarihsiz açıklama, 1988 sonu); KDP basın açıklamaları; PUK basın açıklamaları; Amnesty International açıklamaları.

Röportajlar: Dlawer Alaaldin (Londra, 8 Ağustos 1989); Karim Han Baradusti (Londra, 18 Şubat 1992); Mesud Barzani (Londra, 21 Temmuz 1989 ve Salah al Din, 10 Ekim 1991); Adil Murat (Londra, 26, 29 Temmuz 1993); Omar Sheikhmuss (Londra, 15 Mart 1985); Sami Shoresh (Londra, 1 Temmuz 1993); Hüseyin ve Jawhar Surchi (Londra, 15 Şubat 1992); Celal Talabani (Londra, 9 Şubat 1990); Hoshyar Zebari (Londra, 18 Temmuz 1990); adının açıklanmasını istemeyen birkaç jash lideri (Süleymaniye, 9-12 Ekim 1991).

18. BÖLÜM

AYAKLANMA VE KENDİNİ YÖNETME

1988 yenilgisi psikolojik olarak 1975 yenilgisinden çok daha yıkıcı olmuştu. Halepçe ile sembolize olan soykırımın boyutları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Saddam tam anlamıyla üstün askeri olanaklarının tümünü kullanmaya kalkışmıştı.

1975'te Kürtlere özerklik tanınması yönündeki gerçekten liberal ve cömert politika KDP liderlerine Kürt isyanını sona erdirmelerini sağlayacak işlevsel bir sorumluluk yüklemişti. Artık ne Kürtler ne de Bağdat, Bağdat'ın askeri gücü konusunda bir kuşkuya sahipti. Bağdat'ın böylesi koşullar altında yaptığı bağışlayıcı ve cömert teklif, Kürt toplumunu ülkenin diğer kesimleriyle üretken ve yapıcı bir ilişki içine sokabilirdi. Fakat Saddam bunu yapamadı.

1988'de devlet eliyle girişilen soykırımın arifesinde Kürt liderlerin kaybedecekleri çok az şey kalmıştı. Temmuz 1988'de yenilgiyle karşı karşıya kaldığını anlayan KDP Merkez Komitesi mücadeleye devam kararı aldı ve bu karar Aralık 1989'da yapılan Onuncu Kongre'de onaylandı. PUK tutunduğu küçük dağlık bölgeden saldırılarını sürdürdü. Her iki parti de Irak Baas partisinin baş düşmanı olan Suriye'den maddi yardım talep etmekte zorlanmıyordu. Böylece Irak'ın içinde Erbil ovası ve hatta Kerkük kentinin içinde bile operasyonlar yapılabiliyordu. Örneğin bir saldırıda resmi bir otobüs pusuya düşürülerek 22 pilot öldürülmüştü. Fakat artık stratejileri İran-Irak savaşı sırasında uygulanandan bütünüyle farklıydı. Kimyasal silahların tehdidi altında kalan ve neredeyse dünyanın hiçbir yerinde yaşayacak yer bulamayan Kürdistan Cephesi savaşı artık elinde hiçbir toprak tutmaksızın şafak baskınları ve pusularla yürütüyordu. Her iki parti de hâlâ savaşmak isteyen yüzlerce gerilla için dağlardaki zulalarda gıda ve silah saklıyordu. Siyaseten, gerilla faaliyetlerinin Bağdat'ın direnişin devam ettiğini gizlemesini engelleyecek bir düzeyde sürdürülmesi ulusal moral açısından çok önemliydi. Talabani mücadelenin Irak'ın Arapların yaşadığı kısımlarındaki bir dizi hedefe saldırarak yükseltilmesi uyarısını yapmıştı. Böylesi operasyonların doğal sonucu, çok sayıda hükümet birliğinin elini kolunu bağlayarak yıpratıcı bir etki yaratmak olacaktı.

Ancak acaba Kürdistan Cephesi Saddam Hüseyin ile barış görüşmelerine oturacak mıydı? Bunun yanıtı Mesud Barzani'nin görüşünde dolaylı olarak veriliyordu: "Kürt sorunu askeri araçlarla çözülemeyecek siyasi bir sorundur."[1] Bununla birlikte böylesi açık ifadelerin Bağdat'ta gerçek bir etki yarattığına ilişkin pek az kanıt bulunmaktadır. Devlet barış görüşmeleri konusunda belirsiz ve dolaylı girişimler yapmakla yetiniyordu ama onu böyle yapmaya zorlayan hiçbir şey yoktu. Hatta özellikle Talabani'yi 1988/89'da çıkardığı af kapsamının dışında tutmuştu. Bağdat Kürdistan Cephesi'nden yalnızca rejime karşı yeni bir tehdit oluşturmaya başlarsa kaygılanabilirdi.

Temmuz 1990'a gelindiğinde dışarıdan görünenler hiç de böyle bir tehdit bulunduğuna işaret etmiyordu. Tam tersine, kötü önsezilerle dolu olan yapı KDP'ydi, çünkü haziran sonunda Mesud Barzani İranlı liderlerle görüşmüş ve onların Irak ile resmi bir barış anlaşması yapmaya niyetli olduklarını anlamıştı. Bu kaçınılmaz olarak her iki devlete karşı girişilecek gerilla eylemlerini engellemek için sınırın kapatılmasına neden olacaktı.

Körfez Krizi

Bu koşullar altında Saddam Hüseyin Kuveyt'in işgali konusunda yanlış bir karar aldı. Uluslararası topluluğun Saddam'ı cezalandırma kararı alması ve Kuveyt'ten koşulsuz olarak geri çekilmeye zorlaması Kürdistan Cephesi'ne neredeyse mucizevi bir soluklanma olanağı sağladı.

Olaylar ani ve hiç beklenmedik bir biçimde ona özgün bir fırsat sağlayacak şekilde üst üste gelmişti. Türkiye Irak'a karşı yürütülen uluslararası ambargoya katılmaya karar verdiğinde ne büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu fark eden Saddam, İran-Irak-Türkiye sınır 'üçgeni' ve Zakhu sınırı gibi hassas noktalar dışında Kürdistan'daki bütün kuvvetlerini geri çekti. Aynı zamanda PUK ve IKP ile barış görüşmeleri yapması için Mükerrem Talabani'yi görevlendirdi. Fakat dünyaya meydan okuduğu bir sırada ikisi de Saddam ile ilişki kurmaya katlanamazdı.

---

[1] Mesut Barzani ile röportaj, Londra, 21 Temmuz 1989.

Diğer yandan Kürtler için, savaş halindeki Irak'a karşı ABD'nin önderliğinde oluşturulan koalisyonla açıkça birlikte görünmek kadar tehlikeli bir şey daha olamazdı ve hem KDP hem de PUK, ABD'nin başlattığı Saddam'ı devirme kampanyasına katılmak istedikleri yönündeki spekülasyonları yalanlamaya çalıştılar. İran gibi onlar da Saddam'ın huzursuz olmasını çok istiyorlardı ama Batı ile açık bir ilişkiye girmekten korkuyorlardı. Kürdistan Cephesi hem Irak'ın içinde hem de Arap ve Müslüman dünyasında ihanet ettiği izlenimini bırakmamalıydı. Kürdistan Cephesi'nin önde gelen üyeleri Şam'da Baas, Nasırcılar ve Saddam'ın Müslüman muhalifleriyle birleşik cephe oluşturduklarını açıkladılar. Ancak Talabani'nin ağustosun ortasında Washington'a yaptığı, yaygın bir biçimde duyurulduğu halde siyaseten verimsiz olan ziyareti ile PUK ve KDP liderlerinin eylülde Fransa'ya yaptıkları resmi ziyaretler nedeniyle kuşkular büyümeye başlamıştı.

Kuveyt çıkartmasına hazırlanmakla meşgul olan Saddam, Kürt tehdidinden Cephe'ye ekimde bir barış anlaşması önerecek kadar korkuyordu. Fakat Cephe böylesi bir belirsizlik ortamında bir anlaşmaya varmak istemiyordu. Cephe neredeyse 3000 peşmergeyi mevzilendirmiş ve yeni harekete geçen *jash* kuvvetleri ve düzenli ordu içindeki Kürtler ile temaslar kurmuş olduğundan önemli ölçüde güçlenmişti. Krizin sonuçları görülmeye başladıkça, Kürt Cephesi verilen güvencelerle geçmişi affedip unutabileceği *jash* işbirliği ışığında, belirsizlikten yararlanmayı başardı. Böylece yalnızca geniş ve derin bir istihbarat ağı kazanmakla kalmayıp, aynı zamanda Kürt halkının şu anda hapsedilmiş bulunduğu kent ve kasabalarda bir Truva atına sahip olmuş oldu. Hatta artık neredeyse Kürdistan'ın her yerinde kendi savaşçıları bulunduğunu ima edebilecek duruma gelmişti.

Fakat ABD önderliğindeki Koalisyon güçleri tüm kuvvetlerini Suudi Arabistan'da birleştirdiler ve kriz açık bir çatışmaya doğru ilerlemeye başladı. Kürdistan Cephesi Kürtlerin savaşta tarafsız kalacaklarında ısrarcı olmaya devam etti. Saddam hâlâ kimyasal silah kullanabileceğinden saldırmaktan korkuyorlardı. DKK (Devrimci Komuta Konseyi) başkan yardımcısı İzzet İbrahim al Duri Süleymaniyelileri "Eğer Halepçe'yi unuttuysanız, size operasyonu tekrarlamaya hazır olduğumuzu hatırlatmak isterim"[2] diyerek uyarmıştı. Cephe sekiz düzenli birlik ve 100.000 *jash*'ı elinin altında bulundurmasına rağmen, Koalisyon liderleri Saddam'a karşı ayaklandıkları takdirde askeri destek verilebileceğine dair hiçbir belirti göstermiyordu.

---

[2] *International Herald Tribune*, 25 Ocak 1991.

Koalisyon'un Cephe'yi açıkça desteklemek istememesinin pratik nedenleri vardı. Irak'ın bölünmesinden ve hem iç hem de dış güçlerin ülkenin bazı parçalarını ele geçirmeye çalışmalarından korkuluyordu. Irak içinde de Kürtlerin ve Şiilerin kendi topraklarında Irak'ın egemenliğini sarsmalarından korkuluyordu.

Dışarıdan ise, bir iç yıkım halinde Türkiye ve İran'ın müdahale etme tehlikesi vardı. İran'ın Güney Irak'ta tarihi ve dini çıkarı vardı. Türkiye'nin eski Musul vilayetinde tarihi ve iktisadi çıkarları söz konusuydu. Musul'u Milletler Cemiyeti aracılığıyla hiç istemeden teslim ettiği, 1923 tarihli Misak-ı Milli ile kendisine ait olduğunu iddia ettiği bu toprakların ve buradaki Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını tetikleyebilecek petrol rezervlerinin kaybına içerlediği hatırlanacaktır. Aynı zamanda Irak'ta Kürt ulusal kimliğinin ifade edilmesine her zaman daha büyük bir özgürlük tanınması nedeniyle, bunun kendi topraklarındaki Kürt halkını tahrik etmesinden korkuyordu. Vilayeti ele geçirirse Irak Kürtlerine de aynı sınırlamaları[3] uygulayabilecekti. İran-Irak savaşı sırasında Türkiye'nin niyeti konusundaki spekülasyonlar, özellikle 1983'teki ve daha açık olarak da 1986'daki sınır ötesi operasyonlarla artmıştı. O günlerde Türkiye'nin Birleşik Devletler ve İran'a Irak hükümetinin devrilmesi halinde vilayetin kendisine iade edilmesini talep edeceğini bildirdiği söyleniyordu.

Saddam Kuveyt'i işgal edince Türkiye talebini yenileme olanağının ve daha önemlisi Iraklı Kürtlerin bağımsızlık kazanma tehlikesinin yeniden gündeme geldiğini gördü. Bu nedenle Koalisyon'da, İncirlik hava üssündeki tesislerin kullandırılması da dahil çok maliyetli bir sorumluluk üstlendi[4] ve bunun karşılığında Koalisyon'un özerk bir Irak Kürdistan'ının ortaya çıkmasına kesinlikle izin vermemesini istedi.

Kriz derinleştiğinde, Cumhurbaşkanı Özal kamuoyuna Türkiye, İran ve Suriye'nin Körfez Krizi ertesinde bölgede bir Kürt varlığına izin verilmemesi konusunda görüş birliğinde olduklarını açıkladı. Ancak Özal, Talabani'den şubat ortasında gelen bir görüşme teklifini Irak Kürtleri'nin Irak'tan ayrılmayı talep etmemeleri koşuluyla kabul ederek cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez Kürt halkını açıkça tanıma yönünde ciddi adımlar attı. Talabani ve Muhsin Dizai (KDP) birkaç gün sonra, Türkiye içindeki hezeyana, "Görüşmekten korkmak için bir neden yok. Onlarla dost olmamız gerek. Eğer birbirimize düşman olursak, diğerleri onları bize karşı kullanabilir"[5] diyerek yanıt veren Özal ile görüşmek üzere Ankara'ya geldiler. Özal bir yandan Ankara'nın Türkiye Kürtleri'ne karşı tutumunu yumuşatmaya çalışıp (20. Bölüm'e bakınız) bir yandan da Irak hükümeti devrildiği takdirde Irak Kürtleriyle yapılması muhtemel olan anlaşmalara zemin hazırlayarak elini güçlendiriyordu.

---

[3] İngiltere 1998 Irak devrimi sırasında bundan korkuyordu, FO 371/134255 Chancery'den FO'ya, İstanbul, 18 Temmuz 1998

[4] Türkiye transit ticaret gelirinin önemli bir kısmını kaybetti (Akdeniz hattından geçen Irak petrolu ve ağır yük taşımacılık işleri).

Ayaklanma

Koalisyon güçlerinin Irak kara kuvvetlerini 28 Şubat'ta bütünüyle yenilgiye uğratmasıyla Irak içindeki olaylar hızla gelişmeye başladı. Irak'ın güneyinde yığınlar halinde askerden kaçanların verdiği cesaretle Şiilerin çoğu neredeyse hemen ayaklandı. Saddam'ın ayakta kalan kuvvetleri güneydeki önemli kentleri yeniden ele geçirmeye yeltendiler, Kürdistan'daki huzursuzluk peşmergelerin ordu birimlerine yönelttiği saldırılarla arttı.[6]

Bu huzursuzluk 4 Mart'ta Rinaya'da bir halk ayaklanmasının patlak vermesine neden oldu. Diğer bölgeler de bunu izledi ve 10 Mart'a kadar Dehük, Erbil ve Süleymaniye de dahil olmak üzere Kürdistan'ın çoğu, isyancıların eline geçti. 13 Mart'ta Zakhu düştü. Mesud Barzani'nin kabul ettiği gibi, "Ayaklanmayı bizzat halk başlattı. Bunu beklemiyorduk."[7] Sonuç olarak bir Kürdistan Cephesi sözcüsünün ifadesiyle, Cephe 'yalnızca sokaklardaki halkın peşinden gitti'[8] Cephe, kitlesel bir karşılık görme korkusuyla kentlere girmekte kararsızdı. Şimdi bunların sivillerin denetiminde kalmasını ve sivil yetkililerin yerel ordu birimleriyle anlaşmaya varmasını tercih ediyordu.

İşte *jash* Kürt mücadelesinde tam bu sırada önemli bir rol oynadı. 29 Ocak'ta Cephe'nin kendilerini affettiğine dair resmi bir açıklama yaptığını duymuşlardı. Bazılarının iddia ettiği gibi Raniya'daki ayaklanmayı Aku *jash*'ı Abbas Mamand'ın[9] başlatmış olması mümkündür. Ki-

---

5. Christian Science Monitor, 15 Mart 1991
6. Kürdistan Cephesi kuvvetleri 27 Şubat ile 4 Mart arasında ordu mevzilerine ve hedeflerine 50 saldırı düzenledi. Agence France Press (AFP). 4 Mart 1991.
7. *The Independent*, 24 Nisan 1991.
8. Burhan Jaftan AFP'ye, 4 Mart 1991.
9. Huseyin Kerim Surchi ve Kerim Han Baradusti ile röportaj. Londra, 18 Şubat 1992. Abbas Marmand'ın 1961 isyanı ile yakından ilgili olduğu hatırlanacaktır. Artık o yaşlı bir adamdı ancak muhtemelen ailesinin genç üyeleri başrolü üstlenmişti.

mileri de bunu başlatanın bir başka *jash* aşiret reisi olan Anwar Bitwarta olduğunu iddia ediyor. Hangisi başlatmış olursa olsun, artık her yerde en fazla yetkiye sahip olanlar, ayaklanmaya katılmak istemeyen Irak kuvvetlerinin bölgeden ayrılması için görüşme yapan yerel müsteşarlardı. Örneğin Zakhu'da tanınmış bir müsteşar ve aşiret reisi olan Umar Sindi, tüm düzenli ordu kuvvetlerine silahlarını bıraktıkları takdirde hükümetin elinde bulunan mevzilere güvenle geri dönebilecekleri önerisini yapmıştı. Amadiya'da müsteşar yerel ordu komutanına, bir halk ayaklanmasını kışkırtmamak için askerlerini kışlalara geri götürmesini ve kamu düzenini *jash*'ın sorumluluğuna bırakmasını tavsiye etti. Bu tavsiyeye uyulduğunda, tüm birliklerin teslim olmasını sağlamıştı. Tek bir kurşun bile atılmamıştı. Yalnızca birkaç *jash* lideri Saddam'a sadık kalmayı tercih etti.[10]

Jash liderlerinin çoğunluğu böylece Bağdat'ın utanç verici işbirlikçileri olmaktan çıkıp, ayaklanmanın önderlerine dönüştüler. Kürt kuvvetleri birkaç gün içinde 15.000 kişiden 100.000'in üzerine çıktı. Müsteşarların Cephe'de yer alan partilere sebatla kaydedilmesi çok uzun sürmedi, her biri savaş alanında diğer Cephe üyeleri karşısındaki gücünü artırmaya çalışıyordu. Örneğin, Anwar Bitwarta Khushnaw aşiretinden 10.000 kişiyi KSP'ye getirdi. Umar Surchi Bikhmar Barzani liderliğini kabul etmediği halde pragmatik davranarak 15.000 adamını KDP'ye getirdi. Barzaniler ile yaşadığı sert kan davasını aklında tutan Kerim Han Baradust PUK'a katıldı. İzleyen aylarda çoğu *jash* ortadan kaybolurken müsteşarlar en cazip teklifin peşinde koştular. Daha sonraları bazı aşiret reisleri girdikleri partilerden kendi partilerini kurmak amacıyla ayrıldılar.

Bu arada Kürtler hem isyancı Şiilerin gözle görünen başarıları hem de Birleşik Devletler'in Irak'a kendi yurttaşlarına yönelik kimyasal silah kullanmasına karşı yaptığı uyarıdan cesaret alarak daha da ileri gitmeye çalıştılar. Cephe Kalar, Kifri, Tuz Khurmatu, Chamchamal ve Kerkük'teki sağlam bir mevziyi de içeren, Kerkük-Bağdat karayolu ile paralel bir hattı elinde bulunduruyordu. Artık Kürtlerin tacındaki mücevher olan Kerkük'e saldırmaya başlamıştı. Kent 19 Mart'ta düştü.

---

[10] Bunlar özellikle Latu ve Arshad Zebari'ydi. Koi-Sancaklı Kasım Ağa da dahil Irak'a kaçan diğerleri birçok peşmergenin ölümünden sorumluydu ve bu nedenle Kürt genel affına güvenmiyordu.

Kitlesel Göç

Kürtlerin zaferi kısa ömürlü oldu. Saddam isyancıları yenilgiye uğratabilmek için ağır sivil kayıplar vermeyi göze aldığını kanıtlamış bulunuyordu. İsyancıların Kerkük'e yönelik tehditleri arttığında 13 Mart'ta 5.000 kadın ve çocuğu rehin almıştı. Kentin hükümetin elinde bulunan kısımlarında yaşayan siviller yakalanarak öldürüldü. Artık Güney Irak'taki isyan bastırılmış olduğundan, Saddam en iyi birliği olan Cumhuriyet Muhafızları'nı savaş uçakları, ağır silahlar ve tankların desteğinde kuzeye doğru yöneltti. İsyancıların böylesi bir teknolojiye karşı koyabilecek donanımları yoktu.

ABD önderliğindeki Koalisyon'un Bağdat'ın ülkenin kontrolünü kaybetmesini istemediği artık görülüyordu ya da bu konuyla ilgili olmayan brifinglerde de işaret edildiği gibi, Saddam Hüseyin'i devirmeden önce isyancıların yenilmesini istiyordu. ABD'nin ne Kürtlere ne de Şiilere yardım edeceğine dair Türkiye ve Suudi Arabistan'a güvence vermek istediği de açıktı. Birleşik Devletler ateşkes koşullarında sabit kanatlı uçakların kullanımını yasaklamış olduğu halde, hem savaşçıları hem de sivilleri öldürmek için kullanılan helikopterleri yasaklamayı reddetmişti.

Bu acı bir durumdu. Talabani ve Barzani Başkan Bush'u müştereken suçladılar: "Irak halkını Saddam Hüseyin'in zalim diktatörlüğüne başkaldırmaya siz davet ettiniz."[12] Aslında Bush kara savaşı başlamadan hemen önce "Kan dökülmesini durdurmak için bir yol daha var ve bu Irak ordusuyla Irak halkının diktatör Saddam Hüseyin'in kenara çekilmesini sağlamak için ipleri eline almasıdır" açıklamasını yapmış ve bu açıklama Amerika'nın Sesi radyosu aracılığıyla Irak'ta yayınlanmıştı. Dahası Suudi denetimindeki Özgür Irak'ın Sesi radyosu benzeri tahrikleri hem Kürtçe hem de Arapça olarak yayınlamıştı. Bush ve müttefikleri kendilerini temize çıkartırken, Koalisyon'un aslında muhalif Iraklıları kışkırtmaya çalıştığı ama bunu açıklamak istemediği sonucuna ulaşmamak mümkün değildi.

28 Mart'ta Irak'ın ağır silahlar ve hava kuvvetlerini kullanarak başlattığı karşı saldırı isyancıları önce Kerkük'ü, ardından da Erbil, Dehük ve Zakhu'da dağların eteklerindeki kasabaları terk etmeye zorladı. Hükümet kuvvetleri ilerledikçe Kerkük, Dehük ve Tuz Khurmatu civarın-

---

11. *Wall Street Journal*, 14 Mart ve *The Financial Times*, 3 Nisan 1991.

12. *International Herald Tribune*, 30 Mart 1991.

da 100.000 Kürt ve Türkmen'ı yakaladı. Zulüm söylentileri yayıldıkça panik artmaya başladı. Irak katliamında yaklaşık 20.000 Kürt ve Türkmen yok oldu.

Tüm Kürdistan'ı kitlesel panik ve kaçma telaşı kapladı. 1,5 milyonun üzerinde Kürt, Türkiye ya da İran'a kaçarak canlarını kurtarmak için panik içinde evlerini terk etti. Sınıra giden tüm yollar ve patikalar birden tıkabasa insanla doldu. Bir gazeteci Türkiye'ye giden yolda helikopterlerden atılan fosfor bombalarıyla öldürülen yaklaşık 500 kaçak gördüğünü söyledi: "İnsanlar arabalarında yanarak ölmüşlerdi. Irak helikopterleri sivilleri aralıksız bombalıyor."[13] Benzeri sahneler İran'a giden yol üzerinde de görüldü. Savaşçılar güvenli bölgelere kadar ailelerine eşlik etme telaşına düştükçe isyan kuvvetleri de büyük ölçüde dağıldı.

Rahatlama

Böylesi zulüm ve acı görüntüleri tüm dünyada haber bültenlerinde en önde yer almaya başladıkça, kendisini sorumluluktan uzak tutan Koalisyon liderliği de kamuoyunda eleştirilmeye başlandı. Koalisyon'un petrolü korumak ve Kuveyt'teki otokratik rejimi yeniden kurmak için savaşmaya hazır oluşu ile Kürtleri ve Şiileri koruma konusundaki isteksizliği arasında bir çelişki vardı. Bir gazetenin belirttiği gibi:

> Mr. Major utanmadan, sanki isyan bizimle hiç ilişkisi olmayan anlamsız bir olaymış gibi, onlardan [Kürtler] 'bu isyanı çıkarmalarını' istediğini hatırlamadığını söylüyor... Ocakta CIA'den Kürtleri isyana teşvik etmesini istediği söylenen ve Körfez Savaşı'nda Kürtlere isyan etmeleri öğüdü veren adam [Bush] şimdi berbat bir amnezi krizi geçiren biri gibi davranıyor.[14]

ABD yönetimi kriz boyunca bir yandan Saddam'ı diktatörlerin en uğursuzu olarak niteleyip, diğer yandan halkı onu devirmeye teşvik ederken, Irak'ın içişlerine 'müdahale etmeme' ilkesine dayanarak muhalif gruplarla temas kurmayı reddetti. ABD ancak 28 Mart'ta Saddam'ın kuvvetleri muhaliflerini kuşattığında muhalefet liderleriyle diyalog kurmaya karar verebildi.

Körfez galiplerinin namı artık Kürtleri koruyamadıkları için lekelenme tehdidi altındaydı. 5 Nisan'da BM Güvenlik Konseyi üyeleri Bağdat'ı dizginleyebilmek için 688 no'lu Kararı çıkardılar. BM GK'nın 688 no'lu Kararı 'çok kısa süre önce Kürtlerin yaşadığı bölgelerde görülenler de dahil olmak üzere Iraklı sivil halka yapılan baskıları kınıyor' ve 'Irak'ın bölgedeki uluslararası barış ve güvenlik üzerindeki tehdidin kaldırılmasına katkı yapmak üzere bu baskıyı hemen sona erdirmesi [ve] Irak'ın uluslararası insan hakları kuruluşlarının Irak'ın her yerindeki yardıma gereksinim duyanlara ulaşmasına hemen izin vermesini' talep ediyordu.

---

[13] Milliyet'ten Rafet Ballı, *The Independent* içinde, 3 Nisan 1993.

[14] *The Independent*, 7 Nisan 1991.

Karar iki nedenle tarihsel bir önem taşıyordu. Kürtlere (Milletler Cemiyeti'nin Musul vilayetinde hakemlik yaptığı 1925/26'dan beri) ilk kez ismen yer veriliyor, böylece uluslararası düzeyde statüleri yükseltiliyordu. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler bir üye devletin içişlerine müdahale etme hakkını kullanmakta ilk kez ısrar ediyordu. Her iki örnek de BM'nin üye devletlerin içişlerine karışmama kuralını gözden geçirmeye başladığını gösteriyordu, bu Kürtlerin ve tehlike altındaki diğer azınlıkların geleceği konusunda iyi bir gelişmeydi. Fakat Güvenlik Konseyi kararını BM Şartı'nın 7. Bölüm'ü ile güçlendirmemeye dikkat etti.

Bu arada ülkedeki tehlike azalmamıştı. Bağdat ilerleyişinin karşısındaki direniş ne kadar zayıf olduğunu fark etmiş olsaydı, saldırısını güçlendireceği kuşkusuzdu. Ancak Irak birlikleri Revandüz'e giden anayolda Mesud Barzani'nin Salah al Din'deki 150 adamının sert ve başarılı direnişiyle karşılaşınca, bunun daha büyük bir güç olduğunu düşündüler. Bu direnişi dikkate alan, hem Şii hem de Kürt tehdidi altındayken kuvvetlerini yeniden gruplandırma ihtiyacı duyan ve Koalisyon müdahalesinin yenileneceğini düşünen Bağdat, daha fazla ilerlememe kararı aldı.

Nisanın ilk haftasının sonunda 250.000'in üzerindeki Kürt Türkiye sınırına ulaşmıştı, aynı sayıda insan da hâlâ yoldaydı. Çoğu kışın yağacak kara karşı hiçbir hazırlık yapmadan aceleyle yola çıkmıştı. Ancak fazlasıyla soğuk havaya rağmen Türk birlikleri onların Türkiye'ye girmesine izin vermedi.

> Bebeklerini taşıyan anneler Türk askerleriyle karşılaştılar... tıbbi yardıma ihtiyaçları olduğunu söyleyerek, içeriye alınmak için yalvardılar... Bazıları büyükanne ve büyükbabalarını sırtlarında ya da battaniyelerden yaptıkları sedyelerde taşıyorlardı. Fakat Türkiye'ye geçmek isteyenler dipçiklerle dövülüyordu.[15]

---

[15] *The Independent*, 11 Nisan 1991.

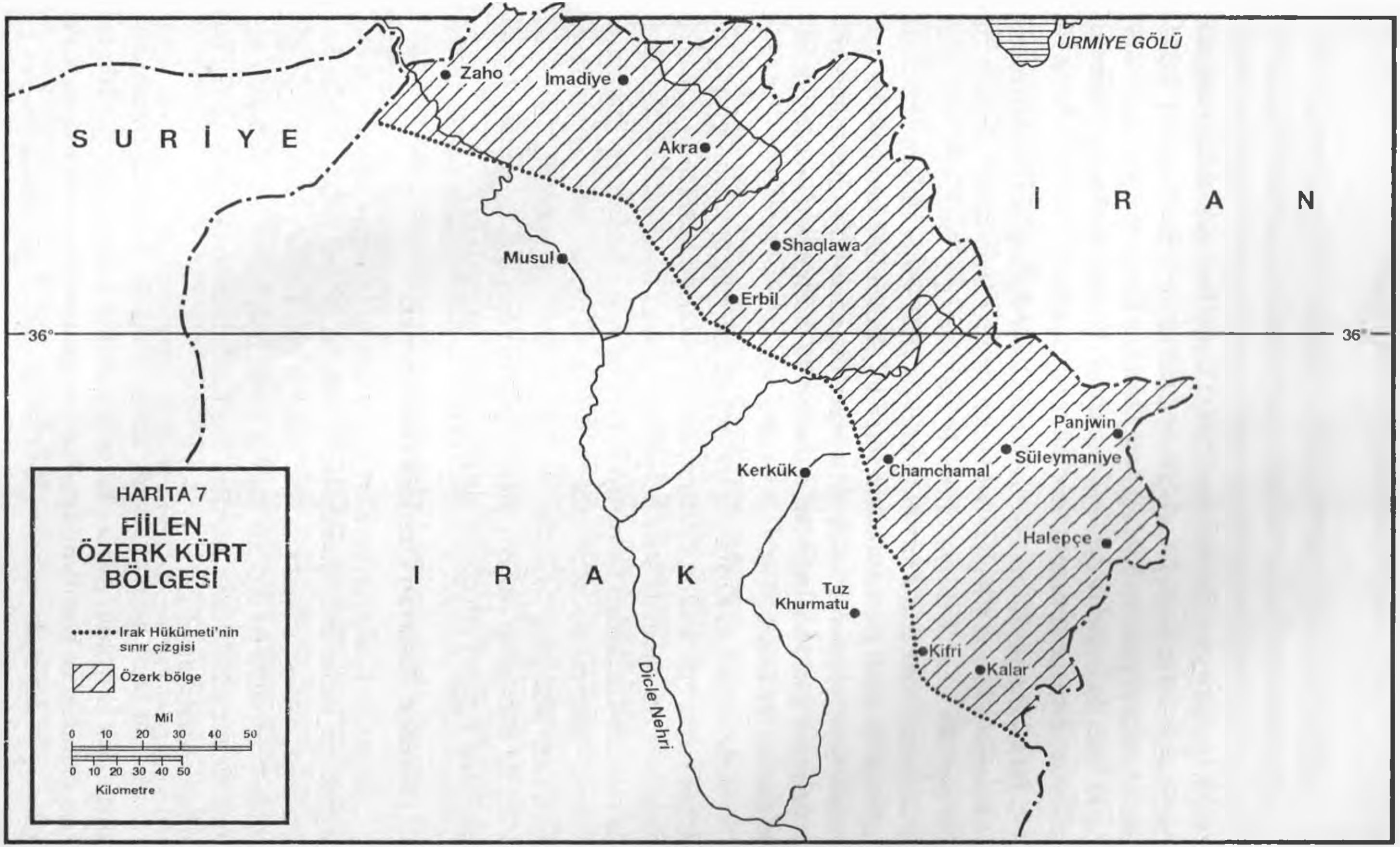

HARİTA 7
FİİLEN ÖZERK KÜRT BÖLGESİ

URMİYE GÖLÜ
Zaho
İmadiye
Akra
S U R İ Y E
İ R A N
Shaqlawa
Musul
Erbil
36°
36°
Panjwin
Süleymaniye
Chamchamal
Kerkük
Halepçe
I R A K
Tuz Khurmatu
Kifri
Kalar
Dicle Nehri
Irak Hükümeti'nin sınır çizgisi
Özerk bölge
Mil
0 10 20 30 40 50
0 10 20 30 40 50
Kilometre

Çoğu, karlı dağların kenarlarında bulabildikleri yerlere sığındılar.

İran ise tam tersine sınırlarını açarak kendi Kürtleri'nin kaçaklara evlerini, okullarını ve camilerini açmalarına izin verdi. Örneğin, 25.000 kişilik bir kent olan Piranshahr 75.000 kişiye barınma olanağı sağladı. Ancak gelenlerin sayısı bu şekilde ağırlanamayacak kadar çoktu. Yaklaşık bir milyon mülteci için sığınma kampları kuruldu. Hem Türk sınırında hem de İran'da çoğu yaşlı ve çocuk korunmasızlıktan, solunum yolları enfeksiyonundan ya da dizanteriden öldü.

Türk sınırındaki kriz çok daha büyük bir ilgi topladı, bunun nedeni kısmen sığınma talepleri reddedilen mültecilerin dramı, kısmen de Türkiye'nin hem Koalisyon hem de NATO üyesi olmasıydı. Yükselen uluslararası baskıdan kurtulmak isteyen Özal yarım milyon civarında mültecinin sınırı geçmesine izin vererek[16], sınırın Irak tarafında bir 'güvenlik alanı' oluşturulması çağrısı yaptı. Bu, daha fazla uluslararası ayıbı önlemek için önce İngiltere, ardından da Washington'un isteğiyle benimsenen bir fikirdi.

Nisan ortasında Koalisyon Irak içinde bir 'güvenlik alanı' oluşturulduğunu ilan etti, Irak uçaklarının da 36. paralelin kuzeyinde uçmasını yasakladı. 28 Nisan'da sınır bölgesinde baskıcı denilebilecek koşullarda yaşayan Kürtlerden ilk partiyi buraya taşımaya başladı. Bu hükümetlerarası, hükümetler düzeyinde ve sivil kurumların önce tek taraflı ve ardından Birleşmiş Milletler ve Irak hükümeti arasında 18 Nisan 1991'de imzalanan Anlayış Memorandumu'nun (MOU) şartları gereği başlattığı yığınsal rahatlama operasyonunu tamamladı.

Yeniden Başlayan Özerklik Görüşmeleri

Bu arada, Koalisyon'un Kürt kuvvetlerinin yenilgiye uğramasını önlemek için hiçbir müdahalede bulunmaması ve sivil halkın kitleler halinde göç etmesi 1 Nisan'da ikaz edildiği gibi Cephe'yi Saddam ile görüşmek zorunda bıraktı. Bir önceki hafta, Irak kuvvetleri Kerkük'ü yeniden ele geçirdiklerinde, Saddam'dan konfederasyon ilkesine dayalı bir çözüm önerisi almıştı.

Her iki taraf da umutsuzca, içinde bulduğu korkunç çıkmazdan kurtulmak istiyordu, Kürtler kaçmak zorunda kaldıkları dağlardaki sıfırın altındaki ısı koşullarından, Saddam ise neredeyse dayanılmaz hale gelen iç ve dış siyası ve askeri baskılardan kurtulmak istiyordu.

---

[16] Sayı 100.000'e ulaşmıştı, *The Independent*, 5 Nisan 1991.

'Güvenli bölge'nin uygunluğu ya da güvenilirliğinden kuşku duyan, Talabani'nin de içinde olduğu Cephe liderleri Irak'ın demokrasi, çoğulculuk ve Bağdat'ta anayasal bir yönetim vaat eden federe yapısı içerisinde genişletilmiş bir özerklik teklifini tartışmak üzere Bağdat'a geldiler.[17] Mesut Barzani Cephe'nin Saddam'ın istifasının ya da siyasi bağımsızlığın peşinde olmadığını, yalnızca Irak için demokrasi ve Kürtler için özerklik istediğini vurguladı. Halbuki hiçbir şey Saddam'ın kesinlikle devrilmesine gerçek bir demokrasiden daha fazla yol açamazdı. Bu arada Talabani, Saddam'ın Devrimci Komuta Konseyini feshedip, altı ay içinde çok partili serbest seçimlere gitmeyi kabul ettiğini bildirerek, Saddam'ı kamuoyu önünde sahiplenmesiyle bütün dünyayı şaşırttı. Daha zeki olanlar Saddam'ın böylesi şeyler yapmaya niyeti olmadığını anlamıştı.

Cephe buna rağmen iki ya da üç hafta boyunca, Kerkük'ün özerk bölgenin idari başkenti tayin edilmesi de dahil olmak üzere, isteklerinin yerine getirebileceğini düşündü.[18] 9 Mayıs'ta bu kez Mesud Barzani liderliğindeki ikinci bir heyet Bağdat'tan hükümetin Kerkük'ü fiilen kendilerine vereceğini açıkladı. Cephe'nin yapılacak anlaşma için istediği uluslararası güvenceleri hükümetin kabul edeceğini düşünmesinin hüsnükuruntudan ibaret olduğu ortaya çıktı. Barzani 17 Mayıs'ta coşkuyla hemen anlaşma yapılacağını duyurdu. Ancak artık Bağdat'ın Cephe'nin istediği gibi Kerkük, Hanikin ya da Mandali'yi vermek istemediği açığa çıkmıştı.[19] Cephe anlaşmayı güvence altına almak için kentin Kürt yönetimine verilmesi karşılığında petrolün denetiminden severek vazgeçeceklerini ilan etti. Ancak Bağdat, Kürtlerin dış düşmanlarla işbirliği yapma olasılığından duyduğu korkuyu yansıtıp, Bağdat dışında hiç kimseden çare aramamalarını istediğini belirterek, onlardan tüm dış bağlantılarını kesmelerini istedi.

Bu arada, Aralık 1990'da Şam'da Kürtler, solcular, Arap milliyetçileri ve İslamcılar tarafından kurulan ortak muhalefetin ihaneti Kürtlerin Iraklı müttefiklerini şoka uğratmıştı. Kürdistan Cephesi içinde Kürt Komünist kardeşleri bulunan bir IKP lideri Fahri Kerim, Saddam ile görüşmenin yalnızca onun konumunu güçlendireceğini iddia etti. Anlamlı olabilecek bir demokrasi ve Kürt özerkliği rejimin doğasına bütünüyle aykırıydı.

---

17. Barham Salih, *The Observer*, 21 Nisan 1991.
18. Kürdistan Cephesi'nin talepleri için bakınız onun 'Mashru al jubha al Kurdistaniya al Iraqiya li'l hukm al dhati li'l iqlim Kurdistan', 12 Mayıs 1991.
19. Kerkük, Khanikin ve Mandali taleplerine en fazla vurguyu yapan PUK'tu çünkü onun anlaşılan siyasi yörüngesine girmişti. Sinjar KDP'nin özellikle de kendisi bir Sinjar yerlisi olan Sami Abdulrahman'ın KDPC'sinin daha büyük bir ilgi kaynağıydı.

Ancak, artık yalnızca bir varoluş mücadelesi vermekte olan Kürtler ve Şiilerin dışında, Ortak Muhalefet zayıftı. Irak'ın Sünni Arap bölgelerinde sonuç alıcı hiçbir ayaklanma görülmemişti. Solcular ve milliyetçiler artık Arap Iraklılar arasında muteber bir güç tabanına sahip değildi. Şu anda Kürtlerin yaşadığı çaresiz çıkışsızlık içinde de değillerdi. IKP'nin Kürt Komünist seksiyonu ise IKP'nin duyduğu kuşkuları paylaşmasına ve bunu tasvip etmemesine rağmen, isteksizce de olsa Cephe içinde kalmaya karar vermişti.

Haziran ortasına gelindiğinde, görüşmelerin tıkanmaya başladığı açıktı. Bağdat'ta, Barzani ile Talabani'ye kıyasla daha kolay anlaşacağını düşünen Saddam, özerklik anlaşması kabul edilinceye kadar anayasa değişikliklerini tartışmayı reddetti.

Kürdistan'da liderler arası anlaşmazlık aşikâr hale gelmişti. Dakikası dakikasına uymayan bir karaktere sahip olan Talabani artık anlaşmaya Barzani'den daha kuşkulu bakmaya başlamıştı. Saddam'ın 1984'teki anlaşmalar sırasındaki ayak direyişini bildiğinden, uluslararası garantiye sahip olmayan ve özerk bölgenin sınırlarını belirlemeyen[20] bir anlaşmanın kabul edilemeyeceği uyarısında bulundu ve gerekirse çatışmaya devam edeceğini bildirdi. Bu görüşünü Mahmud Uthman (KSP) da destekliyordu. Talabani istediği garantiler ve himaye konusunda Koalisyon'u ikna edebileceğini düşünüyordu, çünkü hem ABD hem de AB üyeleri özerklik düzenlemesi lehinde konuşmuşlardı.[21]

Ancak Barzani yine de Kürtlerin kendi anayurtlarına dönmesine olanak tanıyan bir anlaşmayı kabul etmenin yeni bir savaş riskine girmekten daha iyi olduğunu öne sürüyordu. Koalisyon himayesinin süresine ilişkin kuşkuları, Koalisyon birliklerinin önce haziran ortasında[22] Irak'tan ve ardından Türkiye içindeki cephe gerisinden çekilerek. Koalisyon himayesini yalnızca İncirlik hava üssüne dayanan ve Türkiye ile yapılan altı aylık anlaşmalara tabi kılmalarıyla doğrulandı.

---

[20] Sinjar, Akra, Şaykhan, Hanıkın ve Kerkük'ün kaderi yine çözümsüz kalmıştı.

[21] Dışişleri Bakanı Douglas Hurd 'Kürtlere Irak sınırları içinde makul bir özerklik' talep etmiş fakat buna yardım etmemişti. The Times, 3 Mayıs 1991. Ayrıca bakınız ABD'nin 'kalıcı, güvenli, özerk bir Kürdistan bölgesi' hakkında iç yazışması, The Independent 4 Mayıs 1991, AT'nun konumu hakkında bakınız The Independent 30 Nisan, 11, 20 ve 24 Haziran 1991; The Observer, 30 Haziran 1991.

[22] Kürtler 'sığınma kaplarına' girmeye daha yeni başlarken, General Shalikashvili 9 Mayıs'taki bir planlama toplantısında ABD'nin Haziran başında bölgeden ayrılmaya niyeti olduğunu duyurdu. Bu, hareketli bir destek timi kurdurmak için üç haftalık bir ertelemeyi güvence altına almayı başaran İngiliz subayların dehşete kapılmasına neden oldu. Tom Hardie-Forsyth ile yapılan röportaj, Cranleigh, 10 Ekim 1993.

Ancak Mahmud Uthman'ın iddia ettiği gibi Barzani 'çok yumuşak' mıydı?[23] Barzani yaşadığı olaylardan çok derinden etkilenmişti: çok sayıda Barzani'nin yok edilmesi (1983); Anfal; Kürt köylerinin genel olarak tahrip edilmesi; çok sayıda insanın kitlesel göçü; Kürt mücadelesinin son etabında binlerce insanın ölümü. Yeniden savaşmaktan korkuyordu. O da KDP liderlerine öfkeyle aşağıdakileri söyleyen Hüseyin Surchi gibi çok sayıda *jash* liderinin kendisini savunma tarzından etkilenmiş olabilir:

> Köylerim hâlâ ayakta ve hâlâ zengin, insanlarım hâlâ Kürt giysileri giyebiliyor, Kürtçe konuşuyor ve iyi bir yaşam sürüyor. Bakın milliyetçiliğiniz size neler yaptı. Köyleriniz imha edildi, insanlarınız göçe zorlandı, siz sürgündesiniz ve hiçbir şeyiniz kalmadı. Niçin bana hain diyorsunuz?[24]

Cephe liderleri hazıranın sonuna doğru bir araya geldiklerinde, Bağdat taleplerini, tüm ağır silahların teslim edilmesi, Cephe'nin radyo istasyonlarının kapatılması ve Cephe'nin tüm dış ilişkilerinin kesilmesini de içerecek şekilde artırdı. Saddam Kürt liderlerden kendi hükümetine katılmalarını da istiyordu.

Barzani bu taleplerin reddedilmesi yönündeki çoğunluk görüşünü benimsedi. Mahmud Uthman, "Barışı kabul edebiliriz, ama Baas ile ortaklık yapamayız. O [Saddam] Kürtleri ve dostlarını tecrit etmek ve onlara karşı harekete geçmeden önce zayıf düşmelerini beklemek istiyor"[25] diyordu. Saddam'ın kolay affetmediğini gayet iyi bilen ve herhangi bir özerklik anlaşması yapılması halinde kendilerini korumak isteyen *jash* komutanları Cephe'ye tam destek veriyorlardı. Cephe tüm Irak'a demokrasi getirecek bir bağlam dışında ve somut bir takvime sahip olmayan herhangi bir anlaşma yapılamayacağını temmuz başında resmen açıkladı.

Hüsran savaş tehlikesini yeniden gündeme getirmişti. Hükümet kuvvetleri resmen kendi denetimlerinde olmasına rağmen temmuzda Erbil ve Süleymaniye kentlerinde peşmergelerin varlığını engelleyemez hale geldiler. 'Askeri personele hakaret etmeye çalışan silahlı ya da silahsız tüm Kürtlerin'[26] öldürülmesi talimatı verilen askerler zor durumdaydı. Peşmergeler 20 Temmuz'da her iki kentin de denetimini ele geçirdiklerinde, birlikte varoluş nihayet sona erdi. Yeni düzenleme ile hükümet birlikleri kent dışında konuşlandırılmıştı. Bu arada askerler hükümet denetimindeki bölgelerden Kürtleri ve Türkmenleri çıkartarak, onların yerine bölgeye Arap çiftçileri ve kentlileri yerleştirdiler.

---

[23] The Independent, 26 Haziran 1991.

[24] Siyamand Banna ile röportaj, Zakhu, 1 Ekim 1993.

[25] The Independent, 25 Haziran 1991.

[26] Middle East Watch, *Bureaucracy of Repression*, s. 125.

Her iki taraf da karşılıklı savunma güçlerini ve Koalisyon'un taahhüdünü sınadığı sırada eylül ve ekimde önce Kerkük civarında ve ekim başında Kifri, Kalar ve Süleymaniye civarında ciddi çatışmalar çıktı. Saddam Koalisyon'un durumu seyredeceğini düşünürken, Talabani müdahale edeceğini umuyordu. Bu arada hükümet kuvvetleri Kifri'yi yeniden ele geçirerek Süleymaniye'yi top ateşine tuttu ve 100.000 Kürt'ün sınıra kaçmasına neden oldu. Ancak bu kazanımlar hükümete pahalıya patladı. Hem temmuzda hem ekimde 5000 adamını (en az bir tümen) kaybettiği tahmin ediliyordu.[27]

Artık bir özerklik anlaşmasının yapılmasının mümkün olamayacağı ortaya çıkmıştı. Yalnızca Barzani anlaşma yapılabileceğine dair bir umut taşıyordu, bunun nedeni kurtarılmış bölgede göç etmek zorunda kalan bağımlı çok sayıda insan bulunduğunu ve Saddam'ın bu insanların bağımlılığını kamu çalışanlarına verilecek maaşlar ve ücretsiz petrol ve elektrik verilmesi kararıyla sürdüreceğini muhtemelen arkadaşlarından daha güçlü bir biçimde hissetmesiydi. Diğerleri kendi isteklerini yerine getirmekten çok uzak olan bir anlaşmaya karşıydı.

Saddam ekim sonunda birliklerini bir savunma hattının gerisine çekerek Kürdistan'ı kuşattı, tüm Kürt kamu görevlilerinin maaşlarını kesti ve Kürdistan'a ambargo uygulamaya başladı (Birleşmiş Milletler ile karşı karşıya gelmemek için bunu yavaş yavaş yaptı). Saddam bu uygulamaları yalnızca Kürtleri huzursuz etmek için değil, aynı zamanda sıradan Kürtlere Kürdistan Cephesi olmadığında hayatın çok daha iyi olacağını somut biçimde hatırlatmak için yaptı. Özerkliği kendi şartları doğrultusunda yürürlüğe koymak istedi. Kasım başında Erbil civarında yeni çatışmalar oldu ve bunun ardından göçe zorlananların sayısı 200.000'e yükseldi.

Saddam ekonomik baskı uygulamak için en iyi zamanın kış olduğunu biliyordu. Ocak ayı geldiğinde üç kolorduyla korunan güçlendirilmiş bir hat inşa ediyordu. Sürekli olacakları belli olan mayın tarlaları oluşturuluyordu. Çoğu yerde iki cephe hattı bir ya da iki mil uzaktaydı, ancak Kalar'da onları yalnızca 300 yard ayırıyordu. Kürdistan'a girenlerin getirdikleri yakacak ve gıda malzemelerine el koyuluyor, bölgedeki ihtiyaç maddeleri eski düzeylerinin dörtte birine düşürülüyordu.

---

[27] Bakınız *The Independent*, 13, 20 ve 24 Eylül, 9 Ekim 1991 ve 25 Ocak 1992: *The Observer*, 29 Ekim 1991.

İhtiyaç maddeleri eşitsiz bir biçimde sunuluyordu. Ekime kadar Süleymaniye'deki 1.2 milyon insan devlet tahsisatının yalnızca onda birini alabilmişti.[28] Burası Türkiye'den gelen tedarik yoluna en uzak yer olduğundan en fazla sıkıntıyı çekiyordu. Dağlarda yeterli yiyecek ve barınak olmaksızın soğuğa dayanmak imkânsızdı, ancak ambargo ve neredeyse her yerde evlerin yıkılması nedeniyle bunların ikisi de kıttı.

Saddam'ın Cephe'nin yetersiz kalacağını, soğuktan donan ve açlıktan ölen ve bu sıkıntılardan kurtulmaya çalışan halkın arasında popülerliğini hızla kaybedeceğini de umduğu kuşkusuzdu. Aslında, Dehük, Süleymaniye, Panjwin ve Halepçe'de Cephe'nin etkisizliğine karşı yapılan gösteriler ve Cephe yetkililerinin etkisizlik ya da ahlaksızlık nedeniyle bazı bölgelerden atılması bu umudu kısmen gerçek kılmıştı. İnsanlar, "Ne Saddam'ı, ne de Kürdistan Cephesi'ni, biz ekmek ve tereyağı istiyoruz"[29] diye şarkılar söyleyerek sokaklara çıkıyorlardı. Mesud Barzani'nin kabul ettiği gibi "Yönetim sürecimiz felce uğratıldı... Kürdistan Cephesi içinde kriz var"dı.[30]

Seçilmiş Kürdistan Hükümeti

Gerçekten de bir kriz vardı. Cephe Saddam'ın kendi şartlarını zorla kabul ettirme niyetinde olduğunu anlamış ama ambargonun Kürtlerin kendi geleceklerini tek yanlı olarak seçebilmeleri için bir fırsat olduğuna karar vererek, Saddam ile anlaşma konusunda yeni adım atmaktan vazgeçmişti. Ancak Saddam'ın, KDP sözcüsü Hoshyar Zebari'nın sözleriyle 'bir tuzak hazırladığının'[31] da kesinlikle farkındaydı. Kürdistan'ı birilerinin yönetmesi gerekiyordu ama eğer hükümet istifa eder ve Cephe bağımsız bir yönetim oluşturmaya kalkışırsa, bu Türkiye, İran, Suriye ve Batı'yı alarma geçirecekti.

Tüm tarafları Kürtlerin Irak devletinden ayrılma niyeti olmadığına ikna etmeleri önem taşıyordu. Ocak başında KDP ve PUK temsilcileri sürgünde bir Irak hükümetinin zeminini hazırlamak için Şam'da diğer Irak muhalefet temsilcileriyle bir araya geldiler.

---

[28] Ekimden önce 9600 ton olan aylık buğday unu tahsisatı 1000 tona düştü, *The Independent*, 19 ve 25 Ocak 1992.

[29] Hüseyin Surchi ile röportaj, Londra, 18 Şubat 1992.

[30] Al Hayat, 22 Aralık 1991, Gunter tarafından *The Kurds of Iraq*, s. 89'da alıntılandı.

[31] *The Independent*, 25 Ocak 1992.

Cephe özerklik görüşmelerinden artık resmen çekilmiş ve eski Yasama Meclisi'nin (hâlâ Saddam'ın atadığı kişilerle dolu olan) yerine serbestçe seçilmiş bir parlamento ve liderin geçirilmesini amaçladığını açıklamıştı. Seçimler için 3 Nisan teklif edildi. Genel olarak böylesi bir seçimin açık bir liderlik oluşturması, halkın tercihlerine dayalı bir hükümet kurulmasını sağlaması ve ayaklanmadan beri Kürdistan'ın çoğu yerinde görülen felç durumunu ortadan kaldırması bekleniyordu. Cephenin o güne kadar izlediği hareket tarzı her bir tarafın bağımsız hareket etmesine izin vermiş ama Cephe'nin tüm faaliyetlerinin oy birliğiyle yapılmasını zorunlu kılmıştı. En az üye sayısına mensup olan bir taraf bile Cephe'nin verdiği bir kararı veto edebiliyordu. Telefonun bulunmadığı bir ortamda Cephe hükümeti, parti temsilcilerinin durmaksızın Khalifa'daki genel merkezlerini ziyaret etmesini, her bir anlaşmazlık konusunun parti merkezlerine danışılmasını gerektiriyordu. Düzgün çalışan bir hükümetin kurulabileceği Kürdistan sokaklarındaki 400.000'in üzerindeki savaşçının yerine geçecek yaklaşık 80.000 kişiden oluşan birleşik bir peşmerge kuvveti ile 20.000 kişilik bir polis kuvvetini kurabileceği de umuluyordu.

Diğer yerlerde yapılan çoğu seçim gibi, kampanya esas olarak bir kişilik yarışmasına döndü. İdeolojik meselelerden çok liderlere bağlılık öne çıkarılıyordu. Irak'ın komşularını alarma geçirmek istemeyen Barzani Bağdat ile bir anlaşmaya varma gereği olduğunu vurgulayarak, 'Kürdistan'a özerklik, Irak'a demokrasi' sloganını benimsedi. Talabani ise federal bir Irak içinde Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkını savunuyordu, Irak'ın yönetim şekline ilişkin güvenceler vermesine rağmen, bu sloganın bağımsızlığa daha yakın bir şeyi ifade ettiği açıkça görülüyordu.

Çok mümkün görülmese de çoğu insan bu kaygılardan etkilenmişti. Büyük bir çoğunluk kendi kişisel bağlılıkları çerçevesinde oy kullandı. Çoğu ya doğrudan politik bir lidere bağlı olarak ya da hizmet ve tedarikte bulunabilecek aracılar vasıtasıyla himayedarlık ağlarından yararlanıyordu. Kimileri de ailelerinin çoğu üyesiyle aynı tarafta olabilmek için konum değiştiriyordu, bu komünal dayanışma tarzının yeni bir türüydü. Çoğu *jash* hizmetlerini satabilecekleri yerlere 'dükkân açmış'tı. Kimi paranın cazibesine kapılmış, örneğin İran ya da Suudi Arabistan'ın para yardımını alan İslamcı partilerden birine ya da daha iyi bir anlaşmayla bir başka partiye oy vermişti. Kimileri de her şeye olan inançlarını yitirmişlerdi. KDP, PUK ya da KSP'nin iradesine teslim olan çok sayıda *jash* reisi artık kendi 'Kürt Aşiretleri Cemiyet'lerini'[32] kurmak için bu partilerden ayrılmışlardı. Muhtemelen, Kürtlerin yüzde 20'sinin hâlâ onaylamaya devam ettiği aşiretçiliği Kürdistan'ın siyasi ve toplumsal dönüşümü olarak gördükleri ve siyasi partilerin liderliğini yaptığı sürece karşı korumak istiyorlardı.

Seçimler nihayet 19 Mayıs'ta, nispi temsil sistemine göre ve koltuk kazanmak için gerekli olan yüzde 7 barajıyla yapıldı. Küçük partiler bu barajı kolayca aşabileceklerini düşünerek bu sistemi kabul ettiler. Cephe de bir lider seçilmesinde karar kılmıştı. Seçim şartlarının Bağdat ile imzalanan 1970 Özerklik Anlaşması'na uygun olmasını sağlamaya titizlik gösteriyordu. Bazı partiler koltuk sayılarını artırabilmek için birleştiler, Emekçi Partisi üç koltuk karşılığında seçime PUK listelerinden katıldı ve Pasok KSP ile birleşti. Çeşitli küçük İslamcı gruplar[33] Halepçeli Molla Uthman Abdülaziz liderliğinde (aşağıya bakınız) İslami Hareket adı altında birleştiler. Diğerleri, özellikle Kürt Aşiretleri Cemiyeti ve PKK yanlısı küçük, yarı legal Partiya Azadiya Kürdistan başka partilere katılmamayı tercih etti.

Belirsiz sayıda koltuk iki ana azınlık grubuna, Turkmenlere ve Süryanilere ayrılmıştı. Irak'ta yaklaşık 300.000 Türkmen vardı.[34] Saddam'dan en az Kürtler kadar çekmişler ve on yıl uysallık gösterdikten sonra 1980'lerde militanlaşmışlardı. Kerkük'ün özerk bölge içinde kalmasını istiyorlar ve buranın statüsünün tam olarak ne olacağını daha sonra Kürtler ile tartışmayı tercih ediyorlardı. Kürtlerle ilişkilerinde sıkıntılar yaşamışlar ama Kasım'ın devrilmesinden sonra bu ilişkileri düzeltmişlerdi. Örneğin, General Kemal Mustafa Molla Mustafa'ya katılmıştı. 1970 Özerklik Anlaşması'nın ardından hükümetin iki tarafı birbirine düşürmek için kasten Türkmenleri desteklemesi nedeniyle ilişkileri bozulmuştu. Yalnızca tek bir siyasi grup, Ulusal Türkmen Partisi, kuvvetleri Cephe ile gayrı resmi bir işbirliği yaptığı halde Cephe'nin üyesi değildi. Türkmenlerin çoğunluğunun hâlâ hükümetin denetimi altında olması ve partinin doğal olarak yakın ilişkiler içinde olduğu Ankara'yı korkutmamak için Cephe'ye katılmamayı tercih etmişti.

---

32. Örneğin kariyerleri Barzanilerle olan kan davaları tarafından şekillenmiş olan Hüseyin Surchi, Kerim Han Baradusti, Muhammad Asad Fettah Ağa Harki ve Farhan Haci Ağa Shamdin Sulayvani.

33. Şeyh Muhammed Halid Barzani (Şeyh Ahmet'in oğlu, Mesut'un amcası) tarafından yönetilen Kurt Hizbullahı ve Sirsankli Molla Hamid tarafından yönetilen Kurdistan Din Adamları Birliği de dahil.

34. Irak Ulusal Türkmen Partisi Irak'ta 50.000'i halihazırda sürgünde olmak üzere 2.5 milyon olduğunu iddia ediyor.

Süryaniler Kürtlerden ayrı olarak oy kullandılar. Süryaniler 1960'lardan beri Kürt ulusal hareketinin içinde çalışmışlardı. En ünlü peşmerge komutanlarından biri 1966'da öldürülen Margaret George Malik adlı bir Süryani kadınıydı. Süryaniler kabaca iki kategoriye giriyorlardı, kırsal kesimde yaşayanlar Kürt hareketiyle özdeşleşmiş, kentlerde yaşayanlar ise daha çok Arap halkıyla özdeşleşmişti. Saddam zayıf ve bu nedenle sadık kalma ihtimalleri yüksek olan Süryaniler ile kasıtlı olarak işbirliği yapmak istemişti. Sirsank'ta yaşayan bir Zakhu tacirince kurulan 2000 kişilik bir Süryani *jash*'ı vardı. Ayaklanma sırasında bunlar bir şeye karışmadan evlerine döndüler. Dikkate değen tek Süryani partisi 1979'da kurulan Süryani Demokratik Hareketi (ADM) idi. Bunun tek rakipleri ana Kürt partilerini temsil eden küçük partilerdi.[35]

Kürdistan seçimleri, aceleyle hazırlanılmasına, yer yer sahtecilik ve yolsuzluklara rastlanmasına rağmen tarihsel bir andı. Dışarıda ise, Ortadoğu seçmenlerinin barışçı, çokpartili bir seçim yapabileceğine ilişkin İsrail ve Türkiye dışında neredeyse tek örnek oldu. Bu örnek yalnızca Saddam için değil bölgede seçimle işbaşına gelmeyen tüm rejimler için sembolik bir tehdit oluşturdu.

Sonuçlar yalnızca KDP ve PUK'un geniş bir tabanı olduğunu gösterdi. KDP ve PUK sırasıyla oyların yüzde 45'ini ve 43.6'sını alarak, biraz fark olmasına rağmen yarışı berabere tamamlamış sayıldılar.[36] Bu, yüzde 7'lik barajı bile aşamayan diğer partiler için yıkım oldu. Yalnızca İslami Hareket oyların yüzde 5'ini alabildi. KPDP oyların yalnızca yüzde 1'ini alırken, KSP ve IKP sırasıyla yalnızca yüzde 2.6 ve 2.2 alabildiler. Bu durum hem Mahmud Uthman (Kurdistan dışında en zeki Kürt politikacısı olarak tanınıyordu) hem de Sami Abdülrahman için acı bir ilaç oldu. KPDP, KSP ve Pasok, önce haziran ayında Birlik Partisi'nde birleşerek, ardından 1993 yazında ayrılıp, çoğunun KDP'ye, Rasul Mamand yönetimindeki bir KSP topluluğunun ise PUK'a katılmasıyla yok oldu.

Liderlik seçimlerinde Barzani oyların yüzde 48'ini, Talabani yüzde 45'ini, Uthman ise yalnızca yüzde 2'sini almıştı. Sonuçları bir yana bırakıp Barzani ve Talabani'nin Cephe'yi birlikte yönetmelerine karar verildi.

---

[35] Kürdistan Hıristiyan Birliği (KDP), Demokratik Hıristiyanlar (PUK), Kaldo-Ashur Demokratik Listesi (ICP).

[36] Oyların yüzde 7 baraj sistemiyle yeniden paylaşılmasının ardından KDP yüzde 50.8 ve PUK yüzde 49.2 oy aldı. Her iki tarafın da bazı yolsuzluklar yaptığı tespit edildi ama tüm Kerkük'ün seçimlere katılması halinde PUK'un neredeyse KDP ile aynı sayıda oy alabileceği de biliniyordu.

Seçim sonuçları doğrultusunda ne yapılacağı bu kadar açık değildi. Sonuçlar yurtdışında Irak'ın komşuları arasında sıkıntı yaratmıştı, bunlardan hiçbiri ne 4 Haziran'daki toplantıyı ne de bır ay sonra atanan Bölgesel Kürt Hükümeti'ni (KRG) tanımak ıstemiyordu. Kürdistan'da iki partili demokrasi zor işlıyordu. 105 koltuklu parlamentoda PUK ve KDP listelerının her birine 50'şer koltuk, kalan beş koltuktan dördü Süryani Demokratik Hareketi'ne ve bir koltuk da KDP'nin Kürdistan Hıristiyan Bırlik Partısi'ne düşüyordu. Hükümet PUK ve KDP üyelerının eşit katılımıyla ama iki partinin liderı dahıl edilmeksizin kurulmuştu.

Ekonomik Savaş

Saddam'ın ekonomik savaşı, Kürtlerin rezervlerini hızla tüketti. Ağustos 1992'ye gelindiğinde temmuzda başlatılan yakıt yasağıyla ambargo neredeyse tamamlanmıştı. Ekimde gazyağının fiyatı Temmuz 1990'daki fiyatın iki yüz katı, pirincinki ise sekiz katı olmuştu. İnsanlar varlarını yoklarını yanlarına alıp ayrılmaya başladılar.

Saddam uluslararası baskıyla karşılaştığında yumuşuyor, yeni bir Anlayış Memorandum'u imzalanmasına izin veriyor ve kamyonlar yardım götürmek ıçın bir kez daha Kürdistan'a yola çıkıyordu. Fakat genellikle yardımı yasaklamak için yeni bir yol buluyordu, örneğin yeni oluşturulan yol engelleriyle gecikme olmasını sağlıyordu. Temmuz 1992'den ıtibaren BM'ye saldırmaya ve yardım operasyonuna katılan gönüllü kuruluşların personelini sınır dışı etmeye başladı, yardım kamyonlarını bombaladı, bu saldırılar 1993'e kadar devam etti. Böylesi operasyonları gerçekleştirmeleri için kiralanabilecek açgözlü Kürtler her zaman bulunabilıyordu. Ağustos 1992'de Süleymaniye kendı gıda istihkakının yalnızca yüzde 20'sini, Erbil ise yüzde 16'sını alabılıyordu. Ocak 1993'e gelindiğinde bu oranlar yüzde 10'un altına inmiş, bu rakam 1994 ilkbaharına kadar iyileşmemişti.[37]

Kürtler uluslararası taahhütlerin azalması nedeniyle de kaçınılmaz olarak acı çektiler. Öncelikle Birleşmiş Milletler'in Bağdat ile yapılan bir Anlayış Memorandum'u ile yardım göndermeye karar vermesi Saddam'a uluslararası yardım girişimlerini baltalaması ıçın büyük bır olanak sağladı. Buna rehabilitasyon operasyonunun son derece yetersiz bir mali katkı alması ve ılgili çeşitli BM kuruluşlarının hem Kürtlerin canı-

---

37. Keen, *The Kurds in Iraq*, s. 33 ve İnsan Hakları Komisyonu 50. Dönem Irak Özel Raportoru Bay Max van der Stoel'ın açıklaması, 28 Şubat 1994.

nı sıkan hem de gönüllü kuruluşların ülkeyi terk etmesine neden olan kusurları eklendi.[38] Krizin başlangıcında BMKP Kürdistan'ın orta ve uzun vadeli rehabilitasyonu konusunda tutarlı bir strateji oluşturan ve işe güvenliğin sağlanması ve mayınların temizlenmesiyle kırsal ekonominin canlandırılması konusunda gelişmelerle başlayan bir rapor hazırlamıştı. İki yıl sonra BMKP'nin rapordaki tavsiyeler konusunda önemli bir ilerleme kaydetmeyi başaramadığı görüldü. Gübre, hayvancılık, tohum ve tarım araçları için sağlanacak sermaye gelmiyordu. Aynı zamanda BM'nin öngördüğü gıda ve yakıt gereksinimleri de, tam tersine kanıtlar olmasına rağmen, Saddam'ın ihtiyaçların üçte ikisini tedarik edeceği varsayılarak ciddi bir biçimde yanlış hesaplanmıştı.

Kürt seçimlerinden sonra uluslararası ve devlete bağlı kuruluşlar Bölgesel Kürt Hükümeti'ni (KRG) tanımak zorunda kalacaklarından korkarak resmı yönetimle ya da bununla ilgili kuruluşlarla çalışmaktan çekindiler. Bu nedenle KRG karşı karşıya olduğu en önemli konuda, Kürdistan'ın rehabilitasyonu konusunda devre dışı bırakılmış oldu. Kürtlerin kendi gereksinimlerini denetlemelerine izin verilmemesi, yardım ve kalkınmanın temel ilkeleriyle çelişiyordu; iyileştirme işinin büyüklüğü düşünüldüğünde bunu yapmak özellikle önem taşıyordu. Tarımla uğraşan çok sayıda köy on yıl önce tahrip edilmişti. Çoğu vakada köylere geri dönüş Anfal operasyonuyla zorlaştırılmıştı. Panjwin bölgesinde yapılan bir araştırma aile reislerinin yüzde 10'undan fazlasını dulların oluşturduğunu ortaya koymuştu. Diğer erkekler bir yana, Anfal sırasında 35.000'in üzerinde (erkek) aile reisi yok edilmişti. Barzan bölgesindeki yıkılmış bazı köylerde yalnızca kadınlar ve çocuklar oturuyordu. Böylesi koşullarda, 1992 yazında Kürdistan'daki ekilebilir arazilerin tahminen yalnızca yüzde 43'ünün fiilen ekilmesi şaşırtıcı değildi.

Ancak bazı eksikliklerden Kürt liderliği de sorumluydu. Hükümetin geliri artırmak için yaptığı girişimler esas olarak Kürdistan'a yapılan ticaretten alınan vergilere dayanıyordu. Bu girişimler kendi gelirlerini aynı kaynağı kullanarak artırmaya çalışan siyasi partiler ve yerel ağalar tarafından tehlikeye atılıyordu. Bunların tümü gelen yardımlardan kendi paylarını almaya çalışıyorlardı. Sonuç olarak gelirler maaşları ödemeye ancak yetiyor ve geriye kalkınma programının uygulanması için neredeyse hiçbir şey kalmıyordu.

---

[38] Bakınız Keen, *The Kurds in Iraq*, s 34-53.

Dahası, siyasi partilerin ve yerel eşrafın yaygın bir biçimde değerli varlıkları soydukları düşünülüyordu. Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından bu yana, birçok Kürt kendisi için kişisel gelir elde etme amacıyla fabrikaları ve ağır teçhizatları yerlerinden sökerek, çoğunlukla İran'a satıyordu. Örneğin Ağustos 1992'ye gelindiğinde Erbil belediyesinin 700 aracından yalnızca 92'si kalmıştı. En çok duyulan hadise ise Revandüz yakınlarındaki Bikhma barajı projesinin malzemelerinin çalınmasıydı. Soygunlar çoğunlukla yerel toprak sahipleri, ağalar ya da eski müsteşarlar tarafından gerçekleştiriyordu. Siyasi liderler verilen destek güvenceleri nedeniyle bunlara göz yumuyordu. Böylece zayıf ve tehdit altındaki hükümet, milliyetçi olmasına rağmen, kendisini eski ağalık sistemine yardakçılık ederken buldu.

Yasaklamaların bulunduğu yerlerde, kurtarılmış bölgenin siyasi ve sosyal birliğini baltalayan kaçakçılık faaliyetleri yapılıyordu. Bunlardan en çok zarara yol açanı ise, tahıl hasadının kaçırılarak, Cephe'nin ödeyebileceğinden çok daha yüksek bir fiyat öneren Irak hükümetine satılmasıydı. Kurtarılmış bölge 1992'de yaklaşık 200.000 metrik ton buğday üretti. Bu ihtiyacın yarısından biraz fazlaydı, fakat bunun önemli bir bölümü kaçakçılık nedeniyle kaybedildi. Aynı şey Kürt hükümetinin yaklaşık 400.000 ton bereketli mahsulü satın almak için 50 milyon dolara ihtiyaç duyduğu 1993'te yeniden tekrarlandı. Bağdat yüksek bir fiyat teklif etti[39] ve toplumsal disiplin ile siyasi sorumluluğun düzeyi ağaları ya da karaborsacıları durdurmaya yetmedi. Sonunda Saddam'ın gayet iyi anladığı gibi ekonomiyi KRG'nin denetiminden çıkarmak, Kürtlerin Bağdat'a olan bağımlılıklarını artıracaktı.

Türkiye Boyutu

Talabani kısa süre içinde Türkiye'nin Irak Kürdistan'ının geleceği için çok önemli olduğuna ikna oldu. Mantığının basit dayanakları vardı: Saddam ile hiçbir yabancı kuruluşun garantörlük ya da hakemlik yapmayacağı bir özerklik anlaşmasının kâğıda yazılması herhangi bir anlam taşımayacaktı; Irak Kürdistan'ı yalnızca Türkiye aracılığıyla sürdürülebilir ve korunabilirdi (İran'ın Batı ile ilişkileri göz önüne alındığında, İran'ın yardım ya da koruma konusunda esas katkıcı olması beklenemezdi) ve son olarak da Cumhurbaşkanı Özal Kürtler ile ilgili Kemalist mirastan vazgeçmek istediğini (bakınız 20. Bölüm) zaten göstermişti.

---

[39] Bağdat'ın yalnızca uluslararası ambargo nedeniyle değil, Kürt bölgesi Irak'ın buğday hasadının yaklaşık yarısını ve arpa hasadının üçte birini ürettiği için de bizzat ürüne ihtiyacı vardı.

Bu tür faktörler Talabani'yi Ankara ile görüşme kanalları oluşturmaya ikna etti. Barzani Talabani'nin öncülük ettiği dış ilişkilerin izinden gidiyordu ve her iki parti de kısa süre içinde Ankara'da irtibat büroları açtılar. Spekülasyona açık olsa da Talabani daha da ileri gitti. Talabani Temmuz 1992'de, Koalisyon'un kalıcı ve etkili bir hava sahası koruma güvencesinin bulunmadığı koşullarda[40] Başbakan Demirel'i ziyaret ederek, Türkiye'nin Musul vilayetiyle ilgili talebini sordu. Daha sonra, "Bay Demirel gülmekle yetindi" şeklinde açıklama yaptı, "fakat bu tartışılmalıdır. Irak 1926 ve 1932'de üstlendiği tüm yükümlülüklerini çiğnedi... Türkiye'yi bir ideal olarak kabul etmiyorum. Onu Irak ve İran ile kıyaslayarak değerlendiriyorum. Burada [Türkiye'de] PKK'yı açıkça destekleyen gazeteler var. Burada konuşabilir ve bağırabilirsiniz. Burada demokratik bir süreç işliyor."[41] Aslında Türkiye'yi, Irak Kürdistan'ını işgal etmeye davet ediyordu.

Eğer Türkiye olumlu yanıt vermiş olsaydı bunun bölgede çok derin etkileri olacak olmasına rağmen Talabani'nin bu inisiyatifi[42] kullanmak için Kürdistan'ın seçilmiş liderlerinden onay almış olması mümkün değildir. Türkiye Kerkük petrol yataklarını ve dört milyon Kürt'ü ele geçirmiş olacaktı. Irak'taki Kürt milliyetçiliğinin tutarlı ve gelişkin yapısı göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu toprakları Kürtlere özerklik tanımadan istila etmesi mümkün değildi. Bu da neredeyse kaçınılmaz olarak Türkiye Kürtleri'nin haklarını Türkiye'deki bir federal birlik ile (bir Türk ve Kürt cumhuriyeti) kabul etmesi şeklinde mantıki bir sonuca yok açacaktı.

Batı'ya yabancılaşmanın, yalnızca Irak ile değil Suriye ve İran ile de düşmanlaşmanın getireceği tehlikeler ve ülke içinde patlak verecek olaylar Türkiye'nin böyle davranmasını önledi. Türkiye kasımda Suriye ve İran ile birlikte Irak'ın toprak bütünlüğünü korumaya kararlı olduklarını açıkladı ve Kürtlerin ekimde Irak'ta federal bir devlet ilan etmelerine karşı olduğunu dolaylı biçimde belirtmiş oldu.

Ankara, buna rağmen Kürt liderlerinin güvenini Ekim ve Kasım 1992'de sınır bölgesinde PKK'ya karşı büyük bir operasyona katılmalarını sağlamak yönünde kullandı (bakınız 20. Bölüm). Hem KDP hem de PUK sorunlu da olsa PKK ile uzun süredir devam eden bir ilişkiye sahipti. Cephe ele geçirdiği PKK'lıları Türk kuvvetlerine teslim etmeyip bölgeden uzaklaştırmış olmasına rağmen, operasyon Kürt toplumu için derin tartışmalara neden oldu. Ankara'nın Kürt hükümetini meşru kabul etmediği halde Irak Kürtleri'ne güvenmesi gerçekleri fiilen kabullendiğini gösteriyordu. Hürriyet editörünün belirttiği gibi, "Kürt federal devleti Ankara için her gün biraz daha meşrulaşıyor"du.[43] Hatta Türk hükümeti Ağustos 1993'te Erbil'deki Kürt hükümetine 13.5 milyon dolarlık yardımda bulunmuştu, bu bir hükümetin tanımadığı bir diğer hükümete pek de kolay vermeyeceği bir yardımdı.

---

[40] Örneğin Nisan 1992'de Irak kuvvetleri Büyük Zap boyundaki köyleri ve kasabaları topa tutarak, 40.000 kişinin kaçışını tetiklediğinde, Türkiye Koalisyon'un Kürt sivilleri korumak için karşı saldırısına izin vermekte isteksizdi.

[41] *The Independent*, 25 Temmuz 1992.

[42] Örneğin Sami Abdülrahman, Körfez krizinin doruğunda Türkiye'nin ilhakı fikrine çok düşmanca yaklaşmıştı, yazarla röportajı, Londra, 21 Ocak 1991.

Demokrasi mi yoksa Yeni-Aşiretçilik mi?

Bu arada kurtarılmış Kürdistan'da Mayıs 1992 seçimleri ve KRG'nin kurulması eski ya da daha yakın zamanda oluşan bölünmelerin hâlâ sürdüğünü gizleyemedi. Serbest seçimleri gerçekleştirmek iyi bir şeydi ama itibarlı kurumların yaratılmasını gerektiren işlevli bir demokrasi uygulamak ayrı bir sorundu. KDP ve PUK'un yarışta berabere kalmaları iki parti arasındaki çok sayıdaki ve üst üste binmiş farklılıkların yalnızca altını çizdi. Bunlar kendilerini iki liderin kişilikleri arasında, Bahdinan ve Suran arasındaki coğrafi farklılıklarda, Kırmançi ve Suraniler arasındaki dil farklılığında ve 'gelenekçi' ve 'ilerici' kültürler arasındaki ideolojik farklılıklarda gösteriyorlardı. Coğrafi şablon KDP'nin Dehük'teki ezici etkisi ve PUK'un Süleymaniye ve Kerkük eyaletlerindeki üstünlüğüyle seçimde teyit edilmişti.[44]

Uluslararası topluluk KRG'yi tanımayı reddedince Barzani ve Talabani uluslararası diplomasiyi yürütmek üzere hükümet dışında kalmaya karar verdiler. Bu, sorunu daha da artırdı. Dünya başkentlerine tek başlarına giderek, işbirliği yapmak yerine Kürdistan'ın hem içinde hem dışında rekabet etmek için çaba sarf ettiler. Washington sonunda onların kendilerini yalnızca birlikte ziyaret edebileceklerinde ısrarcı olmak zorunda kaldı. Deneyimli bir Kürt siyasetçisinin sözleriyle:

> Onlar [Barzani ve Talabani] birbirlerine güvenmiyorlar. Birisiyle görüştüğünüzde yaptığı tek şey diğeri hakkında konuşmaktır.

---

[43] *The Independent* tarafından alıntılanmıştır, 16 Kasım 1992.

[44] PUK Süleymaniye ve Kerkük'ü KDP'nin yüzde 27 oyuna karşılık her iki vilayette yüzde 60'ar oyla alırken, KDP Dehük oylarının yüzde 86'sını almıştı. Erbil vilayeti oyları eşit olarak bölünmüştü. KSP Süleymaniye'deki oyların çoğunu ve başka yerdekilerin çok azını etkilemişti. KPDP yalnızca Dehük'te önemli bir oy almıştı. IKP Erbil ve Kerkük'te yüzde 3 almayı başarmış ama muhafazakâr Dehük'te yüzde 1'den az oy alabilmişti.

> Parti rekabetine takılmış durumdalar... ortak bir strateji oluşturmuyorlar. Diğer partinin önüne geçmek dışında hiçbir stratejileri yok.[45]

Fakat en büyük zarar KRG'ye veriliyordu. Seçim sistemi dışında yetki kullanmanın demokratik kurumların gelişmesine pek yardımı olmuyordu. KRG tam sorumlulukla ama yalnızca kendilerine verilen yetkilerle liderlerin kararlarını uygulamakla yetiniyordu. Koalisyon hükümetinin yaptıklarına bakarak artık herkes Kürdistan'ın iki partinin genel merkezinden yönetildiğinden emindi. Kıdemli PUK üyesi Fuat Masum başbakanlığa atanmış ama Mart 1993'te durumu protesto ederek istifa etmişti:

> Eğer PUK ve KDP'nin liderleri parlamentoya girerlerse, büyük bir sıkıntıdan kurtulmuş olacağız. Artık her karar öncesinde bir parti kararı alınması gerekiyor. Eğer liderler hükümete katılırlarsa bu belirsizlik ortadan kalkacak.[46]

İki parti arasındaki eşitliği koruyabilmek için kamu görevleri eşit olarak paylaşılmıştı. Eğer bir bakan partilerden birine mensupsa, yardımcısı diğerine mensuptu. Caddedeki polise, okullardaki öğretmenlere varıncaya kadar iki paralel yönetim olması kolay bir durum değildi. İki partiden birine katılmak ilerlemenin zorunlu koşulu haline gelmişti. Her iki siyasi partinin himayeci konumu yeni yönetime köklü bir biçimde yerleşerek, demokratik kurumların gelişme şansını zayıflatıyordu.

Böylece sosyo-politik örgütlenmenin ilk biçimi olan geleneksel aşiretçiliğin 1970'lerdeki yok oluşunun ardından, iki önemli 'aşiret birliği' Irak Kürdistan'ında hegemonya rekabeti yaptıkça 1990'larda yeni-aşiretçiliğin ortaya çıkmaya başladığı görüldü. Tıpkı geleneksel aşiret birliklerinde olduğu gibi, her iki partinin merkezinde de lidere bağlı olanlardan oluşan bir çekirdek bulunuyordu. Bu çekirdeğin dışında ise aşiret birliklerinden birini ya da diğerini daha dolaylı biçimde destekleyen geniş bir insan grubu yer alıyordu. Bu nedenle ağalık sistemi ve güç, sokağa ağalardan yana taraf tutarak taraftar kazanan aracılar vasıtasıyla ulaşıyordu. Bu yeni 'ağalar' kendi taraftarlarına komuta eden peşmerge ya da *jash* komutanlarıdır.

---

[45] Mahmud Uthman, röportaj, Londra, 11 Kasım 1992.

[46] Hawker, no 8, Mayıs 1993.

Değişen koşullar bu reislerin geçmişte olduğu gibi bir aşiret birliğinden ötekine geçmesine neden olabiliyordu. 1992 seçimlerine katılan küçük partilerin yok olmasından sonra birkaçı bu şekilde davranmıştı. Bu 'maceracıların' en tanınmışlarından biri Süleymaniye'de 200.000 peşmergeye komuta etmiş, yenilmesi güç eski bir KSP komutanı olan Muhammed Hacı Mahmud'du, Mahmud kendisine KDP, PUK ve İran arasında yeni bir pozisyon arayışı içindeydi.

Mayıs 1994'te iki aşiret birliği arasındaki gerginlik açık savaşa dönüştü, bunun nedeni KDP'li bir davacı ile yerellikte yaşayan ve bir aşirete mensup olmadıklarından PUK tarafından desteklenen çiftçiler arasında Qala Diza'da yaşanan arazi anlaşmazlığıydı. Bu anlaşmazlık Kürt toplumunda KDP ve PUK arasındakinin yanı sıra bir aşiretle diğeri, aşirete bağlı olanla olmayan arasındaki eski gerginliği de açığa çıkardı. Karşılıklı çatışmalara neden olan şey her iki tarafın da savaş esirlerini öldürmesiydi. Barzani ve Talabani'nin kendi kuvvetlerini denetimleri altında tutamadıkları anlaşıldı ve Revandüz, Shaqlawa, Qala Diza ve diğer yerlerde ağustos sonuna kadar aralıklarla savaşlar çıktı, bu savaşlar muhtemelen 1000'in üzerinde insanın ölmesine ve 70.000'den fazla sivilin evlerini terk ederek kaçmasına neden oldu. Bunu, artık siyasal ve askeri anlamda bölünmüş olan Kürdistan'da bir eşitlik durumunun oluşması izledi.

Anlaşmazlıklar, İslamcı grupların konfederasyonu olan Kürdistan İslami Hareketi'nin (IMK) müdahalesiyle iyice arttı. 1992 seçimleri, İslamcı duygunun en zayıf olduğu yerlerin en muhafazakâr ve aşiretlerin yaygın olduğu bölgeler (Dehük ve Erbil eyaletleri), en güçlü olduğu yerlerin ise Süleymaniye ve Kerkük gibi en gelişmiş bölgeler olduğunu göstermiş, Hareket buralarda sırasıyla oyların yüzde 8'ini ve 6'sını almıştı. Bu durum Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarının muhafazakâr alternatifleri KDP'nin egemen olmadığı yerlerde güç kazandığını gösteriyordu. Hareket'in lideri Halepçeli Molla Uthman Abdülaziz 1992 seçimlerinde Kürt başkanlığına adaylığını koyarak, oyların yüzde 4'ünü almıştı. *Jash* geçmişi göz önüne alındığında, bu önemli bir başarıydı. Esas olarak İran'dan aldığı mali yardım sayesinde seçimlerden sonra taraftarlarının sayısı hızla arttı. Bir politikacının o tarihte işaret ettiği gibi, "Kürdistan toprakları İslami bir canlanmaya hazır"dı. "İnsanlar KDP ve PUK'un yanlışlarını ve yozlaşmasını çok açık görüyorlar ve İran bu gruplara gıda ve silah yardımı yapıyor." Temmuz 1993'te Molla Uthman'ın kardeşi Molla Ali Abdülaziz Muhammed Hacı al Mahmud'un eşliğinde daha önce İran'ın verdiği bu ayrıcalıktan yararlanmış olan Talabani ve Barzani ile tam bir karşıtlık içinde olan Rafsancani, Humeyni ve Vilayeti ile görüşmek üzere Tahran'a gitti.

IMK'nin Molla Uthman'ın memleketi olan Halepçe'de güç kazanması zaten Aralık 1993'te PUK ile büyük çatışmaların yaşanmasına neden olmuştu, bu çatışmaların nedeni kısmen tarafların birbirlerini nitelediği şekliyle 'gericiler' ile 'ateistler' arasındaki düşmanlık, kısmen de PUK'un kendisine ait olduğunu düşündüğü bir bölgede IMK'nın kendisine meydan okumasıydı. Bu koşullarda PUK savaş alanında üstün geldi ama IMK'nın dostça ilişkiler içinde olduğu KDP'nin hakemliğini kabul etti.[47]

Mayıs 1994'te KDP ile PUK arasında şiddetlenen savaşla IMK Halepçe, Panjwin ve Khurmal kentlerini PUK mevzilerine şiddetli saldırılar yönelterek ele geçirdi. 1994 sonbaharında savaş sona erdiğinde IMK bu üç kentte hâlâ büyük arazileri elinde bulunduruyordu. KDP ve IMK'nın PUK'un durumunu kötüleştirmek için işbirliği yaptıkları ve IMK'nın İran'dan güçlü bir destek aldığı da açığa çıkmıştı.

1994-99: Irak Kürdistan'ı için Yapılan Mücadele

1990'ların büyük bir bölümünde Irak Kürtleri'nin kaderinin büyük ölçüde birbirlerini özellikle etkileyen faktörler tarafından tayin edildiği söylenebilir. Bunlar:

(i) BM ve Irak ambargosu altındaki Kürt ekonomisinin durumu; (ii) kurtarılmış bölgenin on yılın çoğu döneminde fiilen bölünmesine neden olan KDP ile PUK arasındaki rekabet; (iii) Amerika'nın koruduğu bölgeyi, giderek bir takıntı haline getirdiği Saddam Hüseyin'i devirmek için bir sıçrama tahtası ve 'ikili denetim' (Irak ve İran'ı) politikasının manivelası olarak kullanmaktaki kararlılığı; (iv) PKK'nın Irak Kürt bölgesini Türkiye'ye karşı savaşını sürdürmek için kullanması (suistimal etmesi); (v) Bağdat'ın Kürt bölgesini yeniden kendi yörüngesine sokma kaygısı ve ABD, Türkiye, İran ve Suriye'nin bir kısım ya da tüm Kürt halkını kendisine karşı kışkırtmak için işbirliği yapmalarından korkması; (vi) Irak'ın kuzeyindeki komşularının muhtelif kaygıları: Türkiye'nin PKK'nın kökünü kazımak ve güneydoğu sınırında canlı bir Kürt özerk bölgesinin ortaya çıkmasını önlemek istemesi; İran ve Suriye'nin, Amerika'nın İsrail, Türkiye ve kendisi arasında yapacağı gayrı resmi bir askeri ittifakla Türkiye ve Irak'ı içine alan hilal şeklindeki bir toprağı kapsayan ve tarım alanı olarak kullanılan verimli bir saha yaratma hareketi de dahil olmak üzere ikili denetimini engellemek istemeleriydi.

---

[47] Kürt Hizbullahının lideri Şeyh Muhammed Halid Mesut Barzani'nin amcasıdır.

Bunlar, Kürtlerin iç çatışmalarının, esas olarak da KDP ve PUK arasındaki nüfuz mücadelesinin çözüme kavuşturulması için elverişli koşullar değildi. Aralık 1994'te KDP ve PUK yeniden aşiret topraklarıyla ilgili bir anlaşmazlıkla tetiklenen açık bir savaşa tutuştular. Sonuçta 500 kişi öldü, binlerce insan göç etti, sivil yönetim felce uğradı ve Erbil PUK'un eline geçti.

ABD, ikili stratejik tutkusunu hayata geçirebileceği istikrarı yeniden oluşturmak ve hasımları olan Suriye, Irak ya da İran'ın doldurabileceği bir boşluk bırakmamak için Nisan 1995'te kırılgan bir ateşkes ilan edilmesine aracı oldu. Ancak ateşkes yalnızca üç ay sürebildi. Temmuzda savaş yine patlak verdi, İran taraflarla Tahran'da arabuluculuk görüşmeleri yaptı. Suriye gibi o da, bölgedeki önemli bir aktör olarak ABD ve Türkiye ile rekabet etmek istiyordu, PUK'un dış dünyaya açıldığı yegâne çıkışı kontrolü altında bulundurduğu için güçlü bir konumdaydı.

Bu arada KDP'nin Bağdat ile görüşmekte olduğunu herkes öğrenmişti. Barzani 1994'ten, belki de daha önceki bir tarihten beri Bağdat ile gizli ilişkiler kuruyordu. KDP cephesinde silahlar ve toplar görülmeye başladı, bunların Bağdat tarafından temin edildiği söyleniyordu. ABD Temmuz 1995'te KDP-PUK savaşına aracılık etmeye çalıştığında, KDP bu davete yanıt vermekte dikkat çekecek ölçüde yavaş davranmıştı. ABD ağustos ve eylülde Droheda ve Dublin'de ateşkes toplantıları düzenledi ama esas anlaşmazlıklara bir çözüm bulunamadı: Anlaşmazlığın esas konusu KDP'nin Türkiye sınırından elde edilen gelirleri tekeline alması ve PUK'un Erbil'i ele geçirmesiydi.

İç çatışma yarışan partilerin istikrarsız yapısıyla daha da değişken bir hal alıyordu. Barzani ve Talabani arasındaki kişisel düşmanlığa ek olarak, peşmerge kuvvetleri özellikle taraflardan birine ya da diğerine bağlanan geçici silahlı gruplar arasında sebatsız ve disiplinsiz tutumlarıyla niteleniyordu. 1996 yazı boyunca KDP ile PUK arasındaki gerginlik yine aşiretlerden kaynaklanan yeni bir çatışmayla tetiklenerek, yeniden yükselmeye başladı.[48] İki hizip arasında neredeyse her gün bir çatışma yaşanıyor ve ikisi de birbirini düşmanlığı başlatmış olmakla suçluyordu. Ağustos ortasında Revandüz'ün doğusundaki Dargala'da yerellikten toplanan bir KDP tugayı, PUK'a geçerek Shuman vadisi ve Hacı Umran'da büyük bir çatışmanın çıkmasına neden oldu.

---

[48] KDP o ana kadar tarafsız olan Surchi aşireti liderlerinin PUK ile gizli bir ittifakından şüpheleniyordu. Surchi aşireti Revandüz'e giden Hamilton yolunun stratejik bir kısmını kontrol ettiği için bu KDP'nin affedemeyeceği bir şeydi. Bu nedenle KDP en önemli Surchi köyüne saldırarak reisi Hüseyin Ağa'yı öldürdü.

Ağustosta KDP Bağdat'tan elde ettiği bazı ağır silahları kullanarak çatışma alanını Erbil civarındaki kırsal kesimi de kapsayacak şekilde genişletti. Londra'da ise KDP ABD'nin arabuluculuk girişimlerinden alelacele geri çekildi. Saddam Hüseyin ile taktik bir anlaşmaya zaten varmış olan KDP, PUK'u nihai bir yenilgiye uğratmak için bir savaş planı geliştirmişti. Temmuz ve ağustostaki kasti provokasyonlar bu savaşı başlatmanın bahanesini oluşturdu. Ağustos sonunda KDP Erbil, Erbil'in kuzeyindeki Dagala tepeleri ve Koi Sancağı'nı ele geçirmek için Irak silah ve toplarının güçlü desteğiyle hızla ilerlemeye başladı. KDP kuvvetleri bir hafta sonra hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Süleymaniye'ye girdiler ve PUK'un tamamen yenildiği düşünüldü. Irak kuvvetleri Erbil içinde ve çevresinde onlarca rejim karşıtını yakalayıp, idam etti. Bazıları işgale direnirken öldüler. Arap ve Kürtlerden oluşan 1500 civarında rejim karşıtı tutsak alındı. Herkes korkulan *mukhabarat*'ın özerk bölgede yine operasyonlarına başladığını düşünüyordu. Hiçbir şey ABD himayesinin kırılganlığını, Irak'ın işin içine karışması beklentisinden kaynaklanan büyük terör ve KDP'nin eylülün ilk haftasında kente hızla ilerlemesi sonucu Süleymaniye'den 80.000 kişinin kaçışından daha açık bir biçimde gösteremezdi.

Bunun hemen ardından Saddam 1991'den beri uygulanan ambargoyu kaldırdı. Bunun üstünlüğü artık açıkça görülen Barzani'ye verilen bir ödül olduğu anlaşılıyordu.

Ancak beklentilerin tersine PUK ekim ortalarında büyük bir iyileşme gösterdi. İran'dan aldığı yardımla kuvvetlerini yeniden şekillendirdi, beklenmeyen saldırılar gerçekleştirerek, Süleymaniye de dahil Süryanice konuşulan toprakların çoğu kısmını hızla yeniden ele geçirdi. Fakat Erbil'i almayı başaramadı.

Bağdat ve Tahran Kürt partilerini niçin desteklediler? Her ikisi de, Kürt bölgesindeki ABD nüfuzunu kırmak ve kendi nüfuzlarını egemen kılıp ABD denetiminin bu boyutunu yenmek istiyordu. Bağdat doğal olarak kendi denetimini yeniden kurmak istiyordu ve ABD gelecekte ne elde etmeyi umarsa umsun, Bağdat'ın uzun vadede geleceği belirleyeceğini savaşan Kürtlere hatırlatmayı başardı. Tahran da benzer bir biçimde bölgedeki ABD nüfusunu sona erdirmek istiyordu ama aynı zamanda KDPI'nın Irak'ı bir daha kullanamamasını da istiyordu. Bu nedenle KDPI'ya karşı PUK'tan yardım istedi ve bunun karşılığında PUK'u KDP'ye karşı destekledi. Böylece KDP-PUK rekabeti her iki tarafı da giderek daha bağımlı kılarak, birbirine rakip dış destekçilerinin amaçlarıyla ortaklaşmalarına neden oldu.

Bu arada ABD'nin, kurtarılmış Kürt bölgesindeki istikrara dayandırdığı anti-Saddam programını kurtarma umutları tükenmişti. Ekim 1996'da iki tarafı da kalıcı bir ateşkes ilan etmeye ve Ankara'da düzenli koordinasyon toplantıları yapmaya ikna etti.[49] 11 milyon dolarlık teklif her iki partinin de ABD arabuluculuğunu kabul etmelerine yardımcı oldu. Ancak yine de çözümlenememiş birçok önemli nokta vardı, bunların en önemlilerinden biri tüm bölgedeki gümrük gelirlerinin hakça dağıtımı konusuydu. O tarihte KDP Türkiye'ye geçen Habur sınır kapısından günde yaklaşık 250.000 dolarlık gelire el koymakla suçlanıyordu. Aslında KDP'nin geliri çok daha fazlaydı.

1996 sonbaharındaki olaylar, nüfuzunun sınırları ve bir araya getirdiği muhalif koalisyonun güçsüz yapısı konusunda ABD'nin aklını başına getiren bir ders olmuştu. Zakhu'daki askeri misyonunu tam zamanında geri çekti ve Irak'ın yapacağı misilleme riski karşısında, yerel olarak istihdam ettiği 7000 kişiyi bölgeden tahliye etti. Tahliye edilenler, bölgenin en iyi eğitim almış insanlarını temsil eden ve içten bölünmüş olan bölgede hiçbir gelecek görmeyen daha görmüş geçirmiş Kürtler, Süryaniler ve Türkmenlerdi.

Barzani şimdi Talabani'yi politik olarak devre dışı bırakmaya çalışıyordu. Ekim sonunda Salah al Din'deki genel merkezinde Anfal'ın mimarı ve suçlusu Ali Hasan al Majid'i kabul ederek, Bağdat ile yakınlığının devam ettiğini gösterdi. Bağdat ile devam ettirdiği bu flörte ek olarak, KDP'ye günde 100.000 dolar kazandıran Hacı Umran sınır kapısını açtırmak için İran ile bir anlaşma yaptı. Esas olarak bölgedeki önemli oyuncularla ilişkiler kurmaya çalışıyordu.

Ateşkes kalıcı olmayacaktı. Barzani Mart 1997'de PUK'u üç subayını katletmekle suçlayarak Ankara sürecinden geçici olarak çekildi. Ardından Erbil yakınlarında büyük çatışmalar başladı. Mayısta PUK ile

---

[49] İki tarafın üzerinde anlaştığı ateşkes hattını gözlemek için esas olarak Türkmenler ve Süryanilerden oluşan 2000 kişilik bir kuvvet oluşturdu

IMK arasında IMK'nin Halepçe'deki yerleşim bölgesinde yeni bir çatışma patlak verdi. Güneyde bir arabulucu ve hakem rolü oynayabilmek için bu çatışmayı muhtemelen kışkırtan Tahran, iki örgüt arasında arabuluculuk yaptı.

Türkiye'nin de kuzeyde benzeri bir role soyunduğu açıktı. ABD'nin Zakhu'dan çekilmesi PKK'ya müdahale etmesi ve bu süreçte KDP ile daha yakın bir işbirliği yapması için serbest davranmasını sağlamıştı. Mayıs 1997'de Türk kuvvetleri 1990'lardan beri üçüncü kez ancak bu sefer KDP ile yakın işbirliği içinde Kuzey Irak'ı istila etmişti.

PKK, KDP için ciddi bir tehlike oluşturacak kadar büyümüştü. İdeolojik düzeyde PKK'nın Kürtlerin bağımsızlığına yaptığı vurgu bazı Irak Kürtleri'ne onu KDP'nin Irak içinde özerklik talep eden konumuna göre daha cazip gelmişti. PKK bölgeyi istikrarsızlaştırıyor, KDP'nin Türkiye ile olan ilişkilerini tehlikeye atıyor ve kuzeyde PUK'un işini kolaylaştırıyordu. Bu nedenle Türkiye sınır ötesine geçtiğinde KDP de Erbil'de PKK ile ilişkili örgütlere saldırdı ve yakaladıklarını öldürdü.

PUK ise Türkiye ve ABD'nin zorlamasıyla 'terörist unsurların, özellikle PKK'nın kuzey Irak'ta varlık göstermesini ya da faaliyette bulunmasını önlemeyi'[50] üstlendi. ABD, Türkiye ve İran'ın kendi geleceğindeki stratejik önemleri PUK'a PKK ve KDPI konusunda istenenleri yapmak dışında pek bir seçenek bırakmıyordu. PKK'yı kullanamamak, özellikle Türkiye'nin İsrail ile ittifakını giderek güçlendirmesi PUK'un iki patronu olan Suriye ve İran'ı tehdit ettiğinden, PUK'un KDP'ye karşı yürüttüğü üstünlük mücadelesini kaybedeceğini düşünmesine yol açmış olabilir. Barzani'nin son müttefiki Saddam'ın da 1991 yenilgisinin ardından yavaş yavaş kendisini toparladığı açıkça görülüyordu.

Ancak PUK'un en büyük sorunu paraydı, çünkü angaje edilebilecek peşmergelerin sayısı ve bu nedenle de taraflardan birinin düşmanını yenebilmesi ekonomik güç ile tayin ediliyordu. Aynı sorunu ABD'nin 1997 başında desteğini çektiği Irak Ulusal Konseyi (INC) de yaşıyordu. 1997 yazında her ikisi de çok daha iyi finanse edilen KDP'yi, Türkiye ile yapılan sınır ticaretinden illegal yollarla kazanç sağlamakla suçladılar. KDP Türk kamyonlarına BM izinlerini çiğneyerek satılan Irak petrolünden günde 800.000 dolar ve Habur'dan geçen 'trafikten' de ayrıca günde 270.000 dolar almakla suçlanıyordu. Bu rakamlar daha önceki tahminlerden önemli ölçüde daha yüksekti ve ikna edici bir biçimde yalanlanmadı. Gerçek rakamlar bunun yarısı dahi olsa, KDP'nin finansal üstünlüğünü göstermeye yine de yetiyordu.

---

[50] *Middle East International*, no 551, 30 Mayıs 1997.

1997 sonbaharına gelindiğinde PUK ekonomik zayıflığının artık KDP ile 'ne savaşmaya ne de barış içinde yaşamaya' izin vereceğine karar verdi. Ekımde KDP'ye büyük bır saldırı düzenleyerek İran sınırındaki mevzilerini geri aldı ve stratejik Hamilton Yolu'na kadar ilerledı. Fakat mevzileri, KDP ile PUK arasında tarafsızmış gibi yapmaktan artık vazgeçen Türk savaş uçakları ve kara kuvvetlerince saldırıya uğradı ve PUK eski ateşkes hattına geri çekilmek zorunda bırakıldı, yeni bir ateşkes anlaşması imzalandı.

ABD Eylül 1998'e kadar iki tarafı da resmi bir anlaşmaya ikna etti. İki taraf da alışılmış çoğulculuk, demokrasi ve insan hakları söylemlerinin ötesinde, 1999 baharına kadar yeniden geçici bir Meclis oluşturmayı ve 1 Temmuz 1999'da yeni bir seçim (1995'ten ertelenen) yapmayı taahhüt etti. Dahası, KDP 'PUK bölgesindeki kamu hizmeti bakanlıklarına uygun miktarlarda aylık mali yardım yapmayı üstlendi.' KDP tarafından yapılan tek bir ödeme hariç bu taahhütlerin hiçbiri Temmuz 1999 ortasına kadar yerine getirilmedi. KDP gerçeği yansıtmayan 1992'deki 50:50 düzenlemesinin, 51:49 şeklindeki düzenlemeyle değiştirilmesini isteyerek, bunun 1992'deki gerçek seçim sonuçlarını yansıttığını iddia etti, ama bu PUK'un asla kabul etmeyeceği bir iddiaydı. Aynı zamanda PUK'u PKK'ya destek vermekle suçladı. Sonuç olarak 1999 yazında iki hizip arasında hiçbir anlamlı anlaşmaya varılamadı.

Bu arada ABD kendi daha geniş planlarına sıçrama tahtası yapabilmek üzere Kürt bölgesini destekleyebilmek için elinden ne geliyorsa yaptı. Kuzey ve güneydeki 'uçuşa kapalı' bölgeleri yavaş yavaş genişletmeye ve Irak ordusunun ilerlemesine engel olmak için 'silahsızlandırılmış' bölgeler tayin etmeye başladı. Dahası 1999 başında Saddam'ı devirmek için ayırdığı 97 milyon doları almaya hak kazanan yedi Irak muhalif grubunun adını verdi. Adı verilen gruplardan KDP bu işe karışmayacağını bildirirken, PUK ikircikli davrandı. Her iki örgüt de Bağdat'ın kendilerini cezalandırmasından korkuyordu. Fakat diğer muhalif gruplara öncülük etmek dışında fazla bir seçenekleri yoktu. Sürekli koruma istedikleri sırada ABD'nin Saddam'ı devirme politikasının tutsağı haline geldiler. Bu süreçte Bağdat ile temas kurmak zorunda kalacaklarını bildiklerinden, Saddam ile zıtlaşmamak konusunda da aynı ölçüde istekliydiler.

Aslında Bağdat Eylül 1998 Anlaşması'ndan hoşnut olmadığını açıklamıştı. Kamyonla Habur sınır kapısından geçmesine izin verdiği petrol miktarını azaltarak özellikle KDP'ye savunmasızlığını hatırlatmıştı. 1997'de günlük 10 milyon litre yakıtın sınırdan geçirilmesine izin verdi. Ekim 1998'de bu miktarı 6 milyon litreye indirdi. ABD Irak muhalefetini Kürt bölgesine yerleştirmeye çalıştığı sırada Nisan 1999'da ise miktarı daha da azaltarak günlük 1 milyon litreye indirdi. Aynı zamanda ihracat yolunu, İran'a ihracat yapmak için PUK topraklarına kaydırdı. Nisan ortasında da Kürt bölgesinin sınırlarına zırhlı araç yığdı, bu Kürtlere ABD'den yana bir tutum aldıkları takdirde başlarına gelebilecek tehlikeler konusunda yapılan açıkça bir uyarıydı.

Devam eden bağımlılık

Sıradan Kürtlerin Koalisyon'un himayesi altında yaşamlarını yeniden kurdukları 1990'larda ciddi bir yeniden inşa faaliyeti vardı. Bu süreç, yaklaşık 3000 köyün yeniden inşasını ve tarım arazilerini iyileştirebilmek için mayınların toplanmasını da içeriyordu. Ancak on yılın sonunda Kürtlerin neredeyse yüzde 20'si hâlâ Saddam'ın yaptığı yerleşim yerleri olan umut kırıcı *mujamma'at*'ta kalırken, Kürtlerin yalnızca yüzde 20'si kırsal kesimde yaşıyordu. Bunun nedeni kısmen köylerine dönmekte karşılaştıkları engeller iken, kısmen de büyük ölçüde dışarıdan gelen yardıma bağımlı olarak yaşamalarıydı. Aslında en kötü durumda olanlar kırsal gıda üretimine doğrudan erişemeyenlerdi. Bunun nedeni aynı zamanda ekonominin fazlasıyla zayıflaması ve onu yeniden inşa etmenin zorluğuydu.

Belirli katmanlar özellikle çok kötü durumdaydı. Anfal yaklaşık 100.000 kadını dul bırakmıştı, yetimlerin sayısı çok daha fazlaydı ve bunların çoğu yaşadıkları şeylerden çok kötü etkilenmişlerdi. Geleneksel geçim yollarının yokluğunda bunların çoğu, köylerine geri dönemeyeceğini düşündü. Ayrıca iç göç nedeniyle yer değiştiren çok sayıda insan vardı. Siyasal bağlantıları nedeniyle yaşadıkları yerlerden kovulan 100.000 kişiye ek olarak, KDP ile PUK arasındaki her çatışma yer değiştiren insan sayısını artırıyordu. Bağdat Kerkük bölgesinin Araplaştırılmasını sınırlarında da olsa 1990'larda sürdürmüştü. Binin çok üzerindeki Kürt ve Türkmen ailesi, muhtemelen 10.000 kadar kişi 1998-99 döneminde özerk bölgeye geçmişti. Türklerin yaptığı baskınlar da bu durumu kötüleştirmişti. Örneğin, Ekim 1997'de Türk birlikleri sınırı geçtiğinde 10.000 kişi yer değiştirmek zorunda kalmıştı.

KDP-PUK karşıtlığının en önemli etkileri bölgenin Erbil ve Süleymaniye şeklinde siyasal ve ekonomik olarak iki ayrı başkente bölünmesi, rakip güçler tarafından trafikten alınan geçiş bedelleri ve hem 'resmi' hem de keyfi vergi ve harçların alınması oldu. 1996'ya gelindiğinde yasadışı ya da karaborsa işler ekonominin normal faaliyetlerinden çok daha önemli bir bileşeni haline gelmişti. Her iki parti de ticarette üstünlük sağlama mücadelesi veriyordu. Bu karşıtlık durumu kaynakları kaçmaya yetenlerin, esas olarak halkın içindeki daha nitelikli kişilerin göç etmesine neden oldu.

Gıda yardımı nedeniyle yeniden inşa işleri de karmaşıklaşmıştı. Petrol karşılığı gıda programıyla Kürt bölgesi Irak'ın yaptığı gıda ithalatının yaklaşık yüzde 13'ünü almaya başlamıştı. Bu miktar nüfusa oranla az olmakla birlikte tarımın canlanmasına zarar verici bir etki yaptı. İthalat nedeniyle pazar fiyatlarında düşüş bekleyen çoğu çiftçi tahıl üretimini azalttı.

Aslında 1999'a gelindiğinde ekonomik durum önemli ölçüde iyileşmişti. Buna rağmen Irak Kürdistan'ı önemli bir hastalıktan muzdarip olmaya devam etti. Halk birbirleriyle savaşan siyasi liderlere olan güvenini büyük ölçüde yitirmişti, halbuki onlara hâlâ bağımlıydı ve geleceği yalnızca sezgileriyle tasarlayabiliyorlardı, çünkü gelecekleri kaçınılmaz olarak Bağdat ile sorunlarının halledilmesine bağlıydı.

Kaynaklar

Yayımlanmış: Michael Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope* (New York, 1992); David Keen, *The Kurds in Iraq: How Safe is Their Haven Now?* (Londra, 1993); Michael Meadowcroft ve Martin Lunn, 'Kurdistan elections for Iraqi Kurdish national Assembly and Leader of the Kurdistan Liberation Movement, Tuesday 19 May- Monitoring Report' (Londra, Haziran 1992); Middle East Watch, *Endless Torment: The 1992 Uprising in Iraq and its Aftermath* (New York, 1992); *Pax Christi International*, 'Elections in Iraqi Kurdistan' (Brüksel, 1992); Sarah Graham-Brown, *Sanctioning Saddam: The Politics of Intervention in Iraq* (Londra, 1999); Jonathan Randal, *After Such Knowledge, What Forgiveness? My encounters with Kurdistan encounters with Kurdistan* (New York, 1997); Nederland-Koerdistan Stichting, *Iraqi Kurdistan 1991-96: Political Crisis and Humanitarian Aid* (Amsterdam, 1996)

Gazeteler vs: Institut Kurde de Paris, *Bulletin de liaison and d'information, Christian Science Monitor, The Financial Times, The Guardian, The Independent, In-*

ternational Herald Tribune, *Liberation*, *Middle East Journal*, *Le Monde*, *New York Times*, *The Observer*, *Pesh Merga*, *The Turkish News*, *Wall Street Journal*, Washington Kurdish Institute, günlük basın bültenleri.

Yayımlanmamış: Kurdistan Front 'Mashru al jubha al Kurdistaniya al Iraqiya li'l hukm al dhad li'l iqulim Kurdistan' (yeni baskı 12 Mayıs 1991); John Rogge. 'Report on the medium and longer term resettlement and reintegration of displaced persons and returning refugees in the proposed Kurdish autonomous region of Iraq' (Report for UNDP, Manitoba Üniversitesi, Winnipeg, Temmuz 1991); Mansur Sajjadi, 'State of economy in Kurdistan' (SOAS, Londra, Nisan 1991); Kürdistan Yurtseverler Birliği, 'Memorandum on the recent developments in Iraqi Kurdistan' (yeni baskı, 29 Mayıs 1994), Kürdistan Demokrat Partisi, 'What happened in Iraqi Kurdistan?' (yeni baskı, Haziran 1994).

Röportajlar: Sami Abdülrahman (Londra, 21 Ocak 1991 ve Revandüz, 12 Ekim 1991); Siyamand Banna (Zakho, 1 Ekim 1991); Mesut Barzani (Londra, 21 Temmuz 1989, Salah al Din, 10 Ekim 1991); Karim Han Baradusti (Londra, 18 Şubat 1992); Tom Hardie-Forsyth (Cranleigh, 10 Ekim 1993); Fuat Masum (Shaqlawa, 10 Ekim 1991); Adnan Mufti (Shaqlawa/Süleymaniye, 3-9 Ekim 1991); Adil Murat (Londra, 26, 29 Temmuz, 2 Ağustos 1993); Nawshirwan Mustafa Amin (Londra, 1 Temmuz 1993); Hüseyin Surchi (Londra, 18 Şubat, 1992); Dr. Mahmud Uthman (Londra, 11 Kasım 1992); Hoshyar Zebari (Londra, 18 Temmuz ve 30 Ağustos 1990, 13 Temmuz 1993).

V. KİTAP

TÜRKİYE'DE ETNİK MİLLİYETÇİLİK

19. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜRT ULUSAL UYANIŞI, 1946-1979

Şeyhlerin ve Ağaların Uyanışı

Türkiye Kürdistan'ı 1930'lu yıllar boyunca bütünüyle ve acımasızca boyunduruk altında tutulmuş olmasına rağmen, Türkiye'de arka arkaya gelen hükümetler Kürt sorununa karşı hassasiyetlerini tuhaf bir biçimde korudular. Kürdistan'dan dışarı neredeyse hiç haber sızmadığından, Kemalist buldozer altında Kürtlerin topraklarını geri isteme mücadelesinin ne ölçüde yaşamaya devam ettiğini bilmek çok zordu. 1940 yazının sonunda Doğu Anadolu'da Bolşeviklerin teşvik ettiği ayaklanmalar olduğuna dair haberler sızdı ama bunlar önem taşısaydı, İran ya da Irak'a daha önemli bilgiler ulaşırdı. 1945 ilkbaharında Diyarbakır ve Giavar'da açıkça yapılan Kürt mitinglerinde askerler tutuklamalar yaptı ve 120 aşiret reisi asıldı. Ancak böylesi olaylar Kürtlük duygusunun yaşadığını gösterse bile, bundan çok hükümetin etkisinin gücünü göstermektedir.

Bununla birlikte Ankara gerginliğini sürdürmüştür. Kaygılarını hiçbir şey, Sovyetlerin bir avuç İranlı Kürt'ü Kasım 1941'de Bakü'ye davet etme kararı karşısında dile getirdiği neredeyse kontrolsüz denilebilecek endişe kadar açık gösteremez. Hükümet 1946 yazında yine Kürtleri batıya doğru ve hatta kuzeyde Kars ve Ardahan'a taşıyordu. İnkar günün kuralı olmaya devam ediyordu. 11 Nisan 1946'da *Son Posta*'da yayımlanan bir köşe yazısı resmi görüşü yansıtıyordu: "Türkiye'de ulusal bilince sahip ya da sahip olmayan, ne göçebe ne de yerleşik bir Kürt azınlık asla var olmamıştır."

Fakat Türk devleti 1945'ten itibaren kendisini rahat bırakmayan siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlarla boğuşurken, Kürdistan'da sonunda ulusal ve toplumsal fikirlerin alevleneceği koşulları bizzat yarattı.

Mustafa Kemal'in mirası olan tekpartili sistem 1946'ya kadar bir seçmenler heyetinin Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilecek vekilleri seçtiği dolaylı bir seçim sistemiyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı korumasını sağladı. Ancak 1945'te bu otoriter rejim, parti içinde giderek büyüyen muhalefet nedeniyle krize girdi.

Ocak 1946'da CHP'li bir grup muhalifin Demokrat Parti'yi kurmasına izin verildi. Kemalist sistem altında bastırıldığı için gizli kalmış çok sayıda duygunun bent kapağı siyasi çoğulculuğun yaratılmasıyla açılmıştı ve yeni Demokrat Parti'nin intikam almak isteyenler için kısmen bir araç haline gelmesi kaçınılmaz oldu.

Gözlerini 1950'de yapılacak seçimlere diken Demokratlar, daha büyük sivil özgürlükler fikri üzerinden destek kazanmaya çalıştılar. Her şeyden önce, özellikle nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı kırsal kesimlerde Kemalist dini reformlara yönelik gizli küskünlerin oluşturduğu güçlü bir havuz bulunduğunu biliyorlardı. Halifeliğin kaldırılması ve tekkelerin baskı altına alınmasından sonra gelen kuşak, resmi' İslam'ın gerilediğini düşünmüş olabilir ama aynı şey halk arasındaki İslam için geçerli değildi. Örneğin, Sufi tarikatının yeraltında çalıştığı ve bu çalışmaların en fazla Kürdistan'da yapıldığı gayet iyi biliniyordu.

Şeyhlerin ve müritlerinin kaç oy sağlayabileceğini gayet iyi bilen Demokratlar bu duyguları istismar etmekte hızlı davrandılar ve dini özgürlükleri açıkça savundular. Din sorununda saf dışı kalmaktan korkan CHP Ocak 1947'de okullarda din eğitimi verilmesine ve devlet okullarının yanı sıra İslami eğitim veren okulların açılmasına izin verdi. Fakat böylesi tavizler Sünni devleti yıkan parti olarak edindiği kimliği dengelemesine yetmedi ve şeyhler kendi müritlerine bu çerçevede talimatlar verdi. Örneğin Said Nursi 1950'de kendi müritlerini hararetle Demokratları desteklemeye teşvik etti. Bu davranışında yalnız değildi: Said Nursi ile yakın bağları olan, Bitlis ve Khizan civarındaki Mevlana Halid Nakşibendi hareketi de çoğu Kadiri gibi Demokratları destekledi. Demokratlar Anadolu'yu saran bir ağ oluşturmuşlardı ve bu ağın en güçlü olduğu yer doğuydu.

Demokrat Parti zafer kazandıktan sonra Kemalist devletin yerleşik değerleriyle uyumlu bir konumu dikkatle korumaya çalışırken, özgürlüklere de bir ölçüye kadar izin verdi. Kendisini Türk milliyetçiliğinin savunucusu, tarihsel ve dini köklerini[1] 'yeniden keşfeden' bir yapı olarak tasvir eden parti, İslamı ulusal kimliğin merkezine yerleştirmek isteyen sadık destekçilerini ödüllendirdi. Seçim zaferinden neredeyse hemen sonra ceza yasasının 526. maddesi değiştirilerek, müezzinlerin Arapça ezan okumalarına izin verildi. Birkaç gün sonra dini radyo yayınları serbest bırakıldı ve Türk radyolarından ilk kez Kuran duyulmaya başladı. Ekim 1950'de okullardaki din eğitimi zorunlu hale getirildi; 1960'a kadar 5000 caminin inşası finanse edildi.

---

[1] 'Yeni milliyetçiliğe' 1946'dan itibaren Ziya Gökalp'in Türk kimliğinin Osmanlı ve İslami yönlerine vurgu yapan müridi Hamdullah Suphi Tanrıöver'den öncülük edilmiştir.

Demokrat Parti'nin, hükümetin dini duygulara verdiği tavizleri artırmaya çalışan fanatiklere karşı katı olduğu da inkâr edilemez. Türkiye'nin her kentini süsleyen çeşitli Atatürk heykelleri ve büstlerinden birkaçının 1951'de tahrip edilmesi üzerine Ticani, Nakşibendi ve Kadiri tarikatı üyelerine karşı sert bir tutum takındı. 1952'de Müslüman Demokrat Partisi'ni yasadışı ilan ederek kapattı ve 1950'ler boyunca Said Nursi'nin Nurculuk faaliyetlerini engelledi.

Bununla birlikte uyguladığı stratejinin devletin merkezinde geleneksel İslami değerlerin yeniden uyanmasına yardımcı olduğu kuşkusuzdur. Afyon-Isparta-Eskişehir civarındaki topraklar dışında, dini ve siyasi dayanışmalar arasındaki eksenin en güçlü biçimde uyandığı yer Kürdistan'dı. Böylece Kürtlerin yaşadığı kırsal alanlar bir kez daha İslamın kaleleri oldu ve laik solcu radikallere düşman olan ve onlar açısından tehlikeli bir atmosfere dönüştü. Bunun tek önemli istisnası Sünni anlayışının yeniden uyanmasından korkan Alevilerin yaşadığı Dersim'di. 1950'lerde İran ve Irak'ta Kürdistan'daki dini ağlar fazlasıyla azaldığı ve devletçe neredeyse hiç teşvik edilmediği halde, laik Türkiye'de devletin Kürt şeyhlerinin siyasi ve dini uyanışına yardımcı olup, onlara hem maddi hem de manevi destek vermesi ironik bir durumdur. Sünni Kürtlerin çoğu kendilerini Alevi Kürtlerden çok Sünni Türklere yakın hissediyordu ve bu Türklüğün yerleşmesini güvence altına alan bir faktör oldu.

Demokrat Parti 1946 ile 1950 yılları arasında iktidar arayışı içinde olduğu sırada, izlediği diğer bir yol ile kırsal kesimlerin derinliklerine ulaştı. CHP'ye yönelik yakınmalardan yararlanmak isteyen Demokrat Parti 1923'ten beri ağır bir baskı altında olan eski ağa sınıfıyla işbirliği yapmaya karar verdi. Sürgündeki ağaların bile Kürdistan'da toprakları vardı, çünkü cumhuriyet Osmanlı döneminde edinilen özel arazilerin sahiplerinde kalmasını onaylamış ve ağalarla köylülere eskiden beri denetimleri altında olan ve kullandıkları toprakların tapusu verilmişti.

Ağalar cahil köylülerle dış dünya arasında aracılık yapmaya hâlâ devam ediyorlardı. Devletin 'ağa', 'bey' ya da 'şeyh' gibi sınıf ayrımlarını kaldırmış olması bir önem taşımıyordu. Bu aileler hâlâ köyün konuk evini işletiyor, kırsal yaşamın merkezinde yer alıyor ve hâlâ köyde çıkan kişisel ya da toplu sıkıntıların yerel yetkililere iletilmesine aracılık ediyordu. Ziya Gökalp'in yarım yüzyıl önce yaptığı betimlemede pek fazla bir değişiklik olmamıştı. (sayfa 143)

Sanki CHP, ağaları bütünüyle devre dışı bırakmamış gibiydi. Çok sayıda ağayı sürgüne göndermişti ama kendi sağlam eşrafına yani düşmanlarına karşı rejime hizmet edebilecek olanlara dokunmamıştı. Rejimi destekleyen aileler bunu ideolojik gerekçelerle değil, maddi avantaj elde etmek için ya da en kötü olasılıkla yerel rekabet nedeniyle yapıyorlardı. Örneğin 1920-22 arasındaki kritik dönemde Diyarbakırlı Perinçoğlu ailesi Kürt ulusal duygularının yuksek oluşu nedeniyle Mustafa Kemal ile işbirliği yapmak istemeyen güçlu Cemioğlu ailesini yok edebilmek için hızla Kemalistler ile bütünleşmişti.[2] CHP geniş bir eşraf sınıfını sürgünde bırakmanın tehlikesini 1946'da bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasından sonra anladı. 1947'de 2000 sürgün ağa ailesinin geri dönmesine izin verdi. CHP'nin de öngörmüş olabileceği gibi, Demokratlar sürgünlerin derinlerdeki duygularını suiistimal ederek, bunlara özellikle önemli aşiret mensubu ya da köylü heyetler gönderip desteklerini kazanmaya çalıştılar. 1950 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla iktidara geldiğinde, aldığı oyların önemli bir kısmını yeni Büyük Millet Meclisi'nde (BMM) önemli bir unsur oluşturan son dönemde sürgün edilmiş ağaların tabanından almıştı.[3]

Ağa sınıfıyla yapılan işbirliğinin bir başka boyutu daha vardı. Ağaların büyük bir kısmı ya kendileri şeyh-toprak sahibi olduğundan ya da şeyh aileleriyle evlilik ya da müritlik ilişkisiyle bağlantılı olduklarından şeyhlerle çok yakın ilişkilere sahiptiler. Örneğin, 1954'te Demokrat bir milletvekili olan Kamuran İnan, Şeyh Sait isyanından sonra sürgüne gönderilen Khızanlı Şeyh Salah al Din'in oğluydu.[4] Bir başka örnek daha vermek gerekirse, Kınyas Kartal da sürgün yıllarında Said Nursi'nin müridi olan ve 1960'larda Van milletvekilliğine seçilen bir aşiret ağasıydı.[5]

---

[2] Fevzi Perinçoğlu çok başarılıydı, Fethi Okyar'ın 1924 hukümetinde Sosyal Hizmetler bakanı olarak atanmıştı. Cemioğlular Suriye'de yaşamaya zorlanmışlarsa da iki aile arasınaki kan davası 1930'lara kadar etmiştir; *İkibinc Doğru*, cilt 4, no 19, 20 Mayıs 1990.

[3] Bunların en önemlisi daha sonra devlet bakanı olan Dr Yusuf Azizoğlu; Mustafa Ekinci (Lice), Edip Altunakar (Diyarbakır), Mehmet Tevfik Bucak (Siverek) ve Nejat Cemioğlu'ydu (Diyarbakır): bakınız *İkibinc Doğru*, cilt 4, no 19, 20 Mayıs 1990.

[4] İnan bir sürgün trenindeki yük vagonunda doğmuştu. Bitlis'teki yerel saygınlığı hem soyağacından hem de toprak sahipliğinden gelmektedir. Daha sonra Adalet Partisi milletvekili, Bitlis senatoru olmuş ve hatta parti liderliği için 1978'de Demirel'e rakip olmuştur. Bir İsviçreli ile evli olması gibi Kürt olması da ona karşı değerlendirilmiştir. 1980'lerde Anavatan Partisi'ne katılmış, GAP'tan sorumlu bakan olmuş ve Ozal'ın 1993'te ölümü üzerine cumhurbaskanlığı için Demirel'e rakip olmuştur.

Demokratlar anlayışlarını yalnızca daha büyük sivil özgürlüklere değil, aynı zamanda Kemalist dönemin devletçiliğine doğrudan meydan okuyan bir ekonomik liberalizme dayandırdılar. Kırsal kesimler 1945'e kadar büyük ölçüde devlet müdahalesinin dışında kalmıştı ve özellikle savaş yıllarında çoğu büyük toprak sahibi tahıl üretim tesisleri aracılığıyla büyük servetler kazanmışlardı. O yıl CHP toprak sorununa eğilerek, Toprak Reformu Yasa Tasarısı'nı gündeme getirdi. Amacı çok az toprağı olan ya da topraksız köylülere yeterli toprak tahsis ederek tarıma elverişli arazilerden bütünüyle ve en verimli şekilde yararlanmaktı. Aslında tahsis edilecek arazilerin çoğu ya devlet arazileri ya da 50 hektarın üzerindeki eski vakıf topraklarıydı, fakat güneydoğuda oldukça fazla sayıda bu tür toprak sahibi vardı. CHP'nin katı parti disiplini çoğunluğu toprak sahiplerinden oluşan Meclis'in yasayı geçirmesine neden olduysa da, bu tasarı vekiller tarafından sevilmemesini de beraberinde getirmişti. CHP çokpartili politikanın baskısı altında ve kırsal kesimden gelen oyları denetleyen ağaları kaybetmemek için 1950'de bu yasayı değiştirerek, uygulamaktan vazgeçti.

Bununla birlikte toprak reformu tartışması müstakbel Demokrat çekirdeğin CHP'den ayrılmasında kritik bir dönem oldu. Demokratlar 1946'dan itibaren kendilerini özel mülkiyetin partisi olarak tanıttılar ve büyük arazilerin en üretken ve kârlı alanlar olacağını öne sürerek tarımı seçim çalışmalarının köşe taşı haline getirdiler. CHP'nin toprak reformu yasasının yalnızca gönülsüzlüğüne değil, zayıflığına da işaret etmeyi başardılar. Örneğin, köylülere 1945-50 yılları arasında dağıtılan devlet arazilerinin çoğunun daha önce köylülerin ortak otlağı olduğunu ve yeni arazi verilen köylülerin çoğunlukla yalnızca otlak olmaya elverişli topraklara sahip olurken, diğerlerinin de hayvanlarını otlatamaz hale geldiğini öne sürdüler.

Halkı kazanmaları zor olmadı. Demokratlar şeyhlerden İslamda özel mülkiyetin kutsal olduğunu gösteren fetvalar aldılar. Bu, ağaların desteğini kazanmayı zihinlerine kazımış olan Demokratların yararlandığı bir aldatmacaydı. Bunlar birbirini tutan ve küçük bir hedef kitleydi. Örneğin Diyarbakır seçim bölgesi yirmiden az ağanın denetimindeydi. Demokratlar 1954 seçimlerinde Kürdistan'daki 40 koltuktan 34'ünü ele geçirdiler.

---

[5] Kartal daha sonra BMM'nin sözcüsü olmuştur

Eğer köylülük eğitimli olsaydı, Demokratların özel mülkiyetin kutsiyeti konusundaki ülke çapındaki Müslüman din adamlarınca teyit edilen iddiası, bilgi sahibi bir kamuoyunun tartışmasına yol açabilir, bu iddianın karşısına küçük ölçekli tarımın potansiyel sosyal ve ekonomik yararları çıkarılabilirdi. Fakat Kürdistan'da köylülük ağalarına derinden bağlıydı. Hatta Kürt köylülerinin toprak reformunu Kemalist parti tarafından çıkarıldığı için en iyi ihtimalle kuşkuyla, en kötü ihtimalle de Kürdistan'ın eskiden gelen dayanışmasını yok etmek için bir numara olarak bakmaları doğaldı. Bu nedenle Demokrat Parti büyük toprak sahiplerini korumayı vaat edince, akıllıca yapılacak bir toprak reformundan en fazla yararlanacak kesim olan Kürt köylüleri ağalarının verdiği talimat doğrultusunda oy kullandılar.

Demokrat hükümet tarımsal kalkınmayı hararetle destekliyordu, ancak onlar için bunun anlamı arazilerin tarıma elverişli hale getirilmesi, büyük 'verimli' araziler ve makineleşmeydi. 1980'lerde Kürt milliyetçiliğinin patlama noktasına gelmesinin arka planında yatan bir sonraki adım traktörlerin devreye girmesiydi. Savaş sonrasında verilen Marshall Yardımı hükümetin toplumsal sonuçlarını dikkate almadan traktör ithal etmesini sağladı. 1948'de ülkede yalnızca 1750 traktör bulunuyordu. 1950'de kapılar sonuna kadar açıldı ve on iki ay sonra ülkede 10.000 traktör oldu. ABD merkezli International Bank'ın tahminlerine göre bu sayının biraz daha artması küçük çiftçileri ve kiracıları altüst edecekti. Ama sayı arttı: Traktör sayısı 1953'te 30.000'e bir yıl sonra ise 40.000'e çıktı.

Makinelerden hiçbir yerde Kürdistan'da olduğu kadar yaygın biçimde yararlanılmıyordu. Küçük ve kiracı çiftçiler küçük arazileriyle traktör alamadılar ve ekinlerinin bir bölümü karşılığında yerel ağalardan traktör kiralamaya başladılar. Kürt romancı Yaşar Kemal pratikte şunların yaşadığını gözlemlemişti: "Köylü Devlet'in dağıttığı topraklar üzerinde yine ortakçılık yapıyor: *Devlet toprağını veriyor, ağa da traktörünü* [yazarın vurgusu]."[6] Ortakçılar geçimlerini sürdürdüler ama yalnızca daha şanslı olanlar topraklarını koruyabildiler. Çoğu küçük çiftçi ve toprak sahibi topraklarını traktör sahibi ağalara satarak, işsiz kaldı. Görece şanslı olanlar tarım işçisi ya da kendilerini yoksullaştıran sinir bozucu makinelerin tamircisi oldular.

---

6. *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1953, Ahmad tarafından *The Turkish Experiment*, s. 134'te alıntılandı.

Bununla birlikte ağalar tarımsal makinelerin kullanımını maksimize etmek yerine gerekli olandan fazla sayıda ortakçı bulundurmayı tercih ettiler. Çoğu durumda kısa süre önce topraksız kalanlara kent yaşamının belirsiz istihdam olanaklarına doğru göçten vazgeçirmeye yetecek küçük araziler verildi. Bunun nedeni çok basitti. Ağaların hâlâ siyasi partiler nezdindeki cazibelerini koruyabilecekleri bir oy tabanına ihtiyaçları vardı, çünkü bu cazibe onlara kolay kredi olanakları, ucuz teknoloji, gübre, gelişkin tohum, yol, vb. sağlıyordu. Verdiği seçim talimatlarına karşı gelmenin tehlikelerini kendi elindeki köylülere hatırlatmak onlar açısından kolaydı ama okul, evlere su ve elektrik tesisatı bağlanması gibi bir parmak bal vaadı de zaman zaman kullanılıyordu. 1960'ların başında kırsal 'istihdam' aslında çok ağır olan mevsimsel işsizliği gizledi. Yılın en sakin dönemi olan ocak ayında yapacak hiçbir şeyi olmayan halkın yüzde 80'i işsizken, bu oran temmuz ayında düşerek yüzde 10'a kadar iniyordu.

1950'lerin ortasında ekonominin kötüye gitmeye başlamasıyla birlikte CHP ve diğer küçük partiler, bazı ağaların ve onların güdümündeki seçmenlerin desteğini kazanarak Demokratların Kürt tabanını etkiledi. Demokrat Parti Kürdistan'dan aldığı oylarının iki yüz elli bininden fazlasını 1957 ile 1961 arasında kaybetti. Rakipleri tıpkı Demokratlar gibi kendilerine oy veren her yöreye yol, traktör, elektrifikasyon, okul inşası ve daha dinci ve sağcı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise cami vaadinde bulundu.

Merkezleri Ankara'da olan partilerin farklı bölgelerdeki gerginlik ve düşmanlıklardan yararlanmaya çalışmaları kaçınılmazdı. Eğer bir aile Demokratları desteklerse rakibi diğer partiyi destekliyordu. Aslında parti rekabeti öyle bölücü bir etki yaratmıştı ki, 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahalenin ardından Milli Birlik Komitesi (MBK), köyleri ve küçük kasabaları kutuplara ayırdığı ve kahvehanelerden, diğer kamusal kullanım alanlarına kadar her yeri rakipleri için fiziki tehdit oluşturan 'politik aşiretler'in alanı haline getirdikleri için partilerin yerel şubelerini kapatmıştı.

Ulusal Birlik Komitesi de arazilerin Kürt ağalarının elinde toplanması sürecinin ve buna eşlik eden politik gücün farkındaydı. 1960'ta 55 ağa Kürdistan'dan sürüldü ve bunların topraklarının köylülere dağıtılacağı bildirildi.[7] MBK daha çok sayıda ağanın toprağına el koyup, tam bir toprak reformu uygulasaydı, bu ağaların siyasi gücünü kırıp, Kürdistan'ın kırsal ekonomisini yeniden yapılandırabilirdi. Fakat ağalar erteleme taktiklerine başvurdular ve sürgün ve kamulaştırma koşullarını yumuşatmak için politikacı arkadaşlarından yardım istediler. MBK 1961'de hükümeti sivil bir koalisyona devreder etmez, bu ağaların Kürdistan'a dönmelerine izin verildi ve ellerinden alınan topraklar neredeyse el sürülmeden iade edildi. Bu olay artık Ankara'dakı siyasi partılerle Kürdistan'daki ağalar arasında ne kadar güçlü bir karşılıklı bağımlılık ekseni bulunduğunu açıkça gösteriyordu. Aslında ağalar iki önemli nedenle Kürt olmaktan vazgeçmişlerdi: Kürt kökenlerını sessizce terk ettiler ve köylülükle olan ilişkilerinden eski günlerde olduğu gibı merkezden yarı bağımsız olmak için değil, egemen Türk varlığıyla daha yakından bütünleşebilmek için yararlandılar.

---

[7] Bunlara Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza Fırat ve torunu Melik Fırat; Kamran İnan'ın kardeşi Zeynel Abidin Gaydalı; Kinyas Kartal; Hamit Kartal ve Bucak ailesinin birkaç üyesi de dahildi.

Bunu ızleyen yirmi yıl içinde ağalar ve şeyhler bölgenın siyasi ve ekonomik yaşamında aktif bir rol oynamaya devam ettiler. Sivil yönetime geri dönüldükten sonra, daha önce Demokratları destekleyenlerin çoğunluğu Adalet Partisi'ni desteklerken, bırkaçı da Türkiye Mıllet Partisi gibı daha sağcı grupları tercıh ettiler. Partiler eskıden olduğu gibi daha nüfuzlu ağa ailelerini etkilemek için büyük bır rekabete girişti ve kasabalarla kırsal alanlar siyasi tercihlere göre bır kez daha bölündü. Örneğin, Siverek'te Bucaklar Adalet Partisi'ni, rakıpleri Kirvarlar is CHP'yi destekliyordu. Hilvan'da (Urfa yakınlarında) Süleymanlar Adalet Partisi'ni, Paydarlar CHP'yi destekledi.

Köylüler için her şey giderek daha kötü bir hal alıyordu. Kürdistan'daki kişi başına düşen gelir ve okuma yazma oranı diğer her yerden daha düşüktü. Kırsal kesimdeki ınsanlar genel olarak görece küçük köylerde yaşıyor ve bu da toplumun merkezi olmayan yapısını yansıtıyordu. Bır sayıma göre Kürdistan'daki 36.000 hanede 2000'den az insan yaşıyordu. *Guardian* gazetesinden 1973'te Siverek civarında böylesı bir yerleşim yerini ziyaret eden bir gazeteci hikâyesini şöyle anlatıyor:

> Annazo'daki 20 ailenin toprağı yok. Pamuk, buğday, meyve ağacı ve diğer mahsullerin ekimi karşılığında yaşadıkları eve kira ödemiyor ve hasat gelirinin yarısını alıyorlar. Bölgenin gerçek iktidarı büyük toprak sahiplerinin elınde... Bunlar diğer hiçbir kamu görevlisinin olmadığı köylerde seçilmemiş adalet, barış dağıtıcıları, beledıye başkanları ya da sosyal hizmet uzmanları

> gibi işlev görüyorlar. Aynı zamanda çoğunlukla yakındaki kentte bulunan kamu kurumları ile köy arasındaki yegâne bağlantıyı oluşturuyorlar."[8]

Bucaklar toplam 60 köye sahip oldukları söylenen yerel bir ağa aşiretiydi. Bucak Annazo'ya sahipken, Yüksel Erdal Oral:

> Siverek'teki aile çıkarlarını kollar, babası Ankara'daki bir Senatör olarak bölgenin ve Bucakların çıkarlarını gözetir... Yüksel gibi ağalar partinin [Adalet Partisi] aksi takdirde ulaşması mümkün olmayan köylerle bağlantı kurmasını sağlar... Seçim günü reisler ve ağalar köylüleri toplar ve oy kullanmaya götürürler. Bucaklar seçim sandıklarına 8000 oy taşıyabileceklerini söyleyerek böbürleniyorlar. Böyle bir nüfuz sayesinde aile Ankara'da kendisini temsil edecek bölge temsilcisini fiilen seçmiş oluyor.

1980'lerin sonuna gelindiğinde, çoğu ortakçı, örneğin büyük pamuk tarlalarında çalışanlar on saatlik çalışma günü karşılığında on yıl önce kazandıklarının yarısından azını elde edebildiklerini fark ettiler.

Genel olarak çoğu ağa köyden taşındı, köyleri yerel vekillerinin eline bırakarak yakın kentte ya da muhtemelen Ankara'da hayatın tadını çıkarmaya başladılar. Topraklarından yeterince gelir elde ettiklerinden, çoğu oradaki mal varlığına aldırış etmemeye başladı. Ağaların oğulları Ankara ya da İstanbul'da kozmopolit zevkler peşinde koşmaya başladılar. Bazen tek bir oğul mal varlığını yönetmek için köyde kalıyor, diğerleri ise doktor, avukat ya da mühendis oluyordu.

Göç ve Nüfus Yapısı

Türkiye Kürdistan'ının 1950'lerde yoğun bir biçimde makineleşmesi nedeniyle yüz binlerce Kürt topraklarını terk ederek, 1920 ve 30'lardaki isyanlar sonucunda ve göçer oldukları halde yaylaya çıkmaları 1930'lar boyunca devlet tarafından kasten engellenmesi nedeniyle yeni yerleşim yerlerine göçenlere katıldılar. Bunların çoğu, örneğin Dersim'den göçenler Malatya, Adana, Sivas ve Kayseri'nin sanayi proletaryasıyla bütünleşmişti. Askerlik görevini tamamlayan çoğu Kürt de, terhis olduktan sonra şansını askerlik yaptığı Batı Anadolu'da aradı. Askerlik hizmeti genellikle pek sevilmeyen ve kaçınılan bir görev olsa da, bazı Kürtler Türkçe öğrenebilmek ve böylece çok daha kolay iş bulabilecekleri Batı'da yaşayabilmek için askere kaydoldu.

---

[8] *The Guardian*, 12 Mart 1973.

1950'lerde köyleri terk edenlerin çoğu önce en yakın kentte iş aradı ve bunun ardından Kürdistan'ın dışına göçtü. Böylece 1960'ların ortalarına gelindiğinde, Diyarbakır (yüzde 25'i göçmen), Elazığ (yüzde 16), Siirt (yüzde 15) ve Urfa'da (yüzde 8) bir araya gelmişlerdi.[9] Diyarbakır'ın nüfusu yıllar içinde olağanüstü bir artış gösterdi: 1930'larda 30.000 kişi olan nüfus 1956'da 65.000, 1970'de 140.000, 1990'da ise 400.000 kişi olmuştu. Kürdistan'dan çıkan göçmenlerin yaklaşık yüzde 41'i İstanbul'a, yüzde 18'i Ankara'ya, yüzde 15'i Adana'ya ve yüzde 4'ü de İzmir'e gitti. Yıllar geçtikçe göçmenlerin sayısı büyük ölçüde arttı ve birbirlerine yakın yerlerde yaşama eğilimleri Kürt kimliğinin cumhuriyetin her yerinde kalıcı olarak yerleşmesini sağladı. Bu esnada bu tür toplulukların varlığı Kürdistan'dan 800 kilometre uzaklıkta olan İstanbulluların bile Kürt sorununun göze çarpan bir gerçeklik olduğunu anlamalarına yol açtı.

Türkiye Kürdistan'ından büyük göçlerin başlamasının doğuda ölçülebilir bir nüfus azalmasına yol açtığı düşünülebilir. Ancak istatistikler Kürtlerin Türklere göre çok daha yüksek bir doğum oranına sahip olduğunu gösteriyor. Bu ilk kez cumhuriyetin 1927 ve 1935'te yapılan ilk iki nüfus sayımı karşılaştırıldığında dikkat çekti.[10] Kürtlerin çoğunlukta bulundukları vilayetlerdeki nüfusları 1940 ile 1965 arasında ikiye katlanırken, buralarda yaşayan Türk azınlığın nüfusu yalnızca yüzde 80 arttı. Hükümetin 1965 yılında yapılan sayımlardan elde ettiği istatistiklere göre cumhuriyetin toplam nüfusu içinde 15 yaşın altındakiler yüzde 41'lik bir orana sahipken, bu oran Kürdistan'da yüzde 48'di.

Bu rakam Kürtlerin toplumsal kimliğini silmeye kararlı bir hükümet açısından endişe vericiydi. Bu nedenle Türkiye'nin nüfus artışına içkin sorunlara rağmen, devlet aile planlamasını çok sınırlı bir uygulama dışında engelledi, çünkü bu yöntemler ülkenin Türklerin yaşadığı batı bölgelerinde muhtemelen benimsenecek ve nüfus dengesi Kürtlerin lehine dönecekti.

---

[9] Majeed Jafar, *Under-Underdevelopment* (Helsinki, 1976), s.88.

[10] Bakınız FO 371/52369 Research Department, 'The Kurds of Turkey'. Türk resmi rakamları Kürtlerin sayısını olduğundan az gösterdiği için gerçekte artan eşitsizliğin istatistiklerinin gösterdiğinden büyük olduğuna işaret eden 5 Mayıs 1946 tarihli çalışma.

Ulusal Uyanış

1980'lerde ulusal hareketin filizlenmesinde önemli bir rol oynayacak olanlar işte bu sosyo-ekonomik değişimlerdi. Bu hareket ekonomik yoksulluk, sosyal adaletsizlik ve fiziki yer değiştirmenin yanında etnik kimlik fikirlerinden doğmuştu ve bunların hepsi bir araya gelerek 1970'lerin sonundaki isyanın koşullarını yarattı.

Halbuki 1950'lerin ortalarındaki baskı koşullarında, fazlasıyla cahil köylüler ağaların esaretindeyken, milliyetçi duyguların belirtisi bile yok denecek kadar azdı. Genç bir diplomat olan Anthony Parsons 1956 yazında Türkiye Kürdistan'ında gezerek geçirdiği üç hafta içindeki gözlemlerini şöyle aktarıyor: "Irak'taki sıradan bir gözlemcinin mutlaka fark ettiği türden bir Kürt milliyetçiliğinin en soluk bir ifadesini bile yakalayamadım."[11]

Ancak ulusal uyanış Kürtlerin göç ettiği kentlerde başlamıştı bile. Kürtlüklerini ilk sorgulamaya başlayanlar, bilinçli bir çabayla asimile edilmeye çalışılanlar oldu. Örneğin Musa Anter Mardin'den Adana'daki bir yatılı okula gönderilmişti. Sınıfındaki tek Kürt olarak kimliğini, yerel okullara giden çoğu sürgünün karşılaştığı alaylar aracılığıyla buldu. Doğru Yol Partisi'nden Mahmut Altunakar da benzeri bir deneyimi hatırlıyor:

> Kütahya'ya gidinceye kadar Kürt olduğumu bilmiyordum. Diyarbakır'da bizi Kürt diye çağıranlara taş atardık. Kütahya'ya geldik ve bizi Kürt diye çağırmaya başladılar. Bizi "Kuyruğunuz nerede?" diye kızdırdılar. Okula gitmek çok zor bir işti. O zaman köylülerimizin haklı olduğunu anladık, bir Kürt'tük.[12]

Anter Birinci Genel Müfettişlik (Kürdistan'ın çoğunu kapsayan) tarafından iyi Türk vatandaşlarına dönüştürülmek üzere seçilen en parlak birkaç gençten biri olarak İstanbul'a hukuk okumaya gönderildi. Doğudan gelen öğrencilerin kaldığı özel bir yurda yerleştirildi ve burada Kürdistan'ın farklı bölgelerinden gelen elli civarında genç aydınla temas kurdu. Bunlar arasında, daha sonra Türkiye İşçi Partisi genel sekreteri olan Tarık Ziya Ekinci, Demokrat Parti milletvekili ve Türkiye Millet Partisi'nin kurucusu Yusuf Azizoğlu ve Türkiye Kürdistan'ı Demokrat

---

[11] FO 371/130176 A. D. Parsons, 'Report of a tour of south east Turkey, 29 September-19 October 1956'

[12] *İkibine Doğru*, cilt iv, no 19, 20 Mayıs 1990.

Partisi'nin (TKDP) kurucusu Faik Bucak bulunuyordu. Böylece, İstanbul ve Ankara'da göçmen işçilerin yanı sıra küçük ama oldukça birikimli eğitimli Kürtler, Kürt kimliğinin entelektüel öncüsü haline geldiler.

Bu küçük aydın grubu 1950'lerin sonlarında dış gelişmelerle cesaret kazanmaya başladı. Kahire ve Erivan'dan yapılan Kürtçe radyo yayınları bölgenin her yerine yayılmıştı, Kahire'den yapılan yayınlar Bağdat'ın huzurunu kaçırmayı hedeflerken, Erivan'dan yapılan yayınlar ise Ankara ve Tahran'da huzursuzluk yaratıyordu. Fakat Kürtlük bilincini en fazla teşvik eden şeyin Temmuz 1958'deki Irak Devrimi ve Molla Mustafa'nın geri dönüşü olduğu kolaylıkla söylenebilir. Molla Mustafa'nın kendileri gibi Kırmançi konuşan biri olduğu çoğu Türkiye Kürt'ünün dikkatinden kaçmamıştı.

O yılın başlarında Musa Anter ve diğerleri Diyarbakır'da *İleri Yurt*'u yayımlamaya başladılar. Bu neredeyse on yıl sürecek Kürtçe yayınların başlangıcına işaret eden ve Dersim isyanından bu yana Türkiye'de Kürtlerin kendilerini ifade ettiği ilk yayındı. Bu Türkiye'nin acı bir biçimde ihmal edilmiş Kürt vilayetlerinde gelişecek olan Doğuculuk akımının başlangıcıydı. Kimi milletvekilleri de dahil olmak üzere Doğucular bir bütün olarak Kürtlere ya da Kürdistan'a açıktan değinmekten kaçınıyorlardı ama bölge konusunda biraz bilgisi olan herkes zihinlerinde ne olduğunu biliyordu.

Artık Irak'ta gelişen olaylar Türk-Kürt ilişkilerini etkilemeye başlamıştı. Mart 1959'da Kerkük'te Türkmenlerin Kürtler tarafından katledilmesinin ardından, Niğde milletvekili Arsim Erin açıkça intikam alınmasını teşvik etti: "Kürtler kardeşlerimizi öldürdüler, hadi biz de onların öldürdüğü Türkmen kadar Kürt öldürelim. Bunu faiziyle ödetmeye var mısınız?"[13] Genç bir avukat olan Meded Serhat tarafından örgütlenen 80'in üzerinde öğrencinin yaptığı protesto gösterisinden sonra 49 tanınmış Kürt aydını tutuklandı. *İleri Yurt* kapatıldı, Musa Anter ve arkadaşları da tutuklananlar arasındaydı.[14] Polisin yanı sıra Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes de bu 49 kişinin asılmasını istedi. Onları bu işten vazgeçiren buna karşı gösterilebilecek olan uluslararası tepki oldu.[15] '49lar' olayı, özellikle 49lar'dan biri olan Sait Elçi'nin du-

---

13. Arsım Eren, Niğde milletvekili, *Sosyalizm ve Toplumsal M. Ansk.* s. 2111.

14. *İleri Yurt*'un yayın hayatı on sekiz aydan fazla sürmüştür. Musa Anter'in 'Kımil' başlıklı milliyetçi şiir derlemesinin yayımlanması üzerine Türk basınındaki protestolardan sonra Eylül 1961'de kapatılmıştır.

15. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu uluslararası topluluğun ne Ermeni soykırımını ne de 1956'da İstanbul'daki Yunan mülklerine karşı saldırıyı unutmadığını onlara açıkça ikaz etti, *Sosyalizm ve Toplumsal M. Ansk.* s. 2111.

ruşmada Kürtlerin kişisel ve kolektif haklarını savunmasıyla eğitimli Kürtler arasında büyük bir ulusal duyarlılığın yükselmesini sağladı.

Devlet yetkilileri Irak'taki Kürtlerin başkaldırılarından ve bunun Türkiye'de de gelişeceği anlaşılan ruhundan fazlasıyla rahatsız oluyorlardı. Mayıs 1960'ta bazı ağalar giderek kötüleşen bir kıtlık döneminde köylüleri hükümete karşı gösteri yapmaya ikna ettiler. Bunun gerçek milliyetçi duyguları ne kadar yansıttığını söylemek güçtür ama yetkililer bundan korktular ve ağaları özgür bir Kürdistan için kışkırtıcılık yapmakla suçladılar. Kargaşaya liderlik ettiği varsayılan 248 kişi Sivas'ta bir kampa götürüldü. Kasımda Milli Birlik Komitesi'nin çıkardığı afla bunların çoğu serbest bırakıldı ama tanınmış 55 ağa ve şeyh ekimde çıkarılan yeni sürgün yasası uyarınca Afyon, Isparta, Antalya ve İzmir'e sürgüne gönderildi. MBK kamuoyu demeçlerinde feodal sistemi kırmaktan söz ediyordu ama sürgüne gönderilenlerin yalnızca altısı büyük toprak sahibiydi, bu da gerçek dürtülerinden kuşku duyulmasına yol açtı.

Demokrat Parti yaygın bir biçimde Kürtlerin kontrolden çıkmasına neden olduğu için suçlanıyordu. Cumhuriyet gazetesi akıl dışı bir biçimde şu iddiayı ortaya attı: "Son Hükümet Şeyh Sait'in oğlunun bir Rus askeri cipinin üzerinde doğuda dolaşarak propaganda yapmasına izin verdi. Amaçlanan yeni bir Kürdistan'dı."[16] MBK'nın korktuğu kesinlikle buydu, ağa sınıfı Kürt hareketinden giderek daha fazla uzaklaşıyordu.

MBK yönetimindeki Türk devleti Kürtlerin inkârı konusunda çok daha doktriner bir politika izledi. 1960 sonbaharında Kasım ile Molla Mustafa arasındaki kavga savaş beklentisini Türkiye sınırına yakınlaştırınca, Cumhurbaşkanı Gürsel (askeri darbeyi yönetmişti) kargaşa çıkabileceğine dair uyarıda bulundu: "Ordu kasaba ve köyleri bombalamakta tereddüt etmeyecektir. Öylesine kan dökülecektir ki onlar [isyancılar] kendi ülkelerinde boğulacaklardır."[17]

Kürt kimliğinin bir kuşak boyunca görülen en büyük dışavurumuna neden olan olaylar, her iki tarafta da harekete geçen duygular sayesinde ortaya çıktı. MBK 1587 sayılı yasayla zaten Kürt ismi taşıyan yerlerin isimlerini Türk isimleriyle değiştireceğini açıklamıştı: 'Kamuoyunu inciten ve ulusal kültürümüz, ahlaki değerlerimiz, geleneklerimiz ve âdetlerimizle uyuşmayan isimler...' Ocak 1961'de bir yasa daha çıkartarak, tıpkı 1935'te önerildiği gibi Kürtleri asimile etme amacını taşıyan yatılı bölge okulları açılmasını sağladı.[18] Cumhurbaşkanı Gürsel, M. Şerif Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (Ankara, 1948, 1961) adlı kitabının ikinci baskısına kısa süre önce bir önsöz yazmıştı. Önsözde Kürtlerin aslında Türk kökenli olduklarını ve Kürt ulusu diye bir ulus olmadığını öne sürüyordu. Fırat'ın kitabı kamuoyunu ikna edici geldi çünkü, kitabın yaklaşımı cumhurbaşkanı tarafından onaylandığı gibi, Fırat da bir Kürt'tü.[19] Artık Cumhurbaşkanı Gürsel kendisine özgü bir karakteristiği olan ve kendisini Kürt diye adlandıran bir ulus bulunmadığını açıklıyor ve Kürtlerin yalnızca yurttaş olmakla kalmayıp aynı zamanda Türkler ile ırk kardeşi olduklarını belirtiyordu.

---

[16] *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1960, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (STMA) (İstanbul, 1990) s. 2110'da alıntılanmıştır

[17] Dagens Nyheter, 11 Kasım 1960, I.S. Vanlı, *The Survey of the National Question in Turkey*, s 41'de alıntılanmıştır.

Gürsel'in Kürt ulusal kimliğini inkâr etmesinden birkaç gün sonra 8 Mayıs'ta Mardin, Diyarbakır, Siverek, Bitlis ve Van'da büyük protesto gösterileri yapıldı. Kürt gençleri, "Biz Türk değiliz, Kürt'üz... Türk Hükümeti ulusal haklarımızı tanımak zorundadır"[20] yazılı pankartlar taşıyorlardı. Kürt kaynaklarına göre 311 gösterici vurularak öldürüldü ve 754'ü yaralandı.[21] Devletin inkâr politikasıyla ulusal ruhun dışavurumunun karşılıklı olarak yükseldiğini yalnızca at gözlüğü takan gözlemciler fark etmeyebilirdi.

Bununla birlikte Ulusal Birlik Komitesi'nde tek bir yaklaşım mevcut değildi. Komite'nin içinde sertlik yanlılarıyla ılımlılar arasında bir mücadele vardı. Gürsel, Kürtlere yönelik tutumuna rağmen, sivil yönetime dönülmesini destekledi ve Türkiye'nin liberal bir demokrasi olmasına izin vermeye hazır olduğunu gösterdi. Yeni anayasa taslağının hazırlanması işini bir grup aydına vererek, bir general için dikkate değer bir davranışta bulundu. 27 Mayıs 1961'de, Kürdistan'daki kanlı olaylardan yalnızca 19 gün sonra, MBK cumhuriyet tarihinin, düşünce, ifade, örgütlenme ve yayın özgürlüğü tanıyan, sosyal ve ekonomik haklar vaat eden ve hatta sınırlı grev haklarıyla sendikalara izin veren en liberal anayasasını yürürlüğe koydu.

Kürt aydınları da doğal olarak bu yeni anayasadan yararlanmaya çalıştılar. Yeni anayasa eskisine göre çok daha liberal olmasına rağmen, kısa sürede vaatlerinin yerine getirilmediğini gördüler. Yine serbest kalmış olan Musa Anter İstanbul'da, yayını durdurulmadan önce, 1962-63 yıllarında sekiz sayı çıkan ve iki dilde (Türkçe/Kürtçe) yeniden yayımlanan *Dicle-Fırat* adlı aylık dergiye yazı yazıyordu. Bir başka aydın olan Yaşar Kaya, Anter gibi 'Kırk dokuzlar'dan olan Meded Serhat ile birlikte *Deng* (Ses) dergisini çıkarmaya başladı. Serhat ikinci sayı çıktıktan sonra tutuklandı ve *Deng* üçüncü sayısından sonra kapatıldı. Serhat tahmin edilebileceği gibi Türkiye'de yaşayan ve Kürtlere işaret edenler için standart bir suçlama olan ayrılıkçılıkla suçlanıyordu. Diğer dergiler de aynı şekilde kısa ömürlü oldular[22] ve 1963 yazında editörleriyle bunlara katkı sunan tanınmış kişiler tutuklanarak 'komünistlik ve ayrılıkçılık'[23] ile suçlandılar.

---

[18] 1970'e kadar 60'ı Kürdistan, kalanları oldukça büyük Kürt toplulukların var olduğu Kürdistan dışında olmak üzere böylesi 70 okul kurulmuştu.

[19] Alevi Khurmak aşiretinden Şerif Fırat müzmin bir Kemalistti; van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, s. 300.

[20] *Kurdish Facts*, Kinnane tarafından *The Kurds and Kurdistan* (Oxford, 1964), s. 33'te alıntılanmıştır.

[21] Bu rakamların kanıtlanması olanaksızdır. Doğu Anadolu'nun çoğu kısmı 1966'ya kadar özel izni olmayan yabancıların giremeyeceği, askeri kısıtlı bölge olarak kalmıştır.

Ancak Liberal bir Türk olan Ahmet Hamdi Başar'ın yayımladığı *Barış Dünyası*[24] aracılığıyla Türk entelektüel yaşamının ana hattına taşınan tartışma artık çok daha büyük önem taşıyordu. *Barış Dünyası* Mayıs 1962'de çıkan ikinci sayısında, belirli konuların yasaklandığı ya da yasaklama ve şiddet ortamının hüküm sürdüğü koşullarda 'Doğu'da gerçek bir kalkınma olamayacağına ilişkin bir makale yer alıyordu. Makale insanların duygularının çok önemli olduğunu, bu nedenle toplumsal mekanizmalar ve ruhani çıkışların yerel halk için önem taşıdığını, bunun daha modern bir toplumsal sistem gelişinceye kadar ağalara ve şeyhlere tolerans gösterilmesinin meşru zeminini yarattığını öne sürüyordu. *Barış Dünyası* bundan sonra yayımlanan sayılarında da konuyu açıkça ortaya koyarak devlet yetkilileriyle Kürt aydınları arasında bir tartışma yapılmasını teşvik etti. İfade edilmesine izin verdiği görüşler nedeniyle hem Sol hem de Sağ'dan eleştiriler aldı. Serbest bir tartışma başlatma isteği Eylül 1963'te on altıncı sayısından sonra sona erdi. Ancak hiç kimse 'Kürt sorunu' diye bir sorun yokmuş gibi davranamıyordu.

Siyasallaşan Kürtler, Irak ve İran'da olduğu gibi, ülkenin siyasi yapısı içinde çalışmakla ona muhalefet etmek arasında bir ikilemle karşı karşıyaydı. Ülkenin siyasi yapısı içinde çalışmayı tercih eden Kürtler siyasi yelpazenin tümünde varlık gösteriyorlardı. 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan ve Demokratların zafer kazandığı 1950 yılına kadar bu görevde kalan İsmet İnönü'nün Kürt olduğu söylenir. 1971 askeri müdahalesinden sonra cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk ve 1970'lerin ortalarında genel kurmay başkanı olan General Semih Sancar'ın da Kürt oldukları söylenmektedir. Diğerleri ise koyu Kemalizmden ayrılarak Sola ya da Sağa yönelmişlerdir. Örneğin 1940'larda Demokratlar tarafından geri çağırılan sürgündeki ağalardan biri olan Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır), Ekrem Alican (Erzurum) ve Şeyh Kasım Kufrevi (Kars), yanlarına çok sayıda Kürt u de alarak Demokratlar'dan ayrılmış ve Özgürlük Partisi'ni (1955-58) kurmuşlardır.

---

[22] Örneğin, Doğan Kılıç Şihhesenanlı'nın editörlüğünü yaptığı, Genel Yayın Yönetmeni Hasan Kılıçkaya olan *Riya Newe* (Yeni Yol); Zıya Şerefhanoğlu'nun *Reya Rast*'ı ve *Voice of Silvan*.

[23] STMA, s. 2126.

[24] Nisan 1962'de kuruldu.

1960'ta Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra Sağ 1960'ların ortalarına kadar parçalandı. Azizoğlu ve Alican 1960 darbesinden sonra kurulan Yeni Türkiye Partisi'ni 1965 genel seçimlerinin ardından dağılmasına kadar yönettiler. Azizoğlu Sağ eğilimliydi ama Adalet Partisi'nin liderleri gibi, oy tabanlarını kazanabilmek için 1962'de 55 ağanın geri dönüşünü savundu. Zaten Kürdistan'da önemli sayıda taraftarı vardı. Azizoğlu kısa süren 1961-62 koalisyon hükümetinin sağlık bakanı olduğu sırada 'Doğuculuğunu' açıkça ortaya koydu. Kendi bakanlığı döneminde Kürdistan'da daha önceki tüm yönetimlerin yaptıklarının toplamından daha fazla hastane ve dispanser açılmasını sağladı. Kısa süre içinde, Kürdistan'ın açıkça görülen gerikalmışlığına rağmen, 'bölgecilik' yapmakla suçlanarak istifaya zorlandı. YTP 1965 seçimlerinde aldığı az sayıda oyun neredeyse tümünü Kürdistan'dan almıştı.

Ağa sınıfı bütünsel olarak Demokratların mirasını üstlenen Adalet Partisi'ne yönelmişti. Ancak 1960'ların başında CHP, giderek merkeziyetçi bir hale gelen ve bazılarına göre solcu karakterine rağmen, bölgenin büyük aileleri arasında taraftar bulmayı başardı. Adalet Partisi'nin karşısındaki tek rakip CHP'ydi.

İlk Kürt partisi olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) bu muhafazakâr ortamda doğmuştu. Yasal olarak bir Kürt partisi kurulması mümkün olmadığından bu parti doğal olarak bir yeraltı örgütüydü. TKDP ideolojik yaklaşımlarıyla Molla Mustafa'nın KDP'sine benziyordu, bütünüyle milliyetçiydi ve etnik milliyetçilik, toplumsal gelenekçilik ve toplumsal kalkınma arasındaki çatışmaları incelemek istemiyordu. Ancak, TKDP Irak'ın KDP'sinin tersine neredeyse hiçbir iz bırakmadan yok oldu. Bunun görünüşteki nedeni kurucu sekreteri olan Faik Bucak'ın (Siverekli bir ağa ailesine mensuptu) partinin kurulmasından sekiz ay sonra Temmuz 1966'da öldürülmesi ve kendisinden sonra yönetime gelen yakın arkadaşı Sait Elçi'nin 1971'de solcu bir hizip tarafından infaz edilmesiydi.[25]

Ancak bu başarısızlığın ardında TKDP'nin 1965'ten 1971'e kadar hücrelerinin bulunduğu yerlerde güçlü kökler salamamış olması yatmaktadır. Bunun nedeni muhtemelen çok muhafazakâr bir ideolojiye sahip olmasıdır. Bucak ve Elçi daha önce Türk politikasının en sağcı değerlerini benimsemişlerdi. Bunun sonucunda Ankara'daki 'çıkarlarının peşinde koşan' ağalara sadık, muhafazakâr bir topluluğun ilgisini çektiler. Bu koşullarda TKDP'nin sunacak fazla bir şeyi bulunmuyordu.

1961 anayasası cumhuriyet tarihinde ilk kez bir sosyalist partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasına olanak sağladı. TİP Mehmet Ali Aybar önderliğinde önem kazandı ve 1965 seçimlerinde yüzde 3'lük bir oy oranına ulaştı. Tahmin edilebileceği gibi TİP polis engellemelerine ve takiplerine maruz kaldı. Siyasi atmosfer sağın etkisine daha fazla girdikçe TİP birçok Kürt için çok cazip bir hale geldi. Kürtlere ait ya da sol dergilerin birbiri ardına kapatılması aklı başında Kürtlerin görmezden gelemeyecekleri bir araz haline gelmişti. Devlet Kürtlerin Türklerden başka bir şey olduğunu reddederken, çoğu Türk de bu kurguyu bile benimsemeyip, onları küçümsüyordu. Kürt olmak, tıpkı bir yüzyıl önce Türklerin nitelendiği gibi ilkel bir köylü, hatta Vahşi olmak demekti. Kütahya'da okul çocukları 1930'larda Mehmet Altunakar ile "Kuyruğun nerede?" diye alay ediyorlardı. Böylesi sataşmalar sürgündeki tüm Kürtler için sıradanlaşmıştı. 1960'larda açıkça yapılan ırkçılık hâlâ azalmamıştı, Malatya'nın doğusunda yaşayanlar, 'resmi çevreler dışında herkes tarafından yabancı olarak görülüyordu.'[26] *Ötüken* adlı dergi, "Kürtlerin yüzü insan yüzü değildir" diyerek bunların Afrika'ya göç ederek, orada yaşayan yarı insan yarı hayvan şeklindeki yaratıklara katılmaları gerektiğini iddia ediyordu. Daha da ileri giderek, "Irkdaşları

---

25. KDPT'nin başından geçenler Türkiye Kürtleri'nin mucadelesine hiç uygun değildir ancak küçük bir özeti hak etmektedir. Faik Bucak partiyi 1965'te kurmuştu. Alenen ayrılıkçıydı. Güvenlik güçleri eylemlerinden haberdar oldu ve Faik Bucak polis ajanlarınca Temmuz 1966'da vuruldu. Yerine memleketi Bingöl'de bir Demokrat Parti aktivisti olan muhafazakâr milliyetçi Sait Elçi geçti. İki yıl boyunca Silvan, Diyarbakır, Batman ve Siverek'te partiye taraftar topladı fakat 1968'de yakalandı. Elçi hapiste solcu bir Dersim Kurt'u olan Sait Kırmızıtoprak ile arkadaş oldu. Serbest bırakıldıktan sonra Kırmızıtoprak Dr. Şivan kod adıyla tanındığı KDP'yi desteklemek için Irak'a gitti. 1970 KDP-Baas ateşkesinin ardından Zakhu'da kendi solcu KDPT üssünü kurdu. Elçi ve Şivan artık muhalif kanatları temsil ediyordu. Elçi Mayıs 1971'de Irak'a geçtiğinde Şivan onu yakaladı ve öldürdü. Buna karşılık Şivan da Molla Mustafa tarafından yakalanarak, öldürüldü. Bu olay fiilen KDPT'nin sonunu getirdi. Şivan kolu Kürdistan İlerici İşçi Partisi (PPKK) olarak yeniden ortaya çıktı.

26 FO 371/163861 Burrows'tan Home'a, Ankara, 14 Aralık 1962.

olan Ermenilere sorarak, Türklerin çok sabırlı olduklarını ama kızdıklarında önlerine kimsenin çıkamayacağını öğrenebilirler"[27] uyarısını yapıyordu. Diğerleri soykırımın ipuçlarını daha doğrudan veriyor, "Bir kılıç gibi keskin bir çözüme [Kürt sorununa] ihtiyacımız var. Silahlarıyla birlikte Kazak ya da Kırgız göçmenleri getirin. Bu sorunu bütünüyle çözecektir"[28] diyordu. Kürtler yalnızca Sol içinde oldukça eşitlikçi bir muamele görüyorlardı.

Bununla birlikte TİP'in onlara cazip gelmesinin bir diğer nedeni, parti ve ilişkili sendikalar aracılığıyla sıradan insanların örgütlü gücünün bir aracı olmasıydı. Parti Kürt sorununu açıkça telaffuz etmek konusunda isteksizdi ama buna rağmen çoğu Kürt, TİP kendilerini dinlemeye sağındaki partilere göre daha istekli olduğu için partiye katıldı. Anter'in 1941-42 yıllarında İstanbul'da yurtta kaldığı dönemde yoldaşı olanlardan bazıları TİP aktivisti oldular, bunlar arasında Tarık Ziya Ekinci de vardı. Ekinci 1965'te Büyük Millet Meclisi'ne seçilen 15 TİP adayının içindeki dört Kürt'ten biriydi. 1960'ların sonunda Kürtler ve Aleviler TİP'in belkemiği haline geldiler. Birçoğu toprak mülkiyeti sorunu nedeniyle ve ağa sınıfının pençesinden kurtulmak için TİP'e gelmişti. Bazıları da partinin sol görüşlerinden etkilenmişti.

TİP'in Kürt sorunu konusundaki suskunluğundan rahatsız olan Ekinci ve arkadaşları 1966'dan itibaren parti içinde özerk hücreler oluşturmaya başladılar. Ekinci'nin 1968'de partinin genel sekreteri ve kendisi gibi bir Kürt olan Mehmet Ali Aslan'ın ertesi yıl partinin genel başkanı olması üzerine, partiyi Kürt sorununa eğilmeye ikna etmek için ciddi bir çaba harcandı. Aslan, Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasını açıkça savunan *Yeni Akis*'in editörü olarak tanınıyordu. TİP'in Ekim 1970'te yapılan Dördüncü Kongresi'nde parti şu açıklamayı yaptı:

> Türkiye'nin Doğu'sunda yaşayan bir Kürt halkı vardır... Egemen sınıfları temsil eden faşist yetkililer, Kürt halkına karşı bir asimilasyon ve çoğunlukla kanlı bir baskıya dönüşen yıldırma politikası uygulamışlardır.[29]

TİP bu açıklamayı yaparak kendi ölüm fermanını imzalamıştı. Ertesi yıl gerçekleşen askeri müdahalenin ardından TİP'in yasadışı bir ör-

---

27. *Ötüken*, no 40, Nisan 1967, Vanlı, *National Aspects*, s. 43-44'te ve STMA, s. 2129'da alıntılanmıştır.
28. *Milli Yol*, no 14, 20 Nisan 1967, STMA, s. 2129'da alıntılanmıştır.
29. Kendal, Kurdistan in Turkey', s. 97.

güt olduğu ilan edildi. Ancak parti Kürtler açısından, özellikle Ankara ve İstanbul'da, daha sonra ulusal harekette önemli liderlikler üstlenecek olan ve sayıları giderek artan genç Kürt öğrencilerin uyanışında etkin bir araç olmuştu. TİP'in kapatılmasından önce sol hareket zaten parçalanmış bulunuyordu. 1967'de bazı sendikacılar hükümet denetimindeki Türk-İş'ten ayrılarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuştu. Üniversitelerdeki solcu kulüp ve derneklerin sayısı katlanarak artmış, bunların çoğu 1969'da kurulan ve 1970'lerdeki devrimci hareketlerin çoğunun içinde geliştiği bir beşik vazifesi gören Devrimci Gençlik Federasyonu, Dev Genç ile gevşek bağlar kurmuşlardı. (Darbenin ardından Dev Genç de kapatıldı ama taraftarları yeniden toparlandı.)

1967'de DİSK, TİP, Dev Genç ya da öğrenci birliklerine mensup bazı Kürtler Silvan'da 10.000 kişilik, Diyarbakır'da 25.000 kişilik kitlesel mitingler düzenleyerek baskıyı protesto edip, Kürtlere demokratik haklarının verilmesini talep ettiler. Bu 1938'den beri devlete karşı yapılan ilk gerçek eylem ama daha da önemlisi kentli Kürtlerin cumhuriyete kitlesel olarak gerçekleştirdikleri ilk başkaldırıydı. Toplumsal hareketliliğin ağalar ve aşiretlere yarı bağımlı köylülerin ekseninden çıkıp kentli, çoğu ağa ailelerinin oğulları olan ama miras aldıkları değerleri reddeden iyi eğitim almış öğrenciler ve genç meslek sahiplerine doğru önemli bir kayma gösterdiğine işaret ediyordu. Bunlar, giderek gelişen Kürt ulusal ruhunun büyük ölçüde ılımlı solcu eğilimler taşıyan burjuva entelektüel liderliğinin temelini oluşturdular.

1960'ların başında durmadan kapatıldığı halde, Kürtler Kürtçe ya da Kürt kültürü konulu Türkçe malzemeleri yaymaya devam etmeye çalıştılar. Eğitimli Kürtler, tıpkı devletin yaptığı gibi, Kürt edebiyatının ulusal oluşum için şart olduğunu anlamışlardı. İthal edilen kültürel malzeme karşısında hükümet 1967'de bir kararname çıkarttı: "Kürt dilinde yazılmış basılı, ses bandına kayıtlı ya da benzeri biçimdeki diğer yabancı menşeli materyalin ülkeye sokulması ya da dağıtılması illegal olup, yasaklanmıştır."[30] Bir ya da iki kişi bu malzemeleri üretmeye devam etti. Musa Anter o yılın sonlarına doğru Türkçe-Kürtçe sözlük yayımladı. Mehmet Emin Bozarslan 1969'da tutuklanarak Kürtçe temel ders kitabı basmakla ve Ahmet Khani'nin büyük Kürt destanı *Mem-u-Zin*'i Türkçeye çevirerek yayına hazırlamakla suçlandı.

---

[30] Resmi Gazete, no 12577, 14 Şubat 1967.

Ancak, böylesi entelektüel huzursuzluk işaretlerine rağmen, Doğu'yu yakından tanıyanların Kürdistan'ı bütünüyle kaplayan dini güdülerle kıyaslandığında, bunların çoğunluğu temsil etmeyen küçük bir azınlığın kaygıları olarak göz ardı etmeleri mümkündü. 1969 gibi ileri bir tarihte sosyolog Nur Yalman şunları yazabiliyordu:

> Dini ilişkiler; dil ilişkilerinden daha önemli olmaya devam ettiği için Türkiye oldukça şanslı. Eğer dini ilişkiler zayıflarsa, Türk-Kürt karşıtlığının daha kararlı bir biçime dönüşmesi muhtemeldir. Bugünkü durumda bu gizli yapısal yarık, en önemli rolü dini bağların oynadığı çeşitli kurumlarca yamanıyor.[31]

Ancak 1969-71 yıllarında Türkiye derin bir kargaşanın içine girdi. Lübnan'daki El Fetih kamplarında eğitim gören Türk ve Kürtler sol mücadelede öncülüğü ele almak için geri döndüler. Doğu'daki solcu mitinglerde ulusal bir tonun giderek ağırlık kazandığı açıkça görülüyordu. 1969'da Ankara ve İstanbul'un yanı sıra tüm Kürdistan'da bir kültür kulüpleri ağı kuruldu. Bunlar Doğu Devrimci Kültür Ocakları, DDKO olarak biliniyordu.[32] DDKO üyelerinin çoğu ya TİP üyesi ya da ona yakın olan kişilerden oluşuyordu. DDKO sivil özgürlükleri savunuyor ve Doğu'nun ihmal edilmiş konumuna karşı ulusal bir duyarlılık yaratmaya çalışıyordu. Köylüler ve kadınlar için eğitim programları düzenlemeye çalışıyor, siyasal, sivil ve ekonomik haklara vurgu yapıyordu. Bu da özellikle mesajlarını taşıdıkları kırsal kesimler için bir toplumsal reform talebine işaret ediyordu. Bunların ötesinde, hızla anlaşıldığı gibi DDKO dolaylı bir biçimde Türkiye'deki Kürt ulusal hareketini temsil ediyordu ve kısa sürede eylemlerine devlet tarafından göz yumulduğu anlaşılan sağcı aktivistlerin hedefi haline geldi.

Ocakta Ankara bölgeye komandolar göndererek köylerde ayrılıkçı ya da ayrılıkçı faaliyete ilişkin iz aramaya başladı. Güvenlik operasyonları hızla kırk yıl önce Kürdistan'da gerçekleştirilen baskıyı hatırlatan keyfi zulüm ve işkenceyle ilişkilendirilmeye başlandı. Bir komando raporu aşağıdakilerin fiilen gerçekleştirildiğini gösteriyordu:

> Ocağın sonundan bu yana askeri birimler Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Hakkari'de avcı grupları kisvesi altında kara savaşı yürütüyorlar. Belirli bir saatte tüm köyler kuşatılıp, köylüler gözaltı-

---

[31] Yalman, 'Islamic reform and the mystic tradition', s. 59.

[32] Devrimci Doğu Kültür Ocakları. Gerçek 'ocakları' Diyarbakır, Erganı, Silvan, Kozluk ve Batman'dı.

> na alınıyor. Askerler kadınlarla erkekleri ayrı ayrı gözaltına alıyor ve erkeklere silahlarını teslim etmelerini emrediyor. Silah bulundurduklarını inkâr edenleri ya da askerler diğer köylülere saldırırken müdahale edenleri dövüyorlar. Kadınları ve erkekleri çırılçıplak soyup, kadınlara tecavüz ediyorlar. Birçok kişi bu operasyonlar sırasında öldü, bazıları da intihar etti. Çıplak kadın ve erkeklerin üzerine soğuk su dökülüyor ve kırbaçlanıyor. Bazen kadınlar kocalarının penislerine ip geçirip onu köyün etrafında dolaştırmaya zorlanıyor. Kadınlar da benzer bir biçimde köyün etrafında çıplak yürütülüyor. Askerler köylülerden kendi zevklerini tatmin etmek için kadın vermelerini istiyor ve bu talep reddedilirse bütün köy dövülüyor.[33]

Mart 1970'te yapılan Baas-Barzani Anlaşması Ankara'nın kendi Kürtleri ile ilgili korkularını artırdı ve bu yeni bir zulüm dalgasının başlatılmasında kısmen rol oynamış olabilir. Çoğu kişi komando baskınlarının üzücü ama zorunlu olduğunu düşünüyordu. Yeni İstanbul ekim ve kasımda "Dağların ardında neler oluyor?" başlıklı bir dizi yazı yayımladı, yazılarda eğitim ve ekonomik kalkınma taleplerine yalnızca kültür emperyalizmi, aşiret sisteminin yıkılması ve Doğu'nun karakterini değiştirmek için bölgeye Türklerin yoğun biçimde yerleştirilmesi bağlamında yer veriliyordu.

Ekim 1970'te DDKO liderleri tutuklandı ve İstanbul ile Diyarbakır'da önemli duruşmalar yapıldı. Hapsedilenler arasında Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Sait Elçi ve genç bir Türk sosyolog olan ve Kürt davasını benimsediği için kendi azınlık sorununu kamuoyunda tartışmaya tahammül edemeyen bir devlet elinde defalarca hapis yatan İsmail Beşikçi de vardı. Tutuklananlar Beşikçi'nin öncülüğünde Kürt kimliğini ve haklarını savunan, Kürt tarihini, dilini ve toplumunu ele alan ve türünün ilk önemli örneği olan 150 sayfalık bir savunma hazırladılar. Tabii ki davayı kaybettiler ve birkaçı on yılı geçen cezalar aldı, DDKO ise kapatıldı.

Kürdistan'daki durum kötüye giderken iki yeni solcu grup, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKC) banka soygunlarıyla ve ABD görevlilerini kaçırarak 1971 başlarında olayları bir dönüm noktasına getirdiler. Ordu 12 Mart'ta müdahale etti ve ülkenin denetimini eline geçirdi. Cumhuriyetin 67 vilayetinden on ikisinde sıkıyönetim ilan edildi, bunlar arasında önemli üniversite ya da sanayi kentlerinin yanı sıra Diyarbakır ve Siirt de vardı. Kürdistan'da binlerce insan gözaltına alındı ve Diyarbakır ile diğer hapishanelere atıldı. İlginç olan tutuklananların yüzde 75'inin kırsal kökenli olmasıydı, bu durum kırsal nüfusun muhtemelen DDKO ile TİP'ın taşra örgütlerinin etkinliği sayesinde nasıl politize olduğunu gösteriyordu.

---

[33] Bu tam bir kelimesi kelimesine tercüme değildir. Dersim, no 36, 23 Haziran 1970, STMA, s. 2131'de alıntılanmıştır.

İçişleri bakanlığı askeri müdahalenin üç gerekçesini şöyle sayıyordu: aşırı solcuların ve kent gerillaların çoğalması; 'diktatörlük isteyen' aşırı sağcılara yanıt verilmesi ve son olarak da çok sayıda silahın bulunduğu söylenen Doğu'daki ayrılıkçılar sorunu. Molla Mustafa'yı ayrılıkçılara yardım etmekle, ayrılıkçıları ise Kürt Bağımsızlık Partisi adlı bir parti kurmakla suçluyordu.

1973'te ordu, sükûnetin görece sağlanmış olduğu ama huzursuzluğa neden olan hiçbir sorunun çözülmediği bir ortamda yeni genel seçimlerin yapılmasına ve kendisinin denetlemediği bir sivil yönetime geçilmesine izin verdi. Bu seçimleri karizmatik ve ılımlı solcu lideri Bülent Ecevit ile CHP kazandı. Ecevit politikleşmiş Kürtlerin çoğundan oy aldı, çünkü rakibi Demirel "Kendisinin Türk olmadığını düşünen, veya kendini Türkiye'de mutsuz hisseden herkes istediği yere gitmekte serbesttir"[34] diyerek, Kürtler hakkında kendi yaklaşımını ortaya koymuştu. Fakat Ecevit'in solcu imajı partinin 1969 öncesinde taraftarı olan Kürt eşraflarından üçte birini kaybetmesine de yol açtı.

Kürdistan, ağırlıklı olarak CHP yanlısı olan kentlerle, ağaların ve şeyhlerin kendi tabanlarını Adalet Partisi ya da Milli Selamet Partisi'ne oy vermeye teşvik ettiği kırsal kesim arasında ikiye bölündü. Milli Selamet Partisi İslami uyanışı açıkça savunan bir partiydi, lideri ise bir Nakşibendi olan Dr. Necmettin Erbakan'dı. Ecevit çoğunluğu sağlayamadı ve Milli Selamet Partisi ile bir koalisyon kurdu. Bu ordunun yine müdahalede bulunduğu 1980 yılına kadar değişecek ve beşi Meclis'teki çoğunluğun koalisyonu ile oluşturulacak olan on yönetimden ilkiydi.

1971 darbesi ve Kürdistan'ın baskı altına alınması solcular arasında ve Kürt milliyetçilerinde büyük bir yılgınlık yaratmıştı, bunun nedeni kısmen yeraltına itilmiş olmaları, kısmen büyük grupların parçalanmaya başlaması ve kısmen de Sovyetler Birliği'nin kendilerine yardım etmek için hiçbir adım atmamış olmasıydı. 1970'ler boyunca birkaç faktör Sol'un hızla parçalanmasına ve onunla yakın bir ilişki içinde olan bir Kürt hareketinin ortaya çıkmasına yol açtı.

---

[34] Kendal, 'Kurdistan ın Turkey', s. 93.

Ecevit Temmuz 1974'te askeri müdahale döneminde tutuklanan binlerce genç militan için af çıkarttı. Diğerleri de kaçmış oldukları yerlerden geri döndüler. Kısa süre içinde Dev Genç'in içinden kimi Marksist-Leninist, kimi de Maocu nitelikte çok sayıda grup çıktı. Bunlardan bazıları DİSK gibi yasal kuruluşların gençlik örgütleriydi. Diğerleri illegal partilerin cephe örgütleriydi.

Bu grupların safları hoşnutsuz genç insanların katılımıyla kısa sürede genişledi. Üniversite öğrencilerinin sayısının yalnızca 1965 ile 1969 arasında 100.000'den 150.000'e çıkması solculara genç idealistlerden (ya da toy gençlerden) oluşan hazır bir üye havuzu sağlamaya başladı. Bununla birlikte, üniversiteler üniversiteye girmek isteyen insanların hepsinin kaydedilmesine yetmiyordu. Örneğin 1977'de 360.000 üniversite adayı için yalnız 60.000 kontenjan vardı. Hayalleri yıkılan başarısız adaylar artık ya işsizlik yüzünden ya da düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kaldıklarından, devrimci fikirleri kolayca benimsemeye başladılar. Küçük ve gerikalmış Kürt kasabalarından –1979'a kadar atlı arabaların sayısı, Diyarbakır gibi bir kentte bile hâlâ motorlu araçların sayısından fazlaydı– gelen çoğu genç için Ankara ya da İstanbul'da yaşamak çarpıcı bir deneyimdi. 1967'de 600.000 olan kayıtlı işsizlik 1977'de 1.5 milyona çıkmıştı. Gayrı resmi işsizlik rakamı bunun çok üzerindeydi. Her yıl emek piyasasına yeni girenlerin yalnızca yüzde 40'ı iş bulabiliyordu. Üniversiteye girmeyi başaranlar kendilerini bekleyen eğitimin vasat yapısını kısa sürede öğrendiler ve kendilerine sunulan ütopik ideolojilerden kuşkulanmaya başladılar. Solculara katılan Kürtler dini farklılıklar konusunda bir ayrım yapmıyorlardı. Onlara göre laik milliyetçilikte Alevi Sünni düşmanlığına yer yoktu.

Bunların tümü Sol örgütlere katılmadı. Önemli sayıda Kürt aşırı sağ gruplara, örneğin Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi ile bağlantılı Bozkurtlar olarak da bilinen Ülkücüler'e katıldı. Ülkücüler Kürtlere ve Komünistlere aşırı bir düşmanlık besliyor, "Damarlarında Türk kanı dolaşmayan hiç kimse, Türkçe dışında bir dil konuşmasa bile Türk değildir" diyen ideologları Nihal Atsız'ın sözlerinden etkileniyordu. Nihal Atsız'a göre Komünistler, 'kökleri bilinmeyen ve Türk olmayan ırksal dejenerasyona uğramış, kötü adamlar'dı.[35] Bozkurtlar görevlerinin 'içlerindeki düşmanı' bozguna uğratmak olduğuna inanıyorlardı.

---

[35] Nihal Atsız'ın çalışmalarından, alıntılayan Ayşe Nevriye Çağlar, 'The Greywolves as metaphor', Andrew Finkel ve Nükhet Sirman (ed) *Turkish State, Turkish Society* (Londra ve New York, 1990), s. 89, 93 içinde.

Birçok sağcı Kemalist laik geleneği benimsediği halde, tümü benimsememişti. Dini eğitim veren imam-hatip okullarına kaydolan öğrenci sayısı 1965 ile 1969 arasında beşe katlanıp, 10.000'den 50.000'e çıkmıştı. Birçok öğrenci evi çok uzaklarda olanlar için inşa edilen yurtlarda kalıyor ve bu tür yurtlar kaçınılmaz olarak kitlesel Sünnilik bilincinin hareketlenmesine yardımcı oluyordu. Bunların büyük bir kısmı Milli Selamet Partisi'ne ya da onun yerel örgütlerine ve bağlantılı kuruluşlarına üye oldu. Bozkurtlar 1970'li yıllarda sağcılar ve Islamcı eğilimler birleşmeye başladıkça, özellikle Kürdistan'da çok sayıda Islamcıyı saflarına kattı.

Sağcı gruplar solcu olanlardan üç önemli açıdan bütünüyle farklıydı. Sağcı olanlar çok daha birleşik, daha disiplinli ve hepsinden önemlisi anti-Komünist ve Kürt karşıtıydı ve bu nedenle devlet tarafından yararlı yapılar olarak görülüyordu.

Solcu ve Sağcı grupların çatışmaya başlamaları çok sürmedi, üniversite kampuslarında başlayan kavgalar Türkiye'nin diğer yerlerine ideolojik kan davaları olarak yayıldı. Çok sayıda vakada bunlar öğrencilerin üniversiteye kendileriyle birlikte taşıdıkları eski aşiret ya da din kavgalarının ötesine taştı. Böylece, Sol-Sağ ideolojiler, esas tehlikeli oldukları hale, Türk-Kürt, Alevi-Sünni, Sünni-laik, tüccar/zanaatkâr sınıfı-kırsal göçmen/kent proletaryası arasındaki kavgaların kamufle edilmesinin de aracı haline geldiler. 1973 sonbaharı ile 1977 yazı arasında bu tür çatışmalarda en az 447 öğrenci öldü ve ertesi yıl hazirandaki genel seçimlere kadar geçen iki aylık sürede 70 öğrenci daha hayatını kaybetti.

Ecevit 1974 sonunda ciddi bir siyasi hesap yanlışlığı nedeniyle[36] istifa etmek zorunda kaldı ve yerine Adalet Partisi'nden Süleyman Demirel geçerek Milli Selamet Partisi ve 'Türk milletinin vazgeçemeyeceği bölgelerde yaşayanları [Kürtleri] Türkleştirme ihtiyacını'[37] açıkça dile getiren Milliyetçi Hareket Partisi ile birlikte Milliyetçi Cephe adı verilen koalisyon hükümetini kurdu.

1970'lerin ikinci yarısında giderek artan sayıda Kürt solcusu sorunlarının ulusal düzeyde ele alınış şeklinden rahatsız olmaya başladı. Ilımlı solcular bile CHP "Doğu'yu ekonomik anlamda kalkındırmak ve yıllar boyunca oluşan gerikalmışlığı ortadan kaldırmak için gereken önlemler alınacaktır..."[38] derken, Kürtlerden söz etmekten dikkatle kaçındığını fark etmişlerdi. Militan Türk solcuları bir bütün olarak Kürt sorununu kabul etmekle birlikte, bunun sosyalist devrimin zaferinden sonra ele alınabilecek bir konu olduğunu düşünüyorlardı.

---

[36] Kıbrıs'taki askeri müdahalenin sonucu olarak öylesine popülarite kazanmıştı ki koalisyonu bitirmeye ve daha güçlü bir temsiliyet için halka başvurmaya karar verdi. Ancak, anayasa Meclis'ın onayı olmaksızın erken seçim yapmayı yasaklıyordu. Meclis'teki, CHP dışındaki partilerin oluşturduğu çoğunluk amaçlarının önüne geçmeye karar verdi. Istifa etmeye zorlandı.

[37] Kendal, 'Kurdistan in Turkey', s. 96

Sonuç olarak küçük illegal Kürt partileri kurulmaya başladı. Eski TİP'in Kürt üyeleri 1974'te gizli Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi'ni (TKSP) kurarlarken, solcu kolunu Dr. Şivan'ın temsil ettiği TKDP faaliyetine devam etti[39]. TKSP hem 'aydın' sınıfını hem de kitleleri harekete geçirdi, Kürt sorunu konusunda Kürt ve Türk solcularının entelektüel duyarlılığını uyandırmak amacıyla *Riya Azadi/Özgürlük Yolu*'nu, kitleleri harekete geçirmek için de daha halkçı bir yayın organı olan *Roja Welat*'ı (Anayurt Güneşi) yayımlamaya başladı, 1977-78 arasında kısa bir süre yayımlanan *Roja Welat* partinin bu adla tanınmasını sağladı. Çok sayıda Türk grubu gibi, Dr. Şivan'ın grubu ile TKSP de DDKD ve DHKD gibi legal gençlik örgütlerinde birlikte çalıştılar.[40] Bu örgütler hem kırsal kesimde hem de kentlerde Kürt kimliğine ilişkin solcu fikirler yaymaya başladılar ve buralarda geleneksel aşiretçi ve İslamcı değerlerle mücadele ettiler.

1970'lerin ikinci yarısında, sağcı gruplar, en çok da Bozkurtlar solcularla çatıştıkça kentlerde ve kırsal kesimlerdeki şiddet artış gösterdi. Üniversite kampuslarının dışında da İstanbul, Ankara ve Kürdistan'ın gecekonduları bu çatışmaların merkezinde yer aldı. Sivas, Erzurum, Maraş, Malatya gibi etnik farklılıkların bulunduğu bölgelerde ve Kürdistan'ın içlerinde Sünnilerin ve ağaların solcuları sosyal ve ekonomik tehdit olarak gördüğü yerlerde çatışmalar yoğunlaştı.

Devletin güvenlik güçleri de Kürdistan'daki operasyonlarına yeniden başladılar, bunun görünüşteki nedeni şiddeti engellemekti ama pratikte sağcı eylemciler görmezden geliniyordu. Ordu solcuların peşindeydi. 1978 sonuna gelindiğinde Doğu'da günde 20 ile 30 arasında insan öldürülüyordu.

Ancak bu mücadeleyi Sol ile Sağ arasında ya da yalnızca Türkler ile Kürtler arasında bir mücadele olarak tanımlamak devredeki karmaşık gerginlikleri, özellikle Kürdistan’ın sınırlarındaki gerginliği gözden kaçıracaktır. Nisan 1978’de Malatya’da ciddi bir şiddet gösterisi patlak verdi.[41] Aralık sonunda Maraş’ta bir kargaşa meydana geldi. Resmi raporlara göre 109 kişi öldürüldü, 176 kişi ağır yaralandı ve 500 dükkân ile ev tahrip edildi. Olayların mimarı Bozkurtlar, kurbanlar ise esas olarak gecekondularda oturan Alevi Kürtlerdi. Bu sağcıların solculara, Türklerin Kürtlere, Sünnilerin (muhtemelen hem Kürt hem Türk) Alevilere yönelttiği bir saldırıydı. Son olarak da kentte yaşayanların, şu anda gecekondularda oturan ve Sünni kenti olduğu bilinen bir kentin esas olarak Türk sakinleriyle iş bulmak için yarışan ekonomik göçmenlere (Dersim ve Alevi bölgelerinden gelen) saldırısıydı. Bu nedenle Maraş’taki kurbanlar aynı zamanda Türkiye’nin sanayi merkezlerindeki gecekondularda yaşayan göçmen işçilerden oluşan ve sayıları giderek artan bir sınıfın temsilcileriydi.

---

[38] Ak Günler, CHP seçim bildirisi, Kendal. 'Kurdistan ın Turkey', s 95'te alıntılandı.

[39] 1977'de adını Kürdistan İşçi Partisi olarak değiştirdi. Apocular bu ismi aldıktan sonra, 1983'te adını Kürdistan İlerici İşçi Partisi (PPKK) olarak revize etti; More, *Les Kurdes Aujourd'hui*, s. 193.

[40] Devrimci Demokratik Kültür Derneği ve Devrimci Halk Kültür Derneği; More, *Les Kurdes Aujourd'hui*, s. 182, 194.

Ocak 1978’den itibaren yine kısa bir süreliğine başbakan olan Ecevit Maraş katliamına tüm Kürdistan’da sıkıyönetim ilan ederek yanıt verdi, fakat bu diğer yerlerdeki kargaşayı sona erdirmedi. Nisan 1979’da ordu Van’da 370 ateşli silahın gizlendiği bir zulayı ortaya çıkarttı. Bu silahlar İranlı Kürtlere gönderilmek üzere saklanmış olmasına rağmen, bulunmaları ve Irak’taki Kürtlerin savaşı ordunun bölge konusundaki kaygılarını artırmıştı. Ecevit ‘ayrılıkçı bir hareketin oluşumu için dış güçlerin provokasyon yaptığından’ söz ediyordu.[42]

Bir Kürt bakan olan Şerafettin Elçi aynı ay kamuoyuna “Türkiye’de Kürtler var, ben de bir Kürt’üm” açıklamasını yapmıştı. Bu Kabine’de tartışmalara yol açtı ve krizli toplantıdan 17 saat sonra Kabine dağıldı.[43] Temmuzda Çorum’da bir camının yanında Cuma namazı sırasında bir bomba patladı. Patlamadan ‘Komünistlerin’ sorumlu olduğu dedikoduları kısa sürede kente yayıldı. Güneş batar batmaz Alevilere ve CHP yandaşlarına yönelik bir saldırı başlatıldı ve 18 kişi öldürüldü. Artık çoğu gecekondu bölgesi, ister Alevi, ister Kürtlerden oluşsun, saldırılara karşı korunabilmek için kendi savunma gruplarını kurmuştu.

Son olarak da, eylülün ilk haftasında Konya’da yapılan büyük bir İslamcı mitingde Atatürk’ün laik mirasına ve batılılaşmaya açıkça hakaret edildi. 12 Eylül'e gelindiğinde Maraş katliamından bu yana geçen 8.5 ay içinde en az 3856 kişinin öldüğü tahmin ediliyordu.

---

[41] Malatya belediye başkanı, gelini ve iki torunu bombalı bir paketle öldürüldü. Kürtler kasabaya üşüştü ve hükümet binalarına saldırdı. Solcular ve CHP merkezlerine saldıran sağcılar tarafından kullanıldılar. Dokuzu öldürüldü ve 500 bina tahrip edildi. Kürt-Türk, Sol-Sağ ve Sünni-Şii gerginliklerinin hepsi rol oynadı

[42] Bu bir ölçüde doğruydu, çünkü Kürtler El Fetih ve ASALA’dan eğitim alıyorlardı.

[43] Kürt olduğunu iddia ettiği için Elçi iki yıl dört ay ağır hapis cezasına mahkûm edildi.

12 Eylül günü General Evren yönetimindeki bazı generaller üçüncü kez bir müdahale düzenleyerek, sivil hükümeti askıya aldılar ve ülkeyi doğrudan yönetmeye başladılar. Atatürk'ün mıras bıraktığı bazı değerlerin özünün yakında parçalanacağını hissederek harekete geçmişlerdi: Bunlar ulusal birlik, etnik Türkçülük, halkçılık ve laıklıktı. Bunların tümü artık solcu ve sağcı gruplar arasındaki savaş, Kürt milliyetçileri, Marksistler ve İslamcılığı diriltmek isteyenlerin saldırısı altındaydı.

Devlet otoritesini tesis edebilmek için ülkeyi doğrudan yönettikleri dönemde çok katı uygulamalar yaptılar. Nisan 1983'te sorumluluğu sivil hükümete iade ettikleri ana kadar resmi rakamlara göre yalnızca 592 kişi ölmüştü. Fakat bunun maliyeti çok büyüktü. Yönetimde oldukları dönemde, kendi istatistiklerine göre 60.000 kişi tutuklanmıştı. Bunların yüzde 54'ü solcu, yüzde 14'u sağcı ve yalnızca yüzde 7'si Kürt ayrılıkçılardı.

Bu rakamlar, generallerin de diğer tüm Türk yönetimleri gibi Sol'a Sağ'dan daha katı davrandığını tartışılmaz biçimde göstermektedir, ancak Kürtler konusundaki istatistikler pek inandırıcı değildir. Ankara açısından hem Kürt ayrılıkçılığının bır tehdit olduğu uyarısını yapmak hem de bunun gerçek boyutlarını inkâr etmek önem taşıyordu. Bu nedenle resmen tutuklananların sayısı 4500'den azdı. Uluslararası İnsan Hakları Örgütü'nün ise çok farklı bir hikâyesi vardı. Örgüt Eylül 1980 ile Eylül 1982 arasında en az 81.000 Kürt'un tutuklandığını iddia ediyordu. Bu, Kürtlerin hoşnutsuzluğu ile ilgili sorunun generallerin kabul ettiklerinden çok daha yaygın olduğunu gösteriyordu. Türk ordusunun üçte ikisinin, sükûneti sağlamak için Kürdistan'da konuşlandırıldığı açıklanmıyordu.

Generaller sorumluluğu sivil yönetime, 1971'de yapılan revizyon sırasında gözden kaçan çoğu özgürlüğü yürürlükten kaldıran yeni bir anayasayla birlikte iade ettiler. 1961 Anayasası çoğulculuk ve sivil özgürlükleri içerirken, 1982 anayasası denetimi içeriyordu. Cumhurbaşkanının yetkilerini artırıyor, ona Meclis'i feshetme yetkisi veriyor ve ülkeyi kararnamelerle yönetme hakkı tanıyordu. Meclis'in 1961 anayasasıyla belirlenen çifte yasama organını bire indiriyor ve siyasi partilerin rolünü azaltıyordu. Her şeyden önemlisi, 'tümünü yakala anlamına gelen 14. Maddesi ile kişilerin ve kuruluşların sınıfa, mezhebe, dile ya da ırka dayalı siyası mücadele özgürlüğünü yasaklıyordu.[44] Bu, İslamcılara, Marksistlere ve Kürt milliyetçilerine yapılan açık bir uyarıydı.

Seçime katılanların büyük bir çoğunluğu, yüzde 87'si (seçmenlerin seçime katılan yüzde 95'inden yüzde 92'si) bu adımları onayladı. Bu Türkiye'de ulusal otorite ve disiplin konusunda güçlü bir toplumsal mutabakat olduğunu gösteriyordu. DİSK ve diğer çok sayıda sendika kapatıldı, eski partiler feshedildi ve 1983 seçimlerine katılan yeni partilerin gençlik ve kadın örgütleri ya da kolları veya köy ya da kasaba örgütleri kurmaları yasaklandı. Dahası, partilerin cumhuriyetin 67 vilayetinden en az 34'ünde örgütlenmesi zorunlu kılındı. Bunların yerel siyasi düşmanlıkları ya da yerel grupların siyasete katılımını engellemeyi amaçladığı açıktı.

Ancak Kasım 1983 seçimleri generallerin nüfuzunun sınırlarını gösterdi. Seçimleri, General Evren'in istediği partinin yerine, Turgut Özal liderliğinde yeni kurulan Anavatan Partısi (ANAP) kazandı. Özal, öncellerinin tersine generallerin yönetiminde başbakan yardımcısı olarak ekonomiyi yöneten bir teknokrattı. Fakat generalleri kaygılandıran kimi nitelikleri vardı. Devletçiliğe (Kemalizmın ekonomik ilkesi) kuşkuyla bakıyordu ve İslamcı sağla endişe uyandıran bağlantıları vardı. 1970'lerde Milli Selamet Partisi'nden aday olmuş ancak kazanamamıştı, Nakşibendiler ile de yakın ilişkileri vardı.[45]

Böylece Türkiye ülkenin ekonomisini yeniden yapılandırmayı amaçladığı açıkça görülen yeni bir başbakan ile bilinmeyen denizlere açıldı. Ancak çok az kişi ortaya çıkan Kürt sorununun gelecek on yıl boyunca Türkiye'nin en büyük iç meselesi haline geleceğini öngörmüştü.

---

[44] Pevsner'in alıntıladığı şekliyle, *Turkey's Political Crisis*, s. 98.

[45] Özal'ın kardeşi Korkut Nakşibendı kurtuluşçu Şeyh Mehmet Zahıd Kotku'nun (ölümü 1980) önde gelen bir müridi olmuştu ve bu Kürdistan'daki oyları muhtemelen etkilemişti

Kaynaklar

Ingiltere, yayımlanmamış: Public Record Office: FO 195/2589, FO 248/1405; dizi FO 371 no 24560, 27245, 31388, 45503, 52369, 67299, 72540, 130176, 153093, 163861, 523369.

Ikincil Kaynaklar, yayımlanmış: Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy* (Londra, 1977); Zülküf Aydın, 'Household production and capitalism: a case study in south eastern Turkey' Kathy ve Pandeli Glavanis, *The Rural Middle East Peasant Lives and Modes of Production* içinde (Londra, 1990); İsmail Beşikçi, *Kürdistan: An interstate Colony* (teksir, Australian Kurdish Association, 1991); Mehmet Ali Birand, *The General's Coup in Turkey* (Londra, 1987); Bozarslan, *Entre la umma et le nationalisme*; Ayşe Neviye Çağlar, 'The Greywolves as metaphor' Andrew Finkel ve Nükhet Sirman (eds.), *Turkish State, Turkish Society* içinde (Londra ve New York, 1990); Michael Gunter, *The Kurds in Turkey: A Political Dilemma* (Boulder, San Fransisco ve Oxford, 1990); William Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey* (Londra ve New York, 1981); *Infor-Turk, Black Book of the Military 'Democracy' in Turkey* (Brüksel, 1986); Majeed Jafar, *Under-Underdevelopment A Regional Case Study of the Kurdish Area of Turkey* (Helsinki, 1976); Kemal Karpat, *Turkey's Politics: the Transition to a Multi-party System* (Princeton, 1959); Kendal, 'Kurdistan in Turkey'; Derk Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*; Şerif Mardin, 'Youth and violence in Turkey', *Archives Europeenes de Sociologie*, cilt 19, 1978, 'Culture and religion: towards the year 2000' (teksir, Haziran 1987), *Religion and Social Change* ve 'The Naqshbandi Order in Turkish History' Richard Tapper (ed.), *Islam in Modern Turkey* içinde (Londra, 1991); Christiane More, *Les Kurdes Aujourd'hui*; Robert Olson, 'Al Fatah in Turkey: its influence on the March 12 Coup', *Middle Eastern Studies*, no. 9, 1973; Lucille Pevsner, *Turkey's Political Crisis* (New York, 1984); *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (İstanbul, 1990); I. S. Vanlı, *Survey of the National Question in Turkey* (Roma, 1971); Walter Weiker, *The Turkish Revolution, 1960-61* (Washington, 1963); Nur Yalman, 'On land disputes in eastern Turkey' G. L. Tikku (ed.), *Islam and its Cultural Divergence* içinde (Ann Arbor, 1977) ve 'Islamic reform and the mystic tradition in eastern Turkey', *Archives Europeenes de Sociologie*, cilt x, 1969.

Gazeteler: Ikibine Doğru, The Financial Times, The Guardian, The Daily Telegraph, International Herald Tribune, The New York Times, Observer Foreign News Service.

20. BÖLÜM

PKK VE KİTLE HAREKETİ

1983 yılına gelindiğinde yaygın olarak Türkiye'deki silahlı muhalefetin ezildiği düşünülüyordu. 1981'de siyasi cinayetlerin sayısı 456'ya, ertesi yıl ise 124'e düşmüştü. Ancak sükûnet bütünüyle yanıltıcıydı. Ağustos 1984'te o güne kadar pek bilinmeyen bir parti, Partiya Karkari Kurdistan (PKK- Kürdistan İşçi Partisi) Kürt bölgesindeki Türk kuvvetlerine pusu kurarak, bir dizi saldırı düzenledi. İzleyen on yıl boyunca partinin eylemleri yaklaşık 12.000 kişinin ölümüyle sonuçlandı ve eylemler yavaşlamadı. Bu arada, 1990-93 arasında kısa bir süre Kürt kimliğini cumhuriyetle uzlaştırmaya çalışan Türk devleti, hiçbir görünür çıkışı olmayan inkârcı bir konuma geriledi.

PKK'nın yükselişi sessizce gerçekleşti. Esas olarak, yaygın olarak 'Apo' adıyla tanınan Abdullah Öcalan isimli bir adamın tasavvuruyla doğmuştu. Öcalan 1970 darbesi sırasında Ankara'da öğrenciydi, Dev Genç ve bir başka solcu grup olan Ankara Yüksek Öğretim Derneği (AYOD) ile ilişkileri vardı. 1970'lerin başlarında devrimci Türk Solu'nun lideri olan arkadaşı Mahir Çayan'dan esinlenmişti. Memleketi Hilvan-Siverek olmasına rağmen, diğer kentli Kürtler gibi Kürtçe değil, Türkçe konuşuyordu. Öcalan 1974 affından sonra Marksizm-Leninizme dayalı bir Kürt ulusal kurtuluş hareketi başlatabilmek için altı siyasi arkadaşıyla bir araya geldi. Türk Solu'ndaki gruplarla tümüyle ilişkilerin kesilmesine karar verildi. Öcalan ve ilk taraftarları 1975'te Türk topraklarından ayrılarak Kürt bölgesine gittiler ve kendi memleketlerinden insanları örgütleme konusunda yoğunlaştılar. Çalışma yaptıkları yerler Urfa, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş'tı.

Kürt vilayetlerinden üye kazanmaya başlayan bu küçük grup başlangıçta yalnızca 'Apocular' olarak biliniyordu. Apocular Türkiye'deki (ve diğer yerlerdeki) tüm eski Kürt gruplarından farklıydı, çünkü neredeyse yalnızca Türkiye'nin gelişen proletaryasından besleniyordu. Üyeleri, hem kır hem de kent proletaryasının; ağaların, tüccarların ve egemen düzenin sömürüsü altında yaşamasından öfke duyuyorlardı. Apocular sınıf savaşı fikriyle Kürt milliyetçiliğini Irak'taki PUK'tan ve İran'daki Komala'dan çok daha fazla birleştirmişti.

PKK'nın milliyetçiliğinin çok sert olması, kurucularının kaybettiklerini düşündükleri kimliklerini yeniden yaratmaya çalışmalarından kaynaklanmış olabilir. Bu düşüncelerinde yalnız değillerdi: Ortadoğu'nun her yerinde dini ve etnik gruplar modernizasyon nedeniyle ya da devletlerin toplumu homojenleştirme çabaları aracılığıyla geleneksel kimliklerini kaybettiklerini düşünüyorlar ve hayali bir geçmiş çağrıştıran bir diriliş aracılığıyla onu bulmaya çalışıyorlardı. PKK açısından Kürt ulusal ruhu, kurucularının Kürtçe konuşmanın unutulmasına yaptığı vurguyla güçlendiriliyordu.

Apocular 1977'de Kürt halkının düşmanlarını faşistler (Bozkurtlar ve benzeri gruplar); devletin ajanları ve onları destekleyenler; Kürt sorununu solcu bir devrimin ertesine bırakan Türk Solu ve sömürücü Kürt ağa sınıfı olarak tanımladı.

PKK (Apocular 1978'den itibaren kendilerine bu adı verdiler) pratikte son kategoriye eğildi. Sömürünün düzeyi *Le Monde*'un yaptığı Mardin vilayetinde bir mezra tanımından anlaşılabilir. Bu mezrada her ailenin birkaç tavuğu ve muhtemelen beş ya da altı keçisi vardı. Ağa zaman zaman otoritesini hatırlatmak ve iş buyurmak üzere mezraya gidiyordu. Bu mezrada esas olarak mezranın iki yüz metre aşağısındaki Mezopotamya ovasındaki pamuk tarlalarında çalışanlar oturuyordu. Çok yaşlılarla çok küçük çocuklar dışında herkes her gün on bir saat çalışmak üzere ovaya iniyordu. Bu iş için çocuklara 1$, kadınlara 1.5 $ ve erkeklere 2 $ ödeniyordu. Köylüler çocuk ölümlerinin yüzde 30 olduğunu tahmin ediyorlardı. Bunlar 1983 yılında gerçekleşiyordu.[1]

PKK ağa sınıfına bir bütün olarak saldırmaktansa, iyi bir hesap yaparak çalıştı ve var olan kan davalarından yararlandı, böylesi davaların bulunmadığı yerlerde kan davalarının oluşmasına yardımcı oldu ve Batı istihbaratına göre, 'yerli siyasetçilere ve Urfa bölgesindeki nüfuzlu ailelere hizmet sunarak yerel politika yapmaya başladı.'[2] Öcalan'ın yakın bir arkadaşı daha sonra şunları aktarıyordu: "O tarihte [1978] bir aileden ya da bir aşiretten bir kişiyi kazanmayı başardığımızda, tüm aile ya da aşiret bizim tarafımıza geçiyordu."[3] Aynı zamanda Türk ya da Kürt ayrımı yapmaksızın diğer solcu gruplara da saldırarak onları Urfa'dan çıkardılar. Apocular her şeyden önce gerçek inançlılardan oluşan dışlayıcı bir gruptu.

---

[1] *Le Monde*, 16 Haziran 1993.

[2] *Imset*, PKK, s. 24'te alıntılandı.

Öcalan bu ilk aşamada enerjisini kendi memleketinde yoğunlaştırdı ve yerel ağalar ile neo-faşistleri hedef aldı. Ağustos 1979'da adamları yerli bir ağa ve Adalet Partisi'nden Siverek Milletvekili olan Mehmet Celal Bucak'a başarısız bir suikast düzenlediler ve bu uzun süren bir kan davasının başlangıcı oldu. Bucaklar 20 köyü ve Siverek'i denetliyorlar, 'eski yöntemlere karşı çıkarsak gece ekinlerimizi yakmak için' parayla adam tutuyorlardı.[4] Kasım 1979'da başbakan olan Demirel'in, partisine önemli oylar kazandıranları tehdit edenlerin üzerine yürümesi doğaldı. Bu yalnızca Siverek'teki gerginliği artırdı, ilçe bir ya da diğer grup tarafından etkin biçimde 'tutulan' birkaç bölgeye bölündü. Öyle görünüyor ki PKK, nefret uyandıran bir yerel ağaya karşı gelerek, giderek daha fazla popüler olmaya başladı, 'örgütün şefi itaat ve köleliğe karşı çıkan yeni kuşağın hayranlığını kazandı.'[5]

1980 darbesinin ardından 1790 PKK üyesi tutuklandı, bu rakam diğer herhangi bir Kürt grubuyla karşılaştırıldığında oldukça fazlaydı. Birkaçı Merkez Komite üyesiydi. Fakat PKK'nın önemli liderleri sınırdan resmen kabul gördükleri[6] Suriye'ye kaçtılar ve burada geriye dönmek için hazırlıklar yaptılar.

1980-83 arasındaki askeri yönetim döneminde PKK yalnızca nadiren sınırda asker öldürmek dışında fazla bir faaliyet göstermedi. Temmuz 1981'de yaptığı ilk kongresinde diğer Kürt gruplarıyla, örneğin Sovyet yanlısı KUK[7] ile çatıştığı için pişman olduğunu açıkladı. Sınırın kolayca geçildiği Kuzey Irak'ta güvenli üsler kurabilmek için Irak Kürtleri ile ilişkilerini geliştirmeye de karar verdi. Bu, siyasi muhafazakârlığı ve bağımsızlıktan çok özerkliği amaçlayan 'bozgunculuğu'na rağmen

---

[3] Şahin Donmez, İmset tarafından PKK, s. 18'de alıntılanmıştır. Aşiretler arası çatışmaların kasten teşvik edilmesi Baki Karer ve 1985'te iltica eden bir Apocu kökenli tarafından teyit edilmiştir.

[4] *Financial Times*, 21 Ocak ve 1 Ekim 1980; *Imset*, PKK, s. 19; *The Times*, 12 Mayıs 1980.

[5] *International Herald Tribune*, 25 Haziran 1980.

[6] Suriye'nin Türkiye ile sorunlarının eskiye dayanan temelleri vardı. 1922'de Fransızlar, Arapların yeni devletin sınırları içinde kalacağını umut ettikleri önemli bir bölgeyi kaybetti. Fransa Ankara'yı Nazi Almanyası ile ittifaktan vazgeçirmek için rüşvet olarak 1939'da Hatay Sancağı'nı Türkiye'ye bıraktı. Hatay limanı Suriye'nin ana Akdeniz çıkışıydı.

[7] 1978'de KDPT'nin Marksist kanadı tarafından kurulmuş Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) PKK'ya düşmandı, *Imset*, PKK, s.31.

KDP ile anlaşmayı gerektiriyordu. Türk kuvvetleri Mayıs 1983'te sınır bölgesindeki saldırılara büyük bir misilleme saldırısı düzenlediler ama en ağır kaybı veren Iraklı Kürtler oldu. Ankara ve Bağdat'ın Kürtlere karşı ittifak yaptığı görülen bir dönemde Barzani hiç tereddüt etmeden temmuzda PKK ile bir protokol anlaşması yaparak, iki tarafın birbirine zarar vermemesi koşuluyla, PKK'nın kuzey Irak topraklarını kullanmasına izin verdi. Kuzey Irak ve Suriye ile İran sınır bölgeleri artık PKK'nın esas eylem alanı haline gelmişti. PKK zamanlama açısından şanslıydı çünkü Türkiye'nin Bağdat'ı ve Tahran'ı Kürtlere karşı açıkça desteklediği bir tarihte Kürtlerin devlete karşı kızgınlığının giderek yükseldiği bir dönemi yakalamıştı.[8]

PKK Türkiye'ye dönmek için hazırlık yaptı. 1982'de yaptığı ikinci kongresinden üç belirgin aşamadan oluşan bir strateji benimsedi: savunma, denge ve saldırı. Gerilla eylemleriyle başlayan ama konvansiyonel savaşla biten bir süreçte Türk kuvvetlerini Kürdistan'dan çıkarmayı umduğu anlaşılıyor. Bu kaba bir formülasyon olarak görülebilir, ancak PKK bu bağlamla ilk aşamada gösterdiği beceriyle, olağanüstü konvansiyonel gücüne rağmen, Kürdistan'da devleti savunma durumuna geçirdi. Çabalarını güvenlik güçleriyle doğrudan karşılaşmaktan kaçınmak ve devlet denetiminin sınırlarını göstermek üzerinde yoğunlaştırdı.

Bu kırsal kesimdeki değişen toplumsal ruh halini yakalayan zekice bir hamleydi. Çünkü kırsal yaşamın pek çok yönünü denetleyen ve hâlâ yerel ve merkezi hükümetin aracısı gibi davranan ağalara karşı birkaç yıldır büyüyen bir hoşnutsuzluk vardı. Demokratlar ve Adalet Partisi tarafından titizlikle kurulan sistem artık çürüyordu. Buna rağmen, sayıları az da olsa ağa sınıfının hâlâ muazzam bir gücü vardı. Kırsal nüfusun neredeyse hiçbiri burada yaşamayan yüzde 3'ü ekilebilir toprakların yüzde 33'üne sahipti. Hakkari vilayetinde bir ağanın vilayetin toplam oylarının yüzde 3'ünden fazlasını alabilmesi olağan bir durumdu. Kasım 1983 seçimlerinde bir ağa 500 köylüsüne ANAP'ı destekleme talimatı verdi ve köylüler üzerindeki etkisiyle ANAP'a muhtemelen 5000 civarında oy kazandırdı, bu rakam eyalette kullanılan oyların yüzde 9'unu oluşturuyordu. Ağanın belirttiğine göre yalnızca 11 kişi iradesine karşı geldi, köylüler seçilenlerin bölgenin çıkarlarını yüreklerinde hissedeceklerini, yolları tamir ederek, klinik, okul, vb. açacaklarını biliyorlardı.

---

[8] Mart 1984'te Türk savaş uçakları Mahabad ve Sardasht'taki İran Kürtlerine saldırmak için İran hava sahasına girdi, *Le Monde*, 13 Mart 1984.

Köylüler ağalarıyla karşı karşıya gelmekten çoğunlukla çekinseler de, giderek onlardan daha az etkileniyorlardı. Örneğin milliyetçi bir grup olan Ala Rizgari[9] Siverek civarındaki Bucak topraklarında 1979'da siyasi bir kampanya yürütüyordu; sonunda köylerden birinde ağaya karşı bir kitle gösterisi düzenleyebildi. Birkaç yüz gösterici sıcak bir yaz gününde ağanın topraklarında yürürken, büyük bir Mercedes göstericilerin yanında durdu ve içinden ağa indi. "Liderleriniz nerede?" diye sordu. Bir avuç köylü öne doğru ilerledi. Bucak ağası evlerinden birini işaret ederek, "Niçin bunlardan birini alıp büro ve toplantı merkezi olarak kullanmıyorsunuz?" dedi. "Binaya bir buzdolabı ve eşya koyarım, siz de hem toplantı yapıp hem de soğuk bir şeyler içmiş olursunuz. Toplantılarınızı orada yapın. Özellikle böyle sıcak bir günde sokaklarda yürüyüş yapmanıza gerek yok. Orada toplanın ve ev için başka ihtiyacınız olursa bana haber verin." Bunları söyleyerek arabasına binip uzaklaştı. Göstericiler her zaman olduğu gibi talimatlarını yerine getirdiler.

PKK ağaları vurarak bu tarzı değiştirdi. Bu yolla düşman sınıfla baş etmenin başka bir yöntemi daha olduğunu gösterdi ve devletin kendisine ait olan şeyleri korumakta yetersiz kaldığını acımasız bir biçimde ortaya koydu. Dahası, güvenlik güçlerine karşı bazı şaşırtıcı tuzaklar kurmaya başladı. Ekim 1984 Ağustos unda yaptığı ılk saldırının ardından önce Yüksekova'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i korumaktan sorumlu bir birimin üç mensubunu öldürdü ve sonra Çukurca Hakkari'de pusu kurup sekiz askeri öldürdü. PKK 1985 ilkbaharında Siverek'te çıkan 60 gerilla, asker ve sivilin öldüğü büyük bir çatışmayla yeniden ülke düzeyinde dikkat çekti. Ağustos 1985'te yaklaşık 70 silahlı çatışmada yaklaşık 200 kişi öldü. Olaylar 1970'lerin sonlarında yaşananlara göre hâlâ önemsiz sayılıyordu ve Genel Kurmay'ın operasyon şefleriyle istıhbarat bölümleri ayrılıkçıların etkılı bir biçımde ezildiğini iddia edebiliyorlardı. Ancak ülkenin gündemine giren karşılaşmalarda başarılı olunduğu iddia edilmesıne rağmen, PKK zaman zaman asker ya da ağaları öldürerek devlet otoritesine durmadan meydan okuduğundan, durum bölgede ciddi bir psikolojik etki yaratmaya başlamıştı.

PKK bir korku iklimi yarattı. Kürdistan'daki muhafazakârlığın merkezine acımasızca vurdu ve ateizm ile sosyal devrim vaazı veriyormuş gibi göründü. Sıradan Kürtler arasında büyük bir kararsızlık yarattı.

---

[9] Ala Rizgari, Rizgari'den ayrılan bir parçaydı Rizgari'nin yalnızca bağımsız bir Komünist grubun Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlayabileceği inancından ve diğer gruplarla birlikte çalışma taraftarlığından şüphe duyuyordu.

Çoğu ondan korkuyordu, bazıları sistem içindeki konumlarını ya da geleneksel dünya görüşlerini tehdit ettiği için ondan nefret ederken, bazıları da gizlice (ya da çok gizlemeden) cesaretine hayranlık duyuyordu. Bu korku, nefret ve hayranlık duyguları PKK devlet tarafından kendi ilerlemesine direnmek amacıyla silahlandırılan köylüleri vurmaya başladığı 1987-88 yıllarında ciddi bir etki yaratmaya başladı.

Köy Korucuları

Hükümet kendi yerel destekçilerine yönelik PKK saldırıları üzerine, kendilerini koruyabilmeleri için köylüleri silahlandırmaya karar verdi. Nisan 1985'te Köy Yasası değiştirilerek maliyeti devlete ait olan 'geçici köy korucularının' bulundurulması sağlandı. Köy korucuları cumhuriyetin ilk günlerinde kullanılan yerel milis sistemi olan Hamidiye alaylarını ve Irak'taki *jash*'ı hatırlatıyordu. Koruculuk için insan gücü sağlamayı ilk önce Sağ ve aşırı Sağ partilerle tanımlanan ya da zaten ya doğrudan PKK ile ya da PKK'yı destekleyen yerel aşiretlerle çatışma halinde olan aşiretler önerdi. Daha çok bilinen aşiretler arasında Hakkari'deki Jirki, Pinyaniş, Goyan ve Makhuran vardı. Hamidiye alaylarında olduğu gibi hükümet normal koşullarda suça meyilli ya da kurallara uymayan aşiretleri kullanmak istiyordu. Bunların arasında adı en kötüye çıkmış bulunan aşiret, reisi Tahir Adıyaman'ın hâlâ 1975'te altı jandarmayı öldürdüğü gerekçesiyle arandığı Hakkari'deki Jirki aşiretiydi. Adıyaman devlet yetkilileriyle bir pazarlık yaptı ve bir duruşmada boy gösterdikten sonra Beytüşşebap civarında görev yapmak üzere Jirki aşiretinden bir korucu gücü oluşturdu. Hakkarili bir başka aşiret reisi köy korucusu temin etmeden önce oğlunun hapisten çıkarılmasını istedi. Korucuların sayısı hızla arttı. 1990 yılına gelindiğinde yaklaşık 20.000 köy korucusu bulunuyordu, bu sayı 1993'te 35.000'e çıktı.

Irak'ta *jash*'a üye olmanın nedeni İran'a karşı savaşmaktan kaçınmakken, Türkiye'de neden ekonomikti. Büyük işsizlik ya da eksik istihdam oranı ve olağanüstü düşük ortalama gelirlerin söz konusu olduğu bir ortamda, resmi köy korucularının maaşı bölgedeki ortalama kişi başı gelirin birkaç katıydı. 1992'de bir köy korucusunun aylık maaşı yaklaşık 230 $ iken, bu yoksul bölgelerde kişi başına düşen yıllık gelir 400 $'ın biraz üzerindeydi. Korucular bu maaşları bizzat almıyorlardı. Irak'ta olduğu gibi, ağalar kendi bordrolarında görülen korucuların maaşlarını alıyor ve âdetlere uygun olarak, kendilerinden beklenen cömertlik ve konukseverliği sunuyorlardı. Ağustos 1992'de Vanlı Alan aşiretinin 26 köye sahip reisi Sadun Seylan 500 köy korucusu verdi, gerekli olduğu takdirde bu gücü altı katına çıkaracaktı. Seylan bu 500 adam için ayda 115.000 $ alıyordu.

Sistemin rüşvete açık içeriği yolsuzluklara yol açtı. Irak'taki gibi bazı yerel yetkililer, ağalarla gerçek dışı korucu listeleri hatırlıyorlardı. Bu bazen resmi görevli ile ağa arasında kaçakçılık ve diğer kârlı ama yasadışı işler konusunda yapılan uzun vadeli gayrı resmi anlaşmalara ek olarak yapılıyordu. Bazı köy korucuları sahte savaşlarla kendi varlıklarını haklı çıkarıyor, kendilerinin yarattığı hasar için hükümet tazminatı istiyorlardı. Bazı köy korucuları ve yerel yetkililerin gelirlerinin belirli bir yüzdesini, kendilerinden uzak durması için PKK'ya verdikleri yönünde dedikodular vardı.

Bazı ağalar, tıpkı Hamidiye reislerinin yaptığı gibi zayıfların mallarını ellerinden almak için kendi konumlarını kullandılar. İslama sığınarak, bazı Süryani ve Yezidi köylüleri Mardin yakınlarındaki topraklarından uzaklaştırırken, kimileri de Maraş yakınlarındaki Alevi köylülere aynı şeyi yaptı. Kurbanlar mahkemeye başvurmanın aptallık olacağını biliyorlardı. Ağalar silahlarını yerellikteki hınçlarını almak için de kullanıyorlardı. Örneğin 1992'de Mardin'de minibüsle seyahat eden sekiz sivil durduruldu ve vuruldu. Olaya PKK'nın yaptığı bir iş süsü verilmeye çalışıldıysa da, olağanüstü titiz bir savcı bu suçu işleyenlerin köy korucuları olduğunu ortaya çıkardı.

Ağalar güvenlik güçleriyle olan yakın ilişkilerini de kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kullandılar, örneğin yerel inşaat sözleşmeleri yaptılar. Tahir Adıyaman yerel bir polis lojmanı kompleksi ve ilçede bir ilkokul inşaatı için yapılan sözleşmelerle ödüllendirildi. Bu kamuoyunun gündemine taşınan birkaç vakadan biriydi. Bu nedenle köy koruculuğu sistemi kârlı bir iş haline geldi ve koruculara katılanların, kendilerinin devletin güvenliği için vazgeçilmez olduklarını söylemek için her türlü gerekçeleri devam etti. Böylece hükümet kendini aşiretleri yeniden canlanmaları için finanse eder ve hem Atatürk'ün mirasına hem de barış ve istikrarın ekonomik ve sosyal gereksinimlere ters düşen dolandırıcıları destekler buldu.

Hükümetin köy koruculuğu sistemine katılma davetini reddeden aşiretler cezalandırılma riskiyle karşı karşıya kaldı. Bazıları köylerinden kovuldu ve ardından bu köyler yerle bir edildi. Vakalardan birinde güvenlik güçleri bir aşiret reisinin kardeşini köylülerin gözü önünde kurşuna dizerek, onu bu konuda yeniden düşünmeye ikna ettiler. Birkaç aşiret hükümetin ya da PKK'nın baskısından kurtulmak için başka yerlere göç ettiler.

PKK'nın Yanıtı

1985'te devlet Suriye sınırına telden bir çit inşa etmişti. Sarp kayalıklı dağlardan geçen Irak sınırına ise çit inşa etmek imkânsızdı. Bu nedenle köy korucuları PKK'nın ülkeye giriş ve tedarik yollarını tutma konusunda çok büyük bir önem taşıyorlardı.

Bu nedenle bu ağın gerçekleşmesini önlemek PKK açısından çok önemliydi. PKK 1987 başında sisteme sert bir saldırı başlattı. İzleyen iki yıl boyunca Mardin, Siirt ve Hakkari vilayetlerinde erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapmaksızın köy korucusu ve ağa ailelerini planlı bir biçimde yok etti.[10] Bu tür katliamlar ciddi ölçüde göz korkuttu ancak aynı zamanda PKK'ya 'malzeme desteği yapan' köylerde misillemeler yapılmasına neden oldu, bu köylerde korucular en az PKK kadar acımasız olduklarını gösterdiler.

PKK köy koruculuğu sisteminin öz itibarıyla zayıf olduğunu göstermeyi başardı. Çoğu köy korucu birliği yalnızca on iki kişi civarındaydı. Telefon ya da radyoları yoktu, sürpriz saldırılar için kolay hedeflerdi. Sonunda güvenlik güçleri köy korucularını korumak zorunda kaldılar ve 1987'de korucu sayısı 20.000'den 6000'e düşünce PKK'nın sistemi yok edeceği düşünüldü. Ancak daha çok sayıda aşiret bu sisteme katılmaya ikna edildi. Eylül 1989'da PKK on üç aşirete saldırı tehdidinde bulundu.[11] Bazı vakalarda aşiret liderlerine ağır darbeler vurdu. Van'da Alan aşiretinin reisi Sadun Seylan'ın oğlunu ve iki kuzenini öldürdü. Bazı köy korucuları korkmaya başladı ama silahlarını teslim etmeleri onları PKK misillemelerine karşı korumuyordu. Kimi vakalarda 30 ya da daha fazla PKK savaşçısına karşı direnebilecek kadar güçlü olmak için bütün bir köy silahlanabiliyordu.

PKK acımasızlığının bedelini ödedi. Mesud Barzani PKK ile yaptığı KDP anlaşmasını iptal etmeye karar verdi ve "PKK tüm Kürt halkının nefretini kazanıyor" dedi. Ancak bu yalnızca kısmen doğruydu. PKK hangi yöntemleri uygularsa uygulasın, halk hızla güvenlik güçlerinin acımasızlığının yanında onunkinin hiç kaldığını anlıyordu. Çatışmada çapraz ateş altında kalan çok sayıda insan kentlere göç etmeye başladı.

---

[10] Örneğin 10 kişi 23 Ocak 1987'de Başyurt Efeler, Mardin'de; Hakkarı Pınarcık'ta 17 kişi 20 Haziran 1987'de, Taşdelen'de 11 kişi, 22 Temmuz 1987'de; Fındık Yazıoymak, Siirt'te 9 kişi 28 Mart 1988'de öldürüldü.

[11] Bunlar (a) Van vilayeti: Artushi, Milan, Mukri, Shamsikani, Takuranlı ve Buruki (Kınyas Kartal tarafından yönetiliyordu); (b) Siirt vilayeti: Bartuyan, Tatar, Aktung; (c) Hakkari vilayeti: Kirki, Fuyan, Pinyanish ve Harki'ydi, *Imset*, PKK, s.123

PKK aynı zamanda 'haddini aşmanın' da cezasını ödedi. PKK kampanyasının başarılı görüldüğü bir dönemde bir hata yaparak Jirki'lerin köy koruculuğundan istifa ettiği bir dönemde PKK'nın kendisini affetmesini isteyen Tahir Adıyaman'ın elçilerini öldürdü. Böylesi eylemler aşiret mensuplarını yeniden koruculuk sistemine itti. PKK sonunda Ocak 1991'de politikasını değiştirip af önerdiğinde olan olmuştu. Çok azı PKK'ya güveniyordu ve köy korucuları artmaya devam etti.

PKK'nın mücadelesinin bir başka yönü sınır boyunca sıkılaştırılan güvenlik nedeniyle gündeme geldi. PKK Kürdistan'da bir çekirdek oluşturması, sivil tedarik yolları oluşturması, kentlerdeki savaşı ve istihbarat çalışmalarını yürütmesi ve esasen kitleleri harekete geçirmesi için 1985'te Kürdistan Halk Kurtuluş Cephesi'ni (ERNK) kurmuştu. Büyük bir yoksulluk ve baskı altında olan bölgede ERNK hızla büyüdü. PKK'yı devlet için bir tehlike haline getiren işte filizlenen bu kitle desteğiydi.

Hükümetin Aldığı Önlemler

Hükümet PKK'nın saldığı korkuyla baş etmek için, Kürtlerin PKK'dan ziyade Ankara'dan korkmaları halinde ayaklanmanın bastırılacağını düşünerek, teröre terörle karşılık verdi. İç çatışmalarla kaybedecek çok şeyi olan zengin bir toplumda böylesi bir doktrin işe yarayabilirdi. Ama Kürdistan'daki yoksulluk koşullarında, uyumun geleneksel yöntemlerle, ağalar aracılığıyla sağlandığı bir ortamda halk yığınlarının ekonomik beklentileri öylesine azdı ki, bu yöntemler yalnızca çatışmayı körükledi.

Zaten 1980 askeri darbesi Kürdistan'a daha katı bir rejim getirmişti. Ordunun üniversite kampuslarında ve gecekondu bölgelerinde yapılan Sağ-Sol kavgasıyla pek işi yoktu ve Kore (1950-52), Kıbrıs (1974) ve NATO içindeki rolü dışında, yarım yüzyılda edindiği asıl deneyim ve meşruiyet, Kürtleri bastırmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle ordunun Kürdistan'a odaklanması doğaldı, fakat kullandığı yöntemlerle en kötü korkularının gerçekleşmesine yardımcı oldu.

Birincisi, Kürt kültürünü bastırmaya çalıştı. Ekim 1983'te çıkan 2932 sayılı Yasa Kürtçenin kullanımını yasakladı. Zaten 'Kürt' kelimesinin kendisi öylesine bir öcüydü ki, yasa bu yasağı yasaklanan kelimeden söz etmeden açıklayacak ifade biçimleri bulmuştu.[12] Böylesi bir yasaklama öncelikle eğitimli ve aktif sınıfları etkiledi. Fakat yönetim daha da ileri giderek Kürt kimliğinin tüm izlerinin yasaklandığını okuma yazma bilmeyenlere de hatırlattı. Aralık 1982'de eğitim bakanı tüm valilere halk türkülerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da etnik ya da ayrılıkçı amaçlarla kullanılabileceğini ve bu türkülerin yalnızca Türkçe söylenmesi gerektiğini hatırlattı. Böylesi talimatlar rutin bir biçimde göz ardı edilse de, bunları ihlal edenlere belirli sürelerde örnek teşkil edecek cezalar veriliyordu. Çocuklarına Kürt isimleri verenler, bu isimlerin (1587 sayılı yasa gereği) 'ulusal kültür, ahlak ve geleneklere ters düştüğü ve kamuoyuna hakaret anlamına geldiği için yasal olarak nüfus kâğıtlarına kaydedilemediği'ni gördüler. Çocuklara yeniden isim verilmek zorunda kalındığı birkaç vaka oldu. Yer isimlerini değiştirmek daha kolay oldu. 1986 yılına gelindiğinde Kürt kimliğini silmek için Adıyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt ve Diyarbakır'da 3524 köyden 2842'sinin isimleri değiştirilmişti. Herhangi bir Kürt'ün neler olduğunu fark etmemesi mümkün değildi. Bununla birlikte ordu kaçınılmaz olarak esas rolünün fiziki denetim olduğunu düşünüyordu. Kürdistan'ı denetlemek için konuşlandırılan askerlerin sayısı 1980'ler boyunca düzenli bir biçimde artırılarak, 1990'ların başında 200.000'e ulaştı.

Olağanüstü hal ilan edilen sekiz Kürt vilayetine 1987'de bir genel vali atandı. Valinin çok geniş yetkileri arasında zorunlu görüldüğü takdirde köy ve yaylaları boşaltmak da vardı. Gerillalarla çarpışan polis, jandarma, ordu ve köy korucuları ve ayrı ayrı çalışan istihbarat ağları arasında koordinasyon sağlaması bekleniyordu.

Kötü muamele ve işkence şeklindeki devlet baskısı çok büyük ve yaygındı. Yalnızca hükümet yanlısı köyler güvenlik güçlerinin rutin güvenlik uygulamalarında yüzlerce insanı keyfi biçimde göz altına alarak PKK'ya yardım ettiklerini itiraf etmeleri için nasıl dövdükleri konusunda deneyimsizdi. Hiç kuşkusuz ki bunların çoğu ya inandıkları ya da korktukları için PKK'ya gıda ve barınak sağlıyor veya en azından yoldan geçtikleri sırada başını başka yöne çeviriyordu. Fakat güvenlik güçlerinin kanıt elde etmek için gözaltına aldığı bu insanlara yaptıkları, örgüte PKK'nın kendi üye kazanma çabalarından çok daha güçlü bir taraftar kazandırdığı hesaplanıyordu.

---

[12] 19 Ekim tarihli 2932 sayılı yasa 'devletin toprak ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü; milli egemenliği, milli güvenliği korumak ve fikirlerin Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen tanıyan devletlerin birinci resmi dillerinden başka dillerde açıkça yayınlanmasını engellemek için' (Madde 2) çıkarılmıştı. (Hazırlayanlar. Kürtçenin Irak'ın ikinci resmi dili olduğunu biliyordu.) 'Türk vatandaşlarının anadili Türkçedir. (a) Türkçeden başka bir dilde herhangi bir faaliyet yapılması, anadil olarak kullanılması ve haber, düşünce yayınlanması; (b) toplantılarda veya gösterilerde, posterler, flamalar, işaretler veya başka bir dilde yazılmış bunun gibi şeyler taşınması... veya başka dildeki kayıtları, ses bantlarını veya video kasetlerini veya başka dildeki diğer medya nesnelerinin bölgedeki en yüksek resmi görevlinin izni olmaksızın yayınlanması yasaklanmıştır (Madde 3).

Güvenlik operasyonlarının travmasından ya da sıklığından çok az sayıda insan kurtulabildi. Kimi durumlarda 'yakala ve öldür' emirleri verildi. Sığınma hakkı isteyen birinin sözleriyle, "Çocuklar öyle korkuyorlardı ki, evlerine ne zaman bir polis gelse teslim olduklarını göstermek için ellerini hemen başlarının üzerine koyuyorlardı."[13] Gözaltına alınanlar insanlık dışı koşullarda tutuluyor ve çoğunlukla falakaya yatırılıyor, elektrik veriliyor ya da cinsel tacize uğruyorlardı. Bir köylünün sözleriyle, "Yüz kişiyi öldürdüğümü itiraf etmeye hazırdım çünkü karımı ve kız kardeşimi yanıma getirdiler, onları soydular ve hemen orada tecavüz etmekle tehdit ettiler."[14] Diyarbakır hapishanesinde 1981 ile 1984 arasında gözaltında 32 kişinin öldüğü resmen açıklanmıştı. Gayrı resmi kaynaklar öldürülenlerin sayısının bunun iki katı olduğunu, bunlara işkencecilerden kurtulmak için intihar eden dört kişinin de dahil olduğunu tahmin ediyorlardı.

Böylece her Kürt köyü devletin kanun ve nizamla neyi kastettiğini öğrenmiş oldu. Devlete sadık bir Kürt milletvekili 1987 yılında konu hakkındaki fikri sorulduğunda, "Ordu 1980'de yönetimi aldığında Kürtler mutlu olmuştu. Fakat sonra ordu teröristlerden beter hale geldi, bu nedenle şu anda sınır bölgelerindeki köylülerin yaklaşık yüzde 40'ı teröristleri destekliyor"[15] demişti.

Çatışma yoğunlaştıkça yaşam koşulları kötüleşmeye devam eti. 1989 başında Türkiye'de ordunun zulmünün arttığı ve Siirt ve diğer yerlerde kaydedilmeden göz altına alınanların gömüldüğü söylenen toplu mezarlar bulunduğu şeklinde raporlar yayınlandı.[16] Temmuz 1987'de 285 sayılı kararname genel valinin yetkisini yalnızca kendi kararıyla köyleri boşaltma değil, bölgede yaşayan halkı bölgeden sürme yetkisini de verecek şekilde genişletmişti. Çoğunlukla sınır bölgesinde bulunan boşaltılmış köy ve mezraların sayısı 1989'da 400'e ulaştı, izleyen üç yıl boyunca diğer yerlerdeki boşaltmalar ve imhalarla durmadan arttı, yerle bir edilmiş köy sayısı 1994'un sonunda 2000'e ulaşmış ve 750.000'in üzerinde insan evsiz kalmıştı.

---

[13] Bir siyasi iltica başvurucusun ifadesi, McDowall, *The Kurds: A Nation Denied*, s. 61'de alıntılanmıştır.

[14] Helsinki Izleme Komisyonu, *Destroying Ethnic Identity* (1988), s. 12.

[15] Helsinki Izleme Komisyonu, *Destroying Ethnic Identity* (1988), s. 21

[16] Bakınız, *The Independent*, 24 ve 31 Ocak ve 6 Haziran 1989'daki raporlar.

Suriye sınırındaki jandarmaların yerine düzenli birlikler gönderildi, çünkü jandarmalar hem verimsizdi hem de yolsuzluk yaptıklarından kuşkulanılıyordu. Yerel yetkililerin büyük miktarlardaki kaçakçılıklara göz yumduğu ve bunların üzerinde gelir elde ettiği gayet iyi biliniyordu. Kaçakçılıkla PKK faaliyetlerinin iç içe geçmiş olduğu artık giderek daha açık görülüyordu. Koyun sürüleri Türkiye dışına çıkarılıyor, geriye satın alınan sılahlarla dönülüyordu.

Uluslararası Boyut

Türkiye'nin sınırları olayın kahramanlarını yurtdışından destek aramaya zorladı. Türkiye komşularıyla işbirliği yapmaya çalıştı ama başarılı olamadı; Suriye Türkiye'nin taleplerini kabul ediyor, ama yerine getirmiyordu.[17] Nisan 1988'de PKK Suriye'deki Lazkiye limanında 300'den fazla Kürt'ün katıldığı iki hafta süren bir kongre düzenledi. İran PKK'ya serbestlik tanımayı pek istemediği halde, Türkiye'ye herhangi bir güvence vermeyi reddetti. Türkiye'nin İran'ın müttefiki olan KDP'ye yöneltti̇ği saldırılardan ve İslam cumhuriyetinin düşmanlarına sığınma hakkı vermesinden hoşlanmıyordu.

Türkiye Irak'ın desteğini aldığını düşünüyordu, çünkü kendisine Irak topraklarında sıcak takip yapma izni verilmişti. Muhtemelen PKK'nın Bağdat'a KDP'nin hareketleri ile Türk birliklerinin nerelerde konuşlandığı konusunda istihbarat sağladığını bilmiyordu. Aynı zamanda, Ağustos 1988'de 60.000 kişiden, Nisan 1991'de ise yaklaşık yarım milyon kişiden oluşan iki büyük Kürt mülteci dalgasına katlanmak zorunda kalmıştı. Her iki göç dalgası da Türkiye'nin Kürtleri arasında ulusal duyguların ve dayanışmanın güçlenmesine neden olmuş ve Ankara'yı geleneksel politikasını gözden geçirip değiştirmeye zorlamıştı.

PKK, KDP desteğinin kaybından kaynaklanan kaybını telafi etmek için Mayıs 1988'de PUK ile bir ittifak yapmaya çalıştı. PUK açısından ittifaka yanaşmak kolaydı, çünkü kendi toprakları Türkiye'nin misilleme alanına giremeyecek kadar güneydeydi. PUK'un desteği de PKK açısından o kadar yararlı olmadı, çünkü PKK'ya Bahdinan'da üs veremiyordu. Türkiye Suriye sınırında güvenliği sıkılaştırınca PKK Tahran'dan daha büyük kolaylıklar istemeye girişti. Pasdaran'dan silah satın almaya başladı. Başbakan Özal 1988'de PKK'nın doğu sınırını geçmesini zımnen kabul eden İran ile sınır güvenliği konusunda işbirliği yapmaya çalıştı.

---

[17] Ankara'nın PKK'ya karşı Suriye'nin işbirliğini sağlamak için 1985'ten bu yana defalarca girişimi oldu. Türkiye'nin Fırat'taki baraj planları artık Suriye'yi çileden çıkarmıştı.

Siyasi Arena

Yöntemlerinden bağımsız olarak, PKK ile devlet arasındaki çatışma Kürt halkını giderek radikalleştirdi. Hükümet hâlâ kendisini destekleyen çok sayıda sağcı ya da dindar aileye güvenirken, böylesi ailelerin daha genç üyelerinden, ister ekonomik durgunluk nedeniyle, ister genç aile fertlerinin ağaların ya da şeyhlerin otoritesine niçin tabi olduklarını sorgulamalarına yetecek bir eğitim almaları yüzünden, isterse de köyden ayrıldıklarında toplumun köy toplumunu bir arada tutan geleneksel bağlardan nasıl kurtulduğunu gördüklerinden, karşı tarafa düzenli geçişler oluyordu.

Bu dönüşüm süreçleri 1990'a kadar büyük ölçüde Türk kamuoyunun dikkatinden kaçtı, ancak 1990'da Türkiye Kürdistan'ı için verilen mücadelenin geçirdiği niteliksel bir değişim, onu artık görmezden gelinemeyecek hale getirmişti. O yılın mart ayında PKK saldırıları güvenlik güçlerine karşı filizlenen sivil direnişin gölgesinde kaldı. Savaşta ölen PKK'lıların aileleri ilk kez yetkililerden evlatlarının cenazelerini istemeye cesaret ettiler ve düzenledikleri cenaze törenleri hızla kitle gösterileri için elverişli hale geldi. 20 Mart'ta Cizre'de 10.000 Kürt gösteri yaptı ve güvenlik güçleri Mardin ve Siirt vilayetlerinde 11 ilçede sokağa çıkma yasağı ilan etti; güvenlik güçleri tarafından vurulan sivillerin sayısı giderek artıyordu. Mart ayına gelindiğinde o yıl öldürülenlerin sayısı 100'ü geçmişti, halbuki 1989'un ilk üç ayında bu rakam yalnızca 16'ydı. Nusaybin belediye başkanı Reuters ajansına ilçe halkının yaklaşık yüzde 95'inin PKK'yı desteklemekten memnun olduğunu söyleyerek bir sansasyon yaratmış ve işini kaybetmişti. PKK ise insan hakları ihlalinde bulunan tarafın bizzat devlet olduğunu vurgulamak için 1990 sonunda sivillere saldırmayı durdurdu. Silahlarını teslim eden köy korucularını affedeceğini ilan etti ama kendi açısından bazı hatalar yaptı.

Türk çevrelerinde ilk kez Kürtlerin ayaklanmasıyla ilgili bir kamuoyu tartışması başladı. Yaygın görüş Kürtlerin anladığı tek dilin güvenlik güçlerinin kullandığı dil olduğu, hatta daha sert önlemlerin gerektiği şeklindeydi. Fakat bazı siyasetçiler ordunun güneydoğuda giderek artan sayıda 'yürek ve beyin' kaybedilmesine yönelik bir çözüm üretemeyeceğini daha fazla anlamaya başlıyor ve orduya bile meydan okuyabileceklerini göstermek istiyordu.

Bu nedenle devlet giderek daha şizofrenik bir tutum benimsedi. Bir yanda orduya destek vermek için yürürlüğe konulan sertlik önlemleri vardı. Nisanda, olağanüstü bir bakanlar kurulu toplantısının ardından, hükümet 413 sayılı Kararname'yi yayınlayarak genel valiye Türkiye'nin herhangi bir yerinde 'bölgedeki olayları yanlış yansıtan ya da gerçek dışı bilgi veren ya da yorum yapan' her yayınevinin kapatılmasını isteyebileceği geniş yetkiler verdi. Bu, insanların gelişmeleri öğrenememeleri için uygulanan bir sansürdü. Bu durum basında büyük bir öfke uyandırdı ve psikolojik olarak devletin enformasyon savaşını kaybettiğini ve güvenlik güçlerinin ne yaptıklarını gizlemek istediklerini düşündürttü. PKK'nın yeraltı yayını *Serxwebun*'un dağıtımı arttı. Herkes neler olup bittiğini öğrenmek istiyordu. 413 sayılı Kararname artık Kürtleri çok daha ağır koşulların beklediğini de gösteriyordu, çünkü kararname ile yetkileri daha da genişletilen genel valiye 'gerekli görülen kişilerin... İçişleri Bakanlığı'nın belirleyeceği yerlere'[18] zorla göç ettirilmesini sağlama hakkı da verilmişti. İzleyen birkaç ay boyunca yerle bir edilen köyler ve göçe zorlanan insanların sayısı hızla yükseldi: Nisanda Dersim'de 19 köy yerle bir edildi, Ağustos-Eylül aylarında Şırnak'ta 27 köy ve 81 mezra boşaltıldı ve yerle bir edilerek, 30.000'in üzerinde insan evsiz bırakıldı; kasıma kadar yalnızca Buthan'da 300 köy ve mezra boşaltıldı ve 50.000 kişi göçe zorlandı. Kurbanların çoğunun suçu yalnızca koy korucusu olmayı reddetmeleriydi.

413 sayılı Kararname'nın taslağı muhtemelen generaller tarafından hazırlanmıştı ama Cumhurbaşkanı Özal denetimi elinde tuttuğunu gösterme çabasıyla onun kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Bir yorumcunun sözleriyle, "Süngüleri düştüğünde hiçbir Türk politikacı Kürtlere yönelik daha yumuşak bir politika izlenmesi gerektiğini öne süremiyor."[19] Fakat siyasi arenanın bütününde protestolar yapılıyordu. Sosyal Demokratlar (SHP) kararnamenin yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurduklarında, hükümet kararnameyi yeniden düzenleyip 424 sayılı Kararname adını vererek, yeniden yürürlüğe koydu.[20] ANAP milletvekilleri bile Kürt seçmenlerini kaybetmelerine yol açacağını düşünerek bunu protesto ettiler.[21]

SHP nabza göre şerbet vermeye çalışıyordu. 1986'da tüm güneydoğunun 'her vatandaşın bir suçlu addedildiği, baskı, işkence ve hakaretin sıradanlaştığı bir tür toplama kampına'[22] dönüştüğünü iddia etti. Ancak 1988'de devletin Kürdistan'a yönelik politikalarından kaygı duyduğunu ifade eden bazı Kürt parti üyelerini tasfiye etti. Mecliste Kürt sorununu dile getiren bir milletvekilini partiden uzaklaştırdı. 1989 sonunda, Paris'te Kürt sorunu konulu uluslararası bir konferansa katıldıkları gerekçesiyle yedi parti üyesini[23] ihraç etti. Diğer Kürt milletvekilleri bunu protesto etmek için partiden ayrıldı. Artık, güneydoğudaki kitlesel yaklaşım değiştiğinden SHP oradaki seçmenlerini kaybetme tehlikesi bulunduğunu hissediyordu. Aslında Ecevit'in CHP'sinin 10 yıl önce yaşadığı sıkıntıların tam aynısını yaşıyordu.

---

[18] *Turkey Briefing*, cilt 4, no 3, Haziran 1990'daki tercümeden alınmıştır. 413 nolu Kararname'nin değerlendirmesi için ayrıca bakınız Helsinki İzleme Komisyonu, *Destroying Ethnic Identity* (1990).

[19] Ken MacKenzie, *Middle East International*, no 374, 27 Nisan 1990.

[20] Anayasa Mahkemesini etkilemek için Aralık 1990'da yine gündeme getirildi (No. 430 olarak).

[21] Örneğin milletvekili ve Diyarbakır Belediye Eski Başkanı Nurettin Dilek Özal'ı dolaylı tehlikelere karşı defalarca uyarmıştı.

SHP Temmuz 1990'da güneydoğudaki koşullar konusunda uzun bir rapor yayınlayarak, durumu iyileştirmek için şaşırtıcı önerilerde bulundu: kimliğin özgürce ifadesi ve dil özgürlüğü, köy koruculuğu ve genel valilik sisteminin feshedilmesi, olağanüstü halin kaldırılması ve esaslı bir bölgesel kalkınma planı. Rapor Kürdistan'da Kürtlerin oylarını almak için yapılan bir numara olarak değerlendirilerek, kuşkuyla karşılandı. Örneğin, Van'daki SHP il başkanının aynı zamanda köy korucularının önemli komutanlarından biri olduğu gayet iyi biliniyordu.[24] Bununla birlikte, rapor Türk parti politikalarının merkezinde gözle görülen bir sıkıntının başlangıcına işaret ediyordu. Rapor büyük ölçüde Diyarbakır milletvekili ve parti sekreteri Deniz Baykal'ın çok güvendiği Hikmet Çetin tarafından yazılmıştı. Bir Kürt'ün bakış açısı ses getirmeye başlıyordu. Bu ses Sol ile de sınırlı değildi.

Sağ'dan da bu konuda hem kamuoyu nezdinde hem de özel görüşmelerde ardı ardına bir dizi görüş ifade edildi. 1991 yılının başında Mesut Yılmaz, başbakan olmadan kısa bir süre önce Kürtçenin Türkiye'nin ikinci resmi dili olması gerektiğini öne sürerek bazı partili arkadaşlarını felce uğratmıştı. Aynı tarihte Cumhurbaşkanı Özal da Kuzey Irak'ta özerk bir bölge oluşması fikrini kabul ettiğini açıklamıştı.

Siyasi manzarayı keşfetmeye çalışan yalnızca Türkiye değildi. 413 sayılı Kararname açıklanmadan birkaç gün önce Öcalan daha fazla kan döküleceği konusunda uyarıda bulunmuş ve aynı zamanda "Türkiye'den ayrılmak gibi bir derdimiz yok. Halkımın Türkiye'ye ihtiyacı var.

---

[22] Cumhuriyet, 12 Şubat 1986, Martin van Bruinessen tarafından alıntılandı, 'Between guerilla war and political murder: the Worker's Party of Kurdistan', Middle East Report, no 153, Temmuz-Ağustos 1988, s. 42.

[23] Bunlar Mehmet Ali Eren, Kenan Sönmez, Ahmet Türk, Salih Sümer, Mehmet Adnan Ekmen, İsmail Hakkı Önal, Mehmet Alınak'tı.

[24] Bu Ezdinan aşiretinin komutanı Abdurrahman Özbek'ti.

En az 40 yıl Türkiye'den ayrılamayız."[25] demişti. Bu Öcalan'ın askeri alandan siyasi alana geçmek istediğine işaret eden ilk göstergeydi. Ancak Ankara'daki iklim hiçbir tanınmış devlet adamının buna yanıt verdikten sonra siyasi yaşamına devam etmesine elverişli değildi. 1990 yılının kalan kısmı savaş alanındaki vahşet ve devlet kuvvetlerinin isyancılar üzerindeki açık üstünlüğüyle geçti.

Ancak bu aldatıcı bir görüntüydü çünkü dağlardaki mücadele Kürdistan'da gerçekleşen kitlesel psikolojik ayrılığın yanında kesinlikle tali kalıyordu. Artık hiç kimse Kürt sorununun cumhuriyetin karşısındaki en ciddi iç tehdit olduğu konusunda kuşku duymuyordu. 'Kürt sorunu'nun basında yer almasının üzerinden yalnızca iki yıl geçmişti. Cumhurbaşkanı Özal ordunun PKK'yı yenme zorunluluğu ile cumhuriyette yaşayan 12 milyon civarındaki Kürt'ün içindeki ayrılıkçıları barıştırma ihtiyacı arasında kalmıştı. 1990 yılında yazılan gizli bir rapor PKK'nın, ordunun daha az baskı yaptığı Van ve Ağrı'da pek sevilmemesine rağmen, Buhtan ve Diyarbakır vilayetlerinin çeşitli ilçelerinde yaygın bir desteğe sahip olduğunu gösteriyordu.

1991 ilkbaharında Ankara'nın artık Kürt sorununu ele alma heyecanı içinde olduğunu gösteren adımlar arka arkaya atılmaya başlandı. Özal şubatta meclise bir yasa taslağı göndererek, 2932 sayılı Yasa'nın yürürlükten kaldırılarak, Kürtçenin radyo-TV yayınları, basılı yayınlar ve eğitim dışındaki alanlarda kullanılmasına izin verilmesini istedi. Bu zaten yalnızca Kürdistan'da değil İstanbul sokaklarında da serbestçe konuşulan Kurtçeyi ve açıktan satılan Kürtçe müzik kasetlerini meşrulaştırdı. Ancak Türklerin protestosu Özal'ı geciktirdi. Daha yedi ay önce yaptığı kendi önerilerine rağmen SHP de Özal'ı Kemalist gelenekten sapmakla suçlayanlardan biriydi.

O tarihe gelindiğinde Kürt sorunu daha ciddi boyutlar kazanmıştı. 1984'ten beri yaklaşık 2500 kişi ölmüştü. Düzen çevrelerinde bir başka kızgınlık da Özal'ın birkaç gün önce Irak Kürt liderleri ile görüştüğünü açıklamasından sonra ortaya çıktı, bu da Kemalist geleneklerin ihlali demekti. Tabi ki bu Şırnak, İdil, Cizre, Midyat, Adana, İzmir ve İstanbul'da binlerce Kürt'ün Nevroz günü sokaklara çıkmalarına engel olmadı. Irak Kürtleri ile görüşme yapmanın siyasi zorunluluğu ve bunun Ankara'da yarattığı kavga, sınırın kuzeyinde Kürt duyarlılığını yükseltmişti. Özal 12 Nisan'da meclisi 2932 sayılı Yasa'yı yürürlükten kaldırmaya ikna etti. Aynı gün terörizmi 'Cumhuriyet'in niteliğini değiştirmek amacıyla... yapılan her tür eylem' olarak tanımlayan yeni bir anti-terörizm yasası çıkartarak durumu hafifletmeye çalıştı. Bu tanıma her türlü demokratik girişim, örneğin devletin katı tutumunu ılımlılaştırmaya yönelik gösteri, toplantı ya da yayınlar da dahil edilmişti.[26]

---

[25] *The Independent*, 7 Nisan 1990.

Ardından, Aralık 1991'de ilk Kürtçe gazete olan *Rojname*'nin yayına başlamasına izin verildi. Diğer Kürt yayın organları da bunu izledi ama devlet yetkilileri tarafından sürekli rahatsız edildiler. Örneğin, *Yeni Ülke* ve sahibi Serhat Bucak'a yayın hayatına başladığı birkaç ay içinde 44 dava açıldı. Çıkan sayıların çoğuna ya el koyuldu ya da yasaklandı.

Ancak bu arada Saddam kuvvetlerinden kaçan yarım milyon Kürt Türkiye'yi güneydoğu sınırında zorluyordu ve devlet iki çelişkili ve zıt politikayı aynı anda uygulamak zorunda kaldı. Bir yandan anti-terör yasası Kürtlere daha da büyük baskılar yapılmasına olanak veriyor, diğer yandan da hükümet Irak'ın iki ana Kürt partisi olan KDP ve PUK ile düzenli resmi ilişkiler kurmak konusunda açık bir diyalog yürütüyordu, nitekim her iki parti de Ankara'da irtibat bürosu açtılar.

PKK şimdi siyasi uzlaşma yapılabileceğine dair küçük ipuçları veriyordu. Martta Irak'taki Kürt ayaklanması yükseldiği sırada bir sözcü, PKK'nın Türkiye içinde federal bir çözümü kabul edebileceğini belirtti. Altı ay sonra, ölenlerin sayısının 3000'i geçtiği Kasım 1991'de gazeteci İsmet İmset Öcalan'a federal bir çözümü kabul edip etmeyeceğini sordu, Öcalan, "Bizim mümkün gördüğümüz de kesinlikle bu"[27] diye yanıt verdi. O güne kadar silah kuvvetiyle bağımsız bir devlet kurmanın zorunluluğu konusunda diretmiş olan bir liderin böyle bir yanıt vermesi, üzerinde anlaşılan bir uzlaşma isteği içinde olduğunu gösteriyordu. Özal, kabul etmeyecek bile olsa, federal bir sistem üzerinde konuşabileceğini söyleyerek Ankara'yı şaşkına uğrattı. Öcalan bir ay sonra Ankara'ya ateşkes önerdi ve hapishanedeki tüm PKK'lılar serbest bırakıldığı ve Kürdistan'daki 'gizli savaş' durdurulduğu ve Türkiye'de serbest siyasi faaliyet yapmalarına izin verildiği takdirde görüşme yapmayı önerdi ve ateşkese bağlı kalacağını açıkladı. Öcalan yalnızca kırsal alandaki askeri çatışmalardan değil, aynı zamanda Kürt eylemcilerin hedef olduğu gözaltında 'kayıplardan', yargısız infazlardan da söz ediyordu. Örneğin, yeni Kürt yanlısı Halkın Emek Partisi'nin (HEP) başkanı Vedat Aydın temmuzda polis tarafından gözaltına alınmış ve işkenceye uğramış cesedi birkaç gün sonra Elazığ'da bir çöplükte bulunmuştu.

---

[26] Metnin tümü için bakınız Helsinki İzleme Komisyonu, 'Turkey: new restrictive anti-terror law', 10 Haziran 1991.

[27] *İmset*, PKK, s.342.

Bunlar, özellikle PKK'nın gizlice Türk siyasi sistemine sızdığının anlaşıldığı bir dönemde hiçbir Türk siyasetçisinin kabul edemeyeceği taleplerdi. HEP iki yıl önce SHP'den ihraç edilen Kürt milletvekilleri tarafından, Kürtlerin siyasi, kültürel ve insani haklarını geliştirme niyeti açıkça belirtilerek kurulmuştu. Türk Sağ'ı tarafından PKK'nın siyasi kolu olarak görülüyordu. Kasımda yapılan genel seçimlerde Doğru Yol Partisi (DYP) mecliste en fazla sayıda koltuğu kazandı ve partinin lideri Süleyman Demirel SHP ile bir koalisyon kurdu. Fakat genel seçimler güneydoğuda PKK'nın gücünü göstermişti. Örneğin, PKK'nın talimatıyla Şırnak'ta oyların yüzde 70'i HEP'e verilmişti. DYP ve SHP liderleri Demirel ve Erdal İnönü seçimlerden hemen sonra güneydoğuya gittiler ve onlara insan haklarına riayet edileceğini, anti-terör yasasının, olağanüstü halin ve koruculuk sisteminin gözden geçirileceğini vaat ettiler.

1991 seçimlerinin ardından gelişen erken iyimserlik havası kısa sürede dağıldı. SHP güneydoğuda HEP ile bir seçim ittifakı yaparak meclise 22 HEP'li milletvekili girmesini sağlamıştı. SHP'nin meclisteki gücünü artırmak için HEP'i kendi şemsiyesinin altına almak istemesi doğaldı. Ancak, yeni milletvekillerinden ikisi[28] mecliste Türk-Kürt kardeşliğine sığınarak yeminlerini Kürtçe ettiler. Kürtler cumhuriyetin kalbinde Kürt kimliğinin böylesine net bir biçimde açıklanmasına sevinmiş olabilirler ama Türkler bunun küstahça bir meydan okuma olduğunu düşünerek içerlediler. Her iki milletvekili de SHP'den ayrılmaya zorlandı ama olan olmuştu ve HEP ile yapılan ittifak sona erdirildi. Mecliste bulunan ve siyasi bir sürecin başladığını görmek isteyen daha liberal Türkler ise şimdi korkuya kapılmışlardı.

Kürtler meclisteki yeni kahramanlarına büyük bir saygı duyarken, çoğu Türk, muhtemelen çoğunluk, HEP'i 'teröristlerin' temsilcisi olarak görmeye başladı. Bu nedenle Türkiye'deki düzen güçlerinin değil Öcalan ve arkadaşlarıyla görüşmek, meclisteki milletvekilleriyle bile diyaloğa girmekten bütünüyle kaçınmaya çalışmaları şaşırtıcı değildi.

Artık meclisin esas meşgul olduğu konulardan olmaktan çıkmasına rağmen, Kürtlerin devletin kalbinde varlık göstermeleri Türk milliyetçilerinin giderek büyüyen bir azınlığı soğurmayı başaramadığını acı biçimde hatırlatıyordu. Bölgede güvenlik güçlerinin halkın denetleme kabiliyetini hızla yitirdikleri açıktı.

---

[28] Leyla Zana ve Hatip Dicle.

Bir elle verilenin diğer elle alınacağını düşünmek Kürt davası açısından can sıkıcıydı. Ancak siyasi görünüm artık geri dönülemeyecek bir biçimde tersyüz olmuştu. Mart 1987'de bir devlet bakanının "Kürt diye bir şey var mı?... Kendilerine Kürt demeye hazır olanlar yalnızca yabancı ideolojilerin maşası olan militanlardır"[29] diyebilmesi hâlâ mümkündü. 1992'ye gelindiğinde Özal yaklaşım değiştirmek gerektiğini, gerillaları affetmeyi ve PKK'nın Türkiye'nin siyasi sistemine dahil edilmesini tartışmaya başlamıştı. Özal radikal düşünce ekolünü temsil ediyordu. Demirel liderliğindeki muhafazakârların ise böyle bir yol izlemeye hiç niyetleri yoktu, bunun nedeni Kürt varlığının bulunmaması değil, Özal'ın aklındaki ayrıcalıkların 'anayasaya aykırı' olmasıydı. Aslında Demirel başbakan olduğunda, "Türkiye Kürt gerçekliğini kabul etmiştir"[30] diyerek durumu kabullendiğini belirtmişti. Bu da tartışmalı olmakla birlikte 'anayasaya aykırı'ydı.

Dini Boyut

Kürt milliyetçileri 1980'lerin sonunda Kürdistan'daki dindar tabanın ve bu tabanının Sağ'a eğilimli olmasının kendileri için giderek daha büyük bir tehlike oluşturduğunu gördüler. Dini güdüler daima karmaşık bir sorun olmuştu. İtaatkâr Sünni Kürtler Türkiye'deki Sünni İslam'ın geniş yörüngesine girmişler ve 1950'lerden beri Sağ partilerce gündeme getirilen liberalizasyona ayak uydurmuşlardı. 1980'li yılların çoğunda Kürdistan'daki dini güdüler etkisini yitirmiş gibi göründü. Dini eğilimleri olanlar ANAP'a ya da Doğru Yol Partisi'ne[31] oy verirken, kentlerde yaşayanların çoğu SHP'yi destekledi.

Aslında 1980'lerde İslamcı hassasiyet yalnızca Kürdistan'da değil Türkiye'nin her yerinde artmıştı. Bu on yıl boyunca dini amaçlara ayrılan fonlar artırıldı ve 1990'da dine ayrılan bütçe iki katından fazla arttı. Nakşibendiler –Kürdistan'daki tarikat topluluklarının en büyüğü– ile ANAP arasında devlet düzeyinde var olan yakınlık 1980'lerin başında hızla gelişti. Bunun nedeni kısmen Özal'ın Nakşibendi akrabalarıy-

---

29. Yıldırım Akbulut, ANAP İçişleri Bakanı, *Middle East International*, no 296, 20 Mart 1987.
30. *Middle East International*, no 414 ve 415, 6 ve 12 Aralık 1991.
31. Birçok Nakşibendi ve Kadiri Anap'ı destekledi. Birçok militan Alpaslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'ni desteklese de, Nurcuların çoğu Doğru Yol Partisi'ne yöneldi.

dı. İslamın kendi değerleri vardı. Osmanlı Türkiye'sinin resmi hukuk ekolünü oluşturan Hanefi ekolü daima devlete itaatin bir görev olduğunu vurgulamıştı.

Ancak Kemalistler de İslami hareketin siyasi hırslarından korkuyordu. 1980'den önce ülkede 200'un altında dini kuruluş olmasına rağmen, bunlar 1980'lerde hızla artarak –1983'te 350, 1985'te 850 ve 1987'de 1128– Müslüman duyarlılığının toplam gelişimini ve kurduğu ağların nasıl çoğaldığını gösteriyorlardı. Laikler 1990'da Ankara'da yapılan Nurculuk seremonisine 20.000 müridin katılması karşısında şoka uğradılar.

Dini uyanış süreci Suudi Arabistan ve İran'ın cami, dini eğitim ve belirli tarikatların yaptıkları eğitimlerde kullanılacak öğrenci yurtlarının yapımı için verdiği destekle hızlandı. Kürdistan'daki dini eğitimin hükümetteki Kemalistler için bile bir değeri vardı, çünkü bu eğitim laik milliyetçiliğin yaygınlaşmasını yavaşlatacaktı. İslamcı hareket devletin üst kademelerine de sızmaya başladı. Bazı dini ağlar devletin, örneğin silahlı kuvvetler, polis ve eğitim ağı gibi önemli sektörlerini ele geçirmeye çalışıyordu. Hatta, laik cumhuriyetin bekçisi olmaya en kararlı kurum olan silahlı kuvvetler İslamcı örgütlerle bağlantısı olan yüzlerce subayı 1990'da ihraç etmişti. İkisi de dincilere olan sempatileriyle tanınan Özal'ın Başbakan, Abdülkadir Aksu'nun da İçişleri Bakanı olduğu dönemde Kürdistan'daki polis ve jandarma kuvvetlerinin safları Sünni uyanışa inanan yetkililerle dolduruldu, bu da 20 yıl önce çok az rastlanan dincilere polis güçleri arasında sıkça rastlanmasına neden oldu.

1980'lerin ortasında anti-etnik ve anti-laik İslamcı bir hareket olan Hizbullah Yumruki (Tanrı Partisinin Yumruğu) Diyarbakır'daki İslamcı uyanışın içinden ortaya çıkarak büyümeye başladı. Bu hareketin yükselmesinin hemen ardından bölgeye İslam yanlısı bir emniyet müdürü atandı. Bu Hizbullahçıların bazıları dini eğitim almak için İran'da bulunmuşlardı. Daha büyük bir hedef olan ateizmi yenmek adına Sünni-Şii çatışmasını ikinci planda bırakmışlardı. Hizbullah Yumruki Türkiye'nin diğer yerlerindeki diğer İslamcı gruplarla neredeyse kesinlikle ittifak içindeydi. Hareket laik cumhuriyete doğrudan cephe almamış, katledecek laik kurbanlar belirlemeye başlamıştı.[32]

---

32. Bunlardan aşağı yukarı ilki Kemalist bir örgüt olan Türk Hukuk Vakfı'nın Ocak 1990'da öldürülen başkanı Profesör Muammer Aksoy'du.

Dikkatini Kürdistan'da ateist Komünizm ile yakından ilişkili olan ve İslamcı eğilimle yakından ilişkili olduğu için Türk Sağı'na meydan okuyan laik milliyetçi harekete dikerek, onu baş düşman ilan etti. 1991'de PKK'nın başarısının arttığı bir dönemde Hizbullah Yumruki ya da bilinen adıyla 'Hizb Kontra' büyük zararlar veren bir katliam ve bombalama programı yürütmeye başladı. Laik milliyetçi Sol ile ilişkilendirilen gazeteciler, PKK yanlısı aktivistler, sendikacılar ve meslek adamları Hizbullah'ın hedefi haline geldi. 1993'ün sonuna gelindiğinde aralarında en tanınmışı Eylül 1992'de Diyarbakır'ı ziyaret ederken vurularak öldürülen Musa Anter olan 500'ün üzerinde eylemcı öldürülmüştü. *Ikibine Doğru, Yeni Ülke, Özgür Gündem* ya da Kürt meselesine sıcak bakan diğer solcu dergilerde çalışanlar, arkadaşları kaçırılıp, işkence edilerek katledildikçe büyük bir korkuya kapıldılar. Bu dergilere haber satanlar bile hedef haline geldi.

Ancak devletin güvenlik güçleri bu cinayetlerden hiçbirisini aydınlatamadı. Tam tersine Musa Anter'in ölümünden sonra Başbakan Demirel, "Öldürülenler gerçek gazeteci değildir. Bunlar... birbirlerini öldüren militanlardır"[33] şeklinde demeç vermişti. Dahası, devlet bır bezdirme ve kapatma kampanyası çerçevesinde, gazetecilerin katledilmesiyle birlikte, geniş bır okuyucu kitlesine sahip olmasına rağmen *Özgür Gündem*'i kapanmaya zorladı. 1993 sonunda suçlulardan hiçbiri, değil yargılanmak yakalanmamıştı bile. Kürt milliyetçileri kaçınılmaz olarak Hizbullah'ın yerel düzeyde ya da muhtemelen merkezi anlamda da hükümetle birlikte çalıştığı sonucunu çıkardı. Ölüm timleri Kürdistan'da yeni bir korku ıklimi yarattılar.

1980'lerin sonunda PKK hükümetin dini duyguları kendısine karşı kullanması ve PKK'nın İslamı sindireceğini söylemesi nedeniyle ilerlemesinin zarar gördüğünü fark etti. İnançlı Sünnı Kürtlerin çoğunluğu Sağ'a eğilimlı olmasına rağmen, PKK ve sempatizanları İslamcı Kürtlerin bazı karmaşık kollarının Türk Sağı ile olan anlaşmazlık noktalarına vurgu yaparak bunlardan bazılarını kazanabileceklerini umdular. Örneğin PKK toplumsal kurtuluşun zorunluluklarını İslam bağlamında vurgulamaya başladı ve İran'daki Şeyh İzz al Din al Hüseyni ile benzer görüşleri izleyen mollalar bularak, Bitlisli yaşlı bır din adamının önderliğinde küçük bir grup kurdu.[34] Bu din adamları İslami evrenselcilik ile

---

[33] *Middle East International*, no 433, 11 Eylül 1992.

[34] Grup Yurtsever Dinadamları Birliği olarak adlandırıldı, bakınız *Imset*, PKK, s.141.

Kürt ulusal kimliğinin birbirlerinden bütünüyle ayrı olmadığı görüşünü öne sürdüler. Resmi düzeyde Kuran'ın etnik ve dayanışma gruplarına "Milletlerinizi ve aşiretlerinizi biz yaptık"[35] şeklindeki sesleniş tarzını benimseyerek, müritlerine niteliksel olarak farklı olduklarını hatırlattılar. Örneğin, Kürdistan'daki Şafi okulu devletin Hanefi geleneğine kıyasla otoriteye karşı daha az itaatkârdı. Bir de Kürt *turuq*'unun niteliksel ve kültürel üstünlüğüne dikkat çekiyorlardı, kentsel İslamın geleneksel yapıları büyük ölçüde Kemalizme teslim olurken, onlar inançlarını canlı tutmuşlardı. İşte bu otoriter merkeze karşı bir özerk ve ihmal edilmiş çevrenin gurur kaynağıydı. Merkez 1923'ten beri laikti ve Sünni İslamın geleneksel olarak yöneldiği kurumlara düşmandı. Onlar ise Kürtlerin Şeyh Sait isyanıyla dini anlamda övünebileceğini ve övünmesi gerektiğini iddia ediyorlardı.

PKK ile ilişkili karanlık gruplar oluşmaya başladı. Örneğin, Partiya İslami Kürdistan (PIK) Mart 1990'da İstanbul, Ankara ve Malatya'da bir bombalama dalgasıyla kamuoyunun dikkatini çekti. Partinin *Cudi* adlı yayın organı Türklerin İslam anlayışlarına etnik bir karşıtlık göstererek, milliyetçiliğin bir inanç olarak kullanılamayacağını, Tanrı vergisi kimliğin sevilmesi gerektiğini söyleyecek kadar ileri gitti. PIK bu temelde de Kürtlerin sivil haklarının verilmesini talep ediyordu.[36] Bir başka grup da 1991 yılında Van'da ortaya çıkan İslami Hareket'ti.

PKK'nın böylesi grupları teşvik etmekteki ilk hedefi hükümetin PKK'yı şeytani bir yaratık olarak gösterme girişimlerine karşılık vermek ve mümkün olduğu takdirde cahil halkın üzerinde yeniden egemen olmaktı. Bazı bölgelerde oyların yüzde 50'sinin şeyhlerin etkisiyle belirlendiği tahmin ediliyordu ve bu durum PKK'nın kendi davasına gönül verecek genç şeyh ve mollalar aramasına yol açtı.

Ancak PKK aynı zamanda stratejik kaygılarla hareket ediyordu. İşlerini İran'dan daha bağımsız bir biçimde yürütmek istiyordu. İran'ın Türkiye'de huzursuzluk yaratmak için pragmatik nedenleri olduğunu biliyordu, aynı zamanda kendisini İslama çok yakın bir yapı olarak sunması gerektiğinin farkındaydı. 1989'da Öcalan'ın kardeşi Osman İran'-

---

35. Sure, XLIX, ayet 13.

36. *Cudi*, no 4, 1990. Peygamberden bir hadisi alıntıladı: "Zamanın sonunda, Turan'ın koca yüzlü, küçük gözlü evlatları Türkler Dicle kıyılarına inecek. Orada yaşayan halk (*Cudi*'ye göre bugünün Kürtleri) üç kategoriye bölünecek. Bir grup yalnızca ganimetleri düşünecek ve (*cihad*'ı terk ettiği için) yok olacak. Diğer grup Turk iktidarı (yani rejim) altına sığınacak, böylece inançsızlaşacak. Son grup, kadın ve çocuklarıyla birlikte cihad başlatacak. Bunlar şehit olacaklar." Hamit Bozarslan tarafından *Entre la umma et le nationalisme*, s. 1'de alıntılanmıştır. Ayrıca s. 3'e de bakınız.

da bir irtibat bürosu kurmuştu ve ertesi yıl Van, Ağrı ve Kars vilayetlerindeki hedeflerin vurulabileceği yirmi operasyon üssünün kurulması konusunda anlaştı. Öcalan 1990'da yaptığı Nevroz konuşmasında İslam devriminin olumlu yönlerine değindi.

Geçici Bir Anlaşmaya Varmanın Başarılamaması

1992 ilkbaharı siyasi arenada, artık kesinlikle Kürt ulusal duygularının ifadesinin yılda bir kez odaklandığı gün olan Nevroz sırasında 100 civarında sivilin güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi gibi bir uğursuzlukla başladı. Sağ'dan gelen, boş şeylerle uğraşmayı bırak da PKK'nın işini bitir çağrıları karşısında Özal güneydoğunun sorumluluğunu artık bütünüyle orduya teslim ederek, yılbaşında yaptığı liberal jestlerden vazgeçti. Özal baskı altındaydı çünkü 1984'te başlatılan PKK seferinden bu yana ölen 4000 kişinin dörtte biri bir önceki yıl kaybedilmişti. Türkiye'deki egemen düzen ordunun zayıf görünmesine izin veremezdi.

Güvenlik güçleri Ağustos 1992'de, burada PKK faaliyetleri olduğu doğrultusunda kanıtlanamayan raporlara dayanarak Şırnak'a saldırdılar. Yaklaşık 20.000 kişi olan tüm ilçe halkı kitlesel olarak kaçtı ve birçok bina onarılamayacak şekilde hasar gördü Benzeri vakalar Dargeçit ve Çukurca gibi yerlerde de tekrarlandı. 1992'de yaklaşık 2000 kişi öldü. PKK kısa süre içinde devlet otoritesini sarsabilecek yetenekte olduğunu gösterdi. Eylülün başında Van yakınlarında bir korucu aşiretinden çoğu kadın ve çocuk olan 40 kişiyi ortadan kaldırdı. Ertesi gün 29 askeri pusuya düşürdü ve öldürdü. Aynı zamanda Irak Kürtleri arasında da korku yarattı. Kendi faaliyetlerinin kısıtlanmasına misilleme olarak temmuz sonunda Irak Kürdistan'ına ambargo uyguladı. Bunu yalnızca sınırı geçtikleri takdirde cezalandırılacakları konusunda kamyon şoförlerini uyararak gerçekleştirdi. Bu Irak Kürtleri'ne malzeme taşıyanların yüreğine korku salmak için yeterli oldu.

Böylesi bir davranışa Iraklı Kürtlerin duyduğu kızgınlık ve Iraklı Kürtlerin yaşamak için Ankara'ya güvenmek zorunda oldukları göz önüne alındığında, Türkiye genel kurmayının Erbil'deki Bölgesel Kürt Hükümeti'ni Bahdinan mağaralarında saklanan 5000 civarında PKK gerillasına yapılacak büyük saldırı sırasında kendilerine yardımcı olmaya ikna etmesinin zor olmadığı açıktı. Binlerce Türk askeriyle ekim ve kasım ayları boyunca yapılan operasyonda Türk birlikleri güneye ilerlerken Iraklı Kürt kuvvetleri de Kuzey Irak'taki dağların derinliklerine ilerlediler ve yüzlerce PKK savaşçısı öldürüldü.[37] Gerillaların büyük bir kısmı kaçarak ya Irak Kürt kuvvetlerine teslim oldu ya da İran'a sığındı.

Operasyonun sonrasında PKK içinde Öcalan'ın liderliği ve stratejisi konusunda büyük bir anlaşmazlık bulunduğuna dair dedikodular çıktı. 5000 savaşçının gerilla operasyonlarından çekilerek Türk hedeflere karşı yığılmasının PKK stratejisinde büyük bir değişime işaret ettiği açıktı, bu maksimum sayıda askere minimum çaba harcatarak, Türk kuvvetlerini Türkiye Kürdistan'ından atmak için doğrudan bir konvansiyonel çatışmaya girişmek demekti. Bu strateji iki yönden hatalıydı. PKK'nın konvansiyonel bir savaşta Türk kuvvetlerini yenme şansı yoktu, çünkü Türk kuvvetlerinin helikopter taşımacılığı, silahlar, toplar ve zırhlı araçlarla üstün bir hareket kabiliyeti ve ateş gücü bulunuyordu. Dahası, Ankara neredeyse kesin bir biçimde ABD'den uydu istihbaratı alıyordu. Diğer kusur ise çatışmanın odak noktasının, bölgenin denetimini devletten çekip alma potansiyelini gerçekten barındıran sivil halkın kitlesel hareketliliğinden uzağa taşınmasıydı.

Kış boyunca PKK'nın belkemiğinin kırıldığına dair ciddi spekülasyonlar yapıldı. Suriye Bekaa vadisindeki eğitim tesislerini eylülde kapattığı için PKK Türkiye'nin ekim saldırısından önce bile önemli bir baskı altındaydı. Öcalan da Lazkiye'ye taşınmıştı. Bahdinan'daki yenilgiden sonra, özellikle kardeşi Osman ve PKK'dan ayrılacağı söylenen birimler tarafından Öcalan'a sert eleştiriler yöneltildi. Ardından 13 Mart 1993 tarihli *Sabah Gazetesi*'nde Talabani'nin şubatta yaptıkları toplantıda Öcalan'ın kendisine artık silahlı mücadeleden vazgeçmeye hazır olduğunu bildirdiğini belirten bir makale yer aldı. Bu öneri eskilerinden daha ılımlı görünüyor ve PKK'nın terörizmi mahkûm ettiğini bildirerek, düşmanlıklara son verilmesini istiyordu: Bu PKK yerine Kürt milletvekillerinin Kürt halkı adına Ankara ile görüşerek bir anlaşmaya varmasını isteyen bir deklarasyondu; Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne saygı ve ayrılıkçılığın reddi ile yasal demokratik süreçlere bağlılık içeriyordu.

Öcalan 17 Mart 1993'te Nevroz'da (21 Mart) başlayıp 15 Nisan'a kadar sürecek bir ateşkes ilan ettiğini açıkladı, bu süre zarfında kendi kuvvetleri yalnızca bir saldırı olduğu takdirde kendilerini savunacaklardı. Öcalan, eğer Türk hükümeti buna olumlu yanıt verirse, "Ateşkesi

---

37. Türk Genel Kurmayı'nın rakamı olan 1056 ile Kürtlerin 150-200 arasındaki tahminleri arasında büyük bir fark vardır.

uzatmamamız için hiçbir neden yok... kişisel olarak güneydoğuya silahsız olarak dönmek ve siyasi faaliyete katılmak isterim"[38] dedi. Türkiye'de ise bu, Öcalan'ın askeri anlamda yenilgiye uğradığı için siyasi alanda bir şeyler elde etmeye çalıştığının göstergesi olarak algılandı. Öcalan 16 Nisan'da ateşkesi tarih belirlemeksizin uzattı. Artık savaşmaya gücü olmadığı düşünülüyordu. Yalnızca taleplerinin Türk politikacılarınca tartışılmasını istiyordu: "Kültürel özgürlüklerimiz ve Kürtçe yayın hakkı verilmelidir. Köy koruculuğu sistemi feshedilmeli, olağanüstü hal kaldırılmalıdır. Türk yetkililer faili meçhul cinayetleri önlemek için gereken tedbirleri almalı ve Kürtlere siyasi örgütlenme hakkı tanımalıdır."[39] Öcalan'ın kendi kaderini tayin hakkından söz etmemesi önemliydi.

Ne yazık ki Cumhurbaşkanı Özal ertesi gün kalp krizinden öldü. Özal şubatta Başbakan Demirel'e altı sayfalık bir mektup yazarak Kürt toplumunun ülkeye giderek yabancılaştığını ve PKK giderek artan yaygın bir otoriteye sahip olduğundan bunun uzun vadede Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağını bildirmişti.[40] Ancak önerdiği çözümün içinde, PKK'nın eylem yaptığı bölgelerde onlara sempati duyan 200.000 civarında Kürt'ün bölgeden kitlesel olarak göç ettirilmesine ilişkin açık bir tartışma yapılması da vardı. Aslında bu kadar insan gerçekten göç ettirilmişti ama bu göçün etkisi istendiği gibi olmamıştı. Yalnızca PKK'nın destek ağlarını yaygınlaştırmıştı.

Özal hayatta kalsaydı tarihin akışının farklı olup olmayacağı konusunda spekülasyon yapmak yararsız. Ancak Türkiye ve Öcalan Kürtlere yönelik ılımlı olmakla birlikte yaratıcı jestler yapma yeteneği olan yegâne devlet adamını kaybetmişti. Özal'ın yerine cumhurbaşkanlığı makamına, en yakın rakibi ve bir Kürt olan Kamuran Inan'ı büyük bir oy farkıyla yenilgiye uğratan Demirel geçti. Demirel, 1991'de başbakanlığa geldiğinde yumuşatıcı görüşler belirtmesine rağmen, Kürt sorununu siyasi araçlarla çözmek için hiçbir ciddi kaygı taşımadığını gösterdi. Hiçbir şey yapmadı ve ordunun Öcalan'ın ateşkes ilanını bir zayıflık işareti olarak algılayışını izledi. Bu çerçevede, ordu Öcalan'ın Türkiye'de hâlâ serbest olduğunu iddia ettiği 7000 civarında savaşçıyı gözaltına alma çabalarını tekrarladı. Izleyen altı hafta içinde askerler yaklaşık 100 gerilla ve sivili öldürdüler, yüzlercesini tutukladılar ve yeni evler yıktılar. Hem Demirel hem de ordu görüşme yapmayı ve hiçbir ödün vermeyi düşünmediklerini açıkça göstermişlerdi. Devletin Kürtlere yönelik politikasını yeniden değerlendirmeye almadan önce PKK'yı bütünüyle ezeceklerdi.

---

[38] *Turkey Briefing*, cilt 7, no 1, 1993.

[39] *Turkey Briefing*, cilt 7, no 2, yaz 1993.

[40] *The Independent*, 13 Kasım 1993.

24 Mayıs'ta bir grup PKK gerillası Bingöl yakınlarında bir otobüsü durdurarak, içindeki izne giden 35 askeri öldürdü. Bu, muhtemelen ateşkesi sabote etmek isteyen itaatsiz bir PKK komutanının işiydi. Öcalan bu saldırıyı onaylamasa bile ateşkesin bittiğini resmen açıklamak dışında bir alternatife sahip değildi ve haziranda bunu yaptı. Türkiye, örneğin Kürtçe televizyon ya da radyo yayınlarına izin vermek gibi herhangi bir jest yapmadığı ve askeri operasyonları durdurmadığı için PKK savaşmaya devam etti. Aslında devlet güvenlik faaliyetini durdurmuş olsaydı, bu muhtemelen Kürtlerin çoğunluğunu devletin geleneksel af tanımazlığından vazgeçmeye hazır olduğuna ikna edecekti.

Türkiye Kürdistan'ı bir kez daha amansız bir savaşın içine düştü. Yeni başbakan Tansu Çiller (Türkiye'nin ilk kadın başbakanı) kendi etkinliğinden Genel Kurmay'ın yeni bir saldırı düzenleme kararına karşı çıkabilecek ölçüde emin değildi. Yeni saldırıya Kulp ve Lice ilçelerine düzenlenen yıkıcı saldırılar da dahildi. Bir temmuz günü 75 sivil, asker ve gerilla öldü. O ay ölü sayısının (1984'ten bu yana) 6500'e çıktığı tahmin ediliyordu.

Artık her iki taraf da çatışmanın sınırlarını genişleterek Türkiye'nin geri kalan kısımlarını etkilemek istiyordu. Ankara'da Kürt partisi HEP temmuz ayında Kürt ulusal duygularına karşı sembolik bir karşılık olarak kapatıldı. Bazı eski HEP milletvekilleri zaten Demokratik Emek Partisi (DEP) adında yeni bir parti kurmuşlar ve devletin çabalarının beyhude olduğunu göstermişlerdi. Kürtlere duyulan öfkenin bir başka belirtisi de Anayasa Mahkemesi'nin Meclis'teki ılımlı Kürt milletvekillerinin parlamenter dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar vermesiydi.[41]

PKK da mücadeleyi Türklerin yaşadığı bölgelere taşımak istiyor, cephanesini yeni silahlarla artırıyordu. Haziranın ortasında Türkiye'nin güney sahilindeki bazı turistik bölgelere bir dizi saldırıda bulundu ve yabancı turistleri Türkiye'ye gelmemeleri için uyardı.[42] Aynı zamanda

---

[41] Bu Fehmi Işıklar'dı.

[42] Bombalı saldırılar Antalya'da 27 Haziran ve 17 Temmuz'da, İstanbul'da 25 Temmuz'da ve Kuşadası'nda 30 Temmuz'da gerçekleşti.

Avrupalı turistleri Kürdistan'da rehin almaya başladı. 24 Haziran'da Bern'deki Türk elçiliğine saldırdı, bu kasımda Batı Avrupa kentlerindeki Türk hedeflere yapacağı saldırıların habercisiydi. Bu saldırılar Almanya'da PKK'nın ve onunla ilişkili kuruluşların yasaklanmasına, Fransa'da bazı PKK taraftarlarının gözaltına alınmasına yol açtı. Bunlar PKK'nın finansal kaynaklarını tehlikeye sokan adımlardı ve söylendiğine göre sürgündeki Kürtler arasında sıkıntı yaratmış, korkuya neden olmuştu.

PKK etkisini güneydoğuda da gösterdi. Hizbullah Yumruki basının gözünü korkutabiliyorsa, PKK da korkutabilirdi. 18 Ekim'de 'tüm Türk ve yabancı basın mensuplarının Kuzey Kürdistan'daki faaliyetlerini yasakladı ve tüm Türk gazetelerinin bölgedeki temsilciliklerini kapattı. Bu kapatma talimatına itaat edilmesi PKK'nın bölgedeki devlet otoritesine nasıl meydan okuduğuna ilişkin dikkat çekici bir göstergeydi. Bu savaşta ölenlerin sayısı 1993 sonunda 10.000'i geçti ve devlet güneydoğu vilayetlerindeki sivil denetimin yavaşça elinden kaydığını fark etti.

1993 yılına gelindiğinde PKK neredeyse on yıldır gerilla savaşı yürütüyordu. Gösterdiği gelişmeden memnun olmak için her türlü gerekçeye sahipti. 1984'ten bu yana eylem sahasını başarıyla genişletmiş ve cumhuriyetin şimdiye kadar karşılaştığı en büyük tehdit haline gelmişti. Şimdi iki önemli hedefi vardı: birbirine sahip çıkan bir ulusal hareket yaratmak ve Türk devletini görüşmeye ikna etmek. 1993'e kadar çok başarılı olmuştu. Kürt ulusal davasına ciddi rakip olabilecek herkesi kendi alanından uzaklaştırmıştı. PKK sesini çıkarmak isteyen diğer Kürtleri susturmayı başarmıştı. Bölgede PKK lideri dışında hiç kimsenin görüşüne yer yoktu. Aynı zamanda çok sayıda Kürt'ü harekete geçirmişti. Bu en fazla Nevroz gösterilerinde binlerce insanın hem Kürdistan'da hem de göç edilen kentlerde caddeleri doldurmasından anlaşılıyordu. Bu gösterilerde sıradan Kürtler kendi kimliklerini kamuoyuna gösterebiliyorlardı. 1992'deki Nevroz gösterilerinde en az 70 kişi öldü. Dahası, çok sayıda Kürt'un isyanı aktif olarak destekleyen ya bir akrabası ya da arkadaşı vardı. Kısacası, aslında kendi istese bile kaybolması mümkün görünmeyen birbirine sahip çıkan bir ulusal hareket yaratmıştı.

Ancak Türkiye'yi görüşme masasına oturtmak, başarılması çok daha güç bir işti. 1993 yılına gelindiğinde PKK liderliği gerilla operasyonlarıyla ulaşılması gereken yere gelindiğini görmeye başlamıştı. O yılın ilkbaharında tek taraflı ateşkes ilan edilmesinin nedeni buydu. Artık savaşmak değil, görüşmek istiyordu.

Kürt Tehdidine Devletin Yanıtı

Cumhurbaşkanı Özal'ın tehdidın ciddiyetini güçlü bır biçimde fark ettiği kuşkusuz. Ölümünden kısa bir süre önce Başbakan Süleyman Demirel'e çok yalın bir dille, "Türkiye Cumhuriyeti şimdiye kadar karşılaştığı en ciddi tehditle karşı karşıyadır. Toplumsal bir deprem Türkiye'nin bır bölgesinı kalanından ayırabilir ve hepimiz bunun altında kalabiliriz"[43] diye yazmıştı. Özal konunun daha geniş boyutlarını görmüştü. Yerine geçenler Kürt sorununun yalnızca Milli Güvenlik Konseyi'ni ilgilendiren bir konu olduğu düşünerek, bunları görmezden geldiler.

Milli Güvenlik Konseyi kararlı bir biçimde yalnızca askeri çözümler aramaya devam etti. Bölgede üç yüz bin kişilik ordu ve jandarma birlıkleri konuşlandırıldı. Bırlikler saldırı helikopterleri ve gerilla hareketleriyle ilgili olarak neredeyse kesinlikle Birleşik Devletler'den gelen uydu bilgileriyle desteklendi. Temmuz 1987'de çıkarılan 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölgesi Kararnamesi ile genel valiye köyleri geçici ya da kalıcı olarak boşaltma yetkisi verilmişti. Basından alınan bilgilere göre 1990 yılına gelindiğinde özellikle Siirt, Hakkari ve Van'da 326 köy boşaltılmıştı. Çatışma Diyarbakır ve Tunceli'ye sıçradığında benzeri boşaltmalar burada da gerçekleştirildi. Demirel'e Ekim 1991'de başbakan olmasından hemen sonra '[isyan karşıtı] operasyonun sistematik temelde bölge temizliği ve boşaltmaları içereceği'[44] bildirilmişti. Bunlar kısa süre içinde yapılmaya başlandı. Özal Şubat 1993'te '[Kürt] toplumun tüm kesimlerini içeren planlı ve dengeli bir göçün gerçekleştirilerek, insanların Batı'da daha önceden belirlenmiş yerlere yerleştirilmesinin zorunluluğunu'[45] öngörmüştü. Ancak boşaltmalar kesinlıkle düzenlı olmadığı gibi, göçler bütünüyle plansız, kaotik ve büyük bir insanı trajedi ile yaygın çevre imhasına yol açacak şekilde gerçekleşti. Yaptıklarını kabul etmekten utanan hükümet, suçu PKK'nın üzerine attı. 1994'un sonuna kadar en az 2000 köy boşaltılmıştı. Temmuz 1995'te bır devlet bakanı en az 2664 köyün boşaltıldığını ve iki mılyonun üzerinde ınsanın evsiz kaldığını kabul etti. Dahası, bu boşaltmaların devletin genellıkle iddia ettiği gibi PKK eliyle değil, güvenlık güçleri eliyle yapıldığını da teyit etti.[46] 1996'nın ortasına gelindiğinde boşaltılan köy sayısı

---

[43] *The Independent*, 13 Kasım 1993.

[44] Uluslararası Tıbbı Yardım Örgutu ve Kurt Insan Hakları Projesı, *The Destruction of Villages in the South East Turkey* (Londra, Haziran 1996) s. 8.

[45] Bu mektup geniş alıntılarla Kasım-1993 ortasında, *Turkish Probe* ve *Turkish Daily News*'de yayımlandı.

[46] Bu itiraflar ona işine mal oldu, Mılliyet (Ankara) 19 Kasım 1994 ve 25 Temmuz 1995. Dikkate değer bir yalanlamada, 1987-1997 döneminın dört genel valisinın tümü tek bir köy boşaltma emrı bile vermediklerini söylediler, 'Güney ve Guneydoğu Köylerinden Göç Hakkındaki Parlamento Komisyonu Raporu' (muhtemelen Sonbahar 1997).

3000'e, evsizlerin sayısı ise 3 milyona çıkmıştı. 1999 yazında sayı 3500'e çıkmış ve boşaltmalara hâlâ son verilmemişti. Güvenlik güçleri alanı genişletmiş Sivas, Erzincan ve Erzurum'da da köyleri boşaltarak, gerillaların sığınabilecekleri yerlerin kökünü kurutmuştu.

Kurbanların ve gördüklerinden rahatsız olan askerlerin de aralarında bulunduğu tanıkların ifadeleri boşalmaların ne kadar acımasız koşullarda yapıldığını kanıtlıyor. Bunlar arasında kasten aşağılamak, keyfi tutuklama, şiddet, işkence, yargısız infaz, cinsel taciz ya da şiddet uygulamakla tehdit etmek ve taşınabilir eşyaların, hayvan sürülerinin ve gıda stoklarının vahşice tahrip edilmesi (ya da yağmalanması) bulunuyordu.[47] Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD) 1995'te boşaltmalar sonucu yer değiştirenlere ilişkin önemli bir araştırma yayımladı. Zorla göç ettirilenlerin toplam yüzde 90'ı köylerini terk etmeleri için doğrudan devlet baskısı altında kaldıklarını teyit ederken, yüzde 88.7'si yalnızca Kürt oldukları için hedef alındıklarına inandığını bildirdi.[48] Yalnızca 1994'te tarımsal kaybın 350 milyon $ olduğu tahmin ediliyor. Örneğin Diyarbakır vilayetinde hayvan sürülerinin yüzde 50 azaldığı, hayvancılığın yüzde 30 düştüğü ve ormanlık arazilerin yüzde 60'ının kaybedildiği tahmin ediliyor.

Zorunlu göçe tabi tutulanların çoğu bir süre bölgede kalıp, en yakın büyük ilçe ya da kentte sığınacak yer aradı. Bazı kentlerin 1991'deki nüfuslarıyla 1996'da ulaştığı tahmin edilen nüfus karşılaştırılarak olayların acı etkisi değerlendirilebilir:

Kent	*1991 Nüfusu*	*1996'daki tahmini nüfus*
Hakkari	35.000	80.000
Batman	150.000	250.000
Van	153.000	500.000
Diyarbakır	380.000	1.300.000[49]

---

[47] Gözden geçirme, denetleme ve özgül durum incelemeleri için bakınız Kürt İnsan Hakları Projesi, The Destruction of Villages in South-East Turkey (Londra, Haziran 1996); Stiching Nederland-Koerdistan, Forced Evictions and Destruction of Village in Dersim (Tunceli) and the Western Part of Bingol, Turkish Kurdistan, September-November 1994 (Amsterdam, Mart 1995); İnsan Hakları/ Helsinki İzleme Komisyonları Turkey: Forced Displacement of Ethnic Kurds from South East Turkey (New York ve Washington, Ekim 1994) ve Weapons Transfers and Violations of the Laws of War in Turkey (New York, Washington, Los Angeles, Londra ve Brüksel, Kasım 1995). Sivillerin Güçlükonak, Siirt'te pusuya düşürülüp, öldürülmesi ile ilgili kanıtlar için ayrıca bakınız Lustgarten, McDowall ve Nolan, A Fearful Land, s. 16-24.

[48] İHD, Yaşadıkları Topraklardan Metropollere Göç Eden Kürt Ailelere Yönelik Araştırma (İstanbul, Ocak 1995), İsmet İmset'in Mart 1996 tarihli yayımlanmamış bildirisi 'Köy Boşaltmalar'da alıntılandı.

[49] Uluslararası Tıbbi Yardım Örgütü ve Kürt İnsan Hakları Projesi, *The Destruction of Villages*, s. 19.

Ancak, zorunlu göç edenlerden bazılarının Kürt bölgesi dışındaki daha büyük kentlere göç etmeye başlaması çok zaman almadı. Birçoğu akraba ve köylülerinin yaşadığı yerlere gitmek istediler. En çok tercih edilen yerler Adana, Mersin, İskenderun ve diğer sahil kentleri ya da batıdaki İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerdi. Zorunlu göçlerin başlamasından yaklaşık iki yıl sonra, 1994 yılında Adana'nın nüfusunun 900 binden 1.5 milyona, Mersin'inkinin ise 550 binden 1 milyona çıktığı tahmin ediliyordu. Köyü boşaltılanların çoğu, kentin kenarlarındaki gecekondu bölgelerinde yaşamaya başladı.

Devlet politikasına karşı çıkanlara yönelik cinayetlerin sayısı azalırken, 'gözaltında kayıplar' ve adam kaçırmalar büyük ölçüde arttı. Bunların çoğu gündüz gözüyle Özel Tim'in ya da jandarma istihbarat organlarının (JİTEM) üyeleri tarafından gerçekleştiriliyordu. Sivil giyimli polislere kimlik sorulamıyordu. Gözaltında kaybolanların cesetleri bazen çöplüklerde bazen de ıssız yol kenarlarında bulunuyordu. Bu cesetlerin üzerinde genellikle işkence izleri görülüyordu. Kimi cesetler ise hiç bulunamadı.

Kürtlerden yana tutum alan siyasi partiler tacizin hedefi haline gelmişlerdi. Mart 1994'te yapılan yerel seçimlerde Demokratik Emek Partisi (DEP) parti üyelerinin katledilmesi, genel merkezine ve ilçe örgütlerine düzenlenen bombalı saldırılar ve çok sayıda üyesinin tutuklanması nedeniyle seçimlerden resmen çekildi. Bir PKK bombası İstanbul'da altı harp okulu öğrencisini öldürdüğünde devlet parlamenter dokunulmazlıklarını kaldırarak altı Kürt DEP milletvekilini tutukladı, ayrılıkçılık suçuyla yargıladı. Bunlardan en çok tanınanlar Leyla Zana ve Hitap Dicle'ydi ve her ikisi de yasadışı bir silahlı gruba (PKK) üye olmaktan ve yataklık yapmaktan 15'er yıl hapse mahkûm edildiler. Deliller çürütülmesine rağmen devlet HEP ve DEP'in yalnızca PKK'nın siyasi kisveye bürünmüş hali olduğunu düşünüyordu. Diğer DEP liderleri Avrupa'ya kaçtı. Haziran 1994'te DEP kapatıldı. Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) adıyla yeni bir parti kurulmuş olmasına rağmen, devletin Kürt sorununun Kürtler tarafından tartışılmasını engellemeye kararlı olduğu açıktı. HADEP Aralık 1995 genel seçimlerinde, adaylarından ve taraftarlarından bazılarının yaygın bir biçimde tutuklanması, işkence edilmesi ya da öldürülmesine rağmen, 1.2 milyondan fazla oy aldı. Yalnızca Elbistan'da (Maraş vilayeti) üç HADEP yöneticisi öldürülmüştü. Fakat HADEP'in yüksek oy aldığı yerler neredeyse yalnızca güneydoğu ile sınırlıydı. Diyarbakırlı seçmenlerin yüzde 50'sinden fazlası HADEP'e oy verirken, İstanbul'da çok az sayıda Kürt'ün oyunu alabildi.

Haziran 1996'da yapılan ikinci parti kongresinde genç bir militan Türk bayrağını indirerek yerine PKK bayrağını astı. Kongreyi düzenleyenler PKK bayrağını hemen indirseler de, bu yeni seçilen 32 üyeli yönetim konseyinin tutuklanması için gereken bahaneyi oluşturdu. Üç delege ise evlerine dönerlerken vurularak öldürüldüler. Genel Başkan Murat Bozlak tutuklananlar arasındaydı, yargılandı ve hapse atıldı. Bir yıl önce kendi evinin kapısının önünde bir suikast girişiminden sağ kurtulmuştu.

Bunlardan hiçbiri o kadar da şaşırtıcı değildi. Türkiye HADEP'e kendisinden önceki partilerden daha farklı bakmıyordu ve onu da açık ve gizli baskı altına almaya karar verdi.[50] 1999 yılı başında, nisanda yapılacak genel seçimler öncesinde yargıtay cumhuriyet başsavcısı Anayasa Mahkemesi'ne HADEP'in kapatılması için bir iddia sundu. Fakat devletin katlanamadığı yalnızca PKK'ya sempati duyan partiler değildi. Şubatta Kürt yanlısı Demokratik Kitle Partisi (DKP) kapatıldı. Bu parti, ılımlılığıyla tanınan deneyimli bir politikacı olan Şerafettin Elçi tarafından yönetiliyordu. DKP Cumhuriyet içinde siyasi, sivil ve kültürel hakların tanınmasını istemiş, ayrılıktan hiç söz etmemişti. Buna rağmen hem parti hem de lideri 'ayrılıkçı' propaganda yapmakla suçlandı. DKP Türkiye'nin sivil yönetime döndüğü 1983 yılından bu yana kapatılan on beşinci siyasi partiydi.

Bu sırada güvenlik güçleri savaş alanında PKK'lı gerilla gruplarını izlemeyi sürdürdüler. Devletin 1990'lar boyunca uygulanan Olağanüstü Hal'i 1997-98'de on ilden dördünde kaldırması gözle görülür bir üstünlük elde ettiğini gösteriyordu. 1997'den itibaren Kuzey Irak'a yapılan operasyonlar sıradanlaştı. Bunlardan bazılarında 30.000 ya da daha fazla sayıda asker sınır ötesine geçiriliyordu. KDP Türklerin yaptığı bu operasyonlara büyük bir gayretle yardım eder hale gelmişti. Bunun nedeni kısmen Türkiye'nin Habur sınır kapısı İbrahim Halil'de kurabileceği hâkimiyetti. Ama KDP aynı zamanda Bahdinan'daki PKK gerillalarından hiç hoşlanmıyordu, çünkü bu gerillalar KDP'nin kendi tabanı addettiği Irak köylerinde kendi doktriner saflarına adam kazanmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak Türkiye ne kadar çok gerilla öldürdüğünü iddia ederse etsin, Bahdinan'da her seferinde daha fazla gerillanın barınmaya başladığı görülüyordu. Dahası, tam da güneydoğunun bazı bölgelerinde yavaş yavaş sükûnet sağlandığı düşünülürken, PKK başka yerlerde, örneğin Karadeniz bölgesinde saldırılar düzenliyordu.

---

[50] Milli Güvenlik Konseyi'ne 27 Ocak 1997'de sunulan Çözüm Önerileri [Kürt Anlaşmazlığına] belgesi basına sızdırıldığında bu açık bir bilgiye dönüştü.

Bununla birlikte PKK boşaltılan köyler ve giderek ağırlaşan kayıpları nedeniyle 1996'dan itibaren daha fazla savunmaya çekilmek zorunda kalmıştı. Ölenlerin tahmini sayısı 1996 yılında 20.000'e ulaştı. 1999'da ise bu sayının 35.000'i geçtiği tahmin ediliyordu. PKK'nın egemenlik kurduğu alan kesinlikle daralıyordu. Gerilla taktiklerinin artık işe yaramadığı açıktı. Bu nedenle Öcalan Eylül 1998'de Türkiye'nin yanıt vereceğini umut ederek üçüncü kez ateşkes önerisinde bulundu. Halbuki Türkiye'nin başka planları vardı.

Öcalan'ın Yakalanması

Türkiye Ekim 1998'de Suriye'nin kuzey sınırına aniden 10.000 asker yığdı ve Suriye'den PKK'yı sınır dışı ederek, Abdullah Öcalan'ı kendisine vermesini istedi. 1980 darbesinden beri Suriye ve Lübnan PKK'nın üssü haline gelmişti. Bu işte Türkiye ile İsrail'in gizli işbirliği yaptıkları kesindi. Türkiye ve İsrail 1994'ten beri güvenlik konularında çok yakın bir çalışma yürütüyorlardı. 1996 yılında İsrailli pilotlar Türkiye'nin hava sahasında savaş uçakları kullanıyor ve isyan bastırma yöntemleri konusunda tavsiyelerde bulunuyorlardı. Bu Birleşik Devletler'in bölgedeki stratejisinin bir parçasıydı ve Türkiye'nin generalleri tarafından hoş karşılanmakla birlikte, bölgedeki kutuplaşmaya olumlu bakmayan diplomatlarca ihtiyatla izleniyordu. İsrail hava saldırılarına karşı korumasız olan ve kesinlikle daha güçlü olan Türk silahlı kuvvetlerince yapılacak bir işgal girişiminden çekinen Suriye PKK'nın faaliyetlerini hemen durdurdu ve Türkiye ile esas olarak PKK'nın ortak sınır bölgesindeki faaliyetlerini engellemeyi amaçlayan bir 'karşılıklı güvenlik' anlaşması imzaladı.

Ancak, Öcalan teslim edilmedi. Sessizce Suriye'den ayrılan Öcalan Moskova'ya gitti. Kasımın ortasında ise sığınma istediği Roma'ya kaçtı ama tutuklandı. İtalya elinde Öcalan hakkında uluslararası bir arama emri bulunan Almanya'nın onun iadesini isteyeceğini umdu ama Almanya kendi vatandaşı olan yarım milyon Kürt'ün tepkisinden korktuğu için talepte bulunmadı. İtalya, onu ölüm cezasının hâlâ yürürlükte olduğu bir ülkeye teslim etmek istemediği için Türkiye'nin iade talebini reddetti. Öcalan ocak ayının ortasında yeniden Rusya'ya gitti. Lahey'e ulaşabileceğini umuyordu ama Hollanda onu kabul etmeyi reddetti. Ay sonunda Atina'ya kaçtı. Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın ABD'nın yoğun baskıları altında kaldığından kuşku yoktu. Öcalan 1 Şubat'ta CIA'in Afrika'daki istıhbarat üssü olan Nairobi'ye geldi. 15 Şubat'ta Güney Afrika'ya uçmak üzere havaalanına giderken yakalandı ve hava alanında bekleyen özel Türk timlerine teslim edildi.

Türkiye Öcalan'ı İstanbul'a 35 km uzaklıktaki İmralı adasındaki cezaevine koydu. On gün hiç kimseyle görüştürülmedi, daha sonra yalnızca iki avukatla sınırlı bir görüşme yapmasına izin verildi ama görüşmelerin gizli yapılmasına müsaade edilmediği gibi davayla ilgili belgelerin de bu görüşmelerde incelenmesine izin verilmedi. Öcalan'ın duruşmaya çıktığı 31 Mayıs günü yaptığı savunma muhtemelen bu nedenle karmakarışıktı. Duruşma hızla yapıldı. Öcalan havayı yumuşatan ve özür dileyen bir savunma yaptı. PKK'nın militanlığını bir 'hata' olarak tanımladı ve tuhaf bir umursamazlıkla 1990'dan beri insan hakları konusunda olumlu gelişmeler kaydedildiğini söyledi, halbuki gerçekte 1938'deki Dersim isyanından bu yana görülen en kötü gelişmeler bu dönemde gerçekleşmişti. Ne binlerce insanın öldürülmesi, faili meçhul cinayetler, gözaltında ölümler konusunda ne de milyonlarca insanın evsiz bırakılması hakkında hiçbir şey söylemedi. Savaşta ölen askerlerin annelerinin tanık sandalyesine oturtulması duruşmanın duygusal atmosferini yükseltti. PKK tarafından korkutulan ya da daha kötü muamelelere maruz kalan binlerce Kürt ve aileleri fazlasıyla gündeme getirilirken, devlet güçleri tarafından işkence edilerek öldürülen ve çoğu savaşa katılmayan Kürtlerden pek söz edilmedi. Duruşma Kürtlerin çektiği sıkıntıları sergilemekten ziyade, PKK'nın kanunlara saygılı bir halka yönelttiği tehdit üzerinde odaklandı. Öcalan, ya kendi özgür iradesiyle ya da psikolojik baskı altında Kürt davasını açıklamak için karşısına çıkan bu özgün fırsattan yararlanamadı.

29 Haziran'da Öcalan vatana ihanetten suçlu bulundu ve ölüme mahkûm edildi. Türk kamuoyunun kesinlikle istediği şey onun idamı olmasına rağmen, idamı kesinleşmemişti. Yüksek Mahkeme, Parlamento ve Cumhurbaşkanı sırasıyla bu kararı onaylamak zorundaydı. Bu arada Öcalan'ın savunma avukatları davayı Strazburg'daki Avrupa mahkemesine götürdüler.[51] Cumhurbaşkanı Demirel uluslararası topluluğa Türkiye'nin Strazburg kararlarına uyacağı konusunda güvence verdi ama çoğunluk buna kuşkuyla baktı.

---

[51] Bu dava adam kaçırma (5. Madde) ve savunma hazırlığı için yeterli olanak bulunamamasına (6. Madde) dayanıyordu. Duruşmanın adaletsiz gidişatının eleştirisi için bakınız Uluslararası Af Örgütü, 'Turkey. Death sentence after unfair trial: case of Abdullah Ocalan'. Ağustos 1999.

Bu arada, Suriye'nin Öcalan'ı sınır dışı etmesinin ardından Türkiye Kürtlerin kendilerini ifade etmesi konusundaki olumsuz yönelimini artırdı. HADEP Öcalan'ın Roma'da geçici göz hapsinde bulunmasını ülke çapında protestolarla kınarken, Kasım 1998'de 3000'den fazla parti taraftarı gözaltına alındı. Gözaltına alınanlardan biri Diyarbakır'da polisin işkencesi altında ölürken, İstanbul'da bir partili de kızgın Türk kalabalıklar tarafından linç edilerek öldürüldü. Öcalan yakalandıktan sonra güvenlik güçleri kıskacı sıkıştırdılar. 1999 Nevroz'u sıkı denetimler altında yapıldı. Türkiye'nin batı kentlerindeki gecekondu bölgelerine çok korkulan 'Özel Timler' ilk kez yerleştirildi. Nevroz sırasında yaklaşık 8000 kişi gözaltına alındı, bunlardan en az 1700'ü İstanbul'da gözaltına alınmıştı.

PKK'nın Bunalım Dönemi

Öcalan Suriye'den ayrılmak zorunda bırakıldığından beri PKK liderliği derin bir bunalım yaşıyordu ve bu bunalım Nairobi'de yakalanmasından sonra daha da derinleşti. PKK askeri kanadı Öcalan'ın Avrupa'da sığınma hakkı elde edeceğine çok fazla inandığını öne sürdüğü Avrupa kanadını suçladı. Avrupa'nın ne Birleşik Devletler ne de Türkiye ile karşı karşıya gelmek isteyeceği açıktı. Gerillalar dağlardaki mücadeleye devam ederken, küçük de olsa arka arkaya yapılan bombalama eylemleri hem Türkiye'nin sivil halkına hem de turistlere PKK'nın istemesi halinde Türkiye'nin Türklerin ağırlıklı olduğu bölgelerinde kargaşa ve yıkıma sebep olabileceğini hatırlattı. Fakat bu PKK'nın daima farkında olduğu gibi çok tehlikeli bir oyundu. Batıdaki bombalama olayları çatışmayı Kürt halkıyla devlet arasında bir çatışma olmaktan çıkartıp, bir iç savaşa dönüştürebilirdi. PKK liderliği ne yapacağı konusunda düşünürken, ağustos başında Öcalan İmralı adasındaki hücresinden PKK'nın askeri eylemlerini bütünüyle bırakması çağrısında bulundu. Birkaç gün içinde PKK askeri mücadeleyi bırakacağını açıkladı. Ama bu bir ikileme yol açtı. Türkiye'nin inattan vazgeçtiğine ilişkin hiçbir belirti yokken, PKK mücadelesini diğer araçlarla nasıl yürütecekti?

Kürtleri Bastırmanın Maliyeti

Generaller savaşı kazanmış gibi görünüyorlardı ama acaba kazanmışlar mıydı? Hiç kimse savaşın 1984'ten beri verdiği zararın ne kadar büyük olduğundan kuşku duymuyordu. 1999'a gelindiğine savaş devlete yalnızca askeri anlamda yılda 10 milyar dolara mal olmaya başlamıştı. Çevreye, tarıma ve insan üretkenliğine verdiği zarar, savaş ülkenin en yoksul kesimlerinde yapılmış bile olsa muazzamdı. Uluslararası yatırımlar açısından da Türkiye'ye çok büyük zararı dokunmuştu. Örneğin 1990'ların sonunda yıllık 8 milyar dolar olan turizm gelirleri, yalnızca yedi yıl öncesinin iki katıydı. 1999'da turizm gelirleri yüzde 30 düşmüştü. Almanya'da yapılan bir kamuoyu yoklaması insanların Türkiye'de tatil yapmaktan vazgeçmelerine sebep olan şeyin bombalardan korkmaları değil, bu ülkenin insan hakları sicilinin zayıf olması olduğunu ortaya çıkardı.

Dahası Türkiye'nin çatışma sırasında Kürtlere yaptığı muamele Türkiye'yi Avrupa ile de giderek artan bir anlaşmazlık içine sokmuştu. 1990'ların ortalarında Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Anlaşması'nı, yaşama hakkı, adil yargılanma hakkı, işkencenin durdurulması, toplantı ve ifade özgürlüğü gibi konularda sürekli ihlal ettiği gayet iyi biliniyordu. Uluslararası Af Örgütü düzenli bir biçimde en büyük ihlalleri içeren yakıcı vakaları yayımlıyordu.

Avrupa Birliği bu karneye rağmen Aralık 1995'te Türkiye ile gümrük birliği anlaşması imzaladı ve Türkiye insan hakları sicilini düzeltmeyi taahhüt etti. Hiçbir gelişme kaydedilmedi ve 1997'de Türkiye Avrupa Birliği'nin bekleme listesinde bile yer almadığını büyük bir öfkeyle öğrendi. Kendi yerine, henüz başvuru yapan Doğu Avrupalılar alınmıştı. Dahası Birlik Türkiye'nin sicilini ağır biçimde eleştiriyordu. Ardından daha kötü şeyler de gelecekti. O tarihe kadar Avrupa Mahkemesi'ne yapılan az sayıdaki kişisel başvurular, birden bire çoğaldı. 1996'dan itibaren Strazburg neredeyse düzenli bir biçimde Türkiye aleyhine davalara bakmaya başladı ve Türkiye'yi köy yıkmak, işkence ve yasadışı cinayetler gibi çok ciddi ve sürekli̇leşen ihlallerden suçlu buldu. O yılın ekim ayında Türkiye'nin savunmasını yapan avukat, "Türkiye daima söz veriyor ama sözlerini hiç tutmuyor... bu koşullar altında Türkiye'yi savunmak imkânsız"[52] diyerek istifa etti. Bu nedenle Haziran 1999'da Avrupa Konseyi'nin 41 üyeli bakanlar kurulunun Türkiye'yi tekrarlanan ve ciddi insan hakları ihlalleri nedeniyle kamuoyunda eleştirmesi şaşırtıcı olmadı.[53] Daha önce Avrupa Konseyi'nin hiçbir üyesi böyle bir kınama almamıştı. Türkiye yarım yüzyıl önce NATO'ya katıldığından beri, Batı'nın insan hakları siciline yönelik kuşkularını bastırmak için batıyla yaptığı stratejik ittifakın önemine güvenmekteydi. Buna rağmen 1999'a gelindiğinde, İngiltere ve Almanya gibi çoğu ülke ekonomik ve stratejik çıkarları nedeniyle böylesi sorunları göz ardı etmeye çalışmışsa da, bu ülkelerde giderek artan sayıda parlamenter ve insan hakları aktivisti onları engellemeyi başarmıştı.

---

[52] Profesor Bakır Çağlar, *Middle East International*, no 537, 8 Kasım 1996'da alıntılanmıştır.

[53] Bu zamana kadar AİHM'ye gelen toplam 9979 bireysel şikayetten 2115'i Türkiye vatandaşlarından gelmişti.

Türkiye ülke içinde de ağır bir bedel ödedi. Kürt sorununun Milli Güvenlik Konseyi'nin üstünlüğünü korumasını sağlayacak bir bahane olarak kullanıldığı ve böylece sivil hükümet ve demokratik işleyişin tehlikeli bir biçimde sınırlandığı kuşkusuzdu. Kendisini Kemalist mirasın bekçisi tayin eden Milli Güvenlik Konseyi Türkiye Cumhuriyeti'nin organik evrimini durdurmaya çalıştı. Hiçbir sivil hükümet MGK onayı olmadan yaşamını sürdüremiyordu. Bu siyasi sürecin ciddi ölçüde güç kaybetmesine neden oldu. Sağcı Turgut Özal dışında, MGK'ya karşı gelip, kazanacak kişilik ve yetenekte hiçbir siyasi lider çıkmadı.

Özal'ın ölümünden sonra Kürt sorununun sorumluluğunu alan subaylar devletin merkezinde fazlasıyla kural dışı olayın gerçekleşmesine izin verdiler. Bu yolsuzluklar Susurluk olayı[54] ile açık bir biçimde ortaya çıktı ve bazı üst düzey devlet görevlilerinin muhtelif suçlarla yakından ilişkili olduğunu meydana çıkardı: Bunlar arasında büyük uyuşturucu kaçakçılıklarından[55] tutun da, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) eski ve şu andaki üyelerinden ve aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi'nin mensuplarından oluşturulan ölüm timlerinin finansmanı ve işlerinin kolaylaştırılmasına kadar her şey dahildi. Bu insanlar Kürt aktivistlerin ve insan hakları savunucularının katledilmesinden sorumluydular.

Dahası Kürt sorunu Türkiye'nin 1950'lerden beri bir parçalanma ve küçülme süreci yaşayan siyasi yapısına büyük bir baskı yapmıştı. Bu üç askeri müdahalenin sonucunda seçmenlerin yetkilerinin zayıflamasının doğal sonuçlarından biriydi. Aynı zamanda 1980 rejiminin gündeme getirdiği, Türk-Sünni kimliğini merkeze alarak toplumun Türk, Osmanlı ve batılılaşan unsurlarını uzlaştırmayı amaçlayan 'Türk-İslam' sentezi ideolojisinin de sonuçlarından biriydi. Kürt isyanı bu sentezin

---

[54] Kasım 1996'da Susurluk'ta bir araba kazası oldu. Tek kurtulan muhafazakâr bir Kürt toprak ağası, aşiret reisi ve DYP Urfa milletvekili Sedat Bucak'tı. 10.000 kişilik bir Köy Korucusu grubuna kumanda ediyordu. Ölenler, sahte diplomatik pasaporta ve kimliğe sahip, İnterpol tarafından aranan Türk 'mafya babası' Abdullah Çatlı; eskiden İstanbul'da üst düzey emniyet yetkilisi ve polisteki kontr-gerilla birlikleri olan 'Özel Tim'in eski koordinatörü olan Hüseyin Kocadağ ile mafya tetikçisine dönüşmüş eski bir güzellik kraliçesiydi.

[55] Hükümetin oluşturduğu Susurluk Araştırma komisyonu üyelerinden birinin biçtiği, muhtemelen abartılı değer, yıllık 70 milyar ABD $'dı.

'Türk' tarafına yönelen güçlü bir tehditti. Refah Partisi'nin yükselerek 1996'da seçilen hükümetin ana ortağı haline gelmesi de devletin yaptığı tanımdaki İslam boyutunu tehdit ediyordu, MGK bu sorunu sonunda Refah'ı iktidardan uzaklaştırıp 1997'de kapatarak çözümledi. Onun yerine Fazilet Partisi kuruldu ve Kemalizmin laik modernleşmeci etiğine meydan okumayı sürdürdü. Son olarak da, Türk-İslam sentezine yanıt olarak, üçte biri Kürt olan yaklaşık 15 milyonluk Alevi topluluğu siyasi Aleviciliği kurmak için sol siyasetle ilişkilerini gevşetmeye başladı.

Bu nedenle Türkiye yirmi birinci yüzyılın başında sosyal ve ekonomik anlamda olduğu kadar demokratik alanda da gelişebilmek için çözmek zorunda olduğu kimlik çatışmalarıyla ilişkili derin bir çıkmazın içine girdi. Bunlar Milli Güvenlik Konseyi'nin başa çıkamayacağı kadar büyük sıkıntılardı. Siyasi değişimi yönetemediği görünen MGK ve bürokrasi Kürt sorununun ele alınış biçimini sorgulayan önemli sivil toplum kuruluşlarının giderek artan tepkilerine olumsuz yanıtlar verdi. 1995'te Türkiye Odalar Birliği Kürt sorunu konusunda dikkate alınmamış ve rahatsız edici iki faktörü ortaya koyan bir araştırmanın sonuçlarını yayımladı: Hem Kürt kültürel kimliği hem de PKK'ya verilen destek hükümet çevrelerinin daha önce düşündüğünden çok daha yaygındı; ve araştırmaya katılan Kürtlerin yaklaşık üçte ikisi cumhuriyetten ayrılmadan bir tür özyönetim istiyor ve yalnızca yuzde 11'i ayrılmaktan yana tutum belirleyerek, Türk yetkililerin ayrılıkçılık konusundaki durmadan tekrarlanan yalanlarını ortaya koyuyordu.[56] Raporun yayımlanması öfke uyandırdı ve tanınmış Türk yazar Profesör Doğu Ergil polis kovuşturmasına uğradı. On sekız ay sonra MGK Türk Sanayicıleri ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) hazırladığı bır rapora daha da büyük bır öfkeyle yanıt verdi.[57] Rapor, diğer şeylerin yanı sıra Kürt halkının yaşadığı yerlere ve çocuklarına Kürtçe isimler vermelerinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını, yalnızca Kürtlerin sorunlarını temsil eden siyasi partilerin kurulmasının serbest bırakılması da dahil, Kürt kimliğinin açıkça ifadesine izin verilmesini istiyordu. Aslında bu MGK'nın mevcut biçimi ve yetkileriyle işleyişine son verilmesini isteyen bir çağrıydı ve silahlı kuvvetler içinde büyük bir kızgınlığa yol açtı. Rapor, sözcükleri dikkatle seçilmiş olmasına rağmen, servet üreten sektörün Türkiye'nin çatışan kimlikler arasında büyük uçurumlar oluşturan ciddi bir siyasi krizin içinde olduğuna inandığını gösteriyordu: Çatışma asker-sivil, dini-laik, Türk-Kürt ve Sünni-Alevi kimlikleri arasındaydı.

---

[56] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, *Doğu Sorunu* (Ankara, Temmuz 1995). Araştırma PKK'nın aktif olduğu doğu ve Kürtlerin göç ettiği üç güney vilayetinde Profesör Doğu Ergil tarafından 1256 kişiyle görüşülerek gerçekleştirildi. Özetle şu gerçekler ortaya çıktı: Kürtlerin yüzde 82,6'sı hâlâ Kürtçe konuşabiliyordu; yüzde 35'i PKK'lı bir arkadaş veya akrabasını ağırlamıştı, fakat görüşme yapılanların kalan yüzde 65'i bu soruya yanıt vermeyi özellikle reddetmişti; yüzde 11'i bağımsız bir Kürdistan istiyordu; yüzde 36'sı bır Türk-Kürt federasyonu istiyordu; yüzde 17'si yerel yönetim reformları ve yüzde 11'i özerklik istiyordu. Bu farklı özyönetim biçimleri doğrultusunda, araştırma görüşme yapılan kişilerin bu seçeneklerin ne anlama geldiği konusunda yalnızca kaba bir fikre sahip olduğu sonucuna varıyordu.

[57] TÜSİAD, Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri (İstanbul, Ocak 1997). Yazarı ünlü bir anayasa hukukçusu olan Bülent Tanör'dü.

GAP ve Ekonomik Çözümün Eksikliği

Türkiye bu arada hâlâ büyük bir ekonomik sıkıntı içindeydi. Aklı başında Türkler çatışmanın çözümünün kısmen siyasi olmasının yanında asıl çözümün ekonomik olduğunu gayet iyi biliyorlardı. 1990'ların başında güneydoğuda kişi başına düşen yıllık gelirin ulusal ortalamanın yalnızca yüzde 42'sini ve Türkiye'nin Ege/Marmara Bölgesi'nde gerçekleşenin yalnızca dörtte biri olduğu biliniyordu. Hiçbir hükümetin Türkiye'nin batısı ile doğusu arasındaki ekonomik eşitsizlikleri gidermek için gereken ciddi adımları atmadığı da aynı şekilde gayet iyi biliniyordu. Kesinlikle en yoksul kentler olan Kürt kentleri ulusal kalkınma bütçesinden yüzde 10'dan daha az bir pay alıyorlardı.

Bu nedenle Özal'ın Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) başlatması büyük bir ses getirdi. Bu muazzam proje Dicle ve Fırat'ın gücünden yararlanarak, yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında Türkiye'nin endüstriyel gelişimini hızlandıracak elektrik enerjisini üretecek ve çevresindeki arazilerin sulanmasını sağlayarak tarımda ve tarımla ilişkili sanayilerde önemli bir büyümeye yol açacaktı. Bölgede yaşayanların büyük bir ekonomik yarar sağlayacakları iddia ediliyordu. Projeyi planlayanlar bölgede kişi başına yıllık gelirin ulusal ortalamanın yüzde 53'üne çıkarılarak, yüzde 10'luk bir artış sağlanmasını öneriyorlardı.

Gerçekte ise GAP hükümetin ya Kürt sorununun ekonomik boyutunu anlamadığını ya da niyetinin öncelikle ülkenin geri kalan kısmının çıkarları için güneydoğudan alınabilecek her türlü servetin suyunu çıkarmak olduğunu ortaya çıkardı. Çünkü GAP master planının bizzat kendisi çiftçi ailelerinin yüzde 8'inin bölgedeki arazilerin yüzde 50'sinden fazlasına sahip olduğunu, yüzde 41'inin 10 dönüm ile 50 dönüm arasında toprağı bulunduğunu ve yüzde 38'inin ise topraksız köylüler olduğunu belirtiyordu. Büyük toprak sahiplerinin büyük bir bölümü bölgede yaşamıyor, topraklarından kendilerine yetecek bir gelir elde ettikleri sürece, bu toprakların verimsiz koşullarda işlenmesine izin veriyorlardı. Tarımla uğraşan nüfusun GAP'tan yararlanması köklü bir reform yapılmaksızın mümkün olmayacaktı. Toprak reformu konusundaki son girişim 1978'de yapılmış, Ankara'daki büyük partilerin, kendilerine oy sağlayan ağalık sisteminin tahrip olmasından duydukları korku nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. Devletin işlettiği kurumlar ve küçük mülk sahiplerince kurulacak kooperatiflerin çok sayıda insanı bölgeden uzaklaştıracağı düşünülüyordu.

Dahası büyük ölçüde eğitimsiz olan halkın, yalnızca sermaye yoğun tarım ya da tarımsal sanayiye hizmet etmek için gelişecek yan sanayiden değil, bizzat bu sanayiden nasıl yararlanacağını da kestirmek güçtü. Kürtlerin ne sermayesi ne de eğitimi vardı. Koşullar güven telkin ettiği takdirde sermaye ya Türkiye'nin batısından ya da yurtdışından gelecekti. Kürdistan'da eğitimin çok zayıf durumda olduğu, olağanüstü kalabalık sınıflar ve sevilmeyen Türk öğretmenlere bakıldığında açıkça görülüyordu. 1990 yılında Mardin'deki ortalama okuma yazma oranı, bu en kötü durumdaki vilayet olmamasına rağmen, yüzde 48'di, halbuki ulusal ortalama yüzde 77'ydi. Eğitimin kırsal alanda yaşayan insanların çoğunluğu için yabancı olan bir dilde yapılması nedeniyle bu oran şaşırtıcı değildi. Okul kayıt rakamları yeterince açıklayıcıydı. Çocukların yalnızca yüzde 70'i okula gidiyor ve bunlardan yalnızca yüzde 18'i orta öğretime devam ediyordu, orta öğrenimini tamamlayanlar ise bunların yalnızca yüzde 9'unu oluşturuyordu.[58] Diyarbakır'da bölgeye hizmet vermesi için kurulan Dicle Üniversitesi ise esas olarak Türkiye'nin diğer yerlerinden, son tercihleri bu üniversite olan öğrencilerle doluydu.

Bu nedenle bölgenin ekonomik kalkınması için şart olan iki şey, toprak sahibi ağa sınıfının varlığına son verilmesi ve Kürtçe ilkokul eğitimi, her iki önlem de devletin Kürdistan'ın denetimi konusundaki politikasıyla çeliştiği için uygulamaya sokulamadı.

Devlet yetkilileri GAP'ın bölge halkına sağlayacağı yararlar hakkında çok şey söylediler. Ama on yılın sonunda GAP'tan yararlanmaya başlayan az sayıda insan varken, bu nedenle topraklarını kaybedenlerin sayısı bunları fazlasıyla aştı. Atatürk Barajı 1990'ların başlarında en az 50.000 köylünün başka yerlere göç etmesine neden olurken, Dicle üzerine yapılan Ilısu barajı 20.000 kişiyi daha yerinden edecekti. Dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi bu büyük barajlar çevreye ve ekolojiye zarar veriyor, çok sayıda insanın yer değiştirmesine yol açıyordu.

---

[58] Aklıma gelmişken, bu politika kendisine karşı işliyor ve aslında Kürtçe konuşanları suça teşvik ediyordu. Çünkü bir sonraki kuşağın eğitimden ilk uzaklaştırılanlar olan anneleri, bebeklerini Türkçe değil, Kürtçe ninnilerle büyütmek zorunda kaldılar.

GAP bölgenin sıkıntılarına çare olmadığı gibi, 1998 yılında yerel halkın yalnızca yüzde 42'si GAP'ın bir kalkınma projesi olduğunu biliyor, yüzde 10'un üzerinde bir rakam da bunun yalnızca bir TV kanalı olduğunu zannediyordu.[59] Yapılan araştırmaya katılanlardan yalnızca yüzde 11'inin GAP'tan kısa ya da uzun vadeli beklentileri vardı.[60]

Aslında Türkiye'nın doğusu ile batısı arasındaki ekonomik uçurum 1990'lar boyunca büyüme gösterdi. Bunun bir nedeni savaştı ama diğer nedeni hükümetin bu on yıl boyunca doğu ve güneydoğuda yaptığı kişi başı harcamanın düşmesiydi. 1990'ların ortasına gelindiğinde Doğu ve Güneydoğu bölgeleri Türkiye'nin en zengin bölgesi olan Marmara Bölgesi'nde üretilenlerin dörtte birinden az üretiyordu. 1999 yazında yayımlanan bir Fazilet Partisi raporuna göre, "Türkiye'nin batı bölgelerinde kişi başına düşen yıllık gelir 4000-5000 $ iken, doğu ve güneydoğuda yalnızca 600-900 $"dı.[61]

Bunun nedenlerinden biri bu yoksul bölgenin en önemli tek faaliyeti olan hayvancılığın son yıllarda gördüğü hasardı. Yüzyıllar boyunca Doğu Anadolu hayvancılıkla tanınmış ve büyük sürüler kesilmek üzere batıya gönderilmişti. 1970'te hayvancılık Türkiye'nın GSMH'nın yüzde 12.3'ünü oluşturuyordu. 1997'ye gelindiğinde bu oran yüzde 2.2'ye inmişti. 1979'da tarımsal üretimin yüzde 30'unu oluşturan hayvancılık, yüzyılın sonunda neredeyse yarı yarıya azalmıştı. Bu düşüşün çoğu savaş nedeniyle gerçekleşmişti. Köy boşaltmalar ve hayvanların yazın yaylalarda otlatılmasının yasaklanması önemli bir faktördü. Bir başka neden de, bu kısıtlamaların ve aynı zamanda bölgedeki askeri varlıktan etkilenen ekonominin bütünüyle bozulmasının sonucu olan kaçakçılıktı. 1999 yılında 80.000 ton et (Türkiye'nin yıllık et ihtiyacının yaklaşık yüzde 5'i) çoğunlukla İran'a kaçak olarak satılıyordu. Hakkari'nin yerel hayvancılık ekonomisi değişimi açık biçimde resmediyordu: 1984'te vilayette 5 milyon hayvan olduğu tahmin ediliyordu. On beş yıl sonra bu rakam yalnızca 500 bine inmişti.

Mart 1999'da, Öcalan'ın yakalanmasının ardından Başbakan Ecevit Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki 26 vilayette ekonomik faaliyeti canlandıracak bir plan açıkladı. Fakat bu işe 108 milyon $ tahsis etti, bu bölgede ancak 8200 yeni istihdam olanağı yaratmaya yetecek bir meblağdı. Milyonlarca insanın yer değiştirmesi nedeniyle işsizlik oranının yüzde 80 olduğu bir bölgede Ecevit'in taahhüdü Türkiye'nin siyasi liderlerince doğunun ekonomik sıkıntılarını gidermek konusunda her yıl yapılan asılsız taahhütlerden yalnızca sonuncusuydu. Gerçekte ise bölgenin PKK'yı yenmek için harcanana benzer bir paraya ihtiyacı vardı. Türkiye'nin 1999'daki savunma bütçe tasarısında 3.4 milyar $ tedarikler için ayrılmıştı, 8 yılda 31 milyar $ harcanması amaçlanıyordu. Bu, güneydoğuda hem silahlı kuvvetlerin hem de büyük bir jandarma gücünün varlığını zaman içinde gereksiz hale getirebilecek bir finansmandı. Bir uzmanın belirttiği gibi, "Bölgedeki ekonomik koşullar... Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk günlerinde görülenden neredeyse farksız"dı.[62] Fakat yüzyılın sonuna kadar tıpkı PKK ile olan savaşın sona ermesinden sonra Kürtlerin hoşnutsuzluklarına neden olan köklü siyasi, ekonomik ve sosyal gerekçelere eğilme niyeti gösterilmediği gibi, bölge için böyle bir harcama da öngörülmedi.

---

[59] GAP televizyonu bir güneydoğuya TV hizmeti sağlama girişimiydi.

[60] Mimar Mühendis Odaları Birliği, Bölgedeki halkın zorla göç ettirilmesinden kaynaklanan sosyal sorunların Diyarbakır'daki bir incelemesi *Kurdish News Bulletin*, 9-15 Haziran 1998'de alıntılanmıştır.

[61] *Turkish Daily News*, 4 Haziran 1999.

Birlikte yaşamak

Çatışmanın önemli özelliklerinden biri de on beş yıl süren sert ve acımasız bir savaşın ardından toplumlar arası bir iç çatışmaya dönüşmemesiydi. Aslında Kürt bölgesinden ekonomik sorunları nedeniyle göç edenlerin ve askeri operasyonlardan kaçanların sayısının giderek artması bu tehlikeyi büyümüştü. PKK'nın silahlı eylemlerine son vermesi uzun süreden beri beklenen böylesi bir gelişmenin önüne geçilebileceğini gösterdi. Ama bu kabusun yeniden ortaya çıkması yönünde bir tehlike varlığını sürdürüyordu. Güney sahillerindeki çok sayıda ilçe ve şehrin yanı sıra Hatay da önemli bir göçmen akınına uğradı. Aynı şey İstanbul ve İzmir'de de gerçekleşti. Yer değiştirmek zorunda kalan insanlar buralarda da polis takibi ve tacizine maruz kaldılar. Aslında buralardaki gecekondu mahalleleri, aktif milliyetçiler, 'asimilasyona uğramış' pasif insanlar ve devlet yanlılarının birbirlerini itip kaktığı Kürdistan'ın bir uzantısı haline geldiler. 1996 yılının ortasında bir Türk insan hakları derneği olan Mazlum-Der, o tarihe kadar ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı Adana, Mersin ve Antalya'nın artık bir Kürt çoğunluğa sahip olduğunu iddia etti. Hatta bu derneğin başkanı ertesi yıl parlamento komisyonuna şunları söyledi:

---

[62] Hikmet Ulubay, *The Turkish Probe*, 11 Nisan 1999'da alıntılanmıştır.

> Adana, Mersin ve Antalya gibi kentlerde Türk ve Kürt mahalleleri oluşuyor. Türkler, Kürt mahallelerine Kürtler de Türk mahallelerine giremiyorlar. Küçük bir provokasyonla bu durumun ciddi toplumsal çatışmalara yol açabileceği anlaşılmalıdır. Bu insanlar [boşaltılan köylerden gelenler] yalnızca unlarını ve ekmeklerini kaybetmekle yetinmediler, onurlarını da kaybettiler. Çocuklarını dilenmeye zorlayan binlerce aileyi görmezden gelemeyiz. Bir diğer deyişle, olayın [köy boşaltmalar] çok ciddi sosyo-psikolojik boyutları bulunmaktadır."[63]

Çatışmalar sürerken göçmen topluluklarıyla komşuları arasındaki kutuplaşmanın arttığı kesindir. Yüksek tirajlı bir gazete olan *Sabah*'ın Kürt isyanının doruğuna henüz ulaşmadığı 1992 ilkbaharında yaptığı bir kamuoyu araştırması Türklerin yalnızca yüzde 25'inin Kürtlerle 'kardeşçe' yaşayabileceğini gösteriyordu. Aynı zamanda Kürtlerin politik istekleri konusunda derin bir güvensizlik olduğunu da ortaya koyuyordu. Kürtlerin yüzde 70'i bağımsız bir devlet istemediklerini vurgularken, Türklerin yüzde 89'u onların bunu istediklerini düşünüyordu.[64] Kürt işçiler zaman zaman öfkeli yerel halk tarafından Türk askerlerinin son dönemdeki kayıplarına tepki olarak çalıştıkları bölgelerden atılıyorlardı. Göçmen Kürtler halkın içinde Kürtçe konuşmaktan kaçınarak ve güvenlik güçlerince yapıldığı bilinen eylemlerden PKK'yı sorumlu tutarak kendi başlarının çaresi bakmayı öğrendiler. Ancak, Kürtler Türkler ile olan günlük ilişkilerinde gerçeği bastırırlarken, göçün 1960'lar ve 70'lerde Beyrut'ta kente yeni gelen köylülerin apolitik geleneklerini kaybederek büyük bir politizasyon yaşamalarına benzeyen bir dönüşümü beslemesi gibi bir tehlike bulunuyordu. Kutuplaşmanın arttığını Nisan 1999'da yapılan genel seçimler gösteriyordu. Türklerden oluşan aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi oylarını büyük bir oranda artırırken (ikinci büyük parti haline geldi), yerel seçimlerde HADEP altı Kürt kentini eline geçirdi. Devlet kendi sertlik yanlısı politikalarıyla kanseri Cumhuriyet'in diğer kısımlarına yaymış ve siyasi uçları beslemişti. Öfkenin, acının ve toplumsal tehlikenin uzun vadeli mirası yanında günlük aşağılamalar önemsiz görünüyordu.

---

63. Yılmaz Ensaroğlu, 'Doğu ve güneydoğuda boşaltılan köylerden göçenlerin sorunları hakkında parlamento soruşturma raporu', (muhtemelen Sonbahar 1997).

64. *Middle East International*, no 423, 19 Nisan 1992.

Cumhuriyet'in iki büyük halkının psikolojik ve fiziki olarak birbirlerinden ayrılmalarına Türklerin Kürtlerin nüfus artışlarından duydukları sürekli kaygı eşlik etti. Resmi istatistiklere göre 1989'da Türkiye Kürdistan'ında ortalama doğum oranı yüzde 2.75'ti. Cumhuriyet'in Türk ağırlıklı bölgelerinde ise bu oran yüzde 1.49'du. Kürt halkının yaklaşık yüzde 50'si on beş yaşının altındayken, bu oran Türklerde yüzde 35'ti. Bu istatistiklerin gösterdikleri fazlasıyla açıktı. Şu anda nüfusun yaklaşık yüzde 23'ünü oluşturan bir azınlık, Kürtlerde görülen doğum oranları büyük ölçüde düşürülmedikçe toplam nüfusa oranla daha hızlı artacaktı. Çok sayıda Kürt'ün Türkler ile evlendiği ya da Türk kültürüne asimile olduğu kesindi ama Kürt kimliğinin de gelişmeye devam edeceği açıktı. İstatistiklere göre, 1990'lar boyunca acımasızca yerlerinden edilen üç milyon insanın yarısı on beş yaşının altındaydı. Anne babalarının güvenlik güçleri tarafından utanç verici bir biçimde aşağılandığını görmüş ve korkmuşlardı. Devlet gelecek açısından hiç de iyi bir şey yapmamıştı.

Durum böyleyse devlet Türkiye içinde ya da Kuzey Irak'ta gerillaların peşine düşmekle vakit kaybediyordu. Kürtleri ülkenin geri kalanıyla üretken bir ilişki için sokmanın bir yolunu bulmak zorundaydı. Devletin HADEP'in, Türk insan hakları örgütlerinin ve gazetecilerin ulusal meseleyi şiddet içermeyen bir biçimde ifade etmelerine ve tartışmalarına şiddetle karşı çıkarak meselenin altında yatanları halletmesi zordur. Türk siyasi yaşamının giderek daha da küçülmesi, demokrasinin zayıflığı ve devletin düzeni sağlamak adına insan hakları ihlallerinin zorunlu olduğunu savunması iyimser olmayı zorlaştırıyor. Ancak devlet Cumhuriyet'in merkezindeki çelişkileri sonsuza kadar inkâr etmeye devam edemez. Toplumsal çatışma, büyüyen ekonomik sıkıntılar, yetersizlikler ve yeni bir siyasi şiddetin yakınlığı ile engellenmiş ve bastırılmış bir azınlığın karşı karşıya olması gelecekte daha ciddi bir krize yol açabilir.

Kaynaklar

Resmi: Türkiye, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): Son Master Plan Raporu, cilt 1 (Ankara, 1989); Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye 1991 İstatistik Yıllığı (Ankara, 1992).

Yayımlanmış: Bozarslan, *Entre La umma etle nationalisme*; Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity* (Washington, 1983, 1990) ve *Nothing Unusual: The Torture of Children in Turkey* (New York ve Washington, 1991); İsmet İmset, 'PKK: Terör Aldatmacası' Brifing'de (Ankara, Ocak 1987-May 1988) ve *PKK: Ayrılıkçı Şiddet Hakkında Rapor* (1973-1992) (Ankara, 1992); More, *Les Kurdes Aujourd'hui*; Philip Robins, *Turkey and the Middle East* (Londra 1995) ve 'The overload state: Turkish policy and the Kurdish issue', *International Affairs*, cilt. 69, no. 4, Ekim 1993; Lale Yalçın-Heckmann, *Tribe and Kinship among the Kurds* (Frankfurt, 1991) ve 'Kurdish tribal organization and local political processes', Andrew Finkel ve Nükhet Sirman (eds), *Turkish State, Turkish Society* (Londra ve New York, 1990) içinde; Uluslararası Af Örgütü, *Turkey: No Security without Human Rights* (Londra, Ekim 1996); Human Rights Watch, *Weapons Transfers and Violations of the Laws of War in Turkey* (New York ve Washington, 1995); Medical Foundation for the Care of Victims of Torture, *Staying Alive by Accident: Torture Survivors from Turkey in the UK* (Londra, Şubat 1999); Pope, Nicole ve Hugh *Turkey Unveiled: Ataturk and After* (John Murray, 1996); Robert, Olsen (ed), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s* (Lexington, Kentucky, 1996); Sauar, Erik *Turkey's Struggle with Democracy and Kurds* (Trondheim, 1996).

Gazeteler ve dergiler: Briefing, The Daily Telegraph, The Egyptian Gazette, The Financial Times, Al Hayat, The Independent, International Herald Tribune, Kurdish News and Comment, Kurdistan Report, Middle East International, Le Monde, New York Times, Observer Foreign News Service, The Times, Turkey Briefing, Turkish Daily News, Turkish Probe, Voice of Kurdistan, Helsinki İzleme Komisyonu ve Uluslararası Af Örgütü brifingleri ve basın açıklamaları, IMK (Uluslararası Kürt İnsan Hakları Derneği) Haftalık İnformasyon Servisi; Kürt İnformasyon Bülteni; Washington Kürt Enstitüsü günlük basın brifingleri.

Röportajlar: Yalnızca şu isimler güvenle verilebilir: Musa Anter (İstanbul, 18 Eylül 1990); Sedat Aybar (Londra, yaz 1993); İsmail Beşikçi (Ankara, 24 Eylül 1990); Serhat Bucak (İstanbul, 17 Eylül 1990); Hatip Dicle (Diyarbakır, 2 Ekim 1990); Jane Howard (Ankara, 26 Eylül 1990); İsmet İmset (Ankara, 25 Eylül 1990); Kamran İnan (Ankara, 25 Eylül 1990); Meded Serhat (İstanbul, 20 Eylül 1990); Profesör Aydın Yalçın (Ankara, 24 Eylül 1990).

21. BÖLÜM

SÜRGÜNDEKİ KÜRTLER: ULUSUN İNŞASI

Giriş

Birinci baskıda Kürt tarihinin giderek daha önemli bir boyutunu oluşturan ve özellikle Kürt ulusal dayanışmasının gelişimini gösteren sürgündeki Kürtlere yer vermemiştik. Ulusal görüşlerin ilk gelişiminin büyük ölçüde Kürdistan dışında, ya 1908-22 arasında İstanbul'da ya da Osmanlı yetkililerinin etki alanının çok dışında gerçekleştiği hatırlanacaktır. Çıkarılan ilk yayın siyasi olmasa da kültürel anlamda milliyetçi bir dergi olan *Kurdistan*'dı, Kırmançi dilindeki dergi sürgün yaşamının istikrarsız yapısını yansıtıyordu. Derginin ilk beş sayısı 1898 yılında Kahire'de basılmıştı, ancak derginin merkezi İstanbul'dan gelen baskılar üzerine Cenevre, Londra ve hatta Folkstone'a taşınmıştı. 1902'de kapanmadan önce otuz bir sayısı çıktı. Bu dönem boyunca dergi Kürdistan'ın bazı kentlerindeki az sayıda entelektüel seçkine ulaştı. Sürgün tabii ki Osmanlı, Türk, Arap ya da İran baskısına karşı güvenlik sağlıyor ama aynı zamanda Kürdistan'da gerçekte var olmayan entelektüel bir teşvik alanı sunuyordu. Kemalistler 1922'de İstanbul'u ele geçirdiklerinde etnik milliyetçiliğe ilgi duyan bir grup Kürt yurtdışına kaçtı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Khoybun'un fiilen denetlenmeyen bir sınır üzerinden Kürdistan'a yakın olacağı Suriye'ye taşınması normaldi. Burada Fransız manda yetkililerinin hoşgörüsüyle tehlikeden uzak bir biçimde çalışabilir, kendileri kabul etmeseler bile, Suriye'deki milliyetçi Arap hareketinden çok şey öğrenebilirdi. Jaladat Badr Han'ın 1930'ların başlarında *Hawar* dergisini çıkarmaya başladığı ve Kırmançi dilini Latince harflerle yazdığı, böylece Kırmançi dilini Türkiye'deki yeni Kürt kuşağına uygun hale getirdiği yer de Suriye oldu..

Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, sürgün yaşamının modeli ve önemi dönüşüm geçirdi. Yurtdışında yaşayan Kürtler, Kürt ulusal kimliğinin gelişiminde ve uluslararasılaşmasında önemli bir araç oldular. Kürt sorunu o tarihe kadar Kürtlerin yerleştiği her ülkenin bir iç sorunu olmaktan çıkmıştı ve artık bölgesel bir sorun değildi. Artık kesinlikle Avrupa'nın sorunuydu ve tartışmalı da olsa uluslararası bir mesele haline gelmişti.

1945 sonrası ilk sürgünler

Arap milliyetçiliğinin yükselişi Arap dünyasını Kürt sürgünler açısından daha az hoşgörülü bir ortama dönüştürdüğünden, bazı Kürtler Avrupa'ya gitti. Daha da önemlisi, 1960'larda giderek artan sayıda genç Kürt aydını eğitim için Avrupa'ya geldi. Çoğu Irak'tan, bir kısmı da Iran, Suriye ya da Türkiye'den geliyordu. Bunların arasında en tanınmışı Fransa ve Çekoslovakya'da eğitim gördükten sonra Iran'da KDPI lideri olan Abdülrahman Kasımlı'ydı. Kürtler kısa süre içinde batı Avrupa ülkelerinde öğrenci birlikleri kurdular ve Kürdistan'ın değişik kısımlarındaki deneyimlerini birbirleriyle paylaştılar. Bazıları Kürt siyasi partilerini temsil ediyordu, bunların arasında en bilineni Barzani'nin KDP'siydi. Bazıları da Kürt siyasi ve kültürel sorunlarının, örneğin Kürt dili ve edebiyatının geliştirilmesi tartışmasının yayılmasıyla ilgilendiler.[1] Çıkarılan ilk dergiler Türkiye ya da Suriye'de basılması mümkün olmayan önemli yazarların ve şairlerin eserlerine yer verdi.

Ekonomik Göçmenler

1970'lerde denge, hızla büyüyen Avrupa ekonomisinin vasıfsız işçi talebi nedeniyle Türkiye'den gelen yoğun göçmen işçiler nedeniyle değişti. İlk göçmen işçilerin çoğu batı ya da orta Türkiye'den gelen Türklerdi, fakat bu durum kısa süre içinde değişti. 1970'lerin sonundan itibaren Türkiye'nin doğusundan önemli sayılarda işçi gelmeye başladı, bunun nedeni yalnızca iyi para kazanabilecekleri işler bulmak değil, aynı zamanda Türkiye'nin doğusunda giderek artan huzursuzluk ve baskıydı. Bunlar yerleştikleri her yerde kendi toplumsal alışkanlıkları doğrultusunda yapılar oluşturdular, dükkânlar açıp, camiler yaptırdılar, kafe, restoran ve asıl olarak karşılıklı yardımlaşmayı amaçlayan çeşitli kulüp ve dernekler kurdular. Türkiye'nin doğusundan gelenler aldıkları Kemalist eğitim doğrultusunda başlangıçta kendilerini Türk olarak tanıttılar. Kurulan ilk Kürt işçi derneği Komkar oldu ve dernek zaman içinde düzinelerce yerel örgütün federal şemsiyesini oluşturdu.

---

[1] Başlıkları siyasi ve kültürel kaygılarını açıklıyor: Çiya (dağ); Çiray Kurdistan (Kürdistan'ın Işığı); Denge Kurdistan (Kürdistan'ın Sesi); Heviye Welet (Anavatan Umudu); Pirsing (Işın); Xöndkarı Kurd (Kürt Öğrenci), Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan*, s. 270.

Avrupa kentlerinde bulunan politikleşmiş Kürt öğrencilerin etkisiyle ve devletin 'doğuda' yaptığı muamelenin siyasal yapısını giderek daha fazla fark ettikçe çoğu, kendilerini Kürt olarak tanımlamaya başladı. Bu süreklileşen bir 'uyanış' süreci oldu. Komkar faaliyet yürüttüğü yabancı ülkelerde Kürt dilinin ayrı bir kimliği olduğu konusunda (kısmen başarılı) kampanyalar yürüttükçe, Kürt işçileri arasında kültürel bilincin gelişmesine fazlasıyla katkıda bulunmuş oldu.

Tıpkı Asya, Afrika ve Karaipler'den gelen diğer göçmen topluluklarında olduğu gibi, Kürtlerin de ikinci kuşağı kendi kökenlerine göçmen anne babalarından daha fazla ilgi gösterdi. 1970'lerin sonuna gelindiğinde değişik Avrupa merkezlerinde Kürtçe okuma yazma kursları düzenlenmekteydi. Çoğu Kürt Kırmançi dilini Avrupa'da öğrendi. Yazılı ve sözlü bir dilin varlığı ülkesinden uzak bulunan Kürtler üzerinde giderek daha derinlikli ve artan bir psikolojik etki yarattı. "Ben kimim?"i keşfetme isteği 1980'lerde ve 90'larda Kürt gençleri arasında siyasi kimlik ve dil aidiyeti konusunda büyük bir ilginin doğmasına neden oldu.

Mültecilik yılları, 1980-2000

İran, Irak ve Türkiye'deki Kürt toplulukların 1980'den sonra devletleriyle daha önce yaşamadıkları kadar sert bir çatışmaya girdikleri hatırlanacaktır. Her bir vakada binlerce, on binlerce hatta yüz binlerce Kürt, evlerini terk etmek zorunda kaldı. Söz konusu rakamlar 1975'te Saddam'dan kaçanların sayısını önemsizleştirdi. 1980'lerin ortalarında Avrupa'da yaklaşık 500.000 Kürt'ün yaşamakta olduğu tahmin ediliyordu. Bu sayı 1999'da muhtemelen 750.000'i geçiyordu. Çoğu Iraklı Kürt İngiltere'ye giderken, Türkiye Kürtleri'nin çoğu Almanya'ya göçtü. Her iki durumda da yüzyılın ilk yıllarındaki tarihsel nedenler ve dil rol oynamıştı. Çoğu İran Kürt'ü ise Fransa'ya gitti. Iraklı ve İranlı mültecilerin çoğu iyi eğitim görmüş insanlardan oluşuyordu. Türkiye'den gelenlerin ise çoğu çiftçi ve köylüydü, eğitimleri çok azdı ama Kürtlerin yaşadığı kırsal alanlarda yaşayan insanlarının karşılaştığı derin adaletsizlik ve acımasızlığı biliyorlardı. Diğerleri, özellikle de entelektüel olanlar araştırma ve yayın için daha güvenli bir ortam sunan İsveç'e yerleştiler. 1956'dan itibaren Kırmançı dilinde ve Süryanice yazılmış çok sayıda yayın çıkarıldığı İsveç yurtdışında yaşayan Kürtler için entelektüel bir merkez haline geldi..

Esas olarak siyasi insanlar olan mültecilerin göçmen Kürtler üzerinde dramatik bir etki yapması kaçınılmazdı. İster Irak'tan, ister İran ya da Türkiye'den gelmiş olsunlar, ya bizzat kendileri devletin yönelttiği zulmün kurbanı olmuşlardı ya da yakın arkadaşları veya akrabaları. Genel olarak bakıldığında, bu mültecileri ve kendilerinden önceki göçmenleri harekete geçiren, diğer Türk ya da Irak hareketlerinden çok PKK'ydı. PKK Avrupa'nın her yerinde öğrenci ve işçi birlikleri, danışma büroları ve yayın kuruluşları oluşturmuştu. Asıl amacı Avrupa'daki Kürtlerin yaşamlarını kolaylaştırmak olan Komkar'ın tersine, PKK Kürdistan mücadelesinin Kürtlerin zihnindeki en önemli mesele haline gelmesini sağladı: "Özellikle Almanya'da büyüyen marjinalleşmiş ikinci kuşak için PKK faaliyetlerine katılmak anlam taşıyor ve kendilerine duydukları saygıyı artırıyordu. Çok sayıda genç kadın ve erkek yaşamlarını başka siyasi örgütlerde pek rastlanmayacak şekilde, bütünüyle partiye adadılar."[2] Kimileri PKK'nın ideolojisini ve yöntemlerini beğenmedi, Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi'ni veya bir başka grubu desteklemeyi tercih etti. Ancak, Türkiye'den gelenlerin çoğu PKK'nın Türk Devleti'ne daha önce hiçbir Kürt grubun yapamadığı ölçüde meydan okumasından etkilendi ve onu gönüllü bir biçimde destekledi. 1990'ların başlarındaki askeri başarıları nedeniyle PKK Avrupa'daki çok sayıda yöre derneğinin yönetimini 'ele geçirdi'. Bu dernekler arka arkaya PPK taraftarı olduğu bilinen ya da onun sempatizanları olan kişileri yönetime seçtiler. 1990'a gelindiğinde, onlarca Kürt derneği bulunmayan tek bir Avrupa Birliği üyesi ülke kalmamıştı. Örneğin Londra'da 1990'ların ortalarında 25 dernek vardı. Bunların 10'u yöre derneğiydi, en büyük iki dernek olan Kürt İşçi Derneği ve Halkevi 1990'larda PKK'ya karşı güçlü bir sempati besliyordu. 1984'te esas olarak bir Türk derneği olarak kurulan Halkevi 1990'larda Kürt derneği olduğunu vurguluyordu. Sürgündeki toplulukların çoğu parti ya da derneklerine cömertçe destek oluyorlardı. Özellikle PKK çok büyük katkılar alıyordu ama bu katkıları alan yalnızca o değildi. Yaygın bir biçimde zorla para toplandığına dair dedikodular da vardı. Bu doğru olabilir ama çoğunluk gönüllü olarak para veriyordu.

---

[2] Bruinessen, van. *Kurds in movement*, s. 10.

Akrabalık ilişkilerinin ve dinin, kimliğin önemli bileşenleri olduğu Kürdistan'ın tersine yurtdışında yaşayanlar arasında durum böyle değildi. Siyasi görüşler diğer her şeyden daha önemliydi ve örneğin Türkiye'de önemini koruyan Alevi-Sünni farklılığı Avrupa'da neredeyse hiçbir önem taşımıyordu.

Kürdistan'da olduğu gibi buralarda da Nevroz'un kutlanması özel bir önem taşıyordu. 21 Mart'ta yapılan Bahar ya da Yeni Yıl festivali önce Irak Kürdistan'ındaki Kürtlerce ulusal bir gün olarak benimsenmişti. (İran Kürtleri için festivalin politik bir önemi yoktu, çünkü bugün tüm İran halkı tarafından İran'ın Yeni Yıl'ı olarak, Kürt İranlı ayrımı yapılmaksızın kutlanıyordu. Festival İslam öncesi İran geleneklerinden bugüne gelmiştir.) Avrupa'nın her yerinde 1970'lerde evlerde yapılan mütevazı Nevroz partileri, 1990'lara gelindiğinde sürgündeki Kürtlerin Kürt kimliğini sokaklarda ya da büyük toplantı salonlarında ifade edebilecekleri bir fırsata dönüştü. Bu mücadeleye katılmadan önce marjinalleştirilmiş bulunan gençlere kendi kimliklerini ve ulusal mücadelelerini teyit edebilecekleri bir olanak haline geldi.

Diğer kuruluşlar da başka alanlarda kamuoyuna seslenme olanağı buldular. 1983'te Paris'te Kürt akademik ve kültürel araştırmalarını geliştirmek için bir Kürt Enstitüsü kurulmuştu. İki önemli örgüt daha kuruldu: Bunlardan biri Bonn'daki Uluslararası Kürt İnsan Hakları Derneği, diğeri de Londra'daki Kürt İnsan Hakları Projesi'ydi. Her ikisi de Strazburg'daki Avrupa Mahkemesi'ne getirilen davalar, yayınlar, Avrupalı ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte hazırladıkları projeler aracılığıyla Türkiye'deki ciddi insan hakları ihlallerini ulusal ve uluslararası arenaya taşıdılar. 1980'lerde Kürtçe yayınlar çoğaldı bu, Kürtlerin İran, Irak ve Türkiye'de yaşadıkları acılara verilen açık bir yanıttı.

Bu arada daha açık gelişmeler de kaydedilmişti. Madam Danielle Mitterrand'ın girişimiyle 1989 yılında Paris'te önemli bir uluslararası Kürt konferansı yapıldı. Konferansa katılanlar arasında, katılmaları açıkça yasaklanmış olmasına rağmen yedi Türk Sosyal Demokrat (SHP'li) milletvekili vardı. Bu milletvekilleri SHP'den ihraç edildikten sonra HEP'i, kapatılmasının ardından da DEP'i kuran kişilerdi. 1994 yılında Kürtlerin sorunlarının tartışılması için Brüksel'deki Sürgündeki Kürt Parlamentosu'nu kuranlar ise ülkeden kaçan altı üst düzey DEP yöneticisiydi. Türk parlamentosunda görev alan Kürtler ağırlıkta olsa da, bu parlamento siyasetçi, yazar, gençlik örgütleri ve dini kuruluşlardan (Süryani, Yezidi ve Alevi) kişileri bir araya getirmeye çalıştı. İlk toplantısını Nisan 1995'te, uluslararası adaletin sembolü olan Lahey'de yaptı. Daha sonraki toplantılar Viyana, Moskova ve Roma'da yapıldı. Parlamento hızla PKK'nın egemenliğindeki bir yapı haline geldi. Avrupa Birliği'nin başkenti sayılan Brüksel'de daimi bir buro açan Parlamento, toplantılarını değişik Avrupa ülkelerinde gerçekleştirdi. 1998 sonbaharında toplantısını İtalya parlamentosunda yaparak, İtalya'daki çoğu siyasi partinin onayını almış oldu. Parlamento, çeşitli Avrupa hükümetleri tarafından da tanınarak, birçok Avrupa kentinde danışma büroları açmayı başardı. PKK'nın etkinliğine rağmen, parlamento Türkiye ile görüşmeler yoluyla elde edilecek bir çözüm fikrine bağlı kaldı.

Avrupa'daki Kürtler modern teknolojinin bulunduğu koşullarda Kürdistan'daki hemşerilerinden bütünüyle kopmalarına gerek olmadığını keşfettiler. 1970'li yıllarda transistorlu radyolar ve teyp kasetleri siyasi faaliyet ve kültürel iletişimin önemli kanallarını oluşturmuştu. Ancak bu gelişmeler 1990'ların enformasyon devriminin yanında hiç kalıyordu. Mobil/cep telefonu iletişimi, faks ve e-mail kullanımı ülkenin sınırlarının rahatça aşılmasını sağladı. Internetteki web sitelerinin hızla çoğalması da Kürt halkı ve onlarla ilgilenenler için 'ilan tahtaları' sağladı. 1995'te yurtdışında yaşayan Kürtler arasında toplanan paralarla Londra ve Brüksel'de PKK yanlısı bir uydu kanalı olan MED-TV kuruldu. Televizyonun kurulması Türkiye'deki Kürtler arasında heyecanla karşılandı, ulusal dayanışma duygularını harekete geçirerek, Türkiye'nin Kürtlerin yerleşim yerlerine yönelik yıkımları doruğuna ulaştığı sırada onlara cesaret verdi. Bir köylünün işaret ettiği gibi, "Bazen köydeki yegâne elektrik kablosunu bu kanalı seyredebilmek için saklıyorduk."[3] Ancak MED-TV İngiliz yayın yönetmeliğinin gerektirdiği kurallara uyamadığı için aldığı birkaç uyarıdan sonra, 'şiddeti teşvik etmek'ten suçlu bulundu[4] ve Nisan 1999'da lisansı iptal edildi. Fakat üç ay sonra yeni bir kanalın MEDIA-TV'nin kurulduğu açıklandı. Siyasallaşmış Kürtlerin parlamenter demokrasilerden yayın yaptıklarında koyulan kurallara saygı duymayı imkânsız bulmalarına rağmen, TV aracılığıyla faaliyet yürütmek hem daha kolay hem daha ucuzdu. Diğer bir deyişle, Türkiye, Irak ve İran enformasyon saldırısını geri püskürtemeyecekti. Dahası, böylesi bir saldırı biçiminin merkezi ve ideolojik mevzilerine yapılan gerilla faaliyetlerinden daha tehditkâr olduğunu göreceklerdi.

---

[3] *The Independent*, 19 Şubat 1999

[4] MED-TV tarafsız yayın gerekliliğini üç kere çiğnediği için 1998'de 90.000 Sterlin para cezasına çarptırılmıştı zaten.

1990'larda Avrupa Birliği'nde sığınma hakkı arayan Kürtlerin sayısı giderek arttı, Birlik üyesi ülkeler Kürt topluluklarının yükselen militanlığını artık görmezden gelemiyorlardı. Gerginlikler 1993-94'te özellikle Almanya'da doruğa ulaştı. 1993'te Türk hedeflere PKK tarafından organize edildiği düşünülen birkaç bombalı saldırı düzenlendi. Almanya PKK'nın ve 30 civarında yan kuruluşunun faaliyetlerini yasakladı. 1994 Nevroz'unda Kürtler Köln otoyolunu kapattılar, başka yerlerde iki ya da üç Kürt kendisini yaktı. Başbakan Kohl'un "Terör yeni bir boyuta ulaştı!"[5] diye haykırdığı bildirildi.

Türkiye Kürtleri yaygın biçimde potansiyel terörist olarak görüldü. Abdullah Öcalan için arama emri çıkartıldı. Fakat Türkiye ve Almanya'ya öfke içeren böylesi Kürt gösterileri, bir yandan Türkiye'ye Kürt halkı ile savaşması için malzeme sağlamaya devam ederken, diğer yandan büyük mülteci topluluklarına ev sahipliği yapmanın giderek imkânsızlaştığını Almanya ve diğer AB ülkelerine acı bir biçimde hatırlattı.

İngiltere de terör karşıtı bir çizgi izlemeye başladı. 1994'te PKK Avrupa temsilcisini tam Avam Kamarası'nda bir toplantıya katılacağı sırada tutukladı ve 1993'teki bombalama olaylarıyla bağlantılı olarak Almanya'ya iadesine karar verdi. İngiltere ve Belçika MED-TV'ye daha kuşkulu yaklaşmaya başladılar ve 1997'de tesislerine baskın düzenleyerek, banka hesaplarına ve diğer malzemelerine el koydular. Her iki ülkenin de PKK'ya gelen paraların kaynağı konusunda kanıt aradığı açıktı. Hiçbir şey Kürt sorununun Avrupa'da giderek daha çok önem kazandığını Abdullah Öcalan'ın son yolculuğundan daha açık bir biçimde göstermedi. İtalya'ya gidişi, sığınma hakkının kabul edilmemesi, Almanya'nın arama emrini hayata geçirmeyi reddetmesi gibi şeyler AB devletlerinin Kürt sorununu artık kurcalamak istemediğini gösteriyordu.

Ancak sürgündeki Kürt milliyetçiliğini herkesten çok muhtemelen Türkiye boğmak istiyordu. Avrupa'da yapılan Kürt gösterilerini izliyordu ve bir muhbir ağı kurmuştu. TV yayınlarını bozmanın yanı sıra, Londra'daki güçlü diplomatik temsilcileri Londra'yı MED-TV'yi kapatmaya ikna etmeye çalışıyordu, öyle ki sonunda MED-TV kapatıldığında Kürt topluluğu yaygın bir biçimde bunun Türkiye'nin baskılarının sonucunda gerçekleştiğini düşünüyordu. Bu arada Kürdistan'daki Türk güvenlik kuvvetleri birkaç yıldır uydu antenlerini parçalıyorlardı.

---

[5] *Suddeutsche*, 24 Mart 1994.

Avrupa'da ise Kürt sığınmacılar dikkatleri çekebilecek durumda olduklarını gösterdiler. Bu gösteriler Öcalan Nairobi'de yakalandığında doruğa ulaştı ve 20 Avrupa kentinde yapılan büyük gösteriler yapıldı, elçilik binaları işgal edildi ve üç Kürt Berlin'de İsraili güvenlik görevlileri tarafından vurularak öldürüldü. Böylece Türkiye'nin Kürt sorunu Avrupa basınının baş sayfalarına taşındı. Avrupa'da aralarındaki Kürt sığınmacıların Türkiye'deki işkencenin izlerini taşıdıklarını fark edenlerin sayısı giderek artmaya başladı.

Bu nedenle, 1999 yılı boyunca Kürt sorunu bir Avrupa sorunu haline geldi ve Birlik içindeki önemi giderek artan bu sorunun çözümü için Avrupa artık Türkiye'nin Kürtler ile olan çatışmasını bugüne kadar olduğundan daha açık bir biçimde ele almaya başladı. Türkiye de Avrupa'daki mutsuz Kürtlerin uzun vadede kendi iç ideolojik düzenine onlara Cumhuriyet'in sınırları içinde daha özgür bir ortam sağlamaktan daha fazla zarar vereceğini anlamaya başlıyordu. Irak Kürdistan'ına baskın düzenlemek kolaydı. Kürt milliyetçi fikirlerinin ve kültürünün Avrupa'dan Türkiye Kürdistan'ına ve İstanbul, İzmir ve Adana gibi kentlere akışını durdurmak ise neredeyse imkânsızdı. Dahası, Türkiye içinde her türlü insan hakları ihlali yapılmış olduğundan, Kürt halkı dış dünyanın vicdanını harekete geçirebiliyordu. Böylece, Türkiye güneydoğudaki askeri seferini neredeyse kazanmak üzereyken, enformasyon savaşını korkunç bir biçimde kaybettiğini yavaş yavaş anlamaya başlıyordu.

Kaynaklar

Martin van Bruinessen, 'Kurds in Europe: exile, politics and cultural renaissance', Kürdistan fotoğraf sergisinde sunduğu tebliğ, Rotterdam, 1997; Martin van Bruinessen, 'Kurds in movement: migrations, mobilisations, communications and globalisation of the Kurdish question', Temel Tebliğ, No. 14, Islamic Area Studies Project of Tokyo (Japonya 1999); Ralf Goldak, 'Thinking the Kurdish Diaspora in Germany' Doktora Tezi, Aberystwyth Üniversitesi, 1997; Östen Wahlbeck, *Kurdish Diasporas: A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities* (Londra, 1999).

SONSÖZ

Acaba yirmi birinci yüzyılın ilk on yılı Kürt tarihi açısından yeni bir başlangıca işaret edecek mi? Bugün, Irak ve Türkiye Kürtleri açısından ABD Başkanı Wilson'un 1918'de söz ettiği özerk gelişmelerde önemli kazanımlar elde edilmesi için son 80 yıldır görülenden çok daha büyük bir potansiyel mevcut. Aslında İngiliz-Amerikan kuvvetleri Bağdat'ı işgal ettiğinde bu yol belirsizlikler ve tehlikelerle dolu bir hale geldi.

Kürtler Irak içinde özyönetimin sağlayacağı yararlarla, ekonominin ve toplumun bir parçası olma avantajını birlikte sunacak olan federal bir düzenleme yapılmasını umut ediyorlar. Bunun gerçekleşip gerçekleşemeyeceği dış faktörlere bağlı olduğu kadar iç faktörlere de bağlı. Washington 1998 yılında KDP ve PUK'u aralarındaki iç çatışmadan vazgeçmeye zorlamış olsa da, bu iki örgüt ancak ABD'nın Irak'ı işgal etmesinin hemen öncesinde birleşik bir siyasi ve askeri duruş sergileme zorunluluğu nedeniyle aktif bir işbirliği yaptılar. Kürt liderleri gelecek aylarda ve yıllarda Bağdat, Ankara ve Tahran ile olan ilişkilerinde daha büyük bir siyasi baskı ile karşılaşacaklar. Yabancı oyuncular Barzani ya da Talabani'yi diğerini baltalamaya ikna etmeye çalışabilirler. Kürt ulusal hareketinin peşini başlangıcından beri bırakmayan kritik iç sorun aynıdır: Günümüzün yeni-aşiretçilik çağrısı ulusal dayanışma dürtüsünden daha güçlü müdür? Eğer öyleyse, Kürtlerin amaçlarının yeni aşiret rekabetleriyle yok olup gitmesi kaçınılmaz olacaktır.

Dışarıdan gelecek tehlikeler konusunda da kuşku duyulamaz. Türkiye'nin Kürt özerk bölgesi konusundaki tedirginliği sürmektedir ve Kürtlerin istediği türden bir federal devletin kurulmasına açıkça karşı çıkmaktadır. Bunun nedeni her zaman olduğu gibi bunun çok daha fazla sayıda olan kendi Kürt nüfusuna örnek teşkil edecek olmasıdır. Acaba Türkiye bu olasılığı engellemek için askeri ya da siyası adımlar atacak mıdır, yoksa Kerkük halkı kendi geleceğini Türkiye'nin müdahalesi olmadan tayin edebilecek midir? NATO'daki müttefikini sessiz kalmaya ikna etmesi konusunda ABD'ye güvenilebilir mi? Kürtler ABD'nin önceliğinin Bağdat'ta kendi istediği türden bir yönetim kurmak ve oluşan siyasi hasarı NATO'daki müttefiki Türkiye'ye tamir ettirmek olduğunu gayet iyi bilmektedirler. Kürtler, kendilerinin federal bir yapı altında olmasına sıcak bakmayan Iraklı Sünni ve Şii Arap halkla ortak bir yaşam kurmayı başarabilecekler midir? Bu sorulara uzun vadeli yanıtlar verebilmek için aradan yarım düzeni ya da daha fazla yıl geçmesi gerekiyor.

Bu arada Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığının kaçınılmaz olarak gerektirdiği çoğulculuğu kabul edip etmemekte henüz karara varmadığı görülmektedir. 2001 ve 2002 yıllarında önemli gelişmelere işaret eden anayasal ve yasal reformları yürürlüğe koyduğu halde, bunlar hâlâ AB'nin beklediği düzeyde değil. Türkiye'nin reform programının iki özelliği açığa kavuştu. Birincisi, programa devletin güçlü bileşenleri tarafından karşı çıkıldı. Ikincisi, kâğıt üzerinde bazı reformlar yapılmış olsa da gerçekte çok az şey değişti. Kürtler hâlâ gözaltı ve kurumsallaşmış işkencelerin ilk kurbanları olmaya devam ediyorlar. Dil haklarının resmen serbestleştirilmesinin ardından üniversitelerde Kürtçe öğretmek ya da Kürt dilinde ders vermek isteyenler ya işkenceye tabi tutuldular ya da 'yasadışı örgüt üyesi' olmakla suçlandılar. Türkiye nihayet Irak krizini bahane ederek Mart 2003'te HADEP'i kapattı. Bu 1983'ten beri kapatılan 26. parti oldu. Ardından HADEP'in yerine kurulan DEHAP'a dava açtı. Bu iyiye alamet değildi.

Türkiye'nin Kürtleri bu koşullarda iyimser olabilirler mi? PKK yenilgiye uğradıktan sonra yalnızca gerilla savaşını bırakmakla kalmadı, aynı zamanda adını değiştirerek, Nisan 2002'de kendisini Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Partisi (KADEK) olarak adlandırdı. Fakat Türkiye'nin siyasi yaşamına katılma şansı bulunmadığından giderek küçüleceği görünüyor. Ancak bu arada PKK'nın harekete geçirdiği kitle hareketi sivil ve siyasal haklar konusundaki mücadelesinde yavaş yavaş da olsa ilerleme kaydetti. HADEP kapatılacağını fark ederek Kasım 1999 seçimleri için Demokratik Halk Partisi, DEHAP adında yeni bir parti kurmuştu. Yeni kurulmuş olmasına rağmen oyların yüzde 6.2'sini aldı ve güneydoğu vilayetlerinin 2'sinde birinci parti oldu. Bu nedenle, hareketin ilerlemesine vurgu yapılabileceği gibi, seçim sisteminin kendisine de vurgu yapılabilir. Kaydedilen ilerlemenin yavaşlığına rağmen, Türkiye'nin Avrupa'nın demokratik normlarına doğru attığı ilk tereddütlü adımdan geri dönmesi mümkün görünmüyor. Sonunda bu yolu seçmeye zorlanacak ve bunu yerine getirmesi için yapılan baskılar artacak. Türkiye'nin sırtını şu anda Batı'ya dönebileceğini düşünmek çok zor. Bu durumda çoğulculuğu hayata geçirmek için gereken demokratik tavizleri vermek zorunda kalacağı açık.

Irak Kürtleri'nin yaptığı gibi Türkiye Kürtleri'nin de yapması gereken Batı'yı uzun vadeli geleceklerine daha çok müdahıl etmek olmalı. Avrupa Birliği ve ABD'ye, Irak'taki 4.5 milyon Kürt'ün özerkliğini destekler ve korurken, Türkiye'deki 15 milyon Kürt'ün kimliğinin baskı altına tutulmasını görmezden gelmenin göze batan bir çelişki olduğunu hatırlatmaları gerekir. Filistinliler gibi Kürtler de Ortadoğu'da batılıların dost bildikleri ülkeler tarafından insan haklarının ihlal edilmesi konusundaki derin ikiyüzlülüğü sergileyerek, Batı'yı utandıracak yöntemler bulmak zorundalar.

EK 1

SEVR ANLAŞMASI

10 AĞUSTOS 1920: KÜRDİSTAN İLE İLGİLİ MADDELER

62. Madde

Konstantinapolis'te toplanan ve İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerince atanan üç üyeden oluşan bir komisyon, bu Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde, ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı Fırat'ın güneyinden Ermenistan'ın güney sınırına kadar olan, daha sonra tayin edilebilecek bölge ile Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya sınırının kuzeyinde bölgeleri kapsayan bir özerklik planını 27, II. (2) ve (3)'te tanımlandığı şekilde hazırlayacaktır. Eğer herhangi bir sorunla ilgili oybirliği güvence altına alınamazsa komisyonun üyeleri adı anılan hükümetlerine başvurabilirler. Plan bu bölgedeki Süryani-Keldani ve diğer ırksal veya dini azınlıklar için tam koruma sağlayacak ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerden oluşan bir komisyon inceleme yapmak ve mevcut anlaşmanın hükümleri kapsamındaki, İran'ınkilerle çakışan Türk sınırlarına yapılması gereken düzeltmeler olup olmadığına karar vermek için mahalli ziyaret edecektir.

63. Madde

Türk hükümeti, burada, 62. Madde'de adı geçen komisyonların kararlarını, konunun hükümete iletilmesinden itibaren üç ay içinde kabul etmeyi ve uygulamayı taahhüt etmektedir.

64. Madde

62. Madde'de tanımlanan bölgelerdeki Kürt halkı mevcut anlaşmanın geçerlik kazanmasından itibaren bir yıl içinde, bu bölgelerdeki nü-

fusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı arzu ettiğini gösterecek bir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurabilir ve eğer bu durumda Konsey bu halkların böylesi bir bağımsızlığa muktedir olduğunu kabul eder ve bunun onlara bahşedilmesi gerektiği yorumunu yaparsa, Türkiye burada böyle bir yorumu uygulamayı, bu bölgelerdeki tüm hak ve yetkilerinden feragat etmeyi kabul eder.

Böylesi bir feragatin ayrıntılı hükümleri İttifak Güçleri Yönetimi ile Türkiye arasındaki ayrı bir anlaşmanın konusunu oluşturacaktır.

Böylesi bir feragat gerçekleşirse ve gerçekleştiğinde, İttifak Güçleri Yönetimi tarafından, Kürdistan'ın bugüne kadar Musul Vilayeti'ne dahil olan kısmında bağımsız bir Kürt Devleti'ne gönüllü rıza gösterilmesine yönelik hiçbir itirazda bulunulmayacaktır.

EK 2

SURİYE KÜRTLERİ

Giriş

Kürtler günümüzdeki Suriye'nin nüfusunun yaklaşık yüzde 8 ila 10'unu, 1998'de 15.3 milyon olan tahmini toplam nüfusun yaklaşık 1.2 ila 1.5 milyonunu oluşturmaktadırlar. Kuzey Suriye'de başlıca üç eyalette yerleşmişlerdir: (i) Kurd Dagh ve 'Afrin, Syria bölgesinin kuzeybatısında dağlık bir bölge, Türk Hatay'ının (Sanjaq of Alexaandretta), Anadolu platosunun güney kayalıkları; (ii) Jazira'nın en kuzeybatısındaki Türkiye sınırı bölgesinde, Jarablus kenti civarında; (iii) al-Hasaka vilayetindeki Jazira'nın kuzeydoğu köşesi, al-Hasaka vilayetinin özellikle Ras al 'Ayn bölgesinden Suriye'nin Kamışlı'dan Dayrik'e giden 'geçit'i boyunca uzanan kesimi.

Bu Kürt topluluklarının kökenleri farklıdır. Kurd Daghlı olanları Türkiye'deki daha büyük bir yerli Kürt topluluğunun güneydeki uzantılarıdır ve yüzyıllardır bu dağlık bölgede yaşamaktadırlar. Kuzey Jazira on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerleşimler başlayıncaya kadar, buradaki Kürt ve Arap göçebe aşiretler ve bir avuç köy dışında büyük oranda bir çöl bölgesiydi. En büyük yerleşim dalgası 1920'ler boyunca, Türk baskısından kaçanlarca oluşturulmuştur (bakınız s. ?)

Şam'da da silahlı Kürt çetelerinin hem düzenli hem düzensiz güçler olarak Müslüman orduların askeri olarak savaştıkları orta çağlara dayanan büyük ve eski bir Kürt topluluğu vardır. Saladin bu askerlerin en ünlüsüydü. Kürtler şehrin dışındaki, bir şehrin yakınlarına kalıcı olarak yerleştirilen birlikler için genel bir model olan, askeri kamplara yerleşmişlerdi. Bu kamplardan en dikkate değer iki tanesi al-Salhiyya ve Hayy al-Akrad (Kürt Mahallesi) mahalleleri haline gelmişti, ikisi de şehrin kuzeydoğusu tarafında Jabal Qasyun yamaçlarındaydı. Önde gelen

Kürtler komuta ettikleri Kürt yeniçeri kuvvetleri aracılığıyla bir derece otorite elde etmişlerdi. On yedinci yüzyıla gelindiğinde bu kuvvetler yerel paramiliter oluşumlara doğru kaydılar, yerellikle liderlerine oldukça bağımsız bir güç sundular. Bu sıralarda Hayy al-Akrad kanunsuz davranışlarıyla ün kazandı. On dokuzuncu yüzyılda Kürt göçmenler, özellikle Güneydoğu Anadolu'dan gelenler Hayy al-Akrad'da yaşamayı seçtiler çünkü Şam'da hoş karşılanmamışlardı. Şam'daki Kürtler farklı aşiret yapılarını korurken aynı zamanda Arapça konuşmaya da başladı, bunların yaklaşık yüzde kırkı 1920'ye gelindiğinde tamamıyla Araplaştı. Bugün Şam'da muhtemelen 300.000 civarında Kürt yaşıyor. Çoğunluğu 'Afrin ve Jazira'dan göçmüş olan, benzer sayıda Kürt ise Halep'te yaşıyor.

İki küçük Yezidi topluluğu dışında Suriye'deki Kürtlerin neredeyse hepsi Sünni'dir. Bunlardan biri olan ve batılı büyük çoğunluğu oluşturanlar Jazira'da Suriye-Irak sınırında yaşayan Jabal Sinjar Yezidileridir. Diğer topluluk Jabal Sim'an ve Kurd Dagh'a yakın bir vadi olan 'Afrin'dedir. Suriye Yezidileri'nin toplam sayısı muhtemelen 10.000'e bile ulaşmamaktadır.

Jazira ve Kurd Dagh'daki Kürtler Kurmanji dilinde konuşmaktadırlar. Kurmanji Kürtçenin Türkiye'de, Irak'ın kuzey kısmında ve İran Kürdistan'ında yaygın olarak konuşulan, ana kuzey diyalektidir. Birçok Kürt her iki dili de konuşur ve bir kuşaktan fazla süreden beri Suriye'nin Arap kentlerinde yaşayan aileler Arapça konuşma eğilimindedirler.

Şam ve Eşraf Politikaları

Yaklaşık 1900'lerden başlayarak, Kürt azınlık ve Suriye'de yaşayanların çoğunluğu arasında Araplar, Arap milliyetçiliğine sahip çıkmaya başladıklarında önce sıkıntı sonra düşmanlık yaratacak politik gelişmeler yaşandı. Ayrılık değişik biçimlerde oluştu. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında seçkin Osmanlı aileleri arasındaki görüş ayrılığı büyüdü. Bu ayrılık İstanbul'un güç ve otoritesini tazeleyerek imparatorluğu desteklemeyi isteyenler ile özellikle eyaletlerde yaşayan, baskın etnik topluluğu yönetme yetkisini elinde bulunduran, yönetsel ademi merkeziyetçiliğin başlangıcını oluşturmaya çalışan yerel yetkililer arasındaydı.

Al-Yusuflar ve Shamdinler, al-Salhiyya ve Hayy al-Akrad'ı kontrol eden tanınmış iki Kürt ağa ailesiydi. Tahıl ve çiftlik hayvanı ticaretindeki egemenliği de içeren çok sayıda kurnazca girişim aracılığıyla Suriye'nin en güçlü ailelerinden ikisi haline gelmişlerdi.[1] Osmanlı tahtıyla yakın ilişkiler kuran ve geleneksel etnik ve akrabalık bağlarına dayanan iki aileden daha önemli olanı al-Yusuflar, daha genç taşralı seçkinlerin çoğunda gelişmeye başlayan Arap ve Suriyeli milliyetçilik hevesini paylaşmadılar. Milliyetçilik yerel akrabalıklara ve kayırmaya dayalı geleneksel iktidarlarını yıpratma tehdidi barındırıyordu ve bunun ötesinde siyasi değişimlere yol açması kaçınılmaz olan belirsizliklere gebeydi ve aynı zamanda al-Yusuf iktidarının zayıflamasına neden olacaktı. Sonuç olarak, imparatorluğun yetkilerini dağıtmak isteyen milliyetçi bu gruplaşmalara karşı al-Yusuflar İstanbul'daki Osmanlı otoriteleriyle ve 1908'den başlayarak otoriter İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle güçlü bir biçimde özdeşleştiler.

Bu nedenle, Kürt ağa sınıfının genel olarak 1916 Arap isyanını 1918'de Emir Faysal'ın Suriye'nin yeni hükümdarı oluşunu hoş karşılamamaları şaşırtıcı değildir. Şam'daki Kürt topluluğunun tartışmasız lideri Abdül Rahman al-Yusuf[2], 1919 Suriye Meclisinin bir üyesi olarak, Suriye'nin bağımsızlığına sessizce muhalefet etti, Filistin'de bir Yahudi ulusal bölgesinin kurulmasını onaylamak ve daha sonra 1920 yazında Suriye Krallığını fiilen yıkmadan önce Fransızlar ile anlaşmalarını güçlendirmek istedi. Böyle nazik bir dönemde Arap yönelimlerine zıt düşen bir gündemi düşlemek zor olacaktı.

Araplaşmış Kürtlerin bile Arap milliyetçiliğine düşman olduğu kanısı Fransız yönetimi döneminde güçlendirildi. Fransa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nden Suriye mandasını elde ettiğinde, Sünni Arap çoğunluğu zayıflatmak için azınlık kimliğinin gelişmesine yardımcı olma politikasını benimsedi. Arap milliyetçileri ve Güney Suriye Dürzileri 1925'te Fransız yönetimine karşı büyük bir ayaklanma sergilediklerinde, Fransa onları ezmekte yardımcı olmaları için azınlıklardan oluşturduğu yardımcı kuvvetler kullandı. Bunlardan biri, (Ermeniler ve Çerkesler'in yanı sıra) Kürt kuvvetleriydi. Kürt kuvvetlerini oluşturanlardan bazıları Şam'daki Kürt çevresinin sakinleriyken, bazıları da yerli koruyucuları 'Umar Ağa Shamdin' tarafından askere alınan, Türkiye'den yeni göçenlerdi. Fransa da bağımsız bir devlet olarak Suriye'nin geleceğinde önemli sonuçlara sahip olacak düzenli yerel kuvvetleri olan *Les Troupes Speciales du Levant*'a temkinli bir biçimde azınlıkları asker kaydetti.

---

[1] Önde gelen dört Kürt ağa ailesi al Yusuf, Shamdin, Agribuz ve Buzuydu. 1900'e gelindiğinde, kendisi de al Yusuf ve Shamdin aileleri arasındaki stratejik birliğin meyvesi olan Abdülrahman al Yusuf Havran'da geniş arazileri, taşradaki bir dizi yönetsel görevi ve Şam'dan Mekke'ye giden yıllık hac kervanının güvenliğinden sorumlu Amir al Hacı'nın kârlı işini elde etti

[2] Verili siyasi niyetleriyle ironik olarak Abdülrahman al Yusuf Suriye Krallığının ilk başbakanı oldu.

Khoybun 1927'de kurulduğunda, Fransa ve İngiltere'ye ne Suriye'de ne de Irak'ta Kürt milliyetçiliğine cesaret vereceğine dair garanti verdi. Başlangıçta Fransa'nın desteğinden yararlandı, fakat bu Arap milliyetçilerinin huzurunun kaçmasına neden olurken, bazı Kürtler tarafından da Suriye içindeki konumlarını tehlikeye düşüren bir girişim olarak görüldü. Kürt çevrelerindeki doktorlar, avukatlar, gazeteciler ve öğretmenlerden oluşan bir profesyonel zümre Khoybun aracılığıyla Kürt milliyetçiliğiyle ilgilenmeye başladı. Fransa, Türkiye karşıtı eylemleriyle ilgili olarak Ankara'dan gelen keskin protestoların ardından 1928 yazında Khoybun'un faaliyetlerini sınırladı ve kısa bir süre sonra da kapattı. Khoybun'un tanınmış kişiliklerinden biri ve bir zamanlar Bohtan'ı (Türkiye'nin içinde Cizre-Jazira bin Umar'ın merkezinde bir bölge) yöneten bir prens ailesine mensup bir sürgün olan Prens Jaladat Bedir Han'ın *Hawar*'ı (Kırmançi dilinde bir dergi) yayımladığı ve Kürtçe gibi bir Hint-Avrupa diline daha uygun olan Latin harflerinin kullanımını başlattığı yer de Şam'dı.

Suriye'deki Kürt ulusal bilinci ilk gerçek açıklaması, diğer dillerin yanı sıra Kürt dilinin resmi kullanımını, üç Kürt bölgesinde eğitimde kullanılmasını ve bu bölgelere Kürt hükümet yöneticilerinin atanmasını talep eden bir dilekçenin 1928'de Suriye Kurucu Meclisi'ne sunulması oldu. Bu talepler, Musul vilayeti 1926'da mahkeme kararıyla İngiliz kontrolündeki Irak'a verildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin koyduğu şartların tekrarıydı, fakat kabul edilmediler.

Ancak, Kürtlerin tümü veya mutlak çoğunluğunun Kürt milliyetçi fikirlerini benimsediğini sanmak yanıltıcı olur. İleri gelen birkaç Kürt Suriye milliyetçiliğinin geniş saflarında çalıştılar, fakat Arapların dikkatini kaçınılmaz olarak Kürtlerin farklılıklarını savunan bayrağı sallayanlar çekti.

Jazira, 1920-1946

Arap-Kürt gerginliğinin kaderinin belirleneceği ilk bölge Jazira olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Jazira büyük oranda boştu ve yaşam güvenli değildi. Orada yüzyıllar boyunca mevsimlik olarak göç

---

3. Fuccaro, 'The Kurds of Damascus under the French Mandate'.
4. Hem Kürt hem Arap birliklerin farklı etnik veya dinden bağımlı aşiret ve grupları da sık sık kapsadığını hatırlatmak önemlidir: Arap veya Kürt, Müslüman, Hıristiyan veya Yezidi. Böylesi farklılıklar aşiret politikaları dünyasında nadiren önemli bir noktaydı.

eden Kürt aşiretleri, özellikle Milli ve Miran konfederasyonları yaşıyordu. Bunlar yaz mevsiminde hayvanlarını otlatmak için Anadolu yaylalarına çıkmadan önce kışı Jazıra ovasında geçiriyorlardı. Jazira'nın bu kuzey toprakları yaz ayları boyunca kimi bedevi aşiretleri özellikle Shammar (Milli aşiretinin vergi ödediği) ve çölün yoğun sıcaklığınca kuzeye göçmeye zorlanan Tayy aşiretleri tarafından işgal ediliyordu. Yani bölge, Kürt ya da Arap olsun esas olarak mevsimlik göç yapanlar tarafından paylaşılıyordu. Bu tablo, kanunsuzluğuyla adı çıkan bölgede kanun ve nizamın hâkim olmaya başlamasıyla birlikte on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru değişmeye başlamıştı.[5] Kimi Kürt aşiretleri çiftçilik yapmak için hayvancılığı terk ederek Anadolu platosunun güneye giden bölgelerine taşınmaya başladılar.

1918'e gelindiğinde Jazira'da Kürtler Araplardan sayıca muhtemelen biraz fazlaydı. Bununla birlikte, 1920'den bu yana, çok daha fazla aşiret halkı özellikle aşiretlerin 1925-28 yıllarında denetim altına alınması sırasında Türk silahlı kuvvetlerinden kaçarak buraya geldi. Yeni uluslararası sınırı geçenlerin kesin sayısı bilinmese de, muhtemelen 25.000 civarındaydı. Çoğunlukla Ermeniler fakat Keldani, Süryani ve hatta Yunan Ortodokslar da dahil olmak üzere çok sayıda Hıristiyan da geldi.[6] 1933'te, kimileri Jazira'nın uzantısı olan Habur vadisinde iskân edilen 8000 Süryani Irak'tan sığınma hakkı istemişti.

Artık Jazira'yı karışık ve karmaşık bir bölge yapan birkaç faktör vardı. Uzaklığı, çok parçalı etnik bileşimi, çoğunlukla Arap olmayan karakteri ve Fransa tarafından oluşturulan Büyük Suriye'nin yeni devletlerine angaje olmak konusunda neredeyse bütünüyle ilgisiz kalması entegrasyonu zorlaştırdı. Birkaç Kürt aşireti çoğunlukla Türklerden intikamlarını almaya çalışmak için Türkiye ile olan sınırı geçmeye devam ettiler.

Yeni gelen aşiretler mevcut olanlar tarafından rahatsız edici bir şekilde itilip kakıldılar. Arap aşiretlerin taklit etmeye başladığı yerleşik hayata çabucak yerleştiler. Yeni gelen aşiretlerin, giderek artan su rekabetinde yerel Arap aşiretlerinden önce gizlice hedefe ulaştıklarına ilişkin bir düşünce vardı. Fakat orada uzun süredir var olan Kürt aşiretleriyle de bir rekabet söz konusuydu. Bu dönemden çıkan en güçlü Kürt lideri 24 aşiretlik bir konfederasyon (bakınız, sayfa ?)[8] olan Havarkanlı Hacı Ağa çok kısa bir süre önce gelmişti. Kuzeydoğu Suriye'deki Fransızların güvenliğine yardımcı olarak, tahmin edilebilir bir biçimde, onların politik gözdesi olmuştu.[9] Takip eden on yıl ve sonrası boyunca Hacı Ağa gittikçe geleneksel bir aşiret reisinden, kendisine ait birçok köye sahip feodal bir toprak ağasına dönüştü.

---

[5] Jabal Sinjar'ın Yezidi aşiretleri Bereketli İslam Toprakları'nın tepelerinden geçen kafileleri yağmalamak konusunda özellikle eski bir geçmişe sahipti.

[6] Fransa'nın Kilikya'yı Türk milliyetçi kuvvetlerine bıraktığı, Fransa-Türkiye arasındaki Ekim 1922 Ankara anlaşmasının ardından 30.000 Ermeni Suriye'ye geçti. 1922 sonunda bir akın daha oldu ve 1923 ortasında 30.000 Hıristiyan daha Suriye'ye girdi. 1923'un sonuna kadar 120.000 kadar Hıristiyan Suriye'ye girmişti. Birçoğu başka yerde yerleştirilmiş olsa da 1930a gelindiğinde Jazira'da yaklaşık 30.000 Hıristiyan vardı.

[7] Fransa, Suriye'nin bazı parçalarını Lübnan Dağı'na ekleyerek Büyük Lübnan'ı oluşturmasının yanı sıra, esas olarak Sünni Arap çoğunluğu parçalamak ve aynı zamanda Hatay Sancağı'nın yönetsel statüsünü ayırmak için Lazkiye (bu limanın arkasındaki dağlarda yaşayan Alevi azınlık için) eyaletini, Güney Suriye Dürzileri için Jabal Druze eyaletini; Halep eyaletini ve bir de Şam eyaletlerini kurdu

Artık Jazira'da önemli bir ekonomik dönüşüm oluşmuştu. Diyarbakır geleneksel olarak Kuzey Jazira'nın ticari kapısıydı. Yeni uluslararası sınırla bu aniden sona erdi. Nusaybin'in (Türkiye) karşısındaki demiryolu hattında Fransızlarca oluşturulan Kamışlı, eyalet başkenti olmak üzere tasarlanmış başka bir Fransız ürünü olan al-Hasaka'nın olduğu gibi önemli bir yeni piyasa merkezi haline geldi. Artık uluslararası bir sınır tarafından ayrılmış bulunan Musul'un yokluğunda, Halep en yakın önemli kent oldu. Güney Türkiye'nin ve Kuzey Mezopotamya'nın Hıristiyan göçmenleri en önemlileri Kamışlı olan kentlere yerleşme eğilimindeydi. Kimi Kürtler kentlere yerleşmiş fakat çoğunluk görece sakin fakat oldukça verimli kırsal bölgelerde köyler kurmuştu İster yerli isterse yeni gelmiş olsun eskiden göçebe olan aşiretler giderek tarıma yönelmiş ve Jazira'nın Suriye'nin yeni eyaletinin tahıl merkezi olabileceği kısa sürede netleşmişti.

Fransızların Milletler Cemiyeti'ne sunduğu 1997 Yıllık Raporu Jazira'nın esas nüfusunu şöyle listelemektedir:

> Çoğunlukla göçebelerden oluşan ve sayısı giderek artan bir azınlığı köylere yerleşen 42.000 Müslüman Arap;
>
> Neredeyse tamamı köylü olan 82.000 Kürt;
>
> Qamishli, al-Hasaka ve daha küçük merkezlerde çeşitli ticaret ve diğer işlerle meşgul, çoğunlukla kentlı 32.000 Hıristiyan.

---

[8] Hacı parasız gelmişti fakat ona çok eskiden kurulmuş Durki tarafından, daha sonra üzerinde Tirbe Spı kasabasını kurduğu küçük bir toprak verilmişti. Birçok Kürt reisten farklı olarak tarımla zaman harcamadı. Hacı alışılmış iki yolla güç kazandı: yağma peşinde koşarak ve hükümete, bu vakada Fransızlara, yağ çekerek. Kürt milliyetçiliğini de bağrına bastı ve Khoybun'daki en nüfuzlu Kürt oldu.

[9] Daha batıda, her ikisi de Jarablus bölgesindeki Barazı aşiretinin reisleri olan Mustafa ve Bozan bin Shahib Barazi benzer biçimde aktifti.

Bu grupların hiçbiri tutarlı bir bütün oluşturmuyordu. On yıl sonra Albert Hourani'nin sözcükleriyle şöyle tanımlanıyordu:

> Hiçbiri diğerlerine egemen olmayan çok sayıda mezhep ve halk arasında ayrılık ve uzun zamandır yerleşik olan bir nüfusun sağlayabileceği istikrar unsurlarının yokluğu ile Jazira çok sayıda faktörün yoğunlaştırdığı karmaşık bir problemi temsil ediyor: Hıristiyanlar ile Müslümanlar ve Araplar ile Kürtler arasındaki gerginlik; Bedeviler ve yerleşik halk arasındaki ebedi düşmanlık; ruhbanlar ve özellikle Fransız misyonerlerinin etkisi; tam sınırın karşısındaki Türkiye'nin müdahaleleri.[10]

Bütün bu grupların büyük çoğunluğu Şam'daki merkezileşme hırsı taşıyan Araplara karşı aynı kuşkuları duyuyordu. Arap milliyetçileri 1930'ların ortalarına kadar diğer meselelerle öylesine meşguldü ki, Jazira ile ilgilenmediler. Yerel Fransız yetkililerin, yerelciliğin gelişmesine yardımcı olmamak için nedenleri yoktu. Alexandretta Sancağı (sonradan 1939'da Türkiye'ye verildi ve adı Hatay olarak değiştirildi) için özel bir rejim kurulduktan iki yıl sonra, 1932'de ayrı bir Jazira sancağı kurulduğunda, yerel özerklikçi eğilimler kasıtlı bir biçimde cesaretlendiriliyordu.

Bu sırada, Suriye'yi tekrar birleştirme yönündeki milliyetçi tutku Jazira'daki insanları endişelendirmeye başlıyordu. 1933'te, al-Hasaka'nın Hıristiyan nüfusu daha büyük bir özerklik için ajitasyona başladı. 1936'da Fransızlar, gelişen Suriye Arap milliyetçi hareketinin tüm Suriye'de bir hükümet kurmasına istemeyerek izin verdiğinde yerel korkular gerçekleşti. Kamışlı'nın Hıristiyan belediye başkanı ve iki Kürt aşiret reisi, Havarkanlı Hacı ve Millili Mahmud tarafından başı çekilen yeni bir özerklikçi hareket Şam hükümetine muhalefet etti. Bu özerklik yanlılarının Türkiye'nin çoğulculuğa kapsamlı bir biçimde karşı çıktığını bile bile 1937'de kısa bir süre Türkiye'ye bağlanmayı savunmuş olmaları dikkat çekicidir. Hükümet yetkilileri ve yerel Hıristiyan nüfus arasında ve sonra Hıristiyanlar ile Kürtler arasında şiddetli çarpışmalar oldu.[11] Eylül 1938'de Hacı tarafından yönetilen[12] bir Jazira Genel Konferansı tam özerk bir hükümet için Fransa'ya başvurdu. Fransız Yüksek

---

[10] A. H. Hourani, *Minority in Arab World* (Oxford University Press, 1947) s. 81.

[11] Bu karışıklıkların değerlendirmesi için bakınız Fuccaro, 'Kurds and Kurdish Nationalism'.

[12] Hacı önceki iki yıl boyunca Şam'ın desteği ve yerelcilik arasında rüzgâr gülü gibi salınıp durdu.

Temsilcisi Jazira için özel bir rejim vaat etti ve ertesi yıl, 1939'da, ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı Jazira (aynı zamanda Güney Suriye'deki Jabal Druze ve Alawite hinterlandıyla Lazkiye) Suriye'nin Arap topraklarından ayrılıp, doğrudan Fransızların denetimine verildi.

Suriye'nin bağımsızlığı ve Arap milliyetçiliğinin zaferi

Fransa Ingiliz zorlaması altında 1946'da Suriye'den geri çekildi. Suriye bütünüyle bağımsızlığına kavuştu ve seçilmiş milliyetçi bir Arap hükümeti altında birleşti. Birçok Şam ve Halep Kürt'ü yeni milliyetçi hükümeti şevkle destekledi, fakat kimi topluluklar, özellikle de ülkenin en güneyinde ve kuzeydoğusundaki Dürzi ve Kürt toplulukları huzursuzdu.[13] Bedir Han Kürt bağımsızlığını arzulamaya devam etti. Arap Suriye 1948'deki Birinci Arap-Israil savaşına karıştığında, Celadet'in kardeşi Kamuran Ali Bedir Han Kürt ulusal hareketinin Avrupa temsilcisi olarak Paris'teydi, fakat aynı zamanda Israil istihbaratından para alıyordu. Temmuz 1948'de Israilliler onu Arap Devletleri'nin savaş girişimlerine nasıl müdahale edilebileceğini incelemesi için Ürdün, Suriye ve Lübnan'a gönderdiler. Raporunda, Israil'in Kürtlerin de içinde bulunduğu hoşnutsuz azınlıkların ayaklanmasına yardım etmesini önerdi. Israil Bedir Han'ın planlarına tahsis edilecek kaynakları sağlayamayacak kadar meşgul olduğu için bu öneriler gerçekleşmedi[14] fakat Suriye istihbaratı onun Israilliler ile ilişkisini öğrenmiş olabilir. Bu bilgi Suriye'nin Kürt topluluğunun güvenilmez olduğu ve bir Truva atına dönüşebileceklerine ilişkin korkularının neden arttığını açıklamaktır.

Bu arada, 1949 başlarında askeri darbelerin hızla birbirini izlemesi kısmen Kürt kökenli olan subayların işbaşına gelmesine neden oldu. Bu diktatörler aynı etnik kökenden gelen subaylara güveniyordu.[16] Kimi

---

[13] Suriye'nin kontrolünü elde etmeyi umut eden Ürdünlü Amir Abdullah ile Yahudi temsilcilik arasında, Ağustos 1947'deki gizli tartışmanın konusu buydu, Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan* (Oxford, 1988), s. 95.

[14] Bedir Han hazırladığı planda Dürzileri, Çerkezleri, Marunileri ve Kürtleri askere almayı öneriyordu, Israil Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı dosyası 3749/1, Ian Black ve Benny Morris, *Israel's Secret Wars* (Hamish Hamilton, Londra, 1991) s. 65 ve Jonathan Randal, *After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan* (Farrar, Strauss ve Giroux, New York, 1997), s.188'de alıntılanmıştır. Aslında Dürziler Yahudi temsilcilikle zaten temas halindeydi ve Dürzi delegeler Amman'daki Ingiliz siyasi görevlisini ziyaret ederek Jabal Druze'nin Ürdün ile birleştirilmesi koşuluyla Suriye ordularının Filistin'e girişini engellemeyi önerdiler. Bu vakada ne Dürziler ne de Kürtler bir şey yaptılar. Dürzi tehdidini tamamen inanılır kılan Suriye kuvvetlerinin bağımsızlığın hemen ardından böyle zayıf olmasıydı. Lübnan Marunilerinin 1930'lardan itibaren Yahudi Temsilcilerle doğrudan teması vardı.

[15] Kamuran'ın kardeşi Jaladet Golan'daki çiftliğinde 1951'de esrarengiz biçimde öldü, Suriye istihbaratı tarafından öldürüldüğüne inanılıyordu. Batı Kürdistan Birliği'nden alınan bilgi, 7 Ağustos 1998.

[16] Birincisi yani Husni Za'im yalnızca Kafkas muhafız birliklerine güveniyordu.

Arap milliyetçilerinin böylesi bir tutumu *Les Troupes Speciales*'e (Özel Birlikler'e) Kürtlerin taşınmasından kaynaklandığını düşünmesi ve kimilerinin de Suriye'deki 'Kürt-askeri rejimi'ni suçlamaları şaşırtıcı değildi.

Bu diktatörlerin üçüncüsü Adib Shishakli kısmi Kürt kökenine rağmen homojen bir Arap-Müslüman devleti yaratmakta kararlıydı. Kürtler, Suriyeliler ve Ermeniler örneğin oteller, kafeler ve sinemalara yalnız Arapça isimler verilmesi, açık toplantılarda, festivallerde veya kutlamalarda sadece Arapçanın konuşulabilmesi ve azınlık organizasyonlarının tüm komitelerinde Müslümanların gayri Müslimlerle eşit sayıda koltuğa sahip olması şeklindeki bir dizi kararnamenin yabancılaştırıcı etkilerini kısa zamanda hissettiler.

Shishakli'nın 1954'te devrilmesinden sonra yavaşça daha açık bir Kürt karşıtı tepki oluşmaya başladı. Kürt soyundan yüksek ve orta rütbeli subaylar silahlı kuvvetlerden tasfiye edilmeye başlandı.[17] Kürtçe müziğe ait gramofon plaklarına ve Kürtçe yayınlara el kondu ve imha edildi, sahipleri hapsedildi. Ancak bu güçlü tepki sistematik değildi ve bir gecede oluşmadı. Örneğin, al-Hasakalı bir Kürt olan Abd al Baqı Nizam al-Din 1949'dan 1957'ye kadar bakanın yazışmalarını gerçekleştirdi ve ana akım Suriye partileri ve politikacıları ile yakın ilişki içinde oldu; fakat bundan sonra, politikalarında Kürt ayrılıkçılığının hiçbir ipucuna rastlanmadı. Aynı şekilde, 'silik, siyasi hırsı bulunmayan bir asker olan'[18] erkek kardeşi Tevfik 1956'da Kurmay Başkanı oldu ve bir yıl sonra sadece Kürt olduğu için değil, ülke Sovyet Bloğu yörungesine girdiğinde radikaller ılımlıları giderek yerlerinden ettiği için görevinden uzaklaştırıldı.

Büyük ölçüde Nasır'ın Mısır'da yükselmesi, İngiltere, Fransa ve İsrail'in 1956'daki Süveyş ve Sina seferlerindeki hezimeti, Irak'taki Haşimi monarşisinin 1958'de devrilmesinden esinlenen Arap milliyetçi coşkusu, 1950'lerin ikinci yarısında Arap dünyasının her yanına yayıldı. Arap milliyetçi duygusu ve Arap birliği aracılığıyla güçlenme fikrinin doğurduğu heyecan Arap olmayan azınlık gruplarına politik düzende çok az yer bırakmıştı. 1957'de, etnik bir nefretten kaynaklanmış gibi görünen bir kundaklama olayında 'Amuda'daki bir sinemada 250 Kürt çocuk öldü. 1946'dan beri büyük oranda tolerans gösterilen Kürtçe yayınlar 1958'de resmen yasaklandı. Suriye o yıl Mısır ile birlikte Birleşik

---

[17] J. C. Hurewitz, *Middle Eastern Politics: The Military Dimension*, (1969), s.153.
[18] Patrick Seale, *The Struggle for Syria*, s. 260.

Arap Cumhuriyeti (BAC) adında bir birlik oluşturdu. Mısır'ın iktidar keli Suriye'yi 1961'de üyelikten çekilmeye zorladı, fakat birlik Kürtl karşı artan ayrımcılığa yol açan yoğun Arap milliyetçiliği dönemini beraberinde getirdi.

BAC, bütünüyle tesadüfen, Suriye Kürdistan Demokratik Par si'nin (SKDP) kurulmasından birkaç ay sonra, Temmuz 1957'de kur muştu. SKDP programında Kürtlerin kültürel haklara sahip ayrı bir nik grup olarak tanınmasını ve Şam'da demokratik bir hükümet kur masını talep ediyordu. Aynı zamanda, Kürt bölgelerinin ekonomik g lişmeden yoksun olduğuna, polis akademisi ve askeri akademinin Kü katılımcılara kapalı olduğu gerçeğine ve Kürt kökenli askeri ve sivil m murların görevden uzaklaştırıldığına dikkat çekiyordu. Dahası, SKD BAC'ın oluşturulmasına şiddetli bir biçimde muhalefet ediyordu. SKD liderleri 1960'ta bulundukları yerlerden toplandı ve hapsedildi.[19]

BAC'ın 1961'de çöküşünden sonra hazırlanan geçici anayasada Suriye resmen ilk kez, Kürtlerin artık yüz yüze kalacağı etnik dışlanmanı uyarısı olan, Suriye Arap Cumhuriyeti (SAC) olarak tanımlandı. Baas'ı Irak'ta iktidarı benzer bir biçimde ele geçirmesinden bir ay sonra, Mar 1963'te Baas iktidara geldi.

Arap milliyetçiliği hem Irak'ta hem de Suriye'de Kürt kimliğine çok az alan bıraktı. Her iki ülkede Kürt entelektüeller etnik milliyetçiliği sınıf mücadelesine tabi kılan politik ideolojilere kapılmıştı. Her iki ülkedeki Komünist partilerde Kürtlerin özellikle de büyük bir oranda üst kademelerde bulunması rastlantı değildi. Suriye Komünist Partisi'nin (SKP) Kürt toplumuna çok yakın ve siyasi akla sahip bir Kürt olan Halit Bekdaş tarafından yönetilmesi nedeniyle, yaygın biçimde bir 'Kürt Partisi' olduğu düşünülüyordu. Baas ve KP bu dönemde hem Irak'ta hem de Suriye'de sert muhalifler haline geldiler. Suriye Baas'ı Irak Baas'ının 1963'te Komünistlere karşı giriştiği türden toptan katliama asla girişmedi. Girişmek zorunda değildi. SKP Kürt toplumuyla öylesine özdeşleşmişti ki, daha geniş bir destek sağlayamazdı. Suriye Baas Partisi kendisinden önceki rejimlerin SKP'ye uyguladığı baskılara aynen devam etti ancak daha sonra onu Ulusal İlerici Cephe'ye aldı.

Baas Partisi neredeyse hemen "Jazira'yı ikinci bir Israil olmaktan kurtarın" sloganıyla Jazira'nın Kürt nüfusunu kapsayacak bir kampanya başlattı, bu batılılara saçma gelebilir ama o dönemin Suriye'sinde yaşanan kuşatılmışlık psikolojisi içerisinde inanılabilir bir slogandı. Barzani'nin isyancı kuvvetlerine karşı savaşında Irak'a yardım etmek için birlikler de gönderdi.

Jazira sorununun çözülmesi

Arap milliyetçilerinin iç ve dış düşmanlardan korkmak için haklı nedenleri vardı.[20] Suriye Arapları'nın davası hiçbir yerde, çok sayıda Arap olmayan topluluğun yaşadığı kuzey kadar, özellikle de al-Hasaka vilayeti kadar zayıf değildi. Bölgenin nüfusu hızla artmıştı ve Arapları kaygılandıran da 1945'ten beri süren bu artıştı. Hükümetin düşünceleri kendi ifadesiyle şöyleydi:

> Kürtler al-Hasakeh vilayetine 1945'in başında gelmeye başladılar. Komşu ülkelerden, özellikle de Türkiye'den Ras al 'Ain'den al-Malikiyya'ya kadar sınırı olan illegal olarak geçerek, yalnız veya gruplar halinde geldiler. Sınır bölgesi boyunca Dirbasiyya, Amuda ve Malikiyya gibi büyük nüfus merkezlerine yavaş yavaş ve illegal olarak yerleştiler. Bu Kürtlerin birçoğu kendilerini Suriye nüfus kayıtlarına illegal olarak kaydettirebildi. Akrabalarının ve aşiretlerinin mensuplarının yardımıyla, çeşitli yollardan Suriye kimlik kartları da edinebildiler. Özellikle tarım reformu yasasının çıkarılmasından sonra, toprak reformundan yararlanmak suretiyle ülkeye yerleşmek ve mülk edinmek niyetiyle böyle yaptılar.[21]

1961'deki mevcut resmi rakamlar yalnız 1954 ile 1961 arasındaki yedi yıllık dönemde al-Hasaka vilayetinin nüfusu sadece doğal bir artışla açıklanamayacak bir artış olan yüzde 17 artışla 240.000'den 305.000'e çıkmıştır. Hükümet bu artıştan o kadar endişeleniyordu ki,

---

[20] Hem Fransa hem Ingiltere Manda donemi boyunca azınlık gruplarını kendi politikalarının aracı olarak kullandılar; 1920'den bu yana Fransa Suriye'nin birliğini yok etmek için elinden geleni yaptı; İngiltere on dokuzuncu yüzyılda Mısır'ı işgal etmiş ve yalnızca 1956'da Süveyş'i işgal edene kadar geri çekilmişti; Filistin'i, toprakları gasp eden ve sakinlerinin yarısını gitmeye zorlayan Siyonist yerleşimcilere vermişti; ABD, Suriye'deki seçilmiş hükümetin 1948'de devrilmesiyle ilişkilendirilmişti; Mısır ve Suriye'nin kalkınma planlarını kabaca reddetmiş ve açıkça Israil lehine davranmıştı; Israil komşu ülkelerde, mümkün olan her yerdeki farklı etnik ve dini toplulukların arasına nifak tohumları ekti.

[21] Suriye Elçisinden Human Rights Watch'a, 12 Temmuz 1996, Human Rights Watch, *Suriye: The Silenced Kurds* (Washington, 1996) içinde.

Haziran 1962'de bir nüfus sayım örneklemi yaptırdı ve gerçek nüfusun 340.000'e yakın olduğu ortaya çıktı.[22] Tüm bu rakamlar abartılı olabilecek olmasına rağmen, fiili koşullar bunlara güvenmeyi gerektiriyordu. 1914 öncesinde kanunsuzluğun hüküm sürdüğü ve fiilen boş olan Jazıra, Fransız Mandası tarafından düzen sağlanıp, büyük ölçüde Kürt nüfus tarafından çiftçiliğe başlandığında şaşırtıcı bir verimliliğe sahip olduğunu göstermişti. 1960'ların başlarına gelindiğinde, Suriye'de, al-Hasaka vilayeti ekili birim alan başına en yüksek ikinci kırsal kesim nüfusu yoğunluğuna sahip olmuştu, fakat ekilebilir birim alan başına kırsal nüfus yoğunluğunda kuşkusuz en düşük seviyede kalmıştı. Diğer bir deyişle al-Hasaka hâlâ bol miktarda ekilebilir toprağa sahipti ve sonuç olarak çevre bölgelerdeki fakir ve işsiz insanlar için çok cazipti ve muhtemelen insanları çekmişti. Suriye içindeki komşu vilayetlerde yaşayan Arap aşiretlerinin al-Hasaka'nın tarım potansiyelinden etkilenmesi mümkündü. Suriye'ye birçok göçmenin gelmekte olduğundan kuvvetle şüphelenmek kaçınılmazdı. Türkiye'de tarımın hızla makineleşmesi, 1950'lerin başından bu yana büyük bir işsizlik ve yoğun bir emek göçü yaratmıştı. Denetlenemeyecek kadar uzun olan sınırların varlığında Kuzey Jazira'nın verimli fakat henüz ekilmemiş toprakları çok güçlü bir teşvik sağlamış olmalı. Şam hükümeti, al-Hasaka vilayetine gelenlerden çoğu ne Suriyeli ne de Arap olduğundan bunun bir güvenlik sorunu oluşturmasından haklı olarak korkuyordu. İngiliz Büyükelçiliği'ne göre ise durum şöyleydi:

> Şam hükümetinin Suriye sınırları içinde bir Kürt isyanı çıkması ya da Kürt aşiretlerinin dışarıdan yapacakları bir hücum halinde bölgeyi kolayca kontrolü altına alması pek mümkün görünmüyor. Bu endişe veren sükûneti bozabilir.[23]

Meselenin aslı ne olursa olsun, Şam hükümeti Arap kontrolünü sağlama almaya karar verdi. 23 Ağustos 1962'de al-Hasaka vilayetinde istisnai bir nüfus sayımına izin veren bir özel kararname (No. 93) çıkardı. Açıklanan amaç Türkiye'den kimlerin yasadışı olarak ülkeye girdiğini kanıtlamaktı ve bu sayım birkaç hafta sonra bir gün içinde, 5 Ekim'de gerçekleştirildi. Arap olmayan tüm sakinler, pratikte yalnızca

---

[22] Public Record Office (PRO) FO 371/164413 al Hassakah eyaletinde gerçekleştirilen nüfus sayımı üzerine rapor, 8 Kasım 1962.

[23] FO 371/164413 al Hassakah eyaletinde gerçekleştirilen nüfus sayımı üzerine rapor.

Kürtler, Suriye'ye 1945 öncesinde yerleşmiş olduklarını belgelerle kanıtlamak zorundaydı. Birçoğu bunu yapamadı ve sonuç olarak yaklaşık 120.000 Kürt vatandaşlıktan çıkarıldı ve annelerinin Suriye vatandaşı olduğu kanıtlanmış olsa bile Suriye vatandaşı olmayan erkeklerin çocukları ve torunlarının da vatandaşlıklarına son verildi.

Suriye hükümeti çoğunluğu Türkiye'den gelen tüm bu yasadışı göçmenlerin bölgenin demografik dengesini değiştirdiği görüşüne sahipti. Yeterince hızlı davranabilen birkaçı 1945 öncesinde yerleşmiş olduğunu kanıtlayacak belgeleri oluşturabildi ve Suriye vatandaşı olarak eski mevkilerini geri alabildi. Suriye hükümeti birçok hatanın yapıldığını daha sonra kabul etti. Vatandaşlığını kaybedenlerin arasında Şam kökenli, 1906'da al-Hasaka'da doğan tanınmış bir milliyetçi ve şair olan Osman Sabri ve daha önemlisi, ulusça saygı duyulan Nizam al-Din kardeşler de vardı: Abd al-Baqı 1949 ile 1957 arasında bir merkez politikacısıydı ve bakan da olmuştu; Tevfik, 1956-57'de silahlı kuvvetlerin Kurmay Başkanı olmuştu. Kamusal yaşamın en üst basamağına kadar çıkmış birinin ülkeye yasadışı yoldan girmiş biri olması fikri yapılan her şeyi mahvetti.

Kürt tehdidine karşı Arapçılığı savunan yaygın bir anti-Kürt kampanya başlatıldı. Kampanyada Kürt milliyetçiliğinin, Siyonizm ve Batı entrikaları ile bağlantılı olduğu ima ediliyordu. 1950'ler ve 1960'larda İsrail için çalışmaya devam eden Kamuran Ali Bedir Han vakasında bu bağlantılar gerçekten de vardı.[24]

Kasım 1963'te al-Hasaka emniyet müdürü Teğmen Muhammed Talab Hilal tarafından gizli bir rapor hazırlandı. Bu rapor problemi çıplak ırkçı terimlerle şu şekilde ortaya koyuyordu:

> Jazira'da alarm zilleri çalıyor ve Arap vicdanını bu bölgeyi kurtarmaya, onu tarihin yüz karası olan tüm bu kötü insanlardan temizlemeye çağırıyor, çünkü coğrafi konumu gereği Jazira, Arap topraklarındaki diğer vilayetlerin yanı sıra tüm gelir kaynaklarını ve zenginliklerini sunmaktadır... Kürt sorunu, Kürtle-

---

[24] Black ve Morris, *Israel's Secret Wars*, s.184. Şam'daki İngiliz misyonu "Bazı gazeteler ABD büyükelçisinin daha geçen ay [Ekim 1962] kuzeydoğu eyaletlerinde yaptığı geziye kurnazca referanslar veriyorlar. Aslında Suriye halkı dramatik bir biçimde Jazirah'ı potansiyel bir 'diğer İsrail' olarak görmeye davet ediliyordu." FO 371/164413 al Hassakah eyaletinde gerçekleştirilen nüfus sayımı üzerine rapor

[25] *Study of the National, Social and Political Aspects of the Province of Jazira* s.2, 6 İsmet Şerif Vanlı tarafından tercüme edilmiş. 'The Kurds in Syria and Lebanon', Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl. *The Kurds: A contemporary overview* (Londra, 1992), s. 153, 154.

> rın artık örgütlenmeye başladıkları günümüzde, yalnızca Arap ulusunun vücudunda gelişen ve gelişmiş olan habis bir urdur. Bunun tek ilacı onları kesip atmaktır.[25]

Hilal Kürt toplumunun birbirine bağlılığını yok etmek için on iki maddelik bir plan öneriyordu: (i) Kürtlerin topraklarından çıkarılması; (ii) onlara eğitim hakkı verilmemesi; (iii) 'aranan' Kürtlerin Türkiye'ye geri gönderilmesi; (iv) istihdam fırsatlarının geri çevrilmesi; (v) Kürt karşıtı bir propaganda kampanyası; (vi) yerel Kürt ulemalarının Arap olanlarla değiştirilmesi; (vii) Kürt toplumu içinde 'böl ve yönet' politikası uygulanması; (viii) Kürt bölgelerine Arapların yerleştirilmesi; (ix) Türkiye sınırı boyunca Arap bir emniyet şeridi kurulması; (x) Arap yerleşimciler için kolektif çiftlikler kurulması; (xi) Arap olmayanlara oy verme veya iş kurma hakkı verilmemesi; (xii) bölgede yaşamak isteyen Arap olmayan kişilerin Suriye vatandaşlığına kabul edilmemesi.

Hükümet 1965'te karar verdiği halde, Hilal'in planını ancak 1973'te uygulayabildi. Buna göre, Irak'a kadar uzanan Türk sınırı boyunca ve sonra Irak sınırından Tal Kuchik'e kadar olan bölge boyunca güneydeki 'geçit' etrafında 10-15 km genişliğinde, 375 km uzunluğunda, bir 'Arap kuşağı' olan al-hizam al-'arabi oluşturulacaktı. Plan 332 köyde yaşayan yaklaşık 140.000 Kürt'ün sınır dışı edilmesini ve bunların yerine Tabqa barajının yapılmasının ardından oluşan Asad Gölü nedeniyle yerlerinden uzaklaştırılan Fırat bedevilerinden Arapların buraya yerleştirmelerini öneriyordu. Kentte oturanlar muaf tutulmuştu.

1950'lerin ortalarına gelindiğinde, diğer çevre bölgeler Dayr al-Zur, Dar'a ve Suwayda' ile birlikte Al-Hasaka arazi istihkaklarını belirleyecek ve sınırlarını çizecek kadastronun tamamlanması konusunda Suriye'deki diğer yerlerin hâlâ gerisinde bulunuluyordu. Al-Hasaka kimileri 100.000 hektarlık çok büyük eyaletlerin bulunduğu Suriye'nin birkaç bölgesinden biri olarak önemliydi.[26] Muhtemelen kadastro tamamlanmadığı için, al-Hasaka o zaman gerçekleştirilen toprak reformundan muaf tutulmuştu ve şimdi Kürtlere ait büyük toprakların parçalanması toprağın yeniden dağıtılması olarak adlandırılıyordu. Ancak, Asad Gölü nedeniyle yerlerinden uzaklaştırılan Araplar bu bölgeye taşındıklarında, bu toprakları işleyen Kürt köylüler artık işledikleri topraklara giremez hale gelmişlerdi. Bununla birlikte, hükümet kuvvetleri Kürt sakinleri köylerinden tahliye etmek için geldiğinde, Kürtler evlerinden taşınmayı reddettiler, bunun üzerine hükümet onları zorlamamaya karar verdi. 1976'da hükümet Kürt bölgelerine daha fazla Arap'ın yerleştirilmesi politikasından vazgeçti. Fakat hizam al-'arabi'de özel olarak inşa edilen 41 yeni köye yerleştirilen Araplar başka yere taşınmadığı gibi, Kürtlere de eskiden sahip oldukları topraklar geri verilmedi.

---

[26] IBRD, *The Economic Development of Syria*, (John Hopkins, Baltimore, 1955) s. 354, 355

Yukarıda özetlendiği gibi, Suriye'deki Arap ve Kürtler arasındaki ilişki birbirlerinin milliyetçilikleri hakkındaki karşılıklı güvensizlik ve Arapların yabancıların ülkeye sızması ile yabancı güçlerin ve grupların Suriye'de Kürtlerin milliyetçi duygusunu kullanılmalarından duydukları korku tarafından belirlenmişti. Kürt milliyetçi duygusunu 1948'de istismar etmediği için muhtemelen pişman olan İsrail'in, komşu devletlerin dinsel ve etnik azınlıklarının arasındaki huzursuzluğu kışkırtma şeklinde kanıtlanmış bir politikası vardı. Doğuda, Kürtler 1961'den bu yana Irak ordusunun başına çorap örüyordu ve İsrail'in Barzani'ye aktif destek vermeye başladığı dönem 1960'lardı. Kuzeyde, Türkiye'de, on yıllarca süren baskının ardından Kürt ulusal duygularının ilk kez ifade edilişinin heyecanları yaşanıyordu. (Bakınız s. 537) Şam kendi Kürtleri ile komşu ülkedekiler arasında bir emniyet şeridi oluşturmak istiyordu.

Ekonomik bir boyut da vardı. Jazira Suriye'nin birincil tahıl ve pamuk bölgesi olarak Harran'ın yerine geçmişti. Jazira'daki Karaçuk ve Rameyla bölgelerinde petrol bulunması ve işletilmeye başlanması Kürt işçileri cezbetmeye başlamış olabilir. Suriye hükümeti petrolün yeni bulunduğu bölgelerde, Kürtlerin Kerkük'te olduğu gibi, demografik üstünlük kurmasından korkmuş olabilir.

Kürtlerin Arap Kuşağı'ndaki mallarının elinden alınmasının önemli bir sosyo-ekonomik sonucu, özellikle Şam ve Halep'e iş aramak için göçen Kürtlerin artması oldu.

Bugünün Suriye'sinde Kürtler

Bugün Suriye Kürtleri Irak, Türkiye veya İran'da katlandıkları ölçüde, bütünüyle aynı değilse de, ayrımcılığın ve baskının mağdurları durumundadır. Ayrımcılık en açık olarak Arapların al-hizam al-'arabi'deki Kürt tarım arazilerine el koymasında görülmüş ve mülksüzleştirilen Kürtlere alternatif topraklar bulunması başarılamamıştır. On binlerce Suriye vatandaşı Kürt'e eski malları geri verilmemiştir. 1962 nüfus sayımının ardından, 200.000 kişi ya *ajanib* (yabancı yerleşimci) ya da *mak-*

tumin (kayıtsız kaçak) biçiminde vatandaşlıktan yoksun bırakılmıştır.[27] Muhtemelen bunların yüzde 80'i 1962'den sonra doğduğu için yapılan şey al-Hasaka'daki Arapların 'kâğıt' üzerinde sayıca üstün görünmesini sağlamak amacıyla girişilen bir saçmalıktır. *Ajanib* ve *maktumin*'e mensup olanlar temel kamu hizmetlerinden yararlanabilmek, topluluklarının diğer üyeleri hakkında muhbirlik yapan Kürtler ile işbirliği yaparak kolay bir güvenlik sistemi oluşturmaya çalışan yetkililerin insafına bağlıdır.

Türkiye'de olduğu gibi, Suriye'de de Kürtçe asla resmi bir dil olarak tanınmamış ve 1986'dan sonra iş yerlerinde kullanılması yasaklanmıştır. Söylentilere bakılırsa, 1988'de başka bir kararname ile düğünler ve bayramlarda Arapça olmayan şarkıların söylenmesi yasaklanmıştır. Bu yasaklara uyulmadığı Kürtçeyi yasaklamak için 1989'da ve ardından 1996'da tekrar yasaklama girişleri yapılmasından anlaşılmaktadır. Kürtler Kürtçe olarak öğrenim görememekte, yayın yapamamakta, konuşamamakta ve yazamamaktadırlar. 1958'den beri Kürtlerin Kürtçe materyaller yayınlamalarına izin verilmemiş ve bu nedenle Kürtçe materyalleri el altından üretebilmek için matbaalara fahiş miktarlar ödemek zorunda kalmışlardır. Kitaplar Beyrut'ta basılmakta ve sonra Suriye'ye ithal edilip dağıtılmaktadır. Kürtçe kitapların bulundurulmasına tolerans gösterilmektedir. Kürtçe öğretim yapan özel okulların kurulmasına izin verilmemektedir.[28] Kürtçe öğretimi gözden uzak evlerde gayrı resmi olarak yapılmaktadır. Suriye'nin diğer yerlerinde olduğu gibi, yer isimlerinin Arapçalaştırması yönünde bir politika uygulanmıştır. Kürt bölgesinde amacın Kürtçe ve Aramca adları Arapça olanlarla değiştirmek olduğu açıktır. Bundan hem Jazira hem de Kurd Dagh etkilenmiştir. 1970'ler boyunca birçok köy ve kasabanın adı değiştirilmiştir. Kürtçe yer adlarını değiştirme çabasının azalmadan devam ettiği anlaşılmaktadır.[29] Hasaka valiliği 1992'den beri çocukları Kürtçe isimle nüfusa kaydetmeyi reddetmektedir. Bunun çocuklara Kürtçe isim verme modasının yaygınlaşmasına yanıt olduğu görülmektedir. Bu modanın o sıralarda güneydoğu Türkiye'deki yaygın Kürtçe seferberliğine yanıt olan Kürt ulusal duygusundaki canlanışın bir parçası olduğu da düşünülebilir. Şubat 1994'te Hasaka valisi adları Arapça olmayan tüm işyerlerinin adlarını Arapça isimlerle değiştirmeleri için bir haftaları olduğunu bildirdi.[30] Dahası, Nevroz halk ile Suriye yetkilileri arasında yılda bir kez oluşan bir gerginlik anı olmakta, o gün çok sayıda insan tutuklanmaktadır.

---

[27] Sayısı yaklaşık 75.000 olan *Maktumin* şunlardan oluşuyordu, (i) bir Suriye vatandaşıyla evlenen Suriye doğumlu 'yabancı' bir erkeğin çocukları; (ii) Suriye doğumlu bir 'yabancı' ile *maktum/maktuma* arasındaki evlilikten doğan çocuklar; (iii) *maktumayn* ana babadan olan çocuklar. Böylece bir Kürt hane halkının yabancı bir baba, Suriye vatandaşı bir anne ve kayıtsız *maktumin* olan çocuklardan oluşması mümkündü. Böylesi çocukların ebeveynleri herhangi bir yazılı belge sağlamakta büyük bir sıkıntı çekiyorlardı ve böyle çocuklar siyasi güvenliğin onayı olmaksızın okula kabul edilemiyordu.

[28] Bununla birlikte Ermeni ve Asurilerin kendi dillerini öğreten okulları serbesçe yürutmelerine müsaade ediliyordu. İngilizce, Fransızca veya Almanca öğretilmesine hiç itiraz olmadığını söylemeye de gerek yok. Yalnızca Kürtçe kabul edilemez görünüyordu.

[29] Ocak 1998'de al-Hasaka'daki ilgili tüm büro ve dairelere Ras al-'Ayn ve Darbasiya bölgelerindeki 55 köy ve 49 çiftliğin yeni adlarını incelemelerini söyleyen bir genelge gönderildi. Bu isimler bir önceki ay Yerel Yönetimler Bakanlığı tarafından yayımlanmıştı. Al-Hasaka valiliği Yönetim Kurulu Başkanı Subhi Harb, Genelge no 14875, 6 Ocak 1998, tüm ilgili dairelere, Yerel Yönetimler Bakanı Yahya Abu 'Ali'nin 20 Aralık 1997 tarihli, 11 Ağustos 1971 tarih 36 no.lu yonetmelik ve 15 Temmuz 1980 tarih 56 no'lu yasadan söz eden mektubuna ek ve al Hasaka Valiliği Meclis Yürütme Bürosu kararı, No. 541, 28 Ekim 1998, al Ittihad, No. 932, Temmuz 1998 de yayımlandığı şekliyle.

Kürtler istihdam olanakları konusunda da ayrımcılıktan nasiplerini almaktadır. İstihdam olanaklarının kısıtlı olması ironik bır biçimde Kürt gençlerinin silahlı kuvvetlere sürekli hizmet etmek için gönüllü olmasına yol açmıştır. Bunların birçoğu Savunma Bakanlığı'na bağlı ve doğrudan Başkan'ın hizmetindeki Özel Kuvvetler'de kullanılmıştır. Suriye'de yaşayan Kürt halkına özgü ekonomik zayıflığın, bu Kürtleri düzene oldukça muhtaç ve bu nedenle de sadık hale getirdiği görülüyor. Hafız El Esad'ın erkek kardeşi Rif'at komutasındaki Savunma Birlikleri adı verilen birliklerden bir kısmını oluşturan Kürt birlikleri, Şubat-Mart 1982'de Hama'daki büyük Sünni Müslüman ayaklanmasını bastırdığı sırada acımasızlığını göstermiştir. Bu nedenle, sıradan pek çok Sünni Arap Kürtleri bir halk olarak tehlikeli bulmaya devam etmiş, ister Osmanlı, ister Fransız ve isterse şimdiki gibi Baas rejimi olsun, iktidarda olan rejimin askeri ajanı olarak görmüştür.[31] Rif'at'ın 1984'te Suriye'den sürgün edilmesinden sonra, Savunma Birlikleri tekrar orduyla birleştirildi. Aslında 1940'lar ve 1950'lerdekinin aksine artık subay statüsüne sahip hiçbir Kürt yoktur ve olanlar da savaş hizmeti yapmayan yönetsel kollarına hapsedilmiştir.

1990'lara gelindiğinde kimi etnik azınlık mensupları Suriye parlamentosu üyeliği kazanmıştır. Suriye'de erişilmesi çok zorlaştırılan siyasal katılım mekanizmasına katıldıkları söylenebilir. Baas'tan başka hiçbir partinin herhangi bir etnik grup veya talebi temsil etmesine izin verilmemektedir. Bu nedenle, parlamentonun Kürt üyeleri sahip oldukları geleneksel etnik bağlarla öncelikle Suriye Komünist Partisi'ne (SKP) mensuptu. Ancak son yıllarda, tabii ki 1990'ların başından beri, genç

---

30. Kararname No 932, 24 Şubat 1994, al-Hasaka Valiliği.
31. İslamcıların 1982'de bastırılmasından kısa bır süre sonra, Halep'in Kürtlerin yaşadığı kesiminde bir duvarda, muhtemelen Kürtlere yönelik yaygın Arap Müslüman antipatisini özetleyen bir duvar yazısı ortaya çıktı: Kürtler 'Alevilerin' köpekleridir –Alevilik Suriye'deki egemen inanıştır.

Kürtler giderek daha iyi eğitim almaya ve politik olarak daha bilinçli olmaya başladılar ve sonuç olarak da SKP'den daha fazla uzaklaştılar. SKP son yıllarda üç veya dört gruba bölündü.

Kürt Siyasi Partileri

Suriye'de Kürt çıkarlarını temsil etmeye çalışan tanınmamış en az 15 siyasi parti vardır.[32] Bunların neredeyse hepsi Suriye Kürdistan Demokratik Partisi'ne giden kökenlerinin izini sürmektedirler. Hepsi aynı basit siyasal felsefeyi paylaşmaktadır: tüm Suriye için demokrasi, Kürtler için eksiksiz kültürel ve sosyal haklarla, Kürtler ile Araplar arasında eşitlik.

Yukarıda bahsedildiği üzere, Suriye Kürdistan Demokratik Partisi (SKDP) 1957 ortasında yasadışı ve gizli bir parti olarak kurulmuştu. SKDP'nin ilk başkanı Dr. Nureddin Zaza ve ilk yayın organı *al-Parti*'ydi. Kurulduktan sonra Kürdistan'ın devrimci yöntemlerle özgürleşmesi ve birleşmesini savundu, bu nedenle liderlerinin tutuklanması hiç şaşırtıcı olmadı. Aslında tutuklanmalarına neden olan şey Suriye'deki Nasır rejimine son verilmesini talep etmeleriydi. SKDP'si 1962'de gayrı resmi bir biçimde iki fraksiyona bölündü. Biri Suriye'deki kültürel ve sosyal haklara odaklanmak isteyen Dr. Zaza, diğeri ise Kürdistan'ın tüm par-

---

[32] Metni mevcut parti gruplarının listesiyle doldurmaya, bunların birçoğu kısa süreli olduğu için değmeyecek gibi görünüyor. Hiziplerin en yakın sayısı defalarca tekrarlanmış bilimsel adlandırmadan kolayca ayırt edilebilir:

1. al-Hizb al-Dimuqrati al-Kurdi al-Suriyyi (KDPS), Şeyh Baki yönetiyordu.
2. al-Hizb al-Dimuqrati al-Kurdi al-Suriyyi (KDPS) 'al-Parti' olarak da bilinir, veliaht Kamal Ahmad yönetiyordu, d. 1997.
3. Hizb al-Ittihad al-Sha'bi al-Kurdi al-Suriyyi, Yeketi olarak da bilinir (Suriye Kürt Birleşik Halk Partisi), Salah Badreddin tarafından yönetiliyordu.
4. Hizb al-Ittihad al-Sha'bi al-Kurdi al Suriyyi, yakın zamanda, Fuat Aliko liderliğindeki Yeketi'den çekildi.
5. al-Hizb al-Yisari al-Kurdi al-Suriyyi (The Kurdish Leftist Party of Syria), Ismet Fathallah tarafından yönetiliyordu.
6. al-Hizb al-Yısari al-Kutdi al-Suriyyi (The Kurdish Leftist Party of Syria), Yusuf Dibu tarafından yönetiliyordu.
7. Hizb al-Shaghila al Kurdi (Kürt Işçi Partisi), Abd al Basit tarafından yönetiliyordu.
8. Hizb al-Shaghila al Kurdi (Kürt Işçi Partisi), bu ideolojik olarak anti-demokratik olacağı için liderlik olmaksızın komite tarafından yönetiliyor.
9. al-Hizb al-Ishtiraki al-Kurdi al-Suriyyi (Suriye Kürdistan Sosyalist Partisi) (Sabah Kado tarafından yönetiliyordu).
10. al-Hizb al-Dimuqrati al-Taqaddami al Kurdi al Suriyyi (Ilerici Kürt Demokratik Partisi), Hamid Derviş tarafından yönetiliyordu..
11. al-Hizb al-Dimuqrati al-Taqaddami al Suriyyi (Ilerici Demokratik Parti) (Raşid Hamo tarafından yönetiliyordu).
12. al-Hizb al-Dimuqrati al-Kurdi (Isma'il 'Amu tarafından yönetiliyordu ve Yeketi olarak da bilinen SKBHP ile ittifak kurdu).
13. Hizb al-Shaikh Ali (bu da Yeketi ile ittifak kurdu).
14. Hizb al-Wahda al-Dimuqrati, Isma'il 'Umar tarafından yönetiliyordu

çalarının özgürleşmesi ve birleşmesi için devrimci hat boyunca mücadeleye devam etmek isteyen Osman Sabri tarafından yönetiliyordu. Parti 1965'te resmen bölündü, Hamıd Derviş (Dr. Zaza hapse atılmıştı) idaresinde SKDP adına sahip çıkan ılımlı grup ve Osman Sabri'nin kendisini Solcu Suriye Kürt Partısi (Hızb al-Yisari al-Kurdi al-Suriyyi) diye adlandıran iki grup ortaya çıktı. 1970'te Irak Kürdistan'ındaki Molla Barzani'nin desteğıyle ıki grubu barıştırmak için bir girişimde bulunuldu. Iki fraksiyon da Barzani'nin bir Geçici Liderlik oluşturulması önerisini reddettiler ve konferans üçüncü bır partı olan SKDP-GL'nın, esas olarak Irak KDP'sının Suriye şubesının doğması ile sonuçlandı.

1975'te Solcu Suriye Kürt Partisi ıkı fraksıyona bölündü, bunlardan birı sıkı bir KDP yanlısı ve PUK karşıtı olan Salah Badreddın yönetimindeydi, diğeri de PUK yanlısıydı. Bu Irak Kürt partilerinin başka yerdeki Kürt partılerini kendi yörüngelerine çekmeye nasıl eğilimli olduğunu gösteriyordu. Bütünüyle yeni bir parti olan 'al-Hizb al-Ishtarakı al-Suriyyi' de (Suriye Sosyalist Kürt Partisi) çekışmeye katıldı, fakat bu partı 1988'de feshedildi. SKDP-GL 1978'de ıkıye bölündü. Biri kendine 'SKDP' diğeri 'SKDP –al-Parti' diyordu. 1979'da Hamid Derviş SKDP'nin adını 'İlerıcı SKDP' olarak değiştirdi. Bu yeterince kafa karıştırıyordu ama daha kötüsü de olacaktı. Sol SKPD'nin Salah Badreddin tarafından yönetilen, kendine Yeketiya Gel diyen fraksiyonu 1980'de adını 'Hizb al-Ittihad al-Sha'bi fi Suriya' (Suriye Bırleşik Halk Partısi) olarak değiştirdi. 1991'de bu da bölündü. 1995'te yeni Sol SKDP bölündü, bir parça kendine Hizb al-Shaghıla al Kurdiya (Kürt İşçi Partisi) yeni adını verdi. 1990'lar boyunca başka hizipleşmeler ve yeniden birleşme çabaları görüldü. 32 numaralı notta verilen listenin en güncel liste olduğu düşünülüyor. Hizipçilik kimi zaman ideolojik bir farkı yansıtıyor olsa da, çoğunlukla iktidarın elde tutulması konusundaki kişisel çatışmaları yansıtmaktadır. Hizipçi bir grubun lideri normal olarak etrafına kendi yakınlarını toplar.[33] Sonuçta bu aileler, köylerinde olduğu gibi, diğerlerinden farklı partilerle tanımlanırlar; ve siyasal liderlik siyasal yeteneğe olduğu kadar aile ilişkilerine dayanma eğilimi gösterir. Bu tür davranışlar Kürt politikalarını parçalanmaya ve siyasal güç umudu içindeki sıradan Kürtleri sürekli hayal kırıklığına mahkûm etmektedir. Kürt politikalarının hizipçi yapısı tekil partilerin ciddiye alınabilecek tehditler oluşturabilecek otoriteyi temsil edemeyeceğine işaret etmektedir.

---

[33] Bu muhafazakâr olanlar olduğu kadar Solcu örgütlenmeler için de doğrudur.

Tüm bu partiler 1970'ten bu yana 'Kürdistan' terimini bırakma eğiliminde olmuş ve yerine 'Kürt' terimini kullanmışlardır. Bu birleşik bir Kürdistan talepleri olmadığını ve Suriye Arap Cumhuriyeti içerisinde kültürel ve siyasal haklar için çalışmak istediklerini Suriye hükümetine gösterme girişimiydi. Resmen tanınmasalar da bu partilere tolerans gösterme eğilimi vardı. Rejim 1978'den sonra bunların kimilerini gayri resmi olarak onay verdi. 1990'da üç Kürt lider Suriye parlamentosuna seçildi: Hamid Derviş (İlerici Kürt Demokratik Partisi); SKDP'den veliaht Kamal Ahmad ve Kürt Halkçı Birlik Partisi'nden Fuat Aliko. Bu arada, bu partiler ayrımcılığa rağmen genç Kürtleri eğitim ve öğrenimlerine devam etmeye teşvik etti. Kürt toplumunun ekonomik ve siyasi güce yalnızca eğitimle ulaşılabileceği giderek daha fazla anlaşılıyordu.

Ağustos 1998'de diğer Kürt partilerini 'gereksiz' kılan yeni bir partinin kurulduğu duyuruldu: Hizb al-Tajammu 'al-Dimuqrati al-Suriyyi. (Kolektif Suriye Demokratik Partisi) Bu partinin eski bir PKK aparatçığı olduğu iddia edilen Ağa Muhammed Marwan al-Zarki tarafından yönetildiği söyleniyordu. Al-Zarki yeni partinin kurulduğunu serbestçe duyurduğuna göre, bunun mantıki sonucu hükümetin örtük himayesi altında olduğuydu. Al-Zarki Suriye Baas partisinin ideolojik jargonuyla tutarlı bir biçimde, '(Kürt) halkımızın sadakatini bozmaya ve Arap kardeşleriyle olan dostluklarını zedelemeye çalışan İsrailli emperyalist ajanlara ve şüpheli yabancıların girişimlerine bağlı gruplara karşı mücadele etmekten' söz ediyor ve amaçlarının 'ulusal birliği parçalamak için Kürtçe malzemelerle iç huzursuzluk ve bölünme yaratmayı amaçlayan yanlış yola saptırılmış insanların önündeki her türlü yarığı doldurmak'[34] olduğunu iddia ediyordu. Al-Zarki'nin yaptığı söylenen açıklamada İsrail-Türk-ABD ittifakının tehdidinden de söz edilmektedir. Bu açıklamalar partinin bir yandan devletin girişimi olduğunu, diğer yandan da devletin tanımadığı Kürt partilerinin baskı altına alınabilmesi için daha fazla bahane yaratılacağını gösteriyordu.

PKK

Türkiye'deki 1980 askeri darbesinin ardından güvenlik güçleri illegal örgüt üyeliğinden şüphe duyulanlara yönelik kitlesel bir tutuklamaya giriştiklerinde, PKK liderliği Suriye'ye kaçtı. Suriye Öcalan'a Suriye'de diplomatik bürolar açma olanağıyla birlikte Lübnan'da eğitim imkânları sağladı. Suriye yardımı PKK'nın ilk başarısı için çok önemliydi. 1987'ye gelindiğinde PKK'nın Şam'da ve kuzeyde Kamışlı, Resuliye, Darbasiya, Dayrik, 'Ayn al-'Arap, Afrın, Halep ve al-Hasaka'da diplomatik büroları vardı. Başlangıçta, PKK bağımsız bir Kürdistan sloganıyla Suriye'deki Kürt topluluğu içinde neredeyse herkesin sempatisini kazandı ve genç Suriye Kürtlerini zorluk çekmeksizin üye kaydedebildi. Bunu milliyetçi coşku ve yüksek işsizlikle yüklü bir atmosfer içersinde yaptı. 1980'lerden itibaren PKK'ya üye olan yedi bin Suriye Kürt'ünün akıbeti bilinmiyor, bunların ya eğitimleri sırasında ya da savaşta öldükleri düşünülüyor. Kaybolanların aileleri bu genç adamların askere alınması için bir yoklama emri almadıklarından, hükümetin ya askerlik hizmeti yerine PKK'ya üye olmalarını sessizce kabul ettiği veya PKK'nın verdiği Suriyeli kayıpları hükümete bildirdiği şeklinde iddialar da bulunuyor.

---

[34] 'Al-Tajamma 'al-Watani al-Dimuqrati badil "al-ahzab" al-Kurdiyya al-Suriyya?', *al-Hayat*, 20 Eylül 1998.

PKK'nın yerel hassasiyetlere karşı zorbaca bir tutum içinde olmasına karşı öfke 1990'lar boyunca arttı. Özellikle Kürt halkından zorla para, mal ve hizmet alınmasına karşı büyüyen bir kızgınlık vardı. PKK, Suriye'de Suriyeli Kürt olmadığı ve orada yaşayanların tümünün Türkiye'den gelen mülteciler olduğu şeklinde bir çizgi benimsemişti. Öcalan 1996'da bir röportajda[35], Kürtlerin kuzeye geri dönmesinden hem Kürtlerin hem de Suriye'nin memnun olacağını belirtmişti. Bu çizgi Suriye hükümetinin Suriye'deki Kürt vatandaşlarını azaltmak yönündeki açık isteğine uygundu. 1920'ler boyunca çok sayıda Kürt'ün yeni uluslararası sınırı geçtiği kısmen doğru olsa bile, Suriye Kürtleri kendilerini mülteci olarak değerlendirmiyor ve 'geri dönmeyi' istemiyordu. 75 veya daha fazla yıl Suriye'de yaşayan Kürtler Suriye toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Suriye'nin Kürtlere karşı uyguladığı ayrımcılık ve Arap üstünlüğünden yana tavrı göz önüne alındığında, geri dönme fikri muhtemelen resmen onaylanmıştı. Suriye Kürtleri ikinci sınıf insan statüsünde olduğu halde, PKK'ya verilen resmi destek ve özellikle Nevroz kutlamaları gibi konularda tanınan özgürlük ile sıradan Suriye Kürtleri'ne sıkı sıkıya kapalı kalan kapıların PKK nüfuzuna açılması da öfke yaratmıştır.

Ekim 1998'de Türkiye'nin birliklerini aniden Suriye sınırına yığıp, Suriye'nin PKK eğitim kamplarını kapatıp, Öcalan'ı sınır dışı etmemesi halinde askeri müdahalede bulunacağı tehdidini savurmasıyla, Suriye'deki PKK varlığı ani ve dramatik bir biçimde sona erdi. Türkiye'den askeri olarak önemli ölçüde zayıf olan ve arkasındaki İsrail'den korkan Suriye, talepleri kabul etti ve Türkiye ile yeni bir güvenlik anlaşması imzaladı.

---

[35] Onun Abdullah Öcalan, *Qa'id wa Sha'b: sab'at ayyam ma'a Abu* [Lider ve Halk Apo ile Yedi Gün] (Atina, 1996) s. 569'daki görüşlerine bakınız. Öcalan Suriye 'Alawiyyinlerinin orta Anadolu Alevileriyle aynı kökenden oldukları gibi yanlış fakat çok kişi tarafından inanılan fikir de dahil bolge tarihinin yanlış gorüşlerini sürdürüyor.

Suriye, Kürtler ve bölgesel ilişkiler

Suriye'nin PKK'ya destek vermesinin nedeni Türkiye ile hâlâ devam eden ciddi sorunlardı: (i) Hatay Sancağının 1939'da eyaletinin kaybedilmesi ve Suriye'nin bunu meşru görmemesi; (ii) Türkiye'nin Fırat'ı Suriye'ye akan su miktarını olumsuz etkileyecek şekilde tek yanlı kullanması ve barajlar inşa etmesi. Suriye'nin kaygılanmasına yol açan yeni bir neden de Türkiye'nin 1996'dan bu yana İsrail ile giderek güçlenen bir ittifak kurmuş olmasıdır. ABD'nin de desteğini alan bu ittifak tehdit edici boyutlar taşıyordu, çünkü amacı açıkça Suriye'yi göz hapsine alarak, PKK'yı yenilgiye uğratmaktı. Suriye'ye göre bu ittifak stratejik bir kuşatma girişimini hedefliyordu.

İç Güvenlik: Suriye ve Kürtleri

PKK'nın Türkiye karşı mücadelesinin Suriye Kürtleri arasında ulusal gururu uyandırması kaçınılmazdı. Ancak bu ayrılıkçılığa yol açmadı.

1920 ile 1970 yılları arasında, Kürtlerin topraklarını geri isteme ihtimalinin, Suriye içinde gerçek bir kaygıya neden olduğunu iddia etmek mümkündür. Suriye'de birbirini izleyen yönetimler, fakat özellikle Baas, bu tehlikeyi önlemek için sert ve acımasız bir kontrol politikası geliştirmiştir. Resmi hattın dışına çıkılmasına hiçbir biçimde tahammül göstermeyeceği kesindir. Mevcut yönetim hâlâ sert ve yakından bir denetim uyguluyor. Liberalleşme yönünde yaptığı, siyasi mahkûmlardan bazılarının serbest bırakılmasıyla da kendisini gösteren yeni ve dikkat çekici hamleler, Kürtlere yönelik ret ve inkâr politikalarının yerine geçecekmiş gibi görünüyor. Bu kısmen, Suriye'nin doğuştan gelen muhafazakâr yapısından ve yeni Suriye devletinde Arap milliyetçiliği ve Soğuk Savaş'ın egemen konular olduğu sırada iktidarda olan bir önceki kuşağın benimsediği söylem ve değerler sisteminin terk edilmek istenmemesinden kaynaklanan eski düşünme ve davranış alışkanlıklarından vazgeçilmesinin mümkün olamadığını gösteriyor. Günümüzde ise Türkiye ve Irak sınırları, özellikle de Türkiye'nin Suriye sınırı boyunca inşa ettiği çit aracılığıyla, görece daha kolay denetlenebiliyor. Kuzey Suriye toprakları gerilla savaşı fikrinin sürdürülmesine izin vermiyor.

Bundan da önemlisi, Türkiye ve İran'da (ve normal dönemlerinde Irak'ta) olduğu gibi, Kürtlerin büyük bir kısmının her bir devletin büyük kentlerine yerleşerek eğitim ve geçimlerini ağırlıklı olarak Kürt bölgesinin dışında aramalarıdır. Bu kentler, İstanbul, İzmir, Tahran, Tebriz, Musul, Bağdat ve Suriye'de Şam veya Halep'tir. Kürdistan'ı terk etmeyenlerin çoğu göçmen işçilerden gelen paralarla yaşamaktadır. Böylece romantik düşünceleri ne olursa olsun birçok Kürt, yalnızca Kürt olduklarını değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel anlamda içine yaşadıkları ülkenin bir parçası olduklarını anlamaktadır.

Kaynaklar:

Abdullah Öcalan, *Qa'id wa Sha'b: sab'at ayyam ma'a Abu* (Atina, 1996); Uluslararası Af Örgütü, *Annual Reports, 1995-1998*; Uluslararası Af Örgütü, 'Syria: Repression and impunity: the Forgotten Victims' Nisan 1995; Ian ve Morris Black, Benny, *Israel's Secret Wars* (Hamish Hamilton, 1991); Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism and Tribalism in Politics, 1961-78* (Croom Helm, 1979); Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under the Asad and the Ba'th Party* (IBTauris, 1996); Nelida Fuccaro, 'The Kurds of Damascus under the French Mandate' Kürtler ve Şehir konferansında sunulan yayımlanmamış tebliğ, Sevr, Eylül 1996; Nelida Fuccaro, 'Kurds and Kurdish nationalism in mandatory Syria: politics, culture and identity' C. Bork, E. Salversberg, S. Hajo (edr.), *Ethnizat, Nationalismus, Religion und Politik in Kurdistan* (Munster: Lit.Verlag, 1997) s. 301-326'da Almanca yayımlanan makalenin İngilizce versiyonu; Albert, Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay* (Oxford University Press, 1946); Albert Hourani, *Minorities in the Arab World*; (Oxford University Press, 1947); Human Rights Watch, *Syria: The Price of Dissent* (Washington ve New York, Temmuz, 1995); Human Rights Watch, *Syria: The Silenced Kurds* (Washington ve New York, 1996).; IBRD, *The Economic Development of Syria* (John Hopkins, Baltimore, 1995); *al-Ittihad al-Sha'bi al-Kurdi fi Suriya, al-Ittihad/Hevgirtin* (al-Ittihad al-Sha'bi al-Kurdi fi Suriya'nın dışişleri bakanlığı yayını, iki dilde Arapça/ Kurmanji, üç ayda bir, Bonn, Almanya'da yayımlanmakta); Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920* (Cambridge University Press, 1983); Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945* (Princeton University Press, 1987); Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon under the French Mandate* (Oxford University Press, 1958); Jonathan Randal, *After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters with Kurdistan* (Farrar, Strauss and Giroux, 1997); Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics, 1945-58* (Oxford University Press, 1965); Patrick Seale, Asad: *The Struggle for the Middle East* (IBTauris, 1988); ABD, Dışişleri Bakanlığı 'Syria Country Report on Human Rights Practices for 1997' (Bureau of Demoaacy, Human Rights and Labor, January 1998); Ismet Şerif Vanlı, 'The Kurds in Syria and Lebanon', Philip Kreyenbroek ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview* içinde (Routledge, 1992).

EK 3

LÜBNAN KÜRTLERİ[1]

Giriş

Suriye ve Lübnan Kürtleri arasında yakın bir bağ vardır çünkü Lübnan'daki Kürtlerin neredeyse hepsi ya Suriye'den ya da Suriye üzerinden gelmiştir ve kaderleri Suriye kuvvetlerinin İç Savaş sırasında 1976'da Lübnan'a girmelerinden beri Lübnan'ın Suriye hegemonyasında olması gerçeğince belirlenmiştir. Suriye Lübnan Kürtlerini dikkatle gözlüyordu ve Kürt davasının Suriye'nin çıkarlarını olumsuz etkileyebilecek herhangi bir girişimini engelleyecekti.

Tarihsel Arka Plan

En az 100.000 Kürt'ten oluşan mevcut topluluk birkaç göç dalgasının sonucunda oluşmuştur. İlk büyük dalga binlerce Kürt'ün, Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hayatının belirgin özelliği olan şiddet ve yoksulluktan kaçtığı 1925-30 döneminde geldi. Birçoğu Tur Abdin/Mardin bölgesinden geldi. Bu göçmenlerin hepsi Suriye boyunca yol aldı, bazıları daha sonra Lübnan'a geçmeden önce orada bir süre kaldı. İkinci önemli dalga en az 50.000 Kürt'ün Lübnan'a ulaştığı sanılan 1950'ler ve 1960'lar sırasında gerçekleşti. Bunların çoğu al-Hasaka eyaletindeki 1962 nüfus sayımının (bakınız sayfa ?) sonucunda gelmişti. Böylece bunların birçoğu Suriye vatandaşlığından ayrılarak Lübnan'a taşındı. Diğerleri, birçok Suriye Arap'ı gibi, Lübnan ekonomisinin sunduğu göreli dinamizm ve refah nedeniyle Lübnan'a sürüklenmişti. Bu Kürtler kenar semtlerdeki gecekondu bölgelerine, özellikle de zengin Beyrut'u kuşatan 'Sefalet Kuşağı'nın bir parçasını oluşturan mahallelere taşındılar.[2] 200.000 kadar Filistinli mülteciyi saymazsak, Kürtler gecekondu sakinlerinin yüzde 35 civarında bir kısmını oluşturuyordu. Bazı Kürtler de Basta gibi yoksul kent merkezlerine ve 1967 savaşından sonra Yahudi göçünün ardından birçok Yahudi'nin yaşadığı eski mahallelere yerleştiler. Bunlar, Bab İdris, Wadi Abi Jamil ve Mina al Husn'du.

---

[1] Bu ekin sonunda adından bahsedilen master tezinin bir kopyasını bana sağladığı için Dr. Lokman Meho'ya minnettarım. Bu esas olarak onun çalışmasının bir özetidir.

Lübnan'daki Kürt topluluklarının çoğu üyesi 1950'ler ve 1960'lardaki yoğun inşaat patlamasından yararlanarak, inşaat sanayisinde amelelik yapıp sınırlı bir yaşam standardına sahip oldu. Arta kalanlardan bazıları kıyıdaki ovalarda bulunan meyve ve sebze tarlalarında ortakçılık yaparken, bazıları da perakende sektörünün önemli bir bileşeni olan işportacılık sektörüne katıldılar. Büyük Filistinli göçmen nüfusu (1970'te 300.000'in üstünde) ve Güney Lübnan'daki topraklarını ya ekonomik nedenler ya da İsrail misillemeleri nedeniyle terk eden Şii köylülerden oluşan diğer iki büyük vasıfsız işçi kitlesiyle rekabet ettiler. Diğer Kürt topluluklar Trablus, Sidon, Tyre gibi sahil kentlerine ve Biqa vadısindeki bir iç şehir olan Baalbek'e yerleşti. Kırdan göçen diğer aileler gibi Kürtler de kentin aşiret veya köy kimliklerine uygun bölgelerine yerleşme eğilimindeydi. Böylece kent yaşamından önceki dayanışmaları kent hayatının onlara çoğunlukla yabancı gelen ve aynı zamanda onları yabancılaştıran kültürüyle güçlendi ve hatta politikleşti.

İç Savaş ve Sonrası

Genel olarak bakıldığında, Kürtlerin Lübnan iç savaşında taraf olmak için pek nedenleri yoktu. Çoğu Lübnan vatandaşı olmadığı için iç savaşa katılmaları için gerekçeleri bulunmuyordu. Bu durum al-Karantina/al-Maslakh'ın Ocak 1976'da Maruni Falanjist kuvvetlerce yağmalanmasıyla bir ölçüde değişti. Kürtler, Filistinliler ve Lübnanlı Müslümanlar (esas olarak Şiiler) ya öldürüldü ya da sürüldü ve zaten yıkık dökük olan evleri yerle bir edildi. Kurtulanlar Güney Beyrut'a kaçtı. Maruni egemenliğindeki Doğu Beyrut'ta bulunan diğer mahalleleri de boşaltıldı. Maruniler onların batıya ilerlemelerini engellediğinde bazı Kürtler, aksi halde neredeyse yalnızca Dürzilerden ibaret olacak, Kemal Junblat idaresindeki İlerici Sosyalist Parti'ye katıldı. Yenilmesi güç Dürzi topluluğunun tartışılmaz lideri olan Junblat ailesinin Kürt kökenli olması gerçeği bunda rol oynamış olabilir. Kürtlerin bulduğu başka bir neden belki de Dürzilerle diğer Lübnanlı cemaatlerle olduğundan daha mutlu bir biçimde yaşamış olmalarıdır. Bazı Kürtler Sünni Murabitun'a katıldı, Arap olmadıkları için bu milisin ikinci sınıf üyesi olarak muamele gördüklerini keşfedinceye kadar orada kaldılar.

---

[2] Beyrut'u bilenler için söyleyeyim, bunlar özellikle (kuzeydoğudan güneydoğuya) liman bölgesinin hemen doğusundaki al-Karantina/al-Maslakh, Burj Hammoud, Furn al-Shabbak, Jnah ve daha kuzeyde, havalimanının yanında Burj al-Barajna'ydı

İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmesinin ardından birçok Kürt daha yoğun kovulmalara muhatap oldu. Birçoğu Biqa vadisine taşındı. Amin Gemayel idaresinde İsrail/ABD yanlısı Falanjist egemenliğindeki rejimin kurulmasının ardından Hıristiyan kontrolündeki hükümet kuvvetleri güney banliyölerinin istenmeyen insanlarını, yani başta Filistinliler ve Şiiler olmak üzere, Kürtleri de gözaltına alarak, hapse atarak ve geçerli belgeleri olmayanları sınır dışı ederek taciz etmeye başladı. Ancak bir yıl sonra Suriye tarafından desteklenen Dürzi ve Şii milis kuvvetleri İsrail'in Maruni yardımcılarını Müslümanların ağırlıklı olduğu bölgelerden kovdu.

1983 sonunda, temel Şii milis gücü Amal Batı Beyrut'ta Suriye lehine üstünlük sağlamak için o ana kadar test edilmemiş gücünü harcamaya başladı. Esas hedefi Filistinli nüfusu sindirmek olsa da, birçok Kürt aileyi evini terk etmek zorunda bıraktı. Murabitun'un hızla yenilmesinden sonra Kürtler ve Dürziler Amal'ın Batı Beyrut'un yerleşim alanlarına yaklaşımına karşı direnmek için bir kez daha bir araya geldiler. 1987'ye kadar süren bu çatışma boyunca Lübnan'daki nüfus neredeyse yarıya, yaklaşık 60.000'e indirildi. Bununla birlikte müzakere edildiği üzere milislerin geri çekilmesinin ve kamu düzeninin ve güvenliğin Suriye kuvvetlerine devredilmesinin ardından Dürzi İlerici Sosyalist Partisi Shuf dağlarındaki topraklarına çekildi. Bu durum Kürtleri Suriye'nin göz altılarına ve tacizlerine karşı savunmasız bıraktı.

Sonuçta Lübnan'ın toplam nüfusunun neredeyse yüzde 20'si iç savaşta ve İsrail'in Güney Lübnan'ı istilası ve işgali nedeniyle yer değiştirmek zorunda kaldı. Birçok Kürt Lübnan'daki hayatın acımasızlığından kurtulmak için Avrupa'ya kaçtı. Filistinlilerden bağımsız olarak Kürtler de iç savaş döneminde çok ıstırap çekmiş olmalılar. Kendilerini hâlâ görece yalnız hissediyorlar. Lübnan'da onların tarafında savaşmaya veya çıkarları yönünde hareket etmeye istekli çok az insan buldular. Kürtler neredeyse istisnasız bir biçimde siyasi üst tabakaya güvenmezler.[3]

---

[3] İstisnalar (i) Dürzi lider, bağımsız bir politikacı ve iç savaş döneminde solcu Arap milliyetçisi kuvvetlerin lideri olan, Suriye tarafından 1977'de öldürülen Kemal Junbalat, (ii) 1950'lerdeki Sünni Başbakan Sami al-Sulh ve iki Sünni Başbakan, 1980'lerdeki Salim al-Hoss, 1990'lardaki Rafiq al-Hariri'dir.

Siyasi Partiler

Lübnan'daki Kürtler arasındaki milli duygu Molla Mustafa Barzani'nin kahramanlıkları sayesinde arttı. Daha çok Al-Parti olarak bilinen Lübnan Kürdistan Demokratik Partisi (LKDP) 1970'te yasal bir parti haline geldi. Fakat Kürt Gençlik Örgütü adı altında gizli olarak zaten on yıldır mevcuttu. Kurucusu ve yönlendiricisi Molla Mustafa'nın yardım ettiği Jamil Mihhu'ydu. LKDP'nin kurulması Molla Mustafa tarafından kendisine muhalefet eden SKDP'li Salah Badrettin'in eylemlerine karşı denge unsuru olarak davranması için teşvik edilmişti. Aslında Mihhu onu 1971-74'te Irak'ta hapseden Barzani ile ayrı düşmüştü. Mihhu, serbest bırakıldığında, Bağdat'ın Irak Kürtlerine yönelik özerklik planını desteklemişti. LKDP'si Mihhu'nun 1982'de ölmesinden sonra, belirli bir ailenin toplumun sorunlarıyla uğraşmak yerine rakip Kürt gruplarıyla rekabet hırsı nedeniyle kurduğu çok sayıdaki parti gibi, faaliyetine son verdi. Farklı Kürt siyasi partilerinden bugün arta kalan yalnızca Geniş Kürt Milli Cephesi'dir. Cephe Suriye'nin 1976'da Lübnan'a yaptığı müdahaleyi akıllıca kabullenmiştir. Lübnan'da (ve belki Suriye'de) Kürt hareketinin zayıf olmasının nedeni kitle desteğini harekete geçirmekteki başarısızlığıydı. Lokman Meho Lübnan'daki Kürtleri incelediği çalışmasında bu başarısızlığın toplumun sorunlarına hitap etmekte neredeyse bütünüyle başarısız olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Siyasi partiler, yoksullaştırılmış ve çoğunlukla gecekondularda yaşayan halkı açıkça baskı altında tutmuş olan (ve hâlâ tutmakta olan) ekonomik ve sosyal sorunlar çerçevesinde toplumsal bir dayanışma ruhu yaratmak yerine, Lübnan'daki Kürtlerin yaşam pratiğiyle neredeyse hiç ilgili olmayan siyasi kavramlar ve ideolojiler temelinde faaliyet gösteriyorlardı.

Vatandaşlık

Lübnan'daki Kürtler için önemli bir konu da vatandaşlıktır. Dini cemaatler ve etnik toplulukların dengesi Büyük Lübnan'ın Fransızlarca 1920'de kurulmasından beri önemli olmuştu. O zaman Hıristiyanlar Müslümanlardan sayıca muhtemelen biraz daha fazlaydı. 1932'deki nüfus sayımı Hıristiyanların sayıca Müslümanlardan 6:5 oranıyla üstün olduğunu göstermişti. Müslümanların daha yüksek nüfus artışı oranına sahip olması ve dini ya da etnik temeldeki kimliklerinin bir Lübnan ulusal kimliğine dönüştürülmesindeki başarısızlık, yetkililerin yeni bir nüfus sayımı yapmaya cesaret edememesine neden oldu. Dahası, bu Hıristiyan Maruni egemenliğindeki devletin, 'denge'yi bozmamak için, aslında Hıristiyanların siyasi egemenliğinin dengesizliği ortaya çıkmasın diye, Müslüman göçmenleri vatandaş olarak kabul etmekte isteksiz olması anlamına geliyordu. 1940'lara kadar, beş yıl ikamet ettikten sonra Lübnan vatandaşlığı elde edebilmek mümkündü, fakat Kürt göçmenler de dahil birçoğu vatandaşlık elde etmenin değerini fark edemedi. Yasa, 1940'ta, Lübnan vatandaşlığına kabul edilmeyi teorik olarak imkânsız hale getirdi. Vatandaş olmayan Kürtler vatandaşlığın fonksiyonel yararını ancak yeni yasanın çıkmasından sonra ve savaş zamanında istihkakların karneye bağlanmasının ardından fark etmeye başladılar.

1945 sonrası dönemde, Lübnan'ın resmi bağımsızlığına kavuşmasının ardından, vatandaşlık meselesi iki büyük (esas olarak ve bütünüyle) Müslüman etnik kategoriyi etkiledi: Filiştinli mülteciler (1948'de Filistin'den sürgün edilmişlerdi, sayıları Lübnan'daki nüfusun yüzde 10'undan az değildi) ve 1960'lara gelindiğinde Lübnan'daki nüfusun neredeyse yüzde 3'ünü temsil eden Kürtler.

Hiçbir Lübnanlı lider Kürtlerin vatandaşlık elde etmesi için kampanya başlatmakta istekli değildi, Lübnan'daki dini toplulukların dengesi çok tehlikeli bir konuydu.[4] Birkaç Kürt, para ve ilişkilerini kullanarak sahip oldukları nüfuz aracılığıyla Lübnan vatandaşlığı elde etmeyi başardı. 1982'ye gelindiğinde yüzde 20'den az Kürt vatandaş olabilmişti. Yaklaşık yüzde 10'unun kimlik kartı yoktu ya da nüfusa Suriyeli hatta Filistinli olarak kayıtlıydı. Geriye kalan yüzde 70'in üzerinde insan, 'gözlem altında' damgalı kimlik kartlarına sahipti. Bu oranlar Batı Beyrut'taki en çok acıyı en yoksulların yani vatandaş olmayan Kürtlerin çektiği şiddetli Şii saldırısının sonucunda değişmiş olmalı. Sonuç olarak, kalan nüfus yaklaşık 100.000'den, muhtemelen yüzde 30'u vatandaşlığa sahip, yüzde 5'i kayıtsız ve yüzde 65'i gözlem altında kategorisinde olan toplam 60.000 kişiye inmişti.

1994'te, nüfus ile ilgili bazı problemleri çözecek bir girişimde bulunan hükümet bir vatandaşlık genelgesi yayımladı. Bu genelgede, vatandaşlık hakkı olmayanlar kayıt başvurularına davet ediliyordu. Birçok Kürt ya başvuru bedelini karşılayamamış ya da yalnızca buna güvenmemiş olsa da başvuran çok sayıda Suriyeli ve Kürt'un işlemlerinin yapılması iki yıl aldı. 1996'dan beri Lübnan Kürtleri'nin yaklaşık yüzde 60'ının Lübnan vatandaşlığına sahip olduğuna inanılmaktadır.

---

[4] 1961'de, o zamanki İçişleri Bakanı Kemal Junbalat, Kürtlere 'tanımlanmamış vatandaşlık' vererek bir çözüm aradı. Buna göre böyle ailelerin Lübnan'da doğan çocukları Lübnan vatandaşlığı elde ediyordu. Anlaşılacağı üzere, dini topluluklar dengesinin değişmesinden kaygılanan Hıristiyan politikacılardan gelen muhalefetin ardından önlem kısa sürede terk edildi.

Kaynaklar

Lokman Meho, 'The Dilemma of Social and Political Integration of Ethnoclass Groups within Pluralistic Societies: The Case of the Kurds in Lebanon' (yayımlanmamış master tezi, American University of Beyrut, 1995).

EK 4

KAFKAS KÜRTLERİ

Nüfus Yapısı

Eski Sovyetler Birliği'nde tanınmış Kürt bölgeleri olmamakla birlikte, muhtemelen 500.000 civarında Kürt vardır. Bunlar esas olarak Kafkasya'da fakat bazıları da Türkmenistan ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerindedir. Bununla birlikte Kürtlerin sayısı ve dağılımı son derece belirsizdir. Kürtlerin iddialarına dayanan aşağıdaki rakamlar yalnızca çok yakın bir tahmin olarak tanımlanabilir[1]:

Yaşadıkları Ülke/Bölge	*Sayıları*	*Nüfusa Oranları*
Azerbaycan	200.000	2.8
Ermenistan	75.000	1.8
Gürcistan	40.000	0.9
Türkmenistan	50.000	1.3
Kazakistan	30.000	
Kırgızistan	20.000	
Özbekistan	10.000	
Tacikıstan	3.000	
Sibirya	35.000	(30.000'i Vladivostok'ta)
Krasnodar	30.000	
Diğer	12.000	

---

[1] Bu tahmin Azınlık Hakları Yayınları, The World Directory of Minorities (Londra, 1997), İsmet Şerif Vanlı. 'The Kurds in the Soviet Union' Kreyenbroek ve Sperl. *The Kurds: A contemporary overview* (Rotledge, Londra, 1992) içinde; Jemshid Heydari. 'The Kurds of the USSR,' yayımlanmamış teblig. Şubat 1991; Tim Potier. 'The Kurds and Other Minorities of the Caucasus Republics'. yayımlanmamış teblig. Agustos 1996 içindeki tahminlere dayanmaktadır.

Bu rakamlar kişinin yaptığı Kürt tanımına göre değişir. Ermenistan'da Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Yezidi'dir. Yezidilerin çoğu ana kimlik olarak Kürt'ten çok bunu tercih eder.

Azerbaycan'da neredeyse bütün Kürtler Sünni Müslümandır ve çoğunluğu ya tercih ederek ya da zorla Azeri nüfusla kaynaşmıştır. Genel olarak, Azerbaycan Kürtleri etnik kökenleri hakkında kararsızdır ve 'Kürt' terimi çoğunlukla coğrafi bir terim olarak kullanılır ve çoğunluğun gerçekten Kürt etnik kökenine sahip olduğu, bir zamanlar 'Kızıl Kürdistan' (aşağıya bakınız) olarak bilinen bölgenin sakinlerini ifade eder. Yine de bazıları 1980'lerdeki *glasnost*'dan bu yana Kürt kimliklerini yeniden keşfetmiştir. Sünni Müslümanlar diğer herhangi etnik gruptan bir Sünni Müslüman ile evlenebilir böylece asimilasyona göz yumabilirken, tüm Yezidiler tanım gereği Kürt kültürüne sahip olduğundan, Yezidilerin kendi dinlerinden başka insanlarla evlenmeleri dinen yasaklanmıştır.

1918'e Kadar Tarihin Özeti

Kafkasya'da muhtemelen binlerce yıldır Kürtler vardı. Kürt aşiretlerin Arap Müslümanların yedinci yüzyılda Arpaçay ve Aras nehirlerinden kuzeye doğru ilerlemelerini durdurmaya yardım etmiş olmaları mümkündür. Kürt varlığının ilk gerçek kanıtı Kafkasya'da on ile on birinci yüzyıllarda var olan Shaddadid Hanedanı'dır. Bunlar muhtemelen sayıca azdı ve Kürtlerin ilk yaygınlaştığı yer olan Zagros bölgesine yakındılar. Bazıları göçebe aşiretlerken, bazıları da Müslümanların yayılma evreleri sırasında bölgeye yerleşen askerler ve toprak ağalarından oluşuyordu. Bu grupların Kürtlüklerinin bilincinde olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Daha büyük bir olasılıkla, Müslüman ve keşfedilememiş ülkeler arasında yol alan, yalnızca Müslüman olduklarının bilincini taşıyan gruplardı. Moğolların on üçüncü yüzyılda tüm bölgeyi istila ederek, yerle bir etmesinden sonra (bakınız s.?) Kürt aşiretleri Karabağ'ın güney kısımlarındaki eski Ermeni topraklarına taşındılar.

On altıncı yüzyılın sonunda Şah Abbas binlerce modern Iranlıyı, kuzeydeki Türkmen aşiretlerine karşı kalkan olmaları için buralara zorla yerleştirdi. On sekizinci yüzyılda Nadir Şah benzer bir şey yaptı. Bu sınır yerleşimleri nedeniyle, Iran'ın kuzeydoğusunda hâlâ yaşayan Kürt nüfusunun dışında, birkaç küçük Kürt topluluğu Türkmenistan'ın hemen içinde, esas olarak Aşkabad'da yaşamaktadır.

Eski Sovyetler Birliği sınırları içindeki Kürtlerin büyük bir kısmı dört sürecin sonucunda buraya yerleşmıştir. On sekizinci yüzyılda Kafkas bölgesinin kuzeyine özellikle Erivan ovasına bir aşiret göçü vardı. İkincisi, Kafkasya bölgesinde artan Rus fetıhleri, sonunda 1813'te Gürcistan'ı Rusya'nın idaresi altına soktu. Kafkasya'nın aşağıdaki uluslararası sınırının Arpaçay nehrine kadar olan kısmı, barındırdığı değişik halklarla birlikte 1827'de Çarcı imparatorluğa katıldı. Ardından, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ve Sünni Müslümanların Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu'daki Yezidilere zulüm etmesi, Hıristiyan Ermenistan ve Gürcistan'ın göreli güvenliği nedeniyle büyük bir göçü teşvık etti. Son olarak, 1895 ve 1915'teki Ermeni soykırımlarında suç ortaklığı yapmış olmaları nedeniyle Kürtler açısından daha huzursuz bir yer olan Hıristiyan Ermenistan'daki Kürtler, Müslüman Azerbaycan'a göçe yöneldı. Sovyet vatandaşı olan son Kürtler ise, Rıza Şah'ın İran'daki pasifikasyon politikasından kaçan Kürt aşiretler grubu Bruk'un üyeleriydi.

Sovyet Dönemi

Bolşevik cumhuriyetlere kaç Kürt'ün katıldığı belirsiz kalmıştır, fakat bunların sayısı muhtemelen 200.000-300.000 arasındaydı ve yeni Sovyet devletindeki tanınmış 100 milliyetten birini oluşturuyorlardı. İlk kez Bolşevikler tarafından oluşturulan görece sıkı denetlenen sınırlar nedeniyle diğer Kürt topluluklarından izole edilmiş oldular. Azerbaycan'da ise birçoğu egemen Azeri kültürüne asimile olmuşlardı. Bunun bir zorlama sonucunda mı yoksa kültür ve yaşam tarzı benzerliğinin ve ortak Sünni inançlarının doğal bir sonucu mu olduğu kesin değildir. Her koşulda, 1926'ya gelindiğinde, Azerbaycan'daki 41.000 Kürt'un yalnızca yüzde 17'sinin Kürtçeyi anadilleri olarak tanımladığı söyleniyordu.

Azerbaycan adı verilen bölgenin bır kısmı ağırlıklı olarak Kürt nüfusa sahipti. Burası Dağlık Karabağ ile Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti arasında kalan ve Kelbajar, Laçin, Zengelan ve Kubatly'nın güneybatı kısımlarından oluşan bir yerdi. Fakat Kürtlerin burada ağırlıklı nüfusu oluşturmaya ne kadar devam ettiği bir tartışma konusudur. Önemli bir azınlık olan Ermeni nüfus 1919-20'de Khosrov Bey Sultanov liderliğindeki Azeri ve Kürt kuvvetler tarafından sürüldü. Sultanov Bakü'deki Azeri yönetimi tarafından Karabağ valisi olarak atanmış, yerli bir Kürt komutandı. 1923'te bu bölgeler Kürt Özerk Eyaleti olarak birleştirildi, daha yerel düzeyde 'Kızıl Kürdistan' olarak bilinıyordu. Yaklaşık Lübnan'ın yarısı kadar bir bölgeden oluşuyordu. Başkenti önce Laçin sonra da eski bir Ermeni kenti olan Susha'ydı. Sovyet politikası gereği, bu küçük ve yerli halkın eğitimi ve kültürü Kürt orta okulları, kendi gazeteleri olan Sovyet Kurdistan (1961'e kadar mevcuttu) ve bir Kürtçe radyo yayın hizmetiyle teşvik edildi.

Bolşeviklerin kolektifleştirme politikası birçok köylü topluluğu, en azından Özerk Eyalet Kürtleri arasında yaygın ayaklanmalara neden oldu. Ermeni desteğiyle Ağrı Dağı'nda (s.?) gerçekleşen büyük ayaklanmayı dikkate alan Bolşevikler ulusal duygunun yayılmasından korkmuş olabilirler. Muhtemelen bu tehlikeyi önceden engellemek için, 1929'da Eyalet bölge statüsüne indirgendi ve ertesi yıl Azerbaycan'a dahil edildi.

Diğer küçük topluluklar gibi Kürtler de zorunlu göçlerin ve tasfiyelerin kurbanı oldular. Bunun nedeni muhtemelen, diğer yanda çok sayıda Kürt'un yaşadığı uluslararası sınırlara yakın olmalarıydı. 1937'de binlerce Kürt Ermenistan ve Azerbaycan'dan Kazakistan'a, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine ve Sibirya'ya zorla göç ettirildi. 1944'te benzer bir akıbete bazı Gürcistan Kürtleri de uğradı. Göç etmek zorunda kaldığında henüz çocuk olan N. K. Nadirov 1937'de Nahçıvan'dan sürülmelerini şöyle hatırlıyordu:

> Tüm yetişkin erkekler bir araya toplandı ve trenle bugüne kadar kimsenin öğrenemediği bir yere götürüldü. Kimse geri dönmedi. Erkeklerin ardından kadınlar ve çocuklar mülklerini, evlerini ve hayvanlarını terk etmeye zorlandı ve insan taşımaya uygun olmayan yük vagonlarıyla bilinmeyen bir yöne götürüldüler. En kötüsü kimse niçin ve nereye götürüldüğünü bilmiyordu. Kurtulanların, akrabalarının yerini öğrenmeleri yıllar aldı.[2]

Birçok yerleşim yerinde Kürtler sokağa çıkma yasağı altında yaşadılar, kentlerinden veya köylerinden izinsiz ayrılamadılar. Buna itaat etmeyenler için hapiste 25 yıl geçirme tehlikesi vardı.

Sovyetler Birliği'nin Çöküşünden Sonraki Gelişmeler

Glasnost kimliğin yeniden güçlenmesine ve açıklanmasına ve aynı zamanda Stalinist dönemdeki baskının kabul edilmesine katkıda bulundu. 1988'de Azerbaycan'da yaşayan 10.000 civarında Kürt kimlik kartlarının Azeri'den Kürt'e çevrilmesi şeklindeki açık talepleriyle Aze-

---

2. N. Nadirov, 'Position of the Kurds in the USSR', Pantheon Üniversitesi'de Haziran 1991'de yapılan Kürt sempozyumuna sunulan yayımlanmamış tebliğ, s. 5.

ri kimlik kartlarını Moskova'ya gönderdiler. Komünist Parti'nin Eylül 1989'daki 28. kongresinde bir çözüm önerildi: "Kırım Tatarları, Sovyet Germenleri, Yunanlılar, Kürtler, Meshtekian Turkleri ve diğerlerinin sorunlarını çözmek için tüm önlemlerin alınması."[3] Aslında hiçbir önlem alınmış gibi görünmüyordu. Kürtler bunun yerine, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetleri arasındaki Dağlık-Karabağ çatışmasının gölgesinde kalmaktan kaçınamadılar. 1990'da anlaşmazlık tam ölçekli bir savaşa dönüştü ve her iki taraf da Kürt azınlığa baskı uyguladı. En az 18.000 Müslüman Kürt, Ermenistan ve Nahçıvan özerk cumhuriyetinden kaçtı. Bunların 11.000'inin Azerbaycan'a sığındığı ve 7000 kadarının da Kırım'ın hemen doğusundaki Krasnodar'a gittiği düşünülmektedir. 2000 kişi tacizden ve zorla askere alınmaktan kurtulmak için Azerbaycan'dan kaçtı.

Azerilerin Dağlık-Karabağ'da Ermenilerce yenilmesinin ardından, 1992 başında Kürt Kurtuluş Hareketi Kürt Özerk Bölgesinin yeniden kurulduğunu açıkladı. Bu neredeyse kesinlikle bölgeyi, eski 'Kızıl Kürdistan'ı Azerbaycan kontrolünden çekip almak için Ermeni kaynaklı siyasi bir numaraydı. Bölgede kalan Azerbaycanlı Kürtler bu girişime katılmayı reddettiler. Her bir vakada, Kürtlerin umutları kısa ömürlü olmuştu. Mayıs 1992'de Karabağ ve Ermenistan kuvvetleri yeni ele geçirilen Dağlık-Karabağ bölgesini Kürt nüfusun yaşadığı Laçin bölgesi üzerinden Ermenistan cumhuriyeti ile bağlamak için bir koridor açmayı zorladılar. İlerledikçe yaktılar ve yağmaladılar, Kürt ağırlıklı 25.000 kişilik nüfusu sürdüler. Laçin'in adı Kashatag olarak değiştirildi. Nisan 1993'te Ermeni kuvvetleri koridoru Kelbajar bölgesini kapsayacak şekilde genişletti. Buradaki, ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşan 60.000 kişilik nüfus da sürüldü. ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları ülke raporuna göre:

> Onlar [Ermeni Kuvvetleri] bölge sakinlerini sürdüler ve eyalet başkentlerini ve bu bölgelerin köylerinin çoğunu yağmalayıp yaktılar. BM Güvenlik Konseyi yağma ve kundaklamayı da içeren bu saldırıları kınadı.[4]

Kelbajar adı Ermeniler tarafından Karvajar olarak değiştirildi. 1993 sonuna gelindiğinde Kubatlı ve Zengelan da işgal edilmişti. Zorla göç ettirilenlerin çoğu Orta Azerbaycan'ın aşağı kısımlarındaki sıcak ve su-

---

3. Nadirov, 'Position of the Kurds', s. 6'da alıntılanmış.
4. US Department of State, Country Reports on Human Rights Practices for 1994 (Washington, 1995), s. 741.

suz geleneksel Kürt kış yaylalarına gitti. Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve özel olarak Karabağ sorunuyla ilgilenmesi için kurulan Minsk grubu tarafından yapılmaya çalışılan barış girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Azerbaycan işgal edilen tüm topraklarını geri istiyor ve Karabağ'a geniş bir özerklik tanımayı vaat ediyordu. Ermenistan Lachin koridorunu elinde tutmak için diretmeye hazırlanırken, Karabağlılar Kelbajar'dan geçen ikinci bir koridoru ellerinde bulundurmak konusunda diretiyorlardı. 1999'a gelindiğinde hiçbir anlaşmaya varılamamıştı ve yerli Kürt halkı hâlâ esas olarak Orta Azerbaycan'da taşındığı yeni yerlerde yaşamaya devam ediyordu.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ve otomatik azınlık temsiliyetinin kaybedilmesinden sonra etnik kimliklerin güçlü uyanışı nedeniyle Ermenistan'daki siyasallaşmış Yezidiler bölündü. Bazıları Ermeni cumhuriyetine bağlı kalıp, Kürt kimliklerini arka plana iterken, bazıları da Yezidi Kürt kimliklerini öne çıkartıp Ermeni ayrımcılığından yakınmaya başladılar.[5] Ayrıca bunlar, temsilcilerinin Ermenistan'da serbestçe dolaşmasına izin verilen PKK'ya da giderek artan bir ilgi gösteriyor ve destek veriyorlardı. Ermenistan'ın Türkiye'deki Kürtlerin çektikleri sıkıntıların farkında olduğu da biliniyordu. Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesinin ardından 2000 Kürt Erivan'da bir gösteri düzenledi. Öcalan'ın yakalanmasından sonra ise, yaklaşık 100 Kürt BM binasını işgal etti ve ikisi Yunanistan elçiliğinin yakınlarında kendisini yakmaya teşebbüs etti.

Kaynaklar

Julie Flint, *The Kurds of Azerbaijan and Armenia*, Kurdish Human Rights Project, Londra, Aralık 1998; Jemshid Heydari, 'The Kurds of the USSR,' yayımlanmamış tebliğ, Şubat 1991; Kendal, 'The Kurds in the Soviet Union G. Chaliand, *People without a Country* (Londra 1980) içinde; Kurdish Human Rights Project, *Kurds in the Former Soviet Union: a preliminary Report on the Situation of the Kurdish Community in the Republic of the former Soviet Union* (Londra, Kasım 1996); *Middle East International*; NK Nadirov, 'The Position of theKurds in the USSR' yayımlanmamış tebliğ, Haziran 1991; İsmet Şerif Vanlı, 'The Kurds in the Soviet Union', Kreyenbroek ve Sperl, *The Kurds: A contemporary overview* (Rotledge, Londra ve New York, 1992) içinde.

---

[5] Bunlar, "Yezidiler Kürt'tür" gibi bir iddia ortaya atan aydınlara dava açılmasından yakınıyorlar. Aynı zamanda çeşitli Kürt aydınlarının, örneğin Dr. Sihide Ibo, Rd. Dewreshian ve Hesen Abbasian'ın katledildiğini, diğer aydınların da bunun sonucunda ülkeden kaçtığını iddia ediyorlar. Bkz. www.yezidi.org.

İNDEKS

Abbas, Şah 55, 642-43
Abbas Han, Kalhurlu 126
Abbas Mirza 90, 107-108
Abbasi Hanedanı 37, 47, 49
Abbott, William 91-92
Abdullah Cevdet 135, 177-78, 191-92; 'Çok Kolay Uyanılan Uyku' 137-38; 'Medeniyet Avrupa Medeniyeti Anlamına Geliyor' 137-38; nüfuz 139
Abdül Aziz, Molla Uthman 513-15
Abdülhamit, Sultan II 93,94, 143, 144-145, 275; Ermeni reformları 99-103; Islami Politika 137-38, 140-41; karşısında komplolar 136; Kürt reformcular 133-35
Abdülkerim, Şeyh 226-27
Abdülkadir Gailani 85-86
Abdülkadir, Nihrili, Şeyh 88-91, 140-41; Bedir Hanlarla rekabet 140-42; Ermeni dayanışması 188-89; İngiltere ile anlaşmakla suçlanması 272 Istanbul'daki liderlik 177-78, 179-80, 180-81; Kürtlerin Jön Türklere karşı Ermenilerle birleşme görüşmeleri 146-47; Kürt Komitesi 196; Kürt Kulüplerinin kurulması;191-93 milliyetçiliğin başları 136; özerlik 190
Abdülrahman, Molla 250-51
Abdülrahman, Şırnaklı 200, 216-17
Abdülrahman Sultanian 338
Abdülrezzak, Şeyh 153
Abdullah Amir, Haşemi 194-95
Abdullah, Nihrili: Irak'ta sığınma hakkı arayışı 275
Abdullah, Hamza 397-98, 398-99, 402-403, 407-408
Abdui Shikak aşireti 295-306, 303-304
Acre 48
Adalet Partisi 528-29, 536-37, 543-44, 545-46
Adana: Fransızlar 55-56; emek göçü 533-34; gösterisi 569-70
Adana'ya göç 583-84, 594-95, 604-605
Ademi Merkeziyetçi Parti, *bakınız* Osmanlı Ademi Merkeziyetçi Partisi
Adıyaman, Tahir 559-60, 561, 562-63
Afrin 612
Afganlar 63-64, 106, 216-17
Aflaq, Michel 431-33, 435-36
Ağrı 186, 281-84
Ağrı: ayaklanması 281-82, 310-11; PKK 569-70, 574-75, 576-77
Ahli group 386
Ahmet, İbrahim 386, 395-96, 398-99, 405-406; Aflaq ile buluşması ve Birleşik Cepheye katılması 432-33; KDP'de hizipçilik 422-26, 428-29; Molla Mustafa karşısında 435-36; Molla Mustafa karşısında 407; tekrar seçilmesi 407-410; *The Kurds and the Arabs/Al Akrad wa'l Arab* 387-88; tutuklanması 411, 412-13; yeni rejime desteği 404-405

Ahmet, Mir Hacı 389-90, 391-92
Ahmad-I Khani I; Mem-u-Zin 26, 543-44
Ahmet, Barzani, Şeyh 218, 224-25
Ahwaz'da isyan 47
Ainsworth, W. F. 82, 83
Aksu, Abdülkadir 573-74
Aku aşireti 413-14, 424-25, 492-93
al Husayni, Şeyh Izz al Din 574-75
Ala al Din, Tawilalı 125
Ala Rizgari 558-59
Alevi (Kızılbaş) toplumu 33-34; Ağrı Dağı isyanına katılmaları 282-83; Ankara karşıtı asiler 196-97; askere gitmeyi reddetmeleri 155-56; dili 25; ve Ermeniler 99-100; ve Ermeniler 184-85; Nakşibendiler karşısında 269-70; rekabet ve Koçgiri isyanı 255; siyasal Alevicilik 590-91; Sünni canlanmadan korkmaları 525-26; TIP'in belkemiği 538-39; Türkiye'de zulüm 549-50, 559-60
Alexandrethan, *bakınız* Hatay
Alexandropol 159-60
Algiers Anlaşması 353, 452
Ali Ağa (Amir Asad) 321
Ali Ridha Paşa 77
Alican, Ekrem 540-41
Alişan Bey 256-57
Almanya 25, 158-59, 485-86; Yezidiler 34; Birinci Dunya Savaşı 158-59
Almanya ve Öcalan 585-86; göçmenler 600-601, PKK karşıtı 604-605
Alparslan 49-50
Alp Doğan, General Abdullah 288-89
Altınköprü, ele geçirilmesi 74-75
Altunakar, Mehmet 534-36; okulda alıkonuluşu 541-42
Amal 636-37
Amasya, protokolü 183
Amin, Caliph al 47
Amin, Nawshirwan Mustafa 469-71
Amuda 620-21
Anap *bakınız* Anavatan Partisi
Anavatan Partisi (Anap) 551-52, 556-57
Anayasa Devrimi, Iran 1906 117-19; Kürdistan'ın desteği 153
Anayurt Savucuları, Ermeni grup 99-100
Anfal Operasyonları 476-81, 517-18, 519-20
Ankara 26; bombalı saldırılar 574-75; Büyük Millet Meclisi 196; çatışmalar 548-49; Fransız-Türk Anlaşması 200-202; işgücü göçü 533-34; KDP ve PUK büroları 570-71; Kürt liderler 535-36; Kürt topluluğu 583-85
Ankara Yüksek Eğitim Derneği 554-55
Antalya, Italyanlar 183; göç 594-95
Antep *bakınız* Gaziantep
Anter, Musa 534-35, 541-42; gazete yazarı 538-39, 543-44; öldürülmesi 573-75; Türkçe-Kürtçe sözlük 540-41
Apocular *bakınız* Partiya Karkari Kürdistan
Akkoyunlu 52-53, 54, 56-57, 60-61
Akra 450-51, 466-67; Mir Muhammed'ın ele geçirmesi 74-75; siyasal istekleri 234-35
Aqrawi, Aziz 450-51
Aqrawi, Haşım 450-51, 453-54, 466-67
Arabkir: katledilen Ermeniler 99-100; ve Jawdat 135
Araplar 22, 234-35; eski tarihleri 47-53; Irak'ta milliyetçilik 418-20, 422-23, 431-33; Iran'daki azınlık 364-65; ve Komünistler 405-407; Kürdistan'ın Araplaştırılması 443-44, 455; Kürt kültürüne karışmaları 31-32; Kürtler 212, 216-17, 231-32, 249-50; milliyetçilik 231-32; milliyetçilik 386; milliyetçilik 194-95; Musul hakkında müzakereler 205-10; Musul'daki ayaklanma 407; Musul'daki yönetim 386; Suriye'de milliyetçilik 614-15, 620-21; tarafından yönetilmekten hoşlanmayan Kürtlerden hoşnutsuzlukları 389-90; toprak reformu isyanının ilericilerden uzaklaşması 417; Türkiye'yi Irak'a tercih etmeleri 208-209

Arpaçay: nehri 27-28, 49-50; Rus ilerlemesi 109-11
Arbat, köylü ayaklanması 400
Ardahan 159-60
Ardalan, Khusrou Han 107-108
Ardalan ailesi 55-56, 59, 107-108; Baban ailesiyle düşmanlık 61-68; Şii cemaati 120
Arif, Abdülrahman 427-28, 428-30
Arif, Abdülselam 419-20; Arap milliyetçiliği 405,406; çatışmada öldürülmesi 425-26; Molla Mustafa ile anlaşması 422,23
Arnavutluk 103
Arshad Zebari aşireti: milliyetçilik karşıtı 475-76
Alparslan 49-53
Artiushi aşireti 40-41
Asad Gölü 625-26
Asad, Rifat al 628-29
Asaf, Farjallah 360-61
Askari, Ali 457-58, 458-60, 460
Askeri *ayrıca bakınız* kimyasal silahlar; I. Dünya Savaşı: Kürtler birlikler arasında popüler 22; askere alma 533-34; askere alma 309; askere alma 466-67; Cenevre Protokolü'nün çiğnenmesi 482-83; düzenli ordu ve Devrim Muhafızları rekabeti 357-58; Ermenileri katletmesi 155-57; Guran Avrupai yöntemleri reddediyor 110-11; Hamidiye Süvarileri ve Ermeni katliamları 97-103; Irak'ın Kürtlere karşı ağır silahlar kullanması 469-70; İngiliz *Askeri El Kitabı* ve Lahey Anlaşması'nın çiğnenmesi 252; İngiltere'nin hava bombardımanını kullanması 216-17, 227-28, 250-51, 252; İran ordusu kızgın aşiretlerin iktidarına riayet ediyor 342-43; İran'da Kazak tugayı 110-13; İran'da aşiret başıbozukluğu 112-14; İran'ın hava bombardımanı 376-80; İran'ın Kürtleri silahsızlandırma planları 308-309; 48 Kürtler gerilla savaşına daha yatkın 105; Kürtler yağma ordusu yolunda 49-53; Kürtler'in I. Dünya Savaşı'nda Molla Mustafa'nın savaşı 450-54; Osmanlı-Safevi mücadelesinde Kürt birlikler 58-61; Rusya'nın Kürt birlikleri kullanması 70; teknoloji 113-14; teknolojik ilerlemeler 294; Türk hava bombardımanı 288-90; Türk ordusunun Kürdistan'da toplanması 275; Türklerin lojistik avantajı 285-86
Aslan, Mehmet Ali 541-42
Asım Paşa 95-96
Aşiret Hafif Süvari Birlikleri 148-49
aşiretçilik, yeni-aşiretçilik 607
Aşiretler: aile hanedanları 61-68; aşiret dışı Kürtler 40-41; aşiret kolunun bağımsızca davranması 216-17; bağlılık 38-40; birlikler 36-41; ve devlet 37-38; Irak'ta hükümet yanlısı olmaları 472-77; ihanet ve düzenbazlık 116; İngilizlerin aşiretçilik hevesi 220-21; İngilizlerin kontrol etmekteki zorluğu anlaması 316-17; İran'da askerlik hizmeti 112-14; İttihat ve Terakkı Cemiyeti'nin düzene koymaya çalışması 158-59; *jash* 472-77; kırsal alanlarda göç 306-308; kimliklerini korumaları 504-505; köylerin yağmalanması 83-84; Kürt toplum yapısı; birlikler *ayrıca bakınız* tekil aşiretler altında; Mahabad Cumhuriyeti'nde karışıklık 335; ve Molla Mustafa 409-11; muhalefetin bölünmeleri 39-41; Osmanlıların göçebe birlikleri yaratması 56-58; reisleri 38; Rıza Han'ın Bolşevizme karşı kalkan olarak bırakması 310-11; Rıza Şah'ın reislere boyun eğdirmesi 346-47; sayılarının azalması 472-73; Simku ve milliyetçilik 303-306; şeyhlerin yükselişi 84-89; Sovyet etkisi altında 342-43; daha çok öyküler gibi yetişmeleri, 117-18; Tahran'daki sözcülerin müvekkilleri haline gelmeleri 348-49; ulusçuluk aşiretçiliğe karşı 222; yönetici aileler 39-40
Aşkabad 642-43

Atatürk *bakınız* Mustafa Kemal
Atatürk Barajı 592-93
Atina 585-86
Atrush 469-70
Atsız, Nihal 547-48
Avrupa Konseyi 588-89
Avrupa: Doğu Akdeniz'de ticaret işletmeleri 70; Hıristiyanların korunması 80-82
Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu 587-88, 588-89
Avrupa Birliği, 1995 gümrük birliği 603-604
Avusturya 141-42
ayaklanmalar ve isyanlar: Ağrı Dağı, Türkiye 281-88; Dersim, Türkiye 287-90; Irak 231-32; Jön Türkler'e karşıtı isyanlar 144-45; Jön Türkler'e karşı isyanlar 150-52; Kasım karşıtı isyan 412-20; Kerkük 407-408; Koçgiri isyanı 255-59; Körfez Krizi sonrası 492-94; Musul 407; Şeyh Mahmud 222-29; Şeyh Sait isyanı 269-72; Şeyh Ubeydullah (1880) 88-97
Aybar, Mehmet Ali 540-41
Aydın, Vedat 570-71
Ayni, Haji Kara 322-23
Azadi/Özgürlük hareketi 266-68, 273-74; Şeyh Sait isyanı 269-72
Azadi (gazete) 387-88
Azami, Ali Ağa 319-20
Azerbaycan 26,48, 60-61; anayasaya ilişkin referandumu boykot 356-57; bölgedeki baskı 109; Cumhuriyeti 641-46; İran'a dönmesi 336; Kajar yönetimi 115-19; Kürt nüfusu 25; Mahabad Cumhuriyeti'nin birlik sözü vermesi 329-30; Rusya'ya uyması 109; Sovyet işgali 316-17; Türklerden sığınma talep eden Kürtler 275-76
Azerbaycan Demokratik Partisi 329-30, 331-32, 348-49
Azeri halkı 22, 364-65; İKDP toplantısına saldırması 364-67
Aziz, Molla 450-51
Aziz, Tarık 438-39
Azizan 78-79
Azizoğlu, Yusuf 535-36, 540-41

Baalbek 636-37
Baas Partisi 461; 1968 darbesi 430, 431; geniş yelpazesi 431-34; güvenin yok olması 439-48; 1963 hükümeti 419-30; İran yıkılması umudu 450-52; Kürtleri bölme planları 473-74; Molla Mustafa'dan uzaklaşması 432-37; Musul'da ayaklanması 407; Suriye'de 620-21
Baba Ali, Şeyh 397-98, 404-405
Baba Yadgar türbesi 34, 158-59
Babakr Ağa, Pizhdarlı 224-25
Baban, Abdülrahman 65, 66-68
Baban, Abdullah 66-67
Baban, Azmi 246-47
Baban, İsmail Hakkı 139
Baban, Mahmud 65-67, 85-86
Baban, Salim 65
Baban, Süleyman 63-64, 65
Baban hanedanı 61-68, 63-68, 82, 86-87
Bağdat 59, 65, 91; hayvan pazarı 27-28; Kürt öğrenciler 386, 394-95; milliyetçi Kürt gruplar 140-41; Molla Mustafa'nın geri dönüşü 405-406; talan edilmesi 50-51
Bağdat Paktı 401-402
Bahdinan 60-61, 74-76, 78-79, 88-89, 452, 453-54, 461; Bahdinan'da su 29; kimyasal saldırı 479-80, 483-84; PKK 577-78, 584-85
Bahdinan, Bayram 60-61
Bahdinan, Hasan 60-61
Bahdinan, Quhab 60-61
Bahri Bey 298-99
Bakhma barajı 29, 479-80
Bakhtiran *bakınız* Kermanşah
Bakhtiyariler: anayasal devrim 118-20
Baki Sıdkı 386-88, 411
al Bakr, Ahmet Hasan 419-20, 439-40
Bakü 321, 525-26

Balisan vadisi 470-71, 477-78
Bana 88-89, 301-302 Hama Rashid'ın ele geçirmesi 317-18 ; haydutluk 90, 120; ve İslam Cumhuriyeti 353, 364-65
Bang-i Kürdistan (gazete) 244-45
Bani Sadr, Abu'l Hasan 357-58, 366-67, 368-70, 371-72
Ba'qub al Safar 47
Baradust, Kerim Han 493-94
Baradust: aşiretleri 74-75; öfkelenmesi 250-51; PUK operasyonları 457-58, 460; ve Ubeydullah 90
Baradusti aşiretleri 74-75, 391-92, 393-94, 409-410, 411, 418-19, 472-73
Barış Dünyası/World of Peace (dergi) 538-39
Barış Partizanları 407
Barzan 475-76, 508-509; ele geçirilmesi 422-23; ihmali 390-91; karışıklık 218, 249-51; Şeyhleri 35, 39-40, 150-51
Barzani, İdris 439-40; İran'a taşınması 457-59; İran'la bağlar 446-47, 461; İran'la bağlar 461; Saddam'la sonuçsuz görüşmeler 463-64; Talabani ile rekabet 425-26, 458-59
Barzani, Mesut 376-77, 467-68; askeri değil siyasi sorun 489-90; Başkan Bush'a öfkelenmesi 493-96; BM'ye başvurması 483-84; halkın isyanı 492-93; İran'a taşınması 457-59; jash hakkında 472-73; koalisyon oluşturmak için Talabani ile buluşması 467-70; KDH'de Talabani ile rekabeti 511-15; Kürdistan Cephesi'nde kriz 503-504; özerklik görüşmeleri 498-501; PKK ile anlaşması 556-57, 561-63; Talabani ile rekabeti 517-18, 518-19
Barzani, Molla Mustafa 252; ABD yardımı 448-49; ABD yardımı 440-41; alıkonulduğundaki temasları 389-90; Arif'le anlaşma imzalaması 422-23; ve aşiretler 409-411; Baas Partisi'nin uzaklaşması 432-33; Baasçılar arasında güven kaybı 439-48; diğer yerlerdeki Kürtleri kontrol etme vaatleri 448-49; Hiwa'nın sömürme çabaları 393-95; Irak'a kahraman gibi dönüşü 342-44; ilk Baas hükümetinden iyi niyet 420-23; İKDP'ye saldırması 345-46; İran yardımı 430, 440-41; İran yardımı 448-49; İran yardımı 440-41; İran'a hareketi 452, 457-58; İranlıların desteğinin kaybedilmesiyle parçalanması 452; İsrail yardımı 448-49; İsrail yardımı 441-42; Kerkük talepleri 446-48; Mahabad Cumhuriyeti'ne kuvvetler getirmesi 329-30; Mahabad çatışmaları 332-33; Kasım'a karşı isyanı 413-20; Kasım'la kişilik çatışması 404-405; Kasım'la birlikte çalışması 405-410; Kasım'ın artan memnuniyetsizliği 411-13; KDP ve suikast girişimi 440-41; KDP'de hizipçilik 422-26; parasal destekleri 395-98; Saddam Hüseyin'le görüşmemesi 445-46; Saddam'ın talepler listesi istemesi 437-41; Sovyetler Birliği'nde tasfiyesi 402-403; SSCB'ye kaçışı 336; suikast girişimi 443-44; tutkuları 334-35; Türkiye Kürtlerine ilham vermesi 535-36; Türkiye'deki Kürtlere yardım etmekle suçlanması 545-46
Barzani, Molla Mustafa-Öcalan karşılaştırması 607; ve Lübnan partileri 637-38; ve Suriye partileri 630-31
Barzanı, Şeyh Abdulselam 147-48, 148-49, 150-52, 177-78
Barzani, Şeyh Ahmet 249-52, 329-30, 413-14
Barzani, Ubeydullah 450-51, 465-66
Barzani aşireti 39-40, 218, 411; diğer aşiretlerden gelen muhalefet 472-73, 475-76; görüş ayrılığı 224-25; İran İslam Cumhuriyeti'nde 362-63; İslam Cumhuriyeti ile işbirliği 363-64; Jön Türkler'e karşı isyanı 150-52; katliamı 465-66
Barzinji, Şeyh Latif 387-88, 394-95, 397-98, 400, 425-26

Barzinji, Şeyh Mahmud 298-99, 302-303; Bağdat tarafından tanınması 236; diplomatik uygunsuzluk 237; Emir adaylığı 175-77; ikinci isyan 223, 226-29; İngilizlerle dostluğu 171-72; ve İngiltere 306-307; İngiltere ve Irak'ın tarafsız kalmakta anlaşması 246-47; İngiltere'nin hükümdar olarak ataması 213-14; Komala'ya düşmanlığı 244-45; liderliğin isyana evrilişi 219-22; Simku'nun rakip olarak görmesi 303-304,400; sonrası 231-32; Şeyh Ahmet'le teması 249-50; ve ülkesi 400
Barzinji, Şeyh Kadir: bağımsızlık başvurusu yapması 246-47; kardeşinin yanına gidişi 227-28; Meclis başkanı olarak atanması 226-27
Barzinji, Şeyh Sait: Jön Türkler'e karşı isyanı 144-45
Barzinji boyu 85-86, 87-88
Bashar, Ahmet Hamdi 535-36
Başkale birliklerinin toplanması 128-29
Batı Azerbaycan 95-96, 296-97, 315-16; Kürt iddiaları 354-55
Batman petrolü 29; mücadelesi 275-76, tahliyeleri 581-82
Batum 159-60, 187
Bayar, Celal 535-36
Bayazidi, Abdullah 322-23
Bazargan, Madhi 357-58, 366-67; özerklikle ayrılmayı birbirine karıştırması 364-65
Bazi Gorge, kimyasal saldırı 479-80
Bazzaz, Abdülrahman 425-30; deklarasyonu 427-28, 433-34
Bedir Han, Abdülrahman 135, 136-38, 140-41, 201-202
Bedir Han, Abdülrezzak 147-51; Barzani ile ittifakı 150-52
Bedir Han, Amin Ali 140-41, 141-42, 147-48, 177-78, 191-92; Noel ekibi 184-86
Bedir Han, Hasan 150-51
Bedir Han, Hüseyin 148-49, 150-51
Bedir Han, Jaladat Ali 177-78, 184-86, 281-82; Suriye'de 598, 614-15
Bedir Han, Kamuran Ali 177-78, 184-86; İsrail ajanlığı 619-20, 623-24
Bedir Han, Halil 186, 200
Bedir Han, Suraya 140-42
Bedir Han Bey 26, 78-82
Bedir Han hanedanı: Binbaşı Noel'le Kürt hareketi 200, 591-92; Ermeni dayanışması 188-89; Kürt bölgesinde 196; Kürt Sosyal Birliğini kurması 191-93; milliyetçiliğin başları 135-38
Bedreddin, Salah 630-31, 637-38
Bektaş, Hacı ve Bektaşi tarikatı 33, 84
Beluci halkı 22, 364-65
Berlin 604-605
Berlin, suikastı 376-77
Berlin, Anlaşması: Ermeni himayesi 92-94
Bern, Türk elçiliğine saldırı 578-79
Berthelot, M. 188-89
Beşikçi, İsmail 544-46
Begzada Dasht Kürtleri 115, 298-99, 303-304
Beyrut 595-96, Sefalet Kuşağı 635-36, iç savaşı 636-37
Beytüşşebap, ayaklanması 267-68, 281-82
Bihishti, Ayatollah Muhammed 368-71
Bikhmar, Umar Surchi 493-94
Bilbas aşireti 55-56, 61-62, 63-64, 472-73
Bilkas 58
Bingöl 577-78, 578-79
Biqa vadisi 577-78, 636-37
Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) 405-406, 419-20, 432-33
Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) 620-21
Birleşik Cephe 432-33
Birleşmiş Milletler: başvuru 394-95; Irak'ın soykırımına tepkisi 482-86; İran'ın Irak'la savaşı durdurması 479-80; Karar No. 688 495-96, 496-99, 518-19
Birleşik Devletler: Ankara'ya uydu bilgileri 576-77; Ermenistan'a desteği 187-89; Ermenistan'da çıkarı 167,

169-70; Irak'a yardımı 466-67; Irak'ın kimyasal silah kullanmasına tepkisi 483-84; İran'ı toprak reformuna zorlaması 349-50; KDP & KYB arasında barışı sağlaması 514-20; kimyasal silahların kullanılmasına karşı uyarısı 493-94; Körfez Krizi'nde Koalisyon'a önderlik etmesi 491-93; misyonerler 107-108; Molla Mustafa'nın başvurması 417, 440-41; Molla Mustafa'nın başvurması 443-44, 445-46, 448-49; Musul müzakeresi 205-206; sığınma hakkı sözü; Koalisyon taahhüdü 501-502; Sovyetler'e karşı savunmada İran'a desteği 441-42

Birleşik Devletler uydu istihbaratı 577-78, 581-82; stratejisi 584-85, 587-88

Bitlis 60-61, Bitlis'te katledilen Ermeniler 99-100; huzursuzluk 150-51; Kürt grup 140-41; savaş ve soykırım 155-56, 158-59; terk edilme 280-81; milliyetçilik 525

Bitlisi, İdris 59; sultana tavsiyeleri 55-58

Bitlisi, Şerif al Din: Şerifname 78-79

Bitwarta, Anwar 492-93, 493-94

Biyari Şeyhler 219-20, 395-96, 473-74

Bizans 47, 48, 49-50

Bizayni, Şeyh 222

Bolşevikler 159-60, 167, 187, 194-95, 200, 202-203, 267-68, 281-82, 310-11, 525; Kafkasya'da 642-44

Bonaparte, Napolyon 109

Bosna-Hersek 141-42

Boz Ulus (Grey People) aşiret birliği 56-58

Bozarslan, Mehmet Emin 543-44

Bozlak, Murat 583-84

Bozkurtlar 544-45, 545-48

Brest-Litovsk, Anlaşması 159-60

Bruinessen, Martin van 23-24, 86-87

Bruk aşiretleri 642-43

Brüksel 602-603, 603-604

Bucak, Faik 535-36, 540-41

Bucak, Mehmet Celal 555-56, 558-59

Bucak, Serhat 569-70

Buhtan: Mir Muhammed saldırıları 75-76; düşüşü 78-79, 86-87, 88-89; isyanı 136; PKK 569-70

Bukan 302-303, 329-30, ve İslam Cumhuriyeti 354-55 370-71, 371-72; ve Komala 359; toprak ağalığı 348-49; Tudeh aktiviteleri 348-49

Bulgaristan 141-42

Bulurian, Ghani 338, 340-41, 342-43, 364-65; görev almayı reddetmesi 370-71

Büyük Zap 29, 78-79, 210

Cafer Ağa, Shikaklı 116

Calthorpe, Amiral 180-81

Cenevre 598

Cenevre, Kürt aktiviteleri 136, 190

Chamchamal 455

Churchill, Winston 200, 233, 234-35

CIA ve Öcalan 585-86

Cizre (Jazira bin Umar) 50-51, 58; Mir Muhammed'in ele geçirmesi 75-76; düşüşü 78-79; Fransızların Türkiye'ye teslim etmesi 201,202; gösterileri 566-67, 569-70

Clemenceau, George, 171-72

Clerk, Sir George 275

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): büyük ailelerden destek 540-41; seçimi kazanışı 545-46; tekeli kaybedişi 525-27

Cornwallis, Sir Kınahan 242-43, 390-91

Cox, Sir Percy 173-74; Arap hükümetinin kuruluşu 231-33

Curzon, Lord George: bölgeyi Türklere teslim etmeyi değerlendiriyor 204-205; Fransa'nın Türkiye ile anlaşmasına kızması 201-202; Irak sınırında Kürtleri Türklere tercih ediyor 194-96; Kürdistan'ın özerkliğini planlıyor 188-90; Musul'u teslim etmeyi istiyor 205-206; Türklerin Kürtleri tanıması umudu 263-64

Çaldıran, Savaşı 54, 58, 61-62, 69

Çayan, Mahir 554-55

Çekoslovakya 599-600

Çelebi, Evliya 59, 60-61
Çetin, Hikmet 567-68
Çiller, Tansu 577-79
Çorum pogron 549-50
Çukurca 576-77
Çukurca 558-59, ordu saldırısı 574-75

Dagala 515-16
Daik-i Nishtiman/Anavatan (oyun) 328-29
Dalanpur, Dağı 323-24
Darbandikan barajı 29, 401-402
Darcegit 576-77
Dargala 515-16
Darkar (Oduncular) 387-88
Dasht, Türk işgali 128-29
Davud Han, Kalhurlu 116, 121-29, 294
Dauda aşireti 242-43
Daudian, Kerim Han 319-20
Daylam 33
Dawla, Salar al 125-27
DDKO, *bakınız*, Doğu Devrimci Kültür Ocakları
Dehük Eyaleti 435-36
Demir, Öz 202-203, 224-27, 227-28
Demirel, Süleyman 510-11, 545-46, 548-49, 555-56, 570-71, 574-75; Özal'dan sonra cumhurbaşkanı oluşu 574-75
Demirel, Süleyman 577-78, 580-81, 581-82
Demokratik Emek Partisi (DEP) 578-79, 580-81
Demokratik Emek Partisi (DEP) 578-79, 581-84, kaçak milletvekiller 602-603
Demokratik Kitle Partisi (DKP) 584-85
Deng/Ses (dergi) 538-39
derebeyleri 71-72, 73
Dersimi, Nuri 256-57
Derviş, Hamid 630-32
Dervişler, bkz. Sufizm
Dev Genç/Devrimci Gençlik Federasyonu 543-44, 547-48, 554-55
Devrim Muhafızları 354-55, 356-57, 357-58
Devrimci İşçi Sendikaları Birliği (DİSK) 543-44, 551-52
Devrimci Komuta Ulusal Konseyi (DKUK) 419-20, 422-23
Dibs kampı 480-81
Dicle nehri 23-24, 29
Dicle ve GAP 591-92
Dıcle, Hatıp 583-84
Dicle Üniversitesi 538-39
Dicle-Fırat (dergi) 538-39
Dihbukri aşireti 298-99, 301-302, 321, 331-32, 335, 342-43; ve Komala 363-64; toprak ağalığı 348-49
dil: birçok PKK üyesi Türkçe konuşuyor 555-56; diyalektler 31-33; Irak Yerel Dil Yasası 241-42, 244-45, 246-49; İran Kürtçe diyalektlerini yasaklıyor 309; İran'da Kürt kimliği 23-24; Komala idealleri 325-26; Kürtçe radyo 340-41; Kürtçe diyalektleri arasında dilbilimsel gerginlikler 591-92; Kürtlerin Türkleştirilmesi için yatılı okullar 291-92; Mahabad Cumhuriyeti 329-30; tüm okullarda Kürtçe öğretilmeli 433-34; Türkçe olmayanların yasaklanması 425-26; Türkçe olmayanların yasaklanması 437-39; Türkçe olmayanların yasaklanması 260-61, 265-67, 287-88; Türkçe olmayanların yasaklanması 562-64; Türkiye Kürt karşıtı kuralları hafifletiyor 569-70; Türkiye Kürtleri Kürtçe yazın üretiyor 543-44
Dilman, bkz. Salmas
Din *ayrıca bakınız* İslam: Araplar islamı getiriyor iz 47; aşiretler 39-40; çeşitli gruplar 33-36; eski bölge iddiaları 29; Hıristiyan misyonerleri 70; laik milliyetçiliğin yerine geçme girişimleri; Şeyhler and aşiretler 37; Türkiye'de Demokratlar ortaya çıkıyor
DISK, bkz. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Diwaniya 453-54
Diyala nehrı 63-64, 171-72, 213-14

Diyarbakır 49-50, 54, 58, 59, 60-61, 86-87, 184-85, 525-26; cezaevi 563-64; duruşmalar 544-45; emek göçü 533-334; iklim 27-28; kitle toplantısı 543-44; milliyetçi Kürt gruplar 140-41, 181-82, 187; milliyetçilik 535-36, 536-37, 544-45; Moğollar 50-51; mülteciler 482-83; nüfus artışı 573-74; PKK'ya desteği 569-70; savaş hukuku 545-46; ve Şeyh Sait 269-72; Türkleştirilme 278-79

Diyarbakır, köy boşaltmalar 581-82, 587-88

Dizai, Muhsin 492-93

Dizai aşireti 153, 223, 242-43, 397-98, 400

Dizli, Mahmud Han 222, 224-25, 306-307, 308

Dobbs, Sir Henry 238-39

Doğru Yol Partisi (DYP) 570-71

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 183, 259

Doğu Beyazıt 70, 186, Ağrı ayaklanması 282-84; I. Dünya Savaşı 154-55, 161-62

Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) 544-46

Doğu İlleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 179-80

Doğuculuk 533-34

Drogheda 515-16

Dublin 515-16

Duhuk: Mir Muhammed'in ele geçirmesi 74-75; ayaklanması 492-93, 495-96, 503-504; saldırı 417; siyasi istekler 234-35; talepleri 386, 424-25

Dukan barajı 29, 401-402

Duski aşireti 475-76

I. Dünya Savaşı 153-63

Dürziler 614-15, 619-20, 636-37

East India Company 77

Ecevit 592-93

Ecevit, Bülent 545-46, 548-49, 549-50

Eden, Anthony 288-89

Edirne, Anlaşması 70

Edmonds, C. J. 387-88

efsaneler 25

eğitim: etnik kimlik 140-41; Irak 241-42, 242-45, 246-49; Komala idealleri 325-26, 326-27; Mahabad Cumhuriyeti 331-32; milliyetçiliği tekrar keşfefen orta sınıf Kürtler 543-44; Molla Mustafa'nın talepleri 438-39; Müslüman okulları 526-27; Türk vergisine öfke 266-67; Türkleştirme 278-81; Türkleştirme 534-36; Türkiye Kürdistan'ında kötü koşullar 574-75; Türkiye'de artan üniversite sayısı 547-48

Ehl-i Hak dinleri 33-34, 120, 158-59, 377-78

Ekinci, Tarık Ziya 535-36, 541-42, 544-45

Elazığ 135, 181-82; cinayeti 570-71; halifeliği destekleyen reisler 190; yağması 270-71; PKK 554-55

Elbistan siyasi cinayetleri 583-84

Elçi, Saıd 535-36, 540-41, 544-45

Elçi, Şerafettin 584-85

Elçi, Şerafettin 549-50

Emekçi Partisi 469-70, 504-505

Emir Han 335

Encyclopaedia Britannica 263-64

Erbakan, Dr. Necmettin 545-48

Erbil 30, 58, 223, 455, 470-71, 488-89; ayaklanması 492-93, 501-502; ekonomik entegrasyonu 169-70; için mücadele 514-22; Mir Muhammed ve 74-75; 946 Nevruzu 395-96; Şeyh Taha 198-99; tehdit edilmesi 463-64; Timurlenk 50-51; vurulan veya tutuklanan öğrenciler 466-67, 469-70; Yahudileri 35

Erciş 283-84

Ergil, Doğu 590-91

Erivan, Ruslar tarafından alındı 110-11

Ermeni Taşnak Partisi 281-82

Ermenistan ve Ermeniler 26, 29, 48; ABD desteği 187-89; Anadolu üzerinde girişimleri 193; Cumhuriyeti 641-46; devlet kurma planları 187, 196-97, 201-202; Hamidiye Süvarileri tarafından saldırıya uğramaları 98-103; köyleri soyan aşiretleri 83-84; Kurtuluş Partisi'nin ortak kurucuları 317-18; Kürt nüfusu 25; Kürtlerle ittifakları 173-74; Kürtlerle ittifakları 146-48; Kürtlerle ittifakları 188-89; Kürtlerle ittifakları 190-92; milliyetçilik 92-94, 95-96; Kürtlerle ittifakları 255; Lozan antlaşmasında terk edilen devlet 204-205; milliyetçilik 137-39; milliyetçiğin Türklere ihaneti 186; Osmanlılara karşı yardımları 70; reform yapmış Türk devletinden etkilenmemeleri 136-38; Ruslara Hıristiyan misyonerler 70-72; Shikak tarafından pusuya düşürülmeleri 115; Simku'nun Başkale'ye dönmelerine engel olması' 296-97; Sykes-Picot anlaşmasından telaşlanmaları 169-70; Türklerin I. Dünya Savaşı döneminde Hıristiyan katliamları 153-63; Türklerle barış davaları 196-99; Türkiye'den sınır dışı edilmeleri 275-78; Türkiye'nin zayıf otoritesi 201-202; Yunan çıkartmasından sonra tehdit olarak görülmeleri 181-82

Ermeni Partisi 99-100

Ermenistan'da Yezidiler 641-42

Erzurum 27-28, anlaşması 66-67, 70, anlaşması 159-60; kongresi 183; çatışmaları 548-49; katledilen Ermeniler 99-100

Erzurum tahliyeleri 581-82

Erzincan 54, katledilen Ermeniler 99-100, anlaşması 159-60

etnik kimlik 132-34, *ayrıca bakınız* milliyetçilik 135-143; daha sonra Türklerin Kürtlüğü reddetmesi 536-39; eğitim 140-41; ilgi duyan iş sahibi sınıf 244-45; İran İslamın tanınmasına saldırı olarak görüyor 366-68; İran'da oluşmanın yavaşlaması 151-53; kayıp kültürün yeniden yaratılması 555-56; Kemal Kürtlerin farklarını reddediyor 259-66; Turancılar 263-64; Kürtlük bilinci 350-52; Irak Kürdistan'ının Araplaştırılması 455; milliyetçiliğin başları 139; okulda kendisiyle alay edildiğinde öğrendi 531-34; okulda kendisiyle alay edildiğinde öğrendi 541-42; Turancı kimlik 139; Türkleştirme 548-49; Türkleştirme 562-64

Evren, General 547-48

Eyyübi hanedanı 49-50

Faili Kürtler 34, 439-40, 440-41, 443-44, 480-81

Faris Ağa, Zebarlı 218, 224-25

Fath Ali Şah 107-108

Fattah, Şakir 472-73

Fattah Bey, Kaerim 222, 224-25

Faysal I, Irak Emiri 200, 234-35, 385; ayrımcılığı reddediyor 242-43; Milletler Cemiyeti'ni umursamıyor 238-39; sadakat yemini talebi 252; Şeyh Ahmet'in başarısız başvurusu 249-50; Türkler sınır ihlal etmekten sanık 201-202

Fazilet Partisi 590-91, 592-93

Ferit Paşa, Damat 181-82, 186, 190, 196-97

Fırat 29; ve Sevr 196-97

Fırat ve GAP 591-92

Fırat, M. Şerif: Doğu İlleri ve Varto Tarihi 534-35

Folkestone 598

Forbes, Rosita 283-84

Fransa 183; Doğu Akdeniz'de ticari işletmeler 70; İngiliz-Fransız bölünmesi söylentileri 188-90; İngiliz düzenbazlığı inancı 194-95; İngiltere ile deklarasyon 222; kimyasal savaş yardımı 485-86; Kürdistan sınırı 171-74; of Maraş yenilgisi 196; Sykes-Picot Anlaşması ve Türkiye ile anlaşmayı ele alıyor 200-202

Fransız göçmenler 600-601; Suriye'de 614-20

Fursan, *bakınız jash*

GAP *bakınız* Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi
GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) 590-93
Garmiyan, ve Anfal 477-78
Gazi Fattah, Şeyh 116, 151-53
Gazi Muhammed 316-17, 326-27, 395-98; asılması 335, 340-41; başkanlık 328-29; Demokratik Partisini duyurması 328-30; Kamala'nın yabancılaşmamaya çalışması 325-26; Kürt Mahabad Cumhuriyeti 328-32; Mahabad Cumhuriyeti 321-23; müzakere için Tahran'a gidişi 334-36; vatana ihanetten mahkûm olması 343-44
Gazi, Rahim Sayf 357-58
Gazi, Sadr: asılması 335
Gazi, Sayf 328-29, 329-30
Gaziantep: İngilizler 183; Aleviler 184-85; PKK 553-54
Ghadani, Halil 374-75
Ghassemlou *bakınız* Kasımlı
Ghazi *bakınız* Gazi
Ghuzz akıncıları 49-50
Gilani, Şeyh Abdullah 322-23, 325-26
Gilawizh (dergi) 395-96
Giru Gali (dergi) 331-32
giysi, geleneksel 309; İran kısıtlamaları 317-18; İran zorlamaları 306-307
Goyan aşireti 216-17, 458-59, 556-57; Milletler Cemiyeti'ne başvuruyor 275
göçebelik 27-28, 36, 50-51; açık 117-18; aşiretler köylülerden daha az azalma 323-24; azalması 109
Gökalp, Ziya 22, 139, 144-45, 278-79; Kürtlerin kendilerini tanımlamaları 25; *The Principles of Turkism* 262-64, 265-66; vergi toplayan ağalar hakkında 143
Gromyko, Andrei; 332-33
Guran aşireti 158-59, 377-78; Askeri eğitimi 110-11; ve Davud Han 124-25, 126-27; diyalekt 33; Ehl-i Hak taraftarları 120-22
güneydoğu Türkiye'de eğitim 591-92
Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi (GAP) 590-95
Gürcistan 109
Gürcistan 641-42
Gürsel, Cemal 534-36

Habibullah Han 124-25
Habur 517-18, 518-19, 584-85
HADEP 580-81
Hacı Ağa, Suriye'de 615-20
Hacı Baba Şeyh 329-30
Hacı Umran 452, 462-64, 479-80, 517-18
Haçlı Seferleri 47, 49-50
Hakkari 30, Süryanileri 35, 78-79, 88-89, 92, 214-15, 458-59; aşiretleri 39-40; Miri 78-79; Moğollar 50-51; PKK 554-55, 558-59
Hakkari Aşireti 40-41, 78-79, 107-108, 556-57
Hakkari köy boşaltmaları 581-82; hayvan pazarı 592-93
Halep: hayvan pazarı 27-28; ticaret yolu 50-51
Halepçe 59, 170-71, 220-21, 224-25, 470-71, 476-77; IMK 514-15, 517-18; kimyasal saldırısı 477-78, 503-504
Halepçe Aşireti 220-21
Halkevi 602-603
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 583-84, 584-85; Öcalan'ı desteklemesi 585-86; 1999 seçimleri 595-96
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 580-81
Halk Direniş Güçleri (HDG) 407
Hamadan 31-32, 63-64, Kürtler tarafından ele geçirilen 106
Hamawand Aşireti 228-29
Hamidiya Süvarileri: aşiretlerin hafif süvari alaylarına dönüşmesi 148-49; Ermeni Katliamları 97-103; Jön-Türk devrimi bitiriyor 143; köy korucularına benziyor 556-57
Hamilton yolu 518-19

Hamza, Mangurların hükümdarı 115
Han, Emir 298-99, 303-304
Han Ahmet Han 61-62
Hanefi geleneği 34, 571-72
Harir, düşüşü 74-75
Harki, Ziro Bey 329-32
Harki Aşireti 30, 39-40, 92, 93-94, 117-18, 227-28, 298-99, 346-47, 409-410, 411, 418-19, 472-73, 475-76, 514-15
Harput, katledilen Ermeniler 99-100
Harran 25
Harris, Arthur 252
Hasaka, al 617-18, 622-24
Hasanan aşireti 270-71, 273-74
Hasankeyf: Moğollar 50-51; Mir Muhammed 75-76
Hasanwayhid hanedanı 49-50
Hatay 594-95, 612
Hatra infaz sahası 479-80
Havarkan Aşireti 37, 39-40, 275
Havarki Aşireti *bakınız* Havarkan
Hawar 614-15, 598
Hawraman 373
Hawraman aşiretleri 63-64, 228-29, 242-43, 295-96, 309
Hay, Binbaşı W. R. 228-30
Haydar Bey 257-58
Haydari, İbrahim al 181-82
Haydari, Seyyidleri 121-22, 377-78
Haydaroğlu Aşireti 116, 275-76, 282-83, 285-86
Halkın Fedaileri 359, 376-77
Hayy al Akrad 612-14
Hazar 33, 187, 295-96
HEP, *bakınız* Kürt Halkın Emek Partisi
Hınçak Partisi 99-100
Hınıs 269-70, 277-78
Hijri, Mustafa 376-77
Hilal, Muhammed Talab 623-24
Hilmi, Refik 394-95
Hindistan 216-17
Hiwal/Umut partisi 323-24, 387-90, 393-95
Hiwa-i Nishtiman (dergi) 331-32
Hizb al Taharrur al Watani (Ulusal Kurtuluş Partisi) 397-98
Hizbullah Yumruki 580-81
Hizbullah Yumruki/Tanrı'nın Yumruğu Partisi 573-74, 578-79
Hizbul Ittihad al Sha'bi fi Suriye 630-31
Hizb al Tajammu'al Dimuqrati al Suriyi 631-32
Hizb-i Kumunisti Iran/ İran Komunist Partisi 373
Hizb-i Saada-i Melli/Ulusal Refah Partisi 348-49
Hizb-i Sosial Dimuqrat/Sosyal Demokrat Parti 360-61
Hizb-i Wahdat/Birlik Partisi 348-49
Hıristiyanlar 35 *ayrıca bakınız* Ermeniler; Anadolu'daki Yunan-İtalyan çıkarmasından sonra tehdit olarak görülen 180-82; Azerbaycan Kurtleri 116-18; Katolik Fransa hakkında kaygılanan Kürtler 173-74; misyonerler 70; Savaş süresince sürülen veya öldürülen topluluklar 154-62; Süryani misyoner 78-81; Süryaniler/Nasturiler; Şeyh Ubeydullah ve 92-94, 115; toplulukları tehdit eden Türkiye'deki köylerin imhası 280-81
Hohler, J. B. 184-85, 191-92
Hollanda 70, 485-86
Horasan 26
Hoveida, Başbakan 353
Howe, Sir Geoffrey 485-86
Hulagu 50-51
Humeynı, Ayetullah Ruhollah: etnik azınlıklar hakkında sessiz kalması 366-67; Kürtler hoş karşılıyor 353; Kürdıstan'ın özerkliğini reddi 354-57
Humeyni, General 335
Husami, Kerim 373
Hüseyin-McMahon yazışma 167
Hüseyin, Saddam *bakınız* Saddam Hüseyin

Hüseyin Paşa Haydaranlı 144-45

Husayni, Şeyh Izz al Din 356-57, 367-68; direnişine odaklanış 362-64; İslam Cumhuriyeti'ne karşı Kürt

Irak: Kürt nüfusu 23-24; Abdülkerim Kasım darbesi 404-406; Arap hükümetinin kurulması 231-33; 1968 Baas darbesi 430, 431; Baas hükümeti Kürtlere yaklaşıyor 432-37; 1963 Baas hükümeti 419-30; Barzani Aşiretini katlediyor 465-66; başarısızlığın Cemiyet'e yüklenmesi 242-45; Halepçe saldırısını tekrarlama tehdidi 91; himaye sistemleri 514-15; İngiliz işgali 170-71; İngilizler sınırda Kürtleri Türklere tercih ediyor 194-95, 200; İngilizlerin krizdeki stratejisi 224-25; İngiltere sınırdan endişe duyuyor 198-99; İngiltere Kürtleri bağlıyor 212-15; İngiltere Kürdistan'ı ilhak ediyor 233-40; İngiltere'den bağımsızlık 241-42; İran Şattülarap için Kürtleri satıyor 452; İran'ı düşman etmesi 371-72; isyanlar yayılıyor 223-29; Kasım'a karşı isyan 412-20; Kerkük müzakereleri 435-36; Kerkük müzakereleri 446-48; Kerkük müzakereleri 466-67; Kerkük müzakeresi 473-74; 1974 Körfez Krizi sonrası ayaklanmalar 492-94; Kuveyt'i almak için ilk deneme 417; Kuveyt istilası 489-93; Kürt vatanı 26-30; Kürtler İran'dan sınırı geçiyor 306-307; Kürtler hakkında İngiliz-Irak açıklaması 236-37; Kürtler kaçıyor 562-63, 578-79; Kürtler kaçıyor 275; Kürtler kaçıyor 493-99; Kürtler kaçıyor 480-83; Kürtlere karşı savaş 435-36; Kürtlere karşı savaş 443-44, 445-46; Kürtleri İran'ın Truva Atı olarak görüyor 469-71; Kurtlerin seçimlere katılacağını umut ediyor 237-39; Kürtlerin seçimlere katılacağını umut ediyor 245-47; mevcut durum 588-89; Milletler Cemiyeti'ne giriyor 248-49; Milletler Cemiyeti'ni umursamıyor 238-39, 240-45; milliyetçileri vatan hainliğiyle suçluyor 248-49; monarşinin yıkılması 342-43; Musul hakkında görüşmeler 205-10; Özerklik Anlaşması 505-506; özerklik yasası 446-51; 1974-75 petrolü millileştiriyor 441-42; Saddam Kürtlere özerklik ve ekonomik sıkıntı veriyor 498-504, 507-509; Saddam uzaklaştırılsaydı 515-16; savaşı ve kötü sonucu 450-55; sığınma talebi 496-501; stratejik hususlar 234-35; sosyo-ekonomik faktörler 398-403; sosyo-ekonomik faktörler 415-16; soykırım 420-21, 470-71, 476-81; soykırıma uluslararası yanıt 482-86; Sykes-Picot Anlaşmasının etkileri 169-71; tutulmayan vaatleri tamir etmeye uğraşıyor 246-49

Irak Petroleum Company 400, 435-36

Irak Komünist Partisi (IKP) 387-88, 394-95, 397-98; ağaları alıyor 400-403; Baas ile işbirliğinde isteksizliği 433-34; darbede rol almayı reddediyor 418-19; İran, ABD veya İsrail ile ittifak istiyor 443-44; kuruluşu 386; Kasım'a karşı isyanda rolü 417; KDP ile ittifak 401-403; KDP tarafından öldürülüyor 446-48; koalisyon oluşturuyor 469-70; Körfez Krizi barış önerileri getiriyor 489-90; Kürt hizipçiliği 461; Molla Mustafa KDP'den ayrılıyor 407-408; üyeleri öldürülen üyeler 462-63

Irak Ulusal Kongresi (IUK) 514-15, 518-19

Irak Ulusal Direniş Cephesi: askeri değil siyasi mücadele 467-70, 488-90

Irak Yurtsever Demokratik Cephesi 461

Irak-Sovyet Dostluk Anlaşması 440-41

Ibrahim, İzzat 472-73, 473-74, 491

Ibrahim Halil 584-85

Ibrahim Paşa 73, 144-45

Içtihat (dergi) 137-38

Ikibine Doğru (dergi) 573-74

Ilam, Kürt talebi 354-55

Ileri Yurt/Forvard Country (dergi) 533-34

Ilerici Sosyalist Parti 636-38

Ilerleme/Pishkutin (gazete) 222

Imadiye 450-51, 467-68; Bahdinan'ın başkenti 58, 60-61, 75-76; rahatsızlıklar 218; siyasal istekler 234-35; Yahudileri 35

Imralı 585-86

Imset, Ismet 570-71

Inan, Kamran 528-29, 578-79

The Independent (gazete) 533-34

Ingiliz-Irak anlaşmaları 236-37, 400

Ingiliz-Iran Petrol Şirketi 205-206

1907 Ingiliz-Rus Anlaşması 128-29

Ingiltere, PKK karşıtı 604-605

Ingiltere: ağaların başvurusu 402-403; aşiretleri kontrol etmenin zorluğu 316-17; Bağdat Paktı 401-403; bağımsızlık başvuruları 246-47; başvurulardan rahatsızlığı 242-43; batı Iran'ın işgali 315-23; Doğu Akdeniz'de ticaret işletmeleri 70; Ermenistan'ın himayesi umudu 92-94; Fransa ile deklarasyon 222; Fransız bölgesinin genişlemesi hakkında kaygıları 193; hava bombardımanı 216-18; hava bombardımanı 227-28; hava bombardımanı 250-51, 252; Irak'a bağlaması 212-15; Irak'a müdahaleyi yasaklaması 483-84; Irak'la ticaret için atılan adımları 485-86; Irak'ta yayılan ayaklanma 223-29; Iran'daki stratejisi 299-300; Iran'ın himaye statüsü 294-96; Iranlı reislerin başvuruları 309; Iranlıların kini 306-307; Istanbul'u işgali 196; Kajar sarayında nüfuz yarışı 109, 110-11; Kemal karşıtı isyana desteği 198-99; krizdeki Irak'taki stratejisi 224-25; Kürdistan için stratejik bir sınırın yaratılması 170-75; Kürdistan politikasının değişimi 198-99; Kürdistan umutları 186-87; Kürtler için Türkiye ile yarışma 175-81; Kürtleri düzeni kurmaya çalışması 212-18; Kürtler hakkında Ingiliz-Irak bildirisi 236-37; Milletler Cemiyeti'ni umursamaması 240-45; Molla Mustafa korkusu 389-91; Mustafa Kemal'e karşı isyanların teşviki 200; Mustafa Kemal'in propaganda için Noel ekibini kullanması 184-86; Musul hakkında tartışmalar 205-10; Musul hakkında tartışmalar 212-14; Nabarro'nun daha önemli ilişkiler bulması 455; Rusya ile Iran sınırı hakkında anlaşma 128-29, 130; savaş döneminde Türkiye'deki kuvvetler 159-63; savaş sonrası siyasi düzensizlik 193-96; Simku ile müzakereleri 296-99; Sovyet etkisi altında olduğundan şüphelenilen Iran aşiretleri 342-43; sözlerini tutmaması 212; sözlerini tutmaması 246-49; stratejik kaygılar 169-71; Şeyh Mahmud'un isyanı 219-21; Şeyh Ubeydullah'ın destek istemesi 88-89, 90; Şeyhleri Rizgari'ye karşı etkileme çabaları 395-96; Türkler tarafından yıkılan Ermenistan ve sözlerini tutmaması 228-40; Türklere karşı destek başvuruları 275-76; Türkiye Kürtlerinin başvurusu 288-89

Inönü, Erdal 570-71

Inönü, Ismet 270-71, 289-90, 538-39

Insan Hakları Derneği, Türkiye

Insan Haklarını Savunan Doktorlar 483-84

Iran (eski) 30, 47

Iran *ayrıca bakınız* Mahabad Cumhuriyeti: anayasa taslağı 366-68; 1906 Anayasa Devrimi 117-18; Anayasa Devrimi 118-20; Ardalan yöneticileriyle ittifak 61-68; Azerbaycan eski sahibine dönüyor 332-333; Bağdat Paktı 401-403; batıdaki Ingiliz ve Sovyet işgali 315-23; I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ilan ediyor 154-55; I. Dünya savaşı sırasında tarafsızlık 159-60; cami inşası 573-74; cumhuriyetin Kürtlere karşı davranışları 364-70; ekonomi 379-80; etnik gruplar 22; Irak çökerse olası rolü 491; Irak'a iltica edenler 480-83; Irak işe karışmak konusunda tedirgin 435-36; Irak'ı kendine düşman ediyor 371-72; İngiliz himayesi 294-96; İngiliz işgali 170-71; İngiliz-Rus anlaşması 128-29, 130; İngiltere sınıra saygı duyuyor 176-78; İngiltere'ye karşı kin 306-307; İran Azerbeycan'ındaki Kürtler 115-19; İslam Cumhuriyetinin acımasızlığı 354-55; İslam Cumhuriyeti'ndeki bölünmeler 356-58; İslam Cumhuriyeti idaresinde bölünen Kürtler 359-64; kaçan Kürtlere sınırlarını açıyor 496-98; Kajar devletinin zayıflıkları 105-15; Kajar ordusunun zayıflığı 110-13; 1906 Kajarlar deviriyor 118-20; Kalhurlu Davud Han 121-29; Kermanşah 120-22; Kermanşah 305-306; Kürdistan'a saldırıyor 368-71; Kürt nüfusu 23-24; Kürt vatanı 26-30; Kürtler sınırdan Irak'a geçiyor 306-307; Kürtler Türklerden sığınma istiyor 275; Kürtleri silahsızlandırma planı 308-309; Kürtleri yeniyor 371-77; Kürtlerin bağımsızlığından korkuyor 503-504; Kürtlerin savaşının Baasçıları devirebileceğini umuyor 450-52; Molla Mustafa yardım arıyor 430; Molla Mustafa yardım arıyor 440-41, 443-44, 446-52; Molla Mustafa yardım arıyor 450-52; Muhammed Rıza'nın ileri giden diktatörlüğü 339-40; Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadele 58-61; özerklik üzerinde düşünmeyi reddetmek ayrılıkçılık sözlerine yol açıyor 377-78; ve Pizhdar Aşireti 37; PUK'u destekliyor 514-15; Rıza Han yetki kullanmaya kararlı 306-11; Rusya Azerbaycan'da yarışıyor 128-30; Safevi imparatorluğunun istikrarı 52-53; Safevi imparatorluğunun göreceli istikrarı 54-56; saldırılarda Irak sınırını geçiyor 462-64; Sünniler savaş döneminde hoş karşılanmıyor 158,59; Sünni emniyetini garanti ediyor 356-57; sürekli baskı 376-80; Şeyh Ubaydulllah ayaklanması 88-97; Şii Kürtler 34; Şiiler ile Kürtler arasındaki çatışma 353-57; toprak reformu 117-18; Türkiye ve Türk ve Rus ilgisi 128-30; Türkiye Kürtlerinden isyanda yardım 283-84; Türkiye'deki dine etkisi 574-77; Türkiye'nin korkusu 510-11; ulusal duyguyu hissetmekte yavaşlık 151-53; yasadışı terör bağları 309; yıllar içinde sosyo-ekonomik değişimler 345-52

İran dili 23-24, 33, 306-307

İran halkı 22

İran-Irak Savaşı 374-75, 462-63, 466-67, 476-77, 479-80

İran Komünist Partisi 338, 373 *ayrıca bakınız* Komala (Devrimci Emekçiler Örgütü)

İran Kürdistan Demokratik Partisi; Irak'ta 599-600

İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) 328-30, 368-70, 461; Irak'taki zorluklar 517-18, 518,19; içindeki isyan 374-77; İran devriminin ardından siyasi bölünmeler 359-64; İran Irak'a saldırıyor 463-64; İslamcı İran ile çatışmamalı 256; KDP ile birleşme teklifi 342-43; Komala ile ortak karargâh 373; Mahabad Cumhuriyeti'nin bitişiyle çöküşü 338-46; 354-55; toplanma Azerilerle çatışmaya neden oluyor 364-67

İran Kürdistan Demokratik Partisi Devrimci Önderlik 374-75

İran Kürt Demokratik Partisi *bakınız* İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP)

İran Proleter Komünist Partisi 374-75

İran Sosyalist Partisi 360-61

İshak, Abdullah 343-46, 409-10

İskenderun, göçler 590-91

İslam *ayrıca bakınız* Şii toplumu; Sünni toplumu: Araplarca getirilen 47; İran İslam Cumhuriyetinin yaratılması 353-57; İslami Hareket/Islamic Movement 574-75; Kemal Türklerle Kürtlerin birliğine vurgu yapıyor 259-66; Kemalizm; Köy Korucularının kullanılması 559-61; Kürt nüfusunda deği-

şim 33-36; laik milliyetçilikle değiştirme girişimleri; milliyetçilik ve modernizasyon 137-39; Osmanlılara kızılbaş tehdidi 52-54; kardeşlikler 84-86; siyasi silah olarak dini coşku 86-87; Türk devrimi ümmetin yerine ulusu geçiriyor 144-45; Türkiye'de dini kuruluş; Türkiye'de halk arasında yaşayan İslam 526-27; Türkiye'de hareket 571-77; ulusal duygu 222
İsmail, Şah *bakınız* Safevi
İsrail 430, 443-44, 448-49
İsrail, Türkiye ile gizli anlaşma 584-85; Suriye'de casusluk için Kürtleri kullanıyor 619-20, 625-26
İstanbul 26, bombalı saldırılar; canlı hayvan pazarı 27-28; davalar 544-45; Ermeniler saldırısı 99-100; gösteriler ve çatışmalar 547-48, 569-70; İngiliz işgali 196; istihdam 30; işgücü göçü 533-34; Kürtler 132-33, 140-43, 177-78, 180-81, 186, 198-99, 200; Kürt topluluğu; milliyetçi aktivite 538-39
İstanbul göçler 583-84, 585-86, 594-95; Kürtler 598, 604-605
istihdam: kentlere göç 30, 533-35; Türkiye'deki beklentiler 547-48
İsveç 600-601
İtalya 167, 180-82, 485-86, 585-86
İttihat ve Terakki Cemiyeti 133-35, 136, 139, 141-42; ağa komiteleri 148-49; II. Abdulhamid'i devirişi 103; Jön Türkler'e başvurusu 137-38; karşı darbesi 144-45; Kürt destekçileri 179-81
İzmir, göçler 581-82, 594-95, 604-605
İzmir: İktisat Kongresi 263-64
İzmir, Yunan çıkarması 180-81
İzmit, Mustafa Kemal'in nutku 263-64

Jabal Sinjar 74-75, 465-66
Jabbari Aşireti 222
Jaf, Salar 349-50
Jaf, Sardar 349-50
Jaf Aşireti 36, 59, 176-77, 220-21, 222, 224-25, 242-43, 398-99, 400, 409-10; İran'a bağlılık 63-64, 222, 413-14
Jalal, Şeyh 363-64
Jalali Aşireti 116, 275-76, 285-86, 309, 329-30, 342-43
jash 437, 439-40, 462-63, 472-77, 492-93, 504-505, 558-59; çözümsüzlük hakkında görüşmeler 466-67; kökenleri 418-19; Saddam takviye ediyor 463-64; silahsızlandırılmaları 439-40; soykırım 477-78
Jash, yeni aşiretçilik açısından 607
Jawad, Sa'ad 417
Jawan, Kalhurlu 121-23
Jawana Aşireti 39-40
Jawanrud 116
Jawanrudı Aşireti 342-43
Jawhar, Hacı 362-63
Jazira 612, 615-20; baskı 622-27
Jazira bin Umar *bakınız* Cizre
Jibran, Halid Bey 266-67, 267-68, 272
Jibran aşireti 98, 256-57, 269-74
Jirki Aşireti 458-59, 556-57, 559-60
JİTEM 583-84
JK Society *bakınız* Komala-i Kiyanawi Kürdistan
Jön Türkler: 1908 devrimi 139; Kürt kimliğini kışkırtmaları 136-38; reformist Kürt meslektaşları 135
Julamark *bakınız* Hakkari
Junbalat, Ali 60-61
Junbalat, Amir Hüseyin 60-61
Junblat, Kemal 636-37

kaçakçılık 30, 508-509
kadınlar: İran'da oy hakkı 340-41; İran'da eğitim 363-64; Kürt kadınla evlenen Araplara ödüller 455
Kadir Ağa, Mangurlu 115
Kadiriye tarikatı 85-86, 86-87, 146-47, 176-77, 400, 473-74, 513-14, 526-27
Kajar hanedanı 77, 105-115, 118-20
Kafkasya 641-46

Kahire 595-96
Kahire: Kürt aktiviteleri 136, 176-77 Kürt delegasyonu 419-20, 422-23
Kalar 455, 501-502
Kalbaghi Aşireti 310-11
Kalhur aşireti 63-64, 115, 120-22, 122-29, 305-306, 319-20
Kamışlı 460
Kamışlı 615-16
Kanikin: petrol 29; Arap yerleşimi 439-40, 453-54; I. Dünya Savaşı 159-60, 170-71; talebi 420-21, 437, 465-66
Kanisanan, Mahmud Han 306-307, 317-18
Kara Dağ 477-78
Kara Koyunlu 52-53
Kara Ulus aşiret birlıği 56-57, 58
Karabağ 642-43
Karabekir, Kazım 159-60, 270-71, 272-74
Kararname 547-48, 563-65
Kardar Shikak Aşireti 295-96
Karadeniz bölgesi, içinde PKK 584-85
Karma (Türk-İran) Sınır Komisyonu 130
Kars 70, 159-60; PKK 523-24
Kars 576-77
Kartal, Kinyas 526-27
Kasım, Abdülkerim: askeri darbe 404-406; devrime ihanetı hissetmesi 407; düşüşü *ayrıca bakınız jash*; genel af önerisi 417-19; karşı isyan 412-20; Molla Mustafa'dan artan rahatsızlığı 411-13; Molla Mustafa ile birlikte çalışması 405-10
Kasımlı, Abdülrahman: devrimden sonra İran'a dönüşü 359; Humeyni tarafından aforoz edilmesi 356-57; İKDP genel sekreteri 345-46; İKDP'de yeni kan 345-46; özerklikte ısrarı 370-71; özerlikten çok ayrılma hakkında 364-65; suikasti 376-77; ve Talabani 465-66; Tahran'la müzakereye devam etme gereksinimine ikna edilmesi 374-77; toprak mülkiyeti anlaşmazlıkları 368-70; Ulusal Direniş Konseyi 373
[illegible] 37, [illegible] 122-125; 158-59
Kaya, Yaşar 535-36
Kazakistan 641-42
Kayseri, katledilen Ermeniler 99-100
Kazaklar: İran 112-13, 295-96, 299-300; Rusya 97
KDP *bakınız* Kurdistan Demokratik Partisi
Kelbajar 643-44, 626-27
Kemal, Yaşar 527-28
Kerim, Fakhry 500-501
Kerim, Habib 439-40
Kerim Han Zand 65
Kerindi Aşireti 121-22
Kerkük 23-24, 27-28, 34, 42-43, 58, 63-64, 213-14, 220-21, 467-68, 488-89, 588-89; Arap yerleşim yerleri 453-55; ayaklanma 493-96; I. Dünya Savaşı 170-71; ekonomik entegrasyon 169-70; iddialar 420-21, 437, 445-46, 465-67, 498-99; nüfus dengesi 420-21; petrol 29, 194-95, 205-206, 431, 441-42, 446-48, ; petrol işçileri 400; siyasi istekler 234-35; tahliyeler 519-20; tesislere saldırı 435-36
Kerkük aşiretleri 213-14, 219-20, 220-21
Kermanşah 27-28; ve aşiretler 120-29; I. Dünya savaşı 158-59; diyalekt 31-32; Kürt iddiaları 354-55; Şii Kürtler 34, 366-67, 367-68, 377-78
Kermanşah diyalekti 591-92
Kervan yolları 120
Khabat Kürdistan/Kürdistan Savaşı (dergi) 398-99, 412-13, 428-29
Khalid, Şeyh 85-87
Khalifan 504-505
Khalkhali, Ayatollah Sadiq 354-55, 376-77
Khatami, Muhammed 379-80
Khizan 273-74, 524-25
Khızan, Şeyhi 147-48, 148-49, 151-52
Khoi 301-302; gizli toplantı 151-52; mülteciler 366-67; Rus işgali 130, 147-48

Khoybun 598, 614-16
Khoybun (Bağımsızlık) Partisi 241-42, 281-82, 591-92
Khurkan Aşireti 39-40
Khurmak Aşireti 98, 255, 269-70, 273-74
Khushnaw, Mustafa 389-90, 391-92
Khushnaw Aşireti 74-75, 223, 224-25, 412-13, 418-19, 472-73
Kuzistan 49-50, göçmen işçiler 379-80
Khwarazmıanlar 49-50
Kırgızistan 641-42
Kırmançi 598, 599-60; Suriye'de 613-14
Kırmançi diyalekti 31-32, 33, 34
Kızıl Kürdistan 641-42, 643-46
Kızıl Tepe 58
kızılbaş 33, 52-54, 55-56, 58, 84
Kifri 213-14, 220-21, 455; I. Dünya Savaşı 159-60, 170-71; iddiaları 466-67, 467-68, 501-502
Kifri aşiretleri 213-14, 219-20, 220-21, 224-25
Kilis 60-61
Kilikya: Ermeni soykırımı 155-56; planları 168; yenilen Fransızlar 196, 200, 201-202
Kimyasal silahlar 427-28, 491; Avrupa yardımı 485-86; Dukan Vadisi 470-71; Halepçe'de 5.000 ölü 477-89; uluslararası tepki 482-86
Koçgiri isyanı 255-59
Koi-Sanjaq 65, 66-67, 220-21, 227-28, ele geçirilmesi 74-75; Türk işgali 202-203; asilerin ele geçirmesi 415-16, KDP'nin ele geçirmesi 515-16
Koi-Sanjaq aşiretleri 220-21, 223
Komala Brayati (Kardeşlik Cemiyeti) 387-88, 389-90
Komala-i Jiyanawi Kürdistan/JK Cemiyeti 323-29, 389-90; feshi 336
Komala-i Sarbakhoi Kürdistan (Kürdistan Bağımsızlık Derneği) 244-45
Komala (Iran Kürdistan'ı Devrimci Emekçi Örgütü) 359-64, 370-71; ademi merkeziyetçilik 379-80; genel merkezi IKDP ile ortak 373;
Komkar 599-600, 600-601
Korutürk, Amiral Fehmi 538-39
Köln 603-604
Körfez krizi: koalisyon iktidar boşluğu planlamadı 493-94; uluslararası etki ve Kürt tepkisi 489-93
Köy boşaltmalar 581-82
Köy korucuları 559-60, 566-67, 580-81
Köy Kanunu 558-60
Köy korucuları, yeni aşiretçiliği 607
köylüler: Türkiye'de eğitilen 278-79; Iran'da toprak reformu 345-52, 363-64; Türk toprak reformları 526-29
Krasnodar 641-42, 644-45
Kubatlı 643-44, 644-45
Kudüs 48
Kufrevi, Şeyh Kasım 540-41
Kulp 578-79
Kur Hüseyin Paşa 282-84
Kurd Dagh 612, 626-27
Kurdi, Muhammed Paşa 244-45
The Kurds and the Arabs/Al Akrad wa'l Arab (Ahmad) 387-88
Kurdish Sun/Hitavı Kurd (dergi) 141-42
Kurdish Mutual aid and Progress Gazette 140-41
Kurdistan (Türkçe dergi) 136, 140-41
Kurtuluş Partisi 317-18, 322-23
Kushawi, Halil 252
Kuştepe 463-64
Kutur 153, demiryolu bağlantısının imhası 362-63; içinde Simku 298-99
Kuveyt 417; işgalı 489-90
Kuzey İlişkileri Bürosu 435-36
Küçük Zap 173-74, 207-208, 213-14; kimyasal saldırı 477-78
Kürdistan 135
Kürdistan 598
Kürdistan: I. Dünya Savaşı sonrası stratejik sınır 170-75; coğrafi bölge 27-28, 29; değerli malları soyulan kurbanlar 508-509; 1974 Irak Özerklik Kanunu 446-51; Irak'la 1974-75 sa-

vaşı 450-55; Irak'tan bağımsızlık talepleri 234-36; Islami İran'dan özerklik talebi 354-55; Kasım özerklik talebinden dönüyor 415-16; Körfez Krizi'nden sonra ayaklanma 492-94; Lozan anlaşmasında terk edilen devlet 204-205; Molla Mustafa'nın Baas hükümetinden talepleri 420-23; özerklik hakkında savaş sonrası müzakere 190-97; pratik ve efsanevi yorumlama 23-24; Saddam ekonomik kuşatmaya alınıyor 501-504; seçilmiş hükümet 503-508; Sevr Anlaşması'nın vaatleri 196-97; siyasi rekabetin başına bela olan KRG 511-15; stratejik sınır yaratma 170-75; tanımlanmış bölge

Kürdistan Demokratik Partisi –Geçici Liderlik 457-60; yeniden adlandırılması KDP 461

Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) 39-40, 395-96; adını değiştiriyor 398-99; Arapların arabuluculuğu 514-15; ayrılıkçılar 397-98; ve ayaklanma 493-94; Baas Partisine karşı güvenin azalması 439-48; hizipçilik 422-26; hizipçilik 461-63; hükümet yanlısı 466-67; ICP ile ittifak 401-403; IKDP'ye karşı harekete geçiyor 359, 371-72; İran desteğinin kaybolmasıyla paramparça olması 452; Kasım'a karşı isyanın liderliği 415-20; Molla Mustafa ve Kasım 407-408; Molla Mustafa IKP'den kurtuluyor 407-408; mücadeleye devam etmeye karar veriyor 488-90; parçalanma 457-59; PKK ile ilişkileri kesiyor 558-59; PUK ile uzlaşma 467-70; rekabet ve kan dökme 458-460; Saddam Kürt inançlarından ayrılıyor 446-48; Talabani ve Barzani arasında rekabet 511-20; ve Türkiye 492-93; hükümet seçiyor 503-508; yeni üye arıyor 475-76

Kürdistan Demokratik Partisi, yeni-aşiretçilik 607

Kürdistan Demokratik Partisi –İlerici Cephe 402-403

Kürdistan (İran dergisi) 331-32, 340-41

Kürdistan Demokratik Halk Partisi (KDHP) 461

Kürdistan Halk Kurtuluş Cephesi (KHKC) 562-63

Kürdistan Hıristiyan Birlik Partisi 507-508

Kürdistan İslami Hareketi (KİH) 504-505, 513-15, 517-18

Kürdistan İşçi Partisi *bakınız* Partiya Karkari Kurdistan

Kürdistan Kurtuluş Komitesi *bakınız* Komala-i Kıyanawi Kürdistan/JK Cemiyeti

Kürdistan Sosyalist Hareketi (KSH) 457-58

Kürdistan Sosyalist Partisi (KSP) 460, 504-505

Kürdistan Sosyalist Partisi (KSP) 548-49

Kürdistan-Sovyet Kültürel İlişkiler Cemiyeti 328-29

Kürdistan Ta'ali Jamiyati/ Kürdistan Teali Cemiyeti 177-78

Kürdistan Ta'ali wa Taraqi Jamiyati/Society for the the Rise and Progress of Kürdistan 140-41, 143

Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti 140-41, 143

Kürdistan Yurtseverler Birliği, yeni-aşiretçiliği 607

Kürdistan Yurtseverler Birliği–PUK (KYB) 39-40, 371-72, 457-58, 461-63; Arapların arabuluculuğu 514-15; hükümet seçmesi; idamlarla üye kaybı 466-67; KDP ile uzlaşma 467-70; KDP rekabeti ve kan dökülmesi 458-60, 514-20; Körfez Krizi'nin barış önerilerine neden olması 489-90; mücadeleye devam etme kararı 488-90; müzakereler için ateşkesi 465-68; PKK ile ilişkiler 564-65; Saddam Hüseyin ile görüşmeyi reddi 476-77; sınır ötesi saldırılar 463-64; Talabani

ile Barzani arasında rekabet 511-15; yeni üye çalışmaları 475-76; 503-508; uluslararası ilişkileri
Kurt Aşiretler Cemiyeti 504-505
Kürt Bağımsızlık Komitesi 176-77
Kürt Birliği 95-96
Kürt Bölgesel Hükümeti 505-509; Türkiye'ye PKK karşısında yardıma zorlandı 576-77
Kürt Demokratik Parti (KDP) *bakınız* Kürdistan Demokratik Partisi (KDP)
Kürt Devrimci Parti 466-67
Kürt Halkın Emek Partisi (HEP) 570-72, 578-79
Kürt Halkın Emek Partisi (HEP) yasaklanması 578-79
Kürt İnsan Hakları Projesi 602-603
Kürt İşçi Birliği 602-603
Kürt Komünist Komitesi 339-40
Kürt Kulübü/Kürt Ulusal Komitesi 177-78, 180-81, 181-82, 196; kurulması 191-93
Kürt Öğretmenler Uzlaşması 412-13
Kürt Sosyalist Partisi (KSP) 458-59, 505-506; koalisyon 469-70
Kürt Toplumsal Birliği 191-93, 259
Kürt Ulusal Meclisi 260-62
Kürt Umut Cemiyeti (Hivi-ya Kurd Jamiyati) 141-43
Kürt Yurtsever Demokratik Partisi (KPDP): koalisyon 469-70
Kürtler: aşiret birlikleri 36-41; etnik arkaplan 30-32
KYB *bakınız* Kürdistan Yurtseverler Birliği

Lachin 643-44, 644-46
Lahey 585-86, 603-604
Lambton, Ann 326-27, 348-50
Larnaka, suikast 376-77
Lataqiya 564-65, 577-78
Latto Aşireti 475-76
Lawlam Aşireti 269-70, 273-74
Libya 462-63
Lice, ordu saldırısı 578-79
Lijja (Lice) 269-70, 272
Lindsay, Sir Ronald 277-78
Lloyd George, David 171-72
Londra, Kürt aktiviteleri 136
Londra, Kürtler 602-603
Lozan Anlaşması: Barış müzakereleri 204-205; Musul sorunu 244-46; Türkler Kürtleri Turancılıkla suçluyor 263-64, 266-67
Lur halkı 27-28, 354-55
Lur Türkmenleri 22
Lübnan 636-40
Lübnan Kürdistan Demokratik Partisi 637-38
Lynch, H. F. B. 98

Maaruf, Taha Muhi al Din 453-54
Mahabad: Ubeydullah ve 88-89, ; 1906 Anayasası 118-19; İngilizlere görüşme önerisi 176-77; Ruslar ve özerklik hareketi 151-52; ve Simku 301-302, 303-304; Türk işgali 128-29
Mahabad, Cumhuriyeti 316-17, 348-49; başları 315-23; içinde IKDP 340-41; Sovyet etkisi 342-43; İslam Cumhuriyeti 356-57, 359, 364-65, 370-71; aktivistler 389-90; KDPI Devrimci Komite 343-44; Komala ve milliyetçiler 325-36; kuruluş töreni 329-30; gizli yayınlar 339-40; kötü sonuçlar 398-99; ve Molla Mustafa 395-96; Sovyetler yardım ediyor 328-29; Şah'a düşmanlık 340-41; toprak ağaları 349-50
Mahmud Han, Kanisananlı 222
Mahmud, Muhammed Haj 513-14
Mahmud, Süleymaniyeli, Şeyh *bakınız* Barzinji, Şeyh Mahmud
Mahmud, Millili 177-78
Mahmud, Sultan 73
al Mahmud, Muhammed Haj 513-14
al Majid, General Ali Hasan 470-71, 476-77, 517-18
Maku: Hanı 112-13, 144-45, 153, 350-51; ve Simku 301-302; kıtlık 342-43

Malatya 184-85, 186, 545-46, bombalı saldırılar; katledilen Ermeniler 99-100
Malazgirt 49-50
Malik, Margaret George 505-506
Malik Ahmet Paşa 59-61
Mamadi Shikak aşireti 295-96
Mamakauli Aşireti 35
Mamand, Ağa Abbas 413-14, 415-16, 424-25, 425-26, 492-93,
Mamand, Rasul 457-58, 460, 505-506
Mamash Aşireti 295-96, 309, 322-23, 342-43; Gazi Muhammed ile anlaşmazlıklar 334-35; Mangur Aşiretiyle Kan Davası 115, 151-53; Mangur aşiretiyle kan davası 322-23; ve Simku 301-302
Mamkhuran aşireti 559-60
Mamurat al Aziz *bakınız* Elazığ
Mandali 23-24, nüfus nakli 453-54; iddia ettiği 465-66
Mamun, Caliph al 47
Mangur Aşireti 295-967, 309, 322-23, 342-43; Gazi Muhammed ile anlaşmazlıklar 334-35, 335; Kermanşah 121-22; Mamash Aşireti ile kan davası 115; Mamash aşireti ile kan davası 151-53; Mamash aşiretiyle kan davası 322-23; Pizhdar Aşiretine karşı 308; ve Simku 301-302
Mannai krallığı 30
Maraş 27-28, 52-53, 183, 548-49; Fransızların kovulması 193; katliamı 549-50
Mardin'de 37, 58, 184-85; korku 75-76; koşulları 555-56; köylü PKK 561; Moğollar 50-51; sokağa çıkma yasağı 566-67; Yezidiler 34
Mardin'de, okuryazarlık 591-92
Margavar: karışıklıklar 115; Türklerin işgali 128-29
Mariwan 196, ve Komala 360-61, 363-64; ve İslam Cumhuriyeti 364-65; toprak anlaşmazlıkları 349-50;
Mariwi Aşireti 309
Marksizm 394-95, 554-55
Marshall Yardımı 527-28
Marwan II, Halife 47
Marwanids 49-50
Masum, Fuat 511-12
Maude, General 170-71
Mawat 424-25, 479-80
Mazlum-Der 594-95
Mazuri aşireti 74-75
Meclis Aşiret Komisyonu 319-20
Medler 30
MED-TV 603-605
MEDIA-TV 603-604
VI. Mehmet, Sultan 187
Mem-u-Zin (Ahmet-i Khani) 26
Menderes, Adnan 535-36
Meho, Lokman 637-38
Mersin'e göç 581-82
Mevlana Halid Nakşibendi hareketi 522-23
Mezopotamya 27-28, 30, 34, Arap fethi 47, 48, 49-50; için planlar 169-75; İngiliz fethi 159-63; stratejik argümanlar 194-95, 204-205, 205-206
Mısır 73
Miandoab 302-303, 331-32, 335; yağmalanması 88-89, 117-18
Midyat'ta Yezidiler 34
Mihhu, Jamil 637-38
Milan Aşireti 39-40
millet 22 *ayrıca bakınız* ulus olma hali
Milletler Cemiyeti 237; Brüksel Hattı 207-208; Goyan Aşireti başvuruyor 275; Irak'ı üyeliğe kabul ediyor 248-49; İngiltere ve Irak tarafından umursanmaması 240-45; İngiltere ve Irak tarafından umursanmaması 385; İngiltere ve Irak tutulmayan vaatleri onarıyor 246-49; Musul için hakemlik 204-205, 205-10
Milletler Cemiyeti, Suriye'de Fransız mandası 614-15
Millı Aşireti 38, 144-45, 177-78
Milli Aşıretı 615-16, 617-18
Milli Birlikçiler 339-40

Milli Birlik Komitesi (MBK) 531-32, 536-37, 538-39

Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 580-81, 588-89

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 588-89

Millet Partisi 531-32

Milliyetçi Parti 180-81

Milli Selamet Partisi 545-46, 547-48

Milli Türkmen Partisi 505-506

Milliyetçi Hareket Partisi, Alparslan Türkeş 547-48

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 588-89, 595-96

milliyetçilik 21-24, 391-92 *ayrıca bakınız* etnik kimlik; Komala-i Sarbakhoi Kürdistan; aşiretçilik milliyetçiliğe karşı 230-32; etnik olmaktan çok dini 273-74; Hasan Surchi'nin öfkesi 500-501; ilk etnik bilinç 135-143; İngiltere'nin vaatlerini tutmaması 228-40; Kasım ile anlaşmazlık 412; Komala 323-27; Kürtlerin tüm devletleri tehdidi; merkezi Dersim 257-59; Şeyh Ubeydullah ve milliyetçilik 88-97; Simku aşiretçiliği 303-306; Şeyh Mahmud'un vurduğu damga 222; tarihsel kökenleri 25-26

Mindilan-i Kurd (dergi) 331-32

Mir Hajj, Yüzbaşı 323-24

Mir Mahmali aşireti 400

Miranshah, Jalal al Din 50-51

Misak-ı Milli (Türkiye) 187, 202-203

Mitterand, Mme Danielle 602-603

Mohacs 70

Moğollar 49-51

Mondros, ateşkesi 159-60, 163, 193

Montagu, Edwin 194-95, 196

Mudanya, ateşkesi 202-203

Muhammed, Revandüz Miri 71-72, 74-77

Muhammed, Molla 325-26

Muhammed Ağa, Ahmet 411

Muhammed Ağa, Mamashlı 115

Muhammed Ali Han, Kalhurlu 121-22

Muhammed Ali Şah 118-20

Muhammed, Dehüklü Nur 147,48

Muhammed Sadık, Nihrili, Şeyh 90,91, 128-29, 252; İslami milliyetçi ağ 137-38; şefleri İran'dan geri gelmeye ikna için gönderilmesi 148-49

al Muhsin al Saadun, Abd 240

Muhtadi, Abdullah 373-76, 379-80

Muini, Süleyman 345-46

Mujaddis 85-86

Mukri Aşireti 55-56, 58, 61-62, 63-64, 107-109, 295-96, 298-99, 301-302

Munazzama al Shabiba al Kurdiyya 637-38

IV. Murat 59, 63-64

Musa Bey, Şeimdinlili 86-87

Musaddık, Dr. Muhammed 339-41

Mustafa, Kemal 505-506

Mustafa, Majid 390-91, 393-95

Mustafa, Molla *bakınız* Barzani, Molla Mustafa

Mustafa Kemal 177-78; Anadolululara başvuruyor 193; Anadolu'yu geri alması 200, 201-202; asi haline gelmesi 183-85; Avrupa medeniyeti 137-38; Fransızları yenmesi 196; halifeliği kaldırması 266-67, 267-68; Kürt baskısı 265-67; milliyetçi hareketin alevlenmesi 186-87; Noel kurulunu kullanması 184-86; savaş döneminde Rusları geri püskürtmesi 158-60; Türkler ve Kürtlerin birliğine vurgu yapması 259-66; Türkiye'nin uzamsal kimliği 29; yenmeyi umut etmesi 190; büyük itibarlı sınıfların birleşmesinde tehlike gördü 527-28

Mustafa Paşa, Koçgirili 256-57

Musul 23-24, 33, 54, 59, 63-64; Arap milliyetçi eğilimleri 386; isyanı 407, 420-21; Kürt milliyetçi grubu 140-41; Süryanileri 35; vilayeti tartışmaları 202-10;

Muş: Ermeni saldırısı 99-100; mülteciler 482-83; savaş ve soykırım 155-56, 158-59

Muthanna Kulübü 386

Mutki, Hacı Musa Bey, Bitlisli 267-68; Aşireti 282-83
Müftizade, Ahmet 362-63
müsteşarlar 473-76, 492-93

Nabarro, David 452, 455
Nadir Şah 63-65; suikaste uğraması 106
Nadir Şah 642-43
Nadirov NK 643-44
Nahcıvan 644-45
Nahcıvan'ın Ruslarca alınması 110-11
Nairobi 379-80, 585-86, 587-88, 604-605
Nakşibendi cemiyeti 35, 84-86, 86-87, 473-74, 513-14; Azadi hareketi 267-70; Bitlis'teki hareket 523-24; kimi grupların aşağı statüsü 269-70; Özal ve 551-52; Şeyh Sait isyanı 208-209; Şeyh Ubeydullah 95-96; Şeyhlerin Kemalist karşıtı grup oluşturması 291-92; Türk hükümetiyle yakınlığı 571-74; Türkiye'de hâlâ etkili 273-74
Naqada 329-30; ve İslami Cumhuriyet 354-55, 364-67
Nasıriye 453-54
Nasr al Din, Şeyh 377-78
Nasr al Din Şah 110-11
Nasırcılar 419-20, 422-23
Nasser, Gamal Abdel 402-403, 405-406
Nasturiler *bakınız* Süryani Kilisesi
Nawkan 457-58
Nawsud 356-57
Nazib, savaşı 78-79
Nazif, Süleyman 139, 177-78
Nihri aşiretleri 37, 85-97, 135-38
Nihri: *seyidleri* 35, 37, 39-40, 85-90, 135, 137-38, 176-77 I. Dünya Savaşı 161-62
Nihri, Şeyh Muhammed Sadık *bakınız* Nihrili Muhammed Sadık, Şeyh
Nihri, Şeyh Abdülkadir *bakınız* Nihrili Abdülkadir, Şeyh
Nihri, Şeyh Abdullah 85-86
Nihri, Şeyh Taha *bakınız* Nihrili Taha, Şeyh
Nishtman/Anavatan (dergi) 325-26
Nizam al Saltana 124-25
Nizam al Din, Abdul Baki 620-21
Nizam al Din, Tevfik 620-21
Noel, Binbaşı E. M. 171-72, 173-74, 181-83; Bedir Hanlar ile Kürt hareketi 200; düzenin sağlanması 213-14; Kürtler milliyetçi olmaktan çok aşiretçi 230; Soane tarafından yeniden getirilmesi 220-21; Türkiye Kürdistanı misyonu 184-86; Kürtleri olan Irak üzerine 236
Nubar, Boghos 188-89, 191-92
Nukra Salman 480-81
Nurullah Bey, Hakkarili 78-81, 82
al Nur (gazete) 433-34
Nurailuk 526-27, 573-74
Nuri, İhsan 281-88
Nuri, Muhammed 244-46, 245-46
Nuri Said Paşa 248-49, 391-92; Kürtlerin partide temsil edilmesi 400
Nursi, Bitlisli, Seyid 140-41, 147-48, 291-93, 526-27
Nusaybin 75-76, 566-67; Fransızların teslim etmesi 201-202

Olağanüstü Hal Bölgesi 581-82
OPEC *bakınız* Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
Oral, Yüksel Erdal 533-34
Ordunun Kulp'a saldırması 578-79
Osmanlı 135
Osmanlı Ademi Merkeziyetçi Partisi 135, 137-38
Osmanlı Bankası 278-79
Osmanlı İmparatorluğu *ayrıca bakınız* Türkiye: Azerbaycan için Rusya ile rekabet 128-30; Bitlisi ve Sultan Selim'in pragmatizmi 55-58; ve Baban ailesi 63-68; Bedir Han ve Nasturi aşiretleri 78-82; Ermeni zulmü 98-103; İngiltere'nin İstanbul'u işgali 196; İran bölgesine baskı 109; Jön Türkler devrimi 139; Jön Türk dev-

rimi 143-51; kalıcı siyasi ilişkiler 52-53; *kızılbaş* tehdidi 52-54; Kürt milliyetçiliğini vatana ihanet olarak görmesi 186; Kürt reformistleri 133-35; Kürtler için İngiltere ile rekabeti 175-81; Mustafa Kemal'ın milliyetçi hareketi 186-87; Ruslar ve Kürtler arasında komplo heyecanı 150-51; 19. yüzyıl imparatorluğunun zayıflığı 69-75; özerklik veya bağımsızlık müzakerelerinde Kürtler 190-95; sonu 196-97; Safevilerle mücadele 58-61, 61-62; saltanatın kaldırılması 204-205; Sevr Anlaşması'nı reddetmesi 196-99; Sykes-Picot anlaşması ve I. Dünya Savaşı'nın sonu 167, 169-70; Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması 88-97; Türkler ve Kürtlerin I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni katliamları 153-63

Öcalan, Abdullah 576-77, 577-78, 578-79, 584-85; Alman yakalama emri 603-604; lider olarak 607; Suriye hakkında 631-32; yakalanması ve yargılanması 585-86
Öcalan, Abdullah ('Apo') 21, 379-80; İslam devrimi hakkında; partide anlaşmazlık; Kararname hakkında 549-50, 567-68;
Öcalan, Osman 576-77, 577-78
Özal, Turgut 576-77, 577-78, 580-81, 581-82, 588-89
Özal, Turgut: arkaplanı 551-52; değişim isteği 571-72; ekonomik çözüm arayışı 576-79; federal sistemden söz etmesi 570-71; kaybıyla umutların azalması; Körfezi Krizi 491-93; mültecileri kabulü 482-83; Nakşibendi bağlantıları 571-74; ölümü; özerk Kürdistan yardım başvurusu 510-11; özerklik fikrini kabulü 567-68; PKK ile görüşme baskısı; 'sığınma hakkı' talebi 496-99; sınır kontrolü 564-65; sınırlamaları yumuşatması 569-70; toplumsal deprem hakkında 21
Özbekler 109
Özbekistan 641-42
Özel Birlikler (Troupes Speciales du Levant) 614-15, 619-20
Özel Tım 583-84, 587-88
Özel Tim
Özgür Gündem (dergi) 573-74, 574-75
Özgür Subaylar 402-403, 404-405
Özgürlük Partisi 536-37

Pakistan 401-403
Palizban, General 362-63
Panjwin 463-64, 503-504, 508-509, IMK 514-15
Parastin (gizli polis) 461
1989 Paris konferansı 564-65
Parsons, Anthony 531-32
Parti, al 628-29
Partiya Karkari Kürdistan (PKK): ateşkes 576-78; ateşkesten sonra yenilenen saldırıları 578-82; ayrılıkçılık 591-92; dış bölgelere saldırısı 578-79; diğer devletlerin Kürtleriyle ilişkileri 562-63; Irak'ta 518-19; Özal'ın potansiyel toplumsal deprem olarak görmesi 21; Özal'ın son çözüm denemeleri 574-78; karşısında hükümet önlemleri 559-63; karşısındaki dini duygular 571-74; Köy Korucularına yanıt 558-60; sivillere saldırmayı bırakması 563-64; siyasi uzlaşma işaretleri 567-68; yükselişi 553-56
Partiya Karkari Kurdistan (PKK) 576-77; askeri öğrencileri öldürmesi 583-84; 1993 ateşkesi 577-78; ateşkesin bitişi 578-79; Avrupa'da 600-603; Ermenistan'da 646; Hizbullah ile çatışması 580-81; Irak'ta 576-77; krizde 585-88; Suriye'de 631-33; taktik zayıflığı 576-77
Partiya Azadiya Kürdistan 504-505
Partiya İslami Kürdistan (PIK) 571-72
Pasdaran *bakınız* Devrim Muhafızları

Pasok grubu 504-505, 505-506; koalisyon 469-70

Pehlevi, Muhammed Rıza Şah 317-18; aşiretlerden destek 377-78; diktatörlüğünü ilerletmesi 339-43; genel af ilan etmesi 336; pervasızca harcamaları 379-80; rejimin çöküşü 353; Sovyetlere karşı savunması 440-42; tahta ulaşması 315-16;

Pehlevi, Rıza Han: baskı 323-24; diğer ayaklanmalarla meşgul olması 302-303; kararlılığı 305-306; Kazaklara komuta etmesi 295-96; merkezi otoriteyi genişletmekte Tahran'ı ele geçirmesi 299-300; tahttan çekilmeye zorlanması 309; tahttan çekilmesi 315-16

Percy, Lord 146-48

peşmerge mücadelesi 608-609

peşmergeler 450-52, 475-76, 489-91, 492-93, 501-502, 505-505

petrol 29; artan kazançlar 379-80; artan kazançlar 446-48; Azerbaycan'a Sovyet ilgisi 326-27; Faysal'ın değerlendirmesi 234-35; IKP tarafından işçilerin üye yapılması 400; Irak'ın millileştirmesi 441-42; İngiliz politikası 194-95, 204-205; İran'da millileştirilme konusu 339-40; Kerkük sorunu 473-74; Molla Mustafa'nın talepleri 425-26, 435-36; ve Musul 205-206; varlığın alt tabakalara inmemesi 401-402

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü 452

Petrol Sendikası 584-85

Pinyanish Aşireti 40-41, 559-60

Piranshahr, ve İslam Cumhuriyeti 356-57, 357-58, 371-72; mülteciler 496-98

Pizhdar Aşireti 30, 224-25, 242-43, 308, 309, 409-10; hükümet yanlılığı 37, 413-14, 472-73

PKK *bakınız* Partiya Karkari Kürdistan

PKK Karşısında Kürt Bölgesel Hükümeti 576-77

Portsmouth, Anlaşması 400

Pusht-i Kuh, Valisi 121-22, 306-307

Qabudian, Abbas 317-21, 323-24, 334-35

Qala Diza 63-64, 227-28, 424-25, 450-51, 463-64; İKDP II. Kongresi 343-44; KDP VI. Kongresi 425-26; yerle bir edilmesi 480-81, 504-505

Qala Diza aşiretleri 413-14

Qara Cholan 65

Qalkhain Aşireti 302-303, 305-306

Qarachuk petrol yatakları 626-27

Qavam, Ahmad 334-335, 335, 339-40

Qazvin 68

radyo: İran 349-50; Türk dini yayınları 526-27; Türkiye'ye Kürtçe yayınlar 535-36

Rafsancani, Ali Ekber 366-67, 377-78, 467-68, 513-14

Ragıp Ağa 393-94

Rajavi, Mesud 371-72

Ramadi infaz sahası 479-80

Ramanzade 379-80

Raniya 63-64, 200, 227-28, 424-25, 450-51, 480-81; ayaklanma 492-93; Mir Muhammed 74-75

Ranya Aşireti 413-14

Raşid al Sultana Kalkhani 305-306

Raşid Ali 411

Raşid, Hama (Muhammed) 316-17, 317-18, 321, 329-30

Raşid, Şeyh 413-14

Raşid Muhammed Paşa 75-77

Raşid, Lawlanlı Şeyh 250-51, 393-94, 411, 413-14

Rawlinson, Albay Henry 110-11, 201-202, 202-203, 262

Rawlinson, Teğmen Alfred 201-202

Razmara, General 339-40

Refah Partisi 590-91

Refah Partisi 580-81

Refah Partisi, *bakınız* Refah

Revandüz 427-28, 450-51, 455, 469-70, 513-14; I. Dünya Savaşı 161-62; Kürt

birliği 176-77; Mır Muhammed 71-72, 74-75, 75-76; Türk işgalı 200, 202-203, 220-21, 224-25, 515-16
Revandüz Aşireti 220-21, 223
Revandüzlü, İsmail Bey 245-46
Rıza Han *bakınız* Pehlevi, Rıza
Rich, Claudius Julius 65
Riya Azadi/Özgürlük Yolu (dergi) 548-49
Rıza, Ali 186-87, 275-76
Rıza, Sayyid 288-89
Rizgarı Kurd/Kürt Kurtuluşu 394-96
Rizgari/Devrim (dergi) 398-99
Roberts, Gwynne 485-86
Roja Welat/Vatan Güneşi (dergi) 548-49
Rojname (gazete) 569-70
Roma 585-86, 603-604
Roosevelt, Archie 328-29
Rozh-i Kürdistan (gazete) 244-45
Ruji Kurez (gazete) 141-42
Ruji Kürdistan (dergi) 305-306
Rumaylan 29
Rumaylan petrol yatakları 626-27
Rüştü, Tevfık 277-78
Rusya (Çarlık) 29; Anadolu bölgesini alması 167; Asuri göçmen işçiler 92; belirsiz karışıklık ve güven politikası 153; birliklerin kırsal kesimi soyması 161-62; devrim nedeniyle askeri çöküş 158-60; Ermenistan 92; görüş ayrılığını kışkırtması 101-102; İran Azerbaycan'ında çıkarları 128-30; İran'da Kazak tugayı 110-13; İran'da nüfuz söylentileri 77; Jön Türkler'e karşı isyanlara karışmaları 150-52; Kajar sarayında nüfuz için rekabeti 109-11; karşı mevzi olarak Hamidiye Süvarilerinin oluşturulması 97; ve Osmanlı İmparatorluğu 70; Türk devrimi sonrası müdahaleleri 147-49
Rüstem, Haydari Şeyh 158-59

Sabah 577-78, 594-95
Sabri, Osman 623-24, 630-31
Sadabat, Anlaşması 310-11, 401-403
Saddam Hüseyin 432-33; İran'daki Sünni milisler için Kürtlere yardımı 363-64; İran'ın suçlaması 371-72; Molla Mustafa'nın uluslararası bağlantılarını haber vermesi 441-42 sınırlanması 445-46 KDP'yi Kürt inançlarından ayırışı 446-48; Körfez Krizi 489-93; Kürt ekonomisine tuzak kuruyor 503-504; Kürt hızipçiliği hakkında 462-63; KYB (PUK) ile barış görüşmesi 463-70; Molla Mustafa'dan taleplerini istiyor 437-41; özerklik hakkında artık ciddi değil 450-51; Şeyhleri devrimci İslama karşı kalkan olarak kullanması 473-74
Sadık, Şeyh Muhammed *bakınız* Muhammed Sadık, Nihri Şeyhi
Sadkı, Şeyh Muhammed 250-51
Safevi, Şah İsmail 52-54, 54, 60-61
Safi, Şah 63-64
Safi al Din, Şeyh 84
Safıdari Ayetullah Hoca al İslam 364-65
sağlık 326-27
Sahna, savaşı 294
Said, Dr. Halid 460
Said, İmadiye Miri 74-75, 75-76
Said, Palu Şeyh 26, 207-208, 266-67; asılması 272; dine dayalı milliyetçilik 273-75; isyanı 269-72; isyanı 273-74; isyanı 275, 574-75
Said Sultan, Hawramili 116
Sait, Elçi 535-36
Sakarya, savaşı 200
Sakız 31-32, 88-89; 1906 Anayasası 118-19; İKDP 340-41; ve İslam Cumhuriyeti 364-65; ve Komala 359
Sakız aşireti 295-96
Saladin (Salah al Din) 26, 48-50
Salah al Din 455; KDP karargâhı 517-18
Salih Efendi, Hoca 260-61, 272
Salim, Molla 151-52
III. Selim, Sultan 73
Salmas: Rus işgali 130; mülteciler 275-76; ve Simku 296-97, 298-99, 301-302, 302-303

Sami Abdülrahman 457-60, 458-60, 461, 505-506

San Remo Konferansı 196

sanayi 350-51, 385

Sanandaj 321; 1906 Anayasası 118-19; Ardalan başkenti 55-56; diyalekti 33; Babanlarca ele geçirilmesi 63-64; IKDP 340-41; İslam Cumhuriyeti 354-55, 356-57, 364-65; ve Komala 359, 360-61, 363-64; ve Şah'ın ziyareti 110-11; toprak ağaları 348-49;

Sancar, General Semih 538-41

Sanjabi, Kasım Han (Serdar Nasır) 305-306

Sanjabi Aşireti 114, 116,120, 302-303, 305-306; I. Dünya Savaşında kayıpları 159-62; Davud Han'a karşı mücadelesi 122-125, 126-27; Şiilik 377-78; Türkler savaş sırasında arka planda kalıyor 158-59

Sanjabi Hanı 116, 122-29

sansür 566-67

Sardasht: Türk işgali 128-29; ve İslam Cumhuriyeti 354-55, 376-77, 371-72, 460, 479-80

Sargon 31-32

Sarıkamış, 3. Ordu'nun sonu 157

Sason, Ermeni soykırımı 155-56

Sasani İmparatorluğu 31-32, 47

Shalmaneser 31-32

Shammar 615-16

Shammar aşireti 38

Shaqlawa 412-13, 465-66, 469-70, 513-14

Sharafbayni Aşireti 116

Sharafkindi, Dr. Sadık 376-77

Savafi, Şah İsmail 55-56

Savak 342-43, 335

Sawj Bulaq *bakınız* Mahabad

Scythians 31-31

Serdar Reşid Ardalani 305-306, 308

Serhat, Meded 535-36, 538-39

Serxwebun (gazete) 566-67

Sevr, Anlaşması 193, 196-97, 233, 236;

Seylan, Sadun 559-60, 561

Shaddadidler 642-43

Shaddadid hanedanı 49-50

Shikak, Emir Han 322-23

Shikak, Emir Han Sharafi 329-30

Shikak Aşireti 37, 91, 92, 109, 295-96; ve I. Dünya Savaşı 154-55; Ermenileri tuzağa düşürmesi 116; isyana karşı Osmanlılara başvurması 150-52; Mahabad Cumhuriyeti'nde 332-33; ve Simku 303,304; Tudeh'e kaydolmaları 346-47; üç kolu 295-96; üzerinde Sovyet etkisi 342-43

Shimun, Mar 78-81, 148-49, 155-56

Shishakli, Adib 619-20

Shuan aşireti 222

Shuman vadisi 450-51, 452, 515-16

Shurish Partisi 394-95, 397-98, 413-14

Shurish/Devrim (dergi) 394-95

Sırbistan: ulusal kimlik 137-39

Sibirya 641-42

Sidon 636-37

Siirt 545-46; PKK 561; sıkıyönetim 545-46, 566-67; toplu mezarlar 563-64

Siirt, köy boşaltmaları 581-82

Silvan petrolü 29; kitlesel toplantı 543-44

Simku, İsmail Ağa 26; aşiretleri 295-97; iktidar ve bölgesi 37; İngiltere'nin Irak'ta sığınma vermesi 306-307; İran otoritesini reddetmesi 202-203; isyanı 224-25; isyanı 306-307; Kutur valisi olması 153; ölümü 303-304; Öz Demir'in karargâhına gitmesi 227-28; Şeyh Ahmet ile teması 249-50; ve Şeyh Taha 176-78; isyanı 295-306; İngilizlerle görüşmesi 296-99; Taha ile bağı 302-303

Sinar, Mamadi Shikaklı 362-63

Sindi, Umar 492-93

Sınjar, nüfus nakli 455

Sinna *bakınız* Sanandaj

Sinna Aşireti 294

Sivas 27-28, çatışmalar 548-48; Ermenilerin katli 99-100; Kemalist hareket

Sivas, köy boşaltmalar 581-82

Siverek 531-32, milliyetçiler 536-37; PKK 555-56, 558-59

Smart, Walter 112-13

Soane, Binbaşı E. B. 219-29; Arap devletine düşmanlığı 233; demir yumrukla yönetmesi 22; Noel'in yerine geçmesi 220-21

Solduz 298-99, 299-300

Somay 30

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 567-68, 570-72, 602-603

Sovyetler Birliği *ayrıca bakınız* Rusya: Bolşeviklerin Türk milliyetçilere yardımı 187; Azerbaycan 342-43; Azerbaycan petrolü 326-27; Azerbaycan'ın istilasına karşı Kürtleri korumaları 342-43; Bağdat Paktı savunma hattı 401-403; batı İran'ı işgal etmeleri 315-23; Bolşevikler ve Kemal'in anlaşmaya varmaları 198-99, 200; ve İran 294, 298-99, 299-300, 302-303; İran köylülerini kazanma çabaları 346-47; İran'a radyo yayınları 340-43; Komala 326-29; Simku ve Bolşevikler 202-203; sürgün Kürtlerin finansman kullanmaları 281-82; Tahran yönetimine karşı ağırlıkları 321; Türk kuvvetlerine yardım 283-84; Türkiye'deki radikallere yardım etmemesi 545-46

Sovyet Kürdistan'ı 643-44

Strasbourg, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 585-86, 602-603

Sufizm 34-35, 291-92;ve Azadi 266-67; dervişler/*tarikatlar* 84; şeyhler 84; Türkiye 523-24

Sukuti, Ishak 135

Sulayvani aşireti 458-59, 472-73

Sultan, Cafer 298-99, 308

Suran 58, 73-76, 78-79

Suran sınıfı 63-64, 73, 74-75

Surani diyalekti 33, 515-16

Surchi, Hüseyin 500-501

Surchi, Raghib 393-94

Surchi aşireti 74-75, 223, 224-25; hükümet yanlılıkları 418-19, 472-73, 475-76; Kasım'ı desteklemeleri 418-19; Molla Mustafa ile ilişkileri 391-92, 411; Şeyh Ahmet'i izlemeleri 249-50

Suriye 26, 241-42, 462-63; ABD stratejisinden korkması 517-18; Irak'taki Baasçı hükümetin devrilmesi umudu 457-58; İbrahim Paşa tarafından ele geçirilmesi 73; İngiliz işgali 170-71; Kemalist karışıklık 196-97, 200; Kürt bağımsızlığından korkmaları 503-504; Kürt nüfusu 23-24, 25; Noel misyonu 186; petrolü 29; ve PKK 577-78; PKK'ya desteği 556-57; Sykes-Picot anlaşması 16-70; Türkiye'nin korkusu 510-11; Türkiye'nin PKK'ya karşı sınırı sıkılaştırması 564-65

Suriye 612-34; Arap Kuşağı 625-26; PKK'ya desteği; Türk kuvvetlerinin karşı hareketi 584-85

Suriye'deki Havirkan 615-16

Suriye Komünist Partisi 620-23, 628-29

1919 Suriye Kongresi 614-15

Suriye Kürdistan Demokratik Partisi 620-21, 628-29

Suriye Ortodoks Kilisesi 35

Suriye Solcu Kürt Partisi (Hizb Yisari) 630-31

Susurluk 588-89

Suudi Arabistan 493-94, 573-74

Süleyman Bey 78-79

Süleyman Han, Kalhurlu 125

Süleyman Kanuni, Sultan: Safevilerle mücadelesi 58, 60-61, 61-62

Süleymaniye 33, Yahudileri 35; Ardalan'ın kontrolü 55-56; ayaklanması 492-93, 501-502; ve Baban 65-67; I. Dünya Savaşı 159-62, 170-71; cinayetler 246-47; KDP ve KYB'nin (PUK) mücadelesi 515-16; kıtlıklar 503-504; milliyetçiler 262; sanayi 401,402; savaş sonrası refahı 196, 207-208, 233;

siyasi istekler 234-35, 236, 237-39, 244-45, 245-46; Şeyh Halid 85-86; ve Şeyh Mahmud 213-14, 219-20, 222, 226-29; Türk aktiviteleri 180-81; vurulan veya tutuklanan öğrenciler 466-67, 469-70

Süleymaniye Edebiyat Cemiyeti 245-46

Sümer 30

Sünni cemaati 22; Azerbaycan Kürtlerinin sultana başvurması 128-29; Ermenilerden kaygılanmaları 255; Faysal'ın dengelemesi 237; Iran Şiileriyle kavgaları 366-67; Irak'ın korunmak için kalkan olarak şeyhleri kullanması 473-74; Kürtlerin çoğunluğu 33-34; rekabet ve Koçgiri isyanı 255-59; Şiilerle gerginlik 153; Türkiye'de 273-74; Türkiye'de dini kurtuluşları 571-74; Türkiye'de eğitimi 547-48;

Sürgünde Kürt Parlamentosu 602-603

Süryani 30

Süryani aşiretleri 39-40

Süryani Demokratik Hareketi (SDH) 469-70, 505-506, 507-508

Süryani diyalekti 31-32

Süryaniler/Nasturiler 35, 39-40, 40-41, 218, 504-506, 559-60; Azerbaycan Kürtleri tarafından gözlerinin korkutulması 117-18; ve Bedir Han'ın saldırganlığı 78-82; Goyan aşireti saldırıları 216-17; Hıristiyan misyonerler 71-72; İngiltere'nin yurtseverleşme hakkında kaygıları 299-300; Jazira'daki 615-20; Köy Korucuları tarafından saldırıya uğramaları 559-60; Kurtuluş Partisi'nin ortak kurucuları 317-18; Kürdistan'daki azınlıklar 504-506; Musul'daki; mülteciler 205-208, 210; Rusya'daki göçmen işçiler 92-94; Rusya'nın dönüştürme komisyonları 128-29; saldırılan mülteci kampı 223; savaş döneminde Rusya himayesi arayışları 155-56; Simku'nun Başkale'ye dönüşlerine engel olması 296-97; Şeyh Ubeydullah tarafından katledilmeleri 91; Tiyari 155-56; dış göç 517-18; yerel Müslüman korkusu 86-87

Sykes, Sir Mark 170-71

Sykes-Picot Anlaşması 167, 169-70; Bağdat'ta etkisi 170-71; federal düzenleme önerisi 188-89; Fransa ve sınır düzenlemesi 171-72

Şafi cemaati 33, 574-75; hukuk fakültesi 147-48

Şahrizur 49-50, 50-51, 55-56, 58, 61-62, 65, 66-67

Şam, Kürt nüfusu

Şam, hayvan pazarı 27-28

Şattülarab 49-50, 435-36, 445-46

Şaykhan 452; Mir Muhammed'in yağmalaması 74-75; nüfus nakli 453-54

Şefik, Albay Ali *bakınız* Demir, Öz

Şemdin ailesi 613-15

Şemdin, Umar Ağa 614-15

Şemdinli: Musa Bey 88-89; Kürt-Ermeni Kongresi 146-47; Urmiye ile ekonomik bağı 176-77

Şeref Han 60-61

Şerefname (Bitlisi) 78-79

Şerif, Abdül Sattar Tahir 466-67

Şerif Bey, Bitlisli 82

Şerif Paşa, General Muhammed 141-42, 143; Amirlik işi için kendini önermesi 175-77; etnik kimliği 147-48; kariyerinin sonu 193; kısa milliyetçi kariyeri 190-93; Kürt-Ermeni dayanışma bildirisi 188-89; sürgünde 173-74;

Şeyh ve ağa sınıfı: Adalet Partisi'ne yönelmeleri 540-41; ağların tekrar kurulması 291-93; Demokrat Parti, iktidarı CHP'den alıyor 527-28; İran'ın unvanları yasaklaması 309; Jön Türk devrimiyle sallanması 143, 146-47; Komala saldırıları 325-26; Köy Korucularının istismarı 559-61; monarşinin kaldırılmasını görmekten üzüntü duyması 362-63; Nihrili Ubeydullah 88-97; Pehlevi idaresinde kaybedilen toprakları tekrar kazanmak istemesi 363-64; PKK hedefi 558-59; PKK üyelerinin hedefi 555-56; Rıza Şah'ın boyun eğdirmesi 346-47; sosyo-ekonomik faktörler 415-16; sürülmesi ve zayıflaması 473-74; Türk hükümetinin devrilmekten endişe duyması 536-37; Türk toprak reformları 528-32; Türkiye'den sürülmesi 277-78, 278-79; Türkiye'ye sadakati 282-83; yerel himaye 513-14; yükselişi 84-89

Şırnak 177-78, 458-59; aşiretleri 275, gösterileri 569-70; HEP'e desteği 570-71; ordu saldırıları 576-77

Şırnak aşireti 200, 275

Şii cemaati 22, 33-34; ABD ve Suudi Arabistan'a güvence veriyor 493-94; Akkoyunlu 52-53; Akkoyunlu 54; Faysal'ın makullüğü 234-35; Irak'ın onlara karşı korunmak için Şeyhleri kalkan olarak kullanması 473-74; İran hükümetindeki komiteler 357-58; İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması 353-57; İran'daki Sünnilerle kavgalar 366-67; İran'ın köylüleri silahlandırması 317-18; İslam Cumhuriyetinde çoğunluk 367-68; Kara Koyunlu 54; Kara Koyunlu 52-53; *kızılbaş* 52-54; *kızılbaş* 55-56, 58; Kermanşah Kürtleri 120, 366-67, 367-68, 377-78; Körfez Krizi sonrası ayaklanma 492-93; Körfez Krizi sonrası ayaklanma 500-501; Sünnilerle gerginlik 153; Şah Tahmasp'ın Ardalan yöneticilerini desteklemesi 61-62

Şivan, Dr 545-46

Tacikistan 641-42

Taha, Nihrili Şeyh Taha, Nihrili Şeyh, Amir adaylığı 176-78; askeri harekâtı 302-303; Barzani ile ittifak 150-52; hapsedilmesi ve zehirlenmesi 309; Kemal karşıtı isyan için İngiliz desteği 198-99; kültür kulüp 24-46; Muhammed Sadık'ın oğlu 148-49, 150-51; ve Simku 299-300; Simku ile bağları 296-97, 298-99; Simku'nun isyanı 224-25

Tahir Han 362-63

Tahmasp, Şah 58, 61-62

Tahran 26, 30

al Thawra (dergi) 412-13

Talabani, Celal 374-75, 376-77; Askari tarafından geri gönderilmesi 458-60; bağımsızlık imaları 504-505; Başkan Bush'a kızması 493-96; delege olarak Kahire'ye gönderilmesi 419-20, 422-23; diğer gruplarla rekabeti 460, 461; genel aftan muaf tutulması 489-90; Irak Araplarına saldırmayı düşünmesi 488-89; Irakın soykırımla resmen suçlaması 476-77; Kasım'a düşmanlığı 412-13; KCH'de Barzani ile rekabeti 511-19; KDP aydını 407; KDP'de hizipçiliği 422-26, 428-29; KDP'de mevkisini geri alması 407-10; Mesud Barzani ile koalisyon yapması 467-70; Molla Mustafa'nın ona karşı çalışması 435-36; özerklik müzakeresi 498-502; PKK ile buluşması 577-78; Saddam Hüseyin'le toplantısı 463-64; Saddam Hüseyin ile görüşmeler 465-68; Saddam'ın şaşırtıcı kabulü 498-99; Şam'a gidişi 457-58; Türkleri bağımsızlığa ikna etmeye çalışması 492-93; yardım için Türkiye'ye başvurması 508-11

Talabani, Mukarram 489-90

Talabani aşireti 242-43

Tali, İbrahim 278-79

Taliqani, Ayetullah 357-58

Talu, İbrahim Haski 256-57, 282-83

Targavar karışıklığı 115, 117-18; Türk işgali 128-29

tarım 27-28, 348-49; aşiretlerin Ermeni köylerini soyması 83-84; 1943 kıtlığı 161-63; 1943 kıtlığı 389-90; Irak 385; köylülerin yoksulluğu 113-15; Toprak Reformu Yasası 409-10, 412-14, 417, 439-40, 450-51; Türkiye reformları 528-32; Türkiye'deki koşullar 555-56; vergiler 346-47; vergileri 110-11

Tawila, şeyhleri 125, 219-20, 395-96

Tayy 615-16
Tebriz 26, 50-51, 52-53, 54, 68; İKDP yayınları 340-41, 457-58, 467-68, 488-89
Tevfik, Ahmet *bakınız* İshaki, Abdullah
ticaret 27-28, 71-73, 507-509
The Guardian (gazete) 483-84
Tikrit 49-50
Timurlenk 50-51
Tiyari Asuri aşiretleri 78-79, 80-81; mevkisinin iadesi umutları 170-71; Türklerin saldırısı 155-56; Ubeydullah 90
Tkhuma aşireti 80-81
Toprak Mülkiyeti ve reformu: Irak 398-400, 409-10, 415-16, 439-40, 450-51; İran 329-30, 345-51; Türkiye 528-32, 556-57
Toprak Reformu Yasası 409-10, 412-14, 417, 439-40
Toprak sahipleri *bakınız* Şeyh ve ağa sınıfı
Toprak Yerleşim Komitesi 400
Toprak Yerleşim Yasası 398-99
Topzawa 479-80
Toynbee, Arnold 170-71
Trabzon: Ermenilere saldırı 99-100, I. Dünya Savaşı 158-59
Trakya 52-53
Tripoli 636-37
Trotter, Henry 91
Tudeh Partisi: Azerbaycan 326-27; Demokratik Parti ile yer değiştirmesi 328-29; güvenilmez reisler 335; İKDP'ye etkisi 338; İran köylülerini kazanmayı başaramaması 331-32; üyelerin toplanması 340-41; İran köylülerini kazanmakta başarısız olması 346-47; İslam Cumhuriyeti'nde 360-61
Tunceli tahliyeler 581-82
Tunceli *bakınız* Dersim
Tunceli 33, 39-40, ayaklanmalar 101-102; ayaklanmalar 196-97; askerliği reddeden aşiretler 157; göçebeler 58, 99-100; PKK 554-55; Sevr 196-97
Tunceli 585-86
Tur Abdin: Suryani 74-75, 35, 36; aşiretleri 39-40; Moğollar 50-51
Turancı kimlik 139, 263-64
Tuz Khurmatu 455, 467-68, 495-96; I. Dünya Savaşı 161-62, 170-71
Türk-Kürt Bağımsızlık Komitesi 179-80
nakliye 71-72
Türk Tabipler Birliği 278-79
Türkçülüğün İlkeleri (Gökalp) 262-64, 265-66
Türkiye *ayrıca bakınız* Osmanlı İmparatorluğu: ABD'nin Kürtlere veya Şiilere yardım etmeyeceğine garanti vermesi 493-94; acımasızca bastırması 563-65; Ağrı Dağı isyanı 281-88; asarak idamlar 83; asilerin Ankara'da temsil edilmek istemesi 256-58; barış şartları 195-95; baskı 544-52; birliklerin Kürtlerin erişmini engellemesi 496-98; BM'nin mültecileri sorgulamasını reddetmesi 483-84; Demokrat Parti'nin yükselişi 526-32; Dersim isyanı 287-90; dini hareket 571-77; dini kurumların yağmalanması 273-74; dini kurumların yağmalanması 266-67, 267-68; Doğuculuk 535-36; etnik homojenlik amacı 289-92; etnik homojenlik amacı 259-66; etnik homojenlik amacı 287-89; etnik homojenlik amacı 548-49; geçmişin ilk başları 47-48; göç ve nüfus yapısı 533-35; Irak çökerse olası rolü 491; Irak mültecileri 480-83; Irak sınırı ötesinde saldırı başlatması 462-63; Irak'ta olaylara karışması 514-20; Irak'taki olayların etkisi 536-37; Irak'taki olaylardan korkması 544-45; Irak'tan gelen mülteciler 564-65; Irak'tan gelen mülteciler 570-71; İngiltere'ye yardım etmemesi 216-17; İran'da hükümeti devirme çabası 302-303; katliamlar 277-78; katliamlar 285-86; 280-81; katliamlar 289-90; Koçgiri isyanı 255-59; Körfez Krizi 491-93; Köy Korucuları 558-63; Kürt aydınları 535-37; Kürt ba-

ğımsızlığından korkması 503-504; Kürt-Ermeni ittifakı kaygısı 173-74; Kürt milliyetçi kurtuluş 534-45; Kürt nüfusu 23-25; Kürt toprakları 26-30; Kürtlere karşı aşırılıklara göz yuman kanun 285-86; Kürtlere karşı yaygın tutum; Kürtlere yönelik şizofrenik tutumlar 564-72; Kürtlerin Irak'ın sığınma hakkına kaçmaları 581-82; Kürtlerin sertlikle bastırılması 272-81; mevcut durum; Mustafa Kemal idaresinde baskı 265-67; Musul müzakereleri 205-10; Musul talebinden vazgeçmemesi 227-28; nüfus yapısı; Özal'ın ekonomik çözüm arayışı 576-79; Özal'ın ölümünden sonra PKK'ya saldırıların yeniden başlaması; PKK karşıtı önlemler 562-65; PKK'nın yükselişi 554-59; sansür 566-67; sınırlara riayet 29; Simku'nun milliyetçiliğe dönmesi 298-99; sürgün muhalifler 280-82; üç bölgeye ayrılması 287-88; Takrir-i Sükun Kanunu 270-71; Talabani'nin başvurusu 508-11; ulusal kimlik 22; üretken ilişkilerin azaltılması umudu

Türkiye Demokrat Partisi 526-32

Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKC) 545-46

Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD) 581-82

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 540-44

Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) 540-41, 548-49

Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi (TKDP) 552-53

Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi 600-601

Türkiye Odalar Birliği 590-91

Türkiye'de insan hakları 585-89, 604-605

Türkiye'de Sünni kimlik 590-91

Türkmençayı, Anlaşması 110-11

Türkmen halkı 23-24; Baas'ı Kürt yönetimine tercih etmesi 439-41; eski tarihi 48; göç 517-18; İran bölgesinde baskı 109; İran'da 364-65; İran'da saldırılar 302-303; Kerkük nüfusu 407-408; Kerkük katliamı 535-36; Kerkük'ten tahliye edilmeleri 519-20; kızılbaşlar 52-54; Musul'da 207-208; seçimlere katılmamayı tercih etmeleri 504-506; toprak sahipleri 398-99; Zangana aşireti 224-25

Türkmenistan 641-42

TÜSIAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) 612

Tyre 636-37

Ubeydullah, Nihrili, Şeyh 26, 88-97, 223, 224-25, 450-51; Azerbaycan'da etkisi 115

Uljaytu, Sultan 50-51

Uludere 458-59

Ulusal Savunma Taburları 472-73

Ulusal Direniş Konseyi 371-72, 373

Uluslararası Af Örgütü 479-80

Uluslararası Kürt İnsan Hakları Derneği 602-603

Uluslararası İnsan Hakları Örgütü 551-52

Umar Han, Shikaklı 309

Umas Surchi *bakınız* Bikhmar

Uqayli, General 427-28

Urbillum 30

Urfa 183, Ermenilerin katledilmesi 99-100; Türkleştirilmesi 280-81; PKK 554-56

Urmiye 30, 33, 49-50, 331-32; 1906 Anayasası 118-19, 128-29; Asurileri 35, 214-15, 296-97; Asurilerin mevkisini geri alması umudu 170-71; I. Dünya Savaşı 154-55; içinde Türkler ve İslam Cumhuriyeti 359; Kurtuluş Partisi 317-18, 322-23; mülteciler 482-83; ve Ruslar 128-29, 130, 147-48; Tudeh Partisi 339-40; ve toprak reformu 349-50; Ubeydullah isyanı 91, 92

Urmiye Gölü 23-24, 30, ve Simku 298-99, 299-300; ve Ubeydullah 88-91

Ushnaviya 329-30; Türk işgali 128-29; ve İslam Cumhuriyeti 356-57

Urastu 30

Uthman, Dr. Mahmud 435-36, 458-59, 460, 500-502, 505-506; Molla Mustafa'nın sessizliği hakkında 445-46; suikast girişimi 440-41

Uthman Nakşibendi, Şeyh 473-74

Ülkücüler 544-45

Van 30, 60-61, I. Dünya Savaşı 157-59; birliklerin toplanması 128-29; boyunduruk altına alınması 285-86, 291-92; Ermenileri 35, 99-100; köy korucuları 559-60; mülteciler 482-83; milliyetçilik 536-37; PKK 569-70, 576-77, 577-78; ve Simku 298-99

Van 576-77; köy boşaltmalar 581-82

Van Gölü 173-74, 283-84

Vanlı, İsmet Şerif 446-48

Varto 269-70

Vehbi, Tevfik 248-49

vergiler: Irak Kürdistan'la ticarete vergi koyması 508-509; İran kelle vergisi 308; İran'da tarım 346-47; köy ağaları 143; Kürtlerin Kajar hanedanında mutsuzluğu 118-19; Şahtan sürpriz ziyaret 110-11; *şeriata* uygunluğu 147-48; Türk askeri 260-61

Viranşehir 144-45, 177-78

Viyana 603-604

Viyana, suikasti 374-75

Waladbeyi aşireti 116, 305-306

Wilson, Arnold 141-42, 173-75, 176-77, 228-29; Irak sınırında Kürtleri Türklere tercih etmesi 194-95; reislerle anlaşması 213-15; Şeyh Mahmud isyanının kötü sonucu 231-32; Türk idaresi fikrini kabul ettirmesi 193

Wilson, Woodrow 196; Ermeni yanlısı duruşu 196-97; Ermeniler ve Kurtler hakkında 187-89; Şeyh Mahmud'a esin vermesi 222; Türkiye ve milliyetler hakkında 167

Wirmi *bakınız* Urmiye

Wood, Richard 75-77

Yahudiler 35

Yalman, Nur 540-41

Yavuz Selim, Sultan 54, 55-58, 60-61

Yezidi cemaati 33, 34, 36, 39-40; Bedir Han'ın intikamı 82; Köy Korucuları'ndan saldırı 559-60; milliyetçilik 148,49; Mir Muhammed'in onlara karşı intikam hırsı 74-75; Musul'da 207-208, 208-209; yönelik hoşgörüsüzlük 86-87

Yemen 103

Yeni İstanbul (dergi) 544-45

Yeni Akis (dergi) 541-42

Yeni Türkiye Partisi 540-41

Yeni Ülke (dergi) 569-70, 573-74

Yeniçeriler 73

Yerevan 642-43

Yılmaz, Mesut 567-68

Yunanistan: Anadolu 167, 180-82, 198-99, 201-202, 262; bağımsızlık 70; Kürtler ile ortak dava girişimleri 275; ulusal kimlik 137-39

Yunan Anadolusu 193

Yusuf al, ailesi 613-15

Yusuf, Abdulrahman a 614-15

Yusufi, Aziz 338, 342-43

Yüksekova 482-83, 558-59

Zabihi, Abdülrahman 323-24, 325-26

Zada, Rıfat Mevlana 181-82

Zagros 26, 29, 31-32, 33, 49-50, 55-56, 61-62

Zahir al Mülk 124-25

Zakhu 234-35; ABD'nin geri çekilmesi 517-18; asilerin ele geçirmesi 415-16; Bahdinan rekabeti 60-61; isyanı 492-93; Mir Muhammed'in ele geçirmesi 74-75; saldırısı 417, 489-90; Yahudileri 35

Zebar, karışıklığı 218

Zebari, Ahmet Ağa 393-94, 411

Zebari, Arshad 475-76,

Zebari, Hoshyar 503-504

Zebari, Latto 475-76

Zebari, Mahmud 391-92
Zebari aşireti 218, 224-25, 227-28, 409-10, 411; hükümet yanlılığı 413-14, 418-19, 472-73, 475-76; ve Molla Mustafa 391-92, 411; Şeyh Ahmet'i izlemesi 249-50
Zeki, Muhammed Emin: *Excerpts from the History of the Kurds and Kurdistan* 25, 26
Zana, Leyla 583-84
Zangana aşireti 121-22, 224-25
Zanisti-i Kurdan/Edebiyat Derneği 245-46
Zanj isyanı 47
Zarki, Muhammed Marwan al 631-32
Zaza diyalekti 25, 33
Zaza, Nureddin 628-29, 630-31
Zaza aşiretler 295-96; Türklerce katledilen 272, 273-74
Zeki Paşa 101-103; ve Hamidiye Süvarileri 98
Zengelan 643-44
Zilan aşireti 39-40
Ziyad Ağa 397-98
Ziya Bey, Yusuf 266-67, 267-68, 272
Ziya, Muhammed *bakınız* Gökalp, Ziya
Ziya, Rıza 267-68
Zoroastrianizm 33-34
Zuhab, Anlaşması 54, 61-62

"...etkileyici ve önemli bir başarı..." New Statesman and Society

"...Kürtleri anlatan en iyi ve bu kadar ayrıntılı tek tarih kitabı... Ortadoğu ile ilgilenen herkesin kitaplığında bulunmalı." Washington Post Book World

"...kolaylıkla okunabilir bir tarih... pek çok açıdan büyük bir başarı." Christopher Walker

Bir Ortadoğu uzmanı olan David McDowall; 19. yy'dan günümüze kadar Kürtlerin bu ayrıntılı tarih kitabında, mücadelenin eski ve yeni durumu, Kürt toplumundaki yerel rakiplerin önemi ve modern devletlerin Kürt ulusunun mücadele çağrılarına yanıt vermede başarısızlığa düşmesi gibi unsurların etkileşimiyle bu konudaki araştırmalarını daha da genişletiyor.

Modern Kürt Tarihi'nin, Kürt sorununun altında yatan dinamikleri daha iyi anlamak isteyen herkes için çok yararlı olacağını düşünüyor ve umuyoruz.

ISBN 975-553-436-9
9 789755 534367

DORUK